

KORSZAKOK ÉS IRÁNYZATOK
a 65 éves GAZDÁLKODÁS
folyóiratban (1957–2022)

Szerzők:
Fehér Alajos
Hegy Judit
Kapronczai István
Magda Sándor
Marselek Sándor
Székely Csaba
Tenk Antal

Szerkesztő:
Tenk Antal

Közreműködők:
Hegy Judit
Kocsis Tímea
Rieger László

Lektorok:
Horn Péter
Nagy Frigyes

KORSZAKOK ÉS IRÁNYZATOK

a 65 éves
GAZDÁLKODÁS
folyóiratban

(1957–2022)

KIADÓ:
UNIVERSITAS-Győr Nonprofit Kft.
Győr 2023

A könyv borítójának alsó részén a Gazdálkodás négy „ikonikus” számának külső borítója szerepel: az 1957. év első számáé, a 25. évfolyam (1982) első számáé, a Lap alapításának 50 éves jubileuma (2007) alkalmából rendezett tudományos ülés anyagát tartalmazó 20. Különkiadásé, valamint a 65. évfolyam (2022) első számáé.

Borítóterv:
Kocsis Tímea

Felelős kiadó:
UNIVERSITAS-Győr Nonprofit Kft.
Tóth Eszter
ügyvezető

Nyomdai Kivitelezés
Palatia Nyomda és Kiadó Kft. Győr

Radek József
ügyvezető igazgató

Bondor István
tördelő-szerkesztő

ISBN 978-615-5776-89-2

A könyv 500 példányban, 528. oldal terjedelemben jelent meg.

A KÖNYV KIADÁSÁT TÁMOGATTÁK

Főtamogató:

Agrárminisztérium

Támogatók:

Agrárközgazdasági Intézet

Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar (Debrecen)

**MATE Gazdálkodás- és Szervezéstudományok
Doktori Iskola (Gödöllő)**

REALIT ZRT (Veszprém)

Széchenyi István Egyetem (Győr)

**SZE Wittmann Antal Növény-, Állat- és Élelmiszer-tudományi
Multidiszciplináris Doktori Iskola (Mosonmagyaróvár)**

TARTALOMJEGYZÉK

65 éves a Gazdálkodás című agrárökonómiai tudományos folyóirat	13
Előszó	15
A Gazdálkodás alapítása és az alapítók	17
A Gazdálkodás első évtizedeiről	25

I. KORSZAK

A KEZDETEKTŐL A RENDSZERVÁLTOZÁSIG TERJEDŐ IDŐSZAK (1957–1989)

Magyarország agrárpolitikája és a mezőgazdaság helyzetének alakulása	
a II. világháború befejezésétől a rendszerváltás kezdetéig (1945–1989)	35
A II. világháború befejezésétől az 1956-os forradalomig tartó időszak (1945–1956)	35
Az 1956-os forradalom és az új gazdasági mechanizmus közötti időszak (1956–1967)	39
Az új gazdasági mechanizmus időszaka (1967–1972)	43
Az új gazdasági mechanizmust követő évek (1973–1989)	44
A mezőgazdaság és a vidéki területek 1957 utáni évtizedeinek megjelenítése	
a Gazdálkodásban (1957–1989)	50
Az alapítás utáni évek: a Lap arculata kialakításának időszaka	50
Előtérben a termelőszövetkezeti gazdálkodás kérdései	60
A belterjes gazdálkodás és a szakosodás kapcsolata	64
A munkatermelékenység fokozásának lehetőségei	66
Vita az üzemnagyság méretének szerepéről	67
Vita a koncentráció, illetve specializáció és a hatékonyság viszonyáról	71
A termelőszövetkezeti tagok munkadíjazása	73
A gépállomások szerepéről a Gazdálkodásban	77
A Termelőszövetkezetek Országos Termelési Versenyének szerepéről	78
A gyenge termelőszövetkezetek gazdálkodásának segítése	81
A termelőszövetkezetek fejlődésének különböző útjai	87

A háztáji gazdaságok szerepe a termelőszövetkezetekben	96
A termelőszövetkezetek melléküzemi tevékenysége	97
Az élenjáró termelőszövetkezetek példája	98
Az állami gazdaságok munkájáról	100
A Gazdálkodás a gazdaságmatematikai módszerek elterjesztéséért	105
A Gazdálkodásban megjelenő írások főbb fókuszterületei az Új Gazdasági	
Mechanizmus időszakában (1968–1973)	115
Az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatos vélemények	116
Könyvek az új gazdasági mechanizmusról	119
Jövedelemviszonyok alakulása	120
Érdekeltségi viszonyok alakulása	124
Új típusú gazdasági kapcsolatok	127
A termelőszövetkezetek kiegészítő tevékenysége	128
A háztáji gazdálkodás jelentőségének növekedése	135
Az állami gazdaságok szerepe a mezőgazdaságban	137
Az új gazdasági mechanizmus utáni időszakban megjelenő írások főbb	
fókuszterületei a Gazdálkodásban (1974–1989)	143
Agrárpolitikánk az új gazdasági mechanizmus utáni időszakban	143
Új vonások a termelőszövetkezetek működésében	151
A mezőgazdasági kistermelés helyzete	154
Iparszerű termelés az állami gazdaságokban	159
Hagyományos együttműködési formák: kooperáció és integráció a mezőgazdaságban .	160
Újabb együttműködési formák: Termelési Rendszerek és Agráripari	
Egyesülések a mezőgazdaságban	166
Hatékonyság a mezőgazdaságban	174
Önálló rendszerek a mezőgazdaságban	181
Az alkalmazkodó mezőgazdaság	183
Környezetvédelem és környezetgazdálkodás a mezőgazdaságban	186
A tudomány szerepe a mezőgazdaságban	188
A gazdaságmatematikai módszerek és számítástechnika szerepe a mezőgazdaságban	194
Az első korszak összefoglaló értékelése	204
A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok száma szakterületenként (1957–1989)	206

II. KORSZAK

A RENDSZERVÁLTÁSTÓL AZ EU CSATLAKOZÁSIG TERJEDŐ IDŐSZAK (1989–2003)

Az agrárgazdaságra ható néhány globális tényező és a szektor átalakításának és teljesítményének főbb mutatói 1989 és 2003 között	212
A mezőgazdaság és a vidéki területek helyzete a rendszerváltást megelőző évben	220
A bázisév (1989) mezőgazdaságának fontosabb feszültségpontjai	220
A rendszerváltást megelőző évben megjelenő Gazdálkodás számainak főbb fókuszterületei	222
<i>Agrárpolitika</i>	222
<i>Üzemtani-, vállalat gazdaságtani ágazati kérdések</i>	228
<i>Egyéb írások</i>	228
<i>Vita rovat</i>	229
A Nemzeti Megújhodási Program és az arra épülő agrárpolitika hatásai a mezőgazdaságra (1990–1993)	230
A nemzeti megújhodás agrármodellje, fontosabb céljai és intézkedései	230
A mezőgazdaság és a vidéki területek helyzetének változása (1990–1993)	232
A Gazdálkodásban 1990–1993 között megjelenő fontosabb írások ismertetése a főbb fókuszterületek szerint	235
<i>Agrárpolitika</i>	235
<i>Vállalati szervezés és tervezés, munkaszervezés, ágazati kérdések</i>	250
<i>Agrár-környezetgazdálkodás</i>	253
<i>EK társulás–EU csatlakozás</i>	254
<i>Falusi életkörülmények</i>	256
<i>Egyéb tanulmányok</i>	257
<i>Vita rovat</i>	259
A Nemzeti Agrárprogram és az Agrárgazdaság-fejlesztési törvény születésének időszaka (1994–1997)	261
Programviták, kormányprogram és fejlesztési törvény	261
A mezőgazdaság és a vidéki területek helyzetének változása (1994–1997)	265
A Gazdálkodásban 1994–1997 között megjelent fontosabb írások ismertetése a főbb fókuszterületek szerint	267
<i>Agrárpolitika</i>	268
<i>Vállalati tervezés, szervezés, munkaszervezés, ágazati kérdések az élelmiszergazdaságban</i>	277

<i>Egyéni magángazdaságok működtetése</i>	279
<i>Agrár-környezetgazdálkodás</i>	280
<i>Falusi életkörülmények</i>	281
<i>Egyéb tanulmányok</i>	283
<i>Vita rovat</i>	285
Az EU-val folytatott tárgyalások és csatlakozási felkészülés időszaka (1998–2003)	287
A mezőgazdaság és a vidéki területek helyzetének változása (1998–2003)	287
A Gazdálkodásban 1998–2003 között megjelent fontosabb írások ismertetése a főbb fókuszterületek szerint	291
<i>Agrárpolitika</i>	292
<i>Vállalati tervezés, szervezés, munkaszervezés, ágazati kérdések az élelmiszergazdaságban</i>	312
<i>Regionális kérdések</i>	319
<i>Egyéb tanulmányok</i>	321
<i>Vita rovat</i>	322
<i>Tudományos utánpótlás rovat</i>	324

III. KORSZAK

AZ UNIÓS CSATLAKOZÁS UTÁNI IDŐSZAK (2004–2022)

Magyarország agrárgazdasága az uniós csatlakozás után (2004–2022)	341
Az agrárgazdaságra ható globális tényezők	341
A hazai agrárpolitika fő jellemzői	343
Termelői válaszok a kihívásokra, alkalmazkodás	344
A korszak agrárgazdaságának fő jellemzői	345
<i>Az élelmiszer-gazdaság aránya a nemzetgazdaságban</i>	345
<i>A mezőgazdasági vállalkozások pénzügyi helyzete</i>	348
<i>A mezőgazdaság jövedelmezősége</i>	348
<i>A mezőgazdaság tulajdonosi szerkezete</i>	350
<i>Szántóföldi növények betakarított területe</i>	351
<i>Szántóföldi növények termésátlaga</i>	351
<i>A zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztés területe</i>	352
<i>Az állatállomány és állattermék termelés</i>	353
<i>Az élelmiszeripar vállalkozásainak eredménye</i>	354
<i>Az agrár-külkereskedelem alakulása</i>	355
A Közös Agrárpolitika első évei Magyarországon (2004–2012)	358
Agrárgazdasági elemzések	358

<i>A magyar agrárgazdaság helyzete</i>	358
<i>Vélemények az EU-csatlakozásról</i>	363
<i>A földbirtok szabályozási változásainak elemzése</i>	369
Élelmiszeripari tanulmányok	374
<i>Az élelmiszeripar helyzete és lehetőségei Magyarországon</i>	374
Vidékfejlesztési tanulmányok	378
<i>Az agrár- és vidékfejlesztés lehetőségei</i>	378
<i>A vidék- és agrárfejlesztés stratégiai irányai, fenntarthatóságra való törekvés</i>	381
Környezetgazdálkodás (klímaváltozás, környezetvédelem, ökológiai gazdálkodás, megújuló energia)	385
<i>Környezetvédelem és környezetgazdálkodás a mezőgazdaságban</i>	385
<i>A klímaváltozás és a hazai agrárgazdaság</i>	389
<i>A hazai ökológiai gazdálkodás áttekintése</i>	393
<i>A megújuló energia lehetőségei</i>	395
Ágazati elemzések: szőlő és bortermelés	400
<i>A hazai szőlő- és bortermelés lehetőségei</i>	400
Tudomány és felsőoktatás	402
<i>A tudomány és felsőoktatás helyzete hazánkban</i>	402
A Gazdálkodás különkiadásairól	405
A felzárkózás időszaka (2012–2022)	421
Bevezetés	421
Agrárpolitika, agrárgazdaság	423
<i>A világ agrárgazdasága és a vele szembeni változó kihívások</i>	424
<i>Az Európai Unió agrárgazdasága és annak fő szabályozója a Közös Agrárpolitika</i>	429
<i>Magyarország nemzeti agrárpolitikájának fókuszai</i>	433
<i>A magyar agrárgazdaság helyzete, ágazati elemzések</i>	436
<i>Hatékonyság és foglalkoztatás</i>	441
<i>Oktatás, kutatás</i>	448
<i>Adat és információ</i>	452
<i>Termőföld, birtokpolitika és beruházás, műszaki fejlesztés</i>	454
Üzemszervezés, vállalati gazdálkodás, az agrárvállalatok pénzügyi helyzete	456
<i>A mezőgazdasági vállalatok helyzete és fejlődési lehetőségei 2012 és 2022 között</i>	456
<i>A mezőgazdasági vállalkozások közös géphasználatának változásai</i>	458
<i>Az agrárvállalatok pénzügyi – jövedelmezőségi helyzetének elemzése</i>	459
<i>Az élelmiszer-gazdaság vállalati kapcsolatai és együttműködései</i>	461
<i>A családi gazdaságok és a generációváltás</i>	462
<i>A növénytermesztési ágazatok innovációs fejlesztései</i>	464
<i>Az állattartás helyzetét elemző tanulmányok</i>	467

Agrárkereskedelem, marketing	469
<i>Az élelmiszer kereskedelem helyzete és versenyképessége</i>	469
<i>Agrárkereskedelmi együttműködések, szervezetek</i>	471
<i>Fogyasztói szokások és egyes élelmiszerfélések helyzetének elemzése</i>	472
<i>Termelőeszközök és inputanyagok kereskedelme</i>	477
Agrár-környezetgazdálkodás	479
<i>Fenntarthatóság</i>	479
<i>Megújuló energiaforrások</i>	482
<i>Jólléti és körforgásos gazdálkodás</i>	486
Vidékfejlesztés	487
<i>A vidékfejlesztés társadalmi háttere és mezőgazdasági beágyazottsága</i>	488
<i>Vidékfejlesztési programok és támogatások értékelése</i>	489

Adatok a Gazdálkodás szerkesztőbizottságainak személyi összetételéről a kezdetektől napjainkig

Szakmai életrajzok	503
--------------------------	-----

Függelékek

A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok szakterületenkénti aránya	520
Táblázatjegyzék	522
Ábrajegyzék	523
Névjegyzék	524
Köszönetnyilvánítás	527

65 éves a Gazdálkodás című agrárökonómiai tudományos folyóirat

A Gazdálkodás című agrárökonómiai tudományos folyóirat idén ünnepli fennállásának 65. évfordulóját. Hat és fél évtizede szolgálja híven a magyar agrárium ügyét, időtállóan. Értéke abból a kimagasló szakmai munkából fakad, melyhez a mindenkori szerkesztőbizottság ragaszkodott, és arra mérceként tekintett. Éppen ezért első gondolatom a köszönet mindazon tudósok, szakírók és szerkesztők munkájáért, akik hűséggel és kifogyhatatlan energiával írtak, írnak és szót emelnek ma is a magyar gazdák érdekében, a vidék megújulásáért, megmaradásáért. Érzékenységgel, példaértékű adottságaikkal a magyar mezőgazdaságot gyarapították és gyarapítják, ezáltal pedig megerősödött a társadalom is.

Ha belelapozunk a folyóirat legelső számába, vagy az azt követő évek bármely lapszámába, újra és újra megtapasztalhatjuk, hogy az egyetlen, ami a világban és Európában versenyképességünk alapja lehet, az az a erőforrás, amelyben egyedülálló módon gazdagok vagyunk. Amely nem véges, mert újratehermelhető. Ez a művelt emberfő. S mi büszkéek lehetünk arra, hogy sok kimagasló szakmai tudással bíró, elkötelezett magyar agrárszakember lehetett közöttünk, akik évtizedekre nyúló munkásságukkal járultak és járulnak hozzá a magyar agrárium fejlődéséhez.

Érdemes megtekinteni, hogy milyen témaköröket érintett a Gazdálkodás első évfolyamának első száma 1957-ben. Kiemelten foglalkozott például az öntözővíz korlátozásának hatásaival, az öntözőcsatornák burkolásának jelentőségével, vagy a gyümölcsstermelésünk távlati fejlesztésének lehetőségeivel is. Milyen érdekes ezeket az írásokat összevetni a hazai agrárium jelenkori kihívásaival, elsősorban az öntözésfejlesztés ma aktuális kérdéseivel. Későbbiekben a lapban megjelentek a legújabb szakirodalomról szóló ismertetőik, külföldi kitekintések, és egyre bővült a gazdáknak szóló ismeretterjesztő írások száma is.

Átlapozva az egyes évek folyóiratait, nehéz dolga lehetett a Szerkesztőbizottságoknak. S biztos, hogy most sem könnyű a lap szerkesztését vállalni, mert a folyóiratnak az értékállóság megőrzése mellett a jövőképet is formálnia kell. S ez bizony nehéz feladat.

Amikor megkaptam a megtisztelő felkérést, hogy a 65. évforduló alkalmából a folyóirat történetét feldolgozó kiadványba írjam meg az előszót, egyben arra is felkérést kaptam, hogy a mezőgazdaságunk előtt álló feladatokról is szóljak. Az elmúlt években a koronavírus-járvány nehezítette meg életünket. S bár azt lassan magunk mögött tudhatjuk, az orosz-ukrán háborúból eredő globális élelmiszerpiaci válság hatásait tekintve újabb kihívásokkal teli időszak előtt állunk. S most, annak érdekében, hogy minden magyar ember asztalára elegendő, megfelelő mennyiségű és minőségű élelmiszer kerüljön, mindez megfizethető áron, ismét jól kell gazdálkodnunk erőinkkel. Ehhez pedig elengedhetetlen a termőföld védelme, a mezőgazdaság versenyképességének növelése, a beruházási támogatások egyre szélesebb körű felhasználása úgy, hogy az tekintettel legyen az élelmezésbiztonságra is. Ugyanakkor Magyarország szerencsés helyzetben van, mert bőven megtermeli a szükséges élelmiszert, sőt agro-ökológiai potenciálja további termelésbővítést is lehetővé tesz.

Az Agrárminisztérium az elmúlt években arra törekedett, hogy a termőföldet a magyar gazdák tulajdonában tartsa, így támogatva a családi gazdaságok és a fiatal gazdálkodók földhöz jutását. Kiemelt szakmai feladatként határozta meg az öntözés fejlesztését. Mára már elmondhatjuk, hogy a közös osztatlan tulajdon felszámolása mellett megalkottuk az öntözéses gazdálkodásról szóló törvényt is. Tettük ezt az éghajlatváltozás és az ivóvízbázis védelme érdekében. Az előttünk álló években pedig ki kell terjesztenünk az öntözött területek nagyságát.

Továbbra is fontosnak tartjuk a családi gazdaságok támogatását, de nem csak a birtokpolitikában. Ezen célok mentén alkottuk meg a családi gazdaságok adózásáról szóló törvényt is. De a jövőben sem mondunk le a fiatal termelők támogatásáról, a gazdaságátadás feltételeinek megkönnyítéséről. Ez nemcsak az agrárgazdaság, de a magyar társadalom számára is kiemelt érdek. Ezért is hirdettük meg a megújuló vidék – megújuló agrárium programunkat, hogy minden egyes gazdálkodót megszólíthassunk, hogy mind többen éljenek a támogatási lehetőségekkel, ezzel is erősítve a magyar agrárgazdaságot, s azon belül is a technológiai modernizációt. Ehhez 2023. január elsejétől az ágazatnak támogatásként 4265 milliárd forint áll rendelkezésére, amely háromszorosa a korábbi hétéves ciklus forrásainak.

Ez az élelmiszeripari vállalkozások számára is óriási lehetőséget jelenthet. Ez a forrás növelheti az egy hektárra vetített termelékenységet, illetve szélesebb körben biztosíthatja a digitális átállást. De ezen forrás hozzájárulhat a termelői együttműködések erősítéséhez, a méretkülönbségek miatti versenyhátrány kiküszöböléséhez. Célunk, hogy a mezőgazdasági termelés fenntartható és környezetbarát legyen. Pályázati programjainkat pedig ehhez mérten úgy alakítjuk ki, hogy azzal is hozzájárulhassunk a vidéki infrastruktúra megújulásához, a természeti erőforrások megőrzéséhez, az innovációk és beruházások létrejöttéhez.

Az idei ciklusban pedig bővült az agrártárca feladatköre, így az egész magyar élelmiszeripar és a kereskedelem is a minisztérium hatáskörébe került. Ezzel pedig elérhetjük a magyar élelmiszerek arányának emelését a fogyasztásban és a kiskereskedelemben is. A támogatásoknak is köszönhetően a magyar élelmiszeripar képessé válhat a hazai lakosság egészséges, biztonságos és megbízható élelmiszerellátására, szavatolva a magyar élelmiszerek GMO mentességét is.

S hogy az elmúlt években óriásit fejlődött a magyar mezőgazdaság, az nem csak az Agrárminisztérium sikere. A gazdákkal, szakmai szervezetekkel, az agráriumhoz kapcsolódó tudományos műhelyek képviselőivel együttműködve dolgoztunk és dolgozunk, hogy céljaink megvalósulhassanak. Mi a partnerségben hiszünk, és azért dolgozunk, hogy a magyar vidék megmaradása reményt adhasson a jövőnek. Bízom benne, hogy ebben a munkában továbbra is számíthatunk az immár 65. évébe lépett Gazdálkodás című folyóirat szakmai szolgálatára, erejére és töretlen hitére. Ezúton is tisztelettel gratulálok a Szerkesztőbizottság tagjainak, a szerkesztőknek, a tudományos munkatársaknak, és a következő 65 év minden lapszámához sok erőt, jó egészséget és sikerekben gazdag éveket kívánok.

Budapest, 2022. december havában
DR. NAGY ISTVÁN
agrárminiszter

Előszó

*„A múltat tiszteld a jelenben,
s tartsd a jövőnek”*

VÖRÖSMARTY MIHÁLY

Több mint egy évtizeddel a II. világháború befejezését követően, 1957 tavaszán született meg az elhatározás, hogy az MTA Agrárökonómiai és Üzemszervezési Bizottságának kiadásában Gazdálkodás címmel tudományos folyóiratot indítanak.

Már javában zajlott mezőgazdaságunk úgynevezett szocialista átszervezése, a nagyüzemek kialakítása, ami egyre sürgetőbben igényelte egy üzemszervezéssel és agrárközgazdasági témákkal foglalkozó tudományos orgánium létrehozását. Maga az ötlet Erdei Ferencről származott, az első szám kiadására 1957 áprilisában került sor.

Az alapításban és a későbbi szerkesztésben – Erdei elnökletével – Csete László, Dobos Károly, Enese László, Latkovics György, Tóth Mihály vettek részt.

Az induláskor mezőgazdasági üzemszervezési és agrárközgazdasági folyóirat első száma tartalmazta az újonnan induló lap fő célkitűzését, melyben „a mezőgazdasági üzemszervezési és agrárközgazdasági tudományos kutatások eredményeinek és a gyakorlati szakemberek legjobb tapasztalatainak közrebocsátását jelölték meg.”

Az alapítás 50. évfordulójára, 2007 áprilisában kiadott „Jubileumi Évkönyv” készítői azt a célt tűzték maguk elé, hogy megkísérelnék méltó emléket állítani a fél évszázada működő folyóiratnak és mindazoknak, akik valamilyen módon részesei voltak ennek az értékes tevékenységnek. Az Évkönyvben egybehangzó volt az a vélekedés, mely szerint a Gazdálkodás 50 éve alatt – szűkre szabott lehetőségei ellenére – tudományos igényességgel foglalkozott az egész mezőgazdaság, a vidék, illetve a parasztság érdekeit leginkább szolgáló megoldásokkal, mindenkor szem előtt tartva az egész társadalom érdekeit.

Az 50. éves Jubileum óta 15 év telt el és a Gazdálkodás Szerkesztő Bizottsága arra az elhatározásra jutott, hogy „KORSZAKOK ÉS IRÁNYZATOK A 65 ÉVES GAZDÁLKODÁSBAN” címmel egy átfogó tanulmánykötetet keretében feldolgozza és bemutatja az elmúlt 65 év korszakainak és irányzatainak főbb mozzanatait, fókuszterületeit, – és azok megjelenítését a Gazdálkodásban. Mindezt abban a reményben, hogy könyvükkel segítenek megismertetni a múltat, de egyúttal segítik jövőt is azokkal a példákkal, teljesítményekkel és tapasztalatokkal, amelyekről a könyvben szó esik.

A tanulmány készítésének időpontválasztásánál egyik szempont volt, hogy ma még aktív korban vannak azok a személyek – köztük a kötet készítői – akik tevékeny szereplői voltak a folyóirat utóbbi fél évszázadának és így személyes élményekre és tapasztalataikra is támaszkodva tudnak hiteles képet festeni a lap tevékenységéről. A szerzők szeme előtt lebegő cél: a Gazdálkodás 65. évéről olyan összefoglaló anyag készítése, amely egységes szerkezetben dolgozza fel és mutatja be azokat

a korszakokat, amelyek alapjaiban változtatták meg az 1957-ben alapított folyóirat társadalmi-gazdasági környezetét, s ezzel együtt a követendő „ars poetica”-ját is. Nem titkolt céljuk az is, hogy a múlt hiteles bemutatásán túl fogalmazzanak meg a következő évtizedekre olyan reális célokat, amelyek alapján ki lehet alakítani a magyar mezőgazdaság „fenntartható fejlődését” és egyben a Gazdálkodás „jövőképét” is.

Budapest, 2023. február

TENK ANTAL

A Gazdálkodás alapítása és az alapítók

Az 1940-es évek közepén zajló társadalmi események és az 1948 után felerősödő politikai akarat gyökeres fordulatot eredményezett a mezőgazdasági viszonyokban. Az addig túlnyomórészt kisparaszti gazdálkodást egyre gyorsuló ütemben váltotta fel a – többnyire politikai akaratra, erőszakos úton létrehozott – termelészövetkezeti (ún. nagyüzemi) gazdálkodási forma. Ezek a változások, s a nyomukban létrejövő nagyüzemi termelés egyre nehezebben nélkülözötte egy olyan szakmai tudományos folyóirat létezését, amelyik a szakoktatásra és tudományos kutatásra alapozva orgánuma lehetett volna a mezőgazdasági ökonómiának azáltal, hogy rendszeresen publikálja a legújabb tudományos eredményeket és a haladó gyakorlati tapasztalatokat.

Bár a mezőgazdaságnak ekkor már volt két szakmai folyóirata: a Szabad Föld 1945. augusztus 29-én, a Magyar Mezőgazdaság 1946. augusztus 1-én jelent meg első alkalommal. Továbbra is hiányzott azonban egy olyan szakmai folyóirat, amelyik az átalakuló mezőgazdaság üzemtani, üzemszervezési, üzemgazdasági kérdéseivel foglalkozik. Végre 1956 júliusában – egyetlen alkalommal – napvilágot látott az „Agrárgazdasági és Üzemszervezési Közlemények”, Erdei Ferenc tanulmányának az elején, aki az agrárgazdasági és üzemszervezési tudományos munkák számára szolgáló útmutatásokat taglalja.

Az 1956. évi őszi forradalmi események is közrejátszottak abban, hogy az új folyóirat ügye csak 1957 tavaszán került ismét terítékre, amikor az MTA Agrártudományok Osztályának Mezőgazdasági Ökonómiai és Üzemszervezési Bizottságának titkára, Erdei Ferenc javaslatot tett a Gazdálkodás című szakmai tudományos folyóirat indítására. Az alapítók – Erdei mellett: Csete László, Dobos Károly, Enese László, Latkovics György, Tóth Mihály.

A negyedévenkénti megjelenésre tervezett új folyóirat első száma – márciusi keltezéssel 1957 áprilisában jelent meg. A Szerkesztőbizottság elnöke Erdei Ferenc, felelős szerkesztő Latkovics György lett. A Szerkesztőbizottság tagjai: Dobos Károly, Csete László, Enese László, Tóth Mihály.

Az új folyóirat beharangozójában ez olvasható: „A gazdálkodás eredményessége döntő mértékben az üzem és az egyes termelési folyamatok helyes megszervezésétől, s a közzgazdasági adottságok és lehetőségek helyes felismerésétől, tehát a vezetők üzemszervezési készségétől és tudásától függ. Fokozott mértékben áll ez a nagyüzemi gazdálkodásra, az állami gazdaságok, a gépállomások és a termelészövetkezeti gazdaságok működésére. (...) A Gazdálkodás fő célkitűzése a mezőgazdasági üzemszervezési és agrárközzgazdasági tudományos kutatások eredményeinek, és a gyakorlati szakemberek legjobb tapasztalatainak közrebocsátása. A folyóirat tehát a mezőgazdaság szakemberei és általában az agrárközzgazdasági, agrárpolitikai és üzemgazdasági kérdések iránt érdeklődők igényeit kívánja kielégíteni. (...) A Gazdálkodás foglalkozik az állami gazdaságok, a mezőgazdasági szövetkezetek, a gépállomások és az egyéni parasztgazdaságok termelés-szervezési, gazdaságossági, jövedelmezőségi, munkaszervezési, stb. kérdéseivel, valamint a mezőgazdasági termelés legfontosabb

agrárközgazdasági problémáival. (...) Tájékoztatást ad az időszerű hazai és külföldi agrárközgazdasági tudományos eredményekről, ismerteti a baráti országok mezőgazdaságának szocialista átalakulásában eredményesen alkalmazott üzemszervezési és agrárpolitikai módszereket.” Csete (2007)

A folyóirat első számában a hat alapító szakember közül négyen szerzőként is szerepelnek: Latkovich György felelős szerkesztő a mezőgazdasági üzemszervezés (üzemtan) néhány kérdéséről, Csete László a kolhoztulajdonban levő traktorok üzemelésének néhány tapasztalatáról, Enese (Stenczinger) László a mellékszakaszhatalmas váltásáról, Tóth Mihály pedig az öntözővíz korlátozásának üzemi kérdéseiről készült tanulmányával jelentkezett, ami önmagában is jól mutatja, hogy a meghirdetett célhoz képest még nem sikerült kialakítani a Lap igazi profilját. Hasonló a helyzet a folyóirat rovatainak kialakításánál is: megjelenik ugyan a „Termelőszövetkezeti elnökök írnak” c. rovat, de abban mindössze a munkaegység és a jövedelemelosztás kérdéséről van szó. Dicséretes viszont, hogy a legújabb szakirodalomról kezdetektől részletes tájékoztatás található a Gazdálkodásban.

Erdei Ferenc

(1910–1971)

Makón született 1910. december 24-én. Apja a makói kisparaszti hagyományteremtők feltörekvő társadalmába tartozott. Erdei Ferenc gondolkodását elsősorban ez a világ formálta, s ösztönözte arra is, hogy tanuljon.

Középiskoláit Makón végezte. A gimnázium elvégzése után a szegedi egyetem jogi karán folytatott tanulmányokat. Az egyetem elvégzése után, 1935-ben a Makó és Vidéke Hagymakertészek Szövetkezete és Egyesülete alkalmazta, majd kétéves nyugati tanulmányútra küldte ki. Ausztriában, Svájcban, Németországban és Hollandiában tanulmányozta a hagymatermelés és értékesítés korszerű formáit. 1944 novemberében Szegedre ment, s ott a „Délmagyarország” című napilap főszerkesztője lett, egyben hozzálátott a Nemzeti Parasztpárt újjáélesztéséhez. Részt vett az Ideiglenes Nemzetgyűlés debreceni ülésén, s a kormány belügyminisztere lett. Az Országgyűlésnek

ettől kezdve haláláig képviselője maradt, s mint a Parasztpárt egyik vezetője, különböző posztokon tagja volt a koalíciós kormányoknak is. 1948-ban államminiszter, 1949-től 1953-ig földművelésügyi, 1953-54-ben igazságügyi-, 1954-55-ben újra földművelésügyi miniszter, 1955 decemberétől 1956 októberéig pedig a minisztertanács egyik elnökhelyettese volt. Az 1956-os októberi események alatt szintén tagja volt a különböző összetételű kormányoknak. 1957. január 1-jén kinevezték az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézet (1962-től Agrárgazdasági Kutató Intézet) igazgatójának, majd ugyanez év decemberében a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára lett. Az akadémikus Erdei hét évben keresztül állt a Magyar Tudományos Akadémia élén. 1964-től 1970-ig főtitkári minőségben került a Hazafias Népfront élére, miközben a Magyar Tudományos Akadémia egyik alelnöki posztját is betöltötte. Halála előtt egy évvel, 1970-ben ismét a MTA főtitkárává nevezték ki.

Életpályája három főbb szakaszra tagolható: agrárszociológusi, agrárpolitikusi és agrárökonómiai. Agrárszociológiai pályaszakasz fontos művei: A makói tanyarendszer. Szeged, 1933. A makói parasztság társadalomrajza. Makó, 1934. Futóhomok. A Duna-Tisza-köz földje és népe. Bp., 1937. 242 lap. Parasztok. Bp., 1938. 219 lap. Magyar város. Bp., 1939. 246 lap. Magyar falu. Bp., 1940. 238 lap. A magyar paraszttársadalom. Bp., 1941. 170 lap. Magyar tanyák. Bp., 1942. 260 lap. Az agrárpolitikusi pályaszakasz 1944 ősztől 1956 őszéig tart. Az agrárökonómiai kutatások programját már 1956-ban megfogalmazta. A szóban forgó tanulmány nyomán bontakozott ki az agrárközgazdaság hazai művelése és jött létre 1957. január 1-jén az agrárökonómiai intézet. Az agrárökonómia tárgykörében fontos szerepet tulajdonított az üzemszervezés különböző kérdéseinek. Igen korán magáévá tette az ún. „termékutas” szemléletet, a vertikumban való gondolkodást. Jelentős érdemeket szerzett magának a tudománypolitikában és a tudományszervezésben is. Új tudományirányítási és tudományszervezési koncepcióját 1968-ban tette közzé; ebben, s a két évvel később megfogalmazott elgondolásaiban az MTA szervezeti megreformálását hangoztatta elsősorban.

Meghalt 1971. május 11-én, Makón helyezték örök nyugalomra.

Csete László

(1929–2019)

Csete László a gazdasági világválság kezdetén, 1929-ben született Szigetváron. Az ottani felső kereskedelmi elvégzése után, 1947-ben iratkozott be a budapesti Magyar Agrártudományi Egyetemre, de diplomáját 1951-ben már a Gödöllői Egyetemen vehette át. Az egyetemi tanulmányok befejezése utáni öt esztendőben alma matere Üzemtani Tanszékén volt gyakornok, egyetemi tanársegéd, majd adjunktus. Közben 1953-ban a Tudományos Minősítő Bizottságnál (TMB) külföldi ösztöndíjat nyert, amit Moszkvában, a Timirjazev Mezőgazdasági Akadémián töltött el és lett a közgazdaságtudomány kandidátusa.

Életének egy újabb – további pályáját meghatározó – fordulata 1956 decemberében következett el, amikor Erdei Ferenc meghívta az akkor alakuló intézetébe. Az Agrárgazdasági Kutató Intézetben tudományos munkatárs, osztályvezető, igazgatóhelyettes, később igazgató volt. Részt vett a Mezőgazdasági és Élelmezési Minisztérium Statisztikai és Gazdaságelemző Központja (STAGEK) megszervezésében, majd egy évtizedig vezette igazgatóként, főigazgató-helyettesként a Gazdaságelemző Igazgatóságot. Visszatérve az AKI-ba, majd onnan kiválva az AGRO-21 Kutatási Programiroda vezetőjeként tevékenykedett. Amikor Erdei Ferenc kezdeményezésére 1957-ben létrejött a Gazdálkodás című agrárökonómiai folyóirat, Csete Lászlót ott találjuk az alapítók és a lap áprilisban megjelenő első számának szerzői között. Ahogy a későbbi írásaiban, úgy ebben a cikkében is vezérfonalként húzódik végig a hatékonyság, mint generáló elem: a ráfordítás-föld-hozam arányok, kölcsönhatások és összefüggések vizsgálata, s ezzel kapcsolatos hatékonysági szemléletmód, problémakezelés.

Az egyre magasabb és felelősségteljesebb beosztásai mellett maradt ideje és energiája az egyre újabb kutatási témákban való részvételre és az azokból származó új eredmények publikálására könyv, illetve szakkikk formájában. Könyveinek – szám szerint huszonötnek – egy részét társszerzőkkel – Erdei Ferencsel, Márton Jánossal, Láng Istvánnal, Glatz Ferencsel, Harnos Zsolttal stb. – írta. Szakkikkeinek nagyobbik hányada a Gazdálkodásban jelent meg, aminek 1976–2011 között felelős szerkesztője volt.

Minden alkalmat és lehetőséget megragadott arra, hogy a különböző tevékenységeivel – kutatás, folyóirat-szerkesztés, publikálás – a jövőt szolgálja. Talán ezért is történt úgy, hogy a számtalan elfoglaltsága mellett egy percig sem hagyott fel a tanári tevékenységgel. Alighogy megvált a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Üzemtani Tanszékétől, egy évvel később már a Keszthelyi Agrártudományi Főiskola Üzemtani Tanszékén lett címzetes egyetemi docens, majd 1972-től címzetes egyetemi tanár. Eközben rendszeres előadója volt Budapesten a MÉM Vezető- és Továbbképző Intézetének, ahol a gyakorlati szakemberek előtt fejthette ki nézeteit a mezőgazdaság időszerű kérdéseiről. Időben későbbi a gyöngyösi intézménnyel – a későbbi Károly Róbert Főiskolával – ápolt szakmai kapcsolata, amely – a Gazdálkodás mellett – tan- és szakkönyvek, tanulmányok lektorálásában, vizsgáztatásában is nyomon követhető. A Debreceni Agrártudományi Egyetem Üzemtani Tanszékének kollektívájával adták ki 1974-ben a „Mezőgazdasági vállalatok és üzemek gazdaságtana” című, tankönyvet és közel fél évszázados szakmai kapcsolata volt a mosonmagyaróvári Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar – és annak jogelőd intézményei – Üzemtani Tanszékével.

Dobos Károly

(1921 – 2001)

Nagykátán született 1921-ben. A négy polgári elvégzése után a Budapesti Felsőmezőgazdasági Iskolában kitüntetéssel érettségizett. 1943-ban szerzett mezőgazdász diplomát, majd 1946-ban *summa cum laude* eredménnyel doktori fokozatot a magyar királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Mezőgazdasági osztályán. Szakmai pályafutását 1943-ban díjtalan gyakornokként kezdte a az egyetem Üzemtani Tanszékén, ahol a pátyi, majd a martonvásári tangazdaság adminisztratív (intézői) teendőit is ellátta. 1949-ben a Magyar Szövetkezetek Országos Központjában dolgozott osztályvezető helyettesként. 1950-től 1954-ig különböző feladatköröket töltött be a Mezőgazdasági Tudományos Központ Szervezési Intézetében, majd a Földművelésügyi Minisztériumban.

1954-ben az akkor már Gödöllőn működő Agrártudományi Egyetem Üzemtani Tanszékére került egyetemi docensként, ahol haláláig – nyugalmazott professzorként is – dolgozott. 1967-ben nevezték ki egyetemi tanárrá. Pályafutása kezdetén a nagy elődök (Hensch Árpád, Reichenbach Béla, Kemenessy Ernő) nyomdokain haladva először a mezőgazdaság általános kérdéseivel foglalkozott. 1956-tól – a második szövetkezetesítési hullám időszakában – az üzemszervezési kérdések felé fordult. 1959-ben közreműködésével született meg az 1945 utáni

legátfogóbb Mezőgazdasági Üzemtan tankönyv (Dobos-Jankó-Tóth-Vágsellyei: Mezőgazdasági üzemtan), amelyet a Mezőgazdasági Kiadó 4 alkalommal adott ki és a berlini Deutscher Landwirtschaftsverlag 1962-ben német nyelven is kiadott.

1962-ben védte meg kandidátusi értekezését „A mezőgazdasági üzemek állóeszköz ellátottságának vizsgálata” címmel, amelyet további, a műszaki fejlesztés, a gépesítés szervezése és a beruházások hatékonyságának vizsgálatára irányuló kutatások és publikációk követtek. Figyelme ezután az állattenyésztő ágazatok ökonómiai és szervezési kérdéseinek vizsgálatára irányult. Ezek a kutatások nagymértékben hozzájárultak az 1960-as évek végén megindult nagyszabású szakosított állattenyésztő telep-létesítési program előkészítéséhez. A kibontakozott gazdaságirányítási reform idején határozottan kiállt a gazdasági önállóság növelésének, a tőkeellátás fontosságának és a jövedelem gazdasági irányításban betöltött szerepének elvei mellett. 1989-től a korábbi évek nagyüzemi gazdálkodásának kritikai vizsgálatával és a mezőgazdaság átalakulásával foglalkozott. 1997-től már „nagy öregként” írt a magyarországi agrárátalakulásról, a szövetkezetek jövőjéről és a családi gazdaságokról.

A Gazdálkodás folyóiratnak megalapításától szerkesztőbizottsági (2000-től tanácsadó testületi) tagja volt. 1997-ban az egyetem *honoris causa doktorrá* avatta.

Enese László

(1926–2017)

Gyöngyösön született 1926. április 22-én. Felsőbb tanulmányait a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Mezőgazdasági Szakán végezte és szerzett agrár-közzgazdász oklevelet 1950-ben. Közgazdasági doktori címét 1959-ben, a mezőgazdasági tudományok kandidátusa tudományos fokozatát pedig 1956-ban szerezte meg.

Első munkahelye a Mezőgazdasági Szervezési Intézet volt, ahol 1950–1952 között tudományos segédkutatóként dolgozott. Utána egy évig a Földművelésügyi Minisztériumban volt előadó. A Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományok Osztályára 1952 augusztusában került, ahol a mezőgazdasági üzemszervezési és agrárökonómiai szakterület előadójaként-, majd tudományos munkatársaként dolgozott. Az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete, illetve annak átszervezése után az Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI) tudományos osztályvezetője, majd igazgatóhelyettese volt 1959–1969 között. Eközben – meghívott óraadóként – üzemtant tanított a zsámbéki Felsőfokú Mezőgazdasági Technikum üzemgazdasági szakán. Egy termelésfejlesztéssel foglalkozó vállalat igazgatójaként tevékenykedett 1970–1973 között.

Egyetemi tanári kinevezéssel került az Agrártudományi Egyetem (Keszthely) Mosonmagyaróvári Mezőgazdaságtudományi Karának Üzemtani – a későbbi Vállalatgazdaságtani – Tanszékére 1973. július 1-jével, melynek vezetését az akkor nyugdíjba vonuló dr. Jankó József professzortól vette át.

A tanszékvezetés mellett 1988–1991 között a Kar Agrárökonómiai Intézetének igazgatói teendőit is ellátta. A „Mezőgazdasági üzemtan” című tárgyat adta elő 1973–1991 között, valamennyi szakon és tagozaton.

Megszervezte 1977-ben a mezőgazdasági vállalatgazdasági – a későbbi vállalkozásszervezői – szakmérnökképzést, amely iránt éveken át nagy érdeklődés mutatkozott a korábban végzett szakemberek körében.

Oktató és nevelő munkája mellett jelentős tudományos tevékenységet folytatott: a vállalati erőforrások felhasználásának hatékonysági kérdéseit, a mezőgazdasági vállalatok üzemszervezési feladatait, az agráripari egyesületek érdekeltségi rendszerét, a szarvasmarha-ágazat fejlesztésének üzembiztonsági vonatkozásait stb. vizsgálta. Kutatási eredményeiről mintegy 150 közleményben számolt be. Társszerzője volt a professzortársa – dr. Szajkó László – által szerkesztett „Szakosított tejtermelés” című szakkönyvnek. Konzulensi irányításával számos TDK dolgozat készült, 21 egyetemi doktori és 7 kandidátusi értekezés témavezetője volt.

Igen szerteágazó szakmai-közéleti és tudományos szervező tevékenységet fejtett ki itthon és külföldön: 1957-ben egyik alapítója és éveken át felelős szerkesztője volt a Gazdálkodás című agrárökonómiai folyóiratnak, amiben számos írása is megjelent. A Magyar Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Ökonómiai és Üzemszervezési-, majd az utódjaként létrejött Agrárgazdasági és Szövetkezetelméleti Bizottságban 1955-től tagként, 1955-70 között titkárként, 1980-90 között pedig a Vállalatgazdasági Albizottság elnökeként vett részt.

A nemzetközi-vonatkozású megbízatásai közül kiemelkedik az 1970-es években az ENSz Mezőgazdasági és Élelmezési Szervezete (FAO) részére végzett szakértői munka, valamint az Uppsalában (Svédország) 1975-ben közreműködésével megalakult Európai Agrárközgazdászok Szövetségében éveken át kifejtett tevékenység. Már 1965-től aktívan tevékenykedett a Nemzetközi Mezőgazdasági Tudományos Bizottságban (CIOSTA), illetve a Mezőgazdaság Műszaki Fejlesztésének Nemzetközi Szervezetében (CIGR), aminek a Farm Management Szakosztályának munkájában 1984-89 között tagként, 1989-91 között pedig alelnökként vett részt.

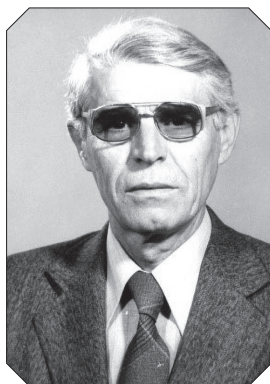
Enese László négy évtizedes munkájának eredményeit több kitüntetéssel és díjjal ismerték el: „Munka Érdemrend” ezüst fokozata (1977); „Kiváló Munkáért” (1981); „Nyisztor György Emlékérem” (1986); Szent István Egyetem „honoris causa” doktori (2000)-, Károly Róbert Főiskola „honoris causa” doktori címe (2006).

Nyugdíjba 1991. június 30-án ment. 2017. augusztus 12-én hunyt el Budapesten.

Forrás: Tenk A. (2018): Dicső múltunk II. A magyaróvári agrárfelsőoktatás második száz éve. A nagy átalakulások évszázada (1918–2018). Universitas Győr-Nonprofit Kft. pp. 304-306., Győr.

Tóth Mihály

(1924–1989)

Hajdúdorogon született 1924-ben. 1947-ben, a Debrecen-Pallagi Akadémia elvégzése után kezdte oktatói pályafutását gyakornokként a pallagi tangazdaságban. Két év múlva a Magyar Agrártudományi Egyetem Martonvásári Tangazdaságába került tanársegédnek, majd néhány hónap után áthelyezték az Üzemtani Tanszékre. Itt részt vett a háború utáni új üzemtan ismeretanyagának kialakításában. 1950-ben adjunktus, 1957-ben docens, 1966-ban egyetemi tanár lett. Közreműködött a gödöllői egyetem Agrárközgazdasági Karának megszervezésében, az agrárközgazdász képzés megindításában.

1959-60-ban részt vett az FM öntözési igazgatóságának megszervezésében. 1960-tól 1963-ig dékánhelyettesi teendőket látott el, 1965-ben dékánnak nevezték ki a Mezőgazdaságtudományi Karon. 1966-tól 1969-ig a MÉM Tudományos Kutatási Főosztályát vezette. 1969-től 1982-ig volt a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Kara Üzemtani Tanszékének vezetője.

1954-től végzett teamszerű kutatómunkát, kutatási területei a vállalati rendszerek, a termelés erőforrásai, a az ágazatok szervezésének alapjai, a vállalati tervezés, a termelés ökonómiaja és szervezése, valamint az öntözés szervezése és ökonómiaja voltak. 1955-ben kandidátusi fokozatot, majd 1970-ben MTA doktora címet szerzett az öntözés ökonómiaja témakörben. Munkássága legfontosabb eredményének az agrárközgazdász, majd 1969-től az üzemszervező agrármérnök képzés kialakítását és fejlesztését, valamint több ezer agrármérnök és szakmérnök hivatásra való felkészítését tartotta. Száznál több tudományos diákkörös és diplomaterves hallgatója volt, 50 agrármérnök doktoráltatásában, 14 aspiráns kandidátusi fokozatának megszerzésében működött közre témavezetőként, opponensként és bizottsági elnökként. 25 fiatal mérnököt nevelt egyetemi oktatóvá. Írója, majd szerkesztője volt az 1950-es, és 60-as és 70-es évek üzemtani könyveinek (Dobos-Jankó-Tóth-Vágsellyei: Mezőgazdasági üzemtan 1959-ben. 1961-ben, 1965-ben és 1968-ban megjelent kiadásai), majd a mezőgazdasági vállalati gazdaságtan kézikönyveinek és tankönyveinek (Dobos-Tóth: Mezőgazdasági vállalati gazdaságtan I-II és III. kötetek, 1976–1977–1978). Vezetése alatt az Üzemtani Tanszék mind elméleti, mind módszertani területen nemcsak országos, hanem nemzetközi elismerést is szerzett. Oktató, kutató és a gazdasági életet segítő tevékenysége eredményei 12 könyvben, 50 szakcikkben és 30 tanulmányban került közreadásra, illetőleg ismertetésre hazai és nemzetközi konferenciákon.

Az agrárfelsőoktatás és -kutatás területén kifejtett eredményes munkásságáért háromszor kiváló dolgozó, valamint két kormánykitüntetésben részesült.

Latkovics György

Az 1957-ben alapított Gazdálkodás hat alapítója közül az egyedüli, akiről nagyon keveset tudunk. Amikor az alapítás 50. éves évfordulójára készülő Jubileumi Évkönyvhöz anyagokat gyűjtöttünk, tőle olyan visszaemlékezés érkezett, amiből hiányoztak a születésére és az iskolai tanulmányaira vonatkozó adatok, amiket azóta sem sikerült pótolni.

A Lap alapítása idején a Mezőgazdasági Szervezési Intézet igazgatója volt és Erdei Ferenc felkérésére lett újonnan induló folyóirat felelős szerkesztője. Ezt a posztot 1960-ig töltötte be. Ezalatt a három év alatt 2 cikke jelent meg a Gazdálkodásban, mindkettő az üzemtan témakörében (Ezekről részletesen szó van a könyv első korszakáról szóló részben.). Már akkor – és később is – azt vallotta, hogy korszerű, hatékony termelés csak nagyüzemi körülmények között valósítható meg. Úgy látta, hogy a kisüzemek sikerének záloga a szövetkezés, aminek révén jól szervezett kapcsolatok építhetők ki az élelmiszeriparral.

A kisüzemi gazdálkodás, a háztáji gazdaságok helyzete nyugdíjas korában is foglalkoztatta. 1967-ben jelent meg „Mezőgazdasági üzemi ismeretek” c. könyve, melyben központi helyet foglal el a gazdaságirányítás rendszerének, valamint a gazdasági vezetés cselekvési lehetőségének összefüggése.

A Gazdálkodás első évtizedeiről

Enese László dr.

Egy zimankós téli napon 1957 elején a Magyar Tudományos Akadémia ágyúlövéstől torzult homlokzatú székházában Erdei Ferenc akadémikus elnökleivel összeült az MTA Agártudományok Osztályának Mezőgazdasági Ökonómiai és Üzemszervezési Bizottsága szakterülete aktuális kérdéseinek megtárgyalására. Ötven év távlatából visszatekintve a Bizottság ezen a tanácskozásán az agrárökonómia tudomány hazai alakulását évtizedekig befolyásoló két elhatározásra jutott. Ezek egyike a **gazdálkodás** megalapítása volt.

A folyóirat ügye

A Bizottság titkára javaslatot terjesztett elő szakmai tudományos folyóirat indítására. Indoklásában rámutatott, hogy Magyarországon (is) minden fontos tudományterületnek van saját folyóirata a kutatás és oktatás szolgálatában, az új eredmények ismertetésére és a tudományos viták publikálására. Ez alól sajnálatos kivétel a mezőgazdasági ökonómia, különösen annak mezőgazdasági üzemtani, üzemszervezési, üzemgazdasági szakterületei. Részben ezen változtatott volna az előző év közepén (1956. július) egyszer megjelent Agrárgazdasági és Üzemszervezési Közlemények¹, amelynek feltámasztása reménytelennek tűnt.

1 Megjelent a TTIT Agrártudományi Szakosztályainak Közlönyeként 1. szám jelzéssel, a borító belső oldala szerint „szerkeszti a szerkesztő bizottság”, majd az impresszumban felelős szerkesztőként megjelölve Kónya Lászlót. Mai szemmel nézve is szinte érthetetlen a folyóirat „kimúlása”, mert tartalmát tekintve a kor szelleméhez képest később is elfogadhatónak volt tekinthető. A nyolc és fél oldalnyi bevezető tanulmányt Erdei Ferenc írta: A XX. Kongresszus útmutatása agrárgazdasági és üzemszervezési tudományos munkánk számára címmel. A történelemből ismert, hogy az SZKP e kongresszusa Sztálin deheroizálása jegyében zajlott, szembe fordulva a sztalinizmus történelmi bűneivel. Erdei F. ebben a tanulmányában a nagy politika visszasságainak agrárökonómiai és üzemszervezési vetületeit elemezte. Hruscsovot és más véleménynyilvánítókat idézve elmarasztalta a mezőgazdaság irányításának visszasságait, a mezőgazdasági tervezés abszurditásait, az ökonómiai törvényszerűségek semmibe vételét. „A XX. Kongresszus legnagyobb eseménye a mi tudományágunk számára az, hogy előtérbe kerültek a gazdaságossági kérdések. Valóságos fordulat ez olyan viszonyok között, amikor a korábbi időszakban általában csak a termelés fejlettebb technikájáról és a terméshozamok emeléséről volt szó és nem vizsgáltuk, hogy egy-egy fejlettebb termelési módszer alkalmazása valóban gazdaságos-e és egy-egy kiemelkedő terméshozam arányos-e a ráfordításokkal” írja majd hozzáteszi „pedig a gyakorlat nagyon is figyelmeztetett bennünket ennek a szükségességére”. Szólt még az értéktörvény előtérbe kerüléséről és az anyagi érdekelttség problémájáról. Mindennek még lehetett ugyan politikai aspektusa, de ez már kevésbé mondható el pl. Sebestyén József többek között négyváltozós korrelációs számítással foglalkozó ökonometriai ihletésű tanulmányáról (Számítások a termelési érték és a mezőgazdasági termelés tényezői közötti összefüggésekre vonatkozóan), és még annyi sem Pereg S. – Hankó M. Adalékok a télialma-szüret megszervezéséhez című 10. oldalas szakcikkéről, de még a SZU és a tőkés államok agrárgazdaságtani és üzemszervezési szakirodalmáról tudósító könyvszemléről sem. Mivel a „Szerkeszti a szerkesztőbizottság” névtelenségéből nem volt jelentkező, a próbálkozás tanulságait később a Gazdálkodás szerkesztői hasznosíthatták.

A Bizottság megtárgyalva az előterjesztést egyhangúlag elhatározta új folyóirat alapítását, amelynek *Erdei Ferenc* ajánlására a „Gazdálkodás” nevet adta. Szintén egyetértés volt a szerkesztőségébe felkért személyek tekintetében. A folyóirat mielőbbi indítása érdekében teendő intézkedések megtételére megbízást kapott a Bizottság elnöke és titkára.

Amellett, hogy a felkért szerkesztők hozzáláttak a negyedévenkénti megjelenésre tervezett folyóirat első számának összeállításához, köszönettel és elismeréssel kell megemlékeznünk a *Mezőgazdasági Könyv- és Folyóirat Kiadó Vállalat* segítőkész hozzáállásáról. Ennek is köszönhető a jogi és technikai nehézségek elhárítása, valamint az 1957. évi 1. márciusi szám áprilisi megjelentetése, majd az első évtizedekben további zavartalan kiadása.

A kutatóintézet

Az MTA említett Bizottsága a folyóirat indítása mellett a tudományterület tevékenységének másik pillére, a kutatóintézet ügyében is jelentőset lépett: a titkári előterjesztésre állást foglalt a szakterület akadémiai kutatóintézetének létesítéséről. Ennek történeti előzménye, hogy a *Földművelésügyi Minisztérium* szakintézetének számító (1948-49 óta működő) *Mezőgazdasági Szervezési Intézetet* 1952 tavaszán felszámolták, a munkatársak nagy része más szervezetekhez került. Néhányukból a minisztériumban létesült egy Tanulmányi Osztály (Lukács László, régi minisztériumi munkatárs vezetésével), néhányan a felsőoktatásba kerültek, egy csoportjukat pedig martonvásári mezőgazdasági kutatóintézetbe „mentették át”, ott Üzemszervezési Osztályt alakítva. Szerencsés fejleménynek volt tekinthető, hogy egy év múlva (1953) a martonvásári intézet az MTA fennhatósága alá került és így alkalom nyílt ebből az osztályból akadémiai kutatócsoportot alakítani, ami az akkori *Nagy Imre* kormányban igazságügyi miniszter *Erdei Ferenc* segítségével Budapesten a Markó utcában kapott helyet. Így 1957-ben adott volt az akadémiai intézetté alakítható kutatócsoport, s ezt javasolta a Bizottság az Akadémia illetékes vezető testületeinek, amelyek rövidesen határoztak az *MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete* alapításáról és *Erdei Ferenc* akadémikus igazgatói megbízásáról (az intézet neve később Agrárgazdasági Kutató Intézetre változott).

Együttműködés az agrárökonómiában

A folyóirat és a kutatóintézet létesítése egyaránt érzékelteti hogy az agrárökonómia tudományterület összefogója és meghatározó tényezője az MTA Bizottsága volt (elnöke 1953-tól *Erdei F.*). Az MTA Bizottsága a szakterület egészét felölelő együttműködés szerve volt: tagjai voltak a felsőoktatás és kutatás intézményeinek személyiségei és az egyes szakterületei művelői, vagyis együtt voltak benne a kapcsolódásokat áttekintők és a specialista kutatók, s a szakterülettel szorosabb kapcsolatot tartó egy-két országos hatáskörű szerv munkatársa. Hasonlóképpen alakult a folyóirat Szerkesztő Bizottsága is; a kezdeti hat fő után az elmúlt ötven esztendő alatt összesen 61-en vettek részt a szerkesztésben (beleértve a jelenlegi 14 fős Szerkesztői Bizottságot, kiegészülve a *Gazdálkodás Tudományos Tanácsadó*

Testületével és Junior Bizottságával).² Az elmúlt fél évszázad alatt természetesen változott az MTA Bizottság összetétele és az Intézet személyi állománya is, de jellemzően mindig voltak közös tagok és munkatársak, akik egyben tematikai kapcsolódásokat is jelentettek, különösen vonatkozott ez az évtizednél hosszabb időn át az akadémiai és a szerkesztőbizottságban is elnök és az intézetben igazgató *Erdei Ferenc* személyére. Az Ő integráló tevékenysége adott szakmai tudományos háttérrel és cselekvési programokat mindhárom tudományos intézményünknek, (később az MTA főtitkáráként a tudomány átfogóbb körében is). Az agrárökonómiában ez az integráló tevékenység legszélesebben – közvetve és közvetlenül – a szövetkezeti témakörökben bontakozott ki. *Erdei* fiatal kora óta szövetkezetbarát elveket vallott és folytatott ilyen gyakorlati munkát, politizált, tudományos kutatásokat végzett és sorsa sok tekintetben összefonódott a szövetkezeti mozgalommal, annak konfliktusaival is. E visszatekintésnek nem célja *Erdei* szövetkezeti nézeteinek sem ismertetése, sem bírálata, mégis érdemes némely emlékének felidézése, mert a sajátos magyar mezőgazdasági szövetkezeti típus kialakításához hozzájáruló tudományos munka közvetítése a gyakorlatban évtizedekig a **gazdálkodás** egyik jellemzője volt.

A magyar agrártörténelemből ismeretes, hogy 1950 előtt a termelési típusú szövetkezeti kezdeményezések a főprofilként beszerző-értékesítő falusi általános földműves szövetkezetek termelő csoportjaiként bontakoztak ki (innen a korábban közismert „tszcs” rövidítés). Számuk 1949 végén 1367 volt 36 400 taggal, átlagosan mindössze 130 ha területtel.³ Lényegében 1950-ben kezdődött a termelőség-szövetkezeti mozgalom erőszakos kiterjesztése, amelynek 1953 közepén a *Nagy Imre* kormány fellépése vetett véget (fel is oszlott néhány száz ilyen szövetkezet). *Nagy Imre* kormányának leváltása után 1955-ben ismét előtérbe került a termelőség-szövetkezetek szervezése, ami 1956-ban ismét kudarcba fulladt és decemberre a szövetkezetek több mint fele (59,5%) feloszlott, a megmaradtak nagy részének is megcsappant a taglétszáma és a területe. Bár a megszűnt szövetkezetek nagy része később valamilyen formában újraszerveződött, nem vitás, hogy a szovjet típusú, kötelező „minta-alapszabály” szerint szervezett szövetkezeti mozgalom Magyarországon megbukott. Ez volt a helyzet 1958-59-ben.

Az agrárjövőről és benne főként a szövetkezeti mozgalomról az MSZMP vezető szerveiben 1957-58-ban folyt éles vitákról, politikai küzdelemről ad képet *Romány Pál* *A Magyarország Agrártörténete*⁴ c. mű harmadik része egyik általa írt fejezetében (A nagyüzemi átszervezés és a mezőgazdaság integrációja). E szerint a többfordulós vita két fő változat között dült.

„Az egyik a teljes közös gazdálkodást megvalósító termelőség-szövetkezeti szisztémát vallotta üdvöztetőnek és sietve – siettetve – megvalósítandónak. Fő képviselői a mezőgazdaság akkori állami vezetői, többnyire az FM vezetői voltak, *Dögei Imre* miniszter vezetésével, továbbá a pénzügy, az élelmezésügy néhány vezetője, egy-két szakszervezeti vezető.

A másik koncepció képviselői – az előző időszak tragédiájából, tanulságaiból legtöbbet merítve – a szerves fejlődésre, a folyamatos építkezésre, az egyszerű mezőgazdasági szövetkezetekre, a fokozatosságra

2 A névsort a 2006. évi 1. szám 7. oldala tartalmazza (Csete L.: 50. évfolyamába lépett a Gazdálkodás).

3 Dr. K. Nagy Sándor: a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom történeti útja. (Kiadó: MÉM Szakoktatási és Kutatási főosztály, Budapest, 1989) 17. oldal.

4 Magyarország agrártörténete (szerk.: Orosz István, Für Lajos, Romány Pál). Mezőgazda Kiadó, 1996.

tették a hangsúlyt. Ebben az elgondolásban a belterjes mezőgazdaság és a falufejlesztés (még nem fejeződött be a falu villamosítása!) volt az elsődleges s annak eszközeként, nem pedig célként szerepelt a szövetkezés egy-egy formája. Ez utóbbi kikötést erőteljesen képviselte *Erdei Ferenc*, *Lázár Vilmos*, *Dégen Imre*, *Gyenes Antal*, s több más agrárpolitikus. Az e koncepciót vallók, *Fehér Lajos*, illetve a pártközpont Mezőgazdasági (volt falusi) Osztálya körül szerveződtek” (Romány P. idézett mű 506-507. oldal). *Romány* megjegyzi, hogy „Erdei sokat kezdeményezett, jelzéseket adott, sokféle javaslatot tett”, majd teljes egészében közli 1957. márciusi hosszú feljegyzését Apró Antalhoz.⁵ Ebben Erdei szerint „úgy lehet becsülni, hogy az ország mezőgazdasági területét számítva, mintegy 15 százaléknyi lesz az állami gazdaságok, hasonlóan 15 százaléknyi a termelőszövetkezetek részesedése és a fennmaradó 70% esik az egyéni gazdálkodókra”, majd ennek megfelelően tíz pontba szedve foglalt állást agrárpolitikai kérdésekben. Ennek során alapkérdésnek tekinti a tulajdon és a földhasználat biztonságát, kiáll a szövetkezeti szervezésben az önkéntesség betartása mellett és hangsúlyozza a különböző szövetkezeti formákban a szervezett értékesítés és anyagbeszerzés és a termeléshez szükséges szolgáltatások előnyeire való hozzájárulás lehetővé tételét, a kedvezőbb árak és adózás mellett kívánatosnak tartja az egyéni gazdálkodók részére is a termelési hiteleket, szükségesnek látja az államigazgatás adminisztratív beavatkozásainak csökkentését a termelésbe és a termékek felhasználásába, s javasolja a szaktanácsadói szolgálat létrehozását. A hosszas hazai szövetkezeti vitát – és a döntést is 1958 végén – kedvezőtlenül befolyásolták a bolgár és csehszlovák mezőgazdaság gyors ütemű szovjet mintájú totális átszervezése, amely utat végül a magyar párthatározat is követett. Ebben már nem volt helye a másfél éven át napirenden tartott Erdei-féle szövetkezeti elveknek, módoknak és típusoknak, és 1950-60 folyamán Magyarországon is lezajlott a mezőgazdaság szocialista átszervezésének nevezett tömeges kollektivizálás. *Erdei Ferenc* a szövetkezeti eszme elkötelezett híve volt és maradt, de nem akart kolhozrendszert Magyarországon, s ez új útkeresésre sarkallta a mezőgazdaságban. Ehhez talált háttérrel *Erdei* a tudományban, az általa vezetett MTA Bizottságban, az akadémiai kutatóintézetben és a **gazdálkodásban**, továbbá más tudományos szervezetekben, kutatóintézetekben, egyetemi tanszékekben, folyóiratokban és szaklapok széles körében, nagyon sok szakember támogatásával és természetesen a szövetkezeti utat választott, vagy arra kényszerült és ezt megélt parasztemberben.

A magyar út

A véglegesnek bizonyult politikai döntést és annak erőltetett gyakorlati végrehajtását látva *Erdei* koncepciójának lényegévé a szakmaiság érvényesítése vált a tsz-ek működésében és gazdálkodásának alakításában. Ennek jegyében kezdeményezte 1960 kora tavaszán az általa vezetett MTA Bizottságban a szakterület egészének összefogásával egy tudományos igényű termelőszövetkezeti üzemszervezési gyakorlati kézikönyv megalkotását. *Erdei* személyes munkájával és a közreműködők (szerzők, szerkesztők, lektorok) összefogásával alig fél év alatt megalkotta „A termelőszövetkezeti üzemszervezés gyakorlati kézikönyvét”, amit 625. oldalon az Akadémiai Kiadó jelentetett meg 20 000 példányban, majd két

5 Magyarország agrártörténete 504-505. oldal.

évvel később a még több közreműködővel készült második átdolgozott és bővített kiadást újabb 10 000 példányban. Ez a 30 000 kötet az érdekelt szövetkezeti vezetők és agrárértelmiség széles köre számára olyan indíttatást adhatott, amely talán az első jelentős lépés volt a magyar termelősövetkezeti modell kialakulásában. Ennek a folyamatnak vált állandó részesevé a **gazdálkodás**, amely időközben közel 4 000-es példányszámával állandó kapcsolatot jelentett az agrárökonómiai tudomány és a szövetkezeti gyakorlat között is. A rendszeresen közölt agrárökonómiai, üzem- és munkaszervezési kutatási eredmények között és mellett, megjelentek a szövetkezetek működését és gazdálkodását közvetlenül is érintő tanulmányok, valamint ismertetések, melyek többnyire összefüggtek a termelősövetkezeti gazdálkodás sajátos magyar útjának alakulásával, alakításával. Néhány ilyen vissza-visszatérő témakör a háztáji gazdálkodás, az üzemi- és munkaszervezet, az anyagi érdekelttség és munkadíjazás, a gazdaságosság és hatékonyság, a költség- és jövedelemszámítás, együttműködés a termelési rendszerekkel és más szövetkezetekkel, 1967-től az ún. új gazdasági mechanizmus lehetőségeinek kihasználása, az 1970-es évektől pedig alkalmazkodás a „szocialista” piacgazdaság alakulásához, ipari tevékenységek meghonosítása és bővítése a tsz-ekben, sok éven keresztül a mezőgazdaság és az élelmiszer-feldolgozás mindkét szektor számára előnyös gazdasági együttműködése.

A termelősövetkezetek sajátos magyar útjának egyik legjellegzetesebb és talán legkorábbi jelensége a *háztáji gazdálkodás* kezelése és szervezése volt. Ebben a témakörben az akadémiai bizottság már 1954-ben nyilvános akadémiai vitaülést tartott *Erdei Ferenc* bevezető előadásával, amely akkor még főként a figyelemfelkeltést szolgálta. A híradásokban 1960–61-ben még a háztáji gazdálkodás szükségessége dominált, majd főleg a szakcikkekben mind gyakrabban feltűntek a megoldási módok is. Megkezdődött a korlátozó szabályok fellazítása, az egy kh területhatar egy hektárra tágítása, az állattartási korlátok feloldása, a takarmányellátás lehetővé tétele a közösből, a háztáji áruterelés szervezése és integrált értékesítése, egyes háztáji növények (pl. kukorica) kedvezményezett közös gépi művelése. Főként a családtagoknak is közreműködési lehetőséget adó munkaigényesebb termelés növekedett a háztájiban, amelynek eredményeként a háztáji termelés elérte a tsz-ek mezőgazdasági bruttó termelési értékének egyharmadát (ez is nagyban hozzájárult a mezőgazdasági termelés egyharmadát kitevő agrárexporthoz).

Az üzem- és munkaszervezésben eleinte a szervezet racionális kialakítása volt a fő cél (akkor *Erdei Ferenc–Bocsor Gézával* együtt – még a régi magyar nagybirtok üzemi szervezetét és igazgatását is megvizsgálta).⁶ Később az üzemi méretek növekedésével és az alkalmazott technika és technológia korszerűsödésével, a tsz-ek saját gépállományának kialakításával és a termelési rendszerekkel való együttműködéssel, a munkaigényes üzemágakban az egyéni illetve családi művelés elterjedésével az üzemi- és munkaszervezet is folyamatosan változott, alakult. A műszaki fejlődéssel átalakuló technológiai és munkafolyamatok jelentősen javították a munkatermelékenységet, csökkentették és átalakították a termelés munkaerőigényét.

A mezőgazdasági termelés jelentős műszaki korszerűsítésével felszabaduló munkaerő helyi foglalkoztatásában nagy szerepet kapott a különféle *ipari- és szolgáltatási tevékenységek* „melléküzemági”

6 Lásd: Üzemi szervezet és üzemvezetés a szocialista mezőgazdaságban (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966.) II. fejezete.

szervezése, beillesztése a mezőgazdasági szövetkezetek termelésébe. Ez a tevékenység több mint 200 000 főnek adott munkát zömében a falvakban, a szövetkezeteknek pedig számottevő jövedelmet. Ez a „kiegészítő tevékenység” végül is a magyar modell sajátos vonásává vált.

Az *anyagi érdekelttség érvényesítése és a közvetlen munkadíjazása* fejlesztése több irányú tennivalót igényelt. Az első és sürgetőbb feladat volt a kolhozrendszerből átörökített „maradék-elv” megváltoztatása, ami törvényi rendezést is kívánt. A „maradék-elv” ugyanis azt jelentette, hogy a gazdasági év során a közös gazdaságban teljesített és munkaegységben nyilvántartott munka díja (ellenértéke) a zárszámadásig teljesen bizonytalan volt és csak akkor, a tsz összes kötelezettségének teljesítése után megállapított maradvány volt felosztható a munkateljesítményekre (addig legfeljebb eseti – pl. május 1-re, augusztus 20-ra – előleg volt kiosztható), ami gyakorlatilag teljes bizonytalanságot, sőt kiszolgáltatottságot jelentett. A minimális megoldás első lépése a munkaegység tervezett értéke bizonyos hányadának (pl. 60-80%-nak) rendszeres (havi) elszámolása és folyósítása volt. Ez nem csupán a tsz elhatározásán múlt, mert ehhez szabályozni kellett a kötelezettségek teljesítésének sorrendjét (beleértve a munkadíjakat is) és szinte új alapokra kellett helyezni a tsz-ek pénz- és hiteligazdálkodását is. A távolabbi megoldással a garantált pénzbeli munkadíjazás vált, a tsz-ek gazdasági megerősödésével párhuzamosan.

Az anyagi érdekelttség azonban a munkadíjazás módjánál tágabb értelmű és kétféle érdekeltséget jelent. Egyrészt jelenti a közvetlen munkadíjon felüli közös (nettó) jövedelemből való részesedés módját, továbbá jelenti az érintetteknek a hozamokból való közvetlen részesedését. Viszonylag egyszerűbbnek tűnik a tsz – mint a tagok közös vállalkozásának – tényleges nettó jövedelemből való részesedés, amely megfelelhet bármely más vállalkozás tulajdonához és munkateljesítményéhez kapcsolódó szabályozásnak. Utólag úgy tűnik nagyobb volt az érdeklődés az üzemági hozamokhoz vagy gazdasági eredményhez kapcsolódó anyagi érdekelttség iránt. Erre maguk a tsz-ek több gyakorlati megoldást is kialakítottak, amelyeket a szaklapok – köztük a **gazdálkodás** is – üzemgazdaságilag értékelt és terjesztett is (legelterjedtebb változata a hozam vagy a gazdasági eredmény bizonyos százalékaival ismerte el a teljesítményt, a garantált pénzbeli munkadíjazás mellett).

Egyfelől a *hatékonyság és gazdaságosság*, másfelől a *költség- és jövedelemszámítás és elemzés* tulajdonképpen a gazdálkodás értékviszonyainak ökonómiai elemzését, értékelését, a gazdálkodás folyamataiban az értéktörvény érvényesülésének hatását (és tanulságait) vizsgálja, végső soron a gazdálkodási tevékenység egész folyamatát teszi mérlegre a végső cél, a gazdasági eredmény tekintetében. E körül forogtak a **gazdálkodás** ökonómiai értékelései (és elvi vitái is; pl. 1964-ben a hatékonyság és a gazdaságosság témakörben).

Az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmusnak nevezett gazdaságpolitikai módosulások kísérleti terepe már korábban a mezőgazdaság volt, benne a termelőszövetkezetek gazdasági önállóságának erősödésével (termelésük tervezése, szerződéses rendszerük és piaci kapcsolataik alakítása, vezetésük önállósodása). Ezt oly sokoldalúan és következetesen érvényesítették a tsz-ek, hogy amikor néhány év múlva (1974) a retrográd politikai erők „a népgazdaságban” derékba törték az új törekvéseket, azok a mezőgazdaságban már nemcsak visszafordíthatatlanná váltak, hanem még tovább is fejlődtek. Időközben nagy elismerést jelentett, hogy a Nemzetközi Szövetkezeti Szövetség elismerte és befogadta a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezeteket (1972).

A *magyar modell* világszerte feltűnést keltett. Agrárügyekre fogékony „nyugatiak” és a harmadik világ „fejlődő országai” szakértői nemcsak nagy érdeklődéssel szemlélték, hanem értékelték is („a magyar modell a piaci ösztönzést és a legkorszerűbb technológiák és eljárások felhasználását kombinálja” – idézi Romány P. a franciákat – id. mű 524. oldal). Jöttek keletről is és főként a politikai funkcionáriusok nézték gyanakodva a magyar modellt úgyannyira, hogy *Kádár János* talán rájuk gondolva kénytelen volt kijelenteni, hogy „magyar modell pedig nincs... Nemzeti módszer, de nem harmadik út” idézi Romány P. ugyanott. Viszont tény: milliányi magyar parasztcsalád járta ezt a „nem létező” *harmadik utat*.⁷

Kitekintés a világra

A XX. század utolsó harmadában a magyar agrárgazdaságban meghatározó szerep jutott a szövetkezeti szektornak, így érthető, hogy a **gazdálkodás** legtöbb számába jutott speciális szövetkezeti problémával foglalkozó írás is, a világra kitekintő is. Az írások nagy része azonban nemcsak a szövetkezeteket szolgálta, hanem az egész agrárgazdaságot, sőt utóbb az élelmiszer-feldolgozást is magába foglaló élelmiszergazdaságot is, amelynek természetes része minden mezőgazdasági termelés, beleértve a Magyarországon korábban is jelentős kistermelést, de a kapcsolódó szolgáltatásokat, a mezőgazdasági bel- és külkereskedelmet is.

A **gazdálkodás**nak úgyszintén rendszeres témái voltak a mezőgazdaság ágazatait elemző tanulmányok. Ezek többnyire termelésszervezési (tervezési, üzemgazdasági) vagy gazdaságpolitikai (árak, költségek, pénzügyek) aktuális eseményekhez kapcsolódtak, de leggyakrabban kutatási (üzemtan, munkatani, módszertani) eredmények közlései voltak.

Gyakori volt az ágazati témák és azok üzemági részletességű tárgyalása a szántóföldi növénytermelés (gabonafélék, cukorrépa, burgonya, napraforgó), a kertészeti ágazatok (zöldség- és egyes zöldségfajok, gyümölcsösök és azok munkafolyamatai, a szőlő- és borgazdaság), valamint az állattenyésztési termelés ágazatai (szarvasmarha, sertés, juh, baromfi) és üzemágaik (tehenészet, hizlalás, pecsenyebárány, tojástermelés, halgazdaság, stb.), a géphasználat üzemi és munkaszervezése.

A **gazdálkodás** tudományos jellegének megfelelően eredeti kutatási eredmények és tanulmányok közzétételére törekedett, fóruma volt a szakterület tudományos vitáinak, Figyelő és Szakirodalom rovataiban helyt adott a hazai és nemzetközi szakirodalom és tudományos rendezvények ismertetésének. Ilyenek voltak pl. a *CIGR* (a *Mezőgazdasági Mérnökség Nemzetközi Szervezete*), a *CIOSTA* (*Mezőgazdasági Munkaszervezők Nemzetközi Bizottsága*), az *EAAE* és *IAAE* (*Agrárközgazdászok Európai majd Nemzetközi Szervezete*) tudományos kongresszusai és konferenciái. E témákban rendszerint együttműködés alakult ki az MTA Bizottsága, a kutatóintézet(ek) és egyetemek között. Különösen így volt ez a mintegy kétévi előkészítés után 1968-ban Keszthelyen tartott egyhetes *The East-West Seminar on Economic Models and Quantitative Methods for Decision and Planning in Agriculture* (Kelet-nyugat Szeminárium az Ökonómiai Modellekről és Kvantitatív Módszerekről

7 A „harmadik út” csak az országon belül tűnt keskeny ösvénynek, nemzetközileg több példa is említhető. Így jól megfértek ezen az úton az izraeli kibucok és az indiai „szomszédsági szövetkezetek” és más fejlődő országok hasonló mezőgazdasági szervezetei is, de kétség kívül nem fértek rá erre az útra pl. a szovjet kolhozok és a kínai kommunák.

a Mezőgazdasági Döntésekben és Tervezésben), amely az agrárökonometriában 15 ország érdekelt tudósai és kutatói máig legjelentősebb nemzetközi alkotó tudományos tanácskozása volt e témakörben (a tanácskozás anyagát az USA-ban 518. oldalas könyvben adták ki 1971-ben).⁸

A **gazdálkodás** közvetítette a hazai agrárértelmiség felé számos nemzetközi hírű agrárökonómus tudós magyarországi programjait, előadásait, írásait. Többük meghívását az 1960-as években még *Erdei Ferenc* kezdeményezte az MTA Bizottság és az Intézet révén és közülük többen évtizedeken keresztül ápolták magyarországi személyes és intézményi tudományos kapcsolataikat. Néhányan az elsők közül. *E.O. Heady*, az Iowai Állami Egyetem agrárökonómiai professzora és Vidékfejlesztési Intézete igazgatója, szakterülete nemzetközi kapcsolatainak világszerte elismert szervezője, aki 1964-ben az MTA-nak is tiszteletbeli tagja lett. *G. Blohm*, a Kiel-i Egyetem (NSZK) agrárökonómia professzora, alapvető művének rövidített változatát a Bizottság kezdeményezésére Magyarországon is kiadták (Új irányzatok a nyugat-német mezőgazdaságban. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1967). *Sz. G. Kolesznyev* a moszkvai Tyimirjzjev Mezőgazdasági Akadémia nemzetközileg elismert üzemtan professzora (tankönyve rövidített változatát szintén kiadták Magyarországon). *G. Preusen* a Bad Kreuznach-i (NSZK) Munkatudományi Intézet Igazgatója. *A. Maton*, a Belga Mezőgazdaságtudományi Intézet igazgatója, a Nyugat-Magyarországi Egyetem Magyaróvári Karán tiszteletbeli doktor, a Gödöllői Szent István Egyetemen c. professzor. Továbbá az említett Kelet-Nyugat Szeminárium 64 külföldi résztvevője és a CIOSTA gödöllői kongresszusán részt vevő kutatók és oktatók.

A **gazdálkodás** figyelt a világ agráreseményeire (egy időben volt is „Pillantás a világba” rovata). Pl. ma is érdekes olvasmány ebből a 24 évvel ezelőtti időből „Görögország csatlakozása az EGK-hoz”, amely egy hozzánk hasonló ipari-agrárország integrálódását elemzi az EU elődjéhez (az akkori „kilencek” közös piacához), áttekintést adva a közösség alakuló agrárpolitikájáról és hatásairól.⁹

* * *

Eredeti szándékom csupán a **gazdálkodás** első évtizedeihez kötődő emlékeim felidézésére irányult és nem volt szándékom szakterületünk elmúlt évtizedei törekvéseinek áttekintése. Közben rá kellett jönnöm, hogy a gazdálkodás olyannyira *az agrárökonómia tudomány köztulajdona*, hogy lehetetlen csak magáról a folyóiratról visszaemlékezést írni, mert azt a szakma egészét képviselő akadémiai Bizottság alapította és gondviseli immár fél évszázada. A **gazdálkodást** sorsa összekötötte a magyar mezőgazdasággal, őrizve tudományos elkötelezettségét a társadalom és különösen annak egészét szolgáló rétege, a mezőgazdasági termelők és az agrárértelmiségi iránt.

8 The East-West Seminar on Economic Models and Quantitative Methods for Decision and Planning in Agriculture, edited by E.O.Heady—the Iowa State Press/AMES, IOWA, USA. (International Standard Book Number: 0–8138–0540–6.–Library of Congress Catalog Card Number: 71–114802.)

9 Arató Katalin–Mátyus László írása a Gazdálkodás 1983. 7.számában, 70-73. oldal.

I. KORSZAK

I. A KEZDETEKTŐL A RENDSZERVÁLTOZÁSIG TERJEDŐ IDŐSZAK (1957–1989)

I. 1. Magyarország agrárpolitikája és a mezőgazdaság helyzetének alakulása a II. világháború befejezésétől a rendszerváltás kezdetéig (1945–1989)

Hégyi Judit és Tenk Antal

I. 1. 1. A II. világháború befejezésétől az 1956-os forradalomig tartó időszak (1945–1956)

Az ország nagyobbik részén még folytak a harcok, amikor 1944. december 22.-én megalakult az ideiglenes Nemzeti Kormány, amely egyik fő feladatának a földreform azonnali megkezdését tekintette. Az ügy fontosságát jelzi, hogy a Földművelésügyi Minisztériumon belül külön főosztály foglalkozott a földbirtokpolitikával, egy másik pedig az állami mezőgazdasági birtokok ügyével. Rendeletileg szabályozták a szántóterület hasznosítását, aminek megvalósítását és ellenőrzését a helyi kezdeményezésként megalakuló termelési bizottságokra bízták.

A földreformról szóló alapvető jogszabályt 1945. március 18.-án kelt kormányrendelet formájában tették közzé. A 600/1945. ME. számot viselő rendelet többek között kimondta: "A nagybirtokrendszer megszüntetése után Magyarország mezőgazdasága erős, egészséges és termelőképes kisbirtokokon fog nyugodni, melyek a kisbirtokosok telekkönyvileg bejegyzett magántulajdonát képezik." A rendelet részletesen szabályozta az igénybevétel és felosztás módozatait. Egyik lényeges kitétele az volt, hogy „(...) az egy igényjogosultak adható föld nem lehet nagyobb azon birtokegységénél, amelyet egy földművescsalád meg tud művelni."

A rendelet megjelenését követően országsszerte földigénylő bizottságok alakultak, melyek kijelölték a kisajátítandó földeket és összeírták a földigénylőket. A földosztó bizottságok már 1945. március végén megkezdtek a földek szétosztását. A földreform 3262 települést érintett, ahol 642 ezer igényjogosult között 3,3 millió kat. hold földterület kiosztására készült sor. A földreform a kisparaszti gazdaságok megerősödését eredményezte. A 0-5 kat. hold közötti birtokok aránya 68%, az e kategóriába tartozók átlagos mérete pedig 2 kat. hold volt a földreform után.

A földreform eredményeként a 200 kat. hold feletti birtokok 99,5-, területének 99,6%-a köztulajdonba került, ami nem kevesebb, mint 2,6 millió kat. holdnak megfelelő területet jelentett. Az ország történelme során addig ismeretlen horderejű földreformot alig egy év alatt sikerült befejezni (I. TÁBLÁZAT).

1. táblázat: A földbirtok megoszlása Magyarországon a földreform után

Birtoknagyság- csoport [kat. hold]	A birtok				
	száma	%	területe [kat. hold]	%	átlag területe [kat. hold]
0-5	1 406 325	68,1	2 871 958	17,9	2,04
5-10	388 179	18,8	3 388 857	21,1	8,73
10-20	175 428	8,5	2 789 353	17,3	15,90
20-50	71 164	3,4	2 359 004	14,7	33,15
50-100	14 864	0,7	1 295 506	8,1	87,16
100-200	5 525	0,3	714 512	4,4	129,32
200-1000	4 034	0,2	1 352 728	8,4	335,33
1000-3000	504	0,0	796 007	4,9	1 579,38
3000-	91	0,0	513 919	3,2	5 647,46
Összesen	2 066 114	100,0	16 081 844	100,0	7,98

Szakács, 443. p

Miközben folyt a földosztás, vele párhuzamosan meg kellett oldani a lakosság folyamatos élelmi-szerellátását, amihez megfelelő színvonalú termelés kellett. A háborús veszteségek miatt azonban sem gép, sem vetőmag sem pedig elegendő állat nem állt rendelkezésre, de hiányoztak a szükséges szakmai ismertetek is, főleg az új földtulajdonosok körében. Ezeket a hiányosságokat a vidéken létrejövő termelési bizottságok rövid időn belül alig pótolhatták. Az állam vetőmagakciók szervezésével igyekezett segíteni. Az 1945-ben létrehozott termelési bizottságok, az államilag szabályozott termelési folyamatok, valamint a központilag előírt vetésterületi arányok ellenére komoly nehézségek mutatkoztak a lakosság ellátása terén. Ezen az 1945. május 4-én kihirdetett beszolgáltatási rendelettel igyekeztek segíteni, amely kimondta, hogy „(...) a gazdálkodók a hónap végéig kötelesek az ugyancsak rendeletileg szabott gazdasági és háztartási szükségletre fordítható mennyiségben felüli összes búza-, rozs-, árpa-, zab-, kukorica-, bab-, borsó-, lencse és burgonyakészletüket a kormány által szabott áron a beszolgáltatási szervezetnek átengedni”.

Az 1945–1948 közötti korszakban a vetésszerkezet fokozatosan megváltozott: ismét jelentősen emelkedett a gabonafélék aránya (az 1945. évi 34,7%-ról 1947-ben 47,4%-ra), miközben a számottevően csökkent a takarmánynövények vetésterülete és terméseredménye is. Szinte alig akadt olyan termesztett növény, ahol a termésátlagok elérték a háború előtti szintet. De nem volt jobb a helyzet az állattenyésztés területén sem: a szarvasmarha létszám csak 1948-ban érte el az 1935. évi szintet, a sertésállomány viszont még 1948-ban is csupán 60%-a volt az 1935. évinek. Mindezek alapján megállapítható, hogy a kormányzat törekvései ellenére a mezőgazdaság eredményei elmaradtak

a háború előtti évekeitől. Romány Pál így jellemzi ezt a korszakot: „(...) gyakorlatilag már a föld-reformmal egyidejűen, a falu életére a zaklatottság, az agrárpolitika kuszasága volt a jellemző. A mezőgazdaság ügyeinek kormányzati kezelése pártpolitikai marakodások tárgyává silányult.”¹ Ennek az időszaknak a zaklatott állapotát az is jelzi, hogy 1944 októbere és 1947 októbere között 8 miniszter váltotta egymást az FM miniszteri székben és egy évnél hosszabban egyikük sem töltötte be ezt a posztot.

Az 1948-as év jelentős változást hozott a „nagypolitikában” is: Június 12-14-évvél a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesületével létrejött a Magyar Dolgozók Pártja (MDP), ami új helyzetet teremtett a hazai mezőgazdaság további sorsa szempontjából is. A Kommunista Pártnak – amely már korábban zászlajára tűzte a mezőgazdaság szocialista átszervezését – ezáltal egyre nagyobb befolyása lett az egész ország irányítására. Mint az egyesült párt elnöke, Rákosi Máttyás az 1947. augusztus 20.-án Kecskeméten megtartott beszédében ismertette a párt terveit a mezőgazdaság gyors szocialista átszervezésére. Még abban az évben, december 18.-án megjelent a 14000/1948.sz. kormányrendelet a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezéséről és működésük szabályozásáról.

Rákosinak az 1948. augusztus 20.-án, Kecskeméten elhangzott beszéde után valóban felgyorsultak az események a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alakítása terén.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek létrehozása 1948 őszén megkezdődött. Objektív lehetőségét és politikai feltételeit a haszonbérletekről szóló (9000/1948. sz.) kormányrendelet teremtette meg. A különféle kényszerintézkedések miatt számba vett földterületeket önálló földbérlo és földműves szövetkezetek földbérlo csoportjai útján tervezték hasznosítani.

A 14000/1948. sz. Korm. rendeletben három szövetkezet típust határoztak meg, mindegyiket a helyi földműves szövetkezet csoportjaként. A bérlo szövetkezeti formát megtartó I. és II. típusú szövetkezetek mellett egy III. típusát is megjelölték, amelyik már a szovjet kolhozmintát követte: A korlátozott háztáji gazdaság kivételével valamennyi üzemágban kollektív gazdálkodás kialakítása, a magántulajdonban maradó földtulajdon mellett a vagyon többi része közös tulajdonban van, a tagok a végzett munka szerint részesednek a jövedelemből. Egyre erősödő központi nyomás hatására a III. típusú szövetkezetek váltak általánossá.

Az MDP szövetkezetpolitikájában alig két év alatt óriási fordulat következett be: a párt 1948. április 22.-én megjelent szövetkezeti irányelveiben még az szerepelt, hogy „Nálunk ma még nincsenek meg a feltételeink, hogy az egyéni gazdálkodás helyébe általánosan a termelőszövetkezetek lépjenek (...) az átmenet az egyéni gazdálkodásról a szövetkezeti gazdálkodásra lassú folyamat, mely a parasztság önkéntes elhatározását, továbbá türelmes átnevelését követeli meg (...) a mezőgazdasági termelésben a szövetkezeti szektor még jó ideig nem játszhat döntő szerepet.” Rákosi 1948 novemberében is még arról beszélt, hogy „Nekünk ezt a kérdést 3-4 éven belül oda kell vinni, hogy a magyar parasztság 90%-a rendes szocialista közös társas művelésben művelje földjét.” 1950-ben viszont már arról beszélt, hogy „Kényszeríteni kell a parasztot, hogy többet áldozzon a szocializmus építéséért.” Határozatban szögezték le, hogy az első ötéves terv (1950–1954) során véghez kell vinni a kisparaszti gazdálkodásról a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérést. A párt vezetői úgy tervezték, hogy 1954-re a földterület 60%-át a termelőszövetkezetek, 6%-át az állami gazdaságok műveljék.

A beígért „önkéntesség” és a „türelmes átnevelés” helyett már 1949-től megjelent az erőszakos, adminisztratív eszközöket alkalmazó szövetkezetszervezés, ami általános elkeseredést váltott ki a parasztság körében. Ennek a módszernek köszönhetően a III. típusú szövetkezetek száma az 1948. évi 279-ről 1953-ra 3768-ra emelkedett.

Hamarosan kiderült, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése nem hozta a tőle várt javulást sem a termelési eredményekben, sem a lakosság ellátásában. Az érdekeltségi viszonyok – legalább is az első években nem kedveztek a szövetkezeti tagoknak és nem szolgálták a gazdaságok fejlődését sem. Már 1951-ben olyan mértékű az élelmiszerhiány, hogy törvényerejű rendeletben szabályozták az 1951-52-es évek állami begyűjtésének rendjét és még ugyanebben az évben bevezették a kenyérjegyet. A helyzet súlyosságát jelzi, hogy 1951-ben létrejött az Élelmezési Minisztérium, amely a beadás (beszolgáltatás) mennyiségétől teszi függővé a fölművesek fejadagját. A szövetkezetek helyzetének javítását a május 10-én rendeletben szabályozott állami támogatástól remélik. Miután az élelmiszerellátás helyzete tovább romlott, a beadások teljesítéséhez kötötték a burgonya szabad forgalmát, 1952-ben új begyűjtési rendeletet adtak ki, amely a sertéstartást és –levágást a beadási kötelezettség teljesítéséhez kötötte. Rendeletet adtak ki a kötelezően termelendő terményekről. A begyűjtés hatékony megszervezése érdekében 1952 januárjában Begyűjtési Minisztériumot állítottak fel.

Az 1950 utáni években a szovjet mintára létrehozott termelőszövetkezetek működési szabályzata szigorúan megsabta mind a szövetkezet, mind a tagság mozgásterét. Az ún. maradék-elv biztosította, hogy az állam iránti kötelezettségek – a beszolgáltatás maradéktalan teljesítése – minden mást megelőzzenek. Az alacsony jövedelem- és életszínvonal mellett nagy sérelme volt a termelőszövetkezeti tagoknak az is, hogy a legkülönbözőbb gazdaságirányítási, valamint párt- és tanácsi szervek is beleszóltak a gazdálkodás részletkérdéseibe. A termelőszövetkezetekben készített éves tervek „sarokszámait” központilag határozták meg.

1953-ra a mezőgazdaság helyzete – kis túlzással – drámaivá vált: 1952-ben a területegységre jutó szövetkezeti termelési érték az egyéni gazdáknak csak mintegy felét tette ki. A munkamorál egyre romlott, egyetlen év alatt a tagok tízezrei hagyták el a termelőszövetkezeteket. De katasztrofálisan visszaesett a magánparaszti gazdálkodás is, amit a termelőszövetkezetek nem tudtak pótolni. Az egyre szaporodó földfelajánlás, illetve –elhagyás következtében 1 millió kat. holdnyi terület maradt műveletlenül. A beszolgáltatási kötelezettségek könyörtelen behajtása – a „padláslesöp-rések” – oda vezetett, hogy az 1,2 millió parasztcsalád közül 800 ezernek nem maradt elegendő gabonája kenyérre és vetőmagra, mindeközben a termelőszövetkezeti tagok tízezrei „fejadag” nélkül maradtak. Ebben a folyamatban a legrosszabbul a 25 kat. hold feletti területtel rendelkező nagygazdák – a kulákok – jártak, akiket a hatalom három év alatt teljesen ellehetetlenített, gazdaságilag és erkölcsileg egyaránt.

A visszaesés és a fokozódó elégedetlenség láttán a kormányzat egy sor intézkedésre kényszerült 1953 folyamán. Ezek nagyobbik része a felhalmozódott nehézségek enyhítését célozza, de van közöttük olyan is, amelyik még további feszültség forrása lett. Ez utóbbira példa, amikor a begyűjtési miniszter március 6-ai rendelkezése értelmében a tej- és tojásbeadással jelentősen elmaradt községeket kizárják a szabadpiaci forgalomból.

Sztálin 1953. március 5-én bekövetkezett halála rövid időn belül érezte kedvező hatását a hazai gazdaságpolitika területén is: március 24-én megjelent az Elnöki Tanács törvényerejű rendelete az állami begyűjtésről szóló 1952. 2 sz. törvényerejű rendelet módosításáról. Az Elnöki Tanács június 12-én megjelent törvényerejű rendeletben jelentős engedményeket vezetett be a beszolgáltatási rendszerben. A Minisztertanács augusztus 2-ai határozatában 1 kat. holdra növelte a tsz-tagok háztáji földjét. Az augusztus 23-án megjelent kormányrendelet jelentősen csökkentette a parasztság adóterheit.

A rossz teljesítmények hatására fellépő elégedetlenség láttán a kormány 1953-ban új programot hirdetett. A program a szövetkezetek műszaki, anyagi ellátási helyzetének javítása mellett csökkentette beadási kötelezettségüket, törölte hátralékaikat. Lehetővé tette a szövetkezetből a bevitt földdel együtt való kilépést és a szövetkezetek feloszlását. Másfél év alatt 915 szövetkezet oszlott fel, a szövetkezetekből 140 ezer család (a családok 18%-a) lépett ki. Az „enyhülés” azonban nem tartott sokáig: 1955-ben újabb politikai fordulat következett. A szövetkezetek szervezésében újra kényszerintézkedéseket alkalmaztak és növelték a beszolgáltatási terheket is. Erősödött a tervutasításos módszerek alkalmazása és a III. típusú szövetkezetek alakításának kényszere.

I. 1. 2. Az 1956-os forradalom és az új gazdasági mechanizmus közötti időszak (1956–1967)

A visszahúzó intézkedések a gazdasági, társadalmi élet feszültségeit olyan mértékig növelték, hogy a termelőszövetkezetek szervezésében elkövetett súlyos hibák is az 1956. őszi népfelkelés és forradalom kiobbantó okai közé tartoztak. Az 1956-os forradalom hatására átmenetileg enyhült a szövetkezetesítés üteme, de a folyamat 1957 után folytatódott. Ennek irányát az 1957. évi Agrárpolitikai Tézisekben fektették le. Célul tűzték ki a megmaradt nagyüzemek belterjes gazdaságokká való fejlesztésének elősegítését. A szövetkezetek szervezése azonban tovább folytatódott, aminek során a személyes és írásos meggyőzés eszközei mellett adminisztratív módszereket is alkalmazva az átszervezés 1961-ben befejeződött.

Az 1959-60-ban zajló átszervezés hatására megnövekedett a termelőszövetkezetek jelentősége a magyar gazdaságban. A cél egyértelmű volt: a mezőgazdaság eredményének növelése. Az átszervezést követő években a mezőgazdasági szövetkezetek megerősödése lassú volt. A nemzetgazdaság egésze, s ennek keretében a szövetkezeti gazdálkodás is átfogó reformra szorult. A várva-várt reform azonban csak 1966-tól kezdett el formálódni, aminek elveit az 1967. évi III. törvényben fogalmazták meg. Ennek továbbfejlesztését jelentette az 1967. évi IV. törvény, amely lehetőséget adott a szövetkezeti földtulajdon megteremtésére és bevezette a föld megváltását. Megszüntette a jövedelemelosztásban a „maradékeltvet”, a tagok év közben az előző évi részesedés 80%-ának megfelelő munkadíjat kapták. Mai szemmel ezek az intézkedések anakronisztikusnak tűnhetnek, az akkori viszonyok között azonban sokat jelentettek a szövetkezeti tagság számára: a biztos megélhetés alapját. A reform elvei olyan önálló, vállalati gazdálkodást, tagjai demokratikus döntése alapján folytató szövetkezet működését alapozták meg, amely a legkényesebb nemzetközi mérce alapján is hiteles. A reform nyomán kialakult gazdálkodási rendszer – akkori szóhasználat szerint: „új gazdasági

mechanizmus” – megerősítette a piacgazdaságot, nagyobb teret engedett a szövetkezeteknek az önálló döntésben nyugvó gazdálkodáshoz. A „magyar modell” – ahogyan még nyugaton is nevezték – a piaci ösztönzést és a legkorszerűbb technológiák és eljárások felhasználását kombinálja (2. TÁBLÁZAT)

2. táblázat: A termelőszövetkezeti mozgalom 1959–1961. évi szakasza

Időpont	Termelőszövetkezeti csoportok	Mezőgazdasági termelőszövetkezetek	Összes termelőszövetkezet	Termelőszövetkezeti tagok száma [ezer fő]	Összes közös terület [ezer ha]	Átlagos terület [ha]	Szántóterület az ország összes szántójának %-ában
1959. XII. 31.	331	4 158	4 489	564,6	2 620,0	584	37,2
1960. III. 31.	143	4 283	4 426	864,6	2 628,5	820	52,3
1960. IX. 30.	121	4 298	4 419	881,8	3 707,5	839	52,7
1960. XII. 31.	69	4 507	4 576	960,3	3 941,3	861	55,7
1961. III. 31.	350	4 222	4 572	1 203,9	4 666,2	1 021	66,9

Forrás: Pál, 498. p.

A mezőgazdaságról alkotott kép egyoldalú lenne, ha nem szólnánk az ágazat másik szektoráról, az állami gazdaságokról. Bár az állami gazdaságok keletkezése nem eredeztethető a hajdani ménesbirtokokból (Mezőhegyes, Bábolna, Kisbér), mégis mintát és tapasztalatot jelenthetett a XX. századi állami gazdaságok létrehozásához, illetve működtetéséhez.

1945-ben a kormány a 600/1945. ME számú rendeletében mondta ki, hogy mintagazdaságok és kísérleti gazdaságok létesítésére a földreform során megfelelő területeket kell biztosítani. Az állami gazdaságok kezdetben nem vállalati szervezetben, hanem költségvetési szervként gazdálkodtak, munkájukat a Minisztériumon belül alakult Állami Gazdaságok Főigazgatósága fogta össze. 1949-ben 19 állami gazdasági nemzeti vállalat alakult, 110 üzemegységgel.

Az erőszakos termelőszövetkezetesítés idején a parasztság egy része önként megvált a földjétől, ami állami tulajdonba ment át. Ezekkel a területekkel bővülve növekedett az állami gazdaságok száma és átlagterülete is (3. TÁBLÁZAT).

Az 1960-as évektől egyre jobban előtérbe került az állami gazdaságok árutermelő funkciója, miközben továbbra is megmaradt az ország vetőmag- és tenyészállat-szükségletének előállításával, továbbá a fejlett nagyüzemi technikai és technológia, valamint üzemszervezési formák kialakításával és terjesztésével kapcsolatos feladatuk.

3. táblázat: Az állami gazdaságok számának és területének alakulása

Év	Gazdaságok száma	Gazdaságok összes területe [ezer ha]	Gazdaságok átlagos területe [ha]
1950	299	376	1 260
1951	394	492	1 249
1952	374	642	1 717
1953	329	792	2 410
1954	315	743	2 360
1955	298	749	2 515
1960	251	889	3 541
1970	173	1 013	5 855

Forrás: Klenczner, 698. p

A kezdeti fellendülést a '60-as évek közepétől észrevehető visszaesés követte: „(..) a szarvasmarha és a sertésenyésztésben a '60-as évek vége felé, a nagy beruházások ellenére, csökkenés volt tapasztalható. A tejtermelés egy tehénre eső hozama nem érte el az 3 ezer litert.” Ugyanakkor jelentősen nőtt a gazdaságok gépállománya, a műtrágya-felhasználás, az új állatférőhelyek száma, de alig nőtt a termelés hatékonysága. „Az 1960-as évek közepétől érlelődött a gazdaság továbbfejlesztésének szükségessége. A több mint két évtizeden át az alapjában változatlan tervutasítási rendszer lehetőségei kimerültek. A gyakorlati élet már sokkal nagyobb önállóságot követelt.” Ez a felismerés vezetett el az 1968. évi gazdasági reformhoz és hívta életre az „új gazdasági mechanizmus”-t. Ettől kezdve az állami vállalatok gazdasági tevékenységének fő mércéje a nyereség lett. Az 1968. évi reform – az új mechanizmus, ahogyan akkor a reformot nevezték – igen szerencsés volt az állami gazdaságoknak, illetve az ott dolgozó agrárszakembereknek. Lehetővé vált az önálló kezdeményezés, a különböző tevékenységek felélesztése, megoldása, a korlátozott piaci viszonyoknak megfelelő megoldások kialakítása. A reform a mezőgazdaság egészében, így az állami gazdaságokban is intenzív irányba változtatták meg a termelés struktúráját. Az 1960–1980 közötti húsz esztendő alatt az alaptevékenységek aránya 92-ről 72%-ra csökkent, miközben az kiegészítő tevékenységeké 8-ról 28%-ra nőtt.

Termelési módszereik és –eredményeik alapján az állami gazdaságok már a '60-as évek közepén mintául szolgáltak a termelőszövetkezeteknek is. A követésre érdemes módszerek elterjesztését szolgálta az állami gazdaságok által működtetett szakszolgálati állomások hálózata. A kereskedelmi irodáik, majd az azokból létrehozott Ágker Kft. ugyancsak mintául szolgált a belföldi és exportkereskedelem hatékony bonyolításában. Ennek révén az állami gazdaságok egy egységre jutó árbevétele mintegy 10-12%-kal magasabb volt, mint a mezőgazdaság egészéé. Élen jártak abban is, hogy a '70-es években szinte az egész hazai mezőgazdaságot „átszöttek” a különböző (búza, kukorica, cukorrépa stb.) termelési rendszerek. Az integráció-adta hatékonyságnövekedés azután a rendszerhez tartozó valamennyi taggazdaság eredményére pozitív kihatással volt. Sikerét az is bizonyítja, hogy például a kukoricának mintegy felét már a '70-es évek közepén termelési rendszerekben termelték. Hatására nőtték a terméshozamok, szervezettebbé vált az értékesítés és kedvezően alakult a jövedelem. „Pénzben azonban nem lehet kifejezni azt a hatást, amit gazdálkodási

módszereik formálásával, szakemberek oktatásával az egész magyar mezőgazdaság fejlődésére gyakoroltak.” A növénytermesztéshez hasonlóan az állattenyésztésben is kialakultak a termelési rendszerek (pl. szarvasmarha, sertés és baromfi fajok).

Szólni kell még röviden a termelőszövetkezetekkel „szimbiózisban” működő háztáji gazdaságokról, melyek kezdetben az önellátást-, később (főleg a '70-es évektől) egyre inkább a piacra történő árutermelést szolgálták. A termelőszövetkezeti tagok hangulatának javítása mellett egyre nagyobb szerepük volt a közös gazdaságok termelésének fokozásában. Olyan munkamegosztásról van szó, ahol a kisüzem (a háztáji gazdaság) és a nagyüzem (a termelőszövetkezet) számára egyaránt előnyöket nyújtott. „A termelőszövetkezetek összterületének mindegy 12%-án termeltek háztáji gazdaságok, melyek a téeszek teljes, növénytermelésből és állattenyésztésből származó árbevételének a 25%-át adták.”⁴ A sajátos szimbiózis abból állt, hogy míg a nagyüzem a szántóföldi növénytermesztésben, az erőteljesen gépesített ágazatokban produkált jó eredményeket, addig a háztáji a munkaintenzív zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermelésben valamint a baromfi hizlalásban, tojástermelésben, sertéshizlalásban, borjúnevelésben stb. járt elől. A szövetkezet által a háztáji számára nyújtott szolgáltatások ellenértékét a tagok a megtermelt – és többnyire a szövetkezeten keresztül értékesített – termékek árbevételéből egyenlítették ki. Ez a –külföldön magyar modellnek titulált– módszer különösen az 1967-től induló új gazdaságirányítási mechanizmus keretei között tudott igazán kibontakozni. Ez a gazdaságirányítási rendszer magában foglalta az ár- és hitelpolitikát, a termékforgalmazás rendszerét, a bér- és jövedelemszabályozást, a beruházáspolitikát stb. Hatására a falvakban olyan fejlődés indult meg és tartott a '80-as évek közepéig, amire azelőtt nem volt még példa. Csak így beszéltek róla: „a magyar mezőgazdasági csoda”. Ezek a –három évtizeden át zajló– változások természetesen nem hagyták érintetlenül a falvak lakossági szerkezetét sem. Az iparosítás erőltetett üteme nyomán egyre többen vándoroltak a városokba, csökkentve ez által a falvak lakosságának számát és a mezőgazdaságból élők arányát. Ennek a –közel fél évszázadon át tartó folyamatnak a következményeként a mezőgazdaságnak a népgazdaságon belüli aránya 76,1-ről 30,5%-ra csökkent (4. TÁBLÁZAT):

4. táblázat: A mezőgazdaság termelési indexei (1960–1990)

Év	Mezőgazdasági terület	Növénytermesztés	Állattenyésztés	Mezőgazdasági termék	Termékek felvásárlási indexe
	[ezer ha]	bruttó termelésének indexe (1960=100%)			
1960	7 141,10	100	100	100	100
1965	6 953,60	101	113	106	126
1970	6 875,10	111	137	122	151
1975	6 769,90	147	163	153	229
1980	6 626,50	160	192	173	271
1985	6 539,70	159	202	177	285
1990	6 473,10	151	205	174	237

Forrás: KSH, saját szerkesztés

I. 1. 3. Az új gazdasági mechanizmus időszaka (1967–1972)

Az 1967. évi (1967: III. törvény) – az ún. termelőszövetkezeti törvény – volt az, amelyik megteremtette a termelőszövetkezetek számára az önálló vállalati gazdálkodás törvényi feltételeit. „A termelőszövetkezetek önálló gazdálkodásának megteremtéséhez nemcsak arra volt szükség, hogy a megtermelt jövedelemnek a korábbinál nagyobb hányada maradjon a gazdaságoknál, hanem arra is, hogy a tsz-ek maguk dönthessenek a jövedelem felhasználásáról. (...) Az 1967. évi termelőszövetkezeti törvény rögzítette az új alapképzési rendszert. Ennek keretében nemcsak az amortizációs alapot vezették be, hanem a részesedési alapot is. Utóbbi jelentősége abban állt, hogy a tagoknak év közben kifizetett munkadíjat a szövetkezet a termelés költségeként számolta el, és kifizetése megelőzte az állam követeléseit és az anyagi ráfordítások pótlását.”

A hivatalosan 1968. január 1-jétől bevezetett új gazdasági mechanizmus az egész nemzetgazdaság – akkor: népgazdaság – irányítási rendszerét átalakította. Mivel a mezőgazdaságban akkor meglévő szektorok (állami gazdaságok, termelőszövetkezetek), valamint ágazatok termelési és érdekeltségi viszonyai meglehetősen eltérőek voltak, ezért olyan közgazdasági eszközök kialakítására, illetve bevezetésére volt szükség, melyek az egész mezőgazdaság egységes fejlődését szolgálták. Az akkori politikai vezetés reformokat támogató része jól érzékelte, hogy a kitűzött célnak akkor tudnak jól megfelelni, ha az alapanyagtermelő mezőgazdaságot és a feldolgozó szektort – az élelmiszeripart – egységes irányítás alá vonják. Erre a feladatra hozták létre még 1967 áprilisában a Földművelésügyi Minisztérium, az Élelmiszerügyi Minisztérium, az Országos Erdészeti Főigazgatóság, valamint az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal összevonásával a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztériumot (MÉM). Ezzel egyidejűleg az MSZMP Központi Bizottsága megszüntette a pártközpont ágazati osztályait, így a mezőgazdasági osztályt is. Ezzel is jelezni kívánták, hogy szakmai ügyekben az új minisztérium az illetékes. Az új minisztérium létrejötte azért is jelentett nagy újdonságot, mert a földművelésügyi és az élelmiszerügyi tárca összeolvadásával létrejött egy olyan ésszerű struktúra, amelyben egy kézbe került a mezőgazdasági termelés, felvásárlás, forgalmazás és az ipari feldolgozás is, tehát a termeléstől az ipari feldolgozásig egy tárcánál összpontosult a vezérlés. Más tárcánál hasonló átalakítás nem történt. Az új minisztérium nemcsak a termelésre, hanem a kutatás és a szakoktatás fejlesztésére is nagy súlyt fektetett.

„Az 1968. január 1-jén bevezetett új gazdasági mechanizmus elhárította a mezőgazdaság fejlődésének útjából számos ideológiai, jogi, szervezeti és anyagi akadályt. A módosuló politikai és gazdasági környezetben feltáruló új lehetőségekhez az agrárszektoron belül a tsz-ek igazodtak a leggyorsabban és legsikeresebben. Míg a reformot követően a mezőgazdasági termelés évi 5,5%-kal nőtt, addig a termelőszövetkezeti gazdaságok növekedése 9,4% volt.”⁶ Mindez a nagyarányú gépesítésnek, a műtrágya- és vegyszerhasználat növekedésének és nem utolsósorban a termelési rendszerek elterjedésének volt köszönhető. Ehhez járult még a külföldről (USA, NSZK) származó szervezési és műszaki tapasztalatok átvétele, valamint a hazai kutatóintézetekben (Martonvásár, Szeged) előállított növényfajták (hibridek) elterjedése a termelésben.

I. 1. 4. Az új gazdasági mechanizmust követő évek (1973–1989)

Komoly törést okoztak a termelőszövetkezetek ígéretes fejlődésében a '70-es évek elején eluralkodó politikai nézetek, amelyek a további fejlődés lehetőségét a szövetkezeti gazdaságok egyesítésében látták. Úgy gondolták, hogy a nagyobb terület egyben jobb gazdálkodást is eredményez. A központból levezényelt – gyakran kampányszerű – egyesítések következtében a közös gazdaságok száma az 1970. évi 2441-ről 1980-ra 1338-ra csökkent, miközben átlagterületük megkétszereződött, s elérte a 4 ezer hektárt.

Nagyon kedvezően hatott a szövetkezetek gazdálkodási eredményére az 1975 után gombamód szaporodó, ún. kiegészítő (ipari, építőipari, szállítási, kereskedelmi) tevékenységek. „Ezek a kiegészítő üzemágak különösen erőteljesen fejlődtek a mezőgazdálkodás számára kedvezőtlen adottságú tsz-ekben, hiszen egyrészt pótolták azt a jövedelmet, amit a mezőgazdasági alaptevékenység nem nyújtott, másrészt pedig folyamatos, s helybeli foglalkoztatást, s így állandó jövedelmet biztosítottak a tagoknak.”

Így az 1970-es évek elején a szövetkezeti tagok gyors jövedelemnövekedésében – a háztáji termelés mellett – egyre nagyobb szerep jutott a kiegészítő tevékenységek terjedésének és jövedelmező gazdálkodásának. A felsőbb vezetésben még mindig jelenlevő dogmás szemléletű káderek azonban nem nézték jó szemmel ezt a – szovjet mintától erősen különböző – mezőgazdasági modellt, mert megsejtették benne a „kapitalizálódás” veszélyét. Az ellene indított támadás ideológiája az volt, hogy ezek a melléktevékenységek elvonják a szövetkezeti tagság munkaerejét a mezőgazdasági alaptevékenységtől. „Valójában attól tartottak, hogy az új gazdasági mechanizmus nemkívánatos politikai, hatalmi, illetve ideológiai következményekkel jár majd.”

Végül a reformellenes erők kerekedtek felül: A reformellenes támadás fő frontja a termelőszövetkezeti szektor (s azon belül a háztáji és a melléküzemág) volt. Annak ellenére, hogy az 1968-as reform egyenrangúnak ismerte el az állami, s a szövetkezeti tulajdonformákat, a sajtóban a hetvenes évek elején újraindult a vita arról, hogy vajon a szövetkezeti tulajdon – a háztáji gazdasággal és a melléküzemággal – következetesen szocialista tulajdon-e.

Ennek a – lényegében ideológiai – vitának az eredményeként a tsz-ek adóterheit lényegesen megnövelték és a háztáji gazdaságok adóját is drasztikusan megemelték. Hamarosan sor került a teljes szabályozó rendszer szigorítására. Ezzel egyidejűleg nyomást gyakoroltak minden olyan vezetőre, aki az 1968. évi reformok szellemében igyekezett tevékenykedni. A reformfolyamat kifulladására, leállítására éppen abból következett, hogy kiderült: a gazdaságban meginduló változások óhatatlanul kihatnak a társadalmi élet más szféráira is. Attól tartottak, hogy a gazdaságilag függetlenedő tsz-ek és tagságuk kilépnek az érdekérvényesítés megszabott kereteiből, s ez által nem kívánatos politikai, hatalmi, ideológiai folyamatokat indítanak el. A visszahúzó erők felülkerekedése azonban csak átmeneti volt: 1977-től fokozatosan enyhítettek az előző évek adminisztratív intézkedésein és a háztáji gazdálkodásból származó jövedelmek egyre nagyobb jólétet biztosítottak a tagoknak. Ennek nyomán új, korszerű házak fürdőszobával, villanyvilágítás, TV, hűtőszekrény, szilárd burkolatú utak mellé általános orvosi ellátás, virágzó kulturális élet társult a falun élőknek.

Az 1978. év azonban újabb fordulatot hozott az agrárpolitikában. Magyarország kritikus adósság-állománya miatt a mezőgazdaság egészére megszorító intézkedéseket vezettek be. Ennek a restriktív gazdaságpolitikának lett a következménye, hogy a termelőszövetkezetek megkezdjék vagyonuk felélését, kiadják bérbe kapacitásaik egy részét, új vállalkozási formákat keressenek. A nyolcvanas évek közepétől a nagyüzemek harmada már termelőkapacitását fogyasztotta. Az egyre romló gazdasági helyzetükön úgy igyekeztek segíteni, hogy termelő kapacitásaik (termőföld, épületek, állatférőhelyek stb.) egy részét bérbe adták. „1981-ben a mezőgazdasági nagyüzemek még alig 10 ezer hektár szántóterületet adtak bérbe, 1987-ben már közel 50 ezer hektárt, 1991-ben pedig több mint 300 ezer hektárt (5. TÁBLÁZAT és 6. TÁBLÁZAT).”

5. táblázat: Magyarország földterülete művelési ágak szerint [ezer ha]

Év	Szántó	Kert	Gyümölcsös	Szőlő	Gyep	Mezőgazdasági terület	Erdő	Nádas	Halastó	Termő terület	Művelés alól kivett terület	Összesen
1960	5310	108	82	204	1438	7141	1306	26	...	8473	830	9303
1965	5085	151	168	247	1304	6954	1422	29	...	8404	900	9303
1970	5046	146	172	230	1281	6875	1471	32	...	8378	925	9303
1975	4976	152	161	206	1275	6770	1545	34	23	8372	931	9303
1980	4735	291	138	168	1294	6627	1610	38	25	8300	1004	9304
1985	4698	339	104	154	1246	6540	1648	40	26	8253	1050	9303

Forrás: KSH, saját szerkesztés

6. táblázat: Állatállomány és az állati terméktermelés nagysága

Év	Állomány				Termelés				
	Szarvasmarha	Sertés	Juh	Baromfi	Vágóállat	Vágósertés	Tehéntej	Tyúktojás	Gyapjú (nyers)
	[ezer db]	[ezer db]	[ezer db]	[ezer db]	[ezer t]	[ezer t]	[millió l]	[millió db]	[t]
1960	1 963	6 388	2 250	–	1 070	586	1 899	1 848	8 175
1965	1 919	6 590	2 460	50 003	1 200	703	1 709	2 393	10 060
1970	1 911	7 311	2 316	72 049	1 360	691	1 807	3 280	9 776
1975	1 904	6 953	2 039	55 589	1 898	1 072	1 920	4 001	8 393
1980	1 918	8 330	3 090	65 042	2 066	1 178	2 471	4 385	12 143
1985	1 766	8 280	2 465	61 570	2 307	1 326	2 631	4 228	11 118
1990	1 571	8 000	1 865	50 011	2 220	1 290	2 763	4 679	7 337

Forrás: KSH, saját szerkesztés

Az 1960–1990 közötti 30 év során végbement politikai, gazdasági „fordulatok” ellenére a magyar mezőgazdaság jelentős mértékben járult hozzá a nemzetgazdaság teljesítményéhez. Mindezt úgy, hogy a mezőgazdasági népesség, illetve annak az aktív keresőkön belüli aránya a felére csökkent.

A mezőgazdaság fejlesztésének legnagyobb eredménye, hogy a hazai élelmiszer-ellátás és -fogyasztás jelentős mennyiségi és minőségi növelése mellett 1970 és 1989 között az élelmiszer kivitel ötszörösére, míg a szabad devizában jelentkező aktívum nyolcszorosára növekedett. Ebben az időszakban – a mezőgazdasági terület 9 –, a foglalkoztatottaknak pedig 50%-os csökkenése ellenére – a növénytermelés bruttó termelése 81%-kal, az állattenyésztésé 12%-kal, a mezőgazdaság egészéé pedig 100%-kal emelkedett. Háromszorosára nőtt a kivitelre kerülő mezőgazdasági termékek mennyisége (7. TÁBLÁZAT) Magyarországon az egy főre eső állati termék-fogyasztás a fejlett országok színvonalára emelkedett, történelmünk folyamán a legmagasabb szintre.

7. táblázat: A termelés szerkezetének megoszlása [%]

Tevékenységek	1960	1965	1970	1975	1980
Növénytermelés	53	46	38	38	27
Állattenyésztés	36	36	42	34	30
Egyéb alaptevékenység	3	4	3	6	15
Alaptevékenységek összesen	92	86	83	78	72
Alaptevékenységen kívüli tevékenységek	8	14	17	22	28
Mindösszesen	100	100	100	100	100

Forrás: Klenczner, 700. p.

A termelés növekedésének előbb ismertetett volumene ilyen rövid idő alatt példa nélküli a magyar mezőgazdaság történetében. Ez nemcsak a mezőgazdasági termékek exportjában, hanem a lakossági fogyasztás alakulásában is megmutatkozott.

Annak ellenére, hogy a zöldség- és főzelékfélék fogyasztása stagnált és a gyümölcsfogyasztás növekedése is mérsékelt volt, jogos volt a megállapítás, hogy az 1970–1980-as években Magyarországon a fejlettségének megfelelő mennyiségű húsfogyasztás, a viszonylag magas tej-, tejtermék és tojásfogyasztás volt jellemző.

Azokban az évtizedekben a falvak arculata is teljesen megváltozott. Az ország és a mezőgazdaság '70-es és '80-as évtizedekben bekövetkezett fejlődése lehetővé tette a falusi lakosság gazdasági és társadalmi felemelkedését, az összkomfortos, nagyrészt kétszintes magyar falu felépülését, a polgárosodás újraindulását. Ez a változás magával hozta és törvényszerűen igényelte a magasabb szakértelmet. A magyar agrármodell áttekintéséből nem maradhat ki, hogy a hatvanas évek második felében közel tízezer fiatal szakember került állami támogatással a termelészövetkezetekbe. Az agrárértelmiségiek tömeges letelepedése és képzése nélkül nem jöhetett volna létre hazánkban a modern nagyüzemi mezőgazdaság. Ennek jótékony hatása lemérhető volt a falvak arculatának változásán is: A falusi otthonok méretei az országos átlag fölé emelkedtek. A falukép részévé váltak a hidroglóbuszok, s nyomukban terjedtek a fürdőszobák, a kulturált környezet, az öntözött kertek. Vezetékes, illetve

palackos gázzal látták el a lakások 88,5%-át A falusi lakások 71,1%-ában vízvezeték volt 1990-ben, az 1960. évi 3,1%-kal szemben. A magyar falvakban – csak 1980–1990 között 200 ezer új, tágas falusi ház épült.

A falvak fejlődésének addigi trendje 1985 táján megtört. „1985-től megfigyelhető a falu gazdasági visszaesése. A jövedelemcsökkenéssel, a munkanélküliség növekedésével a falu inkább az összkomfortos szegénység helyzetébe került.”¹⁰ Az is egyre világosabban látszott, hogy „(...) a mezőgazdasági nagyüzemi rendszer számos tekintetben működőképessége határára jutott. Nyilvánvalóvá vált az is, hogy a megoldatlan problémák olyan intézményes változásokat igényeltek, amelyek az adott politikai struktúra átalakítása nélkül nem voltak megvalósíthatók” (8. TÁBLÁZAT).

8. táblázat: A falvak aktív keresőinek nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása [%]

Év	Ipar	Építőipar	Mezőgazdaság	Szállítás, hírközlés	Kereskedelem	Szolgáltatás	Összesen
1949	10,3	1,6	76,1	2,4	2,3	7,3	100,0
1960	18,1	5,7	59,6	4,8	3,4	8,4	100,0
1970	27,2	6,4	44,5	6,6	5,4	9,9	100,0
1980	29,7	7,3	34,4	7,6	7,5	13,6	100,0
1990	28,1	6,6	30,5	8,2	8,7	17,9	100,0

Forrás: Harscsa, 534. p.

A gazdaságirányítás terén az 1970–1980-as évek során bekövetkező „irányváltások” ellenére az ország nemzetközi megítélése igen kedvezőnek mondható: a mezőgazdaságban elért eredmények láttán, nyugaton a „magyar mezőgazdasági csoda”-ként aposztrofálták mindazt, ami a magyar falvakban lezajlott. Bár rosszállóan szemlélték – gyakran bírálták és gáncsolták is –, az eredményeket még a Szovjetunióban és a többi KGST országban is kénytelenek voltak elismerni. A nyugati országok – már csak politikai okokból is – bátorították és – a lehetőségek határáig – támogatták a magyarországi folyamatokat. Ennek egyik eredménye volt, amikor 1971-ben a TOT tagja lett a Párizsban székelő Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének, 1973-ban pedig Magyarország teljes jogú tagként felvételt nyert az Általános Kereskedelmi és Vámegegyezménybe (GATT).

A nyugat felé történő „nyitás” eredményeként egyre több – és korszerűbb – mezőgazdasági gép (kombajn, traktor, stb.), eszköz, növényvédőszer stb. érkezett az országba. Ennek és nem utolsósorban a termelési rendszereknek köszönhetően alig 10 év alatt a magyar agrárexport megháromszorozódott. Egyre nagyobb szerepet kapott a fejlődés elősegítésében a tudomány és gyakorlat kapcsolatának bővítése: Az MTA Agrártudományok Osztálya kezdeményezésére 1975-ben közös (MTA-MÉM) tudományos bizottságot hoznak létre.

Még a '70-es évek végén is az egyik legnagyobb gond a gazdaságokban – főleg az állami gazdaságokban – a kézimunka-igényes növények betakarításához szükséges munkaerő hiánya. Erre utal

az is, hogy 1977. május 5-ei ülésén a Minisztertanács intézkedéseket hozott a kézimunka-igényes növények betakarításához szükséges munkaerő biztosításáról: diákok, nyugdíjasok, falun élő ipari dolgozók, katonák bevonását tervezték.

Az a hatalmas fejlődés, amely a magyar mezőgazdaság minden területén lejátszódott, méltán érdemelte ki a külföld csodálatát és elismerését. Pedig ez a – közel három évtizedes – folyamat nem volt mentes a kisebb-nagyobb zökkenőktől, megtorpanásoktól. A gazdasági reform ellenzői kezdettől fogva mindent elkövettek azért, hogy az eseményeket visszafordítsák vagy legalább a hatásait tompítsák: A Kormány és a Szakszervezetek Országos Tanácsának együttes ülésén bírálják a tsz-ek kiegészítő tevékenységét.

Az MSzMP KB 1972. november 14-15 -ei ülésén „(...) a nagyüzemi munkásság érdekeire hivatkozva a reform visszafogásáról hoznak döntést.”¹² Ezek az események azonban csak lassítani, de megállítani nem tudták az 1966-tól elinduló és az 1967. évi IV. törvénnyel hivatalosan deklarált változásokat.

Magyarország 1981-ben felvételét kérte a Nemzetközi Valutaalapba (IMF) és a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankba. Magyarország felvétele rendkívüli nemzetközi visszhangot keltett, a legtöbb szocialista ország ezt a lépést enyhén szólva, nem helyeselte. Az első világbanki program a növénytermesztés, a második az állattenyésztés fejlesztését célozta. A világbanki program lehetővé tette a legfejlettebb technológiai rendszerek importját, nagyszámú szakember külföldi tanulmányútját. Különleges jelentősége volt abból a szempontból is, hogy a beszerzett eszközök számottevő része behozható volt az országba, mentesítve azokat a COCOM-lista alól, amelyek a legfejlettebb eszközök, eljárások behozatalát, illetve alkalmazását tiltotta a szocialista országokban.

Az 1980–1989 közötti időszakban számos – a mezőgazdaságot közvetlenül vagy közvetlen érintő esemény történt. Érzékelve a változások egyre erőteljesebb „szelét”, az MSzMP KB a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztésének feladatairól tanácskozott. A hazai politikai erjedésre Moszkvában is felfigyeltek: „Moszkvában zajlik a KGST tagországok felső szintű gazdasági értekezlete, amelynek napirendjén szerepel a Szovjetunió által fizetett ár a kelet-európai mezőgazdasági termékekért (9. TÁBLÁZAT).

9. táblázat: Főbb növényi termékek termelése 1960–1990 [ezer t]

Év	Gabona-féle	Ebből		Cukor-répa	Olajos magvak	Burgonya	Zöldség-féle	Gyümölcs	Szőlő
		búza	kukorica						
1960	6 960	1 803	3 534	3 370	100	3 001	1 374	737	491
1965	7 550	2 513	3 608	3 452	100	1 762	1 480	875	427
1970	7 640	2 723	4 072	2 175	160	1 813	1 517	1 308	743
1975	12 226	4 007	7 172	4 089	242	1 630	1 632	1 355	813
1980	14 009	6 077	6 673	3 941	622	1 392	1 974	1 653	898
1985	14 809	6 578	6 818	4 073	859	1 378	1 946	1 520	466
1990	12 561	6 198	4 500	4 743	876	1 226	2 036	1 444	863

Forrás: KSH, saját szerkesztés

Az 1988-as évben már határozott jelei mutatkoznak a közelgő rendszerváltásnak nemcsak gazdasági, hanem politikai tekintetben is. A nagy fordulat éve azonban kétségtelenül 1989. Ekkor alakult meg az Ellenzéki Kerekasztal (EKA) és megkezdődött a régi politikai és gazdasági rendszer gyökeres átalakítása, ami elvezetett az 1990. évi rendszerváltáshoz.

Irodalom

KLENCZNER ANDRÁS: Az állami gazdaságokról. Magyarország Agrártörténete, 699. o.

KLENCZNER ANDRÁS: Az állami gazdaságokról. Magyarország Agrártörténete, 699. o.

KLENCZNER ANDRÁS: Az állami gazdaságokról. Magyarország Agrártörténete, 701. o.

ESTÓK JÁNOS–FEHÉR GYÖRGY–GUNST PÉTER–VARGA ZSUZSANNA: Agrárvilág Magyarországon, 321. o.

ESTÓK JÁNOS–FEHÉR GYÖRGY–GUNST PÉTER–VARGA ZSUZSANNA: Agrárvilág Magyarországon, 314. o.

ESTÓK JÁNOS–FEHÉR GYÖRGY–GUNST PÉTER–VARGA ZSUZSANNA: Agrárvilág Magyarországon, 320. o.

ESTÓK JÁNOS–FEHÉR GYÖRGY–GUNST PÉTER–VARGA ZSUZSANNA: Agrárvilág Magyarországon, 323. o.

ESTÓK JÁNOS–FEHÉR GYÖRGY–GUNST PÉTER–VARGA ZSUZSANNA: Agrárvilág Magyarországon, 323. o.

ESTÓK JÁNOS–FEHÉR GYÖRGY–GUNST PÉTER–VARGA ZSUZSANNA: Agrárvilág Magyarországon, 331. o.

NÉMETI LÁSZLÓ: A magyar gazdasági reform és az agrárgazdaság. Magyarország Agrártörténete, 600. o.

ESTÓK JÁNOS–FEHÉR GYÖRGY–GUNST PÉTER–VARGA ZSUZSANNA: Agrárvilág Magyarországon, 331. o.

ESTÓK JÁNOS–FEHÉR GYÖRGY–GUNST PÉTER–VARGA ZSUZSANNA: Agrárvilág Magyarországon, 314. o.

ESTÓK JÁNOS–FEHÉR GYÖRGY–GUNST PÉTER–VARGA ZSUZSANNA: Agrárvilág Magyarországon, 324. o.

Táblázatok forrásai

SZAKÁCS SÁNDOR: A földreform és a kisüzemi mezőgazdaság (1945–1948). Magyarország agrártörténete. Budapest, 1996. 443. p.

PÁL JÓZSEF: A „szövetkezeti kérdés”. Magyarország agrártörténete. Budapest, 1996. 498. p.

KLENCZNER ANDRÁS: Az állami gazdaságokról. Magyarország Agrártörténete, 698. o.

KSH – <https://www.ksh.hu/>

KLENCZNER ANDRÁS: Az állami gazdaságokról. Magyarország Agrártörténete, 700. o.

HARCSA ISTVÁN: A paraszti népesség társadalmi mobilitása. Magyarország agrártörténete. Budapest, 1996. 534.p.

I. 2. A mezőgazdaság és a vidéki területek 1957 utáni évtizedeinek megjelenítése a Gazdálkodásban (1957–1989)

Hegyi Judit és Tenk Antal

Az 1957 márciusában a Gazdálkodás megjelenését beharangozó szöveg szerint „a Lap fő célkitűzése a mezőgazdasági üzemszervezési és agrárközgazdasági tudományos kutatások eredményeinek, és a gyakorlati szakemberek legjobb tapasztalatainak közrebocsátása. A Gazdálkodás foglalkozik az állami gazdaságok, a mezőgazdasági szövetkezetek, a gépállomások és az egyéni parasztgazdaságok termelésszervezési, gazdaságossági, jövedelmezőségi, munkaszervezési stb. kérdéseivel, valamint a mezőgazdasági termelés legfontosabb agrárközgazdasági problémáival.”(2007)

A Lap első számának 1957 áprilisában történt megjelenése óta kerekén 65 év telt el, miközben mélyreható társadalmi, politikai és gazdasági változások zajlottak mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban. Hazánkban ilyen változások zajlottak 1956-57 fordulóján, és még utána is, éveken keresztül. Ezek a változások nem hagyták érintetlenül mezőgazdaságunkat sem, jöllehet az 1956 októberében -novemberében történtek –egy rövid időre –megtorpanást okoztak a mezőgazdaság szocialista áttervezésének lendületében. Ez a rövid ideig tartó „átmeneti időszak” tükröződik a Gazdálkodás első számainak témaválasztásában és az írárok tartalmában is. Az átmeneti bizonytalanság azonban nem tartott sokáig: az MSZMP KB. 1958. decemberi ülésén a mezőgazdaság kollektivizálásának újraindítását határozták el, aminek következtében két év alatt befejeződött Magyarországon a mezőgazdaság szocialista átszervezése, más szóval a tömeges kollektivizálás. Ennek a folyamatnak, majd a nyomában kialakuló helyzetnek a bemutatását, szakmai támogatását és értékelését követhetjük nyomon a Lap hasábjain, egészen az 1989-ben bekövetkezett rendszerváltásig.

I. 2. 1. Az alapítás utáni évek: a Lap arculata kialakításának időszaka

A Lap I. évfolyamának, négy számának valamelyikében az alapító szakemberek mindegyike cikket írt, közülük ketten – Csete László és Tóth Mihály – többet is.

Csete L. (1957/a) a Moszkvában folytatott aspiránsi tanulmányai során végzett kutatásaira alapozva állapította meg, hogy a kolhoztulajdonban levő traktorok munkateljesítménye – megfelelő munkaszervezés mellett – megelőzi az állami tulajdonban lévő gépeket. Ez a közlés abban az időben nemcsak a Szovjetunióban, hanem itthon is kényes téma volt, miután a kormányzat nagy reményeket fűzött az országszerte működtetett gépállomások tevékenységéhez, miközben a termelőszövetkezetek saját géppark kialakítására

törekedtek. E téma fontosságát jelezte, hogy a 2. szám „Érdekeltek írnak” (1957) c. rovatában egy termelészövetkezeti elnök arra a megállapításra jut, hogy a gépállomások által felszámolt díjak irreálisan magasak és ellene hatnak a szövetkezetek termelési–költségcsökkentési törekvéseinek. Ugyanebben a rovatban egy gépállomási igazgató legfontosabb feladatnak az önállóságuk növelését, az önálló elszámolási rendszer bevezetését tartotta, amitől teljesítményük növelését és a költségek csökkentését remélte. A Földművelésügyi Minisztérium illetékese azt hangsúlyozta, hogy a gépállomások központilag meghatározott alapvető feladata a mezőgazdaság szocialista átszervezésének gazdasági és politikai elősegítése, miközben gazdaságosabb termelésük által minél nagyobb nyereség elérésére törekcsenek. A Gazdálkodás az ilyen–és hasonló–vélemények közlésével rendszeresen igyekezett a különböző véleményeket ütköztetni és általa jelentkező problémák szakmai megoldását elősegíteni.

A gépesítés témakörével foglalkozik **Csete L. (1957/b)** másik írása is. A termelészövetkezetek tulajdonában üzemeltetett traktorokkal kapcsolatban tett főbb megállapításai:

- a szövetkezetek traktorvásárlásának egyik feltétele, hogy rendelkezzenek a legszükségesebb munkagépekkel,
- általa a munkákat olcsóbban tudják elvégezni, mintha azt a gépállomással végeztetnék el. Lényeges feltételnek tartja a traktorok egész évi egyenletes kihasználását. Több termelészövetkezet példáján mutatja be, hogy a gépállomásokkal kialakított jó kooperáció kedvezően hatott a szövetkezetek éves eredményére.

Csete L. (1957/c) harmadik cikkében az üzemek és termelési brigádok traktorállományával kapcsolatos számítási módszereket ismertet. Írásának célja, hogy módszereket adjon a traktorállománnyal kapcsolatos elemzésekhez, tervező számítások elvégzéséhez. Az egyik fontos feladat az adott üzem vagy munkacsoport (termelési brigád) traktorszükségletének a megállapítása úgy, hogy a tervezett traktormunkákat a legmegfelelőbb időben, jó minőségben, a traktorok legtökéletesebb kihasználása mellett végezzék el. A szerző–konkrét helyzetekre adaptált–módszert ismertet a már meglévő traktorállománynak üzemegységek vagy brigádok közötti elosztására. Ellenőrző, valamint tervező számítási módszereknek az alkalmazási lehetőségét mutatja be a traktorállományhoz rögzíthető szántóterület nagyságának meghatározásához, egy konkrét traktorbrigád példáján keresztül. Végül a meglévő traktorállomány kihasználását szemléltető ábrázolási módszert (grafikont) ismertet, amely alkalmas a brigádok munkájának összehasonlítására, a köztük levő verseny eredményének értékelésére, stb. Olyan–a gyakorlat számára alkalmazható–módszerekről van szó, melyek felhasználásával észszerűbbé és takarékosabbá tehető a traktorok kapacitásával történő gazdálkodás.

A traktorok gazdaságos üzemeltetésének és a gépi munkák önköltségének alakulása nemcsak az üzemek, hanem a gépállomások szempontjából is a termelés, illetve a szolgáltatás jövedelmezőségét meghatározó tényező volt. Egy ezzel kapcsolatos írás jelent meg **Dobos K. (1957)**, melyben önköltségszámítási módszereket mutat be a leggazdaságosabban üzemeltethető traktortípus és a legolcsóbb gépi munka kiválasztására. A cikk alapgondolata, hogy nem a minden áron való gépesítés-, hanem a legolcsóbb gépi munka, illetve a leggazdaságosabban üzemeltethető traktortípus

kiválasztása a cél. A szerző ezeknek a megállapításához mutat be önköltségszámítási módszereket. Ezek alapját a műszakonkénti költségek vizsgálata adja, aminek felhasználásával lehet kiszámítani a különféle traktormunkák önköltségét.

A belterjes gazdálkodás irányába történő fejlesztés időszerű kérdéseit **Erdei F. (1957)** a Nagykunság példáján keresztül mutatja be. A szerző azt emeli ki, hogy a belterjesség fokmérője a föld és az emberi munka aránya. A kor viszonyai között a hazai mezőgazdaság kívánatos fejlődési iránya a belterjesség felé mutatott. Fontosnak tartotta kiemelni, hogy a mezőgazdasági termelésünk programjához a gazdaságossági kalkulációk alapján kell a belterjesség szükséges fokát meghatározni, mert enélkül nem alakítható ki az adott térség helyes termelési politikája.

A Nagykunságban a teljes mezőgazdasági területre jutó munkaerő, állatállomány és trágya-mennyiség-, valamint a növénytermelés szerkezete egyértelműen az országoshoz viszonyítva kedvezőtlenebb értékeket mutat. Ugyanígy a területegységre eső élő és holtmunka ráfordítások aránya is kedvezőtlenebb az országosénál. Közel hatvan év adatai alapján megállapítható, hogy ezeknek a mutatóknak egy jelentős része alig változott ezen időszak alatt, ennek ellenére is észrevehetően emelkedett a térség mezőgazdaságának belterjességi foka. Mindez annak ellenére elmondható, hogy a Nagykunság mezőgazdaságában szinte semmiféle specializálódás nem alakult ki (kivéve a rizstermelést). A szerző ezt követően számba veszi a térségben szóba jöhető belterjesítési (fejlesztési) lehetőségeket és az ezekhez szükséges közgazdasági, üzemgazdasági és szervezési feltételeket. Mindezek figyelembe vételével válik lehetővé a térség hosszútávú fejlesztési tervének az elkészítése. Arra a fontos következtetésre jut, hogy a termelés belterjes irányú fejlesztése szorosan összefügg a termelőszövetkezeti fejlesztéssel, a mezőgazdaság szocialista átalakításával. (Az általánosságban szövetkezeti Erdei ebben az írásában is hű maradt addigi elveihez: „Ha úgy szervezünk, hogy a termeléssel lesz ami lesz, de a termelőszövetkezeteknek létre kell jönni, vagy meg kell növekedni – ez történt a korábbi években-, akkor a termelés gyors fejlődését nem fogjuk elérni.”)

A Gazdálkodásban az első vitacikk **Latkovics Gy. (1957)** tollából „A mezőgazdasági üzemtan fogalma” címmel jelent meg a Lap 1957 márciusában, melyben az agrárgazdaság, s benne az üzemtan fogalmának és feladatának elméleti megközelítését adja. Az e téren tapasztalható lemaradásnak okai között a szerző a közgazdaságtudományi kutatási módszereinek sajátosságait és a tudományos absztrakció nehézségeit emeli ki. Már az írás bevezetőjében fontosnak tartja kiemelni, hogy az agrárközgazdaság és az üzemtan művelőire nagy felelősség hárul abban, hogy az e téren mutatkozó lemaradást mielőbb felszámolják. Ennek érdekében vállalkozott arra, hogy – elvi alapon – meghatározza az üzem fogalmát és az üzemtanak a tárgyát.

Véleménye szerint az üzem „a termelőerők szerves egysége, amelynek működését a termelési viszonyoktól függő gazdasági célkitűzés határoz meg.”

A termelőerők számbavételét és szerepüknek tisztázását követően foglalkozik a termelési viszonyoknak a szerepével, kiemelve, hogy a „termelési viszonyok az elsődlegesek és erre épülnek fel a felépítményekhez tartozó politikai, jogi stb. viszonyok és intézmények.”

Az adott kor szellemére jellemzően a cikk írja –Marxra hivatkozva– állapítja meg: „a vállalat a technikai eljárások és a termelési viszonyok összessége.” Azt hangsúlyozza, hogy az üzemekkel való foglalkozás gazdaságtörténeti tudást, gazdaságföldrajzi szemléletet, de elsősorban széleskörű társadalmi és közgazdasági ismereteket igényel.

Az írás végén röviden meghatározza az üzemtan tárgyát, feladatát és módszerét. Végső konklúziója: „Az üzem fogalmából logikusan következik az üzemtannak, mint tudománynak a történelmileg változó tárgya és a tárgyból eredően ugyancsak változható módszere és feladata.” **Latkovics Gy. (1959)** „A mezőgazdasági üzemtan jelentősége a szocializmus építésében” c. írásában ismét visszatér erre a témára.

A cikk elején –hivatkozva az előző írására– szükségesnek érzi annak hangsúlyozását, hogy a „szocializmus viszonyai között az agrárközgazdaság és üzemtan két külön tudományterület ugyan, viszont a kapcsolat közöttük olyan szoros, hogy az üzemtan –legalábbis az elméleti vonatkozásaiban– lényegében egy része az agrárközgazdaságtannak.”

A kapitalista gazdasági rendszerben vált az üzemtan önálló tudománnyá, melynek eszmei maradványai a szocializmusban is fellelhetők. Tőkés társadalmakban a termelés célja nem a társadalom szükségleteinek a kielégítése, hanem a munkások kizsákmányolásából eredő minél nagyobb értéktöbblet –profit– biztosítása. A tőkés nemcsak a kizsákmányolás érdekében ügyel a termelésre, hanem igyekszik a gépekkel, nyersanyagokkal, stb.-vel is gazdaságosan bánni. Ebből az következett, hogy a tőkésnek –a termelésttechnikai ismeretekon kívül– a gazdálkodáshoz és az üzemtanhoz kellett értenie. Ennek lényege, hogy az üzemtan, az üzemtani elvek, a gazdálkodás gyakorlatának elméleti következtetései és megfordítva, a gazdálkodás az üzemtan gyakorlata.”

Az ún. klasszikus kapitalizmus korszakában az állam közvetlenül avatkozott bele a tőkés gazdaságok gazdálkodásába. A kapitalizmus monopolista szakaszában az állam gazdasági szerepe fokozódott, intézkedéseivel a monopolista körök érdekeit szolgálta. Ennek egyik fontos területe volt az oktatási intézmények munkájának a megszervezése. „Mivel a tőkés nagyüzemeknek, de a kisparaszti üzemeknek is elsősorban a gazdálkodáshoz értő, üzemi ismeretekkel rendelkező szakemberek kellenek, a különböző tanintézeteknél rendkívül nagy gondot fordítottak az üzemtan oktatására. Az üzemtan nemcsak egy volt a főtárgyak közül, hanem azt lehet mondani, az oktatás összefoglalója, befejezője, koronája.”

A szocialista üzem, illetve –üzemtan– tárgyalásánál a szocializmus politikai gazdaságtanának abból az alaptételéből indul ki, hogy „a szocialista társadalmi rend alapja a termelőeszközök szocialista (össznépi) tulajdona” és hogy „a termelés célja nem lehet más, mint a termelés tökéletesítésén, fokozásán keresztül a növekvő társadalmi szükségletek mind jobb kielégítése.” Még egy fontos alaptétel: „a szocializmusnak is bővített újratermelést kell végrehajtani.”

A szocializmus kezdeti időszakában „az egyes üzemek számára is meghatározó jelentőségű, hogy helyesen állapították-e országos szinten a mezőgazdaságra háruló feladatokat.” Ennek megállapítása országos szervek (minisztérium, Tervhivatal, stb.) hatáskörébe tartozott, de hosszú időn keresztül pártirányítás alatt állt, elvi alapja pedig „a népgazdaság tervszerű (arányos) fejlesztésének törvényéből adódik.”

Az előzőekből az következik, hogy a népgazdaság arányos fejlődése érdekében – a változó viszonyok és lakossági igények figyelembe vételével – kell meghatározni az egyes ágazatok – így a mezőgazdaság – fejlesztésének irányát és mértékét. Ennek hiányában ugyanis olyan aránytalanságok lépnek fel, melyek zavart okoz(hat)nak a lakosság ellátásában.

A szerző szerint az üzemtan egyik fontos feladata a mezőgazdasági termelés adottságainak üzemi értékelése, ami nélkül „nem valósulhat meg az üzemek termelési irányának pontos távlati meghatározása és így az egész üzem működésének hosszú időre történő megszabása.” Ez egyben alapja az üzemek differenciálódásának, illetve a gazdaságos termelés biztosításának. Mint írja, mindezek feltétele „a gazdaságpolitikai eszközök, módszerek kidolgozása, alkalmazása, ... a mezőgazdaság szocialista átalakítása, ... az anyagi érdekelttség elvének szocialista módon és a gazdasági élet egész területére kiterjedő alkalmazása.”

Az írás – miként a tőkés (kapitalista) üzemtan esetében is történt – foglalkozik az üzemi szemlélet tudományos feladatával: „El kell érni azt, hogy az üzemtant a hallgatók olyan tárgynak tekintsék, amely nélkülözhetetlen és valójában olyan ismereteket nyújt számukra, amelyeket gyakorlati munkájukban jól felhasználhatnak. Ebben elsősorban a szocialista üzemszervezés tematikájának elkészítése és tankönyvének megírása szükséges.” **Fekete Gy. (1959)** hozzászólásában fontosnak ítéli Latkovics Györgynek a szocialista üzemtan tárgyának meghatározására irányuló törekvését – több kifogással is él a munka tartalmával kapcsolatban.

Az egyik alapvető megállapítása, hogy a szerző nem határolja el az üzemet a vállalattól, amit azért tekint problémásnak, mert Latkovics „cikkében a termelés koncentrációja következtében kialakuló új vállalatokkal kapcsolatban a fogalmak összefüggésének tisztázása nélkül a mezőgazdasági üzemek formáinak megváltoztatására következtet.” Úgy látja, hogy e témával kapcsolatban lényeges kérdés, hogy a különböző vállalatok együttműködésének társadalmi-gazdasági összefüggései elsősorban az ágazati gazdaságtan problémakörébe tartoznak, s mint ilyenek, kívül esnek a klasszikus üzemtan keretein. Szükségesnek tartja, hogy az üzemtan tárgyának meghatározásakor az iparvállalatok tervezése és szervezése tudománnyal való összefüggései is tisztázásra kerüljenek, mivel a mezőgazdasági üzemtannak az ipari ágazatoktól eltérő számos sajátossága van, például a természeti-tényezők fokozottabb szerepe révén.

Fekete elismerően szól arról, hogy Latkovics kiemelt szerepet tulajdonít a mezőgazdasági üzemtanban az emberi munkának, mint termelési tényezőnek. A mezőgazdasági üzemtanon belül tárgyalandónak ítéli az ún. „nagyüzemi fölény” kérdéskörét a kisüzemek felett és azt is, hogy „a szocialista bővített újratermelés milyen vállalati és üzemi formák kereteiben valósul meg, illetve a gazdálkodás milyen vállalati, üzemi típusait hozza létre.”

Stenczinger (Enese) L. (1957/a) a növénytermelés üzemi szerkezetét alakító vetésforgók témájába vágó kérdéssel foglalkozik „A mellékszakaszok rendszeres váltása a vetésforgóban” címmel. Egy olyan üzemszervezési (üzemrendezési) problémáról van szó, amely minden olyan üzemnél jelentkezik, ahol élő növények (pl. lucerna) vetésforgóba történő beillesztését kell megoldani. Ennek egyik módja, ha az élő növényt ún. mellékszakaszon termelik. Ennek egyik előnye, hogy általa lehetővé válik a rövidebb vetésforgók szerkesztése. A szerző táblázatokon (ábrákon) mutatja be azokat a lehetséges megoldásokat, melyek segítenek a vetésforgóban egy vagy több mellékszakasznak a rendszeres

váltását megtervezni, illetve a gyakorlatban megoldani. Ehhez a matematikai (számelméleti) háttérrel is bemutatja. A módszer alkalmazásának különösen az újonnan szervezett nagyüzemek (termelőszövetkezetek) esetében van jelentősége, ahol a szakemberek még nem rendelkeznek kellő tapasztalattal – gyakran szakmai ismeretekkel sem – az ilyen bonyolult szervezési feladatok megoldásához.

Stenczinger L. (1957/b) egy másik írásában a mezőgazdasági munkák és terményfelvásárlás időszerű kérdéseivel foglalkozik. Ez az írás a Lap Figyelő című rovatában jelent meg, amelyben **Dögei Imre** földművelésügyi miniszternek és **Kovács Imre** élelmezésügyi miniszternek e témákban tartott sajtótájékoztatójára reflektált. A földművelésügyi miniszter legfontosabb feladatként a gabonabetakarítás gyors és veszteségmentes megoldását, valamint a tarlóhántás mielőbbi elvégzését jelölte meg. Az élelmezésügyi miniszter a felvásárlással kapcsolatos új agrárpolitikával kapcsolatban azt emelte ki, hogy általa megszűnnek a korábbi begyűjtési és terményforgalmi megkötöttségek. Ebből az alkalomból ismertette a főbb termények 1957/58. évre megállapított felvásárlási árait (a búzáé pl. 200-240 Ft/q)

Stenczinger L. és Tóth T. (1957/c) a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályairól szóló cikkükben az alapszabályalkotás történetének 1948-tól – az első kötelező alapszabály megalkotásától – tartó nyomon követésével arra a megállapításra jutnak, hogy a termelőszövetkezeti minta alapszabálya a termelőszövetkezeti mozgalommal együtt fejlődött, de még 1957-ben sem olyan, amely megfelel a termelőszövetkezeti gazdaságok konkrét üzemi és termelészervezési alapjául. Leszögeznek, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályának tükröznie kell az MSZMP agrárpolitikájának téziseiben a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jellemzőiről lefektetett irányelveket. A szerzők tételesen felsorolják azokat a területeket: a termelőszövetkezet földjének örökölhetősége, a háztáji gazdaságok mérete, a szövetkezetbe történő felvétel, a teljesítendő munkaegység mennyisége, a szövetkezetből történő kilépés feltételei, az egy család által vállalható terület nagysága, stb., ahol különösen a III. típusú termelőszövetkezetek esetében módosításra, pontosításra van szükség. Ebből a szempontból azokra a módosításokra van szükség, amelyekkel a gazdaság üzemszervezését lehet javítani. Ezen túlmenően: az alapszabálynak az addiginál jobban kell törekedni a közös és az egyéni érdekek összeegyeztetésére, például a munka díjazása és a jövedelemelosztás tekintetében.

Már abban az időszakban fontos termeléstechnikai kérdés volt a növénytermelés számára az öntözés. Ezzel a témával a Lap I. évfolyamában **Tóth M. (1957/a)** négy írásában is foglalkozott. A 4. számban „Az öntözés közzgazdasági és üzemszervezési kérdései, különös tekintettel a kutatási feladatokra” (1957/b) címmel megjelent tanulmányban az öntözést a belterjes fejlődés egyik fontos és sok irányban kiható jelentőségű tényezőnek nevezi. Abból indul ki, hogy Magyarország a feltételes öntözés zónájába esik, ami azt jelenti, hogy – néhány növény kivételével – a termelés, öntözés nélkül is megoldható. Az is jelentős megállapítása, hogy a vízforrásaink maximális felhasználásával is az ország szántóterületének mintegy 10% – a öntözhető. Tudatában kell lenni annak is, hogy az öntözésre való berendezkedés következtében a korábbi termelészervezés alapjaiban változik meg. Azt is fontos szempontnak tartja, hogy az öntözés folytatása – a gazdaságossági kérdés mellett – különleges termőtalaj megóvási probléma is. Véleménye szerint az öntözéses termelés legfőbb céljának a termésátlagok ingadozásának kiküszöbölését kell tekinteni.

A hazai vízforrások elhelyezkedése és a természeti adottságok szempontjából legkedvezőtlenebb és legszegényesebb Alföld és a Duna-Tisza köze az, ahová az öntözhető területek 80%-a esik.

Amikor egy gazdaság az öntözéses gazdálkodásra történő berendezkedésre szánja el magát, számolnia kell azzal az igen magas és lassan megterülő beruházási költségekkel. (Akkori árakon számolva az öntözőberendezés értéke 1800–2000 Ft/kh.)

Az 1955. évi 1086-os minisztertanácsi határozat új alapokra helyezte a mezőgazdasági öntözés ügyét annak érdekében, hogy az öntözés közgazdasági és üzemgazdasági téren elmaradt kutatásokat rövid időn belül pótolni tudják. Ennek keretében – sok más tényező mellett foglalkozni kell az 1. az öntözött és száraz termelés üzemi kapcsolataival; a 2. az öntözéses vetésciklusokkal; a 3. az öntözéses gazdaságokban az állattenyésztés irányával, mértékével, fejlesztési kérdéseivel; 4. az öntözéses termelés gépesítési kérdéseivel, gépállomási öntözési brigádok szervezésével. Ezekre azért van szükség, hogy az elmúlt években az öntözés területén elkövetett hibákat (pl. talajok elszikesedése) ki lehessen javítani, bár az ehhez szükséges feltételek sem anyagi, sem személyi területen nem állnak rendelkezésre. Az államnak kölcsönök és támogatások formájában tartós szerepet kell vállalnia, mert az üzemek saját erőből erre nem lesznek képesek.

A Lap I. évfolyamában **Tóth M. (1957/c)** az öntözés két további problémájával foglalkozott: „Az öntözővíz korlátozásának üzemi kérdései (Változások év közben a vízhasználati tervben)” című írásában az hangsúlyozza, hogy a természeti tényezők előre nem látható hatásai miatt év közben szükség lehet a vízhasználati tervben változtatásokat végrehajtani. Ez igen gyakran vízkorlátozást jelent, mivel a rendelkezésre álló víz kevesebb, mint ami az öntözésre tervezett növények öntözésére elegendő. A korlátozásra üzemen kívüli és üzemen belüli tényezők (okok) miatt kerülhet sor.

Üzemen kívüli ok, amikor a vízforrás vízhozama alacsonyabb, mint amilyenre az öntözőrendszerhez, az öntözőfűrthöz tartozó területeken (üzemekben) termelt növények öntözését tervezték. A vízkorlátozás – elméletileg – minden öntözőüzem számára azonos arányú (%-os) vízcsökkentést jelent. Ebben az esetben a gazdaság (az üzem) dönt arról, hogy mely területen (táblán, növénynél) csökkenti a vízfelhasználást, úgy, hogy azzal a legkisebb mértékű termés kiesést okozzák.

Az üzemen belüli okok között a vetésterv változása, az időjárás, az egyes öntözések idejének elhúzódnása, valamint a váratlan üzemzavarok vezethetnek vízkorlátozáshoz.

A vízkorlátozás, illetve az öntözés teljes elhagyása esetén körültekintően kell eljárni és előtte számos tényezőnek az együttes hatását kell vizsgálni.

Az öntözéshez felhasználható vízmennyiség szempontjából jelentős kérdéssel foglalkozik **Tóth M. (1957/a)** az „Öntözőcsatornák burkolása” című cikkében. Az elszívargás okozta vízvesztés igen nagy lehet, és ez által lényegesen drágítja a vízkiemelésre fordítandó munkát. Számításai szerint évente 15–25% – kal növelheti az öntözés költségeit. Egy másik írásában a permetező öntözéssel kapcsolatban számos előnye mellett több hátrányát is említi, különösen azt, hogy a vele kapcsolatos munkaszervezési és gazdaságossági kérdések kidolgozatlanok. Magát a módszert ígéretesnek ítéli, de csak az üzemszervezési, ökonómiai feltételek tisztázását követően.

A Gazdálkodás 1. évfolyamának 4. számában 74 szerzőtől 81 cikk jelent meg, köztük 27 volt a szó igazi értelmében vett tanulmány. Legnagyobb arányt a „Figyelő”, illetve „Az érdekeltek írják” c. rovatokban található írások tették ki, melyek között számos, a mezőgazdaság külföldi (főleg

szovjet) helyzetével foglalkozó cikk is helyet kapott. A hazai mezőgazdaság akkori szereplői közül a termelőszövetkezetekkel foglalkozó írások egyértelmű prioritást élveztek, az állami gazdaságok és a gépállomások dolgai kissé háttérbe szorultak. Érdekes módon a háztáji gazdaságokról nem született egyetlen írás sem az első évfolyam számaiban.

Ami a termelőszövetkezetek kiemelt kezelését illeti: az 1957-es esztendő – a Lap I. évfolyamának 1. száma 1957 márciusában látott napvilágot – a mezőgazdaság szocialista átszervezése szempontjából fordulópontot jelentett. Az 1956 őszi forradalmi események, ha csak rövid időre is, de lelassították a kollektivizálási folyamatot. Az MSZMP KB. 1957 júliusában kiadott Agrárpolitikai Téziseiben az szerepelt, hogy mind a szövetkezeti, mind a magángazdálkodás támogatandó. Ez az átmeneti megtorpanás nem tartott sokáig, 1957 novemberében újból napirendre került a mezőgazdaság szocialista átszervezésének a befejezése.

Ebből a folyamatból értelemszerűen a Gazdálkodás sem vonhatta ki magát: a Lap I. évfolyamának 3. száma szerkesztőségi cikkben fűz megjegyzéseket „Az MSZMP Agrárpolitikájának Téziseihez” (1957) Az írás abból indul ki, hogy „(...) minden mezőgazdaságban dolgozónak szívügye és érdeke mezőgazdaságunk felvirágoztatása. A tézisek pedig erről szólnak: mezőgazdaságunk általános fellendülésének és szocialista átalakításának útját mutatják meg. (...) A tézisek (...) a mezőgazdaság szocialista átszervezése terén szerzett általános érvényű nemzetközi tapasztalatokon alapulva a magyarországi tapasztalatokat figyelembe veszik. (...) nem technikai, technológiai és szervezési utasításokat tartalmaznak, hanem a legfontosabb politikai és ökonómiai kérdésekkel foglalkoznak. (...) Leszögezik a tézisek a termelőszövetkezetek szervezeti és gazdálkodási alapelveit, de ugyanakkor nagy önállóságot biztosítanak a szövetkezetnek.”

A szerkesztőségi cikk ezzel a gondolattal zárul: „A tézisek realizálásának sikere a közös munkán alapszik, (...) Ebből a munkából igyekszik kivenni a részét a Gazdálkodás is.”

Amikor a tézisek az „általános érvényű nemzetközi tapasztalatok”-ról beszél, akkor mindenekelőtt a szocialista – kiemelten a szovjet – tapasztalatokra utal. Ezzel kapcsolatban kapott helyet az I. évf. 2. számában **Sz. G. Kolesznyevnek (1957)**, a moszkvai Timirjavez Mezőgazdasági Akadémia üzemtan professzorának „A munkafolyamatok ésszerű szervezésének tudományos alapjai a szocialista mezőgazdaságban” 18 című tanulmánya. (A cikk Csete László fordítása.)

Kolesznyev abból a marx-i tételből indul ki, hogy „(...) a mezőgazdasági termelés alapvető tényezői a munka és a termelőeszközök.” Már az írása elején leszögezi, hogy „(...) a szocializmusban a munka közvetlenül társadalmi jellegű (...) a szocializmusban különös jelentőségű a dolgozók anyagi érdekeltisége elvének megőrzése a munka eredményében, a társadalmi termelés fejlődésében.” A munka eredményének legfőbb mutatója a munkatermelékenység. A szovjet kolhozokban lefolytatott vizsgálatok alapján megállapítja, hogy ennek „(...) legmegbízhatóbb közvetlen mutatója az egy egységnyi idő alatt (azaz egy emberi munkanap alatt) termelt termékmennyiség. Azt is kihangsúlyozza, hogy a szocialista mezőgazdaságban a munkatermelékenység emelése elképzelhetetlen a munkafegyelem megőrzése nélkül. Ehhez viszont megfelelő munkaszervezés szükséges, aminek alapja a kolhozokban helyesen szervezett állandó termelési brigádok, amelyek minden ágazatban – ahol eltérő technológiát

alkalmaznak – önálló termelési brigád kialakítása szükséges. Ennek magasabb formája a komplex brigád, amely már üzemegység – szintű munkaszervezetnek felel meg, melyhez önállóan működtetett gép-, és eszközpark is tartozik.

A szocialista társadalomban – Kolesznyevez szerint – a technikai haladás alapvonala a gépesítés és a mezőgazdasági termelés elektrifikálása. Közeli célként a mezőgazdaság komplex gépesítését jelöli meg, melynek alapját a géprendszerek adják. Minden ágazat részére saját géprendszer kialakítását javasolja, ahol bizonyos gépek több géprendszerhez is tartoznak. Az 1955-ös viszonyok gépeit a szerző nem tartja elég korszerűnek, ezért azok mielőbbi lecserélését javasolja. Véleménye szerint az energiák közül leggazdaságosabb és leghatékonyabb az elektromos energia, ezért annak mezőgazdaságban történő minél szélesebb körű bevezetését szorgalmazza. Már 1955-ben a mezőgazdaság automatizálását vizionálja.

A földet – mint speciális termelési eszközt – a mezőgazdasági termelési alapvető tényezőjének tekinti, mint e tevékenység bázisát, amelynek funkcionálása – mint termelőeszköz – feltételezi más munkaeszközök egész hosszú sorát és a munkaerő magas fejlettségét.

A munkaerővel és a termelési eszközökkel kapcsolatos általános elvek ismertetését követően megállapítja, hogy a hatékony munka feltétele a termelés nagysága és tényezői közti arány helyes megállapítása, mert enélkül elkerülhetetlen a termelési eredmények csökkentése.

Több – különböző kolhozokból vett – példa bemutatását követően arra a megállapításra jut, hogy „(...) a munkafolyamatok ésszerű szervezésének a következő alapelveit állapították meg a szocialista mezőgazdasági termelésben, amelynek alapjául a komplex gépesítés szolgál. Ezek az alapelvek a következők: arányosság, összehangoltság, ütemesség és folyamatosság.” Ezek nélkül nem képzelhető el a munkatermelékenység folyamatos növelése.

Kolesznyeveznek az elméleti jellegű okfejtését – melyet számos gyakorlati példával támasztott alá – a Gazdálkodás következő számaiban több írás követte, a szovjet kolhozok eredményeiről, melyekkel a szocialista mezőgazdaság előnyeit igyekeztek demonstrálni: „Önálló gazdasági elszámolás a kolhozok komplex brigádjaiban.”, „Az ukrán állattenyésztés fejlődése számokban”, „A tehének kétszeri fejésének előnye”, „A kolhoztermékek összköltsége”, „Az önetető gazdasági jelentősége”, „A kolhozok munkaszervezése és bérezése”.

A hazai termelőszövetkezeti tagok egyik legfontosabb gondja az éves munkájuk után elvárt jövedelmük biztosítása. A szövetkezetek többségében év közben előleget fizettek és majd csak év végén – ha volt rá fedezet – kapták meg a nekik járó javadalmazást, részben készpénzben, részben természetben. Mint sok más, a szövetkezeti mozgalommal kapcsolatos kérdésben, így a munkabérezés ügyében is a szovjet kolhozok ezzel kapcsolatos eljárása volt a követendő példa. **Csete L. (1958/a)** „A munka javadalmazása a kolhozokban” című írásában **László Jánosnéval és Tóth Tiborral** közösen végzett vizsgálataik alapján arról számol be, hogy a Szovjetunióban a kolhozoknak 1956 óta joguk van arra, hogy önállóan alakítsák ki a körülményeiknek legjobban megfelelő munkaszervezési és munkajavadalmazási formát. Ez akkor komoly előrelépést jelentett a korábbi években alkalmazott javadalmazási formához és megnövelte a kolhoztagok anyagi érdekeltségét a termelés fokozásában. Ez rövid időn belül azt eredményezte, hogy a kolhozok a tervezett részesedési alap 50-80-, esetenként 100%-át kiosztották előlegként. Ezzel együtt járt, hogy a munkaegységre kiadott

pénzbeni részesedés egyre nagyobb arányt öltött és a pénz szerepe egyre jelentősebben növekedett. A garantált javadalmas elősegítette a kolhozok gyorsütemű fejlődését. Ezzel párhuzamosan áttértek a munkaegység-alapú javadalomszámításról a teljesítménynormán alapuló számítási módra.

Szemes L. (1958) az „Önelszámoló gazdálkodás a kolhozokban” c. írása egy olyan kezdeményezésről számol be, amit szovjet kolhozok 1958-ban dolgoztak ki a jövedelemelosztás jobbítása céljából. Ennek a módszernek az alapja, hogy az egy munkaegységre jutó termék mennyiségétől és minőségétől, valamint önköltségétől függően történik a munkaegység pénzbeni részének megállapítása. Ennek alapja az önelszámolási rendszer, ahol a ráfordításokat és az elért eredményt brigádonként mérik.

Újszerű az is, hogy a termelési és az önköltség tervteljesítéstől függő munkaegységrészesedési rendszer mellett párhuzamosan a premizálás rendszerét is alkalmazták. A cikk azzal zárul, hogy a rendszer jelentősen növelte a kolhoztagok munkakedvét.

Ezek és a hozzájuk hasonló írások azt igazolják, hogy a Gazdálkodás igyekezett megfelelni annak az ígéretének, amit az agrárpolitikai tézisekkel kapcsolatban fogalmaztak meg: „Ebből a munkából igyekszik kivenni a részét a Gazdálkodás is.” Ennek a munkának a másik vonulata, amikor hazai példákon mutatják be termelőségtervezetek munkaszervezési, jövedelemelosztási és bérezési módszereit, illetve ezek korszerűsítésének lehetőségeit.

Csete L. (1958/b) „A részművelésen alapuló jövedelemelosztási és munkaszervezési próbálkozás néhány tapasztalata a kiskunhalasi „Vörös Szikra” Mezőgazdasági Termelőségtervezetben” c. cikkében arról számol be, hogy 1956/57 fordulóján több termelőségtervezetben az addigi munkaegységen alapuló jövedelemelosztásról rátértek a részművelésre. Miután bemutatja a munkaegységen alapuló javadalmas szovjetunióbeli fejlődésének történetét, megállapítja, hogy „a magyar termelőségtervezeti mozgalomnak nem kellett ezt a hosszadalmas utat megtennie, mert a kolhozok tapasztalatai alapján kialakították a magyar viszonyok között alkalmas munkaegységrendszert.” (1948-ban a magyar termelőségtervezetek első alapszabályának – benne a munkaegységek rendszerének – megalkotásakor még az 1935-ös szovjet szabályzat szolgált mintául.)

A kiskunhalasi termelőségtervezetben 1956 decemberében tértek át a részművelésre és az ehhez kapcsolódó munkaszervezési megoldásokra. A tagok 1957-től a termés meghatározott részét (kenyérgabonából 60-, takarmánygabonából 30%-ot) közvetlen részesedésként kapták meg. A szőlő és a kapások területét egyénekre jelölték ki. A rendszer határozottan jót tett a munkamorálnak, ugyanakkor hátrányosan érintette a szalastakarmányok termelését és ezáltal kedvezőtlen hatással volt az állattenyésztésre. Hosszabb távon az is bebizonyosodott, hogy a rendszer hátrányosan érintette a szövetkezet fejlesztését, a bővített újatermelést. A szerző arra a végkövetkeztetésre jut, „hogy a szövetkezetben alkalmazott jövedelemelosztási és munkaszervezési forma nem segítette elő a közös gazdaság fejlődését. Ezért célszerű a szövetkezetben visszatérni a munkaegységhez, és a brigádszervezethez.”

A termelőségtervezeti tagok jövedelemszerzése, különösen a készpénzben történő bérezés éveken keresztül visszatérő témája volt a Gazdálkodásnak. Az évközi rendszeres készpénzelőlegezést csak a legerősebb gazdaságok engedhették meg maguknak. **Kováts K. (1959)** „Rendszeres készpénzelőlegezés tervezése a termelőségtervezetekben” c. írásában termelőségtervezetek példáján mutatja be a módszer lényegét. A havi készpénzelőleg megtervezésének alapját a termelőségtervezet évi termelési és költségvetési terve képezte, amennyiben azok reálisak. Még ebben az esetben is

szükség van az erre a célra kialakított kiegészítő munkalapokra. Ezek: 1. a munkaegységsszükséglet havonkénti tervezésére, 2. a tervezett pénzbevételek és kiadások havi bontására és mérlegszerű összehasonlítására, a 3. a munkaegység alapján tervezett havi előleg és fedezetének kimutatására szolgáló munkalapok. A módszer sikeres alkalmazásához az MNB – fiókok jelentős segítséget nyújtottak azzal, hogy a szövetkezetek pénzügyi lehetőségeiről tájékoztatták az illetékeseket. A rendszeres készpénzelőlegezés megvalósításához szükségesnek tartotta az ún. „előlegalap” létrehozását az év végén készülő zárszámadáskor.

I. 2. 2. Előtérben a termelőszövetkezeti gazdálkodás kérdései

A Gazdálkodás már az első évfolyamától kezdve igyekezett olyan témákkal foglalkozni, amelyek a mezőgazdaság egészét érintették és a napi (rövidtávú) problémákon túl megoldásokat, módszereket kínáltak a gazdaság egészének hosszútávú fejlesztéséhez. Az első években a termelőszövetkezetekkel kapcsolatos írások voltak túlsúlyban, pár év elteltével azonban egyre gyakoribbá váltak az egész ágazatra kiterjedő elemző tanulmányok, módszertani írások.

Ilyen, a mezőgazdaság egészét érintő problémával foglalkozik **Erdei F. (1959)** megjelent írása „A mezőgazdaság átalakulása” címmel. Erdeinek ebben az írásában jelentős változás figyelhető meg az 1957-ben e tárgyban kifejtett nézeteihez képest. Továbbra is híve maradt a szövetkezeti eszmének, de Magyarországon nem akart kolhozrendszert, a szövetkezetek alakulásában pedig az önkéntesség elvét vallotta. 1957 márciusában, az Apró Antalhoz küldött feljegyzésében Erdei szerint „(..) úgy lehet becsülni, hogy az ország mezőgazdasági területét számítva mintegy 15 százaléknyi lesz az állami gazdaságok, hasonlóan 15 százaléknyi a termelőszövetkezetek részesedése és a fennmaradó 70% esik az egyéni gazdálkodókra.” Ezzel szemben 1960 végén, amikor befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a termelőszövetkezetek a szántóterületeknek közel 70%-án gazdálkodtak.

Erdei az 1959 szeptemberében megjelent írása elején kérdést tesz fel: 1. iparrá válik-e a mezőgazdaság? 2. fennmaradhat-e az egyéni-családi gazdaság? A világ mezőgazdaságának elmúlt századokban végbement fejlődésének áttekintését követően arra a következtetésre jut, hogy a technikai fejlődés oldaláról közelítve a mezőgazdaságban is teret nyernek az iparszerű termelés elemei. Ez a folyamat az áruterelés növekedésével, annak arányával a későbbiekben is fennmarad, de még a fejlettség legmagasabb fokán sem válik a mezőgazdaság egésze iparrá. Ez különösen a szántóföldi növénytermelés, a rét- és legelőgazdálkodás területén igaz még akkor is, ha ott is teret nyernek az iparéhoz hasonló elemek (gépek, kemizálás, stb.)

Az egyéni (családi) gazdaságok történelmi helyzetének vizsgálatából arra a következtetésre jut, hogy az utóbbi száz évben egyre nagyobb ellentmondás tapasztalható termelőerők és a termelőviszonyok között. Már Marx is rámutatott arra, hogy „A parcellatulajdon természeténél fogva kizárja a munka társadalmi termelőerőinek a fejlődését, a munka társadalmi formáit, a tőkék társadalmi koncentrációját, a nagybani állattartást, a tudomány egyre fokozottabb alkalmazását.” Erdei – miután elismeri a marxai teória mezőgazdaságban történő érvényesülését – arra a végkövetkezésre jut, hogy

az egyéni -családi gazdaság nagyobb távlatokban semmi esetre sem maradhat fenn, „(..) de belátható távlatban is mind szűkebb területre szorul vissza, és korábbi uralkodó szerepét korszakunkban veszti el.” Belátva, hogy az 1950–1960-as hazai társadalmi-politikai viszonyok között elkerülhetetlen a magyar mezőgazdaság kollektivizálása, Erdei élére állt ennek a folyamatnak. Ennek egyik kézzel fogható jele volt, amikor 1959-ben kiadta a „Mezőgazdaság és szövetkezet” című könyvét, melyről a Gazdálkodás is beszámolt. A következő években sorra jelentek meg azok az írásai, melyekben a termelőszövetkezetek működésének legkülönbözőbb területeivel foglalkozik. Az egyik ilyen 1960-ban megjelent, „A termelőszövetkezetek legfőbb üzemgazdasági kérdései” c. írása volt.

A termelőszövetkezetek üzemszervezésének fontosságát és időszerűségét jelzi, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1960. évi nagygyűlésén **Stenczinger L.-tól (1960)** elhangzott előadást és a vitában elhangzottakat a Gazdálkodás leköszölte. A vitaindító előadásában Stenczinger azt hangsúlyozta, hogy az üzemszervezési kérdések és azok helyes megoldása a gazdálkodás fejlesztésének döntő tényezője, amely közvetlenül is segítheti a termelőszövetkezetek fejlődését. A termelőszövetkezetekben a növénytermelés az, ahol „nagyüzemi méretekben közösen azonnal el is tudnak kezdeni”. Az állattenyésztés csak ezután következhet, de csak fokozatosan. Egy másik fontos területe az üzemszervezésnek a beruházások ésszerű megválasztása, ütemezése és megvalósítása. A termelés gépesítése szoros kapcsolatban van az nagyüzemi termelés specializálásával, amivel lehetővé tehető az erőforrások maximális kihasználása. A közös gazdálkodás jó megszervezéséhez jól működő üzemi és munkaszervezet szükséges. A termelőszövetkezetek anyagi megerősödésével lehetővé tehető a munkaegységértéken belül a pénzrészesezési irány növelése, majd a rendszeres készpénzelőlegezés.

Erdei F. (1962) hozzászólásában a specializáció szerepét emelte ki. Véleménye szerint a specializációnak egyik fő kérdése az, hogy mekkora üzembről van szó. Úgy tapasztalja, hogy az üzemen belüli specializáció és a munkaszervezet szorosabb összekapcsolása objektív szükségszerűség. Meggyőződése, hogy „(..) a nagy termelőszövetkezeti gazdaságon belül lehetséges, sőt elkerülhetetlen, törvényszerűen szükséges önállóan szervezett, specializált üzemszerveket létrehozni, hozzáértve az önelszámolás legkülönbözőbb ismérveit.” Végül a szakemberek és a tudományos kutatók e téren kifejtett kezdeményező, iránymutató szerepét hangsúlyozta.

Hozzászólásában **Vestsik Vilmos** a futóhomokon való gazdálkodás eredményességének alapjául a helyesen megválasztott vetésciklust jelölte meg. Hozzátette, hogy az ilyen speciális homoki gazdálkodást folytató üzemeknek speciális szakértőkre van szüksége. Ugyanez vonatkozik a nagykovácsos szikes talajok gazdaságaira is, ezért indokoltnak tartotta az ilyen irányban tevékenykedő szakemberek képzését.

Lőrincz Gyula hozzászólásában amellet érvelt, hogy az egyes termelőszövetkezeteknek a helyi természeti és közgazdasági adottságok alapján kell kialakítani a mezőgazdasági termelés szerkezetét, ami legjobban megfelel az üzemi érdekeknek és összhangban van a népgazdasági elvárásokkal. Véleménye szerint a táj kutatásban elért eredmények jól használhatók ebben a munkában. Példaként említi a mosonmagyaróvári és a keszthelyi Mezőgazdasági Akadémia Üzemgazdasági Osztálya által vizsgált községeket, illetve termelőszövetkezeteket, ahol az általuk javasolt üzemi arányok kialakítása és megvalósítása esetén 43-76 százalékkal volt növelhető az 1 kh mezőgazdasági művelt területre eső halmozatlan bruttó termelési érték.

Pálinkás István amellet érvelt, hogy a termelőszövetkezetek megszilárdításához, illetve fejlesztéséhez elengedhetetlen azok adminisztrációs, nyilvántartási és könyvelési munkájának korszerűsítése is. Ezek ugyanúgy hozzátartozói a szocialista nagyüzemi gazdálkodásnak, mint a táblásítás, a gépi munka vagy nagyüzemi istállók. A könyvelés egyik időszerű feladata a termékek önköltségének a pontos meghatározása. „Az önköltségszámítás annyira egyetemes érdeke termelőszövetkezeteinknek, hogy széles körben való elterjesztésének előfeltételeit haladék nélkül biztosítani kell.” A másik sürgős feladatnak a termelőszövetkezetek vagyoneleltárjának újraértékelését tartotta annak érdekében, hogy az amortizáció kiszámításához reális alapadatok álljanak rendelkezésre. Enélkül ugyanis nem reálisak az elvégzett költség-, önköltség és jövedelemszámítások sem.

Erdélyi János a termelőszövetkezetük példáján keresztül mutatta be a közös gazdaság és a 220 tag háztáji gazdasága közti kooperációt a sertéshízlalás és -értékesítés területén (az első olyan írása a Gazdálkodásban, amelyik a közös gazdaságnak és a háztáji gazdaságoknak a kooperációjáról szól). Az együttműködés lényege: a termelőszövetkezet a tagok tulajdonában lévő kocák szaporulatát hat hónapos korukban megvásárolja és súly szerinti értéket kifizeti a tagoknak. A szövetkezet a saját állományával együtt falkásítva felhizlalja, majd megfelelő súlyban értékesíti a hízott sertéseket. A befolyt összegből a szövetkezeti tagok újra részesednek a munkaegységük arányában. Ennek az együttműködésnek magasabb formája, amikor a szövetkezet szervezi és koordinálja a háztájiban folyó szerződéses hízlalást, amit takarmánnyal is támogat.

László Jánosné azt hangsúlyozta, hogy „a termelőszövetkezetek üzemszervezésénél a közös és a háztáji gazdaság kapcsolatát kellőképpen figyelembe kell venni.” Ennek indokaként a háztáji gazdaságok kiegészítő szerepét, az árutermeléshez való hozzájárulását a közös és a háztáji gazdaság kooperációs kapcsolatait és a kétoldalú kötelezettségek elvét emelte ki. Gondolatait azzal zárta, hogy „(..) az üzemszervező munka folyamán a háztáji gazdaságot sokoldalúan felhasználhatjuk a közös üzem kialakítása és megszilárdítása érdekében.”

Tóth Tibor a forgóeszközökkel történő gazdálkodásnak az üzemszervezésben betöltött szerepét és jelentőségét taglalva azt a jelentős kérdést tette fel, hogy „Milyen eszközökkel, milyen módon biztosítsuk a lehető legnagyobb mértékben a termelőszövetkezetek saját forrásából a forgóeszközöket?”. A lehetőségek között az első helyen a saját bevételek növelését és éven belüli megoszlását emelte ki, de hangsúlyozta a forgási sebességnek a fontosságát is.

Szemes Lajos hozzászólásában az üzemszervezési feladatok gyakorlati megoldásával és állami irányításával foglalkozott. Ezen a téren jelentős szerepe van a Földművelésügyi Minisztériumon belül kialakított Szövetkezetpolitikai Főosztálynak, valamint a megyei és járási üzemszervezési apparátusoknak. A Földművelésügyi Minisztérium a 3004/2. Korm. számú határozatában végrehajtási utasítás jelent meg a tanácsai üzemszervezési apparátus, valamint az üzemszervezési szaktanácsadás szervezeti kialakítására.

Vágszellei István a termőföldnek a termelésben történő hasznosításának két csoportját – az árutermelést és a takarmánytermelést – abból a szempontból vizsgálta, hogy azok üzemben belüli aránya milyen üzemszervezési kérdéseket vet fel. A növénytermelési arányok – a vetésszerkezet – „(..) az árutermelés felé megy, az árutermelés pedig nem bírja el a rendkívüli tarkaságokat.” Az üzemi

arányok tekintetében az állattenyésztés területén a takarmánytermelés lehetőségei és az állatállomány takarmányszükséglete az egyik alapvető tényező, figyelemmel arra, hogy „(...) hogy a népgazdaságnak mennyiség és minőség szerinti termékigényeit kell az állatállománnyal kielégíteni.”

Sass Béla a termelőszövetkezetek segédüzemeinek (daráló, szeszfőzde) az üzemszervezési problémáit taglalva arra a megállapításra jutott, hogy az azonos településen működő termelőszövetkezetek mindegyikében nem kell darálót vagy szeszfőzdet működtetni. Ehelyett ún. szövetkezetek közötti – közös – üzemek létrehozása az indokolt. A felszólaló már a jövőbe látott, amikor megállapította: „Ez annál inkább érdekes, mert alföldi viszonylatban a szövetkezetek egyesülése később úgy is fel fog merülni és egy ilyen közös üzem ezt csak elősegíthetné.”

Varga Ferenc termelőszövetkezeti elnök az üzemszervezés aktuális gyakorlati problémáiról szólva helytelenítette a földterületnek egyének szerinti felosztását. Szerinte a munkacsapatok közötti felosztás erősítené a kollektív szellemet, a kooperációt és az egészséges versenyszellemet.

Az üzem-, és munkaszervezés kérdései **Erdei F.-et (1962)** a kollektivizálás befejezését követő időszakban is foglalkoztatta. Egyik ilyen írása 1962-ből „Az üzemi és munkaszervezet újabb alakulása a termelőszövetkezetekben” címmel. Írása bevezetőjében azt hangsúlyozza, hogy „(...) a közös gazdaságok megszilárdításában és további fejlesztésében egyaránt kiemelkedő jelentősége van üzemi és munkaszervezetük alakulásának. (...) minden másra kiható jelentőségű ez a tényező a termelőszövetkezetek fejlődésében.”

A brigádnak – mint alapvető munkaszervezeti egységnek – a termelőszövetkezetekben 1959 óta jelentősen megváltozott a szervezeti formája és ezzel párhuzamosan a funkciója is. Ennek a változásnak az eredményeként a „brigádkereteket” fokozatosan felváltotta az üzemegység vagy nagyobb szövetkezetekben a specializálódott munkacsoport.

Ötven termelőszövetkezetben végzett vizsgálataik alapján arra a megállapításra jutottak, hogy a munkaszervezeti formák eltérően alakultak a növénytermelésben – ezen belül is a kertészetben –, és az állattenyésztésben. A legbonyolultabb munkaszervezeti formák a növénytermelés területén alakultak ki, de általában az jellemző rájuk, hogy a termelési brigádokat mindenütt felszerelték gépekkel és fogatokkal. Több termelőszövetkezetben már a növénytermelést és állattenyésztést is magában foglaló területi üzemegységek jöttek létre, miközben néhány szövetkezetben a kapásnövények setében sikeresen alkalmazták az ún. családi művelést.

Erdei írásának végén azt hangsúlyozza, hogy „(...) a szocialista átszervezés befejezése után a közös gazdaságok technikai felszerelésének a növekedése nyomán az üzemi szervezet és munkakooperáció – munkaszervezet – magasabb fokú fejlettebb formái egyaránt döntő tényezői a termelőszövetkezetek megszilárdításának is, nagyüzemi gazdálkodásuk magasabb szintre való emelésének is.”

I. 2. 3. A belterjes gazdálkodás és a szakosodás kapcsolata

Szániei I. (1962) a Tolna megyei termelőszövetkezetek példáján keresztül az üzemi szakosítás tapasztalatairól készült tanulmányában arra keresi a választ, hogy a megye 159 termelőszövetkezete hol tart az üzemi szakosodás terén. Elismerve, hogy a hagyományos gazdálkodási módszerek változatlanul fontosak, „(...) emellett helyénvaló feltárni azokat a tapasztalatokat és törekvéseket, melyek a termelőszövetkezetekben a hagyományos módszereket fokozatosan felváltó, új korszerű gazdálkodási módszerek bevezetését célozzák.”

A termelés szakosítása és a vele járó földterület–koncentráció során számos problémával szembesültek. Az egyik ilyen a türelmetlenségből fakadó, túlzott ütemű szakosítás és koncentráció, és az abból fakadó hibák voltak: 1. a szakosítás nem volt összhangban a népgazdasági célkitűzésekkel, 2. nem volt tekintettel a tagok foglalkoztatottságára, 3. gyakran nem sikerült növelni általa a termelést, az árutermelést és a jövedelmet, 4. alkalmasint csökkent a meglévő termelőkapacitások (épületek, berendezések, gépek, stb.) kihasználtsága.

A termelés koncentrációja a termelőszövetkezetek egy részében még kezdeti szakaszában van, „A szövetkezeti gazdaságok méretei még nem közelítik meg (elsősorban a gépesítés szempontjából) a ma már célszerű nagyüzemi méreteket, termelésünk ezért univerzális jellegű.” Számokkal igazolja, hogy a nagyobb méretű üzemek terméseredményeik és árutermelésük tekintetében felülmúlják a kisebb területtel rendelkezőket. A továbbfejlődésnek egyik módja a szövetkezetek közötti kooperáció, illetve a szövetkezeti egyesülés. „(...) tekintet nélkül a szövetkezetek nagyságára, a kooperációk olyan feladatok megvalósítására alkalmasak, melyek a jelenlegi üzemi keretek között egy-egy tsz-ben nem oldhatók meg.” Példaként közös szőlőtelepítést, gépjavító üzem létrehozását, keltetőállomás beállítását említi. Az írás ezzel a gondolattal zárul: „(...) helyes ez a törekvés, mert a tsz-ekben az olcsóbb, nagyobb tömegű termelés megvalósítását és a szövetkezeti jövedelem növelését szolgálják.”

A Gazdálkodásban már 1958-tól egyik vezető téma volt a belterjes gazdálkodás kérdése. Sőt, Erdei Ferenctől már az I. évf. 3. számában megjelent egy írás a Nagyikunság gazdálkodásának belterjes fejlesztéséről. (Erről korábban már szó volt.)

Erdei F. (1968) a Magyar Tudományos Akadémia 1957. decemberi ülésén előadást tartott a mezőgazdasági termelés belterjességéről, amiről a Gazdálkodás részletesen beszámolt. Ahogy ezt már korábban is megtette, Erdei a belterjesség fogalmát „(...) az élő és tárgyiasult munkának a megművelt földterületekhez viszonyított arányában jelölte meg.” Azt a véleményét is megfogalmazta, hogy „az üzemszervezés tudományát a növekvő többelhozamok tudományának lehet tekinteni.” Előadásában hitet tett amellett is, hogy „(...) ennek egyrészt a maximális népgazdasági erőfeszítést követeli meg, másrészt nem lehetséges másként, mint a szocialista termelési viszonyok erősítésével és bővítésével.” Elengedhetetlennek tartotta, hogy a belterjesség fokozásának minden termelési ágra, minden üzemtípusra, mindhárom termelési szektorra és minden termelési tájra ki kell terjednie.

Nem mulasztotta el kihangsúlyozni a tudomány e téren játszott szerepét és felelősségét sem: „Mezőgazdaságunk belterjes fejlesztése olyan bonyolult és mindaddig megoldatlan közgazdasági és üzemgazdasági

kérdéseket vet fel, hogy ezek módszeres vizsgálata és tudományos feldolgozása nélkül nem képzelhető el megalapozott előrehaladás. A legelső feltétele ennek egyfelől az agrárgazdasági és üzemszervezési munka létjogosultságának és jelentőségének elismerése, másfelől pedig e tudomány tekintélyének a kivívása.”

Fekete F. (1958) „Belterjesség és bővített újratermelés” című cikkében az újratermelés két módjáról (irányáról), ezek megoldási lehetőségéről, illetőleg viszonylagosságáról értekezik. A bővített újratermelésnek két módját – Marx elméletét alapul véve – így definiálja: „A termelési terület változását, pontosabban bővülését egyfelől, az egységnyi termőterületen végbement bővített újratermelést másfelől, az újratermelés két módjának tekinthetjük. Marx – akitől az egyszerű és a bővített újratermelés fogalma is származik – mindkettőnek két módját (irányát) különbözteti meg: extenzívét és az intenzívét.

Fekete a növénytermelés esetében „(...) a bővített újratermelés intenzív módját egy-egy termelési ág tekintetében az átlaghozamok növekedése, egy üzem és az egész mezőgazdaság viszonylatában az egységnyi területekre jutó teljes termelési érték növekedése jelzi.” Egy-egy növény szempontjából csak a termésátlag növekedése jelent belterjes fejlődést. Véleménye szerint a belterjes és a külterjes újratermelési módok csakis „(...) térbelileg, egymásmellettiség szempontjából értelmezhetők különféle kultúrák, egyes üzemek, egyes országok mezőgazdasága viszonyításaként.” A bővített újratermelés egyik lényeges mérőszámának a területi termelékenységet – az egységnyi területre jutó hozamnagyságot – jelöli meg.

Az írás részletesen foglalkozik a „munkateljesség” és a „tőke-teljesség” lényegével, a munkaintenzív és a tőkeintenzív földművelés összehasonlításával. A belterjességi mutatók számbavételét követően arra a megállapításra jut, hogy „Az újratermeléssel kapcsolatos belterjesség fő mutatója azonban az egységnyi területre jutó termelési érték.”

A termelőszövetkezetek belterjességi színvonalával és gazdasági eredményeivel foglalkozik **Márton J. (1958)** cikke. Az általuk vizsgált üzemek belterjességi színvonalának megállapításánál „(...) állóeszközök, valamint a felhasznált kézi és gépi munka területegységre jutó értékéből indulunk ki.” Ezeket tekintették a belterjesség alaptényezőinek. „Ezeknek a mezőgazdaságilag művelt területhez visszanyúló értékével, az úgynevezett belterjességi értékkel határozzuk meg az egyes gazdaságok belterjességi fokát. A számításokhoz ún. „korrekciós tényezőket” alkalmaztak, melyeknél a felhasznált legfontosabb anyagok (műtrágya, szerves trágya, növényvédőszer) mennyiségét, a művelési ágak arányát, a vetésterület megoszlását, valamint az állatsűrűséget vették figyelembe. A cél: az egyes üzemek belterjességi fokának pontszámmal történő kifejezése volt, aminek alapján a gazdaságokat csoportosították. Vizsgálataik három területre: 1. a belterjesség és a bruttó termelési érték alakulása, 2. a belterjesség és az árutermelés kapcsolatára, 3. a szövetkezeti jövedelem és a belterjesség közötti összefüggésre terjedtek ki.

A vizsgálatba vont 94 termelőszövetkezetben végzett vizsgálataik alapján arra a következtetésre jutottak:

- a termelési ágak ugyanolyan aránya mellett lehet az egyik üzem magasan belterjes, a másik külterjes jellegű;
- területegységre vetítve az árutermelés a belterjességgel együtt emelkedik;
- a szövetkezeti jövedelemnek a belterjedéssel együtt járó növekedése a termelési érték emelkedésénél is és a belterjesülésnél is lényegesen nagyobb méretű.

Márton tanulmányának végkonklúziója: „A tagsűrűség növekedésének üteménél a belterjesülés ütemének gyorsabbnak kell lennie, mert csak így biztosítható a tagok részesedésének növekvő színvonala, a tagok közvetlen érdekeltsége a szövetkezet belterjes fejlesztésében.”

Markó L. (1959) a termelőszövetkezeti gazdálkodás belterjesülésének két útjáról szóló írásában 100 termelőszövetkezet 1954 és 1955. évi gazdálkodásának elemzéséből jutott arra a megállapításra, hogy a mezőgazdaság intenzifikációja „(...) a mezőgazdaságban lényegében két úton mehet végbe: egyrészt a termelés szerkezetének megváltoztatása, másrészt a hozamok növelése érdekében végzett befektetékonzentráció útján.” A szerző bevezetőjében leszögezi: „(...) közgazdaságilag teljesen tarthatatlan az az álláspont, (...) hogy ti. önmagában a termelés szerkezetének megváltoztatása jelenti a belterjesség fokozását.” Sietve teszi hozzá: „(...) alapjául szolgálhat a termelőeszközök területegységnyi bővítésének, de csak ez utóbbi tényleges megvalósítása révén belterjesedik a termelés.”

A 100–különböző színvonalon gazdálkodó–termelőszövetkezet növénytermelési ágazatának eredményeiből kiindulva arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a legbelterjesebben gazdálkodó tsz-ek csoportjában „(...) az újratermelés tárgyalt legmagasabb színvonalán a meglévő művelési ágak területén kell mindennek előtt az újabb befektetéseket koncentrálni a hozamok további emelése érdekében, s így elsődlegesen erre alapozni a növénytermelés produktivitásának növelését.”

A legkülterjesebb tsz-ek számára ajánlott megoldás: „(...) a művelési ágak meglévő területén szerkezeti változtatás nélkül fokozni a termelési eszközök koncentrációját, s ezzel azok produktivitását fokozni, hogy megteremtődjenek a belterjesség irányába tendáló növénytermelési szerkezet kialakításának anyagi feltételei.”

I. 2. 4. A munkatermelékenység fokozásának lehetőségei

A termelőszövetkezetek fokozatos konszolidációjával egyre inkább előtérbe került azok munkatermelékenysége, annak szerepe a gazdálkodásuk eredményességében. **Csete L. (1960)** a munkatermelékenység egyes kérdéseiről megjelent írásának bevezetőjében kiemeli, hogy „(...) ma még eléggé elterjedt az az idejétmúlt nézet, mely szerint a munkatermelékenység problémaköre a mezőgazdaságban általában és különösen a termelőszövetkezetek vonatkozásában a gazdasági fejlődés jelenlegi szakaszában nem lényeges kérdés (...) a kérdést szembe állítják a termelőszövetkezeti tagság foglalkoztatásával, holott éppen a nagyüzemi gazdálkodás nyújt lehetőséget arra, hogy a munkaerő rendszeres foglalkoztatása mellett is növekedjék a termelékenység.”

A szerző a munkatermelékenység fogalmának tisztázását követően tér rá a munkatermelékenység színvonalának és dinamikájának mérési lehetőségére, felhasználva ehhez az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetben évente mintegy 40 termelőszövetkezetben végzett vizsgálatokat. Ezekből arra a megállapításra jutottak, hogy „Az egységnyi termékre jutó munkaidő–felhasználásnál általánosabb mutató és az egész üzemre vonatkozóan jellemzi a munka termelékenységének alakulását az egy munkaóra, az egy munkanapra, illetőleg az egy átlagos dolgozóra jutó termelési érték.” Ehhez–mint írja–„(...) véleményünk szerint termelőszövetkezeti vonatkozásban a bruttó vagy összes termelési érték egy tagra jutó mennyiségével lehet a legáltalánosabban és jelenleg legpontosabban kifejezni

a munkatermelékenység színvonalát.” A szerző cikkének befejező részében részletesen foglalkozik a munkatermelékenység mutatórendszerével, majd példákon keresztül mutatja be az elemzés lehetőségeit. Ennek egyik újszerű módszerét, a Sebestyén József által kidolgozott regressziószámítást felhasználva matematikai–statisztikai összefüggéseket vizsgáltak a munkatermelékenység és több gazdasági mutató között. Vizsgálati eredményeik alapján arra a következtetésre jutott, hogy „(...) a szövetkezeti nagyüzemi termelési fölénye ezen a téren már elég határozottan mutatkozik.”

S. Leölkes L. (1960) külföldi tanulmányokat szemlélve lengyel, szovjet, amerikai, indiai szakemberek véleményét veti össze a munkatermelékenység tárgykörében. A lengyel szakembereket leginkább az egyéni parasztgazdaságok, a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok munkatermelékenységének összevetése foglalkoztatta. A Szovjetunióban a kolhozok és a gépállomások közös munkája nyomán kialakult munkatermelékenység együttes mérésének módszerei, indiai viszonylatban a terményárak és a munkatermelékenység közti kapcsolat alakulása foglalkoztatta a szakembereket. A szerző arra a következtetésre jut, hogy nemzetközi szinten igen eltérő a mezőgazdasági munka termelékenységével kapcsolatos vizsgálatok iránya és a belőlük levont következtetések egyaránt.

I. 2. 5. Vita az üzem nagyság méretének szerepéről

Még be sem fejeződött a termelőszövetkezetesítés, de már a 60-as évek elején egyre gyakoribbá vált a tsz-ek egyesülése s ez által az üzemek méretének a növekedése. A Gazdálkodásban **Szabó F. (1959/a)** már 1959-ben terjedelmes írással jelentkezett az összterület nagyságának és a termelés színvonalának összefüggésével kapcsolatban. A tanulmány céljaul azt jelöli meg, hogy (...) meg kell találnunk azt az üzem nagyságot, amelyben a termelés színvonalát, belterjességét a lehető legmagasabbra tudjuk emelni.” Az ehhez szükséges vizsgálatokat 2498 termelőszövetkezet 1957. évi adatai alapján végezte.

Véleménye szerint a mezőgazdasági termelés színvonalát legjobban „(...) az egységnyi területre (mezőgazdasági területre) jutó bruttó termelési érték alapján lehet, amelyben kifejezésre jut a megtermelt termékek mennyisége és értéke is.” E tekintetben fontos szerepe van a földterület hasznosítási módjának, illetve a vetésterület összetételének. A termelés növeléséhez helyes üzemi, üzemi arányok kialakítása szükséges. Arra a megállapításra jutott, hogy „(...) Önmagában az összterület nagysága azonban még nem elég ahhoz, hogy termelőszövetkezeteink ténylegesen nagyüzemek legyenek.” A vizsgált időszakban nem a terület nagysága volt a döntő a termelés színvonalának alakulásában, de „(...) a terület nagysága (...) általában megadja a módot a nagyüzemi gazdálkodásra, ami egyet kellett jelentsen a magasabb termelési színvonallal, a belterjes gazdálkodással.”

Sin I. (1959) – egy korábbi írására hivatkozva – vitába száll Szabó azon megállapításával, mely szerint „(...) a kisebb területű termelőszövetkezetek gazdálkodtak eredményesebben.” A Magyar Mezőgazdaság 1958 évi május 12-ei számában ugyanis azt írta, hogy az orosházi járás termelőszövetkezeteinek adatai támaszkodva „(...) a nagyobb területtel rendelkező termelőszövetkezetek az 1956/57. gazdasági évben valóban eredményesebben gazdálkodtak, mint a kisebbek.” Ennek

az eltérésnek az okát a viszonyítási alapon találta meg. Sin végül megemlíti, hogy „A mezőgazdasági termelés fejlődése az egész világon azt mutatja, hogy a nagyobb üzemek fölénybe kerülnek a kisebbekkel szemben.”

Szabó (1959) Sin István hozzászólására válaszolva kétségbe vonja annak a megállapításnak az objektivitását, melyet járási adatok alapján országosan érvényesek állít be. Elismerve Sin járási szinten levont következtetéseinek érvényességét, továbbra is fenntartja azt a megállapítását, mely szerint „(...) Jelenleg Magyarországon az átlagosnál kisebb területű szövetkezetek gazdálkodnak jobban, mivel a belterjes gazdálkodás feltételei itt kedvezőbbek.” Végül leszögezi, hogy bizonyos feltételek teljesülése esetén „(...) Ha ezek a feltételek az átlagosnál nagyobbakban úgy, vagy kedvezőbben alakulnak, mint az átlagosnál kisebbekben, akkor termelési színvonal tekintetében a nagyobbak elérik vagy meghaladják a kisebbeket.”

A téma általános – nemzetközi szintű – jelentőségét mutatja az az általános vita, melyről **Witthen B. (1959)** számolt be a mezőgazdasági üzem nagyság kérdéseiről Lipcsében tartott nemzetközi konferencián. A vitában a téma kiváló ismerői vettek részt a szocialista és kapitalista országokból. Moszkvából S.G. Kolesznye-, Lipcséből O. Rosenkranz-, Freiburgból Dietze professzorok mellett angol, francia, svéd stb. tudós közgazdász fejtette ki véleményét az üzem nagyságot kialakító tényezőkről, a kisüzem és a nagyüzem kérdéséről, az üzem nagyság és a társadalmi viszonyok kapcsolatáról, stb. Magyarországot Nagy Lóránd képviselte, aki nagyszerű előadásában a nagyüzemi (állami gazdasági) koncentráció magyarországi tapasztalatait ismertette. Részletesen elemezte az üzem nagyságot alakító tényezők hatását.

Kolesznye- és Rosenkranz egyaránt azon a véleményen voltak, hogy „(...) a legcélszerűbb üzem nagyság az adott ország termelőerőinek fejlődési fokával van kapcsolatban, így csak egy meghatározott időszakra érvényes.” A szocialista országot képviselő szakemberek – köztük Nagy Lóránd is – ugyanezen az elven voltak.

A tőkés országokból résztvevő szakemberek egybehangzóan a paraszti családi gazdaságok fenn tartásának szükségességét hangsúlyozták. Miközben Kolesznye- és Rosenkranz „(...) történelmi szükségszerűségnek minősítette a kisüzemek átalakulását nagyüzemekké”, több felszólaló „(...) a parasztgazdaságoknak a belső piaci szempontjából való jelentőségét fejtegette.”

Rosenkranz vitazáró összefoglalójában megállapította, hogy „(...) a kisüzem és nagyüzem vitája tulajdonképpen már eldöntött kérdés”, de azt is megállapította, hogy „(...) Azokat a törvényszerűségeket azonban, hogy miként lehet a mezőgazdasági termelés egyes ágait a legcélszerűbben egy üzemben egyesíteni, még távolról sem ismerjük.”

Király E. (1960) az üzemi terület nagysága és a jövedelmezőség összefüggéseiről készült írásában az országban működő 372 állami gazdaság 1959. évi mérlegét használta fel az összefüggések vizsgálatához. Abból indult ki, hogy az 1955 és 1959 között az állami gazdaságok területén végbement földterületi koncentrációban és az üzemi irányítás centralizációjának növekedésében „(...) olyan

üzemi vagy üzemek feletti tényezők játszottak szerepet az üzemnagyság alakításában, amelyek a nagyobb területű gazdaságok magasabb gazdasági hatékonyságának megvalósulásával számoltak mind a termelési érték, mind pedig a jövedelmezőség vonatkozásában.” E változások következtében a gazdaságok száma 472-ről 372-re csökkent az átlagos területük pedig 3567-ről 4719 ha-ra nőtt.

Vizsgálatai alapján arra a megállapításra jutott, hogy „Az összevonás hatékonysága az üzemi termeléselrendezés koncentrált, a munkamegosztást szélesítő, a termelést specializáló gyakorlatában mutatkozik meg.” Mindezek együttesen – a gazdaságosság növelése által – „(..) a jövedelem nagysága a kisebb és nagyobb gazdaságok között vitathatatlanul egyre fokozódó mértékben a nagyobb üzemek javára változik.” Vizsgálataiból az is kiderült, hogy az üzemnagyság növekedésével párhuzamosan szükség van az üzemegység – struktúra változtatására is.

A termelőszövetkezetek alakulásával szinte egyidőben elkezdődött az addig szétaprózott parcellák fokozatos összevonása, az ún. táblásítás, az üzemeken belüli földterületi koncentráció. **Görög I. (1960)** a táblarendszer kialakításával kapcsolatos nézeteiről írt vitacikkében táblásítás haladéktalanul elkezdését sürgeti: „A táblásítási munka további halogatása annyit jelent, hogy lemondunk termelőszövetkezeink megszilárdításának egyik legfontosabb eszközéről.”

Az általa elképzelt táblarendszert a mosonmagyaróvári járás termelőszövetkezeteiben alkalmazott táblásítási módszerük alapján ismerteti. Ennek alapismérve, hogy „(..) az egész szántóterület közel egyforma egységekre oszlik (..) a gazdálkodási terület egységek mindegyike, vagy legalább azok zöme, egy táblát képezzen.” Az ilyen táblák alapjául szolgálnak a vetésforgó későbbi bevezetésének is. Optimálisnak az 50 kat. hold körüli táblanagyságot tartotta. A várható változásokra hivatkozva azt javasolta, hogy „Mivel a közeljövőben termelőszövetkezeink területi összevonásával reálisan számolhatunk, a tervezési-szervezési és irányítási munkák könnyítése érdekében célszerűnek mutatkozik egy nagyobb terület (járás, tájegység) összes termelőszövetkezeteit azonos táblarendszerbe táblásítani.”

Görög Imre vitacikkéhez készült hozzászólásában **Sipos G. (1961)** nem tartja megalapozottnak a szerzőnek azt az álláspontját, mely szerint az optimális táblanagyságot „(..) alapvetően a gépesítés szempontjából kell mértegetni.” Véleménye szerint „A gépesítés jelszavával inkább tömbösítsük az azonos kultúrákat (..) tehát ne erőltessük az 50 kat. holdas táblák kialakítását.”

Sipos szerint a táblásítás során a fő figyelmet „(..) a táblák alakjára és az úthálózatra kell fordítani, mert e kettő lényegesen kihat a gazdálkodásra, illetve jövedelmezőségre.”

Befejezésül elismerően szól a szerző mosonmagyaróvári járásban végzett táblásítási munkájáról „amellyel a termelőszövetkezetek megszilárdítását és nagyüzemi jellegük kialakítását igen eredményesen elősegítette.”

A Minisztérium 1959-ben látta elérkezettnek az időt arra, hogy nemcsak megyei, hanem országos szinten is elindítsák a termelőszövetkezetek gazdálkodásának üzemi és közgazdasági elemzését. Ezt a munkát az FM. Szövetkezetpolitikai Főosztályán végezték, a termelőszövetkezetek éves gazdasági beszámolóinak feldolgozásával.

Szemes L. (1961) „A Győr-Sopron megyei termelőszövetkezetek 1960. évi gazdálkodásának eredményei” című írásában az ország olyan területének vizsgálatát végezte el, ahol már „(...) 1959 tavaszán a mezőgazdaság szocialista átszervezése gyakorlatilag befejeződött (...) az elmúlt két esztendő folyamán a megye termelőszövetkezetei általában megszilárdították közös gazdálkodásukat.” A választás azért esett erre a megyére, mivel abban az időszakban mind a szövetkezetesítés ütemében, mind pedig a szövetkezetek gazdálkodási eredményességében élen járt országosan is. Ennek egyik mutatója az volt, hogy a termelőszövetkezetek 60%-a jólgazdálkodó-, s csupán 4%-a tartozott a gyengének minősített termelőszövetkezet közé.

A kiemelkedően jó eredmények egyik fontos tényezője a területi koncentráció jelentős növekedése volt: (...) a termelőszövetkezetek 61%-a az optimális, 1000–3000 kh közötti területnagyságú kategóriába jutott.” Az állatállomány koncentrációja nem követte a területi koncentrációt: a számosállatban kifejezett koncentráció legalacsonyabb volt a 3 ezer kh területű szövetkezetekben és legmagasabb az 1 ezer kh-n gazdálkodóknál.

A jól gazdálkodó tsz-ekben lényegesen nőtt a beruházott vagyon, növekedett a termelési alap, illetve a termelésre tartalékolt eszközök saját forrása.

A szerző végkövetkeztetése: „(...) a megyei termelőszövetkezetek szervezeti és gazdasági téren sikeresen megszilárdultak.”

A termelőszövetkezetek ésszerű nagysága és a termelés gazdaságosságának mutatói közti kapcsolatról készült írásban **Nagy S. (1965/a)** abból az alapelvől indult ki, hogy „(...) a gazdaságok közötti kiegyenlítődés törvényszerű folyamatnak tekinthető (...) a gazdaságok nagy többsége belterjes úton fejlődik.” A cikk írója azon a véleményen van, hogy az üzemgazdaságtani kutatásoknak a szövetkezeti gazdaságok nagyságát konkrét mutatókkal kell mérni. Ilyenek – többek között – az összes mezőgazdasági terület, a közös gazdaság munkában részt vevő tagjainak száma, a szövetkezeti gazdaság összes beruházott vagyonának az értéke és a szövetkezeti gazdaság halmozott bruttó termelési értéke. A termelés technikai színvonalának növekedésével a gazdaságok nagyságának megítélésével „(...) növekszik a beruházott vagyon nagyságának és összetételének jelentősége.” Nagy szerint: „(...) a termelés optimális mérete (...) a termelés koncentrációjának olyan foka, amely a legnagyobb munkatermelékenységet biztosítja, a termelékenység legkisebb önköltsége mellett”, vagyis „(...) optimálisan nagynak az a gazdaság tekinthető, amely mind egészében, mind üzemágainak méreteivel megfelel a termelőerők elért színvonalának, s így a termékek előállítására a legkisebb ráfordítások mellett érhető el.”

A tanulmány felsorolja azt a 6 szükséges kritériumot, melyek együttesen szükségesek az ésszerű gazdaságnagyságnak, illetve az üzemág méretnek a kialakításához. Végkövetkeztetés: „(...) csak a mezőgazdaság termelőerőinek nagyobb jelentőségű változása teszi szükségsszerűvé a változást, először az üzemágak méretének növelésében, és ha erre nincs további lehetőség, a gazdaságok nagyságának területi kiterjesztésében is.” (Ez egyértelmű utalás a termelőszövetkezetek összevonásának szükségességére – szerző).

Nagy S. (1965) „A szövetkezeti gazdaságok nagyságának és az üzemágak, méretének kapcsolata a termelés specializálásával” című cikkében abból az alaptételből indul ki, mely szerint „A termelés specializálódása a társadalmi munkamegosztás következménye. (...) A mezőgazdaság termelőerőinek a fejlődésével a közös gazdaságok is fokozatosan specializálódnak.” Arra is rámutat, hogy a specializálódás nem cél, hanem „(...) eszköz annak a feladatnak a megoldásában, hogy növekedjék az egy főre, illetve területegységre jutó termelés az egységnyi termékre eső ráfordítások egyidejű csökkentése mellett.” Ennek az objektív folyamatnak a következtében „(...) számolni kell azzal, hogy a fő üzemágakban a fejlett gépi technika alkalmazása és a többi üzemágban is bizonyos előrehaladás viszonylag nagy területű gazdaságokat igényel.”

A cikk írója arra is felhívja a figyelmet, hogy az egyes üzemágak nagyüzemi méreteinek kialakítása különböző problémát jelent a növénytermesztésben és az állattenyésztésben.

Vizsgálatok alapján arra a következtetésre jutott, hogy „A nagyobb méretek kedvező hatása a termelés jövedelmezőségére azért jelentkezik, mert ezáltal növekszik az adott üzemágak aránya a termelőszövetkezeti gazdaságok termelőtevékenységében, s ezzel meghatározó szerepük is megnő.”

Az optimális gazdasági méret fontossága mellett érvelve azt hangsúlyozza, hogy „Az ágazatok méretének felső határát racionális termelési szerkezet mellett a gazdaság nagysága, lehetőségei szabják meg.”

Számos tényezőnek a figyelembe vétele mellett a hegy és a dombvidéki közös gazdaságok esetében 1000–2000 kat. hold összes területtel rendelkező – az Alföld és a Dunántúl síkvidéki vagy enyhén lejtős területein elhelyezkedő közös gazdaságok esetében 3000–5000 kat. hold összes területtel rendelkező gazdaságméretet tekint optimálisnak. Azt is megjegyzi, hogy „5000 kat. holdnál nagyobb közös gazdaságok létrehozása csak kivételes esetekben lehet indokolt.”

I. 2. 6. Vita a koncentráció, illetve specializáció és a hatékonyság viszonyáról

Az üzemi koncentrációval együtt járó specializálódás óhatatlanul előtérbe hozta a mezőgazdasági termelés gazdasági hatékonyságának kérdését. A Gazdálkodásban **Csete L. (1963/a)** „Hatékonyság és gazdasági értékelés”⁴³ című vitacikkében elsőként foglalkozott a téma elméleti vonatkozásaival. Már az írás elején leszögezi: „(...) a hatékonyság fogalma mindig viszonylagos, s ezért csak valamilyen ténybeli vagy feltételezett állapothoz történő összevetésben fordulhat elő.”

A műszaki és a gazdasági hatékonyság témaköréből született számos elmélet ismertetését követően a hatékonyságnak a mezőgazdaságban történő vizsgálatával illetve annak sajátosságaival foglalkozva arra a megállapításra jut, hogy „(...) a hatékonyságot mindig különböző mutatókkal, illetve mutatók rendszerével fejezhetjük ki.” Magát a hatékonyság fogalmát Csete szerint „(...) a gazdasági jelenségek értékelésére, a termelés szervezésében, a technikában vagy technológiában tervezett változtatások mérlegelésére, egyszerűen a helyes gazdasági döntések kialakítására lehet felhasználni.”

Csete vitacikke széleskörű vitát generált a Gazdálkodás következő számaiban. Elsőként **Mészáros S. (1963)** reagált, aki szerint „(...) a hatékonyság az agrárökonómia (és általában az ökonómia) alapkérdésének tekinthető.” A másik fontos megállapítása az, hogy „(...) bármelyik termelőerő

(termelési tényező) hatékonysága álljon is a vizsgálat előterében, mindig és elsősorban az egész termelés hatékonyságát célszerű vizsgálni. „Véleménye szerint az egész mezőgazdasági termelés hatékonyságát (...) tökéletesen jellemzi a jövedelmezőség mutatója. Hitet tesz a matematikai módszereknek az alkalmazása mellett: „Rendkívül fontos lenne az egyes termelőerők hatékonyságának regressziós analízissel történő vizsgálatát az eddigieknél szélesebb körben elterjeszteni (...) Gazdasági értékelésnél természetesen arra kell törekedni, hogy ha a termelési költségekhez a termelési értéket viszonyítjuk, akkor a területre is ezt vetítsük, s ugyanúgy járjunk el a jövedelem esetében is.”

Erdei F. (1963) hozzászólását azzal kezdi, hogy Csete „(...) minden lényeges tételével vitába kell szállni.” Véleménye szerint, amikor ökonómiai értelemben eredményességről van szó, akkor ott a helyes fogalom nem a hatékonyság, hanem a gazdaságosság. Miután részletesen kifejti a két fogalom közötti tartalmi különbséget, azt javasolja, hogy „(...) általános ökonómiai kategóriaként fogadjuk el továbbra is a gazdaságosságot, s a hatékonyság kifejezést vigyük vissza oda, ahová való: meghatározott ható tényezők, illetőleg hatásuk jelölésére, más szóval a gazdaságosság egyik változatának a jelzésére. „Csetével ellentétben nem tartja indokoltnak a műszaki illetve a gazdasági hatékonyság megkülönböztetését, mivel „(...) ha jelző nélkül mondjuk a hatékonyságot, akkor az magától értetődően gazdasági hatékonyságot jelent, mivel ez elsődlegesen ökonómiai kategória.”

Gönczi I. (1963) hozzászólásban a hatékonysággal kapcsolatos kutatások szükségességét hangsúlyozva azt emeli ki, hogy „(...) nem tekinthetjük újnak azt az igényt, hogy a gazdasági döntéseket a hatékonyság mérlegelése alapján hozzák meg.” Erdeivel ellentétben úgy véli, hogy „(...) a gazdaságosságot a hatékonysági mutatórendszerben csak akkor érdemes beilleszteni, ha tartalmilag e mutató a többitől lényegesen eltér.” Amíg Erdei a gazdaságosságot tekinti olyan fogalomnak, amely az eredményességet legjobban kifejezi, addig Gönczi úgy véli, hogy „(...) a hatékonyságot kifejező, visszatükröző mutatórendszer (...) olyan egységes ökonómiai értékelési módszere, amely objektíve alkalmas adott körülmények között a legjobb eredmény, a legésszerűbb változat kimunkálására.” Végül azt a meggyőződését hangsúlyozza, mely szerint „A hatékonysági szemlélet tehát közvetlenül hasznosul a gyakorlatban.”

A hatékonyság egy másik megközelítését fogalmazza meg hozzászólásában **Németi L. (1963)**: „A hatékonyság tehát minden szinten és összefüggésben a legkisebb ráfordítások elvének érvényre jutásában fejeződik ki. A legkisebb ráfordítás elve – a gazdaságosság – az, amelyben a társadalmi munkával való takarékoság megmutatkozik.”

Németi –következtesen a termelés hatékonyságáról szólva – azt emeli ki, hogy „(...) a mezőgazdasági termelés hatékonyságának vizsgálatakor a ráfordítás oldalon legalább három tényező – a föld, az élő és a tárgyiasult munka – együttes hatását kell felmérni. (...) A népgazdasági hatékonyság az üzemi termelés gazdaságosságán keresztül nyilvánul meg és fejeződik ki elsősorban.” Végül arról ír, hogy a költségszintet miért tekinti hatékonysági alapmutatónak.

K.P. Obolenszkij (1963) tanulmányában (Csete L. fordításában) a mezőgazdasági termelés gazdasági hatékonyságával kapcsolatos nézeteit foglalja össze. A szerző abból indul ki, hogy „(...) Az egyes kultúrák és ágazatok, valamint a mezőgazdasági termelés hatékonyságának problémaköre komplex, egymással szorosan összefüggő kérdéskör.” A termelés jövedelmezőségének fontosságát kiemelve azt hangsúlyozza, hogy „(...) Ami a mezőgazdasági termelés gazdasági hatékonyságának meghatározását illeti, ilyen értelemben a jövedelmezőség csak, mint részleges mutató jöhet szóba.” Véleménye szerint meg kell különböztetni a mezőgazdasági termelés viszonylagos gazdasági hatékonyságtól. Ezek lényegét konkrét példákon szemlélteti.

Csete L. (1963/b), a hatékonyságról szóló vitacikk írója a hozzászólásokra reagálva megállapítja, hogy „(...) A vita főleg a terminológiai probléma körül mozgott, és háttérbe szorult a lényegesebb kérdés: a gazdasági értékelés, a gazdaságossági döntések megalapozásának a témája.” Leszögezi, hogy „(...) a hatékonyság fogalmának feszegetésével nem volt célom ezt valamilyen alapvető és általános ökonomiai kategóriának minősíteni, vagy esetleg a gazdaságosságot hatékonyságra átkeresztelni.” A hozzászólásokkal foglalkozó megjegyzéseit azzal zárja, hogy „(...) az eddigieknél nagyobb figyelmet kellene fordítani a gazdasági jelenségek értékelésének, a gazdasági döntések megalapozásának, módszertani, gyakorlati problémáira. (...) Hasonló módon lenne érdemes további vitát folytatni a gazdasági mutatók rendszerezésével, használatával kapcsolatban is. (...) E két témakör behatóbb vitája egyúttal a hatékonyságnak, mint terminológiának a maradéktalan tisztázását is előmozdítaná.”

I. 2. 7. A termelőszövetkezeti tagok munkadíjazása

A szövetkezetesítés befejezését követően (1961-től) egyre erőteljesebben jelentkezett a szövetkezeti tagságnak az az igénye, hogy az elvégzett munkájuk után rendszeres és garantált javadalmazásban részesüljenek. A pénzben történő rendszeres munkadíjazását csak az anyagilag szilárd termelőszövetkezetekben tudták megvalósítani, a gyengébb szövetkezetekben erre csak év végén kerülhetett sor, sok esetben még akkor is csak állami támogatással.

Bíró F. és Stenczinger L. (1961) a pénzbeni munkadíjazásról és jövedelemrészesedésről készült cikkükben azt hangsúlyozzák, hogy „(...) az elmúlt két évben termelőszövetkezeteink nagyobb részében rátértek a rendszeres készpénz előlegezésre (...) ami egyben a garantált pénzbeni munkadíjazás fokozatos megvalósítása is.”

A termelőszövetkezeti tagok jövedelemrészesedésének két fő formája: a munkájuk után kifizetett munkadíj, illetve a tsz társtulajdonosaként a szövetkezet tiszta jövedelméből (nyereségéből) nekik járó részesedés.

A szerzők azon a véleményen vannak, hogy „Amint a rendszeres készpénzelőleg eléri a munkadíjrészesedés 70%-át – s azt lényegében garantálják – a tsz-ekben létrejönnek az elszámolás lényeges egyszerűsítésének a feltételei. (...) ez esetben feleslegessé válik a munkaegység közbeiktatása.” A pénzbeni javadalmazás megvalósítását a szövetkezeti gazdálkodás megszilárdításának

és fejlesztésének igen fontos láncszemének tekintik. Mint írják: „A pénzbani munkadíjazás és jövedelemrészesezés alkalmazása a termelőszövetkezetek nagyüzemi gazdálkodásának korszerű fejlesztésében kétségkívíl fontos új tényezőt jelent.” A módszer bevezetésének elengedhetetlen feltételeként jelölik meg a megfelelően képzett szakvezetést, a jó számvíteli munkát, a fegyelmezett pénzgazdálkodást és a megfelelően ütemezett havonkénti pénzbevételet.

Bíró F. (1961) a pénzbani munkadíjazás alkalmazásának tapasztalatairól szóló írásában a pénzbani munkadíjazás és a jövedelemrészesezés megvalósítását a termelőszövetkezetek fejlődésének egyik kulcsfontosságú tényezőjének tartja. Fontosnak tartja annak hangsúlyozását, hogy „(...) a pénzügyi tartalékokkal rendelkező termelőszövetkezetek gazdaságilag biztonságosabban, megalapozottabban térhetnek át a pénzbani munkadíjazásra.” A módszer bevezetését gondos előkészítésnek kell megelőznie. Ennek elemei: a vezetés színvonalának emelése, megfelelő színvonalú tervezői munka, a számvíteli munka és a pénzügyi fegyelem megszilárdítása.

Bíró F. (1963) egy másik írásában a termelőszövetkezetek munkadíjazásának tervezésével foglalkozik. A munkadíjazás színvonalának fontos tényezője a termelőszövetkezetek munkadíj-alapjának a nagysága, amit célszerű pénzben és természetben megtervezni. Fontos szempontnak tartja, hogy „(...) a munkadíjalap tervezésekor célul kell kitűzni, hogy az a rendszeresen dolgozó tagoknak – munkájuk után – megfelelő jövedelmet biztosítson, vagyis tegye lehetővé, hogy a munkadíjazás színvonalát a társadalmilag szükséges vagy ahhoz közeli szinten alakítsák ki.” Nagyon lényeges szempont, hogy a pénzbani munkadíjazás garantált munkadíjazás, ezért „(...) az előre nem látott pénzbevételei kiesésnek nem akadályozhatják a munkadíjak kifizetését.” A pénzben munkadíjazás mellett egyre nagyobb szerepe van az ösztönzőleg ható külföldi premizálási módszereknek.

A termelőszövetkezetben alkalmazandó munkadíjazási szisztéma kialakításának első lépése a munkadíjazási szisztéma kialakításának első lépésre a munkadíjazási szint meghatározása. Ezt követi a munkadíj-ráfordítás megtervezése. Erre azért van szükség, mert „Ez nemcsak a pénzszükséglet, hanem a rendszeres fizetőképesség biztosítása szempontjából is rendkívül fontos. „Ennek legcélravezetőbb módszere az, amikor üzemáganként és munkafolyamatonként tervezik meg a munkadíjakat. Ezt követi a havonkénti munkadíj-szükséglet megtervezése. „Az üzemáganként megtervezett havonkénti munkadíj-szükséglet, valamint a függetlenített munkakörben dolgozó tagok havi munkadíjának együttes összege képezi az egész üzem évi munkadíj-szükségletét.”

A gazdaságilag gyenge termelőszövetkezetek pénzbani munkadíjazásához nyújtott állami segítségéről írt cikkében **Major L. (1963)** abból a célkitűzésből indul ki, mely szerint: „(...) a következő néhány évben a gyengén gazdálkodó termelőszövetkezetek az átlagosan gazdálkodók színvonalára kell emelni. Ennek egyik fontos feltétele a tagság bizalma a vezetés iránt és a megfelelő munkadíjazási és anyagi ösztönzési módszerek alkalmazása, a rendszeres és garantált pénzbani munkadíjazás mielőbbi bevezetése.

Az 1962-ben – kísérletképpen – 11 gazdaságilag gyenge termelőszövetkezetekben vezették be állami támogatással a pénzbani munkadíjazást. A kiválasztott termelőszövetkezetek részére „(...)

a Magyar Nemzeti Bank (MNB) a szerződéses árufedezet 80%-a mértékéig nyújthatott rövidlejáratú hitelt. A dotációt csak a szerződéses árufedezet teljes kimerülése után vehették igénybe. (...) ha a termelőszövetkezet saját hibájából nem teljesíti tervét, akkor a további támogatás nem folyósítható.”

A támogatás hatására már az első évben (1962-ben) kedvezően alakult az érintett gazdaságok fejlődése, „(...) emelkedett a gazdálkodás színvonala, nagymértékben javult a tagoknak és a családtagoknak a munkában való részvétele, növekedett a tagok jövedelme és erősödött a tsz-ek anyagi helyzete is.” A 11 gazdaság közül 7 szövetkezet 1961-ben még mérleghiányos volt.

A szerző arra a következtetésre jutott, hogy „(...) anyagi lehetőségeinkhez mérten lehetővé kell tenni, hogy gyenge termelőszövetkezeteink közül többen alkalmazhassák állami segítséggel a pénzbeni munkadíjazást.”

Bencze J. (1964) a termelőszövetkezetek előlegfizetési rendszerének kialakításáról írott cikkében ezt hangsúlyozza, hogy „Kétségtelen, hogy minden egyes termelőszövetkezeti tagnak a munkához való hozzáállását elsősorban az befolyásolja, hogy végzett munkája alapján milyen biztonsággal és milyen mértékben részesedik a közös termelés eredményéből előlegként és a zárszámadáskor.” A havi rendszerességgel fizetett előlegnek a munkamorál szempontjából van jelentősége, ennek biztosításához azonban megalapozott tervezésre van szükség.

A tagság bevételeinek egyre nagyobb hányadát adják a háztáji gazdaságból származó bevételek, ennek ellenére elengedhetetlen a rendszeres készpénzfelleg biztosítása, mivel „A közös gazdaságból származó készpénzalapból termelődik meg annak a lehetősége is, hogy a tag háztáji gazdaságból származó jövedelemmel (termények, termékek stb.) az év folyamán folyamatosan hozzá tud járulni a szükségletek fedezéséhez.” A szerző írása végén 3 termelőszövetkezet példáján (A, B, C) szemlélteti az előlegfizetés már kipróbált változatait.

Nagy S. (1966) a termelőszövetkezeti munkadíjazás fejlesztéséről írásában azt hangsúlyozza, hogy „(...) a nagyüzemi gazdálkodás fejlesztése szempontjából a tervezett intézkedések közül a legfontosabbak egyike: a termelőszövetkezetek önálló vállalati gazdálkodásának erősítése, s ezen belül a termelőszövetkezeti tagok anyagi érdekeltségének új alapokra helyezése (...) a szövetkezeti parasztság törekvéseinek megfelelőbb munkadíjazási módok széleskörű bevezetése.” Hozzáteszi: „mindezt úgy, hogy megmaradjon a közös és az egyéni érdekek összhangja.”

A munkadíjazás fejlesztésének kettős célja: „(...) a közös gazdálkodásból származó jövedelem növelése, a jól és gyengén gazdálkodó termelőszövetkezet tagjai munkadíjazásában meglevő nagy különbség csökkentése.” Ennek a célnak az eléréséhez szükség van a tagok eddigénél nagyobb mértékű foglalkoztatottságára, valamint újabb tevékenységek – szolgáltatások-szövetkezetekben történő meghonosítására. Ezzel párhuzamosan törekedni kell az önelszámolás bevezetésére és széleskörű elterjesztésére. A gyenge termelőszövetkezetekben továbbra is fenn kell tartani az állami támogatás jól bevált formáit. Ebben a folyamatban „A munkadíjazásnak a gazdasági mechanizmus reformjában elhatározott módon (...) a termelőszövetkezeti gazdálkodás rendszerével kapcsolatos kialakult

gyakorlat megváltoztatását is megköveteli (...) aminek eredménye rövidesen jelentkezik a föld és az egyéb termelőeszközök jobb kihasználásában, a gazdaságok eredményesebb gazdálkodásában, a szövetkezeti tagok jövedelme növekedésében.”

Gönczi I. (1967) a Csizmadia Ernőné 1966-ban megjelent „A megoldás útja a termelőszövetkezeti munkadíjazásban” című könyvéből készült ismertetőjében a mű újszerűségét emeli ki: „(...) újszerű abból a szempontból is, hogy a termelőszövetkezeti munkadíjazás és jövedelemelosztás fogyatékoságait nem pusztán a termelőszövetkezet, mint vállalat belső üzemgazdasági problémájaként, hanem olyan népgazdasági problémaként fogja fel, amely a legközvetlenebb összefüggésben van az elosztási viszonyokkal, illetve e viszonyok ösztönző hatásával.”

A könyv megjelenésének időszakában a szerző szerint „(...) a jelenlegi fogyatékoságok elhárítására olyan munkadíjazási rendszer alkalmas, amely magában foglalja egyfelől a tsz-eket érintő gazdaságpolitikai intézkedések megváltoztatását, másfelől a termelőszövetkezetek gazdálkodási és munkadíjazási rendjének módosítását is.” Gönczi szerint: „A szerző egységes koncepció keretében vázolja fel a tsz jövedelemelosztás távlatát, (...) igyekszik az eltérő sajátosságokra is javaslatokat kidolgozni.”

Az alapítást követő években a Gazdálkodásban kiemelt figyelmet kaptak azok az írások, amelyek a gyakorlatban – termelőszövetkezetekben és gépállomásokon – dolgozó szakemberektől érkeztek. Ezeknek az írásoknak a megjelentetésétől a jó gyakorlati módszereknek a minél szélesebb körben történő elterjedését remélték. Így külön rovata volt a „Termelőszövetkezeti elnökök írják”, illetve „Az érdekeltek írják” címmel megjelent írásoknak. A „Figyelő” című rovatban található írások főleg a külföldi tapasztalatok, eredmények közkinccsá tételére szolgáltak.

A termelőszövetkezetekben 1957-ben – és még utána is éveken át – munkaegységen alapuló jövedelemelosztás volt az egyik legvitatottabb kérdés. A Lap első számában⁵⁷ öt termelőszövetkezeti elnök ezzel kapcsolatos írását közölték. **Bógyik Gy. (1957)** abból indul ki, hogy „Az év végi jövedelemrészesedés határozza meg a tagság munkakedvét a következő gazdasági évre.” Véleménye szerint a munkaegység alapján történő jövedelem részesedés egyik sarkalatos kérdése a munkaegység pontos számbavétele és jóváírása, aminek alapja a helyesen megállapított munkanormák voltak. Legfontosabbnak a helyi viszonyokhoz igazodó munkanormáknak és munkaegység-rendszernek a kialakítását jelölte meg azzal, hogy azokban – ugyancsak helyi tapasztalatok alapján – menet közben változtatásokat hajtsanak végre.

Nagy István alapvetően jónak tartotta a munkaegységen alapuló jövedelemrészesedést. Nagyon hasznosnak ítélte az általuk kidolgozott rendszert a havi előlegfizetésre, ami észrevehetően javította a tagok munkakedvét és a munkafegyelmet.

Suri János arról írt, hogy szövetkezetükben az igazságosabb munkaegység-elszámolás és jövedelem részesedés érdekében módosításokat hajtottak végre az alapszabályukban. Ennek eredményeként szakszerűbb lett a munkák osztályozása és igazságosabb a munkaegység elszámolás rendszere.

Musitz József egyértelműen hitet tett a munkaegység rendszer alkalmazása mellett: „(...) jelenleg alkalmasabb módszert, mint a munkaegység módszer, nem tudnék javasolni. (...) miután ez a rendszer egyben érdekelté teszi a tagokat is a termelékenység növelésében.” Ehhez azonban elengedhetetlennek tartotta a munkateljesítmények szakmai alapokon nyugvó mérését és nyilvántartását. Másik fontos szempontként említette: „(...) a munkaegység elszámolásnál szigorúan ragaszkodni kell a közgyűlés által jóváhagyott és az egyes munkákra a helyi viszonyokhoz mérten megállapított teljesítmény előírásokhoz.”

Erős György a munkamorál erősítése szempontjából tartotta fontosnak azt, hogy szövetkezetükben „(...) a bevételek 60%-át kiadják a tagoknak a megszerzett munkaegységek alapján, 40%-át pedig visszatartják a költségek fedezésére.” További ösztönzésként a költségek fedezetéül visszatartott összeg maradványát – részleg formájában – szétosztották a szövetkezet tagjai között.

I. 2. 8. A gépállomások szerepéről a Gazdálkodásban

Az 1950-es években a termelőszövetkezetek és magángazdálkodók gépi munkáinak egy jelentős hányadát az állam által működtetett gépállomások szolgáltatták. Ezért a szolgáltatásért – központilag megszabott díjtételek alapján – a kedvezményezetteknek a munka elvégzését követően fizetniük kellett. Sok szövetkezet számára ez gondot jelentett, mivel – tartalék hiányában – csak a termények értékesítése után befolyt pénzből tudták kiegyenlíteni a gépi munkák költségét. Ilyenkor az állam rövid lejáratú termelési hitellel segítette a termelőszövetkezeteket.

A gépállomások vezetőitől érkező levelek tanúsága szerint egyre nagyobb gondot jelentett az önálló, vállalatszerű gazdálkodás feltételeinek a hiánya a munkaszervezet és – szervezés, a díjtételek kialakítása, a beruházások megtervezése stb. területén. E problémák fontosságát igazolja, hogy a Gazdálkodás több alkalommal is visszatért erre a kérdésre. A Lap második számában⁵⁸ több gépállomási szakember foglalta össze tapasztalatait a témában. **Vincze L. (1957)** a gépállomások nagyobb önállósága mellett érvelve azt emeli ki, hogy „(...) a normálhold hajsza helyett előtérbe került a jövedelmezőség biztosítása (...) természetesen nem feledkezve meg a gépállomás eredeti célkitűzéseinek maradéktalan ellátásáról, nevezetesen a terméshozamok fokozásáról és a mezőgazdaság szocialista átalakulásáról.” Mint írja, ehhez „Meg kell változni a gépállomás és a termelőszövetkezetek viszonyának is.” **Palotai Simon** szerint a gazdaságosságának egyre nagyobb szerepe jut a gép munkavégzés területén. „A gépi munkák szükségességét és gazdaságosságát az agronómusoknak számításokkal kellett bebizonyítaniuk.” Az önálló gazdálkodás jó példái a gépállomások által a termelőszövetkezetek és magángazdálkodók részére végzett új szolgáltatások: „A termelőszövetkezeti gazdálkodás segítése érdekében a gépállomás műhelyei berendezkednek (...) a termelőszövetkezeti és egyéni gazdálkodók gépeinek megjavítására.”

Marosi Béla a gépállomásoknak a mezőgazdasági termelés költségeinek csökkentésében játszott szerepét emeli ki, amiben nagy szerepe van a gépállomások munkaerő-gazdálkodásának. Ennek

egyik sarkalatos kérdése a traktorosok idényen kívüli foglalkoztatásának a megoldása. A költségcsökkentés másik fontos területe a takarékos anyag- és üzemanyag felhasználás. Az adott munkához legalkalmasabb traktor kiválasztás által – az optimális vonóerő felhasználás biztosításával – akár 30%-os üzemanyag megtakarítást lehet elérni.

A gépállomások brigádszervezetének helyes kialakítását és azokban az önelszámolási rendszer bevezetését szorgalmazva mutat rá azokra a lehetőségekre, melyek által javítható az egyes munkafolyamatok anyag- és bérfelhasználása, ezáltal a munkák önköltsége. Végső konklúziója: „A gépállomások önelszámolási rendszere csak akkor hozhatja meg a kellő eredményt, ha a gépállomáson belül minden brigád és minden részleg (műhely) minél előbb önelszámoló egységgé válik.”

I. 2. 9. A Termelőszövetkezetek Országos Termelési Versenyének szerepéről

A termelőszövetkezetek közötti országos termelési verseny szinte egyidős az első termelőszövetkezetek alakulásával. A verseny kiírói a Földművelésügyi Minisztérium és a Termelőszövetkezeti Tanács – az ország kilenc szövetkezetét tüntették ki vándorzászlóval és a „Kiváló termelőszövetkezeti gazdaság” címmel, amihez a helyezésüktől függően 15-100 ezer forint pénzjutalom is járt. A versenykiírás és –értékelés egyértelmű célja az volt, hogy a díjazottakat – eredményük közzététele által – példának állítsák a többi szövetkezet tagsága elé.

A versenymozgalom fontosságát jelzi, hogy a Gazdálkodás rendszeresen beszámolt a verseny eredményéről, így első alkalommal az 1956-57. évi eredményekről. **Stenczinger L. (1968)** fontosnak látta kiemelni, hogy „(...) a termelőszövetkezetek elmúlt gazdasági évi eredményeinek a verseny keretében történt értékelése termelőszövetkezeti mozgalmunk és az egyes termelőszövetkezetek egészséges fejlődését tükrözte. (...) Egyre több a kiváló termelőszövetkezetünk, s egyre behatóbb elemzést igényel a legkiválóbbak kiválasztása.”

A szerző általában jónak tartja a versenyben résztvevő szövetkezetek értékelési módszerét, ugyanakkor több pontos módosítást javasol annak érdekében, hogy az értékelés minél pontosabb és realisabb lehessen. „(...) erre annál inkább is szükség van, mert erősen fejlődő termelőszövetkezeteink termelési eredményei egyre magasabb színvonalon tömörülnek, s csak egyre pontosabb értékelési módszerekkel lehet a sok jó közül a legjobbakat kiválasztani.”

Elengedhetetlennek tartja a szántó egységre jutó árutermelést (tej- és hústermelést) is értékelni. Meglevő hiányossági ellenére is” A termelőszövetkezetek verseny mozgalmát igen nagy jelentőségűnek tartom egész termelőszövetkezeti mozgalmunk fejlesztése szempontjából.”

Sin I. (1959) a termelőszövetkezeti versenymozgalom tíz éves fejlődését értékelve előljáróban azt emeli ki, hogy „(...) a versenyszabályzat is évről-évre sokat fejlődött a tíz év alatt, amit a versenyek iránt fokozódó érdeklődés is igazolt.”

Az 1958. évi új versenyszabályzat különösen a versenycélok kitűzésében eredményezett komoly előrelépést: „Fejlődésnek nevezhető az is, hogy takarmány termőképességi szántóegységre vonatkoztatja

az állatsűrűséget, az állatok tej-, hús- stb. termelését. Orvosolja a korábbi sérelmeket az üzemel területi kategóriába való sorolásánál.” Nagy előnye az új szabályzatnak, hogy világosan megmondja mekkora termelésért, teljesítményért stb. mennyi pont jár.

A szerző javaslatot tesz az addigi éves termelési verseny mellett egy hosszabb időszakot (esetleg 10 évet) felölelő országos termelőszövetkezeti fejlődési verseny kiírására.

Kiss L. (1963/a) a termelőszövetkezeti országos termelési verseny új rendszeréről írott cikkében a vándorzászlóval kitüntetett termelőszövetkezetek eredményeit bemutatva azt emelte ki, hogy „(...) az 1 kh-ra jutó átlagtermés kenyérgabonából 1958-ban 77%-kal, 1959-ben 69%-kal, 1960-ban 68%-kal, és 1961-ben 53%-kal; kukoricából 1958-ban 61%-kal volt magasabb a vándorzászlóval kitüntetett termelőszövetkezetek eredménye, mint a termelőszövetkezetek országos átlaga.”

Az 1962-ben elfogadott kormányhatározat értelmében évenként, 23 termelőszövetkezet nyerhette el a Minisztertanács vándorzászlóját, a vele járó pénzjutalmat és a „Kiváló termelőszövetkezeti gazdaság” címet. Az értékelésbe újabb mutatók bevezetésére került sor, ezzel együtt szigorították a versenyben való részvétel feltételeit. „A termelési versenyben való részvétel feltétele az egész gazdaság fejlesztése, szilárdítása.” **Kiss L. (1963/b)** egy másik írásában a termelőszövetkezeti termelési verseny történeti áttekintését követően az 1962-ben vándorzászlót nyert 20 termelőszövetkezet termelési eredményeit veti össze az országos termelőszövetkezeti átlaggal. Fontosnak tartja kiemelni, hogy a 20 nyertes gazdaság „A művelési ágak megoszlása arányaiban megegyezik a termelőszövetkezetek zömének számaival”, továbbá, hogy „A hús termelőszövetkezet földjének minősége aranykoronában kifejezve nem tartozik a legjobbak közé.”

Amiben a 20 termelőszövetkezet különbözik a többitől: „Az élenjáró szövetkezetekre jellemző, hogy csak néhány növényt termelnek, de azokat nagy területen és magas átlagterméssel.” Egy másik fontos különbség: „A hús termelőszövetkezetben az állatsűrűség mintegy 20-25%-kal haladja túl az országos termelőszövetkezeti átlagot.

A hús termelőszövetkezetben „Az egy dolgozó tagra jutó közösből származó átlagos jövedelem 1400 Ft-os havi keresetnek felel meg. „(...) az élenjáró szövetkezetek tagsága jövedelemben nem marad el a jól kereső ipari munkásoktól.” Az országosan ismert barcsi „Vörös Csillag” és a nádudvari „Vörös Csillag” termelőszövetkezet eredményei minden vonatkozásban élen járnak. A szerző ebből azt a következtetést vonta le, hogy „A kitüntetett szövetkezetek között mutatói tehát minden vonatkozásban jóval az országos szövetkezeti átlag felett vannak, azonban az eredmények még mindig jelentősen fokozhatók.”

Az országos termelőszövetkezeti termelési verseny 1964. évi eredményeiről készített írásában **Varga E. (1967)** bemutatja az öt kategóriában „Kiváló szövetkezeti gazdaság” címmel kitüntetett 23 termelőszövetkezetet, melyek között több olyan gazdaság – a barcsi – a nádudvari, a zagyvarékesi stb. – található, melyek már az előző években is a legjobbak közé tartoztak. A gazdaságok bemutatását követően megállapítja: „E rövid áttekintés is képet ad arról, hogy a termelőszövetkezetek termelési versenye nagy fejlődésen ment keresztül és jelenleg az egész országban élő és mozgósító hatása van a termelési eredmények fokozására. „(...) bizonyosak lehetünk abban, hogy a termelési versenyek fokozásán túl még jelentős erkölcsi és politikai hatása is van.” Az elismerő szavak mellett

kritikai észrevételt is megfogalmaz: „(...) a jövőben nagyobb súlyt kell helyezni a versenyfeltételek propagálására és azon szövetkezeti gazdaságok termelési-gazdálkodási módszerének népszerűsítésére, amelyek eddig az elsők között vannak.”

Az írás végén néhány javaslat szerepel az értékelés módszerének továbbfejlesztésére, melyek révén: „(...) a kormány azokat a tsz-eket tüntesse ki, amelyek évek kemény munkájával példát mutattak a szocialista mezőgazdaság eredményes építésében.”

Szemes L. (1967) az országos termelőszövetkezeti termelési verseny továbbfejlesztéséről készített vitacikkének bevezetőjében röviden áttekinti az 1952-ben indult termelőszövetkezeti termelési verseny – kezdetben termelőszövetkezetek szocialista munkaversenye – fejlődéstörténetét. Ennek alapján megállapítja: „A többszöri szabályozás is mutatja, hogy a versenyfeltételek és követelmények, a termelőszövetkezeti gazdálkodás megítélésének és értékelésének módja időszakonként megváltozott, a szövetkezeti mozgalom alakulásával együtt fejlődött.”

Az elmúlt 15 év során összegyűlt tapasztalatok figyelembe vételével megfogalmazta a versenyértékelés szempontrendszerének új irányelvét: „A számtalan összefüggés miatt a termelőszövetkezetek gazdálkodásának megítélése tehát csak az összeredményt reprezentáló szintetikus értékmutatók alkalmazásával lehetséges biztonságosan. A verseny célkitűzéseit és a teljesítés értékelését úgy kell kialakítani, hogy az elmélyült gondolkodásra késztesen minden vele foglalkozót az eredményt kialakító okok feltárása érdekében.”

A szerző szerint egyik alapvető változást az jelenti, hogy „(...) a mennyiségi előirányzatok mellett döntő tényezővé válik a gazdálkodás jövedelmezősége (...) az anyagi eszközökkel való takarékosagra és a munka ésszerű felhasználására mindenképpen nagy súlyt kell helyezni.”

A szántóegység – mint vetítési alap – már nem felel meg a kívánalmaknak, ezért új vetítési alap kidolgozását javasolja. Ehhez „közös nevezőre” kell hozni a különböző termelési eszközöket. „Keresni kell olyan megoldást, amelyben a föld is értékelésre kerül, mint termelőeszköz.” Ehhez a „föld eszközegegyenérték”-ét javasolja bevezetni, aminek kiszámítási módjára is javaslatot tesz.

A termelőszövetkezetek eredményeinek jobb összehasonlíthatósága érdekében „A másik viszonyítási alapnak a tárgyév termeléséhez felhasznált élő- és holtmunka – ráfordítások összegét javaslom.”

Horváth P. (1967) a Szemes Lajos vitaindító cikkéhez készült hozzászólásában abból indul ki, hogy „Az új gazdasági mechanizmus bevezetése szükségszerűen magával hozza a szövetkezeti termelési verseny szabályainak, feltételeinek a továbbfejlesztését.” Egyetért azzal, hogy a szántóegység helyett új vetítési alapra lesz szükség.

„Helyesnek találjuk tehát azt, hogy az új mutatók vetítési alapja az összes befektetés és az összes ráfordítás értéke legyen.”

A Szemes által javasolt szövetkezeti árbevétel-számítási módszert helyesnek tartja. Nem tartja viszont indokoltnak azt, hogy az értékeléskor kétféle jövedelmet vegyenek figyelembe.

„Meggondolandó, hogy nem volna-e elegendő csupán egyetlen jövedelem (pl. vállalati bruttó jövedelem) figyelembe vétele?” Vitatja Szemesnek azt a javaslatát, hogy a versenyben „(..) külön induljanak azok a termelőszövetkezetek, amelyek már értek el helyezést és külön azok, amelyek helyezésben nem részesültek még.”

Összegző javaslata: „(..) továbbra is fenn kell tartani azt a lehetőséget, hogy a termelőszövetkezetek egyszintű országos versenyen vegyenek részt elsősorban, és ne különböző kategóriákban, mert így mind az erkölcsi, mint a gazdasági siker sokkal nagyobb értékű lenne.”

Varga E. (1968) a termelőszövetkezetek 1967. évi országos termelési versenyének eredményeiről számol be. A különböző kategóriákban versenyző – szám szerint 257 – termelőszövetkezet pályázati anyagát az 1965-ben elfogadott versenyértékelési irányelvek alapján bírálták el. A cikkben bemutatott táblázatok alapján is megállapítható, hogy a termelőszövetkezetek 1967-ben jelentő fejlődést értek el. „Az ismert, korábban is jó termelőszövetkezetek mellett új, kevésbé ismert termelőszövetkezetek kerültek az élvonalba.” Ehhez az is kellett, hogy a különböző kategóriába tartozó szövetkezetek értékelési – pontozási – rendszerét – az utóbbi években szerzett tapasztalatok alapján – sikerült megfelelően differenciálni.

I. 2. 10. A gyenge termelőszövetkezetek gazdálkodásának segítése

A Gazdálkodás – miközben folyamatosan figyelemmel kísérte a termelőszövetkezeti szektor gazdaságainak fejlődését és beszámolt arról – megkülönböztetett figyelmet fordított azokra a tsz-ekre, melyek – objektív okok miatt – még évekkal az alakulásuk után is nehézségekkel küzdöttek. Ilyenek a voltak a hegy- és dombvidéki -, illetve az extrém (homokos, szikes) területekkel rendelkező gazdaságok, melyek önhibájukon kívül, nem tudtak felzárkózni a többi tsz-hez.

Romány P. (1962) két írásban is foglalkozott a hegy- és dombvidéki területek, illetve nagyüzemek gazdálkodási kérdéseivel. Az elsőben megállapítja: „(..) az 1 kh-ra jutó termelési érték alapján 1960-ban az országos átlagtól 20%-ban, vagy ennél nagyobb mértékben elmaradt járások 54% – a hegy- és dombvidéki, 30%-a alföldi szikes és 16%-a homokos területeken található. Hasonló ásványokat állapíthatunk meg 1960-ban a termelés jövedelmezősége vonatkozásában is.” Ami a termelőszövetkezeti szektort illeti: „A szövetkezeti tagok részesedése az országos átlagnál megyei átlagban 15-35%-kal alacsonyabb volt a jelentős hegy- és dombvidékekkel rendelkező megyékben.”

A szerző szerint ennek kialakulásában „(..) az objektív tényezők szerepével kell inkább számolnunk az üzemek egész sorát magában foglaló termelési tájak összehasonlításakor megállapítható eltéréseknél.”

A hegy- és dombvidéki termelőszövetkezetek alacsony termelési színvonala miatt magasabb a termékek önköltsége, aminek következtében alacsony a termelés jövedelmezősége. „1960-ban az országos átlagnál több mint 50%-kal nagyobb volt az ún. gyenge termelőszövetkezetek aránya a hegy- és dombvidéki területek nagyobbik részén.”

Az elmaradás okait vizsgálva megállapítja, hogy a hegy- és dombvidéki gazdaságok talajviszonyai, domborzati körülményei objektív módon befolyásolják az ottani gazdálkodási eredményeket, de jelentős tényező főleg az ország északi részén – „(...) a mezőgazdasági termelés alakulására erős befolyást gyakorol a vidék ipari fejlettsége.”

A termelés fejlesztésének lehetőségei között első helyen említi a gazdaságpolitikai jellegű intézkedések körét. „A termelés tényleges fejlesztését azok a gazdaságpolitikai intézkedések segítik elő, amelyek a hegyvidéki mezőgazdasági üzemek termelőerőinek közvetlen fejlesztését szolgálják.” Ilyennek tekinti az anyagi –technikai ellátás útján adott támogatásokat, illetve az állam által támogatott és irányított tudományos munkát, ami ezeknek a gazdaságoknak a műszaki színvonalát emelné.

A gazdaságpolitikai feltételekkel összhangban levő gazdálkodási rendszernek a helyes termelési szerkezetnek a kialakítása már gazdaságon belüli feladat. „A hegy- és dombvidéki mezőgazdasági üzemek földművelési rendszerének, talajerőgazdálkodási, talajművelési módjának olyannak kell lennie, hogy a talajhasználat révén növekedjék a talajok szerkezete, javuljon a vízgazdálkodása és művelhetősége.”

Romány P. (1964) egy későbbi írásában a hegy- és dombvidéki mezőgazdasági nagyüzemek gazdálkodási kérdéseit vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy 1961-ben az ország termelőszövetkezeteinek egyharmada tartozott az eredményt tekintve a gyenge gazdaságok csoportjába. „Az ország összes termelőszövetkezetének 40%-át magába foglaló hét – tagolt felszínű – megyében volt az 1961. évi gyenge termelőszövetkezeteknek kerekén 60%-a. Ezek a számok azt mutatják, hogy a szövetkezetesítés befejezésének évében – 1961-ben óriási területek tartoztak a gyengén gazdálkodó – többségében tagolt felszínű – tsz-ekhez. Ezeken a területeken nemcsak a gyenge eredmények, hanem a művelés hatására bekövetkezett talajpusztulás is gondot jelent.

A szerző szerint „(...) a fejlesztésre szánt intézkedések jellegük szerint lehetnek gazdaságpolitikaiak (...) termeléspolitikai jellegűek (...) technikai-technológiai változások.” Elengedhetetlennek tartja a tudományos kutató munka eredményeit „(...) a kutatási ajánlásokat, valamint a legjobb termelőüzemek általánosítható tapasztalatait bevezetni képes, azokat alkalmazni tudó szakemberek jelenléte a termelőüzemek különböző posztjain.”

Király E. (1964) a gyenge termelőszövetkezetek állami támogatásával kapcsolatos írásában arra hívja fel a figyelmet, hogy a kedvezőtlen adottságú területeken gazdálkodó termelőszövetkezetek saját erőből nem képesek „(...) olyan üzemi akkumulációs források képzésére, amelyekből saját erőből is bővíteni képesek termelésüket. Ilyen adottságúnak számítanak az erózió által sújtott területek, amiből országosan közel 4 millió kh van. Ez az ország mezőgazdaságilag művelt összterületnek (12 millió kh) a 33%-a.

Arra is felhívja a figyelmet, hogy az alacsony termelési színvonalnak kedvezőtlen talajviszonyok csak az egyik tényezője. A közgazdasági adottságok, az üzemi viszonyok, a vezetés színvonala stb. együttesen játszanak szerepet a gazdálkodás alakulásában. Arra a megállapításra jut, hogy állami beavatkozás nélkül ezek a gazdaságok képtelenek a konszolidációra. Az ezzel kapcsolatos külföldi gyakorlat bemutatását követően tér rá a hazai támogatási rendszer ismertetésére. Alaptétel: „Az állami támogatás a termelőszövetkezetek gazdasági megerősödését és termelésük fejlesztését segíti. Az ezekhez szükséges anyagi, műszaki és személyi feltételek biztosításának elveit és a támogatás mértékét és formáit a 3004-es kormányhatározatok foglalják rendszerbe.”

E határozat alapvető jellemzője, hogy az állami támogatás alapvetően a termelés-, ezen belül is az árutermelés ösztönzésére irányul, aminek elsődleges kedvezményezettjei a közös gazdaságok. Fő jellemzője, hogy „(...) az állami támogatás nem korlátozódik csupán pénzügyi támogatásra. Az anyagi-műszaki segítség mellett jelentős szerepe a szakemberek biztosításának.”

Az állami támogatások odaítélésénél alapvető szempont a komplexitás biztosítása, ami a termelés feltételeinek javítására, a termelői árak kiegészítésére, a szakmai vezetés magjavítására, a tagság közből származó jövedelmének kiegészítésére stb. irányul. A gyenge termelőszövetkezetek ún. megkülönböztetett állami támogatásban részesültek. Ilyen volt például a hegyes, homokos, szikes területeken alkalmazott 40%-os gépi munkadíjkezdmény. A termelőszövetkezeti tagok közötti jövedelemaránytalanságok csökkentésére az egyik legégetőbb kérdés: „Ma a gyenge termelőszövetkezetekben az állami támogatási rendszer a terv szerinti járási átlagrészesedés 80%-áig, illetve dolgozó tagonként 8000 Ft-ig ad lehetőséget kiegészítésre.”

A szerző a megoldás egyik jövőbeni lehetőségét a tsz-ek egyesülésében látta, a fokozatosság elvének betartásával: „(...) az első lépcsőben a közös vezetést valósítuk meg különálló önálló elszámolás mellett (...) a második lépcsőben teremtsünk olyan feltételeket, amelyek a termelőszövetkezetek egyesülése után azok megszilárdulását jelentik.”

„A lejtős területek hasznosításának kérdései Borsod megyében” című írásában **Laczkó I. (1964)** számokkal igazolja azokat a különbségeket, melyek a megye sík-, illetve lejtős területeinek gazdasági eredményei között fellelhetők. Egyik ilyen mutató a bruttó termelési érték, ahol 92,7%-nyi különbség van a két terület között, természetesen a sík vidék javára. Ennek a különbségnek egyik oka az eltérő termésátlagokban keresendő: 1961-be a búza kh-onkénti hozama 9,5q-, illetve 7,5q, a kukoricáé 8,7q, illetve 5,2q volt. „Az alacsony hozam, a magas ráfordítás kedvezőtlen hatással van a termelékenységre, a gazdálkodás jövedelmezőségére. (...) A technika fejlődése nyomán pedig a különbség nem csökken, hanem növekszik. „Az aránytalanság az 1960-as évek elején a termelőszövetkezetekben tovább fokozódott, ami nem csak a jövedelemben, hanem a felhalmozás mértékében is megmutatkozott. Az 1 kh redukált szántóra jutó állóeszköz-érték 1961-ben sík vidéken 3011-, lejtős vidéken 1395 Ft volt.

Az általános helyzet bemutatását követően a szerző arra a megállapításra jutott, hogy „(...) a jelenség nem csupán gazdasági, hanem komoly társadalompolitikai és szociális probléma is.”

A térség problémájának megoldásával kapcsolatban három alapvető szempontra hívja fel a figyelmet: 1. talajtermékenység fokozása, 2. termőtalaj védelme, helyes használata, 3. a természeti tényező biológiai egyensúlyának fenntartása.

Az írás végén a szerző hitet tesz a megoldáshoz szükséges tudományos kutatások fontossága mellett: „A dombvidékek termelésének ésszerű fejlesztése nem nélkülözheti a tudomány aktív közreműködését. (...) Különösen hiányos a lejtős területek ökonómiai problémáinak kutatása (...) a fejlesztés kulcsa is az ökonómiai összefüggések tudományos tisztázásában és feltárásban rejlik.”

Laczkó I. (1966/a) egy másik cikkében a talajvédelmi meliorációk üzemi és népgazdasági hatékonyságának kérdéseivel foglalkozik. Mint írja, Borsod megyében „(...) a mezőgazdasági művelésben vont terület 60,8%-án a talajokat kisebb vagy nagyobb mértékben vízerózió sújtja.” A kedvezőtlen termőhelyi viszonyok következtében „(...) a mezőgazdasági üzemek többségében az egyszerű újra-termelés feltételei is hiányoznak.”

A szerző szerint a kedvezőtlen helyzet mérséklésének, illetve a megszüntetésének „(...) nélkülözhetetlen eszköze a komplex talajvédő gazdálkodási rendszer kidolgozása és bevezetése a dombvidéken.” Arra hívja fel a figyelmet, hogy ez az eljárás jelentős többletráfordítást igényel.

A talajvédelem szempontjából kiemelt körzetekben a 3004-es kormányhatározatok alapján 50-100%-os állami támogatást biztosítottak 27 szocialista mezőgazdasági nagyüzem 36580 kh területére. Miután jelentős állami támogatási összegről van szó, elengedhetetlen a beruházások hatékonyságának, megtérülésének népgazdasági és üzemi szintű vizsgálata. A szerző 11 termelőszövetkezet adatainak felhasználásával végzett vizsgálatának főbb megállapításai: „A talajvédő gazdálkodás első fázisában a súlypontot az alábbi, egyszerűbb, olcsóbb és hatékonyabb meliorációkra kellene helyezni: táblásítás; a helyi viszonyokkal jobban összehangolt növénytermelési szerkezet és művelési ág kialakítása; utak bakhátas kiképzése és célszerű vezetése.

Laczkó I. (1966/b) egy harmadik cikkében a dombvidéki gazdálkodás néhány gazdaságpolitikai kérdésével foglalkozik. Írása elején leszögezi: „A fejlesztésben bármilyen tartós megoldásnak a szilárd gazdasági bázisát teremtő gazdaságpolitikai intézkedések a feltételei. (...) A gazdaságpolitika gyakorlata a dombvidéken nem eredményezett határozott változást és nem alakított ki olyan módszert, amely a kívánatos célhoz vezetett volna.” Azt is megállapítja, hogy „(...) a népgazdaság egésze gyorsabban fejlődött, mint a dombvidék.” Legnagyobb különbségek a bruttó és nettó jövedelem, a munkadíjazás és a termelés feltételeinek alakulásában mutatkoznak. Ennek egyik okozója az alkalmazott árrendszer, valamint a központosított jövedelemelvonási rendszer volt. A szerző az évek során felgyülemlett ellentmondások feloldását egy olyan árpolitikai gyakorlat bevezetésében látja, „(...) amely a népgazdaságilag szükséges, a legrosszabb minőségű földek átlagos gazdasági feltételeit tekinti a társadalmi érték meghatározójának a mezőgazdaságban.” Ezt a nézetét alátámasztandó leszögezi, hogy „A közeljövőben sem lehet olyan változással számolni, hogy a különböző természeti adottságok között működő gazdaságok terméshozamainak és gazdasági mutatóinak különbségei rövidtávon kiegyenlítődnek.”

Fentiekből kiindulva leszögezi: „(...) gazdaságpolitikai eszközökkel kell olyan körülményeket teremteni, hogy a legrosszabb minőségű földön is megtermelhető legyen a társadalmi nettó jövedelem.”

A jövőbeni gazdaságpolitikai legfontosabb elemeként az árszínvonal-politikát, a jövedelemelvonási politikát jelöli meg. Végül megállapítja: „A dombvidéken az egyéb üzemi, közgazdasági tényezők kiegyenlítését átmenetileg irányított hitel- és beruházási politikával lehetne elősegíteni.”

Kamarás M. (1966) a lejtőnek a mezőgazdasági termények önköltségére gyakorolt befolyását vizsgálva állapítja meg, hogy „A mérleghiánnyal küszködő és alacsony munkaegység–értéket fizető termelősövetkezetek jelentős része a hegy–dombvidéki országrészekben helyezkedik el. Ezeknek a gyenge gazdálkodási eredményt felmutató termelősövetkezeteknek a segítése napjainkban égető problémává vált.”

A szerző azt hangsúlyozza, hogy „(…) célszerű részleteiben is feltárni azokat az alapvető összefüggéseket, amelyek a sík és a lejtős területek gazdálkodásának különbségét eredményezik.” Előjáróban a természeti tényezőknek – csapadék, talaj – a befolyását taglalja, majd megállapítja: „(…) határozott összefüggés mutatkozik a lejtő hajlásszöge és a terméseredmények között.” A lejtő és a ráfordítások közötti összefüggések vizsgálata alapján hangsúlyozza, hogy a lejtő szögétől függően, a síkvidékhez viszonyítva „(…) egyértelműen a szintvonal irányú művelés előnyeit tükrözi.” A lejtőszög erősen befolyásolja a gépi munkák energiaigényét, a gépek teljesítményét és ezáltal az egyes munkák költségét is. Arra is rámutat, hogy bizonyos esetekben csak fogatok jelentenek megoldást, amikor „A fogatmunkák gazdaságosságát azonban nemcsak a fogatok teljesítménye, hanem kihasználtsága is nagymértékben befolyásolja.”

Az írás végén, összegzésként megállapítja: „Végül még rá kellett mutatni arra is, hogy az egyes növények lejtőkategóriánkénti elhelyezése is módot ad a gazdaságosság emelésére.” Ennek nemcsak a termelés költségére, hanem a talajvédelemre is kedvező hatása van.

Ács R. (1968) egy hegy- és iparvidéki termelősövetkezet problémáiról készült írásában egy olyan termelősövetkezet 1963–1966 közötti gazdálkodási eredményét vizsgálta, amely a salgótarjáni járás egyik leggyengébb termelősövetkezete volt, 1966-ig.

Az eredmények 1963-65 közötti folyamatos romlása következtében az 1 kh közös termőterületre jutó megtisztított gazdálkodási eredmény 1965-re 378 FT volt, amit állami támogatásból sikerült 548 Ft-ra növelni. A korábbi gyenge eredmények egyik oka a mostoha természeti adottságok és az ebből is fakadó kedvezőtlen termelési szerkezet. „A mostoha természeti adottságok mellett közgazdasági helyzetükben, gazdálkodásukban, vagyoni helyzetükben és a vezetésben kell keresni a további okokat.”

A szerző külön figyelmet szentelt a szövetkezet vezetésében elkövetett hibáknak, megjegyezve, hogy „(…) ebben a korábbi évek irányítási módszere is részese volt, mivel az üzemi adottságokkal nem számoló feladatokat is előírták.” Az 1965-ben bekövetkezett kedvező változás tényezői között első helyen szerepel a vezetésváltás. „Az új vezetőségnek nagy segítséget jelentett a gyenge termelősövetkezetek állami támogatásának megváltozott új rendje.”

Segítséget kaptak az Agrárgazdasági Kutató Intézettől, ahol középtávú fejlesztési tervet készítettek a szövetkezet részére. „A fejlesztési terv egyaránt a mai fejlett nagyüzemek technológiai minimumainak, termelési rendjének megvalósítását, másrészt új üzemszervezési, termelésfejlesztési, bérezési

feladatok megoldását irányozza elő, a jövedelmezőségi megjavítása érdekében.” A következmény: növekedett az árunövények területe, az állattenyésztési ágazat mérete, egyszerűsödik a termelési szerkezet és mindezek következtében a szövetkezeti tagság személyi jövedelem. „A termelési egység vagy ágazat jövedelmezőségének alakulásához igazodó munkadíjazás bevezetésével még fokozható a tagok anyagi érdekeltége.”

A lejtős viszonyok mellett az extrém talajviszonyok is gátolják a gazdálkodás normális menetét és hátrányosan hatnak a gazdálkodás eredményére azáltal, hogy a kívánt eredmények eléréséhez többletráfordításokra van szükség. Egyik ilyen többletráfordítás a savanyú talajok kémiai talajjavítása (meszezése), amivel kapcsolatban **Kocsondi J. (1964)** készített tanulmányt.

A rossz vízgazdálkodású, savanyú talajjal rendelkező örségi–göcseji–hetési mintegy 422 ezer kh-nyi területet magába foglaló–társég talajjavítási, illetve meliorációs tervének megvalósításával kapcsolatos kísérletek azt igazolták, hogy „a mészfajták termésmenővelő, szerkezetjavító, tápanyagfel-táródást elősegítő hatását, stb. is számításba véve, hatékonyságuk megduplázódik, ha a meszelést istállótrágyázással együttesen alkalmazzuk.”

A komplex módon (vízrendezés, meszezés, mechanikai talajjavítás, talajvédelem, erdősisítés) végrehajtott munkálatok között legnagyobb költséghányadot a meszezés képviselte (32,7%), amit a vízrendezés követett (26,9%). A vizsgálatokból az is kiderült, hogy a meszezőanyagok szállítása jelentős költség tényező, ezért „(..) gazdaságosabb a szükséges szervesanyagot üzemen belül előállítani.”

Az alkalmazott javítóanyagok közül (humuszos lápi föld, humuszos lápi mész, cukorgyári mészi-szap, mészköpor) leggazdaságosabbnak a mészköpor alkalmazása mutatkozott. Ebből a szempontból a javítóanyag hatóanyag tartalmának meghatározó szerepe volt. „A négy legfontosabb gazdasági növényünkre vonatkoztatott összehasonlító számok egyértelműen megmutatják az alacsony hatóanyag tartalmú javítóanyagok széleskörű alkalmazásának tarthatatlanságát.”

Az alkalmazott agrotechnika egyik elemének – a vetésforgónak – szerepéről írt cikkében

Nyéki J. (1963) két homoktalajú gazdaságban végzett vizsgálatokra alapozva állapítja meg, hogy „(..) A szerves anyagot gyorsan lebontó homoktalajok sajnos nem rendelkeznek olyan tápláló-anyag – tartalékokkal, amelyek az utónövény megfelelő fejlődését biztosítanák kedvezőtlenebb elővetemények után.” Vestsik Vilmos munkásságára hivatkozva azt hangsúlyozza, hogy tervszerű vetésforgó nélkül az üzemek terméseredményei nem tartható megfelelő szinten.

A szerző – miután bemutatja a kísérleti üzemekben alkalmazott vetésforgókat – arra a következte-tésre jut, hogy „(..) amíg az istállótrágyás vetésforgó tartja jó eredményeit, addig a Vestsik zöldtrágyás vetésforgónál kifejezett fejlődés tapasztalható. (..) ennek alapján valóban homokjavító vetésforgóról beszélhetünk.” Mindezt még tetézi, hogy „(..) vetésforgóban kevesebb ráfordítással termelvényeinket megtermelni, tehát annak alkalmazása az önköltség alakulása szempontjából sem érdektelen.”

A termelőszövetkezetek megszilárdítását, a gyenge szövetkezetek helyzetének javítását és gazdálko-dásuk fejlesztését tárgyaló írásának elején **Csete L. (1964/a)** azt hangsúlyozza, hogy gazdaságilag

gyengének azt a termelőszövetkezetet kell minősíteni, amelyik különféle okokból nem tud eleget tenni két alapvető célnek: nem képes előállítani a tervben előirányzott termékeket, és ezáltal a termelés bővítését, valamint nem képes a termelőszövetkezeti tagok megfelelő megélhetését biztosítani.

A szerző szerint „(...) a gyengén gazdálkodó termelőszövetkezeteket mindenek előtt két nagy csoportra kell választani: a kedvező-, és a kedvezőtlen termőhelyi adottságok mellett gazdálkodó termelőszövetkezetekre.”

A kedvezőtlen termőhelyi adottságokról, az ott jelentkező problémákról már szó volt, Csete ebben az írásában nagyobb hangsúlyt fektet a kedvező termőhelyi adottságok mellett gazdálkodó gyenge termelőszövetkezetek vizsgálatára. Ezeket a szövetkezeteket a gyengeség okai alapján három csoportba sorolja: 1. nem megfelelő vezetés, szervezés és anyagi érdekelttség, 2. a termőhelyi adottságoknak nem megfelelő termelési szerkezet és termelési méret, 3. nem megfelelő termelőeszköz–ellátottság, eszközkihasználtság, elhasználdott eszközök pótlása.

Az egyes okok felszámolására tett javaslatait követően így fogalmaz: „Végeredményben tehát a gyenge termelőszövetkezetek fejlesztésének differenciált, üzemi szintre helyezésével egy csapásra az intézkedések sorrendiségére és a teendők fontosabb irányára is felvilágosítást kaphatunk.” A szerző által javasolt intézkedések: differenciált jövedelemelvonás a különbözeti tiszta jövedelem figyelembe vételével, egyszeri támogatás biztosítása, termelőszövetkezetek közötti kooperáció, gyenge termelőszövetkezetek egyesítése, gyenge termelőszövetkezetek gépesítése.

I. 2. 11. A termelőszövetkezetek fejlődésének különböző útjai

A Gazdálkodás a lap indulásától kezdve figyelemmel kísérte a mezőgazdaság kollektivizálását és megjelent írásaival – eredeti célkitűzéseinek megfelelően – tudományos és gyakorlati oldalról is igyekezett segítséget nyújtani ehhez a folyamathoz. A megjelent tanulmányok, véleménycikkek, konkrét gazdaságokat bemutató írások kivétel nélkül ezt a célt szolgálták.

Az 1948-ban kezdődő és kezdetben lassan haladó kollektivizálás ellenére 1956. október 15-én 3954 mezőgazdasági termelőszövetkezet működött hazánkban. A közös gazdaságok kezdetektől éves tervet készítettek, melyhez a minisztériumtól ún. tervszámokat, útmutatót és tervnyomatokat kaptak. Az 1956. októberi-novemberi forradalmi események hatására bekövetkezett bizonytalan légkörben a szövetkezeteknek több mint fele feloszlott és csupán 1770 termelőszövetkezet készített zárszámadást az 1956. évről.

Erről az időszakról, a szövetkezetek újjáalakulásáról és az 1957. évi tervkészítésről írott cikkében **Gönczi L. (1957)** az átmeneti időszak bizonytalankodását sem elhallgatva állapítja meg, hogy „A jól működő termelőszövetkezetek (...) a főbb dolgokban alapul vették a termelési és bevétel-kiadási tervet, és ami a legfőbb, a tervezés rávezette a termelőszövetkezetek vezetőségét arra, hogy számoljon, kalkuláljon. (...) A termelőszövetkezetek ebben az évben tervezésükhöz semmiféle kötelező mutatószámot nem kaptak (...) termelési terveiket túlnyomórészt maguk készítették el.”

A szerző az 1957. évben készült termelőszövetkezeti tervek összesített adataira támaszkodva állapítja meg: 1. A növénytermelés vetésterületi arányaiban csak kismértékű eltérés mutatkozott az előző évhez képest (növekedett a kalászosok és kismértékben csökkent az ipari növények területi aránya). Növekedett a szerveztrágya-, csökkent a műtrágya–felhasználás tervezett mennyisége. 2. Az állattenyésztés tervszámai–különösen a gyenge termelőszövetkezetekben–minden állatfajnál csökkenést mutattak az 1956. évi tényszámokhoz képest. 3. A szövetkezetek gyenge anyagi helyzete következtében „A várható évi beruházások kb. 194 millió forint értékűek. Ez lényegesen kevesebb, mint amennyi a termelés bővítéséhez szükséges (...) Beruházási kedv csak a gépvásárlásoknál tapasztalható.” 4. Mind az árutermelésben, mind a jövedelemrészesedésben az 1957. évi tervszámok csökkenést mutatnak az előző évhez viszonyítva. Az 1957.évi tervszámokból az a következtetés vonható le, hogy „A termelés bővítése jelenleg nincs biztosítva a termelőszövetkezetek tekintélyes részénél. (...) Ismét eltolódás van a külterjesség és a naturál gazdálkodás felé, ami a háztáji gazdaságot erősíti a közös gazdaság rovására.”

A szerző megoldási javaslata: „A párt irányítása, nevelő munkája, az állami gazdasági támogatása, szakirányítása, ellenőrzése, egyszóval beavatkozása nélkül a mozgalomterén előre jutni nem lehet.”

A termelőszövetkezetek egyik alapvető problémája–különösen az alakulás utáni években–a tagi jövedelmek igazságos elosztásának megoldása volt. Egy ilyen módszerről számol be **Csete L. (1964/b)**, ahol a tagok részesművelése jelentette a jövedelemelosztás és a munkaszervezés alapját. A szerző–miután bemutatja a munkaegység–alapú jövedelemrészesedés hazai történetét–ismerteti a kiskunhalasi termelőszövetkezet által 1957-ben bevezetett új jövedelemelosztási módszer lényegét. Ennek alapvető munkaszervezeti egysége a munkacsapat, melyek között arányosan elosztották a vetésterületet, a szőlőt, a gyümölcsöt és a fogatokat. A munkacsapat tagjai a megtermelt termékekből előre meghatározott arányban részesültek.

Az új munkaszervezésnek és a részesművelésnek a következtében növekedett a tagság munkakedve, ugyanakkor a rendszer ellene hatott a részesművelésben tartott területek gépi munkáinak. Ami szövetkezeti szinten kedvezőtlen volt: „Erősen megnövekedett a szántóföldi növénytermelés aránya az állattenyésztéshez képest (...) Ugyanakkor a szántóföldi növénytermelésen belül is kedvezőtlen változás történt, amennyiben a kalászosok aránya az 1956. évi 26%-ról 1957-ben 44%-ra növekedett” (mindez a takarmánytermő területek, így az állattenyésztés rovására. Ami pozitív hatás: „(...) az 1 termelőszövetkezeti tagra jutó termelési érték 1957-ben 22%-kal volt nagyobb, mint a megelőző esztendőben.”

A szerző a módszer hatásainak teljeskörű vizsgálatát követően arra a megállapításra jutott, hogy (...) a szövetkezetben alkalmazott jövedelemelosztás és munkaszervezési forma nem segítette elő a közös gazdaság fejlődését. Ezért célszerű a szövetkezetben visszatérni a munkaegységhez és a brigád szerkezethez.”

A termelőszövetkezetek melléküzemi tevékenységéről készült írásában **Bak J. (1959)** abból indul ki, hogy „A termelőszövetkezetek alapvető tevékenysége a mezőgazdasági termelés.” A szövetkezeteknek

azonban törvény által biztosított lehetősége, hogy „(...) a termelőszövetkezetek csak a mezőgazdasági tevékenységgel összefüggő segédüzemet és feldolgozó üzemet létesíthet, és csak olyan mértékben üzemelteti, hogy az a szövetkezet mezőgazdasági tevékenységét ne akadályozza.”

A termelőszövetkezetek – jövedelmük növelése érdekében – egyre több olyan melléküzemet hoznak létre, amelyek közül sok függetleníti magát a mezőgazdasági termeléstől vagy akár magától a szövetkezettől is. A szerző szerint „Hibás úton jár az a termelőszövetkezet, amely mezőgazdasági termelésének nagyüzemi fejlesztése helyett az ipari feladatok irányában kívánja fokozni tevékenységét és jövedelmét. (...) a közös gazdaság fejlesztésének elhanyagolása folytán azonban a termelőszövetkezet egész fejlődésének megrekedését és eltorzulását okozhatja.”

A melléküzemek – adta lehetőségekkel – folyamatos és biztonságos készpénzjövedelem – a mezőgazdasági termelés nem képes felvenni a versenyt. Hogy ez megváltozzon, a megoldás nem a melléküzemi tevékenységek tiltása, illetve ellehetetlenítése, hanem az, hogy „(...) a mezőgazdasági termelés az ipari termeléshez hasonlóan stabil és folyamatos készpénzjövedelmet biztosítson (...) vagyis valóságos értelemben vett nagyüzemi gazdálkodás szükséges.” Az írás végén megtalálhatók azok az államilag biztosítandó kedvezmények, amelyekkel a nagyüzemi gazdálkodás megalapozható és tartósan működtethető.

A termelőszövetkezetek gazdálkodásának kétéves fejlődését bemutató írásában **Sin I. (1958)** az orosházi termelőszövetkezetek példáján keresztül mutatja be a változásokat, amihez „(...) az egy szántóegységre jutó gazdálkodási eredményt vettük fő mutatószámunk.” A vizsgálatokat az 1954/55., illetve az 1956/57. gazdasági évekre végezték el, amibe a járás 30 termelőszövetkezetét vonták be. A gazdálkodási eredmények javulását mutatja, hogy a 30 szövetkezet átlagosan az egy szántóegységre jutó gazdálkodási eredmény két év alatt 24%-kal emelkedett. A szerző szerint ez „(...) főként a beadás eltörlésének köszönhető.” A szövetkezetek fokozatos megerősödését bizonyítja, hogy az ezer szántóegységen felüli szövetkezetek között az 1956/57. gazdasági évben „(...) már egyetlen nagyüzemet sem találunk a gyengébben gazdálkodók csoportjában.” Eközben jelentősen nőtt a tagok jövedelme úgy, hogy arányaiban több jutott a közös vagyona is.

A szerző külön kiemeli, hogy jelentősen növekedett a mezőgazdasági termelésből származó árukibocsátás, amin belül az állati termékek részaránya meghaladta a növénytermelést. A növénytermelésen belül csökkent a kalászosok részaránya, a búzáé 5%-kal. A termésátlagok alig változtak, egyedül az őszi árpánál mutatkozott mintegy 8%-os növekedés. Rosszabbul alakult az állattenyésztés helyzete: A közös gazdasági állattartás két év alatt visszafejlődött, mintegy 17%-kal (...) gyengébb eredményeik egyik fő okát abban kereshetik, hogy kevés közös állatot tartottak és egyben alacsony volt a tenyésztési munka színvonala is.”

A járás szövetkezeteinek tervteljesítése nagyon különböző volt a két esztendőben. A terv- és tényadatok összevetése alapján megállapítható: „A tervteljesítési százalékok azt igazolják, hogy az alapos tervezés, a jó vezetés, a szakmai tudás nélkülözhetetlenek az eredményes gazdálkodáshoz.”

Ifj. Nagy L. (1959) a pápai járás szövetkezeteinek termelési szerkezetében bekövetkezett változást vizsgálja írásában az 1959. évi állapotokat hasonlította össze az 1952-56. évek területi adataival. Mint írja: „(...) a pápai járásra 1959 előtt még jellemző volt az egyéni gazdálkodás (...) 1959-ben

(...) a járás mezőgazdaságilag hasznosított területének 76,7%-a termelőszövetkezeti gazdasággá vált (...) az újonnan megalakult termelőszövetkezetek szervezése és beindítása igen komoly feladatok megoldását tette szükségessé.”

A járás 59 termelőszövetkezete összesen 92 ezer kh területen gazdálkodik, meglehetősen változatos domborzati és geológiai viszonyok között. A háztáji terület a szántóterület 12,8%-át teszi ki. A vizsgálatokból levont következtetés: „(...) szoros összefüggést találunk a munkaerősűrűség, az intenzív kultúrák aránya és az állatsűrűség között.”

A növénytermelési ágazaton belül a kenyérgabona vetésterületi aránya csökkent, miközben a takarmánygabonáké és az évelő pillangósoké növekedett, ami „(...) a gazdálkodás fejlettebb szemléletére vall.” A vizsgált időszakban csökkent a kapás növények aránya, viszont „A belterjesebb gazdálkodásra való törekvése mutat az is, hogy a cukorrépa és a szántóföldi zöldség termesztésének volumene növekedett.” Jelentősen nőtt a műtrágya felhasználás mértéke: az 1952-56-ban felhasznált 18,1 kg szántó kh helyett 1959-ben 173 kg/kh vegyes műtrágyát használtak. Viszonylag mérsékelt volt a szerves trágya – felhasználás növekedése.

„A pápai járásra általában jellemző az intenzív szarvasmarhatartás. (...) A háztáji és közös állattalomány aránya kedvezőtlen képet mutat.” A közös állattartáshoz sok szövetkezetben hiányoztak a megfelelő istállók és részben a szükséges takarmánymennyiség.

A szövetkezetek megerősödése szempontjából lényeges tényező az árutermelés mértéke, illetve annak aránya a teljes termelési érték 30%-a, vagyis a belső felhasználás, a közös vagyon gyarapítása és az újra felhasználás 70%. Bár a nagyobb újrafelhasználást a nagyobb állatsűrűség indokolja, mégis ezt az arányt kedvezőtlennek kell megítélni.” Az alacsony áruértékesítési arány gátja lehet a tagok rendszeres munkadíjazásának, illetve az elvárható jövedelemszínvonal biztosításának.

A szerző végső következtetése: “Ott, ahol a tagsűrűség ritkább és a takarmánytermelési lehetőségei megvannak, a belterjességet és az egy tagra jutó jövedelmet az állattenyésztés fokozásával kell növelni.”

Ribly J. (1959) a kaposvári járás termelőszövetkezeteinek 1958. évi zárszámadásának vizsgálatát végezte el. E vizsgálatokhoz a termelőszövetkezeteket a gazdálkodásuk eredménye alapján három csoportba osztották, majd csoportos összehasonlítást végeztek. Az összehasonlítás alapja a tagság pénz és természetbeni jövedelme, továbbá a folyó évi tisztavagyon gyarapodás volt. Mint cikke elején írja: „A csoportoknak a gazdálkodási eredményük alapján történő összehasonlítása akkor tekinthető reálisnak, ha az egyes termelőszövetkezetek megközelítően azonos adottságok között gazdálkodnak. A járás területe ebből a szempontból eléggé kiegyenlítettnek tekinthető.”

Az első csoportba azok a szövetkezetek tartoztak, amelyekben az egy szántóegységre jutó gazdálkodási eredmény 2800 Ft felett volt (8 szövetkezet). A második csoport 8 szövetkezetében 1075–2800 között -, a harmadik csoport 9 szövetkezetében pedig 1075 Ft alatt volt az egy szántóegységre jutó gazdálkodási eredmény.

Az adatok elemzéséből az derült ki, hogy „(...) a jobban gazdálkodó termelőszövetkezetek (I.-II. csoport szövetkezetei) lényegesen többet fordítottak a közös vagyon gyarapítására a gyengébben gazdálkodóknál, sőt a III. csoportnál nem fordítottak semmit, mert a gyenge gazdálkodási eredményt teljes egészében kiosztották.”

A szövetkezetek árutermelése csoportonként eltérő, de „(...) mindhárom csoportnál és a búzánál különösen nagy eltérés van az átlagtermelésekben az egyes csoportok között: cukorrépából az I. csoportban 146 q-, a III. csoportban 72 q volt a kh-onkénti átlag. Búzánál ugyanezen csoportok esetében 9,8 q, illetve 8,0 q volt az átlag. Nagy különbségek mutatkoztak állatsűrűség terén is: „A szarvasmarha-tenyésztésből származó közvetlen és közvetett jövedelem jelentősen hozzájárult az I. csoport termelőszövetkezeteinek kimagasló gazdálkodási eredményéhez.”

Az írás végén a szerző foglalkozik a 3004/1958. sz. kormányhatározat alapján igénybe vehető kedvezmények gazdálkodási eredményre gyakorolt hatásával: „(...) az I. csoport termelőszövetkezetei több mint háromszor annyi kedvezményhez jutottak, mint a II. csoportbeliek.” Mind a jövedelemadó-, mind az építkezési kedvezményből az I. csoport szövetkezetei részesültek a legnagyobb mértékben.

A termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésében országosan is élenjáró Győr-Sopron megyei termelőszövetkezetek néhány közgazdasági és üzemszervezési kérdéséről készült írásukban **Majoros J. és Markó L. (1959)** abból indultak ki, hogy „A termelőszövetkezeti mozgalom ugrásszerű fejlődésében nem kis szerepet játszott a megyében működő termelőszövetkezetek országos átlagánál színvonalasabb gazdálkodása.” Mint írják, ebben jelentős szerepe van annak, hogy „(...) a megyében a középparasztság aránya jóval meghaladja az országos átlagot.” A megye szövetkezeteinek szinte minden gazdasági mutatója felette van az országos átlagnak és „(...) a termelőszövetkezeteknek erőként hatottak a szövetkezeti mozgalom fejlesztésében.”

Az ugrásszerű fejlődésben sokat segített az, hogy az érintett települések „szövetkezeti község”-gé alakultak, illetve, hogy „(...) a termelőszövetkezeti mozgalom (...) az ország legbelterjesebb vidékén ment végbe.” Ezekhez társult egy nagyon komoly, intenzív agitációs-szervező tevékenység is.

A szerzők vizsgálataik alapján arra a megállapításra jutottak, hogy a megye korábbi termelési hagyományainak megőrzése sokat segített a közös gazdaságok konszolidációjában. Négy község termelőszövetkezeteinek adatait vizsgálva arra jutottak, hogy „Gazdálkodásuk fejlesztésének fő kérdése a közös állatállomány mennyiségi és minőségi javítása, helyesen kialakított belső üzemanyagárak alapján.”

Két évvel később **Szemes L. (1961)** a Győr-Sopron megyei termelőszövetkezetek 1960. évi eredményeivel foglalkozó cikkében írja, hogy „(...) a termelőszövetkezeti gazdálkodás eredményességének megyei, illetve országos méretű értékelése az 1959. évi gazdasági beszámolók feldolgozásával indult meg.”

Az értékelésből az derült ki, hogy a megye termelőszövetkezetei kedvező eredménnyel zárták az 1960. évet. Ennek egyik jele, hogy a 3000 szövetkezetből mindössze 12 tartozott az ún. gyenge kategóriába, ami a szövetkezetek 4%-át tette ki. A szövetkezetek 60%-a jól gazdálkodók közé tartozott (1959-ben ez az arány 43% volt). „Az is kedvező jelenség, hogy a termelőszövetkezetek 61%-a az optimális, 1000–3000 kh közötti területnagyságú kategóriába jutott.” (Országos átlagban a termelőszövetkezetek átlagterülete 1490 kh volt.) A szövetkezetek beruházott vagyona 14%-kal növekedett egyetlen év alatt. A jól gazdálkodó termelőszövetkezetek kategóriájában lényegesen

nagyobb beruházott vagyon jutott egy szántóegységre, mint a gyengén gazdálkodóknál.” Az eredmények alapján megállapítható, hogy a megye termelőszövetkezetei szervezeti és gazdasági téren sikeresen megszilárdultak.

Miközben a korábban alakult szövetkezetek sikeresen konszolidálódtak, az újonnan alakultak még csak a közös gazdálkodás elején tartottak. **Pálinkó A.-né (1961)** írása ezeknek a szövetkezeteknek a gondjairól és feladatairól szól. A szerző az alábbi egy-két évben alakult szövetkezet helyzetét jellemezve állapítja meg: „(...) a belépési nyilatkozatok aláírása után még számtalan tennivaló van a közös szövetkezeti nagyüzem kialakításáig.” Ezeknek a gazdaságoknak a többségében a vezetésnek egyik halaszthatatlan feladata volt, hogy „(...) beszéljenek a tagokkal és tegyék lehetővé számukra, hogy kiigazodjanak azokban a problémákban, amelyek a szövetkezet működésével a legszorosabban összefüggenek.”

Az egyik első feladat a közös, fel nem osztható szövetkezeti alapképzés volt. Sürgősen ki kellett alakítani a szövetkezet munkaszervezetét, aminek leggyakoribb kezdeti formája a brigád volt. Ez a növénytermelés területén viszonylag egyszerűbb volt, az állattenyésztésben – ahol nem rendelkeztek az állatok közös elhelyezéséhez megfelelő épületekkel -, sok nehézséggel találkoztak.

„A jövedelemelosztás formáját illetően a legtöbb helyen a munkaegységgel kiegészített prémiumrendszert választották.” Ugyancsak lényeges kérdés volt már a kezdetkor a szövetkezeti tagok háztáji gazdaságának nagysága, illetve kialakítási módja, amit az alapszabályban rögzítettek.

„A közös gazdálkodás megkezdésének első és alapvető feltétele a szövetkezetek földterületének kialakítása, a földrendezés.” Kezdetben komoly gondot jelentett a saját gépi eszközök hiánya, ezért „(...) szükséges, hogy a megalakulástól kezdve a legszorosabb kapcsolatot alakítsák ki a gépállomással.” A gazdálkodás beindításához, illetve irányításához megfelelő szakemberekre volt szükség. Az ő feladatuk volt – többek között – az első vetésterv elkészítése, a szükséges vetőmag biztosítása, többnyire a tagok által bevitt vetőmagból. A közösbe bevitt állatállománynak szükséges takarmányt az első évben ugyancsak a tagok adták össze. Az államnak fontos szerepe volt abban, hogy a szövetkezeteket egységes, nemesített vetőmaggal lássa el.

Az új szövetkezetek gazdálkodásának beindításához – a tagok saját erős hozzájárulása mellett – szükség volt az állam jelentős támogatására, mindenek előtt rövid lejáratú hitel formájában „(...) műtrágya, növényvédőszer, vetőmag, takarmány, stb. beszerzéséhez.”

A szerző megállapítja, hogy a kezdeti nehézségek ellenére „(...) a szövetkezeti élet, a közös gazdálkodás megkezdéséhez a vezetés kialakítása, a közös szövetkezeti alap létrehozása stb. jó úton halad.”

Balogh I. (1960) a tanyasi települések termelőszövetkezeteinek üzemszervezési kérdéseiről készült tanulmányában a kollektivizálásnak egy speciális területével, a tanyák mezőgazdaságának szocialista átszervezésével foglalkozik. Hogy milyen horderejű kérdéstről van szó, azt jól jellemzi, hogy „(...) 1949-ben hazánkban 1,32 millió ember élt tanyán. Ez az akkori 4,52 milliót kitevő mezőgazdasági összlakosságnak közel 30%-a.”

A szerző Kardoskút község példáján keresztül mutatja be, hogy az 540 tanyának, illetve az összesen 13 215 kh területnek a kollektivizálása milyen üzemszervezési kérdéseket vetett fel. Arra a kérdésre,

hogy a Békés megyei tanyák után miért a kardoskúti tanyák kollektivizálására került sor, ezt a választ adta: „A kardoskúti tanyai parasztság – de különösen az erősebb középparasztok – mezőgazdasági szakmai tudása és általános műveltsége az alföldi átlagnál magasabb volt.” Nagyon sok szövetkezeti tag Orosházáról járt ki tanyasi munkahelyére, ami a brigádszervezetet és az üzemvitelt is befolyásolta.

A termelőszövetkezeti állatállomány közös elhelyezését nagyobb tanyákon oldották meg, ami nehézséget okozott azzal, hogy „(...) a termelőeszközök egy részének az üzemtől való elszakadást jelenti, amit tartósan nem lehet fenntartani.”

Tanyasi viszonyok között a nagyüzemi táblák kialakítása sem volt egyszerű, helyenként szinte lehetetlen feladatot jelentett. „Másik fontos probléma a tanyasi termelőszövetkezetekben a háztáji földek kiosztása.” Az állatok takarmányellátása – a távolságok miatt – komoly gondot jelentett. A tanyaközpontok fejlesztése, községgé válása a fenti gondokat is enyhíthetné.

Balogh I. (1961) egy másik írásában ismét visszatér a tanyasi települések termelőszövetkezeteinek üzemszervezési kérdéseire. Ebben a cikkben a szerző négy termelőszövetkezet példáján mutatja be a tanyasi termelőszövetkezetek speciális üzemszervezési kérdéseit. „A szóban forgó termelőszövetkezetek tipikus tanyai alapon szerveződtek. A tagjaik zöme jelenleg is tanyasi lakos.”

A sok dűlő-, és átjáró út miatt legnagyobb gondot a nagyüzemi táblák kialakítása jelentette. Ebben a munkában az a cél vezette a gazdaságok vezetőit, hogy „(...) a táblák nagyságát a gépesítés fejlődése esetén minden új területrendezés nélkül kétszeresére vagy négyszeresére lehet növelni.” Ahol erre lehetőség volt, ott igyekeztek tömbösíteni.

A termelőszövetkezetek állatállományának decentralizált elhelyezése, illetve annak fokozatos megszüntetése egyúttal a takarmánytermelés szervezésére is kihatással volt. Ezen úgy igyekeztek segíteni, hogy a szállításiigényes takarmányokat a szarvasmarha istállók közelében termelték meg.

A tanyasi termelőszövetkezetek gazdálkodásának fejlődési lehetőségeinek egyik fő iránya, „(...) a táj hagyományos szemes takarmány termesztésének nagyarányú fellendítése.”

A szerző végül arra hívja fel a figyelmet, hogy „(...) sok olyan tanyai üzemszervezési probléma van, amellyel érdemes lenne céltudatos és módszeres kutatómunka keretében foglalkozni.”

A termelőszövetkezetek taglétszámának és összetételének üzemi hatásait vizsgálta **Antalfy F. és Dobos K. (1959)**. A gödöllői járás 10 termelőszövetkezetének 1957. évi adataiból arra a következtetésre jutottak, hogy „Az üzem gazdasági ereje és gazdálkodásának eredménye visszahat a tagság számbeli alakulására és munkakedvére.”

A taglétszám nagyságának általános mutatószáma a tagsűrűség, amit az egy szövetkezeti tagra jutó redukált szántó kh területtel fejeznek ki: Ennek megfelelően beszélnek kedvező (jól, közepes és gyenge) tagsűrűségről. „Gyenge a tagsűrűség ott, ahol 10-15 kh redukált szántó jut egy tagra.” A szerzők azt hangsúlyozzák, hogy „A tagsűrűség önmagában még nem fejezi ki a termelőszövetkezet tényleges kézimunkaerő ellátottságát”, mivel a tagság nem és kor szerinti összetétele jelentősen befolyásolja a szövetkezet munkaerőkapacitását.

A gödöllői járás szövetkezeteiben a tagság kor szerinti összetétele kedvezőtlenebb az országos átlagnál. „Általában a Budapesthez közeli szövetkezetekben, ahol kedvezőtlenebb a tagság kor

és nem szerinti összetétele, ott fenyeget a tagság nagyobb mérvű kiöregedése.” A tényleges munkateljesítmény meghatározása szempontjából lényegesnek tartották az egy tag által megszerzett munkaegységek számát.

A tagsűrűség és a termelési szerkezet kapcsolatát vizsgálva megállapították, hogy „A tagsűrűség, a kapásnövények vetésterületi aránya, az állatsűrűség és a gépmunka igénybevétele között nem mutatható ki szoros kapcsolat.” A tagság jövedelemviszonyai szempontjából lényeges összefüggést találtak a tagsűrűség és az 1 munkaegységre jutó jövedelem között. „A tagsűrűség növekedésével általában nő az 1 munkaegységre jutó jövedelem és jövedelemrészesedés összege.” És egy végső megállapítás: „A jövedelmezőség minden mutatója nagyobb a szakképzettebb vezetőikkel rendelkező szövetkezetekben.”

A termelőszövetkezeti tagok évközi jövedelemforrásának egyik fontos elemét képezték azok a termékek, melyeket a teljesített munkaegységük alapján részesedésként megkaptak. **Ganczner M. és Balogh I. (1960)** írásukban azt vizsgálták, hogy 1958-ban „a termelőszövetkezeti tagok munkaegységre milyen termékeket kaptak és ezekből a háztáji gazdaságukban történt felhasználás után milyen mennyiséget értékesítettek.” A vizsgálatokba 71 termelőszövetkezet adatait vonták be.

A szerzők a termékeket két fő csoportra osztották: élelmiszerekre és takarmányokra. Az élelmiszerek közé a kenyérgabonát (búzát, rozst), burgonyát, gyümölcsöt és szőlőt, állati termékeket sorolták. Takarmányonként a kukoricát, árpát és a szalastakarmányokat (lucernát és vöröshérét) vették számításba. A KSH normáit is figyelembe vevő kalkulációk azt mutatták, hogy az élelmiszerek számító termékekből mintegy 40% volt a saját fogyasztás, a többit a tagok a piacon értékesítették. A takarmányok esetében az abrakfélék mintegy $\frac{2}{3}$ -a került piacra, a szalásokból azonban szinte semmit sem értékesítettek piacon. Bár a szerzők kalkulációja pénzüsszagra nem terjed ki, a termékek mennyisége alapján igen jelentős összegekről lehetett szó.

A termelőszövetkezeti tagok jövedelemszerzése, a termelőszövetkezeti jövedelem elosztásának kérdése egyik központi téma volt a Gazdálkodásban is. **Csákány I. (1960)** cikkében azt vizsgálta, hogy a jövedelemelosztás módja milyen összefüggésben van a munkaszervezéssel. Abból indul ki, hogy „A jövedelemelosztás módja tehát elsősorban a termelés jövedelmezősége és ennél fogva a személyi jövedelmek szintjének az emelkedését kell, hogy szolgálja.” Nagyon lényegesnek tartja, hogy ez a mód a tagokra ösztönzőleg hasson, a legeredményesebb munkára ösztönözzön. Ehhez azonban az szükséges, hogy megfelelő „okozati összefüggés legyen a termelőszövetkezeti jövedelemelosztás és a munkaszervezet legcélszerűbb formája között.” Az elszámolás alapjaként illetve az elvégzett munka mennyiségének mérésére a munkaegységet tekinti, ami „(...) az utóbbi időben sokat fejlődött.” Ennek ellenére igény van olyan új „mérce” bevezetésére, ami „(...) az egyes dolgozókra, illetve a tagok minél kisebb csoportjaira, külön-külön alkalmazható.” Erre a legalkalmasabbak a célszerűen kialakított munkaszervezeti egységek – például a tehenészeti brigádok – lehetnek. A növénytermelésben a parcellás művelés bevezetésével – például a kapásoknál nagy a gyümölcsösben és a szőlőben – „(...) a parcella terméseredményétől teszik függővé a tag jövedelemrészesedését.” Nagyobb, fejlettebb szövetkezetekben az ún. önelszámoló egységek jelenthetnek megoldást. Ennek egy fejlettebb

változata a komplex (növénytermelő és állattenyésztő) brigád. „A személyes anyagi érdekeltség lehető érvényesítésének a szempontja azonban azt követeli, hogy a komplex önelszámoló brigád ne legyen túl nagy létszámú.”

Stenczinger L. (1960) a termelőszövetkezetekben alkalmazott premizálási módszerekről készített írásában abból indul ki, hogy a helyes prémiumarányok megállapítása elsősorban nem tsz-ek közötti, hanem egy-egy tsz-en belül bír nagy jelentőséggel, mivel a helytelenül kialakított arányok az egyes üzemágakban dolgozó tagok között feszültséget okoznak. „A premizálásnak, mint anyagi érdekeltség alkalmazása fontos módszerének sikere tehát elsősorban a prémiumarányok helyes megállapításán múlik.”

A szerző szerint sok múlik azon, hogy a tervezés során reális legyen az egyes üzemágak hozamszintjének a meghatározása. Egy másik fontos feladat annak megállapítása, hogy „(...) az alapul vett hozamszintekhez képest az egyes üzemágakban a tagoknak a hozamok növelésére irányuló azonos mértékű erőfeszítést feltételezve reálisan milyen hozamtöbblettel lehet számolni.” Jó megoldásnak tartja azt a gyakorlatot, amikor az egyes munkafolyamatot – pl. a cukorrépaegyelést – közvetlenül premizálják. Végül megállapítja: „(...) a premizálással kiegészített munkaegységrendszer alkalmazása messzemenően biztosítja a tagok közvetlen érdekeltségét.”

Számos termelőszövetkezet sikeresen alkalmazta a közös területek egy részében a családi művelési formát, amiről **Erdei F. és Tóth D. (1963)** számolt be közös cikkükben. A szerzők a családi műveléssel kapcsolatban azt termelik ki, hogy 1. nem szocialista jellegű, hanem átmeneti forma, 2. az egyszerű kooperáció körébe tartozik, 3. a termelőszövetkezetek megerősödését szolgálja.

Az abasári termelőszövetkezet szőlőtermelési gyakorlatának vizsgálata alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a 861 kh közös szőlőterülettel és régi szőlőművelési hagyományokkal rendelkező gazdaságban 7 brigád foglalkozik a szőlészettel kapcsolatos munkákkal. „A brigádterület és a tagok beosztása a brigádba szigorúan rögzített.” A brigádok ún. munkacsapatokra (20-25 fő) oszlanak. A munkacsapat tagjai családonként vagy egyénenként vállalják a számukra kijelölt területet egész éves művelésre. A zömében kézi munkát igénylő feladatok elvégzéséhez a tsz központilag biztosít gépi- és fogatos eszközöket, illetve személyzetet. Ez önmagában is bizonyos kooperációt tételez fel.

A szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy a szőlőművelésben szerzett tapasztalatokat jól lehet adaptálni az intenzív szántóföldi zöldségfélék családi művelése terén is. Állásfoglalásuk szerint az abasári tsz-ben megvalósított – kombinált – családi művelési formát “(...) tekinthetjük a közös munkaszervezési formájának.”

I. 2. 12. A háztáji gazdaságok szerepe a termelőszövetkezetekben

A termelőszövetkezeti tagok jövedelmének egy másik fontos forrása a háztáji gazdaság volt. **Hajós V. (1965)** írásában a keszthelyi járás termelőszövetkezetei háztáji gazdaságainak szerepét vizsgálja. A járás 13 termelőszövetkezetében a háztáji terület az összterület 9,3%-a. Az egy háztáji gazdaságra jutó terület átlaga 0,9 kh. Mindegyik szövetkezetben működik Háztáji Bizottság, melynek feladata „(...) összhangba hozni a közös és a háztáji gazdaságok érdekeit.”

A járás szövetkezeteinek mindegyikében az állatlétszám 60%-a háztáji gazdaságokban van, egy háztáji gazdaságra 1,17 számosállat jut. Mivel a háztáji állatállomány takarmányszükségletének nagy részét a közös gazdaság termeli meg, ezért “Alapvető fontosságú tehát, hogy a tervek készítésénél a háztáji állatok szükségletét is vegyék figyelembe.” A háztáji gazdaságok jelentős mennyiségű trágyát juttatnak a közös gazdaságnak.

A háztáji gazdaságok magas arányban részesednek az árutermelésből: az összes termék értékesítési árának a 27,8%-át a háztáji gazdaságok adják. Magas a tejből (57%), a tojásból (38%), a zöldségből (31%), a gyümölcsből (64%) való részesedésük. A háztájiból származó jövedelem szövetkezetenként eltérő, de mindenütt jelentős. “A háztáji gazdaságokból származó jövedelem családonként átlagban 8,3 ezer Ft, az összes jövedelem 35%-a.” A háztáji gazdaságok rendelkezésre álló termékek felhasználása kétirányú: belső fogyasztásra 8,9 ezer Ft (61%), értékesítésre 5,8 ezer Ft (39%) jutott. A szerző vizsgálataiból az is kiderült, hogy „(...) az alacsony közös jövedelmet biztosító termelőszövetkezetekben kevés a háztáji és a család fogyasztását fedező termékek mennyisége.”

A termelőszövetkezetek háztáji gazdaságairól készült tanulmányukban **Dinnyés J.–Szemes L. (1966)** azt az elvet vallják, hogy „(...) a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságait a közös gazdaságok szervesen kapcsolódó részének kell tekinteni.”

Úgy tapasztalták, hogy „(...) az elmúlt időszakban (...) a háztáji gazdaságok elsorvasztására irányuló törekvések” fordultak elő. Határozott véleményük az, hogy “(...) a földterület s az erre épülő állattartás nem átmeneti kategória.” Ehhez szilárd alapokon nyugvó gazdaságpolitikai célkitűzésekre van szükség, amelyek „(...) a háztáji gazdálkodást a termelőszövetkezeti mozgalomban és népgazdaságban betöltött szerepének megfelelően segítik.”

A háztáji termelés alakulását befolyásoló tényezők számbavételét követően megállapítják: „(...) a háztáji gazdaság, különösen az állattenyésztés lehetővé teszi a családi mellékmunkaidő legjobb kihasználását.” Fontosnak tartják, hogy a háztáji gazdaságnak jelentős szerepe van a falu közgazdasági, társadalmi és kulturális végbement fejlődésben is.

Annak érdekében, hogy a háztáji gazdaságok fejlődése biztosított lehessen, az államtól gazdasági befolyásolási eszközökre van szükség.

Ezen a területen fontosnak tartják a háztáji gazdaságoknak nyújtott beruházási-jellegű hiteleket. A termelészövetkezeten belül a háztájban megtermelt áruszerződéses alapokon nyugvó, közös gazdaságon keresztül történő értékesítésével segíteni a tagokat. Végső javaslatuk: „(...) szervezett és sokirányú állami intézkedésekkel kell támogatni a háztáji gazdaságokat.”

Varga Gy. (1967) a háztáji gazdaságok jelentőségéről készített írásában amellel érvel, hogy az új gazdasági mechanizmus bevezetése előtt „(...) célszerűnek látszik egy olyan tanulmány közzététele, amely a háztáji gazdaságokkal kapcsolatos legfontosabb és legáltalánosabb gazdasági, valamint politikai jellemzőket foglalja össze.”

A szerző – a háztáji gazdaságok hazai és külföldi történetének rövid bemutatása után – összefoglalja a gazdaságok szerepét a mezőgazdasági termelésben, kiemelve az árutermelés terén játszott szerepüket. Azt hangsúlyozza, hogy „(...) termelésük nemcsak a parasztság szükségleteinek közvetlen kielégítésére szolgál, hanem számos terményből az egész lakosság ellátásában is nagy a szerepük.” 1962/64-es adatokra hivatkozva állapítja meg: “A termelészövetkezeti családok mezőgazdasági eredetű jövedelmében a közös és a háztáji gazdaság nagyjából egyforma szerepet kap.” Mint írja: „(...) A háztáji gazdaságok az elkövetkező néhány évben még nagy szerepet játszanak.” Ehhez az államtól következetes gazdaságpolitikára és világos perspektívára van szükség.

I. 2. 13. A termelészövetkezetek melléküzemi tevékenysége

A közös gazdaságokban egyre terjedő melléküzemi tevékenységről szóló **Latkovics Gy. (1964)** a helyes üzemárányok megállapítását az üzemszervezési feladatok között az egyik legfontosabbnak tartja. A melléküzemi tevékenységek csoportosítását követően részletesen foglalkozik az egyes tevékenységeknek a termelészövetkezeteken belüli szerepével, illetve jelentőségével. Mint írja, ezek a tevékenységek – jellegüket tekintve – egyáltalán nem vagy csak részben kapcsolódnak a mezőgazdasági termeléshez. ezért „(...) a cél az, hogy az üzem bevételei a sok mezőgazdasági termék olcsó előállításából eredjenek, s ne a megtermelt kevés termék feldolgozásából.”

Annak kihangsúlyozása mellett, hogy a helyesen szervezett melléküzemi tevékenységek évek óta fontos jövedelemforrások a termelészövetkezeteknek, arra a következtetésre jut, hogy „Nem szabad például az ipari részlegek beállítását a rossz termelészövetkezetek megjavításának csodaszereként tekinteni.”

Tuza S.-né (1965) a budai járás termelészövetkezeteinek melléküzemi tevékenységéről készült írásában az utóbbi évek vitáiból indul ki, melyben az volt a fő kérdés, hogy „(...) milyen mértékben helyes ezt a tevékenységet kifejleszteni, illetve mi annak a helyes aránya a mezőgazdasági jellegű munkákhoz viszonyítva?” Különösen a budai járásban vetődött fel ez a kérdés, ahol „(...) a mezőgazdasági melléküzemi tevékenységből származó árbevétel aránya az összes árbevételhez viszonyítva négy év alatt 3%-ról 79%-ra nőtt.”

A melléküzemi tevékenység szereplői szerint „(...) ez a tevékenység a vezetőket és a tagokat egyaránt elvonja a kimondottan mezőgazdasági jellegű termeléstől, a termelőszövetkezetek igazi céljától és feladatától.” A szerző szerint a járás egy részének termőhelyi adottságai kifejezetten kedvezőtlenek, kimondottan ipari jellegű terület, ahol a lakosságnak csupán 14,6%-a dolgozik a mezőgazdaságban. Azt is kifejti, hogy a termelőszövetkezetek többségében „(...) a melléktevékenységet folytatni tudja a mezőgazdasági tevékenység károsodása nélkül.” Miután tételesen felsorolja a melléküzemi tevékenységek hasznát és bizonyítja azok szükségességét, hitet tesz Csete Lászlónak e témával kapcsolatos véleménye mellett: „Az átlagos kereseti színvonal elérése minden olyan jövedelmi forrást fel kell karolni, amely nem igényel jelentős befektetéseket, de amely a tsz-tagok személyi jövedelmét, sőt esetenként a termelőszövetkezeti felhalmozást is előremozdítja.”

I. 2. 14. Az élenjáró termelőszövetkezetek példája

A Gazdálkodás Termelőszövetkezeteinkről című állandó rovatában rendre helyet kaptak azok az írások, melyekben az élenjáró termelőszövetkezetek jó termelési, illetve szervezési gyakorlatát mutatják be kifejezetten azzal a céllal, hogy a többi szövetkezetnek példának szolgáljanak.

Szemes L. (1967) a földesi Rákóczi Tsz-ről, mint országos elsőről készült írásában egy személyes látogatás kapcsán szerzett tapasztalatait osztja meg az olvasóival. A szövetkezet 1966-ban az országos termelési versenyben, a legnagyobb területi kategóriában első helyezést ért el és elnyerte a „Kiváló termelőszövetkezeti gazdaság” megtisztelő címet.

A 6 ezer lakosú Földes Hajdú megyében van, „(...) olyan részen, ahol helyi ipar nincs (...) a városok munkaerő elszívó hatása sem érvényesül (...) A megélhetés a termelőszövetkezetekben biztonságos.”

A település egyetlen szövetkezete a Rákóczi, ahol intenzív növénytermelést alakítottak ki, magas terméshozamokkal. „1 Szántóegységre vonatkoztatva a halmozatlan termelési értéke 8855 Ft volt, 168%-kal több mint az országos átlag”. A tagok közül származó éves jövedelme „csak” 130%kal magasabb az országos átlagnál.

Mivel a növénytermelés a munkaerőkapacitásuknak csupán 55%-ban tudott állandó elfoglaltságot adni, melléküzemi tevékenységük pedig nem volt, ezért 1962-ben húscsibe neveléssel kezdtek el foglalkozni. A kezdeti sikerek láttán 1963-ban tojóházat, majd jércenevelőt építettek. „A telepen dolgozók – főleg a fiatalok – már valóban gyárszerű körülmények között dolgoznak. (...) A gondozók szakmai továbbképzésére is nagy gondot fordítanak; 19 fő 3 éves technikumot végez, a baromfitenyésztési szakon.” Valójában ennek a fejlesztésnek köszönheti a szövetkezet, hogy 1966-ban országos első lehetett.

Szemes L. (1967) egy másik termelőszövetkezetről, az ászári „Arany Kalász”-ről készült írásában már az elején leszögezi: „Természeti, közgazdasági és üzemi adottságai is közepesek, és emiatt különösebben kiugró teljesítményre nem képes.” Ugyanakkor a szorgalmas közös munka eredményeképpen a szövetkezet alapját szilárdnak, s így megvan a továbbfejlődésük minden feltétele.

Az ászári szövetkezet attól lett különleges, hogy 147 kh közösen művelt területen modern, a korszerű nagyüzemi művelési módnak megfelelő szőlőt telepítettek. Ez azt jelenti, hogy a 280 szövetkezeti tag és az 50 bedolgozó családtag egy jelentős részének a szőlő ad állandó munkát. „A növénytermelés szerkezetét is úgy állították össze, hogy a szántóföldön kevés kézi munkát igénylő növényeket termeljenek, azért, hogy a szőlőben jelentkező munkát mindig optimális időben tudják elvégezni.” Ennek érdekében – a tagok kezdeti ellenkezése mellett – a növénytermelésben jelentős gépesítést hajtottak végre. A kukorica betakarítását 2 db. SZK-3-as kombájn beállításával teljesen gépesítették, a kapálást pedig Hungarian PK vegyszeres gyomirtással váltották ki.

A szövetkezet állattenyésztésének egyik fő takarmánybázisát a 330 kh rét és legelőterület adja, amihez 1966-ban 100 kh mintalegelőt hoztak létre. A stabil takarmánybázisnak köszönhetően az állatlétszám alakulása kiegyensúlyozott. Ennek eredményeként az állattenyésztésből (tejértékesítésből és hízómarha eladásból) származó bevételek teszik lehetővé a munkaegység alapján havi rendszerességgel kifizetett tagi jövedelmet.

A kocséri termelőszövetkezetek fejlődéséről készült írásában **Zsuffa E. (1967)** az Új Élet és a Petőfi termelőszövetkezetek 1960–1966 közötti munkájáról, eredményeiről fejlődéséről szóló írásában a nehéz körülmények között gazdálkodó két termelőszövetkezetet hasonlítja össze az elért eredményeik alapján. Mint írja: „A két termelőszövetkezet adottságai lényegében megegyeznek, termelési szerkezetük és elért eredményeik hasonlóak. Az azonos színvonal ellenére problémáik, megoldható feladataik jelentősen eltérnek.” Mindkét szövetkezet eredményei az országos átlag szintjén mozognak, ezt a szintet azonban különböző módon sikerült elérni. Éveken keresztül a gyenge szövetkezetek közé tartoztak. Ennek legfőbb oka a szövetkezetek vezetésében elkövetett hibák, a tagság és a vezetés közötti diszharmónia volt.

Az „Új Élet” tsz 5 ezer kh-n gazdálkodik az 1962. évet mérleghiánnyal zárta. „Többszöri fokozatos személycserével (...) olyan személyek kerültek a szövetkezet élére, akik élvezik a tagok bizalmát. (...) Az új vezetés legnagyobb erénye azonban nem az egyes vezetők személyében, hanem a kollektíva összehangolt, tervszerű munkájában van.” Ennek köszönhetően egy-két éven belül sikerült a helyi adottságokhoz igazodó termelési szerkezetet kialakítani. Vezető ágazatuk a zöldségtermelés lett, az állattenyésztésben pedig a vágóbaromfira szakosodtak, amit juhtartással egészítettek ki. 1963–1966 között az 1 kh termőterületre jutó halmozatlan termelési értéket 2034 Ft-ról 3353 Ft-ra növelték. Jelentősen nőtt a tagok jövedelemrészese: az 1963. évi 5984 Ft-ról 1966-ban 11120 Ft-ra.

A 3000 kh-n gazdálkodó „Petőfi” eredményei az 1960-ban történt alakulástól kezdve valamivel felette voltak a gyenge színvonalnak. „Problémák azonban – főleg az utóbbi években – itt is jelentkeztek. „ezek okát itt is a vezetésben kell elsősorban keresni: „Főmezőgazdász jelenleg nincs a tsz-ben és a középszintű vezetés is erősítést igényelne.”

A szövetkezet fő profilja itt is a zöldségtermelés, az állattenyésztésben pedig a tenyésztójas termelés. Az eredményeik fokozatosan javultak, de mérsékeltebben, mint a másik kocséri szövetkezeté. Ennek lett a következménye, hogy 1966-ban „(...) a tervezett munkadíjat nem tudták teljes mértékben kifizetni, sőt az egy dolgozó tagra jutó részesedés közel 1000 Ft-tal csökkent.”

A termelőszövetkezetek országos termelési versenyének többszörös első helyezettjéről a barcsi „Vörös Csillag” termelőszövetkezetéről már 1963-ban könyv jelent meg, melyben Enese László, Losonczi Mihály és Tóth Tibor a tsz-ben alkalmazott üzemszervezési módszereket mutatják be. Erről a könyvről a Gazdálkodásban Erdei F. (1963) írt méltatást. Ebből tudható, hogy a könyv a barcsi szövetkezet „(...) üzemszervezés öt legfőbb elemét mutatja be. Ezek az üzemi szervezet, a munkaszervezés, a vezetés, a munkadíjazás és jövedelemrészesedés, továbbá az önelszámolás.” Ahogy Erdei is hangsúlyozza: „(...) az utóbbi kettő tekintetében a barcsi megoldásoknak országosan elismert úttörő jelentőségük van.”

A méltatásban kiemelt szerepet kap a munkadíjazás és jövedelemrészesedés bemutatása, mivel „Itt sikerült tisztán elválasztani a barcsi munkadíjazás fejlődésének és mai gyakorlatának a pontos ismertetését.” A másik – ugyancsak Barcson bevezetett – módszer „(...) a gazdasági önelszámolás, mert Barcson élesen elhatárolt termelőegységek vannak, s ezek körében önálló felelősség és érdekelttség érvényesül.” Erdei végső konklúziója: „Mind a szövetkezeti vezetőknek, mind az üzemszervezés kutatóinak és oktatóinak melegen ajánlható.”

I. 2. 15. Az állami gazdaságok munkájáról

Még 1957-ben – a Gazdálkodás megjelenését beharangozó szövegben – ez szerepelt: „A Gazdálkodás foglalkozik az állami gazdaságok, a mezőgazdasági szövetkezetek, a gépállomások, és az egyéni parasztgazdaságok termelészervezési, gazdaságossági, jövedelmezőségi, munkaszervezési kérdéseivel, valamint a mezőgazdasági termelés legfontosabb agrárközgazdasági problémáival.”

Ahogy az eddigiekből látható, a termelőszövetkezetek ügye valóban igen széles körű, terjedelmes publicitást kapott a Lapban. Ehhez képest az állami gazdaságok, de még inkább a gépállomások sokkal mérsékeltebb figyelemben részesültek, legalábbis az első évtized folyamán. Ennek az lehet a magyarázata, hogy az 1950–1960-as évek magyar mezőgazdaságának – de nyugodtan mondhatjuk, hogy az egész magyar társadalomnak – ez egyik legnagyobb „kihívását” a mezőgazdaság teljeskörű kollektivizálása jelentette. Teljesen indokolt, hogy ebben a folyamatban a Gazdálkodásnak nemcsak feladata, de felelőssége is volt, aminek legjobb tudása szerint igyekezett megfelelni.

A most következő rész előtt azt azért tartottuk fontosnak előre bocsátani, mert az állami gazdaságok kapcsán megjelent írások jóval szerényebb terjedelmet képviselnek, mint a termelőszövetkezetekről szólók. Erre némileg rácsúfol az, hogy az I. évfolyam 3. számának mellékleteként öt írás is megjelent, mindegyik az állami gazdaságok jövedelmezőségének üzemi viszonyaival kapcsolatban.

Maár András a Hildpusztai Állami Gazdaság jövedelemviszonyaival kapcsolatban azt emeli ki, hogy „(...) egyes termelési ágazatok felkarolása, kiépítése, megszervezése nem csupán egy évet, hanem éveket vesz igénybe.” Példákon keresztül mutatja be, hogy az addigi veszteséges ágazatokat az évek során hogy váltották fel olyanokra, amelyek jövedelmet termeltek. Ezzel a váltással a növénytermelésben néhány év alatt 150-170%-os hozamnövekedést, az önköltségekben pedig

20-30%-os csökkenést értek el. Ebben nagy szerepe volt a szerkezetváltásnak, a termelési ágak arányosításának, a tápanyag-visszapótlásnak, stb. „Gazdaságunk üzemrendezett, váltógazdasági üzemszervezés szerint gazdálkodik, ahol a nagy hozamok mellett az önköltség lényegesen csökkent.”

Bagaméri István a Pusztaszabolcsi Állami Gazdaság igazgatója azzal kezdi írását, hogy „(...) minden állami gazdaság vezetője kötelességének kell, hogy tekintse az állami gazdaságok jövedelmezőségének végleges megoldását.” Mint írja, az 1949–1952 között alakult gazdaságok igen nehéz körülmények között kezdték meg gazdálkodásukat. Ilyen körülmények között is azt várták tőlük, hogy „(...) bemutassák a nagyüzemi gazdálkodás előnyeit, a parasztság felé példaként álljanak a kollektív gazdaságok megszerettetése érdekében.”

Bagaméri felteszi a kérdést: „miért veszteséges még ma is az állami gazdaságaink egy része?” Fő okként hozza fel, hogy „(...) nem volt meg az üzemágak közötti egyensúly, emellett irreális intézkedések történtek.” Véleménye szerint azok az állami gazdaságok voltak nyereségesek, amelyek kiugró jó termést értek el, vagy pedig jól tudtak tervezni, vagy éppen kereskedni. A siker titkát még a magas színvonalú üzemszervezésben látja.

Zimits Miklós, az Alsórajki Állami Gazdaság igazgatója arról írt, hogy az 1949-ben alakult gazdaság minden évben veszteséges volt, ami az egyes termékek hozamkiesése miatt következett be. Ennek főbb okai: a talajerő utánpótlás hiánya, a vetési sorrend be nem tartása, a tagosítás hiánya stb. Teljesen hiányzott a szakszerű állattenyésztés. A tervezés központilag meghatározott tervszám alapján történt.

Az Üzemszervezési Kutató Intézet munkatársainak útmutatásai szerint hozzá láttak a megállapított szervezési hibák kijavításához, a gazdaság átszervezéséhez. Ennek nyomán 1954-től már határozott jelei mutatkoznak a jövedelemszínvonal emelkedésének.

Birtalan Árpád igazgató és Bálint György főagronómus (Mányi Állami Gazdaság) abból indulnak ki, hogy „(...) a mezőgazdasági üzemek (...) sok és gyakran fontos sajátosságuk tekintetében eltérnek egymástól.” Nagyon jelentősnek tartják annak az eldöntését, hogy melyik ágazatok társítása indokolt és melyikeké nem. Az ágazatok kombinációja hatással van a gazdaság jövedelmező gazdálkodására. Arra is rámutatnak, hogy „A jövedelmező gazdálkodás egyik kulcskérdése a rendelkezésre álló gépi, fogatos és kézi munkaerő helyes felhasználása.” Az állattenyésztésben jövedelmezőségi szempontból egyik fontos tényezőnek a takarmányozás időszakossága, vagy a takarmányok gyakori változtatása.

Nagy L. (1957) az állami gazdasági vezetők írásaira reagáló cikkének elején üdvözli „(...) a Gazdálkodás szerkesztőségének kezdeményezését abból az alkalomból, hogy olyan lényeges kérdés tárgyalását tűzte ki célul, mint az állami gazdaságok jövedelmezőségének üzemi feltételei c. téma.” A kezdeményezést azért tartja fontosnak, mert a témában olyan személyek szólalhattak meg „(...) akik saját bőrükön érzik a kérdés fontosságát, akik leginkább érzékelik azokat az akadályokat, amelyeknek elhárításával nem tudnak megbirkózni több okból.”

A szerzőnek – aki az Állami Gazdaságok Üzemszervezési Kutató Intézetének igazgatója – írásában sorra veti azokat a tényezőket, amelyek miatt az állami gazdaságok többsége – köztük a fontosabb szereplők is – csak nehézségek árán, több év munkájával volt képes a jövedelmező gazdálkodás feltételének megteremtésére. Számos gyakorlatból vett példával bizonyítja, hogy „A különböző üzemi formák számtalan üzemszervezési kérdést vetnek fel, amelyeket az üzemszervezőknek komplex

módon kell megoldani. „Az általa vezetett Intézetnek ebben a témában végzett kutatási céljával azt jelölte meg, hogy „(...) a gazdaságoknak olyan mutatószámokat adjunk, amelyek egyrészt megmutatják a belső összefüggéseket (...) másrészt a gazdaság jövedelmezősége és a belső termelő erők kölcsönhatását szemléltetik.” Végezetül kifejezi abbéli készségüket, miszerint „Intézetünk egyébként bármikor készen áll arra, hogy az ebben a cikkben elkezdett elemzést részletesebb számításokkal tovább fejlessze.”

Vitainé M. E. – Voit I. (1958) közös cikkükben az állami gazdaságok szarvasmarhatartásának gazdaságosságát vizsgálják. Írásuk elején Hensch Árpádnak a szarvasmarhatartásról 1894-ben megjelent véleményére hivatkoznak: „Az állattartás legfontosabb és legkiterjedtebb ága (...) mely az összes kulturállamokban szemben az állattartás többi ágával, határozott túlsúlyban van.”

A szerzők megállapítják, hogy 1957-ben a hazai állatállományon belül a szarvasmarha részaránya 53%, „és állami gazdaságokban sem éri el Európa és az USA szintjét.” Ennek okait vizsgálva állapítják meg, hogy „(...) a jövedelmezőség a szocialista mezőgazdasági nagyüzemekben csorbát szenvedett és ez a körülmény a fejlődés gátjává vált.” Az ágazatban a termelékenység fokozásának lehetősége már a borjú, illetve növendékállatok nevelése idején adott, de azt hangsúlyozzák, hogy „A tehenészet jövedelmezősége – mint a legnagyobb súlyú tényező – az egész szarvasmarhatartás jövedelmezőségét döntően befolyásolja.” Ez pedig elsősorban a tejhozam függvénye, mert „(...) a tejhozam növelése a tehenészet jövedelmezőségét, a tej önköltségét kedvezően befolyásolja.” A költségek között legnagyobb arányt a takarmányozás- és a munkabér költségei képviselik. A cikk végén 4 pontban foglalják össze a jövedelmezőség fokozásának feltételeit kihangsúlyozva, hogy a kérdést komplexen kell kezelni.

Szederkényi H. (1959) több írásában is foglalkozik az állami gazdaságok különböző ökonomiai kérdéseivel. Az első ilyen írásában az állami gazdaságok munkatermelékenységét elemzi. A vizsgálatokba 11 Tolna megyei állami gazdaság 1957. évi termelési adatait vonták be és arra a következtetésre jutottak, hogy „A vizsgálat szerint attól függően, hogy valamely gazdaság több tárgyiasult munkát használ-e fel, a munka termelékenysége magasabbnak mutatkozott és fordítva.”

A népgazdasági új érték kiszámítását követően vizsgálták a főágazatok és az ágazatok munka-termelékenységi színvonalának mérésére a 100 forint főágazati munkabérre jutó főágazati értéket vették alapul. Az állattartáson belül az egyes ágazatok munkatermelékenységét a 100 Ft közvetlen munkabérre jutó gabonaegység hozammal számoltak. Megállapították: „(...) a munkatermelékenység emelkedésével az élőmunka részesedésének csökkennie a holtmunkának pedig növekednie kell.”

Szederkényi H. (1963) másik írásában a munkatermelékenység mérésének módszerét és alakulását mutatja be az állami gazdaságokban. Vizsgálataihoz az állami gazdaságokban 1959 óta vezetett munkaidő felhasználásról szóló nyilvántartásokat használta fel. „A munkatermelékenység kiszámításához a halmozatlan termelési értéket használtam fel.”

A szerző a munkatermelékenységet üzemi szinten az egy mezőgazdasági dolgozóra jutó halmozatlan termelési értékkel, a fő ágazatokban pedig az egy növénytermelő munkásra, illetőleg egy állatgondozóra jutó főágazati termelési értékkel számolta ki. Fontosnak tartja annak hangsúlyozását,

hogy „(...) egyes termékek esetében a termékegységre jutó élőmunka–megtakarítása mellett az önköltségmutatókat is figyelembe vesszük, s csak ha mindkettő csökkenő jellegű, akkor beszélünk kifejezetten, minden fenntartás nélkül termelékenység emelkedésről.”

Szederkényi H. (1962/a) az állami gazdaságok termelési költségeinek a második hároméves terv időszakában történt alakulásáról készült tanulmányt. 32 állami gazdaságban végzett reprezentatív üzemműködési adatokra alapozva írja: “A vizsgálattal tulajdonképpen a hozamok és a ráfordítások mennyiségét kívánom szembeállítani, hogy ezáltal a termelés műszaki színvonalának alakulását, a költségek szerkezetének változását bemutassam, az árváltozások torzító hatása nélkül.” Ezt úgy kívánta elérni, hogy „(...) mind a termelési értéket, mind a termelés költségeit – a lehetőséghez képest – változatlan áron igyekeztem kiszámítani.”

A szerző – miután meghatározta a termelés teljes költségét – költségnemenkénti és költséghelyenkénti vizsgálatokat végzett, aminek alapján arra a megállapításra jutott, hogy „(...) a vizsgált állami gazdaságokban (...) a területegységre jutó költségek összege három év alatt (1958–1960) mintegy 10%-kal emelkedett, addig a termelési érték egységére jutó költséghányad 14%-kal csökkent.” Rámutat arra is, hogy a költségtakarékosságnak még számos lehetősége van az állami gazdaságokban.

Szederkényi H. (1962/b) egy másik írásában az állami gazdaságok jövedelmezőségének alakulását mutatja be az 1957–1960. években. Ebben az előző írásának folytatását ígéri, amennyiben a termelési költségek után most a gazdálkodás jövedelmezőségét teszi vizsgálat tárgyává. Ehhez ugyanannak a 32 állami gazdaságnak a reprezentatív adatait használta fel, mint a költségvizsgálatokhoz. Vizsgálatainak eredményei azt bizonyítják, hogy „(...) 1958-ban csökkent a termelés vesztesége, 1960-ban emelkedett a termelés nyeresége az előző évhez képest.”

A szerző szerint a termékárak kedvező változása inkább az állattenyésztési ágazat jövedelmezőségének kedvezett, de arra hívja fel a figyelmet, hogy „(...) a mezőgazdasági üzemet ne két különálló főágazatnak tekintsük, hanem szerves egységnek.” Véleménye szerint az állami gazdaságok jövedelmezőségét meghatározó legfőbb tényezők: termelési ráfordítások, belterjesség, állóalap-ellátottság, természeti viszonyok, szakképzettség.

Szederkényi H. (1966) nemcsak üzemi-, hanem üzemi szinten is foglalkozott az állami gazdaságok eredményeivel. Ilyen volt az a cikke, melyben az állami gazdaságok 1962–1964. évi búzatermelési eredményeit vizsgálta. Mint bevezetőjében írja, az állami gazdaságokban „az ötvenes évek vége felé kezdtek rátérni az ún. intenzív–bőventermő–külföldi búzafajták termelésére.” Kezdetben olasz, majd szovjet és később francia fajtákat kezdtek meghonosítani. Az 1960-as évek közepén kezdett teret hódítani a Bezostaja 1. szovjet és a Fertődi 293-as magyar búzafajta. Termésátlag tekintetében a külföldi búzafajták jelentősen megelőzték a hazai búzafajtákat: 1961-ben 4,2 q/kh-val, 1963-ban már csak 1,0 q/kh-val. Első helyen a Bezostaja 1-es, másodikon a Fertődi 293-as végzett. A Bánkúti 1201-es „önköltség és jövedelmezőség szempontjából a gazdaságoknak 22,2%-ában múlta felül a többi búzafajtát.”

Vágó J. (1960) összehasonlító üzemelemzést végzett az állami gazdaságokban. Az erről készült írásában 3 Tolna megyei állami gazdaság 1958. évi termelő tevékenységét hasonlítja össze. Ezek állóeszköz ellátottság, termelési szerkezet, munkás ellátottság, gépesítettség, stb. szempontjából nagyon eltérő.

A szerző szerint a munkabérekben fennálló különbségek okát „a kézi munkaerő és a gépi vonóerő közötti arány magyarázza.” Arra a megállapításra jut, hogy „A munkatermelékenység tárgyilagos elemzéséhez figyelembe kell venni a felhasznált holtmunka mennyiségét, illetve annak hatékonyságát.”

Kelemen A. – Varga Gy. (1962) az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek munkatermelékenységét összehasonlító írásukban célul tűzik ki: „(...) hozzátétőlegesen képet adni az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek munkatermelékenységbeni különbségeiről, az 1960. évi termelés alapján. Tanulmányukban elsősorban az élőmunka termelékenységét vizsgálták. „A munka termelékenysége ugyanis a létrehozott termékmennyiség (használati érték) és a felhasznált munkamennyiségi viszonyának kifejezésére.”

A szerzők az 1 főre és az 1 munkanapra jutó termelés alapján vizsgálják a munkatermelékenységet. Mint írják: „Az ágazati vizsgálatok leglényegesebb sajátossága az, hogy a természetes mutatók maradék nélkül alkalmazhatók, azaz a munkaidőben kifejezett élő munkaráfordítást közvetlenül a használati értéktömeggel vethetjük össze. „A négy növénytermelési ágazat: kenyérgabona, takarmánygabona, kukorica, cukorrépa mindkét szektorban a szántóterületnek 50-60%-át foglalta el. „Az összehasonlított néhány ágazatban a munka termelékenységének az állami gazdaságok javára eltérő szintje elsősorban az átlaghozamok különbözőségeiből fakad.”

Dobos K. (1961) a Komárom megyei termelőszövetkezetek és állami gazdaságok állóeszköz ellátottságának összehasonlító vizsgálatáról szóló írásában abból indul ki, hogy „Az átszervezés idején célszerű tehát az állóeszköz ellátottságot és szükségletet üzemáganként, hogy esetleg üzemág csoportonként vizsgálni.” Arra hívja fel a figyelmet, hogy a szektoronkénti összehasonlítást megnehezíti az a körülmény, miszerint „Az állami gazdaságok, a gépállomások és a termelőszövetkezetek ugyanazért az állóeszközért eltérő vételárat fizetnek.”

A szerző szerint a két szektor állóeszköz ellátottságának összehasonlítása számviteli okokból meglehetősen bonyolult. Jelentős, különbség mutatkozik a két szektor állóeszköz állományának összetételében, elhasználtsági fokában stb. Vizsgálatai alapján arra a megállapításra jutott, hogy „(...) a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok állóeszköz ellátottságának összehasonlítását nem szabad mechanikusan, a szektorális sajátosságokra tekintet nélkül végezni.”

Tószegi Z. (1966) az állami gazdasági vezetők ösztönzésének új módszereiről készült írásában a gazdaságok állattenyésztésében dolgozó brigádvezetők és telepvezetők bérezési rendszerét közelelték a fizikai dolgozók bérezéséhez. A szerző négy állami gazdaság bérezési módszerének bemutatását megelőzően azt hangsúlyozza, hogy „(...) nem kívántunk valamiféle receptet adni, amelyet a gazdaság lehetőségeinek alapos számbavétele és minden változás nélkül alkalmazni lehetne más gazdaságokban is. Mint írja, mindegyik bérezési módszert csupán „kísérleti rendszernek” tekinti.

A céljuk az volt, hogy „(...) lehetővé akartuk tenni azt, hogy a kísérleteket tanulmányozók a saját gazdaságuk viszonyainak megfelelő rendszer kialakításához segítséget kapjanak, hogy a gazdaságok vezetőiben a kísérletek tanulmányozása gondolatok ébresszen saját problémáik megoldásában.”

Váncsa J. (1967) az Agárdi Állami Gazdaság üzemi döntéseinek megalapozásáról írt cikkében az ország egyik legnagyobb állami gazdaságának (összes területe 19777 kh, ebből 16044 kh szántó) felsőbb vezetői körének döntési feladatairól szólva állapítja meg: „(...) a vezetőség egyre több bonyolult, nagy horderejű problémával találja magát szembe, amelyek megoldása elengedhetetlenül igényli a teljes döntésű eljárások egész sorát.” Ezek egy része évről évre ismétlődő feladat, egy másik része ún. perspektivikus feladat (pl. távlati fejlesztés), illetve havi elemző értékelés, stb. Ami egészen speciális vezetői feladat, az a gazdaságban folyó nagyüzemi kísérletek eredményeinek értékelése, illetve a különféle műszaki ankétok szervezése.

A szerző – aki a gazdasági igazgatója – végül megjegyzi: „Nagy súlyt helyezünk az üzemi döntések előkészítése során a gazdaság egész műszaki és adminisztratív kollektívájának, valamint fizikai munkásainak véleményére. (...) egy-egy fontosabb döntés esetén – ha szükséges – a műszakiak részére egy-két napos konzultációt tartanak vagy néhány napos tapasztalatcserére küldjük őket.”

Szénay L. (1967) megjegyzéseket fűzött a Bábolnai Állami Gazdasági újszerű szaktanácsadásához. A szerző a gazdaság által kibocsátott „Levél partnereinkhez” kezdeményezést azok közé sorolja, amelyet „(...) nemcsak igen hasznos kezdeményezés, hanem szoros tartozéka egy magasabb fokú szervezési, tanácsadói tevékenységének. Például szolgál ilyen vagy hasonló módszerek szélesebb körű elterjedéséhez, ami az új gazdasági mechanizmus sikerének forrása.”

A Bábolna Állami Gazdaság – mint a hibridcsirke nevelés és hibridtyúk tartás egyik legismertebb integrátora – a szervezésében is igyekezett új utakat keresni, amiben a partnerekhez küldött levelek is erre voltak jó példa. 1967-ben már a harmadik ilyen levelet kapták a partnergazdaságok, melyben ez olvasható: „(...) a várható gazdaságpolitikai döntésekre úgy készülünk fel, (...) hogy a szerződéses követelményeken túl mit kell tenniük az év végére elérhető termelési színvonal megvalósításáért.”

I. 2. 16. A Gazdálkodás a gazdaságmatematikai módszerek elterjesztéséért

Az 1960-as évek közepétől a Gazdálkodásban egyre nagyobb teret kaptak azok a gazdaságmatematikai módszerek, melyekkel a gazdálkodás valamely területén gyorsabb és megalapozottabb döntés hozható. Kezdetben a matematikának valamely egyszerűbb – kézi számolásra alapozott – módszeréről volt szó, később azonban egyre bonyolultabb, alkalmasint számítógépet igénylő eljárások is helyet kaptak a folyóiratban.

Egy kézi számoláson alapuló módszert ismertet **Bencze J. (1960)** a takarmányadagok gyors összeállításához. A Baintner-féle módszer felhasználásával „(...) a rendelkezésre álló fehérjeszegény

takarmányokat fehérjében gazdag takarmánnyal párosítjuk.” A számítások első lépése a kívánt fehérjekoncentráció kiszámítása. Az utolsó lépés a takarmányadag kívánt keményítőértékének és emészthető fehérjetartalmának a meghatározása. A szerző szerint olyan módszerről van szó, amelyek gyorsasága mellett a takarmányozási költség csökkentésére is alkalmas.

Pósvai L. (1960) a szakszerű és gazdaságos takarmányadagok összeállításának új módszeréről szóló cikkében abból indul ki, hogy „A termelőszövetkezetekben a közös állatállomány takarmányozásának költsége 10-20%-kal csökkenthető a szakszerű és gazdaságos takarmányadagokkal történő takarmányozás útján. „Ehhez azonban olyan takarmányszükségletről szóló éves terv kell, amelyiket a napi takarmányadagok alapján számítottak ki az egész állatállomány részére.

Figyelemmel a szakszerűség és gazdaságosság követelményeire, a szerző szerint: „(..) a takarmányozás területén elsődrendű feltétele egy könnyen alkalmazható, gyors takarmányadag összeállítási eljárás kidolgozása.” Ehhez a Solymosi Imre által kidolgozott, vektoralgebrai elemeken nyugvó grafikus és táblázatos módszert javasolja. Ennek gyakorlati alkalmazását és megoldását konkrét számításokon keresztül mutatja be, aminek alapján arra a megállapításra jutott, hogy „(..) jól használható területi, vagy népgazdasági szintű tervezésre is.”

A mezőgazdasági modellszámítások alkalmazásának néhány gyakorlati lehetőségéről írt **Helybély I. (1963)**. Írásának bevezetőjében arra a megállapításra jut, hogy „(..) a modelleken elég nagy pontossággal vizsgálhatók a termelés költségeivel és a jövedelemmel kapcsolatos kérdések. „Magyarországon az MTA Agrárgazdasági Kutató Intézetében a legnagyobb mezőgazdasági szektor, a termelőszövetkezetek modellszámítási problematikájával foglalkoztak. Szerinte „Hazánkban a modellszámítások legfőbb célja az lehet, hogy országos szintű számításokkal rendelkezünk, amelyek (..) a jellemző termelési adottságokból kiindulva felderítik mindazokat az üzemi és termelőágazati ráfordításokat, amelyek az üzemi termelési szerkezetének megítélését szolgálják. Módszertani különbségekre hívja fel a figyelmet az ún. „ténymodellek”, illetve a „kísérleti modellek” vizsgálata esetén. Az általuk alkalmazott modellszámítások egy-egy modellgazdaság felépítésén alapultak, de „A modell alapadatai nem a termelőszövetkezeti üzemek átlagadataira épülnek, hanem az abszolút számokból kiindulva a helyi adottságoknak megfelelő gyakorlati adatokra.” Lényegesnek tartja, hogy „(..) a tényleges üzemi viszonyokból induljunk ki.”

Tóth J. (1969) a lineáris programozásnak a takarmányadagok összeállításában történő felhasználásáról készült tanulmányában abból indul ki, hogy „(..) A gazdasági problémák megoldásánál általában több lehetőség kínálkozik (..) A gazdasági vezetők feladata, hogy az adott viszonyok között legmegfelelőbb és a lehető legnagyobb eredményt biztosító megoldásokat válasszák ki.”

Konkrét gyakorlati példa bemutatásán keresztül a szerző arra törekszik, hogy „(..) a módszer alkalmazását egyszerűen, mintegy receptszerűen írja le.” A programozás teljes folyamatát bemutatva állapítja meg: „(..) jelentős számolási munkával jár, de az eredmény megéri.

Mészáros S. (1966) a matematikai módszerek egyik speciális felhasználási lehetőségét ismerteti a különböző földjáradék kiszámításánál című írásában azt a célt tűzi maga elé, hogy „(...) tanulmányomban szeretném bemutatni, hogy a különböző földjáradék számítása, valamint I. és II. számú földjáradékra való elkülönítése pontosabbá és megbízhatóbbá tehető, ha a munkában eddig használt módszereken kívül matematikai módszert is használunk.” Több szerzőnek e tárgyban készült munkájának bemutatását követően arra a megállapításra jut, hogy „(...) a kapott eredmények többé-kevésbé pontatlanok.

A szerző által bemutatott módszer egy háromváltozós nem-lineáris regressziós analízis, aminek alkalmazására Borsod-Abaúj-Zemplén megye 228 termelőszövetkezet adatai alapján végzett számításokat 1964-ben. Mint írja: „Ennek a függvénytípusnak az illesztése nagy számolási munkát igényel, mivel a megoldandó hatváltozós, hat egyenletről álló egyenletrendszer összeállításához adatonként, azaz termelőszövetkezetenként 18 szorzat vagy hatvány meghatározása szükséges.”

Végso következtetése a módszer megbízhatósága szempontjából: „(...) a növénytermelés átlaghozamát annyi év alapján kell számolni, hogy abban egy jó és egy gyenge periódus szerepeljen.”

A függvényeknek egy másik területen történő alkalmazásáról írt cikkében **Megyeri F. (1967)** a sertéshízlalás jövedelmezőségének vizsgálatával foglalkozik. Írásának elején leszögezi: „A termelőszövetkezetekben a nagyüzemi gazdálkodás előrehaladtával és a gazdaságirányítási reform bevezetésével mindinkább előtérbe került a jövedelmezőség kérdése.”

A szerző által alkalmazott módszer függvényanalízisre támaszkodik, melynek felhasználásával a hartai Béke Termelőszövetkezet sertéshízlalásának jövedelmezőségét vizsgálták. Az alkalmazott függvényben kapcsolatot képeztek az állatok súlynövekedése és a hízlalási idő, illetve a takarmányfelhasználás és a takarmányozási napok száma között. „(...) megállapítható, hogy mely időponttól mely időpontig jövedelmező a hízlalás, illetve mikor éri el a jövedelem a maximális értékét.

Az írás elején ismertetett függvénykapcsolatok alapján – a termelőszövetkezet konkrét adataira támaszkodva – mutatja be a módszer gyakorlatban történő alkalmazását és eredményét. Írásának végén arra hívja fel a figyelmet, hogy „(...) a következtetéseket általános jellegűnek felfogni nem szabad. (...) A módszer viszont alkalmas arra, hogy bármely gazdasági vezető a saját üzemében alkalmazza, akár a sertéshízlalás, akár a termelés más területén.”

Mészáros S. (1967) a műtrágyák hatékonyságának vizsgálatáról és elosztásuk matematikai módszeréről készített tanulmányában „(...) azokkal a matematikai módszerekkel foglalkozik, amelyekkel a műtrágyák optimális adagja, aránya, talajtípusok és növények közötti elosztása megállapítható, illetve megtervezhető.”

A szerző – kisparscellás kísérletek eredményeiből – arra a következtetésre jut, hogy „(...) a műtrágya-termésátlag összefüggés nem lineáris, az összefüggés ún. hatásgörbével rajzolható meg, amely a csökkenő hozamtöbbletek törvényét fejezi ki.” Az általa alkalmazott függvény segítségével az optimális műtrágyaadagokon kívül meghatározható az alkalmazott műtrágyaadagokkal elérhető termésátlag, a terméshozadék, a jövedelem és az átlagos hatékonyság is. Annak megvizsgálására is alkalmas, hogy az adott termés – esetében a búza – árának megváltozása milyen, mértékben változtat az optimális műtrágyaadagokon és a műtrágyázás jövedelmezőségén.

Az írás második részében a műtrágyák elosztásának lineáris programozás segítségével történő tervezésével foglalkozik. A modell célfüggvényében a műtrágyázásból eredő jövedelmet szerepeltette. Számításából az derül ki, hogy a műtrágya adagok jelentősebb növelése esetén „(...) az öntözött terület egyidejű növelésével valósítható meg, mert öntözött területen térülnek meg a nagyobb műtrágyaadagok.”

Mészáros Sándornak az imént ismertetett cikkéhez érkezett hozzászólását **Kovács L. (1967)** azzal kezdi, hogy „(...) a szerző által ismertetett matematikai módszer „(...) még nem alkalmas a műtrágyák optimális adagjának, arányának, talajtípusok és növények közötti elosztásának helyes, megbízható megállapítására, illetve megtervezésére. (...) Sajnos ez a kérdés sokkal bonyolultabb, sok olyan tényező, kölcsönhatás van, amit matematikailag nem, vagy csak nagyon nehezen lehet számításba venni.” Ezt követően tételesen felsorolja azokat a kifogásokat, melyek alapján arra a következtetésre jut, hogy „Igen nagy hibaforrása Mészáros Sándor módszerének, hogy nem számol az összes művelési ág műtrágyaigényével. Ennek számbavétele nélkül azt a végső következtetést levonni, hogy az 1970-re tervezett műtrágya-felhasználás hazánkban már optimális ellátást biztosít, nem megalapozott.”

E hozzászólásra adott válaszában **Mészáros S. (1967)** tételesen felsorolja azokat a kifogásokat, melyekkel vitába száll Kovács Lászlóval. Amit az 1970 utáni időszak műtrágya-felhasználásának jelentősebb növelésével kapcsolatban megfogalmazott azzal a műtrágyaellátás és az öntözés arányos fejlesztésére kívánta felhívni a figyelmet. Mészáros vitába száll Kovácsnak azon kifogásával is, hogy a műtrágyázásra kiválasztott növények „(...) hibás számításokhoz következtetésekhez vezetett.”

Válaszát így zárja: „dr. Kovács László nem tudott meggyőzni álláspontom helytelenségéről. (...) Ismételten hangsúlyozom azonban én is, hogy ebben a témakörben még mélyreható kutatásokra van szükség.”

Már az 1960-as évek elején látszott, hogy a matematikai módszerek mezőgazdasági alkalmazása hazánkban is rohamosan terjed. Nagy lökést adott ennek a folyamatnak Sebestyén Józsefnek 1962-ben megjelent „Matematikai módszerek alkalmazása a mezőgazdaság szolgálatában” című könyve, melyről **Manczel J. (1963)** írt részletes ismertetőt. Ennek bevezetőjében azt emeli ki, hogy „A könyv azon tervszerű munka eredményeként került az olvasóközönség elé, amelyet a MTA Agrárgazdasági Kutató Intézete folytat mezőgazdaságunk agrárökonómiai kérdéseinek szélesebb körű ismertetése terén. (...) a korszerű matematikai apparátus felhasználása, új módszerek kialakítása, majd alkalmazásuk korszerűsítése.”

Az ismertető szerzője – aki maga is matematikus – fontosnak tartja, hogy Sebestyén könyvének bevezetőjében „(...) a mezőgazdák képzésében a matematikai ismeretek fontosságára hívja fel a figyelmet.” Ezt követően bemutatja a könyv négy fejezetét, majd megállapítja, hogy „A szerző munkája hazai viszonylatban elsőnek foglalkozik összefoglaló módon a matematikai módszerek mezőgazdaságban történő alkalmazásával.”

A cenzor a módszerek alkalmazása terén óvatosságra int: „(...) csak egy-egy módszer, egy-egy kisebb terület átfogó, minden kérdésre választ adó, szisztematikus munkájával érhetünk célhoz.”

Popov, I. G. „Mezőgazdasági számítások matematikai módszerekkel a mezőgazdaságban” c. könyvéről **Csete L. (1965)** írt recenziót a *Gazdálkodásban*. A könyv szerzője bevezetőjében leszögezi: A matematikai módszerek alkalmazása végeredményben a gazdaságos termelésfejlesztést szolgálja.” A lineáris programozás módszerének bemutatását követően a növénytermelésből és az állattenyésztésből hoz gyakorlati példákat az alkalmazásra. Mint írja: „Sikeres gazdasági matematikai modellek szerkesztése érdekében a matematikát és különösen a közgazdaságtant kell alaposan ismerni.”

Kelemen Z. (1967) a matematikai módszerek agrárgazdasági alkalmazásával foglalkozó nemzetközi munkaértekezleten elhangzottakról számol be. A Budapesten tartott értekezlet célja a fejlett számítási módszerek által nyújtott lehetőségek megismertetése, illetve minél szélesebb körű elterjesztése. „Ennek előfeltétele, hogy megfelelően kidolgozott tananyag álljon rendelkezésre.”

A moszkvai Össz-szövetségi Agrárgazdasági Tudományos Kutatóintézetben kidolgozott tantervben gazdaságosságot jelölték meg kardinális kérdésnek „(...) amelynek meghatározásában a matematikai módszerek és a modern számítástechnika nagy segítséget nyújthat.”

Az ötnapos értekezlet résztvevői megvitatták e módszereknek a mikro-, és a makroökonómiában történő alkalmazásának lehetőségeit. A résztvevők arra a következtetésre jutottak, hogy „(...) a korszerű számítástechnika és a fejlett számítási módszerek nélkül nem rendelkezünk a szükséges információkkal.”

Csete L. (1967) a szocialista országok agrárgazdasági kutatóintézetei képviselőinek VI. tudományos-módszertani értekezletéről készített összefoglalójában beszámol arról, hogy 1963–1964 év folyamán három témában – termékek önköltség-mutatóinak összehasonlítási módszere, a szocialista mezőgazdasági üzemek és termelési egységek ésszerű méreteinek meghatározási módszerei, valamint a fogalmak egységesítése az agrárgazdaság területén – sikerül eredményeket elérni.

A résztvevők meghatározták az együttműködési területeket az 1965–1966 évekre. Ezek: a munkanormázás; a munkaszervezés; beruházások gazdaságossága; földértékelés; belterjes fejlesztés. Kiemelt szerepet kapott az együttműködésben „a matematikai módszerek alkalmazása az agrárökonómia területén.”

Márton J. (1967) a szocialista országok agrárökonómiai intézeteinek vezetői számára Moszkvában megrendezett tanácskozás programjáról írt beszámolót „A vitában a felszólalók főként a gyakorlattal való kapcsolat elmélyítésének szükségességét hangsúlyozták.”

A tanácskozás egyik központi témája a matematikai módszerek alkalmazása az agrárökonómiában volt. Megállapították, hogy „(...) A gyorsabb és komplexebb tudományos kutatómunkának és a mezőgazdasági gyakorlatban a közgazdasági matematikai módszereknek széles körű alkalmazásának egyik gátló tényezője az, hogy még jelentős hiány mutatkozik magas képzettségű szakemberekben, mint ahogy gyenge a számítástechnikai ellátottság is a mezőgazdasági tudományos kutatások és a mezőgazdasági gyakorlat területén.” Ennek mielőbbi orvoslása érdekében a konferencia résztvevői úgy határoztak, hogy az 1967. évi együttműködés keretében a hat kiemelt terület között szerepeljen „A matematikai módszerek alkalmazása az agrárökonómiában” témája.

Irodalom

A GAZDÁLKODÁS JUBILEUMI ÉVKÖNYVE (1957–2007), 2007 19. p.

ÁCS RUDOLF: Egy hegy- és iparvidéki termelőszövetkezet problémái. Gazdálkodás, 1968 6. sz., 57-62. p.

ANTALFFY FERENC–DOBOS KÁROLY: A taglétszám nagyságának és összetételének üzemi hatásai a gödöllői járás termelőszövetkezeteiben az 1956/57. gazdasági évben. Gazdálkodás, 1959 2. sz., 39-52. p.

AZ ÉRDEKELTEK ÍRJÁK. Gazdálkodás, 1957 2. sz., 65-72. p.

BAK JÓZSEF: A termelőszövetkezetek melléküzemi tevékenysége. Gazdálkodás, 1959 2. sz., 86-89. p.

BALOGH IMRE: Az alföldi tanyás kisgazdaságok között nagyüzemmé alakításának néhány üzemszervezési kérdéséről. Gazdálkodás, 1960 2. sz., 9-13. p.

BALOGH IMRE: Tanyasi települések termelőszövetkezeteinek egyes üzemszervezési kérdéseiről. Gazdálkodás, 1961 4. sz., 23-27. p.

BENCZE JÁNOS: A termelőszövetkezetek előlegfizetési rendszerének kialakítása. Gazdálkodás, 1964 3. sz., 59-63. p.

BENCZE JÁNOS: Újabb módszer a takarmányadagok gyors összeállítására. Gazdálkodás, 1960 2. sz., 15-20. p.

BÍRÓ FERENC: A pénzbani munkadíjak tervezése a termelőszövetkezetekben. Gazdálkodás, 1963 6. sz., 67-76. p.

BÍRÓ FERENC: A pénzbani munkadíjazás alkalmazásának néhány tapasztalata a termelőszövetkezetekben. Gazdálkodás, 1961 1. sz. 13-24. p.

BÍRÓ FERENC–STENCZINGER LÁSZLÓ: Pénzbani munkadíjazás és jövedelemrészesezés néhány kérdése a termelőszövetkezetekben. Gazdálkodás, 1961 1. sz., 13-24. p.

BÓGYIK GYÖRGY: A munkaegységről és a jövedelem elosztásról. Gazdálkodás, 1957 1. sz., 103-105. p.

CSÁKÁNY ISTVÁN: A termelőszövetkezeti jövedelemelosztás és munkaszervezés összefüggéséről. Gazdálkodás, 1960 2. sz. 1-7. p.

CSETE LÁSZLÓ: A gyenge termelőszövetkezetek fejlesztésének néhány kérdése. Gazdálkodás, 1964 2. sz., 13-23. p.

CSETE LÁSZLÓ: A gyenge termelőszövetkezetek fejlesztésének néhány kérdése. Gazdálkodás, 1964 2. sz., 13-23. p.

CSETE LÁSZLÓ: A kolhoztulajdonban levő traktorok üzemeltetésének néhány tapasztalata. Gazdálkodás, 1957/a. 1. sz., 41-49. p.

CSETE LÁSZLÓ: A munka javadalmazása a kolhozokban. Gazdálkodás, 1958 4. sz., 82-83. p.

CSETE LÁSZLÓ: A munkatermelékenység egyes kérdései a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Gazdálkodás, 1960 1. sz., 1-12. p.

CSETE LÁSZLÓ: A részesművelésen alapuló jövedelemelosztási és munkaszervezési próbálkozás néhány tapasztalata a kiskunhalasi „Vörös Szikra” Mezőgazdasági Termelőszövetkezetben. Gazdálkodás, 1958 2. sz., 1-12. p.

CSETE LÁSZLÓ: A szocialista országok agrárgazdasági kutató intézetei képviselőinek VI. tudományos-módszertani értekezletéről. Gazdálkodás, 1967 1. sz.

CSETE LÁSZLÓ: Előzetes adalékok a termelőszövetkezeti tulajdonban üzemeltetett traktorok témájához. Gazdálkodás, 1957/b. 2. sz., 55-64. p.

CSETE LÁSZLÓ: Hatékonyság és gazdasági értékelés. Gazdálkodás, 1963 1. sz. 77-87. p.

CSETE LÁSZLÓ: Megjegyzések „A hatékonyság és a gazdasági értékelés” téma körül folyó vitához. Gazdálkodás, 1963. 6. sz., 93-95. p.

CSETE LÁSZLÓ: Mezőgazdasági számítások matematikai módszerekkel. Gazdálkodás, 1965 3. sz., 89-91. p.

CSETE LÁSZLÓ: Néhány módszer a mezőgazdasági üzemek és termelési brigádok traktorállományával kapcsolatos számítások elvégzésére. Gazdálkodás, 1957/c. 4. sz., 11-21. p.

DINNYÉS JÁNOS–SZEMES LAJOS:

A termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságai. Gazdálkodás, 1966 5. sz., 17-32. p.

DOBOS KÁROLY: A Komárom megyei termelőszövetkezetek és állami gazdaságok állóeszköz ellátottságának összehasonlító vizsgálata. Gazdálkodás, 1961 3. sz., 1-16. p.

DOBOS KÁROLY: Önköltségszámítás módjai a leggazdaságosabban üzemeltethető traktortípus és a legolcsóbb gépi munka kiválasztására. Gazdálkodás, 1957 3. sz., 23-31. p.

ERDEI FERENC–TÓTH DEZSŐ: A családi művelés, mint a kollektív munka egyik szervezési formája. Gazdálkodás, 1963 1. sz., 21-30. p.

ERDEI FERENC: A belterjes gazdálkodás fejlesztésének kérdései a Nagykovácsiban. Gazdálkodás, 1. sz., 3-13. p.

ERDEI FERENC: A mezőgazdaság átalakulása. Gazdálkodás, 1959 3. sz., 1-8. p.

ERDEI FERENC: A mezőgazdasági termelés és belterjesség. Gazdálkodás, 1958 1. sz. 52-54. p.

ERDEI FERENC: Az üzemi és munkaszervezet újabb alakulása a termelőszövetkezetekben. Gazdálkodás, 1962 1. sz., 5-22. p.

ERDEI FERENC: Hozzászólás a „Hatékonyság” kérdéséhez. Gazdálkodás, 1963 3. sz., 91-92. p.

ERDEI FERENC: Üzemszervezési módszerek a Barcsi Vörös Csillag Termelőszövetkezetben. Gazdálkodás, 1963 3. sz., 91-92. p.

FEKETE FERENC: Belterjesség és bővített újratermelés. Gazdálkodás, 1958 2. sz., 13-24. p.

FEKETE GYÖRGY: Hozzászólás „Mezőgazdasági üzemtan fogalma” című vitacikkhez. Gazdálkodás, 1959 4. sz., 61-70. p.

GANCZNER MIKLÓS–BALOGH IMRE:

A termelőszövetkezetek munkaegységre kiosztott néhány termékének áruvá válásáról. Gazdálkodás, 1960 3. sz., 31-38. p.

GÖNCZI IVÁN: A hatékonyság elméleti és gyakorlati kérdései. Gazdálkodás, 1963 5. sz., 59-64. p.

GÖNCZI IVÁN: A megoldás útja a termelőszövetkezeti munkadíjazásban. Gazdálkodás, 1967. 4. sz., 61-63. p.

GÖNCZI LÁSZLÓ: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1957. évi terve. Gazdálkodás, 1957 2. sz., 45-54. p.

GÖRÖG IMRE: A táblarendszer kialakítása a termelőszövetkezetekben. Gazdálkodás, 1960 3. sz., 99-106. p.

HAJÓS VILMOS: A háztáji gazdaságok szerepe és jelentősége a keszthelyi járásban. Gazdálkodás, 1965 4. sz., 23-34. p.

HELYBÉLY ISTVÁN: A mezőgazdasági modellszámítások alkalmazásának néhány gyakorlati lehetősége. Gazdálkodás, 1963 4. sz., 25-31. p.

HORVÁTH PÁL: Hozzászólás „Az országos termelőszövetkezeti termelési verseny továbbfejlesztéséért” című tanulmányhoz. Gazdálkodás, 1967 12. sz., 49-55. p.

IFJ. NAGY LORÁND: A termelési szerkezet változásai a pápai járásban a mezőgazdaság szocialista átszervezésének hatására. Gazdálkodás, 1959 3. sz., 57-64. p.

K. P. OBELENSZKIJ: A mezőgazdasági termelés gazdasági hatékonysága. Gazdálkodás, 1963 4. sz., 75-87. p.

KAMARÁS MIKLÓS: A lejtő befolyása a mezőgazdasági termények önköltségére. Gazdálkodás, 1966 4. sz., 17-30. p.

KELEMEN ANNA–VARGA GYULA: Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek munkatermelékenységének összehasonlítása. Gazdálkodás, 1962 4. sz., 25-32. p.

KELEMEN ZOLTÁN: Matematikai módszerek agrárgazdasági alkalmazása. Gazdálkodás, 1967 1. sz.

KIRÁLY ERNŐ: A termelőszövetkezetek állami támogatása és a gyenge termelőszövetkezetek helyzete, problémái. Gazdálkodás, 1964 3. sz., 16. p.

KIRÁLY ERNŐ: Az üzemi terület nagysága és a jövedelmezőség összefüggései az állami gazdaságokban. Gazdálkodás, 1960 4. sz. 41-45. p.

KISS LAJOS: A termelészövetkezetek országos termelési versenye. Gazdálkodás, 1963 3. sz., 31-37. p.

KISS LAJOS: A termelészövetkezetek országos termelési versenyének új rendszere. Gazdálkodás, 1963 1. sz., 88-90. p.

KOCSONDI JÓZSEF – IFJ. NAGY LÓRÁND – SZERÉNYI BÉLA: a kémiai talajjavítás (meszezés) jelentősége és gazdaságossági kérdései az Őrség-Göcsej területén. Gazdálkodás, 1964 5. sz., 43-53. p.

KOVÁCS LÁSZLÓ: Hozzászólás Mészáros Sándor „Műtrágyák hatékonyságának vizsgálata és elosztása matematikai módszerrel” című cikkéhez. Gazdálkodás, 1967 3. sz. 35-39. p.

KOVÁTS KLÁRA: Rendszeres készpénzelőlegezés tervezése a termelészövetkezetekben. Gazdálkodás, 1959 4. sz., 37-43. p.

LACZKÓ ISTVÁN: A földminőség és a domborzat differenciáló hatása a borsodi termelészövetkezetekben. Gazdálkodás, 1966 1. sz., 35-54. p.

LACZKÓ ISTVÁN: A lejtős területek hasznosításának kérdései Borsod megyében. Gazdálkodás, 1964 3. sz., 17-33. p.

LACZKÓ ISTVÁN: A talajvédelmi meliorációk üzemi és népgazdasági hatékonyságának elemzése Borsod megyében. Gazdálkodás, 1966 2. sz., 41-53. p.

LATKOVICS GYÖRGY: A mezőgazdasági üzemtan jelentősége a szocializmus építésében. Gazdálkodás, 1959 4. sz., 61-70. p.

LATKOVICS GYÖRGY: A szocialista mezőgazdasági üzemszervezés (Üzemtan) néhány kérdéséről. Gazdálkodás, 1957 1. sz., 1-5. p.

LATKOVICS GYÖRGY: A termelészövetkezetek melléküzemi tevékenységéről. Gazdálkodás, 1964 1. sz., 59-65. p.

MAJOR LAJOS: Pénzbeni munkadíjazás állami segítséggel, mint a gazdaságilag gyenge termelészövetkezetek megszilárdításának egyik eszköze. Gazdálkodás, 1963 1. sz., 47-54. p.

MAJOROS JÓZSEF – MARKÓ LAJOS: A Győr-Sopron megyei termelészövetkezeti mozgalom néhány közgazdasági és üzemszervezési kérdéséről. Gazdálkodás, 1959 2. sz., 1-16. p.

MANCZEL JENŐ: Könyvismertető Sebestyén Józsefnek „Matematikai módszerek alkalmazása a mezőgazdaság szolgálatában” című könyvéről. Gazdálkodás, 1963 1. sz., 93-95. p.

MARKÓ LAJOS: Termelészövetkezeti gazdálkodás belterjesülésének két útjáról. Gazdálkodás, 1959 3. sz., 45-55. p.

MÁRTON JÁNOS: A szocialista országok agrárökonómiai intézetei vezetőinek moszkvai tanácskozásáról. Gazdálkodás, 1967 5. sz., 58-60. p.

MÁRTON JÁNOS: A termelészövetkezetek belterjességi színvonala és gazdasági eredményei. Gazdálkodás, 1958 4. sz., 15-30. p.

MÉGYERI FERENC: A sertéshízlalás jövedelmezőségének vizsgálata függvényszámítások segítségével. Gazdálkodás, 1967 9. sz., 11-25. p.

MÉSZÁROS SÁNDOR: Hozzászólás a „Hatékonyság és gazdálkodás értékelés” című cikkhez. Gazdálkodás, 1963 3. sz. 85-87. p.

MÉSZÁROS SÁNDOR: Matematikai módszer felhasználása a különbözőzeti földjáradék számításában. Gazdálkodás, 1966 3. sz., 13-25. p.

MÉSZÁROS SÁNDOR: Műtrágyák hatékonyságának vizsgálata és elosztása matematikai módszerrel. Gazdálkodás, 1967 1. sz. 13-26. p.

MÉSZÁROS SÁNDOR: válasz Kovács Lászlónak a „Műtrágyák hatékonyságának vizsgálata és elosztása matematikai módszerrel” című cikkéhez fűzött hozzászólásra. Gazdálkodás, 1967 12. sz., 35-40. p.

NAGY LÓRÁND: Az állami gazdaságok jövedelmezőségének üzemi feltételeiről. Gazdálkodás, 1957 3. sz., 28-31. p.

NAGY SÁNDOR: A gazdaság nagyság mutatói és a termelészövetkezetek ésszerű nagysága. Gazdálkodás, 1965 2. sz., 19-29. p.

- NAGY SÁNDOR:** A szövetkezeti gazdaságok nagyságának és az üzemágak méretének kapcsolata a termelés specializálásával. *Gazdálkodás*, 1965 5. sz., 1-10. p.
- NAGY SÁNDOR:** A termelőszövetkezeti munkadíjazás fejlesztése. *Gazdálkodás*, 1966. 5. sz., 1-7. p.
- NÉMETHI LÁSZLÓ:** A hatékonyság a szocialista mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 1963. 5. sz. 65-71. p.
- NYÉKI JENŐ:** A vetésforgók jelentős szerepe a homoktalajú gazdaságokban. *Gazdálkodás*, 1963 4. sz., 69-74. p.
- PÁLINKÓ ANTALNÉ:** A közös gazdálkodás megkezdése az új termelőszövetkezetekben. *Gazdálkodás*, 1961 1. sz., 69-82. p.
- PÓSVAI LAJOS:** A szakszerű és gazdaságos takarmányadagok összeállításának új módszere. *Gazdálkodás*, 1960 3. sz., 77-98. p.
- RIBLY JÁNOS:** A kaposvári járás termelőszövetkezeteinek 1958. évi gazdálkodása. *Gazdálkodás*, 1959 3. sz., 65-74. p.
- ROMÁNY PÁL:** A hegy- és dombvidéki területek mezőgazdasági termelésének egyes kérdései. *Gazdálkodás*, 1962 3. sz., 9-22. p.
- ROMÁNY PÁL:** Gazdálkodási kérdések a hegy- és dombvidéki mezőgazdasági nagyüzemekben. *Gazdálkodás*, 1964 2. sz., 5-11. p.
- S. LEÖLKES LAJOS:** A munka termelékenysége a mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 1960 3. sz., 30. p.
- SIN ISTVÁN:** A gazdálkodás kétéves fejlődése az orosházi termelőszövetkezetekben. *Gazdálkodás*, 1958 2. sz., 59-74. p.
- SIN ISTVÁN:** A termelőszövetkezeti versenymozgalomért. *Gazdálkodás*, 1959 1. sz., 84-86. p.
- SIN ISTVÁN:** Hozzászólás „Az ösztérület nagysága és a termelés színvonalának összefüggése 1957-ben a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben” című tanulmányához. *Gazdálkodás*, 1959 3. sz., 75-76. p.
- SIPOS GÁBOR:** Hozzászólás „A táblarendszer kialakítása a termelőszövetkezetekben” című vitacikkhez. *Gazdálkodás*, 1961 1. sz., 95-96. p.
- STENCZINGER (ENESE) LÁSZLÓ:** A mellékszakaszok rendszeres váltása a vetésforgóban. *Gazdálkodás*, 1957 1. sz., 7-28. p.
- STENCZINGER LÁSZLÓ–TÓTH TIBOR:** A mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályairól. *Gazdálkodás*, 1957 3. sz., 33-44. p.
- STENCZINGER LÁSZLÓ:** A mezőgazdasági munkák és a terményfelvásárlás időszertű kérdései. *Gazdálkodás*, 1957 2. sz., 82-83. p.
- STENCZINGER LÁSZLÓ:** A Mezőgazdasági Termelőszövetkezetek Országos Versenyének eredményéről. *Gazdálkodás*, 1958 3. sz., 7-13. p.
- STENCZINGER LÁSZLÓ:** A termelőszövetkezetek legfőbb üzemszervezési kérdései. *Gazdálkodás*, 1960 2. sz., 55-57. p.
- STENCZINGER LÁSZLÓ:** Prémiumarányok meghatározásának módszere a termelőszövetkezetekben. *Gazdálkodás*, 1960 4. sz., 1-6. p.
- SZ. G. KOLESZNYEV:** A munkafolyamatok ésszerű szervezésének tudományos alapjai a szocialista mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 1957 2. sz. 1-16. p.
- SZABÓ FERENC:** Az ösztérület nagysága és a termelés színvonalának összefüggése 1957-ben a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. *Gazdálkodás*, 1959 1. sz., 43-56. p.
- SZABÓ FERENC:** Még egyszer a termelőszövetkezetek nagyságáról. *Gazdálkodás*, 1959 4. sz., 74-75. p.
- SZÁNIEL IMRE:** Az üzemi szakosítás tapasztalatai Tolna megye termelőszövetkezeteiben. *Gazdálkodás*, 1962 1. sz., 23-32. p.
- SZEDERKÉNYI HENRIK:** A munkatermelékenység mérése és alakulása az állami gazdaságokban. *Gazdálkodás*, 1963 5. sz., 33-40. p.
- SZEDERKÉNYI HENRIK:** A munkatermelékenység vizsgálata állami gazdaságokban. *Gazdálkodás*, 1959 1. sz., 67-74. p.
- SZEDERKÉNYI HENRIK:** Az állami gazdaságok 1962–1964. évi őszi búza termelése. *Gazdálkodás*, 1966 2. sz., 13-22. p.

SZEDERKÉNYI HENRIK: Az állami gazdaságok jövedelmezőségének alakulása az 1950–1960. években. Gazdálkodás, 1962 3. sz., 23-32. p.

SZEDERKÉNYI HENRIK: Az állami gazdaságok termelési költségeinek alakulása a második 3 éves terv időszakában. Gazdálkodás, 1962 1. sz., 33-48. p.

SZEMES LAJOS: A földesi Rákóczi Termelőszövetkezet -országos első. Gazdálkodás, 1967 7. sz., 55-58. p.

SZEMES LAJOS: A Győr-Sopron megyei termelőszövetkezetek 1960. évi gazdálkodásának eredményei. Gazdálkodás, 1961 2. sz., 1-8. p.

SZEMES LAJOS: A Győr-Sopron megyei termelőszövetkezetek 1960. évi gazdálkodásának eredményei. Gazdálkodás, 1961 2. sz., 1-8. p.

SZEMES LAJOS: Az ászári Arany Kalász termelőszövetkezet. Gazdálkodás, 1967 4. sz., 49-53. p.

SZEMES LAJOS: Az országos termelőszövetkezeti termelési verseny továbbfejlesztéséért. Gazdálkodás, 1967 11. sz., 37-56. p.

SZEMES LAJOS: Önelszámoló gazdálkodás a kolhozokban. Gazdálkodás, 1958 3. sz., 62-63. p.

SZÉNAY LÁSZLÓ: Megjegyzések a Bábolnai Állami Gazdaság újszerű szaktanácsadáshoz. Gazdálkodás, 1967 12. sz., 52-54. p.

SZERKESZTŐSÉGI CIKK: az MSZMP Agrárpolitikájának Téziseihez. Gazdálkodás, 1957. 3. sz., 1-2.p.

TÓSZEGI ZOLTÁN: a Vezetők ösztönzésének új módszerei az állami gazdaságok állattenyésztésében. Gazdálkodás, 1966 6. sz., 1-14. p.

TÓTH JÓZSEF: Takarmányadagok összeállítása a lineáris programozás módszerével. Gazdálkodás, 1964 1. sz., 35-49. p.

TÓTH MIHÁLY: Az öntözés közgazdasági és üzemgazdasági kérdései, különös tekintettel a kutatási feladatokra. Gazdálkodás, 1957 1. sz., 1-10. p.

TÓTH MIHÁLY: Az öntözővíz üzemi korlátozásának kérdései (Változások év közben a vízhasználati tervben). Gazdálkodás, 1957 1. sz., 51-59. p.

TÓTH MIHÁLY: Öntözőcsatornák burkolásának jelentősége. Gazdálkodás, 1957 1. sz., 109.p.

TUZA SÁNDORNÉ: A termelőszövetkezetek melléktevékenységének tapasztalatai a budai járásban. Gazdálkodás, 1965 3. sz., 49-55. p.

VÁGÓ JÓZSEF: Összehasonlító üzemlemzés az állami gazdaságokban. Gazdálkodás, 1960 1. sz., 53-66. p.

VÁNCSA JENŐ: Az üzemi döntések megalapozása az Agárdi Állami Gazdaságban. Gazdálkodás, 1967 4. sz., 38-43. p.

VARGA ERNŐ: A termelőszövetkezetek 1967. évi országos termelési versenyének eredménye. Gazdálkodás, 1968 6. sz., 43-54. p.

VARGA ERNŐ: Az országos termelőszövetkezeti verseny 1964. évi eredményei. Gazdálkodás, 1965 3. sz., 73-82. p.

VARGA GYULA: A háztáji gazdaságok jelentősége. Gazdálkodás, 1967 2. sz., 23-26. p.

VINCZE LÁSZLÓ: Az érdekeltek írják. Gazdálkodás, 1957 2. sz., 67. p.

VITAYNÉ MAYER EDIT – VOIT IMRE: A nagyüzemi szarvasmarhatartás gazdaságosságának néhány kérdése az állami gazdaságokban. Gazdálkodás, 1958 1. sz., 33-48. p.

WITTHEN BÉLA: A mezőgazdasági üzem nagyság kérdéseinek tudományos vitája Lipcseben. Gazdálkodás, 1959 4. sz., 76-80. p.

ZSUFFA ERVIN: A kocséri termelőszövetkezet fejlődése. Gazdálkodás, 1967 5. sz., 51-57. p.

I. 3. **A Gazdálkodásban megjelenő írások főbb fókuszterületei az Új Gazdasági Mechanizmus időszakában (1968–1973)**

Hegyi Judit és Tenk Antal

Politikai szinten már 1966 májusában határozat született a mezőgazdaság reformjáról, az ennek nyomán létrejövő Új Gazdasági Mechanizmus azonban hivatalosan csak 1968. január 1-én vette kezdetét.

Már 1966-ban látszott, hogy a mezőgazdaság teljesítménye egyre jobban elmarad a várttól és a gazdaságirányítás gyökeres átalakítása nélkül nincs esély a kedvezőtlen folyamatok visszafordítására.

A Gazdálkodás már a folyamat elején élére állt azoknak a törekvéseknek, amelyek 1968-ban – nagy küzdelmek árán végül érvényre jutottak. Ennek egyik jele az volt, amikor 1966 elején közölték **Klaus Dyrenfurth (1966)** „Tudományos – technikai koncepciók szerepe a gazdaságirányítás új rendszerében” című tanulmányát. A szerző a Német Demokratikus Köztársaság Mezőgazdasági Tudományos Akadémiai Intézetének igazgatója.

Abból indul ki, hogy „Az új ökonomiai elvek alkalmazásával a szocialista piacokon keresztül nyereséget tudnak majd realizálni, és bővített újratermelést érhetnek el. (...) ez új ökonomiai rendszerre van szükség, melynek fő elemei: tudományosan megalapozott vezetői tevékenység, tudományon alapuló, távlatra irányuló, központi állami tervezés; az anyagi érdekelttség kiterjedt alkalmazása.

Az általa kialakított – és tanulmányában részletesen kifejtett – új ökonomiai rendszer fontos eleme. „(...) A népgazdasági vezetés és tervezés ökonomiai rendszerének keretén belül a mezőgazdaságban az ökonomiai ösztönzők zárt rendszerének magja a mezőgazdasági árrendszer.” Egy másik fontos szempont, hogy „Ami a társadalom számára hasznos, annak hasznosnak kell lennie az egyes szocialista üzemek és az üzemek dolgozói számára is.” Új szemléletmódra lesz szükség a tervezés területén is: „A tervezés módszere az új ökonomiai rendszer kereteiben elvileg más lesz, mint a múltban (...) a tudományos-technikai koncepció nem azonos a távlati tervvel. A koncepció messze túlmegegy a távlati tervidőszakon. (...) az olyan kutatási feladatoknak, mint például a prognóziskutatás, gyorsabban kell továbbfejlődnie.” Az írásban nagy hangsúlyt kap a matematikai módszerek alkalmazásának a továbbfejlesztése: „Sokszor kívánatos az egyes koncepciókban javasolt változatokat – lehetőleg matematikai módszerek segítségével – úgy optimalizálni, hogy az a mezőgazdaság legkedvezőbb arányos fejlődését biztosítsa mind saját, mind más népgazdasági ágakkal való összefonódásig.”

I. 3. 1. Az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatos vélemények

1967 elejétől a Gazdálkodás szinte minden lapszámában jelentek meg olyan írások, melyek valamilyen vonatkozásban kapcsolódtak a gazdaságirányítás új rendszeréhez. **Dimény I. (1972)** a hazai mezőgazdaságunk előtt álló főbb feladatokról szóló írásában – miután összefoglalta az előző évekhez képest elért eredményeket -, így summázta a bevezetőjében leírtakat: „Tehát az elmúlt időszakban korszerűsödött mezőgazdaságunk, és belterjes irányba fejlődött.” Ugyanakkor nem hallgatta el azt sem, hogy számos területen nem sikerült elérni a kitűzött célokat: „(...) a mezőgazdaság területén is jelentkeztek olyan nyugtalanító jelenségek, amelyek gátolják gyorsabb és erőteljesebb előrehaladásukat.”

A szerző ezután részletesen kitért a következő időszak fejlődésének általános irányára, amelynek alapjául „A mezőgazdaság korszerűsített, belterjes irányú fejlesztését tekintjük a fejlesztés alapvető kérdésének.” Ennek biztosítékát „Természetesen e nagy jelentőségű célkitűzésünk megvalósításában a gazdaságirányítás reformja, annak tökéletesítése fontos szerepet játszik (...) a szocialista termelési viszonyokban végbement nagyarányú változások (...) új módszereket igényelnek a mezőgazdaság irányításában. Ennek egyik fontos eleme, hogy „(...) a mezőgazdaságban is megszüntetjük a gazdaságirányítás jelenlegi, úgynevezett tervlembontásos rendszerét.” Nagy reményt fűzött a termelőszövetkezeti területi szövetségek létrehozásához.

Egy másik lényeges reformelem, hogy „(...) fokozatosan váljék lehetővé a termelőszövetkezetek használatában levő földek termelőszövetkezeti tulajdonba vétele.” A reform egyik fontos hatása lesz a termelőszövetkezetek „vállalatszerű” gazdálkodásának az erősödése és kiszélesedése.

Az új gazdaságirányítási rendszernek egyik első eleméről, a termelőszövetkezetek érdekképviseleti szervezetének megalakulásáról számol be **Técsi J. (1967)** Komárom megye 61 mezőgazdasági és egy halászati termelőszövetkezetéből alakult „(...) a termelőszövetkezeti érdekek szervezett érvényesítése” a termelés és az árukapcsolatok terén. A termelés közös fejlesztése mellett lényeges eleme az együttműködésnek a „helyszíni szaktanácsadás.” Első közös vállalkozásuk a „Hungarodrog” nevű közös vállalat, a gyógynövénytermelés fejlesztése, amely közös termelésen és értékesítésen alapult. „Előkészítő tevékenység folyik az önálló termelőszövetkezeti kereskedelem továbbfejlesztése érdekében. (...) több termelőszövetkezet létesít társas viszonyt.” Az Ács-banai termelőszövetkezetek a háztáji gazdaságok termékeinek közös értékesítésében fogtak össze. A Szövetség jogi tanácsaival segít a termelőszövetkezeteknek érdekeinek érvényesítésében.

Az alig egy éves tevékenységük egyre szélesebb palettáját jelzi: „A termelőszövetkezeti tagok szociális ellátásának bővítése, az üdültetés stb. koordinálása érdekében felvettük a kapcsolatot az ilyen kérdésekkel foglalkozó szervekkel.”

A termelőszövetkezetek együttműködési formáiról írt cikket **Néveri L. (1967)**. Az írásban Komárom megye termelőszövetkezetei a közös vállalkozásainak a termelésben és az ellátásban játszott szerepéről van szó. A szerző cikkének elején megállapítja, hogy „(...) Komárom megyében – a termelőszövetkezeti melléktevékenység bővülése mellett – egyre szaporodnak a termelőszövetkezeti közös vállalkozások.”

Ezek a vállalkozások részben a termelés-, de egyre gyakrabban a feldolgozás, az értékesítés stb. területén jelentenek újabb munka-, és jövedelemszerzési lehetőséget a termelőszövetkezetek tagjainak.

Komárom megye – azon belül az Ács-banai termelőszövetkezetek – élen járnak az építőipar, a kereskedelem, a vendéglátás stb. területén. Ezek a közös vállalkozások „Meggyorsíthatják a kollektív gazdaságok vállalatszerű tevékenységének kialakulását(...). Kedvezően járulhatnak hozzá a nagyüzemi és a kiegészítő háztáji gazdaság szervezéséhez, egészségesebb, gyümölcsözőbb kapcsolatok továbbfejlesztéséhez, a falusi munkaerő kedvezőbb foglalkoztatásához.”

Szóke A. (1967/a) a melléküzemi tevékenységek jelentőségéről írt cikkében abból indul ki, hogy „(...) az idényszerűségnek olyan hátrányos sajátosságai vannak, amelyek a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségét és biztonságát csökkentik.” E kedvezőtlen hatás csökkentésének egyik lehetősége a melléküzemi tevékenységek létrehozása.

A szerző – miután bemutatja számos kelet európai (szocialista) és nyugat európai (kapitalista) ország e téren követett gyakorlatát -, írásában leszögezi: „A szocialista gazdaságpolitika természetesen nem követheti azt a megoldást, hogy bármely népgazdasági ágat más ágazat rovására kiemeljen és támogasson (...). Meg kell találni azokat az eszközöket, amelyek központi segítséggel és az ágazatból adódó lehetőségek fokozottabb kihasználásával módot nyújtanak az ágazatok egyensúlyi állapotának megszilárdítására.”

Ezt követően megállapítja, hogy a melléküzemi tevékenységek lehetősége meglehetősen széleskörű, a feldolgozáson és szolgáltatáson kívül még számos tevékenység tartozik bele. A szerző a melléküzemek tevékenységét és gazdasági jelentőségét a fővárosi termelőszövetkezetekben vizsgálta és arra jutott, hogy „(...) a termelés körülményei nagymértékben eltérnek a vidéki termelőszövetkezetek átlagos feltételeitől.”

A fővárosi termelőszövetkezetek a város körüli intenzív zöldség és virágtermelést végzik „(...) jellemző, hogy a zöldségtermelés ma is nagy kézi munkaigényes rendszerű.” Ezekben a gazdaságokban – a termelés mellett – a feldolgozásnak és a piacszervezésnek óriási jelentősége van. Az akkori viszonyokra jellemző viszonyok miatt „(...) a melléküzemek egyik leglényegesebb üzemi jelentősége az, hogy jövedelmezőségük kedvezőbb és biztonságosabb, mint az elsődleges termékek előállításáé.” Ebből következően szinte nélkülözhetetlen eszköze a termelőszövetkezetek gazdálkodási és jövedelmezőségi egyensúlyának fenntartásához és a bővített újratermelésének megvalósításához.

Szóke A. (1967/b) egy másik írásában az önelszámoló egységek szervezésének jelentőségét mutatja be a melléküzemágakban. Mint cikkének elején írja: „Az önelszámolási egységeknek, mint szervezési formáknak általános bevezetése a mezőgazdasági üzemekben még nagyon sok akadályba ütközik.” Ennek legfőbb okaként a „belső kooperációs elszámolások” teljes hiányát vagy

kezdetleges voltát jelöli meg. Nagyon lényeges szempontnak tekinti, hogy „(..) az önelszámoló egység tulajdonában termelőeszközök nincsenek (..) a pénzügyi elkülönítettség nem jelent egyben önálló pénzgazdálkodást is.”

A szerző szerint az önelszámoló egységek túlzott önállósága az összüzemi érdekek rovására mehet. Úgy látja, hogy „A gazdasági irányítás reformintézkedései (..) ennek az elszámolási formának (..) az elkövetkező időben fokozottabb szerepet biztosítanak.”

A termelőszövetkezeti közös vállalkozások tapasztalatairól írt tanulmányt **Doffek J.** és **Keresztes I. (1967)** Termelőszövetkezeti közös vállalkozások létrehozását, a 10/1961FM alaprendeletben szabályozták, de tevékenységük „(..) az elmúlt években nem a földművelésügyi szakigazgatás felügyelete alá tartozott.” Kezdetben gyakran előfordult, hogy emiatt a közös vállalkozások alapítása áthidalhatatlan nehézségekbe ütközött. A létrejövő vállalkozások azonban szinte kivétel nélkül nyereségesek, bruttó jövedelmük 1962–1965 között ötszörösére növekedett.

A szerzők által bemutatott példák azt bizonyítják, hogy a közös vállalkozások többsége – megfelelő szervezés mellett – „(..) létesítésükkel jelentősen elősegíthető a szövetkezetek gazdasági megerősödése.”

A háztáji gazdaságok társadalmi jellegéről megjelent írásában **Fekete F. (1967)** abból indul ki, hogy „Az új gazdaságirányítási rendszer elveinek kidolgozása és gyakorlati érvényesítése során, Magyarországon nagy figyelemben részesül a háztáji gazdálkodás.” Ezt annál inkább fontos kérdésnek tartja, mert a háztáji gazdaságok szerepének megítélése még szakmai körökben sem mentes a félreértésektől és tájékozatlanságoktól.

A szerző fontosnak tartja annak kiemelését, hogy „A szövetkezeti tagok közös nagyüzeme és háztáji gazdasága között szerves egybetartozás, sajátos gazdasági egység alakult ki.” Ez a gazdasági egység „a kölcsönös kapcsolatok rendszerén” alapul. Azt is megállapítja, hogy „(..) a termelőszövetkezeti tagok háztáji tulajdona a társadalmi tulajdon egyik sajátos, átmeneti formája.” A termelőszövetkezetekben még hosszú ideig -10-15 évig – „(..) előre láthatóan pótolhatatlan és szükségszerű a háztáji gazdaságok létezése.” A háztáji gazdaság – mint eddig is – „(..) nem képvisel különálló termelési módot, külön gazdasági szektort.” Ez az állapot – alapvető vonásaiban – az új gazdaságirányítási rendszerben is fennmarad.

Már 1967-ben sorra jelentek meg azok a szakkönyvek, amelyek az 1968-tól hivatalosan bevezetett új gazdasági mechanizmusnak a mezőgazdaságban történő bevezetését készítették elő. Ebben a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó járt az élen, ahol egy hat kötetből álló sorozatot szenteltek az ügynek, „Az új gazdasági mechanizmus gyakorlata a mezőgazdaságban.” címmel.

I. 3. 2. Könyvek az új gazdasági mechanizmusról

A Kiadónál abból indultak ki, hogy „(...) a mezőgazdasági szakembereknek is szükségük lesz olyan szakkönyvekre, amelyek a reform elveiről és a rá vonatkozó határozatokról és rendeletekről eligazítást adnak. A sorozat első köteteként jelent meg Simka István–Tóth Béla: „A gazdaságirányítás új rendszere a mezőgazdaságban” című könyve. Csete László „Jövedelem, költség és ár a termelőszövetkezetekben”, Lénárt Lajos–Kovács Imre–Zsuffa Ervin: „A termelőszövetkezetek beszerzési, értékesítési, feldolgozó és melléküzemági tevékenysége”, Lányfalvi Sándor–Csete László: „Tervezés és információ a mezőgazdaságban”, Villányi Miklós: „Pénz- és hiteligzárkodás a mezőgazdaságban” és Berend Iván: „Beruházás a termelőszövetkezetekben” című könyve is e sorozat része.

A Mezőgazdasági Kiadónál jelent meg Tomory László: „Mezőgazdasági építészet” című könyve, melyről Enese L. (1967) készített könyvismertetőt. A könyvben szó van a mezőgazdasági üzemi telepekről, az állattartás épületeiről és az állattartó telepekről, a mezőgazdasági üzemtároló épületeiről, növényház telepek épületeiről stb. építészeti vonatkozásairól, azok korszerű módoszatairól. Enese szerint a könyv „(...) jó áttekintést és útbaigazítást nyújt a mezőgazdasági építészet területén.”

A MÉM Mezőgazdasági Tervező Vállalat (AGROTERV) egy általa kiadott „Mezőgazdasági építészeti katalógusa” című művel igyekezett segítségére lenni a termelőszövetkezetek, állami gazdaságok, mezőgazdasági beruházásokat bonyolítók, hatóságok és egyéb szervek részére „(...) az építendő mezőgazdasági létesítmények kiválasztásánál, a beruházások tervezésénél és előkészítésénél.”

A Gazdálkodásban részletes ismertetés jelent meg Lénárt Lajos–Kovács Imre–Zsuffa Ervin: „A termelőszövetkezetek beszerzési, értékesítési, feldolgozó és melléküzemági tevékenysége” című könyvről. Ez a könyv is annak a hatkötetes sorozatnak a tagja, melyet a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál adtak ki. **Técsi J. (1968)** könyvismertetőjében azt hangsúlyozza, hogy „Mindenesetre már maga a könyv túl széles tematikája is jól tükrözi a mezőgazdaság ellátásában ez ideig elég gyakran jelentkező hiánygazdálkodási problémákat.” A recenzor azt is kiemeli, hogy a könyv megírásának időszakában „(...) számos, a beszerzést, értékesítést, feldolgozást és melléküzemi tevékenységet is érintő rendelkezés látott napvilágot, de jó néhány, főként az üzemi jövedelemszabályozásra vonatkozó jogforrás még csak előkészítés alatt állt, helyesebben késett.” Kifogásolja, hogy a szerzők általánosságban foglalkoznak a jelenleginél sokkal gyorsabb fejlődést igénylő külkereskedelmi lehetőséggel. Helyeseli a szerzőknek azt a felfogását, hogy „(...) az értékesítést a termelés önálló szakaszának tekintik.” Újszerűnek tartja a „vertikális kooperáció” fogalmának újszerű értelmezését.

A Gazdálkodás nemcsak a hazai, hanem a külföldi szaksajtóban megjelenő írások bemutatásával is igyekezett megismertetni a mezőgazdaság reformjával kapcsolatos nézeteket.

Nagy J. (1968) három szovjet szerzőnek a „Gazdasági reform a szocialista országok mezőgazdaságában” című könyvét mutatja be. A könyv szerzői előljáróban megállapítják: „(...) az európai szocialista országokban (a Szovjetunió nem szerepel a felsorolt országok között!) (...) Fogyatékoságok fordultak elő a szocialista üzemek, de az egész mezőgazdasági irányítási rendszerben is.” Ahogy írják: „Mindez végső soron szükségessé tette a gazdasági élet megreformálását.”

A recenzor – miután bemutatja a könyv egyes fejezeteinek tartalmát – megállapítja: „Az ismertetett könyvnek kétségtelenül az a legnagyobb érdeme, hogy az európai szocialista országok mezőgazdaságában végrehajtott gazdasági reformot egy kötetben, egymás mellé állítva adja.”

A könyv egyik érdekessége, hogy – miközben több vonatkozásban is név szerint említi Bulgáriát, Csehszlovákiát, az NDK-t és Romániát – Magyarországról csak általánosságban tesz említést.

I. 3. 3. Jövedelemviszonyok alakulása

A gazdaságirányítás új rendszerében még az addigiaknál is erőteljesebben jelentkezett a különböző tevékenységek révén elérhető jövedelem nagysága. **Csepely-Knorr A. (1968)** a termelőszövetkezetekben alakuló termelési költségekről és a jövedelem alakulásáról szóló cikkében írja.

„A tervezés során már most megkezdődött annak a mérlegelése, hogy az egymással versengő termékek közül melyiket válasszák, vagy milyen arányokat alakítsanak ki közöttük.”

Ennek alapvető oka az, hogy csak a termelési költség és jövedelem ismeretében „(…) ítélni lehet meg helyesen – az anyagi érdekeltiségre támaszkodó önálló vállalati gazdálkodás keretei között – a népgazdasági célkitűzések megvalósulása is.”

A szerző szerint az 1968 utáni időszakban jelentős szerepe lesz annak, hogy a közös gazdaságoktól milyen mértékű lesz a központi elvonás és mekkora termelésbővítésre lesznek képesek a gazdaságok.

A 400 termelőszövetkezetre kiterjedő 1967. évi vizsgálatok alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy „(…) a nettó jövedelem tömegét tekintve a termelőszövetkezeteknek 1968-ban meg kell elégedniük az 1967. évi szinttel.”

Csete L. és Pályi J. (1968) a közös gazdaságok termelési irányának a jövedelemre gyakorolt hatásáról írt cikkükben arra hívják fel a figyelmét, hogy a termelési szerkezet kialakításának az önálló gazdálkodás erősödésével párhuzamosan egyre fontosabb szerepe lesz, „(…) mert az olyan tartalékát képezi a termelőszövetkezeti gazdálkodásnak, ami a gazdaságirányítási rendszer első éveiben már a jövedelemnövelés jelentős forrása lehet.”

A cikk megírásakor 300 termelőszövetkezet bevonásával, 1967. évi reprezentatív adatokon nyugvó vizsgálatokat végeztek és úgy találták, hogy a kapott eredményeket „(…) a közös gazdaságok vezetői még az 1969. évi tervek kimunkálása során érvényesíthetik.”

A 12 termelési irányba sorolt 300 termelőszövetkezetből 58 szarvasmarha tenyésztő, 54 vegyes termelést folytató, 43 kenyérgabona – termelő és csupán 30 feldolgozó és melléküzemi tevékenységet folytató gazdaság volt. A jövedelemmutatók értéke alapján kialakított sorrend szerint a legkedvezőbb helyzetben a zöldségtermelő termelőszövetkezetek (22 gazdaság) voltak, őket a feldolgozó- és melléküzemi irányú termelőszövetkezetek (30 gazdaság), majd a rizstermelő termelőszövetkezetek (6 gazdaság) követték. A sor végére a szarvasmarha – tenyésztő termelőszövetkezetek (58 gazdaság) kerültek, de valamennyi állattenyésztési irányú gazdaság a vegyes profilúakkal együtt szintén a felsorolás második részében szerepel.

A szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy „(...) a szakosításból adódó előnyöket kiaknázva jó eredményeket lehetett elérni”, továbbá: „A területegységre jutó jövedelem kiemelkedően magas a feldolgozó és melléküzemi tevékenységet folytató termelőszövetkezetekben”, aminek magyarázatát a vertikális együttműködésben látják.

Az új gazdaságirányítási rendszerben más megvilágításba kerültek az érdekeltségi rendszerek is. **Erdei F. (1969)** az élelmiszergazdaság új érdekeltségi viszonyait vizsgálja az Országos Agrárgazdasági Konferencián elhangzott előadásában. Abból indult ki, hogy „(...) Az új mechanizmus az áru- és pénzviszonyok alapján az értéktörvény szabályozó szerepének elismerését jelenti, s ezzel együtt azt, hogy a szocialista gazdaságban a tervszerűség döntően a vállalati önállóságra épülő szabályozó rendszeren keresztül érvényesül.” Az anyagi érdekeltségnek – ahogy korábban is – három relációban (népgazdasági, vállalati, egyéni) egyidejűleg kell érvényesülni úgy, hogy az egyensúly „dinamikus egyensúlyi állapotot jelentsen.”

Erdei – miután tételesen számba vette mindhárom reláció konkrét viszonyait az érdekeltség területén – arra a következtetésre jutott, hogy „A vertikális integrációk létrehozása szinte minden élelmiszergazdasági ágazatban létfontosságú (...) a vertikális láncolat egyes fázisai között fel kell ismerni az érdekközösséget (...) a rendelkezésre álló eszközök felhasználását az illető vertikum kritikus pontjaira tudják koncentrálni az egész ágazat fejlesztése szempontjából.”

Bognár J. (1969) ugyanezen a Konferencián elhangzott előadásának bevezetőjében az „integrált gazdasági cselekvés” fontosságát emelte ki. Mint mondta: „Az integrációt tehát olyan folyamatszabályozási tevékenységnek tekinthetjük, amely sok résztvevőre terjed ki és valamennyi számára kedvező gazdasági eredményt biztosít.” Azt hangsúlyozta, hogy a következő évtizedek gazdaságpolitikában „(...) előrelátásra a gazdasági stratégiában, hajlékonyságra és gyorsaságra a gazdasági taktikában lesz szüksége az élelmiszergazdaságnak.

Romány P. (1969) a Konferencián elhangzott korreferátumában az élelmiszergazdaság állami támogatásával foglalkozva, az ágazat integrált folyamatszabályozásának magasabb szintre történő emelése mellett érvelt, ami egyben a „társadalmi munkamegosztásnak” egy új szakaszát jelentené. Ezt követően azt emelte ki, hogy az élelmiszergazdaságban „(...) növekvő állami támogatásra van szükség (...) az állami támogatást nem tekintem azonosnak a közvetlen pénzügyi támogatással (...) gazdaságpolitikai szabályozó eszközök rendszeréről van szó.” Korreferátumát azzal zárta, hogy „(...) az állami támogatás (...) a következő években is fennmarad, és ha szükséges, akkor még növekedhet is (...) a támogatás folytatása gazdaságpolitikai követelmény lesz, de szigorú feltételekkel.

Márton J. (1969) a Konferencián elhangzott korreferátumában az élelmiszergazdaság szervezeti továbbfejlesztésének lehetőségeivel kapcsolatban abból indult ki, hogy „(...) az élelmiszergazdaság, mint közgazdasági fogalom, mint a gazdaságpolitika tárgya még nem épül a szakmai közvéleményben egységes értelmezésre (...) a minisztériumi irányításban megvalósított összevonás csak kereteket, lehetőségeket adott, de még hátra van a vállalati gazdálkodás és az állami költségvetés egészében

az új gazdaság szervezési elvek gyakorlati megvalósítása.” A társadalmi munkamegosztással kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, „(...) ágazatonként más-más szervezeti forma a legelőnyösebb.” Fontosnak tartja kiemelni, hogy vertikális együttműködés működhet az együttműködés résztvevőinek különböző fejlettségi szintje mellett is. Kutatási eredményekre hivatkozva állítja: „Valamely fázis termelőerőinek elmaradottságát gyorsabban lehet felszámolni a gazdaság szervezés vertikális módozatainak felhasználásával.” Nehézséget a „közös vertikális érdek” felismerése okozhat. Végül azt hangsúlyozza, hogy „(...) a termelőerők fejlesztése terén hozhat gyorsabb fejlődést a vertikális kapcsolatok további bővítése, szorosabb kiépítése, főleg nagyméretű regionális vállalkozások keretében, másrészt a ma még nyersanyagtermelő mezőgazdasági vállalatok tevékenységének kiterjesztése feldolgozásra és kereskedésre.”

Lénárt L. (1969) a termékforgalmazásnak az élelmiszer gazdaságban történő korszerűsítéséről szóló korreferátumában – az élelmiszer gazdaságban kialakult termékforgalmazási rendszer ismeretét követően – felvázolta az új rendszer hatását az élelmiszeripar anyagellátására, a lakosság élelmiszerellátására és az export fokozására. A gazdasági reform hatását abban látja, hogy „(...) a központi tervezési rendszer piaci mechanizmussal való egybekapcsolása nyomán a korábban alkalmazott adminisztratív módszereket a kereskedelmi, piaci kapcsolatok alkalmazása váltja fel.” Jelentős változás, hogy a mezőgazdasági termelők és feldolgozó vállalatok egyenjogú kereskedelmi partnerként állnak egymással szemben, ami elősegíti a piaci igények összehangolását a gazdaságos termelési lehetőségekkel.

Jelentős változásnak tartja, hogy „Vállalataink az új mechanizmus első évében már oly aktívan kapcsolódtak be a külkereskedelmi munkába, hogy egyes területeken már megérték a feltételek az önálló kereskedelmi tevékenység zavartalan átvételéhez.”

Jankó J. (1969) a Konferencián elhangzott korreferátumában a nyersanyag termelés fázisában jelentkező érdekeltségi viszonyokat elemezve abból indult ki, hogy a három fő állatfaj esetében „(...) a végtermék – előállítás teljes vertikumában felmerült költségek felülmúlják az értékesítési árakat.” Ennek következménye, hogy ezek a tevékenységek sok gazdaságban veszteségesek, amin csak állami dotációval lehet segíteni, illetve az érdekeltségi viszonyokat korrigálni. Az új gazdaságirányítási rendszerben szükségesnek látszik az állami támogatás addigi rendszerének felülvizsgálata és tevékenységi körönkénti differenciálása.

Berényi J. (1969) az önköltség és a támogatás élelmiszer gazdaságon belüli problémáit taglaló korreferátumának bevezetőjében azt hangsúlyozza, hogy „Az alapvető probléma – akár mezőgazdasági, akár ipari termelésről van szó – az, hogy a termelés folyamán milyen a felhasznált népgazdasági eszközök hatékonysága (...) az adott termelési szakaszban vagy szektorban milyen nagyságrendű nemzeti jövedelmet biztosítanak.” Ennek megállapítása azonban csak is reális ár-érték viszonyok mellett lehetséges, amihez viszont elengedhetetlen a reális alapokon nyugvó önköltségelemzés. Ezt követően megállapítja: „(...) az egész problémának a gyökere az árrendszerben, az érték- és árviszonyoknak az eltérítésében keresendő.” Az élelmiszer gazdaság részére nyújtott támogatások

hatásai mikro (üzemi) és makro (népgazdasági) szinten kezelendők, azonban „Nem lehet az élelmiszergazdaság keretén belül megoldani problémákat, amelyek népgazdasági vertikumban nemzeti jövedelem – csökkenést eredményeznek, viszont minden olyan megoldást alkalmazni kell, amely népgazdasági szinten növeli a nemzeti jövedelmet.”

Inczédi K. (1969) korreferátumában azokat a problémákat foglalta össze, amelyek az érdekeltségi rendszerek összhangjában mutatkoznak. Fontosnak tartja leszögezni, hogy „(...) nem lehet célul kitűzni a jó összhang elérését (...) ezek összhangjának csupán a közelítése érhető el.” Még szakmai körökben is vita van a mezőgazdasági üzemeknek, ipari tevékenységének megítélésében, „(...) sokan vitatják és átmeneti megoldásnak tartják, hogy mezőgazdasági üzeink a mezőgazdasági termeléstől független ipari termelést folytassanak.” Ennek a folyamatnak az elemzői leginkább az ipari és mezőgazdasági dolgozók jövedelemszínvonalának az utóbbiak javára történő eltolódásától féltik a társadalmi közvéleményt. „(...) nem értek egyet azokkal, akik eltúlozzák a mezőgazdasági dolgozók jövedelmeit és pánikhangulatot igyekeznek létrehozni életszínvonal – politikánkban.”

Komárom megyei tapasztalatokra alapozva fontosnak tartja az új tulajdon formáknak, illetve különféle társulásoknak a kialakulását azok tevékenységének segítését.

Takáts Gy. (1969) az érdekeltségi rendszerben tapasztalható feszültségekkel kapcsolatos korreferátumának elején leszögezi: „(...) az élelmiszergazdaságban az irányítás új rendjének bevezetésével (...) a vállalati önállóság növekedése következtében általában fokozódott a gazdálkodó egységek piaci aktivitása (...) növekedtek, illetve stabilizálódtak a vállalati és személyi jövedelmek.” Ez a tény azonban nem fedheti el azokat a feszültségeket, melyek az érdekeltségi rendszerekben továbbra is fellelhetők „(...) a piaci szükségletek és az élelmiszertermelés között.” Bár tapasztalható némi előrelépés, de még mindig nem sikerült harmonikus egyensúlyt teremteni (...) a mezőgazdaság és a hozzá kapcsolódó felvásárlói és feldolgozóipari ágazatok kölcsönös kapcsolatainak elrendezése tekintetében.”

A feszültségek megléte, a beruházások állami támogatásának „kötöttségére”, a mezőgazdasági árak nem megfelelő szabályozására a termelés rugalmatlan finanszírozására és a hitelfelvétel korlátozott lehetőségére és kedvezőtlen kamatfeltételekre vezethetők vissza.

Sövény S. (1969) a vertikális kapcsolatok élelmiszergazdaságban kialakult vertikális kapcsolatokról szóló korreferátumában abból indul ki, hogy „A mezőgazdaság és a feldolgozóipar jelenlegi gazdasági kapcsolatait az jellemzi, hogy ezek a kapcsolatok szervezetenként nincsenek aláátmasztva.” Ennek egyik okát a törvényi háttér – így a termelészövetkezeti törvény – meglévő hiányosságaiban látja. A termelészövetkezetek egymásközti társulásának szervezeti formája a törvény szerint az egyszerű gazdasági együttműködés, a közös vállalkozás, illetve a szövetkezeti közös vállalat lehet.

Sövény szerint: „Szükséges kialakítani az ágazati, a területi és a perspektivikus fejlesztés koncepcióját és ennek szervezeti megoldásait a korszerűség igényével. (...) csak egy távlatibb perspektíva

lehet az integráció létrehozása.” Lényeges szempontnak tartja, hogy a létrejövő mindegyik formának biztosítania kell „(…) a feldolgozó ipar és a mezőgazdasági termelő vállalatok gazdasági, szervezeti és jogi önállóságát.

I. 3. 4. Érdekeltségi viszonyok alakulása

Az új gazdaságirányítási rendszer sikerének egyik sarkkövéről, az anyagi érdekelttség szerepéről készült írásában **Farkas J.-né (1969)** egy tartósan mérleghiányos, kedvezőtlen adottságok között gazdálkodó termelőszövetkezet gazdaságfejlesztési programjának az anyagi érdekelttségi rendszerre gyakorolt hatását mutatja be. Bevezetőjében leszögezi, hogy „(…) a tagok érdekelttsége nélkül minden termelésfejlesztési elképzelés megvalósíthatatlan, helyes termelési szerkezet kialakítása nélkül viszont a munkaerő hasznos foglalkoztatása nem biztosítható.

Az Agrárgazdasági Kutató Intézet munkatársai által kidolgozott gazdaságfejlesztési program alapján 1967-ben elkezdődött a termelőszövetkezet megszilárdítására irányuló munka, aminek központi magja egy új munkadíjazási rendszer kialakítása volt. Ennek hatására a korábban veszteséges szövetkezetből két év alatt nyereséges gazdaság lett, ami az új munkadíjazásnak köszönhető. A szerző szerint: „A garantált munkadíjazás elősegíti a termelőszövetkezetek vállalati gazdálkodását, a tervszerű munkaerő- és munkadíj – gazdálkodást.”

Az élelmiszeripari nyersanyagok és késztermékek 1968 utáni árarányának alakulásáról elhangzott előadásában **Kiss L. (1969)** az állami élelmiszeriparra vonatkozó árak alakulásával foglalkozik. A témaválasztás indokaként azt említi, hogy „(…) az új gazdaságirányítási rendszer az élelmiszeripar költségszerkezetében és árviszonyaiban változásokat hozott, és 1968 az az első év, amikor a változásokat a tényszámokon keresztül szemlélhetjük.

A termelői árak alakulása szempontjából lényeges változás, hogy „(…) a gazdaságirányítás új rendszerében a forgalmi adókat, illetve ártámogatásokat a nagykereskedelmi tevékenység során realizálják, ezeket tehát a termelői árak nem tartalmazzák.” Az élelmiszertermékek egy jelentős részénél (tej, hús, stb.) számottevő árkiegészítésre van szükség a fogyasztói árak kialakításakor.

Miután a mezőgazdasági eredetű nyersanyagok felvásárlási árszintje alatta van (mintegy 83%-a) az ún. értékszintnek, ezért „(…) a felvásárlási árszint nem csökkenhet anélkül, hogy a mezőgazdasági lakosság jövedelmi szintjét a csökkenés ne érintené.”

Az új gazdaságirányítási rendszer egyik jelentős kérdése a KGST – piacokra kerülő élelmiszertermékek mennyiségének és összetételének alakulása. A szerző szerint az élelmiszertermékek kedvező a színvonala miatt „(…) törekedni kell a KGST – piacokon a mezőgazdasági és élelmiszertermékek kivitelének fokozására.”

Az új gazdaságirányításnak egyik fontos célja és várható eredménye a mezőgazdasági termelés korszerűsítése volt. **Szabó B. (1969)** a korszerűsítés és a koncentráció összefüggéséről készült tanulmányában abból indul ki, hogy „A tudományos haladás eredményei, a korszerű technika vívmányai

mindinkább csak nagyobb területtel rendelkező szervezetekben, nagy gazdasági egységekben használhatók ki hatékonyan.” Ennek a dolognak végső soron versenyképességi vonatkozásai vannak, ami idővel csak fokozódik.

A szerző szerint a korszerűsítés egyik eszköze a koncentráció, aminek első lépése az üzemi koncentráció lehet. „A koncentráció természetesen csak az üzemek kölcsönös együttműködése alapján történhet.” A gyakorlatból vett példák azt bizonyítják, hogy „(...) a mezőgazdasági üzemek továbbfejlődésének lehetőségét (...) az üzemméret ésszerű megállapítását, az üzemek közötti hatékony együttműködést kívánja annak érdekében, hogy az üzemfejlesztés a továbbfejlődés előrelátható távlatainak is megfeleljen.”

Bethlendi L. (1970) a termelés növekedésének is és hatékonyságának összefüggéseiről szóló írásában a közös gazdaságok 1960–1968 közötti fejlődését vizsgálva megállapítja, hogy „A közös gazdaságok teljes termelésének volumene 1960-ról 1968-ra, több mint kétszeresére, 206,5-ra nőtt (...) a termelés növekedését meghaladta az árutermelés növekedése. A szerző azt is megjegyzi, hogy a szóban forgó időszakban 33,5%-kal emelkedett a mezőgazdasági termékek árszínvonala. Kedvezőtlenül alakult az egységnyi állóeszközértékre jutó mezőgazdasági új érték volumene és csökkent a munkatermelékenységi színvonala is. Mindebből következik, „(...) hogy a termelészövetkezeti termelés ráfordítás–igényessége fokozódott. Az adatokból az is kitűnik, hogy az addigi növekedés az extenzív fejlődésnek köszönhető, amit fokozatosan fel kell váltania „az intenzív fejlődés eszközeinek”, mint amilyen a koncentráció, a szakosítás és az együttműködés különböző formái. A cél a mezőgazdasági termelés hatékonyságnövelése.

Csete L. (1970/a) a termelészövetkezetek üzemgazdasági tevékenységének feladatairól készült tanulmányában (XIV. évf., 7.sz.) az új gazdasági mechanizmusból fakadó teendőket foglalja össze. Mint bevezetőjében írja: „(...) a kibontakozó decentralizált gazdasági modellben (...) új helyzet bontakozott ki, amelyre jellemző a vállalati önállóság, a vállalatszerű gazdálkodás előtérbe kerülése (...) előtérbe került a döntésmegalapozás problémája, a döntési alternatívák kidolgozása.” Ebben a folyamatban nélkülözhetetlenné válnak a közép és hosszú távú tervek, a vállalati stratégia kidolgozása.

A szerző szerint az üzemgazdasági tevékenységben belül egyre nagyobb szerep jut a rendszeres elemző munkának, mert „Megalapozott döntésre jutni, néhány évre előre tekintve vezetni ma már az objektív, kiinduló helyzet alapos ismeretében lehetséges.” A korszerű tervező munka nem nélkülözheti a szakszerű, alapos elemzést. A tervezésen belül nő a változatok, az alternatívák készítésének jelentősége. Az önálló, vállalatszerű gazdálkodás elkerülhetetlen velejárója a kockázatvállalás, ezért a tervekben is foglalkozni kell a kockázat reális mértékével: „(...) a kockázatot ugyanis nem elkerülni, hanem kalkulálni kell.

Az új gazdaságirányítási rendszerben az üzemgazdasági munka iránti növekvő igény „(...) feltételezi az újabb módszerek, eljárások elsajátítását.”

Csete L. (1970/b) a mezőgazdasági ráfordítások hatékonyságának vizsgálatáról szóló tanulmányában a gazdasági mechanizmus reformjának egyik céljaként fogalmazta meg, hogy „(...) segítségével elő, hogy a társadalom összmunkája hatékonyabbá, és azon belül minden gazdasági egység munkája szervezettebbé váljon.”

A szerző szerint a központilag, tervszerűen szabályozott, decentralizált gazdasági modellben a hatékonyság vállalati keretek között növelhető. „Az élelmiszergazdaság hatékonysági kritériumához igazított szabályozók előmozdítják, hogy a vállalati érdek a hatékonyság növelését szolgálja, ágazati és népgazdasági szinten egyaránt.” A hatékonyság fokozásának tényezői közül a termőhelyi adottságok jobb kihasználását, a szakosítás elmélyítését és az üzemi méretek optimalizálását emeli ki. Írását azzal zárja, hogy „Nemcsak népgazdasági szinten kell foglalkozni a termelési tényezők arányosításával, hanem egy-egy gazdaságban vagy területi egységben is.”

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelemszabályozási rendszerének időszerű kérdéseiről készült írásában **Garamvölgyi K. (1970)** abból indul ki, hogy „(...) a népgazdaság egyes ágazataiban – és így a mezőgazdaságban is – alkalmazott szabályozórendszer elsősorban kapcsolódik az adott terület árrendszeréhez és ármechanizmusához.” Ebből arra a következtetésre jut, hogy „(...) az árak orientáló szerepének a gazdasági cselekvésben, és a jövedelmek megfelelő szabályozásán keresztül kívánjuk az önálló gazdálkodást kibontakoztatni, az anyagi érdekeltséget érvényesíteni.”

A korábbihoz képest az új szabályozó rendszerben „(...) a szövetkezetek bérrendszerezésére, bér-gazdálkodásának kialakítására vonatkozóan közvetlen állami előírások nincsenek.” A szerző szerint a reform további kibontakoztatása fontos feladattá tette a jövedelemszabályozási rendszer – ezen belül a föld adórendszer – korszerűsítését. Lényeges eleme a felhalmozási célú jövedelmek adómentessé tétele, valamint a jövedelemelosztást szabályozó adó bevezetése. Megnőtt a forgalmi adó szerepe, ami a termelőszövetkezeti tevékenységek bővülésével függ össze. Végül megállapítja, hogy az adórendszer esetében szükség van a mezőgazdasági termelőszövetkezetek adóztatásában „(...) egy olyan adó típusra, amely megfelelő terelő – hatást fejt ki a felhalmozási tevékenység felé és csak meghatározott mértékkel engedi adómentesen emelkedni a személyi jövedelmeket.” (Ez a határ 16000 Ft/fő/év volt 1969-ben).

Márton J. (1971) a közgazdasági szabályozás – vállalati érdekeltség témájában készült cikkében azt emeli ki, hogy „(...) még nem adhatunk végleges választ a vállalati önállóság ösztönző erejéről, a műszaki forradalmat gyorsító vagy fékező elemeiről, nincs egyértelműen tisztázott követelményrendszer, amelynek alapján a vállalatok és a szövetkezetek alkalmazkodhatnak az új közgazdasági környezethez.”

A szerző szerint az új szabályozási forma újszerű vállalati alkalmazkodást kíván, ami nem alakul ki egyik napról a másikra. „A változások közül nehéz kiválasztani azokat, amelyek tartós tendenciákat tükröznek s egyben a gazdaságirányítás új módszerének következményei.” Vállalati nézőpontból mindig elsődleges feladat a környezethez való alkalmazkodás és „(...) a közgazdasági környezet megváltoztatása mindenkor másodlagos törekvés.” Az alkalmazkodás lehetséges módjai közül a termelési struktúra változtatását, belső szervezeti intézkedéseket, élelmiszer – gazdaságon kívüli ágazat kialakítását, integráció létrehozását emelik ki.

A vállalati érdekeltséggel kapcsolatban azon az állásponton van, hogy „(...) a gazdaságpolitikai célokot megtestesítő szabályozók az egyéni érdekeltségre történő átváltás lehetősége nélkül ritka kivételképpen hoznak javuló vállalati eredményeket.”

Az élelmiszergazdaságban létrejövő „vállalkozási kötelekeket” a gazdaságszervezés modern formájának tekinti, melyek többségét szövetkezetek hozták létre. A továbbfejlődéshez szükségesnek tartja ún. „vertikális vállalalkozási kötelekek” létrejöttét.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek anyagi érdekeltségéről **Márton J. és Nagy J. (1971)** írásukban történelmi áttekintést adnak a hazai termelőszövetkezetekben alkalmazott munkadíjazási formákról, 1949-től 1970-ig. A korábbi (1967-ig) tartó módszerekkel kapcsolatban megjegyzik, hogy hiányosságaik ellenére „(...) az ösztönző módszerek eredményfokozó hatása (...) még akkor is kedvezőnek mondható, ha az egyes ágazatok között ideiglenesen feszültségek alakultak ki.”

Az 1967. évi III. törvény új helyzetet teremtett azzal, hogy lehetővé tette a szövetkezetekben az ún. „garantált” munkadíjazást, aminek 1968-tól történő bevezetését az új gazdaságirányítás során életbe lépő szabályozók tették lehetővé.

A szerzők megállapítják: „(...) a kialakult díjazási rendszer kedvezően hatott a termelőszövetkezeti tagok munkaaktivitására, (...) anyagi érdekeltségük fokozására (...) végeredményben a termelőszövetkezeti termelési-gazdálkodási tevékenység további fejlesztésére és megszilárdítására.”

I. 3. 5. Új típusú gazdasági kapcsolatok

A termelőszövetkezet gazdasági kapcsolatainak lehetőségeiről készült írásában **K. Nagy S. (1970)** összefoglalja azokat az okokat, melyek a gazdaságok számára jelentős előnyökkel, hatékonyság- és jövedelemnövekedéssel járnak. Mint írja: „Ezeket a folyamatokat a gazdaságirányítási rendszer reformja is erősíti, de még sok az akadály is, főként a termelőszövetkezetek és az állami élelmiszeripari vállalatok együttműködésének az útjában.”

A szerző úgy látja, hogy a termelőszövetkezetek jelenlegi méretei alapján alkalmasak a korszerű technika, technológia befogadására, „(...) de az iparszerű termelési eljárások bevezetése (továbbfeldolgozás, értékesítés, szolgáltatás) bővülése (...) eleve igényli a közös gazdaságok egymás közötti vagy a szövetkezetek és állami vállalatok közötti gazdasági együttműködést.” Ennek formáiként a termelőszövetkezetek közös vállalkozását, a szövetkezetek közös vállalatát és az agráripari egyesületet említi. „A vertikális kapcsolatok szervezője mindig az a vállalat vagy vállalati csoportosulás lehet, amely az ágazatról megfelelő áttekintéssel, információval rendelkezik.” A sikeres együttműködésekben nagy szerep jut az „egységes élelmiszergazdasági szemléletnek”. Mint írja, ezek az együttműködések nem nélkülözhetik a termelőszövetkezetek területi szövetségeinek érdekvédelmi tevékenységét.

A téma fontosságát jelzi, hogy a KGST-ben állandó bizottságot hoztak létre az élelmiszer-gazdaság vertikális integrációjának tudományos kutatására, melynek témavezetője az Agrárgazdasági Kutató Intézet lett. Üveges L. (1971) írásának bevezetőjében megállapítja: „(...) a többi KGST tagországhoz képest Magyarországon a gazdasági gyakorlatban is, viszonylag jobban előrehaladt

a vertikális integrációs folyamatok szervezése.” Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy „A vertikális integráció kutatása rendkívül bonyolult folyamat, komplex feladat. A számos kutatási területből talán legfontosabbak a közgazdasági szabályozók, amelyek elősegítik a vertikális integráció különböző formáinak megvalósítását.”

A szerző szerint Magyarországon az alábbi szocialista országoktól különböző módon történik az élelmiszer-gazdasági integráció. A többi szocialista országban érvényesülő gyakorlattól eltérő magyarországi sajátosság, hogy eddig elsősorban a mezőgazdasági üzemek részéről indult kezdeményezés a mezőgazdasági termelést követő élelmiszer-gazdasági fázisok integrálására. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a háztáji gazdaságok jelentősége továbbra is fennmarad, ezért fontos, hogy „(...) a háztáji és a termelőszövetkezeti közös gazdaságok közötti integrálódás mint következetesebben menjen végbe. „Az integrációs folyamatok valamennyi fázisára kiterjedő összehangolásában egyre nagyobb szerepe lesz a gazdaságmatematikai módszereknek és a számítógépes eszközöknek.

I. 3. 6. A termelőszövetkezetek kiegészítő tevékenysége

Az 1968 utáni években a Gazdálkodásban egyre nagyobb teret szenteltek a termelőszövetkezetek kiegészítő tevékenységének bemutatására.

Balogh K. (1969) a mezőgazdasági eredetű termelőeszközök forgalmának új vonásairól készült írásában abból indul ki, hogy „A gazdasági mechanizmus reformjának irányelvei között fontos helyet foglal el a termelőeszköz-forgalom kötöttségének feloldása (...) kiiktatva felesleges forgalmi láncszemeket. Ebben a folyamatban jelentős akadályt képez még ma is, hogy „(...) A nagykereskedelmi integráció az iparszerű vetőmagtisztítással megteremtette a vetőmag-forgalmazás monopóliumát.” 1968-tól új eleme ennek a tevékenységnek, hogy a termelő, termeltető-forgalmazó és a fogyasztói vállalatok (gazdaságok) szabadon választják meg partnereiket, ami által erősödött a termelő vállalatok érdekeltsége és önálló döntési lehetősége.

A szerző szerint: „Mindezek nyomán a mezőgazdasági eredetű termelőeszközök (vetőmagvak és szaporítóanyagok) előállításában, manipulálásában és forgalmazásában is kialakulhatnak azok a vertikális szervezetek, amelyek nemcsak a népgazdaság számára lesznek előnyösek, hanem a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok gazdálkodási eredményeit is növelik.”

A mezőgazdasági termelő vállalatok közvetlen értékesítő tevékenységéről **Lakatos S. (1969)** írt cikket. Mint írja, „(...) a közvetlen értékesítés korábban hosszabb ideig inkább megtúrt tevékenység volt.” Ugrásszerű emelkedésnek csak 1967 után indult, amikor az 1020-as kormányhatározat szabad utat engedett a szabadpiaci értékesítésnek. Már 1968-ban kitűnt, hogy pl. Budapesten – bizonyos termékcsoportok esetében – közel 50%-os volt a részesedése, így „(...) már nem tekinthető csupán városi ellátást kiegészítő tevékenységnek.”

A szerző hitet tesz amellett, hogy fejlesztésre és támogatásra érdemes tevékenységről van szó, ezért „(...) a negatívumok ellenére (...) a termelőüzemek értékesítő tevékenységét segíteni és fejleszteni kell.”

Pilling A. (1969) a termelőszövetkezeti gazdálkodás új tendenciáiról készült írásában az új gazdaságirányítási rendszer első évében tapasztaltokról számol be, amihez 250 termelőszövetkezet 1967–1968. évi zárszámadási adatait használta fel.

A termelési érték egy év alatti 16%-os növekedése annak ellenére jelentős eredmény, hogy a bruttó jövedelem területegységre vetített értéke ennek felét sem érte el. A vizsgálati eredményekből az is kitűnik, hogy „(...) a jövőben a személyes jövedelem megfelelő növekedésére csak abban az esetben lehet számolni, ha gondoskodunk a felhalmozás kielégítő növekedéséről.”

A szerző azt emeli ki, hogy „(...) az új gazdaságirányítási rendszer egyik fontos célkitűzése a jövedelmezőség fokozása.” A termelőszövetkezetek árbevételének egy év alatti növekedésében a melléktevékenység fokozódásának nagy szerepe volt, ami a személyi jövedelmekre is kedvezően hatott. „A termelőszövetkezetek anyagi ellátottsága és helyzete az új gazdaságirányítási rendszer alkalmazásának eredményeként egészében véve javult 1968-ban.”

A mezőgazdasági termékek élelmiszeripari feldolgozásának termelőszövetkezeti tapasztalatairól írt **Zoványi I. (1969)**. Írásának bevezetőjében megállapítja, hogy „(...) Ez a tevékenység lassan fejlődik, lényegében elmarad ma is a szükségletektől és azoktól a szükségszerűségektől, bizonyos tekintetben a lehetőségektől is, amelyek a szövetkezeteket e tekintetben ösztönzik. Ennek számos oka közül a korábbi beidegződéseket, a vezetésben tapasztalható szakmai hiányosságokat és a kockázatvállalással kapcsolatos bizonytalankodás említi a szerző. A gyenge termelőszövetkezetek esetében a tőkehiány és gátló tényező. Végül megállapítja: „A termelőszövetkezetek gazdálkodásának ezt az oldalát még nagyrészt az útkeresés jellemzi.

Székely T. (1969) viszont egy olyan termelőszövetkezetről ír, ahol már túl vannak a kezdeti nehézségein, a termelőszövetkezeti tagok 14,5%-a valamelyik melléküzemágban dolgozik. A tőki Egyetértés Termelőszövetkezet keretében 1967-től már két építőbrigád, egy varroda, egy lakatosüzem és egy vendéglő végzett ilyen jellegű tevékenységet. Tervezik egy húsfeldolgozó, és egy gyümölcs- és borfeldolgozás kombinát létesítését, két másik termelőszövetkezettel közösen. „A kombinát a három termelőszövetkezet gyümölcs és szőlőtermését feldolgozva jelentős jövedelem elérését teszi lehetővé, és újabb munkaalkalmat ad a nevezett községek lakosságának és a termelőszövetkezet tagságának.

Az élelmiszer-gazdaságon belüli termelési, feldolgozási és értékesítési kooperációk Bács Kiskun megyei helyzetéről számolt be **Kiss J. (1971)**. Ilyen kooperációk a megyében már 1961-től kezdődően működtek, mindenütt a termelőszövetkezetek alaptevékenységéhez kapcsolódóan. 1967-től az irányítás reformja újfajta együttműködések lehetőségét nyitotta meg: sorra alakultak meg a különféle társulások. A megyében 1971 elején 137 kooperáció működött, amiből 101 volt a termelőszövetkezeti, 29 pedig az állami gazdasági. Egyre gyakoribbak a vertikális kapcsolatok, amiből 78 volt a megyében. A jelentős előrehaladás ellenére „Még mindig nem alakult ki területileg az egységes élelmiszer-gazdasági szemlélet, bizonytalanság van a kooperációk céljának és

tartalmának megítélésében, az elkülönülési törekvés még mindig él és hat.” A szerző szerint az egyik legfontosabb feladat: „Az élelmiszeriparban működő vállalatok és mezőgazdasági üzemek középtávú terveiben kapjon helyet a kooperációk tervezése.”

A mezőgazdasági üzemek kiegészítő tevékenységének egyre nagyobb jelentőségét bizonyítja, hogy 1970-ben országos tanácskozást tartottak a témáról Budapesten, amiről **Kiss E. (1970)** számolt be. A tanácskozás résztvevői egyetértettek abban, hogy „(...) ma már a mezőgazdasági üzemek nem csupán szántó-vető vállalatok, hanem az élelmiszer-gazdaság vertikumában erősen belenőtt, és a különböző üzemi adottságokat és lehetőségeket a szolgáltatásokon keresztül is kiaknázó vállalatok.” Ebben a folyamatban Pest megye kezdetektől fogva élen járt, ahol már 1969-ben a kiegészítő tevékenységekből származott a termelészövetkezetek árbevételének 25%-a. Az üzemi szerepén (foglalkoztatás, jövedelemforrás, stb.) kívül egyre nagyobb a népgazdasági jelentősége is.

Pest megye mellett Komárom megye járt az élen: 59 termelészövetkezetben 402 féle kiegészítő tevékenységet tartottak nyilván, melyekben 5 ezer embert talált munkalehetőséget. A résztvevők egyetértettek abban, hogy „(...) a kiegészítő tevékenység országosan nem vezetett a mezőgazdasági termelés elhanyagolásához. A szerepük – többek között főleg abban mutatkozott meg, hogy „(...) a mezőgazdasági bővített újratermelés lehetőségét is elősegítették.”

Ács R. (1969) a melléküzemi tevékenység hatását vizsgálta az ürömi Magyar-Bolgár Barátság termelészövetkezet gazdálkodásának eredményességére. Az erről szóló írásában a mostoha természeti adottságok miatt a termelészövetkezet extenzív gazdálkodást folytat, egyszerű növénytermelési szerkezet és alacsony állatállomány mellett a lakosság egy jelentős része Budapestre jár dolgozni. Ilyen körülmények között már a kezdetektől igyekeztek olyan kiegészítő tevékenységeket – bányászatot, fémmegmunkálást, kárpitos üzemet, stb., folytatni, ami munka- és jövedelemszerzési lehetőséget jelentett. Az 1960-as évek végén az árbevételük 80%-a ezekből a tevékenységekből származott. „Az ipari tevékenység kiterjedésével a termelési értéknek mind nagyobb hányadát teszi ki a bruttó jövedelem. (...) A tagok jövedelmében a háztájiból származó jövedelemnek ebben a termelészövetkezetben kisebb a szerepe, mint országos átlagban.” A melléküzemi tevékenység nem akadályozza – ellenkezőleg, segíti – az alaptevékenységek fejlesztését.

Élelmiszergazdaságunk 1968. évi exportjának alakulása és az új üzleti formák kapcsolatáról írt cikket **Szitó B. (1969)**. Az új gazdaságirányítási rendszer 1968-ban történő bevezetése ezen a területen is változásokat eredményezett, aminek egyik következménye, hogy „(...) bevezettük az állami visszatérítés (exportszubvenció) alkalmazását. Ezzel azt kívántuk elérni, hogy az exportszerkezetet a gazdaságosabb termékek javára megváltoztassuk.”

Az új gazdaságirányítás rendszerében az exportot ún. „felvásárló vállalatok” bonyolítják, melyeknek megfelelő eszközei vannak a feldolgozáshoz, a manipuláláshoz, ami szükséges ahhoz, hogy egységes minőségű árutömeget tudjanak külföldre vinni, nagy minőségben. Egy másik módoszata az export-import ügyleteknek a „saját számlás” bonyolítás, amire az állami gazdaságok saját értékesítési szervezetet, az Állami Gazdaságok Kereskedelmi Irodáját hozták létre. Már az első évben létrejöhetett a Bábolnai Állami Gazdaság és két termelészövetkezet társulással egy olyan szervezet, amely önálló export-import joggal rendelkezett. Ezzel először sikerült megtörni az állam

monopóliumát az export-import ügyletek bonyolításában. A szerző szerint „(...) az önálló export-import joggal rendelkező gazdaságok és társulások saját gazdálkodásuk ésszerű megszervezésével nagymértékben hozzájárulhatnak a külkereskedelmi kapcsolataink fejlesztéséhez, a népgazdasági igények kielégítéséhez.

A mezőgazdasági üzemek és a fogyasztók kapcsolatának problémáiról készült írásban **Nagy L. (1971)** abból indul ki, hogy „A termelők és a fogyasztók érdeke a közvetlen kapcsolatok esetén egyaránt hatásosabban érvényesül, mintha bármilyen önálló vállalati érdekeltségű szervezet harmadikként közbe van iktatva. A gazdaságirányítás új rendszerében „sok tekintetben új közgazdasági környezetben dolgoznak a szövetkezetek értékesítő tevékenységünk során is.”

A termelők és fogyasztók közötti közvetlen kapcsolati formák – állandó vagy időszakos saját árusítóhely, bolti kiskereskedelem, illetve vendéglátóhely, értékesítő közös vállalkozás – ismertetését követően megállapítja, hogy a mezőgazdasági üzemek közvetlen áruértékesítése az áruforgalmon belül nem képvisel meghatározó részarányt. A KSH-tól származó adatok szerint 1969-ben „(...) a mezőgazdasági nettó áruforgalomból a fogyasztók felé történő értékesítés 11%-ot ért el.” Az 1970. évi forgalomnövekedés ellenére „nem képvisel meghatározó részarányt.” Az egyik gátló tényező a szükséges pénzeszközök hiánya, a másik az érdekeltségi rendszer kiforratlansága. A megoldás egyik módja lehet az „értékesítő közös vállalkozás” létrejötte, amiből 1970-ben mindössze 20 működött termelőszövetkezeti közös vállalkozásként. A szerző megállapítja, hogy a kezdeti nehézségek ellenére „A mezőgazdasági termékek közvetlen forgalmi rendszere (...) jól szolgálta a termelők és a fogyasztók érdekeit.”

Az élelmiszeripari tevékenységek között – a húsipar mellett a tejipar volt az, amelyik leginkább ki tudta használni az új gazdaságirányítás – adta lehetőségeket.

Solt I. (1969) „A tejipar az élelmiszergazdaságban” című írásában előjáróban megállapítja, hogy „Az 1966. év második felében megindult a tejipari vállalatok és a mezőgazdasági nagyüzemek közötti kapcsolat javítása, az adott lehetőségek alapján.”

1968-tól ezen a területen is jelentős változások mentek végbe: „Az 1968. évben 63 termelőszövetkezet foglalkozott már tej, vaj, sajt és túró értékesítésével. Ugyanebben az évben 8 termelőszövetkezet és termelőszövetkezeti társulás, valamint egy állami gazdaság tejfel- és túrógyártó üzemet létesített.” A szerző mindezeket biztató kezdetnek tekinti és megállapítja, hogy mindez annak az eredménye, hogy közelebb kerültek egymáshoz a mezőgazdasági nagyüzemek és az ipari üzemek (...) ami a két, tehát a nyersanyagot termelő és jelenleg feldolgozóipar közötti kapcsolatot elősegítette.

Szabó S. és Rostás T. (1970) egy termelőszövetkezeti társulás működési tapasztalatairól beszámoló írásunkban az 1968-ban öt termelőszövetkezet által létrehozott MECSEKTEJ elnevezésű közös vállalkozás kezdeti eredményeiről számolnak be. Az első évben 6 ezer, 1969-ben 10,2 ezer, 1970-ben pedig 15,3 ezer liter tejet dolgoztak fel naponta. Az első két év sikerein felbuzdulva fokozatos bővítést

hajtottak végre, amit a vállalkozás nyereségéből biztosítottak. „A vállalkozás létrejötte nemcsak a társult mezőgazdasági üzemek és a fogyasztók, hanem a népgazdaság számára is előnyt jelent.” Csökkent a tejipar korábbi túlzott centralizációja, ami – a szállítás költségei miatt-, hátrányt jelentett.

A szerzők szerint „A mezőgazdasági üzemek létrehozásának lehetősége a tejipar és a mezőgazdaság együttműködését javítja, megteremti az egyenlő partneri kapcsolat feltételeit.” Ez a szarvasmarhatartásra és annak fejlesztésére is kedvező hatást gyakorol.

Miközben már harmadik éve voltak érvényben az új gazdaságirányítási rendszerszabályozó elemei és azok nyomán bekövetkezett változások hatásai, **Csete L. és Megyeri F. (1970)** arra vállalkozott, hogy modellszámítások alapján prognózist készítsen a termelőszövetkezeti közös gazdaságok 1975-re várható termőhelyenkénti differenciálódásáról.

Munkájuk elején abból indultak ki, hogy „(..) a jelenlegi helyzetből kiindulva milyen differenciálódás várható 1975-ben, tehát a gazdasági szabályozóknak milyen finomításra, mely tényezők, körülmények bekövetkezésének biztosítására van szükség, Ezzel a IV. ötéves terv mezőgazdasági döntési problémáinak megalapozásához kívánunk hozzájárulni.” Prognózisukat IBM 1130 típusú elektronikus számítógépen megoldott, modellszámításokra támaszkodó összehasonlító elemzésekre alapozták. A számításokhoz az 1970. január 1-i árakat és pénzügyi szabályozókat, illetve állami támogatásokat, valamint az állami gazdasági díjtelekeket használták fel. Céljukat így fogalmazták meg: „(..) a termelőszövetkezeti közös gazdaságok termelési szerkezetében a ráfordítás-hozam összefüggésekben és az elérhető jövedelemben termőhelyenként 1975-ben várható differenciálódást kívánjuk feltárni.”

A tényvizsgálatoknál és prognóziskészítésnél 4 lényegesen eltérő termőhelyi adottságok különböztettek meg a talaj, a lejtőviszonyok és az éghajlati körülmények alapján.

A termőhelyenkénti eltéréseknél (differenciálódásoknál) a termelési szerkezetben, a művelési ágak arányában, a vetésszerkezetben, az állatállomány összetételében, valamint az egységnyi területre jutó halmozott bruttó termelési értékben mutatókat vették figyelembe. Az egyik legfontosabb differenciáló tényező a várható jövedelem alakulása.

A szerzők kiemelik: „(..) az 1975-re várható jövedelem prognosztizálása során sem indulhattunk ki csupán a mezőgazdasági termékek bemutatott jövedelmezőségi adataiból, hanem komplexen értékeltük a növénytermelés, állattenyésztés, kiegészítő üzemi tevékenység és a gazdasági szabályozók együttes hatását.”

Az így elvégzett modellszámításokból az látszik, hogy „(..) a kiegészítő üzemi tevékenység alapvetően megváltoztatja a 47 mezőgazdasági termelőszövetkezet vonatkozásában vizsgált jövedelmezőségi sorrendet. (..) a következő IV. ötéves terv súlyosabb a problémái nem a lejtős területek, hanem a sík, gyenge termőképességű területek vonatkozásában sűrűsödnek. Ezt a IV. ötéves terv szabályozóinak végleges megalkotásánál figyelembe kellene venni.”

Azt, hogy az 1971-ben kezdődő IV. ötéves tervvel kapcsolatban milyen felfokozottak voltak a várakozások, az előző írás is jól bizonyítja. Ennek megítéléséhez jó alapul szolgál a III. ötéves terv utolsó

évről (1970-ről) **Szilágyi S. (1970)** írása. Írása elején azt hangsúlyozza, hogy „Ez év nem csak azért jelentős számunkra, mert a harmadik ötéves terv utolsó éve, hanem azért is, mert a negyedik ötéves tervidőszak előkészítésének esztenedeje, az erre történő felkészülés éve.”

A szerző megállapítja, hogy a III. ötéves tervben a mezőgazdaság részére előirányzott 13-14%-os fejlődést már 1968-ban sikerült teljesíteni, ami átlagosan 4,9%-os bruttó termelésnövekedés volt éves szinten. Ebben szerepe volt – az anyagi-műszaki színvonal gyorsütemű fejlődése és a nagyüzemi vezetés színvonalának javulása mellett – „A harmadik ötéves terv időszakában az új gazdasági mechanizmus korán érezte kedvező hatását. A felvásárlási árak emelése, az állami támogatási rendszer reformja és általában termelés közgazdasági feltételeinek javulása lényegében megteremtette a termelés fejlesztéséhez fűződő anyagi érdekeltséget.”

A tervidőszakban (1966–1970) a mezőgazdaság fejlődése nem volt egyenletes és töretlen. Miközben a növénytermelés (főleg a búza és kukorica) terméseredményei megközelítették a világszínvonalat, az állattenyésztés eredményei jóval mérsékeltebbek voltak. Ezen a téren a háztáji gazdaságoknak a termelése sokat segített a nagyüzemek gyengébb eredményeinek tompításában.

A lakossági fogyasztásban és az élelmiszertermékek külkereskedelmében egyaránt jelentős fejlődés történt, de a lakosság foglalkoztatásában is fontos szerepe volt az élelmiszergazdaságnak. Ez utóbbinál egyre nagyobb szerep jut a közös gazdaságok melléktevékenységének.

Dimény I. (1972) írásában az élelmiszer-gazdaság IV. ötéves tervének főbb ökonómiai kérdéseit foglalta össze. A tervidőszak (1971–1975) egyik fő feladatául „(...) a dolgozók életszínvonalának növekedését” jelölte meg, amiben az állattenyésztés termelési színvonalának gyorsabb növekedése játssza a főszerepet. 1975-ben a mezőgazdasági nagyüzemek összes termeléséből való részesedése – az 1970. évi 63%-kal szemben – megközelíti a 70%-ot. A növénytermelés bruttó termelésének 74%-át, az állattenyésztésnek pedig mintegy 62%-át nagyüzemek állítják elő.” Számítások szerint a tervidőszakban a mezőgazdasági nagyüzemek teljes tevékenységének (alap- és kiegészítő tevékenységek) halmozott termelési értéke 36-37%-kal emelkedik, aminek egyik alapja a 23%-os termelékenység-növekedés lesz. Eközben 230 ezer kh-ral csökken a mezőgazdasági terület. A növénytermelésben a gépesítés fokozása, az állattenyésztésben az állomány nagyüzemi koncentrációja és a takarmányozás korszerűsítése a kitűzött cél. „A mezőgazdasági termékek feldolgozásában (...) a mezőgazdasági üzemekben a kiskapacitású feldolgozó rendszerek kialakítására kell törekedni.”

A IV. ötéves terv időszakában a középtávú üzemi tervek szerepe átértékelődik az egész élelmiszer-gazdaságban, aminek jellemzőiről **Kazareczki K. (1971)** számolt be. Bevezetőjében megállapítja: „(...) a vállalatok, üzemek első ízben készítették el 5 évre szóló programjukat, az új irányítási rendszer által biztosított önállóság érvényesítésével.” A népgazdaság öt éves tervében szereplő ágazati tervszámok és az üzemek által készített tervek összesítéséből származó értékek több ponton eltérnek ugyan, de nagy általánosságban jól közelítik egymást.

A szerző arra is rámutat, hogy „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek középtávú terveinek egyik hiányossága, (...) hogy ötéves programjukban nem foglalkoztak kellő mélységben a közös nagyüzemi gazdaság egyik üzemágaként számon tartott háztáji termelés fejlesztési elképzeléseivel.”

Ugyancsak hiányolta a középtávú tervekben, hogy az élelmiszeripari vállalatok „(...) nem számoltak a kooperációk pénzügyi feltételeinek megteremtésével. Miután tételesen bemutatja az élelmiszeripar gazdaság valamennyi ágazatának tervszámait és azok megvalósításához szükséges állóeszköz-fejlesztési célkitűzéseket, megállapítja: „Az élelmiszeripari vállalatok állóeszköz-fejlesztési célkitűzései többé-kevésbé igazodnak termelőfejlesztési előirányzataikhoz, s lényegében megegyeznek az országos tervszámokkal.” Érdekes módon a szövetkezeti szektor üzemi tervei mintegy 3%-kal alacsonyabb bruttó jövedelemmel számolnak a népgazdasági terv előirányzatához képest. Mindezt egybevetve: „(...) az üzemi vállalati-tervek fő célkitűzéseiben alátámasztják a népgazdaság IV. ötéves tervét.”

Dimény I. (1971) a IV. ötéves terv időszakának agrárpolitikájáról készült írásában felhasználta az 1971–1972. évek tapasztalatát, így konkrét számok alapján értékelhette a tervidőszak első két évének eredményeit. A szerző részletesen ismerteti az 1971. évi eredményeket, melyek alapján csoportokba sorolja a főbb mezőgazdasági ágazatokat. Nem hallgatja el azt sem, hogy több területen – szarvasmarha-tenyésztés, cukorrépa termelés elmaradások vannak a tervben megjelöltekhez képest. A mezőgazdasági kormányzat több ágazat – zöldség, cukorrépa, dohány – központi intézkedésre kényszerült. A megtett közgazdasági intézkedések a népgazdasági és üzemi érdekeltég összehangolását szolgálják.”

Az 1972. év addig eltelt időszakának eredményei alapján „(...) az üzemek számára is jövedelmező ágazatokká válnak.”

A szerző az ágazat egyik kulcskérdésének a beruházási tevékenység hatékonyságának növelését jelöli meg. A közös gazdaságok jövedelemviszonyaival kapcsolatban megállapítja: „Az egészében kedvező jövedelmi helyzet belső feszültségeket takar, különösen az alap és kiegészítő tevékenység, a kézimunka-igényes és a jól gépesített kultúrák valamint az állattartás egyes ágazatai között kialakult ellentmondások vonatkozásában.”

A Mezőgazdasági Szövetkezetek 1972. március 29-31. napjain tartott II. Országos Kongresszusáról **Enese L. (1972)** készített beszámolót. A három napos rendezvényen 2373 mezőgazdasági termelőszövetkezet, 235 mezőgazdasági szakszövetkezet és 21 halászati szövetkezet több mint egymillió tagjának képviselői vitatták meg az időszerű szövetkezetpolitikai kérdéseket. A kongresszus állásfoglalását a Gazdálkodás teljes terjedelmében közölte.

Enese írásának bevezetőjében fontosnak tartotta kiemelni, hogy „A mezőgazdasági összes termelési értékének közel háromnegyed részét – 1971-ben 72,5%-át – a szövetkezeti gazdaságokban termelik.” Az eredményeket az is mutatja, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek árbevétele 1967-hez viszonyítva 50%-kal növekedett 1970-ben. Nagy figyelmet kapott a háztáji gazdaságok helyzete, „A Kongresszus ehhez illő felelősséggel foglalt állást a háztáji gazdaságok termelésének elősegítése mellett.” Felhívták a figyelmet a termelőszövetkezetek adminisztrációs terheinek túlzott növekedésére. Javaslatot fogadtak el az ágazati érdekképviseleti szervek létrehozására, a szövetkezetek ágazati együttműködésének elősegítésére.

Enyedi Z. (1972) a termelés ésszerű szakosításának lehetőségeiről és az ipari típusú termelési rendszerek megvalósításáról készült tanulmányában abból indul ki, hogy a termelés szakosítása hosszútávú folyamat, amit „(...) az üzemgazdasági adottságainak leginkább megfelelő termelési ág vagy ágak kiterjesztése, termelési színvonalának, hatékonyságának és intenzitásának emelése érdekében eszközlik.” Írásának további részében számba veszi a tagosításra ható főbb tényezőket, majd megállapítja: „A közelebbi jövő közvetlen célkitűzése csupán az lehet, hogy a mezőgazdasági nagyüzemekben az egyes termelési ágak túlnyomórészt egy üzem részben koncentrálnak.”

A szerző véleménye szerint „(...) a jövőben a modern termelési rendszerek alkalmazása kerül előtérbe.” Ezt követően bemutatja a növénytermelési és állattenyésztési termelési rendszerek sajátos vonásait. Végezetül leszögezi, hogy a termelési rendszerek magasfokú üzemi szakosodást igényelnek.

A közös gazdaságok melléküzemi tevékenységének a fejlődése, e téren az 1970-es évek elején tapasztalt lendülete 1972 után megtörni látszik. Míg korábban a Gazdálkodásnak szinte minden számában jelentek meg ezzel kapcsolatos írások, 1972-ben Borbényi E. (1972) a azokat az okokat mutatja be tanulmányában amelyek gátlólag hatottak a mezőgazdasági üzemek feldolgozó tevékenységére. Bevezetőjében ezt írja: „Az 1968. január 1-én életbe lépett termelészövetkezeti törvény a mezőgazdasági nagyüzemek, illetve elsősorban a termelészövetkezetek gazdasági tevékenységének jelentős bővítéséhez biztosította a jogi lehetőséget.” Ennek, valamint az 1971. évi III. sz. törvénynek köszönhetően a termelészövetkezetek kiegészítő tevékenysége dinamikusan növekedett és a nem szorosan mezőgazdasági jellegű, úgynevezett alaptevékenységen kívüli tevékenységeknek az árbevételük az 1967-évi 19%-ról 1970-ben 31%-ra növekedett. Ebből a dinamikus fejlődésből nem tűnik ki az, hogy a „A termelészövetkezetek mezőgazdasági termék- és feldolgozó tevékenysége nem növekszik a kívánt mértékben.” Ennek fő okát abban látja, hogy az anyagi érdekelttség az élelmiszer-feldolgozás területén nem kielégítő, Az elérhető nyereségráta alacsony.” A fejlődés másik gátja, hogy az élelmiszer-feldolgozásba befektetett eszközök megtérülése lassú.

A szerző a helyzet javítása érdekében a hitelezés szélesítését, az állami támogatások körének bővítését és a költségvetési (adózási) terhek mérséklését tartja indokoltnak.

I. 3. 7. A háztáji gazdálkodás jelentőségének növekedése

Miközben a termelészövetkezetek kiegészítő tevékenységének megítélésében észrevehető visszafo-gottság jelei mutatkoztak, a háztáji termelés szerepe határozottan felértékelődött. Jól mutatja ezt az az állásfoglalás, amit a Mezőgazdasági Szövetkezetek II. Országos Kongresszusán fogadtak el 1972 márciusában. „A kongresszus szükségesnek tartja, hogy a szövetkezetek a háztáji gazdaságokat üzemággént szervezzék (...) a háztáji üzemág fejlődése érdekében szükséges, hogy a háztáji gazdaság ösztönzését szolgáló eszközök a közös gazdaság útján jussanak el a termelőkhöz.” A Gazdálkodás továbbra is nagy figyelmet fordított a háztáji gazdaságok érdekegyeztetésének formáit bemutató írásában arra hívja fel a figyelmet, hogy „(...) a szerves egység esetében a közös és háztáji gazdaságok az előttük álló feladatokat kezdettől fogva együtt, egymásra utalva oldják meg (...) a kooperáció több okból is szükségessé válhat a termelészövetkezetek fejlődése során. „Az együttműködés magasabb

fokát jelentette az „értékesítési egység”, ami a háztájiban előállított termékeknek a közös gazdaságon keresztül lebonyolított értékesítésében valósult meg. A cikk szerint „(...) a fejlődés a közös és a háztáji viszonylatában is megköveteli a termelés egyre nagyobb mérvű összehangolását és jobb megszervezését.”

Ács R. és Baksai A. (1972) egy termelőszövetkezet háztáji üzemágát mutatja be a baksai termelőszövetkezet példáján. Az 1959-ben alakult termelőszövetkezet öt község határában, összesen 6371 kh területen gazdálkodik, az átlagnál jóval magasabb színvonalon. „Az egy kh szántóra vetített halmozott termelési érték az 1962. évi 5110 Ft-ról 1970-ben 27200 Ft-ra emelkedett” Hasonlóan változott a termelőszövetkezet tagjainak részesedése is: az 1960. évi 4390 Ft-ról 1970-ben 24108 Ft-ra.

A termelőszövetkezet 1963 óta sokoldalú segítséget nyújt a háztáji termelés egész vertikumában, különösen az állattenyésztés különböző ágazataiban. Ennek alapja a szerződéses termelés, amit 1963-ban vezettek be. „(...) 1967-től kezdődően alkalmaztuk a szerződött termékek utáni munkanap jóváírást is.” A háztáji termelést rendszeres szaktanácsadással segítik. „Az üzemági szervezetben a háztáji igényei, feladatai beépülnek a közös gazdasági szerves egységébe.” A háztáji üzemág vezetését egyetemi végzettségű agronómus látja el.

A szerzők végezetül megállapítják: „Pénzben ki nem fejezhető jelentőségűnek tartjuk azt a szocialista tudati fejlődést, amelyet a háztáji és a közös kölcsönös kapcsolata az anyagi érdekeltég összefüggése révén alakított ki.”

Halász P. (1972) a termelőszövetkezeti közös és háztáji gazdaságok kapcsolatáról szóló könyvről készített ismertetőjében abból indul ki, hogy „(...) föltétlenül hasznos, ha a közös és háztáji gazdaságok kapcsolatának jelentőségét és formáit – a változó tartalomnak megfelelően – újra és újra megfogalmazzuk.” A recenzor azt emeli ki, hogy Molnár Imre 1971-ben megjelent könyve jól érzékelteti: „(...) a közös és háztáji gazdaság egymással szorosan együttműködő, szerves gazdasági egység, amelyben sajátos munkamegosztásnak kell kialakulnia.” A könyv fejezetenkénti bemutatását követően megállapítja, hogy „A fiatalabb nemzedék azonban már a ráfordítás és a haszon figyelembe vételével dönt a háztáji árutermelés bevezetéséről, fenntartásáról vagy megszüntetéséről.”

Ivanics A. (1972) a termelőszövetkezeti közös vállalkozások tapasztalatiról szóló írásában megállapítja: „1970-ben már tapasztalhatóak voltak olyan jelenségek, melyek arra utalnak, hogy a korábbi évek dinamikus fejlődése megtorpant. (...) a korábbi években remélt számszerű fejlődés és gazdasági megerősödés azonban 1971-ben sem valósult meg.”

A vizsgált 12 közös vállalkozás egyike sem volt „tisztá profilú”, a szándék azonban mindegyiknél „(...) a korszerűsödési folyamat meggyorsítása volt.” A továbbfejlődés egyik akadálya az volt, hogy a közös vállalkozásokban csak termelőszövetkezetek társulhattak, az állami gazdaságokat kizárták ebből a lehetőségből. A szerző szerint „A további fejlődés érdekében lehetőséget kellene teremteni (...) a mezőgazdasági termelő, az élelmiszeripari feldolgozó és forgalmazó vállalkozások esetében (...) a szűk körből való szabadulásra.” Arra is rámutat, hogy a mezőgazdasági termelővállalkozásoknál,

„(..) a termelés további fejlesztését döntő mértékben pénzügyi nehézségek akadályozzák.” Bízató jelenségnek tartja, hogy az 1971-ben kezdődött IV. ötéves terv időszakában a közös vállalkozások egy része jelentős beruházások megvalósítására készült.

Ahogy a korábbi idősokra is jellemző volt, a Gazdálkodásban az új gazdaságirányítási rendszer fél évtizede alatt is viszonylag kevesebb figyelmet kaptak az állami gazdaságok. Az állami gazdaságokról szóló írásokkal a szerzők azt igyekeztek bemutatni, hogy a kiválasztott üzemek által alkalmazott módszerek és eljárások miként segíthetik az egész mezőgazdasági korszerűbb és fejlettebbé tételét.

I. 3. 8. Az állami gazdaságok szerepe a mezőgazdaságban

Gouth E. és Windisch I. (1969) az állami gazdaságokban kialakított tömbös termelés tapasztalatairól szóló cikkükben abból indulnak ki, hogy „A tömbös termelés kialakításának indító oka a technikai bázis kiszélesedésével járó gépesítés és kemizálás nagyarányú fejlődése volt, ami az üzemi méretek növelését és a termelés koncentrációját, specializációját eredményezte.” Végző soron olyan komplex szervezési eljárásról van szó, amelynek alkalmazása kiterjedhet a növénytermelési szerkezet kialakítására, a termelés területi elhelyezkedésére, a táblásításra és tömbösítésre, a növényi sorrend megállapítására, a gépek üzemeltetésére és a munkaszervezésre.

A szerzők 22 olyan állami gazdaságot vizsgáltak, melyek már az 1967-68-as években élen jártak a tömbös termelés alkalmazásában. Vizsgálataikból arra a megállapításra jutottak, hogy a növénytermelés szerkezetében „A szomszédos táblákon (tömbökön) az ugyanazon növények termelésének nagy előnye (..) az állami gazdaságok növénytermelési szerkezetének ilyen irányban történő megváltoztatása (..) az ésszerű növényi koncentráció és tömbösítés üzemi előnyeit igazolja, és utat mutat a jövőre nézve is.”

A tömbösítés során kialakított 100-300 kh-s táblák előnyösek voltak a gépek üzemeltetése és a munkaszervezés terén is. A vizsgált állami gazdaságok 10 éves tapasztalatai alapján megállapították: „A helyi adottságokhoz igazodó, ésszerű koncentrációnak ugyanis a korszerű mezőgazdasági termelésben nagy a jelentősége és kimagasló az eredménye.”

Az állami gazdaságok nemcsak az üzem-, és munkaszervezés korszerűsítésében, hanem az integráció különböző formáinak bevezetésében is élen jártak. **Papp B. (1972)** az állami gazdaságok értékesítési tevékenységének formáit bemutató írásában számba veszi azokat a lehetőségeket és formákat, amelyek az állami gazdaságokon belül (vállalaton belüli) és állami gazdaságok között (közös vállalkozások) az értékesítés integrálása területén előfordulnak. A szerző arra a következtetésre jut, miszerint: A vállalaton belüli integráció tehát az eredményesebb értékesítés meghatározó tényezője, a vállalkozói integráció nélkül pedig el sem képzelhető a gazdaságok termékértékesítése.”

Az értékesítés terén kialakított kapcsolatok lehetnek rövidtávra szólók, melyek általában szerződésekkben öltenek jogi formát. A tartós együttműködések feltételezik a partnerek közötti közös anyagi érdekeltség létrejöttét.

Az együttműködések magasabb formái a közös vállalkozások és vállaltok. A létrejött integráció az értékesítés terén is lehetnek horizontálisak vagy vertikálisak. 1972-ben már 70 horizontális együttműködés működött az állami gazdaságok között. „A horizontális integráció keretén belül jelentőségükben egy nagyobb súlyt képviselnek azok az együttműködések, amelyek valamely termelési rendszer megvalósításával kapcsolatosak.”

Tóth J.-né (1972) az állami gazdaságok vállalatközi kapcsolatairól készült írásában 33 állami gazdaság 86 különböző szintű vállalatközi kapcsolatának 1970. évi helyzetét elemzi. A szerző szerint az új gazdaságirányítási rendszer azzal segített a vállalkozói kapcsolatok elterjedését, hogy a „közgazdasági szabályozókkal lehetőséget és érdekeltséget is teremtett a gazdaságok ilyen irányú törekvéseinek a megvalósítására.” A nagyon különböző célú és irányú együttműködések között előkelő helyet foglalnak el a közös értékesítésre létrehozott vállalkozások. Ezek legismertebbike az ÁGKER Kft.

A szerző megállapítja, hogy „A vizsgált gazdaságokban tehát szép számmal található és részben integrált kapcsolati forma, az együttműködések túlnyomó része azonban még laza szerkezetű, illetve alkalmi jellegű.” A sikeres együttműködés alapja a tartós érdekközösség megtalálása.

Az 1972. év folyamán egyre több jel utalt arra, hogy az 1968-ban beindított új gazdaságirányítási rendszer működésében zavarok mutatkoztak.

Ha a Gazdálkodásban megjelent szakmai írások még közvetlenül nem is, de az 1972 folyamán megrendezett szakmai rendezvényekről szóló beszámolók anyagából kikövetkeztethetők a gazdasági reform végrehajtásában jelentkező nehézségek, illetve az ezek hatására bekövetkező megtorpanás a gazdaság egész területén. Nehézségek mutatkoztak az integráció, a melléküzemi tevékenység, stb. terén, aminek okát a kölcsönös érdekeltség hiányában, a túlzott adminisztrációban, a szakmai felkészületlenségben és a tőkehiányban látták. Jól látszott azonban, hogy a mindössze öt éves múltra visszatekintő reformfolyamat elé egyre erőteljesebb politikai akadályok tornyosulnak, aminek a hatása az év folyamán megtartott rendezvényeken is érződött.

Még az előző évben, 1971. október 4-9. között rendezték Budapesten a KGST szimpóziumát az élelmiszer-gazdasági vertikális integráció témakörében, melyről Úveges L. (1972) készített beszámolót a Gazdálkodás számára. Fontos eredmények számított, hogy „(...) a résztvevők a vita során az élelmiszer-gazdasági vertikális integráció főbb kérdéseiben egységes álláspontra jutottak.” A vita során az is kiderült, hogy Magyarország ezen a területen sajátos megoldásokat alkalmaz és a többi országhoz képest élen jár. Ebben nagy szerepe van annak, hogy Magyarországon „(...) a mezőgazdaságban a szocialista nagyüzemek döntők súlyt képviselnek.” Arra is felhívták a figyelmet, hogy az integráció sikerességének egyik kulcseleme az a téren folytatott kutatások eredményei, illetve azok gyakorlatban történő alkalmazás.

Az 1972. március 29-31. napjain megrendezett Mezőgazdasági Szövetkezetek II. Országos Kongresszusáról megjelent szerkesztőségi cikkben a termelőszövetkezeti gazdaságokkal szimbiózisban élő háztáji gazdaságok eredményei megkülönböztetett figyelmet kaptak: „Indokolt, hogy az állami irányító szervek intézkedései is segítsék a háztáji üzemágak fejlődését. Ehhez képest a szövetkezetek együttműködésének a szövetkezeti társulások működésének értékelésére mindössze két rövid

bekezdést szenteltek a 14. oldalnyi anyagban, ami ezzel a megjegyzéssel zárult: „A szövetkezeti társulások további létrehozását a szövetkezetek anyagi eszközeinek hiánya fékezi.” Arról, hogy az államnak ebben milyen szerepet szánunk, nem esik szó.

A Kongresszusról Enese László részletes értékelést írt a Gazdálkodásban. Mint írja, a termelőszövetkezetek – miközben számos hibája is felszínre került – „(..) pozitívan értékelték a gazdaságirányítási rendszert.” Az elhangzott javaslatok között szerepelt a gazdaságirányítási rendszeren belüli egyszerűbb, áttekinthetőbb, időt állóbb gazdasági ösztönzők, szabályozók bevezetése. Ami már egyértelműen a közelgő változások biztos jele volt: „A gazdaságirányítási rendszer esetleges elbürokratizálódása legalább annyi veszélyt rejt magában, mint a rugalmatlan tervlebonthatós rendszer. „Viszonylag nagy hangsúlyt kapott a termelőszövetkezeti érdekképviselet fejlesztése iránti igény.

Két évvel a gazdaságirányítás 1968-ban kezdődő új rendszerének vége után, 1974-ben **Szerdahelyi P.-től és Juhász J.-néától (1974)** értékelő írást jelentettek meg az élelmiszeripar termelési kapcsolataiban bekövetkezett változásokról 1968 és 1972 között. Abban az esztendőben folyt a népgazdaság és az élelmiszer-gazdaság V. ötéves és hosszútávú tervének előkészítése. A szerzők írásukkal ezt a munkát kívánták segíteni azáltal, hogy az 1968–1972 között zajló változásokat számszerűen mutatják be, amihez népgazdasági-szintű ágazati kapcsolati mérleget szerkesztettek. Vizsgálataik egyik jelentős megállapítása: „Az élelmiszeripari és egyéb ipari eredetű másfélszer több élelmiszeripari és egyéb ipari eredetű terméket használtak fel, ugyanakkor a feldolgozott mezőgazdasági nyersanyagok értékének növekedése nem érte el a 30%-ot.” Arra is rámutatnak, hogy e tekintetben lényeges eltérés van az állati-, illetve növényi termékeket feldolgozó ágazatok között.

A szerzők jelentős változást tapasztaltak az ágazat értékesítési kapcsolatainak terén is: „Az értékesítési kapcsolatok közül figyelemre méltó változás következett be a külföldre történő kibocsátás terén. A belföldi ellátás növelése mellett a vállalatok – négy év alatt – csaknem két és félszeresére emelték az említett viszonylat forgalmát.”

Az új gazdasági mechanizmusnak mintegy lezárásaként és összefoglaló értékeléseként jelent meg 1974-ben Nyilas András „A népgazdaság fejlődése 1968–1974 között” című könyve, amelyről **Sebestyén M. (1975)** készített ismertetőt. A könyv szerzője „(..) az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése óta elért fejlődést elemzi.” Részletesen vizsgálja a gazdasági növekedés tényezőit és azok hatékonyságát. Arra a megállapításra jut, hogy „(..) 1968–1970 között viszonylag jelentősen nőtt a foglalkoztatottsági szint, 1970 után nagyon mérsékelten emelkedett, szinte stagnáló ütemet mutatott. Végeredményben a gazdasági növekedés fő forrása a termelékenység emelkedése volt.

Irodalom

- ÁCS R. – BAKSAI A. (1972):** A háztáji üzemág a baksai Ezüst Kalász termelőszövetkezetben. Gazdálkodás, 1972/6. 39-48. oldal
- ÁCS R. (1969):** A melléküzemi tevékenység hatása az ürömi Magyar-Bolgár-Barátság TSz gazdálkodásának eredményességére. Gazdálkodás, 1969/6. 51-56. oldal
- BALOGH K. (1969):** A mezőgazdasági eredetű termelőeszközök forgalmának új vonásai. Gazdálkodás, 1969/6. 42-45. oldal
- BERÉNYI J. (1969):** Az önköltség és a támogatás problémái az élelmiszergazdaságban. Gazdálkodás, 1969/6. 34-36. oldal
- BETHLENDY L. (1970):** A termelés növekedése és hatékonysága a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Gazdálkodás, 1970/11. 35-44. oldal
- BOGNÁR J. (1969):** A tervgazdálkodás és a szocialista piac élelmiszergazdaságunkban. Gazdálkodás, 1969/5. 1-6. oldal
- BORBÉNYI E. (1972):** Miért növekszik lassan a mezőgazdasági nagyüzemek élelmiszer-feldolgozó tevékenysége. Gazdálkodás, 1972/4. 33-38. oldal
- CSEPELY-KNORR A. (1968):** A termelési költségek és a jövedelem alakulása a termelőszövetkezetekben. Gazdálkodás, 1968/6. 1-10. oldal
- CSETE L. – MEGYERI F. (1970):** A termelőszövetkezeti közös gazdaságok 1975-re várható termelőhelyenkénti differenciálódása. Gazdálkodás, 1970/8. 1-14. oldal
- CSETE L. – PÁLYI J. (1968):** A jövedelem és a közös gazdaságok termelési iránya. Gazdálkodás, 1968/11.
- CSETE L. (1970/A):** Üzemgazdasági tevékenység a termelőszövetkezetekben a gazdasági mechanizmus mai viszonyai között. Gazdálkodás, 1970/7. 1-8. oldal
- CSETE L. (1970/B):** A ráfordítás hatékonysága a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 1970/11. 1-12. oldal
- DIMÉNYI I. (1971):** Az élelmiszer-gazdaság IV. 5 éves tervének főbb ökonómiai kérdései. Gazdálkodás, 1971/4. 1-17. oldal
- DIMÉNYI I. (1972):** Agrárpolitikánk időszerű kérdései. Gazdálkodás, 1972/3. 1-10. oldal
- DOTTEK J. – KERESZTES J. (1967):** A termelőszövetkezeti közös vállalkozások néhány tapasztalata. Gazdálkodás, 1967/11. 19-24. oldal
- ENESE L. (1967):** Tomory László: „Mezőgazdasági Építész” c. könyv ismertetése. Gazdálkodás, 1967/10. 61. oldal
- ENESE L. (1972):** A Mezőgazdasági Szövetkezetek II. Országos Kongresszusa után. Gazdálkodás, 1972/5. 1-12. oldal
- ENYEDI Z. (1972):** A termelés ésszerű szakosításának lehetőségei, az ipari típusú termelési rendszerek megvalósítása. Gazdálkodás, 1972/1. 35-53. oldal
- ERDEI F. (1969):** Érdekeltségi rendszerek az élelmiszergazdaságban. Gazdálkodás, 1969/5. 6-12. oldal
- FARKAS J.-NÉ (1969):** Az anyagi érdekelttség szerepe egy gyenge termelőszövetkezet megszilárdításában. Gazdálkodás, 1969/6. 56-61. oldal
- FEKETE F. (1967):** A háztáji gazdaságok társadalmi jellegéről. Gazdálkodás, 1967/10. 1-6. oldal
- GARAMVÖLGYI K. (1970):** A mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelem szabályozási rendszerének időszerű kérdései. Gazdálkodás, 1970/9. 1-20. oldal
- GOUTH E. – WINDISCH I. (1969):** A tömbös termelés lényege, kialakulása és alapvető üzemi feltételei az állami gazdaságokban. Gazdálkodás, 1969/8. 37-45. oldal
- HALÁSZ P. (1972):** A termelőszövetkezeti közös és háztáji gazdaságok kapcsolata. Gazdálkodás, 1972/9. 58-60. oldal
- INCZÉDI K. (1969):** Az érdekeltégi rendszerek összhangja megteremtésének néhány problémájáról. Gazdálkodás, 1969/6. 29-31. oldal
- IVANICS A. (1972):** Néhány közös vállalkozás működésének tapasztalatai. Gazdálkodás, 1972/12. 47-54. oldal

- JANKÓ J. (1969):** Az érdekeltség a nyersanyag termelés fázisában. *Gazdálkodás*, 1969/6. 38-39. oldal
- K. DYRENTURTH (1966):** Tudományos-technikai koncepciók szerepe a gazdaságirányítás új rendszerében. *Gazdálkodás*, 1966/1. 62-69. oldal
- K. NAGY S. (1970):** A termelőszövetkezetek gazdasági kapcsolatai. *Gazdálkodás*, 1970/2. 1-15. oldal
- KAZERECZKI K. (1971):** A középtávú üzemi tervek jellemzői és a tervezés tapasztalatai az élelmiszer-gazdaságban. *Gazdálkodás*, 1971/12. 1-13. oldal
- KISS E. (1970):** Országos tanácskozás a mezőgazdasági üzemek kiegészítő tevékenységéről. *Gazdálkodás*, 1970/8. 56-58. oldal
- KISS J. (1971):** Az élelmiszer-gazdaságon belüli termelési, feldolgozási és értékesítési kooperáció helyzete Bács-Kiskun megyében. *Gazdálkodás*, 1971/6. 43-52. oldal
- KISS L. (1969):** Az élelmiszeripari nyersanyagok és késztermékek árai. *Gazdálkodás*, 1969/5. 22-29. oldal
- LAKATOS S. (1969):** A mezőgazdasági termelővállalatok közvetlen értékesítő tevékenysége. *Gazdálkodás*, 1969/5. 42-46. oldal
- LÉNÁRT L. (1969):** A termékforgalmazás korszerűsítése az élelmiszer-gazdaságban. *Gazdálkodás*, 1969/5. 29-35. oldal
- MÁRTON J.–NAGY J. (1971):** Anyagi érdekeltség a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. *Gazdálkodás*, 1971/9. 51-55. oldal
- MÁRTON J. (1969):** Élelmiszer-gazdaságunk szervezeti továbbfejlesztése. *Gazdálkodás*, 1969/5. 18-22. oldal
- MÁRTON J. (1971):** Közgazdasági szabályozás–vállalati érdekeltség. *Gazdálkodás*, 1971/12. 15-29. oldal
- NAGY J. (1968):** Könyvismertető a „Gazdasági Reform a szocialista országok mezőgazdaságában c. könyvről. *Gazdálkodás*, 1968/7. 61-63. oldal
- NAGY L. (1971):** A mezőgazdasági üzemek és a fogyasztók közvetlen kapcsolatának néhány problémája. *Gazdálkodás*, 1971/4. 27-38. oldal
- NÉVERI L. (1967):** Termelőszövetkezeti közös vállalkozások a termelés és az ellátás szolgálatában. *Gazdálkodás*, 1967/10. 57-60. oldal
- PAPP B. (1972):** Az integráció formái és területei az állami gazdaságok értékesítési tevékenységében. *Gazdálkodás*, 1971/12. 15-29. oldal
- PILLING A. (1969):** A termelőszövetkezeti gazdálkodás néhány tendenciája az új gazdaságirányítás rendszer első évében. *Gazdálkodás*, 1969/7. 33-41. oldal
- ROMÁNY P. (1969):** Az élelmiszer-gazdaság állami támogatásáról. *Gazdálkodás*, 1969/5. 12-17. oldal
- SEBESTYÉN M. (1975):** Könyvismertető Nyilas András: A népgazdaság fejlődése 1968–1974 között c. könyvről. *Gazdálkodás*, 1975/3. 61-62. oldal
- SOLT I. (1969):** A tejipar az élelmiszer-gazdaságban. *Gazdálkodás*, 1969/6. 36-38. oldal
- SÖVÉNY S. (1969):** A vertikális kapcsolatok szervezeti tükröződése az élelmiszer-gazdaságban. *Gazdálkodás*, 1969/5. 47-50. oldal
- SZABÓ B. (1969):** A korszerűsítés és a koncentráció összefüggése a mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 1969/7. 9-12. oldal
- SZABÓ S.–ROSTÁS T (1970):** A „Mecsektej” működési tapasztalatai. *Gazdálkodás*, 1970/11. 45-50. oldal
- SZÉKELY T. (1969):** A melléküzemágak és a mezőgazdálkodás a tóki Egyetértés Termelőszövetkezetben. *Gazdálkodás*, 1969/8. 55-61. oldal
- SZERDAHELYI P.–JUHÁSZ J.–NÉ (1974):** Változások az élelmiszeripar termelési kapcsolataiban 1968–1972 között. *Gazdálkodás*, 1974/4. 15-26. oldal
- SZILÁGYI S. (1970):** A II. 5 éves terv utolsó éve a mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 1970/1. 1-10. oldal
- SZITÓ B. (1969):** Élelmiszer gazdaságunk 1968. évi exportjának alakulása és az új életformák. *Gazdálkodás*, 1969/6. 1-8. oldal
- SZÓKE A. (1967/A):** A melléküzemek szervezésének jelentősége a mezőgazdasági üzemekben. *Gazdálkodás*, 1967/5. 23-34. oldal
- SZÓKE A. (1967/B):** Az önelszámoló egységek szervezésének jelentősége a melléküzemágakban. *Gazdálkodás*, 1967/12. 23-32. oldal

TAKÁCS Gy. (1969): Feszültségek az érdekeltségi rendszer egyes közgazdasági szabályozóinak funkcionálásában. Gazdálkodás, 1969/5. 50-56. oldal

TÉCSI J. (1967): Területi Szövetség a Komárom megyei termelőszövetkezetek érdekképviselőjében. Gazdálkodás, 1967/11. 57-60. oldal

TÉCSI J. (1968): Könyvismertető Lénárt Lajos-Kovács Imre-Zsuffa Ervin: „A termelőszövetkezetek beszerzési, értékesítési, feldolgozó és melléküzemági tevékenység” című könyvéről. Gazdálkodás, 1968/7.59-61. oldal

TÓTH J.-NÉ (1972): Állami gazdaságok vállalatközi kapcsolatai. Gazdálkodás, 1972/4. 15-22. oldal

ÜVEGES L. (1971): Az élelmiszer-gazdaság vertikális integrációjának tudományos kutatása nemzetközi koordinációban. Gazdálkodás, 1971/11. 50-54. oldal

ÜVEGES L. (1972): Beszámoló az élelmiszergazdasági vertikális integráció kérdéseivel foglalkozó KGST-szimpóziumról. Gazdálkodás, 1972/4. 39-44. oldal

ZOVÁNYI I. (1969): Mezőgazdasági termékek élelmiszeripari feldolgozása a termelőszövetkezetekben. Gazdálkodás, 1969/5. 56-59. oldal

I. 4. Az új gazdasági mechanizmus utáni időszakban megjelenő írások főbb fókuszterületei a Gazdálkodásban (1974–1989)

Hegyfi Judit és Tenk Antal

Ahogy arról az előző részben már szó volt, 1972 novemberében politikai döntés született az 1968-ban induló gazdasági reform ütemének visszafogásáról. Ez az előző négy év agrárpolitikájának jelentős revízióját jelentette, ami a mezőgazdaság működésének minden területét érintette.

A Gazdálkodásban megjelenő írásokban – ha időben késve is – egyre több jele mutatkozott azoknak a változásoknak, melyek a gazdálkodási feltételek szigorításában, bizonyos tevékenységek visszaszorításában, illetve szigorításában, végső soron a gazdálkodás feltételeinek gyökeres átalakulásában mutatkoztak meg.

I. 4. 1. Agrárpolitikánk az új gazdasági mechanizmus utáni időszakban

Az agrárviszonyok szocialista vonásainak erősítéséről szóló írásában **Csizmadia E. (1974)** abból indul ki, hogy „A gazdasági elemzés, a fejlesztési elgondolások kialakítása nem nélkülözheti a társadalmi változások számbavételét sem.” Ezeknek a társadalmi és gazdasági változásoknak fő jellemzője, hogy „(...) egyre jobban erősödnek az életünk egészét átszövő szocialista viszonyok.” Ennek az évek óta tartó folyamatnak egyik jelentős eredménye, hogy „(...) a szövetkezeti parasztság túlnyomó többsége már véglegesen elfogadja és magáénak kezeli a mezőgazdaságban a szocialista nagyüzemi gazdálkodási rendet.”

A fejlődés két lényeges eleme a kooperációs gazdálkodási forma előretörése és a háztáji gazdaság szerepének és funkciójának átalakulása. Ezekkel együtt jelentősen módosult a szocialista tudat és magatartás is. A szerző szerint „(...) a város és a falu (...) a munkásosztály és a szövetkezeti parasztság közötti különbségek (...) fokozatosan mérséklődnek.”

Romány P. (1975) az időszerű agrárpolitikai és termelésfejlesztési feladatokról készült tanulmányában előljáróban bemutatja azt a fejlődést, amit mezőgazdaságunk az elmúlt évtizedekben elért. Ennek fő forrása a munkamegosztás fejlődésének hatásaként létrejött munkatermelékenység. Ehhez alapul a nagyüzemi termelés céltudatos fejlesztésére volt szükség.

A szerző ezt követően a fejlesztési tervekről szólva fontosnak tartotta a termelőszövetkezetek egyesülési folyamatának racionalizálását: „(...) számunkra kedvezőtlenebb a tízezer hektáros alacsony termelékenységű gazdaság, mint a területileg ennél kisebb, de termelési értékben fajlagosan nagyobb, hatékonyabb gazdaság.

Az 1976. január 1-ével módosuló gazdasági szabályozó rendszertől a gazdasági hatékonyság fokozódását reméli. Az új szabályozó rendszerben változni fog a termelés állami támogatásának rendszere.

A változó közgazdasági környezethez történő vállalati alkalmazkodás módjáról szóló írásában **Szederkényi H. (1975)** egy állami gazdaság 1968–1973 közötti időszakának üzemgazdasági vizsgálata alapján vont le következtetéseket. Miután megvizsgálta a gazdaság termelési értékének és árbevételének változását, arra a megállapításra jutott, hogy „(...) 1973-ra – a melléktevékenység kivételével – valamennyi tevékenységi körben (...) valamennyi ágazatban csökkenés tapasztalható. A gazdaság – a romló eredmények láttán – (...) lépéseket tett, hogy a megváltozott közgazdasági környezethez alkalmazkodva, minél jobb eredményeket érjen el.” Ennek érdekében művelési ág – változtatást hajtottak végre, aminek nyomán egyszerűsödött a termelési szerkezet.

A szerző végső következtetése: „A szabályozóknak az utolsó két évben (1972–1973-ról van szó) történt módosításai javítottak az eredményeken.” A halmozott termelési érték 1973-ban 41%-kal nőtt 1968-hoz viszonyítva.

A mezőgazdaság pénzügyi szabályozóinak változásairól készült írásában **Villányi M. (1975)** részletesen foglalkozik azokkal a változtatásokkal, amelyekről „A jelenleg működő szabályozórendszer negatív hatásainak kiküszöbölését” várják. Mint írja, mindezekkel a hatékonyság és a pénzügyi egyensúly javításának össztársadalmi igényét szükséges kielégíteni.

A szabályozásnak egyik kulcseleme az árszabályozás, ami jelentősen érinti az energiahordozók és nyersanyagok árait: „Az importanyagokkal és energiával való takarékosabb, egyben hatékonyabb gazdálkodás fokozott ösztönzése (...) a költségvetés részleges tehermentesítése érdekében (...) a termelési költségekben érvényesíteni kell.

Az elvonások és az érdekeltségi alapok terén is jelentős változtatásokra kerül sor. „A termelőszövetkezetekben az élmunkát terhelő elvonások rendszerében (...) az elvonások allokációja az egyes üzemszövetkezetekben arányosabb és kiegyensúlyozottabb legyen.” A változás a jövedelemadót is érinti, annak differenciálása révén.

A részesedési alapok tekintetében a népgazdaságban általánosan érvényes vállalati felosztás rendszeréhez közelítő megoldásra kell törekedni.

A támogatási rendszerben továbbra is fontos szerepe lesz a beruházások és a termelési ráfordítások állami támogatásának. A kedvezőtlen adottságú mezőgazdasági nagyüzemek továbbra is külön támogatásban részesülnek.

„Az 1976-tól érvényesülő pénzügyi szabályozók a ráfordítások hatékonyságának javulását, a gazdálkodás egyensúlyi feltételeinek javítását ösztönzik (...) az V. ötéves tervben is biztosítják az agrárpolitikai és termelési politikai céljaink elérését.”

A mezőgazdasági szabályozó rendszer továbbfejlesztéséről **Kovács I. (1979)** írt cikket. A szerző abból indul ki, hogy „A változó gazdasági körülmények és tervfeladatok időről-időre szükségessé teszik egyes szabályozók kiigazítását, hosszabb időszakonként (...) pedig a szabályozó rendszer átfogó felülvizsgálatát, illetve továbbfejlesztését is.”

A továbbfejlesztésnek az aktuális agrárpolitika megvalósítását kell szolgálnia úgy, hogy megfelelő érdekeltséget teremtsen a gazdaságos termelés növeléséhez, a hatékonyság fokozatos javítása által.

Az írás a mezőgazdasági ár- és pénzügyi szabályozó rendszer főbb irányait mutatja be. Ezen belül a felvásárlási és beszerzési árak változását, valamint az állami támogatások rendszerének módosítását részletesen tárgyalja.

A gazdálkodás eredményességével kapcsolatban fontosnak tartja: „A hatékonyság, illetve a gazdálkodás eredményességének javítására irányuló ösztönzést elsősorban a személyes jövedelem másik eleménél, az eredménytől függő részesedés szabályozásánál lehet és célszerű érvényesíteni.”

A téma fontosságát bizonyítja, hogy többen is kifejtették véleményüket vele kapcsolatban. **Kovács K. (1979)** írásában, írása elején fontosnak tartja leszögezni: „Az ágazati sajátosságok érvényesítése nem nélkülözhető (...) A valós gazdasági helyzet ismerete mindenféle tudatos, célirányos szabályozásnak előfeltétele.” Véleménye szerint „(...) az árszínvonalnak biztosítania kellene a minimálisan szükséges növekedés jövedelemérdekeltségét és felhalmozási forrásainak képződését.”

A támogatások rendszerével kapcsolatban egyik lényeges álláspontja: „A kedvezőtlen adottságú mezőgazdasági vállalatok megkülönböztetett támogatása pedig tartós társadalmi szükséglet.”

Babinszky M. (1979) Kovács Kálmán írására reagálva bevezetőjében leszögezi: „A koncentrációs és specializációs folyamatok létrehozták a korszerű üzemi méreteket és struktúrát. (...) A változások annyira alapvetőek, hogy kényszerítő erővel hatnak a szabályozási rendszer megváltoztatásának irányába.” A változtatásnak egyik szempontja, hogy a mezőgazdasági vállalatok közül az ágazatokkal szemben olyan igény merül fel, hogy képesek legyenek önmagukat fejleszteni, az ágazaton belül teremtsék meg a bővített újratermelés feltételeit.

A szerző azt hangsúlyozza, hogy az ágazati önállóság igényli az önelszámolási rendszer bevezetését. „Csak olyan kapcsolat maradhat fenn, amely a kapcsolódó ágazatok számára előnyös.”

Az agrárpolitikának a nagyüzemek fejlődésében és működésében betöltött szerepéről **Csepely-Knorr A. és Szakonyi L. (1980)** készített tanulmányt. A szerzők úgy látják, hogy „A mezőgazdaságban a mechanizmusreform során kialakított új támogatási rendszerben az általános, valamennyi gazdaságot érintő támogatások alapvető sajátosságának az automatizmus módszere tekinthető. (...) A támogatások a folyósítás módja szerint lehetnek közvetlen és közvetett támogatások.” Ezek egy részével a beruházásokat, a másik részével pedig a termelést támogatták. Ez utóbbiakhoz tartoznak a termelői ártámogatások. Nagyon lényeges következtetésünk: „A termelési támogatások nélküli nyereség a bővített újratermelés eddig kialakult követelményei teljesítésének megsértése, sőt megsemmisítése nélkül nincsen reális alap a termelési támogatás egyoldalú csökkentésére, az csak más jövedelemszabályzókkal összhangban történhet.” Továbbra is lényeges szempont lesz a támogatások és elvonások egyenlege, mert az a jövedelmek alakulását is befolyásolja.

Végül következtetésünk: „A mezőgazdaság állami támogatás a kornak általános jelenségei közé tartozik és társadalmi rendszertől függetlenül mind a szocialista, mind a tőkés országok agrárpolitikájának része.”

Márton J. (1979) írásában a fokozódó szervezési követelményeket taglalja. Már bevezetőjében megállapítja: „Nincsen történelmi példa arra, hogy a gazdasági folyamatok lényegesen átalakultak volna szervezeti és személyi változások nélkül.” Véleménye szerint „A legszerényebb mértékű tájékozottsággal rendelkezünk a gazdaságirányítás szervezeti korszerűsítése tekintetében.” Ebben a vonatkozásban az idő tényezőnek döntő szerepe van. A gyorsabb előrehaladás két legfontosabb tényezőjének a vállalatközi szervezés erősítését és az új ágazatok szervezését tekinti. Ebben meghatározó szerepe lehet az agráripari szervező szolgáltatnak, mint a „szervezés szervezőjének”.

Romány P. (1982) az agrárpolitika folyamatosságáról és megújulásáról szóló terjedelmes tanulmányában abból indul ki, hogy „(...) az ország nemzetközi tekintélyének egyik tényezője éppen a gyümölcsöző agrárpolitika, illetve e politikának kedvező hatása a magyar gazdaságra és nemcsak a gazdaságra, hanem az egész magyar társadalom életére.” Az írás a két és fél évtizede folytatott politikának társadalmi és gazdasági teljesítményének összefoglalóját adja.

A szerző – miután felvázolja a falvakban, a mezőgazdaságban végbement változásokat –, megállapítja: „A magyar mezőgazdasági termelés – különösen az élelmiszer-termelés – több területen a nemzetközi élmezőnybe került.” Ez úgy volt lehetséges, hogy előtérbe került a belterjes gazdálkodás általánossá válása.

A nagy fordulatot az agrárpolitika 1950-es év végén bekövetkezett megújulása jelentette, aminek következménye „(...) a mezőgazdasági termelés és vele a falu társadalmának konszolidációja” lett.

Újabb változást jelentett az 1968-ban az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése, s nyomában „(...) a társult termelőszövetkezetek által létrehozott szövetkezeti szövetségek megalakulása.”

Az írás végén található a szerző azon megállapítása, hogy „Előnyös, hogy sikerült elkerülni a mezőgazdaság irányítási rendszerének gyakori módosítását, és jórészt az öncélúnak minősülő, a gazdálkodó szervezeteket zavaró szervezeti átrendezéseket is.”

A Gazdálkodás – miként korábban is – rendszeresen foglalkozott az agrár- és szövetkezetpolitika aktuális kérdéseivel. **Zsarnóczai S. (1982)** írásában azt elemzi, hogy „(...) mi módon segített a folyóirat agrárpolitikánk érvényesülésében, a szövetkezeti mozgalom kibontakozásában és fejlesztésében.”

A szerző – az általa készített statisztikára alapozva – állapítja meg: „(...) negyedszázad alatt (1957–1982) 2204 cikket közölt a Gazdálkodás a 2204 írásból 434 szövetkezeti témával foglalkozott, 1246 cikk pedig olyan témát tárgyalt, amely a tárgyalt a témától függetlenül hasznosítható volt, illetve olyan agrárpolitikai vonatkozásokat tartalmazott, amelyek az általános tájékozódás segítették. Befejezésül megállapítja: „(...) az elmúlt negyedszázad alatt a Gazdálkodás a szocialista mezőgazdaság kialakításának és fejlesztésének fontos nélkülözhetetlen fórumává vált. (...) egy-egy számát ugyanúgy megtalálhatjuk az agrárökonómiai foglalkozó akadémikus asztalán, mint a termelőszövetkezeti elnök, fő agronómus vagy ágazatvezető táskájában.”

A változó körülményekhez rugalmasan illeszkedő agrárpolitikáról szóló írásában **Havasi F. (1983)** foglalja össze a mezőgazdaság előző időszakban elért eredményeit és vázolta fel a következő évek agrárpolitikájának főbb feladatait.

Az írásban – a gazdaságpolitika legfontosabb kérdéseinek áttekintése után – szó van a mezőgazdaság és élelmiszeripar eredményeiről, a termelési rendszerek szerepéről és további feladatairól, valamint a rugalmas agrárpolitikai módszerekről.

Az eredmények bemutatását követően arra a megállapításra jut, hogy 1982-ben „Kedvező jelei mutatkoztak a hatékonyabb termelés kibontakozásának.” Azt is megállapítja, hogy „A mezőgazdaságban a motor szerepét töltötték be a rendszerek”, ahol a fejlesztés alapvető kérdése a hozamok gazdaságos növelése.

A következő időszakban a termelés mennyiségi növelése mellett fő követelmény a jövedelmezőség fokozása. Ennek eléréséhez az agrárpolitika továbbra is támogatja a gazdasági együttműködések, a háztáji és kiegészítő gazdaságokat. Mint jelentős agrárpolitikai tényezőt emeli ki: „A fejlődés jelentős hajtóereje az anyagi érdekeltség elvének érvényesülése.”

Páles Gy. (1984) a hazai mezőgazdaság és gazdaságpolitika közötti kapcsolatokról szóló cikkében azt hangsúlyozza, hogy a magyar mezőgazdaság az egy főre számított mezőgazdasági termelésben Dánia után a második helyet foglalja el. „(...) a tizenhét legfejlettebb európai ország közül első a mezőgazdasági növekedés húszéves időszakra vonatkozó fejlődési ütemében.”, ami világviszonylatban is figyelemreméltó.

A szerző bemutatja azt az utat, amit a magyar mezőgazdaság 1957 után bejárt. Számokkal igazolja azt a fejlődést, amit az ágazat 197–1982 között elért, majd megállapítja: „Fejlődésünk döntő tényezői: a szakképzett munkaerő nagy száma és az alkotó vállalkozások változatos formáinak alkalmazása.” Azt sem hallgatja el, hogy ezeket az eredményeket egyre nehezedő külgazdasági környezetben érték el.

A következő időszak feladatait így összegzi: „Az élelmiszergazdaságnak tehát az egész gazdaság fellendítésében pozitív szerepet kell betöltenie: ehhez minden szektorában javítani kell a gazdaságosságot és a piaci igényeknek megfelelő árukínálatot.” Ezen belül egyre nagyobb szerepet szántak a külpiazi igényeknek: „Az ezredfordulóig 1980-hoz viszonyítva két és félszeresére növelhetjük az agrártermékek exportját.”

Az 1983. január 1-től a mezőgazdasági nagyüzemekben kísérleti jelleggel bevezetett keresztszabályozás tanulságairól készült írásunkban Pölöskei P-né és Kostyál R. (1984) azt emeli ki, hogy a kísérletben pályázat alapján kerültek be az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek. „A kísérletek célja a tapasztalatszerzés olyan jövedelemszabályozás kialakítására, amely az eredmény növelésére az eddigieknél jobban ösztönöz, nagyobb mozgásteret enged a teljesítményekkel arányos személyes jövedelem kifizetéséhez, az ösztönző belső érdekeltségi rendszer kialakításához.”

A kísérletek azt igazolták, hogy „A termelés és az eredmények alakulása azt igazolja, hogy ezek a gazdaságok (a kísérletben részt vevő 92 gazdaságról van szó) a szabályozás adta lehetőségekkel élni tudtak, a költségek, ezen belül az egységnyi termeléshez felhasznált bérköltség csökkentésével a többi nagyüzemnél jobban tudták ellensúlyozni a kieséseket.”

A közzétett gazdasági szabályozásnak az élelmiszeripari ágazatok gazdálkodására gyakorolt hatásáról készült cikkünkben **Szénay L.-né és Spekner Á. (1984)** abból indulnak ki, hogy „Gazdaságpolitikai

célkitűzéseink megvalósításának elengedhetetlen feltétele a közgazdasági szabályozó rendszer folyamatos korszerűsítése.” A szerzők írása az ár-, adózási és támogatási rendszerrel, valamint ezeknek a fejlesztési lehetőségekre gyakorolt hatásával foglalkozik.

Az árak és a jövedelem alakulásának összefüggésével kapcsolatban arra a következtetésre jutnak, hogy „Az árképzés merevségének oldása napjaink elkerülhetetlen feladatának látszik.”

A jövedelemelvonással kapcsolatos megállapításuk: „Az élelmiszeripar elvonási rendszerének alapvető gondja, hogy – a jövedéki szakágazatoktól eltekintve – tulajdonképpen nem nagyon van mit elvonni a szakágazatoktól.”

Ami a fejlesztési lehetőségeket illeti: „Az élelmiszeripar kedvezőtlen jövedelemszintje gátolja az ágazat fejlődését. (...) az élelmiszeripar szabályozó rendszerének a mezőgazdasági szabályozás körébe való átsorolás át időszerűnek és szükségszerűnek tartjuk.”

Az írás végső konklúziója: „(...) a távlati célként célszerű kitűzni – legalábbis belföldi viszonylatban – a támogatások csökkentését és a társadalmilag szükséges ráfordításoknak az árban való megtérítését.”

Az 1980-as évek második felétől a szakemberek körében egyre gyakrabban merül fel az élelmiszergazdaság társadalmi helyének és szerepének vizsgálatára való törekvés.

Berend T. Iván (1985) az élelmiszer-gazdaság szerepét vizsgálja a XX. századi magyar gazdaságpolitikában. A szerző a XVII-XVIII. századtól elindulva röviden felvázolja azt az utat, amelyben a magyar mezőgazdaság a jobbágyfelszabadítástól eljutott odáig, hogy „(...) az élelmiszer-gazdaság vált az egész gazdasági átalakulás húzóágazatává.”

A második világháború által okozott veszteségek és az elhibázott agrárpolitika következtében – a mezőgazdasági kollektivizálási törekvésektől kisérvé – drámai helyzetet teremtett a magyar falun.” 1953-ban radikális váltás történt az eddigi agrárpolitikában, aminek – többszöri módosítását követően – 1956-ban érkezett el az a fordulat, aminek során megpróbálták korrigálni az előző években elkövetett hibák káros következményeit. A valódi fordulatra azonban csak „(...) a hatvanas évek első felében (...) meginduló reform munkálatok, végül is a 60-as évek közepétől bontakoztatják ki a legnagyobb erővel az élelmiszer-gazdasággal kapcsolatos új politikát.”

A szerző – miután elemzi az 1965–1985 közötti időszak fontosabb agrárpolitikai változásait, arra a megállapításra jut, hogy „(...) még a mezőgazdasági politika történelmi horderejű, radikális fordulatot hozott a legutóbbi két-három évtizedben, addig az élelmiszergazdaság egészére vonatkozóan ez már korántsem mondható el, hiszen az élelmiszeripar esetében a korábbi gazdaságpolitika alapvető folytonosságai domináltak. Ez az ellentmondás napjainkra az egész élelmiszer-gazdaság további fejlődési útjának akadályozójává vált.”

Kulcsár K. (1985) a magyar mezőgazdaság helyéről és szerepéről készült tanulmányában abból indul ki, hogy „A mezőgazdaság helye a társadalomban fontos szociológiai mutató, amelynek távrolról sem csak gazdasági jelentősége van.” Szokás arra hivatkozni, hogy az ágazatnak a nemzeti jövedelem termelésében való részesedése még száz évvel ezelőtt is 40% körül mozgott, ami messze felette volt sok gazdaságilag fejlett országénak.

A szerző-írásának céljára utalva-állapítja meg: „Amikor tehát-most már a magyar társadalomban-vizsgálom a mezőgazdaság helyét és hatásait, a korszerűség, a modernség tartalékaiból indulok ki.”

A társadalmi modernizáció szempontjából „(...) a Kelet-európai feltételek között a mezőgazdaság tényleges szerepe e folyamat számára a teherviselés mellett azonban a húzóerőként való működés lehet. A jól szervezett és technikailag ellátott mezőgazdaság a maga igényeivel húzóerő az iparfejlődés számára is.”

A települések modernizálódása folyamata ugyancsak összefügg a mezőgazdaság fejlettségével: „(...) a magyar mezőgazdasági nagyüzemek önmagukban is településfejlesztő hatást gyakorolnak.”

Az írás végső konklúziója: „A magyar társadalom modernizációjában a mezőgazdasági fejlődésnek, a mezőgazdasági termékeknek a nemzeti termelésben elfoglalt arányán túlmenő jelentősége van.”

Az agrárpolitika egyik központi kérdése volt a mezőgazdasági vállalatok pénzügyi politikája. Ennek változásáról és hatásairól készült cikkében **Botos K. (1989)** abból indul ki, hogy „Agrárpolitikánk kettős feladata van: a hatékony termelés szolgálata, és a foglalkoztatási, ökológiai szempontok érvényesítése. (...) 1979-1985 között a mezőgazdaság nettó befizető volt. Feladatainak tehát csak fokozatos vagyonefelérés és önkiszákmányolás útján tudott eleget tenni.”

A szerző szerint „A jövőt illetően át kell alakítani az agrárszektor pénzügyi kapcsolatainak rendszerét.” Az agrárpolitika duális jellege továbbra is fennmarad, célrendszerének fókuszában az alkalmazkodó, vállalkozó, innovatív és hatékony mezőgazdaság létrehozása mellett az agrárnépesség eltartása és a föld vagyon megőrzése kerül.

Az agrárpolitika egyik jövőbeni feladata, hogy „A hatékony, optimális üzemnagyságú termelőket meg kell szabadítani a rejtett szociálpolitikai feladatoktól, de támogatni kell a kisvállalkozások, egyéni családi gazdaságok, alacsonyabb szövetkezési formák működőképességét.”

Egy másik fontos kérdés a mezőgazdaság támogatása. Ahogy a cikkben szerepel: „(...) torz a támogatási struktúra.” Emellett „a pénzügyi kormányzat radikális jövedelemelhívó akcióba fogott a költségvetési egyensúly megteremtéséhez, (...) A mezőgazdaságban a támogatások 1975-1985 között radikálisan csökkentek.”

A felgyülemlett gondok és nehézségek enyhítésének lehetőségeiről szólva: „Az agrárszektor pénzügyi helyzetét stabilizálandó, mindenek előtt felül kell vizsgálni a költségvetési kapcsolatok rendszerét. Ez elsősorban a támogatáspolitikai átgondolását jelenti.” Ez utóbbin belül új formák szükségesek a fejlesztések támogatásánál, az exporttámogatások területén, valamint a kedvezőtlen adottságú területek támogatási lehetőségeinél.

A támogatás egyik kiemelt területe a kedvezőtlen adottságú területeknek juttatott támogatások maradtak. Erről a területről jelent meg **Fehér A. (1989)** cikke, melyben a gazdálkodási rendszerek néhány elméleti kérdését, a közelmúlt gazdasági szabályozásának és az alakuló agrárpolitikának a rendszerekkel összefüggő hatásait és a vállalati alkalmazkodás kérdéseit vizsgálja.

Miután körvonalazza a „kedvezőtlen mezőgazdasági terület” fogalmát, leszögezi: „A kedvezőtlen adottságú területek mezőgazdasági vállalataiban felhalmozott feszültségek, a visszafordíthatatlanság veszélyét rejtő kedvezőtlen folyamatok azonban arra figyelmeztetnek, hogy a gazdálkodási rendszerváltás ezeken a területeken vetődik fel a legélesebben és legsürgetőbben.”

A szerző egyik feszültségforrásnak azt tartja, hogy az elmúlt időszakban –különösen a kedvezőtlen adottságú területeken– „(...) a gazdálkodás és a természeti adottságok közötti összhang megbomlott.” Miután összefoglalja a korábbi agrárpolitika hatásait a kedvezőtlen adottságú területekre, javaslatokat tesz egy gazdálkodási rendszerváltáshoz szükséges, új agrárpolitika kialakítására. Ennek főbb elemei: a birtok-, és földhasználati viszonyok átalakítása, ár-, és piacpolitikai változások, adó- és támogatáspolitikai átalakítása, új területfejlesztési és szociálpolitika létrehozása. Mindezek következményeként: „A természeti környezethez alkalmazkodó gazdálkodási rendszerek vállalaton belüli megjelenését a termelési szerkezet, a földhasználati viszonyok és a termelési technológiák változásai fogják jellemezni.

Az új agrárpolitika gyakorlatáról és feladatairól szóló írásában **Babinszky M. (1989)** megállapítja, hogy „A magyar agrárpolitika az elmúlt 33 évben jelentős eredményeket ért el.” Ebben jelentős szerepe volt annak, hogy az agrárpolitikánk „eltért a sztálini modelltől”.

A mezőgazdaság sikerének legfőbb pillérei: a kistermelés felvirágzása, a szövetkezetek önállósága, a termelőszövetkezetek mellék üzemi tevékenysége, a mezőgazdasági szakoktatás fejlesztése, a megváltozott (új) gazdaságirányítási rendszer, a támogatási rendszer, a termelési rendszerek, stb.

A szerző szerint: „A reformtörekvések és a visszarendező erők harcában a 80-as évek közepére az utóbbiak győztek. (...) kormányzati intézkedésekkel lehetetlenné tesszük a szövetkezeti gazdálkodást, a jelenlegi szövetkezetek szét fognak esni.”

Az új társasági törvényről és termelőszövetkezetek reagálásról készült írásában **Gergely S. (1989)** leszögezi: „A magyar mezőgazdaság elért eredményeiben döntő szerepe volt a termelőszövetkezeteknek. Azonban a változó valóság kihívásainak csak egy „eddiginél rugalmasabban reagáló termelőszövetkezet képes megfelelni.” Ilyen új kihívás a Társasági Törvény életbe lépése, amelytől a gazdaságok „jogi szuverenitását” remélik. Mint írja: „Ehhez az ár és jövedelem-diszparitás megszüntetése szükséges.”

A szerző úgy látja, hogy „(...) a mezőgazdasági nagyüzem alulreprezentált érdekérvényesítési lehetőségekkel kénytelen beérni a társadalmi újraelosztási versenyben.”

A Törvény egyik lényegi eleme az, hogy „(...) a gazdasági társaság alapítói, tagjai szövetkezetek is lehetnek, bármely formát választhatják, bármely formába tagként léphetnek be. Ugyancsak lényeges változás, hogy felelősségvállalás mellett működtethetnek gazdasági munkaközösségeket. Legfontosabb változásnak azt tartja, hogy a szövetkezetekben lehetőség van a tagi résztulajdonlásra és a „vállalkozó típusú szövetkezetté alakulásra”.

Az írás végén pontokba foglalja a vállalkozó egyénekből és csoportokból álló nagyüzem „törzskarának” a feladatait. Az a meggyőződése, hogy „Aki a kihívást előbb észleli az nemcsak időt és előnyt és haszontöbbletet szerez, de a kihívásészlelés és válaszadás technikáját is elsajátítja.”

A társadalmi és gazdasági rendszerváltás évében a Gazdálkodás szerkesztőségi vezércikket (1989) szentelt az agrárgazdaságban érvényesülő reformirányzatoknak.

Az írás I. részében megállapítják, hogy „Az agrárgazdaság reformja szorosan összefügg a politikai-gazdasági reformfolyamattal. Csak akkor lehet eredményes, ha a reform a társadalom és a gazdaság egészében következetesen megvalósul.”

A tulajdonreformmal kapcsolatban leszögezi: „A tulajdonreform nem cél, hanem eszköz.” Úgy látják, hogy „Valós tulajdonosok, tulajdonosi funkciók és érdekek egyértelmű léte, működése és érvényesülése nélkül piacgazdaság nem létezett.” Ennek egyik alapfeltétele, hogy „(...) megszűnjön az állami és szövetkezeti nagyüzemek jelenleg még meglévő tulajdoni monopóliumhelyzete.

A reform megvalósulásának másik fontos feltételeként a mezőgazdasági ár- és jövedelemviszonyok megváltoztatását jelölik meg.

Az anyag készítői egy új szövetkezeti törvény megalkotását szorgalmazzák. Azt is hangsúlyozzák, hogy egyfajta állami tulajdonra a jövőben is szükség lesz. „A tulajdont egyesítő és hasznosító regionális szervezeteknek leginkább a részvénytársasági forma felel meg.”

Az anyag részletesen foglalkozik az állami élelmiszeripar reformjával is: „Az állami élelmiszeriparban a tulajdonviszonyok átalakításának első lépéseként a már megkezdett decentralizációt célszerű központi intézkedésekkel is folytatni.” A versenyszférába sorolt üzemek esetében a teljes autonómia megteremtésére kell törekedni.

A kistermelés szerepe továbbra is nagy jelentőségű marad, miközben fokozódik az együttműködés a nagyüzemekkel. A földtulajdon szabályozása terén radikális intézkedések szükségesek, így megszűnik az „oszthatatlan” állami és szövetkezeti földtulajdon, amit törvényben kell rendezni.

A reformirányzatokkal kapcsolatos írás II. részében (1989) az agrárgazdaság piacgazdaságban történő beilleszkedésének, a piaci áraknak és az azokhoz szükséges állami garanciáknak a kérdésével foglalkozik. Egyik alapvető kérdés az esélyegyenlőség megteremtése valamennyi piaci szereplő számára.

Alapvető szempont a „működőképes piac”-hoz szükséges feltételek törvényi biztosítása.

Az anyag utolsó része a költségvetési kapcsolatok racionalizálásával, a mezőgazdasági sajátosságokhoz alkalmazkodó finanszírozás kérdésével foglalkozik. A végső cél az egyenlő jövedelmi és társadalombiztosítási esélyek megteremtése az élelmiszeripar szereplői részére.

I. 4. 2. Új vonások a termelőszövetkezetek működésében

Az új gazdasági mechanizmus lendületének megtorpanása érezhető volt a termelőszövetkezetekben is. Bár nem állt meg teljesen, de érezhetően lecsökkent a szövetkezeti gazdaságok egyesülési „kedve”, miután szigorú feltételeket szabtak ennek a folyamatnak.

Csizmadia E. (1974) a termelőszövetkezetek egyesülésének néhány tapasztalatáról szóló írásában a területi centralizáció 1961–1974 közötti eredményéről szólva megállapítja, hogy a termelőszövetkezetek száma az 1961. évi 4507-ről 1974-re, 1923-ra, az átlagos területük pedig 900 ha-ról 2900 ha-ra emelkedett. Ez volt az az időszak, amikor a termelőszövetkezetek nemcsak területük alapján lettek „nagyok”.

A szerző annak a meggyőződésének is hangot ad, hogy „A tavalyi őszi (1973-ról van szó) és téli egyesülések tapasztalatai általában kedvezőek. Jól éltek a nagyobb méretből adódó szakosodás lehetőségével, ami megteremtette az iparszerű termelésre való áttérés feltételeit. Átmeneti gondok ott jelentkeztek, ahol különböző színvonalon gazdálkodó gazdaságok egyesülésére került sor. Helyenként gondot jelentett az újonnan egyesült tsz-ekben a közös és háztáji gazdaság zökkenőmentes kooperációja. A továbbfejlődés egyik útja is feltétele, hogy „(...) már az előkészítés során ki kell dolgozni a kialakuló új nagyüzem komplett fejlesztési tervét.”

Ugyancsak a termelészövetkezetek egyesülésének tapasztalatairól és problémáiról számolt be **Ivanics A. (1974)**. A szerző a MAE Agrárgazdasági Társaságának vitauülésén elhangzottak alapján állapította meg, hogy „(...) a jelenlevők többsége az egyesülést tartotta a legcélszerűbb megoldásnak a koncentrációs lehetőségek közül.” Sajnálattal állapította meg, a vitában résztvevők többsége a közös és a háztáji gazdaság kapcsolatáról negatívan vélekedett, „(...) a háztáji gazdálkodást inkább a fejlesztésre ható negatív tényezőnek minősítették. A résztvevők úgy látták, hogy a termelészövetkezeti egyesülésben „(...) értékes koncepciók valóra váltásának” lehetősége rejlik. Azt határozottan leszögezték, hogy „(...) csak a területnagyság növelése nem lehet az egyesület célja (...) csupán az egyesítés nem oldja meg egyértelműen a gazdasági gondokat.” Egyöntetű volt az a vélekedés, miszerint: „Az egyesülés kérdésében sem a külső szervek sem a termelészövetkezeti vezetőségek nem vállalhatják a döntési felelősséget.”

Szerdahelyi P. – Juhász Gy. – Juhász J.-né (1976) a termelészövetkezeti egyesülések tapasztalatairól és eredményeiről, a MÉM STAGEK 1975. évi kiadványa alapján készített cikkükben az 1968–1974 között egyesült termelészövetkezetek helyzetét elemezték. Egyik lényeges megállapításuk, hogy „(...) az egyesüléseknél bizonyos kampányszerűség figyelhető meg.” Magának az egyesülésnek a folyamata nem volt zökkenőmentes, Főleg az első időszakban, többségben voltak az egyesülés ellenzői. „A legtöbb gondot és problémát mindenképpen a kedvezőtlen termőhelyi adottságú (...) vagy mérleghiánnyal gazdálkodó termelészövetkezetek egymás közötti egyesülése okozta.” Problémamentes volt az olyan egyesülés, amelyben „(...) bővített újratermelésre képes, erős termelészövetkezetek egyesültek” még abban az esetben, ha az egyesülésben több kisebb, gyengébb szövetkezet is szerepelt. A sikeres egyesülés egyik záloga a „(...) megalapozott számítások elvégzése és az egyesült termelészövetkezetek vezetésének helyes kiválasztása volt.”

A szerzők írásuk végén megállapítják: „Az elmúlt évek folyamán a mezőgazdaság szocialista szektorában jelentős centralizáció játszódott le. Ez egyik oldalról további lehetőséget biztosított a legmodernebb, nagyüzemi technológiák alkalmazásához, ezen keresztül a termelés hatékonyságának növeléséhez (...)”

Lakatos L. (1974) a szövetkezeti közös vállalkozások néhány tapasztalatáról készült írásában leszögezi: „A termelőerők fejlődésének egyik útjává – a szervezeti egyesülések mellett – a szövetkezeti társulások létrehozása vált.” Azt is megállapítja, hogy az együttműködésekre serkentőleg hatott

a gazdaságirányítási reform és az új szövetkezeti törvény megjelenése. Fontosnak tartja kiemelni, hogy „Szövetkezeteink—alapjába véve—megteremtették a vállalkozások önálló, vállalatszerű gazdálkodásának tárgyi és személyi feltételeit.”

Az 1974. évi állapot szerint a szerző által vizsgált 44 termelőszövetkezet közül 14 szövetkezet volt alapítója különböző közös vállalkozásoknak. A kezdeti időszakban (1973-ról van szó) „A társulások alapvető gazdasági nehézségeit a beruházás feltételeiben történő kedvezőtlen változásai okozták.” Ennek ellenére az 1973. évet eredményesen zárták, bár az elért eredményekben elég nagy volt a szóródás. Összességében: „(...) az idáig létrehozott vállalkozások a szövetkezeti mozgalom és a gazdálkodás jelentős, szerves részévé váltak.”

Csete L. és Pályi J. (1974) a termelőszövetkezetek termelési és vállalkozási kedvének várható alakulásáról készült írásukban a MÉM STAGEK-ben készült vizsgálatokra alapozva fogalmazták meg, hogy „(...) feltárjuk a—napjainkban érvényesülő célkitűzések, közgazdasági szabályozók és erőforrások ismeretében—középtávon, 1980-ig, hogyan jellemezhető a vállalkozói kedv.” Megfogalmazták azt is, hogy „Munkánkkal az V. ötéves terv előkészítéséhez kívánunk támpontokat nyújtani az irányításban és a termelőszövetkezetekben dolgozó szakembereknek.”

A szerzők egyik alapvető megállapítása, hogy középtávon az állattenyésztés súlya erőteljesen, a növénytermelésé átlagosnál alacsonyabb mértékben növekszik. A háztáji területek fokozatosan csökkennek, termelésük azonban változatlan szinten marad.

Középtávon (1980-ig) „(...) a közös gazdaságok—az előző évek gyakorlatától eltérően—a jövőben már nem annyira a termelési szerkezet lényeges módosítását helyezik előtérbe, hanem inkább az üzemi méretek növelését, ezúton a specializáció elmélyítését, a korszerű termelési rendszerek bevezetését részesítik előnyben.”

Botár J.-né (1984) a termelőszövetkezetek új vállalkozási formáiról és azok működéséről szóló írásában—miután felsorolja a vállalkozási formákat –, megállapítja: „A szabályozás és a gazdálkodás kezdeti hiányosságai, tapasztalatlansága ellenére szerepük előremutató.”

A szerző azt is megállapítja, hogy ezeknek az új vállalkozási formáknak a célja, „(...) a társadalmi igények jelenleginél rugalmasabb és szélesebb körű kielégítése, a lakosság munkaerő-tartalékának jobb kihasználása, valamint a kisüzemi termelésnek és a kisegítő gazdaságnak a társadalmilag hasznos gazdasági tevékenységben való szervezettebb bevonása.”

Legelterjedtebb forma a mezőgazdasági szakcsoport, melyeket a termelőszövetkezetek földterület, illetve bizonyos termelőeszközök átengedésével segítenek.

Az ipari szolgáltató szövetkezetek többsége 1984-ben alakult, melyeket a termelőszövetkezetek ún. átengedett eszközökkel segítik. Új forma még a vállalati gazdasági munkaközösség, valamint az önelszámoló egység is.

I. 4. 3. A mezőgazdasági kistermelés helyzete

Miközben a mezőgazdasági tevékenység két alapvető szektorának – az államinak és a mezőgazdasági termelőszoövetkezetinek – a vezető szerepe változatlanul megmaradt, a kisgazdaságok szerepe a mezőgazdaság árutermelésében továbbra is alapvető fontosságú, különösen a saját fogyasztás és a vidék ellátása szempontjából. Ez a szerepe az új gazdasági mechanizmus időszakában tovább erősödött, de 1974 után is jelentős maradt.

Filep J. – Orbán Á. – Sulyák J. (1975) a kisgazdaságok szerepéről írt cikke szerint „A kisüzemek gazdasági arculatát hazánkban a háztáji gazdaságok határozzák meg, de a munkások és az alkalmazottak kiegészítő gazdaságainak a szerepe is igen jelentős azt is megállapítják, hogy a kisgazdaságok eredményes működését az állami és a termelőszoövetkezeti szektor nagygazdaságainak a létezése teszi lehetővé.” Termelési funkciójuk a szocialista nagyüzemek termelésének kiegészítése, és termékeik értékesítése is túlnyomó részt a közös gazdaságokon keresztül történik.

„A kis gazdaságok száma 1615 ezer és a hozzájuk tartozó népesség 5,2 millió fő (1972. évi adatok). Tevékenységük igen szerteágazó, de legnagyobb volument a zöldség, a gyümölcs, a szőlő és bor-, az állattenyésztésben a baromfi, a sertés és a szarvasmarha jelenti (a szarvasmarha állomány 34%-át kisgazdaságokban tartották). „A háztáji és kiegészítő gazdaságok termelésének munkaerőforrása a családi munkaerő.”

A kisgazdaságok a mezőgazdaság össztermelésének 34,2-, nettó áruforgalmának pedig 19,9%-át adják. A lakosság éves jövedelmének a 18,8%-a kistermelésből származik. A szerzők véleménye szerint „A kisgazdaságok termelésének volumene perspektivikusan csökkenő tendenciájú”, mindez függvénye a közzgazdasági szabályozórendszer jövőbeni alakulásának.

Lovas M. (1975) a mezőgazdasági kisárutermelés alakulásáról szóló írásából jól látszik az a „csökkenő tendencia”, amiről az előző cikkben olvashattunk. A háztáji és kiegészítő gazdaságok bruttó termelésének aránya az 1965. évi 45,5%-ról 1973-ban 38,9%-ra csökkent. E csökkenés ellenére „(...) ami kisárutermelőink egy vertikális, szocialista termelési láncolat egyik láncszemét képezik (...) jellemző, hogy zömük szövetkezeti tag.” Tevékenységükkel integrálódtak a szocialista termelő és értékesítő nagyüzemek rendszerébe. „Ennélfogva elméletileg is hibás és téves az a nem ritka gyakorlat, hogy a termelőszoövetkezet nem támogatja a kisárutermelést.” A szerző határozott véleménye, hogy „(...) a mi viszonyaink között a szocializmus érdekében a kisárutermelés támogatnunk kell (...) a népgazdasági érdekeknek megfelelően a kistermelőket támogatni kell.”

A mezőgazdasági kistermelés több évre szóló vizsgálatáról **Varga Gy. (1978)** írt cikket, melyben megállapítja: „(...) mind fontosabbá válik árutermelő jellegének erősödése.” Ezt mutatja az 1960–1975 közötti évenkénti átlagos 1,1%-os növekedési üteme. Ebben a növekedésben legnagyobb szerepe volt a zöldségtermelésnek és a sertéstartásnak. Az Agrárgazdasági Kutató Intézetben végzett vizsgálatokból az is kitűnt, hogy „(...) az árutermelés növekedésével a kistermelés jövedelemszerző szerepe

fokozódik, amely előtérbe helyezi a gazdasági szabályozókkal szemben támasztott népgazdasági és termelői igényeket egyaránt.” Ez indokolja azt, hogy „(...) törekednünk kell a kiegyensúlyozottabb, hosszabb távra szóló gazdasági szabályozásra.”

A kistermelés összefogó szervezeti megoldásokról készített írásunkban **Erent G. és Tusor M. (1982)** leszögezik: „A mezőgazdasági kistermelés további jelentős bővítése – a nagyüzemek elsődleges fejlesztésével egyidejűleg – agrárpolitikánk szerves részét képezi.”

A szerzők a nagyüzemek és a kistermelők ésszerű munkamegosztásától, szorosabb együttműködésétől várják, hogy „(...) fokozzák és tegyék mind teljesebbé a működési területükön gazdálkodó kistermelők termelésének szervezését.” Ezt azért tartják fontosnak, mivel szerintük „(...) a nagyüzemek vezetői (...) integrációs tevékenységüket a vállalati munka szerves részének tekintik, melynek keretében a helyi körülményekhez igazodva – a leghatékonyabban tudják szervezni a háztáji és kisegítő gazdaságok munkáját.”

Az írás részletesen foglalkozik a kistermelést koordináló szervezeti egységek vállalati szervezetével, valamint a kistermelő szervezetek tevékenységével. A kistermelést szervező egységek és a kistermelők közötti kapcsolatokról szólva: „Ebben a tekintetben is indokolt a feltételek javítása, az új megoldások keresése. Lényeges szempontnak tekintik a közös érdekelttség megteremtését, mint a kistermelés eredményességének egyik forrását.

A termelősövetkezetek érdekelttségéről a kistermelés integrálásában szóló írásában **Kovács Gy. (1983)** abból indul ki, hogy „A mezőgazdaságban mintegy 1,5 millióra tehető a kistermelők száma, akiknek 42%-a termelősövetkezeti tag és alkalmazott.” 1980-ban a kistermelők a mezőgazdasági termékek összes bruttó áru forgalmából 23%-kal részesedtek. A kistermelés integrálásának túlnyomó részét a termelősövetkezetek vállalták magukra.

„A kistermelés integrálásának jelenlegi kritikus területe a felvásárló és kereskedelmi vállalatokkal létesített, esetenként kényszerű kapcsolat.”

A szerző kiemeli, hogy „Az integráció anyagi ösztönzése üzemkategóriánként differenciáltan érvényesül. A kedvezőtlen adottságú termelősövetkezetek 1980-ban átlagosan 24,3%-kal kevesebb kistermelők integráltak.” Azt is hangsúlyozza, hogy a közösen keresztül történő értékesítést az anyagi érdekek motiválják: „A kedvezőtlen adottságú termelősövetkezetek csoportjában a közös értékesítésből származó nyereség 81%-át teszi ki az állami támogatásként kapott árkiegészítés.” Azt is megjegyzi, hogy a közösen keresztül történő értékesítésből származó nyereség alakulásában meghatározó szerepe van a termelősövetkezetek és az állami felvásárló szervek között kialakult kapcsolatoknak.

A termelősövetkezetek az integrációs szolgáltatásokért igényt tartanak az elért nyereség egy részére. Ennek mértéke igen eltérő és nem ritka az sem, hogy ez a tevékenység veszteséges.

A jövő szempontjából a termelősövetkezetek és áfészek szoros együttműködésében rejlő lehetőségek kiaknázatlan lehetőségeit emeli ki.

Halász P.-nek (1984) a kistermelés méretét befolyásoló termelési tényezőkről készült tanulmánya elején azt hangsúlyozza, hogy „Ma már egyre jobban bekerült közgondolkodásunkba, hogy a kistermelés szerves része a szocialista mezőgazdaságunknak, a kisgazdaságok termékeire a belföldi fogyasztás és a külgazdaság egyaránt számít.

A szerző 1981-ben Bács-Kiskun megye három településén vizsgálta, hogy néhány társadalmi tényező miként befolyásolja a kistermelést, azon belül is elsősorban az árutermelés mértékét.

Az életkor egyik alapvető befolyásoló tényező: „A 60 (de különösen a 70) évnél idősebbeknél csökken a kistermelés mérete.

A családméret a munkaképes családtagokon keresztül befolyásolja a kistermelés méretét. Jelentős változás, hogy a korábbi parasztcsaládokra jellemző többgenerációs családokkal ma már csak mutatóban lehet találkozni.” A felmérésekből az is kitűnik, hogy „(..) a mezőgazdasági kistermelésben hasznosuló munkaerő alapja egyértelműen a család.” A rokonságnak a munkakapcsolatban van szerepe, főleg a kertészeti munkákban (például szüret esetén).

Eltérő a termelőszövetkezeti tagok és alkalmazottak feltétele a kistermelésben. „A termelőszövetkezeti tagok ugyanis vagy háztáji földet kapnak, vagy pedig bizonyos takarmányokhoz jutnak és a szövetkezeti szolgáltatásoknak is szélesebb körét vehetik igénybe.”

A vizsgálatok eredményeinek összegzése: „(..) a különböző objektív körülményeken kívül elsősorban azon múlik egy-egy család kisüzemi árutermelésének mérete, hogy van-e valami konkrét, célszerű, reálisan elérhető és pénzzel megvalósítható célkitűzésük, amiért érdemes dolgozni, fáradni, áldozatot hozni.”

A mezőgazdasági kistermelésnek a lakosság életmódjára gyakorolt hatásáról Répássy H. (1985) készített tanulmányt arról a vizsgálatról, hogy „(..) a falusi lakosság életvitelében milyen jegyek jellemzik a kistermelők életmódját.” Egyik lényeges megállapítása, hogy „(..) a mezőgazdasági kisüzemlétét nem a család, illetve háztartás társadalmi hovatartozása, hanem a lakóhely határozza meg elsősorban.

A szerző szerint a háztáji és kisegítő gazdaságok jövedelem – kiegészítő szerepe változóban van: „(..) a létfenntartási költségek előteremtésében az alternatív módok bővülését jelentik.” A kistermelés ráfordított idő mintegy 20%-kal növeli meg a kereső tevékenységet.

Az írás zárul megállapítása: „A háztáji és kisegítő gazdaságok léte, termelési és értékesítési biztonsága, prosperitása a népgazdasági, a nagyüzemek, a lakosság ellátása és a művelő családok vonatkozásában egyaránt fontos.”

A háztáji és kisegítő gazdaságok állattermék – termeléséről készült tanulmányában **Varga G. (1986)** Somogy-megyei vizsgálatokon alapuló értékekből indul ki és megállapítja: „a megyében 1980–1985 között kedvezőtlenül alakult a kisüzemi állatállomány a tehén létszám 4000-rel csökkent.” Ennek egyik oka, hogy fokozatosan előregszik a tradicionális állattartók köre. A csökkenés ellenére a háztáji kisegítő gazdaságok szerepe, jelentősége (..) a kiegyensúlyozott állattermék-termelésben meghatározó.”

A szerző szerint a következő időszakban „(...) kiemelt feladat – a hagyományokra és adottságokra építve – a kistermelő állattenyésztés okszerű fejlesztése, a tenyésztési kedv javítása.” Ennek egyik feltétele olyan a árrendszernek a kialakítása, ami érdekeltté teszi a termelőket.

A kistermelés tervezéséhez és a háztartások elemzéséhez készült új módszerről készült írásukban **Flórisné I. és Guth L. (1987)** egy NSZK-ban kialakított módszer adaptációját mutatják be. A téma fontosságát jelzi, hogy Magyarországon 1985-ben az 1,5 millió kistermeléssel foglalkozó család „(...) a mezőgazdasági termelés több mint egyharmadát, ezen belül a növénytermelés 26-28%-át, az állattenyésztés összes termelési értékének pedig 40%-át adta.”

A fenti eredmények azonban lassan a múlté, „Az elmúlt években sokan felhagytak a termeléssel, az állatállomány a kisgazdaságokban csökkent, a bevételek nem fedezik a kiadásokat, lohad a termelési kedv, az idősebb generáció kiöregszik, a fiatalok nem veszik át a helyüket.”

A szerzők szerint az ok, amiért a családok a kistermelői tevékenység mellett döntenek: „(...) a kistermelő saját és családja életszínvonalát kívánja fenntartani, esetleg emelni.” A megváltozott viszonyok mellett egyre fontosabbá válik a kistermelés várható alakulásának tervezése. Ez elvégezhető a háztartások oldaláról közelítve: „A háztartás munkaerő-, eszköz- és pénzgazdálkodás (bevételei és kiadásai) azok a közgazdasági tényezők, amelyek vizsgálata támpontot adhat számunkra a tervezéshez.” Ebből következően a tervezéshez elsődlegesen a háztartások vizsgálatát kell elvégezni ahhoz, hogy képet kapjunk a létfenntartás és a kistermelés nyeresége közti összefüggésről. Ebben a vonatkozásban lényeges kérdés hogy a kistermelői tevékenység folytatásával hogyan befolyásolják a kistermelő életszínvonalát?

Burgerné G. A. (1989) a mezőgazdasági kistermelők háztartását vizsgáló írásában megállapítja, hogy „(...) A kistermelő családok jövedelmének és élelmiszer-fogyasztásának jelentős része a kistermelésből származik. (...) Ugyanakkor a kistermelésből származó jövedelem nagyobb részét nem a termelés, hanem a háztartás fejlesztésére fordítják.”

A szerző szerint Magyarországon az 1980-as évekre a liberális gazdaságpolitika hatására „(...) nem csak a szövetkezetek háztáji gazdaságaiban, hanem a kevés főfoglalkozású kis magángazdaságokon kívül a falusi lakosok kis magánparcelláin, a munkások, értelmiségiek kis földterületein és kertjeiben is kiterjedt magángazdálkodás alakult ki.” Ezek termelése még jelentős mértékben önellátó jellegű. A kiterjedtebb árutermelésnek elsődleges oka a kisgazdaságok alacsony fokú gépesítettség: „(...) a kisgazdaságok bruttó állóeszközértéke 1987-ben csak 8%-a volt a mezőgazdaság összes bruttó állóeszközértékének.” Ugyanakkor a falusi háztartások gép- és eszközfelszereltsége (hűtőszekrény, automata mosógép, TV, stb.) magasabb, mint a városi (ipari) lakosságé.

A mezőgazdasági kistermelésben résztvevők érdekeltségi viszonyairól szóló írásukban **Flórisné I. és Guth L. (1989)** abból indulnak ki, hogy „(...) vitathatatlan jelentősége ellenére mintha nem súlyának megfelelő objektivitással kezelnék a mezőgazdasági kistermelés jelenét és jövőjét.” A szerzők azt is hangsúlyozzák, hogy „A kistermelés sajátosságaiból adódóan azonban elsősorban nem az egyes tevékenységeken realizálódó, hanem az egységnyi saját munkaráfordításra jutó

bruttó jövedelem jelzi az érdekeltség tényleges színvonalát.” A tanulmány táblázatban mutatja be, hogy az 1985–1986-os években óránként mekkora nettó jövedelmet lehetett elérni a kistermelés különböző ágazataiban (burgonya, dohány, szőlő tehéntej, tojás, stb.)

Széleskörű vizsgálataik eredményei alapján a szerzők arra a megállapításra jutottak, hogy „(...) a mezőgazdasági kistermelést végző háztartások pénzügyi egyensúlya megbomlott. A jelenlegi szintű egyszerű újatermelést is legtöbb esetben csak a létfenntartási költségek csökkentésével tudják megvalósítani.” Minden azon múlik, hogy a nagyvállalatok (termelészövetkezetek) fenntartják-e az addigi támogatásukat (pl. állatkihelyezés, termelési költségek meghitelezése)?

Halász P. (1989) a mezőgazdasági kistermelés szerepéről ír az elmaradott térségek fejlesztésében. A szerző írásának elején megállapítja: „(...) egyéb lehetőségek híján megkülönböztetett jelentőségű a nagyüzemi mezőgazdaság, mint alapvető megélhetési forrás, valamint a mezőgazdasági kistermelés, mint szinte kizárólagos jövedelemkiegészítési lehetőség.” A vizsgált térségekben (Délkelet-Nyírség és Zemplén-Hegyköz) szerény a kistermelés szerepe, aminek egyik oka a hagyomány hiánya, a másik pedig a lakosság elöregedése. „A vizsgált térségben a mezőgazdasági kistermelésnek nem annyira az árutermelésben, hanem főként a lakosság helyi ellátásában van jelentősége.” A másik lényeges tényező, hogy „(...) a termelészövetkezeti tagok számának csökkenésével a háztáji terület is egyre kevesebb lesz.”

A nyírségi térségben a kistermelés zömét (23%-át) a kert és a gyümölcsös teszi ki. Ebben a térségben átlagosnál nagyobb az állattartással foglalkozó kistermelők aránya. Ezeknek a tényezőknek köszönhetően 1984 és 1987 között 11,7 százalékkal növekedett a nagyüzemekeken keresztül történő összes értékesítés.

A Zemplén-Hegység és a Hegyköz térségében 7 olyan település van, ahol nem folyik nagyüzemi mezőgazdasági termelés. Ennek fő oka a mezőgazdasági művelésre alkalmas területek csekély aránya.

A térség mezőgazdasági területének 12,8%-a van a kistermelők kezén. Ez a terület azonban sok kistermelő között oszlik meg így nagyon kicsi 0,2-0,3 ha körüli az egy kistermelőre jutó terület. A helyzetet jól szemlélteti, hogy 1984 és 1987 között – folyóáron számítva csaknem felére csökkent a térségben a közös gazdaságokon keresztül értékesített kisüzemi áru értéke. Eközben „Csaknem tízszeresére növekedett a termelészövetkezeteken keresztül értékesített zöldség és gyümölcs értéke.” A jövő szempontjából ezeknek a termékeknek tovább növekedhet a jelentősége, amennyiben a nagyüzemek nagyobb szerepet vállalnának az értékesítést szervezésében és lebonyolításában. Ehhez azonban nemcsak a termelési lehetőségeket kell megteremtteni, hanem a kistermelők hosszú távú érdekeltségét is. Ebben sokat segíthetne egy olyan tároló és feldolgozó felépítése, amely megoldaná a termék teljes vertikumának megszervezését.

I. 4. 4. Iparszerű termelés az állami gazdaságokban

Egy iparszerű sertéstelep ökonómiai problémáiról írt tanulmányukban **Braschné és Halász P. (1973)** az újonnan üzembe helyezett telepen szerzett tapasztalataikról számolnak be. Írásuk elején a szerzők azt a kérdést teszik fel, hogy az újonnan létesített sertéstelepeken „(...) miként lehetne megvalósítani az iparszerű, pontosabban a gazdaságos termelés feltételeit.”

Az ilyen üzemekről gyűjtött adataik szerint az első években a sertéshústermelés nem volt gazdaságos. A vizsgálatok azt is kimutatták, hogy ennek egyik oka a kapacitások alacsony kihasználtsága, a másik pedig az alacsony termelési színvonal volt. Mindkét tényező a termelés költségeit növelte.

A szerzők a Lajta-Hansági Állami Gazdaság 1968-ban induló sertéstelepeének első három évéről gyűjtött adatok alapján megállapították, hogy „(...) a gondosan, sőt szigorúan betartott technológiai fegyvellemmel és szakszerű, lelkiismeretes munkával jelentős mértékben ellensúlyozhatjuk az új technológiai rendszerek műszaki, vagy szervezési hiányosságait.” A gazdaságnak még ilyen hozzáállás mellett is három évre volt szüksége ahhoz, hogy „(...) megközelítsék azt a termelési színvonalat, amelyre a korszerű technológiai rendszer lehetőséget nyújt.”

Klenczner A. (1975) az állami gazdaságok társulások kapcsolatának helyzetéről szóló cikkében abból indul ki, hogy „Az állami gazdaságok az elmúlt évtizedben (...) jelentősen növelték az ipari eredetű anyagok felhasználását. (...) A nagy mennyiségű anyag felhasználása (...) szükségessé tette ezek felhasználási módjának, termelési szervezetének iparszerű kialakítását.”

Ezzel párhuzamosan nőtt a termelés koncentráltságának üteme, amit alátámasztottak a vállalati szervezeti változások, összevonások. A fejlődéshez hozzájárultak az állami gazdaságok egymás közötti és a különböző vállalatokkal alakított társulásai, melyek elősegítették a szakosodást és a koncentráció előnyeinek jobb kihasználását, a hatékonyság növekedését.

Az állami gazdaságokban kialakult horizontális együttműködési formák: termelési rendszerek, közös vállalatok, agráripari egyesülések.

A szerző megállapítja: „Az újszerű kapcsolatok még a kezdeti nehézségek ellenére is igen jó hatást gyakoroltak az állami gazdaságok gazdálkodására, meggyorsult a műszaki fejlesztés, a tapasztalatok átvétele, javult a szervezettség, a rend és a fegyvellem.”

Az iparszerű marhahústermelésről készült írásában **Leimeter J. (1979)** az 1972-ben induló szarvasmarha tenyésztési program egyik célkitűzéséből indul ki: „A gazdaságos nagyüzemi szarvasmarha-tenyésztés megvalósításához a különböző hasznosítási irányok szétválasztására van szükség.” A szerző azt vallja, hogy az ágazat jövedelmezőségének javítása csak az iparszerű szarvasmarha-tenyésztés, az iparszerű marhahústermelés után lehetséges. A hagyományos húsmarhatartás jövedelmezőségének alapja csak az állami támogatásokból adódó pluszbevétel.

A húsmarha-termékút integrációjának a kialakítása, helyes szervezése sokat segíthet a marhahízlalás jövedelemhelyzetének javításában.

Az állami gazdaságoknak a hatékony termelési módszerek terjesztésében játszott szerepéről szóló cikkében **Klenczner A. (1975)** megállapítja, hogy „(...) az állami gazdaságok úttörő szerepet játszanak a mezőgazdasági termelés korszerűsítésében.” A termelő tevékenységük mellett „A gazdaságok csaknem mindegyike folytat valamilyen kutatást, oktatást azért, hogy a tudományos eredmények minél sikeresebben hasznosuljanak a gyakorlatban.”

Az alaptevékenységük mellett egyre kiterjedtebb a melléktevékenységük, amely az elmúlt öt év során átlagosan több mint 10 százalékkal emelkedett. „(...) az összes termelési érték növekedési üteme meghaladta az eszközérték, sőt a termelési költségek növekedését is.”

A szerző szerint „(...) az állami gazdaságoknak eszköz- és szakember-ellátottságuk, gazdálkodási tapasztalataik és gazdasági eredményeik alapján a fejlődés magasabb szintjén is a gazdaságok ipari tevékenységének kedvező hatását bizonyítja az a megállapításuk, miszerint „Az egy főre jutó bruttó termelési érték a jelentős mezőgazdasági termékfeldolgozó tevékenységet folytató gazdaságokban nőtt a legjobban és ezzel összefüggésben javult az eszközhatékonyság is.”

A vizsgálatokból azt szűrték le, hogy „(...) a vállalati teljesítmények növekedésében 1980-85-ös időszakban a tevékenységi kör kiterjesztése volt meghatározó és nem a termelés műszaki színvonalának a vállalat egészét átfogó emelése.”

I. 4. 5. Hagyományos együttműködési formák: kooperáció és integráció a mezőgazdaságban

Az új gazdaságirányítási rendszer időszakában kialakult termelési kapcsolatok változásairól készített tanulmányukban **Szerdahelyi P. és Juhász J.-né (1974)** az élelmiszeripar termelési kapcsolatainak 1968–1972 közötti alakulását vizsgálják, az általuk kialakított séma alapján. A vizsgálatok alapjául az egyes évek iparstatisztikai beszámoló jelentések szolgáltak, amelyek felhasználásával ún. „ráfordítási is kibocsátási” mérlegtáblák készültek. Ezek alkalmasak voltak arra, hogy az ágazat ráfordítási struktúrájának időbeli változásait kimutassák és elemezzék a segítségével.

Magony I. (1973) a Homokhátság mezőgazdasági termelőszövetkezeteinek kooperációs tevékenységéről írt cikkében egy speciális területi és természeti adottságokkal rendelkező térségben kialakult kooperációs tevékenységekről számol be. Elöljáróban leszögezi, hogy „(...) a mezőgazdaság átlagosnál kedvezőtlenebb feltételei miatt szinte természetes, hogy a kiskunsági szövetség tagszövetkezeteinek az élelmiszeripari és egyéb ipari tevékenysége kooperációk, együttműködések keretében fejlődött ki.” A körzetben már 1972-ben 44 mezőgazdasági szövetkezet összesen 97 kooperációban vett részt. Ezek közül 8 közös vállalkozásként működik. A szerző szerint „(...) a kooperációk kialakulását, fejlődését a gazdasági élet követeli meg.”

A konzervipari társulások és a vertikális integráció témájában **Benedek J. (1974)** jelentetett meg írást. A vertikális vállalkozási kötelék: „(...) önálló gazdasági egységek meghatározott célból

létrehozott, jogszabályilag rendezett, kölcsönös érdekeltséget alapuló, tartós szervezeti kapcsolata.” Nagyon lényeges tényezője a kölcsönös gazdasági érdek tartós megléte. Létrehozásának üzemi és társadalmi indoka lehet.

Magyarországon 1968-ban 5, 1972-ben 6 konzervipari társulás működött, alapítói zömében termelőszövetkezetek voltak. A sikeres együttműködés egyik alapfeltétele: meg kell tartaniuk, sőt fokozniuk kell a példamutató szerepüket.” Miután felsorolja azokat a feladatokat, amelyek a következő öt évben várnak az állami gazdaságokra, összefoglalásul megállapítja: „A vállalati irányítás, az üzem- és munkaszervezés terén (...) erősíteni kell az önelszámolás és a személyi érdekeltség rendszerét.”

Boruzs Gy. (1975) az állami gazdaságokban folyó kiegészítő tevékenységekről készült cikkében írja, hogy „Az 1981. évi áron számított összes termelési érték növekedése (...) mindkét szektorban közel azonos mértékben (16%-kal), ezen belül az állami gazdaságok kiegészítő tevékenysége a szövetkezetekénél nagyobb ütemben (47%-kal) emelkedett.” Megjegyzi azt is, hogy a kiegészítő tevékenységeken belül az ipari tevékenység a meghatározó és a legerőteljesebben fejlődő. A termelőszövetkezetektől eltérően „Az állami gazdaságok ipari termelésének ágazati és szakágazati összetétele (...) alapvetően kapcsolódik a mezőgazdasági termeléshez.” 1981-ben az állami gazdaságok ipari termelésének 55%-át az élelmiszeripari-jellegű termelés tette ki. Emellett igen jelentős az építőipari és a kereskedelmi tevékenységük is.

Az írásban bemutatott adatok szerint „(...) az évről-évre növekvő kiegészítő tevékenység mindkét szektor gazdaságainál jelentős mértékben befolyásolja a vállalati eredmény alakulását.” Az adatok azonban azt is igazolják, hogy a mezőgazdasági alaptevékenység adja az eredményt döntő hányadát.

Írásának végén a szerző kiemeli: „A következő időszakban a tevékenységek az ágazati és szektortól független folytatását azonos feltételekkel kell elősegíteni. Fontosnak ítéli „(...) a kiegészítő tevékenységek közötti összhang javítását (...) a kooperációs kapcsolatok bővítését.”

Az állami gazdaságok technikai felszereltségének és a gazdálkodás eredményeinek összefüggéseiről készített tanulmányában **Váci N. (1988)** abból indul ki, hogy „A munkatermelékenység jelentős emelkedése nem a műszaki fejlesztés, hanem elsősorban a termelési szerkezet változásának hatását tükrözi és ebben a mezőgazdasági és ipari termékek eltérő áralakulása is kifejezésre jut. A szerző azt kívánta bemutatni, hogy a beruházások mennyiben tették lehetővé a műszaki színvonal emelését és ennek hatása hogyan jelentkezett a vállalati teljesítmények alakulásában. Ezekbe a vizsgálatokba 118 állami gazdaság adatait használták fel.

A vizsgálatokhoz a gazdaságokat termelési szerkezetük szerint csoportosították és technikai felszereltség változásának hatását az egyes csoportokon belül elemezték.

A vizsgálat egyik megállapítása, hogy „(...) vállalati szinten az állóeszköz-állomány minőségi mutatói romlottak.”

„Alapvetően fontos a társulni kívánó felek gazdasági céljainak meghatározása.” Kezdetben értékesítési gondokkal küzdöttek: „(...) termékeiket nagyjából a belkereskedelmi szerveknek adták

el (...) a tartósítóiparral való kereskedelmi kapcsolat nem rendszeres. A továbbfejlődés egyik záloga a jogszabályi háttér egyes elemeinek – saját alapok képzése, pénzügyi segítség (pl. ártámogatás), tevékenységük koordinálása, stb. megváltoztatása.

Az élelmiszeripar és a mezőgazdaság együttműködéséről írt tanulmányában **Tamás L. (1974)** a vertikális integráció egyik céljaként „(...) megfelelő mennyiségű, minőségű, választékú élelmiszeripari termékekkel segítség ki a fogyasztási igényeket, ugyanakkor eleget tegyenek az államközi szerződésekben meghatározott mennyiségű és választékú élelmiszeripari exportnak.” Úgy látja, hogy a hosszú távú kooperatív tevékenység nem jelent önálló, a szerződéses viszonyban állók alaptevékenységétől elkülönült szervezetekben való együttműködést.

A szerző – miután részletesen foglalkozik a hús- és tejtermelésben, valamint a kertészeti ágazatban működő kooperációkkal – bemutatja az értékesítés területén kialakult együttműködések. Ez utóbbiakkal kapcsolatban megállapítja: „Az élelmiszeripar és élelmiszer-kereskedelem vállalatai az élelmiszerpiacon egyedileg is nagy szerepet játszanak.”

A gazdasági integrációnak az agrárgazdasági kutatásokban előforduló témáiról írt cikket **Marillai V. (1975)**. A szerző írásának elején azt hangsúlyozza, hogy „(...) a vertikális láncolat egyes fázisai között fel kell ismerni az érdekközösséget, és ezen az alapon meg kell találni a lehetséges érdekegyeztetéseket.” A láncolat egyes elemeinek és az egész élelmiszer-gazdaságnak a rohamos fejlődése következtében létrejött a „népgazdasági agráripari komplexum”, melybe a mezőgazdaság, a mezőgazdasági nyersanyagot feldolgozó ipari ágazatok, a mezőgazdaság és a feldolgozó ipar számára termelőeszközöket gyártó ipari ágazatok, és a mezőgazdaság ellátását megvalósító ágazatok tartoznak. Ez a „komplexum” bonyolult kapcsolatok hálózata, melyből a kapcsolatok esetlegességét ki kell zárni.

Az integrációval kapcsolatos kutatások kiterjednek az integrációs szervezeti kereteire, az érdekeltségi viszonyokra, illetve a vertikális integráció továbbfejlesztésének feltételeire.

A szerző szerint „Az ágazati szerveződés a mezőgazdaságban előtérbe helyezi az ágazati érdekek szervezeti megjelenítésének a lehetőségét. Úgy látja, hogy az integrációval kapcsolatos kutatásokban nagyon fontos a kutatóhelyek munkájának koordinálása hazai és nemzetközi (KGST) szinten egyaránt.

A Marillai Vilmos vitacikkéhez készült hozzászólásában **Szűcs I. (1975)** azt emeli ki, hogy „(...) ez a kérdéskomplexum a gyakorlat szakembereit is izgatja.” Mint az ilyen integrációk előkészítésében közreműködő szakembernek, az a véleménye, hogy az egyértelműen ható integrált érdekviszonyok érvényesülésének kell szabad utat biztosítani.” Egy integrációt akkor tekinthetünk eredményesnek és minden résztvevő számára hasznosnak, ha „Képes kellő ösztönzésre és a kedvezőtlen tényezők elszorvasztására. Ösztönöz az eszközök teljes kihasználására, a munkamegosztásra, a gazdasági együttműködésre és a haladó módszerek gyors alkalmazására.” A gyakorlat várja is igényli „(...) a további kutatások általánosítható eredményeinek rendszeres bátorító közreadását.”

Szűcs I. (1975) A mezőgazdasági és élelmiszeripari integráció fejlődésének belső összefüggéseiről készült írásának bevezetőjében az integráció megjelenési formáit ismerteti. Véleménye szerint

a gazdasági integrációkat két szempont motiválhatja: „(...) egyrészt, hogy szervezett együttműködéssel javítsák a kapcsolódó tevékenységek vertikumának hatékonysági – termelékenységi – jövedelmezőségi pozícióját, másrészt, hogy feloldják azokat a vertikumon belüli érdekellentéteket, amelyek a vertikális integráció fejlődésének automatikus, belső mozgatói (...) és amelynek gyökerei a megtermelt többlettermék elosztási viszonyaihoz nyúlnak vissza.”

A szerző matematikai formulát dolgozott ki a vertikumszakaszok közötti arányok meghatározására az alacsonyabb és a magasabb fokú integrációs formák részére. Írását így zárja: „A részt vevő vállalatok jövedelemképzésben való szerepének megítélése – ezáltal az érdekezésség megteremtése – akkor lesz realitás és csak akkor hat tisztán hatékonyságból eredő egészséges differenciáló tényező, ha az egyes vertikumszakaszok szabályozói azonos feltételeket és elvárásokat takarnak, és kizárják a tevékenység nélküli pozícionyerés lehetőségét.

Klenczner A. (1975) az állami gazdaságok társulások gazdasági kapcsolatainak helyzetéről készült írásában abból indul ki, hogy „A hatvanas évek közepén mind teljesebbé vált a vállalatok szerveződés folyamata”. A vállalatosság erősödése az egyik pillére az egyre terebélyesedő kooperációs folyamatnak. Az állami gazdaságok már a társulási lehetőségek kialakulása óta szorgalmazzák a különféle együttműködések létesítését.

A szerző – miután bemutatja az együttműködési formákat – részletesen foglalkozik a meglévő társulások gondjaival és fejlesztési feladataival. Egyik feladatként azt jelöli meg, hogy „Ami a vertikális kapcsolatokat illeti: gazdaságainak esetében a mezőgazdasági alaptevékenységgel szoros kapcsolatban levő feldolgozó üzemágak fejlesztése a célszerű.” Azt is egyértelművé teszi, hogy „A mezőgazdasági termelés fejlesztése, az állami gazdaságok előtt álló nagy feladatok megoldása érdekében a következő években is a legnagyobb szerepet az egyszerűbb társulásoknak szánjuk.”

A vállalatközi kapcsolatokról készült írásában **Cserhádi P. (1977)** megállapítja, hogy az agrárközgazdász dolga „(...) a termelési folyamat egész szervezeti, kapcsolati rendszerében zajló folyamatokat időben felismerni, és a maga eszközeivel elősegíteni a változások feszültségektől mentes végbemenetelét a vállalatok közötti kapcsolatokban és az üzemi szervezetekben egyaránt.”

Megállapítja, hogy a termelési rendszerek olyan sajátosan magyar együttműködési formák, melyet „(...) hiába keresnénk a környező szocialista országokban, de a tőkés termelési viszonyok között is.” Szerinte „(...) az integrációs szervezetek nem valamiféle vállalatok fölötti szervezetként, hanem nagyon is gyakorlatiasan, a vállalati érdekek szolgálatában tudnak eredményesen funkcionálni.”

Egy járás területén működő termelésfejlesztési együttműködésekről készült tanulmányában **Szabó P. (1979)** a győri járás 19 termelőszövetkezetének együttműködésének történetéről számol be. Mint írja, „A termelőszövetkezetek (...) meghatározott indítékok alapján kezdeményeznek gazdasági együttműködést vagy vesznek részt – a már létrejött – ilyen együttműködésben.” Az indítékok között leggyakoribbak a hatékonyság növelése, a szakosodás, és a meglévő kapacitások jobb kihasználása, illetve azok jövőbeni bővítése.

A járás termelőségvetkezeti 1979. január 1-vel „termelésfejlesztési együttműködési gazdasági társaság” alapítását határozták el, melynek célja, hogy „(...) ezáltal növeljék gazdálkodásuk tervszerűségét, társadalmi hatékonyságát és jövedelmezőségét.” Ennek egyik lehetősége a fejlesztési terveik egyeztetése, melynek szervezésére egy szakembert (vállalatgazdálkodási szakmérnököt) közösen alkalmaznak.

Az együttműködésnek és a szakosításnak a nemzetközi versenyképességben játszott szerepéről készült tanulmányukban **Éliás A. – Nagy J. – Ujhelyi T. (1981)** abból indulnak ki, hogy „A kereskedelmi és fizetési mérleg helyzete és a népgazdaság devizakitermelő képességének fokozása terén mutatkozó feladatok valószínűsítik, hogy az élelmiszer-kivitelnek az elkövetkező évtizedben is jelentős szerepe lesz.” Ehhez azonban versenyképes élelmiszer-termelés szükséges, aminek alapját a termelési szférában kell megeremteni. Ez komplex feladat, ami széleskörű, komplex együttműködési láncolat hatékony működésének az eredménye. Az ehhez szükséges kapcsolati-együttműködési rendszereknek megfelelő mozgásteret kell biztosítani úgy, hogy ne sérüljön az együttműködésben résztvevők érdekeltsége. Az állami szabályozó rendszernek ebben meghatározó szerepe van.

A szerzők végkonklúziója: „Jelenleg a legfontosabb feladat annak biztosítása a meglévő együttműködés formáknál, hogy azok megfeleljenek az együttműködő felek valós igényeinek.”

Tóth T. (1981) a mezőgazdasági vállalatok közös érdekeltségének fejlesztéséről készült írásában abból indul ki, hogy az eltérő típusú kapcsolatok kialakításának, illetve az együttműködési feltételrendszer stabilitásának a megalapozásához „(...) a különböző típusú társulási, társasági szerződéseknek a közös érdekeltséget kifejező feltételei a legalkalmasabbak.

A szerző – miután ismerteti a vállalati kapcsolatok főbb jellemzőit és problémáit – részletesen tárgyalja a kapcsolatok javításának lehetőségeit. Meggyőződése, hogy „A szorosabb együttműködések elterjesztése gyorsításának fontos előfeltétele, hogy egy-egy népgazdasági program teljesítése érdekében a különféle kedvezményeket, támogatásokat ne külön az egymásra utalt ágazatokhoz, azok vállalataihoz kapcsoljuk, hanem a végterméket előállító folyamat egészéhez.” Azt hangsúlyozza, hogy legcélravezetőbbnek azt tartja, hogy „(...) a vállalati kezdeményezések alapján megszervezett vertikális társulások kapjanak elsősorban segítséget, támogatást a központi fejlesztési programokon nyugvó célkitűzések megvalósításához.”

Pályi J. (1983) a kedvezőtlen adottságú termelőségvetkezetekben működő vertikális integrációról készült cikkében abból indul ki, hogy az ország mezőgazdasági termékekkel történő ellátásához szükség van a kedvezőtlen adottságú területeken előállított termékekre és hogy az ott folyó termelői tevékenység munkahelyteremtő funkciója is nagyon lényeges. Ez utóbbi területen a 60-as évek közepétől egyre nagyobb szerep jut az alaptevékenységen kívüli tevékenységeknek. A kedvezőtlen adottságú termelőségvetkezetekről azt is megállapítja, hogy „(...) a pénzügyi források hiánya mellett meg kell említeni a megfelelő kapcsolati rendszer hiányát is. (...) gazdasági helyzetüknél fogva eleve rugalmatlanabbak, óvatosabbak, illetve kevésbé vállalják a kockázatok esetleges kedvezőtlen hatásait.

„Az erősebb termelőszövetkezet a gyengébbet” mozgalom keretében az ócsai „Vörös Október” termelőszövetkezet több kedvezőtlen adottságú gazdaságot segített azzal, hogy ipari tevékenységének egy részét kihelyezte hozzájuk. Ezek tevékenységét tőkével és megfelelő szakemberekkel is segítette.

A szerző szerint a vertikális integrációban még sok kiaknázatlan lehetőség van, de ehhez „(...) feltétlenül szükség lenne egy olyan szabályozóelem megalkotására, amely érdekeltté tenné a termelőszövetkezeteket az ilyen együttműködési formák kialakítására.”

A közös vállalatok gazdálkodásával és a társulások fejlődési irányjaival foglalkozik **Halmi P. (1985)** két írásában. Az egyik cikkében a mezőgazdasági érdekeltségű vállalatok gazdálkodásának jellemzőit elemzi. A vizsgálatok 1978–1983 közötti időszakra terjedtek ki. Az írás elején megállapítja: „(...) jól érzékelhetőek a restriktív hatásai és csökkentek a mezőgazdasági vállalatok fejlesztési eszközei. (...) ilyen feltételek között a régóta igényelt vertikális integráció sem tud e keretek között kibontakozni.” Nagyon lényeges körülmény, hogy a gazdasági társulások az egész népgazdaságot tekintve is elsőként a mezőgazdaságban alakultak meg.

A közös vállalatok vagyoni helyzete – elsősorban a hitelek magas kamatterhei miatt – romló tendenciát mutat az állóeszközök, különösen a gépek elhasználódási foka növekedett.”

A szerző – miután áttekinti a különböző tevékenységű közös vállalatok eredményének alakulását -, megállapítja: „A restriktív intézkedések nyomán mérséklődtek a közös vállalatok növekedési lehetőségei.” Egy másik, lényeges megállapítása: „Kedvezőtlenül alakultak az élelmiszer-termelés területén (főképpen az élelmiszeriparban) működő közös vállalatok érdekeltségi viszonyai.” A jövőben nagyobb teret kell biztosítani a rugalmas, egyszerűbb társulási formáknak.

Halmi P. (1987) másik írása a társulások fejlődési irányjairól szól a piacorientált mezőgazdaságban. Az írás elején megfogalmazódik a jövő legfőbb feladata: „A mezőgazdasági vállalatok társulási kapcsolatai között kiemelt figyelmet érdemel a termelési rendszerek, továbbá a mezőgazdasági érdekeltségű feldolgozó és kereskedelmi társulások fejlesztése.”

A szerző úgy véli, hogy „A közös vállalkozások kibontakozásához a gazdasági mechanizmus olyan irányú fejlődése szükséges, mint általános feltétel, amely lehetővé teszi és egyben ki is kényseríti a vállalkozást.”

A szükséges változások között az állami szervek feladatainak újraértékelését és a vállalkozások autonómiájának erősítését emeli ki, miközben szempontként említi a vagyon gyarapításában való érdekelttség mellett. A fejlődés egyik kulskérdése a piacorientált működés: „A mezőgazdasági érdekeltségű integrációknak nemcsak a belpiaccaal, hanem a külpiaccal is szoros kapcsolatban kell kerülniük.

I. 4. 6. Újabb együttműködési formák: Termelési Rendszerek és Agráripari Egyesülések a mezőgazdaságban

A gazdaságok közötti együttműködések egyik új formája az 1970-es évek elején kezdett elterjedni. Olyan együttműködési formáról van szó, amely a szakemberek véleménye szerint speciálisan magyar volt.

Váncsa J. (1973) a termelési rendszerek szerepéről és a komplex gépesítésről készült írásában megállapítja: „Elsőként a kukoricatermelési rendszer kidolgozására és adaptálására került sor. E munkában vezető szerepet vállalt a Bábolnai Állami Gazdaság.” A Bábolnai Kukoricatermelési Rendszer (CPS) nyomán további rendszerek (BKR, KSzE, KITE) alakultak. Ezek többsége kukoricatermelési rendszer volt, de hamarosan más–pl. cukorrépatermelési–rendszerek alakultak.

Az ún. gesztorgazdaságok–Bábolna, Baja, Szekszárd–hasznos tapasztalatok átadásával, a gépesítés megszervezésével, szaktanácsadással folytonos támogatást nyújtanak a taggazdaságoknak.

A szerző részletesen ismerteti a növénytermelési rendszerek működését, bepillantást enged az állattenyésztési–a tojás, a sertéshús, a tej és a marhahús–termelési rendszerek működésébe is.

Záró gondolatként ezt írja: „Az eddigi tapasztalatok szerint a termelési rendszerek új utat jelentenek mezőgazdasági termelésünk fejlesztésében. Ezek a legfejlettebb gépi technika, a legkorszerűbb üzem- és munkaszervezés, a leghatásosabb kemizálás s a legnagyobb hozamú fajták hazai meghonosítása révén lehetővé teszi a termelés gyors ütemű, hatékony, jövedelmező növelését. (...) A legszembetűnőbb üzemi tapasztalatnak tekinthetjük azt a minőségi fejlődést, amely az általános termelési fegyelem területén következett be az egyes gazdaságokban.”

A CPS, BKR, KSzE kukoricatermelési rendszerek értékeléséről **Kiss G.–Tarján Z. (1973)** írtak cikket. Előljáróban megállapítják: „Az elmúlt években bekövetkezett műszaki-technikai előrelépés teszi lehetővé, hogy a kukoricát iparszerűen, zárt termelési rendszer keretében termeljük.”

A CPS (Corn Production System), melynek központja a Bábolnai Állami Gazdaság. Géprendszere 100%-ban tőkés eredetű. 1972-ben 60 ezer ha-on termeltek kukoricát.

A BKR (Bajai Kukoricatermelési Rendszer, melynek központja a Bajai Állami Gazdaság. Géprendszere teljesen szocialista relációból származott. 1972-ben 11 ezer ha-on termeltek kukoricát.

A KSzE (Kukoricatermelési Szocialista Egyesülés), melynek központja a Szekszárdi Állami Gazdaság. Géprendszerükben mindkét relációból vannak gépi eszközök. 1972-ben 13 ezer ha kukoricaterületük volt.

A szerzők részletesen leírják mindhárom rendszer gépsorát és a termeléstechológiáját. Mind-egyiknél a központi gazdaság gondoskodik a gépek beszerzéséről és a termeléshez szükséges anyagok–vetőmag, műtrágya, növényvédőszer, stb.–beszerzéséről. Ők adják a részletes termeléstechológiát és a folyamatos szaktanácsadást is. „Közös vonás, hogy a kukoricatermelési együttműködés közös nyereségérdekeltségen is alapszik.”

Részletes költség-, és megtérülés–elemzést követően megállapítják: „A zárt kukoricatermelési rendszerek kezdeményezői úttörő szerepet vállaltak (...) ez a kezdeményezés forradalmi változást hozott a kukoricatermelés technológiájában és szervezésében egyaránt.”

A cukorrépa-termelési rendszerek értékeléséről **Bélteki B. (1974)** számol be. Mivel a cukorrépa vetésterülete 1965 óta évről-évre csökkent, ezért szükségessé vált a műszaki fejlesztés felgyorsítása, s által az ágazat jövedelmének növelése. „A jövedelmezőséget javító intézkedések mellett fő törekvéssé a korszerű nagyüzemi komplex technológia megvalósítása vált, melynek fontos elősegítői a termelési rendszerek és a termelési társulások.”

A cukorrépa-termelés területén az 1972–1974 években 4 termelési rendszer szervezésére került sor: Héken, Mezőhegyesen, Nádudvaron, Komáromban. Ezek területi alapegysége különböző, a partnergazdaságok közötti együttműködés szerződésben rögzített.

„A közel azonos szolgáltatásokért eltérő összegű díjtérítést igényelnek az integrátorok. (...) Az üzemek részéről a termelési rendszerek társítása látszik kedvezőbbnek a gépkapacitás jobb kihasználása és a szerényebb díjtérítés miatt.”

A növénytermelési rendszerek üzemszervezési konzekvenciáiról írt cikkében **Kádár B. (1974)** –miután összefoglalja a gesztorgazdaságok szerepét a termelési rendszerek működésében – megállapítja „A termelőszövetkezetekben, de más gazdaságokban is, fontos feladat, hogy a termelési rendszereket helyesen illesszék be gazdálkodásukba. Olyan új technikáról, technológiáról, optimális ráfordítárányokról van szó, amelyeknek – szocialista gazdasági körülmények között – még csak most alakult ki az üzemszervezési gyakorlata.”

A szerző a növénytermelési rendszerek vállalatgazdasági jelentőségéről szólva azt emeli ki, hogy „(...) nagyméretű, szakosított ágazatokat létesítsünk (...) kiemelünk egy vagy néhány ágazatot, és ezeknél az ágazatoknál igyekszünk optimális termelőeszköz-, fajta-, táplálóanyag-, technológia-, géprendszer, stb. ellátottságot teremteni.

A termelési rendszerektől akkor várható jó eredmény, hogyha e ráfordítások optimális arányát meg tudjuk találni és azt helyesen tudjuk alkalmazni.”

A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy a növénytermelési rendszerek speciális követelményeket támasztanak területi – táblák és tömbök – vonatkozásában is. „(...) a vetésváltás elvét mindenképpen érvényesíteni kell a termelési rendszerekben is.” Fontos szempontként említi, hogy a növénytermelési rendszerben „kiemelt ágazatok” fejlesztése nem mehet a többi ágazat rovására.

Katona I. (1974) a kukoricatermelési rendszerek jövedelmezőségre gyakorolt hatásáról készült írásában a Kiskunhalasi Állami Gazdaságban szerzett tapasztalatai alapján számol be.

A gazdaság 1973-ban csatlakozott BKR kukoricatermelési rendszerhez. Az első évben 1209 hektáron termeltek kukoricát, Az átlagot hozamuk 54,69 q/ha volt, ami az előző évhez (45.88 q/ha) képest 19,2%-os hozamnövekedést jelentett. A termelés összköltsége is csökkent, ennek

mértéke azonban mérsékeltebb. „A területegységre vetített termelési költség és az önköltség a BKR rendszerre való áttérés eredményeként csökkent. Különösen az önköltség csökkenése volt jelentős (23,4%) ami a hozamnövekedés javára írható.”

A szerző összegzőképpen megállapítja: „A zárt termelési rendszerbe történő belépés eredményeként a nagy tömegben, egy időben jelentkező munkákat – a rendszer nyújtotta feltételek mellett – optimális időben és hatékonysággal végezhetjük el.”

Az állattartásban alakult termelési rendszerekről **László L.-né (1988)** számolt be. Írásának alapjául az 1975-ben megjelent „Termelési rendszerek az állattartásban” című könyv.

A szerző abból indul ki, hogy „(...) a különböző termelési rendszerek, melyeknek közös és alapvető jellemzői, hogy az ipari termeléshez hasonlóan, komplexen magukba foglalják a termelés – sőt az egyes ágazatokban az értékesítés és feldolgozás – teljes folyamatát. (...) Ehhez természetesen több mezőgazdasági, esetleg ipari vállalat és különféle intézmények kooperációja is szükséges.”

Mint írja, a szarvasmarhatartásban 5-, a sertésenyésztésben 4-, a juhászatban 2- és a kisállattenyésztésben 6 féle technológiai rendszer található. Ezek a rendszerek sok elvi azonosság mellett eltérő technológiai megoldásokat tartalmaznak.”

A termelőszövetkezetekben megvalósítható komplex növénytermelési rendszerekről készült tanulmányában **Varga S. (1975)** abból indul ki, hogy „(...) az iparszerű rendszerek vezérgépeinek optimális kihasználása csak az ágazati géprendszer univerzális gépeinek több ágazatban történő felhasználásával valósítható meg (ágazattársítás). A vezérgépek teljesítménykapacitásához igazított ésszerű ágazattársítás a Nádudvari Kukorica és Iparinövény Termelési Együtműködéshez tartozó termelőszövetkezetekben terjedt el a legjobban.”

Ebben az együtműködésben a növénytermelési ágazatokat úgy társították, hogy az ágazati jövedelem maximalizálása mellett a vezérgépsor évi kapacitása optimálisan ki legyen használva. Ehhez nagy szükség van a rendszerközpontok hathatós szerepvállalására, „(...) egy jól szervezett rendszerközpont alkalmas a tudományos intézményektől származó információk és a mezőgazdasági vállalatok legjobb gyakorlati eredményeinek összegyűjtésére, feldolgozására (...) a szintetizált eredmények konkrét adaptálására is.”

A termelési rendszerek vertikális fejlesztésének évi kérdéseiről készült tanulmányában **Marillai V. (1976)** a termelési rendszerek által termelt termékek realizálásának problémáiról írva megállapítja: „a termékmennyiségek realizálása alatt (...) a termelési rendszer tevékenységét és az azt megelőző, illetve követő tevékenységeket ellátó szervezetek tevékenységeinek rendszerszemléletű vertikális egységbe foglalását értjük.” A növénytermelési rendszerek szintjén ilyen lehet a kenyérgabona-termés realizálásának integrálása vagy például „A takarmányipar mezőgazdasági vállalati megszervezését szintén a vertikalizálódás tényeként tarthatjuk számon.” Az ilyen vertikumok esetében „(...) a tevékenységbővítés jövedelmezőségi viszonyai az alapvetőek.”

A szerző kiemeli, hogy „(...) az integrálódással változnak a szervezés és irányítás keretei, (...) ennek függvényében alakul a korábbi szervezetek önállósága.” A fejlődés következtében „(...) a végtermék-érdekeltség közvetlenebb pályái épülnek ki az integrált vállalati kapcsolatokban.”

Bélteky B. (1977) a kukoricatermelési rendszerekben kialakuló ágazattársításokról készült írásában az ágazattársítással kapcsolatban így fogalmaz: „(...) 1974-től kiterjesztették az iparszerű termelést azokra a növényekre, amelyek a szabad gépkapacitást tekintve – könnyen társíthatók a kukoricatermeléshez.”

A szerző a négy kukoricatermelési rendszerben vizsgálta a szántóföldi növénytársítás lehetőségeit. A társítás alapvető szempontjának azt tekintették, hogy „A társított növények termőterületének méretezésénél azt a felső határt vették figyelembe, amely – egy gépsorra vonatkoztatva – az egymást követő munkafolyamatokban (...) kapacitáshiányt nem, vagy csak minimális mértékben okoz.”

A kukorica mellé társított növények – őszi búza, cukorrépa, napraforgó, szója – területe, illetve terület-aránya növénytermesztési rendszerenként eltérő volt. A társítás hatására javult a gépek kihasználtsága, ami kedvezően hatott a gépi beruházás költségére. „A növénytársítással nemcsak a beruházási költségek oszlanak meg az ágazatok között az igénybevételnek megfelelően, hanem az amortizációs költségek is. Jelentős az állóeszköz – hatékonyság növekedése is: A kukoricatermelésben 1000 Ft állóeszközre jutó termelési érték közel két – háromszorosára nőhet ágazattársítása, mint anélkül.”

Az iparszerű termelési rendszereknek mezőgazdaság vállalatok gazdálkodására gyakorolt hatásáról elkészült tanulmányában **Farkas I.-né (1985)** arról ír, hogy 1978-ban már 67 termelési rendszer működött, amelyekben több mint 1200 mezőgazdasági nagyüzem vett részt. Azt is megállapítja, hogy „Az integrációs formák kialakulása módosítja az érdekstruktúrát. Megjelenik az integrált szervezet önálló érdeke.

A szerző azt vizsgálja, hogy „(...) a jelenlegi érdekeltségi rendszer megteremti-e a taggazdasági, a gesztorgazdasági és a népgazdasági érdekek összhangját. Véleménye szerint a taggazdaságok célja a területegységre jutó nettó jövedelem növelése, míg a rendszerközpont érdeke az átlagtermés növelése, mivel a szolgáltatásokért kapott juttatás ennek függvénye. Azt javasolja, hogy „Az érdekeltségi rendszer hatékonyabbá tétele céljából a rendszer által nyújtott szolgáltatások díjazását nem a rendszerben művelt ágazat átlagtermés-mutatójának javulásához, hanem a taggazdaságon belüli jövedelmezőség alakulásához lenne célszerű kötni.”

Varga S. (1977) a termelési rendszerek és a szövetkezeti vezetés összehangolt fejlesztéséről szóló írásában abból indul ki, hogy „(...) a termelési rendszerek működése alapvető változást idéz elő a termelési tevékenységben (...) új követelményeket támaszt a termelőszövetkezeti vezetéssel szemben is (...) sok feladatnál a vezetői funkciók (döntések) decentralizálását követeli meg.”

A tapasztalatok azt mutatják, hogy „A vezérgépek teljesítménykapacitásának optimális kihasználását – teljes egészében – a komplex termelési rendszerek kialakításával jobban el lehet érni.” A komplex tervezési rendszerhez – a vállalati vezetésszervezetben belül – önálló vezetésszervezet tartozik (...) amely egyesíti az agronómiai és műszaki vezetést.”

A szerző a komplex növénytermelési rendszer és a kollektív vezetési elv megvalósításáról szólva így ír: „(...) a kollektív vezetés elv (...) azokra termelési és gazdálkodási döntésekre terjedjen ki a kollektivitás (a tagok döntésbe való bevonása) akár a centralizált, akár a decentralizált szervezetekben, amelyek közvetlenül érintik a tagok személyi, anyagi érdekeit.”

A szakemberek termelési rendszerekben betöltött szerepéről **Lakatos D. (1978)** írásában olvashatunk. A termelési rendszerközpontokban foglalkoztatott főállású felsőfokú végzettségű dolgozók létszámának és összetételének 1977. december 31-i állapotán alapuló adatokból kiindulva állapítja meg, hogy „A termelési rendszerek foglalkoztatási politikáját jellemzi, hogy előnyben részesítik a néhány évi üzemi gyakorlattal már rendelkező, fiatal, jó képességű, az új iránt fogékony és előítéletektől, konvencióktól mentes szakemberek alkalmazását.” A mintegy 1010 fő a MÉM felsőoktatási intézményeiben végzett összes szakember mintegy 2,2%-ának felel meg. Mint írja, „A rendszerekben exponált szerepet töltenek be a mezőgazdasági mérnökök.” A rendszer szakember-ellátottságát összességében jónak ítéli, mindössze a „kis rendszerek” esetében lát problémákat, ahol mindössze 1-5 fő felsőfokú végzettségű szakembert foglalkoztatnak.

Sebestyén L.-né (1979) a termelési rendszerekkel kapcsolatos kutatások eredményéről szóló írásában az Agrárgazdasági Kutató Intézetben a gazdasági társulásokon belül a termelési rendszernek az ágazatfejlesztésben elért eredményeit vizsgálták.

A szerző – miután bemutatja a kutatás elvi és módszertani kérdéseit-, röviden foglalkozik a négy nagy kukoricatermelési rendszerrel, melyek kutatásaik alapjául szolgáltak.

Kutatásaik egyik fókuszterülete a kooperáción belüli munkamegosztás volt. Mint írja: „A munkamegosztással azért foglalkoztunk részletesen, mert ez az alapja a termelési rendszeren belül kialakuló tevékenység csereviszonyoknak, másképpen a termelési viszonyok technikai-gazdasági relációinak.”

Egy másik központi témája a kutatásoknak a termelési rendszerek fejlesztési faladatai voltak. Ezzel kapcsolatban megjegyzi: „A fejlesztés alapelve a rendszerelv, amely szerint meghatározott termék termeléséhez szükséges összes termelés tényező (termelési teltételek) rendszert alkot.”

A szerző külön kitér a termelési rendszerekkel kapcsolatos „megkülönböztetett” támogatási módszerekre és megállapítja, hogy „Az eddig elért eredmények többnyire igazolják ezt a megkülönböztetést.”

A termelési rendszerekben elért eredményekről szólva „A statisztikai adatok szerint a termelési rendszerekben termelt növények termésátlaga dinamikusan nőtt, számottevően meghaladva a rendszeren kívüli gazdaságok átlagát. „A vizsgálatok írva is rávilágítottak, hogy nagyobb figyelmet kell fordítani az anyagi és erkölcsi ösztönzésre.

A termelési rendszerek exportjának versenyképességétől készült írásában **Fehér I. (1981)** a versenyképes élelmiszertermelés tárgykörében egy időszzerű témának a feldolgozása váltakozott. Mint

bevezetőjében írta: „(..) új elemként került a közpép- és hosszútávú külgazdasági politika eszköztárába az exportorientált komplex rendszerek fogalma. „Szerinte minél fejlettebb a termelési rendszer, annál jobban értékesíthető. „Azok a megoldások tehát, amelyek javítják az élelmiszertermelés versenyképességét, egyben elősegítik a speciális árunak, a mezőgazdasági termelési rendszerek exportjának versenyképességét is.” Ez egy új tevékenység az export területén, nagyon sok speciális elemmel és megoldási formával. A speciális jellege miatt” (..) igen nagy adaptáció készség és a hagyományostól eltérő marketingtevékenység szükséges.” A sikeres exporttevékenység jó hatással lehet a termelési rendszerek itthoni működési hatékonyságára is.

Az érdekviszonyok szerepéről készült írásában **Farkasné F. M. (1985)** a termelési rendszerek megújulásában abból indul ki, hogy „(..) a kölcsönös érdekelttség képezte azt a kohéziós erőt, amely ezeket a vállalatközi együttműködéseket létrehozta és összetartotta.”

A szerző írásának elején felteszi a kérdést: „Miért szükséges a továbbfejlesztés? Úgy látja, hogy a termelési rendszerek első évtizedének fejlődése extenzív jellegű volt, emiatt a fejlődésük megtorpant „(..) általánosan elfogadottá vált, hogy a feltételek változása megújulást követel.”

Az 1984-ben működő 20 növénytermelési rendszerben végzett vizsgálatokból arra a következtetésre jutok, hogy a fejlődés egyik gátja a korszerű eszközrendszer hiánya. „(..) a rendszerek megvalósítását a termelési tényezők optimális kombinációját, a realizálható lehetőségek egyre inkább elmaradtak az élvonalbelitől, ennek pedig gazdasági konzekvenciái vannak.” Közben mind a rendszerközpontoknál, mind a taggazdaságoknál finanszírozási gondok léptek fel.

A szerző szerint a továbbfejlődésnek még így is jelentős –belső– tartalékai vannak. Ezek: a költség-takarékos gazdálkodás, a hatékonyságjavító szerkezet- és technológiaváltás, a szolgáltatások bővítése, a belső érdekeltégi viszonyok rendszerének továbbfejlesztése. Elengedhetetlennek tartja az agrárpolitika reformját is: „A mezőgazdasági szabályozó rendszer, benne az árrendszer továbbfejlesztése, az ipar és mezőgazdaság ár diszparitásának mérséklése, illetve megszüntetése, amely a mezőgazdaság jövedelemtermelő képességének fokozása révén a rendszerek megújulásának feltételét is képezi.”

Kolozsvári P. (1988) a termelési rendszer jövőjéről szóló írásában, a szerző a 15 évvel korábban alapított Gabona- és Iparnövények Termelési Rendszerének fejlesztési lehetőségeiről szólva megállapítja: „(..) a gazdasági reformfolyamat részeként képzelhető el a termelési rendszer megújodása is (..) a piacsabályozó szerepének erősödése növeli a termelési rendszer alkalmazkodóképességét és fokozza a teljesítőképességet. „ Szerinte a termelési rendszerek modernizációja, korszerűsödése és bővítése nélkül a rendszerek létjogosultsága kerül veszélybe.

A korszerűsödés főbb tényezői: az információ szerepének erősödése, a termelés és értékesítés koordinálásának fokozása, bel- és külpia ci kapcsolatok erősítése. Végző konklúziója: „(..) egyértelműbb célok megfogalmazásával, a kölcsönös érdekek valóságos érvényesítésével az alakuló gazdasági környezethez való folyamatos igazodással a termelési rendszer betöltheti sajátos szerepét az agrárszféra kapcsolatrendszerében.”

Matos L. (1989) a Bajai Kukoricatermelési Rendszer (BKR) működési tapasztalatai alapján mutatja be a mezőgazdasági termelési rendszerek közel száz éves tevékenységének hatását az ágazat eredményére. Mint írja: „A termelési rendszereket a gyakorlati élet követelményei, a mezőgazdasági üzemek, nem pedig a központi irányítószervek hozták létre. Ugyanakkor a jól töltötték be a létrehozók és a központ közötti integrációs, kiegyenlítő szerepet, a termelés fejlesztése érdekében, a központi akarat megvalósítása mellett.”

A szerző írásának elején bemutatja a termelési rendszerek működési körét, eredményeit és céljait. A volumenre jellemző, hogy „(..). az ország mezőgazdasági üzemeinek 96-98 százaléka több mint 3 millió hektár területtel érdekelt a termelési rendszerekben.” A termelési rendszerek – így a cikkben szereplő BKR is- olyan fejlesztő vállalatként dolgoznak, amelyik egyetemekkel, kutatóintézetekkel együttműködve az új eredményeket beépítik termelési technológiájukba. 1985 óta új részleg az „agrárfejlesztési ágazat”, melynek feladata a folyamatos innovációs tevékenység, így a hulladékfeldolgozás, a folyékony műtrágya előállítás, a környezetvédelem, a biotechnológia fejlesztése stb.

A főbb növények (kukorica, búza, napraforgó) 1978–1988 közötti termésátlagai a termelési rendszerek átlagában jól mutatja azt a fejlődést, amit egy évtized alatt, sikerült elérni. Nagyon jelentős az a fejlődés, amit a külföldi exportban sikerült elérni.

Az anyagi érdekeltség terén egyik jellemző adat: „(..) a bérszínvonala 50 ezerről 93 ezer forintra növekedett.” 1976-tól egy újabb integrációs forma jelent meg a hazai mezőgazdaságban, melynek lényege a vertikális gazdasági szervezet megléte.

Az agráripari egyesületekről, mint regionális gazdasági integrációról készült vitacikkében **Major L. (1979)** az 1976-ban alakult 4 agráripari egyesülésről ír, melyekben 45 termelőszövetkezet, 5 állami gazdaság, 9 ipari üzem és 5 társulás vett részt. Ezek együttesen 250 ezer ha-on gazdálkodtak.

Bevezetőjében a szerző leszögezi: „Az üzemi és a termelési koncentráció a gazdálkodásban alapvető követelményként állítja az üzemek elé a termelés hatékonyságának a növelését, amelynek – többek között – egyik eszköze a tevékenységi kör bővítése és a termelési folyamatok kiterjesztése. Ezt csak kevés mezőgazdasági nagyüzem tudja egyedül megvalósítani.”

Az agráripari egyesülés vertikális gazdasági szervezet, amelyen belül a résztvevők megtartják gazdasági és jogi önállóságukat. Fő követelmény, hogy az egyesülésben növekedjék a termelés hatékonysága.

A cikkben szerepel az agráripari egyesülések alakulásának folyamata és gazdasági keretei, az egyesülések szervezete és működése, valamint vagyoni helyzete.

Két éves tapasztalatokra alapozva állapítja meg: „(..) a négy agráripari egyesülés indulása, tevékenysége és fejlesztés iránya kedvezően alakul.”

Bethlendi L. (1978) a Major Lajostól megjelent vitacikkhez készült hozzászólásában azt hangsúlyozza, hogy „Tapasztalatszerzés céljából szerveztük meg a négy agráripari egyesülést, (...) működésük kísérleti jellegű.” A résztvevő vállalatok termelési színvonala között nagy különbségek vannak, „(..) az eszközhatékonyságban több mind ötször különbség van az egyesülések mezőgazdasági vállalatai között”

A hozzászóló azt hangsúlyozza, hogy nem egyszerű feladat a gazdasági növekedés gyorsítása a fejlődési különbségek révén, így a termelés differenciáltságának a kiegyenlítése nem lehetséges. Azt is fontosnak tartja, hogy a területi alapon történő szerveződés nem kedvez a műszaki fejlődésnek. Egy másik fontos szempont, hogy „Az agráripari egyesületekben az érdek viszonyok még kellően nem tisztázottak.” Felveti, hogy a néhány termelési rendszert agráripari egyesüléssé lehetne minősíteni, mivel azok jelenlegi formájukban „(...) jelenthetik az agráripari egyesülés hazai viszonyokra adaptált formáját.”

A magyarországi agráripari egyesületek fejlődésének jellemzőiről szóló írásukban **Hovanyecz V. és Lakatos L. (1985)**. A szerzők szerint: „Az agráripari egyesületek a magyar agártermelés újszerű gazdasági társulásaiként jöttek létre. (...) Alkalmazásuk eredményei gazdasági növekedésükben, a hatékonyságban és társadalmi szervezettségükben plasztikusan körvonalazódik.”

Lényeges szempontként említik: „Közgazdasági szempontból az agráripari egyesületek növekedésének alapját a források akkumulációja biztosítja, amely az egyesületek tagvállalati gazdaság növekedéséből származik.”

A közös vállalatok gazdálkodásának objektív és egzakt értékelését „(...) azt egységes, integratív egészként nézve, vagyis a közös szervezet és a tagvállalatok összegzett adataival végezhetjük el.” Véleményük szerint: „(...) az agráripari egyesülése egy része (...) átmenetileg veszített az indukciós körülményekből.”

Rác K. (1986) könyvismertetőt készített Benet Iván „Az agráripari egyesületek útkeresése” c. könyvéről.

A recenzor szerint **Benet Iván** könyve az „Iparosodó mezőgazdaság” sorozat záróköteteként jelent meg 1985-ben. A könyv első részében történeti áttekintést ad az agráripari együttműködés-szerű képződményekről a Szovjetunióban. A hazai agráripari egyesületekkel a könyv második része foglalkozik, bemutatva a négy egyesülés működésének közgazdasági alapjait.

A fejlődés kérdéseit a könyv harmadik része tárgyalja. Ennek egyik alaptétele: „Az új növekedési pályára való áttérés parancsolóan szükségessé teszi a termelés piacorientáltságát, a költségérzékenyebb, hatékonyabb gazdálkodását.”

A Gazdálkodásban a téma elméleti vonatkozásairól szóló tanulmányok mellett rendszeresen jelentek meg olyan írások, amelyek ugyanezen kérdés gyakorlati tapasztalatairól szóltak. Ez történt az agráripari egyesületek esetében is.

A Hajdúsági Agráripari Egyesülés (HAGE) tevékenységéről **Novobáczky I. (1985)** számolt be. Az 1976-ban 120 ezer hektáron alakított egyesület. Ahogy a szerző megállapítja, „Az egyesülés jó iskolája a közös és a tagvállalati érdekeltég összehangolásának is, rendkívül alkalmas a mezőgazdasági és feldolgozóipari üzemeket átfogó régió agrárvertikumának rendszerszemléletű fejlesztésére, de nem alkalmas a termelési színvonal nivellálásra.

Az ország első agráripari egyesülése tizennégy mezőgazdasági nagyüzemből és két élelmiszeripari vállalatból alakult. Az írás – az egyesülés szervezeti – és intézményrendszerének bemutatását követően – részletesen foglalkozik a HAGE különböző (gabonatermelési, iparnövény, talajművelési

és meliorációs, takarmánygazdálkodási stb.) programjaival. Megállapítja: „Természetesen agráripari egyesületek csak ott és akkor létezhetnek, ahol az érdekeltek képesek közös koncepciók közös érdekeltiségre alapozott kialakítására, és anyagi, szellemi erők erre való mozgásba hozatalára is.”

A Kalocsakörnyéki Agráripari Egyesülés (KAGE) integrációs tapasztalatairól szóló írásában Lakatos L. (1989) megállapítja: „Az Egyesülés közös szervezete szerkezetével, sokrétű tevékenységével és jövedelemtermelő tevékenységével Kalocsa és vonzáskörzete meghatározó gazdasági egységévé, stabilizáló tényezővé vált. (...) jelentősen hozzájárult a taggazdaságok fejlődéséhez, a körzet lakossága által – és munkakörülményeinek javításához.”

A KAGE 1977-ben alakult 7 termelőszövetkezet, 1 állami gazdaság és 1 konzervipari vállalat részvételével. „Az Egyesülésben résztvevők a térségi – ágazati – funkcionális integráció keretében olyan tőke -, tevékenység- és nyereségérdekeltségű társulást hoztak létre, amely főbb elveiben és jellemzőiben megelőzte a jelenlegi Társasági törvényt.”

A szerző szerint: „Az Egyesülés jelenlegi szervezete és mechanizmusa – a mai feltétel – és követelményrendszer mellett, már nem képes a tovább fejlődésre.”

I. 4. 7. Hatékonyság a mezőgazdaságban

A hatékonyság időszerű elméleti és gyakorlati kérdéseiről szóló írásában **Csete L. (1973)** abból indul ki, hogy „A gazdasági növekedés extenzív tartalékainak fokozatos csökkenése miatt egyre nagyobb szerephez jut a népgazdaság intenzív fejlesztése.”

A terjedelmes tanulmány szerzője célul tűzi ki a hatékonyság fogalmának, tartalmának, helyének, szerepének értelmezését, érvényesítésének lehetséges irányait a vállalati szférában. Az ökonómiában leggyakrabban, mint gazdasági hatékonyság fordul elő, aminek konkrét tartalmáról vita folyik.

„A ráfordítások hatékonysága azt jelenti, hogy egységnyi ráfordítás milyen irányú, mennyiségű, minőségű vagy pénzben kifejezett hozamváltozást idéz elő.”

A tanulmány részletesen foglalkozik a munka termelékenységével, a gazdaságossággal való kapcsolatával.

A szerző nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy egzakt módon tisztázza a gazdaságosság, a munkatermelékenység és a jövedelmezőség ökonómiai fogalmát, illetve a közöttük levő kapcsolatot.

Egy másik – elvi szempontból is jelentős – terület az intenzív fejlesztés és a ráfordítás- hozam összefüggésének tisztázása. „A belterjesítés, a belterjesség közötti kapcsolatot – a szint növekedését és a folyamat bővítését – a pótlólagos ráfordítások teremtik meg.” Ezzel kapcsolatban foglalkozik az átlagos, a pótlólagos és a határhatékonyság fogalmával.

A tanulmány befejező része a szakosítás és a ráfordítások kapcsolatival és az üzemi méret és az alkalmazott technológiák hatásával foglalkozik. „Azt az üzemi méretet kell, vagyis választanunk, ahol a termékenységre vagy teljesítményre jutó ráfordítások minimális körül helyezkednek el.”

A szerző úgy látja, hogy „A hatékonysággal való foglalkozás az eddigieknél jóval nagyobb figyelmet érdemel a felsőszintű és a vállalati döntésekben, mint az elmúlt évtizedekben”

A hatékonyság és a mezőgazdasági fejlesztések kérdéseiről írt **Németi L. (1975)** Véleménye szerint: „Az elmúlt években a mezőgazdaságban rendkívül dinamikus fejlődés következett be. „Az írás részletesen bemutatja az ágazatok elmúlt évi fejlődésének főbb mutatóit. Az egyik ilyen kiemelkedő érték: „Az elmúlt évben nagyüzemi kukorica területeknek mintegy 40%-a volt bevonva a termelési rendszerekbe és ezek termékatlaga 26%-kal volt nagyobb az országos átlagnál.”

A mezőgazdaság továbbfejlesztéséről szólva: „(...) a korszerű gépesítés és műtrágyaellátás mellett, elsősorban a tárolókapacitás fejlesztését kell biztosítani.” Egy másik időszerű feladat, hogy „(...) hosszú távon is elősegítsük a helyes termelési struktúra és termelési arányok megteremtését – (...) végül meg kell említeni – éppen a hatékonysági megfontolásból is – hogy a következő években fenn kell tartanunk segítenünk kell a háttáji és kiegészítő gazdaságok termelését is. „A hatékonyság egyik forrásaként a takarékoságot emeli ki a szerző.

Nyujtó F. (1978) a hatékonyságról kialakult vitával kapcsolatban a téma aktualitása mellett így érvel: „A téma aktualitását és fontosságát elsősorban az támasztja alá, hogy népgazdaságunk az intenzív fejlesztés szakaszába lépett, melynek döntő jelentőségű kérdése a hatékonyság növelése. Ezt is fontosnak tartja, hogy a hatékonyság kifejezés viszonylag újkeletű a szocialista közgazdasági irodalomban, (...) a gazdasági fejlődés minőségi összetevőinek felszínre kerülésekor feltétlenül progresszív kategóriaként értékelendő. „Még szakmai berkekben is igen eltérő értelmezések láttak napvilágot. A szerző szerint: „A hatékonyságot általában a ráfordítás és a hozam viszonyaként helyes felfogni. (...) a ráfordítás és a hozam viszonyának népgazdasági összefüggései érzékeltetésére alkalmas.”

A hatékonyság és jövedelmezőség viszonyáról szóló írásában **Vági F. (1978)** azt emeli ki, hogy „A hatékonyság – minthogy meghatározó tényezője a jövedelemnek – nem önmagában, hanem a jövedelemalakulásra gyakorolt hatásában értelmezhető.”

A szerző véleménye szerint: „A gazdasági életben alapvető összefüggés, hogy a vállalati bruttó jövedelem – miként egy-egy termelési ág, mint a mezőgazdaság nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása is- a termelőeszközök hatékonyságának együttes eredőjeként alakul ki, változik meg.” Arra is rámutat, hogy „Az eszközigenyes fejlődés a vállalatok jelentős részében jövedelemhiányt okoz”. Ebből arra a következtetésre jut, hogy „(...) az eszközigenyes fejlődés túlzottan fékezi a jövedelemnövekedést, és ezzel egyben gátolja a vállalati és népgazdasági érdekek megvalósítását is.”

A hatékonyságot növelő belső erőforrásokról készült tanulmányában **Kerekes B. (1979)** egy mezőgazdasági termelőszövetkezet növénytermelési ágazatának 1977 utáni helyzetét vizsgálta. A szövetkezet a KITE taggazdasága volt, ahol a növénytermelés 70%-án rendszertermelést folytattak. Két év tapasztalatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy „Az okszerű talajerő-utánpótlás más eszközei sokszor kedvezőbb eredményeket produkáltak. (...) A mindenáron hozamnövelésre való törekvés szolgálhat rekordcélokat, de az ökonómiához ahhoz semmi köze.”

A tanulmány végső következtetése: „A gazdálkodás elsődleges célja olyan termelés-kivitelezés megvalósítása, amelyben a bruttó és nettó nyereségnek meghatározó a szerepe. A hozamok és a ráfordítások csak eszköz e cél elérésében.”

Nagy F. (1979) Az ország egyik legnagyobb területű állami gazdaságában vizsgálta a termelési szerkezet szerepét a hatékonyság alakításában. A szerző alapvetően fogalmazza meg: „A nyereséges gazdálkodás fokozására a jövedelmezőbb vállalati struktúra önmagában is jelentős lépés.”

A tanulmány alapjául a 25 ezer ha összterületű Lajta-Hansági Állami Gazdaságban végzett vizsgálatok szolgáltak, amihez gazdaság-matematikai módszereket és számítógépeket alkalmaztak. „Gazdaságunkban fontosnak tartottuk, hogy a struktúravizsgálatokat a gazdálkodás hatékonysági mutatóinak átfogó elemzése előzze meg. Így kaphatunk ugyanis választ arra, melyek azok a területek, amelyekre a figyelmet koncentrálni szükséges.”

Az 1975–1977. évekre kiterjedő vizsgálatokból arra a következtetésre jutottak, hogy „Erőfeszítéseinket a területi termelékenység fokozására kell összpontosítanunk. (...) Fokozni kell az ágazatok jövedelmezőségét és fokozatosan teret kell engedni a magasabb jövedelmezőségű ágazatoknak.”

Az R-20-as számítógép segítségével megoldott–30 változót tartalmazó–modellből származó eredmény szerint a növénytermesztésen belül már a következő évtől fokozatos szerkezetváltásra van szükség az ún. versenyképes növények (burgonya, sárgarépa, cukorrépa) javára, ami éves szinten mintegy 60 millió Ft tiszta ágazati eredménynövekedést hozhat.

Bíró F. (1980) a „Hatékonyabb mezőgazdasági termelést” c. tanulmányában szinte parancsoló szükségszerűségi beszélni a hatékonyság fokozásáról.

Az 1975–1980 közötti eredmények számbavételét követően állapítja meg: „A mezőgazdaság és élelmiszeripar a Magyarországon megtermelhető élelmiszerekből (...) a korábbinál magasabb szinten kielégíti a lakosság fogyasztási igényeit. (...) Folytatódott a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek exportálásának dinamikus növekedése.” Ebben a ciklusban teljesíteni tudta a termelőirányzatokat, ez alól kivétel néhány mezőgazdasági nagyberuházás megvalósítása. A kistermelés közel 10%-kal tudta felülmúlni a korábbi időszak eredményét.

A következő–öt éves–időszakban egyik jelentős feladata a hatékonyság javítása és a versenyképesség fokozása. „A legnagyobb arányú javulást a nagyüzemi állattenyésztésben kell elérni, mivel a gazdaságok jelentős részében az állattenyésztési ágazatok többségében igen kedvezőtlen a ráfordítások hatékonysága.”

A szerző szerint „A hatékonyság javításának, a versenyképesség fokozásának egyik kulcskérdése a termelési technológia korszerűsítése, továbbfejlesztése.” Ennek egyik eszköze a meglévő termelőkapacitások jobb kihasználása. Fontosnak tartja a pénzügyi szabályozó rendszernek a továbbfejlesztését, aminek legfontosabb érdekeltjei centruma továbbra is a vállalati nyereség, illetve a mezőgazdasági nagyüzemekben a bruttó jövedelem maradt.

A korábbi szemlélet jelentős változására utal az a megállapítás, mely szerint: „A gazdaságossági és pénzügyi problémák megoldása alapvetően a gazdaságok feladata, állami intézkedésekre valóban rendkívül indokolt esetekben kerülhet sor.

A jó minőség és a hatékonyság elsődlegességéről készült írásában, **Gonda B. (1980)** arra hívja fel a figyelmet, hogy „(...) több mezőgazdasági nagyüzemben most is, a korábbihoz hasonlóan az a gazdasági tervezés alapelve, hogy termelés ne legyen veszteséges, és a tervek mennyiségi teljesítése és

nem a hatékonyság javítása az alapvető célkitűzés.” Ez tulajdonképpen a kockázatvállalás hiányára utal, ami nem felel meg az új gazdasági követelményeknek. Gazdaságilag helytelennek tekinti azt a szemléletet, mely szerint „(...) a korszerű termelés csak magas a ráfordításokkal valósítható meg.” Ez azt is jelenti, hogy ez a szemlélet nem számol a meglévő tartalékok ésszerű felhasználásával.

A szerző szerint: „A hazai erőforrások közül a biológiai, a szellemi és a szellemi együttműködésben rejlő tartalékok a legfontosabbak a hatékonyság javításában.” Úgy látja, hogy a jövőben a termelés mennyiségi és minőségi fejlesztése mellett nagyobb súlyt kell helyezni a hatékonyságra a gazdálkodás valamennyi területén.

Lovas M. (1980) a hatékonyság kritériumairól készült írásában 1945-től áttekinti a mezőgazdaságra háruló feladatokat, majd megállapítja: „Valójában a szocialista mezőgazdaság legnagyobb történelmi feladata – szubjektív véleményem szerint – az optimális hatékonyság elérése a mezőgazdasági termelés egész frontján.” Mint írja: „Az optimális hatékonyság sok tényezőtől függ, elérése nem könnyű.”

Miután a hatékonyságnak adott helyen, időszakban és viszonyok között konkrét tartalma van, ezért „(...) a vállalatra vonatkozó, számszerűsített kritérium nélküli beszéd a hatékonyságról üres fecsegéssé válik. (...) Szükséges tehát a hatékony mezőgazdasági termelés kritériumának az adott vállalatra vonatkozó konkrét megfogalmazása.”

„A hatékony termelés szolgálatában” című írásában **Vendég F. (1989)** megemlékezik a Gazdálkodás elmúlt 25 évének tevékenységéről, azokról a célokról és feladatokról, amelyek figyelembe vételével a folyóirat az 1957-ben történt alapítása óta tevékenységét kifejtette.

A szerző annak a meggyőződésnek ad hangot, hogy „A különféle vállalatok, kötelek, kapcsolatok szerepe fokozódik a fejlesztésben, az új eljárások terjesztésében és az adottságok kihasználásában. Ezért jó lenne, ha a folyóirat – megőrizve eddigi tárgyilagosságát – kritikusan, de előremutatónan foglalkozna a társulásokkal, a termelési rendszerekkel, a különféle egyesülésekkel, a mikrokozmetekkel és más, vállalatok közötti formációkkal, kötelekkel.”

A következő öt év a feladatául jelölte meg: „(...) tovább kell haladni a termelésfejlesztésben és a hatékonyság növelése érdekében szükséges jobban előtérbe helyezni a tartalékolást, elsősorban új eljárások bevezetése, a meglévők racionalizálása útján.”

A folyóirat részére konkrét feladatként ezt jelölte meg: „A folyóirat ugyan mindig szorgalmazta a vertikális integrációt, de most ezt lehetőség szerint úgy kellene folytatni, hogy konkrét cselekvésre ösztönözzenek az írások, feltárva az egyes termékpályák ellentmondásait és ezek megszüntetésének módjait.”

Az élelmiszertermelés hatékonyságának növelési lehetőségeiről és feladatairól szóló írásában **Soós G. (1981)** azt hangsúlyozza, hogy „(...) a természeti adottságainkból, termelési hagyományainkból, felkészültségünkből adódóan az ágazat további fejlesztése törvényszerű.”

A szerző a tudomány képviselőitől azt várja, hogy „(...) állandóan keressék a hatékonyabb termelés módszereivel a versenyképesebb termékek előállításai lehetőségeit, és a gyakorlat azt minél előbb, széles körben érvényesítse.”

A fejlesztési célkitűzések szerepe olyan termelési struktúra kialakítása, amely elősegíti a gazdaságos és konvertibilis export bővítését. Ehhez az új piaci lehetőségek feltárására is szükség van.

A jövő nagy kihívása – és egyben lehetősége – „(..) a mennyiségi szemlélet helyett összpontosítást igényel a minőségi és hatékonysági tényezőkre, a sokkal szorgalmasabb vállalati magatartás kialakításával.”

Kádár B. (1982) a mezőgazdaság helyzetével és hatékony fejlesztésének időszerű feladataival foglalkozó cikkében abból indul ki, hogy „A mezőgazdasági termelővállalatok feladata, hogy alaptevékenységük eredményének javítása érdekében a termőhelyi és pénzügyi körülményeik figyelembevételével, lehetőségeikhez mérten igyekezzenek változtatni a termelés szerkezetén, technológiáin és megszervezésén.” Annak a véleményének is hangot ad, hogy a termelés fejlődése lelassult, amiben nagy szerepe van a jelenlegi közgazdasági környezetnek és szabályozásnak is. Ennek a következménye, hogy csökkent a vállalatoknál felhasználható nyereség reálértéke és fokozódott a mezőgazdasági termékek árdiszparitása az ipari eszközökhöz viszonyítva.

A helyzet javítására három lehetőséget lát: a termelési szerkezet megváltoztatását, a termelés színvonalának gazdaságos növelését, kedvezőbb népgazdasági szabályozást. „Elengedhetetlen és sürgető feladat a mezőgazdasági termékárak rendszeres – a termelőeszközár – emelkedésével azonos ütemű – emelése, illetve az előbbi kompenzálása.”

A mezőgazdasági termelés hatékonysága és a növekedés közötti kapcsolat témakörében készült tanulmányában **Vági F. (1977)** azt emeli ki, hogy „(..) a nagyüzemi és kis termelési szektor a reálnövekedést sem tudják nyújtani (..) a mezőgazdaság növekedésének felerősítése elodázhatatlan feladat. Megoldásában a mezőgazdasági vállalatok és a kistermelők szinte kizárólag csak saját anyagi erejükre, megújulási és szervezési készségükre, gazdálkodásuk általános javítására támaszkodhatnak.”

A szerző úgy látja, hogy a növekedés újbóli kibontakoztatásához a gazdálkodás hatékonyságának alapos javítása, a termelés és forgalmazás költségeinek csökkentése szükséges. Mindenekelőtt megoldást kell találni az eszközintenzív fejlesztés és a felhalmozási források beszűkülése közötti ellentmondásra. „(..) a mezőgazdaság eszközintenzív iparosodásában nagyon erőteljes volt a hatékonyság csökkenése.” Alapvető feladatnak tekinti a helyzet javítása érdekében „Elemi erővel merül fel az egységnyi termelésre jutó holtmunka-ráfordítás, illetve a ráfordítási költségek csökkentésének szükségessége.” Nagyon fontosnak tekinti a szervezeti fejlesztéseket és a szemléletmód változását is.

A hatékonyság mérésének módszereiről készített írásában **Dobos K. (1985)** egy termelőszövetkezetben végzett vizsgálatai alapján arra a megállapításra jutott, hogy „(..) a hatékonysági vizsgálatok alapján kitűnik, hogy a jelenlegi ár- és adórendszer még a legjobb termelőszövetkezetekben sem kedvez a mezőgazdasági termelés fejlesztésének, s fékezi a fejlesztés motorját képező vállalati és személyi érdekeltséget.” A szerző – miután bemutatja a hatékonysága kapcsolatos mérési módszerek történelmi fejlődését – elméleti értelmezését adja a határfok, a gazdaságosság és a jövedelmezőség fogalmának.

Vizsgálataiból arra a következtetésre jutott, hogy „A hatékonyság növekedésénél fontosabb a termelőeszköz-felhasználás jövedelmezőségének alakulása, mert ez alapvetően meghatározza a további fejlesztés lehetőségét, s a vállalati és személy érdekeltségen keresztül befolyásolja a fejlesztési kedvet.”

Némethi L. (1985) a mezőgazdaság hatékony fejlesztéséről készült írásában azt emeli ki, hogy a termelés biológiai, kémiai, technikai és ökonómiai feltételeinek javulása lehetővé tette a termőföld egyre jobb kihasználását, a fajlagos hozamok jelentős emelését.”

A szerző szerint: „(...) a növekvő ráfordítások – a földminőség függvényében – jelentős differenciáló hatást fejtenek ki. (...) Gazdaságpolitikánk jövőben követendő útja ezért a termelésnek a jobb földeken történő gyorsabb növelése lehet.”

Az eszközhatékonyság javítását tekinti a hatékony fejlesztés másik pillérének: „A korszerű mezőgazdaság állóeszközökkel való felszereltsége meghatározó volt az egész mezőgazdasági ágazat számára. (...) Mezőgazdaságnak nagyüzemi átszervezése, a korszerű termelés szerkezet (...) a termelés magas technikai színvonala, a nagy- és kisüzem kedvező munkamegosztása lehetővé tette a termelésben lekötött eszközök hatékony kihasználását.”

Véleménye szerint „Az élőmunka-termelékenység emelkedése a gazdasági növekedés legfontosabb forrása.”

A növekedés és a hatékonyság témakörében **Csete L., Ivanics A., Márton J. és Rednágel J. (1987)** készített terjedelmes tanulmányt. Abból indulnak ki, hogy „A hatékonyság követelménye igazi rangot az 1970-es években kapott a szocialista országok gazdaságában. A növekedéssel – mint elsődleges igénnyel – azonban még az 1980-as években sem jutott megfelelő gazdaságpolitikai figyelem. Talán Magyarország ebből a szempontból kivétel.”

A szerzők – miután részletesen elemzik a mezőgazdaság növekedésének jellemzőit 1975–1980 között -, arra a megállapításra jutnak, hogy a szóban forgó időszakban „A mezőgazdaságban a termelés bővítésével, az anyagi ráfordítások hatékonyságának fokozásával és a nagyobb tisztajövedelmet termelő ágazatok háttáji és kiegészítő gazdaságok (ipari és szolgáltató tevékenység) térhódításával számottevően javult a nettó termelés”. A 22%-os növekedés – az előző öt évhez képest – fölülte van a népgazdaság 14%-os és az ipar 10,8%-os növekedésének. Kedvezőtlenül alakult a helyzet az elvonások növekedése következtében, különösen 1982 után: „Az agrárrolló nyílása, valamint a költségvetési elvonás növekedése a nagyüzemek átlagában csaknem teljes egészében elvonta az alaptervekenység hatékonyságjavulásából származó gazdasági eredményt.”

A fokozatosan romló népgazdasági helyzet miatt a gazdaságpolitika kényszerpályára került: „A kényszerpályák egyike a felhalmozási forrásoknak a népgazdaság egyensúlyi helyzetét megőrizni akaró szűkítése.”

Ennek egyik következménye az egyenlőtlen növekedés lett: „Mindezek előtt szembetűnő, hogy a befektetés és fizikai (kézi) munkaigényes mezőgazdasági tevékenységek egy része kiszorult a nagyüzemekből. (...) Egyes térségekben halmozódva jelentkeztek a kedvezőtlen adottságok és az előzőekhez említett jelenségek.”

A szerzők arra a végkövetkezésre jutottak, hogy „A gazdasági nehézségek most már arra is rákényszerítettek, hogy a korábbinál jóval nagyobb jelentőséget tulajdonítsunk a személyes érdekeknek.

A személyi érdekeltség nem korlátozódik a munkadíjazásra, de annak a legfontosabb eleme. A vállalati érdekeltség esetében úgy látják, hogy „A vállalati érdekeltség gondolatkörébe tartozik a különféle horizontális integrációk fejlesztése is. Ma már nem elég sem a termelési rendszerekben, sem más vállalatközi integrációkban a hagyományos formáknál és szervezési módszereknél megmaradni. Különösen veszélyes a mennyiségi viszonzyszámokat túlértékelni és központi céllá kiemelni.

A növekedés és hatékonyság témaköréből rendezett vitaüléről szerkesztőségi összefoglaló (1987) jelent meg a Gazdálkodásban.

A tanácskozás megállapította, hogy „(...) a mezőgazdaság a VI. ötéves tervidőszakban bizonyosságát adta annak, hogy képes egyidejűleg eleget tenni a növekedési és hatékonyságfokozási követelményeknek. (...) növekedés és hatékonyság – hosszabb távra valószínűsíthető – együttes mozgási pálya az agrártermelés számára.” Ugyanakkor: „A kettős követelmény ilyen értelmű közvetítésére kell alkalmassá tenni a gazdasági szabályozás rendszerét.”

A tanácskozás egyik lényeges megállapítása: „Olyan túlzott mértékű elvonást, mint ami a VI. ötéves tervben bekövetkezett, még rövid távon sem szabad megengedni.”

AZ előző időszak kedvező tapasztalataira alapozva javasolják: „(...) a vállalaton belüli vállalkozási érdekeltségű szervezeti egységek számának ésszerű bővítését. (...) a nagyüzemen belüli vállalkozói kisservezetek ne gyengítsék, hanem erősítsék a közös gazdaságot.”

Ezzel kapcsolatos fontos kritérium: „a kisservezetekben is csak a munkával és a vállalkozási kockázattal arányos jövedelmek keletkezhetnek.”

Csullag J. (1987) a vállalati méret, a szervezeti struktúra és a hatékonyság kapcsolatáról készített tanulmányában abból indul ki, hogy „(...) a nem megfelelő vállalati szerkezet akadálya, fékezője lehet az adott népgazdasági ág növekedésének és fejlődésének.”

A szerző szerint „A sikeres szervezeti működéshez az is szükséges továbbá, hogy képes legyen alkalmazkodni a belső és külső környezete mindenkori változásaihoz.” Az alkalmazkodástól nemcsak a vállalat sikeres működése, hanem a jövőbeni léte is függ.

Arra a megállapításra jutott, hogy „(...) az a széles értelemben vett agrotechnikai fejlődés, amelynek következtében a korábban legkevésbé tőkeigényes mezőgazdaság a nemzetgazdaságok legtőkeigényesebb ága lett.” Vizsgálatai eredményéből arra a következtetésre jutott, hogy „(...) a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság is (...) objektív gazdasági törvényeknek alárendelve, egyre jobban szüli a különböző nagyüzemi szervezeten belüli és azon kívüli vállalkozási formákat, arra utalnak, hogy mezőgazdaságunk vállalati struktúrája szembeötlő ellentmondásban van a termelőerők által igényelt követelményekkel.”

I. 4. 8. Önelszámoló rendszerek a mezőgazdaságban

Az 1980-as évek elején egyre nagyobb igény mutatkozott a nagyüzemi szervezeteken (termelőszövetkezeteken) belüli és azokon kívüli vállalkozási formák létrehozására, melyek lehetőséget adtak az egyéni érdekeltség szélesebb körű érvényesítésére. Ezek az új szervezeti egységek rugalmasabban tudtak alkalmazkodni a belső és külső tényezők változásához.

A Gazdálkodás kezdetektől fogva élére állt ennek az új kezdeményezésnek többek közt azzal, hogy több ilyen kezdeményezésről is beszámolt a lap hasábjain.

Csete L. (1982) az új vállalkozási formákról szóló írásában összefoglalja azokat a tudnivalókat, melyeket az 1982. január 1. után induló kisvállalkozóinak ismernie kell. Mint írja: „A fő kérdés nemcsak az, hogy az új vállalkozási formák megszerveződjenek.” Az eredményes működés egyik akadálya éppen az, hogy az érintettek többsége nincsen tisztában a lehetőségekkel, ezért a kezdeti érdeklődés megtorpant. „Az érdeklődőknek 32 hatályos jogszabályt kellene megismernie ahhoz, hogy mindent tudjanak az új vállalkozási formákról.”

A szerző fontosnak tartja hangsúlyozni: Az új vállalkozási formák nem teszik feleslegessé az integrált háztáji és kiegészítő termelést, mert az jól bevált, s nem indokolt például szakcsoporttá átalakítani.”

Az egyik eltérő ágazati önelszámoló rendszer alakulásáról számol be **Strasszer J. (1980)**, aki az egyházaskozári termelőszövetkezet keretében létrehozott ágazati önelszámoló rendszerekről. Mint írja: „Termelőszövetkezetünkben az 1979. évi eredményesebb munkavégzés, a kisebb csoportok anyagi érdekeltségének fokozása érdekében bevezettük az önelszámoló rendszerét a növénytermelésben, a takarmány-feldolgozásában és az állattenyésztésben, az alaptevékenységen kívüli ipari tevékenységben és gazdasági általános tevékenységben.”

Az új rendszer alapjaiban változtatta meg a termelőszövetkezet addigi munkaszervezetét: „A termelőszövetkezet minden nem nyugdíjas tagját és alkalmazottját besoroltuk a fenti ágazatok valamelyikébe.” Az önelszámoló egységek mindegyikére havi bérszínvonalat állapítottak meg. „A kialakított bérszínvonal csak az önelszámoló egység év végi részesedésének terhére léphető túl.”

Az 1979. évben szerzett tapasztalatok azt mutatták, hogy legnehezebb feladatot az eredményelosztás jelentette: „Az önelszámoló egység az év végi részesedési alapjának felét jutalmazásra a ténylegesen teljesített munka alapján oszthatta fel.”

A termelőszövetkezet az alkalmazott módszer 1980-ban történő továbbfejlesztését tervezi, „(...) hogy az új szabályozó rendszer követelményei szerint még jobban ösztönözzön az eredményes gazdálkodásra.”

A galamboki termelőszövetkezet által alkalmazott ágazati önelszámolási rendszerről számolt be **Kohár I. és Blank A. (1983)**. A termelőszövetkezet 1982-ben nyolc önelszámoló egységbe szervezte termelő tevékenységét, melyek szervezeti felépítése az általános gyakorlatot követi, érdekeltségi rendszerüket a nyereségérdekeltségre alapozták.

„Az önelszámoló rendszer a hagyományostól eltérő tervezési rendszer kialakítását tette szükségessé”. A tervnek tartalmaznia kell a kialakított eloszló árak alapján számított ágazati eredményt, biztosítania kell az ágazati tervfejlesztés mértékét és azt, hogy teljesítse a termelészövetkezet éves tervéből reá eső eredményt. „A központi vezetés az ágazatok számára kötelező érvénnyel határozza meg az ágazati eredményt, a bérszínvonalat és a bértömeget. A kötelező tervszámok meghatározása körültekintő előkészítést igényel, hogy egyenlő esélyt biztosítson minden ágazat számára.”

Nagyon fontos kritérium, hogy „(..) minden költséget és bevételt ott mutassanak ki, ahol ténylegesen megjelenik.” Ebből a szempontból a szolgáltató ágazat jelenti a legnehezebb feladatot, lévén, hogy annak tevékenységi köre nagyon szerteágazó.

Az új rendszer két sarkalatos eleme az egységek közötti elszámolás és az érdekeltségi rendszer harmonikus (arányos) kialakítása. Ez utóbbinak központi eleme a munkadíjazás, amihez a központi vezetés ún. bérszabályozást dolgozott ki.

A szerzők szerint: „A differenciált anyagi ösztönzés szorosabb összhangot teremt a gazdálkodás célkitűzései és a személyes anyagi érdekeltség között.”

Lóki V. (1984) a barcsi termelészövetkezet önelszámolási rendszeréről és az anyagi érdekeltségről írt cikkében arról számol be, hogy „Termelészövetkezetünk azon kevés mezőgazdasági nagyüzemek egyike, ahol évtizedek óta működik a gazdaság sajátosságaihoz igazodó belső érdekeltségi rendszer.”

1983-ban – az új „nagyüzemi keresetszabályozás” által biztosított lehetőséghez igazodóan – a termelészövetkezet hozzáigazította belső érdekeltségi rendszerét az új követelményekhez. A már meglévő önelszámoló egységek számát 14-ről 22-re változtatták, amivel újabb lépést tettek a decentralizáció felé. Az önelszámoló egységek részére évközi bérokeretet állapítottak meg, az év végi részesedés felosztását a nyereségterv teljesítéséhez, illetve túlteljesítéséhez köthették. A körültekintő tervezésnek köszönhetően „(..) 1983-ban a munkadíjtömeg csak 1,1%-kal haladta meg a bázist.” A bázisnál nagyobb eredmény és az ezzel járó magasabb részesedés kedvezően hatott a dolgozók hangulatára.

Az 1983-ban elért eredmények ellenére ebben a termelészövetkezetben is gondot jelentett a szolgáltató ágazat megnyugtató beillesztése a gazdaság önelszámoló rendszerébe: „Sürgősen megoldandó feladataik közé tartozik a műszaki főágazatnak – a fenntartó és segédüzemi szervezetnek – az önelszámolás szervezetében megnyugtató módon történő elhelyezése. Elképzeléseink szerint ezt a szervezetet is önállóan gazdálkodó egységként kell felfogni és eredményérdekeltségi alapokra kell helyezni.

Rác J. (1985) a püspökladányi termelészövetkezetben kialakított önelszámoló egységek működését bemutató írásában bemutatja azokat az okokat, melyek az önelszámoló egységek bevezetését eredményezték. „Az elmúlt évben – 1984-ről van szó – szövetkezetünkben 21 önelszámoló egység működött annak érdekében, hogy az irányítás javításának és a jövedelmezőség emelésének folyamatos lehetőségét elérjük.” Ehhez arra volt szükség, hogy az eredményt ott mutassák ki, ahol keletkezett. „Az egységeknek egymástól elkülönített tervfeladatai vannak (korrigált fedezeti összeg szintig).” Az elért eredményt ott mutatják ki, ahol az keletkezik.

„A segédüzemi szolgáltatásokat pedig nyereségtartalmú belső elszámoló árral terheljük a felhasználó ágazatokra.”

A dolgozók bérezését az 1983-ban bevezetett „kísérleti keresztszabályozást” végzik, aminek közel 80%-a ún. teljesítménybér. „Az így alkalmazott eredménytől függő juttatás nem azonos a hagyományos értelemben vett nyereségrészesedéssel, hanem jutalmazási formája a dolgozó munkájának, magatartásának.”

Az önelszámoló egységek elszámoló árainak alakulásáról **Sutus I. (1989)** készített összefoglalót. Ebben megállapítja: „(...) a vállalat önelszámoló egységei a rendelkezésükre bocsátott termelőszközök és munkaerő segítségével, az anyagi ösztönzésen keresztül valósítják meg a hatékonyabb ó, jövedelemcentrikus gazdálkodást.”

A szerző szerint az önelszámolás egyik alrendszere az „elszámolási alrendszer”. Úgy látja, hogy „(...) az alrendszerek közül az anyagi érdekeltségi rendszer szerepe kiemelkedő jelentőségű.”

Az egész rendszer működésének alapja, hogy „(...) az önelszámoló egységek között olyan kapcsolrendszer kialakítása szükséges, hogy a köztük folyó termék- és tevékenységcsere, szolgáltatások a gazdálkodás reális értékviszonyait fejezzék ki.”

Az elszámoló árak egyik csoportja a saját termelésű készletek ára, aminek megállapítása üzemi feladat. „Ezt az árat a felvásárlási árak (termelői ár) szintjén számoljuk ki.”

A belső szolgáltatások elszámoló árai a fenntartó-, és segédüzemek által teljesített szolgáltatások teljesítményeinek az „elszámolt” árai. Ezek megállapítása vállalati hatáskör. „a nyereségtartalmú szolgáltatási egységárakat úgy célszerű kialakítani, hogy a tárgyévra tervezett szolgáltatások önköltségét 5-10 százalékkal megnöveljük.”

Fontos, hogy a belső elszámoló árak kialakításával „(...) nem lehet az egyes önelszámoló egységek eredményét összemosni.”

I. 4. 9. Az alkalmazkodó mezőgazdaság

Csete L. (1987) az alkalmazkodó mezőgazdaság rendszerstratégiai elemeiről készített tanulmányában így határozza meg az alkalmazkodási politika lényegét: „Az alkalmazkodó mezőgazdasági politika a változó körülményekhez való igazodást elősegítő összehangolt tevékenységek láncolata.” Ebbe beletartozónak tartja az ökonómiai, technológiai, társadalmi, politikai és gazdasági teendők összefüggéseit, amelyek megszabják a célokhoz vezető utakat, lépéseket és keretül szolgálnak az adott időszak stratégiájának. Más szavakkal: „Az alkalmazkodás tudatos felkészülést és megvalósítást jelent.”

A szerző szerint a gazdasági életben alkalmazkodni csak szervezetek, illetve ezek rendszere képes. Miben áll az alkalmazkodás? „Egyrészt a bekövetkezett változásokra való cselekvési (reagáló vagy reakció) készsége, másrészt a kellő biztonsággal előre nem látható változásokhoz való igazodás.”

A gazdasági életben alkalmazkodni (igazodni) kell a piachoz, a természeti környezet, a hatékonyság, a gazdaságosság és versenyképesség növelésének igényéhez, a tudományos – műszaki

haladáshoz, a technológiai fejlődéshez stb. Maga az alkalmazkodás többféle stratégiával is megközelíthető, „(...) az adott időszak alkalmazkodási politikája a rendelkezésre álló stratégiai elképzelésekből állíthatja össze azt a változatot, amellyel érvényesíti céljait.”

A környezetkímélő gazdálkodásnak valamennyi stratégiában szerepelnie kell, mivel a környezeti elemek (talaj, víz, ásványi anyagok, stb.) egy része meg nem újuló, egy másik része megújuló, de korlátozottan rendelkezésre álló, de a mezőgazdaság számára nélkülözhetetlen.

„A jelenleg érvényesülő stratégia megvalósítása közben azonban célszerű a hosszabb távon lehetséges változatokra is gondolni.”

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek alkalmazkodási tapasztalatairól Fekete F. és **Szénay L. (1987)** írása számol be. „A világgazdaság és a magyar mezőgazdaság szövetkezeti működésének néhány fontos tapasztalatát, makro- és mikroökonómiai tanulságait vizsgáljuk.”

A szerzők írásuk elején világossá teszik, hogy „Alkalmazkodáson itt most a szerzők egyfelől a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek a központi (állami) gazdaságirányítás, főképpen a gazdasági mechanizmus és közgazdasági szabályozás (adóztatás, támogatás, stb.), valamint a közgazdasági szervezetek, intézmények és nagyobb hatású eszmék átalakulása hatására kialakult magatartását, másfelől a termelőszövetkezeteknek, mint mikrogazdasági egységeknek az anyagi és emberi termelőerők számottevő változásaira való reagálást, elmozdulását – egészében véve a felsoroltakhoz történő szövetkezeti igazodást értенek.”

Az elvi tisztázást követően korszakokként elemzik a magyar szövetkezeti mozgalom korszakait, fejlődési periódusait. A mozgalom kezdetétől az írás megjelenésének idejéig három fejlődési szakaszt különítenek el, részletesen bemutatva azok jellemző vonásait.

Az írás második részében a termelőszövetkezeteknek a változásokhoz történő alkalmazkodási megoldásait mutatják be. Ennek egyik lényeges területe a központi (állami) szabályozókhöz történő alkalmazkodás, melyekről így vélekednek: „A termelőszövetkezeteket érintő szabályozórendszerben jelentős a bürokratikus, a direkt beavatkozás, az indirekt szabályozásban túlnyomó a restriktív és kevés a világosan orientáló vonás.”

A vállalati belső mechanizmusról szólva azt emelik ki, hogy „A termelőszövetkezeti belső mechanizmus gyengéi nagyrészt visszavezethetők a közgazdasági környezet, a gazdaságirányítási (külső) mechanizmus kedvezőtlen hatásaira.” Nagy jelentőséget tulajdonítanak az utóbbi években fejlődő önelszámoló egységek működésének: „Valóban nagy jelentőségű az önelszámoló rendszerek szerepe a vállalati belső mechanizmus fejlődésében.”

A terjedelmes tanulmány végén a szerzők a „nyugati” véleményeket mutatják be a magyar szövetkezeti mezőgazdaságról, amit egyedülállónak minősítenek a szocialista világban.

László L.-né (1988) az alkalmazkodóképesség növelésének feltételeit és lehetőségeit vizsgálja a baromfivertikumban.

A szerző szerint „A baromfivertikum (...) napjainkban olyan szakaszhoz ért, ahol a termelékenység és a minőségjavítás szinte az egyetlen eredményre vezető túlélési stratégia.” Az ágazat

továbbfejlődésének és talpon maradásának zálogát a minőségi termelésben látja: „A minőségi termelésre való érdemi felkészülést a mezőgazdasági szakaszban, annak minden termelői fázisában (tenyésztés, áruterelés) kell megalapozni.”

Fontosnak tartja a vágóbaromfi minősítésének egységes, átfogó rendszerét. „A mezőgazdasági vállalatok szemszögéből nézve, a minőség javításában egyes fajoknál a genetikai munkának (...) a tartástechnológia megjavításának (...) a takarmányozásnak van a legnagyobb szerepe.”

Az alkalmazkodás terén a szervezési – szervezeti megoldásoknak, az integráció növelésének, az arányos érdekelttség megteremtésének, a műszaki fejlesztésnek és a piaci munka fokozásának fontosságát emeli ki.

Papócsi L. (1988) a kedvezőtlen adottságú gazdaságok és az elmaradott térségek alkalmazkodási feltételeiről és megmaradási esélyeiről készült tanulmányában abból indul ki, hogy „A megmaradás legfontosabb feltétele itt is a változásokhoz, a körülöttünk lévő világ fejlődéséhez való gyors alkalmazkodás, melyet a politika, a támogatások és a szabályozás differenciált rendszerével is ösztönözni szükséges.”

A szerző – miután bemutatja a kedvezőtlen adottságú gazdaságok főbb problémáit, megállapítja: „A termelőhelyileg gyenge területeken azonban, sok esetben a túlzott, a föld termőképességével nem arányos technikai fejlesztés, az adottságoknak nem mindenben megfelelő gazdálkodási módszerek erőltetése mélyítette a gazdasági, jövedelmi problémákat.”

A szerkezeti, színvonalbeli, jövedelmezőségi problémákat helyenként a szociológiai – demográfiai gondok is súlyosbították. Ezeknek a gondoknak az enyhítésére született az Országgyűlésnek a területfejlesztési (felzárkóztatási) programja.

A kedvezőtlen adottságú nagyüzemek korszerűsítésének egyik fontos tényezője a hatékonyság növeléséhez kötött támogatási rendszer, valamint a kiegészítő tevékenységek fejlesztése.

A szántóföldi növénytermesztés alkalmazkodási stratégiájáról készült írásában **Ángyán J. (1989)** egy „új stratégia” kidolgozása mellett érvel, miután megállapítja: „Az intenzív, növekvő ráfordításokkal, energiabevittel dolgozó, ma már hagyományosnak mondható növénytermelés kezdeti látványos sikerei azt sugallták, hogy az ipari folyamatokhoz hasonlóan szabályozható és környezetétől egyre inkább függetleníthető a gazdálkodás.”

Ennek a szemléletnek a káros következményei egyre szembetűnőbbek a termőtalaj pusztulásában, a talajszerkezet romlásában, a talajbiológiai életének csökkenésében, stb.

A cikk ezt követően a növekedés alap kérdéseivel, a jelenlegi, illetve az új stratégia ezekre adott válaszaival foglalkozik. Az általa javasolt stratégia következményét így összegzi: „Ezen stratégia eszközeinek közös jellemzője – a függetlenedése, a mesterséges energiabevitel, és ezzel az energiatermelés kényszerű növelésével szemben az alkalmazkodás, a gazdálkodás alkalmazkodása az ember belső és külső környezetéhez.”

Harnos Zs. (1989) az alkalmazkodó mezőgazdaság rendszerelemzési megfogalmazására készített terjedelmes „A tanulmányában vázlatosan ismertetjük az adaptivitás egy lehetséges megfogalmazását, s ennek tükrében a rendszer működtetését, szabályozását.”

A szerző szerint a rendszer akkor adaptív, ha egyszerre „(...) stabil és rugalmas, eleget tesz a sokszor ellentétes irányba ható ökonómiai és ökológiai követelményeknek, eleget tesz a rövid és hosszú távú feltételeknek.” Ezek a feltételek: nagyfokú rugalmasság ökológiai alkalmazkodási a kockázat minimalizálása; termőképesség meg óvása, megújíthatósága.

A mezőgazdasági termékek értékesítése szempontjából lényeges tényező a piaci alkalmazkodás: „Feltételezésünk szerint a nem stratégiai jellegű termékek termelését a piaci viszonyok (kereslet-kínálat) szabályozzák.

Az ökológiai alkalmazkodás szempontjából jó eligazodást nyújthat az agrárökológiai potenciát felmérésének eredménye, amihez sztochasztikus modellt szerkesztettek. „Matematikailag megadható olyan kritériumrendszer, amelyben bármely két termőhely ökológiai alapon, növényenként egyértelműen összehasonlítható.”

Az üzemi marginalitás meghatározásához az ökológiai és ökonómiai feltételek együttes figyelembevétele szükséges. Ezek alapján olyan függvény szerkeszthető, amely lehetőséget ad az optimális vetésszerkezet meghatározásához.

A témával kapcsolatos kutatás eredménye egy olyan rendszermodell, amelyből kiolvasható az adaptív gazdálkodást befolyásoló tényezők kapcsolatrendszere. „(...) szimulációs modellek kidolgozásával és felhasználásával lehet meghatározni a termőhelyi potenciálfüggvényeket.”

I. 4. 10. Környezetvédelem és környezetgazdálkodás a mezőgazdaságban

Az alkalmazkodó mezőgazdaság egy újabb fontos tényezője került előtérbe az 1980-as évek elején, ami a gazdálkodás környezeti hatásait helyezi a középpontba. Ahogy ez más esetben történt, a Gazdálkodás hasábjain a téma fontosságához méltó publicitást kapott az első pillanattól fogva.

Stauder M. (1980) az ökonómia és az ökológia közötti konfliktussal foglalkozik. A szerző szerint „az ökonomisták az ökológiából árkérdést csinálnak, és annál készségesebben veszik figyelembe az ökológiai szempontokat, minél kevesebbe bekerülnek azok.” Úgy látja, hogy „(...) az ökológia és az ökonómia között jelentkező konfliktus erősen környezetérzékeny napjainkban, a mezőgazdaságban a fogyasztók és az ipari közösségben új, és az agrárpolitikában eddig csak a peremen megnyilvánuló problémákat vet fel.” Véleménye szerint az agrárpolitikának „(...) a természeti környezet ápolása és fenntartása” ugyanúgy feladata, mint „(...) a legmagasabb értékű és legkedvezőbb áru élelmiszerek kielégítő kínálatának megteremtése.”

A szerző szerint „a mezőgazdaság nagyban hozzájárulhat a konfliktusok legyőzéséhez, ha minden gazdálkodóban tudatosan felelőssége, amellyel a társadalomnak és szakmai réteg közösségén belül egyaránt tartozik, és gyakorlati tevékenységét is eszerint folytatja.”

A környezetvédelem ökonómia kérdéseiről **Schulz M. (1980)** készített összefoglalót, amiben az élelmiszer-gazdaságban előforduló nézeteket ismerteti egy vitaülésen elhangzottak alapján.

A vitában felszólaló – többek között – a környezetvédelem rendszerszemléletű kezelésének fontosságát, a természeti erőforrások kiaknázásának feladatait, a biológiai, műszaki, közgazdasági összefüggések egyidejű vizsgálatát, valamint a különböző népgazdasági ágazatok fejlesztési feladatainak összehangolt megoldását emelték ki. Kiemelt feladatnak ítélték a környezetvédelem ökonómiai értékelési rendszerének kidolgozását, valamint a környezetvédelmi beruházások finanszírozási lehetőségeinek vizsgálatát és a termelési költségekre gyakorolt hatásának az elemzését.

Ispán A. (1987) a mezőgazdaság környezetvédelmi kérdéseiről készült írásában azt hangsúlyozza, hogy „A környezetvédelem a társadalmi törekvések egyik kiemelt területévé vált.”

A szerző Nógrád megye környezet- és természetvédelmi helyzetét taglalva állapítja meg, hogy megkülönböztetett figyelmet kell fordítaniuk a természeti környezet megóvására. Nagyon lényegesnek tartja a „környezeti kulturáltság javítását”, a „lakosság szemléletének formálását.”

A mezőgazdasági üzemekben a szervestratégia és kezelése, a talajok rekultivációja, az állathulladék gyűjtése és megsemmisítése, a szennyvíz tárolása és tisztítása, stb. együttevén jelentős környezetvédelmi feladatot jelentenek.

A teendők között említi a veszélyes hulladékok szakszerű tárolását, megsemmisítését.

Jelentős eredménynek tartja, hogy „A természetvédelemben jelentős eredmények születtek (...) a természeti értékek egész sorát kapcsolhatjuk be a turizmusban.” Fontos szakmai feladatnak tartja „(...) a területek hosszú távú fejlesztési terveinek elkészítésére.”

A mezőgazdasági üzemekben „Sürgős és hathatós intézkedések szükségesek a trágyakezelés és kijuttatás színvonalának javítására, a hígtrágya környezetkímélő kezelésére.”

A mezőgazdasági termelés és a környezetvédelem kapcsolatáról készített írásában **Káposztássyné B. E. (1987)** azt hangsúlyozza, hogy „A mezőgazdaságban szükséges a termelési és a környezetvédelmi összhang megteremtése.”

A szerző alapvető feladatnak tartja a termőföld védelmét. „A biztonságos, jövedelmező mezőgazdasági termelés alapvető feltétele a melioráció.” Megoldandó feladatnak tartja növényvédőszer-göngyölegek elhelyezését és megsemmisítését, valamint a majorok rendjének és tisztaságának fokozását.

Horváth Zs. (1989) a környezetvédelemnek a földtörvényben való szerepét taglalja. A földről szóló 1987. évi 1. tc. egyik fontos passzusa: „A földvédelem feladata a földnek, mint a mezőgazdaság legfontosabb termelőeszközének mennyiségi és minőségi védelme.”

A szerző kiemeli, hogy „(...) a föld nem a maga egészében jelenti a védelem tárgyát, hanem annak csupán azon része, amely e termelőeszköz-funkciót betölti, vagyis csak a felszíni rétege, a termőtalaj.” Ezzel szemben a környezetvédelem „(...) a földet, mint az egységes emberi környezet egyik fő alkotórészét helyezi védelem alá.”

A Földtörvény két önálló fejezetet szentel a föld hasznosítására és a földvédelemre. Újdonság, hogy a termelési-gazdasági érdekek szolgálatában túl-környezetvédelmi jelentőség minden olyan

földvédelmi követelménynek, amely a földek mezőgazdasági hasznosítását szolgálja. Így földvédelmi és egyben környezetvédelmi követelményei mezőgazdasági termőföldek más célú felhasználásának szigorú korlátozása.

A Földtörvény külön ebben szabályozza a föld minőségének rongálását, illetve a földszennyezés tilalmát.

A Törvény egyik lényeges eleme a földhasználat szabályozása: „(...) a földet az a gazdálkodó szerv vagy személy használja, amely arra a leghatékonyabban képes (...) A racionális földhasznosításnak a gazdasági önállóságon túl elengedhetetlen feltétele a földhasználók termelési biztonsága.”

Szabó G. (1989) a környezetgazdálkodás és a szabályozó rendszer főbb összefüggéseiről készült tanulmányában abból indul ki, hogy „A gazdálkodóktól azonban a teljes tevékenységi körre kiterjedő környezetbarát magatartásban további érdemi előrelépés csak akkor várható, ha egyrészt arra szabályozórendszer anyagi fedezetet biztosít, másrészt pedig, ha a szükséges ipari, valamint infrastrukturális háttér kiépítésére sor kerül.”

A szerző előljáróban arra a kedvezőtlen tendenciára hív fel figyelmet, mely szerint „(...) a szántóterülete a nyolcvanas évek közepén – 1938-hoz képest – mintegy 800 ezer hektárral, 1960-hoz viszonyítva pedig közel 600 ezer hektárral csökkent.” Ezzel arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy a termőterület mennyiségi védelemre szorul, amihez megfelelő törvényi szabályozás szükséges.

Ami a termőföld minőségi védelmét illeti: „A meliorációs tevékenység komplexitása az agronómiai, az ökológiai, ökonómiai, valamint a szociológiai szempontok együttes mérlegelését igényli, ennél fogva (...) prioritása az állami támogatások között továbbra is feltétlenül indokolt.”

A racionális földhasználattal kapcsolatban alapvető szempont: „(...) nem tekinthető racionálisnak az a földhasználat, amely tartós és lényeges ökológiai kárt okoz.

A tanulmány behatóan foglalkozik az iparszerű mezőgazdaság kemizálásával összefüggő problémákkal, az állattenyésztéssel összefüggő környezetvédelmi kérdésekkel, valamint a gazdálkodók környezetbarát magatartását közvetlenül és közvetve érintő tényezőkkel.

Pozitívumként említi, hogy „Mezőgazdasági nagyüzemeink egyre inkább hajlandóak az ökológiai optimumok összehangolására.”

I. 4. 11. A tudomány szerepe a mezőgazdaságban

A mezőgazdaság fejlődésének egyik legfontosabb tényezője mindig az ember volt, a maga fizikai erejével és szellemi képességeivel. Az emberi teljesítmény – mind minőségi, mind pedig mennyiségi vonatkozásában – mindenkor nagyban függött az egyén szaktudásától és a gyakorlatban szerzett tapasztalataiból.

A Gazdálkodás kezdetektől fogva nyomon követte azt a szerepet, amit a szakemberek és az általuk képviselt szaktudás a mezőgazdaságban játszottak.

A téma fontosságát az is jelzi, hogy a Gazdálkodás már 1957-ben megjelent első számában foglalkozik a hazai szakember-ellátottság ügyével.

Bukta B. (1957) a magyar mezőgazdaság szakember ellátottságáról készült cikkében – konkrét adatok hiányában – kénytelen becslésekre támaszkodni, amikor megállapítja, hogy 1930–1957 között egyetemet és főiskolát végzett 5 715 fő (2,8%), középiskolát végzett 14 111 (6,7%), általános szakiskolát és tanfolyamot végzett 189 765 fő (90,5%).

Az általános számokból és a szakterületi megoszlás adataiból arra a következtetésre jut, hogy „(...) a mezőgazdasági szakember-ellátottság nem kedvező.” Véleménye szerint szükség lenne a helyzetkép pontos feltárására „(...) a helyes szakoktatási és szakirányítási politika végrehajtása érdekében.”

A mezőgazdaság távlati szakemberszükségletéről szóló írásában **Fekete Gy. (1965)** az Országos Tervhivatal által 1964. szeptember 2-án megvitatott tervtanulmányt használta fel. Írása elején azokat a főbb irányelveket, amelyeket a mezőgazdaság távlati szakember-szükségletének tervezése során érvényesíteni kell. Az egyik ilyen irányelv: „A mezőgazdaság rohamos fejlődése, a csak korlátozott mértékben előrelátható fejlődési tendenciák olyan új tervezési módszer kimunkálását kívánták meg, amelyek segítségével a jövőben bekövetkező, előre nem látott változásoknak a szakember-létszámra gyakorolt hatása megállapítható és a tervekben átvezethető.”

Miután bemutatja a szakemberek képzési fokozat szerinti besorolását és az általuk betölthető munkaköröket, szakszerűsíti az 1963. évi (tény) és az 1980. évi (terv) szakember-létszámokat. Megállapítja: „Különösen sok kívánalmat hagy maga után a mérnökök hatékony foglalkoztatása. (...) A mezőgazdasági mérnöki munka hatékonyságának alacsony foka elsősorban a mezőgazdasági üzemek alacsony színvonalával függ össze.”

Nemzetközi összehasonlítás alapján megállapítja: „(...) a felsőfokú szakember-ellátottság szintje csupán Bulgáriában és Csehszlovákiában magasabb a hazainál.”

Azt hangsúlyozza, hogy „A mezőgazdaság technikai és üzemi fejlődésével összhangban az összes mezőgazdasági keresők műveltségének és szakképzettségének növelésére kell törekednünk, biztosítva ennek során az ésszerű arányt az alsó-, közép- és felsőfokú mezőgazdasági szakembererők között.”

Miután részletesen leírja a képesítési fokozatok szerinti szakemberek feladatkörét és a létszámtervezés módszerét, bemutatja az 1980-ra tervezett szakember-szükségletet. Véleménye szerint „A tervezett 1980. évi 64800 főnyi (ezen belül 56,4%-ában mérnök és szaktechnikus) mezőgazdasági szakember-állomány mindenképpen elégséges a távlati tervben előírt irányzott termelési színvonal és műszaki fejlesztés biztosításához.”

Hajdú M. (1979) a népgazdaság felsőfokú mezőgazdasági szakember-ellátottságát mutatja be nemzetközi összehasonlításban. Mint írja: „(...) hasznos a nemzetközi összehasonlítás, mert a felsőfokú mezőgazdasági szakemberellátás fejlődési trendjének értékeléséhez és jövőbeni meghatározásához is jól hozzájárulhat.”

Előljáróban leszögezi, hogy a szakember-ellátottságra vonatkozó adatok mechanikus összehasonlítása helytelen következtetések levonásához vezethet. A megítélés egyik fontos szempontja a mezőgazdaság helye és szerepe a népgazdaság rendszerében, ami folyamatos fejlődés és változás

alatt áll. E változások két fontos tényezője az aktív keresők számának és a mezőgazdasági termelés indexének alakulása. Ezek figyelembe vételével: Magyarországon a mezőgazdaság fejlődésének üteme igen dinamikus, világviszonylatban is az élmezőnyben foglal helyet.”

A felsőfokú mezőgazdasági szakemberekkel való ellátottság a 10ezer aktív mezőgazdasági keresőre eső létszáma 217 fő. Csehszlovákia (271 fő), NDK (273 fő), Szovjetunió (150 fő), Svédország (130 fő), Egyesült Királyság (295 fő). Alapvető különbség van a szocialista és tőkés országok szakember–ellátottságán belül a szakmastruktúrában.

A szerző szerint: „A népgazdaság szerkezete hazánkban – más országokhoz viszonyítva – tehát a felsőfokú mezőgazdasági szakemberlétszámnak és arányának kedvező voltát igényli.”

A népgazdaság agrárszakember–ellátottságáról szóló írásában **Szabó J. (1983)** megállapítja, hogy „(..) az agrárszakember állománynak több mint fele nem a közvetlen mezőgazdasági termelés területén tevékenykedik.”

Szerinte annak ellenére, hogy az ország aktív agrárszakember–állományának csak mintegy 49%-a dolgozik a mező- és erdőgazdálkodási népgazdaság ágban, a MÉM felügyelete alá tartozó munkáltatóknál az állománynak mégis 84%-a (35ezer fő) található. „(..) az 1970 és 1980 között bekövetkezett mintegy 40%-os agrárszakember–állomány növekedés a mezőgazdás szakemberellátásának javítását csak részben szolgálhatja.”

A szerző szerint: „Az agrárfelsőoktatási intézmények kiemelt feladata, hogy elsősorban a mezőgazdasági nagyüzemek számára képezzenek szakembereket és csak ezen túlmenően biztosítsák az ipar, a kereskedelem, a kutatás és egyéb területek szakmberszükségletét. (...) a kezdő szakemberek nagy hányada (65-70%-a) évről évre rendszeresen a termelőségtervezetekben és az állami gazdaságokban vállal munkát.”

Németh P. (1978) a termelőségtervezetek szakember–és szakmunkás ellátottságának helyzetéről készült írásában Borsod megye szakember–ezen belül a szakmunkás–ellátottságról ad számot. „Legszámottevőbb a növekedés a közvetlen termelésirányító üzemmérnöki és technikus munkakörökben.”

A megye termelőségtervezeteiben az aktív dolgozók 34%-a betanított, illetve szakmunkás. A szakmunkások aránya 14%, ami 12%-os növekedés két év alatt. „A képzett munkásállomány főágazati arányait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy legjobb a helyzet a növénytermelésben, az itt dolgozók szakképzettsége minden más ágazathoz képest messze elmarad.”

Feladatuknak tartják a felnőtt munkásaik képzését, amihez jó kapcsolatot tartanak az oktatási intézményekkel.

A szakemberek képzettségéről, tevékenységi köréről a MÉM ágazataiban **Barcza G. (1980)** készített összefoglalót. Eszerint „A megfigyelés időpontjában (1977. december 31.) 131.206 fő dolgozott a MÉM ágazataiban négy különböző szintű funkcióban. „A mezőgazdasági nagyüzemekben a valamilyen szintű vezetést ellátók aránya az összes foglalkoztatotthoz mérten 13,4%.” Általában a felső vezetői feladatokat 53,7%-ban egyetemi, főiskolai végzettségűek látták el.

A szerző összefoglaló megállapítása: „(...) a nők – dicséretesen sok közöttük a fiatal diplomás – szerepe a vezetésben ugyan már megjelent, azonban a magasabb szintű vezetői munkakörökkel – még akár az iskolai végzettség rovására is – inkább férfiakat bízták meg.”

Veszeli T. (1979) a pályakezdő agrármérnökök munkahelyi beilleszkedéséről készített írásában abból indul ki, hogy „Az elmúlt évtizedek során a mezőgazdasági szakemberek szerepe az üzemi és társadalmi közösségekben egyaránt teljesen átalakult. (...) fontos és alapvető követelmény, hogy a mezőgazdasági szakember ismerje a korszerű szakmai, vezetési és szervezési módszereket és alkalmazásuk lehetőségeit.”

A szerző előljáróban megállapítja: „A munkahelyi beilleszkedés olyan összetett folyamatrendszer, amely a pályaválasztással kezdődik, az ahhoz szükséges ismeretek megszerzésével folytatódik, a munkahely megválasztásán át és a munkahelyi beilleszkedésen keresztül elvezethet az alkotó munka eredményes kibontakoztatásáig.” Fontosnak tartja, ha a pályakezdő szakember és a fogadó intézmény az első munkahelyet az egyetemi tanulmányi időszak szerves részének tekinti.

A munkahelyi beilleszkedést Győr-Sopron megyében vizsgálták, két szakaszban, összesen 259 fő választát értékelve. Szoros összefüggést találtak a pályakezdők munkahelyi elégedettsége és a tudatos pályaválasztás között.

„Az eredményes munkahelyi beilleszkedést nagy mértékben befolyásolhatják a munkahelyi adottságok tárgyi és személyi tényezői.” A felmérés tapasztalatai arra engednek következtetni, hogy „Az első munkaévek a további pályafutás alakulása szempontjából különösen nagy jelentőségűek.”

A fiatal agrárértelmiség pályaképeről és társadalmi beilleszkedéséről készült írásában **Balla G. T. (1980)** abból indul ki, hogy a pályakezdés szinte kivétel nélkül kisebb nagyobb nehézségekkel jár.

A szerző szerint: „A mezőgazdasági pályához való érzelmi kötődés a pályaválasztásban is közrejátszik. Ezzel szemben viszont gátló tényezőként hat a pálya nem megfelelő presztízse.”

A kezdő szakemberek körében készült interjúk alapján megállapították, hogy „(...) a fiatal agrárértelmiség zöme beosztásával elégedett.” Nagyon érdekes tapasztalat, hogy „(...) a szaktudást csak a munkavégzésben, az általános műveltséget csak a szabad időben vélik helyénvalónak.”

A vizsgálatok egyik lényeges tapasztalata szerint: „A pályakezdő agrárértelmiség társadalmi beilleszkedését az agrár-felsőoktatási intézményekben felelősségteljesen kell előkészíteni.”

Litter J. és Pozsgai J. (1979) a szakismeret szerepéről készített tanulmányt a korszerűsödő mezőgazdaságban.

A szerzők abból indulnak ki, hogy „A mezőgazdasági termelés sajátosságaiból adódó nehézségekkel megbirkózni csak magas fokú ipari háttérrel, ellátottsággal és a tudományos ismeretek maximális alkalmazásával lehetséges.”

Mindez együtt jár „(...) az ágazatban dolgozók szakismereteivel szemben támasztott követelmények növekedésével is.”

A nagyüzemekben alkalmazott nagyértékű eszközök szakszerű alkalmazásához egyre képzetesebb szakmunkásgárdára van szükség, mert „Szakmunkások nélkül a gazdaságokban dolgozó mérnökök, szakvezetők munkája sem lehet hatékony.”

A tanulmány–miután sorra veszi a szakmunkás-, a technikusok és mérnökök, valamint a közgazdasági szakemberek képzésével kapcsolatos teendőket-, azt emelik ki, hogy „Korszerűsödő mezőgazdaságunk csak akkor felelhet meg a fokozódó igényeknek, ha az ott dolgozók a képzést, a továbbképzést, a tudományos ismeretek elsajátításának fontosságát vallják.”

Varró J. (1979) a tudományos–technikai eredmények üzemi alkalmazásának alapjairól készült írásában abból indul ki, hogy „Napjaink gazdasági életének egyik alapvető kulcskérdése a gazdasági egyensúly megteremtése. (...) A feladat megoldásának egyik nélkülözhetetlen útja, módja, eszköze valamennyi népgazdasági ágban, tehát az élelmiszertermelésben is: a tudományos–technikai eredmények üzemi alkalmazásának, szervezésének meggyorsítása, kiszélesítése.”

A szerző szerint „A követelmény megoldásának objektív feltétele a számvetés, az elemzés, a tisztánlátás megteremtése, a termelés tényezői és összefüggései közötti összhang megteremtése.” Lényeges szempontnak tekinti az adaptációnak, az alkalmazásszervezésnek az alapos, körültekintő előkészítését. „A tudományos–technikai eredmények üzemi alkalmazásának, a szellemi tőke felhasználásának rendkívüli előnye, hogy minél inkább használják, annál kevésbé fogy vagy csökken.”

Nagy Gy. (1979) a szakképzettségnek és a termelési színvonalnak az összefüggéseit vizsgáló írásában arra a megállapításra jut, hogy „A viszonylag egyszerű módszerekkel végzett vizsgálatok megyei átlagban szoros összefüggést mutattak ki a területegységre jutó termelés színvonala és a dolgozók szakképzettségének alakulása között megyei átlagban.”

A szerző részletesen bemutatja a vizsgálatokba bevont tényezőket, az azokon végzett számításokat, termelészövetkezeti és állami gazdasági relációban. Fontosnak tartja annak hangsúlyozását, miszerint: „A termelési színvonalra a szakember-ellátottság és az eszközérték mellett már differenciáló tényezők és erők is hatnak (például a föld minősége, az időjárás tényezők alakulása, stb.). Ezek hatása egyes években eltérő irányú lehet, ezért például a szakember–ellátottság pozitív eredményét csökkenthetik.”

Az innováció és a mezőgazdaság kapcsolatáról készült tanulmányukban **Tompa B., Szakonyi L. és Rott N. (1983)** fontosnak tartják az utóbbi időben „divattá vált” innováció fogalmának definiálását. Véleményük szerint különbséget kell tenni a műszaki, a közgazdasági és az egyéb (pl. a művészeti) innováció között.

A szerzők szerint: „Az innováció egyfelől folyamat: olyan jelentősen új, illetve továbbfejlesztett új termelési tényezőkombinációval létrehozott termék, technológiai, vállalati–üzemi–szervezési–vezetési megoldás, piac, amely az átlagosat meghaladó mértékű értékesülést (tőkés gazdaságban extra profitot) eredményez; másfelől e folyamat tárgyi eredmény.” Ahogy írják: „A mi szempontunkból azért kiemelkedő jelentőségű, mert az elmúlt nagy innovációs hullámai közül a magyar mezőgazdaságban az első–ami a továbbiak alapját képezte–a nagyüzemek kialakulása és általánossá válása volt, s éppen a társadalmi-politikai rendszer eredménye.”

Az elmúlt években lejátszódó innovációs hullám a mezőgazdaságban a gépesítés, a nagyhozamú növényfajták (hibridek) a termelési rendszerek, a szervezési eljárások, stb. formájában öltött testet. „A tudományos kutatás és az innovációk közötti szoros összefüggésnek az elismerése tükröződik abban a tényben, hogy a mezőgazdasági innovációs hullámok mind többoldalúbban és erőteljesebben kapcsolódnak a kutatáshoz.”

A jövő szempontjából fontosnak tartják azt, hogy „Az innovációk lehetőségei javításának egyik feltétele az információk bővítése, célorientáltságuk bővítése.”

Boross B. (1980) a tudományos kutatás és a gyakorlat kapcsolatáról írt cikkében megállapítja, hogy „A tudományos kutatás a társadalmi munkamegosztásnak az a pályája, amely relatív önállósággal, a vele szemben támasztott követelmények szerint, főhivatásszerűen produkálja a társadalmi igényeknek megfelelőbb, korszerűbb úttörő módszereket, eszközöket a gyakorlat számára.”

A szerző azt a véleményét hangoztatja, hogy „(...) A mai magyar élelmiszer-termelésben a tudomány termelőerővé válása korszakot alakít.” Ez akkor is igaz, ha az erre vonatkozó igény a gyakorlattól érkezik, és akkor is, ha a kezdeményező maga a tudomány.

Az írás egyik–jövőbe mutató–megállapítása: „Korunkban az összehasonlítás, a külföldi eredmények és a hozzájuk vezető út ismerete a versenyképes, tartalékfelismerő, hatékony munkának mind elemibb feltételei.”

Balogh S. (1984) a magyar élelmiszeripar innovatív fejlődésének problémáiról szóló írásában vitába száll azokkal a nézetekkel, amelyek egyenlőségjelet tesznek a beruházás és az innováció közé. Véleménye szerint: „Az innováció nemcsak a műszakiak ügye, de nem is csak a közgazdászoké (...) az innováció minden alkotó értelmiségi ügye.”

Úgy látja, hogy a vállalatok az innovatív fejlődés legkülönbözőbb fokozatain állnak és mintegy 14%-ukban „(...) az innovatív fejlődés igénye sem figyelhető meg.”

A szerző a jelenlegi helyzetet így jellemzi: „Mostani állapotunkat az a történelmi szerepcserre jellemzi, hogy a mezőgazdasági termelés rohamos fejlődését nem az élelmiszeripar igényei indikálták, sőt nem is befolyásolták megfelelően, hanem az egész mezőgazdasági innovációs folyamat belső szellemi forrásokból, olyan öngerjesztő folyamatként bontakozott ki, amelyet mennyiségi jegyek jellemeztek.”

Végül javaslatot tesz az innovációs tevékenység fejlesztésére, ami a mezőgazdasági termékek – mint élelmiszeripari alapanyagok – minőségi paramétereinek a pontos megfogalmazását, valamint az élelmiszeripar igényeinek (elvárásainak) összhangba hozását jelenti a mezőgazdasági vállalatok érdekeltségi rendszerével.

Magda S. (1979) a termelőszövetkezetek műszaki fejlesztését befolyásoló néhány tényező vizsgálatáról szóló írásában Heves megye termelőszövetkezeteinek példáján mutatja be, hogy 1970–1977 között „(...) a biológiai, a kémiai, a technikai és emberi tényezők (...) felhasználásával miként növelhető a termelés hatékonysága és javítható a minősége.”

A műszaki fejlesztés iránya és intenzitása szempontjából fontos szempontnak tartja, hogy az élelmiszer-termelés extenzív forrásai kimerültek. „A termőterület csökkenése mellett igen jelentősnek tartom a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a foglalkoztatottak számának csökkenését is.”

A vizsgált időszakban, a megye termelőszövetkezeteiben erőteljes koncentráció ment végbe: a termelőszövetkezetek száma 104-ről 58-ra csökkent, miközben az átlagterületük 2220 hektárról 4001 hektárra emelkedett. Eközben az 1 dolgozóra jutó eszközérték 333%-kal nőtt.

A szerző szerint: „A mezőgazdaság dinamikus fejlődése ma már más népgazdasági ágak függvénye is, és annál inkább az, mennél intenzívebb a technikai felszereltség igénye. A technikai felszereltség iránti igény pedig napjainkban magasabb, mint amilyen mértékű a belső erőforrások csökkenése.” Ennek nyomán pedig „(...) a tudomány és a technika eredményeinek széles körű alkalmazása kerül előtérbe.”

A vizsgálatok eredménye azt mutatta, hogy Heves megye termelőszövetkezeteiben „(...) a felhasznált erőforrások magas szinten való érvényesülésének az ember a korlátozó tényezője. Az emberi tényezőkön belül pedig a szakmai tudás az, amely mint minimumban levő tényező határozza meg már napjainkban is, de a későbbiekben még jelentősebb mértékben a mezőgazdasági termelés hatékonyságát.” Ezen a helyzeten az javíthat, ha a térségben növelni lehetne a magasabb képzettséggel rendelkező dolgozók számát.

I. 4. 12. A gazdaságmatematikai módszerek és számítástechnika szerepe a mezőgazdaságban

Az egyre hatékonyabb és intenzívebb mezőgazdasági termelés szervezéséhez és irányításához, az újabb eljárások kidolgozásához és elterjesztéséhez a gyakorlatnak szüksége volt olyan egzakt módszerekre, amelyekben a matematikát és számítástechnikát nem nélkülözhetnék. Ezek a módszerek nemcsak a tudományos életben, hanem a termelés gyakorlatában is polgárjogot nyertek. Kezdetben a kisebb–asztali–gépek, később a nagy (R-20, IBM, stb.) gépek terjedtek el, főleg a nagyobb állami gazdaságokban, kombinátokban. Magukat a matematikai-számítógépes programokat kutató intézetekben, oktatási intézményekben dolgozták ki és segítettek bevezetni a gyakorlatban.

Sebestyén M. és Varga Gy. (1975) a vállalatfejlesztési modellek gyakorlati alkalmazásának tapasztalatairól számolnak be. Mint írják: „Tanszékünkön (a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Agrárközgazdasági Tanszékéről van szó – a szerző) a statikus és lineáris-dinamikus modellek többféle változatát dolgoztuk ki és oldottuk meg abból a célból, hogy lehetőség nyíljon a különböző modellkonstrukciók összehasonlítására és értékelésére.”

A szerzők bemutatják a komplex vállalati modellek különböző típusait, ezek egyik része statikus, más részük dinamikus. Mint írják: „(...) a valóság összefüggéseit – a statikus modellek közül – viszonylag legpontosabban az erőforrás–felhasználás és a termelés szerkezet együttes optimalizálására alkalmas modell ragadja meg.”

A tanulmány tág teret szentel a vállalati tervek lineáris-dinamikus modelljének, amelynek gyakorlati kivitelezését a Felsőnyomási Állami Gazdaság példáján mutatják be. A Tatai Állami Gazdaságnak elkészítették a termelési szerkezet és az erőforrás-szükséglet együttes optimalizációs lineáris-dinamikus modelljét. Ami a modellek méretét illeti, a teljes modell akár 1000×1000-es is lehet.

Munkájuk során arra a következtetésre jutottak, hogy „(...) a lineáris-dinamikus vállalati modellek széles körű gyakorlati elterjedése csak akkor következhet be, ha kidolgozásra került ezen modellek felhasználásának automatizált rendszere.”

Acsay F., Csáki Cs. és Varga Gy. (1973) a mezőgazdasági vállalatok gépszükséglet és gépfelhasználás tervezésének komplex matematikai modelljéről készült tanulmányában az általuk kialakított modellt így jellemzik: „(...) olyan matematikai modellt alakítottunk ki, amely új utat jelent az említett területeken, tehát alkalmas a vállalati termelési szerkezet és a gépfelhasználás, valamint gépszükséglet együttes optimalizálására.” A modellben négy változó-csoport szerepel: technológiai, munkaerő-szükségleti, traktor és speciálgép-szükségleti, munkagép-szükségleti. A modell célfüggvényében a gépfelhasználás és a gépszükséglet együttes optimalizálása jelenik meg azért, hogy „(...) az a program tekinthető optimálisnak, amely – egy adott évben – az összes munkáknak a legkevesebb költséggel való elvégzésére nyújt lehetőséget.”

A modell méretére jellemző, hogy a benne szereplő változók száma 1238, amiből 1123 ún. technológiai változó. A korlátozó feltételek száma 972.

Az operációkutatás és számítástechnika mezőgazdasági és élelmiszeripari alkalmazásáról készült írásában **Karlik E. (1975)** a témával kapcsolatosan anketon elhangzottakat foglalta össze. Egybehangzó volt a vélemény a tekintetben, hogy a mezőgazdaságban különösen a tervezés automatizálása terén értek el kiemelkedő eredményeket. A különféle műhelyekben kidolgozott – és egy részüknek a gyakorlatban is alkalmazott – programozási modellek a gyakorlati élet számára is komoly segítséget jelentenek.

Összegzésképpen megállapították: „(...) a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban a matematikai tervezési módszerek tekintetében jelentősen előreléptünk. Történt előrehaladás a gyakorlati alkalmazásban is, azonban e téren még távolról sem megnyugtató a helyzet.” Azt is megállapították, hogy a tervezés automatizálása terén érezhető lemaradásban vagyunk az NDK és Csehszlovákiához viszonyítva.

A hegyvidéki termelőszövetkezetek középtávú modelljéről készült írásukban **Mészáros S. és Módos Gy.-né (1975)** a hegyvidéki gazdaságok speciális ágazatainak és feltételeinek a modelljét, azon belül komplex modellnek a beruházások szerepének a bemutatását tűzték ki célul. A számításaihoz a lineáris programozás módszerét alkalmazták. A modelljükben „A beruházások általában valamely ágazat, technológiai változat bevezetését, teszik lehetővé, (...) a célfüggvény-koefficiensén keresztül hatnak a tervidőszak utolsó évének jövedelmére.”

A modellt 3 gazdaságban próbálták ki, gazdaságonként 4 komplett tervváltozatot vizsgáltak meg. Ezek eredményeként általánosságban azt állapították meg, hogy „Az optimális tervekbe általában a fejlettebb, nagyobb jövedelmet eredményező technológiák kerültek, akkor is, ha ezek beruházási költsége nagyobb volt a kisebb jövedelmet biztosító hagyományos technológiáknál.”

Székely Cs. (1978) a szimulációs modelleknek a sertésstelepeken történő alkalmazásának szervezési-ökonómiai kérdéseinek vizsgálatával foglalkozó cikke abból indul ki, hogy „A szimulációs modell segítségével rekonstruálhatók a tervezéskor, az üzemeléskor vagy a fejlesztéskor fellépő alaphelyzetek, ezért alkalmas a sertéságazat legkülönbözőbb szervezési-ökonómiai kérdéseinek vizsgálatára. (...) A modell nagy előnye a valóságos termelési körülmények közötti kísérletekkel szemben, hogy így szélsőséges elképzeléseket, kockázatos vagy költséges elgondolásokat is meg lehet vizsgálni.”

A mezőgazdasági nagyüzemi szektor reagálási és tervezési modelljéről készült írásukban **Csuday G.-né, Megyeri F. és Megyeri F.-né (1979)** azt emelik ki, hogy „A mezőgazdaság irányításában részt vevő személyek munkáját megkönnyítik és elősegítik a döntést megalapozó rendszerekből származó információk. Különösen kívánatos lehet olyan rendszereknek a kidolgozása és működtetése, amelyek az elképzelt döntési változatok jövőbeni hatását vizsgálják és elemzik, a számszerűsíthető tényezők komplex összefüggésében.” Ebből a célból készítették el az állami gazdaságok és a termelőszövetkezeti gazdaságok V. ötéves tervi szektormodelljét.

A modell célfüggvénye a maximális nettó jövedelmet tartalmazza. Lényegi eleme, hogy a termelési szerkezet optimalizálására fókuszál, miközben meghatározza az egységnyi termék előállításához szükséges költségeket is. Az egyes ágazatokat a végtermék jövedelmezősége alapján versenyezteti.”

A kifejlesztett modellek öt tervezési-reagálási változatot képviselnek, amelyek „(...) főleg a ráfordítások értékelésében, a termelési szerkezet kialakításában és a ráfordítások árainak eltérésében különböznek egymástól.”

Csáki Cs. és Mátrai Z. (1980) a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát számítógépes irányítási rendszerének kialakításáról készült cikkükben azt hangsúlyozzák, hogy „A korszerű termelés és a hagyományos adatfeldolgozás közötti ellentmondások a hetvenes évek közepére olyan mértékben kiéleződtek, hogy elodázhatatlaná vált az információs adatfeldolgozási számviteli rendszer továbbfejlesztése.”

Ez a szükségszerűség vezetett el 1974-ben a Bábolnai Számítógépes Irányítási Rendszer (BSZIR) kialakításához. A szerzők szerint: „A rendszer közel ötéves eredményeit elemezve elsőként kell megemlíteni, hogy a gyakorlati tapasztalat bebizonyította az iparszerű termelési rendszer és a számítógép-használat elválaszthatatlan kapcsolatát.”

A BSZIR három fő alrendszere: információfeldolgozási, döntéselőkészítési, technikai ellátási. „a BSZIR hatására egyik oldalról az információrögzítés számítógéphez kapcsolódó módjainál húzható meg, másik oldalon pedig a számítógéppel végzett döntéselőkészítési feladatokig terjed, és a rendszer nem fogja át a vezetésirányítás valamennyi feladatát.”

A lineáris programozás alkalmazásának egy speciális megoldásával foglalkozik Pupos T. (1982) cikke. A szerző a gyepterületnek változóként való kezelésének megoldására dolgozott ki módszert, aminek alkalmazási lehetőségét konkrét adatokkal is alátámasztotta. A cél: a takarmánygazdálkodás optimalizálása. Megoldandó feladat: „(...) olyan feltételrendszerek megfogalmazását jelenti, amelyek

garantálják az egybevetést az egymással és a termőterületért is versenyben levő állattenyésztés és a takarmánynövény-termelés változói között.” Ebben a konkrét esetben a takarmányfélék között rét- és legelőterületek is szerepelnek.

A tanulmányban külön szerepel az ösgyepekre és a telepített gyepekre alkalmazható optimális megoldás. Számítások készültek az állandó és a változó nagyságú gyepterületek esetére is. A cél-függvény tartalma a bruttó és nettó jövedelemhez való hozzájárulás volt. Az eredmények alapján eltérő megoldást kell követni az ösgyepek, illetve a telepített gyepek esetében.

Budai H. J. (1986), Tenk Antal: „Az ágazati kapcsolati mérleg alkalmazása a mezőgazdaságban” című könyvről készített ismertetőt. Mint írja: „(...) a gyakorlati előnyök és a gazdaság matematikai szemlélet megerősödése ellenére sem állítható azonban, hogy az ÁKM-módszer mezőgazdasági vállalati alkalmazása széles körű volna.”

Fontosnak tartja kiemelni azt, hogy „Az ÁKM a gazdasági (újratermelési) tevékenységek mennyiségi kölcsönhatásainak feltárásában – tehát a ráfordítások és a kibocsátások viszonyának elemzésében – kiemelkedően fontos lehetőség. Ennek a módszerét négy évtizeddel korábban Leontief publikálta, tőle származik az input-output analízis metódusa is.

Tenk Antal könyve emlékeztet arra, hogy „A mérlegelemzés matematikai modellje csak megfelelően összeállított mérleg esetében alkalmazható. Megfelelő mérleg viszont csak megbízható alapadatokból készülhet.”

A recenzor véleménye szerint: „Könyve minden elméletisége ellenére gyakorlatias példákkal és megoldásokkal foglalkozik.”

A számítástechnika alkalmazási lehetőségeiről készült tanulmányában **Székely Cs. (1986)** a Mezőgazdasági vállalatok irányításának és tervezésének Fejlesztési lehetőségeit foglalja össze.

A szerző bevezetőjében azt hangsúlyozza, hogy „A mikroelektronikának az utóbbi években bekövetkezett fejlődése (...) a mezőgazdasági vállalatok csaknem minden fontosabb szervezési, gazdálkodási, irányítási funkcióját érintően is megteremtette a korszerűbb, gyorsabb és hatékonyabb munkavégzés feltételeit.” Mindezekre alapozva a soron következő feladat e lehetőségek racionális kihasználása, ehhez kíván ez az írás hozzájárulni.

Ami a vállalatirányítás kérdését illeti: „(...) olyan beavatkozás a rendszer (vállalat) működésébe, amellyel annak kívánt állapotát akarják elérni vagy fenntartani.” Ennek a beavatkozásnak egyik célja a rendszer alkalmazkodó (adaptációs) képességének a befolyásolása (felgyorsítása).

Az ún. optimalizációs módszerek „(...) jelentős előrelépésre adnak lehetőséget a mezőgazdasági vállalatok gazdasági-szervezési döntéseinek előkészítésénél, a tevékenységek elemzésénél.”

A számítógépes termelés- és vállalatirányítástól azt várják, hogy „(...) az adaptáció felgyorsításával a termelő kapacitások jobb kihasználásához, kedvezőbb ráfordítás-hozam viszonyok kialakulásához, összességében intenzívebb és hatékonyabb mezőgazdasági termékelőállításához vezetethet.”

Irodalom

ACSAY F.–CSÁKI Cs.–VARGA Gy. (1974.): A vállalati gépfelhasználás és gépsükséglet tervezése új módszerekkel. Gazdálkodás, 1974/3. 1-14. oldal

ÁNGYÁN J. (1989): Az alkalmazkodás stratégiája a szántóföldi növénytermesztésben. Gazdálkodás, 1989/10. 9-15. oldal

BABINSZKY M. (1979): Hozzászólás az elmélkedés a mezőgazdasági szabályozás másféle rendszeréről c. cikkhez. Gazdálkodás, 1979/9. 43-44. oldal

BABINSZKY M. (1989): Az agrárpolitika gyakorlata és feladatai. Gazdálkodás, 1989/10. 1-8. oldal

BALLA G. T. (1980): A fiatal agrárértelmiség pályaképe és társadalmi beilleszkedése. Gazdálkodás, 1980/1. 47-50. oldal

BALOGH S. (1984): Az innovatív fejlődés problémái a magyar élelmiszeriparban. Gazdálkodás, 1984/5. 58-60. oldal

BARCZA G. (1980): A szakemberek képzettsége és tevékenységi köre a MÉM ágazataiban. Gazdálkodás, 1980/5. 51-56. oldal

BAROSS B. (1980): Néhány szó a tudományos kutatás és a gyakorlat kapcsolatáról. Gazdálkodás, 1982/4 74-76. oldal

BÉLTEKY B. (1974): A cukorrépa-termelési rendszerek értékelése. Gazdálkodás, 1974/10. 53-59. oldal

BÉLTEKY B. (1977): Ágazattársítás a kukorica termelési rendszerekben. Gazdálkodás, 1977/3. 23-34. oldal

BENEDEK J. (1974): A konzervipari társulások vertikális integráció. Gazdálkodás, 1974/10. 27-36. oldal

BEREND T. I. (1985): Az élelmiszer-gazdaság szerepe a XX. századi magyar gazdaságpolitikában. Gazdálkodás, 1985/11. 1-9. oldal

BETHLENDI L. (1978): Hozzászólás: Major Lajos „Agráripari egyesülés, mint a regionális gazdasági integráció szervezete Magyarországon”. Gazdálkodás, 1978/8. 43-47. oldal

BÍRÓI F. (1980): Hatékonyabb mezőgazdasági termelést. Gazdálkodás, 1980/1. 1-11. oldal

BORUZZ Gy. (1984): Az állami gazdaságok kiegészítő tevékenysége. Gazdálkodás 1984/11. 23-28. oldal

BOTOR J.-NÉ (1987): Az új vállalkozási formák működésének tapasztalatai a termelészövetkezetekben. Gazdálkodás, 1987/4. 21-25. oldal

BOTOS K. (1989): Agrárpolitikánk pénzügyi kérdései. Gazdálkodás, 1989/4. 11-22. oldal

BRASCH Z.-NÉ–HALÁSZ P. (1973): Az újonnan üzembehelyezett iparszerű sertésletelepek ökonómiai problémái a Lajta-Hansági Állami Gazdaság példáján. Gazdálkodás 1973/10. 53-60. oldal

BUDAI H. J. (1986): Tenk Antal: “Az Ágazati kapcsolati mérleg alkalmazása” c. könyvéről készült ismertetés. Gazdálkodás. 1986/ 78. oldal

BUKTA B. (1957): A magyar mezőgazdaság szakember ellátottsága a számok tükrében. Gazdálkodás, 1957/1. 112-113. oldal

BURGERNÉ G. A. (1989): A mezőgazdasági kistermelők háztartása. Gazdálkodás, 1989/10. 23-33. oldal

CSÁKI Cs.–MÁTRAI Z. (1980): Számítógépes irányítási rendszer kialakítása a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinátban. Gazdálkodás, 1980/7. 27-35. oldal

CSEPELY-KNORR A.–SZAKONYI L. (1980): Az agrárpolitika szerepe és működése a nagyüzemek fejlődésében. Gazdálkodás, 1980/11-12.. 15-24. oldal

CSERHÁTI P. (1977): A vállalatközi kapcsolatok. Gazdálkodás, 1977/11. 27-30. oldal

CSETE–IVANCSICS–MÁRTON–REDNÁGEL (1987): Növekedés és hatékonyság a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 1987/2. 1-16. oldal

CSETE L.–DIMÉNY I. (1982): A gazdálkodás fél évszázada. A Gazdálkodás Jubileumi Évkönyve (1957–2007) 17-27. oldal

CSETE L.–DIMÉNY I. (2007): A Gazdálkodás fél évszázada. Gazdálkodás Jubileumi Évkönyve (1957–1989) 17-25. oldal

CSETE L.–PÁLYI J. (1974): A termelési és a vállalkozási kedv várható alakulása a termelészövetkezetekben 1974–1980 között. Gazdálkodás, 1974/2. 13-19. oldal

- CSETE L. (1973):** A hatékonyság időszerű elméleti és gyakorlati kérdései a mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 1973/2. 9-35. oldal
- CSETE L. (1982):** Az új vállalkozási formákról hangzott el. *Gazdálkodás* 1982/5. 75-76. oldal
- CSETE L. (1987):** Az alkalmazkodó mezőgazdasági rendszer stratégiai elemei. *Gazdálkodás*, 1987/1. 55-62. oldal
- CSIZMADIA E. (1974):** A termelészövetkezetek egyesülésének néhány tapasztalata. *Gazdálkodás*, 1974/12. 1-8. oldal
- CSIZMADIA E. (1974):** Agrárviszonyok szocialista vonásainak erősítése. *Gazdálkodás*, 1974/6. 1-10. oldal
- CSIZMADIA E. (1982.):** A szocialista agroökonómia szolgálatában. *Gazdálkodás*, 1982/1. 59-62. oldal
- CSUDAY G.-NÉ – MEGYERI F. – MEGYERI F.-NÉ (1979):** A mezőgazdasági nagyüzemi szektor reakálási és tervezési modelljei. *Gazdálkodás*. 1979/1. 63-64. oldal
- DOBOS K. (1985):** A hatékonyság mérésének fejlődése. *Gazdálkodás*. 1985/12. 32-36. oldal
- ÉLIÁS A. – NAGY J. – UJHELYI T. (1981):** Nemzetközi versenyképesség. Együttműködés és szakosítás. *Gazdálkodás*, 1981/1. 67-70. oldal
- ÉRENT G. – TUSOR M. (1982):** A kistermelést összefogó szervezeti megoldások a mezőgazdasági nagyüzemekben. *Gazdálkodás*, 1982/3. 37-42. oldal
- FARKAS I.-NÉ (1979):** Az iparszerű termelési rendszerek hatása a mezőgazdasági vállalatok gazdálkodására. *Gazdálkodás*, 1979/12. 65-67. oldal
- FARKASNÉ F. M. (1985):** Az érdekvizonyok és a termelési rendszerek megújulása. *Gazdálkodás*, 1985/12. 44-48. oldal
- FEHÉR A. (1989):** Az agrárpolitika szerepe a kedvezőtlen adottságú mezőgazdasági területeken. *Gazdálkodás*, 1989/11. 18-29. oldal
- FEHÉR I. (1981):** A termelési rendszerek exportjának versenyképessége. *Gazdálkodás*, 1981/2. 52-55. oldal
- FEKETE F. – SZÉNYAY L. (1987):** A mezőgazdasági termelészövetkezetek alkalmazkodásának általános és sajátos tapasztalatai. *Gazdálkodás*, 1987/5. 1-11. oldal
- FEKETE GY. (1965):** A mezőgazdaság távlati szakember szükséglete. *Gazdálkodás*, 1965/6 1-16. oldal
- FILE J. – ORBÁN Á. – SÜLYÁK A. (1975):** A kis gazdaságok szerepe Magyarország mezőgazdaságában. *Gazdálkodás*, 1975/2. 25-38. oldal
- FLÓRISNÉ SIPOS I. – GUTH L. (1987):** Új módszer a mezőgazdasági kistermelés tervezéséhez: a háztartások elemzése. *Gazdálkodás*, 1987/1. 52-55. oldal
- FLÓRISNÉ SIPOS I. – GUTH L. (1989):** Érdekeltség a mezőgazdasági kistermelésben. *Gazdálkodás* 1989/3. 15-20. oldal
- GERGELY S. (1989):** A társasági törvény és a termelészövetkezetek reakálása. *Gazdálkodás*, 1989/3. 46-52. oldal
- GRÁF J. (2007):** Új évtizedek felé. *Gazdálkodás Jubileumi Évkönyve (1957–1989)* 6-7. oldal
- HAJDU M. (1979):** A népgazdaság felsőfokú mezőgazdasági szakember ellátottsága nemzetközi összehasonlításban. *Gazdálkodás*, 1979/4. 62. oldal
- HALÁSZ P. (1984):** A mezőgazdasági kistermelés méretét befolyásoló termelési tényezőkről. *Gazdálkodás*, 1984/1. 56-60. oldal
- HALÁSZ P. (1989):** A mezőgazdasági kistermelők szerepe az elmaradott térségek fejlesztésében. *Gazdálkodás* 1989/9. 34-43. oldal
- HALMAI P. (1985):** A mezőgazdasági érdekeltségű közös vállalatok gazdálkodásának jellemzői. *Gazdálkodás*, (1985/5. 29-40. oldal
- HALMAI P. (1987):** A társulások fejlődési irányai a piacorientált mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 1987/12. 1-13. oldal
- HARNOS Zs. (1989):** Az alkalmazkodó mezőgazdaság egy rendszerelemzési megfogalmazása. *Gazdálkodás*, 1989/2. 10-26. oldal
- HAVASI F. (1983):** A változó körülményekhez rugalmasan illeszkedő agrárpolitika. *Gazdálkodás*, 1983/5. 1-11. oldal
- HORVÁTH Zs. (1989):** Környezetvédelem a földtörvényben. *Gazdálkodás*, 1989/2. 27-35. oldal

- HOVANYECZ V.–LAKATOS L. (1985):** A magyarországi agráripari egyesületek fejlődésének jellemzői. Gazdálkodás, 1985/10. 13-20. oldal
- ISPÁN A. (1987):** Környezetvédelem a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 1987/3. 52-56. oldal
- IVANICS A. (1974):** A termelőszövetkezetek egyesülésének tapasztalatairól és problémáiról. Gazdálkodás, 1974/10. 60-63. oldal
- KÁDÁR B. (1974):** A növénytermelési rendszerek üzemszervezési konzekvenciái. Gazdálkodás, 1974/4. 1-14. oldal
- KÁDÁR B. (1982):** A mezőgazdasági termelőtevékenység helyzete és hatékony fejlesztésének időszéri feladatai. Gazdálkodás, 1982/7. 11-15. old.
- KÁPOSZTÁSSY B. E. (1987):** A mezőgazdasági termelés és a környezetvédelem kapcsolata. Gazdálkodás, 1987/8. 73-74. oldal
- KARLIK E. (1975):** Operációkutatás és számítástechnika alkalmazása a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban. Gazdálkodás, 1975/9. 59-60. oldal
- KATONA I. (1974):** A kukorica termelési rendszer jövedelmezőségi hatása a kiskunhalasi Állami Gazdaságban. Gazdálkodás, 1974/8,9. 93-97. oldal
- KISS G.–TARJÁN Z. (1973):** A CPS, a BKR és KSzE kukorica termelési rendszerek értékelése. Gazdálkodás, 1973/1. 29-40. oldal
- KLENCZNER A (1975):** A társulások gazdasági kapcsolatok helyzete és néhány problémája az állami gazdaságokban. Gazdálkodás 1975/7. 11-18. oldal
- KLENCZNER A (1975):** A társulások gazdasági kapcsolatok helyzete és néhány problémája az állami gazdaságokban. Gazdálkodás, 1975/7. 11-18. oldal
- KOHÁR I.–BLANK A. (1983):** Az ágazati önelszámolás a galamboki Május 1. Termelőszövetkezetben. Gazdálkodás, 1983/8. 52-55. oldal
- KOLOZSVÁRI P. (1988):** A termelési rendszer jövője. Gazdálkodás, 1988/12. 62-63. old.
- KOVÁCS Gy. (1983):** A termelőszövetkezetek érdekeltsége a kistermelés integrálásában. Gazdálkodás, 1983/3. 24-30. oldal
- KOVÁCS I. (1979):** A mezőgazdasági szabályozó rendszer továbbfejlesztése. Gazdálkodás, 1979/11. 1-8. oldal
- KOVÁCS K. (1979):** Elmélkedés a mezőgazdasági szabályozás másféle rendszeréről. Gazdálkodás, 1979/6. 47-50. oldal
- KULCSÁR K. (1985):** A mezőgazdaság helye a magyar társadalomban. Gazdálkodás, 1985/11. 10-19. oldal
- LAKATOS D. (1978):** Szakemberek a termelési rendszerekben. Gazdálkodás, 1978/11. 56-58. oldal
- LAKATOS L. (1974):** A szövetkezeti közös vállalkozások néhány tapasztalata. Gazdálkodás, 1974/8.-9 63-74. oldal
- LAKATOS L. (1989):** A Kalocsa környéki Agráripari Egyesülés integrációs tapasztalatai. Gazdálkodás, 1989/7. 41-44. oldal
- LÁSZLÓ L.-NÉ (1975):** Termelési rendszerek az állattartásban. Gazdálkodás, 1975/11. 61-62. oldal
- LÁSZLÓ L.-NÉ (1988):** Az alkalmazkodó képesség növelésének feltételei és lehetőségei a baromfi vertikumban. Gazdálkodás, 1988/8. 11-18. oldal
- LAVACS M. (1980):** A hatékonyság kritériumai. Gazdálkodás, 1980/6. 45-49. oldal
- LEIMETER J. (1979):** Az iparszerű marhahús termelés. Gazdálkodás 1979/10. 31-37. oldal
- LEINTNER J. (1981):** Az állami gazdaságok feladatai a hatékony termelési módszerek fejlesztésében. Gazdálkodás 1981/1. 19-26. oldal
- LITTER J.–POZSGAI J. (1979):** A szakismeret szerepe a korszerűsödő mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 1979/2. 50-54. oldal
- LÓKI U. (1984):** Önelszámolás és anyagi érdekeltség a borcsi Vörös Csillag Termelőszövetkezetben. Gazdálkodás, 1984/8. 57-61. oldal
- LOVAS M. (1975):** Kisáru termelés a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 1975/11. 49-54. oldal
- MAGDA S. (1979):** A műszaki fejlesztést befolyásoló néhány tényező vizsgálata Heves megye néhány termelőszövetkezetében. Gazdálkodás, 1979/9. 63-65. oldal

- MAGONY I. (1973):** Kooperáció a Homokhátság mezőgazdasági szövetkezeteiben. Gazdálkodás, 1973/8. 55-59. oldal
- MAJOR L. (1978):** Agráripari Egyesülés, mint a regionális gazdasági integráció szervezete Magyarországon. Gazdálkodás, 1978/3. 5-13. oldal
- MARILLAI V. (1975):** A gazdasági integráció kérdései az agrárgazdasági kutatásokban. Gazdálkodás, 1975/6. 1-11. oldal
- MARILLAI V. (1976):** A termelési rendszerek vertikális fejlesztésének néhány elvi kérdése. Gazdálkodás, 1976/12. 13-19. oldal
- MÁRTON J. (1979):** Fokozódó szervezési követelmények. Gazdálkodás, 1979/12. 1-9. oldal
- MATOS L. (1978):** A mezőgazdasági termelési rendszerekről... . Gazdálkodás, 1989/8. 40-50. oldal
- MÉSZÁROS S. – MÓDOS GY.-NÉ (1975):** A hegyvidéki termelőszövetkezetek középtávú tervezésének modellje és a számítások eredményei- Gazdálkodás, 1975/1. 23-36. oldal
- NAGY F. (1979):** A hatékonyság és a termelési szerkezet a Lajta-Hansági Állami Gazdaságban. Gazdálkodás, 1979/3. 11-16. oldal
- NAGY GY. (1979):** A szakképzettség és a termelési színvonal összefüggése a nagyüzemekben. Gazdálkodás, 1979/1. 9-17. oldal
- NÉMETH P. (1978):** A termelőszövetkezetek szakember- és szakmunkás ellátottságának helyzete. Gazdálkodás, 1978/2. 57-60. oldal
- NÉMETH L. (1975):** A hatékonyság és fejlesztés kérdései a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 1975/8. 21-29. oldal
- NÉMETH L. (1985):** A mezőgazdaság hatékony teljesítése, Gazdálkodás. 1985/11. 35-39. oldal
- NYUJTRÓ F. (1978):** Vita a hatékonyságról. Gazdálkodás, 1978/11. 61-63. oldal
- PÁLES GY. (1984):** Mezőgazdaság és gazdaságpolitika Magyarországon. Gazdálkodás, 1984/3. 1-10. oldal
- PÁLYI J. (1983):** A vertikális integráció a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetekben. Gazdálkodás, 1983/948-50. oldal
- PAPÓCSI L. (1988):** A megmaradás. az alkalmazkodás feltételei és feladatai a kedvezőtlen adottságú, az elmaradott térségekben. Gazdálkodás, 1988/12. 1-10. oldal
- PÖLÖSKEI P.-NÉ – KOSTYÁL R. (1984):** A kísérleti jövedelemszabályozás 1983. évi tapasztalatai a mezőgazdasági nagyüzemekben. Gazdálkodás, 1984/7. 18-26. oldal
- PUPÓS T. (1982):** A gyepterület mint változó a lineáris programozásban. Gazdálkodás, 1982/10 35-39. oldal
- RÁCZ J. (1985):** Az önszámoló egységek működésének tapasztalatai a püspökladányi Zöld Mező Termelőszövetkezetben. Gazdálkodás, 1985/8. 49-51. oldal
- RÁCZ K. (1986):** Benet J.: „Az agráripari egyesületek útkeresése” c. könyvről. Gazdálkodás, 1986/4. 75-77. oldal
- RÉPÁSSY H. (1985):** A mezőgazdasági kistermelés hatása a lakosság életmódjára. Gazdálkodás, 1985/4. 57-66. oldal
- ROMÁNY P. (1975):** Mezőgazdaságunk helyzete és az időszzerű agrárpolitikai és termelésfejlesztési feladatok. Gazdálkodás, 1975/11. 1-8. oldal
- ROMÁNY P. (1982):** Folyamatosság és megújulás az agrárpolitikában. Gazdálkodás, 1982/1. 5-18. oldal
- SCHULTZ M. (1980):** A környezetvédelem ökonómia és ökológia között. Gazdálkodás, 1980/8. 52-53. oldal
- SEBESTYÉN L.-NÉ (1979):** A termelési rendszerekkel kapcsolatos kutatások néhány eredménye. Gazdálkodás, 1979/1. 56-63. oldal
- SEBESTYÉN M. – VARGA GY. (1975):** Vállalatfejlesztési modellek gyakorlati alkalmazásának tapasztalatai. Gazdálkodás, 1975/6 25-36. oldal
- SÍPOS A. (1982):** A Gazdálkodás és a vállalati vezetés. Gazdálkodás, 1982/1. 62-67. oldal
- SOÓS G. (1981):** Lehetőségeink és feladataink az élelmiszertermelés hatékonyságának javításában. Gazdálkodás 1985/2. 2-6. oldal

- STAUBER M. (1980):** Konfliktus az ökönómia és ökológiai között. *Gazdálkodás, Gazdálkodás*, 1980/6. 74-75. oldal
- SZABÓ G. (1989):** A környezetgazdálkodás és a szabályozó rendszer főbb összefüggései a magyar mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 1989/6. 38-47. oldal
- SZABÓ J. (1983):** A népgazdaság agrárszakember állománya. *Gazdálkodás*, 1983/10 50-55. oldal
- SZABÓ P. (1979):** Termelésfejlesztési együttműködések egy járásban. *Gazdálkodás*, 1979/3. 29-31. oldal
- SZEDERKÉNYI H. (1975):** Vállalti alkalmazkodás a változó közgazdasági környezethez. *Gazdálkodás*, 1975/6. 43-50. oldal
- SZÉKELY Cs. (1978):** Szimulációs modell a sertésletelek szervezési-ökonómiai kérdésének vizsgálatára. *Gazdálkodás*, 1978/4. 35-41. oldal
- SZÉKELY Cs. (1986):** A számítástechnika alkalmazása a mezőgazdasági vállalatok irányításának és tervezésének fejlesztésében. *Gazdálkodás*, 1986/4 18-24. oldal
- SZÉNAY L.-NÉ-SPEKNER Á. (1984):** A közgazdasági szabályozás és az élelmiszeripari ágazatok gazdálkodása. *Gazdálkodás*, 1984/12. 28-37. oldal
- SZERDAHELYI P.-JUHÁSZ Gy.-JUHÁSZ J.-NÉ (1976):** A termelőszövetkezeti egyesülések tapasztalatai és eredményei. *Gazdálkodás*, 1976/5. 9-22. oldal
- SZERDAHELYI P.-JUHÁSZ J.-NÉ (1974):** Változások az élelmiszeripar termelési kapcsolataiban, 1968-1972 között. *Gazdálkodás*, 1974/4. 15-26. oldal
- SZERKESZTŐSÉGI CIKK (1987):** Növekedés és hatékonyság a mezőgazdaságban c. rendezvény összefoglalása és ajánlásai. *Gazdálkodás*, 1987/2. 17-21. oldal
- SZERKESZTŐSÉGI CIKK (1989):** A reform irányzatai az agrárgazdaságban (I.). *Gazdálkodás*, 1989/11. 1-17. oldal
- SZERKESZTŐSÉGI CIKK (1989):** A reform irányzatai az agrárgazdaságban (II.). *Gazdálkodás*, 1989/12. 1-12. oldal
- SZŰCS I. (1975):** A mezőgazdasági és élelmiszeripari integráció fejlődésének összefüggései. *Gazdálkodás*, 1975/8. 33-40. oldal
- SZŰCS I. (1975):** Hozzászólás: „Marillai Vilmos: A gazdasági integráció kérdései az agrárgazdasági kutatásokban. *Gazdálkodás*, 1975/9. 41-44. oldal
- TAMÁS L. (1974):** Az élelmiszeripar és a mezőgazdaság együtt működése. *Gazdálkodás*, 1974/10. 1-13. oldal
- TOMPA B.-SZAKONYI L.-ROTT A. (1983):** Az innováció és a mezőgazdaság. *Gazdálkodás*, 1983/3. 1-9. oldal
- TÓTH T. (1981):** A közös érdekeltség fejlesztése a mezőgazdasági vállalatok kapcsolataiban. *Gazdálkodás*, 1981/6. 61-63. oldal
- VÁCI N. (1988):** Technikai felszereltség és a gazdálkodás eredményeinek összefüggései az állami gazdaságokban. *Gazdálkodás* 1988/11. 1-12. oldal
- VÁGI E. (1977):** A koncentráció, mint a differenciált fejlődés alapja. *Gazdálkodás*, 1967/2. 5-16. oldal
- VÁGI E. (1978):** Hatékonyság és jövedelemalakulás a mezőgazdasági vállalatokban. *Gazdálkodás*, 1978/5. 45-50. oldal
- VÁNCSA J. (1973):** A termelési rendszerek szerepe és a komplex gépesítés a mezőgazdasági nagyüzemekben. *Gazdálkodás*, 1973/11. 1-20. oldal
- VARGA G. (1986):** A háztáji és kisegítő gazdaságok állatiermék-termelése a VI. 5 éves tervciklusban. *Gazdálkodás*, 1986/5. 33-35. oldal
- VARGA Gy. (1978):** Mezőgazdasági kistermelés helyzete és fejlesztésének gazdasági kérdései. *Gazdálkodás*, 1978/5. 68-70. oldal
- VARGA S. (1975):** A komplex növénytermelési rendszer modellje, és megvalósításának lehetőségei a termelőszövetkezetekben. *Gazdálkodás*, 1975/2. 49-55. oldal
- VARGA S. (1977):** A termelési rendszerek és a szövetkezeti vezetők összehangolt fejlesztése. *Gazdálkodás*, 1977/6. 11-18. oldal
- VARRÓ J. (1979):** A tudományos-technikai eredmények üzemi alkalmazásának alapjai. *Gazdálkodás*, 1979/11 61-63. oldal

VESZELI T. (1979): Pályakezdő
agrármérnökök munkahelyi beilleszkedése.
Gazdálkodás, 1979/3, 39-41. oldal

VILLÁNYI M. (1975): A mezőgazdasági
pénzügyi szabályozásának változásai.
Gazdálkodás, 1975/12. 1-12. oldal

ZSARNÓCZAI S. (1982): Agrár- és szövetkezet
politikánk a Gazdálkodás hasábjain.
Gazdálkodás, 1982/1. 67-72. oldal

ZSARNÓCZAI S. (1982): Agrár- és
szövetkezetpolitikánk a gazdálkodás hasábjain.
Gazdálkodás 1982/1, 67-72. oldal

I. 5. Az első korszak összefoglaló értékelése

Hegyi Judit és Tenk Antal

A 33 évig (1957–1989) tartó időszak előzőekben bemutatott értékeléséből jól körvonalazódik az a három alkorszak, melyek meghatározták a Gazdálkodásban megjelenő írások témaválasztását. Az alkorszakok időbeni behatárolása ugyan meglehetősen plasztikus, mégis kijelölhetők azok az irányzatok – fókuszterületek – melyek leginkább az adott időszakra jellemzőek.

Úgy tűnik, akkor járunk el helyesen, ha ennek az összefoglaló értékelésnek a kialakításánál segítségül hívjuk a Gazdálkodásban ezzel kapcsolatban megjelent írásokat.

Az első ilyen átfogó értékelésre 1982-ben, az alapítás 25-évfordulója alkalmából került sor. **Zsarnóczai S. (1982)** az alapítás 25. éves jubileuma alkalmából rendezett tudományos ülésén elhangzott előadásában részletesen foglalkozott azzal, hogy a Gazdálkodásban 25 év alatt megjelent írásoknak milyen szerepe volt a magyar agrárpolitika érvényre juttatásában. Mint az erről megjelent írásából kitűnik, az elmúlt negyedszázad alatt „(..) 2204 cikket közölt a Gazdálkodás (..) a 2204 írásból 434 szövetkezeti témával foglalkozott, 1246 cikk pedig olyan témát tárgyalt, amely vállalati formától függetlenül olyan agrárpolitikai vonatkozásokat tartalmazott, amelyek az általános tájékozódást segítették.” Miután felsorolta a Lap főbb rovatait, megállapította: „A Gazdálkodásban megjelent agrárpolitikai vonatkozású, a szövetkezetekkel foglalkozó írások mennyisége és színvonala alapvetően attól függött, hogy az egyetemek és kutatóintézetek, a minisztérium, vagy más munkahelyek agrárközgazdászai hogyan, milyen megközelítésben foglalkoztak a témával.” Azt is fontosnak tartotta kiemelni, hogy „Nincs hazánkban még egy olyan ökonómiai jellegű folyóirata, amely annyi gyakorlati szakembert szólaltatott volna meg, mint a Gazdálkodás.” Azt sem hallgatta el, hogy „A Gazdálkodás inkább vált a mindenkori kormányzati döntések érvényesítőjévé, mintsem a tudományos haladáshoz elkerülhetetlenül szükséges, szembenálló nézeteket is ütköztető tudományos viták fórumává.” A Lap történelmi érdemének nevezte azt, hogy „(..) a ma már szinte divattá vált hatékonyságtémának szinte elsőként nyitott fórumot.” Az előadó érényeinek és hibáinak felsorolását követően – így vázolta a Lap feladatait: „Túllépve a múlt hibáin, A Gazdálkodásra az a feladat hárul, hogy a tudomány eszközeivel elemezze a gyakorlat tapasztalatait, álljon az új vállalkozási formák mellé, vállalva azt a feladatot is, hogy a tények tudományos elemzése alapján próbál segítséget nyújtani a különböző véleletek elkerüléséhez.”

Csizmadia E. (1982) „A szocialista agrárökonómia szolgálatában” című előadásában azt hangsúlyozta, hogy „Az elmúlt 25 év alatt szocialista mezőgazdaságunk fejlődésének talán egyetlen olyan lényegesebb területe sem volt, amely ne kapott volna kellő helyet a folyóirat hasábjain.”

A előadó – miután bemutatta a 25 éves folyóirat addigi eredményeit – így zárta gondolatait: „Erdei Ferenc lapalapítási elgondolásai az elmúlt 25 év alatt gazdag termést hoztak. Ugyanakkor azonban a felnőtté érett vállalati vezetés további segítése is minden előző folyóirat – szerkesztési feladat összetettségét meghaladja.”

A Gazdálkodás és a vállalati vezetés témájáról tartott előadásában **Sipos A. (1982)** bevezetőül azt hangsúlyozta, hogy „(...) megjelenésének első időszakától napjainkig rendkívül hasznos segítséget nyújtott a mezőgazdaság és az élelmiszeripar területén dolgozó szakembereknek. (...) Segített elterjeszteni a fejlődést előrevivő tudományos eredményeket, az élenjáró termelési módszereket és megismertetni a hazai gyakorlatunkba átültethető külföldi példákat.”

A Lap által átfogott szakmai területek felsorolását követően az előadó megállapította: „A Gazdálkodás az elmúlt évek fokozatos fejlődése eredményeként ma már valamennyi hasonló tárgyú bel- és külföldi folyóirattal kiállja az összehasonlítást. Helyzetét azonban feltétlenül nehezíti, hogy Magyarországon az egyetlen mezőgazdasági üzemszervezési és agrárközgazdasági folyóirat.” Befejezésül javaslatokat fogalmazott meg azokról a témákról, illetve feladatokról, melyekkel a Lap addigi magas színvonala tovább növekedhetne.

Az alapítás 50. évfordulójára a Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága egy Jubileumi Évkönyvet jelentetett meg, melyben három értékelő írás jelent meg a lap elmúlt 50 évének tevékenységéről.

Gráf J. (2007) földművelésügyi miniszter „Új évtizedek elé” című köszöntőjét így kezdi: „(...) örömmel köszöntöm azt a szakfolyóiratot, melynek szerkesztői, szerzői és olvasótáborának értő tagjai mindenkor – az adott körülmények között – az agrártermelés sikeréért, a magyar mezőgazdaság hazai és nemzetközileg is számon tartott eredményeiért munkálkodtak. Elismerés és köszönet érte! „Azt emelte ki, hogy mindenkor fontos volt az, hogy „(...) a szaktudományok eredményei nyilvánosságra kerülhessenek, s eljuthassanak olyan gazdálkodási körhöz is, ahol a fogadókészség valamilyen okból korlátozott, mérsékelt.” Hit tett amellett, hogy szerinte a Gazdálkodásra a jövőben is fontos feladat vár: „(...) nélkülözhetetlennek tartom, hogy legyen országunkban a következő években is olyan tudományos folyóirat, amely ennek az örök szakmának, az élelmiszertermelésnek (...) kellő színvonalú megoldását rendszeresen szolgálja.”

„A Gazdálkodás fél évszázada” című írásának elején **Csete L. és Dimény I. (2007)** bevallják: „Annak idején senki sem gondolta volna, hogy 1957 tavaszán – az akkori politikai környezetben – megjelenhet egy új hangvételű tudományos igényű folyóirat.” Mint írják: „Az első pillanatától kezdve éveken át következetesen támogatta a szakszövetkezeteket, a beszerző-értékesítő szövetkezeteket, felkarolta a különböző helyi kezdeményezéseket, leleményes megoldásokat, a háttáji fontosságát, a részes különféle válfajait és a szaktanácsadást.”

A szerzők számokon keresztül mutatják be azt a változást, ami a megjelent írások számában az évek során bekövetkezett: például a nagyobb terjedelmű tanulmányok száma 1957-ben 27, 2005-ben 112, 2007-ben 78 volt. Nagyon érdekesen alakult a szerzői gárda létszáma és összetétele is: 1957-ben 74 szerző (ebből 53 fő oktató-kutató), 2006-ban 244 szerző (ebből 94 oktató-kutató). Jelentősen megváltozott az írások összetétele is: „A tanulmányok és a más műfajú írások aránya is módosult, mert míg 1957-ben 30% volt a tanulmányok és 70% az egyéb írások aránya, addig ez 2005-re megfordult 80% és 20%-ra.”

A folyóirat indulásakor évente 4-, néhány évig 6, majd 1967-től 12 alkalommal jelent meg. „(...) a folyóirat az agrárgazdasági témakörökben oktatók-kutatók és tudományos utánpótlás publikációs

forrása. (...) A folyóirat következetes tevékenysége a kezdő szerzők, fiatalok felkarolása.” Menetközben változott a Szerkesztőbizottság összetétele. A Gazdálkodás első korszakában (1957–1989) a Szerkesztőbizottság elnöki teendőit Erdei Ferenc (1957–1968), Romány Pál (1969–1985)? Márton János (1986–1995) látta el. Felelős szerkesztőként Latkovics György (1957–1960), Enese László (1961–1976), Csete László (1976-tól) tevékenykedett.

A folyóirat „arc poeticáját” így foglalták össze: „(...) a folyóirat küldetése az, hogy a valóság vizsgálatát, elemzését értékelését kívánja az olvasók elé tárni, hogy sugallja a felismerés fontosságát, az adott körülmények között lehetséges legjobb megoldások keresését, a kompromisszumkészséget, a kis lépések hasznosságát, a szükséges és lehetséges harmonizálását.”

I. 5. 1. A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok száma szakterületenként (1957–1989)

Az 1957-ben induló és ma már 65 éve működő Gazdálkodás elő korszaka értékelésének eredményét a „A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok számát szakterületenként a 10. TÁBLÁZAT tartalmazza. Az írások értékelésében szereplő „fókuszterületeket”, hanem megjelent írások szakterületenkénti megoszlását igyekszik bemutatni.

Az elemzett időszakban az éves szinten megjelent tanulmányok száma 35 és 79 között mozgott. Kezdetektől fogva a folyóiratra a tanulmányok műfaj volt a jellemző, de az évek folyamán többféle állandó rovattal is próbálkoztak. Az „érdekeltek írnak, figyelő, termelőszövetkezeti elnökök írnak, szakirodalom, szemle, vita, kerekasztal, a gazdálkodás gyakorlatából, pillantás a világba rovatokból” 1989-re az állandó tartalmak címei „szakirodalom, tallózás, pillantás a világba, vita, tudományos életünk és a gazdálkodás gyakorlata” formákban maradtak meg. Az időszakban a legtöbb cikk témája agrárgazdasági, agrárpolitikai volt (577). Ezt követte az üzemgazdasági területű tanulmányok száma (435) majd a munkaszervezés – üzemszervezés – vezetés témaegyüttes gyakorisága (332). Viszonylag nagy súllyal szerepelt a gépüzem (öntözés, logisztika), 166 tanulmánnyal. Az agrárkereskedelem és a vidékfejlesztés témában írt munkák csak nagyon visszafogottan (65-70) fordultak elő, az időszak jellegéből adódóan. Érdemes azonban követni jelentőségük erősödését a vizsgált ciklus alatt.

10. táblázat: A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok száma szakterületenként (1957–1989)

Év	Agrárpolitika, agrárgazdaság	Üzemgazdaságtan	Munkaszervezés, üzemszervezés, vezetés	Gépüzem, öntözés, logisztika	Agrárkereskedelem	Vidékfejlesztés	Egyéb	Össz.
1957	8	14	14	9	2	0	2	49
1958	7	12	9	9	1	0	4	42
1959	11	10	8	3	0	2	1	35
1960	6	12	19	3	1	0	1	42
1961	6	20	8	6	0	0	1	41
1962	6	13	7	7	0	2	0	35
1963	12	14	10	8	1	1	4	50
1964	12	11	7	4	1	5	2	42
1965	16	12	8	6	3	1	2	48
1966	15	15	8	4	2	1	2	47
1967	18	18	13	5	3	3	7	67
1968	12	11	7	10	4	2	7	53
1969	27	15	13	8	8	0	8	79
1970	23	15	11	3	4	1	5	62
1971	14	16	14	6	0	1	2	53
1972	17	10	10	5	4	0	3	49
1973	13	19	9	8	1	1	4	55
1974	13	21	14	6	0	5	1	60
1975	16	21	11	8	1	2	3	62
1976	19	15	16	4	0	2	5	61
1977	21	14	16	4	3	2	4	64
1978	22	12	12	3	4	6	4	63
1979	22	5	5	10	4	2	3	51
1980	19	12	6	3	2	2	3	47
1981	26	11	22	7	1	2	3	72
1982	19	14	7	2	1	1	5	49
1983	20	13	6	1	1	5	2	48
1984	20	16	14	2	4	0	2	58
1985	23	5	5	2	3	2	5	45
1986	20	19	8	3	3	3	3	59
1987	37	9	4	3	2	5	7	67
1988	33	5	3	2	3	2	2	50
1989	24	6	8	2	3	4	4	51
Össz.:	577	435	332	166	70	65	111	1756

Forrás: Gazdálkodás folyóiratok tartalma alapján, saját szerkesztés

II. KORSZAK

II. A RENDSZERVÁLTÁSTÓL AZ EU CSATLAKOZÁSIG TERJEDŐ IDŐSZAK (1989–2003)

Az 1989–2003 közötti időszak több tekintetben is sajátos vonásokkal rendelkezik a Gazdálkodás 65 éves „történelmében”. A központosított tervgazdálkodásról a liberális piacgazdaságra való áttérés, a radikális tulajdon átrendezés, a teljes struktúra átalakítás a mezőgazdaságban kezdődött és itt ment végbe a leggyorsabb ütemben.

Az időszakban zajló folyamatokat változó politikai hangsúlyok és az érintettek változó reakciói jellemezték. Ezek azonban jól körül határolható szakaszokba csoportosíthatók.

Mind 1989-ben, mind pedig az azt követő – az EU csatlakozásig terjedő – időszakban a célokat, intézkedéseket és a hozzájuk rendelt eszközöket összefoglaló dokumentumok születtek. A Gazdálkodásban megjelent tanulmányoknak, vitacikkeknek az akkori politikai, gazdasági és társadalmi térben való jobb elhelyezése érdekében ezek közül több dokumentumnak a kivonatát is ismertetjük.

A rendszerváltást megelőző év (1989) külön tárgyalását az áthúzódozó folyamatok és a viszonyítási alapként való kezelése indokolja. Az 1990–2003 közötti szűk másfél évtized a következő szakaszokra bontható:

Az 1990–93 közötti éveket tömören a „*radikális átalakítás (lebontás) időszakának*” nevezhetnénk. Több, a piacgazdaságot szolgáló intézmény kiépítése is megkezdődött ezekben az években, azonban terjedelmük és hatásuk elmaradt az átalakított termelőszövetkezetek, privatizált állami gazdaságok és élelmiszeripari vállalatok, s a nagyszámú felszámolt szervezet által gyakorolt hatások mögött. A szakaszt jellemző dokumentumként az 1990-ben kiadott „Nemzeti Megújulás Programját” tekintettük.

Az 1994–1997 közötti négy évre a „*stabilizációs, konszolidációs kísérlet időszaka*” lehetne a tömör jelző. Jellemző dokumentumokként a Magyarország az új Európában¹⁰ című politikai koncepciót és az agrárgazdaság-fejlesztési törvényt tárgyaljuk.

1998–2003 éveit a *csatlakozási tárgyalások és az EU harmonizációs törekvések idejének* nevezzük, amelyben a magyar agrárgazdaság EU csatlakozási stratégiája¹¹ tekinthető jellemző dokumentumnak. Ennek a célokkal és feladatokkal foglalkozó részeit kivonatatosan ismertetjük.

10 Magyar Hírlap melléklete, 1995.november 18.

11 FM Szakmai Füzetek 1.sz., (Vajda László szerk.), Budapest, 1998

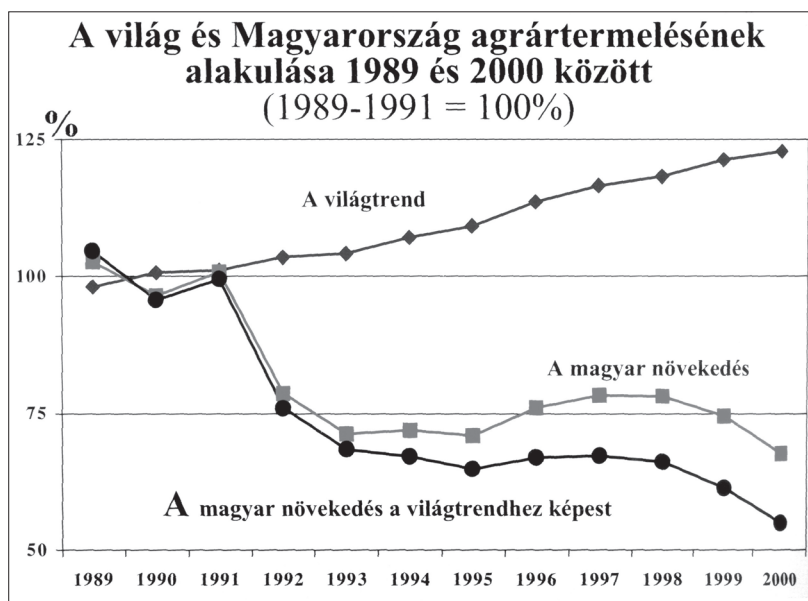
II. 1. Az agrárgazdaságra ható néhány globális tényező és a szektor átalakításának és teljesítményének főbb mutatói 1989 és 2003 között

Fehér Alajos

Magyarország a világ agrártermelésének és agrárkereskedelmének csak igen kis hányadát adja. A világ agrárexportjából 1989-ben 0,72 százalékkal, 1991-ben 0,8%-kal, míg 2001-ben 0,58% arányban részesedtünk. A világ agrárimportjából való részesedésünk ingadozó, 0,17% és 0,27% között mozgott. A rendelkezésre álló indexek alapján az 1989–1991 évek átlagát 100-nak véve a világ agrártermelése 2002-re 27,2%-kal emelkedett, míg a magyar agrártermelés ugyanezen időszakban 24,9%-kal csökkent. **Kapronczai (2003)**

A világ és Magyarország agrártermelésének alakulását az **I. ÁBRA** mutatja.

I. ábra: A világ és Magyarország agrártermelésének alakulása 1989 és 2000 között (1989–1991=100%)

Forrás: Varga Gyula: A magyar mezőgazdaság az idők sodrásában, Miniszterelnöki Hivatal, Stratégiai Elemző Központ, Budapest, 2004, 234.p.

Kapronczai idézett munkájában vizsgálta a magyar agrártermelés és kereskedelem helyzetét az EU-15-höz viszonyítva. Az unió agrártermelésének értékéhez mérten 2001-ben a megfelelő magyar adat 1,6%-ot tett ki. Az EU mind agrárexportunkban, mind pedig importunkban rendkívül fontos helyet foglal el (a 2002. évi kivitelünkéből 49,9, behozatalunkból 49,0%-ban részesedett).

A vizsgált időszakban, szűkebb környezetünkben is több olyan változás történt, amelyek nagymértékben hatottak a mezőgazdaságunkra és élelmiszeriparunkra. Ezek közül első helyre kívánkozik a Szovjetunió 1990-91-es felbomlása, s a posztszocialista országok társadalmi és gazdasági átalakulása. Ezen belül a legkomolyabb átalakulás éppen a mezőgazdaságban ment végbe. Az új politikai-jogi környezet egy, a korábbitól lényegesen különböző struktúrát (magán farmok, gazdasági társaságok, nem termelő- és munkatípusú szövetkezetek, társulások) preferált, ezért a mezőgazdaságban egy sereg korábbi beruházás vált feleslegessé. Bulgáriában, Csehországban, Magyarországon és Szlovákiában a termőföld esetében is összekapcsolódott privatizáció és a kárpótlás. A korábbi szövetkezetek vagyonának 40 százalék feletti hányada került kívülállók kezébe. A mezőgazdasági össztermelés mintegy 30%-kal esett vissza Kelet-Európa országaiban 1988 és 1993 között. **KSH (1996)**

Az átalakulások során elvesztettük évtizedes kelet-európai kapcsolataink jelentős részét mind az export, mind pedig import piacokon. Közben a nyugati országok egyre nehezebben kezelhető túlermeléssel küzdöttek, és a mezőgazdasági termékek, valamint a gépek és egyéb anyagok tekintetében erősödő export offenzívát folytattak. Erre az 1991 végén az EK-val aláírt társulási szerződés új lehetőségeket is nyitott. Az EK agrár- és élelmiszerpiaca a magas minőségi követelmények mellett erősen protekcionista volt, az ottani termelőket többféle módon is támogatták.

1989–2003 között a nyugati országokban számottevően megváltoztak a fogyasztói szokások. Felértékelődtek a minőségtanúsítások, az egészséges élelmiszerek és erősödött a környezettudatosság is.

A magyar mezőgazdaságot is érzékenyen érintő globális kihívás volt a klímaváltozás, a szélsőséges körülményekhez (aszály, bel- és árvizek) alkalmazkodás, a globalizációval együtt járó állat és növénybetegségek járványszerű megjelenése, a fenntartható, környezetbarát mezőgazdálkodás követelménye, a különböző országokban a termékfölség és az éhezés egyidejű jelenléte.

A szektor átalakítását és teljesítményeit jellemző, az időszak egészére vonatkozó mutatókat, s a hozzájuk fűzött magyarázatokat e fejezetrészen belül tárgyaljuk. A mutatókat az egyes részidőszakok határainak tekinthető évekre (1989, 1993, 1997, 2001, 2003) számítottuk ki, Néhány mutató alakulását a teljes időszakra vonatkozóan grafikusán is ábrázoljuk. A részidőszakokra jellemző feszültségpontokat nem itt, hanem a Gazdálkodásban megjelent tanulmányok ismertetése előtt foglaljuk össze.

A mezőgazdaság és az élelmiszeripar átalakítása keretében mind a tulajdoni szerkezet, mind a földhasználat, mind pedig a szervezeti struktúra jelentősen megváltozott. A **II. TÁBLÁZAT** az egyes tulajdonosi csoportok tőkerészesedésének alakulását mutatja be.

11. táblázat: A különböző tulajdonos csoportok részesedése a mezőgazdasági és élelmiszeripari szervezetek¹² jegyzett tőkéjében 1993–2003 között [%9]

Tulajdonos csoport megnevezése	1993		1997		2001		2003	
	Mezőgazdaság	Élelmiszer ipar	Mezőgazdaság	Élelmiszer ipar	Mezőgazdaság	Élelmiszer ipar	Mezőgazdaság	Élelmiszer ipar
Állam	13,6	28,2	15,7	1,2	7,6	0,6	10,7	–
Belföldi magán személyek és társaságok	65,0	20,7	62,9	33,8	72,7	36,0	71,9	–
Külföldi magán személyek és társaságok	3,2	43,1	6,5	60,6	8,8	60,5	9,2	–
Szövetkezetek	18,0	3,8	12,4	1,3	8,5	1,1	5,8	–
Egyéb	0,2	4,2	2,5	3,1	2,4	1,8	2,4	–
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	–

Forrás: Kapronczai István (szerk.) *A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig*, AKI, Budapest, 2003

1990-93 között következett be a legnagyobb mértékű változás a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban egyaránt. Az ezt követő időszakokban az állami és szövetkezeti tulajdon arányának a további csökkenése, valamint a belföldi tulajdonosok részesedésének növekedése volt a jellemző. A külföldiek tulajdonszerzése az élelmiszeriparban elsöprő erejű volt, de a mezőgazdaságban is közel háromszorosára növekedett.

Ezzel párhuzamosan ment végbe, az ország termőterületének „mintegy háromnegyedét érintő termőföld-privatizáció” A 3-5 évre tervezett folyamat a rendszerváltás és az uniós csatlakozás közötti időszak egészét végigkísérte. „5,6 millió hektár termőterület került 2,6 millió magánszemély tulajdonába. Az időszak végére tagi és dolgozói részarány címén 3,5 millió hektár, kárpótlás címén 2,1 millió hektár került magántulajdonba. Utóbbi címen történő tulajdonba adás 92 százaléka a termelőszövetkezetek által korábban használt területek része volt.” **Dorgai (2004)**

A földhasználat a földtulajdon elaprózódásától eltérő utat követett (12. TÁBLÁZAT).

12 Kettős könyvvitelt vezető szervezetek adatai

12. táblázat: A földhasználat megoszlása szervezeti formák szerint [%]¹³

Szervezeti forma	1989 ⁽¹⁾	1993 ^{14 (2)}	1997 ⁽³⁾	2001 ⁽³⁾	2003 ⁽⁴⁾
	Részesezés a termőterületből [%]				
Gazdálkodó szervezetek	88,1	68,7	47,6	46,6	47,5
Egyéni gazdaságok	11,9 ¹⁵	31,3	52,4	53,4	52,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Források:

(1) Németi László: *A magyar agrárgazdaság az ezredfordulón*, Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2003. 51 p.

(2) FM előterjesztés (belső anyag) idézte Bartos Lajos–Magos László–Németi László: *Az agrárgazdaság néhány termelési és gazdasági mutatója*, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Kossuth Klub, Budapest, 1995. május 19, 7 p.

(3) Kapronczai István (szerk.): *A magyar mezőgazdaság a számok tükrében a rendszerváltás után*, AKII, Budapest, 2002. 27 p.

(4) *Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2005*, KSH, Budapest 2006, 35 p.

Az ellentmondást a kiterjedt bérleti rendszer oldotta fel. **Dorgai (1994)** idézett munkája arról tájékoztat, hogy az EU csatlakozás környékén a bejelentett földhasználat 50,8 százaléka haszonbérlet, 11,6 százaléka szívességi földhasználat volt.

A vállalkozások száma a vizsgált időszakban számottevően növekedett (**13. TÁBLÁZAT**)

13. táblázat: Mezőgazdasági és élelmiszeripar vállalkozások számának alakulása (1989–2001) [db]

Vállalkozások száma	1989	1993	1997	2001
Mezőgazdaságban	1 539	18 022	38 149	37 661
Élelmiszeriparban	279 ¹⁶	3 629	9 375	8 160

Forrás: KSH adatok és Kapronczai István (szerk.) A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig, AKI, Budapest, 2003

Az élelmiszergazdaság nemzetgazdaságon belüli részarányának alakulását a **14. TÁBLÁZAT** szemlélteti. Az adatok világosan mutatják a mezőgazdaság térvesztését a GDP termelésében, a foglalkoztatásban. Az élelmiszeriparban nem mutatkozott hasonló visszaesés, de a mutatók értéke ingadozott. Az élelmiszergazdaság egészének szerepe mind a fogyasztásban, mind pedig az exportban csökkent.

A mezőgazdaság nemzetgazdasági súlyának csökkenésében társadalmilag talán a foglalkoztatás csökkenése volt az érintettek és családjuk számára legfájdalmasabb. A folyamat az élelmiszeriparban is végbement, de enyhébb mértékben. (**15. TÁBLÁZAT**).

13 Az adatok az eltérő források és számbavételi módszerek és a földnyilvántartás hiányosságai miatt elsősorban a tendenciák bemutatását szolgálják. (Ld. 1993. december 31-i állapot.)

14 December 31-i adat

15 Kistermelők

16 A szóban forgó vállalatok 1507 iparteleppel rendelkeztek.

14. táblázat: Az élelmiszer-gazdaság aránya a nemzetgazdaságban (1989–2003)

Év	A mezőgazdaság részaránya ¹			Az élelmiszeripar részaránya ⁴			Mezőgazdasági-, élelmiszeripari termékek, ital, dohányáru részaránya	
	a foglalkoztatásban ²	a bruttó hazai termék (GDP) termelésben ³	a beruházásban	a foglalkoztatásban	a bruttó hazai termék (GDP) termelésben	a beruházásban	a fogyasztásban ⁵	az exportban
	%	folyó áron [%]		[%]	folyó áron [%]			
1989	17,4	15,5	9,2	4,2	1,8	4,7	37,0 ⁶	21,7
1993	9,3	5,8	1,9	4,4	4,6	6,0	28,7	22,2
1997	7,9	5,9	3,5	3,5	3,3	4,5	26,9	15,0
2001	6,3	5,3	3,0	4,1	3,6	3,6	29,6	8,3
2003	5,5	4,3	6,2	3,9	3,2	2,8

¹Erdő- és vadgazdálkodással és halászattal együtt; ²Forrás: Agrárgazdasági Információk, AKI, 2002, 5.sz.+KSH adatok;

³Forrás: KSH adatok; ⁴Forrás: KSH adatok; ⁵Csak a mezőgazdaság, Forrás: Kapronczai István (szerk.):

A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig, AKI, Budapest, 2003; ⁶1990. évi adat;

15. táblázat: A foglalkoztatottak számának alakulása a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban (1989–2003) [ezer fő]

Foglalkoztatottak száma	1989	1993* ²	1997* ²	2001* ²	2003* ²
Mezőgazdaságban	627,3*	349,4	287,8	243,4	215,2
Élelmiszeriparban	201,8* ¹	197,2	160,2	158,0	152,0

Források: Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv, 1989, KSH, Budapest, 1990., 33. oldal

* Összes foglalkoztatott átlagos állományi létszáma; – Az élelmiszeripar 1990. évi költség- és jövedelembelizerete, MÉM STAGEK, Budapest, 1991., 11 oldal

^{*1} Átlagos állományi létszám; – Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2005, KSH, Budapest, 2006, 19. p.)

^{*2} Foglalkoztatottak száma a mezőgazdaságban. Az Agrárgazdasági Információk 2002. 6. szám 26. táblázata szerint ez az alkalmazottakat, a szövetkezeti tagokat, a vállalkozókat és a segítő családtagokat is tartalmazza.

A mezőgazdasági tervesztésben a termelés és kibocsátás visszaesése is szerepet játszott. A 16. TÁBLÁZAT-ban ennek fontosabb mutatóit foglaltuk össze.

16. táblázat: A mezőgazdasági termelés fontosabb mutatói (1989–2003)

Mutató megnevezése	1989	1993	1997	2001	2003
Adózás előtti eredmény a mezőgazdaságban [millió forint] ¹⁷	23 114	-15 338	20 402	37 091 ¹⁸	-4 483 ¹⁹
Kalászosok vetésterülete [ezer ha] ²⁰	1 671	1 536	1 736	1 685	1 584
Kukorica vetésterülete [ezer ha]	1 085	1 121	1 059	1 258	1 179
Ipari növények vetésterülete [ezer ha]	658	536	652	525	684
Burgonya vetésterülete [ezer ha]	44	56	64	36	32
Zöldségfélék, betakarított terület [ezer ha]	105,2	83	118	101	117
Gyümölcsösök, területe [ezer ha]	94,3	93,0	95,6	97,5	98,3
Szőlő, termőterület [ezer ha]	110,0	106,6	98,9	82,2	93,0
Búza termésátlag [t/ha]	5,24	3,0	4,2	4,3	2,6
Kukorica termésátlag [t/ha]	6,22	3,5	6,4	6,2	4,0
Napraforgó [t/ha]	1,95	1,66	1,22	1,96	1,9
Cukorrépa [t/ha]	44,0	23,0	37,7	43,8	35,1
Repce [t/ha]	1,79	1,0	1,6	1,9	1,5
Burgonya [t/ha]	18,6	13,3	12,2	21,3	15,7
Szarvasmarha [ezer db]	1 598 ²¹	999	871	783	739
Sertésállomány [ezer db]	7 660	5 001	4 931	4 822	4 913
Juhállomány [ezer db]	2 069	1 252	858	1 136	1 296
Felnőtt baromfi állománya [ezer db]	34 190	30 812	23 419	23 616	24 637
Hústermelés [ezer t]	...	874,9	855,1	917,9	932,5
Tejtermelés [millió l]	2 778,6	2 019,5	1 931,3	2 079,7	1 977,3
Tojástermelés [millió db]	4 576,4	4 210,8	3 387,9	3 276,9	3 433,1
Agrár és élelmiszeripari export [millió USD]	2 387 ²²	1 974	2 857	2 544	3 324,2 ²³
Agrár és élelmiszeripari import [millió USD]	735 ⁵	799	1 088	1 135	2 220,5 ⁶
Egyenleg [millió USD]	1 652	1 175	1 769	1 409	1 103

17 Kettős könyvvitelt vezető szervezetek Forrás: A magyar mezőgazdaság az adatok tükrében a rendszerváltás után. AKII, Budapest, 2002.5.sz. 151 p.

18 A számviteli törvény változása miatt a 2001.és 2003. évi adat nem hasonlítható össze a korábbi évek adataival

19 Forrás: *Kapronczai István*: A magyar agrárgazdaság az EU csatlakozástól napjainkig, Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2022 139 p.

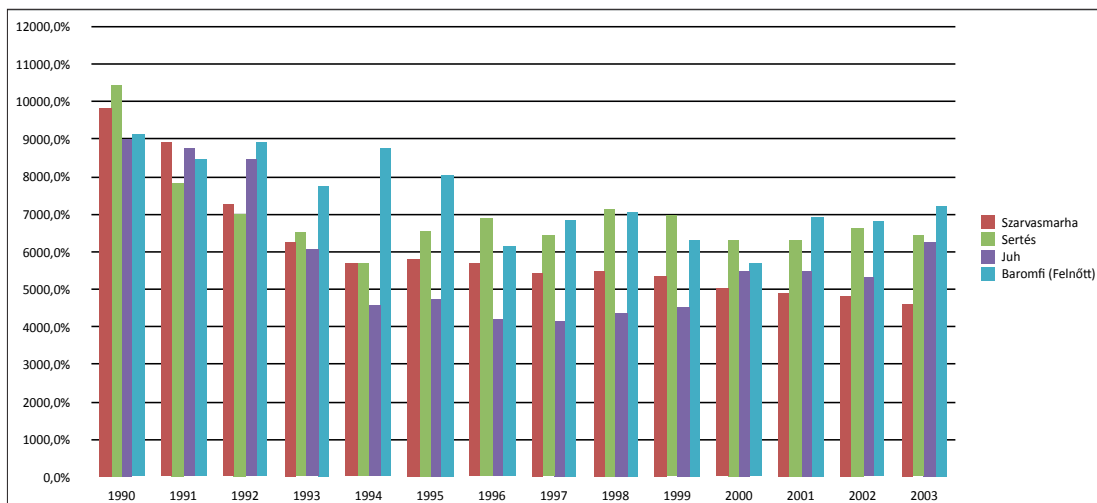
20 A természetes adatok a KSH Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyveiből és Zsebkönyveiből származnak.

21 December 31-i állomány

22 1990. évi adat (A külkereskedelmi adatok forrása: Agrárgazdasági tanulmányok, AKI 2002.9.sz. 15.p.)

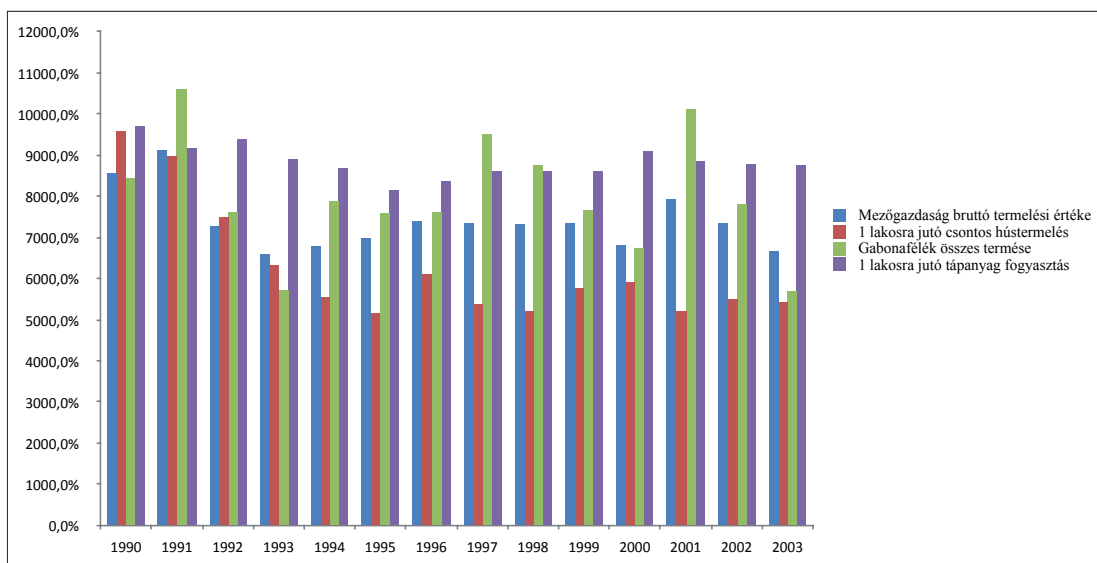
23 2004.évi adat (Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2005, KSH, Budapest, 2006

A 2. ÁBRA és 3. ÁBRA a termelésben, az állatállományban és az élelmiszerfogyasztásban évenként bekövetkező változásokat követhetjük nyomon az 1989-es értékekhez viszonyítva. Az ábrák – a táblázatokhoz képest – az évenkénti adatok és az élelmiszerfogyasztás közlésével adnak új információkat.

2. ábra: Állatállomány alakulása 1990–2003 között (1989=100%)

Forrás: Az ábrákat KSH adatok alapján szerkesztettem, Fehér, 2022.

3. ábra: A mezőgazdasági termelés és az élelmiszer fogyasztás alakulása 1990–2003 (1989=100%)

Forrás: Az ábrákat KSH adatok alapján szerkesztettem, Fehér, 2022.

Az adatokból és az ábrákból jól látható, hogy a mezőgazdaságnak az 1990-93 közötti időszakban elszenvedett visszaesést és veszteségeket nem sikerült „ledolgozni”. **Varga (2004)** szerint a „mezőgazdaság részesedése mindenütt csökken a GDP-hez való hozzájárulásban, a foglalkoztatásban és a külkereskedelemben, de abban egyedi és sajátos a magyar helyzet, hogy a mezőgazdaság teljesítményének abszolút értékei is csökkentek.”

II. 2. A mezőgazdaság és a vidéki területek helyzete a rendszerváltást megelőző évben

Fehér Alajos

II. 2. 1. A bázisév (1989) mezőgazdaságának fontosabb feszültségpontjai

A mezőgazdaságban a korábbi fejlődés lendülete több területen megtört. A tömegtermelésben, foglalkoztatásban, exportban elért eredmények mellett egyre több feszültséggel kellett szembenézni.

- 1) Több tényezőre – nagymértékben az árrendszerre²⁴ – visszavevethetően egyre bővült az a nagyüzemi kör, amelyben a kedvezőtlen természeti adottságok, gazdasági hátrányok és a belső hiányosságok miatt évről-évre növekvő veszteségek keletkeztek és felgyorsult a vagyonfelélés. A MÉM STAGEK vizsgálatai szerint 1989-ben 116 veszteséges állami gazdaság és termelőszövetkezet (a nagyüzemek 7,5%-a) mellett 255 mezőgazdasági vállalat jövedelmezősége nem érte el az átlagosnak a felét sem. Utóbbiak a nyereségnek mindössze 5,1 százalékát realizálták, holott számuk és erőforrásaik tekintetében 20 százalék körüli arányt képviseltek. **MÉM STAGEK (1990)** Előfordulásuk néhány makrorégióban (pl. Észak-magyarország és Észak-alföld) jóval meghaladta az átlagot. Ebben a körben a korábbi intézkedések (veszteségrendezés, kiemelt támogatások, alaptervékenységen kívüli tevékenység fejlesztése egyesítések, stb.) hatástalannak bizonyultak.
- 2) A szocializmus idején a mezőgazdasági nagyüzemekre – jogszabályokkal és informálisan – egyre több szociálpolitikai, településgazdasági teher rakódott. Így például a szövetkezetek aktív tagjainak kötelező foglalkoztatása, részvétel a nyugdíjas tagok szociális ellátásában, a munkahely-hiányos területeken foglalkoztatási lehetőségek megteremtése a kívülállók számára is, hozzájárulás a település közintézményeinek, közterületeinek fenntartásához. 1989-ben a mezőgazdasági szövetkezetek dolgozói létszámának 71,5 százaléka tag, míg 28,5 százaléka alkalmazott volt. **KSH (1990)** További gondot jelentettek – az aktív taglétszámot meghaladó – 382 ezer nyugdíjas ellátásába való bekapcsolódással kapcsolatos elvárások is. A gondok megoldásában, s a feszültségek csökkentésében két évtizedig megoldást jelentettek az alaptervékenységen kívüli tevékenységek, a kistermelés integrálása és helyenként az élőmunka-igényes növénytermelési és állattenyésztési ágazatok fejlesztése.

²⁴ Közismert, hogy a szocialista időszakban a mezőgazdasági termelői árak általában kötöttek voltak, s centrumukat az átlagos természeti és közgazdasági feltételekkel rendelkező átlagos gazdálkodók ráfordításai határozták meg.

Ezek lehetőségei—a kistermelés kivételével—a nyolcvanas évek végére visszaszorultak. A gépesítés, az élőmunka intenzív kultúrák idényjellegű munkaigényei, a termékfeldolgozás tőkeigénye, a foglalkoztatási célú melléküzemágak alacsony jövedelmezősége és piaci korlátai *egyre erősebben vetették fel a foglalkoztatási kötelezettség és a szociálpolitika feladatok felvállalásának tarthatatlanságát.*

- 3) A mezőgazdasági nagyüzemeket földvédelmi és exportnövelési célokra is hivatkozással *művelési kötelezettség* terhelte. Az általános szántó-centrikus légkörben ez nagyarányú szántóterület művelési kényszert jelentett. A tömegtakarmányt fogyasztó állatfajok állományának csökkenése miatt a gyepterületek kultúrállapotban tartása növekvő veszteségforrássá vált. *A művelési kényszer, a földkivonás, földértékesítés és a művelési ág váltás bürokratikus korlátai megnehezítették a piaci igényekhez való alkalmazkodást, a talajvédő gazdálkodást, rontották az export versenyképességét és a vállalati jövedelmezőséget.*
- 4) A nyolcvanas évek végére a reáljövedelmek csökkenése több élelmiszer és a bor fogyasztásának visszaesésével járt együtt. **Németi (2008)** A szocialista országokba történő export ingadozott, s így néhány ágazatban megjelent a túltermelés veszélye is.
- 5) A rendszerváltás előtti utolsó évben a mezőgazdaságilag művelt terület 46,3%-a termelőszövetkezetek, 29,3%-a szövetkezeti tagok, 16,1%-a az állam, 8,3 százaléka pedig magánszemélyek tulajdonában volt. **(Németi (2008))** A vállalatok és gazdasági társaságok átlagos mérete 15.974, a szövetkezeteké 3.684 hektárt tett ki. *Mind a tulajdon, mind pedig a vállalati szerkezet túlkonzentrálódott, rugalmatlanná vált, s nehezen alkalmazkodott a piaci változásokhoz. Koordinációs-struktúrájukban túlsúlyban voltak a bürokratikus jegyek. Teljes egészében hiányoztak a magántulajdonra és piaci koordinációra épülő rugalmas közepes vállalatok. Az integrált kistermelők és a gyorsan terjedő belső vállalkozások csak kis részben pótolták ezt a hiányosságot.*
- 6) A nyolcvanas évek végére kialakult mezőgazdasági feszültségeket többféle módon is jellemezték. *A stagnálás, válság jelenségek, likviditási válság,* stb. mellett –véleményem szerint–**Sipos A.–Halmi P. (1992)** által használt lappangó válság kifejezés közelíti meg a legjobban az 1989-es helyzetet. A népgazdaság egészében szükséges reformok kidolgozására a Minisztertanács felügyeletével működő Gazdasági Reformbizottság²⁵ alakult 1988-ban. Munkájukat nem csak az nehezítette, hogy radikális gazdaságpolitikai fordulatra és koherens reformlépésekre tegyenek szakmailag megalapozott javaslatokat, hanem az is, hogy a várható társadalmi hatásokat elfogadtassák, s megküzdjenek a kormányintézkedésekkel szembeni növekvő bizalmatlansággal. A 6. munkabizottságban készült tanulmányokról és javaslatokról a Gazdálkodás olvasói folyamatos tájékoztatást kaptak 1989-ben.

25 A bizottságot **Nyers Rezső** vezette, helyettese **Pullai Miklós** volt. A folyóiratunkhoz kötődő szakemberek közül a bizottság tagja volt **Csendes Béla és Rednágel Jenő**, állandó meghívottja **Halmi Péter**. A 6. munkabizottságban tisztségviselőink és rendszeres szerzőink közül **Csete László, Gergely Sándor, Mentényi Miklós, Mészáros Gyula, Pálovics Béláné, Sipos Aladár, Szendrő László, Szerdahelyi Péter és Szöllősi Endre** vettek részt.

A következőkben – részben a munkabizottsági összefoglalóhoz kapcsolódva – azt kívánjuk bemutatni, hogy a Gazdálkodás szerzői hogyan értékelték a mezőgazdaság 1989-es helyzetét, s milyen közgazdasági, szervezési, agrárpolitikai javaslatokkal segítették az olvasók jobb eligazodását és döntéshozókat.

II. 2. 2. A rendszerváltást megelőző évben megjelenő Gazdálkodás számainak főbb fókuszterületei

Mondanivalónkat a következő fókuszterületek szerinti bontásban tárgyaljuk – agrárpolitika-, üzemtani-, vállalat gazdaságtani ágazati kérdések, – egyéb írások, – „vita” rovat

II. 2. 2. 1. Agrárpolitika

1989-ben ez volt a legnépszerűbb fókuszterület. A 61 publikált tanulmányból 24 (39%) foglalkozott agrárpolitikai kérdésekkel. A folyóirat utolsó számaiban (A reform irányzatai az agrárgazdaságban I., II., Gazdálkodás, 1989. 11. és 12. szám 1-17. és 1-13) szerkesztett összefoglalást olvashatunk a 6. munkabizottság javaslatairól. Az ismétléseket elkerülendő, az agrárpolitikai fókuszterülethez kapcsolódó tanulmányok tömör összefoglalását megelőzve, dőlten szedve közöltük e dokumentum főbb megállapításait²⁶.

Az agrárpolitikai reform célja, hogy az agrárgazdaság beilleszkedjen a piacgazdaság rendszerébe. A reformok azonban csak fokozatosan, szerves fejlődés keretében valósulhatnak meg úgy, hogy a tulajdon átalakítást az érdekeltekre bízzák, tiszteletben tartják illetékességüket, érdekeltységüket, az átalakítást jogi- és pénzügyi szabályozás és közvélemény formáló eszközök támogatják.

Az agrárpolitikát az egyes szerzők differenciáltan és sokoldalúan közelítették meg. **Botos, (1989a)** két alapvető cél teljesítését látta fontosnak. Egyrészt az alkalmazkodó, vállalkozó, innovatív és hatékony mezőgazdaság megteremtését, másrészt pedig az agrárnépeség eltartását és a földvagyon megőrzését.

A „tulajdonreformot nem célként, hanem eszközként” kell kezelni, melynek során a tulajdont tulajdonlásra alkalmas szervek, intézmények és egyének kezébe kell adni. Meg kell szüntetni az állami és szövetkezeti tulajdon különbségeit. „Az átalakítás eredményeként az egész élelmiszergazdaságban változatos tulajdon és vállalkozási formák alakulnak majd ki. A folyamatot ne az állam, hanem az érdekeltek vezéreljék”. Az állam az akadályok lebontását, mozgástér és esélyegyenlőség teremtést vállaljon fel. Sürgősen megoldandó feladat a tulajdon tárgyának, a vagyonnak az értékelése. Olyan vagyonértékelési rendszert kell kidolgozni, amely alapja lehet a vagyonnevesítésnek.

²⁶ A terjedelmes dokumentumot kivonatoltuk, a szó szerinti idézeteket idézőjelbe tettük.

Csendes (1989a) szerint a különböző tudományágak művelői egyaránt kritikusan értékelték a mezőgazdaságunk eredményeit és gondjait, változásokat sürgettek. „Az agrárgazdasági elmélet, valamint az agrár- és szövetkezetpolitika egyaránt megújításra szorult.” A változásoknak ki kellett terjedni a kis- és közepes üzemek térhódítására, a nagyüzemek belső vállalkozásainak fejlesztésére, a gazdatudat megerősítésére. Az elmúlt 15-20 évben a mezőgazdasági vállalatok gyakorlata sok mindenben előbbre tartott az elméletnél (háztáji gazdaságok, szakcsoportok, belső vállalkozások, stb.). A szerző szerint a belső vállalkozások elméleti feldolgozása alapja lehet a tulajdon új működési formáinak. A megújuláshoz azonban meg kell szüntetni a keresetszabályozást és korszerűsíteni kell az árrendszert. A szövetkezetekben nem lehet kizárólagos cél a profitmaximalizálás, a tagok szolgálata ugyanolyan fontos.

*A továbbiakban is jelentős **szövetkezeti vállalkozási- és tulajdonforma** reformja során „vissza kell térni a klasszikus szövetkezeti elvekhez, értékekhez”. A szövetkezeti tagoknak szabadon kell megválasztani a szövetkezet típusát és formáját. A szövetkezeti átalakulás során vagyonkezelői, szociális-kulturális központi, vállalkozás integrátori, beszerző-értékesítési funkciókat ellátó ún. másodlagos szövetkezetek alakulhatnak ki.*

Gyenis (1989) hangsúlyozta, hogy szövetkezet más és több, mint a gazdasági társaság. Előbbiben nem lehet kizárólagos a profit maximalizálás, és tagjaival szemben társadalmi kötelezettségei is vannak. Véleménye szerint a szövetkezeti vagyon oszthatatlansága nagymértékben hozzájárult a tagok tulajdonosi érdekeltségének háttérbe szorulásához, s ezért a vagyon egy részét, vagy egészét oszthatóvá kellett volna tenni. Ennek első lépése a vagyonnevesítés. Erre több módszert és megoldást is javasolt. A vagyon felosztása után a tulajdonlás strukturáltan (egyének, belső vállalkozások, szövetkezet, több szövetkezet regionális és ágazati szinten) jelent volna meg, s bonyolult érdekhálózat alakult volna ki.

Közcéltű, közösségivé alakított, valódi tulajdonosi szereplőkkel működtetett állami tulajdonra továbbra is szükség lesz a mezőgazdaságban. Az állami gazdaságok szervezetének és tulajdoni struktúrájának hasonulni kell a termelőszövetkezetekéhez. Nagyüzemi formában célszerű folytatni minden olyan tevékenységet, amelyek a meglévő technikával, nagyméretben gazdaságosan végezhetőek. A kézimunka igényes, különleges minőségű termékeket kisüzemi keretek között érdemes előállítani.

Az állami élelmiszeriparban eltérően kell átalakítani az elsősorban helyi igényeket kielégítő telephelyeket és a nagyobb vállalatokat. Előbbieknél az első lépés az önállósítás, majd ezt követően az egységek maguk dönthetnének eszközeik megvásárlásáról, bérléséről, kisvállalkozássá, vagy kiszövetkezetté alakulásukról. A nagyobb vállalatok gazdasági társaságokként működhetnének, tulajdonlásuk a vállalati tanácsok, vagy tőketulajdonosi szervezetek keretében történhetne.

Csete (1989a) a tulajdonlás megváltoztatását fokozatos és kellő átmenet mellett tartotta célszerűnek. Kiemelte, hogy nem szenvedhet kárt a biztonságos élelmiszerellátás, az agrárnépesség megélhetése, a falusi települések fejlődése és minimalizálni kell az agrár-munkanélküliséget. Javaslatot tett egy

újfajta tulajdonlási struktúrára, amelyben helyet kaptak volna a közcélú intézmények, a települések, az alapítványok, magánszemélyek és vállalkozóként maga az állam is. Javasolta, hogy az állami földek kerüljenek a gazdálkodó szervek tulajdonába, s legyen államilag szabályozott földpiac is. Sürgette az állami erdők tulajdonviszonyainak rendezését, s olyan élelmiszeripari tőketársulások kialakítását, amelyekben a termelők, feldolgozók és kereskedők egyaránt helyet kapnának.

*A tulajdonreformen belül külön kiemelték a **földtulajdon és a földhasználat** reformját. Ennek keretében radikális lépéseket terveztek. Leszögezték, hogy az állami és szövetkezeti tulajdon „egységességének és oszthatatlanságának” elvét fel kell adni. A szövetkezeti tagok egyéni tulajdonát meg kell erősíteni, s a földekért reális bérleti díj fizetését irányozták elő. A szövetkezetek tulajdonában lévő földeket viszont nem természetben, hanem értékpapírok formájában kell a tagok között felosztani. Törvényben kell engedélyezni és rendezni valamennyi földterület adásvételét, bérbe- haszonbérbe adását. Az érintett települések és közösségek számára beleszólási, elővételi, vagy vétőjog biztosítandó.*

Csendes (1989b) nem látta szükségét annak, „hogy a földdel kapcsolatban valami új közösségi tulajdont vagy állami tulajdont alkossunk. ... Szükség van annál nagyobb tulajdonszerzési lehetőségre, mint amennyit a földtörvény most biztosít! Sokkal nagyobb szerepet kellene adni – főleg a marginális területeken – a hosszú, 30-50 éves földbérleteknek.”

Kulin (1989) A második világháború előtti gazdasámtartások alapján megállapította, hogy az újonnan szerveződő családi gazdaságokban kezdetben nem tűnt reálisnak a földvásárlás. A járható út szerinte a bérlet, amely rugalmasan igazodhat a szakértelemhez, a család pénzforrásaihoz és munkaerejéhez. A földvásárlás későbbi lépés lehet.

Egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a földművelési kényszer és a szövetkezeti tagok foglalkoztatási kötelezettsége nem tartható fenn a jövőben. Ezt nemcsak az egyre növekvő költségvetési terhek, hanem az agrártermékek nemzetközi versenyképessége is indokolták. Ebből a szempontból vizsgálta **Varga (1989)** a **struktúrapolitika** sürgős feladatait. Kiinduló pontja, hogy „nem a terméshez kell piacot keresni, hanem a piaci lehetőségekhez kell a termés szerkezetét és nagyságát igazítani”. Megállapításai közül kiemelendő a versenyképtelen termékek termelésének, s az ezt előállító termelők tevékenységének a korlátozása, szükség szerinti megszüntetése. Ezt – többek között – extenzív területhasznosítással és megfelelő – a mezőgazdaságtól független – szociálpolitikai eszközökkel lehetne elérni. Javasolta még az érintett nagyüzemekben a nem mezőgazdasági tevékenység kiemelt támogatását is.

A hatékonyság a **vállalati struktúra** formálásával, az adott formációk korszerűsítésével, a vállalaton belüli szervezetek fejlesztésével jelentős mértékben növelhető lett volna **Csete (1989b)**. A szerző hitet tett amellet, hogy ez csak alulról induló kezdeményezésként, a nagyüzemek számottevő átalakulásával, a belső vállalkozásokkal, a kistermelés bővülésével, a nagyüzemekkel szoros együttműködésben valósulhat meg. Hangsúlyozta az agrárpolitikai támogatás szükségességét is.

*Az elmúlt években számottevő forrásokat fordítottak a **kedvezőtlen adottságú nagyüzemek** támogatására. Ezek azonban nem oldották meg a problémákat. Társadalmi érdek, hogy ezeken az **elmaradott területeken** is fennmaradjon a gazdasági aktivitás. Ezt azonban alapvetően a regionális fejlesztési programoknak kell megoldani. A további agrártámogatások fenntartása mellett a mezőgazdaság a gazdálkodási- és szövetkezeti formák megújításával, a családi és kistermelés kiterjesztésével járulhat hozzá a programok sikeréhez.*

Dorgai et al. (1989) szerint „elfogyott az itt élők türelme”, az általános gazdasági válsághelyzetben hirtelen, az országosnál nagyobb mértékben romlottak az itt élők gazdasági kilátásai, miközben a központi erőforrások ide fordítható hányada is bizonytalanná vált. A szerzők megállapították, hogy a hagyományos agrártermelésben (az úgynevezett alaptevékenységben) a térségek népességének teljes foglalkoztatására nem volt reális lehetőség. Sorra vették a kisebb méretű, profilját és szervezeti kereteit tekintve sokszínű ipai tevékenység fejlesztési lehetőségeit. A területek mezőgazdasági földhasználatában szorgalmazták a jogszabályi kötöttségek nagyobb részének megszüntetését, s az adottságokhoz igazodó növénytermelési rendszerre tettek javaslatot. Kitértek az állattenyésztés, a kistermelés és az egyéni gazdálkodás fellendítési lehetőségeire, formáira, foglalkoztatás bővítési hatásaikra, valamint a különböző üzemi formák létjogosultságának és egymásra utaltságának a bizonyítására.

Tóth (1989) felhívta a figyelmet arra, hogy a nagyobb teljesítményekre ösztönző érdekeltségi és belső vállalkezési rendszerek fejlesztése az elmaradott területeken a legsürgetőbb feladat volt. Ugyanakkor a megújulás feltételei ebben a vállalati körben voltak a legkedvezőtlenebbek. Három kistérségben végzett vizsgálatok alapján megállapítható, hogy jelentős különbségek voltak mind a szervezés előrehaladása, mind pedig az alkalmazott megoldások korszerűsége tekintetében. A szerző ezt és a konkrét adottságokat is figyelembe véve kistérségenként differenciált javaslatokat tett a vállalati keretek, a belső érdekeltségi és vállalkezési szervezetek fejlesztésére.

A mezőgazdaság számára kedvezőtlen adottságok a fejlett árutermelő kisgazdaságok számára is kedvezőtlenek, önálló megélhetési lehetőségként ezeken a területeken nem nagyon jöhettek szóba. – írta **Halász (1989)**. Az általa vizsgált 3 kistérségben a kistermelésnek inkább a lakosság helyi ellátásában volt szerepe. A tevékenység feltételeinek javulása esetén is csak jövedelem kiegészítő funkció valószínűsíthető. Két kistérségben nem talált számottevő igényt a magántulajdonban lévő földek növelésére.

*A nagyüzemekkel történt munkamegosztás és együttműködés alapján számottevően bővültek a **kisgazdaságok** és kereteik között folyó **kistermelés**. Időszerűvé vált az önálló egzisztenciát jelentő családi, illetve magánvállalkozás lehetőségének a megteremtése. Ennek első lépése a nagyüzemi földek és eszközök bérbevehetőségének a kiterjesztése a nagyüzemi szolgáltatások bővítése. „Ezekre alapozottan fokozatosan alakulhatnak ki a magán (családi) gazdaságok”.*

Burgerné (1989) széleskörű nemzetközi kitekintéssel bizonyította a korszerű háztartás-gazdaságtan megteremtésének szükségességét. Kitért arra is, hogy a háztartás és a termelés szétválása a mezőgazdaságban még nem ment végbe. Komoly gondnak látta Magyarországon a technika alacsony szintjét. 1987-ben a kistermelés 40 százalékos aránya mellett az állóeszközök 8 százalékaival rendelkezett, s az itt szerzett jövedelmet sem fordították gazdasági célú felhalmozásra.

A kistermelők érdekeltségének centrumában az 1 munkaóra jutó bruttó jövedelem áll. **Flórisné et al. (1989)** bizonyította, hogy „az érdekeltség fennmaradását a nagyüzemekkel kialakított kapcsolatok biztosították”.

A zöldségtermelésben a kistermelés aránya a nyolcvanas évek végén 64-65 százalékos volt. **Szücsné (1989)** részletesen vizsgálták a kistermelés és a nagyüzem együttműködésének formáit. Megerősítettek, hogy a kistermelők bruttó jövedelem érdekelték, s a szakszövetkezetet találták a legalkalmasabb formának a zöldséggel foglalkozó kistermelők integrálására.

Az agrárgazdaság árrendszerét a hatósági szabályozás fokozatos visszavonulása jellemezte, azonban a szabad árképzés még mindig jelentősen korlátozott volt. Ezt megszüntetendőnek tartották. Célul tűzték ki az élelmiszereknél a hatósági árszabás szűkítését, majd megszüntetését, a monopolhelyzet felszámolását. Erősítendőnek tartották a külpiaci árak és a hazai felvásárlási árak közötti kapcsolatot, különösen a jelentősebb exporttal rendelkező ágazatokban. A kormánynak garantált árakkal, irányárakkal, védőárakkal, piacsabályozással és intervenciókkal kellett volna hatást gyakorolni a mezőgazdasági árakra. El kellett volna érni, hogy megállítsák a mezőgazdasági reálárak csökkenését, ami veszélyeztette az egész ágazat jövedelmezőségét. Az agrárgazdaságban is érvényesülni kellett volna a piaci mechanizmusoknak. Ehhez jelentősen át kellett volna alakulnia a bel-és külkereskedelemnek, utóbbi nagymértékű liberalizációja mellett.

Herich (1989) 31 ország 1967–1986. évi adatbázisán vizsgálta a világpiacon árcsökkentést és az ahhoz való alkalmazkodást. Azt találta, hogy mind az alapító EKG országokban (a cukor kivételével), mind pedig a KGST (Szovjetunió nélkül) országokban hiányzik a világpiacon árcsökkentéshez való alkalmazkodás. Magyarországon a felvásárlási árak és az exportárak között nem volt kapcsolat, sőt a közgazdasági feltételrendszer sem segítette az alkalmazkodást. A világpiacon ár hatása a termelésre az adott termékből jelentős exporttal rendelkező országokra volt jellemző. A világpiacon ár alakulására a jelentős exportot és importot bonyolító országok egyaránt hatást gyakoroltak.

Pálovicsné (1989) felhívta a figyelmet arra, hogy „az állami szabályozás visszavonulása, a jogi és egyéb kötöttségek feloldása önmagában nem oldotta volna meg az agrárgazdaság problémáit”. Ez az agrárpolitika sokoldalú reformja keretében a nagyüzemek vállalkozó jellegének erősödése mellett lehetett volna hatásos. Véleménye szerint állami szabályozásra azonban mindenképpen szükség lett volna.

Balogh (1989) bizonyította a búza és a kukorica jövedelmezőségének csökkenése miatt a termelők kritikus reáljövedelem veszteségeit. A probléma érdemi kezeléséhez elengedhetetlennek tűnt a gabonafélék felvásárlási árának emelése. Utalt arra, hogy termelők komoly jelzésértékű Péter-Pál napi demonstrációját a közvélemény – és a szakemberek jelentős részének – ellenszenvé kísérte. Senki nem akarta elfogadni ugyanis az alapvető élelmiszerek elkerülhetetlen áremelését. Vizsgálatai azt is bizonyították, hogy a támogatás-leépítésre alapozott, a világpiaci árat közvetlen mércének tekintő gazdaságpolitika veszélyes gazdasági helyzetet teremtett volna. Ezek közül kiemelte az állattenyésztés kritikus visszaesését és az állati termékek exportjának megszűnését. Modellezéssel kísérletet tett olyan megoldások és intézkedések bemutatására, amelyekkel a gabonaágazat jövedelmezőségének helyreállítása és az áremelések más ágazatokra és a fogyasztói árakra gyakorolt hatásainak elviselhető mértéke egyaránt elérhető lett volna.

Az **agrárpolitika környezetgazdálkodási** kérdéseiről is tanulságos írásokat olvashatunk. **Szabó (1989)** szerint megfelelő földértékelési eszközrendszer, illetve földpiac hiányában a földpazarlást az egyre szigorodó földügyi jogszabályok csupán mérsékelni tudták, de megakadályozni nem voltak képesek. Sorra vette a termőföld mennyiségi és minőségi védelmére szolgáló szabályokat, s értékelte azok eredményeit, illetve hiányosságait. A közgazdasági földértékelés befejezése mellett az ésszerű műtrágyázás és növényvédelem ösztönzését tartotta sürgős feladatnak. Az állattenyésztés fokozódó káros környezeti hatása több tényezőre volt visszavezethető. Több kutatási eredményt, s a környezetgazdálkodást segítő állami támogatási lehetőséget is ajánlott az olvasók figyelmébe.

Ángyán (1989) arra hívta fel a figyelmet, hogy a nyolcvanas évek végén a termésátlagok már csak egyre nagyobb ráfordításokkal, energia bevittel és így egyre gazdaságtalanabban növekedhettek. Részletesen vizsgálta a káros folyamatok elemeit. Szólt a GDP-vel mért növekedés hiányosságairól. Ti. Le kellene vonni a negatív externális költségeket (pl. vizek nitráttalanítása), s az ANP (adjusted national product) alapján kellene a növekedést mérni. Új növénytermelési növekedési stratégiát vázolt fel, amely biztosíthatta volna, hogy a mezőgazdaságból élő falusi közösségek földjük felelős gondviselői lehessenek.

Az agrárpolitika reformjának megvalósíthatóságában fontos szerepük volt a **humán erőforrásoknak**. **Szendró (1989)** kifejtette, hogy az általános iskolák körzetesítése negatív hatást gyakorolt a települések kétharmadára, amelyek így elvesztették kulturális autonómiájukat. A szakmunkásképző intézetekből a tanulók speciális, többnyire csak nagyüzemekben hasznosítható ismeretekkel kerültek ki, így esélye sem volt a vállalkozó-típusú szakmunkás réteg kialakulásának. A technikumok felszámolása komoly űrt támasztott a gyakorlatban és a felsőoktatásban egyaránt. A középiskolák többsége szerény gyakorlati tudású adminisztrátorokat képzett. A felsőfokú végzettségű szakemberek csak a kistermelésben kerültek közvetlen kapcsolatba a termeléssel, vállalkozóvá válásuk hosszabb időt igényelt volna. A restriktív elvonások visszavetették az agrárkutatást is, jelentősen csökkentve az ágazat innovációs képességét.

A **lappangó válságon belül a likviditási válság** felismerésével és kezelésével foglalkozva **Botos (1989b)** megállapította, hogy „a nyolcvanas években a mezőgazdaság csak a vagyonfelélés és az önki-zsákmányolás árán tudta teljesíteni a belföldi ellátást és az export feladatokat”. A támogatások és az elvonások egyenlege negatív lett, nyílt az agráröllő, visszaestek a beruházások, jövedelemhiány és komoly likviditási gondok jelentek meg. A megoldás: a mezőgazdasági árak centrumának a legrosz-szabttól valamivel jobb területek irányába kellene eltolódnia, a kedvezőtlen adottságú területeken gazdálkodók számára negatív földadót kellene megállapítani, ki kellene alakítani a földjelzőlog hitelezést, számottevően fejleszteni kellene a kistermelés hitelezését is.

Ágazati túlermelési válság a szőlő és borágazatban jelentkezett a nyolcvanas évek végén. **Réder (1989)** vizsgálatai szerint ebben a szőlőültetvények korszerűtlen fajtaösszetétele, a szovjet piac drasztikus szűkülése, a nyugati piacok elhanyagolása, a hazai borfogyasztás visszaesése, a kül-kereskedelem monopolizáltsága, a bürokratikus szabályozás, a termelőknek az export és import piacoktól való elszakítottasága játszott meghatározó szerepet.

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a Gazdálkodásban 1989-ben megjelent írások szerzői és a Gazda-sági reformbizottságban résztvevő szakértők, politikusok többségének nézetei között nem lehetett számottevő különbség.

II. 2. 2. 2. Üzemtani-, vállalat gazdaságtani ágazati kérdések²⁷

22 tanulmányt (36%) szenteltek ennek a hagyományos fókuszterületnek. A témák rendkívül válto-zatosak voltak. Melioráció(3) – hazai szójatermelés (3) – takarmánygazdálkodás (3) – mezőgazdasági munkaszervezés (2) – szarvasmarha ágazat (2) – vállalati belső érdekelttség (2) – búza és kukorica jövedelmezősége (1) – élelmiszeripari vállalat szervezés (1) – beruházási döntések optimalizálása (1) kertészeti ágazatok szervezése (1) – napraforgó olajhozamának növelése (1) – mezőgazdasági szállítás szervezése (1) hazai citromsav gyártás (1). A tanulmányok alapvetően a nagyüzemekhez, az ott felmerülő gazdálkodási és szervezési kérdések megoldásához kapcsolódtak.

II. 2. 2. 3. Egyéb írások

A tanulmányok mintegy negyedrészt nem lehetett adott fókuszterülethez sorolni. A hazai agrárku-tató hálózat ismertetése, a mezőgazdaság rendszerlemzési megfogalmazása, a földtörvény környe-zetvédelmi vizsgálata, a világ mezőgazdaságának törvényszerűségei, a finn élelmiszeripar vizsgálata, a csehszlovák szövetkezetek fejlődése egyaránt megtalálható volt ebben a csoportban. Itt szerepeltek a külföldi példák, kitekintés más országok gyakorlatába, visszatekintés a háború előtti időkre, stb.

²⁷ Az 1989-es évben az agrárpolitikán túli fókuszterületekhez kapcsolódó írásokat nem ismertetjük részletesen. A későbbi alfejezetekben azonban ezek bemutatása az agrárpolitikához hasonló részletességgel történik majd.

II. 2. 2. 4. Vita rovat

A rovatban 15 – igen széles szakmai területet átfogó – 9 vitaindító és 6 hozzászólás jelent meg. A hozzászólások zöme az 1987-ben hazai szójatermelés közgazdasági összefüggéseiről indult vita folytatását, részben újrakezdését jelentették. Az 1989-es vitaindítók közül „A reálfolyamatok elemzésének új szempontjai az agrárszférában” című, elméleti igényű cikkre érkezett reakció „Érték- vagy profittermelő képesség?” címmel. 7 vitaindító írás (földértékelés, hatékonyság romlás, baromfiágazat költségei, a termelészövetkezetek reagálása az új társasági törvényre, az infláció fogalom eredete, fölosztás, vagyonértékelés, a szarvasmarha- és juh ágazat hanyatlása, az agrárpolitika feladata és gyakorlata, az agrártermelés vitatott kérdései) az év folyamán hozzászólás nélkül maradt. Többségük közvetlenül, vagy közvetve az agrárpolitikai fókuszterülethez kapcsolódott.

II. 3. A Nemzeti Megújhodási Program és az arra épülő agrárpolitika hatásai a mezőgazdaságra (1990–1993)

Fehér Alajos

II. 3. 1. A nemzeti megújhodás agrármodellje, fontosabb céljai és intézkedései²⁸

A politikai rendszerváltás és a májusi kormányváltás után példás gyorsasággal már szeptemberre elkészült a Nemzeti Megújhodás Programja. A 209. oldalas kiadványból „Agrárpolitika” címszó alatt 4. oldalt szenteltek a mezőgazdaságnak és az élelmiszeriparnak. A „jelenlegi helyzet és a múlt hagyatéka” fejezetrészben kiemelték az élelmiszergazdaság fontos nemzetgazdasági szerepét, s felsorolták a korábbi fejlesztéseket terhelő feszültségeket. Ezek lényegében megegyeztek a Gazdálkodás 1989. évi számaiban publikált írásokban felvetetteknek.

Az új agrármodell kiépítésének célja az volt, hogy **„mind tulajdonformáiban, mind gazdaság-méreteiben vegyes összetételű, leginkább „farmer-gazdaság” jellegű mezőgazdálkodás”**²⁹ valósuljon meg. Ez legyen képes rugalmas, alkalmazkodásra, gyors reagálásra és az integrálódó Európához kapcsolódásra, azzal való kereskedésre.

Az új agrárpolitika kiindulási pontja az volt, hogy „a társadalmi közmegegyezéshez az élelmiszergazdaság stabilizáló szerepe nélkülözhetetlen. A kormány a tulajdonviszonyok, a jogalkotás a szervezeti és intézményrendszer, és a közgazdasági feltételek szektor-semleges, piaci viszonyokhoz igazodó továbbfejlesztésével kívánja elősegíteni a kimozdulást a kritikus helyzetből, az agrárgazdaság fejlődési pályára állítását.

További fontos cél volt, hogy az áttérés során az élelmiszer-ellátás a korábban elért, viszonylag magas színvonalon megmaradjon, választéka bővüljön, minősége javuljon és az ágazat exportképessége, annak gazdaságossága növekedjen.

A feszültségek kezelését és a kitűzött célok elérését a következő intézkedésekkel tervezték elérni:

1. Tulajdonviszonyok átalakítása. Ehhez „olyan társadalmi-gazdasági környezetet kívántak létrehozni, amelyben a termelők, illetve a tulajdonosok maguk választhatják meg a számukra legmegfelelőbb termelési érdekeltségi formákat, beleértve az üzemi méreteket is”.

²⁸ A dokumentum jelentős részét kivonatoltuk, a szó szerint idézett részeket idézőjelbe tettük.

²⁹ A részfejezet a „Nemzeti Megújhodás Programja”, Budapest, 1990. szeptember, 67-70. p. c. kiadvány alapján készült. Ebből származnak az idézetek is.

2. **A földtulajdon reformjának** célja az volt, hogy a földtulajdon és földhasználat lehetőségeit bővítse, s teremtsen meg az alapot a mezőgazdaság alkalmazkodóképességét korlátozó gátak – mesterségesen megnövelt üzemméretek, uniformizált technológiák – lebontásához. Ennek során „**a termőföld azok tulajdonába kerüljön, akik azt az adott feltételek között hatékonyan képesek megművelni, s akik hosszú távon is érdekeltek termőképességének megtartásában, illetve javításában.**”
3. **Az állami gazdaságok privatizációja.** Ezt differenciáltan tervezték végrehajtani. „A mezőgazdasági termelést alapvetően befolyásoló tenyésztési központok, génbankok, kutató- és oktatóbázisokkal” rendelkező gazdaságoknál csak részleges privatizációt irányoztak elő. Minden más esetben „külföldi tőkével megerősített vegyesvállalatok, új típusú szövetkezetek, és dolgozói részvény tulajdonon alapuló gazdasági társaságok, a Társadalombiztosítási Alap és alapítványok” révén történt volna a magánosítás. Az állami támogatásokkal mesterségesen életben tartott, hatékony gazdálkodásra képtelen gazdaságokat gyorsított módon, felszámolás útján árverésen vagy közvetlen vagyonértékesítéssel szüntették volna meg.
4. **Az erdővagyon rendezése.** „Az erdőgazdálkodásban csak nagyon korlátozott mértékű – zömében a fafeldolgozó üzemeket érintő – privatizáció valósítható meg.”
5. **Az élelmiszeripari vállalatok privatizációja.** Ennek keretében tervezték a monopolizált szervezetek 80-as évek közepén megkezdődött decentralizációjának, a tröszti, nagyvállalati rendszer teljes körű megszüntetésének, a vidéki telephelyek, gyáregységek önállósításának a folytatását. Ezt követően a tőkeerős hazai nyersanyagszállítóknak, valamint a hasonló profilú és jelentős nemzetközi kereskedelmi hálózattal rendelkező külföldi partnereknek az előnyben részesítése mellett történt volna meg a magánosítás.
6. **Szövetkezeti törvény:** Olyan törvényi szabályozást terveztek, amely lehetővé tette volna, hogy a tagság maga döntsön a szövetkezeten belüli tulajdonosi, vállalkozási, szervezeti kérdésekben és a szövetkezés tartalmában. A mezőgazdasági tulajdonreform törvényi keretei utat nyitottak volna az egyéni- és csoportos vállalkozások, a magántulajdonon és a bérleten alapuló kis- és családi gazdaságok létrejöttének.
7. **A közgazdasági intézkedések:** 1990-ben az árak csaknem teljes körű liberalizálása, a támogatások csökkentése, a fejlesztések új konstrukciójú ösztönzése, az agrárpiaci rendtartás kereteinek előkészítése. 1991-ben további árliberalizálás a gabonavertikum egészére. Az **agrárpiaci rendtartás** keretében oldották volna meg az export-importszabályozási rendszert, a termelés védelmét szolgáló garantált árakat, vámokat, intervenciókat. A támogatáspolitikában 1991-ben folytatni kívánták az üzemviteli támogatások leépítését. Előtérbe állítva az alternatív megélhetési lehetőségeket, tervezték a kedvezőtlen adottságú mezőgazdasági térségek támogatását.

Az exporttámogatások rendszerét az élelmiszertermékeknel is összhangba akarták hozni a GATT-konform vámrendszerrel.

Fő elvonási csatornának – a mezőgazdaságban is – a hatékony fejlesztéseket és az elmaradott agrártérségeket segítő vállalkezési nyereségadó tekintették.

A hitelezésben figyelembe akarták venni „az élelmiszertermelés biológiai ciklusait. Ameddig ennek rendszere nem alakul ki, addig speciális konstrukciók (zöldhite, felvásárlási hite, tőkepótló hite) további fenntartása szükséges.”

A magántermelés fejlődését segítő oktatás, szaktanácsadás, piaci informatikai háttér megteremtéséhez a kormány állami erőforrásokat, nemzetközi segélyalapokat bocsát az érintettek rendelkezésére.

A célként megjelölt korszerű mezőgazdaság létrejöttéhez – mint mindenütt a világon – támogatás is szükséges. Fontos, hosszú távon érvényesítendő elvként határozták meg, hogy az új földalapú támogatási rendszer nem a termékre irányul, hanem a földhöz és annak használójához kapcsolódik. Ezzel racionális földhasználatra ösztönöz.

II. 3. 2. A mezőgazdaság és a vidéki területek helyzetének változása (1990–1993)

A rendszerváltás utáni első 4 évnek pozitív hozadéka a tulajdon átalakítás, a magántulajdon dominanciája, előrehaladás a piacgazdasági rendszer kiépítésében. Eredmény az is, hogy folyamatosan szűntek meg vállalatokat hátrányosan érintő bürokratikus állami beavatkozások, megkötések, mesterségesen alacsonyan tartott felvásárlási árak. Több korábbi feszültség azonban fennmaradt, felerősödött, újabbak is megjelentek.

Az új feszültségek nagy része a *privatizációhoz, a kárpótláshoz és a szövetkezetek átalakulásához* kapcsolódott. A piacgazdasághoz igazodó szervezeti struktúrák kialakítása és a korábbi társadalmi sérelmek részbeni orvoslása mellett vitathatatlanok a változások feszültségeket gerjesztő, az agrár-gazdaság destabilizálását eredményező hatásai.

1. Törvények, döntések késlekedése, növekvő bizonytalanság: Már a Nemzeti Megújulás Programjának megjelenése előtt is egyre több támadás érte a nagyüzemeket, s azok vezetőit gyakran emlegették „zöldbárókként”. A kormányzásban résztvevő koalíciós partner, a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt reprivatizációt, a termőföld eredeti tulajdonosoknak (örökösieknek) való visszaszolgáltatását követelte. Az új privatizációs törvény 1992 augusztusában jelent meg. Addig a privatizáció jogi alapja egy 1989-es törvény volt, a spontán privatizációt azonban a kormány által koncentráltan vezérelt folyamat váltotta fel, amely magában foglalta a korábbi vállalati vezetők jelentős részének leváltási kísérletét is. Ugyanez a késlekedés jellemezte a szövetkezeti törvényt (1992. január) és a végrehajtására hozott 1992. évi II. törvényt is. A jogi rendezetlenség és meghatározott kör vagyonhoz juttatásának jól látható gyakorlata fokozódó bizonytalanságérzést és egzisztenciális fenyegetettség érzését keltette a mezőgazdasági szakemberek többségében.

2. *A szövetkezeti vagyonnevesítés utáni feszültségek*, a földtulajdon és földhasználat szétválása, birtokelaprózódás, parlagterületek, termeléscsökkenés. Az AKI reprezentatív felmérése szerint 1992 végén a szövetkezeti vagyon 38,1 százaléka volt az aktív tagok, 40,7% a nyugdíjas tagok, 21,2% pedig a kívülálló tulajdonában. **Tóth (2000)**. Az utóbbi két csoport rövid távú érdekeltsége ütközött az aktív tagok eltérő érdekeivel.

A kárpótlási és átalakulási törvények végrehajtásának eredményeként 1993-ra a földterületek tulajdona és használata nagymértékben megváltozott. 1,15 millió földtulajdonos rendelkezett átlagosan 5 hektár alatti mezőgazdasági földterülettel. Ugyanakkor a terület 33,4 százalékán vállalatok és gazdasági társaságok, 42,3 százalékán szövetkezetek és 23,7 százalékán egyéni gazdaságok gazdálkodtak. **Kovács (2012)** A gazdálkodó szervezetek átlagterülete 2.022 hektár volt. **KSH (1994)** Ezt a szerényen szabályozott és bizonytalan bérleti viszonyok tették lehetővé. A kárpótlással szerzett területeknek például a 40 százalékát adták bérbe. **Burgerné (1996)**

1989–1993 között (1988. évi változatlan áron) a mezőgazdaság termelési értéke 33 százalékkal csökkent. **AKI (1994)**

Varga Gyula idézi a KSH adatokat, melyek szerint „1993-ban az állami vállalatok termőterületük 6%-át, a szövetkezetek 7,4%-át hagyták műveletlenül, a magánszférában pedig a föld 13,7%-ának nem akadt megmunkálója.” **Varga (2004)**

3. *Növekvő veszteségek, támogatások csökkenése, likviditási gondok, csődök, felszámolások*. A bizonytalanság mellett, az input és output árarányok kedvezőtlen változásának köszönhetően (az agráröllő 52,6 százalékkal nyílt 1989 és 1993 között) a mezőgazdaság jövedelemtermelő-képessége drámaian visszaesett. Ebben az is szerepet játszott, hogy a mezőgazdasági támogatások 21,5 százalékkal csökkentek 1990 és 1993 között. **Németi (2003)** Nem feledkezhetünk meg azonban arról sem, hogy a szóban forgó időszakban két kedvezőtlen időjárású év is előfordult. Az 1992-ben a mezőgazdaságban realizált összes vállalati jövedelem már csak 32,1 százaléka volt az egyébként is alacsony 1989. évi mértéknek. Ez az érték az élelmiszeriparban 120,4%, együttesen 56,1% volt. **AKI (1993)** 1993-ra – a veszteséges gazdaságok és vállalatok felszámolásának és a bizonyos mérlegtechnikai megoldásnak³⁰ köszönhetően – a mezőgazdaság összesített vesztesége jelentősen csökkent, de az ágazat összességében nyereség még nem képződött. 1993-ra a gazdaságok közel egyharmadában megszűnt az önfinanszírozó képesség, s hitelhez sem juthattak. Közel 400 szövetkezet, 25 állami gazdaság és 5-600 gazdasági társaság tartozott ebbe a csoportba. A hitelképtelen élelmiszeripari vállalatok aránya 21 százalékot, a gazdasági társaságoké 27 százalékot tett ki ebben az időszakban. 1993 év

30 A szövetkezetek birtokában lévő kárpótlási jegyeket eredményjavító tételként kellett elszámolni.

elejére több mint 650 mezőgazdasági szervezet került csődeljárás alá. Száz körül volt felszámolás és végelszámolás száma. **Szerdahelyi (1993)**. 1992-ben 300 ezer kistermelő is felhagyott a mezőgazdasági termeléssel. **Németi (1993)**

4. *Foglalkoztatási feszültségek, munkanélküliség, szociális problémák.* A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 1989–1993 között 43,4%-kal csökkent. **KSH (1990)**, **AKI (2002)** Az élelmiszeriparban 1990–1993 között 3 százalékkal csökkent a foglalkoztatás. **KSH (1990)**, **KSH (2006)**

Ebben az időszakban a gyorsuló falusi- és agrár-munkanélküliség miatt a falusi települések (különösen a kedvezőtlen adottságú körzetekben) és a mezőgazdasági ágazat a foglalkoztatási válsághelyzet területeivé változtak. **Ploetz (1994)** közlése szerint például a hazai élelmiszerfogyasztás visszaesése 35-50 ezer fő, az állami támogatások csökkenése 30-50 ezer fő, az alaptevékenységen kívüli tevékenység visszaesése 100 ezer fő elbocsátásával járt. 1992 végén a regisztrált agrár-munkanélküliek száma 120-150 ezer fő volt, amely 1993-ban, mintegy 50 ezer fővel tovább növekedett.

Az ismertetett, összevont és átlagos értékek mögött nagymértékű regionális eltérések jelentkeztek. Helyenként a kilátástalanság fokozódott a tartós munkanélküliség, a gazdasági inaktivitás mértéke.

5. *Élelmiszer fogyasztás további csökkenése, az agrárexport áttrendeződése.* A vizsgált időszakban az 1 főre jutó élelmiszerfogyasztás (kJ/nap) 10,6 százalékkal csökkent **Németi (2003)**. A mezőgazdasági és élelmiszeripari export USD-ben számított értéke 12 százalékkal kevesebb volt 1993-ban, mint 1989-ben. 1991-93 között csökkent a Kelet-európai országokba irányuló export. Ugyanez jellemezte az EK-ba történő agrárkivitelt is. **Juhász et al. (2002)**

6. *A válság kiterjedése és súlyosbodása.* A hirtelen bekövetkezett politikai, gazdasági és társadalmi fordulathoz az élelmiszergazdaság szereplői sem tudtak megfelelő módon alkalmazkodni. A korábbi „latens” válságfolyamatok felerősödtek, s adott területeken más, kezeletlen feszültséggel együtt regionális válságként jelentek meg. A kilencvenes évek elején súlyosbodó agrárválságban a korábbi időszak örökségének, a piac drasztikus szűkülésének és az akkori „agrárpolitikai nézetrendszernek és kormányzati gyakorlatnak” egyaránt szerepe volt. **Varga (2004)**. **Sipos–Halmi (1993)** az MTA elnökségének vitaülése és korábbi kutatásaik alapján többoldalúan elemezték a kialakult válságot és javaslatokat tettek válságkezelő intézkedésekre is. A válság súlyosbodásának okai között kiemelték a kapcsolati rendszer brutális átalakulását, (az állam „előkelő idegenként” felfogott szerepét), az intézményi eróziót, a stagnáló, hanyatló gazdasági teljesítményeket, a munkanélküliséget, a jövedelemhiányt és a vagyonpusztulást.

II. 3. 3. A Gazdálkodásban 1990–1993 között megjelenő fontosabb írások ismertetése a főbb fókuszterületek szerint

Az időszakban évente átlagosan 80 írás jelent meg a „Tanulmányok” rovatban. Ez hasonló az 1989-es értékhez. Fókuszterületek szerinti megoszlásukról a 17. TÁBLÁZATból tájékozódhatunk.

17. táblázat: A Tanulmányok rovatban közölt írások megoszlása fókuszterületenként 1990–1993 között

Fókuszterület megnevezése	Megoszlás	
	[db]	[%]
Agrárpolitika	128	40,3
Ebből az átalakulással foglalkozott	83	26,1*
Vállalati tervezés, szervezés, munkaszervezés, ágazati kérdések	77	24,2
EK-társulás, EU-csatlakozás	22	6,9
Agrár-környezetgazdálkodás	15	4,8
Falusi életkörülmények	9	2,8
Egyéb	67	21,0
Összesen	318	100,0

*Az agrárpolitikai írásokon belül az összes tanulmány százalékában

II. 3. 3. 1. Agrárpolitika

Változatlanul az agrárpolitika számított a legnépszerűbb fókuszterületnek. Még a vita rovaton belül is az írások közel kétharmada foglalkozott a mezőgazdaság és az élelmiszeripar átalakulásával. A szerteágazó és nagy terjedelmű tanulmányokat ezért a fontosabb kérdéscsoportra bontottan ismertetjük. A jobb követhetőség érdekében a vita rovatban szereplő agrárpolitikai írások közül többet ezeken a csoportokon belül ismertetünk.

A tulajdoni és szervezeti átalakulás általános kérdései

A folyóirat szerzőinek jelentős része a meglévő nagyüzemi struktúra piac-konform és fokozatos átalakításával értett egyet. Szerintük ebben az átmeneti folyamatban fontos szerepük lett volna a belső vállalkozásoknak. Az állami tulajdon lebontásában a privatizáció szükségességét általában nem vitatták, de a hangsúlyok, az ütemezés széles skálán mozogtak.

Külön is meg kell említenünk a Szerkesztő Bizottság és az akkori kiadó (MÜSZI Rt) pályázati kiírását „Az agrárgazdaság ármeneti problémáinak megoldását segítő tanulmányok írására.”³¹ 1992-ben 16 értékes tanulmány érkezett be, s valamennyit publikáltuk.³²

Dobos (1990a) szerint mezőgazdaság szocialista átszervezése 6-800 milliárd forint értékű termelőeszköz tönkremenetelével és pótlási szükségletével járt, miközben 1,2 millió ember keresett és talált más ágazatban munkahelyet. A nagyüzemi gazdálkodás gyors felszámolása hasonló megrázkódtatást jelenhet. A szerző szerint a magángazdálkodásra való áttérésnél elengedhetetlen a fokozatosság. Úgy látta, hogy a földek személyi és egyéni tulajdonba való visszajuttatása maga után vonja a nagyüzemi gazdaságok átalakítását, szétesését. A földtulajdon birtokbavételére és használatára az új tulajdonosok túlnyomó része nem volt felkészülve. „A tulajdonreformot átmeneti formákkal kellett volna megalapozni. Olyan formákról volt szó, amelyek megfeleltek volna az új tulajdonosok érdekeinek, s elősegítették volna a termelés visszaesésének elkerülését”. A szerző több ilyenre tett is javaslatot. **Dobos (1990b)**

Fehér (1990) a családi gazdálkodás szélesebb körű elterjedését a jövőben elérendő célnak tartotta. Az átmeneti időszakban kiemelte a vállalatokon belüli vállalkozások fontosságát. Ezeket jogilag is rögzített, magas fokú önállósággal rendelkező, a vagyon gyarapításában érdekelt, nagyarányú kockázatot vállaló szervezeti egységekként definiálta. Nagyrésztük a társasági törvény hatálya alá tartozó formációknak is megfelelt volna. Érvelt a nagy- és középvállalatok, az általuk integrált magántermelők, önálló családi gazdaságok, a részmunkaidős gazdaságok és szövetkezetek jövőbeni jelenlétének a szükségessége mellett.

Magda et al. (1990) Heves megyei mezőgazdasági nagyüzemek dolgozóira kiterjedő felmérésük alapján azt találták, hogy kétharmaduk továbbra is a nagyüzemekben szeretett volna dolgozni, s több mint 50 százalékuk főállású munkája melletti gazdálkodást tervezett. A vállalkozási hajlandóság (még a vállalaton belül is) alacsonynak (22%) tűnt. Az önálló gazdálkodást az eszköz- és tőkehiány is akadályozta.

Az akkori politika nem készült fel a válságkezelésre, a vállalkozástól várt „csodában” bizakodtak. **Tóth (1990)** rendszerezte és tipizálta a látható és várható mezőgazdasági vállalkozásokat. A terjedő és több kutató által ajánlott és támogatott vállalaton belüli vállalkozások a klasszikus piacgazdaságban nem léteztek, Magyarországon fontos, de átmeneti típusnak tartotta. Rámutatott a kínálat

31 Ld. Gazdálkodás, 1992. 3.sz.

32 A Szerkesztő Bizottság az I. díjat **Barcza Gabriellának** ítélte az állami gazdaságok privatizációjával foglalkozó tanulmányáért, míg a II. és III. díjat összevonva és megosztva, **Halmi Péter és Gazdag László** kapta „Agrárpiaci intézmények, termék tanácsok”, illetve „Kitörési pontok és zsákutcák” című munkájáért. Mindhárom tanulmányt részletesebben is ismertetjük.

piac hiányára, mint a gazdasági fejlődés egyik fő akadályára. „Piacépítés” keretében a vállalkozást akadályozó tényezők körültekintő lebontását javasolta. Véleménye szerint a körültekintés nélküli szabad ár bevezetése 1990 elején például egyáltalán nem volt vállalkozásbarát.

Lovas (1990) úgy látta, hogy amennyiben a mezőgazdaságtól a korábbi ellátási és export teljesítményt várták volna el, nem lehetett volna megengedni a termelés mennyiségi és minőségi visszaesését. Ezért kívánatosnak tartotta, hogy a szövetkezeti tagok a tulajdonukba került földjeiket továbbra is a nagyüzemek használatába adják. Rámutatott a „farmgazdaság”, „farmergazdaság” magyartalan és értelemzavaró fogalmára, javasolta a „magángazdaság”, „parasztgazdaság” megnevezések használatát. A tőkehiány miatt a magángazdaságok számottevő gépesítése nem tűnt valószínűnek, ezért csak a nagyüzemek szolgáltatásaira építhettek volna. Hangsúlyozta az ismeretátadás és a szaktanácsadás feltételeinek a kiépítését.

Rendek et al. (1990) agrártörténeti kutatásaik alapján vonták le azt a következtetést, hogy a nagyüzemek felszámolása gazdasági, társadalmi veszélyeket hordozott. Utaltak arra, hogy bizonyos termékek nagyobb területeken, korszerűbb technikával hatékonyabban termelhetők. Külföldi példát hoztak arra, hogy az élenjáró kutatási eredmények fogadására a nagyüzemek alkalmasabbnak bizonyultak. A meglévő műszaki háttér elpazarolását is veszélyforrásnak tekintették. Úgy látták, hogy a tömeges földosztás–feltételek híján–szegénységbe sodor sok falusi embert. Ugyanakkor a földtulajdon jogát mindenképpen visszaadandónak tartották.

Laczó (1990) hiányolta, hogy a szakcsoporthoz–amelyek a nyolcvanas évek végéig jelentős szerepet tölthettek be–státuszát az új jogszabályi környezet nem rendezte, mostohán kezelte. Ez elsősorban a mezőgazdasági kistermeléssel foglalkozó több mint 200 ezer szakcsoporthoz tagot érintette érzékenyen. Kistermelői szövetkezetbe tömörülésükre csak elvétve akadt példa. A termelőszövetkezetek ipari szolgáltató szakcsoporthozainak rendezetlen kiválása a gesztor gazdaságok számára komoly jövedelmi és vagyoni veszteséget okozott.

Csete (1991) idézte *Schumpetert*, aki szerint „az a vállalkozó, aki képes vezetni és dönteni, függetlenül attól, hogy tulajdonos-e vagy sem.” A magyar vállalatban belüli vállalkozások közül sokan feleltek meg ezeknek a kritériumoknak. Ezzel szemben *Csete* úgy látta: „a vállalkozó saját tőkével vesz részt valamilyen gazdasági cselekményben, s ezután tőkésként részesedik az eredményből.” Eszerint a hazai belső vállalkozások nem voltak tőkés vállalkozásnak tekinthetők. A szerző megszerezte és ismertette a vállalkozásra felkészülés fontosabb tennivalóit és szabályait.

Kerek (1991a) és (1991b) szerint a rendszerváltás után még hivatalos körökben is egyre többször hangzott el, hogy az állam–a költségvetés–teljesen, vagy minél nagyobb mértékben vonuljon ki a gazdaság produktív szférájából. A szerző amellettt érvelt, hogy hazánk élelmiszervertikumát is szabályozni kell. Ismertette azokat a fontosabb piacsabályozó eszközöket, amelyeket a fejlett piacgazdasággal rendelkező országokban eredményesen alkalmaztak. Felhívta a figyelmet a privatizáció

szervezeti- és egyéb feltételeinek hiányosságai miatt a „tervesítésének” és mindenáron való gyorsításának a negatív hatásaira. Elemezte a szövetkezetek átalakulásának a végrehajtását gátló jogi és gazdasági akadályokat, s a tagság többségének hátrányos helyzetbe kerülési veszélyét. Példákon keresztül mutatta be az élelmiszeripar privatizációjának árnyoldalait.

Raskó (1992) arról számolt be, hogy 1990-91-ben tovább esett a Kelet-Európába irányuló export és a hazai élelmiszerfogyasztás, s „nőtt a nyugat-európai export”³³. Csökkentek a gazdasági teljesítmények, nőtt a munkanélküliség. Csökkent az állatállomány, a vágóállat- és az állati termékértékesítés, a növénytermelés jól teljesített. Jelentősen tovább nyílt az agráröllő, s emelkedtek az élelmiszer árak. A gazdálkodók pénzügyi helyzete és likviditása tovább romlott, s tovább csökkent a foglalkoztatás, a dolgozók jövedelme egyre jobban lemaradt más ágazatokhoz képest. A szerző ismertette a piaci rendtartás kialakításával kapcsolatos kormányzati terveket, a terméktanácsok szervezését, a garantált árak bevezetését, az exporttámogatást és az állami intervenciót. 1991-ben 1277 termelőszövetkezet volt, ebből 114 hitelképtelen. A kormány nem számolt tömeges megszűnésükkel, az átalakulás iránya a tagok magántulajdonán alapuló új típusú szövetkezetek létrejötte volt. A kedvezőtlen adottságú több száz nagyüzem csődje volt várható. *Raskó* részletesen szőlt a pénzügyi feltételrendszer változásáról és az állami tulajdon privatizálásáról, valamint egy új kezdeményezésről az „agrártárségek fejlesztéséről”, amely megoldást kínált volna az elmaradott agrártárségek súlyos gondjaira.

Halmai (1992) vizsgálatai szerint az EK-n belül eltérések voltak az agrárrendtartás szervezeti intézményeiben. A szerző a franciaországi szakmaközi szervezetek felépítését és működését ismertette. A hazai termékatanácsok kialakulását és működését vizsgálva megállapította, hogy gyorsan nőtt a termékatanácsok száma, fokozódott a rivalizálás az érdekképviseletek között, az anyagi nehézségek és a hiányos jogi szabályozás növelte a termékatanácsokkal kapcsolatos pesszimizmust és legitimációs bizonytalanságot.

Buzás et al. (1992) nagyüzemi vezetőkre és fizikai dolgozókra kiterjedt, 1991-92-ben végzett kérdőíves felmérésében a megkérdezett vezetők többsége úgy látta, hogy a kárpótlás a mezőgazdaságból élők rovására történt. A fizikai dolgozók a saját eszközök hiányát és a piaci bizonytalanságot tartották a vállalkozások legfőbb akadályainak, a vezetők viszont a hitelhez jutás nehézségeit. A fizikai dolgozók túlnyomó többsége elzárkózott a hitelfelvételtől. A megkérdezettek többsége a szövetkezetet szükségesnek tartotta. Az önálló gazdálkodók a Hangya-típusú szövetkezeteket preferálták volna.

Vági (1993) szerint az USA-ban a családi farmok területe és a munka technikai felszereltsége a 20. században többszörösére nőtt, a lekötött családi munkaerő viszont számottevően csökkent. A nyugat-európai családi farmok esetében a földterület szűkössége miatt nem ilyen volt a fejlődés.

33 Ez csak folyó áron lehetett igaz a növekvő infláció miatt. USD-ben számolva az EK országokba irányuló agrárexport csökkent 1991-92 között. Ld. Juhász, et al., 2002 (A magyar agrár-külkereskedelem a rendszerváltás után, AKI, Budapest 2002. 28.p.

Itt a földhiányt ellensúlyozta a tőkebefektetés. Mind Nyugat-Európában, mind pedig az USA-ban a kimondottan családi típusú gazdaságok aránya az utóbbi évtizedekben visszaszorult. A szerző meggyőződése volt, hogy Magyarországon a mezőgazdasági termelés stabilizálása és a válság kezelése csak szövetkezeti keretek közötti termelés fejlődésével valósulhatott volna meg. A családi gazdaságok tömegessé válásának feltételei (pl. tőkebefektetések) hiányoznak.

Balogh et al. (1993) úgy látta, hogy az állami gazdaságokon belül 1981-től működő gazdasági munkaközösségek (gmk) privatizációs előnyt jelentettek. Összefoglalták a kilencvenes évek elején végrehajtott privatizációt, s utaltak annak árnyoldalaira is. A kárpótlás és a privatizáció összehangolatlansága, a főhatóságok presztízsharca ellenére 30-60 ezer önálló gazdálkodásra alkalmas birtok kialakulása körvonalazódott. Az átalakult szövetkezetek többsége termelő- és munkatípusú maradt. Megállapították, hogy a kárpótlási és átalakulási törvények a birtokelaprózódás irányába hatottak, de elindultak a birtokkoncentrációs folyamatok is.

Szerdahelyi (1993) megállapította, hogy 1990–1992 között az agrárágazatokban volt a legnagyobb a magántulajdon részaránya. Az exportban betöltött szerepén túl azonban csökkent az élelmiszer-gazdaság nemzetgazdasági súlya, nettó veszteség keletkezett, a pénzügyi és termelési gondok miatt jelentős volt a csődök és felszámolások mértéke. Az EK társulás és a Visegrádi Négyek közötti megállapodás alapján bővülő agrárexportot prognosztizált. Ismertette az induló ágazati programokat és várható hatásait.

Varga (1993) bizonyította, hogy magyar agrárszektorban nem a szerves átalakulás, hanem felülről kezdeményezett átalakítások voltak jellemzőek, melyek kivétel nélkül tőkepazarlással jártak együtt. A kilencvenes évek elején a konszenzusos cél: versenyképes, export-orientált, kevésbé támogatásigényes agrárszektor megteremtése lehetett volna. Ennek realizálása vegyes, egymást kiegészítő üzemi-, vállalati struktúrával lett volna elérhető. Széttagolt földtulajdon várható, kiterjedt földbérleti rendszer mellett. Az állami gazdaságok privatizálásakor a vertikális kiépítettség felborítását elhírbáztartotta. A szövetkezeti vagyonnevesítés újabb konfliktusforrást jelentett. Üzemi, vállalati sokszínűséget prognosztizált.

Udovecz (1993) szerint a piacgazdaságra való átállás éveiben a mezőgazdasági eredmények elmaradtak a lehetőségektől. Jelentősen lecsökkentek a termelőalapok, visszaesett a termelés, nagymértékű lett a veszteség, sok volt a csőd és felszámolás. Ezek mögött a kárpótlást, az agrárpolitikai kételyek hosszú időn át történő fenntartását, az agrárszféra alkupozícióinak romlását, a piaci viszonyoknak megfelelő mechanizmusok hiányosságait látta. A keleti piacok elvesztését ebben a formában nem tudta elfogadni. Javaslatot tett a legsürgősebb tennivalókra és úgy vélte, hogy a magyar mezőgazdaság a jövőben is exportorientált lesz, kisebb eltartó képességgel, s középtávon a termelőszövetkezet marad a meghatározó forma. Az volt a véleménye, hogy számolni kell a leszakadó, vegetáló régiókkal is.

Albániában teljes mértékű, Bulgáriában, Csehországban és Szlovákiában korlátozott termőföld reprivatizációt irányoztak elő. Romániában csak a szövetkezetek igényelhettek vissza termőföldet korlátozott mértékben. A földvisztaadások szinte egyetlen országban sem érték el a privatizációs célokat. A szövetkezetek átalakultak, kisebb termelőegységek jöttek létre. Magyarországon 1992 végéig a volt termelőszövetkezeti tagok 4-6 százaléka vált ki csoportosan, és 6-9% egyénileg. 15-26 ezer egyéni gazdálkodó lehetett 5-10 hektár saját területtel. Minden vizsgált országban bizonytalanság volt. Több helyen feloszlatták az együtt maradt szövetkezeteket (Románia, Bulgária), vagy újabb kiválási lehetőséget biztosítottak (Magyarország) **Burgerné (1993)**.

Romány (1993) úgy látta, hogy új agrármodellre és agrárpolitikára lett volna szükség. Külföldi példák alapján bizonyította: „annyiféle agrármodell, ahány ország, annyi önálló agrárpolitika érvényesül”. Elemezte a korábbi három agrármodellt, az 1960–1985 magyar mezőgazdaság előnyeit és változásra érett vonásait. Kérdésesnek tartotta a „farmer modell” megoldást jelentő voltát, és érthetetlennek a termelőszövetkezetek, s az agrárszakemberek elleni koncentrált támadásokat. Véleménye szerint az 1990 előtti agrárvilággal való teljes szakítás ellentétes volt az 1990-ben meghirdetett agrárprogrammal is. „Nem a rendszerváltás, hanem a rendszerváltás módja tette indokolatlanul súlyosabbá az agrárválságot.” Felvázolt egy olyan új agrármodellt, amely számolt volna a kontinuitással, s a bontás, építéssel párosult volna.

Az állami tulajdon lebontása, átalakítása az állami gazdaságokban és az élelmiszeriparban

Barcza (1992) több oldalról is bizonyította, hogy a kárpótlás miatt megváltozott földterület, a megrendült pénzügyi helyzet, a belső kapcsolatok felbomlása miatt a privatizáció elkerülhetetlen volt. Ismertette a kincstári tulajdonban maradó gazdaságok helyzetét. Szakirodalmi hivatkozásokkal alátámasztva elemezte az addigi privatizáció tanulságait. Megállapította, hogy a privatizáció gyorsítása alkalmatlan lett volna a válságkezelésre. 1991 végéig az állami gazdaságokban meghatározó maradt az állami tulajdon aránya és igen csekély volt a dolgozói tulajdon. A földtulajdont tekintve elsőbbséget kapott a kárpótlás. A várható változásoknál a szerző vizsgálta a decentralizált privatizáció lehetőségeit, a zártkörű részvénytársaságok alapítását, a menedzseri és dolgozói kivásárlás kérdését.

Alvincz (1993) vizsgálatai szerint az élelmiszeripar privatizációja hozzájárult az államadósság csökkentéséhez, a hatékonyság javulására azonban kevés példa volt. Egyre nőtt a külföldi tulajdonosok súlya, a vertikális integráció kiépítése viszont elmaradt. Szükség lett volna ágazati privatizációs stratégiára. A kilencvenes évek elején a privatizációs bevétel több mint 40 százaléka az élelmiszeriparból származott. Az agrárvállalkozások nem voltak abban a helyzetben, hogy érdemben részt vehettek volna az élelmiszeripar privatizációjában.

Tóth (1992) ismertette a szocialista időszakban kialakult termelési, feldolgozási és kereskedelmi monopóliumok történetét. Szerinte a mezőgazdasági nagyüzemek is monopolszervezetként

viselkedtek a kistermelőkkel szemben. A politikai rendszerváltás után az államhatalmi rendszer a magántulajdont előtérbe helyezve folytatta azt a folyamatot, amelyet már a rendszerváltás előtt megkezdtek. A monopolizáltság – mint a piacgazdaság egyik akadálya – felszámolásához a legfontosabb megoldásnak a privatizációt tartotta. Az élelmiszeripart túlkoncentrálnak és túlspecializálnak tartotta. Felhívta azonban a figyelmet a mezőgazdaságban a földköltségek áremelő hatására és a nagyüzemi kapacitások kihasználatlanságára és az alacsony jövedelmezőségre. Mindez az átalakítás fokozatosságát indokolta volna. Annál is inkább, mert a korábbi dolgozók nagy része bérmunkás szemléletű volt, a vezetők közül pedig sokan hivatalnok szemléletűek voltak. **Z. Kiss (1992)** Felvetette, hogy a kistermelők a nagyüzemekben keresztül történő értékesítés során kevésbé voltak kiszolgáltatottak, mintha közvetlenül kerültek volna kapcsolatba a monopolizált felvásárlókkal. A hazai termelők védelme érdekében szorgalmazta az import vámok bevezetését.

Balogh et al. (1992) vitaírásukban *Tóth A. Ernő* véleményével szemben bizonyították, hogy a magyar élelmiszeripar koncentráltasága hasonlított Dániához. Nagy Britanniához képest is csak néhány szakágazatban volt nagyobb a hazai koncentráció. Az EK-ban pl. lényegesen nagyobb méretű tejüzemek fordultak elő, mint Magyarországon. A termelőszövetkezetek élelmiszeripari tevékenységét megőrzendő értéknek tartották. *Tóth A. Ernővel* vitázva állították, hogy a magyar élelmiszeripar nemhogy túlspecializált lett volna, hanem a specializáció növelése volt indokolt. Az exportképes nagyvállalatok lebontása rontotta volna a teljes agrárszféra piaci helyzetét. A szerzők leszögezték: a magyar mezőgazdaság fejlődésének egyik kulcsa az élelmiszeriparban volt. Veszélyesnek tartották a privatizáció örve alatt az életképes vállalatok lebontását.

Több írás foglalkozott az egyes ágazatok (dohányipar, húsipar, cukoripar) privatizációjával. A dohányiparról **Borsos (1990)** és **Borsos et al. (1993)** munkáiból tájékozódhatunk. Elemezte a privatizációs lehetőségeket, a dohányipar helyzetét és tájékoztatott arról, hogy 1993-ra zárt pályázatokon szakmai befektetők vásárolták meg a dohánygyárakat, s általánossá vált a külföldi többség. 10-15 százalékos létszámcsökkenés következett be és a hazai dohánytermelés számottevően visszaesett. A húsipar helyzetét és a privatizációjának 1993-as állását **Alvincz, (1993)** ismertette. A vállalatok egyharmadát privatizálták, a halmozódó veszteségek miatt több vállalatot is felszámolás fenyegetett. A vertikális integráció kiépülésének nem sok realitása volt. A cukoriparban is megjelentek a külföldi befektetők, de 1993-ig többségi tulajdont nem szerezhettek, **Lakner (1993)** elsősorban a szakmai befektetői kör számára javasolta a külföldiek többségi tulajdonszerzés lehetőségének biztosítását, s a privatizáció gyorsítását.

A termelőszövetkezetek átalakítása

Herbst (1990) Az állam és a szövetkezetek viszonyának mélyreható elemzése során bizonyította, hogy első lépésként az államigazgatási állam lebontását, a jogállam kiépítését, majd megfelelő alkotmánymódosítást kellett volna végrehajtani. Ezt követően kellett volna megalkotni az új szövetkezeti törvényt, amelynek megalapozására konkrét javaslatokat is tett.

Csete et al. (1990) vizsgálták a hazai agrárviszonyok fejlődését, a nemzetközi tapasztalatokat, a várható gazdasági, politikai és jogi változásokat, s a már létrejött magángazdasági formákat. Megállapították, hogy az utóbbiak rászorultak valamilyen szövetkezeti szolgáltatásra. Ennek bizonytalansága is szerepet játszott a magángazdálkodók várakozásában, hezitálásában. Úgy látták, hogy a termelőszövetkezeteket a tulajdonosok, magánvállalkozók szövetkezetévé kellett volna formálni. Ez végbemehetett volna a termelésre szövetkezett gazdaságok beszerző, termelő, feldolgozó, szolgáltató, értékesítő szövetkezetté történt átalakításával is.

A legjobban gazdálkodó szövetkezetek példái igazolják, hogy a szervezeti keretek csak türelmes munkával, nagy szakmai felkészültséggel és hosszabb idő alatt bonthatók le termelés-visszaesés és eszközpocskékolás nélkül. **Markovszky (1990)** e munkához elengedhetetlen feltételnek tartotta az új szövetkezeti törvényt, amely a szövetkezetek egyenrangúságát és hosszú távú jogi stabilitását garantálta volna. A törvény hiánya felgyorsította a szövetkezetek gazdasági társaságokká való alakulását annak minden konzekvenciájával együtt. A szerző sorra vette a belső vállalkozások, illetve a szövetkezetek egésze vagyoni társasági formákká alakulásának jogi és gazdasági lehetőségeit, előnyeit és hátrányait.

Karalyos (1991) szerint már az átalakulás átmeneti időszaka is másféle vezetési tudást és képességet igényelt, mint a korábbi rendszer. A szövetkezeti tagság jelentős része nem rendelkezett a vállalkozáshoz, magángazdálkodáshoz szükséges feltételekkel. A mezőgazdasági szövetkezetek átalakításában a fokozatosságnak alapvető követelményként kellett volna érvényesülni. A termelőszövetkezetekben a „bekerítettség” érzése volt jellemző. Ezt a „zöldbárózás” terjedése, a földhasználati viszonyok bizonytalansága és a gazdasági helyzet általános romlása fokozta. A törvények késlekedtek, az értékesítési nehézségek fokozódtak és a műszaki háttér leromlott. Felvetette, hogy a szövetkezeti törvényben megrajzolt nyugat-európai típusú szövetkezeteknek Magyarországon hiányosak voltak a gazdasági-társadalmi és intézményi feltételei. Felvázolta az átalakulás lehetséges irányait. Így a nagyüzemek gazdasági társaságokká alakulását, a tagok egy részének kiválását és önállósulását, és új típusú szövetkezetek létrejöttét. Véleménye szerint szükségszerű lett volna a szövetkezetek vagyonának egyben tartása. *Ennek egyik útja a holding rendszer szervezése, s ezen belül társasági formában szerveződő belső vállalkozások létrehozása lehetett volna.*

Karalyos (1992a) és **(1992b)** úgy vélte, hogy az átmeneti törvény privatizációs céljai megváltoztatták a szövetkezeti vagyon tulajdonosainak körét, elszakították egymástól a tulajdoni és használati viszonyait. Azt prognosztizálta, hogy a termelőszövetkezetek többsége a szövetkezeti formát választotta volna. Megjegyezte, hogy a törvény nyitva hagyta az utat a termelő típusú munkaszövetkezetek előtt.

Szabó (1993) a holdingok jellemző vonásai közül a rugalmasságot, az összetettséget és a változó körülményekhez való alkalmazkodóképességet emelte ki. Az új agrárpiaci környezethez való alkalmazkodás során a termelőszövetkezetek körében egyre népszerűbb lett a holding. A formáció

ugyanis alkalmas a nagyüzem és kisüzem előnyeinek egyesítésére is. A szerző véleménye szerint a családi farmok integráció nélkül nem lettek volna képesek megállni a lábukon. A nagyszövetkezetek holdinggá alakulása tranzakciós költség megtakarítással jár és biztosítja a magángazdaságok kialakulását, megerősödését. Javaslatokat tett a holdingszervezésre és felhívta a figyelmet a formáció természetéből fakadó veszélyekre is

Tenk et al. (1992) és **(1993)** példaként vizsgálták és elemezték a korábbi termelőszövetkezetből szervezett vállalatcsoport kialakulását, s eredményeit. Az új társaságok és magánvállalkozások működtetésében, pénzügyi regulációjában a befektető társaságként létrejövő részvénytársaságnak meghatározó szerepe volt. Vagyonát (amit a korábbi termelőszövetkezetől kapott) különféle társaságokban működtette. A földtulajdon nem az Rt-hez, hanem az átalakult szövetkezethez került. Az Rt gazdálkodása stabil volt, az értékesítési gondokkal küzdő társaságok tevékenységét módosították, szükség szerint megszüntették.

Szakál (1992) véleménye szerint a földdel kapcsolatos törvénykezés a nyugati országokban a klasszikus kapitalizmust idézte. Kísérletet tett egy korszerűbb felfogás szellemében a magyar szabályozás megalapozására. A szövetkezetek átalakulása kapcsán kiemelte, hogy a termelőszövetkezetek hasonlókká váltak az állami vállalatokhoz, rendkívül változatos formákat öltöttek. Ezért tévhitnek tartotta azt az elképzelést, hogy a szövetkezetek egy egységként átalakíthatók lettek volna. A tanulmányhoz **Alvincz (1992)** szól hozzá, aki úgy vélte a saját földtulajdonon történő gazdálkodás kerül majd előtérbe.

Gyergyói (1992) szerint a működőképes termelőszövetkezetek várhatóan a szövetkezés folytatását választják. Vizsgálta a kárpótlás helyzetét is. Az előzetesen kijelölt földterületnek a 15 százalékára jelentettek be igényt azok, akik gazdálkodni is kívántak rajta. Véleménye szerint megjelenhetnek majd azok az egyéni gazdálkodók, akik tudás és pénz birtokában versenyképesek lehetnek volna az importált élelmiszerekkel szemben. Szerinte az életképes nagyüzemek termelését a válságkezelés érdekében is biztosítani kellett volna.

Horváth (1992) szerint a kormány agrárprogramjának céljai egyértelműek és világosak voltak. Hiányoztak azonban a végrehajtáshoz szükséges eszközök. A termelés tulajdonosi oldalán csekély változások történtek 1991-ben. Összeomlott viszont az agrártermékek felvásárlási rendszere. A felvásárlási árak csökkenése mellett jelentősen (25%) nőttek az élelmiszerárak, az infláció 37-38% volt. A termelőszövetkezetek akkori 300 milliárd forintot kitevő vagyona nem termelt eredményt. 580 szövetkezet veszteséges volt, 600 pedig fizetéképtelen, felgyorsult a vagyonfelélés.

Domokos (1992) bizonyítja, hogy az akkori szövetkezetek nem voltak kolhoz-típusúak, s nem alkottak monolitikus egységet. Véleménye szerint a szövetkezetekkel kapcsolatban a rendszer-váltás utáni bizonytalanság tartós és mély válsággá súlyosbodott. Tartóssá vált a vagyonfelélés és vagyonvesztés, jelentősen nőttek a műveletlen szántóföldek. A kedvezőtlen adottságú területeken

a támogatások megszűnése következtében a nagyüzemekben és a kistermelésben számottevően csökkent a termelés. Kedvezőtlen volt a nagyüzemi szakemberek és vezetők elbizonytalanodása, pályaelhagyásuk, súlyos konfliktusaik veszélyeztették a szövetkezetek átalakulásának lebonyolítását is.

A FAO és az Európai Gazdasági Bizottság 1992 nyarán, 20 ország részvételével, tanácskozást tartott Gödöllőn a termelőszövetkezetek életképes egységekké történő átalakításáról. **Szakál et al. (1992)** A résztvevők egyetértettek abban, hogy az átalakításnak több – általuk is megfogalmazott – feltétele volt. Ajánlották, hogy legyen lehetőség pénzbeli kárpótlásra is a termőföld fizikai visszaadása helyett. Úgy látták, hogy a családi gazdaságok a szövetkezeteknél rugalmasabban és hatékonyabban alkalmazkodtak. Ezért nagyobb méretű családi gazdaságok támogatását is javasolták. Állást foglaltak abban is, hogy az életképes családi jellegű vállalkozások kialakulásáig, más vállalkozási formák is jelentős szerepet játszhattak volna.

Magda et al. (1993) tanulmánya 43 termelőszövetkezetre kiterjedő 1992. évi felmérésen alapul. Azt találták, hogy az üzletrészek fele 100 ezer forintnál kisebb volt. Az FM felmérése szerint az új tulajdonosok közel 60 százaléka nyugdíjas és kívülálló volt. A szerzők által vizsgált szövetkezetekben hosszabb távon csak a dolgozók fele foglalkoztatható. Az átalakulás utáni formációkról a megkérdezettek 4 százaléka látta megalapozottnak a magángazdaságok alakítását. Vizsgálták azokat a tényezőket, amelyek miatt a megkérdezettek továbbra is ragaszkodtak a szövetkezeti formációhoz.

Gazdag (1992) leszögezte, hogy a korábbi szövetkezeti modellnek számos hiányossága volt, de a modern technikához illeszkedő nagyüzemeket hozott létre. Az ellenük irányuló támadások a hatékony tömegáru termelést veszélyeztették. A családi farm önmagában nem lehetett volna megoldás. (Ld. a fejlődő világ törpegazdaságait és a lengyel kisparaszti gazdaságokat.) A nyugati családi farmok csak jelentős állami támogatás mellett maradtak fenn, s a cél ott is a területi és ágazati méret növelése volt. A szövetkezetek a nyugati mezőgazdaságban a forgalom szférájában terjedtek el. A tulajdonrendezés ideális elve „a föld azé, aki megműveli” lehetett volna. Valójában nem ez történt. A szerző javaslatot tett egy olyan modellre, amelyben a 100 hektár feletti területtel rendelkező családi farmok a nagyüzemek mellett működtek volna. Részletesen kifejtette az ehhez szükséges feltételrendszer sarokpontjait.

A kistermelés átalakulása, családi gazdaságok

Az 1990-93 közötti időszakban a Gazdálkodásban sok olyan írás jelent meg, amelyek felmérésekre, kutatásokra alaposan vizsgálták: hogyan alakulhatott volna át a kistermelés egyéni magángazdálkodássá, s hogyan válhattak volna a családi gazdaságok az agrárszektor meghatározó szereplőivé. Széleskörűen elemezték e folyamatokat akadályozó tényezőket.

Csete (1990), (1991) az ország különböző területeire kiterjedő kérdőíves- és interjú felmérés alapján megállapította, hogy 1989-ben még az önálló családi gazdaságok is csak 4 hektár körüli, többnyire

bérelt területen gazdálkodtak alacsony gépesítettség mellett. A megélhetésben az állattenyésztésnek meghatározó szerepe volt. A mezőgazdaságból származó jövedelem aránya és a képzettség szintje egyenes arányban állt egymással. A gazdák a jövedelmi biztonság javításában, a kiszámíthatóbb piaci viszonyokban, a föld- és a gépvásárlás támogatásában vártak volna segítséget az agrárpolitikától. Összességében „...jól érezhető volt a gazdálkodók várakozása, a bizonytalanságtól és a kockázattól való félelme.”

A szerző 1990-ben is folytatta a vizsgálatot. 20 százalékponttal nőtt ugyanabban a mintában a főfoglalkozású gazdák aránya. Körükben határozott igény mutatkozott a földtulajdonhoz jutásra, s további területek bérbérvételére. A gazdák gondjai nem csökkentek. Ezek főként a jövedelmezőség romlásához, a hátrányos pénzügyi feltételekhez és a bizonytalansághoz kapcsolódtak. A válaszadók döntő többsége szükségesnek tartotta a magántulajdonon alapuló szövetkezést.

Kanizsay (1990) veszélyesnek tartotta a fejlett országok agrárpolitikájának másolását. Felhívta a figyelmet a kampányszerű privatizáció nyomán bekövetkező termelés- visszaesésre és áremelkedésre, s arra, hogy megfelelő szakértelem nélkül vállalkozó farmerek elképzelhetetlenek. Minősítésükre, érdekvédelmi szervezeteikre konkrét javaslatokat is tett.

Tóth (1990) szerint piacgazdaságban a szabályozást a hatékonyság követelményének rendelik alá és szociálpolitikával egészítik ki. 1990-ben a magyar termelők mutattak bizonyos hasonlóságot a nyugati családi gazdaságokkal, de különböztek abban, hogy a nagyüzemekhez kötődtek, integrálódtak. A szerző rendszerezte ennek a fő okait, s megállapította, hogy „a közeljövőben nincs kilátásunk arra, hogy egy nyugati mintájú családi gazdasági, vagy vállalkozási formákat rövid időn belül létrehozhatunk.” Ennek ütemét és módzatait a mezőgazdasági dolgozók hatáskörébe kellett volna utalni.

Sebestyén (1991) egy 1982-91 között, az EK 12 tagországában végzett, a családi gazdaságok alkalmazkodó képességének feltárását célzó kutatásról számolt be. Vizsgálták azt is: hogyan fogadták volna, a gazdák a KAP keretében tervezett termelés- és támogatáscsökkentést. A gazdaságok három csoportra különültek el. Egyharmadukra piac-orientáció, üzleti jellegű ártermelés, bővítés-fejlesztés jellemző. A termelés és környezetterhelés terén ők voltak a meghatározó szereplők. A második–hasonló nagyságrendű–csoport már korábban is a mezőgazdálkodás csökkentését tervezte, a nem mezőgazdasági tevékenységek irányában mozdult el. A harmadik csoportba a stabilan újratermelő, nem bővítő gazdaságok tartoztak. A diverzifikáció mindhárom csoportban fontos és tartósan fennmaradni látszó irányzat volt.

Németh (1991) hivatkozott az amerikai gazdaságkutató intézetek közléseire, miszerint a (200 hektár körüli átlagméretű) családi farmok egyre kevésbé voltak korszerű üzemformának tekinthetők az USA-ban. Ezt a képzett munkaerő elégtelen száma, a földterületek hatékonysági korlátai is

alátámasztották. A korszerű beruházások, kutatási eredmények alkalmazása is a nagyobb üzemekben volt eredményesebb. A hazai előrelépés kis-közép és nagyüzemek keretében, az integráció, kooperáció, specializáció követelményei szerint történhetett volna.

Fehér et al. (1991) hangsúlyozták a családi gazdaságok üzemi jellegét, áruterelési irányultságát, s a családi munkaerő és az egyéb források jobb kihasználásában való érdekeltységüket, amit az 1 főre jutó bruttó jövedelem fejez ki. Ennek megfelelően folytattak kutatást Észak-Magyarországon 1989-90-ben, s tárták fel a családi gazdálkodás helyzetét, kialakulásának akadályait. Az elmaradott agrárterületeken az átlagosnál lényegesen hosszabb ideig tartott volna a családi gazdaságok térhódítása és stabilizálása. A kényszerpályás, erőltetett „vállalkozás” veszélyes útnak tűnt. A családi gazdaságok fogalmáról vita bontakozott ki. **Cseresné (1991)** hiányolta a családi gazdaság alsó méretkorlátjának a megjelölését és vitatta, hogy az 1 főre jutó bruttó jövedelem alkalmas lett volna a családi gazdaságok érdekeltégi centrumának szerepére. **Fehér (1992)** viszontválaszában javaslatot tett a családi gazdaságok alsó és felső méret határainak megállapítására szolgáló módszerekre. Más szerzőkre is hivatkozással fenntartotta korábbi véleményét a családi gazdaságok érdekeltégi centrumával kapcsolatban. **Cseresné (1992)** hozzászólásában *Max Weber* véleményével *Csajanov* álláspontját állította szembe, s változatlan meggyőződése volt, hogy a családi gazdaságon belül a háztartás és az áruterelés nem válik szét, s a korábbi háztáji gazdaságokat is családi gazdaságnak tekintette.

Harcza et al. (1992) alapos gazdaságtörténeti elemzés és az 1991. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás alapján vonták le következtetéseiket. Ez utóbbi szerint a kistermelők 2,5 százaléka állította elő a termelési érték 23 százalékát. Ők 34 ezren mezőgazdasági vállalkozóként gazdálkodtak. A szerzők leszögezték: nem volt realitása annak, hogy a vállalkozói réteg néhány éven belül meghaladta volna a többszázvezres nagyságrendet. A nagyobb méretű, állattenyésztésre szakosodott gazdaságok egyik fő gondja a földhiány volt. A következő gondot a gépesítettség igen alacsony szintje jelentette. Ez utóbbi problémát az akkori olcsó munkaerő kínálat részben ellensúlyozta.

Szakál (1993) részletesen elemezte a nyugati családi gazdaságok történetét és ezen formáció lényegét. Például a családi gazdaság a társas vállalkozás egyik formája, s nem azonosítható a kisüzemmel, nem csupán tőkehasznosító vállalkozás és nem miniatűr nagyüzem. Úgy látta, hogy Magyarországon – a feltételek hiánya miatt – a mezőgazdaság átalakítása hosszabb időt igényelt volna.

Harcza (1993a) és **(1993b)** szerint a nagyüzem és a kistermelés több évtizedes együttműködése a megváltozott viszonyok között sem kerülhető meg. Szoros kapcsolatot találtak a korábban földtulajdonnal rendelkező családi háttér és az utódok kistermelésben való részvétele között. A kisgazdaság létrehozásának forrásai közül a munkahelyi jövedelem, a kisgazdaságból származó jövedelem és a nagyüzem támogatása volt a legjelentősebb. A kistermelésben egyre meghatározóbb lett az áruterelés. A tevékenység súlya a mezőgazdasági áruforgalmon belül növekedett. Ez az arány a jobban gépesített kisgazdaságokban jóval meghaladta az átlagot. A nagyobb gazdaságok tulajdonosai képzetebbek – korábbi nagyüzemi szakemberek – voltak. A magasabb áruterelési aránnyal rendelkező

kisgazdaságok piac- és költség-érzékenyebbek voltak. A vegyes profilú gazdaságok jobb jövedelmezőséget értek el. Az 1,4 millió kisgazdaság jelentős része még a kilencvenes évek elején is kötődött a nagyüzemekhez. A falvakban a kistermelés egyre jelentősebb lett a megélhetési stratégián belül.

Foglalkoztatási feszültségek, agrár- és falusi munkanélküliség

Tóth (1993a) és **(1993b)** megerősítette, hogy a viszonylag magas agrárfoglalkoztatás drasztikus csökkenése a mostoha adottságú térségekben élőköt sújtotta a legerősebben. A létszámcsökkenés a nyolcvanas évek második felében jelent meg, de 1990-91-ben drámai mértékben felgyorsult, elsősorban a képzetlenebb és idősebb korú dolgozók körében. A veszteséges nagyüzemekben az átlagkeresetek a minimálbért sem érték el. Kedvező feltételek híján sem a privatizációtól, sem a kisvállalkozások ösztönzésétől nem várható a foglalkoztatás növelése. A foglalkoztatási gondok és a munkanélküliségi mutatók regionálisan jelentősen eltértek. Felhívta figyelmet arra is, hogy a regisztrált munkanélkülieken felül jelentős volt a rendszeren kívül rekedtek száma. Vizsgálatai szerint a tömeges munkanélküliség azokban a térségekben volt jellemző, amelyekben a foglalkoztatási feszültségek már hosszabb ideje fennálltak. A gazdaság stagnálása miatt az álláskeresők alig 5 százaléka számára volt elhelyezkedési lehetőség. A munkanélküliek között a fiatalabb korosztály túlsúlya érvényesült. 1990-93 között négyszeresére nőtt az állástalan agrárdiplomásók száma. Az agrárfoglalkoztatási feszültséget az ágazat tulajdoni-szervezeti átalakítása nagymértékben súlyosbította. *Tóth* javasolta a mezőgazdasági termelés állami támogatással történő fenntartását, a kritikus térségekben gazdálkodók adó- és kamatpreferenciáját, atípusos foglalkoztatási formák bevezetését.

A kedvezőtlen adottságú, marginális területek kezelése

Dörgai (1990) rámutatott az aktív keresők alacsony arányára azokban az elmaradott térségekben, amelyekben a mezőgazdaság volt a fő foglalkoztató. A nagyüzemekben új veszteségforrássá és a munkaerő kibocsátóvá váltak a nem mezőgazdasági tevékenységek. A labilis gazdasági helyzetet csak az állami támogatások tartották vissza az összeomlástól. A nagyüzemi vezetők sem a mezőgazdaság, sem pedig az alaptevékenységen kívüli tevékenység fejlesztésére nem láttak lehetőséget. Nagyobb arányú munkaerő kibocsátásra lehetett számítani, s a szóban forgó térségek gondjaira az üzemformák megválasztása egyedül nem jelenthetett volna megoldást.

Gergely (1990a) és **(1990b)** szerint az 1,2 millió hektár alacsony szinten hasznosított gyepterületnek mintegy a felén lehetett volna energiaerdőt telepíteni. E területek hasznosításában az erdészet és a gyepre alapozott állattenyésztés volt versenyben. Utóbbinak a pozíciói egyre kétségesebbé váltak. Előbbiek esetében a kisvárosok és a kisebb ipari-szolgáltató üzemek biomasszára alapozott helyi energiaellátása perspektivikusnak tűnt. Sorra vette az erdőhasznosítás társas gazdálkodási formáit: az erdő-szakcsoportot, az erdő-részvénytársaságot, az erdőbirtokossági társulást és az erdőszövetkezetet. Kitért ezek lehetőségeire és akadályaira, valamint működési szabályozásukra.

Guba et al. (1990) ismertették, hogy Magyarországon a tömegtakarmány fogyasztó állatfajok takarmánybázisa is a szántóföldre tevődött át, holott a takarmányok közül a legelőfű volt a legolcsóbb. Ez a folyamat a nyugat-európai országok többségében is érvényesült, azonban ott intenzív kutatók indultak a gyepterületek nagyobb arányú és jobb takarmányozási célú hasznosítására. Hazai viszonyok között a szerzők számoltak azzal, hogy a kedvezőtlen adottságú területeken a nagyüzemi mezőgazdaság visszaszorul, s a kihasználatlan gyepterületek tovább nőnek. Számoltak továbbá a növekvő munkanélküliséggel is, ami átmenetileg több állattartó kisgazdaság megjelenése révén javíthatna volna a gyepterületek hasznosulását. Erre többféle megoldást ismertettek, például a tág térállásban telepített erdők legeltetését.

Azt átalakulás műszaki háttér

Vissyné (1990), (1991) a mezőgazdaság műszaki háttérét részben a meglévő eszközök hasznosítása, részben pedig az új eszközök beruházása, beszerzése oldaláról vizsgálta. Megállapította, hogy a birtokstruktúra váltásának egyik fő akadálya az eszközállomány túlzott koncentrációja, kis- és középüzemekben kihasználhatatlan kapacitásai. Ezek a vagyoniilag felosztott, de új szövetkezetek keretében közösen üzemeltetett megoldásokat indokolták volna. Az elavult, a nagyüzemek részéről értékesítésre felajánlott gépek nem jelentettek volna megoldást az új családi gazdaságok számára, ezért a hazai mezőgépfelújítást és gyártást az igényeiknek megfelelően gyökeresen át kellett volna alakítani. Az akkori falusi porták sem tűntek alkalmasnak a családi gazdálkodásra.

A nyolcvanas években a nyugati mezőgazdasági túltermelés nyomán bekövetkező jövedelemcsökkenés és beruházás-visszafogás a mezőgazdasági gépgyártást is súlyos helyzetbe hozta. A gépek iránti kereslet 1987-től indult be. A gépgyártók stratégiát váltottak, differenciálták termékkörüket és elkezdtek a kisebb teljesítményű traktorok gyártását. Árendeményekkel, hitelekkel, gépbérletek alkalmazásával élénkítették a piacot. Ösztönözték a géphasználati és gépkölcsönző szövetkezetek, gépközösségek és gépkörök szerveződését. A magyar mezőgépipar későn kezdte el az eladható termékek fejlesztését. Mind a volt szocialista, mind a belföldi piac más gépekre tartott volna igényt, s elmaradt a szervízhálózat kiépítése is.

Magda et al. (1992) Heves megyében folytatott vizsgálataik alapján megállapították, hogy az erőgéppark heterogén, a gépi beruházások visszaestek. A kistermelők gépesítettsége alacsony színvonalú volt, az elvettve használt gépek is a nagyüzemi selejtezésekből származtak. Véleményük szerint az új típusú gazdálkodás kialakulása hosszabb időt (5-10 év) követelt volna meg. Javaslatot tettek egy, Franciaországban alkalmazott géphasználati forma hazai bevezetésének megfontolására.

Válság, válságkezelés

Az 1991-re kialakult helyzetet súlyos, több ponton válságjelenségekkel terheltnek tekintették. Ezen belül a szovjet piac leállása, a hazai fogyasztás csökkenése és az alacsony világpiaci árak miatt megjelent az értékesítési válság. Hosszabb távon válsággerjesztő volt a termelőerők megújításának lassulása és a nagyüzemek vagyonszerelése is. A szerzők leszögezték: a mezőgazdaság munkaerő kibocsátóvá vált, s veszélyes téveszme volt azt hinni, hogy a más ágazatokból kikerülő foglalkoztatására is képes lett volna. A tulajdonrendezés politikai síkra került, s kárpótlási üggyé degradáltan komoly bizonytalanságot gerjesztett az agrártermelők körében. Az is károkat okozott, hogy a politika gyakran összekeverte a tulajdon- és az üzemformákat. A Magyar Agrárközgazdasági Egyesület választmánya ajánlásokat, javaslatokat fogalmazott meg az új agrárpolitikához. **Fehér et al. (1991)**

Szakál (1993) kifejtette, hogy a rendszerváltás előtt növekedési válság állt elő, mert a szerkezeti változások egyik módját egyoldalúan a másik rovására alkalmazták. A szélsőséges nézetek miatt ez a veszély a kilencvenes évek elején is fennállt. A szerző összefoglalta a mezőgazdaság korábbi sikereihez vezető intézkedéseket, majd a kialakult válság okait: a szakembereknek a régi struktúrákhoz való kötődését, a hatékonysági problémák kiéleződését, a szervezeteken belüli ellentmondásokat, a piaci problémákat, a környezetkárosítási veszélyeket, a nagyüzemek és a falvak közötti kapcsolatok lazulását. Szerinte a válságot súlyosbította, hogy nem alakult ki a mezőgazdaság szerkezetének világos, a többség által elfogadott jövőképe. Külföldi példákra hivatkozva, a magyar mezőgazdaság céljának megfogalmazását hiányolta.

Gazdag (1992) szerint a rendszerváltás után is folytatódott a forráskivonás a mezőgazdaságból. Az első kormány "nem tompította, hanem inkább erősítette a negatív tendenciákat, fokozta a bizonytalanságot." Úgy látta, hogy a mezőgazdaságnak nem több támogatásra, hanem a gazdasági környezet és a belső viszonyok megnyugtató rendezésére lett volna szüksége. Ideértve a feldolgozó, forgalmazó és termelő szféra integrációját is. Úgy kellett volna rendezni a tulajdonviszonyokat, hogy „a föld azé legyen, aki megműveli.” A hatásos válságkezelés feladatai a leendő kormányra maradnak.

Sipos et al. (1993) az MTA rendezésében tartott tudományos tanácskozást foglalták össze. A résztvevők megállapították, hogy a hosszabb ideje kibontakozó agrárválság a rendszerváltás után drasztikusan mélyült. 1990-93 között a politika rátelepedett a gazdaságra. A terápia érdekében megfogalmazták, hogy az élelmiszergazdaság jövedelemtermelő képességét helyre kell állítani, amelyhez növekvő központi források szükségesek. A keleti piacok visszaszerzésére, az agrár-, környezeti- és vidékfejlesztési politikák összehangolására, új agrárpolitika kidolgozására hangzottak el javaslatok. A szövetkezetekre vonatkozó, újabb kiválásokat lehetővé tevő törvénymódosítást és a külföldiek földtulajdon szerzését a többség ellenezte.

Fehér (1993) vizsgálatai szerint Észak-Magyarországon a régió egészére kiterjedő válság alakult ki a kilencvenes évek elején, amelyben az agrárválság meghatározó szerepet játszott. Ez a régió

kedvezőtlen adottságú, gazdaságilag elmaradott területein jelentkezett először és ott volt a legmélyebb. A válság mélysége összefüggött a mezőgazdaságból élők arányával és a munkanélküliség mértékével. Megjelent a bipoláris birtokszerkezet kialakulásának és az ésszerűtlen gazdálkodásnak a veszélye. A várhatóan extenzív mezőgazdaság hosszabb ideig munkaerő kibocsátó marad. A szerző szerint a válságkezelést nem lehetett a mezőgazdasági ágazat keretei között megoldani. Több ágazati politika összehangolt alkalmazására lett volna szükség.

II. 3. 3. 2. Vállalati szervezés és tervezés, munkaszervezés, ágazati kérdések

A vállalati szervezéssel és tervezéssel, valamint a munkaszervezéssel foglalkozó tanulmányok többségükben elsősorban a nagyüzemekben hasznosítható kutatási eredményekkel, alkalmazási javaslatokkal foglalkoztak. Pl. operációkutatási módszerek, vállalati tervezés korszerűsítése, stratégiai tervezés, bizonytalanság kezelése a tervezésben, hasznossági függvény alkalmazása, nomogram a gépbeszerzési változatok költségigényeihez, élelmiszeripari vállalatok szervezetfejlesztése, termelőszövetkezeti vezetők alkalmazkodóképessége, matrix séma a nagyüzemek szervezeti felépítésében, munkahelyi tényezők változása, gépüzemeltetési érdekeltségi rendszerek, stb.

Érdekességként jelent meg **Maton (1990)** írása. Ebben egy belga, sertéstartó családi üzem mindenre kiterjedő (technológia, könyvvitel, üzemgazdasági és piaci elemzés) bemutatására vállalkozott. Több további külföldi példa bemutatásával is találkozhattunk. Kísérletek történtek a múltbeli szervezési tapasztalatok felelevenítésére is. A témakörrel kapcsolatos írások közül azokat emeltünk ki, amelyek nagyobb részben a családi gazdaságok szervezési kérdéseit tárgyalták.

Memhölzerné et al. (1990) úgy látták, hogy a földtulajdonnal kapcsolatos vitákban fontos lehet a múltbeli, magántulajdonon alapuló modell birtokméretei és termelési szerkezete közötti összefüggések feltárása. Az 1935. évi mezőgazdasági összeírás adatainak vizsgálatából látható, hogy a kisméretű gazdaságok életben maradását a növénytermelés és állattenyésztés egymásra épülése biztosította. Egyedül a juhászat kötődött szorosabban a nagybirtokokhoz. A kifejezetten árutermelő állattenyésztés a 60 hektárnál nagyobb méretű gazdaságokban jelent meg. A kisgazdaságokban a kérődző állatfajok takarmányozását a gyepek és melléktermékek biztosították, a nagyobb birtokokon növekvő arányú volt az abrakfelhasználás. A szántóterületeken a kisgazdaságok inkább gabonát, burgonyát és zöldségfélét, míg a nagyobb méretű üzemekben ipari növényeket termeltek. A birtokméretek alakításánál hangsúlyozták a helyi érdekek primátusát, s az ökológiai-gazdasági törvényszerűsége épülő állami szabályozás szükségességét.

Székely (1992) tudományos alapossággal rendszerezte és ismertette a mezőgazdasági üzemek méreteit meghatározó méretökonomiai és más tényezőcsoportokat. Így a törvényi keretfeltételeket, a piaci hatásokat, a természeti tényezőket, a menedzsment színvonalát, a tőke ellátottságokat és a hitellehetőségeket. Elemezte az üzemformák (családi gazdaság, szövetkezet, gazdasági társaság)

hatékonysági tényezőit is. A rendszerváltás utáni időszak dilemmái közül részletesen foglalkozott a meglévő eszközök kihasználásának követelményeivel és a családi gazdaságok minimális méretének meghatározásával. Szerinte ez utóbbit a család megélhetésének jövedelemigénye szabja meg. A tanulmányhoz **Eck (1993)** több megjegyzést fűzött. Hangsúlyozta, hogy mielőbb meg kell határozni a családi gazdaság minimális méretét és azt, hogy a piaci viszonyok az üzemméret növelése irányában hatnak.

Magyari et al. (1992) szerint a munkaszervezés klasszikus módszereinek használhatósága megváltozott a hagyományos paraszti tudás megszűnt, a mezőgazdasági munka új minősége jelent meg, megnövekedtek az eszközökkel kapcsolatos ismeretek valamint informatikai robbanás történt. Ismertették a munkafolyamatok időanalízisével foglalkozó kutatásaikat.

A mezőgazdaság, az élelmiszeripar és az élelmiszer-kereskedelem ágazati szintű *elemzéseit* számos tanulmány reprezentálja. Szinte valamennyi ágazat jövedelmezőségi és piaci helyzetéről található egy-egy magas szintű munkát.

Borszéki (1991) vizsgálatai szerint a rendszerváltás környékén Magyarországon csak a gabonaféléknél, olajos magvaknál és a pecsenyelibánál mutatkozott jelentős komparatív előny. A termékfeldolgozás általában veszteségforrást jelentett a nyerstermékekhez képest.

Eck et al. (1992) a második világháború előtti szakirodalom feldolgozásából szűrték le, hogy a túlkínálattal küzdő, szűkülő piacokon, az egyes termőhelyeken termesztett növények speciális minőséget hordozó termékei jól értékesíthetők. Fontosnak tartották a sajátos hazai termőtájak feltérképezését és ezekre alapozott marketing munka elindítását.

Éliás (1992) véleménye szerint a búza, kukorica és a hústermelés esetében veszélyes a rugalmas piaci alkalmazkodás. Kedvező konjunktúra bekövetkeztekor ugyanis nehéz újraindítani a termelést. Az élelmiszeriparban viszont kifejezett követelmény a rugalmas piaci reagálás. Megfelelő piaci rendtartás hiányában azonban a kisméretű élelmiszeripari szervezetek gyors bukásra voltak ítélve. Az EK társulási szerződéstől sok munka árán jelentkezhettek bizonyos előnyök, az élelmiszerimport azonban komoly versenyhátrányokat jelentett sok magyar termék számára. Az EK-hoz korábban csatlakozott országok agrár-külkereskedelmében az agrárimport bővülése mindenütt gyorsabb volt, mint az exporté. Valószínűsítette, hogy az EK újabb országok csatlakozása esetén is erősen védi majd a korábbi tagországok mezőgazdaságát. Ugyanakkor óva intett az alapvető szántóföldi kultúrák termelésének és az erre épülő állattenyésztésnek a visszafejlesztésétől.

Dimény et al. (1992) és **(1993)** átfogó kutatás keretében több ágazat és kapcsolódó vertikum vizsgálatát végezték el. Megállapították, hogy a kilencvenes években fennállt a túltermelés veszélye. Ezért intervenciók alapot javasoltak, amelyet az állam és a termelők, illetve feldolgozók finanszíroztak volna. Az időszak elején mind az állami, mind pedig önszerveződő ágazati irányítás hiányzott.

A nyugati export-orientáltság miatt új marketing koncepcióra és stratégiára lett volna szükség. Ennek alapjaira a szerzők javaslatokat dolgoztak ki. Ismertették a gyümölcsle-termelés és -feldolgozás, a fűszerpaprika vertikum, a zöldség szárítmányok, a cukoripari vertikum és a növényolaj-gazdaság helyzetét és fejlesztési lehetőségeiket. Külön kitértek a marketing menedzsment kialakítására és modellt dolgoztak ki a hazai növényolaj-gazdaságra.

Csáki (1991) A hat kelet-európai kis ország súlya a nyolcvanas években, a világ agrárkereskedelmében folyamatosan csökkenő mértékű, az agrár-külkereskedelem egyenlege összességében negatív volt. Magyarország kivételnek számít a jelentős export-többletével. Itt volt a legmagasabb az élelmiszergazdaság súlya a teljes exportban. A külkereskedelem nagyobb részben KGST relációban bonyolódott, ennek részaránya Magyarországon volt a legkisebb. Nyugat-Európával folytatott agrárkereskedelemben az import volt a jellemző. A hat ország agrárpolitikájának alapvető vonása az önellátásra való törekvés volt a nyolcvanas években. Az évtized végére megszűnt, vagy megszűnőben van a külkereskedelem állami monopóliuma és lazult a korábbi kötött devizagazdálkodás. A szerző a bekövetkezett és várható változások alapján több forgatókönyv szerint vizsgálta az agrárkereskedelem várható alakulását.

Éliás et al. (1990) és Éliás (1990) szerint Magyarország a világpiacon jelenlévő exporttámogatás-verseny miatt sem érvényesíthette komparatív előnyeit. Sajnos, a magyar exporttermékek minősége és a szállítási megbízhatóság romlott, a reklamációk száma növekedett. Ebben a helyzetben új marketing stratégiát kellett volna kidolgozni, versenytársainkhoz képest kedvezőbb elbírálásra nem lehetett számítani. Az EK országokban erősödött az autarkúra törekvés és a mezőgazdasági termelés támogatása. Ugyanakkor több termékből készletek halmozódtak fel, ami árcsökkenést okozott. Más oldalról a GATT tárgyalások reményt keltenek egy olyan világkereskedelmi rend iránt, amelyben jobban érvényesülhetnek volna az egyes országok komparatív előnyei. Az exportorientált országokban változatlan maradt a mezőgazdasági kibocsátás növelése, míg az EK több országában megindult a termelés visszafogása. Az EK-ba irányuló exportunk csak meghatározott termékkörben tartható, illetve növelhető, s nem hanyagolható a közép-kelet-európai országok piaca sem. Az országokként differenciált piacokhoz való jobb alkalmazkodás kis-, közép- és nagyvállalatokból álló termelési és kereskedelmi szerkezetet követelt volna meg.

Az európai agrárközgazdászok hágai konferenciáján elhangzottak alapján **Szölke (1991)** úgy látta, hogy Európa nyugati felén az agrárstratégia a régi maradt. A nyugat-európai mezőgazdaságban hosszú távra tervezték a szubvencióra épülő parasztgazdasági üzemi szerkezetet. A szerző megálapította, hogy az EK-ban a természeti környezetet is terhelő, komoly állami támogatás melletti termékfelesleg keletkezett. Ezt Kelet-Európába tervezték exportálni. Az EK a rendszerváltás hatására nem szándékozott megnyitni a piacait a kelet-európai agrártermékek előtt. Az EK szakemberei a kelet-európai változásokat abból a szempontból vizsgálták, hogy mennyi agrárfeleslegük helyezhető el a térségben.

II. 3. 3. 3. Agrár-környezetgazdálkodás

A nyolcvanas évek közepétől egyértelművé vált, hogy a mezőgazdaság nemzetközi versenyképessége növelésének előfeltétele az alkalmazkodás stratégiájának és taktikájának kidolgozása, alkalmazkodása lett volna. **Láng (1990)** rendszerszemléletű megközelítésben vizsgálta a természeti környezethez, a meglévő technológiai adottságokhoz, a társadalmi-piaci lehetőségekhez való alkalmazkodást a rendszerváltás után. A globális felmelegedés növeli hazánk aszályérzékenységet, ezért az öntözés mellett jobban kellett volna gazdálkodni a természetes csapadékkal is. A légköri széndioxid tartalom csökkentését erdősítéssel és a talaj humusztartalmának növelésével lehetett volna elérni. Sorra vette a rendszerváltás után várható földhasználati, termelési változásoknak a természeti környezetre gyakorolt hatásait. A tulajdonosi érdekeltség, a kisebb táblaméret, a kevésbé koncentrált állattenyésztés több vonatkozásban pozitív hatásait prognosztizálta. A valószínűsíthető negatív hatások csökkentésére a szaktanácsadás és a szakismeret kiterjesztését, az előrejelző hálózatok kiépítését javasolta

Magyarországon az ipari és mezőgazdasági környezetkárosítást a nyolcvanas években kisebb mértékűnek találták, mint a volt szocialista országokban. A környezet romlása a nyugati országokban is folytatódott. Az NSZK-ban a környezeti degradálódás kára évente a GDP 6 százalékára rúgott. Hasonló veszteség érthette Magyarországot is. **Simai (1992)** rendszerezte – a két évtizedre visszanyúló – környezetpolitikai kezdeményezések szakaszait. Magyarországon a hetvenes évektől tartó második szakasz a rendszerváltásig még nem ért véget. Erre az irreális célok és az elégtelen végrehajtási eszközök voltak jellemzők. Ismertette a környezetvédelmi törvény előkészítését és megalapozását szolgáló munkájukat, s az általuk javasolt, a fenntartható fejlődést szolgáló tennivalókat, intézkedéseket.

A kilencvenes évek elején a kemikáliák használata visszaesett, ami környezetvédelmi szempontból nem volt kedvezőtlen. Új paradigmára, az agrár- és környezetgazdálkodási politika összehangolására volt szükség. A szerző a rendszerváltás utáni változások környezetgazdálkodási hatásait vizsgálva megállapította, hogy a földvédelmi szemlélet sok tekintetben a régi maradt, a korszerűsítést célzó ösztönzők és szabályok késlekedtek. Veszélybe került a talajok tápanyagtökéje és nem épült ki az integrált növényvédelem rendszere sem. Változatlanul gondot jelentett a hígtrágya kezelése és elhelyezése. Az élelmiszeripar vízpazarló, a korszerű hulladékkezelés megoldatlan volt. **Szabó (1993)**.

A földprivatizáció és a szervezeti változások alapjaiban érintették a korábbi legnagyobb agrárkörnyezeti beruházásokat, a meliorációt. **Fehér et al. (1993)** szerint az átalakuló mezőgazdaságban újra kellett értelmezni a melioráció szerepét és fogalmát. A kilencvenes évek elején a talajok romlását nem lehetett pusztán agrotechnikai eszközökkel elkerülni. A szerzők úgy látták, hogy a meglévő meliorációs létesítmények működtetése és fenntartása veszélybe került. A korábbi agromelioráció fogalmat bővíteni kellett volna a természeti erőforrások fenntartását szolgáló tevékenységekkel. A környezetvédelmi politikán belül új meliorációs koncepciót kellett volna érvényesíteni. Ennek

keretében az agromeliorációs beavatkozások a termékenyebb területek koncentrálnának. A kedvezőtlen adottságú területeken csak az állami érdeket szolgáló, a természeti erőforrásokat védő melioratív eljárások valószínűsíthetők.

II. 3. 3. 4. EK társulás – EU csatlakozás

A magyar agrárgazdaság előtt példátlanul nehéz feladat áll az EK-hoz csatlakozás terén. Ez alapvetően az adósság miatti export aktívum kényszerével és az EK országok számára érzékeny termékekből történt többletermeléssel, illetve a mezőgazdaság nyílt krízisjelenségeivel függött össze. Az agrárpolitikai célok egymásnak ellentmondtak, a végrehajtáshoz szükséges eszköztár hiányos volt. **Halmi (1992)** részletesen vizsgálta a magyar EK társulási szerződést és annak várható hatásait. Sok magyar termékre adtak vám- és leföldözési kedvezményt, viszonzásul szűkebb termékkörre és kisebb mértékű kedvezményeket kellett a magyar félnek biztosítani. A szerződés jelentősége vitathatatlan volt, de nem változott meg Magyarország „kívülálló” pozíciója. A kereskedelmi könnyítések hatása termékcsopontonként differenciált, s 1992-ben még nem voltak pontosan számszerűsíthetők.

Az EK termelői árai általában a világpiaci árak fölött helyezkednek el. **Mészáros et al. (1991)** azonban felhívták a figyelmet a termékenként igen differenciált áreltérítésekre. Termékenkénti eltérések az egyes országok között is előfordultak, s időbeni ingadozás is megfigyelhető volt. A rendszerváltás környékén a magyar termelői árak az EK árainak a 37-94 százalékát érték el. Sertéshúsnál például csak 6% volt az eltérés. Magyarország és az EK közötti árkiegyenlítés csak termékenként volt értelmezhető, s eltérő időigényt jelentett meg. Az árkiegyenlítés miatti fogyasztói áremelkedés megfelelő béremelést követelt volna. Az élőmunka költség akkori viszonylag alacsony szintje a munkaigényes termékek arányának növekedését követelte volna meg Magyarországon.

Borszéki (1991) szerint Magyarországon a személyi jövedelmek adóztatása lényegesen magasabb volt, mint az EK-ban. A közösségben – a hazaival szemben – a vállalatok és a gazdasági társaságok adóztatása egységes volt, s a nyereségadó mértéke csak a legfejlettebb országokban érte el a magyar szintet. Több hazai adónem ismeretlen volt az EK-ban. A magyar általános forgalmi adókulcs lényegesen meghaladta a közösségi átlagot. Ugyanez vonatkozott a társadalombiztosítási járulékra is. A magyar adóbevételek a GDP 62%-át tették ki, az EK 40% alatti értékével szemben.

Csendes et al. (1991) előrebozsátották, hogy az EK-hoz csak azonos típusú gazdasági rendszerek csatlakoztathatók. Hazánk esetében előfeltétel volt a magántulajdon helyreállítása és a piacgazdaság kiépítése. Ugyanakkor hangsúlyozták a földigényes kultúráknál a nagybani termelés versenyelőnyét. Magyarország pozíciója rosszabb lett volna, ha a belépés időpontjáig a termelési színvonal visszaesett volna. Javasolták, hogy ne a világpiaci árakat, hanem azok arányait célozza meg a hazai árpolitika. Felhívták a figyelmet arra, hogy a határok megnyitása jobban növelte volna a feldolgozóipari termékek import versenyét, mint agrárexportunk lehetőségeit. Tézisszerűen összefoglalták a csatlakozásra felkészülés legfontosabb teendőit, illetve az intézkedések várható hatásait.

Mészáros (1991) az 1965-85 közötti időszakra vonatkozóan megállapította, hogy a mezőgazdasági termelés növekedési üteme Magyarországon számottevően meghaladta az EK-ban mért értéket. A termelékenységi mutatók (teljes termelékenység, munkatermelékenység és tőketermelékenység) azonban lényegesen elmaradt azoktól. A technológiai fejlődés az EK-ban és Magyarországon egyaránt föld- és munkaerőmegtakarító volt. Kimutatta, hogy a nyolcvanas évek közepén a magyar mezőgazdaságnak kompetitív előnyei voltak az NSZK-hoz képest, ami alapvetően a hazai nagyüzemek kedvezőbb költséghatékonyaságából eredt.

Dorgai et al. (1991) vizsgálatai szerint Az EK-ban a hetvenes években csökkent mezőgazdaság nemzetgazdasági súlya. Magyarországon a nyolcvanas évek végén kétszer annyian éltek a mezőgazdaságból, mint az EK-ban, de több tagországban előfordultak a magyarországinál magasabb arányok is. A közösség átlagában a mezőgazdaságból élők 75 százaléka tulajdonos volt és jelentős arányt képviselt a családi munkaerő. Komoly gondként jelentkezett a gazdák elöregedése. A mezőgazdaság lakosságmegtartó képessége – a birtokszerkezettől és az üzemi struktúrától függetlenül – minden tagországban csökkent. A birtokstruktúra átalakításának ösztönzéséhez az egyes tagországokban eltérő utat követtek. Átlagosan az összes terület közel felét az 50 hektár feletti birtokok foglalták el. A szerzők felvetették, hogy az EK mezőgazdasági termékfeleslegeire tekintettel számolni kellett azzal is, hogy a csatlakozásunk a magyar termelés visszafogásával és növekvő foglalkoztatási gondokkal járhat.

Kóbor et al. (1992) vizsgálták és rendszereztek azokat a tényezőket, amelyeket Magyarországnak az EK-hoz való közeledés során figyelembe kellett venni. Így az EK nettó élelmiszer-exportőr voltát, az élelmiszerfogyasztás szerkezeti változásait, az ételmezés- egészségügyi követelmények szigorítását, a kereslet diverzifikációját, az EK tagországok élelmiszeriparának és -kereskedelmének a koncentráltóságát, a környezettudatosság növekedését. Elemezték a magyar élelmiszeripar versenyképességét akadályozó tényezőket, s feladat-ajánlásokat fogalmaztak meg az EK-hoz történő csatlakozás előkészítéséhez.

A Magyarországon is egyre jobban terjedő földbérletek ésszerű megoldásainak alkalmazása érdekében **Enese (1993)** megvizsgálta az EK tagországok helyzetét. Azt találta, hogy a 70-es, 80-as években az egyes országok között jelentős különbségek (8-68%) voltak a bérelt mezőgazdasági területek arányaiban. Ugyanígy eltértek a jogszabályok, bírósági eljárások, és a bérleti szerződések közigazgatási ellenőrzései, valamint a bérletek tárgyai (egész farm, földdarabok) is. Több országban meghatározták a minimális bérleti időt, ami 1-től 15 évig terjedt. Más országokban a maximális időt szabályozták (10 és 30 év között). A bérleti szerződések prolongálása tekintetében is eltérő szabályozás érvényesült. Országonként eltérő, de általában körültekintő szabályok voltak érvényben a bérleti viszony örökölhetőségéről, a földbérlethez szükséges képzettségről, a bérleti díjakról. Viták folytak a bérleti törvények harmonizációjának szükségességéről. A szerző javaslatokat tett a hazai viszonyok rendezésére.

II. 3. 3. 5. Falusi életkörülmények

Enyedi (1991) a rendszerváltás hatására a magyar falvak közötti különbségek növekedését valószínűsítette. A településeket érintő változásokat a politikai-társadalmi rendszerváltás, a gazdasági szerkezetváltozás és az urbanizációs szakaszváltás csoportjaiba sorolta. Az első csoport nyomán a falvak autonómiájának (gazdasági értelemben is) növekedése, a helyi társadalom újraszerveződése és az önkormányzatiság voltak a legvalószínűbb változások. A gazdasági szerkezetváltás a falvak többségében a foglalkoztatás csökkenését, a falusi munkanélküliség növekedését és a városokba áramlás fokozódását valószínűsítette. Úgy tűnt, hogy az urbanizációs szakaszváltás a falvak és városok közötti különbség csökkenésével járt volna, felszínre hozta azonban az urbanizálódó falvak és a lemaradó falvak közötti szakadékok mélyülését, egyes települések elnéptelenedését, marginalizálódását.

Kenéz (1990) vizsgálatai azt mutatták, hogy a falun élők munkakörülményei és háztartási munkára fordított ideje férfiaknál 15, nőknél 25 százalékkal több volt, mint a városiaké. A községekben élő munkások adottságai jobban hasonlítottak a tsz dolgozókéhoz, mint a városi munkaháztartásokhoz. A falusi fiatalok számára a lakásszerzés nagyobb terhet jelentett, mint a városiaknak, ezért a rosszabb anyagi helyzetű szülei nagyobb mértékű hozzájárulásra kényszerültek. A lakóhelyi települések adottságai felerősítették a családokból eredő hátrányokat. Pl. BAZ megyében 142 településen nem volt óvoda, itt az általános iskolás korúak 40 százaléka képtelen volt elvégezni a 8 osztályt.

Domokos (1990) rámutatott arra, hogy míg a nyolcvanas évek végén a mezőgazdaság világvizsgonylatban is előkelő helyre került, a falvak egy részében elmaradt a gazdasági felemelkedés, s szinte teljes körükben hiányzott az alkotó társadalmi tevékenység. Az új pártok megjelenésétől e hiány mérséklése is remélhető lett volna. Reális veszélyként jelentkezett azonban a változatlanul „kívülről dirigálás”, a falvak és szervezetek döntéseinek külső befolyásolása. El kellett volna kerülni a tulajdonformák szembeállítását, s a jól prosperáló szervezetek ellehetlenítését. Utóbbi ugyanis a kistermelés visszaesésével is együtt járt.

Halász (1992a) és **(1992b)** szerint a falusi turizmus a helyben lakók életéhez, munkájához és a tájhoz kötődő üdülési forma, lényege a paraszti élethez való rendelés. Az EK országokban egyre népszerűbb lett, azonban országoként jelentős eltérések voltak. A falusi turizmus önmagában nem lehetett volna képes az elmaradott térségek megmentésére. Pozitív hatásai a fejlesztési programokba való becsatornázásától várhatók. Több EK országban kormányzati pénzen „üdülő mintafarmokat” hoztak létre a falusi turizmus bemutatására és tanulmányozására. A közösségen belül is változtatni kellett volna azon, hogy a falusi turizmust is megillessék a mezőgazdasági kedvezmények. A magyar üdülési szokások és igények a rendszerváltás környékén a falusi turizmus ellen hatottak. Ebben szerepet játszott a sok saját nyaraló és az új városiak magas aránya, akik számára a falu nem

jelentett vonzerőt. Felmérések szerint a falusi turizmus az országos üdülési igényben csupán 2,3 százalékos súlyt kapott. Reálisan 6 ezer körüli család válhatott volna alkalmasnak üdültetésre a megfelelő tárgyi és személyi feltételek megteremtése után.

Tamási (1993) hangsúlyozta, hogy a falu városiasodásának első legjelentősebb lépése a villamosítás volt a 60-as években. Ezt a következő évtizedben a lakásépítés fellendülése követte. A kistermelés vitathatatlan szerepet játszott a falusi életkörülmények javulásában. A 80-as években több nagyközség kapott városi rangot, ami a második gazdaság bővülésével együtt pozitív hatást gyakorolt a polgárosodásra. A szerző a rendszerváltás után a falvakban új társadalmi rétegződést, gyorsuló polgárosodást prognosztizált.

Faragó (1993) szerint az önkormányzatok felkészületlensége, a területfejlesztés helytelen értelmezése és a területi lobbyszámítás következtében a területfejlesztési támogatások É-K- Magyarországra koncentráálódtak. A továbblépéshez meg kellett volna határozni az elmaradott területeket, lehatárolni a válságkörzeteiket, valamint a támogatandó falusias térségeket. A szerző módszertani javaslatot is kidolgozott ehhez.

Nemes Nagy (1993) rámutatott, hogy a falvak jövője alapvetően a városi gazdaságok dinamikájától függ majd. A mezőgazdaság relatív arányvesztése feltartóztathatatlan, az agrárszektor erősen differenciálódik. A falusi foglalkoztatási feszültségek az ingázó ipari munkások elbocsátásával és a vidéki ipartelepek bezárásával kezdődött. Ezt súlyosbította az agrár-munkanélküliség. A mezőgazdaság visszaszorulása a fejlettebb piacgazdaságokra is jellemző. Kisparaszti gazdaságok bázisán irreális a falvak fejlesztése, dinamizáló ágazat a terciér szektor lehetett volna.

II. 3. 3. 6. Egyéb tanulmányok

A fókuszterületekbe nem tartozó viszonylag nagyszámú tanulmány témái igen széles skálán mozogtak. Megtalálhatjuk közöttük a speciális technológiák vizsgálatát, az új termékek (motor-hajtóanyag, szalma brikett) előállítását. A szaktanácsadással kapcsolatban több tanulmány is született. **Sutus Imre** és **Takács János** jóvoltából időszerű számviteli és banktechnikai tanulmányokat olvashattunk. Az energiefelhasználás és -hatékonyság kérdését szintén több tanulmány elemezte. Feldolgozták más országok (Ausztria, Belgium, Hollandia, Egyesült Királyság, Finnország, Németország, Románia) mezőgazdaságának egy-egy időszerű kérdését is. Megjelentek az agrároktatás és kutatás problémái. Számos új pénzügyi konstrukciót is megismerhettünk az ezekről szóló írások segítségével. Rendkívül elgondolkodtató áttekintést is olvashattunk a FAO akkori vezetőjének a tollából. Példaképpen néhány írást részletesebben is ismertettünk.

Lakner et al. (1992) tanulmánya egy magyar nemzeti bio-alkohol programra tett javaslatot. A szerzők tanulmányozták a külföldi tapasztalatokat, amelyek kedvező hatásokat váltottak ki az ólomszennyezés csökkentésében. A hazai programot kiskapacitású szeszgyárakra alapozták. Az alapanyagok közül búzát, árpat és feltételeken kukoricát javasoltak. Az üzemanyag 10 százaléka-nak kiváltásához az 1991. évi búzatermés 10,5%-a, a kukorica termés 7,5%-a lett volna szükséges.

Szűcs (1990) ismertette, hogy Magyarországon a K+F ráfordítások aránya a GDP-n belül jó közepesnek tekinthető, azonban az alapkutatások aránya jóval elmarad a fejlettebb országokétól. Az agrárkutató hálózat túlzottan tagolt, a kutatók anyagi megbecsülése rendkívül alacsony volt, a műszerpark elöregedett. A szerző sorra vette a legsürgősebb feladatokat, így a mezőgazdaságnak a nemzetgazdaságban betöltendő szerepének meghatározását, a mezőgazdasági termelés alapirányainak eldöntését, az élőkommunikáció- vagy technikai igények szerinti fejlesztés tisztázását. Véleménye szerint elengedhetetlen lett volna egy új, a kutatóhelyek belső autonómiáját biztosító kutatás-fejlesztési koncepció kidolgozása. Ennek több pontjára javaslatot tett.

Kocsondi et al. (1992) a PATE Georgikon Karán öt éven belül végzetek körében kérdőíves felméréssel végeztek vizsgálatot, s tettek fel kérdéseket:

- *Az agrármérnöki pálya társadalmi megbecsültségéről;* A válaszadók 87%-a azt írta, hogy az akkori agrárpolitika ellehetetlenítette a szakmát, s az ország közvéleményének nagy része elítélte a mezőgazdasági vezetőket.
- *Mennyiben felel meg egymásnak az egyetemi időszak alatt kialakított elképzelés és a valóság?* A válaszadók nagyobb része nemmel válaszolt, indokaik között az alkotó munka hiánya és a kilátástalanság szerepelt.
- *A jövőbeni oktatási célok meghatározásáról;* A korszerű technológiák megismerését, a jobb gyakorlati felkészítést és a saját gazdaság vezetéséhez szükséges ismeretek átadását javasolták a legtöbben.

Szűcs (1993) részben az AKI, részben saját OTKA kutatási eredményei alapján javaslatokat dolgozott ki a jelzáloghitelezés szervezeti kereteire és intézményeire. A szervezeti kereteket több változatban (Önálló jelzálog-hitelintézetek hálózata; jelenlegi banki hálózat kibővítése; önálló központi jelzálog-hitelintézet, stb.) is megvalósíthatónak tartotta. Ő maga az önálló földhitelezési intézet megszervezése mellett tette le a voksot.

Saouma (1993) összefoglalta az elmúlt két évtized fontosabb kihívásait és eredményeit. A fejlődő országokban 17 százalékkal nőtt az 1 főre jutó élelmiszertermelés, s 16 százalékkal csökkent a rosszul táplált emberek aránya. Ugyanakkor még mindig 780 millió ember számított alultápláltnak. Drámai képet rajzolt az ezredforduló utánra: a szegény és gazdag országok közötti szakadék mélyülését, több milliárdos lakosságnövekedést. Felhívta a figyelmet a fokozódó függőségre. Arra, hogy a gazdag nemzetek sorsa a szegény országok végzetéhez kötődik.

II. 3. 3. 7. Vita rovat

A rovatban, évi átlagban 21 írás jelent meg. Számuk 40 százalékkal haladta meg az 1989-es értéket. Alapvető eltérés volt, hogy míg az 1989. évi vitacikkek 40 százaléka volt hozzászólás, addig 1990-93 ez az arány csak 22 százalékot tett ki. A 65 válasz és reagálás nélkül maradt írás többsége is a mezőgazdaság és az élelmiszeripar átalakulásával foglalkozott. Külön is ki kell emelni **Gazdag László, Karalyos Zsolt és Kerek Zoltán** aktivitását, akik tollából nagyszámú vitaírás született.

A következőkben a főbb – az agrárpolitikai fókuszterületen belül nem ismertetett – vitakérdésekre térünk ki.

A munkahelyi tényezők változásának vizsgálata kérdéskörben **Magda et al. (1989)** és **Ivanics András** között bontakozott ki vita arról, hogy a nyolcvanas évek közepén feltett kérdések mennyire ismételtelhetők meg egy teljesen új helyzetben, illetve hogyan rangsorolhatók és összesíthetők a válaszok a megkérdezettek konkrét körülményeinek értékelése nélkül.

A szójatermelés versenyképességének becsléséről **Mihalovics et al. (1989)**³⁴ publikációjára **Borszéki Éva** ugyanabban a folyóirat számban tett észrevételeket. Kifogásolta a régebbi adatbázist és az alkalmazott matematikai statisztikai módszereket. A szerzők az 1990.3. számban válaszoltak. Szándékuk szerint meg akarták „védeni” a módszerrel kapcsolatos véleményüket. **Borszéki** a következő számban egyértelműsítette, hogy a mezőgazdasági összefüggések vizsgálatánál nem célszerű egyedül a lineáris regresszió alapján következtetéseket levonni. Több fogalom szabatosabb használatára is felhívta a szerzők figyelmét.

Mezőgazdasági menedzsment és menedzserek, **Kárpáti (1990)**³⁵ írására **Csete László** ugyanabban a folyóirat számban részletesen kifejtette véleményét. Megjegyezte, hogy „a menedzser nem tulajdonos, nem vállalkozó, hanem alkalmazott.” **Székely Csaba** nemzetközi szakirodalomra is hivatkozva több megközelítésben és több nyelven elemezte a menedzser és a menedzsment fogalmát. Megállapította, hogy Magyarországon „más elnevezéssel és – korábban hiányos tartalommal – de már jó ideje folyt menedzserképzés.”³⁶

Szántóföldi növénytermelés optimális szerkezete, **Selley (1990)** tanulmányához fűzött észrevételeket **Mészáros Sándor** ugyanabban a folyóiratszámban. Hiányolta a modell célfüggvényéből a világpiac értékítéletét. Kifogásolta az alkalmazott naturális mutatókat, Szerinte azok élelmiszer, vetőmag és export cikkek esetében nem alkalmazhatóak.

34 Ld. Gazdálkodás 1989. 8. sz. 56-60.p.

35 Ld. Gazdálkodás, 6.sz. 63.p.

36 Ld. Gazdálkodás 7.sz. 66-72.p.

1992. évi mezőgazdasági export teljesítmény, Horváth et al. (1993) tanulmányukban kifejtették, hogy a fejlett országok agrárpiacain támogatási verseny folyik. A hazai agrárgazdaság támogatottsága csekély az EK és OECD országokhoz képest. A romló cserearányok, s a csak piacszerzés érdekében tulajdont szerző külföldi monopóliumok veszélyeztették az export-import aktívumot. **Vajda László – Korbuly László** hozzászólásukban a hazai vámrendszer, külkereskedelmi intézményrendszer fejlesztésének szükségességét emelték ki, s elengedhetetlennek tartották a jobb alkalmazkodást a fejlettebb országok piacaihoz.

II. 4. A Nemzeti Agrárprogram és az Agrárgazdaság-fejlesztési törvény születésének időszaka (1994–1997)

Fehér Alajos

II. 4. 1. Programviták, kormányprogram és fejlesztési törvény

Az 1994 júliusában megalakult kormány adottságként tekintett az előző 4 év végére kialakult állapotokra. Azt felvállalva látott hozzá az MSZP és az SZDSZ agrárprogramjainak megvalósításához. Eszerint 2-3 évig az agrárválság leküzdésére és az előző kormány agrárpolitikájának még lehetséges korrekciójára kellett volna összpontosítani. Ezt követően az agrárágazat versenyképessé és az EU belépéshez alkalmassá tételével folytatódott volna a program. Hangsúlybeli különbségektől eltekintve nem volt nézeteltérés a koalíciós kormánypártok között. A stabilizációs növekedési program széleskörű megalapozása, elfogadottsága és megvalósítása érdekében kiterjedt szakértői munka indult el, s több koncepció, stratégia és programtervezet született. A kormány igen széles körben megvitatott és elfogadott Nemzeti Agrárprogramot és a végrehajtásának garanciájára agrár/mezőgazdasági fejlesztési törvény hatályba léptetését irányozta elő. A sok vitaanyag és tervezet közül „Magyarország az új Európában”³⁷ címmel 1995 novemberében a kormány által elfogadott *politikai koncepcióval* és az *Agrárgazdaság fejlesztéséről szóló 1997. évi CXIV. törvénnyel* foglalkozunk részletesebben. A Nemzeti Agrárprogramnak a Földművelésügyi Minisztérium 1997 márciusában kiadott vitaanyaga összhangban volt mindkét dokumentum cél- és eszközrendszerével.

A *politikai koncepció „Agrármodernizáció–agrárorientáció” főfejezete* alapvetően az agrárstratégiával foglalkozott. Állást foglalt a fenntartható agrárfejlődés modelljének és az agrobusiness szemléletnek a követése mellett, s a piacépítést és a vidéki térségek fejlesztését egyaránt kiemelt feladatként jelölte meg.

Az üzemi struktúrát tekintve kiemelték a magántulajdonon alapuló középüzemi formák további ösztönzését, a termelők társulásainak, a piacgazdasággal konform szövetkezeti rendszernek és a részidős gazdaságoknak a fontosságát.

A termelésfejlesztési stratégiában követett célok:

- a termelés gazdaságossága,
- a természeti erőforrások megőrzése,
- munkaalkalom a vidéki népesség számára,
- a hazai élelmiszerellátás és könnyűipari nyersanyag biztosítás,

³⁷ Magyar Hírlap melléklete, 1995. november 18.

- jövedelmezően nem hasznosítható szántóterületek művelésiág-váltása,
- öntözésfejlesztés, szárazságtűrő növények nemesítése.

Az állami politika eszköz- és intézményrendszere:

- jelentős állami szerepvállalás, újrafogalmazott támogatási rendszer,
- intézményi és konstrukció fejlesztés az agrárhitelezésben,
- az FM koordinációs és hatósági munkájának erősítése.

Piacpolitika és piacépítés:

- termelők önszerveződésének, vertikális integrációjának fejlesztése,
- a marketing kiemelt fejlesztése,
- hatékony exportfinanszírozás.

Vidéki térségek fejlesztése és agrármodernizáció:

- mezőgazdasági munka mellett egyéb tevékenységek fejlesztése,
- 10-15 év alatt a depressziós területek megváltoztatása,
- kedvezőtlen adottságú területeken speciális vidékfejlesztési programok megvalósítása,
- regionális gazdaságfejlesztés és szociálpolitika összekapcsolása a halmozottan hátrányos területeken.

A kutatás és oktatás új rendszere:

- a mezőgazdasági termékek árába az oktatási és kutatási költségek beépítése,
- az egész innovációs láncot átfogó kutatási programok indítása,
- közép- és felsőfokú szakképzés átalakítása.

Az Agrárgazdaság fejlesztéséről szóló, 1988. január elsejétől hatályos 1997. évi CXIV törvényben kimondták:

- Az agrárgazdaság, benne a mezőgazdaság közvetlen céljaira, a vidék lakosságmegetartó képességének erősítésére és megőrzésére, valamint a vidékfejlesztés agrárcélokát szolgáló programjaira az 1998. évi bázishoz viszonyítottan reálértékben legalább a bruttó hazai termék (GDP) évenkénti növekedési ütemével arányosan növelt összegű támogatást kell biztosítani. A magyar agrártermékeknek az Európai Unióhoz mért támogatottsági hátrányát az Európai Unióhoz történő csatlakozásunkig fokozatosan csökkenteni kell.
- Az agrárgazdaságban az alábbi fő célkitűzéseknek kell érvényesülniük:
 - a termelés versenyképességének javítása, a mezőgazdasági termelés és a piaci szabályok feltételeinek olyan alakítása, melynek eredményeként elsősorban hazai termékekkel, megfelelő mennyiségben és minőségben legyen kielégíthető a lakosság élelmiszerkereslete;

- a nemzetgazdaság más ágazataihoz viszonyított esélyegyenlőség megteremtése, továbbá annak elősegítése, hogy az agrártermelésből élők arányos tőke- és munkajövedelmet szerezhessenek meg;
- a kedvező agráradottságok – a viszonylagos előnyöket kínáló természeti és a gazdasági erőforrások – gazdaságos, exportorientált termelés szolgáltatába állítása;
- a jogszabályi előírásoknak megfelelő foglalkoztatás és jövedelemszerzés ösztönzésével hozzájárulás a vidék lakosságmegtartó-képességének javításához;
- a termelőtevékenység összhangba hozása a természeti környezet megőrzéséhez fűződő összetársadalmi érdekekkel, az agrárgazdaság fenntartható fejlődésével;
- a gazdaság emberi erőforrásainak fejlesztése, az agrárinnováció segítése.
- Az agrártermelés jogi és gazdasági feltételeinek kialakításakor a Kormánynak biztosítania kell, hogy:
 - az agrárgazdaságot döntően a magántulajdonon alapuló változatos üzemviszonyok jellemezzék, melyben egyenrangú szereplők az egyéni és családi gazdaságok, a termeléssel, a termelés és értékesítés szervezésével foglalkozó szövetkezetek, gazdasági társaságok;
 - az agrárvállalkozások és a családi gazdaságok, különösen pedig a mezőgazdasági tevékenységet élethivatásnak választó fiatal gazdák gazdaságilag erősödjenek és versenyképessé válhassanak;
 - a gazdálkodók szövetkezése és más szerveződése, integrációs együttműködése megfelelő támogatásban részesülhessen;
 - a földtulajdoni és használati viszonyok alakulása a termőföld jobb hasznosítását eredményezze;
 - az agrárjövödelmek növekedjenek és stabilizálódjanak;
 - a mezőgazdasági termelést sújtó nem biztosítható elemi károk enyhítésére a megfelelő intézményi és pénzügyi keretek rendelkezésre álljanak.
- A Kormány szociálpolitikai megfontolásból a versenyszférától eltérő módszerekkel támogassa a kiegészítő foglalkoztatást és jövedelemszerzést, valamint az önellátást szolgáló magángazdálkodást.
- Az agrártámogatásokkal, egyéb állami szabályozási eszközökkel, valamint a piaci szabályozás külön jogszabályban megfogalmazott állami és a gazdálkodók részvételével működő önkormányzati eszközrendszerével elő kell segíteni az agrárróló évenként érzékelhető mértékű záródását.
- Az adó- és járulérendszer agrárszabályozást érintő elemeit fokozatosan közelíteni kell az Európai Unió tagállamai által alkalmazott gyakorlathoz.
- Az agrártámogatási rendszer elsősorban a következő elemekre épüljön:
 - a piacrajutási és intervenciós támogatások;
 - az agrártermelési támogatások,

- a mezőgazdaság finanszírozását szolgáló hitelek kamattámogatása, valamint állami kezességvállalása,
 - az agrártermelés versenyképességét, az agrárvállalkozások termelékenységének növelését megalapozó korszerűsítések és fejlesztések támogatása,
 - az agrárgazdálkodók versenyképességét fokozó intézményrendszer, termelő, feldolgozó, értékesítő együttműködések, szövetkezetek, integrációk támogatása,
 - a kedvezőtlen adottságú agrártérségek jövedelemkiegészítő és szerkezetátalakító támogatása,
 - a termőföld minőségének megőrzése, illetve javítása, az erdővagyon fenntartásának, növelésének, védelmének, az agrárkörnyezet gazdálkodás minőségi javításának támogatása,
 - az agrárinnováció és az emberi erőforrások fejlesztésének támogatása,
 - a mezőgazdasági termelők szociális biztonsága érdekében a társadalombiztosítási rendszerekben való részvétel ösztönzése és támogatása,
 - az Európai Unióhoz való csatlakozás támogatása.
- A földművelésügyi miniszter a törvény végrehajtásával összefüggő kérdésekben véleményező és javaslattevő tevékenységet ellátó, legalább húsz tagból álló Agrárgazdasági Tanácsot hoz létre. A tanács tagjait
- az országos mezőgazdasági, élelmiszer-ipari, erdészeti, fagazdasági és halászati érdek-képviselői szervek,
 - a gazdasági kamarák,
 - az egyes szakmai (hivatásrendi) kamarák,
 - a Magyar Tudományos Akadémia,
 - az egyes agrár-felsőoktatási intézmények
- által javasolt személyek, valamint a tudomány képviselői közül a földművelésügyi miniszter kéri fel. Az Agrárgazdasági Tanács véleményt nyilvánít az agrárgazdaságot érintő stratégiai kérdésekben. A földművelésügyi miniszter köteles az Agrárgazdasági Tanács tagjai részére a feladataik folyamatos ellátásához szükséges információt megadni.

Sajnos, az agrártárca és a kormány többszöri kísérlete ellenére sem sikerült nagytöbbségi politikai és társadalmi támogatást elérni a tervezett Nemzeti Agrárprogramhoz. Az agrárgazdaság fejlesztéséről szóló törvény végrehajtása és garanciái sem voltak igazán jellemzőek a következő kormányok munkájára.

II. 4. 2. A mezőgazdaság és a vidéki területek helyzetének változása (1994–1997)

A rendszerváltás utáni második 4 év vitathatatlan eredménye, hogy megállították a megörökölt állapotok további romlását, előrehaladt a kárpótlás és a privatizáció, több területen eredményes stabilizációs intézkedések születtek, folyt a felkészülés a csatlakozási tárgyalásokra, megindult az EU közösségi szabályozásához való alkalmazkodás előkészítése. Az EU éves jelentése ennek helyzetét „általában véve kielégítőnek” ítélte, azonban „további jelentős előrehaladást” **Európai Bizottság (1998)** tartott szükségesnek. Az agrárszakemberek nagy számban és aktívan vettek részt a koncepciók, programok készítésében és megvitatásában.

A korábbi feszültségek – némi enyhülés mellett – fennmaradtak, az élelmiszergazdaságban számottevő új feszültségek nem keletkeztek.

1. *Az élelmiszergazdaság nemzetgazdasági szerepének alakulása.* A **14. TÁBLÁZAT**³⁸ tanúsága szerint a mezőgazdaság és az élelmiszeripar foglalkoztatási részaránya tovább csökkent. A bruttó hazai termék előállításban a mezőgazdaság részesedése gyakorlatilag változatlan volt, az élelmiszeriparé számottevően csökkent. A mezőgazdasági beruházások az átlagosnál gyorsabban nőttek, az élelmiszeriparban jelentősen csökkentek. Az export az importot meghaladó mértékben növekedett. (Ld. **16. TÁBLÁZAT**) Az élelmiszergazdaság exportjának nemzetgazdaságon belüli aránya viszont 7,4 százalékpontot esett 1993–1997 között. **AKI (2002)**

2. *Birtok- és üzemi szerkezet.* A tervek szerint a törpebirtokok egy részének értékesítésével növelni kellett volna a birtokkoncentrációt, elsősorban a közepes nagyságú üzemek területét. A földtulajdon rendezetlensége, a földhivatali nyilvántartás késlekedése, megbízható adatbázisok hiánya miatt ennek eredményeiről a vizsgált időszakra nincsenek teljes körű információk³⁹. A részinformációk szerint a földhasználók száma a közepes (10–200 ha) és a nagyobb (500–1000 ha) egyaránt növekedett. **AKI (1998)**. Ugyanakkor az átlagos területi méretek szinte változatlanok maradtak. A különböző területeken folytatott vizsgálatok alapján megkockáztatható az a feltevés, hogy a birtokkoncentráció a közepes- és a nagyobb területű gazdaságokban egyaránt bekövetkezett. A hátrányos helyzetű térségekben megjelent a törpebirtokok és az 500 hektár feletti földhasználók miatt a bipoláris birtokszerkezet és a közepes méretű üzemek kiszorulásának veszélye.

3. *A mezőgazdasági- és élelmiszeripari termelés alakulása.* A 3. ábrán látható, hogy az időszak alatt a mezőgazdaság változatlan áras termelési értéke növekedett, nőtt a gabonafélék összes termése

³⁸ A hivatkozott ábrák és táblázatok a 2.1 pontban találhatók.

³⁹ Az Agrárgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1997 (Budapest, AKI 1998) szerint 1994-ben a mezőgazdasági szervezetek által használt termőterület 58 százalékaról, addig 1997-ben már csak 46 százalékaról küldtek jelentést a földhasználók.

is A termelési érték növekedése a növénytermelésnek köszönhető, az állattenyésztési főágazatra ingadozás és inkább a csökkenés volt a jellemző. Tovább csökkent a szarvasmarha és a juhállomány és az állati termékek termelése. A mezőgazdasági térvesztésben a termelés és kibocsátás visszaesése is szerepet játszott. A **16. TÁBLÁZAT**-ban ennek fontosabb mutatóit foglaltuk össze.

Az élelmiszerek, italok és dohánytermékek gyártása, az 1994-96-os felfutás után 1997-ben visszaesett az 1993-as szintre. Ebben a húsiparnak, a szesz és boriparnak volt meghatározó szerepe.

4. *Jövedelmezőség, támogatások, elvonások, likviditás*⁴⁰. alapján bizakodásra adott volna okot az a mezőgazdasági szervezetek adózás előtti eredményének számottevő javulása. A képet árnyalja azonban, hogy a kettős könyvvitelt vezető mezőgazdasági szervezeteknek a 45 százaléka, az élelmiszeriparban 50 százaléka veszteséges volt. A saját tőkére jutó adózás előtti eredmény a mezőgazdaságban a fele volt a nemzetgazdasági átlagnak, az élelmiszeriparban a 83 százaléka. Az agrárrolló, az 1994-95 közötti enyhe záródás után valamelyest tovább nyílt 1996-97-ben. „A támogatások és elvonások, valamint az agrárrolló okozta veszteségek együttes hatása 1994–1998 között kedvező irányba változott.” Az ágazatot ezen a címen érő veszteség 1998-ban alig 1,5 százaléka volt az 1994. évi értéknek. **Vargáné (1998)**. 1997-re enyhén javult a mezőgazdaság likviditási helyzete. Az azonban elgondolkodtató, hogy a hitelhez jutás nehézségei ellenére a bankköltségek ráfordításokon belüli aránya több mint a duplája volt a nemzetgazdasági átlagnak.

5. *Foglalkoztatási feszültségek, munkanélküliség, szociális problémák*. Az élelmiszergazdaság vállalatai változatlanul munkaerő kibocsátók maradtak. Négy év alatt 128 ezer fővel (22,7 százalékkal) csökkent a foglalkoztatottak száma. **AKI (1998)**. A munkanélküliségi ráta országosan és a községekben is csökkent 1994–1998 között. Utóbbi esetben 11,2-ről 8,6, százalékra. **Kulcsár et al. (2010)** A falvakban folyamatosan nőtt azoknak a száma, akik reménytelennek látták az aktív álláskeresést, s így előbb-utóbb kiestek az állami munkaügyi nyilvántartási rendszerből. 1996-ban a falvakban a munkavállalási korú népességnek csupán 30,4 százaléka volt gazdaságilag aktív. „A kritikus helyzetben lévő régiók megyéiben 100 aktív keresőre 250-280 fő inaktív népesség ellátásának feladata hárult.” **AKI (2002)** A helyzetet súlyosbította a kisebb lélekszámú településeken a roma lakosság koncentrált jelenléte. A kritikus helyzetben lévő térségekben igazán átütő és tartós hatású szociális programokat nem nagyon sikerült megvalósítani.

6. *Válság*. A Kormány ugyan felvállalta a válságkezelést, de ez sem a tervezett időszakon belül, sem azt követően nem valósult meg. Több intézkedés „mellékhatásának” és a válsággerjesztő lépések elkerülésének köszönhetően a vizsgált négy évben a válság nem mélyült tovább.

⁴⁰ Az adatok forrása: A magyar mezőgazdaság az adatok tükrében a rendszerváltás után, AKI, Budapest, 2002, és **Varga Jánosné**: A mezőgazdaság helyzete, AKI, 1998.3.sz.

II. 4. 3. A Gazdálkodásban 1994–1997 között megjelent fontosabb írások ismertetése a főbb fókuszterületek szerint

1994. január elsejétől a Szerkesztőbizottság és a folyóirat kiadója évi hat szám megjelentetéséről döntöttek. Egy szám terjedelme valamelyest növekedett, de az évente közölhető tartalom számottevően csökkent. Ennek megfelelően évente átlagosan 44 írás jelent meg a „Tanulmányok” rovatban. Fókuszterületek szerinti megoszlásukat a 18. TÁBLÁZAT mutatja.

18. táblázat: A Tanulmányok rovatban közölt írások megoszlása
fókuszterületenként 1994–1997 között

Fókusz terület megnevezése	Megoszlás	
	[db]	[%]
Agrárpolitika	67	38,1
Ezen belül az átalakulással,	27	15,3*
az EU-hoz történő csatlakozással,	15	8,5*
az integráció témakörével foglalkozott	12	6,8*
Vállalati tervezés, szervezés, munkaszervezés, ágazati kérdések az élelmiszergazdaságban	45	25,6
Egyéni magángazdaságok működtetése	11	6,3
Agrár-környezetgazdálkodás	7	4,0
Falusi életkörülmények	6	3,4
Egyéb	40	22,6
Összesen	176	100,0

*Az agrárpolitikai írásokon belül, de az összes tanulmányhoz viszonyítva

Az előző időszakhoz képest alapvető arányváltozások nem következtek be, a hangsúlyok azonban eltolódtak. Így az EU-hoz történő csatlakozással kapcsolatos írásokban az ismertetés és elemzés helyét egyre inkább a tárgyalásokra vonatkozó ajánlások, az agrárpolitikai megfontolások vették át. Az agrárpolitikán belül erősebb hangsúlyt kaptak az integrációval kapcsolatos kérdések, a versenyképesség és a koncepciók, stratégiák és programok kialakítására irányuló javaslatok. A korábbi „kistermelés-átalakulása” helyett egyre több tanulmány foglalkozott az egyéni magángazdaságok – ezen belül a családi gazdaságok – ökonómiai, pénzügyi működtetésével. Az 1995. 2. számtól kezdődően az 1996. 6. számig új rovat nyílt „Gyakorlat és tanácsadás” címmel

II. 4. 3. 1. Agrárpolitika

Az előző fejezetrészen követett gyakorlatnak megfelelően az agrárpolitikai írásokat kérdéscsoportok szerint tagoljuk, s a vita rovatban megjelent agrárpolitikai cikkeket is ennek keretében ismertetjük.

Az előző időszak értékelése, hozzájárulás a koncepció, stratégia és program kialakításához, megvalósításához

Daróczi (1994) összefoglalta a mezőgazdaságot érintő világgazdasági folyamatokat. Így a mezőgazdasági munkaerő csökkenését, a gazda családok nem mezőgazdasági jövedelmeinek növekedését, a részidős gazdálkodó családok térhódítását. Bemutatta azt az utat, amelyen az USA agrárpolitikája és közgazdasági gondolkodása fél évszázad alatt eljutott oda, hogy „a kormány képtelen hatékonyan korrigálni a piacok működési zavarait, közben pedig a jövedelmek újraelosztójaként akar fellépni.” Ezért több közgazdász lemondott arról, hogy állami befolyásolást javasoljon.

A rendszerváltás után „megfeledkezve az agrárgazdaság gazdasági érdekeiről az agrárpolitika az érzelmi, s nem gazdasági alapú tulajdonváltás útját választotta.” **Hantó (1994)** úgy látta: „politikai illúzióknak bizonyult, hogy a termelő típusú szövetkezeteket „farmgazdaságokká” kellett átalakítani”. A kárpótlás és a privatizáció összekapcsolása több komoly gondot generált: Így például csökkentette a termelőszövetkezeti dolgozók vagyonát. A korábbi vagyon túlnyomó része kívülről került kézbe, a korábbi technikai háttér jelentős része kihasználatlan maradt, csökkent a falvak népességmegtartó képessége. Az alkalmazott privatizáció szembekerült az urbanizációval, s rontotta a vidéken élők életkörülményeit.

Az OECD szakértői **Szerkesztőségi cikk (1994)** úgy értékelték, hogy a magyar mezőgazdaság és az élelmiszeripar kedvezőtlen cserearányok mellett, 1991 óta veszteséget termelt. A kárpótlást összességében sikeresnek ítélték. Az állami gazdaságok privatizációja szerintük lassan haladt. Az élelmiszeriparban a növényolajipar, a cukor- és édesipar, valamint a dohányipar – többnyire külföldiek által történt – magánosítása sikeres volt, jóllehet az állami monopóliumot magánmonopóliumok váltották fel. A konzervipar, a hús- és tejipar, valamint a gabonaipar iránt alacsony volt a külföldi befektetők érdeklődése.

A mezőgazdasági szövetkezetek 90 százaléka új szövetkezeti formát választott. A korábbi tagság hasonló arányban maradt szövetkezeti tag.

Az agrárfinanszírozásban kevés előrelépés történt. A földtulajdonnal kapcsolatos problémák akadályozták a földjelzálog-rendszer kialakítását.

Magyarországon súlyos környezetromlás következett be, amely nagy részben a korábbi intenzív gazdálkodás következménye.

A magyar exporttámogatások elmaradtak OECD országokban alkalmazott mértéktől. A százalékos PSE az 1987-es 45%-ról 1992-re 8 százalékra esett vissza.

Felhívták a figyelmet a vidékfejlesztési politika sürgős kialakítására. Az államnak és a kormánynak jelentős szerepet kellett volna vállalni a minőségi előírások, növényegészségügy, élelmiszer higiénia szabályainak megalkotásában és betartatásában. Ugyanilyen fontos lett volna a kormányzati aktivitás a mezőgazdaság makroökonómiai igazgatásában, de az átmenet stabilizálásában és a bizalom biztosításában is.

Romány et al. (1994). A Magyar Agrártudományi Egyesület és a Magyar Agrárközgazdasági Egyesület közös rendezvényének apropóján foglalták össze a vitát és fejtették ki gondolataikat a mezőgazdaságról és az agrárértelmiség szerepéről. **Horn Péter** (A MAE akkori elnöke) a magyar agrárértelmiség túlnyomó részének a véleményét mondta ki. Jelesül „... Csak úgy lehetünk az EU gazdaságilag méltó tagja, ha az ország a csatlakozás idején versenyképes és ütőképes agrárgazdasággal rendelkezik.” **Láng István** felhívta a figyelmet az akkor mezőgazdaság kapacitásának 50 százalék alatti kihasználására, s arra, hogy „ilyen alacsony kapacitáskihasználtsággal nem lehet versenyképesnek maradni.” **Romány Pál** szerint „egy-két emberöltőn belül nem lehet büntetlenül többször is gyökeresen átrendezni az agrárviszonyokat.” A szerzők hangsúlyozták, hogy olyan nemzeti agrárprogram kell, amely átvezet a 21. századba és nem lehet napi perpatvar tárgya.

Horváth (1994) a Mezőgazdasági Szövetkezők és Termelők Országos Szövetsége (MOSZ) szakértői által az új kormánynak javasolt programcsomag szerkesztett változatát ismertette. Abból indultak ki, hogy az 1994-re kialakult tulajdonviszonyokat és szervezeti rendszert tényként kellett kezelni. Általános keretként agrárorientációs törvény megalkotását tartották indokoltnak. A sürgős tennivalók között az agrártermelők piaci körülményeinek javítását, a termékek piacképességének növelését, a termelők jövedelem pozícióinak javítását, bizonytalanságuknak és kiszolgáltatottságuknak a megszüntetését, a jogbiztonság helyreállítását, az agrárirányítás szervezeti rendszerének fejlesztését javasolták. Javasataikat részletesen ki is fejtették.

Láng (1995) összefoglalva a mezőgazdaságban a kilencvenes évek közepére kialakult helyzetet, a jövőképet hat pillérré javasolta felépíteni: *a természeti erőforrásokra, a biológiai potenciálra, a technikai és technológiai környezetre, a társadalmi-gazdasági környezetre, a humán erőforrásokra, a tudományos kutatásra és a felsőoktatásra.* Hangsúlyozta, hogy a hazai agrárkutatás gazdag szellemi készletekkel rendelkezik a jövőkép és a széles körben elfogadható nemzeti agrárprogram megalkotásához.

Keserű (1995) összefoglalta az MSZMP 1989. évi agrárpolitikai programját, amelyben első helyen a piaci viszonyok fejlesztése állt, s úgy vélték rendszerváltás nélkül is át lehetett volna lépni a piacgazdaságba. A szerző szerint ez a feltételezés nem állta meg a helyét. A rendszerváltás után a koalíciós pártok a földkérdésben eltérő állásponton voltak, de a „farmer típusú” gazdaságok túlsúlyának céljában egyetértettek. „A koalíció agrárpolitikai gyakorlatában 1990–1994 között nem a mérsékelt, hanem a szélsőséges erők szándéka érvényesült.” **Keserű** szerint az 1990-es agrárpolitikai fordulat koncepcionálisan volt hibás. Sorra vette azokat a törvénykezési és végrehajtási hibákat, amelyek odavezettek, hogy 1993-94-re „tomboló válság keletkezett és az állam által vállalt

kárpótlási kötelezettség nagy részét a szövetkezeti tagokkal fizetették meg”. A korábbi ellenzéki pártok agrárprogramjainak összefoglalása után összegezte a hatalomra jutott szocialista-liberális koalíció által meghirdetett agrárpolitikai fordulat céljait. Így az agrárválság 2-3 év alatti leküzdését, a rendszerváltás folytatását, az előző kormány agrárpolitikájának korrekcióját, export vezérelt, versenyképes agrárágazat megalapozását. Ismertette a kormány első hónapjai után tapasztalható, a felsorolt célok megvalósulását akadályozó tényezőket.

Sipos (1995) hangsúlyozta, hogy az agrármodernizációnak ki kellett volna terjednie az élelmiszeriparra, az élelmiszerkereskedelemre, valamint a vertikum számára termelőeszközöket gyártó iparra. Elengedhetetlennek tartotta a földtulajdon stabilizálását és a földkoncentráció elősegítését. Úgy látta, hogy az átalakult szövetkezetek egy részében a menedzsment a tőke felélésére és saját magántulajdonának a növelésére rendezkedett be. Az EU csatlakozáshoz kívánatos agrárstruktúrához „a mezőgazdasági népesség tulajdonszerzését, a családi gazdaságok és előmozdító szervezetek, továbbá a szövetkezetek terjedését” kellett volna preferálni... Az agrártermelés jövedelemtermelő képességének javítása csak jelentős struktúraváltozás, s a piachoz való rugalmasabb alkalmazkodás lehetősége és kényszere mellett képzelhető el... A mezőgazdaság kiszolgáltatott helyzete nem szüntethető meg, ha nem szerez tulajdonosi ellenőrzést az értékesítési, feldolgozási szférában. Jelentős állami szerepvállalás nélkül a magyar agrárgazdaság gondjai nem oldhatók meg.”

Fekete (1995) elemezte az új kormány „agrárgazdasági tízparancsolatát”. Megállapította, hogy a legsürgősebb feladat a falusi munkanélküliség kezelése lett volna. Hangsúlyozta, hogy a helyzet nemcsak gazdasági és jogi eszközöket kívánt, hanem biztonsági garanciákat és a bizalom visszaállítását is. A „tízparancsolat” egyes pontjaihoz részletes megjegyzéseket fűzött. Hiányolta az agrár-orientációs törvényt. Véleménye szerint „alapvető változások pillanatnyilag nem várhatók el a kormányzati szervektől”.

Szücs (1995) megállapította, hogy a földhasználati díj tovább rontotta a vállalatok és gazdálkodók jövedelmezőségét. Ennek az volt az oka, hogy az akkori felvásárlási árak nem nyújtottak fedezetet a földbérleti díjakra. A nagyarányú földbérletre tekintettel a mezőgazdasági területek árszintjét meg kellett volna emelni. Az agrárszférán kívüli földtulajdonosok miatt ez a kikényszerített áremelés nem javította volna a mezőgazdaság jövedelmezőségét.

Fekete (1996) az agrárgazdaság finanszírozásának kérdését komplexen, az addigi értelmezésekhez képest tágabb felfogásban taglalta. Kitért az 1995. márciusi MTA tanácskozáson elhangzottakra is. A szerző finanszírozáson az agrárgazdaság (AGRO-21-re építkező) fejlesztési stratégiájához szükséges pénzügyi háttér biztosítását, a fenntartható fejlődés finanszírozását, a térszerkezetet átalakító agrárpolitika pénzügyi megalapozását értette. Új agrárpénzügyi rendszer kiépítését is szükségesnek tartotta, s javaslatokat tett a rendszer elemeinek kiépítésére.

Romány (1996) hiányolta, hogy a magyar egyetemeken a kilencvenes évek közepén nem volt agrárpolitikai tanszék. A szocializmusban az agrár- és falupolitika egypárt-monopólium volt, a rendszerváltás után többpárt-monopólium lett. „A rendszerváltó és a parlamentbe jutott pártok mindegyike zavarban volt a mezőgazdasággal, és abban is maradt.” A szerző véleménye szerint „égetően szükség van az agrárpolitikára, mint tudományágazati rendszer, nem választási kampányokhoz illeszkedő művelésre.” A kialakult helyzetben ennek is szerepe volt abban, hogy a rendszerváltás után lefokozták az agrártárcát.

Pataky (1996), Romány, 1996 (2.sz.) vitáirására reagálva írta, hogy a „mezőgazdaság gondját, baját” nem a szakminisztériumnak, hanem az érdekeltek „szakegyesületi szerveződéseinek” kellett volna képviselni. A nehézségek egyik fő okának a mezőgazdaság hitelezését látta, s megoldásként a háború előtti földhitelintézetekhez hasonló szervezetek létrehozását javasolta.

Hantó et al. (1997) konkrét példákkal illusztrálva értékelték a mezőgazdaság szocializmusból a kapitalizmusba történt átmenetét. Feltárták a korszakra is jellemző, a múltból áthozott jelenségeket, s azokat a visszasságokat, amelyek akadályozták a piaci mechanizmusok működését. Véleményük szerint „a szocialista, redisztribúciós gazdaságból a kapitalista piacgazdaságba való átmenet felettébb kaotikus és befejezetlen” volt. Vizsgálták és rendszereztek az átmenet eredményeit, de felhívták a figyelmet a falusi lakosság egy részének a szociális leszakadási veszélyeire is. „A privatizáció következményeit többen úgy írták le, mint a vidéki Magyarország pauperizálódását és az agrárelit meggazdagodását.”

Nacsá (1997) összefoglalta a mezőgazdaság 1989–1993 közötti helyzetét, a nagyarányú termelés-csökkenést, az agrárpolitikai hibákat és az agrárválság súlyosbodását. Véleménye szerint „a kormány ugyan az ágazat válságból való kivezetését is felvállalta megalakulásakor, de a pillanatnyi helyzet, a stabilizáció szükségessége erre eddig (1997-ig F.A.) nem adott forrás lehetőséget”. A szerző több oldalról érvelt a válságkezelés halaszthatatlansága mellett. Úgy látta, hogy a Nemzeti Agrárprogram és az ezt követő törvénykezése a mezőgazdaság modernizációját és a válságkezelést egyaránt biztosíthatta volna.

Izinger (1997) szerint „hibás volt az 1990 óta folytatott agrárpolitika, amely a mezőgazdasági termelés tudatos csökkentését tartotta stratégiai célnak”. Javasolta a gazdaságosan nem művelhető szántóterületek erdősítését, a kérődző állatfajok tartásának kiemelt ösztönzését és a környezetkímélő mezőgazdasági rendszer bevezetését. A javaslatokat konkrét számításokkal támasztotta alá.

Kapronczai et al. (1997) bemutatták a magyar mezőgazdaság 1987 óta tapasztalható tévesztését. Ez szerintük az ágazat jövedelemtermelő képességének romlására, a hitelezés szűkülésére és az állami támogatások csökkenésére volt visszavezethető. Míg a fejlett országok többségében növekedtek a mezőgazdasági támogatások, addig Magyarországon ellentétes folyamat érvényesült

a rendszerváltás után. A kilencvenes évek közepére a reorganizációs hitelek és a Mezőgazdasági Fejlesztési Alap forrásbővülést jelentettek. A szerzők szerint a kitöréshez azonban új agrárpolitikára lett volna szükség, amelynek alapelveire javaslatot is tettek.

Versenyképesség növelése

Hajduné et al. (1994) kifejtette, hogy a versenyképességet rontotta az, hogy a kilencvenes évek első felében az élelmiszeripar egyre kevésbé tudott hatást gyakorolni a mezőgazdasági termelésre, illetve annak minőségére. A mezőgazdasági nyersanyagtermelés és az élelmiszeripari feldolgozás között jelentős ellentétek feszültek. A feloldás csak szabályozott és kölcsönösen betartott együttműködés keretében lett volna biztosítható. A szerzők összefoglalták az élelmiszeripar versenyképességének növelését célzó rövidtávú feladatokat. Így többek között az állam jövedelem elvonásának csökkentését, a belföldi fogyasztási háttér stabilizálását, átfogó élelmiszeripari, kormányzati stratégia kidolgozását, a privatizáció során a működőképesség biztosítását, a marketing fejlesztését, külpiaci imázs-építést, komplex belső piacsabályozást.

Hajduné et al. (1996) megállapították, hogy az Európai Unió nem rendelkezett egységes felsőoktatási koncepcióval, a fejlett tagországokban működtetett rendszerek pazarlóak voltak és nem reagáltak megfelelően a változásokra. Részletesen ismertették több európai ország élelmiszergazdasági szakembereket képző felsőoktatási rendszerét és a magyar reform- kísérletet. Szerintük a magyar rendszer mélyülő válságba került a kilencvenes évek közepére. Egyre nagyobb gondot jelentett a hallgatók gyakorlati képzése, az oktatók tájékozottsága a legkorszerűbb ismeretekről, az oktatott tárgyak kapcsolódása, a hallgatók motiváltságának csökkenése, a túlzottan szűk szakosodás. Összefoglalták a fejlesztés súlypontjait és javaslatokat tettek a megoldandó feladatokra.

Husti (1996) ismertette a versenyképesség különböző szintjeit és azok jellemzőit. Rendszerbe foglalta a mezőgazdaság komplex műszaki fejlesztésének azon legfontosabb teendőit, amelyek közvetlen, vagy közvetett módon befolyásolták az ágazati versenyképességet. Szorgalmazta a versenyképes agrártermelés fejlesztését célzó stratégia kidolgozását. Ennek ki kellett volna térni az állami szerepvállalásra, a minőséggel kapcsolatos problémák megoldására, a műszaki fejlesztés foglalkoztatási, szociális hatásaira is.

Integráció

Fekete et al. (1996) úgy látták, hogy „az agrárszektor kritikus helyzetét – egyidejűleg a tulajdonviszonyok rendezetlenségével, a pénzügyi makro kapcsolatok hiányosságaival és hézagaival – az integráció visszaszorulása és az integrációs láncolat megújításának elmaradása váltotta ki”. A szerzők felhívták a figyelmet a korábbi, illetve az újonnan szervezett termelési rendszerekre, mint az integráció fontos szereplőire, valamint a tartósan állami tulajdonban maradó állami gazdaságok integrátor központtá válási törekvéseire. Hangsúlyozták, hogy az integrátor szerep nem monopolizálható,

s az alulról induló szerveződéseknek van jövője. Behatóan foglalkoztak a sajátos integrációs feladatokkal, a hátrányos helyzetű térségek problémáival, az integrátor központokkal szembeni előítéletek cáfolatával.

Csete et al. (1996) szerint „Az eredményes integráció feltételei között az integrációval való azonosulás, a rugalmas alkalmazkodási készség, az informáltság, a kölcsönös bizalom folyamatos erősítése, a tulajdonosi és irányítói szerepkör szétválasztása, az együttesen elért eredményben való érdekeltség, a szakmai menedzsment és a marketing funkciók hatékony működtetése a legfontosabb.” A szerzők sorra vették a kilencvenes évek közepén a hazai szereplők integrációval kapcsolatos tennivalóit. Ilyen szereplőknek a szövetkezeteket, szakmai szövetségeiket, a bankokat és az állami szervezeteket tekintették.

Hantó (1996) tanulmányában példákkal illusztrálva vizsgálta meg a mezőgazdasági integrátorok különböző csoportjait. Így a szövetkezetekből alakult részvénytársaságokat, az átalakult szövetkezeteket, az egyéb gazdasági társaságokat, a családi gazdaságokat. Utóbbiak a szövetkezésben látták a jövőbeni integráció lehetőségeit.

Kapronczai (1996) nem értett egye „a felülről vezérelt, kampányelemekkel vegyített integráció kialakításának politikai szorgalmazásával”. Kérdőíves felméréssel vizsgálta az integráció helyzetét a kilencvenes évek közepén. A válaszokban pozitív jelek is mutatkoztak. A válaszadók a fejlődést segítő gazdasági környezet elemei közül a jövedelem- biztonságot, a kiszámítható, versenysemleges agrárpolitikát és a mezőgazdasági vállalkozások támogatását tették az első három helyre.

Felkészülés az EU csatlakozásra

Fekete (1994) válságjeleket látott az Európai Unióban. Ezek forrásaként az ipar strukturális visszaesését, külső fenyegetéseket, a valutaárfolyamok feletti ellenőrzés visszaesését és a lakossági elégedetlenséget nevezte meg. Veszélyes érdekkülönbségek jelentek meg az északi és a déli államok között. Pl. a görög agrár-külkereskedelem számára a társult tagság több előnnyel járt, mint a teljes jogú státusz. „Az EU tagjaként csak megfelelő nagyságrendben termelő, tőkeerős, korszerű eszközöket működtető, nemzetközileg versenyképes vállalatok” képesek talpon maradni. Az EU több akkori vezetőjének véleménye szerint a közösség a magyar agrárgazdaság leépítésében volt érdekelt. A szerző részletesen ismertette az 1992. évi agrárpolitikai reform céljait, a termeléscsökkenést elősegítő ugaroltatás bevezetését, az árszabályozás módosítását, az egyes termékcsoportok rendtartásának az átalakítását. A reform nem egyszerűsítette, hanem tovább bonyolította az EU agrárszabályozó rendszerét.

Nagy (1995) ismertette az EU országokban az 1990-ig lezajlott bérleti és földtulajdoni koncentrációt. A koncentráció előbbieknél erősebb volt, mint utóbbiaknál. Bemutatta a gazdaságos üzemmérettel kapcsolatos, az EU-ban uralkodó két alapvető nézetcsoportot. Az egyik a családi gazdaságokon

alapuló struktúrák egyértelmű előnyeit és fölényét képviseli. A másik szerint az üzemméret növekedésével bizonyos határig csökkennek az önköltségek és a tranzakciós költségek is „Eszert nem bizonyítható, hogy a nagyüzemek hátrányban lennének a családi gazdaságokkal szemben.” A szerző megállapította, hogy „az EU-ban a piac és az állami szabályozás együttesen sem biztosított hatékony földhasználatot és ezt elősegítő földpiacot.” Ez Magyarország számára is fontos tanulságnak tűnt.

Keller (1996) egyetemi hallgatóként figyelemre méltó kísérletet tett Magyarország EU csatlakozásának az uniós és az ország szempontjából történt vizsgálatára. A munka időszereűségét az érdemi tárgyalásokat megelőző „kérdőív” kitöltésének megkezdése is bizonyította. Elemezte, hogy milyen előnyeink és hátrányaink származtak volna a csatlakozásból, s milyen tényezők motiválhatták az uniós országunk felvételére. Körvonalazta a teljes jogú tagság elnyerésének valószínű időpontját, s javaslatokat tett a tárgyalások során követendő magatartásra, agrárpolitikai megfontolásokra.

Varga (1996) és **(1997)** az Integrációs Stratégiai Munkacsoport Agrárgazdasági Témacsoportjának keretében született tanulmány alapján ajánlásokat és javaslatokat fogalmazott meg a csatlakozási tárgyalásokhoz. Megállapította, hogy a Társulási Megállapodás – pénzügyi támogatások hiányában – nem oldotta meg kereskedelmi agrárkonfliktusainkat, inkább mélyítette azokat. Megnőtt az EU országokból származó agrárimport és a fejlett tagországok jelentős pozíciókat szereztek meg a magyar agrárpiacon. Megvizsgálta a földhasználat és a termelési szerkezet fejlesztés változatait, az üzemi, vállalati struktúrát, a mezőgazdaság és a környezetvédelem helyzetét, az információs rendszer EU konformitását és a magyar érdekek tárgyaláson történő érvényesítését és harmonizációját célzó feladatokat fogalmazott meg.

Dorgai (1997) az EU Strukturális Alapjainak és a Kohéziós Alapnak az 1994-99 közötti időszakra vonatkozó szabályai szerint Magyarország – az EU tagság esetén – igen jelentős többletforrásokhoz juthatott volna. A szerző ismertette az uniós támogatáshoz jutás feltétekeit és számításokat végzett a remélhető támogatási összegekről.

Erdész né et al. (1997) az Agrárgazdasági Kutatóintézetben készült tanulmány alapján összefoglalták a főbb mezőgazdasági ágazatok versenyhelyzetét. Megállapították, hogy a gabonaszektor versenyképessé tehető lett volna a terméshozadék csökkentésével és a kedvezőtlen adottságú területek kivonásával. A burgonya kivételével az ipari növényeknél exportnövelési lehetőségeket láttak. A sertés- és baromfiágazatban jelentős versenyt prognosztizáltak. Felhívták a figyelmet a szarvasmarha- és juhágazatban tapasztalható veszélyre. A gyümölcs- és zöldségpiacon erős verseny kellett számítani.

Fehér et al. (1997) tömören ismertették az EU Közös Agrárpolitikájának történetét. A KAP-nak a termelőkre gyakorolt pozitív és negatív hatásait vizsgálva „versenykapacitást” befolyásoló szempontokat határoztak meg. Az EU mezőgazdaságát kedvező adottságú, jól alkalmazkodó

agrártermelőkkel rendelkező területekre, közepes adottságú és elmaradott agrárterületekre – amelyekben a termelők alkalmazkodó képessége is alacsony – osztották fel. A tagországok makrorégióit a megfelelő csoportba sorolva vontak le következtetéseket a magyar csatlakozási kilátásokra.

Udovecz (1997) az 1998-as EU csatlakozást feltételezve vizsgálta a fontosabb mezőgazdasági termékek versenyképességi előnyeit és hátrányait. Megállapította, hogy a legtöbb termék esetében az előnyök egyértelműek. Burgonyánál, vágósertésnél, vágócsirkénél és a tojástermelésnél viszont a hatékonyság változatlansága esetén jelentős jövedelemromlást lehetett volna valószínűsíteni.

Vidékfejlesztési politika

Szabó (1994) úgy látta, hogy hazánk teljes jogú EU tagságának elnyeréséhez konszenzusra kellett jutni a magyar agrárpolitika uniós politikákhoz való illesztésében. Ismertette az új uniós agrárpolitika és a hozzá kapcsolódó agrár-környezetvédelmi programok főbb vonásait, a társulási szerződésből eredő magyar lehetőségeket és kötelezettségeket. Hangsúlyozta, hogy szakítani kellett volna a szűk agrár-ágazati szemlélettel és az agrárpolitikát egy egységes vidékfejlesztési politikába kellett volna beágyazni.

Sarudi et al. (1977) szerint Magyarországon a rendszerváltást követően erősödött meg a vidéki térségek problémáival foglalkozás. A szerzők az OECD kritériumokra és a Vidéki Térségek Európai Kartájára is tekintettel javasolták a hazai vidék-fogalom és a vidékfejlesztési politika funkcióinak meghatározását. Ismertették az EU vidékfejlesztési politikájának főbb jellemzőit. Kitértek a hazai vidékfejlesztési törekvések néhány aktuális tennivalójára. Így például a megyei, regionális és országos vidékfejlesztési koncepciók készítésének szükségességére, s a kistérségek lehatárolásának vidékfejlesztési szempontok szerinti felülvizsgálatára.

Szövetkezetpolitika

Csete (1994b) igen széles skálán tekintette át a szövetkezetek másfél évszázados történelmét. A Rochdale-i pioníroktól elindulva, Károlyi Sándor elméleti-szervező munkáján és a Raiffeisen szövetkezeti hálózaton keresztül áttekintette a II. világháború előtti magyar szövetkezetek működésének főbb jellemzőit. Széleskörű nemzetközi szakirodalomra támaszkodva cáfolta meg Kolyris P. FAO szakértő álláspontját, aki szerint az újra alakult magyar szövetkezetek nem voltak igazi szövetkezetek. A szerző összegzőként megállapította, hogy az 1994-ben működő „magyar szövetkezetek valódiak, mert érvényesítik a szövetkezeti alapelveket, átmeneti formációk, mert folyamatosan változnak, s vegyes tevékenységű vállalkozások”.

Laczó (1994) szerint a rendszerváltás utáni agrárpolitika helyesen tűzte ki az átalakulás irányát, de ellentmondó cél- és eszközrendszert alkalmazott. A korábbi szövetkezetek által használt földeknek és vagyonuknak a magánosítása számottevő külső tulajdonost eredményezett. A termelőszövetkezetek

többsége új típusú szövetkezetté alakult át, az egyéni és csoportos kiválások elenyészőek voltak. „Az új szövetkezeteken belül erősödni kezdtek az egyéni és csoportos vállalkozások, mint a mezőgazdaság átalakulásának legfontosabb hordozói.” Az új szövetkezetek nem vállalták fel a foglalkoztatási kötelezettséget, s a dolgozó tagság felének megszűnt az alkalmazása. A legnépszerűbb formáció a holding típusú szövetkezet lett. A szerző példaszerűnek tartotta a szétválások nyomán kialakuló faluszövetkezeteket, közülük többet részletesen is ismertetett.

Karalyos (1995) ismertette a nyugati országokban elterjedt három alapvető részből álló szövetkezeti struktúrákat. Ezekben a termelés az elsődleges szövetkezetek tagjainak családi gazdaságaiban folyik. Maga az elsődleges szövetkezet beszerzéssel, értékesítéssel, feldolgozással és szolgáltatások nyújtásával foglalkozik. A másodlagos szövetkezetek nyereség orientált, jövedelemtermelő szervezetek, tőketársaságok. A szerző a hazai pályán a szövetkezeti holdingokat, konzorciumokat tekintette ígéretes képződményeknek.

Szabó (1996) projektmenedzserként vett részt a dán szövetkezeti rendszer hazai adaptációját célzó együttműködésben. Tapasztalatai szerint alapvető nehézséget a magyar és a dán partnerek gondolkodásbeli különbsége jelentett. Dániában fontos szövetkezeti alapelv a tagok közötti bizalmi kapcsolat. Ez Magyarországon a feketegazdaság burjánzása miatt nem működött. A dán szövetkezetek „gazdasági érdekközösségek”, míg az akkori magyar szövetkezetek „gazdasági munkaközösségek voltak”. A szerző úgy összegezte tapasztalatai, hogy a dán modell csak számos, általa részletezett feltétel megteremtése után adaptálható.

Birtokpolitika

Hantó (1995) áttekintette az egyes országok földbérleti rendszereit és a háború előtti magyar rendszer tanulságait. Kiemelte, hogy hazánk 1945 előtti elterjedt részes bérlete fékezte a tőkeintenzív gazdálkodást és a vállalkozásszerű termelést. A hetvenes években a kollektív és egyéni földhasználat összekapcsolása pozitív eredményekkel járt. A rendszerváltás utáni magyar helyzet speciális volt a földtulajdonosok és bérlők különválása miatt. A szerző szorgalmazta a földbérleti viszonyok szabályozását és a hosszabb idejű bérletek előnyben részesítését.

Csete (1995a) feltárta az 1945–1995 közötti 3 nagy birtokmozgás közös vonásait: a politikai célokat, a lehetséges áldozatok és veszteségek számbavételének mellőzését. A rendszerváltás után, a tulajdon átrendezését földkoncentráció kísérte. A szerző az 1990-es évek közepén a kárpótlás gyors befejezését, s az azt követő pozitív földpiaci folyamatokat tartotta volna megoldásnak. Emlékeztetett arra, hogy a magyar mezőgazdaság kizsarolása a nyolcvanas években kezdődött, s az átgondolatlan árliberalizációval folytatódott, s „mindezt tetézte az Antall-kormány hibás döntés-sorozata”, majd a pénzügyi válság mélyülése.

Fehér (1996) az EU országok számára, a kedvezőtlen adottságú területek lehatárolására ajánlott mutatók felhasználásával körzeteket képzett Észak-Magyarország agrárgazdasági terében. Az agrártermelők alkalmazkodási sikereit az 1 főre jutó bruttó jövedelemmel mérte. A mutatók átlagtól való eltérései alapján regionális válságkörzeteket, potenciális válságkörzeteket, átlagos helyzetben lévő és jól alkalmazkodó körzeteket határolt le. Megállapította, hogy a válságkörzeteket a törpebirtokok magas aránya, míg a potenciális válságkörzeteket a bipoláris birtokszerkezet kialakulásának veszélye jellemezte a kilencvenes évek első felében. Körzetenként is számszerűsítette a földtulajdon és a földhasználat különválását, s bemutatta annak regionális sajátosságait is.

II. 4. 3. 2. Vállalati tervezés, szervezés, munkaszervezés, ágazati kérdések az élelmiszergazdaságban

Az előző időszakhoz képest ezen a fókuszterületen is változás történt. A mezőgazdasági nagyüzemek tervezési, szervezési kérdéseinek súlya jelentősen csökkent, növekedett az általánosabb témák és az élelmiszeripari vállalatok iránti érdeklődés. Az egyéni magángazdaságokkal foglalkozó írásokat külön tárgyaljuk.

Általános kérdések

Lehota et al. (1997) rámutattak a külföldi érdekeltséggel rendelkező vállalkozások gyors növekedésére a rendszerváltás után. Ezek az élelmiszergazdaságban mintegy 65 ezer főt foglalkoztattak 1994-ben, s a nettó árbevétel 12,4 százalékát realizálták. A beruházásokban és az exportban viszont ezt jóval meghaladó súllyal részesedtek.

Lakner et al. (1997) ötszáz vállalkozó megkérdezésével és a válaszok elemzése után úgy látták, hogy a nagy többség „alultőkésítetten, gyakran megfogalmazott célrendszer nélkül, inkább a körülmények kényszerítő hatására, mint a piac ösztönzésére jött létre”. A vállalkozási stratégiák matematikai-statisztikai vizsgálata alapján „minőségközpontú”, „alkalmazkodó”, „bővítő” és „takarékos” vállalkozási magatartásokat és stratégiákat különítettek el.

Szíjjártó et al. (1996) kutatásaik alapján feltárták, hogy a kilencvenes évek első felében „a magángazdálkodók döntő hányadánál a túlélés általánosnak ítéltető magatartásforma, amelynek megváltoztatására belátható időn belül aligha lehet számítani. A differenciálódás körükben is megfigyelhető, sőt erősödik, amelynek létrejöttében a termelők gazdasági és személyi jellemzőinek eltérései, továbbá a regionális különbségek meghatározó szerepet játszanak.”

Kozma (1996) megállapította, hogy a vezetői számvitel központi szabályozására nincs lehetőség, ajánlások is csak vállalkozástípusonként fogalmazhatók meg. A szerző egy „modellszerű üzem” vezetői információs igényei és az ezt kiszolgáló számviteli rendszer kialakítására tett javaslatot

A felsoroltakon túl a káosz és a véletlen szerepe az üzleti stratégiában, új döntés-előkészítési módszerek szerepeltek az ide sorolható az írások között.

Ágazati kérdések

A mezőgazdaság ágazati kérdéseivel foglalkozó tanulmányok az erdészettől kezdve a lúdágazat exportjáig terjedő széles skálán mozogtak. Ezért csak az általánosabb, több ágazatot érintő írást ismertetünk részletesebben. A konkrétabb ágazatokat érintő munkák az erdők jövőjével, az állati eredetű termékek termelési alapjaival, a magyar lúdágazat export lehetőségeivel, a zöldségtermelés helyzetével, a zöldborsótermelés jövedelmezőségével, a tehenészeti telepek munkaszervezésével és a gyümölcstárolással foglalkoztak.

Csepregi et al. (1995) a biotermelés filozófiájának ismertetése után áttekintették néhány nyugat európai ország adatait. Megállapították, hogy a biogazdálkodás területi növekedése több országban a bioüzemek számának csökkenése mellett következett be. A bioüzemek jövedelmezősége országonként és régióként is jelentősen eltért. A kilencvenes évek első felében a magyar biotermelés 70 százaléka nagyüzemekben folyt, a termelés 95 százalékát exportálták. A szerzők feltárták a hazai bővítés lehetőségeit és akadályait, s megállapították, hogy évtizedes lemaradás volt az élenjáró országokhoz képest.

Kalmár (1994) tanulmányában vizsgálta a sertéshús vertikumban keletkező jövedelemnek a megoszlását a szereplők (termelők – feldolgozók és forgalmazók – között. Megállapította, hogy a legjövedelmezőbb tevékenység a kereskedelem volt, s a termelés egyértelműen veszteségesnek bizonyult. Véleménye szerint a helyzet megoldása nem a hús áremelése, hanem a termelést – feldolgozást – és forgalmazást egyesítő regionális húsüzemek, valamint a szövetkezeti húsfeldolgozók és magántőkéből létrejött helyi üzemek integrációs tevékenysége lehetett volna.

Alvincz (1996) rámutatott arra, hogy az élelmiszeriparban kétirányú folyamat zajlott. A szervezetek számának növekedése mellett az árbevétel jelentősebb részét egyre kevesebb vállalkozás hozta létre. A növekvő számú, vegyes tulajdonú szervezetek a számarányukat meghaladó mértékben részesedtek az összes saját tőkéből, a befektetett eszközökből, a nettó árbevételből, a vállalkozási nyereségből és a veszteségből.

Hajduné et al. (1995) felhívták a figyelmet arra, hogy több exporttermékünk (pl. alma, hús és hústermékek) esetében árpozícióink kedvezőtlenül változtak. Saját vizsgálatainkat a Porter modell alapján folytatták. Megállapították, hogy a magyar agrárökológiai potenciál komparatív előny lehetett volna az élelmiszergazdaság számára, de csak töredékében hasznosult, az élőmunka-igényes termékek aránya folyamatosan csökkent. A szakemberképzés nem reagált elég gyorsan az igényelt változtatásra. A kilencvenes évek közepén az élelmiszeripari vállalatok tőkeellátottsága szerény volt. A belföldi piac és fogyasztás háttérbe szorulása kedvezőtlen jelenség volt. Felhívták a figyelmet is,

hogy az élelmiszeripari termékek versenyképességét nagymértékben befolyásolta az ún. háttérpári kapacitás és a szolgáltatói infrastruktúra. Magyarországon ezek polarizáltak, s különösen a szállítási és pénzügyi szféra területén nagy a lemaradás.

Kisspál et al. (1996) szóltak arról, hogy az élelmiszeriparban is jelentős változások történtek a humán erőforrások felhasználásában. A változások hajtóereje a tőkeigényesség és a nyugati érdekeltségű szervezetek versenye volt. Négyfajta modellt alapján vizsgálták a humán erőforrás-gazdálkodás színvonalát. Megállapították, hogy még mindig kísértett a paternalista modell. Rámutattak a humán erőforrás és az üzleti tervezés összefüggéseire, és ezek alapján vázoltak fel megoldandó feladatokat.

Lakner et al. (1997) vizsgálatai a magyar élelmiszeripari és élelmiszerkereskedelmi vállalatok stratégia-típusainak rendszerezése során azt mutatták, hogy a hazai kép hasonlított a fejlett országok duális szerkezetű élelmiszeriparához és kereskedelméhez. Az egyik csoportot a globális stratégiát követő multinacionális cégek alkották. A másik csoportba a helyi igények kielégítésére specializálódott kis- és középvállalatok kerültek. Felhívták a figyelmet arra a veszélyre, amit az élelmiszergazdaságon belül a kereskedelmi vállalati erőfölény jelentett.

Az ismertetett tanulmányokon túl az élelmiszeripari termékek minőségével és költségével, a tejiparban az élelmiszerpiaci magatartással, a közel-keleti élelmiszerpiaci kilátásokkal foglalkozó írásokkal találkozhattunk a vizsgált időszakban.

II. 4. 3. 3. Egyéni magángazdaságok működtetése

Az 1989-től folyó kutatás újabb felmérései alapján **Csete (1994)** azt találta, hogy a magángazdálkodók átlagos földterülete az 1989. évi 3,7 hektárról 1993-ra 15,1 hektárra nőtt. Kétharmaduk tovább szeretné növelni gazdasága területét. A termelők műszaki felszereltsége sokat javult. Nem elsősorban szolgáltatások igénybevételét, hanem saját fejlesztéseket terveztek. Az integrációt sokan hiányolták, de az államtól és a feldolgozóktól vártak megoldást. A magángazdálkodók körében nőtt a csalódottság. Hiányolták a gazdákat támogató kormányzati politikát. A főfoglalkozású gazdák jobban reagáltak a piacgazdasági kihívásokra.

Czeti et al. (1994) szerint a családi gazdaságok nem homogének. Például a nyolcvanas években indult, stabil gazdaságoknak alig volt hiteligénye, elemzésük termelés-centrikus és tőke-centrikus mutatókkal tűnt célszerűnek. A kényszervállalkozások szinte kivétel nélkül hitelképtelenek voltak. Finanszírozásuk állami garancia melletti hitelekkel lett volna megoldható és siker-centrikus mutatókkal értékelhető. Az újonnan induló gazdálkodók tapasztalata és hiteligénye egyaránt kicsi, elemzésükhöz siker- és tőke-centrikus mutatók javasolhatók.

Takácsné (1994) modellvizsgálata arra irányult, hogy különböző műszaki színvonalú, saját tulajdonú vagy idegen forrásból finanszírozott eszközök mellett hogyan alakult a kívánatos területméret,

s mekkora terület biztosította volna a család önfinanszírozását. A modellben a családi gazdaság erőforrásai közül a technikai eszközöket vizsgálta. A gépek kapacitása korlátozta az öfenntartó méretet. Idegen tőke igénybevétele megnövelte a családi gazdaság tartós működését biztosító alsó határt. Az adott birtokstruktúra mellett a gépek jobb kihasználásával lehetett volna kompenzálni a földhiányt. Ezt a gépkörök, gépszövetkezetek hatékonyan szolgálták volna.

Pfau (1994) modellvizsgálatok alapján megállapította az életképes családi gazdaságok termőföld- és tőkeszükségletének minimális méreteit. Ajánlotta a gépi eszközök közös használatát és a használt gépek beszerzését. Úgy látta, hogy jelentős állami támogatás és a mezőgazdaság jövedelem viszonyainak rendezése nélkül nem várható a családi gazdaságok számának növekedése.

Kovácsné et al. (1995) az Agrárgazdasági Kutatóintézetben folyó kutatás keretében vizsgálták a 3 hektárnál kisebb területen, illetve az 50 hektárnál nagyobb birtokkal rendelkező gazdálkodókat. Az ún. „kicsik” túlnyomó részben részfoglalkozású gazdák voltak „bővítési és kitörési lehetőség nélkül”. Ha hirtelen nagyobb pénzösszeghez jutottak volna, 63 százalékuk inkább a gyerekeit támogatta volna fejlesztés helyett. Úgy látták, hogy a vidéki társadalom tovább polarizálódik majd. A „nagyok” 60%-a felsőfokú végzettséggel rendelkezett, 50%-uk főfoglalkozású gazda volt. Nagyobb részük bővíteni szerette volna a gazdaságát, földvásárlás, illetve technikai fejlesztések révén. Egyharmaduk inkább hátrányosnak tartotta az EU csatlakozást, s többen úgy vélték, a magángazdaságok száma nem fog növekedni a jövőben.

Hajós et al. (1997) az általuk vizsgált tejtermelő kisgazdaságokban a piacismeretet, a szaktudást és az eszközellátottságot hiányosnak találták. A gazdaságok többségében a tartásmódot kézi erőre alapozták, ezért a munkaráfordítás magas, időben egyenetlen volt. Munkahatékonysági mutatóik alig egyharmadát érték el a nyugat-európai színvonalnak.

Bakos et al. (1997) szerint a kisgazdaságok versenyképességi hátrányainak állítása arra volt visszavezethető, hogy a gazdaságok funkcióit hiányosan vették számításba. Így nem foglalkoztak a pszichés és a szomatikus funkciókkal. A kisfarmok a helyi ellátásban betöltött szerepkörön túl a foglalkoztatásban és a népesség megtartásában is jelentős hatást fejtenek ki. Rentábilis működésükhöz azonban korszerű eszközökre is szükség lett volna.

II. 4. 3. 4. Agrár-környezetgazdálkodás

Láng et al. (1996) tömören ismertették a fenntartható fejlődés fogalmát és szintjeit, valamint a magyarországi kezdeményezéseket és a fenntarthatóság ajánlott felfogását. Részletesebben foglalkoztak a hazai természeti erőforrások hasznosításával és regenerálásával, illetve az agrárágazat ebben játszott szerepével. Több stratégia (aszály, vetőmag és szaporítóanyag használat, az agrárgazdaság növekedésének, fejlődésének megalapozása) kidolgozását javasolták. Feladatokat fogalmaztak meg

a környezetterhelés csökkentése érdekében. Hangsúlyozták, hogy a fenntartható agrárfejlődés koncepciójának a mindenkori agrárpolitika szerves részévé kell válnia. Végül javaslatot tettek a fenntartható fejlődést elősegítő szabályozás eszközrendszerére.

Szolnokiné (1994) a német nyelvű szakirodalomra támaszkodva csoportosította és mutatta be a „flow” és „stock” típusú környezetpolitikai adókat. Előbbiek közé tartozik a nitrogénadó, amivel nemcsak a környezetterhelés csökkentését, hanem a túlermelés mérséklését is el akarták érni. A PK adóztatásra csak három országban talált példát. A növényvédőszer felhasználásának és a koncentrált állattartásnak az adóztatása viszont szélesebb körű volt. A „stock” típusú elvonások között a terület-kiváltási adót, a homok- és kavics kitermelésének adóját, és a vízkészlet védelmét szolgáló adókat ismertette. A szerző megjegyezte, hogy erős ellenállás volt az egyes adónemek bevezetésével kapcsolatban.

Csepregi (1995) a magyar mezőgazdaság jövőképét érintő fontos tényezők közül a környezetgazdálkodás felértékelődésével foglalkozott részletesebben. Abból kiindulva, hogy a fejlett országok lakosai az élelmiszerekkel évi 2,5 kg szintetikus anyagot fogyasztottak el, sürgős technológiai- és szemléletváltásra lett volna szükség a mezőgazdaságban is. „A biogazdálkodást jövőbeni öko-kompatibilis termelési változatnak” tartotta. A hagyományos mezőgazdaság energiamérlege negatív volt, ezen az alternatív energiahordozók alkalmazása és az energiatakarékosság változtatható volt.

Szabó (1997) a magyar mezőgazdaságban bekövetkezett társadalmi-gazdasági változásoknak a környezetvédelmi vonatkozásait tárgyalta. Bemutatta a mezőgazdasági környezetterhelés mérséklődését. Rámutatott egy mind gazdasági, mind pedig környezetgazdálkodási szempontból kedvezőtlen ellentmondásra. Arra, hogy Magyarország ökológiai potenciálja nagymértékben kihasználatlan volt a kilencvenes évek közepén.

Szücs et al. (1996) a környezetet érintő károkat a kárt okozó és a kárt szenvedő tényezők beépítésével mátrix rendszerben csoportosították. A természeti erőforrás-vagyon igénybevételét „fekete doboz” alapú rendszerben vizsgálták és értékelték. Fontos elméleti és módszertani következtetéseket vontak le a további kutatások megalapozásához.

II. 4. 3. 5. Falusi életkörülmények

Tóth et al. (1994) szerint a tömeges munkanélküliség és a falvak foglalkoztatási lehetőségeinek szűkülése, a szervezeti és tulajdoni átalakulás hatására az ország egyes térségeiben súlyos válsághelyzet alakult ki. A szerzők az országos tendenciák felvázolása mellett Nógrád és Tolna megyében, illetve egy-egy ottani kistérségben folytattak mélyebb vizsgálatot. Megállapították, hogy a munkanélküliségi ráta csökkenése mögött – az inaktivitás magas aránya miatt – a rendszerből foglalkoztatás nélkül

kikerülőök jelentős száma valószínűsíthető. „A mezőgazdaságból kikerülő 520 ezer főből 240-260 ezer dolgozó 1993 végéig nem tudott más munkakörben elhelyezkedni.” A szerzők javaslatokat tettek a legsürgetőbb foglalkoztatáspolitikai feladatokra.

Flórisné (1994) véleménye szerint a mezőgazdaságban a gazdálkodás és családellátás szervezetenként egybeesik, az üzem és a háztartás egy egységet képez. Egy településen végzett felmérés alapján úgy látta, hogy a kialakuló középüzemek nem tudták nehézségeiket önállóan megoldani, agrárpolitikai támogatásra nem számíthattak. Ezért a gazdaságok közötti integráció egyfajta megoldás lehetett volna.

Kulcsár et al. (1995) szerint „a falusi turizmus számos olyan vonással rendelkezik, amelyek alkalmasak arra, hogy több hazai térségben a vidékfejlesztés egyik húzóágazata legyen.” Saját kutatásai során 200 vendéglátót kerestek meg. A falusi vendéglátókat erősen polarizáltak találták. A férőhelyek kihasználtsága általában alacsony volt. A vállalkozások többsége 1989 után indult, elenyésző volt a kényszervállalkozások aránya, a vendéglátók 80 százaléka legalább középiskolai végzettséggel rendelkezett. A többség folytatni és fejleszteni akarta a vendéglátást.

Romány (1995) vizsgálta a gazdasági-társadalmi struktúrák (ezen belül az agrárstruktúrák) változásának a magyar vidékre és a falusi településekre gyakorolt hatásait. Hangsúlyozta, hogy csak egy új falukutatás keretében lehetett volna feltárni a bonyolult, sokrétű és összetett folyamatokat. Óvott a más körülmények között kialakult külföldi példák átvételétől, de a háború előtti helyzethez való visszatérési kísérletektől is. Tíz pontban szedte azokat az alapelveket, amelyekre új agrárpolitikát, szociálpolitikát és vidékpolitikát lehetett volna építeni.

Andorka (1996) *Erdei Ferenc* emlékének tisztelegve a magyar falu társadalmáról írott megállapításait vetette össze a szocializmus idején és a kilencvenes évek első felében kialakult helyzettel. Megállapította, hogy „Magyarország gazdasági válságának gyökerei az 1970-es évek első felére nyúlnak vissza”. A hatvanas évek közepétől valamelyest mérséklődtek a falvakban és a városokban élők közötti jövedelem és életszínvonal különbségek. 1987-re azonban újra elérték az 1962-es szintet. A rendszerváltás után a községi társadalomban háromszor akkora volt a szegénységben élők aránya, mint a fővárosban. „A falusi lakosoknak nemcsak az objektív helyzetük, hanem a lelkiállapotuk is sokkal rosszabb volt, mint a városiaké.” *Erdei* munkájára visszahivatkozva úgy látta, hogy a „községi társadalom többsége leszakadt a jobb módú rétegektől”. A községek népessége a kilencvenes évek közepén „elmaradott helyzetben van és a lemaradás a magyar társadalom több rétegéhez képest nőni látszik”.

II. 4. 3. 6. Egyéb tanulmányok

A fókuszterületekhez nem sorolható tanulmányok – az előző időszakokhoz hasonlóan – széles témakört öleltek fel. Több tanulmány foglalkozott egy-egy megye, vagy régió mezőgazdaságának helyzetével, a fejlesztés stratégiájával. Változatlanul aktívak voltak a pénzügyi kérdésekkel, módszerekkel foglalkozó szakemberek. **Bartos Attila, Czeti András, Takács János.** Több eredményesen gazdálkodó állami gazdaságot és szövetkezetet is bemutatnak a szerzőink. Képet kaphattunk Anglia, Franciaország, a volt NDK mezőgazdaságáról. Értékes agrártörténeti munkákkal találkozhattunk **Nádasdy József, Romány Pál** tollából. A továbbiakban a sort egy-egy tanulmány példászerű, rövid ismertetésével folytatjuk:

A mezőgazdaság és a vele kapcsolatos elvárások jövőbeli alakulása szempontjából fontos a lehetséges szerkezeti változások értékelése. A tranzakciós és szervezési költségek feltárása ehhez nyújthat segítséget. **Szakál (1994)** ismertette a piaci tranzakció elméleti alapjait, s a tranzakciós költségek lényegét, a költségek és az externáliák kapcsolatát. Megállapította, hogy a földtulajdon és az üzemi szervezet átalakulása rendkívüli költségnövekedéssel járt. Széleskörű szakirodalomra hivatkozva sorra vette a tranzakciós költségek csökkentési lehetőségeit és a szervezési költségek helyzetét. Véleménye szerint a költségek csökkentésére leginkább a családi gazdaságokban és a közösségi típusú szövetkezetekben lett volna lehetőség.

Gazdag (1994) szerint a nyugati országokban a közgazdaságtan túllépett a tulajdonnal kapcsolatos kérdéseken. Tévhit az, hogy egy fejlett társadalomban csak a magánszemély lehet tulajdonos. A szövetkezetekben a vagyont csak a tagság körében kellett volna nevesíteni, a kárpótlást pedig csak pénzzel, értékpapírral kellett volna rendezni.

Romány (1995a) az 1945-ös földreform ötvenedik évfordulójára emlékezve a XIX. század elejétől vizsgálta a földreform kezdeményezéseket és a falusi polgárosodás elmaradását. Megállapította, hogy „A paraszti tulajdonra épülő, jövedelmezően működő agrárstruktúra kialakulása elmaradt Magyarországon.” Eközben a szomszédos országokban rendre számottevő földreformokat hajtottak végre. „Az agrárreformok XX. századi történelmében háromszor bukott el Magyarországon a gazdasági ráció,” először 1945-ben, majd 1958-ban, s végül 1991-ben. A szerző kifejtette, hogy nem csak a gazdasági ráció maradt alul, hanem a magyar falu polgárosodása is. Hangsúlyozta: „az agrárstabilizáció mai színvonala az ország holnapi állapotának tekinthető,”

Dimény et al. (1997) összefoglalták a mezőgazdaság és a gépesítés fejlődését az 1970-és és 80-as években, s eljutottak a rendszerváltás utáni kritikus színvonalasítéshez. Megállapították, hogy a mezőgazdaság általános műszaki- és gépesítésfejlesztése elodázhatatlan. Az egyéni gazdaságokban sok volt a traktor, a gépi munkák zömét kisebb teljesítményű erőgépekkel, magasabb költségek mellett végezték.

Horváth (1994) vizsgálatai szerint a régió nemzetközi munkamegosztásban játszott szerepére a periféria jegyek voltak jellemzőek. Így gyenge gazdasági teljesítmények, a centrum térséghez képest szerény külkereskedelmi forgalom, az export nagyobb városokban való koncentrálódása, a K+F és a tercier szektor fejletlensége. A szétagolt közigazgatás miatt az érdekérvényesítő képesség gyenge volt, banki-pénzügyi hálózata alapvetően a centrum akaratát közvetítette.

Burgerné et al. (1997) felhívták a figyelmet arra, hogy a rendszerváltás után a mezőgazdaság regionális kérdéseivel kevesen foglalkoztak. „A táj adottságaihoz és a szakértelemhez igazodó termelési hagyományokat inkább a kistermelők őrizték.” A kilencvenes évek közepén „a kisüzemek intenzív tevékenysége ... a nagyüzemekhez hasonló extenzív gabonatermelés irányába tolódott el”. A szerzők külön vizsgálták a Duna-Tisza közti homokhát és a Tiszántúl, illetve az ezeken belüli kistérségek mezőgazdaságának átalakulását, helyzetét, problémáit és a fejlesztés lehetőségeit.

Salamon et al. (1994) megállapították, hogy nagyobb részben a kárpótlás és a szövetkezeti átalakulás hatására Győr-Sopron megyében is csökkent a mezőgazdaság teljesítménye, jelentős volt a vagyonszűkítés. A rendszerváltás utáni első éveket a termelői érdektelenség és közömbösség jellemezte.

Csete (1995b) szerint az állami gazdaságok privatizációját ugyan számtalan nehézség jellemezte, vitathatatlanul hozzájárult a magántulajdon helyreállításához, a piaci szereplők körének bővítéséhez, és a versenyképesebb üzemstruktúra irányába történő elmozduláshoz. Enyhültek a pénzügyi likviditási gondok. A privatizált egységekben megszűnt a vagyonszűkítés. Az állami földek értékesítési tilalma segítette a földhasznóbérlés kiterjedését. A privatizációs bevételek csökkentették a költségvetés terheit. A tartósan állami tulajdonban maradó gazdaságok egy része eredményesen gazdálkodott, s fontos szerepük volt az integráció újjászervezésének megkezdésében.

Kapronczai (1997) ismertette az EU és a CEFTA országok piac- és árinformációs struktúráit. Részletesen kitért a hazai piacinformációs rendszer alrendszeire, azok működésére és elérhetőségére. Felvázolta az EU-konform központi rendszer létrehozásának stratégiai, fejlesztési tervét is.

Bánhegyi et al.(1995) bemutatták a dán Mezőgazdasági Törvény célkitűzéseit és fontosabb előírásait. Az 1925-ben született (azóta tízszer módosított) törvény biztonságot és védettséget nyújtott a gazdáknak, de ökonómiai korlátokat is állított eléjük. Szabatosan meghatározta például a farmer és a farm fogalmát, s az egy farmer által birtokolható gazdaságok számát. Az agrárkutatókat a kilencvenes évek közepén a Közös Agrárpolitika, az integráció elősegítése, versus a nemzeti szerepkör bővítése foglalkoztatta.

Takács (1994) –tekintettel arra, hogy a vállalatoknál a reál- és pénzügyi folyamatok általában nem esnek egybe– olyan módszert ajánlott, amellyel idejekorán észlelhetők a likviditási nehézségek. Segítségével a hitelezők megfelelő intézkedésekkel léphetnek közbe.

Pintér (1994) több eljárást ismertetett, amelyekkel a repceolajat fel lehet használni a szénhidrogén származékok helyettesítésére. Részletesen elemezte a repcetermelés és olaj előállítás költségeit. Megállapította, hogy a bio dieselolaj előállítási költsége magasabb, mint a gázolajé. Termelése csak akkor lenne kifizetődő, ha a gazdák energiafelhasználásuk egy részét biztosítanák vele. Ez a mezőgazdaság energiafelhasználásának 20-25 százaléka lehetne.

II. 4. 3. 7. Vita rovat

A rovaton belül évente átlagosan 9 írás jelent meg. Az agrárpolitikai fókuszterülethez tartozó cikkeket a II. 4. 3. 1 pont keretében ismertettük. Az egyéb témák szerteágazóak. Talán az oktatás-szaktanácsadás tekinthető vitát is folytató blokknak.

Ide illeszthető **Magda (1997)** vitairása, amelyben „az agrárátalakulás, a táj kutatás, a szaktanácsadás és a tangazdasági hálózat egy műhelyben való megvalósításának lehetőségét kereste”. Részletesen ismertette terveit a tangazdasági hálózatnak és a kétszintű szaktanácsadási rendszernek a megszervezésére. Fontos kiegészítéseket tartalmaz **Enese (1997)** tanulmánya, amelyben összefoglalta a magyar szaktanácsadás 1892-ig visszanyúló történetét, valamint a más országokban is érvényesülő főbb irányzatait. A hazai fejlesztési lehetőségeket vizsgálva kiemelte a szakoktatási és felsőoktatási intézetek és a kutatóintézeti hálózat szerepét. A nemzetközi tapasztalatok és a hazai aktualitások alapján ajánlásokat fogalmazott meg a szaktanácsadási hálózat kiépítéséhez és működtetéséhez

Csete (1997), a két íráshoz fűzte hozzá gondolatait. A jövedelemszerzés-centrikus gyakorlati képzésre tekintettel nem tartotta kizártnak a tangazdaságok jövedelemérdekeltségét. Kitért a tangazdaságoknak a táj kutatásban, a vidékfejlesztésben, az innovációban és a tanácsadásban betölthető szerepére is.

Tiba et al. (1997) elismerték a vitairásban foglaltak időszerűségét. Megjegyezték azonban, hogy „igen alapos mérlegelésnek és értékelésnek kell megelőznie a vitaanyagban foglalt feladatok térségi telepítésére alkalmas intézmények nevesítését”. Részletesen kifejtették, hogy „milyen funkciók illeszthetők általánosan az intézmények és tangazdaságaik adottságaihoz”.

Burgerné (1995) szerint Csongrád megyében „a régi prosperáló mezőgazdaságot helyreállítani nem lehetett, a kívánatos farmergazdálkodás nem született meg”. A mezőgazdasági terület felét egyéni gazdák művelték, de csak 4-5 százalékuk volt főfoglalkozású magángazdálkodó. „A többiek nem sokban különböztek a régebbi kistermelőktől”. **Burgerné** úgy látta, hogy a szántóföldi növénytermelésre alig alkalmas homoki területeken erdősíteni kellett volna, vagy gyümölcsöst és szőlőt telepíteni, egyébként a sivatagosodás megállíthatatlan.

Szabó (1996) több ponton vitatta **Burgerné 1995 (6sz.)** megállapításait. Felhívta a figyelmet arra, hogy külön kellett volna vizsgálni a megye termékeny (tiszántúli) és az alacsony termékenységgű (Duna-Tisza közű) területeket. Szerinte „a polgárparaszt birtok is születőben van...védelemre és támogatásra szorul... s egyszer a mezőgazdaság és az ország legerősebb pillére lesz.”

A többi írásra nem történt reagálás. Példaszerűen emeltünk ki néhány cikket.

Karalyos (1994a) és (1994b) szerint a magyar átalakulás sokkterápiás és liberalizációs úton haladt. Az IMF szakértők is ezt javasolták. Három év után tulajdoni bizonytalanság van és a tényleges szereplők láthatatlanok. Mind a szövetkezeteken belül, mind pedig az agrárszektor egyéb területein nőttek az egyenlőtlenségek.

„A szövetkezetek már elhagyták az irányított gazdaság védett mezejét, de még nem érkeztek be a piaci alapú gazdaságba.” A privatizáció és a kárpótlás nyomán felbomlottak a mezőgazdaság ágazati vertikális kapcsolatai. Az építést előlről kellett volna kezdeni, amihez a gazdasági szabályozók hatékony segítségére is szükség lett volna.

Lehoczky (1995) úgy látta, hogy a kilencvenes évek közepén a magyar mezőgazdaság „első számú pénzügyi problémája a tőkehiány, amely másként érintette a vagyonnal is rendelkező nagyüzemeket és a vagyontalan magángazdaságokat.” A nagyüzemek esetében az „átgondolatlan csődtörvény” 1992-ben majdnem teljes körű összeomlást eredményezett. A helyzet kezelésére indított reorganizáció „sem lett siker sztori”. A magángazdálkodók között jelentős különbségek voltak, többségük önerőből nem volt képes hatékonyan működtetni gazdaságát. A szövetkezés és együttműködés sem terjedt el. A szerző megoldásként a háború előtti közraktár újraélesztését, földhitelintézetek kialakítását és szövetkezeti elven működő pénzintézeteket javasolt.

Fehér (1995) egy a piacgazdaságban már jól működő modell alapján dolgozta ki a Megyei Agrár és Vidékfejlesztési Központok Hálózatok kialakítására vonatkozó javaslatát. Az adott helyzetből kiindulva meghatározta a hálózat céljait, eszközigényét, a szervezés módszereit, a működés rendjét, a hálózat által nyújtandó szolgáltatások körét és a várható előnyöket.

Menyhei (1996) összefoglalta „az agrárgazdaságtól véglegesen elszakadni látszó falusi társadalom” és a mezőgazdaság gondjait. Írt a háztartási megtakarítások privát tőkeként történt akkumulációjáról és „elfolyásáról”, a kedvezőtlen tapasztalatok miatti bizalomvesztésről, az integrátorok túlkapásáról, a működésképtelen információ megosztásról, a tulajdon szabadságának korlátozottságáról és a képviselői rendszer hiányosságairól.

II. 5. Az EU-val folytatott tárgyalások és csatlakozási felkészülés időszaka (1998–2003)

Fehér Alajos

Az EU csatlakozási tárgyalások és a felkészülés során több jelentős publikáció született, számos tanácskozást szerveztek. A jeles munkák közül csak példaképpen emeljük ki az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet Agrárgazdasági Információit és Tanulmányait, az MTA Agrártudományok Osztálya Integrációs Stratégiai Munkacsoportjának munkáit és a Magyar Agrárkamara 1988 júniusában közzétett vitaanyagát. **Magyar Agrárkamara (1998).**

A Gazdálkodás is részese volt ennek a folyamatnak. A „Tanulmányok” és Vita” rovatokban megjelentett, a témával foglalkozó írások mellett a Szerkesztő Bizottság az 1998. évi számokban új rovatot nyitott „Az Európai Unió csatlakozás kérdései” címmel⁴¹. A rovatban szerkesztőségi cikkek⁴² jelentek meg a magyar agrárgazdaság EU-csatlakozási stratégiájáról.

II. 5. 1. A mezőgazdaság és a vidéki területek helyzetének változása (1998–2003)

A rendszerváltás óta tartó folyamatok többsége az 1998–2003 közötti időszakra is áthúzódott. Tovább csökkent az állami- és szövetkezeti tulajdon súlya, növekedett a bel- és külföldi magán-személyek és társaságok tulajdoni részesedése. A kedvezőtlen folyamatok az élelmiszeriparban mérséklődtek, míg a mezőgazdaságban területenként és ágazatonként differenciáltan érvényesültek. A regionális harmonizáció érdekében kialakították a SAPARD kistérségeket, s regionális fejlesztési tervek, programok készültek, szervezetek és intézmények jöttek létre. Az agrárpolitikán belül erősebb hangsúlyt kapott a vidékfejlesztés és a környezetgazdálkodás. A korábbi feszültségek – némi enyhülés mellett – fennmaradtak, az EU csatlakozás – mint új kihívás – újabb feszültségeket is generált az élelmiszergazdaságban és a vidéki területeken.

1. *Az élelmiszergazdaság nemzetgazdasági szerepének alakulása.* A **14. TÁBLÁZAT**⁴³ tanúsága szerint a mezőgazdaság foglalkoztatási részaránya tovább csökkent, az élelmiszeripar foglalkoztatási súlyának növekedése csak látszólagos javulás az 1997. évi mértékhez képest, mivel a foglalkoztatottak száma itt is csökkent. A bruttó hazai termék előállításban a mezőgazdaság részesedése egyértelműen visszaesett, az élelmiszeriparé valamelyest növekedett. A mezőgazdasági beruházások az átlagosnál

⁴¹ Gazdálkodás 1998.1.sz. 58-72 p. 2.sz. 57-69 p. 3. sz. 52-55 9. 4.sz. 40-44 p., 5.sz. 35-39 p.

⁴² A cikkek az FM Szakmai Füzetek 1.sz. (*Vajda László szerk.*) megjelent írás rövidített és szerkesztett változatát tartalmazzák.

⁴³ A hivatkozott ábrák és táblázatok a 2.1 pontban találhatóak.

gyorsabban nőttek, az élelmiszeriparban jelentősen tovább csökkentek. Az import növekedési üteme jelentősen meghaladta az exportét, az export-import egyenleg az 1993. évi szint alá süllyedt. (Ld. **16. TÁBLÁZAT**). Az élelmiszergazdaság exportjának nemzetgazdaságon belüli aránya 6,6 százalékpontot esett 1997–2001 között. **Juhász et al. (2002)** Meg kell jegyeznünk, hogy az 1990-es értékhez képest a visszaesés mértéke 16,6 százalékpont volt. Az export-import egyenleg azonban még mindig pozitív értéket mutatott, annak ellenére, hogy abszolút értékben egyharmadával csökkent 1990-hez képest. Ez azt jelenti, hogy vizsgált időszakban az élelmiszergazdaság kiegyensúlyozó szerepe a külkereskedelemben még mindig számottevő maradt.

2. Birtok- és üzemi szerkezet. A 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás és a 2003. évi Gazdaság-szerkezeti Összeírás a korábbi időszakhoz képest megbízhatóbb adatokat nyújtott a földtulajdonról, a földhasználatról és a birtokszerkezetről. **Dorgai (2004)** elemezte a két felmérést és megállapította, hogy az uniós csatlakozás idején a gazdasági szervezetek és az egyéni gazdaságok „földhasználata kiegyenlített volt. A gazdasági szervezetek szinte elhanyagolható hányadához (0,9%) a földhasználat közel 60%-a társult. A gazdaságok döntő többségét (99,1%) alkotó egyéni gazdaságok pedig a terület 40,5%-át művelték”. Elégtelennek tűntek a közepes gazdaságok számának növelését és birtokkoncentrációját ösztönző magyar intézkedések is. „Az egyéni gazdaságok által használt földterület átlagos mérete 1991–2003 között közel hétszeresére nőtt ugyan, de még így is alig haladta meg a három hektárt.”

A hazai birtokszerkezet az EU15-re jellemző átlagoktól teljesen eltérően alakult. **Varga (1997)** előre jelezte, hogy „az EU tárgyalások kényes pontja lehet az a hallgatólagosan megtúrt magyar gyakorlat, amely szerint még a közepes méretű családi gazdaságok sem igazán részei a legális gazdaságnak”. **Varga (2004)** a megoldás egyik alapfeltételének tartotta annak megszüntetését, hogy „egy közös háztartáson belül annyi kis mezőgazdasági üzem létezzék, ahány felnőtt családtagra felosztják a mezőgazdaságból származó jövedelmet”. A földtulajdoni és földhasználati viszonyok, a kialakult birtok- és üzemi szerkezet mellett számos – már korábban is tárgyalt – tényező járult hozzá ahhoz, hogy az EU csatlakozás idején „a transzformáció nehézségeivel... az agrártermékek világpiacán felerősödő konkurenciaharral és erősödő protekcionizmussal szembeni küzdelemben a súlyosbodó versenyképességi zavarokkal küzdő magyar agrárszektor egyre nehezebben tudott helytállni”.

3. A mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés alakulása. A 3. ábrán látható, hogy 1998 és 2003 között a mezőgazdaság változatlan áras termelési értéke és gabonafélék összes termése ingadozott. Az egy lakosra jutó csontos hústermelés és a tápanyagfogyasztás némi ingadozás mellett már nem változott számottevően. Tovább csökkent a szarvasmarha állomány, egyéb állatfajoknál az ingadozás és a kisebb mértékű növekedés volt jellemző. Az állati termékek termelése több termék esetében növekedett, azonban még mindig jelentősen elmaradt az 1989-es szinttől. (Ld. **16. TÁBLÁZAT**.)

4. *Jövedelmezőség, támogatások, elvonások, likviditás*⁴⁴. A számviteli törvény változásai és az adózás előtti eredmény ingadozásai miatt a 2000 előtti és utáni évek eredmény adatainak összehasonlítása nem célszerű. 1997 és az ezredforduló között a saját tőke jövedelmezősége, az eszköz- és árbevétel arányos jövedelmezőség (a veszteséges 1999-es évtől eltekintve) számottevően romlott. Az agrárrolló, némi ingadozás mellett tovább nyílt 1997–2003 között. Az agrártámogatások folyó áron jelentősen emelkedtek a vizsgált időszakban. 1998–2001 között az inflációval deflált támogatások jóval szerényebb mértékben (mintegy 30 százalékkal) nőttek. Az élelmiszergazdaság egészében az elvonások a folyóáron számított agrártámogatások összegét és növekedési ütemét jóval meghaladó mértékben emelkedtek 1998–2003 között. A mezőgazdasági hitelállomány nagyobb része az agrártámogatásokhoz kötődött. A legnagyobb mértékben a tőkepótló hitelek növekedtek. Egy részüket azonban a gazdaságok – az eredeti céltől eltérően – veszteségeik pótlására használták fel.

5. *Foglalkoztatási feszültségek, munkanélküliség, vidéki szegénység*. Az élelmiszergazdaság vállalatai változatlanul munkaerő kibocsátók maradtak. Jóllehet ennek üteme mérséklődött a korábbi időszakhoz viszonyítva. Hat év alatt 81 ezer fővel (18%-kal) csökkent a foglalkoztatottak száma. **KSH (2005)** A munkanélküliségi ráta országosan és a községekben is tovább csökkent 1998–2002 között. Utóbbi esetben 8,6-ról 8,0 százalékra. A 24 hónapnál régebben munkát keresők aránya 79 százalékos volt 2002-ben. **Kulcsár et al. (2010)**. **Kovács (2012)** közlése szerint 2001-ben a községekben a foglalkoztatottak aránya 4,6 százalékponttal maradt alatta az országos átlagnak, ugyanakkor a gazdaságilag inaktív népesség 3,9 százalékponttal meghaladta azt. A településcsoporton belül a kisebb falvak nagy részében kritikus helyzet alakult ki. A foglalkoztatási nehézségek és a növekvő gazdasági inaktivitás más negatív folyamatokkal társulva, területileg koncentráltan jelentek meg. **Fehér (2005)** vizsgálatai felhívták a figyelmet az északi régiók hátrányos helyzetű vidéki térségeiben a szegénység jelenlétére és fokozódásának veszélyeire. Ebben az összefonódó agrár- és regionális válság jelentős szerepet játszott.

Virág (2010) kimutatta, hogy a leghátrányosabb helyzetű települések koncentrációja és a leszakadás az észak-alföldi, észak-magyarországi és a dél-dunántúli régiókban a legjelentősebb. **Kovács (2007)** 35 hátrányos helyzetű kistérségben végzett kutatásai alapján megállapította, hogy 1995-ben az egyértelmű szegénység 130 községre volt jellemző, 2005-re már 442-re. A helyzet kezelésére általános és tartós hatású szociális programokat nemigen sikerült megvalósítani, a kezdeményezések nagy részének többnyire helyi és átmeneti hatásai voltak.

6. *Válság*. Hatásos válságkezelés ebben az időszakban sem történt. Esetenként inkább tűzoltó jellegű, egyedi beavatkozások voltak a jellemzők. Ezzel együtt megállapítható, hogy a vizsgált hat évben a válság nem mélyült tovább. Megléte azonban a csatlakozás utáni időszakot is terhelte.

⁴⁴ Az adatok forrása: A magyar mezőgazdaság az adatok tükrében a rendszerváltás után, AKI, Budapest, 2002, a 2002. és 2003. évi adatok esetében *Kapronczai István: A magyar agrárgazdaság az EU csatlakozástól napjainkig*, Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2022

7. *EU harmonizáció, csatlakozási tárgyalások.* A mezőgazdasággal foglalkozó csatlakozási tárgyalásokat alapvetően meghatározta, hogy az Európai Unió nem külön-külön, hanem egy blokkban tárgyalta a 10 tagjelölt országgal. Induláskor a delegációk közötti legélesebb vitakérdés a közvetlen kifizetések⁴⁵ körül bontakozott ki. Az uniós álláspont az volt, hogy az új tagországoknak úgy kellett volna bevezetniük a Közös Agrárpolitikát (ideértve a termeléskorlátozást is), hogy nem részesültek volna a direkt kifizetésekből. A mezőgazdaság eltérő nemzetgazdasági súlyával, s így különböző nemzeti érdekekkel rendelkező tagjelöltek mindnyájan elfogadhatatlannak tartották ezt az álláspontot, azonban más fontos kérésekben alapvetően nemzeti érdekeiknek megfelelő véleményeket képviseltek.

Az Európai Unió Bizottsága 2002. évi értékelésében **EC (2002)** részletes jelentést kért Magyarországtól a Közös Agrárpolitika átvételi képességéről, valamint a belső piac állapot- és növényegészségügyi ellenőrzésének felkészüléséről. Több területről is kiegészítő információkat kértek, különös tekintettel a kifizető ügynökség felállítására. **Varga (2004)** szerint „A kormányzat csak az utolsó pillanatban, 2002 közepétől kezdte el az intézményi rendszert kialakító munkákat”. A már hivatkozott 2002. évi EU értékelésben a magyarországi közvetlen kifizetések ellenérvei között felsorolták a kifizetések föld- és bérleti piactorzító, növénytermelési szerkezetorzító hatásait, azt, hogy így mezőgazdasági támogatást kaptak volna a városokban élő magyar földtulajdonosok is, s végül azt, hogy így konzerválódott volna a duális agrárstruktúra és a félig önellátó gazdaságok termelése.

Az intézményi felkészülésben és az élelmiszerbiztonsági feladatok teljesítésében minden tagország késlekedett. A Bizottság a csatlakozási nehézségeket csökkentendő, az esetleges kudarcok politikai következményeit elkerülendő arra ösztönözte a belépni akaró országokat – hogy eredeti szándékaik ellenére – átmeneti időszakra az egyszerűsített kifizetési rendszert válasszák a közvetlen kifizetésekre. Az uniós álláspontja közben némileg engedékenyebbé vált, s készek voltak meghatározott engedményekre. Ezek megjelentek a már hivatkozott, Magyarországra vonatkozó uniós dokumentumban is. **EC (2002).**⁴⁶

2002 év végén a koppenhágai csúcstalálkozón sikerült kompromisszumot elfogadni, s a tagjelölt országok az EU-15 tagországokban járó közvetlen kifizetések 25 százalékát kapták uniós forrásból, amit nemzeti költségvetésükből további 30 százalékkal egészíthettek ki és 2013-ra érthették el a régebbi tagországok számára biztosított szintet.

Varga (2004) az EU Bizottság 2002. és 2003. évi ország-jelentéseire hivatkozva közölte, hogy az EU küldöttség hazánk csatlakozási felkészültségét a jogi alapok tekintetében jónak, az intézmény kiépítés tekintetében viszont a jelöltek között a legkevésbé előrehaladottnak értékelte, 2002 közepén „az intézményi kiépítettséget mindössze 15 százalékosra becsülte... 2003 végén közzétett jelentésben első helyen emelte ki az agrárpolitika érvényesítéséhez és a termelői támogatások kifizetéséhez szükséges intézmények hiányait”

⁴⁵ A kilencvenes évek elején végrehajtott közös agrárpolitikai reform keretében visszafogták a mezőgazdasági termelést (csökkentették a garantált árakat), s a gazdák, jelentősebb jövedelemcsökkenésének ellensúlyozására ún. kompenzációs kifizetést vezettek be. Ezt később közvetlen (direkt) kifizetésnek nevezték el.

⁴⁶ Ld. Accession Negotiations with Hungary, Chapter 7, Agriculture, European Commission Directorate-General for Enlargement, Brussels, 15 April 2002 15-23 p.

Ez rányomta a bélyegét a szakemberek és a gazdák felkészítésére is, mely területen szintén komoly lemaradás mutatkozott, mely a későbbiekben is feszültségforrást jelentett. Ebben az EU agrárpolitikájának változásai (AGENDA–2000 (1999), 2003 évi reformok), a politikai szűrőként keresztül áramló információk, a bizalom, a csodavárás és a szkepticizmus egyidejű jelenléte és a másfajta politikai környezetben történt szocializáltság is szerepet játszott.

További potenciális feszültségforrásokat valószínűsítettek a következők:

- a korábbinál hátrányosabb helyzetbe kerülő szarvasmarha és juhágazat további szűkülése, visszaesése;
- a sertés és baromfiágazat piaci kitétsége;
- az emelkedő földárakra történő spekuláció.

II. 5. 2. A Gazdálkodásban 1998–2003 között megjelent fontosabb írások ismertetése a főbb fókuszterületek szerint

A szóban forgó időszakban évente átlagosan 48 tanulmány jelent meg. A korábbi időszakhoz képest jelentkező növekmény nagyrészt a különszámoknak tudható be. A fókuszterületek annyiban változtak, hogy a vidékfejlesztés és az agrár-környezetgazdálkodás szorosabban kapcsolódott az agrárpolitikához, s így azon belül tárgyaltuk. A falusi életkörülményekkel csak néhány – tartalmilag a vidékfejlesztéshez közel álló – írás foglalkozott. Az egyéni magángazdaságok működtetésével foglalkozó tanulmányok üzemtani, szervezési karakterei nem indokolják külön kezelésüket. A módosult fókuszterületenkénti megoszlást a 19. TÁBLÁZAT-ban mutatjuk be.

19. táblázat: A Tanulmányok rovatban közölt írások megoszlása fókuszterületenként 1998–2003 között

Fókuszterület megnevezése	Megoszlás	
	[db]	[%]
Agrárpolitika	94	32,6
Ezen belül az EU-hoz történő csatlakozással,	68	23,6
vidékfejlesztéssel,	13	4,5*
agrár környezetgazdálkodással,	7	2,4*
egyéb agrárpolitikai témával foglalkozott	6	2,1*
Vállalati tervezés, szervezés, munkaszervezés, ágazati kérdések az élelmiszer-gazdaságban	90	31,3
Regionális kérdések	29	10,1
Egyéb	75	26,0
Összesen	288	100,0

**Az agrárpolitikán belül, de az összes tanulmányhoz viszonyítva*

II. 5. 2. 1. Agrárpolitika

Az agrárpolitikával foglalkozó tanulmányok aránya az előző szakaszokhoz viszonyítva jelentősen csökkent. Ez különösen akkor szembetűnő, ha eltekintünk a korábban külön vizsgált kérdésektől. A csökkenésben annak is szerepe volt, hogy több agrárpolitikai témájú írás a „vita” rovatban jelent meg. A fókuszterületen belül meghatározó volt az EU csatlakozás, s már csak néhányan foglalkoztak az átalakulás témakörével.

Az előzőekben már alkalmazott megoldást folytatva az agrárpolitikai írásokat kérdéscsoportok szerint tagoljuk, s a vita rovatban megjelent agrárpolitikai cikkeket is ennek keretében ismertetjük. Azokat, amelyek mondanivalójukban szorosabban kapcsolódnak a magyar agrárgazdaság EU-csatlakozás stratégiájához, a stratégia címszavainak megfelelően csoportosítva (kövér betűs alcímek és dőlt betűs kiemelés után) ismertetjük.

Az EU-csatlakozás stratégiájához illeszkedő tanulmányok

Földtulajdon, földhasználat, birtokszerkezet, földpiac;

A birtokviszonyok rendezetlensége és a földnyilvántartás hiányosságai kétségessé tehetik agrárgazdaságunk EU integrációját. Ugyanilyen neuralgikus pont a földbérleti rendszer megnyugtató szabályozásának hiánya is. A földpiac megfelelő működése érdekében új földértékelés szükséges. Átmenetileg célszerű fenntartani a tulajdonszerzési korlátozást. A magyar kis- és nagyüzemek jól illeszkedhetnének az EU-ba, azonban a versenyképes középirtokok államilag preferált birtokrendezést igényelnek.

Buday Sántha (1998) véleménye szerint „Tovább tart az agrárágazat válsága, ... amelyet a '80-as évek közepétől az egyre mélyülő jövedelem elvonás, ezzel egyidejűleg a kül- és belpiacok jelentős részének elvesztése és az öncélú privatizáció alapozott meg, amely áttekinthetetlen és nehezen kezelhető földtulajdon viszonyokat teremtett és a termékpályák felbomlásával, az integrációs kapcsolatok megszűnésével járt együtt. Az életképtelen üzemek nagy száma, a rendezetlen tulajdonviszonyok (zsebszerződések), az adóelkerülés érdekében rendkívül erőteljes a törekvés az agrárvertikum egészében a szürkegazdaság felé való elmozdulásra”. A szerző rendszerezte és felsorolta azokat a tennivalókat, amelyek az agrárágazat új pályára állítását és az eredményes EU-csatlakozást is segíthették volna. Így a mielőbbi teljes körű statisztikai felmérést; a földalapú adózás bevezetését és helyi bevételként kezelését; földtörvény módosítást a hazai és helyi tulajdonosok védelme érdekében; közös fejlesztések kiemelt támogatását; a feldolgozás és kereskedelem koncentrációjának elősegítését; állami tartalékkészletek felhalmozását; a kedvezőtlen adottságú térségekben versenyképes modellgazdaságok szervezését; az élelmezési termékek ellenőrzésének magasabb színvonalát; átlátható és a versenyképességet javító szervezeti viszonyok megteremtését.

Dömsödi et al. (1997) összefoglalták az aranykorona-rendszerű és a mintateres genetikus rendszerű hazai földértékelések gyakorlatát és alkalmazásuk korlátait. Szorgalmazták a talajterképes földértékelés újbóli megfontolását, belátva, hogy a földképzéskorrekciók lebonyolításához az aranykorona-rendszer volt a kézenfekvő megoldás.

Burgerné et al. (1999) 11 megyére kiterjedő felmérésük alapján megerősítették a földtulajdon elap-
rozottságát és a földhasználat koncentrációját. A felmérésben szereplő gazdaságok többsége külterjes
növénytermelést folytatott. Gépesítettségük jelentősen nőtt, ugyanakkor csökkent az állatférőhelyek
kihasználtsága. Vizsgálatuk azt mutatta, hogy „azok a gazdaságok, amelyek a 90-es évtized végéig
talpon maradtak, stabilizálódtak... Igazán életerősnek az 50-100 hektáron felüli gazdaságok látszottak”.

Kovács (2000) vitairásában az 1990-ben és 2000-ben végrehajtott mezőgazdasági összeírás adatait
vizsgálva megállapította, hogy számottevően csökkent az élelmiszert előállító háztartások száma és
az összlakosságon belül a mezőgazdasági tevékenységet végzők aránya. Az egyéni gazdaságok átlagos
területe 2,7 ha, míg a gazdasági szervezeteké 663 hektár volt 2000-ben. A szerző a gazdálkodókat
négy kategóriába sorolta. (Nagygazdaságok, családi gazdaságok, megélhetést segítő gazdaságok
és szociális gazdaságok) Véleménye szerint a megélhetést segítő gazdaságok idővel el fognak majd
tűnni. Úgy látta, hogy az ezredfordulóig „a magyar kormányzatok egyike sem állított megélhetést
biztosító pozitív jövőképet... a falusi tömegek elé”

Csillag et al. (2001) véleménye szerint árnyalást igényelt volna a hazai birtokstruktúra szétaprózott-
ságáról szóló vélekedés. Az erőteljes koncentráció következtében inkább a polarizáltság és a dualitás
volt jellemző. „A szerkezetből nem a nagy, hanem inkább a közepes méretű gazdaságok hiányoztak,
illetve ezek aránya kisebb volt, mint ahogy ez a piacgazdaságokban szokásos... A közepes méretű,
illetve azzá fejleszhető családi gazdaságok megerősödése azonban célzott agrárpolitikai intézkedések
nélkül kevésbé valószínű”.

Szűcs et al. (2002) megállapították, hogy a földárak és a földbérleti díjak viszonya az ezredforduló
táján Magyarországon jelentősen eltért a fejlett piacgazdaságú országokétól. Utóbbiaknál a földár
többszöröse volt a tőkésített földjáradéknak, míg hazánkban ez alatt maradt.” Magyarországon
a földpiac és a földbérleti díjak elszakadtak egymástól... kettős piac alakult ki... ami nagyon ked-
vezőtlen folyamatokat tart életben”. A kettős piac akadályozta a versenyképes termelést előmozdító
föld „reallokációt” és gátolta a Nemzeti Földalap működését is. Ez utóbbi működtetése a reális földár
ismerete, befolyásolása és annak intézményrendszere nélkül nem lehetett eredményes. A szerzők
leszögezték, hogy „a marginális területeken élő népesség megtartását... nem a mezőgazdasági
árakkal, hanem jövedelempótló támogatásokkal célszerű megoldani”.

Árrendszer, árszínvonal;

*A GATT-WTO elvek érvényesítése a legfontosabb termékek esetében az EU-ban is közelítette a termelői
árakat a világpiacon árszínvonalhoz. Ez a magyar árak esetében is így történt. Ezért ároldalról nem lett
indokolt a magyar piacnak a korábbi tagországok piacaitól való elválasztása. „A magyar adatok
megbízhatatlansága miatt” gondot jelentett az árszintek összehasonlítása. Problémaként merült fel, hogy
„az egységes munkaerőpiacon a magyar munkavállalók szabadon, vagy csak korlátozással jelenhettek
meg” a csatlakozás után.*

Fertő (2000) úgy látta, hogy „Az empirikus vizsgálatok tanúsága szerint a mezőgazdasági árak hosszú távon mind a korábbi árszinthez, mind az ipari árakhoz képest csökkennek. Az elméleti magyarázatok megmutatják, hogy ezek a folyamatok nem a mezőgazdaságot „kizsákmányoló” gazdaságpolitika következményei, hanem egyrészt a mezőgazdaság sajátosságaira, másrészt a gazdaságok strukturális adottságaira vezethetők vissza”. Kifejtette kétségeit az árak közvetlen állami befolyásolásával kapcsolatban, és azt a következtetést vonta le, hogy „az agrárróló zárására irányuló kezdeményezések a piacgazdaság logikájával ellentétesek és jelentős társadalmi költségekkel járnak”.

Varga (2001) véleménye szerint a magyar mezőgazdaság egyre védtelenebbé vált a jövő kihívásaival szemben. „Az 1991-ben bekövetkezett – s akkoriban a legelemibb válságkezelésre sem méltatott – agrárválság szinte összes terhét azóta is cipeli magával a magyarországi mezőgazdaság, a termelés csökkenésétől kezdve az agrárróló nyílásán át, az árak legtöbbször csökkenéséig”. A fontosabb mezőgazdasági termékekre kiterjedő, különböző pénznemekben kifejezett árvizsgálat évek közötti ingadozást és csökkenő tendenciát mutatott. A szerző szerint ez a hazai piacsabályozás elégtelenségére is utalt. „Az ebből keletkező veszteségek legnagyobb része a mezőgazdasági termelőkre hárult”. Ugyanakkor az eseti beavatkozások megterhelték a költségvetést, de a feldolgozókat és a fogyasztókat sem hagyták érintetlenül.

Orbáné (2002) tanulmányában bemutatta, hogy „az Európai Unió és Magyarország mezőgazdasági termelői árai között jelentős közeledés ment végbe a kilencvenes évtizedben. Ennek eredményeként a magyar termelői árak többsége – a kertészeti termékeket kivéve – a csatlakozás előtt már közel áll az uniós átlagos árszinthez. Az állattenyésztési szektor (kivéve a szarvasmarha) magyar termelői árai a legnagyobb uniós termelő országok áraival csaknem megegyeztek. A hazai búza ára az uniós átlagártól 20 százalékkal marad el. 2003-ig további árközeledés várható, egyrészt mert folytatódik az uniós árak mérséklődése, másrészt mert a világpiaci árprognózisok szerint több termék esetében enyhe áremelkedés várható, ami a magyar árakra is hathat. Ezért a csatlakozás sokszerű termelői áremelkedést vélhetően nem okoz majd Magyarországon”.

Mezőgazdasági támogatási rendszer;

„A támogatási formáknak biztosítaniuk kell az ágazat szereplőinek fejlesztési, piacrajutási és jövedelembiztonsági feltételeit és egyre fokozódó mértékben hozzá kell járulniuk a vidék népességeltartó képességének szinten maradásához”. Kifejtették a fejlesztési irányokat és tennivalókat a piacrajutási-, az agrártermelési-, az agrárfejlesztési-, az erdészeti támogatásokra és a kompenzációs kifizetésekre vonatkozóan. Utóbbiaknál leszögezték, hogy e támogatási formában való „egyenlő részesedés jelenti az azonos jogok és kötelezettségek érvényesülését”.

Popp (2000) összefoglalta a kilencvenes években nyújtott mezőgazdasági fejlesztési támogatásokat és megállapította, hogy a magyar agrárpotenciál kihasználásához 110-130 milliárd forint támogatásra lett volna szükség. Részletesen vizsgálta és kiszámította a kiemelt és nem kiemelt ágazatok biológiai alapjainak és műszaki pótlásának fejlesztési igényeit.

Harza (2000) ismertette a nemzeti támogatások EU szabályozását és a tagországok gyakorlatát. A szerző Finnország példáján keresztül úgy látta, hogy „átmeneti támogatások elnyerésére nekünk is esélyünk lehet... és súlyos nehézségekkel összefüggő támogatásokat is engedélyeztetni kellene”. Erre a magyar régiók elmaradottsága EU-konform indokokat is szolgáltatott volna.

Varga (2000) vitacikkében egyértelműen károsnak tartotta azt az átpolitizált megközelítést, hogy a csatlakozási tárgyalásokon „a mezőgazdaság ügye... a legizgalmasabb, legfontosabb és legnehezebb vitatéma” lett volna. Ez „fölös félelmeket gerjesztett az EU parasztsága körében, de itthon is”. A tárgyalásokon felmerülő viták közül kiemelte azt, hogy az EU úgy akarta kiterjeszteni Magyarországra a Közös Agrárpolitikát, hogy a kiegyenlítő jövedelemtámogatásokat nem biztosította volna. E tekintetben azonban a kompromisszumot kereső álláspontok látszottak felülkerekedni. A szerző kiemelten foglalkozott a németországi véleményekkel és a formálódó kompromisszumos lehetőségekkel.

Vidékfejlesztés⁴⁷;

A Strukturális Alapok támogatásának elnyeréséhez számos feltételt kellett teljesíteni. (Régiók kialakítása, fejletlenségük és vidéki jellegük bizonyítása, fejlesztési programok megléte, nemzeti forrás a programok támogatásához, stb.) A felkészülés során több feladatot kellett megoldani, példaként a legfontosabbak: információs bázis létrehozása a területi egységek gazdasági, társadalmi helyzetéről és fejlettségükről, – a minisztériumok vidékfejlesztési feladatainak tisztázása, – a vidékfejlesztés pénzügyi garanciáinak biztosítása, vidékfejlesztési törvény megalkotása, – vidékfejlesztési intézményrendszer kialakítása, – a vidéki területeken a gazdasági integrációs rendszer helyreállítása – Országos Vidékfejlesztési Program kidolgozása. Ez utóbbihoz több prioritást is megjelöltek. Így a vidék gazdasági bázisának erősítését, a gazdasági tevékenység diverzifikációját, – alkalmazkodásra képes, fenntartható mezőgazdaság megteremtését, – a vidék foglalkoztatási és kereseti viszonyainak, valamint az életkörülményeknek a javítását, – a kedvezőtlen adottságú területek kiemelt állami támogatását, – a vidéki közösségek fejlesztését, az itt élők szellemi színvonalának emelését, – a természeti és épített környezet értékeinek megőrzését.

Fehér (1998) a Földművelésügyi Minisztérium Vidékfejlesztési Koncepcióját és a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium „Vidékfejlesztési Program Koncepcióját” összehasonlítva kezdeményezett vitát a mezőgazdasági és vidékfejlesztési politika kapcsolatáról, a vidékfejlesztési feladatok tárcaszintű koordinálásáról. A két koncepció alapvető eltérését a vidék fogalmának más oldalról történő megközelítésében és a tárcaszintű koordináció részleteiben látta. A szerző több oldalról érvelt a földművelésügyi tárca koordinációja mellett, különös tekintettel a mezőgazdasági térhasználat meghatározó szerepére. Hangsúlyozta a területfejlesztés és vidékfejlesztés mellérendelt, de egymást átfedő területet is tartalmazó viszonyát. Összefoglalta a vidékfejlesztési politika EU-s

⁴⁷ Szerzőink a falusi életkörülményeket regionális és vidéki kontextusban vizsgálták 1998–2003 között. Ennek megfelelően – a korábbi szakaszoktól eltérően – mi sem tárgyaljuk külön fókuszterületként.

értelmezését és gyakorlatát, az agrár- és más ágazati politikákhoz kapcsolódását. Rendszerezte a hazai vidékfejlesztési program előkészítésének és kidolgozásának feladatait. Külön kitért a regionális válságkezelésre, s a vidéki területek gazdasági stabilizálására.

Papócsi (1998) szerint „a rendszerváltás–deklaráltan a magyar mezőgazdaság felemelését szolgáló programjai ellenére– ... a vidéken- és főleg a falun élő közösségek, a mezőgazdaságból élő népesség körében feloldhatatlan feszültségeket teremtett”. Sorra vette az agrárágazatok és a falu helyzetének romlásához hozzájáruló tényezőket. Így a termelés visszaesését, a birtokok elaprózódását, a magas adósságállományt, az agrárválság foglalkoztatási következményeit, az integráció szétesését. A falvak állapotát vizsgálva úgy látta, hogy „a vidéki emberek 20-25%-a alkalmi munkából, vagy munkanélküli segélyből lesz kénytelen megélni”. A fejlesztési tennivalók közül kiemelte a termelési és értékesítési együttműködések fontosságát, a falusi- és térségi kereskedelem megszervezését, a falu- és vidékfejlesztés szellemi hátterének megteremtését.

Kovács (1998) vitacikkében megállapította, hogy a dél- és nyugat-dunántúli régióban „A falvakban... megjelent a már feledésbe merült lumpenproletáriátus, a polgárosodási folyamat sokkal lassabban megy végbe, mint ahogy azt több kutató feltételezte”. Kérdőíves felmérésük eredménye a kényszervállalkozások és a fekete munka magas arányát mutatta. A stabil vállalkozások a városokban koncentráálódtak. A kisfalvak gazdasági pozíciói tarthatatlanok voltak, az elvándorlás fokozódott, a kor- és etnikai összetétel egyre kedvezőtlenebb lett.

Dorgai (1998) az EU regionális fejlesztési célú támogatásának fogadása terén jelentős akadállynak látta, hogy hazánkban nem alakult ki a megyei és az országos szint közötti régiók rendszere. Véleménye szerint a tervezési-statisztikai régiók megfelelőek lettek volna a regionális fejlesztési programok előkészítéséhez. Rámutatott arra a veszélyre, hogy a fejlettebb régiók jobban felkészültek voltak a támogatások fogadására, s ez tovább növelhette volna a regionális különbségeket. A szerző kísérletet tett a Strukturális Alapokból és a Kohéziós Alapból remélhető közösségi támogatások nagyságának becslésére is.

Kulcsár et al. (1998) összefoglalták a vidékfejlesztés és a területfejlesztés kapcsolatával összefüggő fontosabb nézeteket. Áttekintették a Cork-i deklarációban rögzített stratégiai alapelveket. Szempontokat dolgoztak ki egy új hazai vidékfejlesztési stratégiához. Az alapelvek közül az integrált megközelítést, a fenntarthatóságot, a szubszidiaritást, az irányításértékelés-monitoringot tartották mindenképpen átveendőnek. Intézményi kereteket, prioritásokat, program kidolgozási sarokpontokat is javasoltak.

Kovács (1998) vitairásában „a vidék fogalmának” meghatározására öt feltételt javasolt. Így – az aktív keresők legalább 20%-a dolgozzon a mezőgazdaságban, – ezer lakosra legalább 120 őstermelő jusson, – a lakosságnak legalább a fele 120 fő/km² népsűrűség alatti településen éljen, – az átlagos népsűrűség legyen alacsonyabb mint 80 fő/km², – a 36 éves periódusban (1996–1960) a lakosság számának csökkenése legalább 10% legyen. Javaslat szerint a vidéki térségek lehatárolását a „KSH kistérségi besorolásra” kellett volna alapozni. A lehatárolást Tolna megye példáján mutatta be.

Romány (1998) a vitairásra reagálva kiemelte, hogy a vidék meghatározásánál nem lehet figyelmen kívül hagyni a város–vidék dichotómiát. „Vidéke ugyanis a városnak van.” Nézete szerint „a vidék nem a parasztság lakóhelye csupán és ott nem csak mezőgazdasági javak előállításával foglalkoznak”. A **Kovács Teréz** által javasolt mutatók és értékhatárok alkalmazásával kapcsolatban több fenntartást is megfogalmazott.

Fehér (1998) véleménye szerint „a vidék általános, inkább csak verbálisan meghatározható fogalom”. Kétségesnek tartotta, hogy „adekvát módon parametrizálható-e egyáltalán”. A KSH kistérségi vonzáskörzetek a munkaerővonzás, a közlekedési kapcsolatok alapján jöttek létre. Vizsgálataiban az OECD által ajánlott vidéki kistérségi lehatárolási mutatók alapján történő KSH kistérségi besorolás komoly anomáliákat mutatott. *Fehér* fenntartásokat fogalmazott meg mind a KSH kistérségeknek a vidéki területek lehatárolásánál történő használatával, mind pedig a **Kovács Teréz** által javasolt mutatórendszer használatával kapcsolatban. Szerinte külön kellett volna választani a vidéki területek lehatárolásának alapmutatóit és a beavatkozási területek speciális mutatóit.

Dorgai (1998) egyetértett azzal, hogy „a vidék fogalmát tisztázni kell”. Szerinte azonban „rendkívül fontos, hogy a fogalom ugyanazt jelentse a politikában is, mint máshol”. Felhívta a figyelmet arra, hogy „az EU mennyiségi mutatókat a támogatási célterületek lehatárolásához nem pedig a fogalom leírására használ”. Nem tartotta használhatónak az östermelőkkel kapcsolatos mutatót. Úgy vélte, hogy a támogatási célú lehatároláshoz használandó mutatók körét az elérendő célok figyelembevételével kell eldönteni. Megfontolásra ajánlotta azonban a KSH által kidolgozott, az Unió NUTS rendszeréhez igazodó térfelosztás használatát.

Laczkó (1999) Kovács Teréz vitaindítójához hozzászólva reagált a vitában addig résztvevők véleményeire is. Szerinte „a vidékpolitika, illetve a vidékfejlesztés kiinduló pontja... az elmaradottság és fejlettség, a lemaradás és felzárkózás” kérdése lehetne. A vitaindító cikkben javasolt mutatókat csak részben tartotta „alkalmasnak arra, hogy visszatükrözzék a hazai régiók heterogén adottságait és objektív bázisát képezzék a vidékfejlesztési programok készítésének”. Kifejtette, hogy a szóban forgó mutatók egyfelől egyoldalúak, másfelől ágazat- centrikusak. Megfogalmazta és indokolta a vidékfejlesztéssel kapcsolatos állami kompetenciákat. Utalt arra, hogy a vidéki területek kutatásának Magyarországon a 60-as évekre visszanyúló előzményei vannak.

Kovács (2000) a vidék fogalmával kapcsolatos korábbi vitát folytatva megállapította, hogy a vidékfejlesztés részben az EU struktúrapolitikáján belüli politikai gyakorlat, részben pedig –**Laczkó Istvánnal** egyetértve – új tudományos diszciplína. Összefoglalta és csoportosította a hazai vidékfejlesztéssel kapcsolatos nézeteket és részletesen foglalkozott a SAPARD programmal. A vitában résztvevőknek válaszolva valamelyest módosította korábbi álláspontját, s olyan mutatók elfogadását szorgalmazta, amelyekkel az egyes országok összehasonlíthatók. Javaslatot tett a vidéki területek tipizálására is.

Dorgai (2000) vitairásában a formálódó vidékpolitikát jobbító szándékkal tett javaslatokat az időszerű feladatokra. Ezen belül a szemlélet- és tudatformálási, valamint a finanszírozási feladatokra összpontosított, de részletesen foglalkozott más időszerű tennivalóval is. Kiemelte, hogy „a vidék életképessége a gazdasági bázison múlik és a hiteles jövőképben nincs helye a hitegetésnek”. Úgy látta, hogy „már túlságosan nagy az uniós lehetőségeket, ehhez kapcsolódva pedig a támogatásokat túlértékelők tábora”. Az aktuális tennivalók közül a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv kidolgozását, a regionális és országos tervek szembeállítását és a várható hatások számszerűsítését szorgalmazta. Az uniós támogatások igénybevételéhez szükséges nemzeti forrásokat tekintve több alapvető kérdést és kételyt fogalmazott meg.

Czárl (2002) ismertette az EU által kijelölt, a tagjelöltek országos terveiben választható SAPARD intézkedéseket, majd összefoglalta, hogy az egyes országok ezek közül melyeket és milyen források hozzárendelésével építették be a saját terveikbe. A mezőgazdasági üzemekbe történt befektetések, a mezőgazdasági termékfeldolgozás, valamint az alternatív jövedelmet biztosító fejlesztések minden tagjelölt terveiben szerepeltek. Magyarország a legtöbb intézkedést választó országok csoportjába tartozott. A forrás elaprózás szinte minden országra jellemző volt. A szerző többféleképpen csoportosította és vizsgálta az egyes országok terveit. Hasonlóságot és jelentős eltéréseket egyaránt kimutatott. Hat olyan országot talált, amelyek hasonló problémák megoldására törekedtek. Sajátos összefüggés volt a gazdasági diverzifikáció és a vidéki infrastruktúra fejlesztése között.

Maác (2000) tanulmányában közölte, hogy a kétezres évek elején rendelkezésre álló vidékfejlesztési források nem voltak elégségesek. A piaci támogatások és a vidékfejlesztési támogatások között is ellentmondások voltak. Az agrárpolitikai reform folytatására volt szükség ahhoz, hogy „megfelelő válaszok szülessenek az újabb világkereskedelmi fordulón várható kihívásokra, valamint finanszírozható legyen a keleti bővítés. A cikk javaslatokat fogalmaz meg a Magyarországon kiépítendő rendszerrel kapcsolatban is.

Nagy et al. (2002) tanulmányukban a csatlakozás után várható vidékfejlesztési támogatások becslését a SAPARD program forráselosztása alapján végezték el. Figyelembe vették, hogy Az Európai Unió közzétette azt a javaslatcsomagot, amely a Közösség új tagjai számára elkülönített agrár- és vidékfejlesztési támogatásokat tartalmazta a 2004–2006-os időszakra. Az EU bővítési stratégiája szerint 2004-ben egyszerre tíz tagjelölt is belépte a keretek többfelé osztását jelentette. Így a Magyarország számára várható források is „jóval szerényebbek, mint a korábbi kalkulációk eredményei... a kisebb összegeket a Közösség azzal indokolja, hogy a tagjelölt országok támogatás-felvételi kapacitása nem tudna olyan mértékben emelkedni, hogy a korábbi tagországok támogatási kereteihez hasonló összegek felhasználására képes legyen”.

Magyar (2003) úgy látta, hogy „a vidékfejlesztést nehéz egyetlen definícióval megragadni, így a definiálás helyett a vidékfejlesztés különböző megközelítési módjainak egyik lehetséges tipológiáját mutatta be” tanulmányában. Sorra vette és ismertette az „agrár-ruralista, a szuburbán,

a felzárkóztató, komplex gazdaságfejlesztő és az endogénfejlesztési megközelítéseket”. Összefoglalta az EU-n belüli vidékfejlesztés beavatkozási területeit és azok politikai jogi háttérét. Részletesebben ismertette öt uniós tagországban (Franciaország, Görögország, Írország, Hollandia, Nagy-Britannia) a fontosabb vidékfejlesztési beavatkozásokat. Külön kitért a Közös Agrárpolitika vidékfejlesztést érintő változtatásának terveire is.

Forgács, (2003) szerint „A vidékfejlesztés definiálása még nem megoldott a tudomány részéről... Az élet kikényszerítette vidékfejlesztés megjelenése a KAP részeként, majd annak határozottabb irányvétele az AGENDA 2000-ben e második pillér jelentős erősödését hozta magával... A jövőre nézve a mezőgazdaság nem játszhatja már a motor szerepét a vidék gazdaságának fejlődésében, de részvétele és fontossága sem meg nem megkérdőjelezhető, sem nem mellőzhető... A vidékfejlesztésben a mezőgazdaság által vállalható szerep egyrészt a szabályozási környezettől függ, másrészt attól, hogy ebben a környezetben a mezőgazdaság mennyire képes erőforrásait mozgósítani és hatékonyan felhasználni”.

Mohácsy (2003) részletesen ismertette az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program és Nemzeti Vidékfejlesztési Terv 2004–2006 közötti időszakra tervezett intézkedéseit, azok forrásait és várható hatásait. Az AVOP 81 Mrd Ft EU-s és 27 Mrd Ft nemzeti támogatás 57,0%-át a versenyképes mezőgazdasági alapanyagok előállítására, 14,0%-át az élelmiszer feldolgozás korszerűsítésére, 26,5%-át vidéki térségek fejlesztésére és 2,5%-át technikai megsegítésre kívánták fordítani. Ez többek között 6 ezer munkahelyet, évi egy százalékos vidéki foglalkoztatás növekedést, 2 százalékos elvándorlás csökkenést és a mezőgazdaság bruttó hozzáadott értékének évi 1,5 százalékos növekedését jelentette volna. Az NVT nyolc intézkedésére mintegy 127 Mrd Ft EU és 32 Mrd Ft nemzeti támogatást irányoztak elő. A várható hatások közül 47.500 munkahely megőrzése, 10 ezer fő korai nyugdíjazása, 10 félig önálló gazdaság támogatása, 870 ezer hektár agrár-környezetgazdálkodási támogatásban részesülő terület, 200 ezer hektár támogatott kedvezőtlen adottságú terület, 24 ezer hektár erdőültetése emelhető ki.

Agrár-környezetvédelem⁴⁸

Sok térségben az agrár-környezetvédelem jelentős eszköz lehet a gondok megoldásában. „Sürgető feladat, hogy a Nemzeti Agrárprogram részeként az országos vidékfejlesztési programhoz kapcsolódva hazai agrár-környezetvédelmi program is készüljön, valamint az éves támogatási rendszerbe az agrár-környezetvédelmi támogatási célok bekerüljenek”.

Csete (2003) véleménye szerint a kétezres évek elejéig a fenntartható mezőgazdaság témakörében az „AGRO-21” Füzetekben, valamint másutt publikált számos tanulmány ellenére „- bár divattá vált a fenntarthatóság emlegetése–nem sok minden történt a tudományos és a termelési gyakorlatban

⁴⁸ Az előző szakaszokban az agrár-környezetgazdálkodást önálló fókuszterületként kezeltük. Jelen szakaszban az uniós agrár- és vidékfejlesztési politikához és az EU tárgyalási stratégia szerkezetéhez illeszkedve az agrárpolitikán belül „környezetvédelem” címszóval helyezzük el.

a nemes cél megvalósítása érdekében. Mentségül az sem szolgálhat, hogy globálisan is hasonló volt a helyzet”. Kifejezte reményét, hogy „a fenntartható agrárfejlesztés új lendületet kaphat hazánkban is a johannesburgi események, az EU Környezetvédelmi Tanácsainak Nyilatkozata és a KAP reformja körüli viták hatásaira. A fenntarthatóság megvalósításában előtérbe kerül a lokális szint, melyben kulcskérdés a vállalkozások, üzemek, önkormányzatok érdekeinek és megoldási lehetőségeinek a felismerése, valamint érdekeltségének megteremtése. A természeti környezettel összefonódó mezőgazdasági termelés az adottságokra épülve, azokat észszerűen hasznosítva, újszerű megoldásokat is alkalmazó helyi gazdálkodási rendszerek segítségével, jó eséllyel szerepelhet a csatlakozást követő EU mezőgazdaságában”.

Szabó (2003) tanulmányában megállapította: „A világ mezőgazdaságában két tartós folyamat kibontakozása figyelhető meg, egyrészt a mezőgazdasági piacok liberalizálása, azaz a piaczavaró támogatások leépítése; másrészt a környezetvédelmi (természetvédelmi) szempontok előtérbe kerülése, a gazdálkodók ilyen jellegű szolgáltatásainak a felértékelődése... A környezetbarát magatartás kikényszerítését az ezredforduló táján még világszerte túlnyomórészt a jogi szabályozás, azaz a kényszerítés és az ellenőrzés eszközeivel igyekeznek elérni. A fejlett piacgazdaságokban azonban egyre erőteljesebb az az igény, hogy a hatékonyabbnak tekintett közzgazdasági ösztönzők hagyományos és új elemei nyerjenek teret”.

Takácsné (2003) tanulmánya – modellszámítások alapján – értékelte a precíziós növényvédelem, mint gazdálkodási alternatíva jövedelemtermelő képességét. A területi felvételezésen alapuló műtrágya, vetőmag és növényvédőszer hely-specifikus felhasználása egyrészt költségtakarékos, másrészt nem terheli feleslegesen az ökoszisztémát.

A szerző a SZIE GTK Józsefmajori Kísérleti és Tangazdaságában korábbi években folytatott precíziós gazdálkodás alapján levont következtetések számszerűsítése révén kapott eredmények alapján javaslatokat tett olyan intézkedésekre, amelyek segítségével kompenzálhatók az üzemek átállási veszteségei, megteremtve azok érdekeltségét a csökkentett növényvédőszer felhasználásban. A modellszámítások segítségével más területeken is lehetőség nyílik a gazdasági hatások értékelésére.

Az emberek és intézmények felkészítése;

A stratégiában az emberi tényező felkészítését több szinten (minisztérium, hatósági intézmények, felsőoktatás, szaktanácsadás, termelők és vidéki lakosság, érdekképviseleti és szakmai szervezetek) tervezték, s az ehhez tartozó feladatokat is meghatározták.

Soltész (2000) széleskörű szakirodalmi feldolgozás alapján áttekintette és rendszerezte a különböző típusú szaktanácsadás nemzetközi és hazai helyzetét. Megerősítette a szaktanácsadás, a minőség, a fenntarthatóság és a versenyképesség kapcsolatának a fontosságát. Kitért a szaktanácsadásnak a gazdák EU csatlakozásra való felkészítésben betöltött szerepére. Részletesen kidolgozta a szaktanácsadási rendszer feladatait és javaslatot tett az államilag támogatott szaktanácsadási szolgálat hálózatának kiépítésére.

Agrárstatisztika és -informatika;

Az EU csatlakozáshoz és a tagság előnyeinek realizálásához megfelelő agrárinformációs rendszert kellett kifejleszteni. A statisztikai információs rendszernek gazdaságonkénti részletességgel át kellett fognia az agrárgazdaság piaci szereplőit, a földterületeket és a földhasználatot, az állatlétszámot, az ültetvényeket és a termelés hozamait. A stratégiában részletesen meghatározták a többszintű, igen széles kört átfogó, korszerű számítástechnikára és térinformatikára alapozott adatgyűjtési és feldolgozási rendszert. Kitértek az ehhez szükséges informatikai fejlesztésekre is.

Kovács (2001) bemutatta az EU 1965-ben bevezetett, egységes agrárinformációs rendszerét, a Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózatot (FADN). Ennek egyik sarkalatos pontja az üzemek alsó mérethatárának megállapítása. (Ez alatti gazdaságok ugyanis nem kerülnek be az FADN-be.) A mérethatár országonként eltérő lehet. A szerző ismertette a standard fedezeti hozzájárulás (SFH) és az európai méretegység (EUME) fogalmát és kiszámítását. Utóbbi szolgál az üzemméret kifejezésére. A 2000. évi hazai Általános Mezőgazdasági Összeírás alapján vizsgálta az FADN rendszerbe csatlakozó magyar teszüzemek méreteit. Azt javasolta, hogy 2 EUME legyen az alsó üzemméret-határ.

Pitlik et al. (2002) vizsgálatai azt mutatták, hogy a kétezres évek elején a közepes és nagyobb gazdaságoknál a Számviteli Törvény kényszerítette ki a pénzügyi-számviteli információs rendszer alkalmazását, s ez testesítette meg az Információ Kommunikációs Technológiát (IKT) is. A precíziós gazdálkodás „esetleges” elterjedése azonban igényt támaszthatott volna a hazai belső információs rendszerek iránt. A szerzők megállapították, hogy a külső információk rendszerszerű szervezése és az azok iránti igény teljes egészében hiányzott. Megoldásként felvetették „információs szövetkezetek” szervezését és működtetését. Alaposan kidolgozták erre irányuló javaslatukat és vizsgálták a várható vállalati reakciókat is.

Kutatás, fejlesztés;

Az FM „az új feladatokhoz jól alkalmazkodó kutatóbázisait a jövő számára is fenn kívánja tartani és ehhez igyekszik biztosítani a pénzügyi feltételeket”... „A többszektorú agrár K+F intézményi hálózatban meg kell teremteni az EU kompatibilitás feltételeit”.

Husti (1998) rendszerezte az innováció alapfogalmait, változatait, a kutatás és az innováció kapcsolatát és az agrárinnováció sajátosságait. Külön kitért az agrárinnováció helyzetére a kilencvenes évek második felében. Véleménye szerint „az agrárinnováció esélyeit döntően befolyásolja az általános társadalmi-politikai helyzet”. Bizonyította, hogy a hazai agrárkutató helyek „nemhogy új eredmények kihozására képtelenek, de még a nemzetközi interface feladatok ellátását sem biztosítják”. Rámutatott, hogy a kialakult helyzet miatt az EU- csatlakozás után „olyan versenyhátrányba kerülhetünk, amely nehezen kompenzálható komparatív előnyeinkkel”.

Kralovánszky (1999) megállapította, hogy „az agrár kutatás-fejlesztés korábban egységes intézményi hálózata megbomlott”. Szerinte Ebben „a drasztikus állami intézkedések” és a kutatóhelyek közötti együttműködés zavarainak egyaránt szerepe volt. A szerző áttekintette és rendszerezte

azokat az alapkérdéseket, amelyek elengedhetetlenek lettek volna egy új agrárkutatói koncepció kialakításához és megvalósításához. Vizsgálta a huszadik századi magyar agrárkutatói kapacitásokat. A kilencvenes éveket 53 százalékos létszámcsökkenés, az állami finanszírozás visszaesése, az intézmények irányításának megosztottsága jellemezte. Nemzetközi összehasonlítás alapján bizonyította, hogy „hazánk kutatói kapacitása 1988-ban még közelített a nyugat-európai országokéhoz, de erről a szintről vészesen lecsúszott 5, illetve 10 év alatt”. Az 1 hektár mezőgazdasági területre jutó K+F ráfordítások csak a 21 százalékát tették ki a franciaországi értéknek 1997-ben. Foglalkozott a kutatás és szaktanácsadás kapcsolatával, a K+F kapacitások egyenetlen regionális megoszlásával és javaslatokat tett az agrárgazdaság kutatás-fejlesztési helyzetének javítására

Magda (2000) Kralovánszky U. Pál vitaírásához hozzászólva kifejtette, hogy a fejlesztéspolitika akkor hozhat eredményt, ha „világosan megfogalmazásra kerül a táj, az ágazati és felsőoktatási intézmények, valamint az üzemek feladata, működésük munkamegosztása”. A vitaírásban foglaltakat támogatva megerősítette, hogy korábbi javaslataik szerint olyan agrároktatói, -kutatói, szaktanácsadási szervezeti kapcsolatrendszerrel és irányítással kellett volna” kiépíteni, amelyeknek természetes koordinációs találkozási pontja a gazdasági rendszer” lett volna. Mindehhez hosszabb távon is kiszámítható finanszírozásra lett volna szükség.

Horn (2002) hangsúlyozta, hogy a kis országok számára létfontosságú a K+F szakemberek magas arányának fenntartása. Megállapította, hogy „az agrár-felsőoktatás helyzete nem független attól a válságtól, amely több mint egy évtizede sújtja az agrárgazdaságot”. A viszonylag magas hallgatói létszám negatívan hatott a végzett szakemberek felkészültségére. Csökkent a kistelepüléseken élő fiatalok és a szegényebb családokból származók felsőoktatási esélye és háttérbe szorultak a nehezebb érvényesülést biztosító szakmák is. A nyugat-európai példák azt mutatták, hogy az agrár-felsőoktatás oktatási tárcához rendelése nem volt probléma mentes. A szerző javaslatot tett a nemzeti agrárkutatói stratégia kiemelten fontos feladataira. Így a nemzeti agrárstratégia mielőbbi megalkotására, a K+F hiányterületek meghatározására, a kutatás finanszírozás átalakítására.

Erdészeti, erdőgazdálkodás;

Az Európai Parlament által 1997-ben elfogadott Erdészeti Stratégia keretét adott a magyar csatlakozási stratégia erdészeti céljainak és feladatainak is. A hazai erdészeti politika az erdők gazdasági, szociális és rekreációs funkcióinak egységeként illeszkedik az európai erdészeti politikához. Az erdőgazdálkodás az agrárgazdaság szerves része. „A magyar erdőgazdálkodás célja az erdő védelme és a fenntartható gazdálkodás”. A feldolgozásban a nagyobb hozzáadott értékű, lombosfa alapú késztermékeket kell szorgalmazni. A fatereskedelemben a minőség és a termékpálya-szemléletű marketing fejlesztése szükséges.

Solymos (1999) szerint „a tulajdonviszonyoktól függetlenül valamennyi erdő közcélú érdekeket is szolgál”. Ezért „állampolgári kötelességünk... az erdőgazdálkodás indokolt állami támogatásának szorgalmazása”. Megállapította, hogy a kilencvenes évek végén az erdőtelepítés mértéke

a tervezettnek csupán 30 százalékát érte el. 2035-ig 7-800 ezer hektár erdőszítést tartott realisnak. Felvázolta az erdőgazdálkodás támogatásának stratégiai koncepcióját, prioritásait és ismertette az EU csatlakozáshoz kapcsolódó erdészeti feladatokat, ideértve a vadgazdálkodást és a fakitermelést is.

Solymos (2003) vitaírásában kifejtette, hogy az EU csatlakozás idején az erdészettudomány-nak mely kérdésekre kellett volna válaszokat találni. „Szabadidő park, őserdő, faültetvény, vagy az ember által belterjesen művelt erdő lesz a jövő erdeje? – Melyik felel meg legjobban azoknak a környezetvédelmi, szociális és üdülési, valamint fatermelési vonatkozású követelményeknek, amelyeket a jövő az erdőkkel szemben támaszt? – Szükség van-e egyáltalán tudományosan meg-alapozott erdőművelésre, erdőhasználatra, egyszóval erdőgazdálkodásra? – Ha igennel válaszolunk, akkor feleletet kell adnunk arra is, hogy milyen legyen a jövő erdő-, vad-, és fagazdasága? – Melyek az ökológiai, erdővédelmi szempontból stabil erdők szerkezetének és művelésének a jellemzői? – Megteremthető-e a természet és az erdő, valamint az erdő és a vad harmóniája? – Melyek lesznek az erdőben megtermelt fának, mint újratermelhető környezetbarát nyersanyagoknak a legfontosabb felhasználási területei? Mekkora lesz és miként jut kifejezésre az ökonómiai tényezők szerepe és súlya a megfogalmazott követelmények teljesítése során?” Véleménye szerint az ezekre adott válaszok határozzák majd meg „az erdészet 21. századi fejlesztését, a Nemzeti Erdőprogram kidolgozását”. Ebben a szellemben fogalmazta meg a javaslatait is.

A termékminőség és a marketing javítása;

A magyar élelmiszergazdaságnak az EU csatlakozásig olyan fejlődést kellett volna elérni, hogy a hazai termékek versenyképesek legyenek az unió egységes belső piacán. A csatlakozási stratégiában meghatározták a minőségügyi rendszerek bevezetésének állami támogatását, a Magyar Élelmiszerkönyv megalkotását és a szabályozásnak az élelmiszer láncokra való kiterjesztését. Az Agrármarketing Centrum megalakításának célja az agrárvertikum egészére kiterjedően, EU-konform marketing módszerek alkalmazásával a magyar mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek nemzeti piacának bővítése és a nemzetközi versenyképesség növelése volt.

Láng et al. (1999) rámutattak, hogy „csak minőségében korlátlan agrárfejlődés lehet Magyarországon a haladás iránya”. Szerintük a minőség többdimenziós, összetett, komplex rendszer. Kiemelték és behatóan vizsgálták a társadalmi-gazdasági-természeti, termékpálya, alapanyag és végtermék dimenziókat. Részletesen foglalkoztak a fenntartható fejlődés és a minőség kapcsolatával is. Megállapították, hogy „a minőségi agrárfordulat a mezőgazdasági üzemekben, feldolgozó üzemekben, gyárakban dől el”. Kutatásuk során azt tapasztalták, hogy „a mezőgazdasági és erdészeti vállalkozások nem nagyon ismerik a minőség-ellenőrzés és –biztosítás rendszereit”. Ezért a továbblépés alapvető feltételének tartották a szakemberek felkészítését. Ennek mikéntjére többféle változatot is kidolgoztak.

Goda et al. (2001) miután áttekintették és ismertették több EU tagországok mezőgazdasági és élelmiszeripari minőségbiztosítási rendszerét, megvizsgálták a hazai alkalmazás lehetőségeit. Az EU tapasztalatok alapján a következő alapelveket javasolták:

- a minőségbiztosítás a termékpályák egészére terjedjen ki;
- a megvalósítás nemzeti szinten történjen;
- a rendszerhez csatlakozás önkéntes legyen.

Ezen alapelvek szerint – az EU országokban folyó gyakorlatot is figyelembe véve – felépítették a hazai minőségbiztosítási rendszer modelljét.

Tőkeellátottság, beruházás politika;

A modernizációs célú beruházások ösztönzését és támogatását a gabona- és takarmányiparra, a gyümölcs- és zöldségfeldolgozásra, a baromfifeldolgozásra, a hús- és halfeldolgozásra és a tejtermékek gyártására – mint húzóágazatokra – tervezték koncentrálni a csatlakozás után.

Kürthy et al. (1999) megállapították, hogy a mezőgazdaság műszaki-technika színvonala a kilencvenes években tovább romlott és "összetételében, méreteiben sem igazodott az új üzemméreti szerkezethez". Az általuk kifejlesztett módszerrel kiszámították az ágazati fejlesztési igényeket, ideértve a termelő alapok növelését, a termelő beruházásokat és a termelő infrastruktúrát is. Számításaik szerint a versenyképes mezőgazdasággal történő uniós csatlakozás 1018–1442 milliárd forint értékű fejlesztést követelt volna meg 2002⁴⁹-ig.

Borszéki (2003) megerősítette: "A mezőgazdaság jövedelemtermelő képességét nagymértékben befolyásolja, hogy az ágazat milyen mértékben képes beruházni és felhalmozni". Megállapította, hogy „A beruházások reálértéken még 2001-ben sem érték el az 1989. évi beruházás felét. Az EU csatlakozással célszerű átalakítani a beruházási, támogatási konstrukciókat, felgyorsítva a birtokrendezést megfelelő támogatásokkal és szabályokkal. A termelők közvetlen támogatásának növelése és a továbbiakban a nemzeti támogatásban rejlő lehetőségek jó kihasználása hozzájárul a hatékonyabb mezőgazdasági termelés szilárd feltételeinek kialakításához. Ehhez a támogatásokat a tartósan életképes gazdaságokra célszerű összpontosítani. A gazdálkodók a csatlakozás idején még nem voltak képesek belső forrásból a szükséges szintű felhalmozásra, de a folyó működés is jelentős külső forrásokat feltételez. A jövedelempozíció javulásának elősegítése mellett, a tőkefelhalmozást a finanszírozás oldaláról a hitelezés szerepének növekedése biztosíthatta volna.

⁴⁹ A nagyságrendet jobban érzékelteti, ha összehasonlítjuk az AVOP 2004–2006 között tervezett 82,4 milliárd forintos uniós és nemzeti beruházási forrásaival. (FVM AVP PKD 10/e változat, Budapest, 2004 február 23 124 p.)

Egyéb csatlakozási és tárgyalási kérdések

Kiss (1998) tanulmányában azt vizsgálta, hogy az EU-hoz csatlakozandó Visegrádi-országok versenytársak, vagy szövetségesek voltak-e az előkészületi periódusban. Megállapította, hogy a „felmerült agrárproblémák kezelése mindegyik országban nélkülözte a világosan megfogalmazott és következetesen végrehajtott agrárstratégiát és agrárpolitikát”. A szerző sokrétű és alapos elemzés után vonta le a következtetést; „a csatlakozandó kelet-közép-európai országok inkább versenytársak, mint szövetségesek voltak, holott ez utóbbi lenne kívánatos”. Némi remény Lengyelország és Magyarország vonatkozásában mutatkozott az agrárkérdések terén.

Fehér (1998) szerint az EU-csatlakozás eredményessége nagymértékben függött attól, hogy hogyan alakult a magyar agrárgazdaság főbb ágazatainak versenyképessége. Megállapította, hogy az Agrártörvény elfogadása és a széleskörű polémiák Brüsszelben is kedvező visszhangot váltottak ki. Sorra vette a fontosabb ágazatokat, az EU-rendtartás átvételének a nehézségeit és javaslatokat tett a felkészülési tennivalókra. Külön kitért a vidék- és agrárstruktúra folyamatokra, az intézményfejlesztésre és az agrár-környezetvédelemre.

Fekete (1998) vitaírásában megállapította, hogy a gazdaság régebbi reformérzékenysége, mint sikeres hajtóerő „kiesett 1990 óta... A reformérzékenység növelése a teljes valóság feltárását, az agrárfejlődés útjának kitisztítását igényli”. A szerző bizonyította a gazdaságirányítási reformintézkedések időszerűségét és szükségszerűségét. Hangsúlyozta, hogy „1994-97 között csak a gazdaságirányítás felsíkereiről beszélhetünk. A válság utóhatásai miatt ugyanis elmaradt a helyreállítási periódus”. Úgy látta, hogy 1997-ben fordulat kezdődött. Rendszerezte és felvázolta a gazdaságirányítás differenciált feladatait, s a jobb pozíciókkal történő EU-csatlakozás érdekében szükséges tennivalókat.

Udovecz (2000) megállapította, hogy „a rendszerváltás 1991-93 évekre koncentrálódó (de azóta is csak mérséklődő) áldozatait és következményeit az agrárgazdaság a mai napig nem volt képes kiheverni”. Több oldalról bizonyította, hogy a mezőgazdaságban „a jövedelemhiány különösen hosszabb távon rombolja látványosan a versenyképességi, piacra jutási esélyeinket”. Vizsgálta a jövedelemképződés jellemzőit és feltárta a jövedelemhiányt előidéző okokat. Így a termelés tömegének csökkenése miatt veszteséget okozó állandó költségeket, a nem mezőgazdasági tevékenységek kivonulását, a termelők alacsony szintű alkalmazkodóképességét, a belföldi piac szűkülését, a külpiacon lehetőségek kihasználatlanságát, a közgazdasági feltételek romlását, a földbérleti rendszer jövedelem elvonó hatásait, az állami védelem hiányosságait. Az EU csatlakozás kihívásokat jelentett, az agrárpolitikának a piaci válságok kezelése mellett jelentős forrásokat kellett volna áldozni az egyéni és intézményi alkalmazkodóképesség javítására is.

Fehér et al. (2001) megállapították, hogy az ezredforduló táján „Magyarország és az EU mezőgazdasági politikája és szabályozási gyakorlata között még jelentősek a különbségek”. Összefoglalták a magyar tárgyalási álláspont fontosabb alapelveit és megkísérelték a mezőgazdasági kérdések

tárgyalásánál a lehetséges EU álláspont prognosztizálását. Véleményük szerint valószínűsíthető, hogy az EU arra törekszik, hogy az új tagok mezőgazdasága hosszabb átmeneti időszak után kapcsolódjon be teljesen a KAP rendszerébe. A tárgyalásra való felkészülés feladatai közül a jogharmonizációt, az intézményfejlesztést és a termelők felkészítését emelték ki. Ismertették a SAPARD Programot és ennek intézkedéseit is.

Vasas (2001) vitacikkében összefoglalta a világban fellelhető fontosabb agrármodelleket, s részletesebben vizsgálta az EU Közös Agrárpolitikájára épülő modellt. Véleménye szerint „Az EU országaiban a mezőgazdasági termelők jelentős része nincs megelégedve a közös agrárpolitikával. A hatalmas támogatások ellenére a farmerek anyagi helyzete folyamatosan romlik”. A magas termelési költségek miatt az export is csak támogatással valósítható meg. A szerző leszögezte, hogy a Magyar Nemzeti Agrárprogram kidolgozása és széleskörű elfogadása elkerülhetetlen lett volna. Ehhez kapcsolódva több javaslatot is megfogalmazott. Hangsúlyozta, hogy „a politikai pártoknak azon kellene versengeniük, hogy a nemzeti agrárprogramból melyikük tud többet megvalósítani.”

Czárl (2000) összefoglalta a SAPARD Program céljait, működése mechanizmusát és a források megoszlását a tagjelölt országok között. A hazai SAPARD tervben túl sok intézkedést fogalmaztak meg, s ez jelentős késlekedést okozott. A magyar támogatási rendszer több ponton is eltért az EU gyakorlatától. Így például: – a támogatások mértékében és módjában; – az üzleti tervek részletességében; – a környezetvédelmi és állategészségügyi feltételekben; – a projektértékelésben és az adatszolgáltatásban. A szerző úgy vélte, hogy a SAPARD Program sikeres lebonyolítása segíthette volna ezeknek az eltéréseknek a megszüntetését.

Popp (2001) megállapította, hogy Magyarországon az ezredfordulóig „alig történt elmozdulás az agrárszabályozás EU harmonizációjában”. Az állami beavatkozások „a már bekövetkezett piaci zavarok megszüntetésére korlátozódtak”. A harmonizációs munkát nehezítette, hogy küszöbön volt az AGENDA–2000 reformja és az új WTO tárgyalások nyomán várható változás. A szerző felhívta a figyelmet arra, hogy „a hazai piacsabályozásnak és támogatáspolitikának mind az EU csatlakozási követelmények teljesítését, mind pedig a világgazdaságba integrálódást” szem előtt kellett volna tartani. Részletesen tárgyalta a támogatáspolitikát, a piacsabályozást és az adózási rendszert, s javaslatokat tett a szükségesnek tartott változásokra.

Székely et al. (2001) ismertették a közép-kelet-európai országok csatlakozási tárgyalásainak előzményeit. Külön kiemelték Magyarország helyzetét és a tárgyaláson képviselt magyar álláspontot. Ez utóbbit összehasonlították más országok és az EU pozícióival. Véleménykülönbségek a termelési kvóták bázis időszakának a megállapításában, a kompenzációs kifizetések terén és a környezetvédelmi, állatvédelmi átmeneti szabályozás tekintetében voltak. Összefoglalták a csatlakozási felkészülés követelményeit, különös tekintettel az AGENDA–2000 céljaira és a termelési típusú támogatások leépítésére. Részletesen foglalkoztak a KAP további reformjainak várható hatásaival és az ehhez való igazodás hazai feladataival.

Kiss (2001) rendszerezte azokat az okokat, amelyek indokolták a KAP reformját. Ismertette a KAP három pillérré támaszkodó átalakítási koncepcióját és céljait, valamint az azok eléréséhez szükséges eszközöket. A várható változások a csatlakozásra készülő országok és az unió kapcsolatát is érintették. A helyzet képlekenynek tűnt és az átmeneti időszak utáni agrár-csatlakozás is valószínűnek látszott. A szerző szerint azonban a legvalószínűbb a KAP olyan megváltoztatása lehetett volna, „amely legkevésbé sérti az EU-15 tagjainak gazdasági-társadalmi és politikai érdekeit”.

Szűcs et al. (2001) összefoglalták a kedvezőtlen ökológiai környezet társadalmi-gazdasági következményeit és ismertették a kedvezőtlen adottságú mezőgazdasági területek lehatárolásának az EU-ban alkalmazott módszerét. Tanulmányukban külön vizsgálták a síkvidéki és dombvidéki területeket. Több mutatóból álló rendszert, térképi megjelenítést és matematikai statisztikai módszereket egyaránt alkalmaztak, javasoltak. Ez utóbbiakkal „történi osztályozás egyértelmű körzethatárolást eredményezett” volna.

Kiss (2002) az ezredforduló idején a kelet- és közép európai országok mezőgazdasági termelésének és élelmiszer fogyasztásának várható alakulását vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a szóban forgó országok „EU-val bonyolódó agrárkereskedelmének egyik legmarkánsabb vonása a bővülő, de deficitese kereskedelmi forgalom, vagyis a nettó importőr pozíció állandósulása... ezért az EU-nak nem kell tartania ezen országok agrártermelésének radikális emelkedésétől, ráadásul a bekövetkező termelésnövekedés jelentős részét felszívja a hazai piac”. Uniós forrásokra hivatkozva írta, hogy „amennyiben mégis exportálható árualap keletkezne, akkor az EU reménykedett, hogy ezeket más piacon akarják a kelet- és közép-európai országok értékesíteni”. A szerző az EU 2001 közepén készített előrejelzéseit figyelembe véve ismertette a kelet- és közép-európai országok termelését, valamint agrárpiaci kilátásait meghatározó fontosabb kínálati és keresleti tényezőket. Az előrejelzés érdekessége, hogy 2008-ig nem számolt az említett országok csatlakozásával. A dokumentum országonként és termékcsoportonkénti bontásban készült.

Kovács et al. (2003) a mintegy 2000 hazai gazdaságra kiterjedő (az EU FADN rendszerének részeként működő) tesztüzemi hálózat adatait elemezve megállapították:

- A magyarországi tesztüzemekben az 1 hektárra jutó Standard Fedezeti Hozzájárulás (SFH) az EU átlag 40 százalékát sem érte el 2000-ben.
- A hazai tesztüzemek több mint 80 százaléka tartozott az alsó méretkategóriákba és a teljes SFH-ban mindössze 12 százalékkal részesedett, a közepes méretű gazdaságok száma kevés volt, gazdasági jelentőségük csekély, míg a legnagyobb méretkategóriában a gazdaságok 2 százaléka az SFH 53 százalékát állította elő;
- „Az üzemi jövedelem mutatója a tulajdon és munkajogi eltérések miatt nem alkalmas Magyarország és az EU tagországok közötti összehasonlításra... A realitásokat jobban tükrözi az üzemi bruttó jövedelem egy hektárra jutó értéke, amely „csak” bő háromszoros eltérést mutatott az EU javára”.

- „A GOFR-szektorban (gabona-olajos-fehérje-rostnövények) már 2004-ben, a későbbi években pedig még inkább javul a jövedelmezőség... A KAP támogatásokkal nem érintett ágazatokban (sertés-, baromfitenyésztésben, a zöldség- és gyümölcsstermelés zömében) azonban az egységes európai piac biztosan csak élesebb versenyt hoz, annak minden lehetőségével és kockázatával együtt.”
- A versenyképesség biztosítása radikális struktúraváltást követelt volna, azaz „a legkevésbé szervezett, a legkevésbé hatékony gazdaságoknak fel kellett volna hagyniuk a tevékenységükkel, s piacukat, termelési tényezőiket át kellett volna engedniük a náluknál eredményesebb gazdaságoknak.”

Hajmási (2003) megerősítette, hogy hazánk EU csatlakozása több területen befolyásolja a magyar gazdaságot, melyek közül egyik az infláció. Vizsgálta a spanyol és a portugál csatlakozás utáni folyamatokat, s azt a következtetést vonta le, hogy „az inflációs trendekben valószínűleg nem következik be radikális változás Magyarországon, mint ahogy a két ibériai állam esetében sem történt, de az áremelkedés ütemének csökkenése tovább folyhat... különféle okok miatt hosszú távon is fennmarad egy bizonyos különbség a magyar és az európai infláció között. Ha a mezőgazdaság termékek árait vizsgáljuk szintén erre a következtetésre juthatunk, azonban hozzá kell tenni, az agrárárak változásának egyik fontos tulajdonsága, hogy az árak a csatlakozás után egyre inkább kiszámíthatóbbak lesznek, a jelentős ingadozásokat megakadályozza a növekvő európai közös piac. A spanyol és portugál folyamatok tanulságai is ezt támasztják alá.”

Fehér (2003) rendszerezetten és tömörsége mellett is szemléletesen ismertette az EU csatlakozási tárgyalások eredményeit. Megállapította, hogy a tárgyalási eredmények „kielégítő versenyfeltételeket nyújtottak a magyar gazdáknak. A közvetlen támogatások és a kiharcolt kvóták mind mennyiségi, mind érdekeltségi szempontból megfelelőek és reális perspektívát igényelnek. További, teljesen fel sem mérhető előnyöket jelentett az EU-ban meglévő hosszútávra tervezhető és kiszámítható közös költségvetés... Az uniós támogatások számos komoly problémát is megoldanak... jobban tudjuk majd segíteni az exportot, a harmadik piacokra jutást is. Ugyanakkor a csatlakozási szerződés lehetővé tette, hogy a magyar agrárgazdaság felzárkózási feltételeinek leginkább megfelelő nemzeti támogatások fennmaradjanak. Figyelembe kell venni azt is, hogy az uniós csatlakozás a magyar agrártermelés jelentős részét felértékelte, kiszámítható, magasabb árak (pl. intervenció, magántárolás révén) realizálását valószínűsítette”. A szerző részletesen ismertette az egyes ágazatokat és területeket érintő megállapodásokat, szabályokat és támogatási lehetőségeket.

Szövetkezetek átalakulása

Tóth et al. (1998) rámutattak a többségükben termelő típusúnak tekinthető szövetkezetekben a termelési szerkezet szűkülésére és extenzív irányban történt módosulására. A gazdaságok nagyobb hányada nem változtatott szervezeti rendjén és a szektorban egyszerre volt jelen a mozdulatlanság és a dinamizmus. Az átalakult szövetkezetekben igen nyomott áron, élénken folyt az üzletrészek adás-vétele. A földtulajdon és a földhasználat terén lehetetlen volt a tisztánlátás. A gazdaságok termelőkapacitása tovább csökkent. A szövetkezetek motivációi közül hiányoztak a foglalkoztatási szempontok és az agrárágazat továbbra is első helyen állt a munkaerő kibocsátásban. A nagyüzemek közül sokat terveztek a magántermelőkkel való együttműködést, utóbbiaknak azonban csak mérsékelt igényei voltak a szolgáltatások iránt. A szövetkezetek között növekedett a vagyon- és jövedelemdifferenciáltság, ez már makro régióként is nyomon követhető volt, legnagyobb kárvallottnak Észak-Magyarország tűnt.

Karalyos (1998) vitacikkében kifejtett véleménye szerint „a szövetkezetek belső mechanizmusa nem követte a tulajdoni szerkezetben és a vállalkozási formákban jelentkező mélyreható változásokat”. Ezért olyan vezetési koncepciót javasolt, ahol „a szövetkezet tulajdonosi területének vezetője az elnök, míg a közös vállalkozást egy operatív team vezeti, amelynek élén az igazgató áll”. Vizsgálta a holdingszerű működéssel jellemezhető szövetkezeti formációkat, amelyek eltérő jogi és közgazdasági státuszú szereplőket és szervezeteket takarnak.

Gazdag (1999a) vitairásában összefoglalta a magyar szövetkezeti formák és a szovjet kolhoz közötti különbségeket és a magyar modell fejlődési fázisait. Véleménye szerint „nem a rendszerváltás okolható a válságért”. Hangsúlyozta a mindenkori kormánypolitika felelősségét. Rendszerezte és felsorolta azokat a hibás lépéseket, amelyek a magyar mezőgazdaság és a vidéken élők nehézségeihez vezettek.

Csete (1999) hozzászólásában vitatta, hogy modell lett volna a magyar termelőszövetkezetek rendszere. Egyetértett **Gazdag Lászlóval** abban, hogy a magyar termelőszövetkezetek nem voltak kolhozok, de hozzáfűzte „... igazi szövetkezetek sem”. Kifejtette, hogy a nyolcvanas években a központi elvonások nemcsak a mezőgazdaságot, hanem az ipart is érintették. Több ponton vitatta **Gazdag** téziseit, s megállapította, hogy „Az eredeti „magyar modell” nem képezhette egy organikus fejlődés alapját a rendszerváltozást követően. Azért nem, mert a „modell” alkotó elemei szétestek...”.

Gazdag (1999b) viszont válasszal élt **Csete László** hozzászólásához. Továbbra is modellnek tartotta a korábbi magyar termelőszövetkezeteket. Felvetette, hogy igazi szövetkezetek – ismeretei szerint – sehol nem léteztek. Vitatta **Csete László** azon állítását, hogy a nyolcvanas években az iparból is hasonló állami elvonás történt volna, mint a mezőgazdaságból. Az iparból elvont forrásokat ugyanis nagy programok és veszteségrendezések formájában vissza is juttatták. A hetvenes években felvett kölcsönöket pedig nem fogyasztásra, hanem elhibázott beruházásokra költötték. A nyolcvanas években a szövetkezetek eladósodottságát „rajtuk kívül álló okokra” vezette vissza.

A kilencvenes években a falvakban bekövetkezett szociális robbanás okát a szövetkezeti rendszer „szétverésében” látta. Attól tartott, hogy „30 évet zuhant vissza a magyar mezőgazdaság színvonala, mind mennyiségi, mind pedig minőségi tekintetben.”

Egyéb agrárpolitikai írások

Máhr et al. (1998) kifejtették, hogy a magyar nemzetgazdaságnak a 90-es évek második felében javuló makrogazdasági mutatókkal szemben az agrárgazdaság helyzete érdemben nem javult, a mezőgazdaság válsága fennmaradt: „nem javult a mezőgazdasági termelés hatékonysága, nem oldódtak a termőföld körüli anomáliák, továbbra is apadt az állatállomány, tágabbra nyílt az agrárolló, nőtt a mezőgazdaságban dolgozók személyi jövedelmének elmaradása, az agrártámogatások reálértéke messze elmaradt a nyolcvanas években elérttől...”. A szerzők a pozitív változások között az agrártörvény megszületését, a beruházások növekedését, a hitelellátottság javulását említették meg.

Bakos et al. (1998) rámutattak a területi termelékenység és a munkatermelékenység ellentmondásaira. A munkatermelékenység növelése (pl. gépesítéssel) a területi termelékenység és a foglalkoztatottság csökkenéséhez vezetett. A szerzők szerint a munkatermelékenység és a tőkekoncentráció versenyében Magyarországnak nem volt nyeresési esélye. Előtérbe kellett volna ezért állítani az élőmunka-igényes termelést és a foglalkoztatási szempontokat.

Fehér et al. (1998) az OECD Titkársága által 1998-ban készített vitaanyag és a Miniszteri Értekezlet jegyzőkönyve alapján ismertették a korábbi agrárpolitikai reform fontosabb eredményeit. „A támogatások szintje csökkent, de még mindig magas maradt (termelési támogatási ekvivalens (PSE)=35%), a közvetlen kifizetésekre való áttérés javította a piaci orientációt.” A dokumentumok szerint további reformok szükségesek. Ezek közül kiemelték „a támogatások szintjének további csökkentését, a nemzetközi versenyképesség növelését, a környezet minőségének megőrzését, a vidékfejlesztési feladatokat, a szabályozási reformot, az Uruguay-i fordulón kidolgozott vállalások teljesítését, a felvetődő kereskedelmi kérdések rendezését, a világgélelmezés biztonságát és a nem OECD országokkal a kapcsolatok javítását.”

Fertő (1999) vitaírásában ismertette a rendszerváltás utáni első három kormány programjaiban megfogalmazott agrárpolitikai célokat, valamint az EU Közös Agrárpolitikájának és az USA agrárpolitikájának a céljait. Ezt követően csoportosította a stratégiai célokat. A hatékonyság növelését, az újraelosztási célokat, a stabilitás biztosítását és a gazdasági szabadságot jelölte meg csoportképző ismérvként. Az agrárpolitikai célok egy része komplementer kapcsolatban volt egymással, míg más részük ellentétbe került. Pl. a gazdasági hatékonyság növelése és a gazdák jövedelmének emelése, a termelői jövedelmek és a fogyasztók számára megfelelő áron biztosított élelmiszer kínálat. A fejlett országokban a jövedelemtámogatás és az egyéb agrárpolitikai célok között alakulhattak ki konfliktusok.

Tóth (1999) rámutatott arra, hogy „a foglalkoztatási feszültségek erőteljesebben sújtották a vidéken, különösen a falvakban, kis községekben élőket, mint a városokban lakókat”. A gazdasági aktivitás terén jelentősen nőttek a különbségek a régiók és a település típusok között. Az aktivitási és munkanélküliségi helyzet az észak-alföldi és az észak-magyarországi régiókban volt a legrosszabb. Ezzel párhuzamosan alakult ki a magas, 25-30 százalékos szegénységi ráta. Ezen belül „a községek népessége másfélszer nagyobb valószínűséggel válhat szegénnyé, mint a városok lakossága”. A szerző hangsúlyozta, hogy a megélhetést nem biztosító kisbirtokok fontos szerepet játszhattak volna a szociális ellátó rendszerben és ez nem veszélyeztette volna az agrárágazat teljesítő képességét.

Romány (2001) kifogásolta, hogy a korábbi hazai gyakorlatban „az agrárgazdaságtan oktatása és kutatása foglalta el az agrárpolitika helyét”. Sokoldalúan érvelt az „agrárpolitika-tan” nemzetközi gyakorlatnak megfelelő újjáélesztése és bevezetése mellett. Tizenkét pontban foglalta össze az „agrárpolitikai leckét”, azokat a sarokpontokat, amelyekre „az agrárpolitika-tan” felépülne. Ezek az önellátástól indulva a környezetvédelmen és a polgárosodáson keresztül a honvédelemig terjedve igen széles területet öleltek volna fel.

Udovecz (2001) felhívta a figyelmet arra, hogy az agribusiness lemaradásának felszámolása ösztársadalmi érdek. Ennek elmulasztása növekvő behozatallal, magasabb élelmiszer árakkal járt együtt. Prioritásokat fogalmazott meg a politikai cél- és eszközrendszer változtatása érdekében. Így például: – a mezőgazdasági területek egynegyed részének átállása extenzív gazdálkodásra; – politikai konszenzus és stabilitás megteremtése; – támogatások koncentrálása a versenyképesség leggyengébb pontjainak megerősítésére; – a termelők szakmai felkészítése; – szakmai és infrastrukturális háttér kiépítése.

Forgács (2001) összefoglalta a Magyar Agrárgazdasági Egyesület mezőgazdasági vállalkozások fogalmáról rendezett tanácskozásán elhangzottakat. A résztvevők megkülönböztették a statisztikai, a gazdasági-társadalmi, a testtüzemi és a jogi megközelítéseket. Javasolták, hogy a mezőgazdasági termeléssel foglalkozók osztályozásánál értékmutatók alapján kellene eljárni. Meg kellett volna különböztetni a „gazdaságokat” az önfogyasztásra termelőktől. Küszöbértékeket és további csoportosításokat javasoltak a mezőgazdasági vállalkozások számára. A vitában szóba kerültek a családi gazdaságokkal kapcsolatos politikai felhangok és ezek mielőbbi mellőzésének szükségessége is. Az Általános Mezőgazdasági Összeírást sok kritika érte annak költségigénye és torzításai miatt.

Mészáros et al. (2002) összefoglalták az elmúlt negyven év mezőgazdasági jövedelmeket kutató fontosabb hazai munkákat. Ismertették az ezredforduló táján rendelkezésre álló jövedelem-adatbázisokat és az általuk lefedett szervezeti, tevékenységi kört. Megállapították, hogy a könyvelést nem végző mezőgazdasági termelők nem mezőgazdasági tevékenységeiből származó jövedelmekről nem voltak adatok, s az APEH és a Mezőgazdasági Számlarendszer alaptevékenységi jövedelmzőség adatai számottevően eltértek egymástól. A szerzők összehasonlították a magyar, az amerikai és az EU-s jövedelmezőségi adatokat. Azt tapasztalták, hogy az USA-ban a viszonylag magas

jövedelmezőséget csak igen jelentős (47 százalékos) kormányzati támogatással tudták biztosítani 1999-ben. A támogatások nélkül ott is csökkent volna a mezőgazdasági nettó jövedelem. Hasonló eredményre jutottak az EU-15 országainak vizsgálata során is. Az USA jövedelmezőségét is meghaladó jövedelmezőség 49,4 százalékos támogatás mellett keletkezett 1999-ben, s a tagállamok között jelentős különbségek voltak a termelési értékhez viszonyított jövedelmezőségben. (Dánia 8,8%, Görögország 59,8% képviselték a két szélsőértéket.)

II. 5. 2. 2. Vállalati tervezés, szervezés, munkaszervezés, ágazati kérdések az élelmiszergazdaságban

Általános kérdések

A vizsgált szakaszban a fókuszterület számottevően átalakult. Az ágazati szemlélet mellett megjelent a termékpályában gondolkodás, kiemelt kérdésként szerepelt a minőség és a vállalati szintű versenyképesség, a piaci orientáció, a stratégiai tervezés, a változtatás menedzsment és a márka-kontrolling. Az új formát a farmdiverzifikáció, az interneten történő kereskedelem, a gépkörök is újdonságnak tekinthetők. A szerzők figyelme a magyar vállalkozások mellett kiterjedt a multinacionális vállalatokra is.

Illés et al. (1999) ismertették a piaci orientáció szakirodalmi értelmezését és mérési módszereit. Kérdőíves felmérésen és személyes kikérdezésen alapuló kutatásuk eredményeit faktoranalízissel és klaszteranalízissel értékelték. Megállapították, hogy a piaci orientáció és a versenyelőny szignifikáns kapcsolatot mutatott. Meghatározták a vállalkozások és az ágazatok szempontjából legfontosabb stratégiai feladatokat.

Ernyei et al. (1999) szerint az erősödő piaci verseny miatt „a szektorok és az ágazati rendszerek helyett a termékpálya megközelítés a célravezetőbb”. Meghatározásuk szerint a termékpálya menedzsment „a termékpálya tervezését, szervezését, irányítását és koordinálását jelenti”. Részletesen bemutatták a termékpályák működését és koordinálását. A piaci versenyt az egyik legfontosabb szabályozónak tekintették. Vizsgálták az integrációk előnyeit és hátrányait. Külön kitértek a termékpálya kontrollingra.

Petz et al. (2000) a Gazdaságkutató Intézet felmérése alapján azt tapasztalták az ezredforduló táján, hogy „a mezőgazdasági társaságok helyzetüket és kilátásaikat sokkal kedvezőtlenebbnek ítélték meg, mint a magyar gazdaság többi szereplője... sokkal kisebb hányaduk követett offenzív (növekedést, terjeszkedést előirányzó) stratégiákat... Az agrárszférában drasztikusan rosszak és romlóak voltak a pénzügyi helyzetre és kilátásokra vonatkozó megítélések”. A mezőgazdaságban a vagyonfelélés, mint túlélési stratégia volt a jellemző. A tulajdonosi és szervezeti bizonytalanságról csaknem kizárólag az agrárszféra szereplői számoltak be.

Ágazati kérdések

Dobos (1999) véleménye szerint az állatállományunk nagyarányú csökkenésének és a termelés jelentős visszaesésének nem a töркеhiány volt az elsődleges oka. A problémák gyökerei sokkal inkább a koncepciótlan kárpótlásban, a nemzet és a mezőgazdaság érdekeinek mellőzésével végrehajtott privatizációban keresendők. Tragikusnak tartotta az 1998. évi állatsűrűséget, különösen az EU-ban kialakult értékekhez viszonyítva. Azt javasolta, hogy a nagyüzemi állattenyésztési telepeket mindaddig üzemben kellett volna tartani, amíg a megfelelő kis- és középüzemi létesítmények fel nem épültek. Ez utóbbiak kialakítását és a megfelelő állami támogatások biztosítását sürgős feladatnak tartotta.

Dohy (1999) hangsúlyozta, hogy „tovább már nem halasztható a magyar állattenyésztés gyors ütemű és differenciált fejlesztése”. A húsmarha- és juhtenyésztésben mennyiségileg és minőségileg egyaránt nagyarányú és gyors fejlesztést javasolt. A tejtermelés esetében minőségi és hatékony növelést célzó fejlesztést tartott indokoltnak. Véleménye szerint „nagy gondot célszerű fordítani a piacképes hungarikumok termelésére és marketingjére, a támogatási és piacsabályozási rendszer korszerűsítésére, a versenyképes állati termék előállításra, a környezetbarát technológiák, az exportképesség és a tenyésztési kedv fokozására”. Részletes javaslatot dolgozott ki a fejlesztési prioritásokra, az egyes ágazatok differenciált fejlesztésére, a piaci rések hungarikumokkal történő kihasználására és az állattenyésztő telepek takarmánytermő területekhez juttatására.

Balogh (1999) úgy látta, hogy „támogatás nélkül gazdasági szempontból irracionálisnak kellene tekinteni minden mezőgazdasági fejlesztést. Ha a gazdák, vagy a gazdaságok mégis ezt teszik, az csak azért van, mert a helyi megélhetésnek nincs alternatívája... az állattenyésztésbe fektetett tőke döntően csak a munkajövedelem megszerzését szolgálhatja”.

Kifejtette, hogy az EU csatlakozás „csalódást fog okozni a hazai állattenyésztő társadalomnak”. A Közös Agrárpolitika ugyanis azokat az ágazatokat támogatta, amelyek a termőföld hasznosítását és megőrzését eredményezték. Így a baromfi és a sertéságazat nem kapott jelentős támogatást. A szerző véleménye szerint az állattenyésztéssel kapcsolatos feladatoknak a hazai termelési és fogyasztási érdekeket kellett volna szolgálniuk. Nem tartotta széles körben járható útnak a nagyüzemi állattenyésztési telepek megújítását.

Ernyei et al. (2000) megállapították, hogy az EU csatlakozás előtt „a magyarországi tejtermék-pálya versenyképessége nem volt megfelelő”. Szerintük ez a helyzet a menedzsment eszköztárával nagymértékben javítható lett volna. Vizsgálták a termékpálya kapcsolatrendszerét, struktúráját és menedzselhetőségét. A termékpálya menedzsmentet „az ágazati koordináció termékpálya szintű, rendszerszemléletű megközelítéseként” határozták meg, „amely megában foglalja a klasszikus menedzsment alapelemt”.

Papp (1999) hangsúlyozta, hogy Magyarországon „jelentős kertészeti potenciállal rendelkezünk” és a termelés „70-80 százalékát más növények termelésére kevésbé alkalmas tájkörzetekben állítják elő”. Megállapította, hogy „a kertészeti ágazatokban az elmúlt két évtizedben olyan mértékű tőke-kivonás következett be, hogy a döntően családi gazdaságokra épülő termelés önerőből nem képes finanszírozni a termelőalapok megújítását és a technológia műszaki fejlesztését”. A helyzet alapos vizsgálata és értékelése után meghatározta az ágazat fejlesztésének főbb feladatait annak érdekében, hogy a kertészet betölthesse a mezőgazdaság egyik kitörési lehetőségének szerepét.

Kürthy (2002) tanulmányában a biotermelés (ökológiai gazdálkodás) hazai helyzetével foglalkozott. A biotermelők által művelt terület 2001-ben a mezőgazdasági terület 1,35 százalékát tette ki. „Ugyanakkor a termékszerkezet összetétele, a feldolgozás és a hazai kereslet hiánya előrevetítik a jövőbeli fejlődés esetleges gátjait, problémáit”. A 2001 nyarán készült felmérés az öko-gazdálkodók és feldolgozók mellett, azaz a konvencionális termelést folytató élelmiszeripari vállalatok megismerésére is irányult. A kutatás eredményei rámutattak a bioélelmiszerek iránti szerény hazai keresletre, az exportpiacoknak való kiszolgáltatottságára és a bioterületek széttagozottságára. A megkérdezett termelők többsége elégedetlen volt a termelés állami támogatottságával. A hazai keresletet negatívan érintette a hiányos marketing és az értékesítés szervezetlensége is.

Fehér (2002) külföldi szakirodalom alapján rendszerezte az ökológiai gazdálkodás közgazdasági sajátosságait. Megállapította, hogy a holisztikus jelleg, az externális hatások és profitmotívum másodlagossága miatt a hagyományos gazdasági számítások csak fenntartásokkal alkalmazhatók. A rendszer általában föld- és kézimunka igényesebb, mint a hagyományos gazdálkodás. A legtöbb megfigyelés szerint a hozamok – tevékenységenként, illetve termékenként eltérően – de alacsonyabban voltak, mint a konvencionális termékeknél.

Jelentősen változott a költségek összetétele, színvonaluk – a gazdaságok holisztikus berendezkedése miatt – nehezen becsülhető. Ugyanez vonatkozott a várható haszonra is. Az ökológiai gazdálkodás magasabb értékesítési árak, közvetlen piaci kapcsolatok és állami támogatás mellett tűnt gazdaságilag kifizetődőnek. A szerző a közgazdasági sajátosságok miatt szorgalmazta a hazai ökológiai gazdálkodás gazdaságtanának kidolgozását és művelését.

Lehota et al. (1998) 69. élelmiszer-gazdaságban működő multinacionális vállalatra kiterjedő felmérést végeztek, melyből 12 esetben interjúkat is készítettek. A kapott válaszok alapján megállapították, hogy Magyarország vonzó befektetési terület volt számukra a szellemi kapacitások, a korábbi külkereskedelmi kapcsolatok, az olcsón megszerezhető vállalatok és az ágazat komparatív előnyei miatt. Több befektető esetében a piacszerzés volt a legerősebb motiváló tényező. A szakmai befektetők az irányítás és ellenőrzés megszerzésére, míg a pénzügyi befektetők tőkehozadék maximalizálására törekedtek elsősorban. A cégek vezetői bírálták a magyar piaci erkölcsöt, a fizetési fegyelmet és

a gyakori jogszabályváltozást. A szerzők a beszállítók tekintetében vegyes képet mutattak be. Magyar alapanyagokra építkező és integrátorként is fellépő cégek, valamint import beszállítókkal dolgozó vállalkozások egyaránt előfordultak.

Molnár (2002) mélyinterjúkból és kérdőíves felmérésekből származó adatok alapján, faktoranalízis és klaszteranalízis segítségével vizsgálta a hazai élelmiszeripari vállalatok versenyképességét és az EU csatlakozásra való felkészültségüket. Megállapította, hogy „az élelmiszeripari kis- és középvállalatok között a versenyhelyzetet illetően nagy a differenciáltság, ami nem magyarázható a vállalat nagyságával... A vállalkozók többsége nincsen tisztában versenytársaik helyzetével... A vállalatok között megtalálhatók az Európai Unióban is versenyképesek, továbbá akik folyamatosan próbálnak felzárkózni, s végül a sereghajtók. Az uniós csatlakozásra a vállalatok többsége még nem készült fel kellően, nagy részük még nem tudja, hogyan használja ki a csatlakozás lehetőségeit”. Kutatása eredményeként „megjelent az, hogy a vizsgálatban szereplő vállalkozások elhanyagolták az olyan versenyképességi tényezőket, mint a folyamatos K+F, a beruházás, az elektronikus kommunikáció, a korszerű menedzsment-ismeretek, és az emberi erőforrás menedzsment szerepe, így ezek az EU-csatlakozáskor komoly versenyképességi akadályok voltak.”

Lakner et al. (2000) tanulmányukban 500 boltra kiterjedő felmérés alapján klaszteranalízissel vizsgálták a hazai élelmiszer-kiskereskedelem helyzetét. Megerősítették a boltok számának gyors növekedését a kilencvenes években. A multinacionális áruházláncok megjelenése gyökeres változást jelentett. A vizsgált egységek körében kevés kényszervállalkozást találtak. Túlélési esélyeket csak a szélesebb termékkínálattal rendelkező boltok esetében láttak a kisebb boltsűrűséggel rendelkező körzetekben, illetve azoknál, akik speciális termékeket forgalmaztak.

A tételesen nem ismertetett – ágazati kérdésekkel foglalkozó – tanulmányok között egyaránt szerepeltek a nagyobb ágazatok (búza, zöldség és gyümölcs, szarvasmarha- és tejágazat, a sertés, a cukoripar) és a szűkebb területek méz-, dinnye-, paradicsom-, dohány-, libamáj, halászat, borászat) elemzését és fejlesztési lehetőségeit taglaló írások. A szerzők további termékpályákat (búza-lisztkenyér; baromfi; fafeldolgozási termékpálya) is vizsgáltak és elemzések publikált tanulmányaikban.

Gazdaságok működtetése

Székely et al. (2000) a Szent István Egyetem Józsefmajori Kísérleti és Tangazdaság egy tábláján végzett hozamtérképezés és ennek gazdasági értékelése alapján készített tanulmányukban vizsgálták meg a még újnak számító precíziós gazdálkodás ökonómiai vonatkozásait. A hozamtérképhez kapcsolódó hisztogram a táblán belüli hozamok nagymértékű szóródását mutatta. Vizsgálataik fontos információkat szolgáltatottak a térinformatikai adatokra épülő műtrágyázáshoz, növényvédelemhez, talajműveléshez, vetéshez, betakarításhoz, illetve az egyes táblarészek eltérő hasznosításához. A részletesen vizsgált, 35 hektáros táblán mintegy 500 ezer forint jövedelemnövelési lehetőséget tártak fel.

Fehér (2003) ismertette a nyugat-európai szakirodalomban – szűkebben és tágabban értelmezett – farmdiverzifikációs fogalmakat. A 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás adatai alapján megállapította, hogy „Észak-Alföldön és Észak-Magyarországon a mezőgazdasági üzemekben 2000-re újra megjelentek a mezőgazdaságon kívüli és a mezőgazdasági diverzifikáció különböző formái. A mezőgazdaságon kívüli tevékenységek arányai azonban – mind a nyolcvanas évek közepéhez, mind pedig az EU tagországok értékeihez viszonyítva – még szerények”. Az adatokat a SAPARD kistérségek vidéki településeire bontottan főkomponens analízissel vizsgálta. A célmutató a hozzáadott érték (SZJA + vállalati adózás előtti eredmény + éves amortizáció) volt. A diverzifikáció mértékének megállapítására saját fejlesztésű „aggregált diverzifikációs aránymutatókat” használt. Negatív jelenségeként állapította meg, hogy „az egyébként is halmozottan hátrányos kistérségek többségében vontatottan haladt a mezőgazdaságon kívüli tevékenységek újraszerveződése. A vendéglátás kiugróan alacsony értékei pedig nem igazolták a falusi turizmus, agrárturizmus stb. vidéki területekre javasolt általános gyógy módjához fűzött reményeket”. Felhívta a figyelmet a regionális különbségekre, a kooperációs nehézségekre, a feldolgozó üzemek kis méreteire, s az önellátásra való törekvés veszélyeire.

Takácsné (1998) tanulmányában arra vállalkozott, hogy megállapítsa: milyen feltételekkel kellett rendelkezniük a családi gazdaságoknak ahhoz, hogy árutermelővé válva eredményesen gazdálkodjanak és biztosítsák az üzemük megújításához szükséges tőkét. A szerző által kifejlesztett szimulációs modell alkalmazása révén az a következtetés adódott, hogy „a valódi szereplőként megjelenő családi gazdaság, mint gazdálkodási méret a középüzemnek felelt meg”. Ez a méret volt képes olyan gépesítettség megteremtésére, amely „a munkafolyamatokat átlagosan lefedte” és jövedelmező gazdálkodást biztosított.

Takács et al. (1999) interjúk és modellszámítások alapján megállapították, hogy a gazdálkodóknak nyújtott „támogatások számos előnyös hatás mellett gazdaságilag káros, hosszabb távon veszélyeket is magukban rejtő” hatásokkal rendelkeztek. Feltárták a kis- és közepes vállalkozások tőkehiányának főbb okait. Így az együttműködési hajlandóság alacsony szintjét, az induló vagyon hiányát, a túlzott személyes jövedelem kivétet. Rámutattak, hogy „a bankrendszer sem képes üzleti alapon kezelni a szóban forgó vállalkozások nagy többségét”. A szerzők modellezték a termelés finanszírozását és vizsgálták a vállalkozások kamatszint elviselő képességét is.

Takácsné et al. (2000) rendszerezték a gépbeszerzési döntéseket befolyásoló tényezőket, modellezték és értékelték a betakarítási stratégiákat. Következtetésük szerint „a beruházások motivációi között a teljes önellátásra, a kiszolgáltatottság csökkentésére való törekvés mellett a hosszú távú, stabil fennmaradást szolgáló, fejlett műszaki-technikai színvonalat képviselő eszközök beszerzése jelentheti a megfelelő stratégiát a közepes méretű üzemek számára”.

Takács (2000) ismertette a kilencvenes évek elején –bajor minta alapján– megindult gépkör szervezést, ezen belül a Magyar Gépkörök Szövetségének megalakulását és a referencia-gépkör programot.

A szerző véleménye szerint a gépkörök hatékonyan segíthették volna a családi gazdaságok gépesítését. Összefoglalva a gépkörök előnyeit és hátrányait megállapította, hogy „a gépkör egy jó alternatíva mind a gazdálkodók, mind pedig a kormányzat számára az ágazat tőkeellátási problémáinak enyhítésében.”

Szervezés, vezetés, tervezés

Székely (2000) kritikusan jegyezte meg, hogy „a mezőgazdasági vállalkozások stratégiai tervezésének elméleti, módszertani kérdéseiről... kevés támpontot lehetett találni” a magyar szakirodalomban és „emiatt a stratégiai tervezés gyakorlata sem terjedt el”. Részletesen ismertette a stratégiai tervezés lépéseit és a stratégiai menedzsment elemeit. Összefoglalta a mezőgazdasági vállalatok stratégiai jellemzőit. Kiemelte az ágazat megosztott (fragmentált) jellegének az okait. Hangsúlyozta, hogy az egyes agrárvállalkozások stratégiái nagymértékben eltérnek egymástól. Ennek megfelelően a jövőkép is differenciált. „A legfontosabb jövőkép típusok elsősorban a megvalósítandó üzemtípushoz az ezzel kapcsolatos életmódhoz és versenyzési formához kapcsolhatók.” Külön foglalkozott a családi gazdaságokkal, a vállalkozói gazdaságokkal, a termelési kooperációkkal és a gazdasági társaságokkal. Vizsgálta a túlélési stratégiák, a konszolidációs stratégiák, a növekedés és a diverzifikáció, a fenntartható fejlődés lehetőségeit és alkalmazási területeit is.

Berde (2000) szerint „a mezőgazdasági ágazat a minőségi rendszerek kiépítésében lemaradt az iparhoz képest”. A tanulmány a lemaradás okainak feltárására kérdőíves felmérés és feldolgozás keretében vállalkozott. Az eredmények azt mutatták, hogy a vezetők gondolkodásában a minőségbiztosítás a kilencvenes évek végéig még nem került előtérbe. Alacsony szintű volt a dolgozók bevonása, a szervezés és koordináció szerepe, az információáramlás, valamint a motiváltság. A szerző megállapította, hogy „a különböző méretű vállalatok esetében más-más minőségbiztosítási struktúra kiépítése szükséges” és strukturális megoldási javaslatokat dolgozott ki.

Berde (2003) megerősítette, hogy a hazai mezőgazdasági átalakulások radikálisok, átmenet nélküliek voltak, viszonylag rövid időintervallumban koncentráálódtak. Megállapította, hogy „a gazdálkodó szervezetek alkalmazkodóképessége és lehetősége korlátozott és ellentmondásos volt”. Saját 189 fős vizsgálati mintájában „a megkérdezett vezetők a piaci és a minőségi elvárások változását, valamint a szervezeti átalakulásokat értékelték az EU csatlakozás megelőző évtized változásai között a legfontosabbnak. A változást akadályozó tényezők közül a bizonytalanság, a munkalehetőségek féltése, a személyes státus, a jövedelmek változása kapta a legerősebb minősítést. A változásvezetési módszerek vizsgálati eredményei azt mutatják, hogy a leghatékonyabbnak, a „kétirányú kommunikációt”, a „részvételt és bevonást” és a „segítségnyújtást, támogatást” tartották”.

Véry (2001) érveket sorakoztatott fel az európai piac szereplői körében jól ismert és alkalmazott vezetési-irányítási rendszerek és módszerek hazai bevezetésének szükségessége mellett. Külön kiemelte és részletesen tárgyalta a kontrolling szemléletmód és rendszer kialakulását. Kitért a mezőgazdasági üzletirányítás sajátosságaira, a térszemléletű irányításra és az agrárdöntések dimenzióira.

Rámutatott, hogy egy újabb erőforrás, a vállalkozás szellemi tőkéje jelentős versenytényezővé vált. Bemutatta az online üzletvitel egy lehetséges modelljét. A kontrolling építőköveit (költség-, teljesítmény- és fedezetirányítás; gazdasági tervezés; vezetői beszámoló és tájékoztató rendszer) részletesen elemezte és értékelt.

Lukács et al. (2003) felhívták a figyelmet az „értékvezérelt vállalatvezetés koncepciójának” gyakorlatban való terjedésére. A vállalkozások vagyonán belül felértékelődtek az immateriális elemek, így a márka és a márkanév is. „Fontos változás volt a márkának befektetés jellegű szemlélete, illetve ennek megfelelően menedzselésének újragondolása. Az úgynevezett vezetői kontrolling rendszerek fejlődésének ezt a szemléletváltást nyomon kell követniük, így szükségessé válik az egyéb immateriális eszközök vizsgálata mellett egy jól strukturált, a vezetés minden szintjét, illetve a befektetőket megfelelő információkkal ellátó márka-kontrolling rendszer megalkotása is. Erre ezidáig kevés esetben történt próbálkozás a hazai élelmiszeripari vállalatoknál. A márka befektetés-jellegéből kiindulva, az egyes döntési szintek eltérő információigényét figyelembe vevő márka-kontrolling összetevőinek vizsgálata ezért fontos feladat”. A szerzők tanulmányukban Kelet-Európa egyes sörpiacainak adatai alapján olyan faktorokat, mutatókat választottak ki és vetettek össze, amelyek megfelelnek egy ilyen értékkelő márka-kontrolling rendszerbe való beépíthetőségnek.

Gyenge (2001) tanulmányában sorra vette a döntéstámogató rendszerekhez igénybe vett matematikai módszereket, azok előnyeit és hátrányait. Kiemelte a szimulációs módszereket és modellek sokoldalú használhatóságát. Rendszerezte a mezőgazdasági döntések sajátos tényezőit, ezen belül az ún. kulcstényezőket. Kulcstényezőként kezelte: a bizonytalanságot; a kombinatorikai tér méretét; a túl sok, vagy túl kevés információt; a szándékos információtorzítást; a döntéshozók információs elszigeteltségét; a célok összetett rendszerét; a heurisztikus döntéshozást; a fuzzy (határozatlansági) jelleget. Vizsgálta a kulcstényezők kezelését szolgáló módszerek és modellek alkalmazhatóságát is.

Gábor et al. (2002) szerint az EU csatlakozás előtti időszakban „az elektronikus kereskedelem helyzetéről, várható térhódításáról a nemzetgazdaság egészében megoszlanak a vélemények, abban azonban egyetértenek, hogy rohamos lesz a fejlődés, és erre fel kell készülni minden területen, azzal együtt, hogy az utóbbi időben visszafogottabbnak tűnik az optimizmus, különösen a B2C (Business to Consumer), a fogyasztóra irányuló elektronikus kereskedelem tekintetében. Az elektronikus kereskedelemnek, az internetnek a jelentőségét egyelőre nem ismerték fel az agrártermékek termelői. Láthatatlanban is drágának, bonyolultnak tartják... A nagy élelmiszer feldolgozók, kereskedelmi láncok, exportőrök esetében azonban más a helyzet, számukra egy közös információs és üzletkötési elektronikus piacra a jövőbeli elfogadottság, versenyben maradás egyik záloga lehet. Ennek ellenére az agrártermék-piac szereplői – termelők, nagy- és kiskereskedők, áruházláncok, exportőrök, illetve feldolgozók – jelentős részben még nem igénylik az elektronikus kereskedelmet, még nem készültek fel kellőképpen a fogadására. Az EU csatlakozás elősegítheti, sőt kikényszerítheti az elektronikus kereskedelem elterjedését hazánkban is. Ennek ellenére véleményünk szerint Európában, s így Magyarországon sem lesz olyan szerepe az elektronikus kereskedelemnek, mint pl. az USA-ban

(például a távolságok nagyságrendjének különbözősége miatt), de a határokon átnyúló kereskedelem lebonyolítása előtti akadályok leküzdésében – főként az EU-hoz történő csatlakozás után nagyobb szerephez juthat ez a kereskedelmi csatorna”.

Heinrich (2003) megerősítette, hogy „Magyarországon a többi közép-kelet-európai országhoz hasonlóan termőföld és munkaerő – jelenleg még – viszonylag bőségesen és Nyugat-Európához képest alacsony áron áll rendelkezésre. Közismert ezzel szemben a hazai termelőüzemek többségének tőkeszegénysége is. Ezekből a tényekből fakad, hogy hazánkban a legkisebb költségű tényező-kombináció jelentősen eltér a nyugat-európai és észak-amerikai példáktól... Azok a technológiák és műszaki megoldások, melyeket a nyugat-európai és észak-amerikai gazdaságokban jövedelmezően alkalmaznak”, nem lehetnek követendő példák a közép- és kelet-európai termelők számára. „Ellentétben a nyugati gazdaságok többségével, hazánkban ugyanúgy, mint a többi tagjelölt ország mezőgazdaságában, a csatlakozás idején még a tőkekímélő és nem feltétlenül a munkaerőt helyettesítő technológiákat kellett volna előnyben részesítenünk.”

II. 5. 2. 3. Regionális kérdések⁵⁰

Romány (1999) áttekintette a huszadik századi magyarországi migrációs hullámokat. Ezek „hatást gyakoroltak az ország különböző területeinek népsűrűségi viszonyaira, foglalkoztatási szerkezetére és a nemzeti jövedelem alakulásának térségi arányaira”. A szerző részletesen elemezte a hazai térségi különbségek keletkezését, feltárta azok természetföldrajzi, történelmi, településhálózati okait. A térségi különbségek állandósulását okozó tényezők közül az eltartó képesség aránytalanságait, a munkahely és foglalkoztatási lehetőségek eltéréseit, az általános szakmai civilizációt, a lakás és lakóhelyi viszonyokat és a környezeti, természeti adottságokat emelte ki.

Külön és részletesen foglalkozott a környezeti és természeti tényezők növekvő szerepével, az aprófalvak elnéptelenedésével és a depressziós körzetek kialakulásával. Rámutatott a XX. század utolsó évtizedeinek hazánkban jelentkező kihívására, miszerint „egyedül a mezőgazdaságra már nem építhető a helyi foglalkoztatás és a népességmegtartás”. Véleménye szerint a regionális feszültségek kezelésének függetlenedni kellett volna a négy évenkénti „politikai vetésváltástól”, s a tudomány eredményeit hasznosító intézményi és döntési rendszert kellett volna kialakítani. Részletesen vizsgálta a mezőgazdaság várható szerepét és feladatait. Úgy látta, hogy a korábbi melléküzemágakban szerzett tapasztalatok „a változó körülményekhez igazítva, jól hasznosíthatók a pótlólagos falusi jövedelmek megszerzésében”. A jogi és társadalmi feltételek kialakításához preferenciákat fogalmazott meg, s utalt a más országokból hazánkba vándorlókkal kapcsolatos kihívásokra is.

Fehér (2000) rámutatott a kilencvenes években jelentkező új hazai agrár-regionális kutatási irányzatra, amely szakított a korábbi ágazati megközelítéssel, és a mezőgazdaság szerepét természeti,

⁵⁰ A Gazdálkodás 2000 évi 1. és 2. számaiban új rovat nyílt „Régió- és vidékfejlesztés” címmel. Az itt megjelent néhány írást a „Tanulmányok” rovatral összevontan ismertetjük.

gazdasági-, és társadalmi téregységekben vizsgálta, s a megoldást is ezeken a szinteken kereste. Tanulmányában áttekintette a hazai térfolyamatok fontosabb jellemzőit, a halmozottan hátrányos térségek kialakulását és térszerkezeti elhelyezkedésüket. Matematikai statisztikai módszerek alkalmazásával mutató rendszert dolgozott ki a szóban forgó térségek lehatárolására. Ezen belül külön is vizsgálta a mezőgazdasági adottságok, a lejtősség, a földminőség és az agrárnépesség szerepét.

Molnár (2000) megerősítette, hogy a régiókon belül is jelentkeznek területi fejlődési egyenlőtlenségek. Állást foglalt a település-, illetve kistérség szintű vizsgálatok mellett. A Humán Fejlettségi Indexet (HDI) kistérségi szinten alkalmazva rangsort állított fel és a korrelációs koefficiens segítségével a kistérségeken belüli egyenlőtlenségeket is kimutatta. A számításokat település szinten is elvégezve, jelentős heterogenitást talált a régió települései között. A szórástényezők felbontásával nem talált összefüggést azzal kapcsolatban, hogy adott település fejlettsége annak adott megyébe, vagy kistérségbe tartozásától függött volna. Bizonyította, hogy a fejletlenség elsősorban a kistelepülésekben jelentkezett és a hátrányok újratermelődtek.

Fehér et al. (2003) áttekintették a regionális gazdaság versenyképességének a fogalmát. Ennek megfelelően az általuk vizsgált észak-alföldi gazdasági térben azt a SAPARD kistérséget tartották versenyképesnek, amelyben az 1 főre jutó hozzáadott érték (regionális teljesítmény) és a személyes jövedelem viszonylag magas volt. Feltárták a regionális versenyképesség és a földhasználat közötti kapcsolatokat. Az ezt befolyásoló mezőgazdasági tényezők egy részének (mezőgazdasági terület aránya, aranykorona érték) régiószintű megváltoztatására hosszabb távon is csak korlátozottak a lehetőségek, rövid- és középtávon az alkalmazkodás tűnik járhatóbbnak. Ebben – más, rövidebb távon is alakítható tényezők – például birtok- és bérleti viszonyok, a földellátottság kedvező irányú befolyásolása, a vetésszerkezet, s az állatsűrűség megváltoztatása jelentős szerepet játszhat.

Tenk (1998) összefoglalta a Szigetköz mikrotérséggel foglalkozó, az utóbbi 25 évben megjelent jelentősebb munkákat. Ismertette a rendszerváltás óta bekövetkezett változásokat, s kiemelte a rurális tájat befolyásoló, illetve veszélyeztető tényezőket. A kistérség a mezőgazdasági alapanyag termelő területből mezőgazdasági-ipari jellegűvé fejlődött. Vizsgálta a Bósi Vízerőmű építésének a helyi mikroklímatis viszonyokra és a mezőgazdaságra gyakorolt káros hatásait, s a tájrehabilitáció, illetve a komplex térségfejlesztés lehetőségeit. Hangsúlyozta az öntözésfejlesztés és a tájjelleg megőrzésének szükségességét.

Wachtler (1999) kérdőíves felméréssel vizsgálta Heves megye falusi vendéglátóinak helyzetét és fejlesztési terveiket. Megállapította, hogy a növekvő kínálat mellett még nem alakult ki az egyedi arculat, s az ágazat egészének a szerepe is elmarad a lehetőségektől. Ismertette a kilencvenes években megtett lépéseket, s következő feladatként a vendéglátók szakmai oktatásának és továbbképzésének fejlesztését javasolta.

Könyves (2002) szintén kérdőíves felmérés alapján elemezte Jász-Nagykun-Szolnok megyei falusi turizmusban bekövetkezett változásokat. Az eredmények azt mutatták, hogy a falusi szállásadók között jelentős különbségek voltak. „Kis részük (kb. 10%) néhány településre koncentráltan,

rendkívül hatékonyan működött... Tevékenységüket jól felszerelt vendégfogadó-ház, a célcsoport igényeit kielégítő szolgáltatás és programkínálat, felkészültség és erőteljes piaci aktivitás jellemezte. A megye falusi turizmusa mozaikszerű volt. A települések többségében a gyenge vonzerő hatékony piaci munkával sem növelhető, a falusi turizmus nem lesz számottevő e települések életében. A települések harmadik csoportját jelentették azok, amelyekben potenciálisan sikeres lehetett volna falusi turizmus, de infrastrukturális fejlesztések nélkül csak egy-két sikeres vendégfogadó maradhat fenn”.

A **regionális kérdésekkel** foglalkozó egyéb tanulmányok témái: – az Országos Területrendezési Terv agrárvonatkozásai; – régiókénti eltérő agrárfejlődés; – megyék közötti differenciáltság; – üzleti szolgáltatások periférikus területeken. Konkrét területi vizsgálatok és fejlesztési tervek: Baranya megyei tulajdonviszonyok; – Eger város környéke agrárstruktúra váltás és vidékfejlesztés; – Heves megyei agrár vállalkozások; Jász- Nagykun- Szolnok megyei családi gazdaságok; Somogy megye Felzárkóztatási Program vizsgálata; – Tisza-vidék mezőgazdaság és erdészet fejlesztése.

II. 5. 2. 4. Egyéb tanulmányok

Kassay et al. (2001) meglepő hipotézis felállítására és igazolására vállalkoztak. Szerintük „az addig ismert termelési függvény fogalommal szemben a növénytermesztés eredményét befolyásoló sok, több mint száz független változó összevontan kifejezhető egyetlen vektorfüggvény segítségével”. A hipotézis igazolását a bajor kisgazdaságokban vezetett 500 táblatorzskönyv alapján kísérelték meg. Az SPSS programcsomaggal végzett vizsgálatok igazolták, hogy „a vektorfüggvény és annak matematikai alakját kifejező differenciál egyenletek képesek a növénytermesztésre ható bonyolult hatások bemutatására”.

Szűcs (2003) összefoglalta az MTA 2003. évi Közgyűlésének rendezvényei keretében az MTA Agrártudományok Osztálya Agrár-közgazdasági Bizottsága által szervezett tanácskozáson elhangzott előadásokat⁵¹. Megállapította, hogy új helyzetbe került az agrárgazdaság. Olyan problémák jelentek meg, amelyekkel az EU csatlakozástól függetlenül, sőt annak hatásával is számolva mindenképpen foglalkozni kell az agrárgazdasági tudományterületnek. Az előadások fényében az alábbi kutatási témák megkülönböztetett figyelmet érdemelnek: a szinte egyedülállóan sajátos magyarországi birtok- és üzemi viszonyok; az önerős fejlesztés pénzügyi lehetőségeinek feltételei; a termékpálya integrációk kérdései; az ökológiai adottságok és a termelés összefüggései; a vidékfejlesztés és a mezőgazdaság kapcsolatrendszere; a reálfolyamatok értékképzésének vizsgálata; a termelési szerkezet és a fenntarthatóság; a vállalkozási, irányítási menedzsment és a multifunkcionális mezőgazdaság.

Biacs et al. (2003) tanulmányukban bizonyították a klímaváltozással együtt járó felmelegedést és valószínűsítették az egyre gyakoribb időjárási anomáliákat, így az aszályos éveket is. Véleményük szerint „mind az aszályra, mind a vízbőségre szükséges felkészülni... Mindenekelőtt az aszály

51 Az előadások és a hozzászólások többségének szerkesztett változatát a *Gazdálkodás* 2003 4. és 5. számában publikálták

megelőzésének és kártételének enyhítése az elsőrendű stratégiai rangú feladat. Így a talajművelés megváltoztatása, a művelési ágak arányváltoztatásai, új szárazságtűrő növényfajták termelésbe vonása, az öntözés és melioráció fejlesztése indokolt. A vízbőség elleni védekezésben az ismert agrotechnikai és műszaki beavatkozások széles körű alkalmazása jelenti a megoldást. A stratégiát jól szolgálják az agrár-környezetvédelmi programban megfogalmazott törekvések is. Szükséges továbbá az információs rendszer finomítása és a biztosítási rendszer átalakítása. A klímaváltozásra való felkészülés a különféle hazai és EU pénzügyi forrásokra támaszkodhat”.

A szerteágazó témakörön belül viszonylag jól elkülönülő csoportot képeznek a *pénzügyi kérdésekkel, módszerekkel* foglalkozó tanulmányok: – az alkalmazkodás pénzügyi feltételei; – banki adósmínősítési módszerek; – agrárhitelezés; – befektetés-optimalizálás; – jelzálog hitelezés; – fejlesztés finanszírozás; – csőd előrejelzés; – egyéni vállalkozások pénzforgalma.

A másik hasonlóan elkülönülő témakör *a más országok mezőgazdaságának, piacainak, intézményeinek vizsgálata*: Egyesült Királyság statisztikai információs rendszere, Nagy Britannia regionális politikája; – francia mezőgazdaság alkalmazkodása, francia földpia, francia társas vállalkozások; – Kárpát-aljai reformok; – olaszországi zöldség- gyümölcs piac; New Jersey-i zöldségpiac; kelet-német tartományok fejlesztése; portugál mezőgazdaság; osztrák integrált ellenőrzési rendszer; holland agrár-intézményrendszer; dán szövetkezetek. Több írás foglalkozott a *földhasználat elméleti és történeti* kérdéseivel. Egy-egy tanulmányban megjelent az energiaerdő program, a mintagazdaságok szervezése, a búza költségfüggvénye, néhány agrárközgazdasági fogalom tisztázása, a számviteli információs rendszer aktuális kérdései, aginint felhasználás.

II. 5. 2. 5. Vita rovat

A rovatban évi 9 (összesen 54) vitaírás és hozzászólás jelent meg. Főbb témáik: agrárstratégiák, programok: 37%; vidék, vidékfejlesztés: 19%; agrárközgazdaságtan helyzete és jövője: 13%; szövetkezetek átalakulása 11%; egyéb 20%. Jelentős vitát generált **Kovács Teréz** a vidék, vidékfejlesztés témakörben.⁵² Hasonló élénk vitát váltottak ki **Szabó Gábornak** az agrárközgazdaságtan jelenével és jövőjével kapcsolatos gondolatai. Vita bontakozott ki **Gazdag László és Csete László** között a magyar szövetkezeti modellről, s arról, hogy igazi szövetkezetek-e az átalakult, termelő típusú hazai szövetkezeti gazdaságok⁵³. A többi vitaindító nem váltott ki különösebb aktivitást.

Szabó (2000) szerint a magyar felsőoktatásban ”lezajlott a felülről – sőt kívülről – kikényszerített integrációs folyamat, amelyben racionális és irracionális elemek keveredtek egymással”. Áttekintette az agrárökonómia helyét a hazai tudomány szervezetében és a felsőoktatásban. Mind a habilitációs eljárást, mind az egyetemi tanári kinevezéseket, mind pedig az idősebb oktatók szemléletét tekintve számos anomáliára hívta fel a figyelmet. Külön is kitért a fiatal oktatók túlterhelése miatti fokozatszerzési és előrelépési akadályokra. Kedvezőtlen jelenségként értékelte, hogy az agrárközgazdaságtan

⁵² A vitaírás és a hozzászólások tartalmi illeszkedése miatt a vitát a 296–298. OLDALON ismertettük.

⁵³ Ld. "SZÖVETKEZETEK ÁTALAKULÁSA", 309. OLDAL

elvesztette korábbi tudományági besorolását és helyette „tudományszak” besorolást kapott. Ez kihatott az agráregyetemek agrárökonómiai doktori iskoláinak akkreditációjára is. A helyzetet tovább rontotta, hogy az agrárközgazdaságtan viszonylag kevés akadémiai doktori fokozatú oktatóval és kutatóval rendelkezett. Sorra vette az agrárközgazdák publikációs nehézségeit és szorgalmazta egy hazai angol nyelvű szakfolyóirat kiadását. Összegző gondolatként az agrárközgazdaságtan presztízsének növelését, a mielőbbi önkritikát, a számítógépes programok és az angol nyelv széles körben történő elsajátítását és az aktívabb nemzetközi szereplést javasolta.

Urfi (2000) a vitáirásához hozzászólva áttekintette az oktatás, kutatás, fokozatszerzés szervezeti kereteinek változásait, a rendszerváltás utáni szakmai elbizonytalanodást és az agrárökonómiának az agrárkarokon betöltött „eltartó” szerepét. Úgy látta, hogy „a *Szabó Gábor* által felvetett problémák valóság és megoldásra várnak”. Véleménye szerint a szervezeti változások előtt „más szakterületek értékrendszere, követelményei nem, vagy csak legyengítve jelenhettek meg az agrárökonómiai kutatásban”. A rendszerváltás után viszont a szakmai ismeretanyag nagy részét újra kellett fogalmazni. A helyzetet nehezítette a korábbi nemzetközi kapcsolatok túlnyomó részének elvesztése és az új nyugati együttműködések kialakításának akadályai. Így „a szakma ismeretanyagához kapcsolódó bizonytalanság törvényszerűen kapcsolódott össze az értékrend elbizonytalanodásával”. Ez a folyamat nem hagyta érintetlenül a *Gazdálkodás* folyóiratot sem, amelynek szerepét a szerző összességében pozitívnak értékelte. Az „eltartó szerep” negatívan differenciálta az egyetemi oktatókat, s a nagyobb terhet az agrárökonómiai tárgyakat oktató és fejlesztő oktatók viselték, így kutatási és előmeneteli esélyeik romlottak. A kialakult helyzet felvetette az agrárökonómiai szakterület leépülésének veszélyét is.

Mészáros (2001) véleménye szerint „az agrárökonómia nem egyszerűen csak multidiszciplináris társadalomtudomány... hanem integráló funkciója révén – ennél több”. Az agrárökonómia egyaránt alulreprezentált mind az MTA Agrártudományi Osztályán belül, mind pedig az akadémikusok között. Javaslatot tett a „jövőkép megrajzolásához szükséges vizsgálatokra”. Így az agrárszakemberek iránti igények felmérésére, empirikus életpálya vizsgálatokra, az EU tagországok képzési rendszerével való összehasonlításra. A nemzetközi publikálási lehetőségek bővülésére javasolta az AKI angol nyelvű bulletinjének folyóirattá fejlesztését.

Takács (2001) hozzászólásában hangsúlyozta, hogy „az agrárökonómia jelene és jövője az ágazat szerepétől, súlyától függ ... A nemzetközi trendeket figyelve, az ágazat egészének relatív súlycsökkenésével kell számolni”. A rendszerváltás új társadalmi-gazdasági környezetet teremtett. Ennek igényeit kielégítő kutatásokhoz hiányoztak a pénzügyi források. A környezet túlzottan átpolitizált volt és az aktuális erőviszonyoknak megfelelően alakult. Az 1980-'90-es évtizedekben a tudománypolitikai változások „a 40 év feletti kutató generáció számára jelentős hendikepet jelentettek”. A külföldi publikációs lehetőségeket szűkítette az, hogy „a kelet-közép európai térség közgazdasági problémái eltértek a fejlett gazdaságú országokétól... ezért a publikációra való fogadókészség nem volt túl nagy”. Felhívta a figyelmet arra is, hogy „a szakma képviselői, ha már helyzetbe kerültek... támogassák egymást, mint ahogy megfigyelhető ez más tudományok esetében.”

Fertő (2001) a hazai agrárgazdaságtan helyzetének megítéléséről folyó vitához szól hozzá. Szerinte „az agrárgazdaságtan a közgazdaságtan egyik speciális területe, ezért a tudományági besorolásban is ott a helye... az agrárgazdasági PhD programoknak erős módszertani és közgazdasági megalapozottságúnak kell lenniük... Ki kell mondani, hogy a PhD képzés színvonala alacsonyabb lett, mint a korábbi kandidátusi rendszeré”. Úgy vélte, hogy az MTA doktora cím odaítélésénél azonos mércét kell alkalmazni.

Hajduné et al. (2002) a vitacikkhez kapcsolódva felhívták a figyelmet arra a nyugat-európai sajátosságra, hogy az ottani agrár-felsőoktatásba a hallgatók jelentős része szakmai tapasztalatokkal lép be. Magyarországon az ezredforduló táján az agrároktatásba jelentkező hallgatók felkészültsége messze alatta maradt a korábbi évekének. Több tényezőre visszavezethetően kérdésessé vált az elitképzés lehetősége. A szerzők véleménye szerint „a jelenlegi jövedelemviszonyok nem alkalmasak arra, hogy a legfelkészültebb szakembereket... bevonják a felsőoktatásba”. A leírtaknak is szerepe volt abban, hogy „a doktorképzésben ma többségében közepes képességű fiatalok birkóznak olyan feladatokkal, amelyeknek színvonalas elvégzésére gyakran képtelenek”. Sorra vették az oktatók és kutatók kapcsolatrendszerét, a pályázati rendszereket, a kutatási együttműködéseknek és a témaválasztásoknak az anomáliáit. Összegzőképpen több javaslatot tettek a helyzet megváltoztatását célzó feladatokra.

Szabó (2002) tematikusan sorra vette a korábbi vitacikkéhez érkező hozzászólásokat. **Fertő Imrével** vitázva fenntartotta korábbi álláspontját az egyetemi oktatóknak az MTA doktori cím adományozásánál történő külön elbírálásával kapcsolatban. Sajnálatosnak tartotta, hogy „az agrárökonómiai doktori iskolákban az agribusiness szemléletű oktatás nem vált általánossá, az oktatott tárgyak meglehetősen egyoldalúsággal, továbbra is a mezőgazdasági ágazatra koncentráltak”. Véleménye szerint „szükséges lett volna olyan *összehasonlító elemzésre*, amely feltárta volna az agrárökonómiai képzés rendszerét és helyzetét az Európai Unió tagállamaiban, valamint az Egyesült Államokban... A valós helyzet feltárásához és a teendők meghatározásához elkerülhetetlennek látszott a hazai agrárökonómia tudományometriai felmérése... az ökonometriai módszerek alkalmazása és a külföldi publikációk esetében igen jelentős volt a lemaradás. E tekintetben a fiatal generáció számára, a külföldi egyetemekkel együttműködve, az ún. „szendvicsképzésben” való részvétel megoldást jelenthetett volna.”

II. 5. 2. 6. Tudományos utánpótlás rovat

A rovat nyitása 1997-re nyúlik vissza. Ebben az évben kötött együttműködési megállapodást több Egyetem, a Gazdálkodás felelős szerkesztője és a folyóirat akkori kiadója (GATE „Fleischmann Rudolf” Mezőgazdasági Kutatóintézet, Kompolt) arról, hogy „az Egyetem doktoranduszainak a folyóirat profiljába illő, megfelelő színvonalú tanulmányait megjelenteti”. A beérkezett első írások az 1997. évi 3. számban jelentek meg. 1997–2000 között 16 tanulmányt publikáltunk a rovatban.

Témakörük szerteágazó volt. Például: – az étkezési búza tőzsdei árának vizsgálata, – családi gazdaságok döntéshozatala, – Délkelet Ázsia élelmiszergazdaságának fejlődése, – mezőgazdasági biztosítások kérdései, – cukorrépa termelés integrációja, stb. Szemléltetésként két írást ismertettünk.

Podruzsik (2000) megerősítette, hogy a búza világpiaca néhány ország által meghatározott oligopólium, amelyen belül Magyarország jelentősége kicsi. A kilencvenes években 0,5-2,5% körül alakult. Megállapította, hogy 1994-98 között fizetett export szubvenciók közgazdaságilag indokolatlanok voltak. A világgiazi árak ugyanis meghaladták a hazai felvásárlási árakat. A szubvenció és az exportnövekedés következményeként emelkedtek a belpiaci árak is.

Molnár et al. (2000) áttekintették az ökológiai gazdálkodás (biotermelés) múltját, európai és hazai elterjedését. Ismertették a kilencvenes évek végére kialakult magyarországi állami szabályozást és támogatási rendszert. Foglalkoztak a biotermékek piaci viszonyaival, s a hazai termelés export irányultságával. Véleményük szerint az EU csatlakozás és a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program pozitív hatást gyakorol majd a magyar ökológiai gazdálkodásra

Irodalom

AKI (1993): A mezőgazdasági és élelmiszeripari szervezetek gazdálkodásának főbb jellemzői, az 1990–1992. években, Budapest, AKI, 1993.

AKI (1994): Az élelmiszertermelő ágazatok gazdálkodásának főbb jellemzői 1993-ban, AKI, Budapest, 1994. augusztus 9. táblázat alapján számolva

AKI (1998): Agrárgazdasági Statisztikai Zsebkönyv, 1997, AKI, Budapest, 1998

AKI (2002): A magyar mezőgazdaság az adatok tükrében a rendszerváltás után, AKI, Budapest, 2002, 35. és 54. oldal

ALVINCZ J. (1992): Észrevételek Szakál Ferenc „A magyarországi mezőgazdaság átalakulása, különös tekintettel a termelőszövetkezetekre” című cikkéhez, Gazdálkodás 1992/4 42-44. oldal

ALVINCZ J. (1993): Az élelmiszeripar privatizációjáról, Gazdálkodás, 1993/ 9 17-22. oldal

ALVINCZ J. (1993): A húsipar átalakulása, Gazdálkodás, 1993/11 8-17. oldal

ALVINCZ J. (1996): Az élelmiszeripar főbb jellemzői az 1990-es években Magyarországon, Gazdálkodás, 1996/4, 54-68. oldal

ANDORKA R. (1996): A községi és paraszti társadalom hátrányos helyzete, Gazdálkodás, 1996/1 3-16. oldal

ÁNGYÁN J. (1989): Az alkalmazkodás stratégiája a szántóföldi növénytermelésben, Gazdálkodás, 1989/10 9-15. oldal

BAKOS I.–BÁLINT A. (1997): Kisgazdaságok szerepének megítélése, Gazdálkodás, 1997 5. sz. 45-50. oldal

BAKOS I.–BÁLINT A. (1998): Hogyan hat a vidéki foglalkoztatásra a mezőgazdaság nemzetközi versenyképességének javulása, Gazdálkodás, 1998/2 11-19. oldal

BALOGH Á. (1989): Csak a méltányos áremelés segít, Gazdálkodás, 1989/12 13-33. oldal

BALOGH Á.–MEMHÖLCZERNÉ KAPITÁNY G.–SZAJKÓ P. (1993): A tulajdonváltással kialakult új birtokstruktúrát meghatározó fontosabb tényezők, Gazdálkodás, 1993/9 41-48. oldal

BALOGH Á. (1999): A hazai állattenyésztés versenyképessége az EU-val összehasonlítva, Gazdálkodás, 1999/4 13-19. oldal

- BALOGH S. – KÓBOR K. – LAKNER Z. (1992):** „Állammonopolista” monopol szervezetek helyett privatizált kisvállalkozásokat az élelmiszeriparban?, *Gazdálkodás*, 1992/ 6 63-75. oldal
- BÁNHÉGYI G. – JÜRGENSEN A.W. – PALKOVICS M. (1995):** A dán mezőgazdasági kutatás két aktuális feladatáról, *Gazdálkodás*, 1995/ 3 40-46. oldal
- BARCZA G. (1992):** Az állami gazdaságok privatizációja, *Gazdálkodás*, 1992/ 9 14-30. oldal
- BERDE Cs. (2000):** Minőségmenedzsment a mezőgazdaságban, *Gazdálkodás* 2000/1 32-42. oldal
- BERDE Cs. (2003):** Változtatásmenedzsment a mezőgazdaságban, *Gazdálkodás*, 2003/6 27-38. oldal
- BIACS P. – KOCSONDI Cs.-NÉ – DOBOS Gy. (2003):** A magyar mező- és erdőgazdaság feladatai a klímaváltozás tükrében, *Gazdálkodás*, 2003/6 4-19. oldal
- BORSOS J. (1990):** A dohányipar privatizációjának változatai, *Gazdálkodás*, 1990/12 16-21. oldal
- BORSOS J. – LAPID K. (1993):** A tervgazdálkodás liberalizációja és a privatizáció elindítása a dohányiparban, *Gazdálkodás*, 1993/12 34-39. oldal
- BORSZÉKI É. (1991):** A magyarországi adórendszer az Európai Közösséghez közeledés jegyében, *Gazdálkodás*, 1991/6 26-34. oldal
- BORSZÉKI É. (1991):** A magyarországi agrártermelők nemzetközi hatékonysága, *Gazdálkodás*, 1991/ 9 14-31. oldal
- BORSZÉKI É. (2003):** Az agrárgazdaság jövedelmezőségi és felhalmozási viszonyai, *Gazdálkodás*, 2003/4 2-15. oldal
- BOTOS K. (1989):** Agrárpolitikánk pénzügyi kérdései, *Gazdálkodás*, 1989/4 11-23. oldal
- BUDAY SÁNTHA A. (1998):** A hazai agrártermelés aktuális kérdései, *Gazdálkodás*, 1998/6 26-33. oldal
- BURGERNÉ GIMES A. (1989):** A mezőgazdasági kistermelők háztartása, *Gazdálkodás* 1989/10 23-33. oldal
- BURGERNÉ GIMES A. (1993):** A mezőgazdasági privatizáció és átalakulás a közép-kelet európai országokban, különös tekintettel Magyarországra, *Gazdálkodás*, 1993/11 1-8. oldal
- BURGERNÉ GIMES A. (1995):** Csongrád megye mezőgazdaságának átalakulása, *Gazdálkodás*, 1995/6 26-36. oldal
- BURGERNÉ GIMES A. (1996):** A magyarországi földpiac, *Statistikai Szemle*, 1996/5-6 411-420. oldal
- BURGERNÉ GIMES A. – SZAKÁL S. (1997):** Csongrád megye nagy és kistérségeinek mezőgazdasági adottságai, *Gazdálkodás*, 1997/2 19-28. oldal
- BURGERNÉ GIMES A. – KOVÁCS Cs. – TÓTH K. (1999):** Az 1998-as gazdálkodás felmérés eredményei, *Gazdálkodás*, 1999/3 1-14. oldal
- BUZÁS Gy. – NEMES K. (1992):** Vélemények az agrártermelés tulajdoni és érdekvizonyainak, vállalati stratégiáinak átalakulásáról, *Gazdálkodás*, 1992/5 43-46. oldal
- CZÁRL A. (2001):** A SAPARD pályázatok eltérései az EU-ban és Magyarországon, *Gazdálkodás* 2001/4 69-75. oldal
- CZÁRL A. (2002):** A SAPARD tervek összehasonlítása, *Gazdálkodás*, 2002/ 2 35-42. oldal
- CZETI A. – JUHÁSZ M. (1994):** Elemzési módszerek a családi gazdaságok hitelezési döntéseihez, *Gazdálkodás*, 1994/3 56-60. oldal
- CsÁKI Cs. (1991):** Az átalakuló kelet-európai agrárkereskedelem, *Gazdálkodás*, 1991/3 1-14
- CSENDÉS B. (1989):** A tulajdonviszonyok változtatásának fő irányai a megújuló agrár- és szövetkezeti szektorban, *Gazdálkodás* 1989/2 1-10. oldal
- CSENDÉS B. – PÁLOVICS B.-NÉ – VARGA Gy. (1991):** Magyarország agrárgazdasága és az Európai Közösség, *Gazdálkodás*, 1991/ 10 1-10. oldal
- CSEPREGI T. – HAJÓS L. (1995):** A biotermelés helyzete és perspektívája, *Gazdálkodás*, 1995/2 31-41. oldal
- CSEPREGI T. (1995):** Gondolatok a magyar mezőgazdaság jövőképehez, *Gazdálkodás*, 1995/3 35-40. oldal

- CSERESNÉ KOVÁCS Zs. (1991):** Megjegyzések a családi gazdaság, családi gazdálkodás, kistermelés, részmunkaidős gazdaság fogalmához, *Gazdálkodás*, 1991/12 55-59. oldal
- CSERESNÉ KOVÁCS Zs. (1992):** További adalékok a családi gazdaságok természetrajzához, *Gazdálkodás*, 1992/5 65-68. oldal
- CSETE L. (1989):** A mezőgazdaság vállalati struktúrájának fejlődése, *Gazdálkodás*, 1989/3 1-15. oldal
- CSETE L. (1989):** Az állami tulajdon fejlesztése az agrárgazdaságban, *Gazdálkodás* 1989/5 13-29. oldal
- CSETE L. (1990):** Az önálló családi- és részfoglalkozású gazdálkodás helyzete és fejlődése Magyarországon, *Gazdálkodás* 1990/ 4 13-28. oldal
- CSETE L. – BARCZA G. (1990):** A mezőgazdasági vállalatok struktúrájának változási irányai, *Gazdálkodás*, 1990/7 45-52. oldal
- CSETE L. (1991A):** Magyarországi fő és mellékfoglalkozású magángazdálkodók vizsgálata, *Gazdálkodás* 1991/2 1-12. oldal
- CSETE L. (1991B):** Vállalkozók és vállalkozások, *Gazdálkodás*, 1991/ 4 37-41. oldal
- CSETE L. (1994A):** A fő- és mellékfoglalkozású magángazdálkodók 1993. évi helyzete és kilátásai, *Gazdálkodás*, 1994/2 1-20. oldal
- CSETE L. (1994B):** Szövetkezetek-e a szövetkezetek Magyarországon, *Gazdálkodás*, 1994/4 1-13. oldal
- CSETE L. (1995A):** 50 év – három megrázkódtató birtokmozgás, *Gazdálkodás*, 1995/1 39-43. oldal
- CSETE L. (1995B):** A magyarországi állami gazdaságok privatizálása és átalakítása, *Gazdálkodás*, 1995/ 5 20-36. oldal
- CSETE L. – HORN P. – PAPÓCSI L. (1996):** Integráció az agrárgazdaságban, *Gazdálkodás*, 1996/ 5 1-8. oldal
- CSETE L. (1997):** A tangazdaságokról, *Gazdálkodás*, 1997/5 62-64. oldal
- CSETE L. (1999):** A „magyar modell” margójára, *Gazdálkodás*, 1999/3 72-76. oldal
- CSETE L. (2003):** Az agrárgazdaság fenntartható fejlesztése Johannesburg után az EU előtt, *Gazdálkodás*, 2003/1 13-26. oldal
- CSILLAG P. – ELEK S. – NÉMETHI Á. (2001):** A családi gazdasággal rendelkező háztartások jövedelmi helyzete, *Gazdálkodás* 2001/3 16-25. oldal
- DARÓCZI L. (1994):** Az agrárpolitikai álláspontok változása a fejlett ipari országokban, *Gazdálkodás*, 1994/4 26-34. oldal
- DIMÉNYI I. – RÉDEI I. (1992,1993):** A vertikális kapcsolatok fejlesztésének főbb összefüggései a kertészeti és élelmiszeripari ágazatok, *Gazdálkodás*, 1992/8.sz. 32-43. oldal; 1993/10 32-43. oldal; 1993/11 25-35. oldal
- DIMÉNYI I. – GOCKLER L. (1997):** A magyar mezőgazdaság, a gépesítés és gépüzemeltetés helyzete az 1970-es 80-as években, *Gazdálkodás*, 1997/5 1-9. oldal
- DOBOS K. (1990A):** Mennyibe került és kerül a mezőgazdaság szocializálása, *Gazdálkodás*, 1990/7 7-17. oldal
- DOBOS K. (1990B):** A privatizáció, az átmeneti modellek és a bürokrácia csökkentése a nagyüzemekben, *Gazdálkodás*, 1990/9 11-16. oldal
- DOBOS K. (1994):** Az állattenyésztés helyzete és fejlesztése, *Gazdálkodás*, 1999/4 8-13. oldal
- DOHY J. (1999):** Ajánlások a magyarországi állattenyésztés fejlesztésére, *Gazdálkodás*, 1999 6. sz. 19-25. oldal
- DOMOKOS Z. (1990):** A falusi identitás és közösségi értékrend változása, *Gazdálkodás* 1990. 4.sz. 34-40. oldal
- DOMOKOS Z. (1993):** A mezőgazdasági szövetkezetek átalakulásának kérdőjelei, *Gazdálkodás*, 1993. 3.sz. 53-58. oldal
- DORGAI L. – VARGA Gy.(1989):** Az elmaradott térségek fejlesztésének feltételei és tennivalói, *Gazdálkodás* 1989/ 6 48-57. oldal

- DORGAI L. (1990):** Az elmaradott térségek agrártermelésének társadalmi-gazdasági viszonyai, *Gazdálkodás*, 1990/ 6 42-56. oldal
- DORGAI L.–TÓTH E. (1991):** Az eltartó képesség, a foglalkoztatás és kereseti viszonyok az Európai Közösségben és Magyarország mezőgazdaságában, *Gazdálkodás*, 1991/7-8 35-53. oldal
- DORGAI L. (1997):** Számíthatunk-e az Európai Unió támogatására a regionális feszültségek kezelésében?, *Gazdálkodás*, 1997/6 7-23. oldal
- DORGAI L. (1998A):** A magyarországi régiók várható részesedése az Európai Unió regionális fejlesztési célú támogatásából, *Gazdálkodás*, 1998/2 1-11. oldal
- DORGAI L. (1998B):** Néhány gondolat a „Mi tekinthető vidéknek?” című vitacikkhez, *Gazdálkodás*, 1998. 5.sz. 60-65. oldal
- DORGAI L. (2000):** Feladataink a vidékpolitika alkalmazásában, *Gazdálkodás*, 2000 5.sz. 63-69. oldal
- DORGAI L. (2004A). (SZERK.):** A magyarországi birtokstruktúra, a birtokrendezési stratégia megalapozása, AKI, Budapest, 2004, 44-45. oldal
- DORGAI L. (2004B):** A magyarországi birtokstruktúra, a birtokrendezési stratégia megalapozása, in *Agrárgazdasági tanulmányok*, AKI, Budapest, 2004/6 25-26. oldal
- DÖMSÖDI J.–MIZSEINÉ NYÍRI J. (1997):** A földértékelés helyzete és fejlesztési lehetőségei Magyarországon, *Gazdálkodás*, 1997/ 3 35-39. oldal
- EC (2002):** Accession Negotiations with Hungary, Chapter 7, Agriculture, European Commission Directorate-General for Enlargement, Brussels, 15 April 2002
- ECK K.–HAJÓS L. (1992):** Tájtermelés, mint a termelés gazdaságosságát növelő tényező, *Gazdálkodás*, 1992/9 42-48. oldal
- ECK K. (1993):** Hozzászólás dr. Székely Csaba „Az üzemi forma és méret megválasztása az átalakuló mezőgazdaságban” címmel megjelent tanulmányához, *Gazdálkodás*, 1993/1 51-53. oldal
- ÉLIÁS A.–KARTALI J. (1990):** Az Európai Közösség egységes piacának megvalósulásától várható kihívások, *Gazdálkodás* 1990/3 32-40. oldal
- ÉLIÁS A. (1990):** Targyszerűen az agrártermékek külpiaci kilátásairól, *Gazdálkodás*, 1990/6 19-27. oldal
- ÉLIÁS A. (1992):** A magyarországi élelmiszer exportképességének javítása, *Gazdálkodás*, 1992/5 1-12. oldal
- ENESE L. (1993):** Mezőgazdasági bérleti rendszerek az Európai Közösség országaiban, *Gazdálkodás*, 1993/4 25-35. oldal
- ENESE L. (1997):** A mezőgazdasági szaktanácsadásról, *Gazdálkodás*, 1997/4 68-72. oldal
- ENYEDI GY. (1991):** Fordulópont előtt a magyar falu, *Gazdálkodás*, 1991/ 10 10-16. oldal
- ERDÉSZ F.-NÉ –GUBA M.–RÁKI Z.–VISSYNE TAKÁCS M. (1997):** Adalékok a mezőgazdasági termékek versenyhelyzetének megítéléséhez az Európai Unióhoz való csatlakozás során, *Gazdálkodás*, 1997/4 31-42. oldal
- ERNYEI GY.–NAGY Z. (1999):** Termékpálya menedzsment az élelmiszergazdaságban, *Gazdálkodás*, 1999/2 20-28. oldal
- ERNYEI GY.–NAGY Z.–TENK A. (2000):** A termékpálya menedzsment szerepe a tejtermelésben és–feldolgozásban, *Gazdálkodás*, 2000/3 21-31. oldal
- EURÓPAI BIZOTTSÁG ÉVES JELENTÉSE, MAGYARORSZÁG ELŐREHALADÁSÁRÓL A TAGSÁG FELÉ (1998):** https://era.aeek.hu/zip_doc/eu/1998/1998hu.doc
- FARAGÓ L. (1993):** Az elmaradott falusias térségek központi támogatásának gondja, *Gazdálkodás*, 1993/9 51-58. oldal
- FEHÉR A. (1990):** A vállalaton belüli vállalkozások és a privatizáció, *Gazdálkodás*, 1990/10 1-7. oldal
- FEHÉR A.–BÁLINT D. (1991):** A családi gazdaságok kialakulása Észak-magyarországon, *Gazdálkodás* 1991/7-8 53-63. oldal
- FEHÉR A. (1992):** Még egyszer a családi gazdaságok fogalmáról és jövedelem érdekeltségéről, *Gazdálkodás*, 1992/4 44-47. oldal

- FEHÉR A. (1993):** Válság–földhasználat–megélhetés az észak-magyarországi elmaradott agrárterületeken, *Gazdálkodás*, 1993/10 1-12. oldal
- FEHÉR A. – KURUCZ GY. (1993):** A melioráció az átalakuló mezőgazdaságban, *Gazdálkodás*, 1993/11 17-25. oldal
- FEHÉR A. (1996)** Birtokviszonyok és a földtulajdon szerkezetének regionális sajátosságai Észak-Magyarországon, *Gazdálkodás*, 1996/ 6 17-27. oldal
- FEHÉR A. (1998A):** Mezőgazdaság és vidékfejlesztés, *Gazdálkodás*, 1998/1 72-80. oldal
- FEHÉR A. (1998B):** A vidék fogalmáról és a vidéki területek lehatárolásáról, *Gazdálkodás*, 1998/ 5 64-60. oldal
- FEHÉR A. (2000):** A halmozottan hátrányos helyzetű térségeinkről, *Gazdálkodás*, 2000/1 68-79. oldal
- FEHÉR A. (2002):** Az ökológiai gazdálkodás közgazdasági aspektusai, *Gazdálkodás* 2002/6 13-22. oldal
- FEHÉR A. (2003):** Agrártermelők tevékenységének diverzifikációja Észak-Alföldön és Észak-Magyarországon, *Gazdálkodás*, 2003/2 39-49. oldal
- FEHÉR A. – PETŐ K. (2003):** A regionális gazdaság versenyképessége az Észak-alföldi kistérségekben, *Gazdálkodás*, 2003/5 16-24. oldal
- FEHÉR A. (2005):** A vidékgazdaság és a mezőgazdaság, Agroinform Kiadó, Budapest, 2005
- FEHÉR I. – KORBULY L. – BALOGH J. (1998):** Agrárpolitikai tapasztalatok és reformtörekvések a fejlett országokban, *Gazdálkodás*, 1998/3 17-31. oldal
- FEHÉR I. – PETE N. (2001):** A hazai agrárgazdaság EU harmonizációja, *Gazdálkodás* 2001/2 1-10. oldal
- FEHÉR I. – VARGA GY. (1991):** Agrárgazdaságunk dilemmái és teendői, *Gazdálkodás*, 1991/ 5 65-70. oldal
- FEHÉR I. (1995):** A magyar agrár- és vidékfejlesztési központok hálózatának fejlesztéséről, *Gazdálkodás*, 1995/3 63-68. oldal
- FEHÉR I. – SMOLZ E. (1997):** Az EU csatlakozás és az agrárterületek egyenlőtlen kilátásai, *Gazdálkodás*, 1997/ 2 28-33. oldal
- FEHÉR I. (1998):** Az agrárgazdaság felkészítése az EU-csatlakozásra, *Gazdálkodás*, 1998/4 1-11. oldal
- FEHÉR I. (2003):** Az EU csatlakozási tárgyalások eredményei, *Gazdálkodás*, 2003/3 68-78. oldal
- FEKETE F. – VÖRÖS M. (1996):** Az agrárintegráció a dinamikus gazdasági növekedés pótolhatatlan tényezője hazánkban, *Gazdálkodás*, 1996/ 4 1-11. oldal
- FEKETE GY. (1996):** Gondolatok a nemzeti agrárpolitikáról, *Gazdálkodás*, 1995/6 46-54. oldal
- FEKETE GY. (1996):** A finanszírozható agrárgazdaság szabályozása, *Gazdálkodás*, 1996/ 4 68 -79. oldal
- FEKETE GY. (1998):** Az agrárgazdasági irányítás reformérzékenysége és az üzemi fejlődés, *Gazdálkodás*, 1998/3 55-66. oldal
- FEKETE P. GY. (1994):** Az Európai Unió agrárpolitikai reformjának várható hatása, *Gazdálkodás*, 1994/3 34-50. oldal
- FERTŐ I. (1999):** Az agrárpolitikai célok konzisztenciájának problémáiról, *Gazdálkodás*, 1999/4 65-75. oldal
- FERTŐ I. (2000):** Hogyan alakulnak a mezőgazdasági árak hosszú távon, *Gazdálkodás*, 2000/5 19-27. oldal
- FERTŐ I. (2001):** A hazai agrárgazdaságtan helyzetéről, *Gazdálkodás* 2001/ 2 75-83. oldal
- FLÓRISNÉ SIPOS I. – GUTH L. (1989):** Érdekeltség a mezőgazdasági kistermelésben, *Gazdálkodás*, 1989/3 15-21. oldal
- FLÓRISNÉ SIPOS I. (1994):** A falusi háztartások megváltozott szerepköre, *Gazdálkodás*, 1994/ 3 29-35. oldal
- FORGÁCS CS. (2001):** A Magyar Agrárgazdasági Egyesület tanácskozásának fontosabb megállapításai és javaslati, *Gazdálkodás*, 2001/6 69-73. oldal
- FORGÁCS CS. (2003):** A mezőgazdaság helye és szerepe a vidékfejlesztésben, *Gazdálkodás*, 2003/4 70-82. oldal
- GÁBOR J. – STAUDER M. (2002):** Az elektronikus kereskedelem nemzetközi és hazai tapasztalatai, *Gazdálkodás*, 2002/ 4. 29-36. oldal
- GAZDAG L. (1992):** Kitérési pontok és zsákutcák, *Gazdálkodás*, 1992/12 16-28. oldal

- GAZDAG L. (1993):** Az agrárválság kiszélesedése és a leendő kormány teendői, *Gazdálkodás*, 1993/11 37- 42. oldal
- GAZDAG L. (1994):** A tulajdon problémája, *Gazdálkodás*, 1994/1 69-72. oldal
- GAZDAG L. (1999A):** Kolhoz, vagy szövetkezet?, *Gazdálkodás*, 1999/3 68-72. oldal
- GAZDAG L. (1999B):** Egy margó margójára, *Gazdálkodás*, 1999/5 75-79. oldal
- GERGELY S. (1990A):** Az energiaerdő és a marginális területek hasznosítása, *Gazdálkodás*, 1990/ 2 6-17. oldal
- GERGELY S. (1990B):** Egy új erdősítési program feltételei Magyarországon, *Gazdálkodás*, 1990/5 1-13. oldal
- GODA M.–TENK A. (2001):** Minőségi rendszerek és a gazdasági koordináció, *Gazdálkodás*, 2001 1.sz. 18-25. oldal
- GUBA M.–RÁKI Z. (1990):** Gondolatok a gyepterületek versenyképességének megítéléséhez, *Gazdálkodás* 1990/2 33-44. oldal
- GYENGE B. (2001):** A döntéstámogató rendszerek fejlesztésének kulcstényezői a mezőgazdaságban, *Gazdálkodás* 2001/1 57-69. oldal
- GYENIS J. (1989):** A szövetkezeti vagyion oszthatóságának és oszthatatlanságának dilemmái, *Gazdálkodás* 1989/5 1-12. oldal
- GYERGYÓI J. (1992):** A mezőgazdasági üzemszervezés átalakulása, a vállalkozások elterjedése és a hatékonyság, *Gazdálkodás*, 1992/ 6 47-52. oldal
- HAJDU I.-NÉ–LAKNER Z.–KÓBOR K. (1994):** Gondolatok a magyar élelmiszeripar versenyképességéről, *Gazdálkodás*, 1994/2 20-30. oldal
- HAJDU I.-NÉ–LAKNER Z.–ESZÉKY E. (1995):** A komparatív előnyök és a versenyképesség néhány összefüggése a magyar élelmiszeriparban, *Gazdálkodás*, 1995/ 5 5-20. oldal
- HAJDU I.-NÉ–LAKNER Z. (1996):** A versenyképesség és a felsőoktatás néhány összefüggése az élelmiszeriparban I– II., *Gazdálkodás*, 1996/2 62-70. oldal, 1996/3 54-59. oldal
- HAJDU I.-NÉ–LAKNER Z.–VÍZVÁRI B. (2002):** A magyar kutatás és oktatás dilemmáiról, *Gazdálkodás*, 2002 1 sz. 65-73. oldal
- HAJMÁSI G. (2003):** Hazánk inflációs kilátásai az EU csatlakozást követően, *Gazdálkodás*, 2003/5 42-50. oldal
- HAJÓS L.– MÉHI J.–KERTÉSZ J. (1997):** A munkaráfördítés, a munkahatékonyság és a családi munkaerő-kapacitás alapvető összefüggései a tejtermelő kisgazdaságokban, *Gazdálkodás*, 1997/1 36-42. oldal
- HALÁSZ P. (1989):** A mezőgazdasági kistermelés szerepe az elmaradott térségek fejlesztésében, *Gazdálkodás*, 1989/10 34-44. oldal
- HALÁSZ P. (1992):** A falusi turizmus az Európai Közösség országaiban és a hazai fejlesztés lehetőségei I., II. *Gazdálkodás*, 1992a/ 2 51-59. oldal, 1992b/3 43-53. oldal
- HALMAI P. (1992A):** Európai csatlakozás és a magyar agrárgazdaság, *Gazdálkodás*, 1992/6 1-20. oldal
- HALMAI P. (1992B):** Agrárpiaci intézmények, terméktanácsok, *Gazdálkodás*, 1992/12 1-16. oldal
- HANTÓ Zs. (1994):** A mezőgazdasági privatizáció társadalmi következményei, *Gazdálkodás*, 1994/1 29-50. oldal
- HANTÓ Zs. (1995):** Birtokpolitika alulnézetből, *Gazdálkodás*, 1995/1 43-55. oldal
- HANTÓ Zs. (1996):** Integrációs változatok a magyar mezőgazdaságban, *Gazdálkodás*, 1996/6. 40-49. oldal
- HANTÓ Zs.–OBERSCHALL A. (1997):** A piacgazdaság születése. A magyar mezőgazdaság a szocializmus után, *Gazdálkodás*, 1997/6 33-46. oldal
- HARCSA I.–LACZKA S.-NÉ–OROS I.– SCHINDELE M. (1992):** A mezőgazdasági kistermelés helyzete a 90-es évek elején. *Gazdálkodás*, 1992/10 1-18. oldal
- HARCSA I. (1993):** Az átalakuló mezőgazdaság és a kistermelés I. II., *Gazdálkodás* 1993/8 1-11. oldal és 1993/9. 1-17. oldal
- HARZA L. (2000):** A nemzeti támogatásokról az Európai Unió gyakorlata alapján, *Gazdálkodás*, 2000/5 11-19. oldal

- HEINRICH I. (2003):** Milyen típusú technológiák előnyösek magyarországi viszonyok között? *Gazdálkodás*, 2003/2 28-39. oldal
- HERBST Á. (1990):** Az állam és a szövetkezetek viszonya a jogállamiság keretei között, *Gazdálkodás*, 1990/9 16-23. oldal
- HERICH GY. (1989):** A világgiazi árakhoz történő alkalmazkodás az élelmiszergazdaságban, *Gazdálkodás*, 1989/5 43-53. oldal
- HORN P. (2002):** Az agrár-felsőoktatás és kutatás stratégiájának kérdései nemzetközi trendek összefüggésében, *Gazdálkodás*, 2002/1 1-8. oldal
- HORVÁTH G. (1992):** Sikerágazatból stabilizáló ágazat, *Gazdálkodás*, 1992/2 1-13. oldal
- HORVÁTH G. – MAGYAR GY. (1993):** Az agrárgazdaság 1992 évi 2 milliárd dolláros aktívuma miért nem több és mi várható 1993-ban, *Gazdálkodás*, 1993/6 1-12. oldal
- HORVÁTH G. (1994):** Az agrárvalóság kezelése, *Gazdálkodás*, 1994/ 5 1-13. oldal
- HORVÁTH GY. (1994):** Dél-Dunántúl a nemzetközi munkamegosztásban, *Gazdálkodás*, 1994/ 5 34-46. oldal
- HUSTI I. (1996):** Műszaki fejlesztési teendők az ágazati versenyképesség javítására, *Gazdálkodás*, 1996/4 29-34. oldal
- HUSTI I. (1998):** Gondolatok az agrár-innovációról, *Gazdálkodás*, 1998/1 23-34. oldal
- ILLÉS B. Cs. – KOMÁROMI N. – LEHOTA J. (1993):** Piaci orientáció a mezőgazdasági vállalkozásokban, *Gazdálkodás*, 1999 3. sz. 40-47. oldal
- IZINGER P. (1997):** Agrárjövönről, *Gazdálkodás*, 1997/3 39-48. oldal
- JUHÁSZ A. – KARTALI J. – HARTMUT W. (2002):** A magyar agrár-külkereskedelem a rendszerváltás után, AKII, Budapest, 2002/9
- KALMÁR S. (1994):** Integrációs lehetőségek a húsvertikumban, *Gazdálkodás*, 1994/2 30-38. oldal
- KANIZSAY E. (1990):** Az egyéni gazdálkodás megvalósításának lehetőségei Magyarországon, *Gazdálkodás* 1990/ 7 24-29. oldal
- KAPRONCZAI I. (1996):** Az egyéni termelés integrációja az agrárgazdaságban, *Gazdálkodás*, 1996/6 49-55. oldal
- KAPRONCZAI I. – UDOVECZ G. (1997):** A mezőgazdasági beruházások és az agrárpolitika, *Gazdálkodás*, 1997/5 9-25. oldal
- KAPRONCZAI I. (1997):** A piaci információs rendszerekről, *Gazdálkodás*, 1997/6 23-39. oldal
- KAPRONCZAI I. (SZERK.) (2003):** A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig, AKI, Budapest, 2003
- KARALYOS Zs. (1991):** Néhány gondolat a mezőgazdasági szövetkezetek átalakításáról, *Gazdálkodás*, 1991/11 49-51. oldal
- KARALYOS Zs. (1992):** „Teremtő rombolás”, *Gazdálkodás* 1992/2 59-62. oldal
- KARALYOS Zs. (1992):** Szövetkezeti átalakulás politikai erőterben, *Gazdálkodás*, 1992/4 51-55. oldal
- KARALYOS Zs. (1994):** Hol tart a hegyászó? *Gazdálkodás*, 1994/3 60-63. oldal
- KARALYOS Zs. (1994):** Szövetkezetek a senki földjén, *Gazdálkodás*, 1994/ 4 70-72. oldal
- KARALYOS Zs. (1995):** Szövetkezetek növekedési pályán, *Gazdálkodás*, 1995/4 34-37. oldal
- KARALYOS Zs. (1998):** Gondolatok egy új vezetési koncepció kapcsán a mezőgazdasági szövetkezetekben, *Gazdálkodás*, 1998/4 44-52. oldal
- KASSAY L. – FERENCZY A. (2001):** A termelési függvény, mint vektorfüggvény, *Gazdálkodás*, 2001/5 58-67. oldal
- KELLER A. (1996):** Magyarország EU csatlakozásának stratégiai kérdései, *Gazdálkodás*, 1996/3 31-44. oldal
- KENÉZ GY.-NÉ (1990):** Falu-város, különbségek – következmények, *Gazdálkodás*, 1990/3 1-9. oldal
- KEREK Z. (1991A):** Piac vagy szabályozás? *Gazdálkodás*, 1991/3 51-56. oldal
- KEREK Z. (1991B):** Privatizáció, vagy csupán egy újabb improvizáció? *Gazdálkodás* 1991/10 55-59. oldal

- KESERŐ J. (1995):** Agrárpolitikai útkeresés Magyarországon 1989–1994, *Gazdálkodás*, 1995/4 69-80. oldal
- KISS J. (2001):** Az EU közös agrárpolitikájának várható hatásairól, *Gazdálkodás*, 2001/6 14–24. oldal
- KISS J. (1998):** Versenytársak, vagy szövetségesek?, *Gazdálkodás*, 1998/1 1-15. oldal
- KISS J. (2002):** A kelet- és közép-európai országok agrárkereskedelmi kilátásai I.-II., *Gazdálkodás*, 2002/3 1-11. oldal és 2002/ 4 1-10. oldal
- KISSPÁL I. – RADÓ A. (1996):** Az élelmiszeripari szervezetek emberi erőforrás gazdálkodása, *Gazdálkodás*, 1996 /3 44-50. oldal
- KÓBOR K. – LAKNER Z. (1992):** A magyar élelmiszeripar termékeinek versenyképessége az Európai Közösségben, *Gazdálkodás*, 1992/7 16-26. oldal
- KOCSONDI J. – MOLNÁR A. – FODOR L. (1992):** Az agrármérnök képzés korszerűsítésének szükségessége az átalakult mezőgazdaságban, *Gazdálkodás*, 1992/6. 52-58. oldal
- KOVÁCH I. (2012):** A vidék az ezredfordulón, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, Argumentum Kiadó Budapest, 2012, 72. és 93. oldal
- KOVÁCS E. (1998):** A vidék modernizációja, *Gazdálkodás*, 1998/6 43-48. oldal
- KOVÁCS G. (2001):** Adatszolgáltató mezőgazdasági üzemek az EU információs rendszerében, *Gazdálkodás* 2001/6 63-67. oldal
- KOVÁCS G. – UDOVECZ G. (2003):** A mezőgazdasági vállalkozások jövedelmezősége az Európai Unióban és Magyarországon, *Gazdálkodás*, 2003/3 1-18. oldal
- KOVÁCS K. (2007):** A leghátrányosabb helyzetű térségek, települések helyzete és fejlesztési lehetőségei. In: Kovács T. (szerk.) *A vidéki Magyarország az EU csatlakozás után*, MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest, 2007, 45-59. oldal
- KOVÁCS T. (1998):** Mi tekinthető vidéknek? *Gazdálkodás*, 1998/5 39-49. oldal
- KOVÁCS T. (2000):** Vidék, vidékfejlesztés, vidékpolitika, *Gazdálkodás*, 2000/3 11-21. oldal
- KOVÁCS T. (2001):** A mezőgazdaság üzemi szerkezete tíz évvel a rendszerváltás után, *Gazdálkodás*, 2001/6. 44-59. oldal
- KOVÁCSNÉ VARGA I. – SZÍJJÁRTÓ A. (1995):** Kicsik és nagyok, *Gazdálkodás*, 1995/3 15-22. oldal
- KOZMA A. (1996):** A vezetői számvitel feladatai és helye a mezőgazdasági vállalkozások információs rendszerében, *Gazdálkodás*, 1996/5 74-77. oldal
- KÖNYVES E. (2002):** Falusi turizmus Jász-Nagykun-Szolnok megyében, *Gazdálkodás*, 2002/ 3 25- 33. oldal
- KRALOVÁNSZKY U. P. (1996):** Az agrárkutatás-fejlesztés helyzetének elemzése az ezredfordulón, *Gazdálkodás*, 1999/ 6.. 1-19. oldal
- KSH (1990):** Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1989. KSH, Budapest, 1990.
- KSH (1996):** Felzárkózás Európához, 1990–1995, KSH Budapest, 1996.
- KSH (1994):** Mezőgazdasági élelmiszeripari statisztikai zsebkönyv, '94, KSH, Budapest, 1994.
- KSH (2005):** Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2005, KSH, Budapest, 2006 19. oldal
- KULCSÁR L. – BÓDI F. – OBÁDOVICS Cs. (2010):** Munkanélküliség a magyar falvakban, in Fábíán Attila (szerk.) *Párbeszéd és együttműködés*, NYME Kiadó, Sopron 2010, 97-112. oldal
- KULCSÁR L. – LAKNER Z. (1995):** A falusi turizmus helyzete és a fejlesztés lehetőségei, *Gazdálkodás*, 1995/ 3 54-63. oldal
- KULCSÁR L. – KOZÁRI J. (1998):** A vidékfejlesztés új stratégiája Magyarországon, *Gazdálkodás*, 1998/ 4 11-22. oldal
- KULIN S. (1989):** Földvásárlás, vagy bérlet a nagyüzemekben, *Gazdálkodás*, 1989/8 51-56. oldal
- KÜRTHY G. (2002):** A biotermelés hazai helyzete és fejlődési lehetőségei, *Gazdálkodás*, 2002/ 5 16-26. oldal
- KÜRTHY Gy. – SZŰCS I. (1999):** A versenyképes mezőgazdaság tőkésüksége, *Gazdálkodás*, 1999/4 1-8. oldal

- LACZKÓ I. (1999):** Vidék, vidékfejlesztés, Gazdálkodás, 1999/1 65-72. oldal
- LACZÓ F. (1990):** A szakcsoportok és jövőjük, Gazdálkodás 1990/2 45-56. oldal
- LACZÓ F. (1994):** A tulajdonszerkezet változása a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 1994. 3. sz. 1-13. oldal
- LAKNER Z. – KÓBOR K. – PÁNDY F. – POZSONYI F. (1992):** Mezőgazdasági nyersanyagokból előállított motorhajtóanyag gyártásának ökonomiája és szervezése, Gazdálkodás, 1992/12 46-57. oldal
- LAKNER Z. (1993):** A cukorgazdaság piaci viszonyai, Gazdálkodás, 1993/12 47-57. oldal
- LAKNER Z. – KOCSONDI J. (1997):** A magyar agrárvállalkozások stratégiája egy primer felmérés tükrében, Gazdálkodás, 1997/2 33-44. oldal
- LAKNER Z. – SOMOGYI S. (1997):** Vállalati stratégiák a magyar élelmiszeriparban és kereskedelemben, Gazdálkodás, 1997/4 16-31. oldal
- LAKNER Z. – HAJDU I. NÉ – HAGYÓ M. (2000):** Óriások között, Közelkép a magyar élelmiszer-kiskereskedelemről, Gazdálkodás, 2000/1 59-68. oldal
- LÁNG I. (1990):** Az alkalmazkodó mezőgazdaság ökológiai feltételei, Gazdálkodás, 1990/ 12 1-9. oldal
- LÁNG I. – CSETE L. (1996):** A magyarországi agrárgazdaság fenntartható fejlődése, Gazdálkodás, 1996/3 1-15. oldal
- LÁNG I. (1995):** Gondolatok a magyar agrárgazdaság jövőképeének tudományos megalapozásáról, Gazdálkodás, 1995/4 1-9. oldal
- LÁNG I. – CSETE L. (1999):** Minőség és agrárstratégia, Gazdálkodás, 1999/1 1-22. oldal
- LEHOCZKY J. (1995):** A mezőgazdaság pénzügyi problémái, Gazdálkodás, 1995/2 41-48. oldal
- LEHOTA J. – SZÜCS J. (1997):** Külföldi vállalkozások a magyar élelmiszergazdaságban, Gazdálkodás, 1997/4 8-16. oldal
- LEHOTA J. – SZÜCS J. (1998):** A multinacionális cégek működési sajátosságai a magyar élelmiszergazdaságban, Gazdálkodás, 1998/2 29-38. oldal
- LOVAS I. (1990):** Hol szorít a farmer? Gazdálkodás 1990/7 36-45. oldal
- LUKÁCS G. – TENK A. (2003):** A márka-kontroll szerepe a vállalati menedzsment tevékenységében, Gazdálkodás, 2003/2 49-57. oldal
- MAÁ CZ M. (2002):** A vidékfejlesztés kilátásai az Európai Unióban, Gazdálkodás, 2002/3 11-20. oldal
- MAGDA S. – HELGERTNÉ SZABÓ I. – TÓTH Z. (1989):** A munkakörülmények és a foglalkoztatás tényezőinek változása a mezőgazdaságban, Gazdálkodás, 1989/10 16-23. oldal
- MAGDA S. – HELGERTNÉ SZABÓ I. (1990):** A vállalkozás korlátai a mezőgazdaságban, Gazdálkodás, 1990/7 17-24. oldal
- MAGDA S. – HELGERTNÉ SZABÓ I. (1992):** Gépek és eszközök a vállalkozó mezőgazdaságban, Gazdálkodás, 1992/1 34-41. oldal
- MAGDA S. – HELGERTNÉ SZABÓ I. (1993):** Az átalakuló termelészövetkezetekről, Gazdálkodás, 1993/1 14-22. oldal
- MAGDA S. (1997):** Gyakorlati oktatás, tangazdaság és szaktanácsadás, Gazdálkodás, 1997/2 56-62. oldal
- MAGDA S. (2000):** Agrárkutató-oktatás, Gazdálkodás, 2000/1 79-86. oldal
- MAGYAR AGRÁRKAMARA (1998):** A magyar mezőgazdaság EU-csatlakozási felkészülésének stratégiája, MAK, Budapest, 1998, 175. oldal
- MAGYAR T. (2003):** A vidékfejlesztés helyzete és kilátásai az „AGENDA 2000” félidejekor, Gazdálkodás, 2003/2 5-16. oldal
- MAGYARI J. – HAJÓS L. – MAGYARINÉ KISS Á. (1992):** A megváltozott körülmények munkaszervezési hatásai, Gazdálkodás, 1992/6 39-46. oldal
- MÁHR A. – MAGYAR GY. (1998):** A mezőgazdaság 1997. évi helyzete, az 1998. évi determináció, Gazdálkodás, 1998/ 3 1-17. oldal
- MARKOVSZKY GY. (1990):** Mezőgazdasági termelészövetkezetekből egyéni és társas vállalkozások rendszere, Gazdálkodás, 1990/10 58-52. oldal

- MATON A. (1990):** Belga családi üzem a sertéstartásban, *Gazdálkodás*, 1990/ 8 10-21
- MÉM STAGEK (1990):** Gazdasági tájékoztató, MÉM STAGEK, Budapest, 1990/3.
- MEMHÖLCZERNÉ KAPITÁNY G. – SZAJKÓ P. (1990):** A birtokméret és a gazdasági szerkezet összefüggései 1935-ben, *Gazdálkodás* 1990/ 6 11-19. oldal
- MENYHEI L. (1996):** A falusi társadalom egyenlőtlenségi viszonyait mélyítő gazdasági tényezőkről, *Gazdálkodás*, 1996/5 70-74. oldal
- MÉSZÁROS S. – SPITÁLSZKY M. (1991):** Az Európai Közösség és Magyarország árrendszerének összehasonlítása, *Gazdálkodás*, 1991/6 1-13. oldal
- MÉSZÁROS S. (1991):** A hatékonyság alakulása az EK és Magyarország mezőgazdaságában, *Gazdálkodás*, 1991/9 1-14. oldal
- MÉSZÁROS S. (2001):** Az agrárökonómia helyzete egy kutató szemével, *Gazdálkodás* 2001/1 77-81. oldal
- MÉSZÁROS S. – SPITÁLSZKY M. (2002):** Mezőgazdaságunk jövedelme nemzetközi kitekintésben, *Gazdálkodás*, 2002/2 1-8. oldal
- MOHÁCSY G. (2003):** Vidékfejlesztési támogatások az EU csatlakozás után (2004–2006, *Gazdálkodás*, 2003/6 19-27. oldal
- MOLNÁR A. (2002):** Élelmiszeripari vállalkozások versenyképessége az uniós csatlakozás tükrében, *Gazdálkodás*, 2002/5 46-58. oldal
- MOLNÁR J. – MOKRY T. (2000):** Az ökológiai gazdálkodás fejlődése és perspektívái Magyarországon, *Gazdálkodás*, 2000/ 4 56-63. oldal
- MOLNÁR T. (2000):** Kistérségek és települések fejlettségének elemzése a nyugat-dunántúli régióban, *Gazdálkodás*, 2000/ 6 25-37. oldal
- NACSA J. (1997):** Agrárválság, agrárirányítás, nemzeti agrárprogram, *Gazdálkodás*, 1997/1 42-48. oldal
- NAGY F. – SZENTIRMAJ A. – KÁLDI J. (2002):** Magyarország vidékfejlesztési támogatási esélyei az EU-ban, *Gazdálkodás*, 2002/3 20-25. oldal
- NAGY L. (1995):** A földtulajdon koncentrációja és a földpiac az EU-ban, *Gazdálkodás*, 1995/2. 7-18. oldal
- NEMES NAGY J. (1993):** A városi gazdaság falura gyakorolt hatása, *Gazdálkodás*, 1993/10 12-18. oldal
- NÉMETH J. (1991):** Farmgazdaság, vagy valami más? *Gazdálkodás*, 1991/4 68-72. oldal
- NÉMETHI L. (1993):** A mezőgazdaság átalakulása, Budapest, 1993. Kézirat
- NÉMETHI L. (2003):** A magyar agrárgazdaság az ezredfordulón, Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2003.. 7., 8. és 65. táblázatok, valamint a 48. oldal.
- ORBÁNNÉ NAGY M. (2002):** Csökkenő különbségek a magyar és az uniós termelői árak között, *Gazdálkodás*, 2002/4 10-22. oldal
- PÁLOVICS B.-NÉ (1989):** Ár és piac a mezőgazdaságban, *Gazdálkodás*, 1989/4 23-31. oldal
- PAPÓCSI L. (1998):** A magyar falu és vidék gazdasági állapotáról és a fejlesztések lehetőségeiről, *Gazdálkodás*, 1998/ 3 31-46. oldal
- PAPP J. (1996):** A kertészeti ágazatok helyzete és fejlesztésének feladatai az EU integráció küszöbén, *Gazdálkodás*, 1999/6 25-50. oldal
- PATAKY E. (1996):** Az esedékes agrárpolitika, *Gazdálkodás* 1996/3 59-61. oldal
- PETZ R. – ZACHER L. (2000):** A mezőgazdasági törekvései, stratégiai és kilátásai, *Gazdálkodás*, 2000/3 1-11. oldal
- PFAU E. (1994):** Családi gazdaságok kialakításának pénzügyi feltételei, *Gazdálkodás*, 1994/6 35-41. oldal
- PINTÉR I. (1994):** Növényi olajok energia-hordozókénti alkalmazásának gazdasági elemzése, *Gazdálkodás*, 1994/1 50-57. oldal
- PITLIK L. – PETŐ I. (2002):** Az információtechnológia kihívásai az agrárgazdaságban, *Gazdálkodás*, 2002/2 57-67. oldal
- PLOETZ M. (1994):** Falusi munkanélküliség, Regiocon Kiadó, Kompolt, 1994.
- PODRUZIŠK SZ. (2000):** A magyar búza a világpiacon a kilencvenes években, *Gazdálkodás*, 2000/5 46-54. oldal

- POPP J. (2000):** A főbb mezőgazdasági ágazatok fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU csatlakozásra, *Gazdálkodás* 2000/4 1-13. oldal
- POPP J. (2001):** Agrárszabályozási feladatok és az EU csatlakozás, *Gazdálkodás*, 2001/5 1-8. oldal
- RASKÓ GY. (1992):** Az agrárágazatok helyzete és a reális fejlesztés lehetőségei, *Gazdálkodás*, 1992/1 1-16. oldal
- RÉDER GY. (1989):** Értékesítési gondok a borgazdaságban, *Gazdálkodás*, 1989/ 8 20-21. oldal
- RENDEK L.–KOCSONDI J.–NÉMETH J. (1990):** A kisüzemi termelés lehetőségei és korlátai hazánkban, *Gazdálkodás*, 1990/11 38-42. oldal
- ROMÁNY P. (1993):** Újabb agrármodell a láthatáron, *Gazdálkodás*, 1993/8 11-20. oldal
- ROMÁNY P.–SÁRKÁNY P. (1994):** Az agrárértelmiség szava, *Gazdálkodás*, 1994/6 78-85. oldal
- ROMÁNY P. (1995A):** Forradalmak és fél-reformok a hazai agrárvilágban, *Gazdálkodás*, 1995/1 14-24. oldal
- ROMÁNY P. (1995B):** Agrárstruktúra és az új kihívások falun, *Gazdálkodás*, 1995/ 5 1-5. oldal
- ROMÁNY P. (1996):** Az elveszejtett agrárpolitika, *Gazdálkodás*, 1996/ 2. 70-74. oldal
- ROMÁNY P. (1998):** Miért fontos a vidék?, *Gazdálkodás*, 1998/5 49-54. oldal
- ROMÁNY P. (1999):** Az agrártársadalom térségi különbségei és a migráció Magyarországon, *Gazdálkodás*, 1999/ 5 62-74. oldal és 1999/6 53-60. oldal
- ROMÁNY P. (2001):** Az agrárpolitika tizenkét pontja, *Gazdálkodás*, 2001/2 15-21. oldal
- SALAMON L.–CSATAI R. (1994):** Az átalakulás hatása Győr-Moson-Sopron megye agrártermelésére, *Gazdálkodás*, 1994/3 13-20. oldal
- ŞAOUA E. (1993):** Áttekintés a huszadik század végéig, *Gazdálkodás*, 1993/12 1-8. oldal
- SARUDI CS.–SZABÓ G. (1997):** A vidékfejlesztés prioritásainak és eszközrendszerének EU konform harmonizációjáról, *Gazdálkodás*, 1997/4 55-66. oldal
- SEBESTYÉN K. (1991):** Az európai családi gazdaságok jövőjéről, *Gazdálkodás*, 1991/1 31-37. oldal
- SELLEY F. (1990):** A szántóföldi növénytermelés optimális szerkezetének meghatározása, *Gazdálkodás*, 1990/10 44-55. oldal
- SIMAI M. (1992):** A magyar gazdasági fejlődésének ökológiai feltételei, *Gazdálkodás*, 1992/ 8 10-20. oldal
- SIPOS A.–HALMAI P. (1992):** Veszélyek és remények, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 1992.
- SIPOS A.–SZABÓ G. (1993):** Az agrárgazdaság válsága, leküzdésének követelménye, *Gazdálkodás*, 1993/9 67-70. oldal
- SIPOS A.–HALMAI P. (1993):** Jelenkori agrárproblémák, *Magyar Tudomány*, 1993/2 121-135. oldal
- SIPOS A. (1995):** Megjegyzések és ajánlások a „Magyarország az új Európában” című vitaanyaghoz, *Gazdálkodás*, 1995/6 41-46. oldal
- SOLTÉSZ M. (2000):** Szaktanácsadás az agrárgazdaságban, I., II., *Gazdálkodás* 2000/1 8-20. oldal és 2000/2 17-31. oldal
- SOLYMOS R. (1999):** Az erdők fenntartásának és fejlesztésének állami támogatása és a 21. század követelményei, *Gazdálkodás*, 1999/ 6 40-52. oldal
- SOLYMOS R. (2003):** Az erdészettudomány szerepe és feladatai az erdészet fejlesztésének tudományos megalapozásában, *Gazdálkodás*, 2003/1 75-84. oldal
- SZABÓ G. (1989):** A környezetgazdálkodás és a szabályozórendszer főbb összefüggései a magyar mezőgazdaságban, *Gazdálkodás*, 1989/ 6 38-48. oldal
- SZABÓ G. (1993):** A környezetgazdálkodás makroökonómiai összefüggései az élelmiszergazdaságban, *Gazdálkodás*, 1993/ 9 22-32. oldal
- SZABÓ G. (1994):** Európaiság és regionalitás, *Gazdálkodás*, 1994/ 5 28-34. oldal
- SZABÓ G. (1997):** A mezőgazdaság átalakulásának hatása a környezetre, *Gazdálkodás*, 1997/1 31-36. oldal
- SZABÓ G. (2000):** Gondolatok az agrárökonómiai jelenéről és jövőjéről, *Gazdálkodás*, 2000/5 74-81. oldal
- SZABÓ G. (2002):** Gondolatok az agrárökonómia jelenéről és jövőjéről – egy vita tanulságai, *Gazdálkodás*, 2002 /5 75-80. oldal

- SZABÓ G. (2003):** Az agrár-környezetvédelem egyes közgazdasági aspektusai, *Gazdálkodás*, 2003/4 37-48. oldal
- SZABÓ K. (1993):** Tart-e a holding?. *Gazdálkodás*, 1993/ 8 20-30. oldal
- SZABÓ L. (1996):** Csongrád megye mezőgazdaságáról, *Gazdálkodás*, 1996/ 1 67-70. oldal
- SZABÓ Z. (1996):** Korkép egy nemzetközi szövetkezetfejlesztési projekt tükrében, *Gazdálkodás*, 1996/ 2 1-6. oldal
- SZAKÁL F. – SZÉKELY Cs. (1992):** Európai javaslatok a termelőszövetkezetek átalakítására, *Gazdálkodás*, 1992/ 9. sz. 1-7. oldal
- SZAKÁL F. (1992):** A magyar mezőgazdaság átalakulása, különös tekintettel a termelőszövetkezetekre, *Gazdálkodás*, 1992/ 2 22-32. oldal
- SZAKÁL F. (1993):** A családi gazdaságok szerepe a mezőgazdasági szervezetben, *Gazdálkodás*, 1993/ 7 1-10. oldal
- SZAKÁL F. (1994):** A tranzakciós és szervezési költségek szerepe a mezőgazdasági struktúra alakításában, *Gazdálkodás*, 1994/1 28-39. oldal
- SZÉKELY Cs. (1992):** Az üzemi forma és méret megválasztása az átalakuló mezőgazdaságban, *Gazdálkodás*, 1992/2 17-22. oldal
- SZÉKELY Cs. (2000):** Gondolatok az agrárvállalkozások stratégiai tervezéséről, *Gazdálkodás* 2000/2 31-48. oldal
- SZÉKELY Cs. – KOVÁCS A. – ZERÉNYI E. (2000):** A precíziós gazdálkodás ökonómiai értékelése, *Gazdálkodás* 2000/5 1-11. oldal
- SZÉKELY Cs. – SZAKÁL F. – TÖRÖNÉ DUNAY A. (2001):** Az EU csatlakozás: új kihívások a mezőgazdaságban, *Gazdálkodás*, 2001/6 1-14. oldal
- SZENDRŐ L. (1989):** Az emberi tényező az agrárpolitikában, *Gazdálkodás*, 1989/6 1-10. oldal
- SZERDAHELYI P. (1993):** Az agrárgazatok 1992. évi eredményei, *Gazdálkodás* 1993/2 1-15. oldal
- SZERKESZTŐSÉGI CIKK (1994):** Hogyan látják Nyugatról Magyarország agrárgazdaságát és agrárpolitikáját, *Gazdálkodás*, 1994/11-16. oldal (Az OECD szakértői 1993-ban ország-tanulmányt készítettek a magyar agrárpolitikáról. Folyóiratunk a 195. oldalas kiadványból közölte a Szerkesztőbizottság által összeállított tömörítvényt.)
- SZÍJJÁRTÓ A. – ZACHER L. (1996):** Gondolatok a mezőgazdasági termelők motivációjáról és magatartásáról, *Gazdálkodás*, 1996/5 63-76. oldal
- SZOLNOKINÉ KARKUS M. (1994):** Környezetpolitikai célú adók a fejlett országok mezőgazdaságában, *Gazdálkodás*, 1994/4 46-58. oldal
- SZŐKE Gy. (1991):** Ellentétes nyugati és keleti érdekek az európai mezőgazdaságban, *Gazdálkodás* 1991/1 24-31. oldal
- SZŰCS I. (1990):** Az agrárkutatás dilemmái a 90-es években, *Gazdálkodás*, 1990/11 50-56. oldal
- SZŰCS I. (1993):** A jelzáloghitelezés intézményi rendszere, *Gazdálkodás*, 1993/5 14-23. oldal
- SZŰCS I. (1995):** A földbérleti díj és a mezőgazdasági árak, *Gazdálkodás*, 1995/2 1-7. oldal
- SZŰCS I. – TÓTH M. (1996):** A környezeti károk számbavételének lehetősége, *Gazdálkodás*, 1996/5. 42-51. oldal
- SZŰCS I. – TÓTHNÉ LÖKÖS K. – GÁBRIELNÉ TÖZSÉR Gy. (2001):** A kedvezőtlen adottságú területek EU-konform lehatárolása, *Gazdálkodás*, 2001/3 67-77
- SZŰCS I. – CSENDES B. (2002):** A földárak néhány elméleti kérdése napjaink hazai mezőgazdaságában, *Gazdálkodás* 2002 2 sz. 31-37. oldal
- SZŰCS I. (2003):** Az agrár-közgazdasági kutatások előtt álló feladatok, *Gazdálkodás*, 2003/4 82-86. oldal
- SZÜCS Z.-NÉ – VIGH P.-NÉ (1989):** A kistermelés és a nagyüzem együttműködési formái, *Gazdálkodás*, 1989/9 25-33. oldal
- TAKÁCS I. – TAKÁCSNÉ GYÖRGY K. (1999):** Mezőgazdasági kis- és közepes vállalatok működésének finanszírozási kérdései, *Gazdálkodás*, 1999/2 10-20. oldal

- TAKÁCS I. (2000):** Gépkör–jó alternatíva, *Gazdálkodás*, 2000/4 43-56. oldal
- TAKÁCS I. (2001):** Széjlegyzetek, *Gazdálkodás* 2001/1 81-85. oldal
- TAKÁCS J. (1994):** Vállalkozások fizetőképessége és fennmaradása, *Gazdálkodás*, 1994/3 24-29. oldal
- TAKÁCSNÉ GYÖRGY K. (1994):** A családi gazdaságok méretére ható tényezők modellvizsgálata I., II. *Gazdálkodás* 1994/4. 65-70. oldal és 1994/5 54-61. oldal
- TAKÁCSNÉ GYÖRGY K. (1998):** A növénytermelő családi gazdaságok tökeszüksége és mérése, *Gazdálkodás*, 1998/5 1-10. oldal
- TAKÁCSNÉ GYÖRGY K. – SZÉKELY Cs. – KOVÁCS A. (2003):** Gépbeszerzési stratégiai döntések közepes méretű gazdaságokban, *Gazdálkodás*, 2000/3.sz 41-47. oldal
- TAKÁCSNÉ GYÖRGY K. (2003):** Precíziós növényvédelem, mint alternatív gazdálkodási stratégia? *Gazdálkodás*, 2003/3 18-25. oldal
- TAMÁSI M. (1993):** A falusi civilizálódás és polgárosodás, *Gazdálkodás* 1993/5 38-60. oldal
- TENK A. – MARKOVSKY GY. (1992):** A vállalat átalakulásának hatása az érdekeltségi viszonyokra egy termelőszövetkezet példáján, *Gazdálkodás*, 1992/8 63-66. oldal
- TENK A. – MARKOVSKY GY. (1993):** A Csopak Szövetkezeti Rt. két évvel az átalakulás után, *Gazdálkodás*, 1993/8 38-43. oldal
- TENK A. (1998):** A szigetközi régió ökológiai potenciáljának hasznosítási lehetősége, *Gazdálkodás*, 1998/2 42-49. oldal
- TIBA I. – SZABÓ Z. (1997):** Állásfoglalás a „Gyakorlati oktatás, tangazdaság, szaktanácsadás” című vitaanyagban foglaltak megvalósíthatóságáról, *Gazdálkodás*, 1997/6 78-81. oldal
- TÓTH A. E. (1990):** A mezőgazdasági nagyüzem és a kistermelés együttélése, integrációja, *Gazdálkodás*, 1990/9 1-11. oldal
- TÓTH A. E. (1992):** Az államszocialista monopolszervezetek megszűnésének problémái az agrárgazdaságban, *Gazdálkodás*, 1992/4 1-11. oldal
- TÓTH E. (1989):** A szervezeti és érdekeltségi rendszer fejlesztése a gazdaságilag elmaradott térségek nagyüzemeiben, *Gazdálkodás*, 1989/12 49-57. oldal
- TÓTH E. (1993):** Az agrárfoglalkoztatás helyzete, feszültségei és a változás kérdőjelei I.. II *Gazdálkodás*, 1993/2 17-26. oldal és 1993/3 14-24. oldal
- TÓTH E. – VARGA GY. (1994):** A falusi lakosság égető foglalkoztatási gondja és a megoldást célzó alternatívák, *Gazdálkodás*, 1994/4 13-26. oldal
- TÓTH E. – VARGA GY. (1998):** Az átalakult szövetkezetek helyzete és jövőbeni szerepe, *Gazdálkodás*, 1998/1 15-23. oldal
- TÓTH E. (1999):** A szociális (megélhetést segítő) mezőgazdaság Magyarországon, *Gazdálkodás*, 1999/5 1-16. oldal
- TÓTH E. (2000):** Az átalakult mezőgazdasági Szövetkezetek gazdálkodásának főbb jellemzői (1989–1998), AKI, Budapest, 2000.11.sz. 4. táblázat.
- TÓTH L. (1990):** A vállalkozási struktúra, az érdekeltség és a piac a mezőgazdaságban, *Gazdálkodás* 1990/8 1-10. oldal
- TUDOMÁNYOS ISMERETTERJESZTŐ TÁRSULAT, KOSSUTH KLUB (1995):** Az agrárgazdaság néhány termelési és gazdasági mutatója, Budapest, 1995. május 19.
- UDOVECZ G. (1993):** A magyar mezőgazdaság makrogazdasági perspektívában, *Gazdálkodás* 1993/7 18-23. oldal
- UDOVECZ G. (1997):** Magyarország főbb mezőgazdasági termékeinek várható versenyképessége az Európai Unióban, *Gazdálkodás*, 1997/6 1-7. oldal
- UDOVECZ G. (2000):** Jövedelemhiány és versenyképészszer a mezőgazdaságban, *Gazdálkodás*, 2000 /1 1-8. oldal
- UDOVECZ G. (2001):** Az agrárgazdaság nemzetgazdasági súlya és fejlesztése, *Gazdálkodás* 2001/4 1-8. oldal
- VÁGI F. (1993):** A farmstruktúra és hazai megvalósulásának esélye, *Gazdálkodás*, 1993/7 10-18. oldal

VARGA GY. (1989): Az agrártermelés növekedésének és strukturális átalakulásának változatai, *Gazdálkodás* 1989/4 1-11. oldal

VARGA GY. (1993): A magyar mezőgazdaság átalakulása, az új üzemi-vállalati szerkezet kialakulása, *Gazdálkodás*, 1993. 6.sz. 20-26. oldal

VARGA GY. (1996) (1997A): Az agrárgazdaság és az agrárpolitika helyzete, kérdőjelei és legfőbb teendői az EU csatlakozás tükrében, I.,II., *Gazdálkodás*, 1996/6 1-12. oldal és 1997/1 1-11. oldal

VARGA GY. (1997B): Az EU csatlakozás agrárgazdasági kilátásai, előnyök és hátrányok, MTA Agrártudományok Osztálya, Budapest, 1997, 47 és 73. oldal

VARGA GY. (2000): Az agrárkérdés kényes pontjai a csatlakozási tárgyalásokon, *Gazdálkodás*, 2000/6 51-62. oldal

VARGA GY. (2001): Árváltozások a 90'-es években a magyarországi mezőgazdaságban, *Gazdálkodás* 2001/1 33-48. oldal

VARGA GY. (2004): A magyar mezőgazdaság az idők sodrában, Miniszterelnöki Hivatal, Stratégiai Elemző Központ, Budapest, 2004. május, 67, 105, 106, 109 és 158. oldal

VARGA J.-NÉ (1993): A mezőgazdaság helyzete, AKI, 1998/3 149. oldal

VASAS J. (2001): Csatlakozásra várva, *Gazdálkodás*, 2001/3 77-82. oldal

VÉRY Z. (2001): Mezőgazdasági üzemek korszerű irányítása I.,II., *Gazdálkodás* 2001/1 25-33. oldal és 2001/2 28-37. oldal

VIRÁG T. (2010): Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010

VISSYNÉ TAKÁCS M. (1990): A mezőgazdasági tulajdon reformjával összefüggő műszaki kérdések, *Gazdálkodás* 1990/11 12-18. oldal

VISSYNÉ TAKÁCS M. (1991): A mezőgazdasági gépgyártás és szolgáltatás helyzete az EK országaiban és Magyarországon, *Gazdálkodás*, 1991/12 7-16. oldal

WACHTLER I. (1999): Falusi turizmus Heves megyében, *Gazdálkodás*, 1999/2 38-44. oldal

URFI P. (2000): Létezik-e magyar agrárökonómia, és ha igen, akkor miért nem?, *Gazdálkodás*, 2000/6 62-67. oldal

Z. KISS L. (1992): Hozzászólás, Tóth. A. Ernő tanulmányához, *Gazdálkodás*, 1992/4 40-42. oldal

III. KORSZAK

III. AZ UNIÓS CSATLAKOZÁS UTÁNI IDŐSZAK (2004–2022)

III. 1. Magyarország agrárgazdasága az uniós csatlakozás után (2004–2022)

Kapronczai István

Magyarország Európai Unióhoz történt 2004. évi csatlakozása meghatározó esemény volt az agrárgazdaság területén is. Az évtizedekkel korábbi sikeres magyar mezőgazdaság ekkor már egy ideje csupán árnyéka volt korábbi önmagának. Részaránya a rendszerváltás után a foglalkoztatásban, a beruházásokban, a nemzetgazdaság bruttó hozzáadott értékének és ezzel összefüggésben a bruttó hazai terméknek (GDP) az előállításában szinte folyamatosan csökkent. Az EU-tagsággal hazánk egy nagy, de versengő piac részévé vált, amely óriási lehetőséget kínált a mezőgazdaság számára. Ugyanakkor számottevően kiéleződött versenyhelyzettel kellett megbirkóznia az uniós és–ennek részeként– a hazai piacon is.

III. 1. 1. Az agrárgazdaságra ható globális tényezők

Ha egy bővített mondatban akarjuk összefoglalni a korszak agrárgazdaságát érintő legfontosabb kihívásait, akkor a világ népességének folyamatos növekedését, a tömeges migrációt, a környezeti hatások befolyásának bővülését és az erre való reagálás kényszerét, új korokozók megjelenését és terjedését, a biotechnológiában rejlő lehetőségek kihasználását, valamint két, a világgazdaságot „megrángató” válságot (a 2007–2008 évi és a Covid 19-el kezdődőt) kell megemlítenünk.

A vizsgált korszak első 3–4 évét még a világ élelmiszerpiacait mintegy három évtizeden át tapasztalható viszonylagos stabilitás jellemezte. Az 1973 októberében kezdődő olajválság után duplázódó globális élelmiszerárak (CRB élelmiszer alindex)–enyhén volatilisán ugyan, de–tendenciájukat tekintve nem változtak egészen 2007–2008-ig. (CRB Commodity Index, 2022) Ekkortól a globális piacokon drasztikusan emelkedtek az élelmiszerárak, amely az Amerikai Egyesült Államok ingatlan és bankszektorából 2006 végén indult, és az egész világra hamar kiterjedő jelzáloghitel válságnak volt elsősorban a következménye. A befektetési lehetőséget kereső szabad tőke az élelmiszerpiacokon gerjesztette a keresletet, amely–felerősítve a kínai és indiai középosztály egyébként is növekvő keresletét, valamint a kukorica-kínálatot csökkentő bioetanol gyártás felfutásának hatását–jelentős élelmiszer áremelkedéshez vezetett.

Ez az élelmiszerár sokk 2011-ben érte el csúcspontját, ettől kezdődően közel egy évtizedig tartó konszolidációs időszak vette kezdetét. A globális piacokon a kereslet és a kínálat kiegyensúlyozottabbá vált, az élelmiszerárak fokozatosan csökkentek és 2020 elejére már a 2007. évi szint körül alakultak. Ezt a stabil helyzetet rengette meg a koronavírus járvány, amely 2020 elején felkészületlenül érte a világot. Az agrárgazdaság ebben a kritikus helyzetben egyik-napról a másikra a közvélemény (és a politika) fókuszába került. Tömegek érezték veszélyeztetve az élelmiszerellátás biztonságát. Indokolatlan felvásárlási hullám söpört végig az országokon, emiatt időszakos áruhiány alakult ki egyes termékekből. Ez természetesen az árak meredek növekedésében is megmutatkozott és „ár-rally” kezdődött a világ élelmiszerpiacain.

Az áringa tehát kilengett, sőt túllengett, de amikor a pandémia csillapodásakor az árak korrekciójára lehetett számítani, kitért az orosz-ukrán háború. Az ennek következtében felerősödő energiaválság, az ukrán (és orosz) gabona és növényolajexport visszaesése (a kínálat csökkenése, ami különösen az észak-afrikai régiót sújtotta) most már a Covid-19 világjárvánnyal együtt fejtette ki hatását. A világ élelmiszergazdaságában bekövetkező változásokat tehát a 2020-as évek elején sokkhatások komplex együtteseként lehet csak vizsgálni, és a globalizált világban hasonló sokkhatások időről-időre való megjelenésére számíthatunk

A sokkhatást jelentő válságok mellett a vizsgált időszakban folyamatosan erősödő kihívást jelentett az élelmiszertermelés számára a világ növekvő népességének élelmezésbiztonsága, valamint a negatív környezeti hatások szaporodása és az erre való reagálás kényszere. A vizsgált időszak elején – 2004-ben – a föld népessége 6,4 milliárd fő volt, amely 2022-re mintegy 8 milliárd főre nőtt. Mindemellert az életszínvonal emelkedése miatt – globálisan évi 40-50 millió fővel nőtt a középosztály – az egy főre jutó kalória bevitel is növekedett. (Oláh Judit, 2022) A világ élelmiszerigénye (kereslete) tehát nagyobb ütemben növekedett mint a népesség, amely egyes térségekben egyre nagyobb ellátási gondokat, társadalmi és politikai feszültségeket okozott, annak ellenére, hogy a világ élelmiszertermelése követte, olykor kismértékben meg is haladta a kereslet évi 1,2-1,4 százalékos emelkedését. (Kapronczai, 2016) A globális élelmiszertermelés növekedése többek között az agrotechnológiától a növénynemesítésben és állattartásban is kulcsfontosságú genetikán át a gép- és vegyiparig felpörgő kutatás-fejlesztésnek, az információs technológiák térnyerésének, valamint az optimális erőforrás felhasználás és a fajlagos költségmegtakarítás érdekében előtérbe került big data elemzési eredmények a napi termelésbe való beépülésének volt köszönhető a vizsgált két évtizedben.

A klímaváltozás is egyre nagyobb kihívást jelentett, egyre inkább a figyelem fókuszába került a világban, bár annak okait illetően még mindig megoszlanak a vélemények. Meteorológiai-statisztikai adatok ugyanakkor egyértelműen azt bizonyítják, hogy a Föld átlagos hőmérséklete gyors felmelegedést mutatott az elmúlt évszázadban, és ennek üteme az elmúlt két évtizedben gyorsult. (Oláh, Popp, 2021) Ezzel összefüggésben az éghajlati kockázatok is növekednek. Ráadásul a világ fejlődő térségeiben a problémák hatványozottabban jelentkeznek. Mivel az éghajlatváltozás megváltoztatja a mezőgazdaság komparatív előnyeit és versenyképességét régiók és országok között, ezért egyes nemzetek veszíthetnek, míg mások nyerhetnek ezen.

Ugyancsak komoly kihívást jelent a mezőgazdasággal szemben az édesvíz, illetve annak korlátos volta. A világ több térségében kiélesedő verseny folyt (és folyik) a rendelkezésre álló vízforrások hasznosításáért a mezőgazdaság és az ipar, valamint a háztartások/közösségek között.

Egyes állategészségügyi problémák (pl. BSE, H5N1, ASP, stb.) is jelentős mértékben átrendezik a nemzetközi piacokat, és az élelmiszertermelő körzetek termelési szerkezetére is hatással vannak. Ráadásul ezek (és más) betegségek korokozói a globalizált világban nagyon gyorsan terjedhetnek.

III. 1. 2. A hazai agrárpolitika fő jellemzői

A vizsgát időszakon belül 2004 és 2010 között szocialisták és szabaddemokraták adták a kormányt, míg 2010-től kezdődően a Fidesz–Magyar Polgári Szövetség és a Kereszténydemokrata Néppárt koalíciója kétharmados parlamenti többséggel kormányoz. A két politikai szövetség közt az agrárpolitikát tekintve markáns különbségek is voltak, de az uniós tagság és ebből adódóan a Közös Agrárpolitika követelményei bizonyos egyensúlyozó szerepet játszottak.

Az agrárpolitikát tekintve már a csatlakozást megelőző évek az uniós felkészülés jegyében teltek. Ennek ellenére nem állítható, hogy hazánk felkészült mezőgazdasággal lett a közösség tagja. Ezért az ágazatot az Unió keretei közt kell (kellett) pozícionálni. A csatlakozás óta kialakult az a furcsa ellentmondás, hogy míg az uniós tagság sok szempontból megváltoztatta az agrárgazdaság helyzetét és lehetőségeit, addig szerkezetében, nemzetgazdasági szerepében alapvető átrendeződések az uniós csatlakozás óta, illetve annak hatására nem történtek. Jellemzően folytatódtak azok a tendenciák, amelyek a korábbi évtizedben voltak megfigyelhetők. Az ágazat éppen olyan mértékben gabona centrikus, mint korábban, az állattenyésztés helyzete továbbra is siralmas, ami strukturális problémákat okoz.

A csatlakozást megelőző években a legkritikusabb tényező az agrár- és támogatáspolitiká volt. A támogatások akkor lettek volna igazán kedvezőek, ha azt a Magyarország elsősorban a termelők versenyképességének javítására fordítja. Azonban a támogatásokat hazánk döntően ár- és piactámogatásként nyújtotta, ennek következtében nem lehetett kihasználni a maga teljességében a csatlakozás kínálta esélyeket. Ennek volt a következménye, hogy Magyarország kevésbé tudott élni azokkal a lehetőségekkel, amelyet az uniós tagságból adódtak. A velünk együtt csatlakozó országok és hazánk Közös Agrárpolitikához történt alkalmazkodásáról megállapítható, hogy minden ország nyert a csatlakozással, de az új tagországok közül Lengyelország, Litvánia és Lettország tudott a legjobban alkalmazkodni az EU által kínált feltételekhez és az adott lehetőségeket a legjobban ezek az országok tudták kihasználni. (Csáki Csaba, 2011)

A Közös Agrárpolitika ugyanakkor bizonyos szabadságot is nyújtott a tagországoknak, sőt – az idő előrehaladtával – egyre inkább lehetett közös finanszírozású uniós agrárpolitikáról beszélni, mint közös agrárpolitikáról. Ez uniós költségvetési ciklusról, uniós költségvetési ciklusra lehetőséget adtak a kormányoknak egyes társadalmi (politikai) céljaik érvényre juttatására. A vizsgált időszak elején a szocialista kormány a nagyüzemi gazdálkodás preferálásán keresztül a rendszerváltás után a korábbi szövetkezeti vezető réteg bázisán kialakult vállalkozásoknak igyekezett kedvezni, míg a polgári

kormány elsősorban az új vidéki polgárság támogatására törekedett a kisebb (családi) gazdaságok helyzetbe hozásán keresztül. Ezek a törekvések azonban több esetben sértették a társadalmi célok, illetve a gazdasági célok kívánatos (optimális) egyensúlyát, és hatékonysági veszteségekkel jártak.

Az agrárpolitika többi eleme közül ugyanakkor a birtokpolitika volt elsősorban az, amely kevesebb uniós megkötöttséggel nyújtott lehetőséget a kormányoknak a társadalompolitikai céljaik érvényre juttatására.

III. 1. 3. Termelői válaszok a kihívásokra, alkalmazkodás

A mezőgazdasági termelők a – természeti és gazdasági – környezeti kihívásokra igyekeztek okszerűen reagálni, a jogszabályi keretek határain belül (vagy akár azt kissé tágítva is), olyan döntéseket hoztak, amelyek a saját érdekeiknek megfeleltek. Ezért elkerülhetetlenül fontos, hogy a gazdasági és jogi szabályok olyan üzeneteket közvetítsenek a termelői szféra felé, amelyekre a reagálások a nemzeti és az üzemi racionalitást is szolgálják. Az agrárközgazdasági kutatásnak az utóbbi években ezért vált egyik meghatározó irányává az úgynevezett reagálásvizsgálat, amely a kérdőívezés, illetve az interjúk módszerének alkalmazásával térképezi fel a kihívások, és az arra adott válaszok (döntések) közötti összefüggéseket.

Az uniós csatlakozás utáni időszakban elsősorban a következőkben felsorolt területek kerültek előtérbe a termelői reagálásokat illetően:

- a versenyképességre, az innovációra épített gazdaság megteremtése;
- az együttműködések különböző formáinak ösztönzése;
- a föld tulajdonlásának és használatának kérdései, ebben a hazai, illetve külföldi magánszemélyek, a gazdasági társaságok lehetőségeinek megítélése;
- öntözés, vízgazdálkodás;
- finanszírozás, hitelezés, támogatás;
- adópolitika, adókedvezmények, őstermelők;
- foglalkoztatás, generációváltás;
- szakképzés, felsőoktatás, kutatás, fejlesztés;
- mezőgazdasági ágazati preferenciák;
- élelmiszerfeldolgozás;
- élelmiszerbiztonság, ökológiai gazdálkodás versus genetikailag módosított termékek;
- energiaellátás/bioenergia-termelés;
- kárenyhítés, kockázatkezelés, biztosítás, kármegelőzés;
- gazdasági infrastruktúra, logisztika;
- legális piac, kontra fekete és szürkegazdaság;

- külpiaci kapcsolatok;
- fogyasztói tudatosság, agrármarketing;
- a víz, a talaj és a levegő minőségmegőrzése, környezet- és természetvédelem;
- helyi közösségek és agrárgazdaság, helyi élelmiszerellátás;
- vidéki életminőség/infrastruktúra;
- korszerű, hatékony agrárszakigazgatás.

Mindezeket a reagálási irányokat komplexitásában kellett volna kezelnie az agrárpolitikának, mégpedig azzal a követelménnyel, hogy erősödjön az átláthatóság, a transzparencia. Ennek hiányában viszont nem csökkent, sokkal inkább nőtt az a „köd”, amely körülvette az ágazatot, és így az államigazgatás sem volt képes több esetben hatékony döntéseket hozni.

III. 1. 4. A korszak agrárgazdaságának fő jellemzői

III. 1. 4. 1. Az élelmiszer-gazdaság aránya a nemzetgazdaságban

A magyar mezőgazdaság főbb makrogazdasági mutatói a vizsgált időszakban az európai mezőnybe illeszkedtek (20. TÁBLÁZAT). A GDP termelésben a mezőgazdaság aránya rendre 4 százalék körül (rendszerint alatt) ingadozott. A jellemzően pozitív folyamatok azonban nem gazdaságpolitikai döntések következményei, elsősorban globális árhatások és a magas uniós támogatási színvonal magyarázták.

Az élelmiszeripar részaránya a nemzetgazdasági GDP-ből az uniós csatlakozás előtti éveket jellemzőnek mintegy kétharmadára esett vissza, és 2010-től 2 százalék körül stabilizálódott. Ez a folyamat már nem a nemzetközi trendeket követi, hanem a hazai élelmiszeripar gazdasági pozíciójának gyengülésével magyarázható.

Összességében a mezőgazdaság és az élelmiszeripar együttesen a nemzetgazdaság bruttó hazai termelésének mintegy 6-7 százalékát adta a 2004-et követő közel két évtizedben, míg az agrobiznisz részesedése 11-12 százalékra tehető.

A mezőgazdasági beruházások nemzetgazdasági beruházásokon belüli aránya 4-5 százalék között alakult, ami mintegy 1 százalékkal maradt el a 2011–2014 közti időszakban jellemzőtől.

Magyarország legfontosabb természeti erőforrása az uniós csatlakozás utáni időszakban is a termőföld maradt. A művelési ágak alakulását vizsgálva nem tapasztalunk szembetűnő változást. A bérelt területek nagysága ugyanakkor a nyugat európainál jelentősebb volt, hiszen a teljes mezőgazdasági terület több mint felét tette ki. Érezhetően csökkent a földkínálat és növekedett a földkereslet, ami a földhaszonbérleti díjak emelkedésével járt együtt. A földárak is emelkedtek, de jelentős volt az ország egyes megyéi közt a szórás.

Az öntözés fejlesztésének kérdése Magyarországon a harmadik évezred elején stratégiai kérdéssé vált, ugyanakkor tényleges előrelépés ezen a területen nem történt. A kormányok verbálisan prioritásként kezelték az öntözésfejlesztést, ennek ellenére az öntözési kapacitás drasztikusan csökkent. A jelenlegi hazai öntözési helyzet nemzetközi összehasonlításban is tarthatatlan. Az öntözött terület aránya Magyarországon kevesebb, mint 2 százalék, ugyanez az Unió átlagában 9, míg a világátlag (eltérő adottságok mellett) 20 százalék.

A mezőgazdaságban működő gazdaságok tárgyi eszközei jelentősen bővültek, 2004 és 2020 között többszörösére nőtt az egy hektár mezőgazdasági területre jutó tárgyi eszközök folyó áron számított értéke. Az egyéni és a társas gazdaságok eszközbővülése között azonban jelentős volt a különbség. Az egyéni gazdaságokban a tárgyi eszközök növekedése jelentősen meghaladta a társas vállalkozásokét, ami ebben a szektorban jelentős és nem racionális túlgépesítettséghez vezetett. A beruházások elsősorban a növénytermesztésben eredményeztek teljesítmény-bővülést, az állattenyésztésben jóval alacsonyabb volt a beruházási aktivitás.

A lakossági munkaügyi statisztika alapján a mezőgazdaságban foglalkoztatottak létszáma 2004 és 2010 között 30 ezer fővel csökkent, majd 2010 és 2017 között 22,2 százalékkal (40 ezer fővel) növekedett. Ezután újra csökkent az agrárfoglalkoztatás, és 2022 elején már újra csak 201 ezer főt foglalkoztatott az ágazat. Ez a nehezen magyarázható változás nem ágazat teljesítménynövekedésének, a piaci alapú foglalkoztatás bővülésnek (csökkenésének) a következménye, sokkal inkább statisztikai tényezők játszanak benne szerepet.

20. táblázat: Az élelmiszer-gazdaság aránya a nemzetgazdaságban (2004–2020)

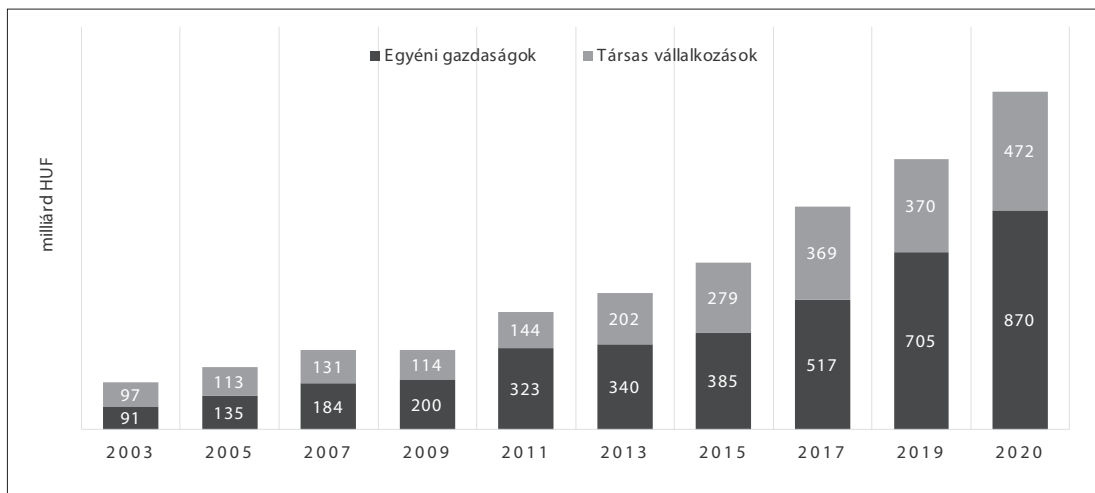
Év	A mezőgazdaság részaránya			Az élelmiszeripar részaránya			Mezőgazdasági-, élelmiszeripari termékek, ital, dohányáru részaránya		
	a foglalkoztatásban	a bruttó hazai termék (GDP) termelésben	a beruházásban	a foglalkoztatásban	a bruttó hazai termék (GDP) termelésben	a beruházásban	a fogyasztásban	az exportban	Külkereskedelmi forgalmának egyenlege
	[%]	folyó áron [%]	[%]	[%]	folyó áron [%]	folyó áron [%]	[%]	[milliárd Ft]	
2004	5,3	4,3	4,3	3,6	2,4	2,8	26,1	6,0	223,1
2005	5,0	3,7	4,5	3,6	2,3	2,7	25,1	5,8	181,1
2006	4,9	3,5	4,2	3,6	2,2	2,5	25,8	5,5	214,8
2007	4,7	3,4	3,7	3,4	2,0	2,5	26,8	6,3	360,5
2008	4,4	3,4	4,7	3,3	1,9	1,8	26,5	6,7	373,4
2009	4,6	3,0	5,6	3,5	2,2	1,9	26,9	7,2	347,6
2010	4,6	3,0	4,8	3,3	2,0	2,2	27,5	6,9	464,2
2011	4,9	3,9	5,6	3,2	1,9	2,5	28,0	7,5	594,9
2012	5,0	3,8	5,8	3,2	1,9	2,5	26,8	8,2	764,9
2013	4,7	3,9	5,9	3,3	2,0	2,6	27,7	8,1	814,4
2014	4,6	4,0	6,0	3,5	2,0	2,9	26,2	9,0	733,0
2015	4,8	3,7	4,8	3,3	1,9	2,2	30,1	8,6	730,7
2016	5,0	3,7	5,5	3,3	1,9	3,6	29,9	8,7	644,8
2017	5,0	3,3	4,8	3,3	1,8	3,1	30,7	8,8	726,4
2018	4,8	3,6	4,1	3,2	1,8	2,6	n.a.	8,0	821,7
2019	4,7	4,0	4,0	3,2	2,1	3,2	n.a.	8,6	894,0
2020	4,6	4,1	4,3	3,2	2,0	2,7	n.a.	8,8	991,0

Forrás: KSH, AKI

III. 1. 4. 2. A mezőgazdasági vállalkozások pénzügyi helyzete

A vizsgált korszak közel két évtizedének átlagában a relatíve magas árak és az uniós támogatások miatt a gazdaságok pénzügyi helyzete javuló tendenciát mutatott, jelentősek voltak a megtakarítások, kedvezőek a területalapú szubvenciók és a Vidékfejlesztési Program jogcímei is lehetőséget jelentettek. A gazdaságok javuló pénzügyi kondícióját és saját forrás lehetőségének alakulását jól mutatja a gazdaságok betétállományának változása. (4. ÁBRA) A mezőgazdasági egyéni és társas gazdaságok esetében folyamatosan növekedtek a vállalkozások „látható” megtakarításai.

4. ábra: A mezőgazdasági egyéni és társas vállalkozások betétállományának* alakulása

*A társas vállalkozások 2002–2007. évi adatai a Pénztár, csekkék állományának értékét is tartalmazzák.

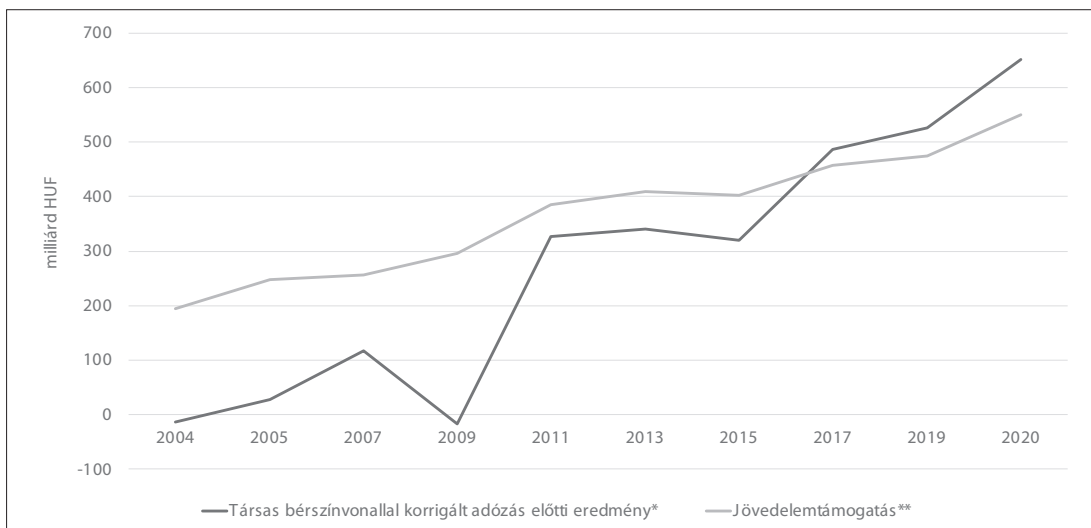
Forrás: NAV és FADN adatok

A NAV adatbázis adatai 2020. évre vonatkozóan az eltérő üzleti évet választó vállalkozások adatait nem tartalmazzák.

III. 1. 4. 3. A mezőgazdaság jövedelmezősége

A mezőgazdaságban az adózás előtti eredmény változásának és a jövedelemtámogatások változásának egyenlege évről évre negatív volt egészen 2017-ig, vagyis az agrár-jövedelemtámogatások kizárólag a veszteséget pótolták. Magyarországon 2004 és 2017 közt a jövedelemtámogatásokból nem realizálódott jövedelem. (5. ÁBRA) Ez a kedvezőtlen helyzet 2018-tól megváltozott és az utolsó vizsgált évben (2020-ban) már mintegy 100 milliárd forinttal több volt az ágazatban realizált jövedelem, mint a jövedelemtámogatás összege.

5. ábra: A mezőgazdasági jövedelemtámogatások és a jövedelem alakulása (2004–2020)

Forrás: FADN, NAV, AKI számítás

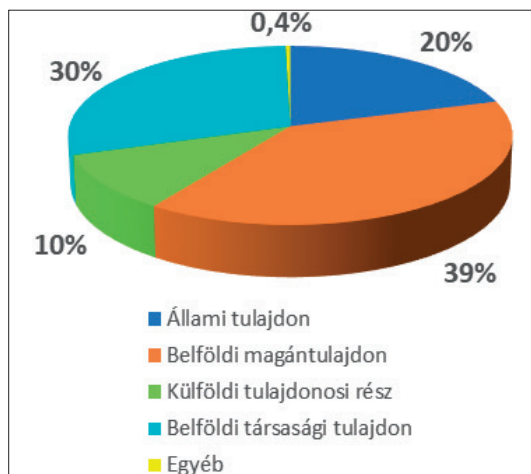
A mezőgazdasági vállalkozások üzemszerkezete az uniós csatlakozás után folyamatos változásokon ment keresztül, de fő jellemzője a dualitás és a sokszínűség maradt. A Központi Statisztikai Hivatal által készített legutolsó Gazdaság szerkezeti Összeírás adatai szerint 2010 után a gazdaságok száma a kétharmadára, 234 ezerre csökkent. (GSZÖ, 2020) A legfőbb tevékenységük alapján a gazdaságok kétharmada elsősorban növénytermesztéssel foglalkozott, ami jelentős változás a megelőző összeíráshoz képest, akkor az állattartás és a növénytermesztés aránya még 46–41% volt. Ezzel párhuzamosan a vegyes profilú gazdaságok aránya is csökkent, és nőtt a specializáció. Erősödött ugyanakkor a birtokkoncentráció, a gazdaságszám csökkenésével az egy gazdaságra jutó földterület nagysága minden művelési ágban növekedett.

Rendkívül kedvezőtlen volt az állattenyésztő gazdaságok helyzete. Az EU csatlakozás után mintegy 4 000 árutermelő állattenyésztő gazdaság szűnt meg. Leginkább a sertéstartó üzemeket számolták fel, számuk harmadára csökkent. A tejtermelők száma is számottevően mérséklődött, a juh-, kecske- és baromfitartó gazdaságok száma ugyanakkor stagnált. Ez a tendencia a 2020-as években is folytatódik. Sajnálatos, de Magyarországon a jövedelemnövekedés azért látványos, mert az egyik fontos eleme, hogy a legrosszabb jövedelmezőségű állattartók évről-évre kihullanak a statisztikákból. (Kapronczai, Keszthelyi, Takács, 2014)

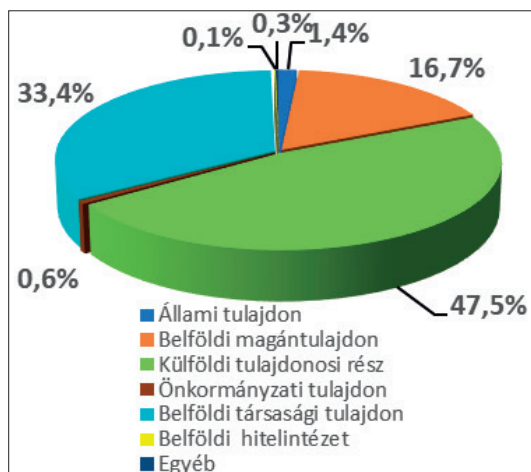
III. 1. 4. 4. A mezőgazdaság tulajdonosi szerkezete

A mező és erdőgazdaság tulajdonosi tőkeszerkezete azt mutatja, hogy a vállalkozások meghatározó tulajdonosai a vizsgált időszak végére belföldi magánszemélyek, akik a tőke 39 százalékát birtokolják. A belföldi társasági tulajdon aránya 30 százalék. Más nemzetgazdasági ágakhoz képest – elsősorban a termőföld tulajdonszerzésében fennálló korlátozások következtében – a külföldi tulajdonosi részesedés aránya alacsony, mindössze 10 százalék. Az állami tőkerészesedés ennek duplája. (6. ÁBRA és 7. ÁBRA)

6. ábra: A mező- és erdőgazdaság tulajdonosi tőkeszerkezete (2020)

7. ábra: Az élelmiszeripar tulajdonosi tőkeszerkezete (2020)

Az élelmiszeriparban a jegyzett tőke 47,5 százalékát külföldi tulajdonosok birtokolták 2020-ban, míg hazai belföldi tulajdonban 50,8 százaléka volt. A külföldi tőke aránya 2004-ben ennél jóval nagyobb volt, akkor a jegyzett tőke 58,5 százalékát adta. A külföldi tőke változása – súlyánál fogva – szinte teljesen együtt mozog az ágazat összes jegyzett tőkéjének változásával, mivel az élelmiszeriparból kivont külföldi tőkét az elmúlt közel negyed században alig pótolta a hazai befektetői, vállalkozói kör.

III. 1. 4. 5. Szántóföldi növények betakarított területe

21. táblázat: Szántóföldi növények betakarított területe 2004–2020 [ezer ha]

Megnevezés	2004	2005	2012	2013	2014	2019	2020
Búza	1 174	1 131	1 070	1 090	1 113	1 016	933
Rozs	45	42	35	35	34	26	26
Árpa	331	317	275	262	288	247	260
Kukorica	1 190	1198	1 191	1 243	1 191	1 028	973
Cukorrépa	62	62	19	19	15	14	13
Napraforgómag	480	511	615	597	594	564	605
Repcemag	105	122	165	198	214	301	307
Burgonya	31	25	25	21	21	13	n. a.
Lucernaszéna	155	153	133	129	123	213	n. a.

Forrás: KSH, 2022a

A hazai növénytermesztés szerkezetében hosszú évtizedek óta a gabona ágazat volt a meghatározó, az volt a 2004 utáni években, és vélhetően hosszabb távon is az marad. Nem valószínűsíthető ugyanis, hogy a szántóterületért versenyző más ágazatok helyzete jelentősen erősödne az elkövetkező években. A kiépült eszközpark, valamint a meglévő szaktudás is az ágazat stabilitását vetíti előre.

A búza betakarított területe vizsgált időszakban mérsékelt csökkenő tendenciát mutatva ingadozott. (21. TÁBLÁZAT) A kukorica területét illetően nem volt megfigyelhető hasonló tendencia, de 2019-ben és 2020-ban érzékelhető volt a területcsökkenés. E növények forgalmát a keresleti

Az olajos növények termelése az alternatív energiahordozók térnyerése miatt jelentősen fellendült az uniós csatlakozás után, és itt is a keresleti dominancia volt jellemző a globális piacokon

III. 1. 4. 6. Szántóföldi növények termésátlaga

A növénytermesztés hozamai az indokoltnál nagyobb ingadozást mutattak. A főbb növények hozamai a két-három évtizeddel ezelőtti szint közelében állnak, miközben a világban például a búza átlagtermése folyamatosan emelkedett. (22. TÁBLÁZAT)

22. táblázat: Szántóföldi növények termésátlaga 2004–2020 [t/ha]

Megnevezés	2004	2005	2012	2013	2014	2019	2020
Búza	5,1	4,5	3,8	4,6	4,7	5,3	5,4
Rozs	2,8	2,6	2,2	3,1	2,9	3,5	3,2
Árpa	4,3	3,8	3,6	4,1	4,4	5,6	5,5
Kukorica	7,0	7,6	4,0	5,4	7,8	8,1	8,6
Cukorrépa	56,7	57,0	47,1	52,7	69,2	58,5	58,3
Napraforgómag	2,5	2,2	2,1	2,5	2,7	3,0	2,8
Repcemag	2,8	2,3	2,5	2,7	3,3	3,0	2,8
Burgonya	22,8	23,0	20,5	21,7	25,6	23,8	n. a.

Forrás: KSH, 2022e

III. 1. 4. 7. A zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztés területe

A kertészet teljesítménye a vizsgált két évtizedben – az ágazatba érkező EU-s támogatások ellenére is – legfeljebb stagnált. Az ágazati teljesítményt elsődlegesen kifejező „natúrális” mutatók (termőterület, termésmennyiség, fajlagos hozamok) alapján mérsékelt visszaesésről, míg az értéktermelést kifejező mutatók (termelési érték, export áruérték, export-import egyenleg) esetében stagnálásról vagy enyhe növekedésről beszélhetünk. (23. TÁBLÁZAT) Ugyanakkor az ágazat fejlődéséhez és fejlesztéséhez, valamint versenyképességének növeléséhez a termékeink iránti piaci igény a legtöbb esetben rendelkezésre állt! (Ledó et al., 2018)

A gyümölcsstermő terület az uniós csatlakozás időszakában 100 ezer hektár körüli volt, ami kevesebb, mint 8 év alatt 80 ezer hektárra csökkent, és azután is e körül alakult. (23. TÁBLÁZAT) Az előállított gyümölcs termésmennyisége sem mutatott változást, 70 százalékát az alma adta. A termésingadozás drasztikus volt, ami időjárási okokra, illetve a kitettséget mérséklő technológiai hiányosságokra vezethető vissza. A termés volatilitásának pedig következménye volt a piaci instabilitás, tartós piaci kapcsolatok meglétének hiánya is.

Hazánk szőlőterülete a meredek csökkenést már a rendszerváltás és az uniós csatlakozás közti időszakban elszenvedte, de a területcsökkenés 2004 után is folytatódott. (23. TÁBLÁZAT) A hazai szőlőtermelés mennyisége az elmúlt években erősen ingadozott.

23. táblázat: A zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztés alakulása

Megnevezés	2004	2005	2012	2013	2014	2019	2020
A szabadföldi zöldségfélék termőterület [ezer ha]	103	85	79	78	74	91	89
A zöldségfélék termésmennyisége összesen [ezer t]	2 033	1 547	1 363	1 441	1 514	1520	1492
A gyümölcs termőterület [ezer ha]	103	103	81	83	82	84	80
A gyümölcsfélék termésmennyisége összesen [ezer t]	1 062	742	822	850	1 040	733	575
A szőlő termőterülete [ezer ha]	95	86	72	69	69	68	63
A szőlő termésmennyisége [ezer t]	789	476	356	451	406	457	435

Forrás: KSH, 2022b; KSH, 2022f

III. 1. 4. 8. Az állatállomány és állattermék termelés

Magyarország állattenyésztése a rendszerváltás után drasztikusan visszaesett, és az uniós csatlakozás után sem következett be pozitív fordulat. (24. TÁBLÁZAT és 26. TÁBLÁZAT) Az állattenyésztés kibocsátása a 2020-as évek elején az 1960-as évek szintjén volt. Folyó áras bruttó termelési érték alapján számítva napjainkban a meghatározó ágazat a baromfitermelés. Az összérték valamivel több, mint 39 százalékat, a szarvasmarha tenyésztés a 32 százalékat adja. A valamikor szebb napokat megélt sertésenyésztés már csupán alig több mint egyötödét adja az állattenyésztés bruttó termelési értékének, míg a juh ágazat részesedése kevesebb, mint 2,3 százalék.

Bár a politikai nyilatkozatokban gyakran elhangzott, hogy elkerülhetetlen a növénytermesztés és az állattenyésztés megbomlott egyensúlyának helyreállítása, az állattenyésztés piacorientált fejlesztése – előrelépés nem történt. A mindenkori kormányok gyakran fogalmaztak meg az állattenyésztéssel kapcsolatban irreális célkitűzéseket – mint a „fordítsuk meg a növénytermesztés-állattenyésztés arányát”, „középtávon duplazzuk meg a sertésállományt”, és hasonlók. Ezek a hangzatos, de az okokkal reálisan nem kalkuláló célok természetesen nem teljesülhettek, ráadásul félrevezető üzeneteket közvetítenek a gazdálkodók felé.

24. táblázat: Az állatállomány nagysága (decemberi állomány) 2004–2021 [ezer egyed]

Megnevezés	2004	2005	2012	2013	2014	2019	2021
Szarvasmarhaállomány, összesen	723	708	760	782	802	909	902
Ebből: tehén	345	334	339	345	359	412	420
Sertésállomány	4 059	3 853	2 989	3 004	3 136	2 634	2 726
Ebből: koca	296	290	200	190	200	155	157
Juhállomány	1 397	1 405	1 185	1 214	1 185	1 061	887
Ebből: anyajuh	1 088	1 082	865	874	855	782	720
Baromfiállomány összesen*	41 329	41 075	38 546	37 900	38 599	39 208	39 944
Ebből: tyúk	32 814	31 902	30 075	29 474	30 521	30 874	32 114
liba	2 127	1 371	1 189	1 631	1 027	1 173	952
kacsa	2 797	3 389	4 484	4 265	4 295	4 498	4 241
pulyka	3 592	4 415	2 798	2 530	2 756	2 663	2 636

* gyöngyös nélkül.

Forrás: KSH, 2022c; KSH, 2022g

25. táblázat: Az állattermék-termelés alakulása 2004–2022

Megnevezés	2004	2005	2012	2013	2014	2019	2020
Vágóállat termelés [ezer t]							
Szarvasmarha	98,2	88,3	75,2	76,8	80,2	102,7	105,7
Sertés	682,6	607,6	530,2	523,2	557,5	589,4	559,9
Vágójuh	18,7	18,9	17,8	18,3	18,6	19,7	20,5
Vágóbaromfi	606,1	640,0	701,8	688,0	724,0	889,5	875,6
Tejtermelés [millió l]	1 844,8	1 878,0	1 765,2	1 726,2	1 826,4	1 911,2	1 961,4
Tojástermelés [millió db]	3 264,7	2 963,6	2 411,0	2 468,6	2 419,7	2 577,6	2 540,6
Gyapjú [ezer t]	4 703,0	5 027,0	3,8	3,8	3,9	3 672,0	3 556,0
Juhtej [millió l]	3,4	3,5	1,8	1,7	1,6	1,5	1,6

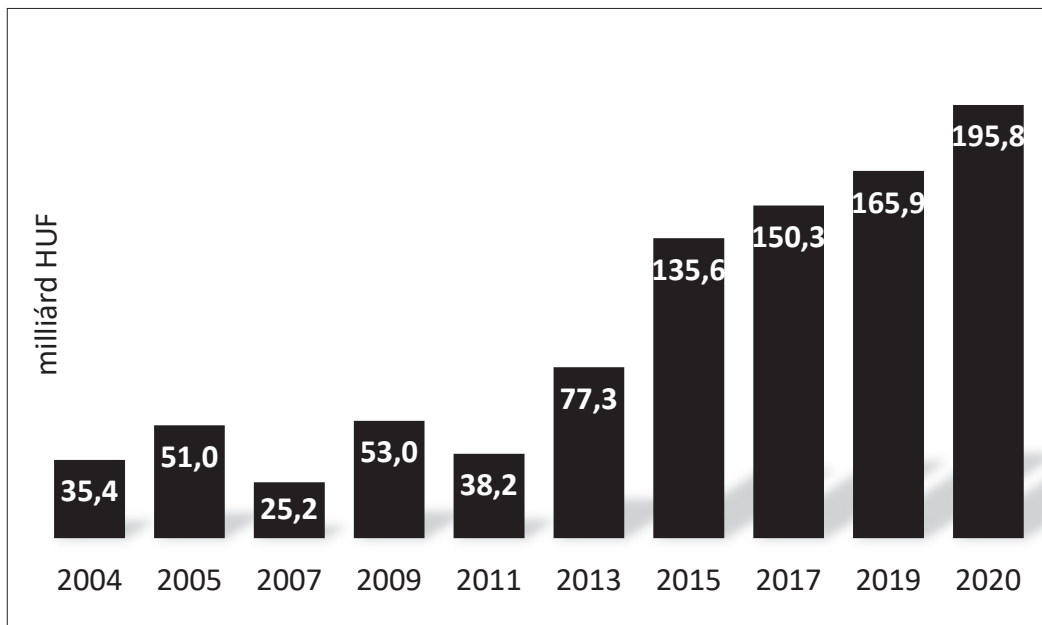
Forrás: KSH, 2022d; KSH, 2022b

III. 1. 4. 9. Az élelmiszeripar vállalkozásainak eredménye

A hazai élelmiszeriparra méretkategóriától függetlenül volt jellemző a vizsgált időszakban, hogy a vállalkozások árbevétele, hozzáadott értéke és munkatermelékenysége elmaradt az EU fejlett élelmiszeriparral rendelkező tagországi adataitól. Az élelmiszeripar teljesítménye 2004 és 2010 között meredeken, összességében közel 20 százalékkal mérséklődött, az alacsony jövedelemtermelő potenciál és a tőkeellátottság hiánya miatt. 2010 után megfordult ez a tendencia és évről-évre – bár mérsékelten, de – növekedett az előző évhez viszonyított volumenindex.

Az élelmiszeripar adózás előtti eredménye 2012-től kezdődően – a 2011. évi 38,2 milliárd forint-ról – meredeken és folyamatosan emelkedett, 2020-ben már megközelítette a 200 milliárd forintot. (8. ÁBRA)

8. ábra: Az élelmiszeripar társas vállalkozásainak adózás előtti eredményének alakulása

Forrás: NAV adatbázis AKI számítás

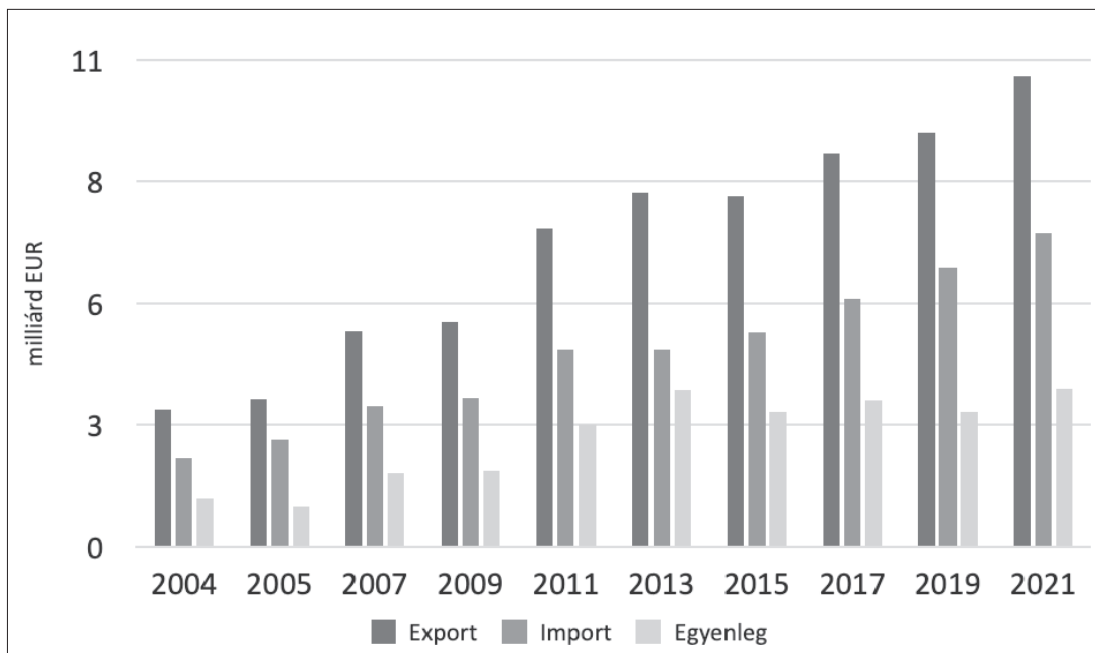
Az ágazat a fejlesztések finanszírozási lehetőségeit tekintve ugyanakkor sokkal kedvezőtlenebb helyzetben volt, mint a mezőgazdaság. Az élelmiszeripari társas vállalkozások betétállománya csak 2010 után kezdett növekedni, aminek eredményeként 2020-ra elérte a 269 milliárd forintot. Az élelmiszeripari betétállomány mindenek ellenére alig volt magasabb a mezőgazdasági betétek ötödénél.

III. 1. 4. 10. Az agrár-külkereskedelem alakulása

Az uniós csatlakozás után a magyarországi élelmiszerpiacon jelentősen emelkedett az import termékek aránya és a 2020-as évek fordulóján megközelítette az összes forgalom 30 százalékát, ami meghaladta a választékbővítés által indokoltat. A külföldi áruk ilyen arányú jelenlétének fő oka az volt, hogy egyes területeken nem voltunk árban is versenyképesek a külföldi termelőkkel szemben – a gyenge minőségű külföldi termék dömpingje kevésbé volt meghatározó.

A magyar agrár-külkereskedelem a 2004-et követő évek sikertörténete volt. Az exportteljesítmény meredeken nőtt és 2021-ben a kivitel értéke 10 644 millió euro volt. (9. ÁBRA) Ez akkor is komoly teljesítmény, ha tekintettel vagyunk az agrártermékek világpiaci áralakulására, valamint a forint-euró árfolyam változására, amelyek az exportra kétségtelenül ösztönzőleg hatottak.

9. ábra: Az agrár-külkereskedelem alakulása

Forrás: NAV adatbázis, AKI számítás

A külkereskedelmi egyenleg is meredeken emelkedett, 2021-ben elérte a 3 565 millió eurót. Ez a csatlakozást követő évékének több mint háromszorosa volt. Ugyanakkor figyelmeztető, hogy a mezőgazdaság és élelmiszeripar külkereskedelmének pozitív szaldójában az egész időszakban a mezőgazdasági (alap)termékek voltak a meghatározóak. A 2010. évet követő időszakban "meredeken" emelkedő tendenciát mutat – elsősorban – a másodlagos feldolgozás termékeinek egyenlege, de ezt nem a „hagyományos” élelmiszerek, hanem a bioetanol, a hobbiállat eledel, és egyéb non food termékek kivitelének bővülése okozta.

Irodalom

CRB COMMODITY INDEX (2022).

Letöltve 2022. június 3.

<https://tradingeconomics.com/commodity/crb>

CSÁKI, Cs. (2011). Előszó 7-10 p. Kapronczai, I., A magyar agrárgazdaság az EU-csatlakozástól napjainkig, Szaktudás Kiadóház, Budapest 199 p.

GSZŐ (2020). Letöltve 2022. június 5.

https://www.ksh.hu/agrarcenzusok_agrarium_2020

KAPRONCZAI, I. (2016). A magyar agrárgazdaság helyzete napjainkban – kockázatok és lehetőségek, Gazdálkodás 5. sz. 369-426. p.

KAPRONCZAI, I., KESZTHELYI, Sz., TAKÁCS, I. (2014). Gazdaságok jövedelmezőségének és hatékonyságának változása, Gazdálkodás 3. sz. 222-236. p.

KSH (2022A). Szántóföldi növények betakarított területe, Letöltve 2022. június 4.

https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0012.html

KSH (2022B). Szőlő- és bortermelés, felhasználás.

Letöltve 2022. június 2.

https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0026.html

KSH (2022C). Szarvasmarha-, sertés-, ló-, juh-, bivaly-, szamár-, öszvér- és kecskeállomány.

Letöltve 2022. június 7.

https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0027.html

KSH (2022D). Vágóállat termelés.

Letöltve 2022. június 9.

https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0032.html

KSH (2022E) Fontosabb szántóföldi növények termésátlaga. Letöltve 2022. június 1.

https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0018.html

KSH (2022F). Fontosabb zöldségfélék betakarított területe. Letöltve 2022. június 3.

https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0013.html

KSH (2022G). Baromfiállomány.

Letöltve 2022. június 10.

https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0029.html

KSH (2022H). Tej-, tojás-, gyapjú-, toll- és méztermelés. Letöltve 2022. június 2.

https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0034.html

LEDÓ, F., APÁTI, F., KICSKA, T., DOROGI, D. A. (2018). A hajtattott zöldségtermesztés helyzete és fejlődési tendenciái, Zöldség-Gyümölcs Piac és Technológia 22: (1) pp. 25-26.

OLÁH, J. (2022). A körforgásos bioökonómia hatása az élelmezés-, energia- és környezetbiztonság alakulására a 2050-ig szóló EU Stratégia tükrében. Szaktudás Kiadó Ház Rt., Budapest, 221 p.,

OLÁH, J., POPP, J. (2021). A fenntartható fejlődés záloga a körforgásos bioökonómia Budapest, Szaktudás Kiadó Ház, 101 p.

III. 2. A Közös Agrárpolitika első évei Magyarországon (2004–2012)

Magda Sándor és Marsalek Sándor

III. 2. 1. Agrárgazdasági elemzések

III. 2. 1. 1. A magyar agrárgazdaság helyzete

A vizsgálat a 2004–2012-ig tartó időszakra vonatkozik. 2004-ben hazánk csatlakozása az EU-hoz jelentős változásokat hozott, amit **Antal et al. (2004)** tárgyalnak tanulmányukban. Az agrárpolitika alapelveit az agrárgazdaság fejlesztéséről szóló 1997. évi törvény fogalmazta meg. A fő célkitűzések a következők voltak: a termelés versenyképességének javítása, a hazai élelmiszerkereslet kielégítése, a természeti és gazdasági erőforrások racionális kihasználása, és a vidék lakosságmegtartó képességének javítása. Az agrárgazdaság növelésének azért tartották fontosnak, mert a vizsgált időszakban a világ és az EU tagországok mezőgazdasági termelése jobban növekedett, a költségvetési támogatás meghaladta az előírt mértéket, a beruházások nem voltak elégségesek, és a vállalkozói jövedelem alacsony volt. Ráadásul a mezőgazdasági foglalkoztatottak keresete elmaradt a nemzetgazdaság más ágaiban elérhető keresettől.

Udovecz (2004) a hazai állattenyésztést elemzi. Szerinte a visszaesés ellen a fogyasztók megnyerése a legjobb lehetőség. Fontos a jó szervezés, a biztonság, a minőség és a reklám. Az állam nem marad ki az agrárpolitika fejlesztésének formálásából. Az állam csak azokon tud segíteni, akik tudják, mit akarnak.

Lakatos (2004) a globalizálódó világgazdaságról ír. A globalizáció az emberiség egyenlőtlen gazdasági és társadalmi fejlettségének következménye. A globalizáció jövője nem ismert, az emberiség sorsa katasztrófa vagy általános gazdasági jólét is lehet. A gazdasági globalizációból társadalmi és politikai előnyök is származhatnak. A modern gazdasági fejlődés új gazdasági paradigmán alapszik, a „gazdasági ember” önértékének mindenek fölé helyezésével az egész világon önpusztításhoz vezető gazdaságpolitikát valósít meg.

Kiss (2004) az EU közös agrárpolitikája 2003 évi reformját elemzi. A 2004 májusában megvalósult, tíz országgal való kibővülés következtében az EU agrárterülete 29%-kal, agrártermelőinek száma pedig 55%-kal gyarapodik. Az intézkedések során tovább nő a vidékfejlesztés jelentősége, kiszélesedik a támogatások köre. Az árváltozások nem okoznak csökkenést a gabonaféléknél, ami jelentős jövedelembiztonságot jelent. A nemzeti mozgástér növekszik.

Veress et al. (2004) a magyar mezőgazdasági politika és a vidékfejlesztés jövőképeről ír. A mezőgazdaságnak nagy a lakosságeltartó képessége. Ezért fontos a fejlesztés feltételeinek megteremtése a mezőgazdaság céljainak megvalósítása. Ezek a következők: egészségesebb élelmiszerek termelése, a termőföld és környezet megóvása, a nemzeti és paraszti hagyományok ápolása, a földbirtok szerkezet átalakítása, a szövetkezeti integráció és közös érdekérvényesítés, továbbá felkészülés az aszályosabb időjárásra. Szerinte a nemzet gyökerei vidéken találhatóak, a vidék megőrzése elengedhetetlen.

Csete (2005) az agrár- és vidékfejlesztés fenntartható rendszeréről ír. Véleménye szerint a fenntarthatóság és a vidékfejlesztés kibontakozása az EU-ban egymástól függetlenül párhuzamosan halad. A tényleges hazai helyzet alapján állítható, hogy az agrár- és vidékfejlesztés jövőjében a fenntarthatóság érvényesítése a legfontosabb minden szinten (lokális, regionális, globális) minden dimenzióban (természeti, környezet, társadalom, gazdaság) mind a termelési gyakorlatban, mind a fogyasztásban (lakossági és termelői fogyasztás) minden szereplő vonatkozásában (egyének, vállalkozók, közösségi szervezetek, politikusok). Az elképzelés megfelel az EU-ban előirányzott 2007–2013 közötti szabályozás céljainak.

A fenntartható agrár- és vidékfejlesztéssel elérhető a vidéki környezet hosszú távú megmaradása. Fenntartható vidék az, amely élhető, és hozzájárul a vidékiek életnívójának emeléséhez. A vidék funkcióinak helyreállításához, a természeti erőforrások gazdagításához, a megélhetéshez, továbbá a természeti környezet megőrzéséhez. Véleménye szerint a fenntartható mezőgazdasági termelésnek három kulcseleme van: az alkalmazkodási stratégia, a minőségi termék-előállítás, és a piaci versenyképesség. A vidék- és településfejlesztésben fontos szerepet játszik az önszerveződés.

Tenk (2005) méltatja *Csete L. – Láng I.* könyvét. A munka címe: A fenntartható agrárgazdaság és vidékfejlesztés. Hangsúlyos a minőség, a fenntarthatóság és a versenyképesség. A könyvben is olvasható: „Az Európai Unió agrár-környezetvédelmi szabályozásának célja a környezet- és természetvédelem követelményeinek megfelelő gazdálkodási módszerek elterjesztése. A hazai Nemzeti Környezetvédelmi Program tartalmazza az ágazat számára a legfontosabb feladatokat.

Szabó G. (2003) ismerteti **Fehér (2005)**: A vidékgazdaság és a mezőgazdaság című könyvét. A könyv hat fejezetből áll: 1. Regionális gazdaság – vidékgazdaság, 2. A vidékgazdaság erőforrásai, 3. A vidékgazdaság struktúrája, külső kapcsolatai, versenyképessége, 4. A mezőgazdaság szerepe a hazai vidékgazdaságban, és 6. Vidékfejlesztés és mezőgazdaság. A szerző értékelése szerint a könyv kiemelkedő szakmai teljesítmény.

Kovács–Udovecz (2005) ismerteti a magyar mezőgazdaság első évét az Európai Unióban. Pozitívumként emelik ki a támogatási keretek növekedését, az új pályázati lehetőségeket, a spontán piaci ingadozások mérséklődését, az állandóbb szabályozási környezet és a nagyobb termelői jövedelmeket. Negatívumnak ítélik ugyanakkor az intézményrendszer felkészületlenségét, a pénzühiányt, a versenyképesség (átmeneti) romlását, az állattenyésztés visszaesését és az export–import egyenleg csökkenését.

Tenk (2005) az éghajlatváltozásról ír. Az Éghajlat-változási Kormányközi terület jelentése (IPCC jelentés) készítői kifejtik, hogy a Föld éghajlati rendszere globális és regionális szinten is megváltozott. A 2001-es IPCC jelentés hangsúlyozza, hogy az elmúlt 50 év során megfigyelt melegedés döntő része az emberi tevékenységnek tulajdonítható. Az EU-ban 2001 óta érvényben lévő 6. Környezeti Akcióprogram nem túl biztató.

Magda (2006) a hazai agrárgazdaság és a jövő kilátásait elemzi. Véleménye szerint a globalizáció kihívásai válaszút elé állítják a magyarországi mezőgazdaságot. Át kell gondolni a termőföld hasznosítást, hogy fenntarthatassuk termelésünket. Más utat kell választani az iparszerű árutermelést megvalósító, valamint a családi gazdaságok üzemeiben és a részfoglalkozásúak körében. Nagy kérdés az állattenyésztés visszaesése, ezen a téren fejlesztésekre van szükség. A globalizáció miatt új válaszok és megoldások bevezetése szükséges. Kitér arra is, hogy az utóbbi években visszaesett az agrárfoglalkoztatás, folyamatosan csökkent az agrárgazdaság hozzájárulása a hazai össztermékhez (GDP). Ezeket a változásokat kezelni kell. Az agrárgazdaság stratégiája a változásokat igényli. Magyarország így lehet jelentős élelmiszer-kibocsátó, vető- és virágmag termelési központ, egészséges kertészeti termékek előállítója és elismert állati termékeket előállító ország.

Forgács (2006) fontosnak tartja a jó agrárstratégiát. Szerinte az üzemi szerkezet vonatkozásában 90-100 ezer gazdaság helytállásán, helyes működésén múlik az ágazat jövője. A gazdálkodók egy része viszont a szociális háló segítségére szorul. A fő változások a marketing és a logisztika, valamint a szövetkezés és a vertikális koordináció, növekvő szerepére vonatkoznak. A nagyszámú mezőgazdasági termelőnek egymással kell összefogni és közösen fellépni a feldolgozókkal és kereskedőkkel szemben.

Udovecz (2007) az európai agrárpolitikát elemzi. A mezőgazdaság és élelmiszeripar egyre éleződő globális versenybe kerül. A 2007-es évben át kell alakítani a nemzeti támogatási rendszert és okosan kell elkölteni a mintegy 1400 Mrd forintot kitevő vidékfejlesztési forrásokat.

Gráf (2007) cikkében kifejti, hogy szinergiát kell teremteni a strukturális, a foglalkoztatási és a vidékfejlesztési politikák alkalmazása között. Biztosítani kell az Európai Regionális Fejlesztési Alapból, a Kohéziós Alapból, az Európai Szociális Alapból, az Európai Halászati Alapból és az EMVA-ból finanszírozott intézkedések között a koherenciát.

Székely Cs. – Pálinkás (2007) öt európai országra kiterjedő vizsgálatában a hazai mezőgazdasági vállalkozások menedzselési gyakorlatát elemzi. A nyugati országok több tapasztalattal rendelkeznek a piacra történő, versenyképes termelés területén. A hazai gazdaságok menedzsment rendszere több tekintetben korrekcióra szorul. A képzést az új igényekhez kell igazítani. Szerintük a szakképzést fejleszteni kell, és a gazdálkodási-menedzsment ismereteket elmélyültebben, gyakorlatiasan kell oktatni.

Mészáros–Forgács (2008) az agrárgazdasági kutatások nemzetközi irányait vizsgálja. Szerintük fontos, hogy a hazai kutatók témái ágyazódjanak be a kutatások fő áramába. Ebben fontos szerepük lehet a hazai kutatóknak és a hazai műhelyeknek. Az agrárgazdasági kutatások tárgyát főként maga a mezőgazdaság képezi. Cikkükben kifejtik, hogy az amerikai kutatások szerint négy agrár-irányítási paradigmát kell szem előtt tartani, mégpedig azt, hogy az irányítás legyen támogatásfüggő, versenyképes, multifunkciós és globalizált. Az új kutatások megjelennek a tudományos tanácskozásokon is.

Csáki (2008) a magyar mezőgazdaság versenyképességét elemzi. Az elemzés idején a csökkenő versenyképesség, a pozíció és piacvesztés volt a jellemző. A javuláshoz a kutatások felkarolása fontos, valamint a termelők összefogása, az állami és magánszféra hatékony együttműködése és a mezőgazdaság, valamint a vidék új típusú szintézise. A mezőgazdaság hosszú távú fejlődésének feltétele szerinte a vidéki fizikai és szociális infrastruktúra kiemelt fejlesztése. Az úthálózat bővítése egyben az egyik legfontosabb mezőgazdasági célú beruházás. A jövő mezőgazdasága összefügg a vidéki infrastruktúra és oktatás fejlődésével.

Udovecz et al. (2009) a magyar mezőgazdaság versenyképességéről ír. Szerintük biztosra vehető, hogy az európai és nemzetközi versenyben nem érünk el megfelelő eredményt. Új tudatos és harmonizált alkalmazkodási stratégia szükséges. A versenyképes mezőgazdasághoz versenyképes feldolgozás, kereskedelem, oktatás-kutatás, innováció és versenyképes intézményrendszer kell. Magyarországon a vizsgált időben a gazdasági és jogi környezet változásai kiszámíthatatlanok voltak. A vállalkozások terhei aránytalanul magasak. Hazánkban az agrárpolitika gyakorlatilag támogatáspolitikai. A hazai agrártermelésnek alkalmazkodnia kell, ha eredményt akarunk.

Buday-Sántha (2009) az új agrárstratégiáról ír. Véleménye szerint a vidék hátrányos helyzete egységes agrár- és vidékstratégia kialakítását igényli. A belső ellentétek miatt erre nincs komoly esély. Az agrárágazat és a vidék sorsa nagyobb alázatot és együttműködést kíván. A mezőgazdasági termelés hosszú ideje stagnál. A fontos ágazatok (kertészet, állattenyésztés) veszítenek súlyukból. A mezőgazdaság szerepe a gabona és olajosmag-termelésre szűkül le. A feldolgozóipar is fokozatosan leépül. A magyar mezőgazdaság gyarmati helyzetbe jutott. A hátrányos helyzetben a szocialista nagybirtokok romjai feletti osztozkodásnak is komoly szerepe van. A földbirtok politika nem szolgálja a mezőgazdaság érdekét. A globális piacok korában csak olyan nemzeti agrárstratégia lehet eredményes, amely az ágazat nemzetközi versenyképességének megteremtését tartja szem előtt. Ez nehezen megvalósítható, hiszen a gazdálkodók 92%-a csak 8 osztállyal vagy annál kisebb végzettséggel rendelkezik.

Kapronczai–Udovecz (2009) a magyar agrárgazdaság helyzetét elemzi. A 2008. év második felében kirobbant válság súlyos piacvesztést eredményezett. A válságkezelésben stabilizáló tényező lehet az élelmiszergazdaság. A válság nem szükségszerű, az agrárágazat jelentős mértékben hozzájárulhat a beruházások növekedéséhez. Ez segít a foglalkoztatásban és az EU-s források felhasználásában.

Kovács (2010) a mezőgazdasági szektor nemzetgazdasági jelentőségéről ír. A nemzetgazdaságban legalább minden 7. munkahely közvetlenül vagy közvetve ma is a mezőgazdasághoz kötődik. Az agrobizniszen belül öt alapvető komponens különíthető el: a mezőgazdasági inputok, gépek, berendezések gyártása, üzleti és közösségi szolgáltatások nyújtása, a tulajdonképpeni mezőgazdasági termelés, az élelmiszerek és non food termékek feldolgozása, a nagy- és kiskereskedelem, valamint az étkeztetés, vendéglátás. Ezt figyelembe véve belül a foglalkoztatottak 33,2 százaléka dolgozik az agrobizniszben. Eszerint minden mezőgazdasági munkahelyre további kettő jut az agrobiznisz egyéb területein.

Magda S.–Marselek (2011) a vidék fontosságát elemzik cikkükben. A rossz gazdasági helyzetű térségekben a mezőgazdasági tevékenység felértékelődik. Kiemelt a foglalkoztatás szerepe. A birtokstruktúra és a földhasználat döntően hat a gazdálkodás eredményességére. A foglalkoztatás érdekében indokolt a zöldség-gyümölcsstermelés, illetve az állattenyésztés arányának növelése. A biodiverzitás megőrzése fontos feladat. A vidéki területeken a népességmegtartás, valamint a környezet és tájvédelem is kiemelt jelentőségű.

Csete (2011) a vidék- és az agrárgazdaság felemelkedéséről írva kifejti, hogy a Nemzeti Vidékstratégia Koncepció szerint a vidék újra válaszút előtt áll. A fenntartható vidék megvalósítása fontos, amelyhez helyzetfeltárás, a jövőkép és a stratégia kidolgozása szükséges. Ehhez meg kell határozni a kiindulási helyzetet. Maga a koncepció és a stratégia legyen közérthető. A stratégia a jövőkép megvalósításának útja, amelyben a fenntartható, élhető településeknek, a vidék felemelkedésének kell a középpontban állnia. Fontos a tudás megszerzése, a hozzáértés.

Kapronczai (2011) a magyar agrárgazdaságot elemzi. Szerinte sok hozzászóló túlértékeli a mezőgazdaság szerepét és lehetőségeit. A XIX.–XX. század fordulóján a mezőgazdaság szerepe a hazai nemzetgazdaságban felértékelődött. Az ipar és a szolgáltatás vált a fejlődés motorjává. Az élelmiszerek világkereskedelmét várhatóan keresleti piac fogja jellemezni a közeljövőben. Az élelmiszergazdaság újra stratégiai ágazat lehet.

Csáki (2012) felteszi a kérdést, merre tart a világ mezőgazdasága? Vizsgálatai alapján megállapítja, hogy a növekvő globális agrártermelés mögött jelentős regionális és országok közötti különbségek rejlenek. Szerinte a fő kihívások a növekvő ármozgások, a globális élelmiszerellátás biztonsága, a növekvő éhezés, a tartós vidéki szegénység, a vidék-város jövedelem különbségek, és a klímaváltozás. Az éhezők száma a termelés növelése ellenére nem csökkent. A jövő mezőgazdasága összefügg a vidéki infrastruktúra és oktatás fejlődésével. A tudás és a szakismeret előtérbe került.

Törőné Dunay (2012) a Közös Agrárpolitika reformjáról ír. A Közös Agrárpolitika az EU kulcsfontosságú politikája. Az EU csatlakozás óta jelentősen átforgalmódott a KAP rendszere. A mezőgazdasági vállalkozások nem rendelkeznek elegendő információval a változó KAP szabályozásról.

A KAP jövőjéről szóló jelentést (2010) elfogadta az Európai Parlament mezőgazdasági bizottsága. A dokumentum fő gondolata a tisztességes, fenntartható és zöld agrárpolitika megfogalmazása. Az Európa 2020 Stratégiában megfogalmazott célokat is követni kell.

III. 2. 1. 2. Vélemények az EU-csatlakozásról

2002 decemberében az Európai Tanács koppenhágai ülésén a tagjelölt országok és az EU között konszenzus jött létre a csatlakozási feltételeket tekintve. **Lentner Cs. (2004)** szerint az eredményes csatlakozáshoz fontos az EU-ban eredményes helytállást elősegítő finanszírozási feltételek megteremtése. 2004-ben a mezőgazdasági társas vállalkozásoknál koncentráltabb az államilag támogatott agrárhitelek közel 90%-a. Ez azt jelenti, hogy a társas vállalkozások hitelképessége kedvezőbb. Az államilag támogatott hitelek esetében a rövid lejáratú hitelek aránya csökkenő, míg az éven túli hitelezések részaránya emelkedő. A jó finanszírozási politika segítheti az üzemképes birtokméretek kialakulását. A mezőgazdaság hiteltőkével való ellátását és intézményi rendszerének kialakulását gátolja, hogy a mezőgazdasági földterületek „fél piaci” viszonyok között tartottak. A földforgalomban a kereslet-kínálat követelményei nem érvényesülnek teljes körűen. Úgy látszik, hogy a kormányzati eszközökkel is favorizált egyéni parasztgazdaságoknál a társas vállalkozások stabilabbak. Arra a következtetésre jut, hogy a kárpótlási folyamatok elaprózott birtokszerkezetet hoztak létre. Az egyéni gazdaságok 94,79 százaléka egy hektárnál kisebb saját tulajdonú termőfölddel rendelkezett, amely versenyképtelen birtokméret. A társas vállalkozások 97,12 százaléka 10 hektárnál nagyobb üzemi mérettel rendelkezett. A mezőgazdaságban bizonytalanság és visszaesés volt.

Antal K. et al. (2004) a magyarországi agrárgazdasági helyzetet ismertetik az uniós taggá válás küszöbén. A hazai agrárpolitikai célokat a rendszerváltás után a kormányprogramok tartalmazták. Az alapelveket az agrárgazdaság fejlesztéséről szóló 1997. évi törvény fogalmazta meg. Fő célkitűzés a termelés versenyképességének javítása, mivel szerinte az agrárgazdaság támogatása meghaladta a törvényben előírt mértéket, míg a beruházások összege alig növekedett, a mezőgazdasági vállalkozók jövedelme jelentősen csökkent, és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak keresete lassan növekedett. Megállapították, hogy az agrártámogatások többletet mutattak a törvényben megfogalmazotthoz képest. A mezőgazdaságban a termelői támogatások fontosak: a jövedelem 30%-kal csökkent volna az adott időszak támogatásai nélkül.

Kiss J. (2004) az EU közös agrárpolitikájának 2003. évi reformjáról ír értékelést. A cikk a reform belső és külső körülményeire, a reform céljaira, a változásokra és a várható hatásokra helyezi a hangsúlyt. A reformot külső tényezők kényszerítették ki, mint az USA agrárpolitikájának változása, az EU csökkenő világpiaci versenyképessége, az EU 10 országgal való kibővülése, a megingott fogyasztói bizalom, és környezetvédelmi problémák. A célok között említi meg a piaci orientáció erősítését, a piaci stabilitás erősítését, a vidékfejlesztés támogatását, a környezetvédelem és élelmiszerbiztonság szükségessége, A 2003. évi agrárreform a termékpiaci egyensúly érdekében számos rendelkezést hozott. A 2003. évi agrárreform értelmében nő a vidékfejlesztés jelentősége és

a támogatások köre. A Közös Agrárpolitika 2003. évi átalakítása nem volt nagyon radikális. A KAP alapelvei (az egységes agrárpiac a közösségi preferencia és a pénzügyi szolidaritás) változatlanok maradtak. Az új rendszer egyszerűbb és rugalmasabb, mint a korábbi.

Szabó G. (2005) Halmai P. könyvét ismerteti. Bevezetőjében írja, hogy e kötet kitűzött fő célja a KAP reform gazdaságelméleti alapjainak, rendszersajátosságainak, hatásainak és várható perspektíváinak a feltárása. A célkitűzés megvalósítását hét fejezetben taglalja: 1. Az eredeti modell átalakítási lehetőségei; 2. Az első két KAP reform elemzése; 3. A multifunkcionalitás a KAP központi jelentőségű elképzelése; 4. A 2003-as reformcsomag részletes kritikai elemzése; 5. A reform hatásait áttekintő elemzések; 6. Áttekintés a reformnak a WTO-tárgyalásokkal kapcsolatos összefüggéseiről és 7. A KAP XXI. századi lehetséges jövője.

Kovács G. – Udovecz G. (2005) a magyar mezőgazdaság első évét értékeli az EU-ban. 2004-ben hatályba léptek az Európai Unió Közös Agrárpolitikájának rendelkezései, amelyek a következők: a támogatási keretek növekedtek, új pályázati lehetőségek jelentek meg, állandóbb szabályozási környezet alakult ki, megnöttek a termelői jövedelmek. Negatív hatásokkal is számolni kellett, mint a támogatás-kifizetési problémák, a pénzhiány, a versenyképesség romlása, az állattenyésztés visszaesése, és az export-import egyenleg csökkenése.

A jövőt illetően az intézményi rendszer stabilizálódása és a piacok megszervezése után a jól vezetett gazdaságok a csatlakozás nyertesei lehetnek. A termelőket a siker reményében fel kellett készíteni az új körülményekhez való alkalmazkodásra. Az ezzel kapcsolatos intézkedések: a közösségi vívmányok átvétele, a mezőgazdaság reálszférájában végrehajtandó fejlesztések, a termelők és más érintettek felkészítése, felkészülése.

A szerzők megállapították, hogy az időbeli átfedések okozta torzítás miatt az éves jövedelmezőség vizsgálata csak eredményszemlélettel történhet helyesen. A versenyképesség sebezhető, mert az agrár-infrastruktúra elmaradott. Ezt igazolják a fizikai rendszerek, a raktárak, a hűtőtárolók, a szállítási hálózat elégtelensége és a civil kooperációs készség alacsony szintje is. A csatlakozás fő vesztese az állattenyésztés. Kitértek a jövő fő kockázataira is, amelyek szerintük a Közös Agrárpolitika további módosítása, és amnemzeti támogatások csökkentése.

Hamza E. – Miskó K. (2005) a földpiac sajátosságait vizsgálják az uniós csatlakozás idején. A hazai földpiacon kivárás tapasztalható. A jó minőségű szántók és erdők iránt van kereslet, de az előregedő falvak környékén túlkínálat van. A földvásárlók között több tőkeerős gazdálkodó vásárlóként jelenik meg. A földügyi szakemberek szerint várható a földpiac bővülése, a bérleti díjak és földárak emelkedése.

A földpiac működését gátolja az elaprózott birtokszerkezet és az osztatlan földtulajdon. A földárak alakulását sok tényező befolyásolja, ezek között említik a művelési ágat, a terület fekvését, elhelyezkedését és minőségét, a terület egybefüggőségét, a természetvédelmi oltalom tényét és a külföldi felvásárlókat.

A földügyi szakemberek a földpiac élénkülését prognosztizálják. A földárák várható növekedése szerintük a tulajdonszerzést motiválja. Növekednek a befektetési célú földvásárlások, ahol a tulajdonosok csak kis számban akarnak gazdálkodni. Hosszabb 5-10 éves távlatban a földárák emelkedése várható. Az emelkedés mértéke bizonytalan, elsősorban a gazdálkodás eredményességétől, jövedelmezőségétől és a támogatások nagyságától függ. A földárakénál nagyobb mértékű lehet a bérleti díjak emelkedése. A földpiaci viszonyok a bizonytalanság miatt lassan változnak. Több évnek is el kell telnie a biztosabb prognózishoz.

Kiss J. (2006) az EU agrárpolitikai dilemmáit elemzi. Az EU agrárrendtartását a folyamatos reformok jellemzik. A változások miatt a reformok folyamatosak. Az agrárpolitika jövőbeni céljai szerinte a következők: a versenyképesség növelése, alkalmazkodás a piachoz, a termelői jövedelmek növelése, az igazságos jövedelemelosztás, az adminisztráció csökkentése, a nemzetközi elvárások betartása, az agrárpolitika finanszírozhatósága. Felteszi a kérdést: a célok elérése milyen következményekkel járhat? A csatlakozás utáni agrárpolitika különbözik a korábbi Közös Agrárpolitikától. További változások várhatók és a sikerhez a Közös Agrárpolitika ismerete, a változások elemzése és gyors alkalmazkodás szükséges.

Magyarország lehetőséget kapott arra, hogy saját érdekeinek megfelelően alakítsa agrárstratégiáját. A verseny növekedésére számíthatunk több szinten is, egyrészt a hazai belső piacon. A WTO tárgyalások után a vámvédelem csökkenni fog és az EU egységes belső piacán, valamint a harmadik (EU-n kívüli) országok piacán is nő a verseny. Mindez a költség-versenyképesség javítását kívánja, és fontos a minőség, az élelmiszerbiztonság, a növény- és állategészségügy, a környezetvédelem normáinak betartása.

Előrejelzése szerint a direkt támogatások 2013-ig történő folyamatos növekedése várható, a változások bizonytalanok. A magyar agrárexport többletnek piacot kell keresni, a nemzeti hatáskör és mozgástér bővíthet. Az EU-n belül számos érdekellentétet kell feloldani. Ilyenek például a közösségi nemzetállami érdekek konfliktusa, a gazdasági és társadalmi érdekek konfliktusa, a termelők és fogyasztók, a termelők és adófizetők és a egyes termelői csoportok közötti ellentétek.

A Közös Agrárpolitika célja a termelők számára megfelelő jövedelemszint biztosítása volt. Az EU törekszik a jövedelemszint biztosítás és a stabilizálás céljait megvalósítani. Emellett a reformtörekvések célja az agrárjövedelmek igazságosabb elosztása. Az EU sikeres termelésének az egyik fő gondja a túltermelés. Ezt csökkenteni kell, pl. a többlettermelés megakadályozásával, területpihentetési kötelezettséggel, extenzív termelést, illetve állattartást honoráló támogatásokkal. A 2003. évi agrárreform erősítette a vidékfejlesztést. Csekély a tagállamok közti újraelosztás lehetősége, így nő a vidékfejlesztésre fordítható rész.

A WTO 147 tagállama 2004. augusztus 1.-én egyetértett az agrárkereskedelem liberalizálásának kereteit illetően. Megállapodtak, hogy a legtöbb kereskedelemtorzító belső agrártámogatást jelentősen csökkentik. A piacra jutás könnyítését a vámcsökkentések és vámkvóta növekedések biztosítanák.

Horváth Gy. (2007) a régiók szerepét vizsgálja. Az 1-3 milliós népességű régió az EU kohéziós politikáját segíti. A régiók egy része kiterjedt közigazgatási jogosítványokkal is rendelkezik. A területi közép szint fontos. Az állami funkciók modernizálása, a regionális fejlődésben bekövetkezett változások a területi érdekérvényesítés, az etnikai, kulturális szempontok figyelembe vétele, illetve az európai integráció törekvései együttesen járultak hozzá a területi közép szint kialakulásához. Az etnikai-kulturális regionalizmus Nyugat-Európában jelen van. Nehéz megválaszolni, hogy a decentralizációs engedmények egyes országokban a központi hatalom tudatos reformkoncepciójába illeszkednek, vagy a regionális erők által kikövetelt kényszerlépések voltak.

Az államok hivatalosan elismerték a régiók jelentőségét, erőforrásokat biztosítottak a szegényebb régiók támogatására, megjelentek az újraelosztás technikái. Változást a Maastrichti Szerződés jelentette, így már megvalósulhat a regionális érdekek képviselése. Magyarországon a regionalizmus lehet a modernizációt ösztönző új erő. Az új támogatáspolitikát a 450 milliós európai piac kihasználására törekszik. A regionális politika továbbfejlesztése az erőforrások mobilizálásának lehetőségeiben keresendő.

Udovecz G. (2007) az európai agrárpolitika eredményeit és realitásait elemzi. Szerinte a mezőgazdaságra és az élelmiszertermelésre is egyre élesedő globalizálódó verseny vár. A magyar helyzetet az örökölt versenyhátrányok és a hiányos csatlakozási, felkészülési munka is befolyásolja. Fontos a 2007-es év, amikor át kell alakítani a nemzeti támogatási rendszert és a nemzeti kiegészítő támogatások (top up) rendszerét. Elő kell készíteni az uniós közvetlen támogatási rendszer (SAPS rendszer) átalakítását. A felzárkózás fontos forrása lehet a vidékfejlesztési pénzek ésszerű elköltése (mintegy 1400 milliárd Ft).

Az egyik kérdés, hogy miképpen lehet megállítani a magyar agro-ökológiai potenciál relatíve romló kihasználását. A másik választ igénylő kérdés, hogy mi lesz a sorsuk az iparszerű termelést elutasító (vagy alkalmatlan) kis- és mikro-vállalkozásoknak? A mezőgazdaságból való kiesés reális lehetőség, a koncentráció gyorsan növekszik. A 2007. év után látható lesz, hogy kik lesznek a támogatások címzettjei, a források milyen arányban oszlanak meg? Az uniós és hazai források jelentős hányadát (2013-ig) a versenyképesség erősítésére kell fordítani.

Czeti A. – Nyitrai Z. (2008) a Közös Agrárpolitika egyszerűsítését javasolja. A szabályozás egyre bonyolultabb és átláthatatlanabb. A gazdasági szereplők az egyszerűsítésre vonatkozó igényt fogalmaznak meg. Ezért az EU egyik legsürgetőbb feladatává vált a KAP egyszerűsítése. A folyamat állomása annak a tanácsi rendeletnek a megalkotása, amely a közös agrárpiaci szabályozás alapját képező 21 Közös Piaci Szervezetet szabályozó alaprendeletet egyetlen átfogó jogszabályban foglalná össze. A rendelet 2006. december 18.-án közzétett tervezete főszabály szerint nem változtat a mögöttes politikában, ez a magyar érdek is.

Az EU agrár-joganyaga összetett és terjedelmes. A bonyolultság rontja a társadalmi elfogadottságot. A CMO alaprendeletet módosítás után elfogadták. A Mezőgazdasági és Halászati Miniszterek Tanácsa 2007. június 11-12-én tartott ülésén a résztvevők vita nélkül fogadták el.

Csete L. (2008) a globális kihívásokhoz történő alkalmazkodásról ír. Az agrár-gazdaságtani tudományos világ eredményeinek megismerése fontos, de a várható változásokra történő vizsgálatok sem elhanyagolhatók. Alkalmazkodni kell klímaváltozás, a fenntarthatóság és a globalizáció kihívásaihoz. A kutatást egy időben több szálon érdemes folytatni. Át kell gondolni a már rendelkezésre álló eredményeket. A klímaváltozás, fenntarthatóság és a globalizáció szoros összefüggésrendszerét is figyelemmel kell kísérni. A legfontosabb globális változás napjainkban a klíma- és időjárás-változás. Ez veszélyezteti a mező-erdőgazdasági tevékenységek alapjait.

Popp J. – Potori N. (2008) az élelmiszer-, energia- és környezetbiztonság összefüggéseit tárgyalják. Az élelmiszer árak 2006-tól gyors növekedésnek indultak. A fő ok a világ gabonaár és olajos mag készleteinek csökkenése. Az élelmiszerár-sokkot kiváltó tényezők szerintük a következők: az agrár-ermelést befolyásoló ökológiai és biológiai természetű tényezők, a makrogazdasági feltételeket befolyásoló tényezők, és az agrár- és kereskedelempolitikai tényezők. Egyes tényezők csak éven belül ciklikusan jelentkeznek, mások viszont sokéves időszakasz átívelő változásokat okoznak.

Az EU-ban nem engedélyezettek sok esetben a GM növények. A bio-üzemanyag gyártás hatást gyakorol a terménypiacokra, de nincs döntő jelentősége. A makrogazdasági környezet átalakulása: a népesség és a fogyasztói jövedelmek növekedése, a kőolaj világpiaci árának drasztikus növekedése, az árfolyamok ingadozása, és a spekulatív (befektetői) tőke átáramlása az árupiacokra komoly változásokat idéz elő.

Magda S. – Magda R. (2009) a magyarországi agrárgazdaság kilátásait vizsgálja. A tanulmány a globális pénzügyi és gazdasági válság, klímaváltozás – fenntarthatóság – globalizáció rendszerébe, illetve változásokat javasol. Ezek viszonylag kis kockázattal megvalósíthatók. Az ezzel kapcsolatos elképzelések: a termőföld-hasznosítás tudatos arányváltásai, a foglalkoztatás bővítése, integrációk szervezése, és az oktatás korszerűsítése. Mindezek eredményeként biztonságosabb lehet az élelmiszerellátás, új munkahelyek jöhetnek létre, javulnak a vidék lehetőségei, csökkenhet az energiatartósság.

A szerzők számítása szerint a tevékenységi szerkezet átalakításával 50-100 ezer főt lehetne foglalkoztatni. Az ezzel kapcsolatos programok: fásszárúak telepítése, intenzív kertészeti termelés, zöldségtermelés, vegyes hasznosítású kiserőművek létrehozása, zöldenergia fűtőmű létrehozása.

Azt javasolják, hogy akkor kapjanak a vállalkozások támogatást, ha az abban résztvevők képesek integrációt kialakítani. Így mindenki részesedhet az elért eredményből. A jövő sikere csak oktatással, tudományos háttérrel, K+F tevékenységgel érhető el. Olyan szakemberek kellenek, akik a klímaváltozás – fenntarthatóság – globalizáció összefüggéseket kezelni tudják. A gyakorlati szakembereknek érteniük kell az energiatakarékos technológiákhoz, a melléktermékek, hulladékok energetikai hasznosításához, a víztakarékos termeléshez és tartástechnológiákhoz, új fajták, fenotípusok hasznosításához, és a környezetkímélő technológiákhoz.

Nagy Zs. (2009) a magyar élelmiszergazdaság külkereskedelmi teljesítményét elemzi. A versenyképesség mérhető különböző modellekkel és mutatószámokkal, mint, pl. a cserearány index,

a koncentrációs mutató, a klasszikus Grubel–Lloyd index,, illetőleg az egyszerű RCA mutató alkalmazásával. A komparatív előny-mutató (RCA) értékei általában csökkentek 2004 után. Növekvő komparatív előny figyelhető meg a gabona és gabonakészítmények viszonylatában.

Popp J.–Molnár A. (2010) a 2013 utáni Közös Agrárpolitikát értékeli. Szerintük a közvetlen kifizetések és a vidékfejlesztési támogatások jelenlegi rendszere egyenlőtlen előnyöket nyújtanak a tagállamok és egyes gazdák számára. A vidékfejlesztés és a környezetvédelem támogatásának megalapozása gyakran hiányos. Az új KAP célkitűzéseinek területei a következők: a fenntarthatóság, az innováció, a kutatás-fejlesztés támogatás, a versenyképesség segítése, a kockázatok kezelése, és a kohézió elősegítése.

A közvetlen kifizetéseket fokozatosan célszerű megszüntetni. Az élelmezésbiztonság a termelés növelésével javítható. Az áruhiányt pótolhatja a termelés növelése.

Udovecz G. (2010) a Közös Agrárpolitika reformjáról ír. Szerinte az EU Közös Agrárpolitikája kompromisszumok és reformok terméke. Hazánknak lehetősége van adottságai alapján határozott agrárorientáció kifejezésére. Néhány problémát sorol fel, amelyek: A KAP támogatáselosztása nem igazságos, agrárpolitikai célrendszere nehezen követhető, költségvetési vonzatai kérdéseket vetnek fel, a piaci mechanizmusok és a vidékpolitika összehangolatlan, ezért a KAP felkészületlen a jövő kihívásaira.

A KAP két pillére épül. Az első pillért a közvetlen támogatások, míg a másodikat a vidékfejlesztési intézkedések alkotják. Az Európai Bizottság állásfoglalás tervezete közli az alapvető törekvéseket: életképes élelemtermelés, a természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás, és a kiegyensúlyozott területi fejlődés.

Kapronczai I. (2011) könyvben ismerteti az EU csatlakozással összefüggő változásokat. Címe: „A magyar agrárgazdaság az EU-csatlakozástól napjainkig”. A könyv az Agrárgazdasági Kutató Intézet kutatási eredményeit is ismerteti. A hazai adatbázisokban az élelmiszeriparral és az élelmiszer kereskedelemmel kapcsolatos adatbázisok fejlesztése időszerű. Egyik fő megállapítása, hogy az EU csatlakozás kárvallottjai a mezőgazdaságban az egyéni gazdaságok. Az állatállomány csökkenése döntő módon itt történt.

Csáki Cs. (2012) felteszi a kérdést, hogy merre tart a világ mezőgazdasága? Napjainkban jelentős kihívásokkal nézünk szembe, melyek a következők: a növekvő ármozgások, a globális élelmiszerellátás biztonsága, a növekvő éhezés, a tartós vidéki szegénység, a vidék-város jövedelemkülönbségek, és a klímaváltozás. A kihívásoknak való megfelelés fokozott nemzetközi együttműködést igényel. A világ növekvő népessége a mezőgazdasági termelés mintegy 70%-os bővítését igényli 2050-ig. A növénytermelés növekedése nagyobb, mint az állattenyésztésé.

A fekete-afrikai országokban az egy főre jutó termelés szintje 20 éve stagnál. Az éhezők száma 2010-ben a FAO szerint 925 millió. A nyitott piaci versenyben csak azok sikeresek, akik képesek termelési méreteik számottevő növelésére. A jövő mezőgazdasága elválaszthatatlanul összefügg a vidéki infrastruktúra és oktatás fejlődésével.

Törőné Dunay A. (2012) a Közös Agrárpolitika reformját elemzi. A csatlakozás óta eltelt időben jelentősen átforgalmazódott a KAP rendszere. A legújabb KAP reform új esélyt adhat a hazai agrárgazat felzárkózáshoz. A nagyméretű gazdaságok fő funkciója a versenyképes termelés és az élelmiszerrel való ellátás biztosítása.

III. 2. 1. 3. A földbirtok szabályozási változásainak elemzése

Válaszra vár egy stratégiai jelentőségű kérdés, hogy az EU-hoz történt csatlakozásunk milyen folyamatokat indít el a birtokviszonyok tekintetében. Hogyan változnak az üzemi méretek?

Kacz K. – Hegyi J. (2004) a Nyugat-dunántúli Régió földhasználatában bekövetkezett változásokról ír. A régióban a gazdálkodó szervezetek jelentősebb szereppel bírnak, mint az egyéni gazdálkodók, melyek létszáma jelentősen visszaesett. A Nyugat-dunántúli Régió három megyéből (Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala) és ezen belül 21 kistérségből áll. Az ország területének 12%-át foglalja el. A régió alkalmas jelentős mezőgazdasági tevékenységre a talaj minősége, fekvése a vízrajzi helyzet és a klimatikus tényezők alapján.

A régióban 227 100 fő folytat mezőgazdasági tevékenységet. Az aprófalvas településeken (Zalában) a lakosság háromtizede végez időnként mezőgazdasági munkát. A régióban az egyéni gazdaságok szerepe kisebb, viszont a gazdasági társaságok és szövetkezetek jelenléte dominánsabb. Az Európai Unióban az 1 hektár alatti földhasználókat nem tekintik gazdaságoknak, az ilyen kategóriában 29 073 gazdaság van. A Kis-alföld kedvező a növénytermesztésre, ezért az agrártermelés jónak tekinthető.

A specializált gazdaságokat nézve (növénytermesztő 51%, állattenyésztő 12,6%, vegyes termelésű 36,4%) a Régióban. A szántóföldi növénytermesztésben az 50 hektár fölötti csoportokban elenyésző az egyéni gazdaságok számaránya (0,64%), míg a földterület 92,3%-át a 300 hektár feletti növelték.

Romány P. (2005) a földhöz jutás fordulatait ismerteti, amelyek szerinte a következők:

- A jobbágyrendszer megszüntetését Kossuth Lajos hirdette ki. Királyi szentesítéssel 1 429 779 magyarországi család vált 10 254 100 hold föld tulajdonosává. Megszűnt a földesúri és egyházi dézsma és az ingyenes robot.
- A millenniumi évek parlamenti vitái új földügyi lépéseket sürgettek. Ez nem valósult meg, de kivándorolt 1,5-2 millió zsellér, volt jobbágy.
- A második honfoglalás Kál-Kápolnán vette kezdetét. Egy főnemes 38 000 holdat osztott ki.
- A két háború közti időszakban érdemi változás nem történt. Az 1920-as földbirtokreform csalódást okozott.
- 1945-ben véghez vittek egy agrárforradalmat.
- A kialakult földbirtokszerkezet szerves változása alig indult el, máris politikai kampány nehezedett a mezőgazdaságra. A negyvenes évek végétől 1960-ig „mozgott a föld”.

- A farmer jellegű mezőgazdálkodás kormánycélként jelent meg. Két állomás (vakvágány) mutatja a földkérdés megoldatlanságát és bonyolultságát. Ideje lenne elérni egy lehetséges összhangot a mezőgazdaság kapacitása, a termelési szerkezet a kínálat piaci egyensúlya és a termelők száma között.

Tenk A. (2005) Romány Pál munkásságát elemzi. Romány Pál miniszterként is érdeklődést mutatott az élelmiszergazdaság egésze iránt. A megjelent tanulmányok a parasztkérdéssel foglalkoznak. Romány kvalitásait jól jellemezte problémafelismerő képessége. Romány az agrárpolitika szerepéről, feladatairól ír. Utal a földdel, faluval kapcsolatban felhalmozódott indulatokról. Elmaradásunk csak növekedhet, ha nem figyelünk másokra.

Hamza E. – Miskó K. (2005) a földpiac sajátosságait elemzi. A földárak és a bérleti díjak folyamatosan emelkednek. Ennek ütemét és mértékét a szakemberek eltérően ítélik meg. Hazánk jó adottságai miatt az átlagot meghaladó földáremelkedés várható. Több uniós ország gyakorlatához hasonlóan a termőföldbérlet a földhasználó szakmai hozzáértéséhez kötnék. A tervezett kormányintézkedések (állattartó telepek földellátása, bérlok elővásárlási joga) várhatóan élenkítően hat majd a földforgalomra.

Kapronczai I. (2006) a földtulajdon, földhasználat vizsgálatának tanulságait elemzi. Szerinte a földtulajdon, földár vizsgálatok megállapítható, hogy hazánkban lanya a földpiac. Földet főleg kieső területen kínálnak és eladók még, akik megszorultak. A növekedés fő forrását a 2 EUME alatti méretkategóriába tartozó gazdaságok adják. Főleg a közepes méretű gazdaságok vásárolnak. A magyar földbérleti arányok meghaladják az EU 15-ök átlagát. A közepes méretű gazdaságok növekedése dinamikusabb, mint a nagyüzemeké.

Indokolt a minimális bérleti idő bevezetése. A földbérleti díjak ma már a föld árának közel 6%-át teszik ki. Célszerű lenne a birtokkoncentrációt elősegítő földtörvényt kidolgozni. A birtokok aprózódásának megakadályozása érdekében indokolt lenne az örökösödési jogszabály módosítása. Új földtörvény kodifikálása csak átfogó birtokpolitikai koncepció kidolgozása után célszerű.

Magyarországon a mezőgazdasági terület az összes földterület 63%-át teszi ki (EU 25-ök, 43%), így a mezőgazdaság szerepe jelentős. Vigyáznunk kell, hogy természeti adottságokon alapuló komparatív előnye megmaradjon. A földdel kapcsolatos vizsgálatoknál a kérdéseket a következő témakörökhöz célszerű csoportosítani: földforgalom, földár, haszonbérlet, bérleti díjak, tagosítás, részarány-tulajdon, birtokpolitika, földtörvény.

Magda S. – Gergely S. (2006) a magyarországi termőföld hasznosítás átalakítási lehetőségeit elemzi. Úgy látják, hogy a termőföldhasználatban paradigmaváltás előtt állunk. A változások kedvezőtlenek: az állattenyésztés jelentős visszaesése, a növénytermelés elmaradt alkalmazkodása, a zöldség-gyümölcs termelés visszaesése, a mezőgazdasági termékek olajban kifejezett cserearány romlása. A változások a termőföldhasználat átalakítását igénylik, mely csak egy okosan kimunkált nemzeti stratégia részeként lehet eredményes. A gazdasági és mezőgazdasági stratégiának fontos

eleme lehet az energetikai alapanyag-termelés és -hasznosítás. Az állatállomány-csökkenés az utóbbi időben drámai mértékű volt. Ez hatást kellett volna, gyakoroljon a termőföld használatra. Csökkennie kellett volna a szálas- és tömegtakarmány termőterületeknek, valamint az abrak termőterületeknek.

Marselek S. et al. (2007) a földbérleti díj és a földár alakulását elemzik. A Gyöngyösi Kistérségben végzett felmérés szerint élenkült a kistérség földpiaca. Egyszerre van jelen a földtől való mindenáron szabadulás és a vétel szándéka. A vizsgált időszakban adtak el termőföldet hektáronként 80 ezer forintért és 4,5 millió forintért is. A föld birtoklása jó üzlet is lehet, esetenként extraprofit is elérhető. Hazánkban a földingatlan és a munkaerő alulértékelt, a változások várhatóak.

A termőföld eltér más termelőeszközöktől, és főbb jellemzői a következők: a föld a mezőgazdasági termelés természeti tényezője, munkahelye, termelési eszközként pedig munkaeszköze és munkatárgya, a föld a mezőgazdasági tulajdonviszonyok, birtokviszonyok és a falusi emberek életének alapja, a föld nem emberi munka eredménye, a föld a mezőgazdasági termelés folyton megújuló erőforrása, és korlátozott erőforrás.

A földszerzés a vagyoni társadalmi réteg kiemelt célja. A fenntartható agrárgazdaság és a vidékfejlesztés az ország jövője szempontjából kiemelt jelentőséggel bír. A földárakat növelte a 2003-ban megkezdett termőföldért életjáradékot program. Erre azok a természetes személyek voltak jogosultak, akik betöltötték a 60. életévüket és a termőföld tulajdonjogát a Magyar Államra kívánták ruházni. Ez volt a legkedvezőbb értékesítési forma az idős, kiszolgáltatott földtulajdonosoknak.

Szűcs T. (2007) a földreformokat elemzi. Szerinte a periférián elhelyezkedő országok földreformjainak mozgatórugója a politikában keresendő. A kisebb reformok mögött is megtalálható a politikai akarat. A szegénység megszüntetésére tett kísérletek fontosak, de a földreformok mellékhatásai gyakran a vidéket sújtották. A reformok a túlnépesedett államokban gyakoriak. Itt jellemző a tőkehiányból eredő alacsony technológiai színvonalú mezőgazdasági termelés. A földreform intézményi innovációként is felfogható. A cél az uralkodó szabályok változtatásával feloldani a gazdasági és társadalmi ellentmondásokat. A földreform feladata: a hatékonyság megteremtése, az egyenlőség biztosítása a kis- és nagybirtokok között, a szegénység mérséklése, a faji feszültségek eliminálása, a környezetvédelmi nyomásnak való megfelelés.

A földreform károkat is okozhat. A nagybirtokok felszámolása után létrehozott kisüzemek gyakran nem képesek fenntartani önmagukat. A szövetkezeti alapon működő gazdaságokat egyéni gazdaságokká alakították át, ami visszarendeződésnek tekinthető. Hazánkban, a földügyekben folyamatos a mozgás és a jogszabályalkotás. A résztvevők között hiányos a kölcsönös egyetértés és túl nagy szerepet kapnak a politikusok. A földkérdés az agrárpolitika egyik megoldatlan kérdése. A reform megszünteti a nagybirtokrendszert, de a falu polgári fejlődését nem segíti elő.

A szerző úgy gondolja, hogy hazánkban is szét kellene választani a tulajdonlást a föld, mint erőforrás használati jogától. A tulajdonviszonyok kialakult struktúrájához nem szabadna politikai eszközökkel hozzányúlni. A 20. századi paraszti felfogás a 21. században már nem alkalmazható. A kisebb gazdaságok nem rendelkeznek akkora földterülettel, amely lehetővé teszi, hogy közigazdaságilag rentábilisak legyenek.

Kapronczai I. (2010) a földbirtok politika választ igénylő kérdéseit teszi fel. A kérdések széles területet ölelnek fel és kapcsolódnak más területekhez is. Ilyen pl. a földvédelem, a környezetvédelem, az adózás témakörei. A birtokviszonyok rendezése növeli a földárat, növelik a termőföld iránti keresletet. Ez azt jelenti, hogy élénkül az egész földpiac. A pozitív hatások segítik a termőfölddel kapcsolatos spekulációk visszaszorítását.

A magyar agrárgazdaságnak rendelkeznie kell egy világos stratégiával. Ehhez szükséges a stabil birtokpolitika. A fontos birtokpolitikai kérdések a következők: a földtulajdon, a földbérlet, a földpiac, a föld öröklésének szabályai, és az állami szerepvállalás.

A magánszemélyek által használt földek közel felét a saját tulajdon adja. A társas gazdaságok estében mintegy 60%-kal a haszonbérlet meghatározó. A földszerzésben kívánatosabb a hazai termelők aktivitása. Az EU fejlettebb tagállamai megelőznek minket, lemaradásunk oka a bizonytalan birtokpolitika és a tőkehiány. A földbirtok politika komplex megközelítést tesz szükségessé. Át kellene gondolni a hatályos örökösödési szabályozást is. A föld szétaprózódása nem kívánatos.

Tanka E. (2010) kitörési esélyt mutat a magyar birtokpolitika szakutcájából. Szerinte földviszonyainkat 20 éve neoliborális birtokpolitika uralja. Ez a politika maga alá gyúrte a föld társadalmi közösséget fenntartó és újratermelő közfunkcióit. Napjainkban a föld és a víz birtoklása a túlélés feltétele. Ezért létkérdés a közérdekű földpolitika. Értékalapú, a közjót és a fenntarthatóságot szolgáló birtokpolitikára van szükség.

Az agrár- és földstratégia csak szakmai párbeszéd során bontakozhat ki. Ennél ki kell zárni a közcélokkal ellentétes spekulációt, a földhasználatnál a helyi közösségek tagjainak kell az elsőbbséget biztosítani. A földhasználatban az állam nem tulajdonosi, hanem közhatalmi szerepet tölt be. A termőföldkészlet megőrzése és élelmiszertermelő képességének fenntartása a jövő létfeltétele.

Orlovits Zs. (2010) a földbirtok politika intézményeinek lehetséges változásait elemzi. Az üzemszabályozás hazai bevezetése során a termőföld-tulajdonlás helyett a használatra helyezné a hangsúlyt. Az egyes földpiaci jogintézmények közötti koherencia fenntartása igényli, hogy a termőföld-tulajdonszerzéssel egy időben más kérdések is napirendre kerüljenek. Például az üzemszabályozás, a haszonbérlet, a termőföldöröklés, az osztatlan közös tulajdon. Ezek segíthetnék elő a spekuláció visszaszorulását.

Kapronczai I. (2011) a földbirtok politika lehetséges irányait foglalja össze. A „Gazdálkodás” 2010. évi 2. számában vitacikk jelent meg a választ igénylő kérdésekről. A vita célja válaszok generálása, a politika számára javaslatok megfogalmazása. Fontos birtokpolitikai kérdésekkel kapcsolatban lehetett véleményt nyilvánítani, amelyek a földtulajdon, a földhasználat, a földbérlet, a földpiac, a mezőgazdasági üzemszabályozás, a tagosítás, a föld öröklése, a külföldiek földhöz jutása, és az állam szerepvállalása és ennek eszközrendszere.

A mai gondok szerinte a rendszerváltáshoz vezetnek vissza. Elmaradt a parasztság, a valamikori földtulajdonosok rehabilitációja és a földtulajdon reprivatizációja. A vitában való részvételhez az alapfogalmak tisztázása és ismerete szükséges.

A birtokpolitikával kapcsolatban két felfogást említhetünk. A liberális földfelfogás szerint a föld olyan termelési eszköz, mellyel profitot lehet termelni. A másik nézet a földet nemzeti kincsnek, az élet megtestesítőjének tekinti. Néhány gondolatot tesz közzé a földről: a magyar földet a spekulánsoktól kell féltetni, hazánk úgy érkezett el a földmoratórium végéhez, hogy nem jött létre korszerű üzemi struktúra, a földszerzésben kívánatosabb a hazai termelők aktivitása, a birtokpolitikai jogi mozgástér rendkívül korlátozott. Azt a következtetést vonja le, hogy a Közösségi Agrárpolitikai egyben közösségi birtokpolitika is. Szerinte az üzemszabályozás bevezetésével egyes birtokpolitikai célok érvényesíthetők, és hozzá kell nyúlni a hatályos örökösödési szabályokhoz is. Problémákat okoz a részarány tulajdon, a hazai mezőgazdaság versenyképességének gátja a bérleti rendszer magas aránya. Az új földvédelmi stratégiának meg kell tiltania a termőföld, művelésből való végleges kivonását.

Marselek S. – Takácsné György K. (2011) a vidék fejlesztésének stratégiáját elemzi. Hazánk csak a vidékgazdaság megfelelő működtetésével lehet eredményes. A vidéki térségek a társadalomban betöltött funkcióikat (gazdasági, ökológiai, szociális) maradéktalanul el kell lássák. Az elhibázott gazdaságpolitika miatt a vidék mélyválságban van. Egyszerre van munkanélküliség és munkaerőhiány. A negatív folyamatok miatt a kistelepülések és kistérségek helyzete szinte kilátástalanná vált. A vidék népességmegtartó ereje drasztikusan csökkent.

Az élelmiszeripar és a kereskedelem sok helyen multinacionális tőkeérdekeltségek kezébe került. Ez azért nem kívánatos, mert a társadalom fejlődése alapvetően a lokális szinteken dől el.

Az intelligens fejlődés irányelveit be kell tartanunk. Meg kell teremteni a környezetbarát és versenyképes gazdaságot, a tudás és innováció alapú fejlődést. Ez a mezőgazdaság és a vidék együttes fejlődését jelenti. Az együttműködések kulcstényezője a bizalom. Kidolgozásra került a Nemzeti Vidékstratégia, melynek fő irányai a következők: a vidéki munkahelyek megőrzése, számuk növelése, a vidéki népesség megtartása, az agrár- és élelmiszergazdaság versenyképességének növelése. Ezek mellett fontos az élelmiszer és az élelmiszerellátás biztonságának szavatolása, a vízbázisok megőrzése, a helyi erőforrásokra és rendszerekre is támaszkodó energiaellátás, a vidéki életminőség javítása, és a város és vidéke szoros kapcsolatának megteremtése.

A tervzet hét stratégiai területre hívja fel a figyelmet. Ezek a következők: a fenntartható táj- és természeti erőforrás-gazdálkodás, a vidéki környezetminőség, a föld- és birtokpolitika, a fenntartható agrárszerkezet és termeléspolitika, az élelmiszerbiztonság, élelmiszerpiac, a helyi gazdaságfejlesztés, továbbá a vidéki települések, helyi közösségek.

A tervzet térségi komplex vidékfejlesztési programokat is megfogalmaz. A cikk néhány fontos stratégiai területet részletesen kifejti a foglalkoztatás, a fenntartható gazdálkodás, továbbá a föld- és birtokpolitika területein.

Megállapításuk szerint fontos, hogy a föld nemzeti hatáskörben maradjon. A középpontba a családi/egyéni társulások állíthatók, de lehet utalni a szövetkezetépítésre is. A földhasználat az agrártermelés eredményességét alapvetően határozza meg. A földhasználat a környezeti adottságokhoz és a korlátokhoz a lehető legjobban kell alkalmazkodjon.

Kapronczai I. (2011) a magyar agrárgazdaságot elemzi. Nagy vita folyik, hogy egyes mezőgazdasági tevékenységeknél mekkora az az ágazati méret, amely a szerény megélhetést biztosítja. A számítások szerint a szántóföldi gabonatermelésben 70-100 hektár, a zöldségfajoknál 7-11 hektár, gyümölcsültetvényeknél 15-20 hektár szükséges a megélhetéshez. Tejelő tehénből a megélhetéshez 30-35 egyed és hozzá kapcsolódó 30-35 hektár takarmánytermő terület, vágó sertésből 800-900 egyed évi kibocsátás és a hozzá kapcsolódó 90-100 hektár szántó szükséges. A változások arra utalnak, az elkövetkező években keresleti piac lesz.

A világ agrártermelésének csak kis hányadát adja Magyarország, így piac és árfolyásoló szerepe minimális. Az élelmiszeripar részaránya visszaesett, 2010-re a nemzetgazdasági GDP-ből a 2002. évinek kevesebb, mint kétharmadára. Ez a csökkenés a hazai élelmiszeripar kritikus helyzetére utal. A magyar agrárgazdaság üzemszerkezetét a sokszínűség jellemezte. 2010-ben több mint másfél millió háztartás volt kapcsolatban a termeléssel. Ebből 200 000 gazdaság a mezőgazdaságból biztosítja megélhetését. Az élelmiszeripar stratégiai jelentősége csökkent, de a változások az élelmiszeripart egyre inkább stratégiai jelentőségűvé teszik.

III. 2. 2. Élelmiszeripari tanulmányok

III. 2. 2. 1. Az élelmiszeripar helyzete és lehetőségei Magyarországon

Hajdu I-né–Lakner Z. (2004) a magyar élelmiszeripari vállalkozásokat elemzi. Az élelmiszeripari vállalkozások új, modernizációs kihívásokkal szembesülnek. Az olcsóbb értékesítési árak ma már nem segítenek, új innovációs tevékenységre van szükség. A differenciáló stratégia jelentős korlátja a tőkehiány, a vállalkozások az ismeret és kereslethiányt kevésbé érzékelik meghatározónak. Gondot jelent az éleződő importverseny és a kereskedelmi vállalatok erőfölénye. A szerzők kérdőívek kitöltésével arra kerestek választ, hogy az élelmiszeriparban és kapcsolódó területeken dolgozók hogyan ítélik meg a vállalatok potenciális fejlesztési lehetőségeit. Az innovációs tevékenységet több tényező gátolja, például a fogyasztók alacsony igény szintje, a gyorsan változó belföldi piac, az alacsony vásárlóerő, a tőkehiány stb. A válaszadók alapvetőnek tekintették a média szerepét az imázs kialakításában.

Lajos A. (2004) az élelmiszerfogyasztásra ható főbb tényezőket elemzi. A lakosság számának alakulása az élelmiszerfogyasztás mértékét, a korösszetételt, az átlagéletkort, a nemek aránya stb. pedig az élelmiszerfogyasztás összetételét befolyásolja. A jövedelmek szabják meg a lakosság kiadásának összetételét, ez alapján alakul ki egy bizonyos fogyasztási szerkezet. A szokások befolyásolják a fogyasztást, szerepük tartós. A jövedelem növekedésével csökken az élelmiszerfogyasztás, bár ma is meghatározó.

Szentirmay A.–Gergely I. (2005) az élelmiszergazdasági termékpályákat elemzik. A vertikális integrációk más-más fejlődési stádiumig jutnak el az élelmiszergazdaság különböző szektoraiban. Az élelmiszeripari nagyvállalatok a vertikális integrációk fő képviselői, az egyes termékpályák szinte teljes egészét lefedik. A vertikális koordináció és az integrált rendszerek fejlődése meghatározó lehet az élelmiszergazdaság jövője szempontjából.

A tanulmány szerint az integráció célja a minőség, a teljesítmény és a hatékonyság növelése, a piaci versenyben való helytállás. Az egyes termékpályák vertikális integrációja egységes rendszerként fogható fel. A termékpálya különböző elemei egy gazdasági egységen belül találhatóak, a folyamatokat egy szervezeti központ szabályozza, számos koordinációs eszközt alkalmaznak és a tevékenységek és a piaci magatartás szabályozása és ellenőrzése lehetséges. A résztvevők profit maximalizálásra törekedhetnek. A termelés programozható. A költséghatékonyság megvalósítható. A vertikális integrációk multinacionális vállalati szervezetekként globális piacon tevékenykednek.

Tátrai A. (2005) a logisztikai szolgáltatásokat elemzi. A logisztikai szolgáltatók gyakran szállítómányozó vállalatok, akik tevékenységüket kibővítették. Nálunk még gyenge a két szektor közötti kapcsolat. A termelésen kívüli folyamatok végzése tesz lehetővé költségmegtakarítást (pl. csomagolás, fuvarozás, félkész-termékek beszerzése).

Hodina P.–Lámfalusi I. (2005) a külföldi tőke szerepét elemzik. A kilencvenes évtized elején a külföldi tőkebefektetők szívesen fektettek be az élelmiszeriparba. A 2000-es évet követően a bővülő élelmiszeripari termékkibocsátás a belföldi tőkével működő vállalkozásokhoz kapcsolható. Az élelmiszeripari exportbővülés pedig jobbra a külföldi tőkével működő vállalkozásokhoz kapcsolódik. 2002-ben a 12%-ot képviselő külföldi tőkével működő vállalati csoport az ágazat összes exportjának 63%-át adta. Az élelmiszeriparban 1993 és 2003 között az élők munkáinak termelékenysége közel 40%-kal javult. A magyar élelmiszeriparba befektetett külföldi tőke gyorsan megtérült, jelentős tőkekivonás történt.

Magyarországon, bizonyos területeken jól kiszámítható belföldi piac volt. Ilyen volt, pl. a dohány, sör, üdítőital gyártás, valamint a kávé, tea termékeket előállító vállalkozások tevékenysége. 1993 után a hús-, a baromfi- és a malomiparba érkezett külföldi tőke. A hatékonyság gyorsan javult. Az 1993. évi 21 milliárd forintos üzemi tevékenység eredménye 2002 végén már több mint 120 milliárd volt. A külföldi tőke hatására javult a technológia színvonala, nagyobb tömegű lett a jövedelemtermelés.

Duleba Sz. (2005) a termékfeldolgozottság logisztikai költségekre gyakorolt hatását vizsgálta. Szerinte van összefüggés a termékek külső szállítási és a raktározási költségek között. Ez valószínűleg a logisztikai költségek termékfeldolgozottságtól való függésének hatása. A csoportosíthatóság, az egyes csoportba kerülés, az összetartozás kevésbé igazolható. Amennyiben egy adott vállalat logisztikai folyamatainak kiszervezését tervezi, figyelembe veendő a hasonló feldolgozottságú termékek együttes kiszervezésének lehetősége.

Uzonyi Gy-né (2006) a globális élelmiszerellátás jogközei eszközeit tárgyalja. Az élelmiszer-szabályozás vonatkozhat kockázatcsökkentésre vagy a termékminőség javítására. Az állati és növényi

betegségek szabályozása nemzetközileg elfogadott. Az állatbetegségek felszámolásának nagyok a költségei. A fertőzést a globalizáció segítheti. Az élelmiszerbiztonsági előírások nagy figyelmet szentelnek a folyamatszabályozásra (pl. HACCP). A mezőgazdasági termékek és élelmiszerek szabályozásában a kormányoknak fontos szerepük lehet, az egyik ilyen szerep a konszenzus keresése. A mezőgazdasági tárgyaló csoport figyel az élelmiszerbiztonságra, a jelölésre és az állatjólétre. A kereskedelmi és környezeti tárgyaló csoport a kereskedelmi intézkedéseket vizsgálja. A megállapodások eredménye lehet az élelmiszerszabályozások jobb áttekinthetősége.

Seres A. – Stauder M. (2007) a kereskedelem koncentrációjának következményeit vizsgálja. A német cégek nemzetközi tevékenysége és a koncentráció általános. A társulásokhoz csatlakozva lehet eredmény. Két stratégiát említenek: a kooperációt és specializációt. A termelők a kereskedelem koncentrációjához alkalmazkodnak, vizsgálják, hogy mit tudnak nagy mennyiségben szállítani, illetve kis mennyiség esetén rés piacot kell találniuk. Új fogyasztási trendek alakulnak ki, mint a fogyasztás individualizálása, a kényelemhez való kötődés, a hibrid fogyasztói magatartás, a fogyasztó extrém árérzékenysége, valamint a takarékoság és észszerűség.

Lakner et al. (2007) versenyképes élelmiszergazdaságról és élhető vidékről beszélnek. Egyre inkább a termékek ára és minősége a meghatározó. A fejlesztéspolitikában négy tézisre hivatkoznak, Az egyik a magyar agro-ökológiai adottságokat figyelembe vevő, a precíziós mezőgazdaság eszközeit alkalmazó munkamegosztás. A vidéki népesség megtartásában fenn kell tartani a kis- és közepes élelmiszerüzemeket, a szövetkezetek szerepe nőhet. Nyilvánvalóan a nagyméretű kiskereskedelmi rendszerek hatnak a beszállítókra. Az egyensúlytalanságra oda kell figyelni. Végül a magyar mezőgazdaság versenyképessége alapvetően belföldön dől el. Vissza kell adni a hazai fogyasztó bizalmát. Ennek érdekében észszerűsíteni kell a végrehajtáshoz szükséges a jogszabályi háttérrel, élelmiszer és takarmányellenőrzés szükséges. Az élelmiszerellenőrzésnél szükséges egy prioritási sorrend, és az import élelmiszerek ellenőrzése elkerülhetetlen.

Nagy F. (2007) az élelmiszergazdaság zavarairól ír. Az EU csatlakozás nem zökkenőmentes, az egységes belső piacon egyes termelők hátrányba kerülhetnek. A mezőgazdaság prioritásait figyelembe vevő, egységes agrárpolitika kell. Gondot jelent, hogy nem javul a termelés jövedelmezősége, nem hatékony a tőkebefektetés, a támogatások nem segítenek Az alapanyag termelés és a feldolgozóipar összhangját meg kell teremteni. Fel kell számolni a tudásdeficitet, továbbá fontos, hogy az állatállomány prioritás legyen.

Éder T. (2008) a klímaváltozást és a bioenergia felhasználást elemzi. Szerinte a változások jelentős kihívásokat jelentenek az élelmiszer-termékpálya egésze számára. A piaci és állami szereplők feladatai kibővültek, koordinált és szakmailag megfelelő lépéseket kell tenni a fejlődéshez. Az élelmiszer-előállítás többszereplős folyamat, csak az erős bizalmi kapcsolatok megléte esetén lehet megfelelő. Az élelmiszer-előállító véleménye a megbízhatóságról nem elégséges. Megbízható garancia és audit rendszert kell kiépíteni, hogy a garancijegy használható legyen. Olyan rendszerek szükségesek, amelyek a farmtól az asztalig nyomon követik a termék útját. A vizsgálathoz megfelelő szakmai és műszaki háttér kell. A piaci szereplők bevonása is szükséges.

Nagy Zs. (2009) az élelmiszergazdaság külkereskedelmi teljesítményét elemzi az EU 15 piacain a csatlakozás után. A cserearány index a 2006–2008 közötti években kedvezően alakult. Növekvő komparatív előny figyelhető meg a gabona és gabonakészítmények esetében, míg több termék-csoportnál (élő állat, hús- és húskészítmények, tejtermék, tojás, gyümölcs-zöldségfélék) esetében csökkenő komparatív előnyről beszélhetünk.

Sok szerző kutatta Magyarországon az egyes élelmiszergazdasági szakágazatok versenyképességét. A hatások négy csoportra bonthatók: termelési, fogyasztási, külkereskedelmi és költségvetési hatásokra. A csatlakozás után komparatív előny növekedés mutatkozott a gabona és gabonakészítmények esetében. Ez érthető, hiszen a magyar agrárágazatban 2004 után kialakult agrártámogatási rendszer a növénytermelésnek kedvez. Az állati termékeknél csökkenő a komparatív előny.

Wagner H. (2010) a válság hatását elemzi a magyar élelmiszergazdasági külkereskedelemben. Magyarország az árrobbanás nyertesei közé sorolható. A gabona és olajos növények exportja ugrásszerűen emelkedett. A húspiacon viszont hazánk inkább a vesztesek körébe került. Ezen a területen nemzetközi versenyképességünk romlott. Nagy vetélytársaink Németország, Hollandia és Lengyelország. A mezőgazdasági nyersanyagokban bekövetkezett árrobbanás okozta a FAO élelmiszerár index meredek emelkedését. A feldolgozott termékek árindexe kevésbé nőtt.

Tunyoginé Neckay V. (2010) az élelmiszerek fogyasztói árait és a kiskereskedelmi árversenyt elemzi. Az élelmiszerek fogyasztói árindexe évek óta az inflációt meghaladó ütemben nő az élelmiszer-kiskereskedelmi egységek fokozódó versenye ellenére. A verseny fő eszköze az ár. Akciókkal és árcsökkentéssel lehet alacsonyabb árat alkalmazni. A fogyasztói árak növekedése részben makrogazdasági hatásokkal, részben az élelmiszerláncban lévő erőviszonyokkal, illetve piaci mechanizmusokkal magyarázható. Az alacsony árak a választék csökkenését és a minőség romlását eredményezhetik. Az üzletcsoportokban nincsenek jelentős árváltozások, csak finom arányeltolódások.

Popp J. – Juhász A. (2011) az élelmiszerlánc szereplői közötti kapcsolatokat elemzik. Az éves növekedést csak a piac újra osztásával tudják a szereplők elérni. Ez a kiskereskedők között kíméletlen versenyt eredményezhet. A verseny a szereplők szelekcióját is kialakíthatja, át kell gondolni ennek hatásait. Elemezni kell az ellátási lánc szereplői között felhalmozódott feszültségek okait. A kereskedelemben a növekvő koncentráció általános, ami a gyakorlatban a multinacionális kereskedelmi láncok gyors terjeszkedését jelenti.

Kasza Gy. et al. (2011) a hazai eredetű élelmiszerek részesedését vizsgálják a hazai kiskereskedelemben. 2005 óta a kormányzat kiemelten foglalkozik a hazai élelmiszerek kiskereskedelemben betöltött arányának növelési lehetőségeivel. Kényszerítő jogszabályi eszközöket az EU-ban erre vonatkozóan nem lehet alkalmazni. A magyar termékekhez lojális fogyasztói réteg növelése az élelmiszerlánc szereplőinek fontos feladata. A stabil hazai értékesítési bázis nagyobb vállalatoknál is jelentős, de a kisebb vállalatoknál létszükséglet. A lojális fogyasztói magatartás tágabb érdekeket is szolgál. Ilyen

a munkahelyteremtés, a vidékfejlesztés, az interszektorális hatások. A magyar élelmiszerek védelmét és népszerűsítését jelentős számú civil szervezet is felvállalja. Fontos marketing-kommunikációs elem a magyar termékek terjesztése és kiemelt kezelése.

Tóth O.–Garay R. (2012) szerint az élelmiszergazdaság kiemelt kezelése több szempontból is indokolt. A vita során három irányelv került meghatározásra. Egyrészt az élelmiszergazdaság szerepe növelhető lenne, ha magasabb hozzáadott értéket képviselő kézimunka-igényes termékeket állítana elő és ezeket exportálná. Az agrobiznisz 12-13%-os gazdasági teljesítménye a húzóágazat minősítéshez nem elegendő. A sikerágazat státusz viszont reálisan elérhető. Másrészt a vidéki foglalkoztatás növelése időszerű. Ennek lehetőségei a következők: a helyi termelés támogatása, az- élők munká-igényes ágazatok preferálása, továbbá az- önkormányzati szervezet tevékenységének bővítése. Harmadik irányelvként azt emelik ki, hogy a rendszerváltás elaprózott birtokstruktúrát eredményezett, ami nem versenyképes. A feldolgozó élelmiszeripart a feltételek változásai nehéz helyzetbe hozták. Véleményük szerint a termelők szervezettségét meg kell valósítani.

Juhász A.–Wagner H. (2012) a magyar agrárkivitel elemzik. Az élelmiszergazdaság exportja az utóbbi évtizedben dinamikusan növekedett. Az exportbővülést a piaci nagyság növekedése hozta. A magyar agrárkivitel Olaszország és Szlovákia esetében sikeres volt. Lengyelország és Oroszország esetében a lehetőségektől elmaradó exportnövekedés volt. A konstans piaci részesedés elemzése (CMS) szerint a piaci nagyság hatása minden piacon pozitív volt, azaz bővülő piacokról beszélhetünk. Az export versenyképesség azonban a piacok több mint felénél csökkent. A magyar kivitel kevésbé tudott alkalmazkodni a célpiacok keresletének változásához.

III. 2. 3. Vidékfejlesztési tanulmányok

III. 2. 3. 1. Az agrár- és vidékfejlesztés lehetőségei

Az agrár- és vidékfejlesztés témaköre a 2004–2012-ig terjedő időszakban számos írás megszületését ihlette, így 18 cikk foglalkozott a témával. A 9 év alatt jelentős fejlődést figyelhettünk meg, és a Gazdálkodás neves írói szinte mind hozzászóltak a témához. A vidékfejlesztés sokirányú célok megvalósítására törekszik. A következő kérdések helyezhetők előtérbe:

- Hogyan lehet a mezőgazdaság átállítását megoldani?
- Hogyan lehet a biodiverzitást megőrizni?
- Mi jellemzi az unió teljesítményét a vidékfejlesztési politika során?
- Hogyan lehet a vidéki munkahelyeket megőrizni, sőt növelni?

Kölcsei (2004) kifejti, hogy az AGENDA 2000 egyértelműen kijelölte a vidékfejlesztés (1257/1999. Tanácsi Rendelet) útját és bevezette a KAP egyes és kettős pillérének fogalmát. Ki kell dolgozni a Közös Agrárpolitikát, amely magába foglalja a környezetvédelmi és élelmezési területet, valamint a regionális szempontokat, melyek révén visszaadható a gazdák tekintélye és társadalmi megbecsültsége. Az agrártársadalom nem spórolhatja meg a társadalom többi részével folytatott párbeszédet saját jövője érdekében. A KAP fő céljai között szerepel a mezőgazdaság modernizációja.

Az agrár- és vidékfejlesztés lehetőségei 2004-ig csak részben kerültek kihasználásra. A feladat az EU csatlakozás után az új fejlődési pályára állítás lenne, de ehhez hatalmas fejlesztési forrásigények mozgósítására van szükség. *Buday-Sántha (2004)* szerint sokrétű alkalmazkodás szükséges. Egyidejűleg kell alkalmazkodni a globalizálódó világ gazdaság követelményrendszeréhez, az Európai Unió szabályrendszeréhez és a hazai társadalmi-gazdasági helyzethez, lehetőségekhez, adottságokhoz. Fontos a hazai üzemek versenyképességének javítása és a változó feltételekhez való rugalmas alkalmazkodás.

Kiss (2004) kifejti, hogy a 2003 évi agrárreform értelmében tovább nő a vidékfejlesztés jelentősége, hiszen évente 1,2 milliárd euróval emelkednek, ugyanis a vidékfejlesztési kiadások és kiszélesedik a vidékfejlesztési támogatások köre. Az új intézkedések 2005-től lépnek hatályba. Figyelembe kell venni a reform azon irányát, hogy megnő a támogatások nyújtásakor a nemzeti hatáskör.

Veress et al. (2004) a magyar mezőgazdasági politika és vidékfejlesztés jövőképeiről ír. Az agrártermelés segít a lakosság eltartásában, így EU tagként a mezőgazdaságtól több feladat várható, így az egészséges élelmiszerek termelése, vagy a föld és környezet megóvása.

Tenk (2005) a fenntartható vidékfejlesztést vizsgálja. A fenntartható vidék olyan élhető vidék, amelyben fenntartható mezőgazdasági termelés folyik. Ehhez szükséges a falu iránt elkötelezett alkotó értelmiség. A vidék csak a tudás útján terelhető a tartósan, folyamatosan fejlődő pályára.

Szabó G. (2005) értékeli Fehér Alajos könyvét (Vidékgazdaság és mezőgazdaság), melynek fő témakörei a következők: regionális gazdaság-vidékgazdaság, a vidékgazdaság erőforrásai, a vidékgazdaság struktúráját, külső kapcsolatait, versenyképességét befolyásoló hazai térfolyamatok. A Vidékfejlesztés és mezőgazdaság című fejezetében a szerző 3 célt tűzött maga elé: a vidékfejlesztés fogalmának, valamint az uniós agrár- és vidékfejlesztési politika összefüggéseinek tisztázását, három ország példáján (Anglia, Finnország és Írország) keresztül a mezőgazdaság szerepének ismertetését és a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés hazai programjainak és azok várható hatásainak bemutatását.

Forgács (2006) a jó agrárstratégiát kutatja. Az üzemi szerkezetet vizsgálva 90-100 ezer gazdaság helytállásán, versenyképességén múlik az ágazat jövője. A gazdálkodók jó része a szociális hálóra szorul. A mezőgazdaság a vidéki gazdaság erős pillére, de nem vállalhatja át a vidékfejlesztés teljes feladatkörét. Komoly gond a vertikális láncban egymásra utalt szereplők erős bizalmatlansága.

Weisz–Kovács (2007) az Agrár- és vidékfejlesztési programok hazai eredményeiről ír. A SAPARD, az AVOP és az NVT forrásai a magyar agrárium és a vidéki gazdaság szerkezet-átalakításának megkezdését szolgálták. A támogatási kérelmek forrásigénye esetenként jelentősen meghaladta az előirányzott pénzügyi keretet. Előtérbe kerülnek olyan funkciók, amelyek az okszerű gazdálkodást, a tájkép-megőrzést és az alternatív erőforrások felhasználását célozzák meg.

Csete (2008) cikkében az alkalmazkodást helyezi előtérbe. A globális kihívások sokrétűek, nevezetesen a klímaváltozás, a fenntarthatóság és a globalizáció kihívásai. Sürgős feladat és újszerű a három kihívás egymás pozitív–negatív hatásait erősítő vagy gyengítő összefüggéseinek és kölcsönhatásainak feltárása.

Nagy (2009) szerint az állami gazdaságokat jelentős termelés és jó színvonal jellemezte. A szántóterület mintegy 20%-át művelő, 120 állami gazdaság fő szerepet játszott a korszerű termelési rendszerek bevezetésében. A vidék szemmel láthatóan gazdagodott.

Buday-Sántha (2009) az új agrárstratégia alapjairól beszél. Szerinte az agrártermelés helyzetének romló tendenciája követeli egy egységes agrár- és vidékstratégia kialakítását. A mezőgazdasági termelés stagnál két évtizede és jelentős ágazatok veszítenek a súlyukból. Az agrárágazat és a vidék sorsa iránt nagyobb felelősségre, alázatra és együttműködésre lenne szükség. A helyzet csak az arra alkalmas gazdaságok támogatásának növelésével és a termelői érdekeltségű feldolgozás és forgalmazás fejlesztésével javítható.

Kovács (2010) utal a mezőgazdasági szektor nemzetgazdasági jelentőségére. A nemzetgazdaságban minden hetedik munkahely közvetlenül vagy közvetve ma is a mezőgazdasághoz kötődik. Levonható a következtetés, hogy olyan jelentős gazdasági komplexumról van szó, amelynek hatékonysága, versenyképessége, fejlesztése jelentősen meghatározza az egész nemzetgazdaság helyzetét. Az agrobiznisz alkotóelemeit röviden megnézve a TEÁOR önálló nemzetgazdasági ágként tartja nyilván a mezőgazdaságot, erdőgazdálkodást, halászatot. Ide tartoznak a növénytermesztési, állattenyésztési, erdőgazdálkodási, halászati és vadgazdálkodási tevékenységek és a kapcsolódó szolgáltatások. A feldolgozóipar nemzetgazdasági ágon belül elkülönülnek az élelmiszergyártás (takarmány, ital, dohánytermékek) ágazatai, vagyis amit élelmiszeriparként ismerünk.

Buday-Sántha (2010) a vidék helyzetét elemzi. Kicsi a vidék gazdasági bázisa, a vidéki ipar visszafejlődött. A földbérleti rendszerrel a vidéki jövedelem jó része kivonásra került. Munkahely és jövedelemhiány jellemző. Felteszi a kérdés: milyen vidéket akarunk? Válaszai: biztos legyen a gazdasági bázis, legyen helyi elkötelezett értelmiség, jellemző legyen a nyugalom és a biztonság, a vidékgazdaság lehet helyi erőforrásokra támaszkodó, valamint, hogy versenyképes munkahelyek legyenek vidéken.

Magda S. – Marselek (2011) kifejtik, hogy nemzeti kincsünk a vidék. A birtokstruktúra és a földhasználat döntően befolyásolják a gazdálkodás eredményességét. Az intenzív kultúrák versenyképességének növelése mellett, alapvető fontosságú a foglalkoztatás. Alacsony az öntözött terület aránya, kicsi a hatékonyság.

Marselek – Takácsné György (2011) elemzik a vidék fejlesztésének stratégiáját. A főbb célkitűzések szerintük a következők: a vidéki munkahelyek megőrzése, a vidéki népesség megtartása, az agrár- és élelmiszergazdaság versenyképességének növelése, valamint a vízbázisok, talajok megőrzése.

A Nemzeti Vidékstratégia céljait be kell tartani. Hazánk agrártermelése profit- és exportorientált, fenntartható és hatékony kell, legyen. Az elmúlt időszak folyamatai arra utalnak, hogy az elkövetkező években keresleti piac jellemzi majd az élelmiszerek világkereskedelmét. Az élelmiszergazdaság egyre inkább stratégiai ágazat (**Kapronczai, 2011**). Az élelmiszeripar és az élelmiszer-logisztika rohamosan fejlődik.

III. 2. 3. 2. A vidék- és agrárfejlesztés stratégiai irányai, fenntarthatóságra való törekvés

A természeti környezet, az erőforrások megőrzése vagy helyreállítása hosszú távú fenntarthatósági programokat igényel. A védett területek megőrzése fontos és ebben a helyi lakosságot is érdekeltté kell tenni. Törekedni kell a fenntartható mezőgazdasági rendszerek kiépítésére és működtetésére ennek minden követelményével. Feladatunk a vizek tartákolása az öntözéshez, a zöldfelületek gyarapítása, a termásvíz készletek ésszerű hasznosítása, a vidék fejlesztése és a fenntartható fejlődés előtérbe helyezése. A fenntarthatósági indikátorok három csoportra oszthatók: a természeti erőforrások, a természeti környezet és a táj helyzete, állapota, életkörülmények, kultúra, hagyományok, valamint a település gazdasági infrastrukturális helyzete. A vizsgálatok a Tisza-tó térségében hat településre terjedtek ki és az ott élő emberek számára iránymutató cselekvési lehetőségeket fogalmaznak meg (**Szlávik – Csete M., 2004**).

A Gazdálkodás 2007-es első számával elindul a következő 50 év felé. Az elképzeléseket **Csete L. (2007)** írja le, ezek főbb vonalakban a következők: a klímaváltozás, a fenntarthatóság, a globalizáció, a hatékonyság, a versenyképesség és az információs társadalom kihívásai. A tanulmányokban egyre inkább szerepet kap a vidékfejlesztés és a multifunkcionalitás. A jövő helyes útjának megtalálásához szükség van az oktató-kutató műhelyek eredményeire.

Udovecz (2008) a magyar agrárgazdaság alkalmazkodási kényszeréről ír. Az agrártermékek és élelmiszerek iránt a kereslet egyre fokozódik. Az valószínűsíthető a modellek alapján, hogy a magyar agrárgazdaság 2013-ig inkább lemaradási, mint felzárkózást hozó pályára sodródik. A felzárkózás esélye is reális, de ehhez a termékpályák minden szakaszában fejlesztések, gyakorlatorientált kutatások, oktatás és szaktanácsadás szükséges. Ez az út rendkívüli tőke-, innováció- és

együttműködés igényes. Ezen az úton a mezőgazdaság legalább évi 4 millió tonnával több gabonát, 1 millió tonnával több olajos magvat, 1,2-1,5 millióval több vágósertést, 20-30%-kal több kertészeti terméket adhat 2013-ig.

Az állattenyésztés és a kertészeti ágazatok gyenge növekedési esélye miatt nem bizonyítható a foglalkoztatás bővülése. A mezőgazdasági termelés szinte minden területén jelentős fejlesztések szükségesek. E feladatokhoz nem elegendők az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program forrásai. A jövő érdekében a közép- és felsőfokú oktatási rendszer újragondolása szükséges.

Csete L. (2008) a globális kihívásokhoz való alkalmazkodásról ír. A kihívások az egész Földön hatnak, ezért globálisak, mert egyaránt érintik a természeti környezetet, a gazdaságot, a társadalmat, továbbá minden szinten – globális, regionális nemzeti és lokális – vizsgálhatók. Az MTA irányításával 2003–2006 között zajló VAHAVA (Változás–Hatások–Válaszok) projektben közöltek szerint Magyarországon felmelegedés, szárazodás és az extrém időjárási jelenségek gyakoriságának, intenzitásának, időtartamának és károkozásának növekedése várható.

Popp–Potori (2008) az élelmezés, energia és környezetbiztonság témakört tárgyalja. A mezőgazdasági termékek árai gyors növekedést mutatnak. Az élelmiszerár-sokkot kiváltó tényezők három csoportba sorolhatók: a mezőgazdasági termelést és kereskedelmet befolyásoló ökológiai és biológiai természetű tényezők, a makrogazdasági környezetet befolyásoló tényezők (népesség-növekedés, kőolajár-növekedés) és az agrár- és kereskedelempolitikai tényezők (bioüzemanyag gyártás).

Az Európai Unió nem engedélyezi a GMO-kat, ennek ellenére számos GM növény bevezetése várható. A termelés alapja a víz. A nagyvárosok környékén (pl. Észak Kínában) a megnövekedett vízfogyasztás miatt a talajvízszint jelentősen apadt, nagy területek elsivatagosodtak. A változásokat több tényező erősíti, ezek a népesség és a fogyasztói jövedelmek növekedése, a kőolaj világpiaci árának gyors emelkedése, az árfolyam ingadozása és a spekulatív tőke átáramlása az árupiacokra. Az élelmiszer-, energia- és a környezetbiztonság egyensúlyának megteremtése fontos feladat az EU-ban.

Somogyi (2009) szerint a fenntarthatóság mérése, de definiálása is nehézkes. Mégis az erdőgazdálkodásban korlátozott lehetőségeket nyújtó bonyolult és óvatosan kell bánni az eddig kifejlesztett indikátorok értelmezésével. Kutatásokat indokolt kezdeni annak megismerésére, hogy milyen elvek szerint definiálják a fenntarthatóságot és a fenntarthatatlanságot, milyen indikátorokat válasszanak ennek mérése, hogyan kell értékelni az indikátorok változásait és mit lehet tenni a kívánt állapot elérésére?

A fenntarthatóság megvalósítása a cél. **Kárpáti–Maác (2009)** a vidék- és agrárfejlesztés stratégiai irányait elemzi a fenntartható fejlődés tükrében. Az EU vidékfejlesztési politikájának alaprendelete (1968/2005/EK tanácsi rendelet) hármas célkitűzést fogalmaz meg. Ezek a következők: a mezőgazdaság és erdészet versenyképességének javítása (I. tengely), a környezet minőségének javítása a termőföld-hasznosításhoz köthető támogatások révén (II. tengely), az életminőség javítása a vidéki területeken, és alternatív jövedelemszerző tevékenységek ösztönzése (III. tengely). Ehhez társul a IV. LEADER módszertani tengely.

A fenntarthatóság érdekében a következő fő célok megvalósítását javasolják: a természeti értékek védelme, a mezőgazdasági földterület fenntartható hasznosítása, az erdészeti területek fenntartható használata, a fenntartható vízgazdálkodás kialakítása, a versenyképesség fenntartható erősítése, és a foglalkoztatás javítása.

Dinya (2009) fenntarthatósági kihívásokat sorol fel. Ezek a következők: energiaellátás, vízellátás, élelmiszerellátás, természeti környezet megvédése, szegénység megszüntetése, a terrorizmus és háborúk kiküszöbölése, a betegségek elleni küzdelem, az oktatás korszerűsítése, a demokrácia biztosítása és a túlnépesedés megállítása.

A fenntartható természeti erőforrás gazdálkodás lényege: javak előállítása emberi szükségletekre gazdaságos módon úgy, hogy az erőforrások regenerálódnak. Az energiaellátásban az agrárium is részt vehet, de a fenntartható energiagazdálkodás legyen a vezérlő szempont.

Remenyik (2009) a fenntartható turizmusfejlesztést vizsgálja a Tisza-tónál. A kutatás célja a fenntartható turizmusfejlesztés kialakulásának bemutatása.

Csete M. (2009) kifejti, hogy a fenntarthatósági elképzelések vontatottan bontakoznak ki. A fenntarthatósági elképzelések a vidékfejlesztésben, hazánkban kiemelt jelentőségűek. Ennek ellenére a konkrét haladás mérsékeltnek mondható. A 2007–2013 közötti tervezési időszakra a fenntartható fejlődés – mint a Kohéziós Politika egyik legfontosabb alapelve – került megerősítésre. Erre az időszakra vonatkozó vidékfejlesztési politika a vidéki területek fenntarthatóságának javítását tűzte ki célul. Az „Új Magyarország Falu Program az élhető vidékért” helyi megítélése csak részben tükrözi a lokális adottságokban rejlő értékek és lehetőségek felismerését és így gátolja a fenntartható vidékfejlesztést.

Pálinkás (2010) a fenntartható fejlődésről fejt ki nézeteit. Szerinte az emberiségnek tudomány nélkül nincs válasza a globális kihívásokra. A fejlődés egy egyensúlyi helyzet felé fordul, amely fenntartható anélkül, hogy teljes mértékben kizsákmányolnánk a bioszférát. Az emberek részei a természetnek és ahhoz, hogy okosan tudjanak gazdálkodni a természeti erőforrásokkal óriási a tudás, a tudomány, a hozzáértő mesterségek és az innováció szerepe. A fenntarthatóság kihívásainak megválaszolásában a szakmai tudásra is szükség van.

Magda S. (2010) a Károly Róbert Főiskola tevékenységét elemzi. Felhívja a figyelmet a nyelvtudás fontosságára. Ismerteti a fenntartható fejlődés szolgálatában történő fejlesztéseket. Rámutat a gyakorlati ismeretek oktatásának fontosságára. A végzett hallgatóknak érteni kell az energiatakarékos termelési és tartási technológiákhoz, a víztakarékos termelés és tartástechnológiákhoz és a fenntartható technológiákhoz. A Károly Róbert Főiskola oktató-fejlesztő tevékenységében kiemelt figyelmet fordít a fenntartható fejlődés előmozdítására.

Csete L. (2010) a fenntartható fejlődés fontosságát emeli ki a természeti környezet az élővilág gyorsuló pusztulása a természeti erőforrások mértéktelen kizsákmányolása miatt. A fenntarthatóság lokális szintű megvalósításának célja a szociális jólét megteremtése a természeti erőforrások sérülése nélkül. Szerinte az élhető vidék és település az, ahol házaikban, környezetükben örömmel élnek az emberek. Ez azzal járhat, hogy minden tevékenységben a mezőgazdasági termelésben és a fogyasztásban a fenntarthatóság érvényesül, a település pénzügyileg fenntartható, az ott élők jövedelme összhangban van a vidéki életkörülményekkel. Ennek eredménye az lehet, hogy a lakosság műveltsége felzárkózik a városi lakosokhoz, a lakosság információs igénye kielégíthetővé válik, az infrastruktúra a fenntarthatósági igényekhez igazodó. A lakosság mindezek következtében ragaszkodik a vidékhez.

A fenntartható vidék megvalósítása a kedvező lehetőségek esetén, rendszerben gondolkodva érhető el. (**Csete–Láng, 2005; Csete–Láng, 2009**).

Mészáros (2010) a fenntartható fejlődést szolgáló paradigmáról ír. Az új paradigma hiánya ellenére a szükséges változások irányai felismerhetők. Ezek között szerepel a fosszilis energiaforrások mielőbbi helyettesítése, az erdőgazdaság kiemelt kezelése és az ökoszociális piacgazdaság irányába történő fejlődés. A polgároknak, fogyasztóknak környezettudatossá, takarékosná kell válni (energia, élelmiszer, víz, hitel). Az ökológiai közgazdaságtan fő problémája kiegészítő jellegében van, a gazdaság működésére nem ad új alternatívát. Ezért a fenntartható, fosszilis tüzelőanyag utáni társadalomra és gazdaságra kellene törekedni. Nem csak a klímaváltozás szempontjából kellene fenntarthatónak lenni, hanem egyéb esetekben (népesedés, élelmezés, vízellátás, biodiverzitás) is fenntartható módon kell válaszolni.

Pálvölgyi–Csete M. (2011) a fenntarthatóság felé való átmenet lehetőségeit elemzi. A fenntarthatóság felé való átmenet magyar útjához a következő feltételeket kell megvalósítani: illeszkedés egy hosszú távú stratégiai tervhez, a társadalom fenntarthatóság iránti igényének felkeltése, a lokális gazdaság kiépítésével az önrendelkezés erősítése, valamint a szolgáltató jellegű közhatalmi struktúra kiépítése. Ezek az elképzelések a fenntarthatóság felé történő magyar útra vonatkoznak.

Pálvölgyi–Csete M. (2012) a hazai természeti erőforrások állapotát és a fenntartható hasznosításukat befolyásoló tényezőket vizsgálják. A természeti erőforrásokhoz kapcsolódó fenntarthatósági kritériumokat célszerű beépíteni a közpolitikákba. A fenntarthatósági tevékenység módszertani továbbfejlesztése (konkrét tevékenységek bemutatása) indokolt.

Mészáros–Hajdu (2012) fenntarthatósági irányzatokat hasonlítanak össze. Kifejtik, hogy a földi környezetre gyakorolt emberi hatás nagysága a népesség számától is függ. Ezért az eddigi fenntarthatósággal kapcsolatos tanulmányokból hiányolható a népesedéssel való összefüggések kimunkálása. A szerzők több irányzatot jelölnek meg, ezek a következők: a fenntartható fejlődés, az ökohatékonyság javításának irányzata, a nem növekedési irányzat, a zöld gazdaság (zöld növekedés), az átmenet-menedzselés és a ökoevolúciós irányzat (a társadalom és a természeti környezet kölcsönhatása).

III. 2. 4. Környezetgazdálkodás (klímaváltozás, környezetvédelem, ökológiai gazdálkodás, megújuló energia)

III. 2. 4. 1. Környezetvédelem és környezetgazdálkodás a mezőgazdaságban

A környezet megóvásának igénye az agrárterületen egyre inkább terjed. A vállalatok tevékenysége fokozatosan környezettudatosabbá válik. A direkt környezetpolitikai eszközök (veszélyes és nem veszélyes hulladékok kezelése) hatnak a vállalkozásokra. Az indirekt környezetpolitikai eszközök növekvő számuk és méretük ellenére is kevésbé sikeresek. A vállalkozásoktól elvont eszközök hatása a jövedelemtermelő képességet csökkenti, de a környezetet kevésbé védi.

Mile Cs. (2004) a Nemzeti Környezetvédelmi Program hatékonyságát elemzi. Szerinte nagyobb hangsúlyt szükséges fektetni a mezőgazdasági termelők képzésére. A környezettudatos gondolkodásmód kialakítására jó lehetőséget nyújt a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium által szervezett Agrár-környezetgazdálkodási Információs Rendszer (AIR) részeként megvalósított agrár-környezetgazdálkodási szakértői hálózat kialakítása. Emellett az ellenőrzések gyakoriságát is célszerű növelni. A kisbirtokon gazdálkodók igénybe vehetik a kedvezőtlen adottságú területeken gazdálkodók számára biztosított támogatást.

Az Európai Unió agrárművelés alatt álló területeinek 20%-át meghaladóan fedik le az agrár-környezetvédelmi programok. Eredménynek ítélnél, hogy csökkent a nitrogéntartalmú műtrágyák használata, nőtt a környezetbarát technológiák alkalmazásának aránya, és kedvező természetvédelmi hatások jelentkeztek.

A mezőgazdaság és a környezet kölcsönhatásait a résztvevők figyelembe veszik. A célprogramok a következők: az inputok használatának szabályozása, az ökológiai gazdálkodás, a földhasználati módok konverziója, a veszélyeztetett helyi fajták, a kihasználatlan és elhagyott földek valamint a biodiverzitás védelme, illetőleg a tájképi elemek sokféleségének fenntartása.

A program értékelése SWOT analízis alapján a problémás területekre mutat rá.

Tenk A. (2007) egy időszériú tanulmánykötetre hívja fel a figyelmet. A tanulmányok Láng István tiszteletére íródtak. A 23 tanulmány közül 8, a mezőgazdasághoz közvetlenül kapcsolódó fenntarthatósági kérdésekkel foglalkozik. **Csete L. (2005)** tanulmánya bevezetőjében szól az agro-ökológiai potenciál, az alkalmazkodó mezőgazdasági rendszer, a fenntartható agrárgazdaság, a minőség dimenziói témakörökről. Szerinte a hazai mező- és erdőgazdaság nem helyettesíthető. Stratégiai szerepkört tölt be az élelemtermelésben, a természeti környezet és a biodiverzitás óvásában, a falusi turizmusban, a rekreációban, valamint a falusi élet és települési körülmények fejlesztésében.

Tenk A. (2005) felhívja a figyelmet egy új tanulmánykötetre. **Várallyai Gy. (2005)** akadémikus a talajminőségről és a talajhasználatról ír. Magyarország legfontosabb természeti erőforrása a talaj. A talaj a fenntartható fejlődés egyik alapeleme. Szó esik az erdőgazdálkodásról, a rét- és legelőgazdálkodásról és a környezetvédelem új kihívásairól. Az egyik érdekes tanulmány a vadgazdálkodásról szól.

Őri I.–Faragó T. (2006) az éghajlatváltozás veszélyéről ír. A társadalmi, gazdasági igények kielégítésére mind több energiára, nyersanyagra, vízre, mezőgazdasági földterületre van szükség. Ezzel egy időben természeti környezetünk egyre inkább átalakul és elszennyeződik. Az üvegházhatású gázok kibocsátása globális környezetterheléssé vált. Fel kell tenni a kérdést, hogy a változások visszafordíthatatlan és veszélyes állapotváltozást is előidézhetnek-e? A hatékony megoldásokhoz nélkülözhetetlen a tudomány, a szakpolitika, a közigazgatás, az üzleti szféra és a civil szervezetek együttműködése.

Somogyi T.–Hoffmann A. (2007) környezetvédelmi problémákat elemez. Napjainkban számos direkt és indirekt környezetpolitikai eszköz létezik, pl. „hulladékgazdálkodási törvény”, „a vizek nitrát-szennyezéssel szembeni védelme”. Az indirekt környezetpolitikai eszközök észrevehetően nem befolyásolták a vezetői döntéseket. Ennek oka, hogy a jövedéki adó és a környezetvédelmi termékdíjak többségében olyan inputtényezőkre rakódtak (akkumulátor, gumiabroncs, gázolaj), amelyek nem helyettesíthetők a termelési folyamatban.

Csathó P. et al. (2007) új költség és környezatkímélő trágyázási, szaktanácsadási rendszert hoztak létre. Figyelembe vették az elmúlt 40 évben beállított szabadföldi trágyázási tartamkísérletek eredményeit. A rendszer nagy termésszinteket biztosított. A szántóföldi növények új környezet- és költségkímélő trágyázási szaktanácsadási rendszere 4 műtrágyázási szinten ad tanácsot: minimum, környezatkímélő, mérleg-szemléletű, és maximum növénytáplálási szinteken.

Kapitányné Sándor Sz.–Csete L. (2008) a környezetpolitikai fórumorozatról ír. A fórum résztvevői a fenntarthatóság megvalósításával, a klímaváltozással, az élelmiszerellátás biztonságával, az édesvizekkel és az energiaproblémákkal foglalkoztak. A fenntartható fejlődés az emberi létezés kívánja biztosítani. Ezt segíti a hazai Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács. A klímaváltozásra való felkészülést segíti az energiahordozók csökkentett használata. A növénytermesztés egyszerűsödő termelési szerkezete, az állatállomány jelentős csökkenése hátrányos a fenntarthatóság szempontjából. A fórum résztvevői jelentős számú fenntarthatóságot segítő megoldást ismertettek.

A stratégiákban mindenütt az élelmiszer, a víz és az energia szerepel kiemelt helyen. Az aszály gyakori előfordulása az öntözés jelentőségét fokozza.

Az élelmiszer-előállításra hasznosítható földterület világviszonylatban csak 11% és folyamatosan csökken. Folyamatosan nő a városi népességszám, a világ népességének fele már városokban él. Sajnos a vidék nem kap kellő hangsúlyt pedig szerepe alapvető az ország érdekében. A kistelepülések támogatása az agrárkörnyezet megőrzését segíti, a vidéki emberek megélhetése alapkérdés.

Az ésszerű talajhasználat az állam, a földtulajdonos, a földhasználó, illetőleg az egész társadalom részéről komoly odafigyelést igényel, valamint átgondolt intézkedéseket tesz szükségessé. Az energiaár-növekedés, a globális mezőgazdaság változását jelenti. Az oktatás, kutatás, gépesítés, automatizálás adja az új irányokat.

Holló M. et al. (2009) a környezeti és társadalmi felelősségvállalást elemzi az agráriumban. A mezőgazdaság fő feladata az élelmiszertermelés és a foglalkoztatás volt. A korszerű természetes a vegyszerhasználaton a műtrágyák és növényvédő szerek alkalmazásán és a gépesítésen alapul. Az iparszerű mezőgazdaság viszont rendkívül környezetszennyező.

A fejlődést sokak szerint a biotermeles, az ökológiai gazdálkodás teszi lehetővé. Az ökológiai gazdálkodás a legeltetéses állattartásban átütő sikert hozott. Az állatjóléti követelmények a fogyasztók részéről is követhetők, így tartós a piaci siker. A biotermeles a szerény növényvédelem miatt nagyobb fertőzési veszélyt jelent, de általában a növények és állatok is egészségesek. Ha az árak az ökotermékekénél tartalmazzák a környezeti költségeket is, akkor ezt a fogyasztót is tájékoztatja.

Takácsné György K. (2010) a precíziós növénytermelés gazdasági hatásait elemzi. Úgy gondolja, hogy ha 10-35%-os hatóanyag csökkentés változatlan hozam mellett valósul meg, nemzetgazdasági szinten 10-35%-kal csökken a környezet terhelése. Ilyen esetben az egyéni és társadalmi felelősség egybeesik, ami a fenntarthatóságot szolgálja. A precíziós növénytermelés elterjedése előmozdítja a társadalmi fenntarthatóságot is. A technológia elterjedése a környezetterhelés csökkentésével és az élelmiszerek, valamint ipari nyersanyagok, illetve energetikai célú alapanyagok előállításával jár együtt. A precíziós növénytermelés megfelelő méret és termelési irányítás mellett valós, környezettudatos gazdálkodói stratégia, amely legalább az egyszerű újratermelés közgazdasági feltételeit biztosítja.

Buday-Sántha (2010) a környezetvédelem, környezetgazdálkodás kérdéseit elemzi. A környezetvédelem terén az EU fejlett államaitól állandó lemaradásban vagyunk. A környezetvédelem vizsgálata során kiderül a magyar társadalom alacsony fokú szervezettsége és a változások erősen spontán jellege. A környezetvédelmi szabályozás lépés tart az élenjáró országok gyakorlatával, de a végrehajtásban alacsony hatékonyságú (pl. parlagnű probléma, illegális hulladék elhelyezés). A szabályozás a nagy gazdasági egységekre koncentrál. A természetvédelem során a védett területek extenzív növelése értelmetlen. A rontott ökoszisztémák értéként való feltüntetése nem jó megoldás. A védett állatfajok szabályozatlan túlszaporítása elfogadhatatlan. Az ország fő kincse a termőföld, melyet nem őrzünk meg. Egyedi értéket jelentő termőterületek nem kerülhetnek kivonásra. Sok gazdaságnál nincs korszerű talajművelés. Erdőtelepítés, víztározók létesítése fontos lenne. A versenyképes termelésre nagyobb figyelmet kell fordítani. A városi zöldterületek beépítése nem jó.

Magda R. (2011) a megújuló energiaforrások szerepét elemzi. Napjaink kritikus költségtényezőjét adják az energiaköltségek. A megújuló energiaforrások használata nem elhanyagolható

a fenntarthatóság és a versenyképesség szempontjából. A kormányzat jelentősen növelni szeretné a foglalkoztatást. A zöldfoglalkoztatási programok eredményeképp – a Megújuló Energiahasznosítási Cselekvési Terv szerint mintegy 150-200 ezer új munkahely létrejötte várható. A megújuló energiapiar kiépítése folyamatosan történhet. A zöld gazdaság kiépítése jelentős foglalkoztatással járhat.

Ezek az elképzelések összefüggnek az EU elvárásaival is az energiapolitika területén. A megújuló energiahordozók aránya folyamatosan nő. Ilyen pl. a bioenergia, a vízenergia, a napenergia, a földhő és a szélenergia. A gazdasági növekedés fenntartását az energia elfogadható ára teszi lehetővé. Az EU alacsony CO₂ kibocsátással járó technológiák bevezetésére törekszik. Az állami beavatkozás több területen is folyik. Ilyen pl. a zöldenergia-politika, a környezetbarát mezőgazdaság, a fenntartható építézet, a környezetvédelmi ipar, a közösségi közlekedés fejlesztése és a felelős vízpolitika.

A megújuló energiaforrások hasznosítása csak jó tervezés és pénzügyi források felhasználása mellett valósítható meg. Az EU megújuló energia politikájának alapelvei a következők: a környezetvédelem, szennyező anyagok kibocsátásának csökkentése, az ellátásbiztonság növelése, import csökkentése, a helyi és regionális fejlesztés, a vidékfejlesztés, helyi munkalehetőségek teremtése, alternatív földhasználat biztosítása és a mezőgazdasági élelmiszer-túltermelés csökkentése.

Magyarországon a szilárd biomassza a legnagyobb mértékben hasznosított megújuló energiaforrás. Fontos kérdés, hogy az egyes megújuló energiatermelési rendszerek hogyan tudnak hatni a foglalkoztatásra.

Kapronczai I. (2011) a magyar agrárgazdaságról ír. A magyar mezőgazdaságnak arra kell törekedni, hogy sikerágazat legyen. A Föld népességének növekedésével az élelmiszer szerepe felértékelődik. A világban végbemenő folyamatok arra utalnak, a közeli jövőben keresleti piac jellemzi majd az élelmiszerek világkereskedelmét, az élelmiszer kérdései újra stratégiai ágazattá teszik az élelmiszergazdaságot.

A XIX-XX. század fordulóján a mezőgazdaság szerepe meghatározó volt az egyes nemzetgazdaságokban. Stratégiai jelentőségű volt a helyi élelmiszerellátás a fejletlen logisztika mellett. Az élelmiszer logisztika gyors fejlődése jelentősen bővítette az élelmiszerek világkereskedelmét. A változások segítik az élelmiszerkereskedelem fejlődését.

Az Európai Unióhoz történt csatlakozás előnye, hogy a növekvő agrártámogatások egyre nagyobb hányadát finanszírozzák közösségi források. Az élelmiszerek egyre inkább visszanyerik stratégiai jelentőségüket. A világ élelmiszerpiacain drasztikus áremelkedés volt a vizsgált időszak végén.

Pálvölgyi T. – Csete M. (2012) a hazai természeti erőforrások állapotát és fenntartható hasznosításukat vizsgálják. A fenntartható igénybevételre a KAP 2014–2020 évi jogi szabályozása is hangsúlyt fektet. E szerint a természeti erőforrások hasznosításában négy alapvető funkciót különböztetünk meg: az ökoszisztéma szolgáltatásokat, az anyagi jellegű kibocsátásokat, a befogadó, puffer funkciókat, és a kulturális, táji, esztétikai funkciókat.

Az általuk vizsgált területek: a levegőkörnyezet, a felszíni és felszín alatti vízkészletek, a hazai talaj és termőföld állapota, a magyarországi erdők, a gyepek és vizes élőhelyek, a biológiai sokféleség helyzete, és a táji értékek állapota és kilátásai.

Az ökoszisztéma szolgáltatások helyzetét is vizsgálják: a termeléssel összefüggő szolgáltatásokat, a természeti körfolyamatokkal összefüggő szolgáltatásokat, és a támogató és kulturális szolgáltatásokat. A szerzők a megjelent cikkben részletesen kifejtik a vázlatpontokat.

III. 2. 4. 2. A klímaváltozás és a hazai agrárgazdaság

A klímaváltozás jelentős változásokat indukál. Ma még megjósolhatatlan, hogy milyen jellegű és mértékű változások következnek be. A vízgazdálkodási politikát újra kell gondolni, fontos cél az ökológiai szemlélet erősítése.

Vágó K. (2005) az aszály növénytermelésre gyakorolt hatásait elemzi. Napjainkban a szélsőséges időjárási viszonyok egyre gyakoribbak, a viharok egyre súlyosabbak. A környezeti változások (felmelegedés, aszály) hazánk növénytermelésére is jelentős hatást gyakorolnak. Az éghajlat feltevérendszerrel jelent a növénytermelés számára, ennek megfelelően kell élnünk. A szerző szerint a termőhely éghajlati viszonyai évről-évre ingadoznak, a változások hol pozitív, hol negatív eredményt produkálnak. A szárazság és a szélmozgás a növénytermesztés hozamait negatívan érintik. Az aszálykár csökkentéséhez ismerni kell a különböző fajták és agrotechnikai beavatkozások kockázatomoduláló hatásait.

Az aszályhajlam hazánk egyik éghajlati sajátossága. A csapadék szélsőséges változásai az aszály kialakulását segítik. A kutatási eredmények szerint megállapítható, hogy a szántással kombinált lazítás pozitív mértékben növeli a fedezeti hozzájárulás mértékét, míg a direktvetés a legkevésbé jövedelmező megoldás. A lehulló csapadék helyben kell, hogy tárolódjon, erre kell törekedni. A gyom növeli az aszály, károsító hatását.

Tenk A. (2005) ismerteti az Éghajlat-változási Kormányközi Testület jelentését. Új, a korábbinál erősebb bizonyítékok igazolják, hogy az elmúlt 50 év során megfigyelt melegedés döntő része az emberi tevékenységeknek tulajdonítható. A jelentés értékei – az előzőhöz képest – negatív irányába változtak. Az üvegházhatású gázok kibocsátását – az emberiség jövője érdekében – csökkenteni kellene. Magyarország 1994-ben csatlakozott az Éghajlat-változási Keretegyezményhez, majd 2002-ben a Kiotói Jegyzőkönyvhöz. Hazánktól 6% kibocsátás csökkentést várnak. Változtatni kell magatartásunkon, hogy elkerüljük az éghajlati katasztrófát.

Láng I. (2006) a klímaváltozásra való felkészülés hazai feladatait veszi számba. A Föld egy melegedő ciklusba került, ennek valószínűsége nem zárható ki. Jelentkezik az antropogén hatás a növekvő számú emberiség miatt. Mára az antropogén hatás esetében meghatározó mértékről beszélhetünk. A felmelegedés mértéke az ipari forradalom óta 0,6°C, de az eloszlás nem egyenletes. A klímaváltozás

hatásai általában károsak, ezek a következőkben mutatkoznak: a természetes ökoszisztémákban, a vízkészletekben, a mezőgazdaságban és erdészetben, az energiaellátásban, a települési és közlekedési infrastruktúrákban, a humán egészségügyben, és a sebezhető társadalmi csoportokban.

Az MTA 2003 júniusában hároméves kutatási projektet indított. A projekt megnevezése (Változás–Hatás–Válaszadás) azaz a „VAHAVA” projekt. A projekt zárójelentése főként a kormányzati, politikai, gazdasági és önkormányzati döntéshozók figyelmét kívánja felkelteni.

Somlyódy L. (2006) a hazai vízgazdálkodást elemzi. Az ország területe osztott, szinte kizárólag több országhoz tartozó vízgyűjtőkből áll. Kitétségünk és a kockázat nagy. A vízgazdálkodás fejlesztési költsége jelentős, a jövőben több ezer milliárd forintra becsülhető. A változások tervezése és az építés kulcskérdés. Az EU Víz Keretirányelve 2000 decemberében lépett életbe. Fő célkitűzése a vizek jó állapotának elérése. Az ághajlat változásai megnehezítik a stratégiai tervek kidolgozását és végrehajtását. Magyarország klímája a jövőben várhatóan mediterrán irányba tolódik el, és kevesebb víz áll rendelkezésre. A bizonytalanság kezelése és csökkentése átfogó kutatást igényel.

Lenkovics B. (2006) szintén a klímaváltozást elemzi. A klímaváltozás hatásai már ma is nyilvánvalók, de a gyermekeink, unokáink még inkább fogják érzékelni. A jelen generáció döntéshozóinak nagy a felelőssége, hogy megkíméljük a súlyosabb következményektől a jövő nemzedékeit. A 2001. évi LXXVI. törvény célként tűzi ki, hogy a jelen generáció igényei és elvárásai teljesüljenek a jövő generációk lehetőségeinek korlátozása nélkül. A 2006 évi XLIII. törvényt a hulladékgazdálkodásról az Országgyűlés a fenntartható fejlődés biztosítása érdekében alkotta meg. A jövő generációk jogait több törvény is védelmezi.

A VAHAVA projekt anyaga a kormány elé kerülve nagy lendületet adhat a jövő generációk érdekeinek biztosításához. A fenntartható fejlődés új kihívásaival együtt élve keressük a versenyképességet. A változásokat magunk idézzük elő, a válaszokat is nekünk kell megtalálni.

Csete L. (2007) a Gazdálkodás tudományos igényességgel kívánja szolgálni az agrárgazdaságot. A jövő az EU léte ellenére sem ígér könnyű éveket. Az EU is megoldásra váró problémákkal küszködik, ott is a klímaváltozásra, fenntarthatóságra, hatékonyságra, versenyképességre és az információs társadalom „kihívásaira” kell készülni. Milyen lesz a következő ötven év? Ez még bizonytalan. A klímaváltozás elsősorban a talajművelést érinti. Fontos a természetes csapadék megőrzése és hasznosítása. A talaj hazánk legnagyobb víztározója. A környezetfenntartó mezőgazdaság, a környezetvédelemmel és a fenntarthatósággal összefonódva számíthat a klímaváltozás megszelídítésére. Az EU és hazánk a termelési kapacitások megőrzésére kell, törekedjen. A fenntarthatóság legnagyobb veszélye a klímaváltozás. Az extrémítások növekedése veszélyezteti a fenntarthatóságot. A fenntarthatóság és a vidékfejlesztés összefüggő rendszere segíti az agrártermelést. A mezőgazdaságban és az agrárpolitikában paradigmaváltás zajlik. A változásokban egyre határozottabb szerepet kap a vidékfejlesztés és a multi funkcionalitás. Az informáltság segít a jövő megértésében.

Csete L. (2008) az agrárgazdaságban egy új paradigmát fejt ki, bemutatja az alkalmazkodást a globális kihívásokhoz. A világ átalakulóban van, egyre komplexebb és veszélyesebb. A kibontakozó

változások – komoly kutatómunkát feltételezve – szolgálhatják a hazai mező-, erdőgazdaság és élelmiszerellátás biztonságát. Szükségszerű a globális kihívások felismerése és az alkalmazkodás, pl. a klímaváltozáshoz, a fenntarthatósághoz és a versenyképességhez. A globális kihívások meghatározzák a jövőt és az egész Földön hatnak. Az innovációk ellenére a haszon hajszolása a Földön, a levegőben és más területeken tartósan ható, esetenként irreverzibilis változásokat idézett elő. A klímaváltozás üzenetei fenyegetők. Az árvíz, a belvíz és az aszály kártétele tetemes. Szélviharok, jégesők, sárlavinák, erdőtüzek okoznak óriási károkat. A fenntartható fejlődés gyakran csak általánosságokat takar. Az üzemi szintű termelésben erre alig van példa. A fenntartható gazdálkodási rendszerek jellemzői a következők: egyediséget tükröznek, nyereséget termelők (a természeti erőforrások újratermelésével), víztakarékosak, vegyszer-, energiatakarékosak, szakértelem, tudás és információ igényesek, megújulásra képesek, és a környezettel harmonizálók.

Éder T. (2008) a magyar élelmiszeripar helyzetét elemzi. A klímaváltozás és a bioenergia felhasználás növekedése jelentős kihívásokat jelent az élelmiszerforgalmazás számára és koordinált beavatkozást igényel. A kérdés az, hogy milyen változásokra kell számítani az élelmiszer-termékpálya beszerzési oldalán. Fel kell készülni a fogyasztói igény kielégítésére is. Fel kell készülni, hogy a mezőgazdasági inputok drágábbak lesznek. Az élelmiszeripar inputjai mintegy 20%-kal növekedtek 2007-ben, míg az élelmiszeripar átadási árai csak 8%-kal emelkedtek. A tudatos vásárlók felelősséget éreznek a következő generációval szemben, így törekednek a klímaváltozás okainak gyengítésére. Független garancia és audit rendszert kell kiépíteni, mely biztosan el tudja bírálni az élelmiszereket. A piaci szereplőket is be kell vonni. A klímaváltozás és a bioenergia-felhasználás, jelentős kihívásokat jelent.

Gazdag L. (2009) a klímaváltozáshoz való alkalmazkodást elemzi. Nem védekezni, hanem alkalmazkodni kell a klímaváltozás kihívásaihoz. Előnyben kell részesíteni azokat a fejlesztéseket, melyek a sikeres alkalmazkodást szolgálják. Fel kell használni az öntözés lehetőségeit, melyet hazánk eddig elhanyagolt. A gazdatársadalmat megfelelő oktató, nevelő, felvilágosító munka révén kell felkészíteni a változásokra. Az öntözés jelentős ráfordítást igényel, így sokszor a többlettermés nem fedezi a többletköltségeket. A legjobb vízraktár maga a talaj. Az őszi és téli csapadékot meg kell fogni. Az öntözött területek növelése segít a talajvíz és rétegvíz készletek megtartásában.

Gráf J. (2009) a változásokra mutat rá. A klímaváltozás, a globális felmelegedés, a biztonságos élelmiszerellátás, a fenntartható növénytermelés, a vízgazdálkodás a termelőket cselekvésre készíti. Három kihívásra kell gondolnunk: a klíma-, valamint időjárás-változás, a fenntarthatóság, és a globalizáció. Szerinte a klímaváltozásra választ kell adnunk. A mezőgazdaságban és vidékfejlesztésben fő cél a termelői jövedelmek megőrzése, a vidéki életszínvonal javítása. Az élelmiszerfogyasztás növekedése nem eredményezett élelmiszerhiányt, mert a termelés növekedett. A bioenergia fejlesztésében fontos az élelmiszer- és takarmányigények prioritása. A klímaváltozás során törekedni kell a fenntarthatóság megvalósításához. Ösztönözni kell a K+F fejlesztéseket, a vidéki munkahe-lyteremtést, a hozzáadott értékteremtést, a vállalkozási és kutatási együttműködést, és a termelési rendszerek kialakítását. A változáshoz megfelelő eszközök és források hozzáadása szükséges.

Biacs P. Á. (2011) a klímaváltozás és élelmezésbiztonság kérdéskört elemzi. Hazánkban a szélsőséges időjárási események gyakoriságának, intenzitásának és kártételének növekedése várható. A gazdaságokat és a lakosságot egy melegebb és szárazabb időszakra kell felkészíteni. Az időjárás káros hatásainak megelőzésére gyors reagálást biztosító feltételeket kell létrehozni. A tudósok szerint megkezdődött a globális felmelegedés időszaka. A természeti környezet rombolása társadalmi és gazdasági problémákat okozhat. A globális felmelegedéssel a szélsőséges időjárási jelenségek gyakoribbá válnak. Az ember légkört szennyező tevékenységét csökkenteni kell, a globális felmelegedést okozó gázok kibocsátását érdemes visszafogni. A magyarországi éghajlatváltozást figyelemmel kísérve gyorsuló melegedésre lehet számítani. Növekszik a nyári hőség, emelkedik a meleg éjszakák száma. Változást elemezve jól mérhetőek a hőmérsékleti értékek. A csapadék változékony paraméter, kismértékű csökkenést és esetenként intenzív viharokat figyelhetünk meg. A szántóföldi és kertészeti kultúrák megsínylik a változásokat.

Csáki Cs. (2012) felteszi a kérdést, merre tart a világ mezőgazdasága? Napjaink kihívásai jelentősek. Ilyen pl. a növekvő ármozgások, a növekvő éhezés, a globális élelmiszerellátás biztonsága, a tartós vidéki szegénység, a klímaváltozás és a vidék-város jövedelemkülönbségek.

A megoldást segítheti az intézményi infrastruktúra-fejlesztés, a vidéki munkahelyteremtés, az agrárkutatások támogatása, az integrált vidékfejlesztési stratégiák, továbbá a felkészülés a klímaváltozásra. A növekvő élelmiszerigény a mezőgazdasági termelés 70%-os bővítését igényli 2050-ig. A változások gondolkodásunkban is változást igényelnek. Az ázsiai és csendes óceáni térségben nőtt a termelés, míg a fekete afrikai országokban stagnált. Az éhezők száma ma is magas. Jellemző a mezőgazdasági beruházások és a mezőgazdasági tőkeállomány mérsékeltebb növekedése. Gyorsan változó a feltételrendszer. Ezek a következők: növekvő és átalakuló kereslet, gyorsuló koncentráció a kereskedelemben, előregedő mezőgazdasági népesség, szakadék a vidéki és városi jövedelmek között, súlyosbodó környezeti problémák, és az élelmiszerkereskedelem koncentrációja.

Átfogó prioritások kitűzésére van szükség, amelyek a következők lehetnek: gyors technológiai fejlesztés, a fajlagos hozamok növelése, a fenntartható fejlődés, a vidéki infrastruktúra és oktatás fejlesztése, a támogatási rendszerek reformja.

Erdősi F. (2012) az afrikai élelmiszertermelésről ír. A népességyarapodás ütemével a kontinens mezőgazdasági termelése nem képes lépést tartani. A belső forrásokból való élelmiszertermelés a következő lehet: a termésátlagok lényeges növelése, a termőterület növelése és az exportcélokat szolgáló ültetvények igénybevétele.

Afrikában várható a migránsok robbanásszerű növekedése, a tömeges éhínség sem elképzelhetetlen. Afrikában folyamatosan csökken a csapadék. A csapadékmegoszlás változékonyra vált. A szegénység vidékhez kötődik, az összes szegény 90%-a falusi. A földművelés területének bővítése megvalósítható, de számolni kell Kína konkurenciájával. Kína már ma is millió hektáron termel.

III. 2. 4. 3. A hazai ökológiai gazdálkodás áttekintése

Az ökogazdálkodás az elmúlt évtizedben jelentős fejlődésnek indult. A fő termelés a növénytermelésben valósult meg. **Tóth et al. (2004)** az ökotejtermelést vizsgálják a termelés nehézségeit bemutatva. Sok gondot jelent a feldolgozással kapcsolatos hatósági követelmények betartása és a tudatos fogyasztói magatartás hiánya. A problémák ellenére a vállalkozók az ökogazdálkodás jövőjét pozitívan ítélik meg. Sokan nincsenek az ökogazdálkodás lehetőségeivel, előírásaival tisztában tájékoztatással hozzáértők véleményét célszerű figyelembe venni. Az ökotermékek egészségvédő szerepét célszerű reklámozni az egészséges táplálkozás érdekében.

A biotakarmányozás hozamai a hagyományosnál kisebb eredményt produkálnak, ami a termelési költségeket növeli. A vizsgált üzemek a nehézségek ellenére fenntartják működésüket, a gazdálkodók 42%-a állománybővítésre gondol. A termelők tájékozódását segíti a Biokontroll Hungária Kft. adatbázisa. Az ökotej értékesítése a termelők szerint megoldható, 50%-uk háztól értékesít, 42%-uk az ökopiacon adja el a tejet és a termékeket. A biotej termékek felvevőpiaca Magyarország, export a vizsgált időben nem volt. A nagyobb gazdaságok helyi munkaerőt is alkalmaznak és egy felső szintű végzettséggel rendelkező vezető irányítja a munkavégzést. A gazdák az ökogazdaságokat a jövőben is fenn kívánják tartani. A magyar ökoterületek növekedése gyors.

Járasi É. Zs. (2004) elemzi az ökológiai gazdálkodás alakulását az EU-ban és Magyarországon. Az 1990-es évek közepére, végére értékesítési nehézségekkel kellett számolni. A felvevő piac telítetté vált, keresleti piacból kínálati piaccá változott. A megmaradáshoz innováció révén fejleszteni kell a termékszerkezetet. A hazai ökotermelők komoly árversennyel találkoznak, amire fel kell készülni. Az ökogazdálkodás társadalmi és környezeti előnyei vitathatatlanok, a gazdasági – az értékesítés nehézségei miatt – kevésbé ítéhető jónak. A megfelelő termeléshez és profithoz sokak szerint az értékesítési marketingen kell javítani, esetleg a termelési struktúrát kell megváltoztatni, vagy újabb tevékenységbe célszerű kezdeni. Termelői és fogyasztói oldalról is sokan az ökogazdálkodásban látják a jövőt.

Szolnoki Gy-né Karkus M. (2005) az ökomarketing jelentőségére és szerepére hívja fel a figyelmet. Az ökomarketing a vállalati stratégia eleme, bár korábban a környezetbarát termékek marketingjét értették ebben a témakörben. A „fenntartható marketing” a fenntartható fejlődési stratégiákra vonatkozik. Szerintük sok szerző a környezetbarát marketinget meghatározó tényezőket tágabban értelmezi, elsődleges tényezőnek a környezeti terhelést tekinti. A lényeg a környezetbarát használat. Környezetbarát termék az a termék, amely a természeti ökoszisztémát kevésbé terheli. A „zöldek” olyan piacon tevékenykednek, ahol a vásárlók érzékenyek a környezetvédelmi ügyek iránt. A környezeti tudatosság beépülése a vállalati stratégiákba alkalmazkodási és tanulási folyamatként értékelhető.

Az Európai Unióba való belépéssel a környezetvédelem, a fenntartható fejlődés lehetősége felértékelődik. **Szolnoki Gy-né Karkus M. (2005)** ezt a lehetőséget vizsgálja az élelmiszergazdaságban. Az élelmiszergazdaság környezeti szempontból vizsgálandó terület és célszerű az itt lévő vállalatokat

is elemezni. A szerző szerint az ökomarketing feltételeit, alkalmazásának lehetőségeit az élelmiszer-gazdaságban célszerű vizsgálni. Kérdőíves vizsgálat során vizsgálja az ökológiai marketing esélyeit az élelmiszer-gazdaságban. A termelés és a fogyasztás oldalát is figyelembe véve a mezőgazdaság és az élelmiszeripar olyan területek, melyeknek jelentősek a környezeti hatásai. Az EU csatlakozás után a környezetbarát megoldások felértékelődtek.

A biotermékek csak szűk piaci részt elégitenek ki az élelmiszerpiacon, így a tevékenységek széttagolása költségnövelő lehet. A fenntartható fejlődési stratégiákban világosan kell leírni az élelmiszerágazat társadalmi, környezeti problémáit.

Egy kérdőíves felmérés főbb eredményei a következők voltak. A környezetvédelmi profil a külkereskedelmi tevékenység függvényében problémás. A vélemények szerint a környezet állapota javulni fog. A környezetvédelemnek a legfontosabb célok között lenne a helye. A környezetvédelem felértékelése a profitot kissé csökkentené. Hazánkban ez a terület törvényi szabályozás alatt áll.

Kiss Cs. et al. (2005) a bio sertéshúst értékelik. Úgy kellene kialakítani a termékstruktúrát a biohúst forgalmazó boltokban, hogy a vásárló mindig megtalálja, amire szüksége van. A biotermékek terjedését visszafogja a magasabb ár. Ezt esetleg kompenzálni lehetne akciós árakkal. Az ökológiai gazdálkodás térnyerése csak akkor várható, ha a termelők, forgalmazók, fogyasztók oldalon is gyökeres szemléletváltás valósul meg. Motiváló lehet a fogyasztásra, hogy a bio sertéshús egészségesebbnek tekinthető, mint a hagyományos.

Gyarmati G. (2007) áttekinti a hazai ökotermelést. Az ökogazdálkodás vizsgálható a Biokontroll Hungária Kht. éves jelentései alapján. A gazdaságok zöme jó adottságokkal rendelkező nagy-gazdaság, ahol párhuzamos termelés folyik. A művelési ágakat nézve nagyobb a gyep (rét, legelő 53,6%) és alacsonyabb a szántó (26,4%) aránya. A vetésszerkezetben a gabonafélék (49,8%), a takarmánynövények (26,4%) és az olajos növények (19,3%) a meghatározók. Az állattartásban a szarvasmarha és juhtartás terjedt el. Ökológiai tartású állatokra a trágya miatt is szükség van. A hazai ökológiai gazdálkodás exportközpontú, a német nyelvterületű országok részére termelünk. A feldolgozott termékek aránya alacsony. Az exportpiacokon éles a verseny. A sikerhez megfelelő minőségű termékek előállítására szükség van az árak mérséklése mellett.

Alvincz J. – Koltai J. P. (2009) az ökológiai gazdálkodás hatékonyságát elemzi. Az elemzés szerint magasabb az éves munkaerő szükséglet az ökológiai gazdaságoknál, de a költségigény 30–40%-kal alacsonyabb. Az ökológiai gazdálkodási mód a mezőgazdaságban dolgozók egy-egy csoportjának a megélhetését szolgálhatja. A méret azon is múlik, hogy hobbiszinten, önellátó vagy árutermelő jelleggel végzik. Az ökológiai gazdálkodás a természeti környezettel harmóniában lévő tevékenységet jelent, esetleg szociális aspektusokkal is bír. Az ökológiai gazdálkodás felfogható életszélletnek, életformának is. A jelenlegi helyzet nem túl jó. Talán megoldást jelenthet, ha az ökológiai gazdaságok vertikális integrációkba tömörülnek, piaci pozíciójuk javítása érdekében. Lehetséges megoldás az ökológiai termékek hozzáadott értékét a feldolgozó kapacitások bővítésével növelni.

Németh T. (2010) ökológiai válságról és kihívásokról ír. Az ENSZ 2009 júniusában nyilvánosságra hozta, hogy ma már többen élnek városokban, mint vidéken. A 20-25 milliós városok számának növekedése egészen tragikus. A városok növekedése a lakosságra nagyon kedvezőtlen lehet. Az ökológiában akkor lehet eredményt várni, ha bizonyos területek fejlesztési pénzeket kapnak. Ez igaz az oktatásra, mezőgazdaságra, vidékfejlesztésre is. A változások és a problémák az emberiség létszámával csak növekednek. Ezért is el kell gondolkodni az ökológiai gazdálkodáson. Ha a lakosság nő, a szántóföld csökken, akkor felmerül, hogy fenntartható-e a fejlődés?

Urfi P. – Kormosné Koch V. (2011) az ökológiai gazdálkodás költség-jövedelem viszonyait elemzik. A hagyományos és az ökológiai termelést hasonlítják össze. Az egy hektárra jutó költségek összegében a két gazdálkodási mód között jelentős eltérések nem voltak, de a költségek szerkezete markánsan különbözött. Az ökológiai növénytermesztés hozamai alacsonyabbak voltak, de az önköltség és értékesítési árak magasabbak. A támogatások nélkül egyik termelési mód sem volt életképes.

Szente V. – Szakály Z. – Széles Gy. (2011) az ökoélelmiszerek megítélését elemzik. Fontos a fogyasztói szokások megismerése, hogy eredményes legyen a termelés. A fogyasztók az ökotermékeket vegyszermentességük és természetességük miatt, az egészségre kedvező hatásúnak tartják. Sok esetben a magas ár még mindig korlátot jelent. A reális ár elfogadásához több tájékoztatás szükséges. Ökoélelmiszerek esetében fontos a bizalom, amit a minősítési rendszer szigorúságával garantálhatunk.

III. 2. 4. 4. A megújuló energia lehetőségei

Patay I. (2005) szerint a megújuló energiaforrások széles körű alkalmazása költségmegtakarítást jelent, így a csökkenő költségek jelentős hatással lehetnek az életminőségre. Ma még a megújuló energetikai technológiák esetében a fajlagos beruházási költségek magasak, így a széles körű elterjedés vontatott. Várható a költségek folyamatos és jelentős csökkenése, így a megújuló energiaforrások kihasználásával növekedhetnek a megtakarítások és javulhat az életminőség.

Csökkenteni kell a fosszilis energiahordozók felhasználását, de ennek komoly feltételei vannak: tőkeerős fogadóképesség kell a felhasználói oldalon, a megújulók használata többlet beruházási igénnyel jár. Törekedni kell a megújulók használatára, segíteni célszerű (támogatás, kedvezmények stb.). Széles fogyasztói körben el kell terjeszteni a technológiát. Megállapítják, hogy az alternatív energiagazdálkodásra a mezőgazdaság és a vidéki régiók háztartásai a legalkalmasabbak, mivel jelentős megújuló energiaforrással rendelkeznek, a hasznosításra nagy gyűjtőfelületek állnak rendelkezésre. Ugyanakkor gondot jelent, hogy a használók tőkeszegények. Fontos a felhasználáshoz a rendelkezésre állás biztonsága, a kényelmes felhasználás, elérhetőség, és az alacsony munkaköltség.

Tóthné Heim L. et al. (2007) a biomasszából előállított folyékony üzemanyagok gazdaságosságát vizsgálja. A jelenlegi technológiák nem fedezik a hazai szükségletet, másrészt távlatilag nem versenyképesek. Az EU által elfogadott egyezmény szerint 2020-ig az energiafelhasználás 20%-át megújuló energiaforrásokból kell fedezni az Unióban. A kémiai üzemanyagok kiváltása rövidtávon

nem prognosztizálható. A jelenleg preferált biodízel előállítás esetén a hazai biodízel igény 79%-a lenne előállítható az ország teljes szántóterületén. A kukoricából készített bioetanol esetén a hazai igény 82%-át lehet előállítani a teljes szántóterületen. Ez alapján a repce-biodízel és a kukorica bioetanol üzemanyag előállítás meggondolandó beruházást jelent.

Taralik K. (2007) a bio hajtóanyagok helyzetét ismerteti. A legnagyobb biomassa potenciállal mezőgazdaságunk és erdőgazdaságunk rendelkezik. A napraforgó esetében a számítás szerint közelítőleg 50 ezer tonna kerülhetne biodízelgyártásra. Repce esetében a legnagyobb betakarított éves mennyiség elérte a 290 ezer tonnát. A tervezet kapacitásoknál inpuhiány jelentkezik. Felteszi a kérdést: hogyan oldható meg ez a probléma? Válaszai: hosszú távú szerződéses kapcsolatokkal, új alapanyagok felhasználásával, Használt étolaj felhasználásával, GMO alkalmazásával, második generációs bioüzemanyag előállítási technológiával, fás szárú növények bioetanol célú feldolgozásával. Az alapanyag ellátási problémák jelentős hatással lesznek az iparágára.

Csete L. (2007) a biomassa hasznosításának felfogását és megoldásait, valamint a jelenlegi kezdeményezéseket hasonlítja össze. A korábbi feldolgozás az élelmiszerellátás elsődlegességét hangsúlyozta, napjainkban a bioetanol, a biodízel és az égetés került előtérbe. A melléktermékek és a hulladékok hasznosítása háttérbe szorult, napjaink kezdeményezései a szántóföldi tőtermékekre és a fa felhasználására irányulnak. A biomassa hasznosításában a hosszabb távú gondolkodás kerülhet előtérbe. Ez a fenntarthatóság, a hatékonyság, decentralizáció, diverzifikáció érvényesítését jelenti. Az újabb eljárások bevezetése, az érdekek harmonizálása ajánlatos. Fontos az élelmiszerellátás biztonsága.

Popp J. (2008) a bioüzemanyag gyártás nemzetközi összefüggéseit elemzi. Az etanol előállítása Brazíliában cukornádból, az USA-ban és az EU-ban főleg gabonafélékből történik. A biodízel előállításban a repce és a szója, valamint a pálmaolaj a használt nyersanyag. A globális cukor- és kukoricatermelés 10%-át használják etanolgyártásra. Az élelmiszer-, a takarmány- és a bioüzemanyag ipar között verseny folyik. Jelenleg nincs elég nyersanyag a világon a takarmány-, élelmiszer- és bioüzemanyag gyártáshoz. A fosszilis üzemanyag nagyobb arányú helyettesítése (5% felett) bioüzemanyaggal akkora területet kötne le, ami veszélyeztetné a globális élelmiszertermelés biztonságát. A bioüzemanyag gyártás jelentős támogatásokat élvez (nyersanyag előállítás, beruházás, foglalkoztatás, adókedvezmények, magas vámok). A bioüzemanyag támogatás nélkül csak technológiai innovációval lehet versenyképes a fosszilis tüzelőanyagokkal szemben. A bioüzemanyag felhasználás eszközei között említhető a jövedéki adókedvezmény, a bioüzemanyag kötelező felhasználásának szabályozása és a piaci részarány meghatározása.

A helyzet kiszámíthatatlanságát okozza a klímaváltozás, mert időjárás változás esetén az árak robbanásszerűen növekedhetnek. A második generációs technológia – az EU-ban 10-15 év múlva – elterjedése esetén a bioüzemanyag gyártás nyersanyaga a cellulóz lesz. Ez javítja a mezőgazdaság

jövedelmezőségét. A fosszilis üzemanyagok kiváltása jelenleg nem megoldható. A bioüzemanyag gyártás esetén nagy kérdés, hogy a feldolgozók honnan és milyen áron szerzik be a gyártáshoz szükséges alapanyagot.

Kovács E. et al. (2008) biomassa alapú energia-klaszterben keresik a versenyképesség javításának lehetőségeit. A versenyképesség sok esetben az ellátási láncok hatékonyságától függ. A termelési technológia bizonyos elemeinél a logisztikai módszerek, az anyagáramlás optimalizálása konkrét eredményt mutatnak. Ott van optimum, ahol a költségminimalizálásra való törekvés megvalósul. Fontos a magas költségek miatt a betakarítás vizsgálata. A feladatot a szerzők szimulációs modell használatával oldották meg. A modell alapján meghatározható a mikro-logisztikai tároló-központok helye és így csökkenthető a költség. Kisebb távolságok esetén (1-3 km) közvetlen beszállítás is indokolt lehet a feldolgozóba. Nagyobb távolságoknál tárolás utáni közvetett beszállítás indokolt.

Taralik K.–Zakár T.(2008) a használt étolaj hasznosítását vizsgálja. A MOL éves igénye közel 200 ezer tonna biodízel komponensből. Hazánkban a repce olaj alkalmas a gázolajhoz keverhető biodízel előállításra, de a repce olaj csak részben fedezi a szükségletet. Egyéb inputra van szükség, így pl. a használt étolaj felhasználására biodízelgyártásra. Ez azért is fontos, mert a használt étolaj veszélyes hulladék, melynek begyűjtése és kezelése még nem megoldott. Magyarország évi étolaj felhasználása 110 ezer tonna. A környezetbe kerülő 22 000 tonna használt étolajat felhasználhatnánk üzemanyaggyártásra. A használt étolajat hulladékudvarokban átveszik, de a gyűjtés alacsony hatékonyságú. A lakossági használt étolaj begyűjtése – a motiváció hiányára visszavezethetően – gyakorlatilag elhanyagolható.

Vida A.–Baksa A. (2009) a bioüzemanyagok használatával járó változásokról ír a földhasználatban. A világ megoldatlan problémákkal küszködik, az egyre növekvő energiafelhasználás, a népességrobbanás, a szélsőséges időjárási viszonyok, a gazdasági válság egyelőre megoldhatatlan. Az EU keresi a megoldást a túltermelés miatt felhalmozódott szántóföldi termékek felhasználására. Az összefoglaló néven biomasszának nevezett megújítható energiaforrás helyet kaphat a felhasznált energiahordozók között. A fosszilis energiahordozók felhasználásának visszaszorítása időszerű. Növekszik a kereslet a bioüzemanyagok iránt, melyet az egyre nagyobb bekeverési arányt ösztönző irányelvek segítenek. Felmerül a kérdés, hogy a bioüzemanyag piac milyen változásokat indukálhat a földhasználat tekintetében? A művelés alá vont terület nagysága jelentős mértékben nem fog változni, de fontos, hogy a szerkezetváltás biztosítsa az emberi, állati és energiaipari ellátást is. Az irányváltás közvetve fokozza a gazdálkodók versenyképességét, növeli a foglalkoztatást és hozzájárul a vidéki lakosság vidéken tartásához.

A hetvenes évek energiaválsága megmentette a fejlett országok energiafüggőségét. A kőolaj áremelkedés, a klímaváltozás, a környezet minőségének romlása jelentős változásokat hozott. A bioetanol előállításban az USA és Brazília a legjelentősebb az előállítás magas keményítőtartalmú

növényekből történik. A biodízel előállításban az EU és az USA adja a teljes mennyiség közel 80%-át. A jó termőhelyeken kialakítható jó földhasználati gyakorlat elérhető a legkedvezőbb energia-kihozatali arányok.

A kedvezőtlen adottságú területek energetikai célú szántóföldi növények termelésére fordíthatók, ha alacsony CO₂ készlettel rendelkeznek, alacsony értékűek biodiverzitás tekintetében, alacsony az értéke a piacon, jó termelés technológiával magas produktivitásra képes, beruházásra alkalmas, javulhat az általános életszínvonal. A földterületek hasznosításának változása a jövőt illetően stratégiai kérdés lehet. Befolyásolhatja a légköri szennyezést és a klímaváltozást. A döntést és a stratégia megalkotást nem szabad tovább halogatni.

Nagy Zs. (2009) kifejti, hogy a gyorsan változó gazdasági környezetben stratégiai szövetségesek szükségesek, akik fontos információkat közvetítenek. Ezzel a kapcsolattal csökkenthetők a költségek és a kockázatok növelhetők a hosszú távú versenyelőnyök. A globális kihívásokra adható válaszok egyike a gazdasági hálózatok kialakítása. A klaszterek elsősorban a fejlett országokra jellemzők, és ebben a környezetben nő a klaszterszerűen működő cégek jövedelmezősége.

A zöldenergia technológiák és szolgáltatások fejlődését segíti az öt európai országot átfogó „Zöld Energia Klaszterek” létrehozása. A projekt hosszú távú céljai a következők: közös platform létrehozása, információ és kommunikáció, cég és termékadatbázis kialakítása, a szektorra jellemző speciális tanfolyamok, kooperációk közös projektek indítására, az exporttevékenység ösztönzése, továbbá marketing és PF információs anyagok összeállítása. 2006 januárjában alakult meg az országos biomassza klaszter. Célja a biomassza értéklánc szereplőinek egységes fellépése.

Pintér G. et al. (2009) a szőlőnyerge és a fanyesedék biomassza erőművi beszállítását elemzik. 2009-ben már öt hazai nagy erőműben tüzeltek a környező erdőgazdaságokból származó alapanyagot. Hazánkban jelentős a fanyesedék és a szőlőnyerge mennyisége, ami nem kerül hasznosításra. A beszállítás – számítás szerint – 45 km-es szállítási távolság alatt már gazdaságos lehet. A tüzelés a felesleges melléktermékektől való megszabadulást is jelenti az energianyerés mellett. A biomassza tüzelésben elengedhetetlen a gazdák és települések összefogása, hogy az erőművekkel szemben megfelelő alkupozíciójuk legyen. Öt nagy biomasszával tüzelő erőművet említ meg: Ajka: Bakonyi Hőerőmű, Pécs: Pannon Hőerőmű, Visonta: Mátrai Erőmű, Kazincbarcika: Borsodi Hőerőmű és Tiszaújváros: Tiszapalkonya Hőerőmű. A nyesedékek begyűjtése érdekében a gazdák összefogása kívánatos.

Molnár A. (2009) a mezőgazdaságban keletkező biomassza energetikai hasznosításának agrár-gazdasági megközelítését elemzi. Fontos, hogy milyen agrárpolitikai eszközökkel oldhatók meg a liberalizált kereskedelemmel szembeni elvárások. A hagyományos mezőgazdaság a hasznosítható területek kis hányadán képes előállítani az elvárt kibocsátást. Mit tegyünk a fennmaradó területekkel? Nem piaci csere tárgyairól van szó, hanem közjavakról és externáliáktól. A vidéki tér energetikai hasznosítása haszonnal járó elképzelésnek mutatkozik. A számításoknál fontos probléma

a keletkezéskori alacsony energiasűrűség. Fontos kérdés, hogy a multifunkcionális mezőgazdaság egyes kibocsátásai előállíthatók az egymástól függetlenül (pl. biodiverzitás vagy a táj szépsége). Az intenzívebb földhasználat csökkentheti a biodiverzitást, a talajvíz minőségét.

Tégla Zs. (2010) szerint hazánkban biztatóak a termálenergiára és a megújuló energiára (faapríték fűtés) alapozott hajtatasos zöldségtermesztés kilátásai. Elsősorban a 3-5 hektáros üzemek azok, amelyek geotermikus energiával és biomasszával fűtve jövedelmező termelésre képesek. Az üzemméret előnyei a számítások szerint leginkább a 3 ha-os zöldség-hajtató modelleknél jelentkeztek, de a méret növelésével az előny csak minimális mértékben javult. Ezen a területen Magyarország adottságai kiválóak. A földgázzal történő fűtésnél az eredmény negatív, csak nagyobb üzemméretnél beszélhetünk pozitív értékekről.

Szecsei T. – Salamon L. (2010) az energetikai célú növénytermesztést vizsgálták. Fontos kérdés volt az alacsony vállalkozói aktivitás, melynek okát keresték. A vezetők zöme nem ismerte a használt energiaültetvényeket, 11% még egyikkel sem találkozott. Az információk elérhetősége a válaszadók 29%-a szerint nem megfelelő, 53% szerint az ismeret kevésbé elérhető. Alapvetően az energianövények termelése a realizálható támogatásoktól és a várható árbevételtől függ. Fontos a felvásárlási szerződés és a feldolgozó üzem távolsága is. Jelenleg hazánk teljes zöldenergia potenciáljának mindössze 10%-át hasznosítjuk. A fenntartható fejlődés az emberiség eddigi történetének jelentős komplex kihívásává vált. Szükséges egy optimális biomassza szerkezet kialakítása, hiszen az elsődlegesen energetikai céllal termelt növények terjedése jelenthetné a fejlesztés fő irányát.

Magda R. (2011) a megújuló és a fosszilis energiahordozók szerepét vizsgálja. A magyar gazdaság energiaszükségletében még ma is meghatározók a fosszilis eredetű tüzelőanyagok (kőolaj, földgáz, kőszén), melyek kimerülőben vannak. Túlzott használatuk károsítja a környezetet. Az egészséges környezet érdekében fokozott figyelmet kell fordítani az alternatív energiaforrásokra. A külpiaci versenyben is vigyázni kell az energiahordozókkal való helyes gazdálkodásra. Hazánkban vizsgálni kell, hogy a rendelkezésre álló javakkal hogyan tud helytállni a világpiaci versenyben. A felhasznált energiaforrás a háztartásokban főleg a gáz, míg a közlekedésben kiemelt szerepe van az olajnak. Az energiatermelésben hazánk szénvagyonja is felhasználható. Ezen a téren nagy a bizonytalanság, hiányzik a határozott energia politika. A fosszilis tüzelőanyagokkal való ellátás korlátokba ütközik, így célszerű az alternatív megoldásokat előtérbe helyezni, hogy a fosszilis tüzelőanyagokat kiváltsuk.

Magda R. (2011) a megújuló energiaforrások szerepét és hatásait vizsgálja. Megállapítható, hogy az elmúlt fél évszázadban jelentősen nőtt az energiafelhasználás. Az energiatermelés főleg fosszilis energián alapult. Mára fontossá vált a megújuló energiaforrások felhasználása, melyek a fenntarthatóság és a versenyképesség szempontjából is fontosak, hiszen az egyik fő költség az energiaköltség. Az energia előállítás fő színtere a vidék. A kormányzat új munkahelyeket tervez létrehozni. A Megújuló Energiahasznosítás Cselekvési Terv szerint mintegy 150-200 ezer (a megújuló iparban 70-80 ezer) tartós munkahely létrejötte várható. A megújuló energia ipar kiépítése napjaink feladata.

A fejlesztésekhez szükséges a zöldgazdaságban foglalkoztatottak szerepének növelése. A világ energiafogyasztása mintegy 2,5%-kal nő évente. A nagy energia felhasználók az USA és Kanada (25%), Európa (19%), Kína (15%). Az országok fejlődésével ezek a százalékok gyorsan változnak.

Az EU elkötelezte magát a 20-20-20 kezdeményezés mellett, azaz az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását 20%-kal csökkentik, a megújuló energiaforrások részarányát 20%-ra növelik és az energiahatékonyságot 20%-kal javítják. Ennek érdekében állami beavatkozást tervez, melynek részletei a következők: zöld energiapolitika, környezetbarát agrárium, vidékfejlesztés, fenntartható építészet, környezetvédelmi ipar, közösségi közlekedés fejlesztése, felelős vízpolitika.

A földhasználat az agrártermelés eredményességét alapvetően határozza meg. Az EU megújuló energia politikájának alapelvei a következők: környezetvédelem, ellátásbiztonság, helyi és regionális fejlesztés, vidékfejlesztés, élelmiszer túlermelés csökkentése.

III. 2. 5. Ágazati elemzések: szőlő és bortertermelés

III. 2. 5. 1. A hazai szőlő- és bortertermelés lehetőségei

Magyarországon a szőlő- és bortertermelésnek jelentős hagyományai vannak. Hazánk ökológiai adottságai alkalmasak a borszőlőtermesztésre, egyes borvidékek kiváló borok előállítására alkalmasak. Szőlő- és bortertermelésünk csökkenő tendenciát mutat, de pályázati lehetőségeket kihasználva az állomány jó része megújult. Fontos feladatunk lenne a belföldi piacon a magyar bor dominanciájának megőrzése. A szőlő- és borgazdaság gazdasági és foglalkoztatási szerepe is jelentős, emellett kulturális, társadalmi és gasztronómiai szerepet is betölt. Az ágazat stratégiai jelentősége megkérdőjelezhetetlen. A Gazdálkodás a szőlő- és bor előállítással foglalkozó elveket tanulmányaiban tárgyalja, az ágazat jelentőségének megfelelő publicitást kapott.

Lehota et al. (2004) a magyar borászatok körében stratégiai csoportokat határoztak meg. A hazai borászatokban – a szerzők szerint – megindult a szektorjellemzőkhöz igazodó stratégiai vállalati csoportok kialakulása. Az egyes stratégiai csoportok piaci helyzetének és szerepének, valamint fejlesztési lehetőségeinek tisztázása fontos. Az egyes stratégiai célpiacok növekedési potenciálja eltérő, ezt az iparági szakstratégia kialakításánál figyelembe kell venni.

Az egyes stratégiai csoportokat a következő összefüggések alapján elemezték a szerzők: a piaci orientáció mértéke, a tervezés időhorizontja, a versenysztruktúra jellemzői, Az innováció szerepe és összetevői. További összefüggéseket is vizsgáltak, mint az ellátási láncon belüli kapcsolatok, a piac földrajzi hatóköre, a piac feldolgozottság szerinti hatóköre, az értékesítési csatorna lefedettsége, a márkázás és eredetjelölés szerepe, valamint a piac és a pénzügyi mutatók. A stratégiai csoportok jellemzőik alapján értékelhetők.

Bozsik (2004) borászati termékek külkereskedelmét vizsgálta az EU piacán. A különböző mutatókkal való értékelés borászati termékeink piaci helyzetéről eltérő képet ad. A hordós boroknál az éleződő verseny a palackos borok iránti fokozódó igény, harmadik országok betörése az EU piacra komoly kihívást jelent. A keleti piacokon is fokozódik a minőség iránti igény. A világkereskedelem liberalizációja segíti a chilei, ausztrál és USA borbehozatalt. Volt szocialista piacaink (Oroszország, Ukrajna) ellátása minőségi borral elengedhetetlen, hiszen hosszú ideig kiváló piacaink voltak. Ezen a területen is fontos a szemléletváltás.

Nagy (2008) a szőlő- és bortermelésben zajló kihívásokról ír. A borágazat különleges terméket tesz a fogyasztó asztalára. A kiváló bor szorosan hozzátartozik Európa hagyományaihoz, kultúrájához, történelméhez és sok embernek nyújt megélhetést. A MOSZ szerint Magyarországon csak egy átgondolt ültetvénykivágást szabad végrehajtani. A túltermelés ellen lehetséges lenne az ún. „zöld szüret”. A bor mellé egy gasztronómiai programot célszerű rendelni. Ezen a területen hazánk elmaradott.

Radóczné Kocsis (2008) a borpiac középtávú kilátásairól ír. A borpiac korábbi tendenciái megváltoztak, az ausztráliai szárazság és Európa gyengébb évjáratái mérsékeltek a feleslegeket. Különösen a fehérbor vált keresetté. A keresleti oldalon a gyorsan növekvő gazdaságok (Ázsia, Oroszország) és Észak-Amerika (USA, Kanada) fogyasztása gyorsan bővül. Magyarország a borreform tárgyalások után növelheti versenyképességét és több forrás juthat modernizációra és marketingre. A változások növelhetik a versenyképességet. A borszőlőterület csökkenése várható, de 2,9-3,1 millió hektoliter bor belső fogyasztásra 600-800 ezer hektoliter pedig exportra kerülhet.

Brazzil – Sidlovits (2009) az eredet-megjelölés szabályait elemzi. A borpiaci reform eredet-megjelölési szabályrendszere új alapelvek szerint osztályoz: földrajzi árujelző nélküli borok, oltalom alatt álló földrajzi jelzésű borok, oltalom alatt álló eredet-megjelöléssel ellátott borok. Az oltalom iránti kérelemhez termékleírást kell csatolni, mely kötelező elemeket tartalmaz.

Brazzil (2009) utal a szőlő-borvertikum termelési oldalán kibontakozó koncentrációs folyamatokra. A koncentrációt a befektetők táplálják. A stratégiájukat az alapanyaghoz való hozzáférés, a terjeszkedési lehetőség, a márkaépítés és a disztribúciós csatornákhöz való hozzáférés határozza meg.

Györe (2011) tanulmánya a szőlő-borágazatban vizsgálja a közvetlen értékesítés elterjedtségét. A közvetlen értékesítés megszünteti a termelő feldolgozóval, illetve kiskereskedelemmel szemben fennálló kiszolgáltatottságát. A közvetlenül értékesített borok nyereségesebbek. A közvetlen kapcsolattal növelhető az értékesítés és a kapcsolat kezelhetőbbé válik. A közvetlen értékesítés energiát és időt követel, valamint nagyobb szervezettséget. A borászatok bizonyos költségeket csak részben tudnak a fogyasztói árakban értékesíteni. A termelői együttműködéssel és a szakmai szervezetekkel szemben is bizalmatlanság tapasztalható. Sajnos sok idős borász nem tudja kinek

átadni a stafétabotot. A borászok esetében gyakran felmerül az összefogás hiánya. Ennek egyik oka lehet a borászok nagy száma, ami segíti a klikkesedést. A termelők összefogása nélkül nincsenek közös beszerzések, amivel jelentős összegeket lehetne megtakarítani.

Tóth (2012) a tudás alkalmazását elemzi a magyarországi szőlőtermelésben és borászatban. A világpiaci bortrendek a magasabb tudást megtestesítő prémium és szuperprémium borok irányába mutatnak. Magyarország ezt a trendet nem ismerte fel. A tudás használata és terjedése nem feltétlenül javít az eredményességen, nem egyértelműen szignifikáns. A vállalkozások innovatív jellege, a felhalmozódott tudás napi kapcsolatokban történő átadása, a folyamatok innovatív menedzsmentje révén a piaci sikerek elérhetőek. Ehhez növekvő verseny kialakulása várható, a tudás ily módon kerülhet előtérbe.

III. 2. 6. Tudomány és felsőoktatás

III. 2. 6. 1. A tudomány és felsőoktatás helyzete hazánkban

Magda S. (2006) ír a tudomány céljairól. Magyarország fejlődése igazolja, hogy a jól képzett szakemberek, a tudás, a gyakorlati készség mindig fontos szerepet játszott az egyes korszakokban. A tudásalapú társadalom segíti a versenyképes fejlődést, erre kell törekednünk. Napjainkban alapvető igény az értékkeremtés és az innováció eredményes megvalósítása. Az eredményes korszakok kiváló szakemberek, tudósok közreműködésével érték el az eredményeket. Fel kell tenni a kérdést, napjaink gyakorlata lehetővé teszi-e az ország versenyképességének fenntartását és javulását? A felsőoktatás céljait meg kell valósítani: a BSc fokozat a munkaerőpiac kiszolgálását teszi lehetővé; az MSc legyen alkalmas a tudományos képzésre; A PhD adja a kutatás versenyképes bázisát. A fejlődéshez korszerű és együttműködő rendszerre van szükség.

Csehné Papp I. (2007) az oktatás és a munkaerőpiac kapcsolatát elemzi. A képzési rendszer korszerűsítése fontos lenne és egy rugalmasabb iskolarendszerre lenne szükség. A foglalkoztatás növelése fontos feladat, ezért fontos a tanulás. A magasabb iskolai végzettségűek között létszámarányukhoz képest jóval kevesebb a munkanélküli. A '90-es évek második felétől a felsőoktatás robbanásszerűen bővült. Lecsökkent a tanári szakokra jelentkezők és megnőtt a gazdasági és humán területen tanulók aránya. A magyar oktatásügy a legjobb befektetési alkalmak egyike.

Patay I. (2007) hozzászól a vitához. A tudás fontos és profitot termelő megoldás, melynek ismérvei a következők: a tudásalapú társadalom új ismereteket állít elő, a fő hajtóerő az új alkalmazott tudás, a tudás egyénhez kötődik, de társadalmi szinten közvagyon, mindenki lehet tudásbirtokos. Az új tudás birtokosai extraprofitot termelnek. A fejlett világban a tudásalapú társadalomnak nincs alternatívája. A jóléti társadalmak alapja csak a magasan kvalifikált humán erőforrás lehet.

Lengyel (2007) szintén hozzászólt Magda Sándor cikkéhez. Szerinte a munkaerőpiac keresletének és a különböző oktatási szintek (Fn, BSc, MSc) képzési céljainak összhangjáról nem szabad lemondani. A mezőgazdasági vállalkozók képzése sok esetben hiányos, ez is okot adhat a sikerek elmaradására. Nem feledkezhetünk meg a szaktanácsadás és a gyakorlati képzés fontosságáról.

Mészáros (2007) a felsőoktatás kérdéseire nemzetközi kitekintéssel szól hozzá. A tudás gazdaság felé történő fejlődésnek a kutatóegyetemek a letéteményesei. Az USA 125 kutatóegyetemmel rendelkezik és az oktatás finanszírozásában nem dominál a költségvetés, az oktatók nem is közalkalmazottak. Az egyetemeken erős a verseny, a gyakorlattal való kapcsolat szoros. A doktorképzés nagyarányú, a tudás gazdaság irányába történő fejlődés nem csak kutatóegyetemeket kíván, hanem innovációs központok létrehozását is igényli. A fejlődés kétirányú lehet. A kutatóegyetemek fejlesztik a doktorképzést, a nemzetközi együttműködést, az innováció irányába viszont a hazai gyakorlattal (ipar, mezőgazdaság) együttműködő egyetemek fejlődhetnek. Mindez igényli az MTA együttműködését.

Patkós (2007) az agár-jövőképet és az agrárképzési célokat; a bővülő felsőoktatási kapacitások és csökkenő létszámú korosztályok helyzetét, továbbá a bolognai folyamat hatásait elemzi. Szerinte a felduzzasztott egyetemi létszám nem tartható fenn. Fontos lenne a gyakorlati oktatás feltételrendszerének javítása.

Szabó G. (2007) szintén a vitához szól hozzá. Szerinte nem az MTA és a magyar felsőoktatás kapcsolatrendszerét kell javítani, hanem az akadémiai kutatóintézeteknek az egyetemekhez való csatolása jelentheti az érdemi és hatékony megoldást. A doktorképzés rendszere nem illeszkedett be szervezen az egyetemek szervezeti struktúrájába. A sikeres doktorképzésnél a személyi feltételek megléte vagy hiánya a döntő tényező egy doktori iskola működése szempontjából. A kutatóegyetemek szellemi és tárgyi infrastruktúrája megerősödne és külföldi kapcsolatrendszerük is javulna. Ez a változás az MSc és PhD képzés tekintetében a nemzetközi versenyképességet is javítaná.

Az MTA működését a fejlett nyugati országok gyakorlatához célszerű igazítani. A kutatócsoportokat csak kutatóegyetemekre szabad telepíteni. A Magyar Akkreditációs Bizottság meghatározta a tőzstagok szakmai követelményeit.

Nábrádi A. (2007) egyetért Magda Sándor felvetésével. Választ kell keresni, hogy az elvárt igényesség mennyire jellemző korunk felsőoktatására? Azt is tisztázni kell, hogy napjaink tevékenysége eleghető-e ahhoz, hogy a gyorsan változó világban versenyképesek legyünk? Vajon a versenyképességet mennyire segíti az MTA a magyar felsőoktatás és az innovatív vállalkozások jelenlegi kapcsolata?

Az új Felsőoktatási Törvényt 1993-ban fogadták el és a 2006-os új törvény megjelenéséig közel 30-szor módosították. Jelentős változások voltak a felsőoktatás finanszírozásában (normatív támogatás), a létszám növelésében, sok új szak alapításában, az agrárterület átkerült az oktatási tárcához, a doktori képzés reformjában.

Magda S. (2006) a felsőoktatásban hármas célt fogalmaz meg: az első kimenet (BSc) a versenyképes munkaerőpiac kiszolgálója legyen, a második kimenet (MSc) a fejlesztésre és a tudományos képzésre legyen alkalmas, a harmadik kimenet (PhD) az alaptudományok és a kutatás-fejlesztés nemzetközi mércével is versenyképes bázisát adja.

Markovszky (2007) felteszi a kérdést, hogyan lehet a felsőoktatás egyidejűleg minőség és tömeges? Ehhez szükséges hat-hét nemzetközileg akkreditált kutató tudományegyetem támogatása és közvetlen együttműködése az akadémiával. A kihívások a következők: a legjobb gyakorlat megismerése, a fő szaktárgyakra kiterjedő kétnyelvű oktatás, az agrárterületen diverzifikált képzés, az alapképzés cél- és eszközrendszerének piaci alapú felépítése.

A gyakorlathoz sok esetben nagyhírű gazdasági szervezet, nagybirtok működött, ami lehetővé tette a legjobb gyakorlat megismerését. A mai agrár-felsőoktatás ezzel nem rendelkezik. Szükség lenne tangazdaságokra, ahol jól szervezett munka folyik. A kétnyelvű képzés fontos lenne európai elismertségünk miatt is. A képzés diverzifikálására számos lehetőség van. Ilyen pl. a természet- és tájvédelem, a vidékturizmus, a fenntartható vidékgazdálkodás, a rekreáció és a sportcélú állattartás. Általános vélemény szerint az agrár-felsőoktatás rendszere nem túlméretezett, de a gyakorlati készségek növelése elvárható.

Magda S. (2007) összegzi gondolatait. Negatív értékelést kaphat a létszám érdekeltségű finanszírozás, ami a színvonalat csökkenti. Nem jó a felsőoktatás és a kutatás túlzott tagoltsága, így fontos az együttműködés. A BSc képzés esetében meglepő, hogy nem egyértelmű a gyakorlati háttér biztosítására irányuló igény. Szükséges hat-hét oktató-kutató tudományegyetem kifejlesztése. Fontos lenne egy „fenntartható tudománypolitika” kialakítása az egészséges verseny fenntartása érdekében. A felsőoktatásban és a tudományban megkerülhetetlen egy korszerű, együttműködő rendszer kialakítása. Az akadémiai és ágazati kutatóintézetek, valamint a fejlesztő vállalkozások az egyetemekkel és főiskolákkal együttműködve erősíthetik a tudásalapú, versenyképes társadalmat.

Kovács J. (2008) kifejti, hogy az agrár-felsőoktatás megújulási kényszerhelyzetben van. Kik irányíthatják a megújulást, ha nem az egyetemek? Az egyetemi képzést korszerűsíteni kell, nemzetközi színvonalúvá kell tenni. A közeljövőt a mérséklődő szakemberigény és a fokozott szakmai követelmény fogja jellemezni. A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya 2,5% körül stabilizálódik és 1%-nyi lehet a felsőfokú végzettségűekre eső várható rész.

A világ fejlett agrártermelése ipari alapokra helyezett. Napjainkban mezőgazdasági iparról beszélhetünk. Felértékelődik a tudás szerepe. Az agrár-felsőoktatási intézmények feladatai a következők: a nappali és levelező felsőoktatási képzés folytatása a továbbképzési és szaktanácsadási rendszer erősítése, a kutatási tevékenység folytatása, szolgáltatási feladatok (szaktanácsadás, laboratóriumi mérések, szakmai bemutatók).

Magda S. et al. (2008) kifejti, hogy a tudásalapú, versenyképes gazdaság magas követelményeket támaszt az oktatás iránt. A folyamatos, egész életen át tartó tanulás az egyéni életpályák része. Az agrárképzés veszített népszerűségéből a kedvezőtlen megbecsülés, a negatív médiapropaganda

stb. miatt. A pályaválasztók körében minőségromlásról beszélhetünk. Az oktatás tömegesedése ezt elősegítette. Új módszerek, növelt gyakorlati képzés, megfelelő motivációs rendszer segíthet a képzésben. A BSc képzési rendszert át kell gondolni, nem ad megfelelő szakmai felkészültséget.

Az „agrobiznisz” a GDP előállításban mintegy 12%-os részesedéssel bír. A képzés versenyképességének fenntartásához változások szükségesek. Ezt a gyengébb hallgatói motiváció és a munkahely elvárásai indokolják. A nemzetek versenyképességének meghatározója, hogy a képzésben mennyire jut szerepe az oktatásnak és a kutatásnak.

Csete (2011) a vidék- és az agrárgazdaság felemelkedéséről ír. A Nemzeti Vidékstratégia Konceptió 2020 vitaanyag. Egyértelműbb cím: A vidék- és az agrárgazdaság felemelkedésének nemzeti koncepciója – 2020. Tulajdonképpen a fenntartható vidék, mező-, erdőgazdaság, élelmiszertermelés és természeti környezet koncepciója. A vitaanyag szerteágazó, mindent megelőző a helyzetfeltárás, a jövőkép és stratégia. Lépései a következők lehetnek: irányjelző, ösztönző és közérthető koncepció kell, hosszú távú jövőkép, hogy a mezőgazdaság a felemelkedés alapja, a stratégia a jövőkép megvalósítása és ütemezése.

A fenntartható, élhető település, a vidék felemelkedésének kulcsa. A felemelkedés másik kulcsa és helyszíne a gazdaság, a mezőgazdasági üzem. Az alapanyag-termelők értékesítési, piaci helyzetének javítása, a vidék legfontosabb mozgatórugója. A mező-, erdőgazdaság szorosabb összekapcsolása a vidék felemelkedését szolgálhatná. A felemelkedés különleges mozgatórugója a tudás, a hozzáértés.

Lakner Z. (2011) felteszi a kérdést, hogy túl sok agrárszakembert képzünk-e? Az OECD adatai alapján nem igazolható, hogy hazánkban agrártúlképzés lenne. A zuhanó beiskolázási keretszámok pár éven belül agrárszakember hiány lehetőségét vetítik előre. Végig kell gondolni, hogy hogyan lehet a jelenleginél vonzóbb agrárgazdasági képet kialakítani? Elfogadható prognózist csak jelentős kutatómunkával tudunk létrehozni.

III. 2. 7. A Gazdálkodás különkiadásairól

Abban az időszakban, amikor a felelős kiadó Magda Sándor főigazgató volt, a Gazdálkodás kiadója 24 különkiadást jelentetett meg. A 2000-es évek elején jártunk, amikor Magyarország számára a közelgő EU-csatlakozás új kihívásokat jelentett, ami alól a Lap se vonhatta ki magát. Ahogy Csete László felelős szerkesztő fogalmazott: „Az EU is megoldásra váró problémák előtt áll, Magyarországhoz hasonlóan ott is a klímaváltozásra, fenntarthatóságra, globalizációra, paradigmaváltásra, hatékonyságra, versenyképességre, valamint az információs társadalom kihívásaira keresik a választ.” A Gazdálkodás egész tevékenységével – ideértve a különszámokat is – ezeknek a feladatoknak a megvalósítását igyekezett a maga eszközeivel szolgálni.

A 2001–2011 között kiadott 24 különszám részben magyar, részben angol nyelven jelent meg. Az angol nyelvű kiadások növelték a Gazdálkodás nemzetközi ismertségét és hozzájárultak ahhoz,

hogy a PhD hallgatók teljesíteni tudják publikációs kötelezettségüket. Segítették a gyors reagálást is az aktuális témákra, valamint tovább szélesítették a publikációs lehetőségeket, így az EU csatlakozással kapcsolatos kérdések terén is.

Jól mutatja az EU-csatlakozással kapcsolatos kérdések prioritását, hogy 2001-ben 3 különszám kiadására került sor, melyekben szinte kivétel nélkül központi téma az EU-csatlakozás ügye.

Az 1. számban **Popp József** az EU csatlakozás és a mezőgazdasági ágazatok fejlesztési lehetőségeinek kapcsolatáról készült tanulmányában azt emeli ki, hogy Magyarország nem tud versenyezni az EU agrártámogatásaival, ezért a hazai költségvetésben kiemelt szerepe van a beruházási és fejlesztési támogatásoknak. Ezek nélkül nem valósítható meg agrárgazdaságunk versenyképessége.

Ugyancsak az első számban **Udovecz Gábor** a hazai mezőgazdaság jövedelemhiányáról és versenyképességéről szóló írásában – a 2000. évi eredményei alapján – az ágazat versenyképességét nem tartja elégségesnek. Ennek fő okozója az állandósult jövedelemhiány.

Magda Sándor az első szám harmadik írásában a régiók mezőgazdaság- és vidékfejlesztéséről értekezik. Azt hangsúlyozza, hogy a régiók mezőgazdaság- és vidékfejlesztésében már napjainkban (vagyis 2001-ben) is meghatározó a felelőssége az agrároktatást, kutatást, fejlesztést, szaktanácsadást felvállaló felsőoktatási intézményeknek.

A második különszámban **Magda Sándor–Marselek Sándor–Miller György** a változó agrárgazdasági feltételeknek a vidékfejlesztésre és népességmegtartásra gyakorolt hatásáról szólva azt hangsúlyozzák, hogy a magyarországi kedvező ökológiai adottságok kihasználása nemzeti érdek, különösen egyes vidéki körzetekben, amihez szükségesek az EU pályázattal elnyerhető vidékfejlesztési források.

A vidék népességmegtartása érdekében a következő feladatok megoldását tartják szükségesnek: alternatív jövedelemszerzés bővítése; új beruházások; piaci hatékonyság növelése; a fenntarthatóság biztosítása; a vidéki struktúrák megőrzése és javítása.

A 2001-ben megjelenő 3. különszámban az EU csatlakozásból fakadó új kihívásáról készült tanulmányukban **Székely Csaba–Szakál Ferenc–Törőné Dunay Anna** abból indulnak ki, hogy az EU csatlakozás következtében a magyar mezőgazdaság várhatóan ismét jelentősen átalakul. A csatlakozásra történő felkészülési időszakban – a kialakuló feltételrendszer mellett – ki kell alakítani a követendő helyes stratégiát.

Feladatként említik a csatlakozásra történő felkészülést, a versenyképes agrárstruktúra kialakítását, az agrártermelés erőforrásainak hatékony hasznosítását, az ökonómiailag megalapozott mezőgazdasági rendszerek működtetését.

A 2003-ban kiadott 4. különszámban jelent meg **Magda Sándor** írása a régiók és a műszaki fejlesztés kapcsolatáról. A szerző abból indul ki, hogy az egyes régiók mezőgazdasága akkor lehet eredményes, ha a műszaki fejlesztés nem korlátozódik csupán a technikára, a technológiai elemekre, hanem felöleli a biológiát és az emberi erőforrást is.

A szerző – ahogymár egy előző írásában is – az oktatási intézmények szerepét és felelősségét emeli ki. Szerinte „Az oktatás, kutatás, szaktanácsadás már napjainkban is akkor segíti a termelést, a gazdálkodás jövőjének formálását, ha – az ipari parkokhoz hasonlóan – olyan tudáscentrumként jelennek meg, amelyek a termékekben, mint hozzáadott érték eladható.”

2004-ben, az EU csatlakozás évében öt különszám kiadására került sor.

Szücs István – Dimény Imre – Széles Gyula az 5. különszámban az agrár- és üzemgazdaságtan területén jelentkező kihívásokról készült tanulmányukban arra a következtetésre jutnak, hogy „A hazai agrárgazdaság fejlődése akkor volt sikeres, amikor a kedvező ökológiai adottságokhoz a biológiai, technikai, gazdasági és humántényezőket komplex módon sikerült társítani.” Ezért tartják fontosnak azt, hogy az agrárgazdaságtani kutatások kiterjedjenek az agrárgazdaság stabilitására, gazdasági színvonalának, fejlettségének megítélésére, a gazdálkodás hatékonyságának tanulmányozására.

A magyar mezőgazdaságban időről-időre bekövetkező gyökeres fordulatok következtében fellépő tőkehiány enyhítésére szükségesnek tartják az állam beavatkozását.

A 6. különszámban szerepel **Csete Lászlónak** „Az EU csatlakozás küszöbén” című összefoglaló írása, melynek bevezető részében ismerteti a Gazdálkodásnak, mint tudományos folyóiratnak a különböző korszakokban játszott szerepét, illetve a követett irányvonalát.

A szerző szerint „Az EU csatlakozás küszöbén számtalan válaszra váró kérdés, az alkalmazkodás, a minőségi irányultság, a fenntartható fejlődés, a versenyképesség megoldási módozatainak bemutatási igénye merül fel üzemi, területi és országos szinten. Hasonló a helyzet az élelmiszerbiztonsággal, a természet- és környezetvédelemmel is.” Azt hangsúlyozza, hogy a Gazdálkodás különszámai, majd a folyóiratban szereplő új rovat, „Az EU csatlakozás küszöbén” címmel „(...) hozzájárul egy, az EU agrár- és vidékfejlesztési politikájának keretében működő nemzeti agrárstratégia tudományos igényű megalapozásához.”

A 7. számú különkiadásban **Bozsik Norbert – Marsalek Sándor – Pummer László** a hazai szőlő- és bortermelés vizsgálatáról szóló tanulmányukban azt hangsúlyozzák, hogy „A szőlő- és borszektor Magyarországon gazdasági, kulturális, gasztronómiai, valamint foglalkoztatás-politikai szerepe miatt egyaránt jelentős.” Azt is kiemelik, hogy a vertikum szereplőinek egy része válsághelyzetbe került, amiből csak úgy tudnak kiszabadulni, ha képesek lesznek megújulni. Ennek útja a teljes vertikum felvállalása, ezen belül minőségi termékek előállítására, az értékesítési csatornák szélesítése. Elengedhetetlennek tartják a modern feldolgozási technológiák bevezetését és pinceszövetkezetek létrehozását.

A 8. különszámban **Magda Sándor** és **Gergely Sándor** a szőlő-bor vertikum stratégiájának tudományos alapjaival foglalkoznak a Mátraaljai Borvidék példáján.

A szerzők, a borvidék gazdáinak körében végzett kérdőíves felméréséből arra a megállapításra jutottak, hogy bizonyos körülmények – megfelelő infrastruktúra, termelői érdeklődés, szaktanácsadás, meteorológiai és növényvédelmi előrejelző rendszer, pinceszövetkezetek létrehozása stb. – mellett a terület kiváló borok előállítására alkalmas, aminek jelenleg egyik akadálya a termelők elégtelen összefogása.

Ugyancsak a 8. különszámban jelent meg **Fehér Alajosnak** az Észak-magyarországi agrárstruktúrák változásának EU csatlakozás utáni várható konfliktusairól szóló tanulmánya, melynek elején abból indul ki, hogy „Magyarországon a regionális gazdaságok kialakulása a területi egyenlőtlenségek növekedése mellett ment végbe. Az Észak-magyarországi makro-régiót e folyamat vesztesei között tartják számon.”

A szerző arra a következtetésre jut, hogy a régióban „(..) jelentős – elsősorban a csökkenő agrárfoglalkoztatással összefüggő – konfliktusokat valószínűsítenek.”

A 9. különszámban **Marselek Sándor – Wölcz Andrea – Téglá Zsolt** a magyarországi agrárgazdaság helyzetét mutatják be, amiről előljáróban megállapítják: „A mezőgazdaságban az elmúlt években kedvezőtlen tendenciák érvényesültek. Az ágazat beruházásai elmaradtak (...) romlott a jövedelmezőség.”

A szerzők szerint a következő időszakban célul kell kitűzni a mezőgazdaságból élők jövedelmének méltányos növelését az ehhez szükséges versenyképes mezőgazdaság szervezeti és műszaki alapjainak a kialakítását, az EU-ba történő betagozódás után az onnan származó előnyök kihasználását. Azt várják, hogy az agrárgazdaság szerepe az elkövetkező időszakban felértékelődik.

A 2005-ben megjelenő különszám a Közös Agrárpolitika (KAP) 2003. évi reformjával foglalkozik.

A 10. különszámban **Csete László** és **Szerdahelyi Péter** az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézetben készült tanulmány alapján foglalják össze a reform általános vonatkozásait, majd ezt követően ugyanebben a különszámban a reform tartalmi elemeit.

A KAP-reform miatt „A magyar agrárgazdaság szereplői alig áttekinthető, az alkalmazkodást és a hosszú távú döntések meghozatalát nehezítő helyzetben vannak. (...) a KAP-reform és a tényleges tagság eltérő időpontjai szintén hozzájárultak az agrárpolitikai cél- és az eszközrendszerének értelmezési nehézségeihez.” A nehézséget még csak növeli, hogy „(..) a majdani alkalmazkodás ugyanis már mai döntéseket is feltételez.”

A szerzők azt remélik, hogy a Gazdálkodás különkiadása segít abban, hogy „(..) a közös agrárpolitika mentén a magyarországi mezőgazdaság és vidék eredményesen fejlődjön.”

A reform tartalmát taglaló részben nagy teret szentelnek a mezőgazdaság támogatási rendszerének. „A közvetlen támogatás rendszerének átalakítása és a támogatások modulálása mellett a reformok kiterjednek a fontosabb termékek rendtartásának aktuális és várható kül- és belpiaci folyamatokhoz igazodó változtatására, továbbá a vidékfejlesztés szerepének erősítésére.”

Lényeges eleme a KAP-reformnak a termeléstől függetlenül közvetlen jövedelemtámogatás, aminek előnye, hogy „(...) rugalmasságot biztosít a termelő számára a termelési szerkezet kialakításában.”

A szerzők szerint a reform a fenntartható és versenyképes európai agrármodell fejlesztésére törekszik.

A 2006-ban megjelenő 11. különszámban **Magda Sándor** és **Gergely Sándor** a Mátrai Borvidék modernizációjának feladatairól és lehetőségeiről készült tanulmányukban a legnagyobb területű hegyvidéki termőhelyű borvidék helyzetének feltárását tűzték ki kutatási célként. Vizsgálták a piacvezérelt fajtapolitikát, a pinceszövetkezetek helyzetét, a beszerzés és értékesítés rendszerét, a Mátrai Bor Kereskedőház marketing tevékenységét, stb.

Tanulmányuk végén célul tűzik ki: „A Mátrai Borvidék modernizációjának végső célja a termelők jövedelmének növelése. A cél korszerű technológiára alapozott minőségi termék előállítására.”

2007-ben 4 különszám megjelentetésére került sor.

A 12. számban **Csete László** az agrár- és vidékfejlesztés fenntartható rendszeréről szólva abból a tételtől indul ki, hogy „(...) a globalizálódó világ ellentmondásaiból való kilábalás a fenntarthatóságtól, a kreativitástól, az alternatív erőforrások térnyerésétől és az emberek összefogásától remélhető.”

A szerzős szerint: „A fenntartható agrár- és vidékfejlesztés egységes rendszerben való szemlélete és programszerű megoldása Magyarországon különösen fontos, mert a gazdálkodók, a vidékiek ettől remélhetik életnívójuk tartós javulását.” Lényegesnek tartja, hogy a fenntarthatóság és a vidékfejlesztés rendszere párhuzamosan épül ki.

A 13. különszámban **Bozsik Norbert** a magyar borok előnyének és piaci részesedési arányának változásáról ír az EU piacán. Vizsgálatai alapján megállapítja, hogy a magyar borok közül komparatív előnnyel csupán a fehér, palackozott asztali borok rendelkeznek, a minőségi boroknak azonban egyike sem. Ami kifejezett hátrány, hogy „A fehér minőségi palackozott borok kivételével minden termékcsoporthoz képest csökkent az export az Európai Unió piacán.” A szerző véleménye szerint ezen a helyzeten az export szerkezetében változtatása javíthatna.

A 14. különszám egészét a Mosonmagyaróvári Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Karon 2005. október 14-én rendezett, „A Gazdálkodásban publikált PhD hallgatók és doktorok” első tudományos konferenciáján elhangzott előadások anyagainak szentelték, ahol 5 szekcióban összesen 39 előadás (közülük 4 angol nyelven) hangzott el, 11-en pedig poszterrel szerepeltek. A konferencián agrárpolitikai, agrárgazdaságtani (12), üzemgazdaságtani, üzemszervezési (11), marketing (12) témájú előadások szerepeltek.

A 15. különszámban a környezeti állapot, mezőgazdaság, fenntartható fejlődés témakörében **Marselek Sándortól** jelent meg tanulmány, melyben a hazai természeti környezet állapotát kedvezőnek ítélte meg a szerző. Lényeges szempontnak tartja, hogy „(...) az EU környezetvédelmi

politikája az együttműködésen és kompromisszumkeresésen alapul.” Véleménye szerint a fenntartható fejlődés elérésében egyre nagyobb szerep jut az agrártermelők meggyőzésének, elsősorban a nevelés és ösztönzés eszközeivel.

A 16. számban **Csete Mária** a fenntarthatóság helyi megvalósíthatóságáról szóló írásában a témával kapcsolatos kutatásairól, azok eredményeiről számol be. Mint írja: „A vizsgált Tisza tó térsége jó példa arra, hogy a fenntartható turizmus reális lehetőség (...) mert a fenntartható turizmusban rejlő lehetőségek kedvezően befolyásolhatják a fenntarthatóság helyi szintű megvalósításának esélyeit.” Ezen a téren is fontos a „több lábbon állás”, ami egyben több bevételi forrást is jelent. „A cél a versenyképes település, ami leegyszerűsítve azt jelenti, élhető.”

Gergely Sándor a 17. különszámban az égetéses hasznosítású zöldenergia (biomassza) nemzeti stratégiáról készült tanulmányában abból indul ki, hogy a jelenlegi trendek alapján a zöldenergia termelés alapvető jelentőségűvé válik a termőföld hasznosításában. A zöldenergia-termelés szempontjából több növényt (faültetvény, energiafű, energiakender, kínai nád) hasonlítottak össze a területhasznosítás szempontjából és arra jutottak, hogy azok a növények, amelyek hasznosításai zöldenergia alapanyagként is szóba jöhet, egyre kedvezőbb pozíciót érhetnek el.”

A szerző azt hangsúlyozza, hogy „Nem lehet nemzeti zöldenergia programot megvalósítani koherens jogi és közgazdasági szabályozás nélkül, amelynek alapvonása a legalább 10 évre szóló kiszámítható szabályozás, a termelői-, szolgáltatói, felhasználói tartós együttműködés feltételeinek kialakítása, előírása és garantálása. Az a meggyőződése, hogy a megújuló energiaforrások terjesztése nagyon fontos a jövő érdekében.

A 18. különszámban **Gergely Sándor** a kisvállalkozásokról, mint a vidékfejlesztés kulcsáról szóló írásában abból indul ki, hogy a magyar modernizáció érdekében a magántulajdonon alapuló gazdaságban a versenyképesség növelésének kényszere miatt „(...) a modern állam, ha sikeresen akar menedzselni, akkor nemzeti stratégiát dolgoztat ki, majd koordinálja megvalósítását, megteremti és szervezi a megvalósítás feltételrendszerét.” Annak a meggyőződésének is hangot ad, hogy „A magyar vidék fő gondja az utóbbi évtizedben az alacsony foglalkoztatási ráta mellett létező nagymértékű munkanélküliség.” Véleménye szerint a munkalehetőség leghatékonyabb teremtőhelye a kisvállalkozás, miután a hazai foglalkoztatásban ezek kétharmados arányt képviselnek.

A szerző és munkatársai kidolgozták a Nemzeti Kisvállalkozás Támogató Rendszert (NEKTÁR), amely a kisvállalkozások helyzetbe hozását volt hivatva szolgálni azáltal, hogy az egész rendszernek megtervezték a kutatási, oktatási, tanácsadási, szellemi, logisztikai rendszerét is.

A NEKTÁR tevékenysége közvetlenül érinthet háromszáz ezer kisvállalkozót, alkalmazottaikkal együtt hatszáz-hétszázezer munkavállalót.”

A 19. különszám a Szent István Egyetemen rendezett nemzetközi tudományos konferencia teljes anyagát tartalmazza. A konferencián 22 előadás (köztük 10 külföldi előadótól) hangzott el, magyar és angol nyelven.

A 2007. év a Gazdálkodás alapításának 50. éves jubileumának jegyében telt, aminek kapcsán megjelent a Gazdálkodás Jubileumi Évkönyv (1957–2007) c. kiadvány és a Mosonmagyaróvári Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Karon 2007. április 25-26-án tudományos konferenciát rendeztek. Ennek anyagát (előadások, vitaírások, hozzászólások) tartalmazza a 20. különkiadása.

A 20. számban található **Udovecz Gábor** előadásának anyaga, melyet „Az európai agrárpolitika eszményei és realitásai” címmel tartott. Előljáróban leszögezi: „A mezőgazdaságra, és általában az élelmiszertermelésre is egyre élesedő, globalizálódó verseny vár. Ez magyarázza, hogy az európai agrárpolitika eszményei és realitásai mindinkább konfliktusba kerülnek.”

A szerző szerint ezeknek az ellentmondásoknak a feloldását hivatott szolgálni a KAP állandó reformja. A 2007. év ebből a szempontból is jelentős, mivel úgy kell átalakítani a nemzeti támogatási rendszert, hogy az megfeleljen az EU közvetlen támogatási rendszerének. Ennek a tétje óriási, mivel az ún. SAPS rendszer alapján mintegy 1400 Mrd Ft-nyi vidékfejlesztési forrásról van szó, ami a vidéki térségek felzárkóztatását segíthetné.

A 2009-ben megjelenő 21. különkiadásban **Csete László** tanulmányát közlik, melynek témája a vidék jövője. A Gazdálkodás rendszeresen foglalkozik az EU vidékfejlesztési programjaival, így az 1991-ben induló LEADER I., illetve a LEADER II.-vel. A témáról 2007. október 24-26-án „Nemzetközi LEADER+ Konferencia” megrendezésére került sor a Gyöngyösi Károly Róbert főiskolán, ahol négy szekcióban összesen 27 hazai és külföldi résztvevő előadása hangzott el. A konferencia egyik hozzászólója **Gráf József** miniszter volt, aki konkrét számokkal támasztotta alá a LEADER program hazai szerepét az ágazat fejlesztésében. Az ún. LEADER-tengely nem kevesebb, mint 1 Mrd Euró felhasználását jelentette. Azt hangsúlyozta, hogy „Soha nem állt a vidék számára ekkora forrás a rendelkezésünkre.”

A 2009-ben megjelenő 22. különszámban **Dávid Lóránt** és **Szűcs Csaba** az életmód, a turizmus és a fenntartható fejlődés összefüggéseiről készült írásukban a turizmus és az életmód közötti kapcsolatot vizsgálják. Mint írják: „A globalizáció következtében az életmód is gyorsabban változik, mint eddig valaha. „(..) nő a népszerűsége a szabadidő-eltöltési formáknak is.” Azt hangsúlyozzák, hogy a turizmusnak – mint a szabadidő eltöltése egyik formájának – egyre nagyobb szerepe van a fenntarthatóságban.

Dudás Gyula és **Fertő Imre** a 23. különszámban a szövetkezeti tagoknak a teljesítményét és elégedettségét befolyásoló bizalomról szóló tanulmányukban a szövetkezeti tagok és a menedzsment közötti bizalom hatását vizsgálják egy kertészeti marketingszövetkezet példáján. A szerzők úgy tapasztalták, hogy a tagok közötti bizalom pozitív hatással van a csoportkohézióra, ami nagyobb, mint a tagok és a menedzsment közötti bizalomé. Arra a következtetésre jutnak, hogy „Az érzelmi alapú bizalom nagyobb hatása alól arra utal, hogy a szövetkezés, együttműködés érzelmi alakjai jelenleg erősebbek, mint a szövetkezés kézzelfogható gazdasági eredményei.

Az adott korszak 24. – egyben utolsó – különszáma 2011-ben jelent meg. Ebben a számban szerepel **Dávid Lóránt** és **Szűcs Csaba** tanulmánya a fenntartható vidékfejlesztés és a turizmus-ökológia kapcsolatáról. A szerzők – saját vizsgálataink alapján – arra a következtetésre jutottak, hogy „(...) a fenntartható és felelősségteljes vidéki turizmusfejlesztés elképzelhetetlen az ökológiai gondolkodásmód alkalmazása nélkül.” Vagyis a turizmus-ökológia egy turizmusfejlesztési elmélet és gyakorlat, ami „(...) a helyi természeti és társadalmi-kulturális erőforrásokra alapozva teszi lehetővé a vidéki térségek turizmusának eredményes fejlesztését.”

Irodalom

- A 19. KÜLÖNKIADÁS** a Szent István Egyetemen rendezett nemzetközi tudományos konferencia anyaga
- A GAZDÁLKODÁS 14. SZÁMÚ KÜLÖNKIADÁSA** a Gazdálkodásban publikált PhD hallgatók I. Tudományos Konferenciája
- ALVINCZ J. – KOLTAI J. P. (2009):** Az ökológiai gazdálkodás hatékonysági kérdései. *Gazdálkodás* 53. évf. 2. sz. 156-167. pp.
- ANTAL K. – GUBA M. – KOVÁCS H. (2004):** A magyarországi agrárgazdaság helyzete az uniós taggá válás küszöbén. *Gazdálkodás* XLVIII. évf. 2. sz. 1-14. pp.
- ANTAL K. – GUBA M. – KOVÁCS H. (2004):** A magyarországi agrárgazdaság helyzete az uniós taggá válás küszöbén. *Gazdálkodás* XLVIII. évf. 2. sz. 1-14. pp.
- BEDŐ Z. (SZERK.) (2005):** A rendszerváltás hatása a természeti környezetre. MTA Társadalomkutató Központ Budapest, 1-136. pp.
- BIACS P. Á. (2011):** Klímaváltozás és élelmiszerbiztonság. *Gazdálkodás* 55. évf. 6. sz. 553-556. pp.
- BORSZIK N. (2004):** Borászati termékek külkereskedelmének vizsgálata az EU piacán. *Gazdálkodás* XLVIII. évf. 4. sz. 52-58. pp.
- BOZSIK N. – MARSELEK S. – PUMMER L. (2003):** A szőlő- és bortermelés vizsgálata. *Gazdálkodás* 7. számú külöнкиadás, 41-60. pp.
- BOZSIK N. (2005):** A magyar borok komparatív előnyének és piaci részesedés változásának vizsgálata az EU piacán. *Gazdálkodás* 13. számú külöнкиadás, 31-38. pp.
- BRAZSIL D. – SIDLOVITS D. (2009):** Az eredet-megjelölés koncepcionális kérdései a Balatoni Borrégióban. *Gazdálkodás* 53. évf. 4. sz. 376-383. pp.
- BRAZSIL D. (2009):** A bortermelés struktúrájának változásai. *Gazdálkodás* 53. évf. 5. sz. 452-455. pp.
- BUDAY-SÁNTHA A. (2004):** Az agrár- és vidékfejlesztés lehetőségei, tennivalói. *Gazdálkodás* XLVIII. évf. 1. sz. 61-68. pp.
- BUDAY-SÁNTHA A. (2009):** Új agrárstratégia alapjai. *Gazdálkodás* 53. évf. 2. sz. 121-128. pp.
- BUDAY-SÁNTHA A. (2009):** Új agrárstratégia alapjai. *Gazdálkodás* 53. évf. 2. sz. 121-127. pp.
- BUDAY-SÁNTHA A. (2010):** Környezetvédelem, környezetgazdálkodás. *Gazdálkodás* 54. évf. 7. sz. 789-791. pp.
- BUDAY-SÁNTHA A. (2010):** Vidékfejlesztés. *Gazdálkodás* 54. évf. 7. sz. 792-797. pp.
- CZETI A. – NYITRAI Z. (2007):** A Közös Agrárpolitika egyszerűsítése. *Gazdálkodás* 51. évf. 4. sz. 125-134. pp.
- CSÁKI Cs. (2008):** Gondolatok a magyar mezőgazdaság versenyképességéről. *Gazdálkodás* 52. évf. 6. sz. 513-527. pp.
- CSÁKI Cs. (2012):** Merre tart a világ mezőgazdasága? *Gazdálkodás* 56. évf. 2. sz. 103-117. pp.
- CSÁKI Cs. (2012):** Merre tart a világ mezőgazdasága? *Gazdálkodás* 56. évf. 2. sz. 103-117. pp.
- CSÁKI Cs. (2012):** Merre tart a világ mezőgazdasága? *Gazdálkodás* 56. évf. 2. sz. 103-117. pp.
- CSATHÓ P. – ÁRENDÁS T. – FODOR N. – SÜLYOK D. – MAGDA S. – NÉMETH T. (2007):** Költség- és környezetkímélő trágyázási szaktanácsadási rendszer. *Gazdálkodás* 51. évf. 5. sz. 60-67. pp.
- CSEHNÉ PAPP I. (2007):** Az oktatás és a munkaerőpiac állapota közötti kapcsolat Magyarországon. *Gazdálkodás* 51. évf. 1. sz. 60-65. pp.
- CSETE L. – SZERDAHELYI P. (2004):** A Közös Agrárpolitika reformja. *Gazdálkodás* 10. számú külöнкиadás, 1-45. pp.
- CSETE L. (2003):** Az EU csatlakozás küszöbén. *Gazdálkodás* 6. számú külöнкиadás, 1-2. pp.
- CSETE L. (2005)** Az agrár- és vidékfejlesztés fenntartható rendszere. *Gazdálkodás* 12. számú külöнкиadás, 7-19. pp.
- CSETE L. (2005):** A környezetvédelem új kihívásai, az európai normák megjelenése. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 5. sz. (tanulmány)

- CSETE L. (2005):** Az agrár- és vidékfejlesztés fenntartható rendszere. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 2. sz. 3-15. pp.
- CSETE L. (2007):** A biomassa témakör margójára. *Gazdálkodás* 51. évf. 6. sz. 63-71. pp.
- CSETE L. (2007):** A *Gazdálkodás* következő ötven éve elé. *Gazdálkodás* 51. évf. 1. sz. 1-5. pp.
- CSETE L. (2007):** A *Gazdálkodás* következő ötven éve elé. *Gazdálkodás* 51. évf. 1. sz. 1-4. pp.
- CSETE L. (2008)** Új paradigma az agrárgazdaságban, alkalmazkodás a globális kihívásokhoz. *Gazdálkodás* 52. évf. 4. sz. 352-368. pp.
- CSETE L. (2008):** A vidék jövőjéért. *Gazdálkodás* 21. számú külökiadás, 2-4. pp.
- CSETE L. (2008):** Új paradigma az agrárgazdaságban: alkalmazkodás a globális kihívásokhoz. *Gazdálkodás* 52. évf. 4. sz. 352-368. pp.
- CSETE L. (2008):** Új paradigma az agrárgazdaságban: alkalmazkodás a globális kihívásokhoz. *Gazdálkodás* 52. évf. 4. sz. 352-367. pp.
- CSETE L. (2008):** Új paradigma az agrárgazdaságban: alkalmazkodás a globális kihívásokhoz. *Gazdálkodás* 52. évf. 4. sz. 352-367. pp.
- CSETE L. (2010):** Kihívás a fenntarthatóság megvalósítása vidéken. *Gazdálkodás* 54. évf. 2. sz. 148-159. pp.
- CSETE L. (2011):** A vidék és az agrárgazdaság felemelkedéséről. *Gazdálkodás* 55. évf. 3. sz. 231-242. pp.
- CSETE L. (2011):** A vidék és az agrárgazdaság felemelkedéséről. *Gazdálkodás* 55. évf. 3. sz. 231-244. pp.
- CSETE M. (2006):** A fenntarthatóság helyi megvalósítása. *Gazdálkodás* 16. számú külökiadás, 62-69. pp.
- CSETE M. (2009):** Fenntarthatósági vizsgálatok a vidékfejlesztésben. *Gazdálkodás* 53. évf. 6. sz. 594-607. pp.
- DÁVID L.–SZŰCS Cs. (2008):** Környezettudatosság a turizmusban, az életmód, a turizmus és a fenntartható fejlődés összefüggései. *Gazdálkodás* 22. számú külökiadás, 67-75. pp.
- DÁVID L.–SZŰCS Cs. (2010):** Fenntartható vidékfejlesztés és turizmus ökológia. *Gazdálkodás* 24. számú külökiadás, 118-125. pp.
- DINYA L. (2009):** Fenntarthatósági kihívások és a biomassa alapú energiatermelés. *Gazdálkodás* 53. évf. 4. sz. 311-314. pp.
- DUDÁS Gy.–FERTŐ I. (2009):** A bizalom hatása a szövetkezeti tagok teljesítményére és elégedettségére a Zöld Termék termelői értékesítő szövetkezetnél. *Gazdálkodás* 23. számú külökiadás, 49-55. pp.
- DULEBA Sz. (2005):** A termékfeldolgozottság logisztikai költségekre gyakorolt hatásának bizonyítása. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 6. sz. 33-39. pp.
- ÉDER T. (2008):** Magyarország élelmiszeriparának helyzete a klímaváltozás és a bioenergia felhasználás tükrében. *Gazdálkodás* 52. évf. 6. sz. 572-576. pp.
- ÉDER T. (2008):** Magyarország élelmiszeriparának helyzete a klímaváltozás és a bioenergia felhasználás tükrében. *Gazdálkodás* 52. évf. 6. sz. 572-576. pp.
- ÉRDŐSI F. (2012):** A klímaváltozás eddigi és várható következményei Afrika mezőgazdaságában. *Gazdálkodás* 56. évf. 3. sz. 268-275. pp.
- FEHÉR A. (2004):** Észak-Magyarországon az EU csatlakozás után. *Gazdálkodás* 8. számú külökiadás, 80-88. pp.
- FICSOR Á. (2006):** Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv és a versenyképesség. *Gazdálkodás* 50. évf. 6. sz. 2-7. pp.
- FORGÁCS Cs. (2006):** Az agrárgazat jövőjének kulcsa a jó agrárstratégia. *Gazdálkodás* 50. évf. 3. sz. 58-62. pp.
- FORGÁCS Cs. (2006):** Az agrárgazat jövőjének kulcsa a jó agrárstratégia. *Gazdálkodás* 50. évf. 3. sz. 58-62. pp.
- GAZDAG L. (2009):** Alkalmazkodás a klímaváltozáshoz. *Gazdálkodás* 53. évf. 1. sz. 32-38. pp.

- GERGELY S. (2006):** Égetéses hasznosítású „zöldenergia” (biomassza) nemzeti stratégia alapvető tényezői. Gazdálkodás, 17. számú különiadás, 1-9. pp.
- GERGELY S. (2006):** Kisvállalkozás a vidékfejlesztés kulcsa. Gazdálkodás 18. számú különiadás, 1-79. pp.
- GRÁF I. (2007):** Tudjuk hova akarunk eljutni. Gazdálkodás 51. évf. 3. sz. 1-2. pp.
- GRÁF J. (2009):** Klímaváltozás és a hazai agrárgazdaság. Gazdálkodás 53. évf. 2. sz. 106-111. pp.
- GYARMATI G. (2007):** A hazai ökotermelés áttekintése. Gazdálkodás 51. évf. 1. sz. 5-10. pp.
- GYÖRE D. (2011):** Közvetlen értékesítés az egri borászatokban. Gazdálkodás 55. évf. 7. sz. 642-647. pp.
- HAJDU I-NÉ–LAKNER Z. (2004):** A magyar élelmiszeripari vállalkozások innovációs tevékenységének lehetőségei és korlátai. Gazdálkodás XLVIII. évf. 1. sz. 14-22. pp.
- HAMZA E.–MISKÓ K. (2005):** A földpiac sajátosságai Magyarországon az uniós csatlakozás idején. Gazdálkodás XLIX. évf. 6. sz. 1-7. pp.
- HAMZA E.–MISKÓ K. (2005):** A földpiac sajátosságai Magyarországon az uniós csatlakozás idején. Gazdálkodás XLIX. évf. 6. sz. 1-7. pp.
- HODINA P.–LÁMFALUSI I. (2005):** A külföldi tőke szerepe és a gazdálkodás eredményességére gyakorolt hatása az élelmiszeriparban. Gazdálkodás XLIX. évf. 5. sz. 11-28. pp.
- HOLLÓ M.–BÁLINT J.–GÁL-BÉREY T.–JUHÁSZ M. (2009):** Környezeti és társadalmi felelősségvállalás az agráriumban. Gazdálkodás 53. évf. 1. sz. 46-56. pp.
- HORVÁTH GY. (2007):** A régiók Európában. Gazdálkodás 51. évf. 3. sz. 3-14. pp.
- JÁRÁSI É. ZS. (2004):** Az ökológiai gazdálkodás alakulása az EU-ban és Magyarországon. Gazdálkodás XLVIII. évf. 4. sz. 59-66. pp.
- JUHÁSZ A.–WAGNER H. (2012):** Magyarország élelmiszeripari export versenyképességének elemzése. Gazdálkodás 56. évf. 6. sz. 530-541. pp.
- KACZ K.–HEGYI J. (2004):** A Nyugat-dunántúli Régió mezőgazdaságának földhasználati, gazdaságszerkezeti jellemzői. Gazdálkodás XLVIII. évf. 5. sz. 81-89. pp.
- KAPITÁNYNÉ SÁNDOR SZ.–CSETE L. (2008):** Környezetpolitikai Fórum sorozat 2008 – Új kihívások és lehetőségek a mezőgazdaságban. Gazdálkodás 52. évf. 6. sz. 591-599. pp.
- KAPRONCZAI I.–UDOVECZ G. (2009):** A magyar agrárgazdaság helyzete. Gazdálkodás 53. évf. 6. sz. 532-545. pp.
- KAPRONCZAI I. (2006):** A földtulajdon, földhasználat vizsgálatának tanulságai. Gazdálkodás 50. évf. 1. sz. 47-65. pp.
- KAPRONCZAI I. (2010):** A földbirtok politika választ igénylő kérdései. Gazdálkodás 54. évf. 2. sz. 191-201. pp.
- KAPRONCZAI I. (2011):** A földbirtok politika lehetséges irányai. (Az eddigi vita összefoglalása) Gazdálkodás 55. évf. 1. sz. 52-69. pp.
- KAPRONCZAI I. (2011):** A magyar agrárgazdaság az EU csatlakozástól napjainkig. Gazdálkodás 55. évf. 3. sz. 324-325. pp.
- KAPRONCZAI I. (2011):** A magyar agrárgazdaság napjainkban. Gazdálkodás 55. évf. 7. sz. 615-629. pp.
- KAPRONCZAI I. (2011):** A magyar agrárgazdaság napjainkban. Gazdálkodás 55. évf. 7. sz. 615-628. pp.
- KAPRONCZAI I. (2011):** A magyar agrárgazdaság napjainkban. Gazdálkodás 55. évf. 7. sz. 615-628. pp.
- KAPRONCZAI I. (2011):** A magyar agrárgazdaság napjainkban. Gazdálkodás 55. évf. 7. sz. 615-628. pp.
- KÁRPÁTI Z.–MAÁCS M. (2009):** A vidék- és agrárfejlesztés stratégiai irányai a fenntartható fejlődés tükrében. Gazdálkodás 53. évf. 3. sz. 275-281. pp.
- KASZA GY.–FEHÉR O.–KISPÁL J.–ÓZSVÁRI L. (2011):** Magyarországi eredetű élelmiszerek részesedése a hazai kiskereskedelemben. Gazdálkodás 55. évf. 2. sz. 143-152. pp.

- KEMÉNY G. – LÁMFALUSI I. – TANÍTÓ D. (2012):** Az agrárgazdaság nemzetgazdasági szerepe az ágazati kapcsolatok mérlege alapján. *Gazdálkodás* 56. évf. 3. sz. 201-210. pp.
- KISS Cs. – VINCZE J. – TENK A. – PÁSZTHY Gy. – TÓÁSÓ Sz. (2005):** Fogyasztói vélemények a bio sertéshúsról, illetve a sertéshúsfogyasztásról. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 6. sz. 26-32. pp.
- KISS J. (2004):** Az EU közös agrárpolitikájának 2003. évi reformja. *Gazdálkodás* XLVIII. évf. 5. sz. 1-25. pp.
- KISS J. (2004):** Az EU Közös Agrárpolitikájának 2003. évi reformja. *Gazdálkodás* XLVIII. évf. 5. sz. 1-25. pp.
- KISS J. (2004):** Az EU Közös Agrárpolitikájának 2003. évi reformja. *Gazdálkodás* XLVIII. évf. 5. sz. 1-25. pp.
- KISS J. (2006):** Az EU agrárpolitikai dilemmái. *Gazdálkodás* 50. évf. 1. sz. 27-46. pp.
- KOVÁCS E. – MILLER Gy. – TÉGLA Zs. (2008):** A versenyképesség javításának lehetőségei biomassa alapú energia klaszterben. *Gazdálkodás* 52. évf. 3. sz. 238-247. pp.
- KOVÁCS G. – UDOVECZ G. (2005):** A magyar mezőgazdaság első éve az Európai Unióban. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 5. sz. 1-10. pp.
- KOVÁCS G. – UDOVECZ G. (2005):** A magyar mezőgazdaság első éve az Európai Unióban. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 5. sz. 1-10. pp.
- KOVÁCS G. (2010):** A mezőgazdasági szektor nemzetgazdasági jelentősége. *Gazdálkodás* 54. évf. 5. sz. 466-478. pp.
- KOVÁCS G. (2010):** A mezőgazdasági szektor nemzetgazdasági jelentősége. *Gazdálkodás* 54. évf. 5. sz. 466-478. pp.
- KOVÁCS J. (2008):** Megújulási kényszerhelyzet az agrár-felsőoktatásban. *Gazdálkodás* 52. évf. 3. sz. 253-260. pp.
- KÖLCSÉI T. (2004):** Vidékfejlesztési kilátások az EU-ban (2007–2013). *Gazdálkodás* XLVIII. évf. 2. sz. 75-77. pp.
- LAJOS A. (2004):** Az élelmiszerfogyasztásra ható főbb demográfiai tényezők és a jövedelmi viszonyok. *Gazdálkodás* XLVIII. évf. 5. sz. 74-80. pp.
- LAKATOS D. (2004):** A globalizálódó világgazdaság. *Gazdálkodás* XLVIII. évf. 4. sz. 1-9. pp.
- LAKNER Z. – HAJDU I-NÉ – KAJÁRI K. – KASZA Gy. – MÁRKUSZ P. – VÍZVÁRI B. (2007):** Versenyképes élelmiszergazdaság élhető vidék. *Gazdálkodás* 51. évf. 4. sz. 1-12. pp.
- LAKNER Z. (2012):** Túl sok agrárszakembert képzünk? *Gazdálkodás* 56. évf. 1. sz. 66-74. pp.
- LÁNG I. (2006):** A klímaváltozásra való felkészülés hazai feladatai, „AGRO-21” füzetek KLÍMAVÁLTOZÁS–HATÁSOK–VÁLASZOK 48. sz. 7-9. pp.
- LEHOTA J. – KOMÁROMI N. – SZABÓ Z. (2004):** Marketing stratégiai típusok és csoportok szerepe, valamint a magyarországi borászatok. *Gazdálkodás* XLVIII. évf. 3. sz. 13-24. pp.
- LENGYEL L. (2007):** Hozzászólás Magda Sándor „Tudomány és felsőoktatás” című cikkéhez. *Gazdálkodás* 51. évf. 1. sz. 79-82. pp.
- LENKOVICS B. (2006):** A klímaváltozás és a jövő generáció jogai. „AGRO-21” füzetek KLÍMAVÁLTOZÁS–HATÁSOK–VÁLASZOK 48. sz. 68-70. pp.
- LENTNER Cs. (2004):** A magyar agrárfinanszírozás jellemzői az EU csatlakozás küszöbén. *Gazdálkodás* XLVIII. évf. 1. sz. 69-78. pp.
- MAGDA R. (2011):** A megújuló energiaforrások szerepe és hatásai a hazai agrárgazdaságban. *Gazdálkodás* 55. évf. 6. sz. 575-588. pp.
- MAGDA R. (2011):** A megújuló energiaforrások szerepe és hatásai a hazai agrárgazdaságban. *Gazdálkodás* 55. évf. 6. sz. 575-588. pp.
- MAGDA R. (2011):** A megújuló és a fosszilis energiahordozók szerepe Magyarországon. *Gazdálkodás* 55. évf. 2. sz. 153-165. pp.

- MAGDA S. – GERGELY S. (2004):** A szőlő-borvertikum stratégiájának tudományos alapjai különös tekintettel a Mátraaljai Borvidékre. Gazdálkodás 8. számú különiadás, 95-110. pp.
- MAGDA S. – GERGELY S. (2004):** A Mátrai Borvidék szőlő-borvertikumának fejlesztési stratégiája. Gazdálkodás 11. számú különiadás, 1-54. pp.
- MAGDA S. – GERGELY S. (2006):** A magyarországi termőföld hasznosítás átalakítási lehetőségei. Gazdálkodás 50. évf. 3. sz. 13-26. pp.
- MAGDA S. – HERNECZKY A. – MARSELEK S. (2008):** A felsőoktatás és az agrároktatás dilemmái. Gazdálkodás 52. évf. 5. sz. 432-443. pp.
- MAGDA S. – MAGDA R. (2009):** A globális gazdasági válság és a magyarországi agrárgazdaság kilátásai. Gazdálkodás 53. évf. 2. sz. 112-120. pp.
- MAGDA S. – MARSELEK S. – MILLER GY. (2000):** a változó agrárgazdasági feltételek hatása a vidékfejlesztésre és a népességmegtartásra. Gazdálkodás 2. számú különiadás, 1-11. pp.
- MAGDA S. – MARSELEK S. (2011):** Nemzeti kincsünk a vidék. Gazdálkodás 55. évf. 1. sz. 76-86. pp.
- MAGDA S. – MARSELEK S. (2011):** Nemzeti kincsünk a vidék. Gazdálkodás 55. évf. 1. sz. 76-86. pp.
- MAGDA S. (2000):** A régiók mezőgazdaság és vidékfejlesztése. Gazdálkodás 1. számú különiadás, 26-33. pp.
- MAGDA S. (2002):** Régiók és a műszaki fejlesztés. Gazdálkodás 4. számú különiadás, 1-7. pp.
- MAGDA S. (2006):** A magyarországi agrárgazdaság és a jövő kilátásai. Gazdálkodás 50. évf. 2. sz. 59-66. pp.
- MAGDA S. (2006):** Tudomány és felsőoktatás. Gazdálkodás 50. évf. 6. sz. 68-73. pp.
- MAGDA S. (2007):** „Tudomány és felsőoktatás” vitához. Gazdálkodás 51. évf. 6. sz. 45-47. pp.
- MAGDA S. (2010)** A fenntartható fejlődés és a gazdasági válság. Gazdálkodás 54. évf. 2. sz. 127-137. pp.
- MARKOVSKY GY. (2007):** Vita az agrár-felsőoktatás jövőjéről. Gazdálkodás 51. évf. 2. sz. 78-80. pp.
- MARSELEK S. – DEME P. – SZABÓ F. – HÁGEN I. (2007):** A földbérleti díj és a föld árának alakulása. Gazdálkodás 51. évf. 2. sz. 17-24. pp.
- MARSELEK S. – TAKÁCSNÉ GYÖRGY K. (2011):** A vidék fejlesztésének stratégiája. Gazdálkodás 55. évf. 3. sz. 251-257. pp.
- MARSELEK S. – TAKÁCSNÉ GYÖRGY K. (2011):** A vidék fejlesztésének stratégiája. Gazdálkodás 55. évf. 3. sz. 251-258. pp.
- MARSELEK S. – WÖLCZ A. – TÉGLA ZS. (2004):** A magyarországi agrárgazdaság vizsgálata. Gazdálkodás 9. számú különiadás, 35-46. pp.
- MARSELEK S. (2006):** Környezeti állapot mezőgazdaság, fenntartható fejlődés. Gazdálkodás 15. számú különiadás, 12-28. pp.
- MÉSZÁROS S. – FORGÁCS Cs. (2008):** Új utakon az agrárgazdasági kutatások. Gazdálkodás 52. évf. 4. sz. 334-351. pp.
- MÉSZÁROS S. – HAJDU INÉ (2012):** Fenntarthatósági irányzatok összehasonlítása. Gazdálkodás 56. évf. 3. sz. 211-215. pp.
- MÉSZÁROS S. (2007):** A felsőoktatás a tudásgazdaság felé. Gazdálkodás 51. évf. 3. sz. 67-71. pp.
- MÉSZÁROS S. (2010):** A fenntartható fejlődést szolgáló paradigma. Gazdálkodás 54. évf. 3. sz. 275-285. pp.
- MILE Cs. (2004):** A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program hatékonyságának vizsgálata. Gazdálkodás XLVIII. évf. 6. sz. 47-57. pp.
- MOLNÁR A. (2009):** A mezőgazdaságban keletkező biomassza energetikai hasznosításának agrárgazdasági megközelítése. Gazdálkodás 53. évf. 6. sz. 620-626. pp.
- NÁBRÁDI A. (2007):** Tudomány és felsőoktatás. Gazdálkodás 51. évf. 2. sz. 72-81. pp.
- NAGY E (2007):** Az élelmiszergazdaság zavarai. Gazdálkodás 51. évf. 6. sz. 48-53. pp.
- NAGY E (2008):** Kihívások és távlatok a szőlő- és bortermelésben. Gazdálkodás 52. évf. 1. sz. 60-67. pp.
- NAGY E (2009):** A valamikori állami gazdaságok vidékfejlesztési szerepkörben. Gazdálkodás 53. évf. 1. sz. 89-95. pp.

- NAGY Zs. (2009):** A magyar élelmiszergazdaság aggregált szintű külkereskedelmi teljesítménye az EU csatlakozást követően. *Gazdálkodás* 53. évf. 6. sz. 562-571. pp.
- NAGY Zs. (2009):** A magyar élelmiszergazdaság aggregált szintű külkereskedelmi teljesítménye az EU csatlakozást követően. *Gazdálkodás* 53. évf. 6. sz. 562-571. pp.
- NAGY Zs. (2009):** A zöldenergia-termelés és –hasznosítás speciális szervezeti rendszere a klaszter. *Gazdálkodás* 53. évf. 4. sz. 384-389. pp.
- NÉMETH T. (2010):** Ökológiai válság és kihívások a XXI. század elején. *Gazdálkodás* 54. évf. 3. sz. 249-262. pp.
- ORLOVITS Zs. (2010):** A földbirtok politika intézményeinek lehetséges változásai. *Gazdálkodás* 54. évf. 4. sz. 419-428. pp.
- ŐRI I.–FARAGÓ T. (2006):** Az éghajlatváltozás veszélye: a környezetterhelés csökkentésének szükségessége és lehetőségei. „AGRO-21” Füzetek, 48. sz. 10-12. pp.
- PÁLINKÁS J. (2010):** Gondolatok a fenntartható fejlődésről, tudományról és innovációról. *Gazdálkodás* 54. évf. 2. sz. 113-117. pp.
- PÁLVÖLGYI T.–CSETE M. (2011):** A fenntarthatóság felé való átmenet lehetőségei Magyarországon. *Gazdálkodás* 55. évf. 5. sz. 467-478. pp.
- PÁLVÖLGYI T.–CSETE M. (2012):** A magyarországi természeti erőforrások állapota és fenntartható hasznosításukat befolyásoló tényezők. *Gazdálkodás* 56. évf. 1. sz. 26-43. pp.
- PÁLVÖLGYI T.–CSETE M. (2012):** A magyarországi természeti erőforrások állapota és a fenntartható hasznosításukat befolyásoló tényezők. *Gazdálkodás* 56. évf. 1. sz. 26-43. pp.
- PATAY I. (2005):** Fogyasztói energiastratégia és életminőség. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 1. sz. 31-35. pp.
- PATAY I. (2007):** Hozzászólás a tudományról, felsőoktatásról folyó vitához. *Gazdálkodás* 51. évf. 1. sz. 75-78. pp.
- PATKÓS I. (2007):** Vita a hazai felsőfokú agrároktatásról. *Gazdálkodás* 51. évf. 4. sz. 91-98. pp.
- PINTÉR G.–NEMTEK K.–KIS-SIMON T. (2009):** A szőlő venyige és a fanyesedék biomassa erőművi beszállításának elemzése. *Gazdálkodás* 53. évf. 4. sz. 357-363. pp.
- POPP J.–JUHÁSZ A. (2011):** Az élelmiszerlánc szereplői közötti kapcsolatok hazánkban. *Gazdálkodás* 55. évf. 1. sz. 8-18. pp.
- POPP J.–MOLNÁR A. (2010):** Közös Agrárpolitika 2013 után. *Gazdálkodás* 54. évf. 1. sz. 2-25. pp.
- POPP J.–POTORI N. (2008):** Az élelmiszer-, energia- és környezetbiztonság összefüggései. *Gazdálkodás* 52. évf. 6. sz. 528-544. pp.
- POPP J.–POTORI N. (2008):** Az élelmiszer-, energia és környezetbiztonság összefüggései. *Gazdálkodás* 52. évf. 6. sz. 528-545. pp.
- POPP J. (2000):** A főbb mezőgazdasági ágazatok fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU csatlakozásra. *Gazdálkodás* 1 számú különkiadás, 1-9. pp.
- POPP J. (2008):** A bioüzemanyag gyártás nemzetközi összefüggései. *Gazdálkodás* 52. évf. 1. sz. 13-25. pp.
- RADÓCNÉ KOCSIS T. (2008):** A borpiac középtávú kilátásai. *Gazdálkodás* 52. évf. 4. sz. 312-320. pp.
- REMENYIK B. (2009):** Fenntartható turizmusfejlesztés a Tisza-tónál. *Gazdálkodás* 53. évf. 5. sz. 465-468. pp.
- ROMÁNY P. (2005):** Hányadik „földreform”? *Gazdálkodás* XLIX. évf. 2. sz. 18-27. pp.
- SERES A.–STAUDER M. (2007):** A németországi élelmiszerkereskedelem koncentrációjának következményei. *Gazdálkodás* 51. évf. 3. sz. 77-80. pp.
- SOMLYÓDY L. (2006):** A hazai vízgazdálkodás, az EU Víz Keretirányelv és az éghajlatváltozás kapcsolata – néhány gondolat. „AGRO-21” füzetek KLÍMAVÁLTOZÁS–HATÁSOK–VÁLASZOK 48. sz. 26-29. pp.
- SOMOGYI T.–HOFFMANN A. (2007):** Környezetterhelés és környezetvédelem a mezőgazdaságban. *Gazdálkodás* 51. évf. 1. sz. 55-59. pp.

- SOMOGYI Z. (2009):** A fenntarthatóság mérése az erdőgazdaságban. *Gazdálkodás* 53. évf. 3. sz. 233-245. pp.
- SZABÓ G. – FEHÉR A. (2005):** Vidékgazdaság és mezőgazdaság. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 4. sz. 80-81. pp.
- SZABÓ G. (2005):** A reform ökonómiája (EU Közös Agrárpolitika – Fordulópont vagy kiigazítás). *Gazdálkodás* XLIX. évf. 4. sz. 82-83. pp.
- SZABÓ G. (2005):** Fehér Alajos „Vidékgazdaság és mezőgazdaság”. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 4. sz. 80-81. pp.
- SZABÓ G. (2007):** Gondolatok a tudomány és a felsőoktatás kérdéseiről folyó vitához. *Gazdálkodás* 51. évf. 5. sz. 48-53. pp.
- SZECSEI T. – SALAMON L. (2010):** Az energetikai célú növénytermesztés megítélése. *Gazdálkodás* 54. évf. 7. sz. 750-756. pp.
- SZÉKELY Cs. – PÁLINKÁS P. (2007):** A hazai mezőgazdasági vállalkozások menedzsmentje európai összehasonlításban. *Gazdálkodás* 51. évf. 6. sz. 3-15. pp.
- SZÉKELY Cs. – SZAKÁL E. – DUNAY A. (2001):** Az EU csatlakozás új kihívás a mezőgazdaságban. *Gazdálkodás* 3. számú különnkiadás, 1-13. pp.
- SZENTE V. – SZAKÁLY Z. – SZÉLES Gy. (2011):** Ökoélelmiszerek megítélése Magyarországon – alakuló fogyasztói tudatosság. *Gazdálkodás* 55. évf. 5. sz. 512-517. pp.
- SZENTIRMAJ A. – GERGELY I. (2005):** Vertikális integrációk az élelmiszergazdaságban. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 2. sz. 63-71. pp.
- SZLÁVIK J. – CSETE M. (2004):** A fenntarthatóság érvényre juttatása és mérhetősége településkisregionális szinten. *Gazdálkodás* XLVIII. évf. 4. sz. 10-27. pp.
- SZOLNOKI Gy-né KARKUS M. (2005):** Az ökomarketing gyakorlati megvalósulása az élelmiszergazdaságban. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 6. sz. 8-20. pp.
- SZOLNOKI Gy-né KARKUS M. (2005):** Az ökomarketing szerepe, jelentősége. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 3. sz. 31-46. pp.
- SZŰCS I. – DIMÉNY I. – SZÉLES Gy. (2003):** Kihívások az agrár- és üzemgazdaságtan területén. *Gazdálkodás* 5. számú különnkiadás, 7-15. pp.
- SZŰCS T. (2007):** Földreformok a világban és Magyarországon. 51. évf. 5. sz. 68-72. pp.
- TAKÁCSNÉ GyÖRGY K. (2010):** Precíziós növénytermelés növényvédő szer használatának gazdasági hatásai. *Gazdálkodás* 54. évf. 4. sz. 368-375. pp.
- TANKA E. (2010):** Kitérési esély a magyar birtokpolitika zsákutcájából. *Gazdálkodás* 54. évf. 3. sz. 333-343. pp.
- TARALIK K. – ZAKÁR T. (2008):** Tények és lehetőségek a használt étolaj hasznosításában. *Gazdálkodás* 52. évf. 5. sz. 478-482. pp.
- TARALIK K. (2007):** Biohajtóanyagok helyzete Magyarországon. *Gazdálkodás* 51. évf. 6. sz. 54-62. pp.
- TÁTRAI A. (2005):** Szállítmányozók mezőgazdasági és élelmiszeripari vállalatok részére nyújtott logisztikai szolgáltatásai. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 4. sz. 56-62. pp.
- TÉGLA Zs. (2010):** Üzemi méret és energiaköltség a zöldségajtatásban. *Gazdálkodás* 54. évf. 2. sz. 169-175. pp.
- TENK A. (2005):** A rendszerváltás hatása a természeti környezetre. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 5. sz. 85-87. pp.
- TENK A. (2005):** Az agrár- és vidékfejlesztés 21. századi stratégiája. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 3. sz. 80-81. pp.
- TENK A. (2005):** Az agrár- és vidékfejlesztés 21. századi stratégiája. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 3. sz. 80-81. pp.
- TENK A. (2005):** Éghajlatváltozás a világban és Magyarországon. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 6. sz. 80-82. pp.
- TENK A. (2005):** Éghajlatváltozás a világban és Magyarországon. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 6. sz. 80-86. pp.
- TENK A. (2005):** Falvak, földek, földművesek. *Gazdálkodás* XLIX. évf. 4. sz. 73-79. pp.
- TENK A. (2005):** Környezetügy 2004 (Tanulmányok Láng István tiszteletére). *Gazdálkodás* XLIX. évf. 2. sz. 80-84. pp.

- TÓTH J. (2012):** A tudás alkalmazása a magyarországi szőlőtermelésben és borászatban. *Gazdálkodás* 56. évf. 1. sz. 49-57. pp.
- TÓTH K. – BORBÉLY Cs. – SZENTE V. (2004):** Ökotejet termelő üzemek hazai helyzete. *Gazdálkodás XLVIII. évf. 2. sz. 34-38. pp.*
- TÓTH O. – GARAY R. (2012):** Stratégiai ágazat-e az élelmiszergazdaság? *Gazdálkodás* 56. évf. 2. sz. 146-161. pp.
- TÓTHNÉ HEIM L. – PETERDI Z. – ZVEKÁN Sz. (2007):** Biomasszából előállított folyékony üzemanyagok hazai termőföldigénye és gazdaságossága. *Gazdálkodás* 51. évf. 5. sz. 54-59. pp.
- TÖRÖNÉ DUNAY A. (2012):** A Közös Agrárpolitika reformja – új lehetőség a felzárkózásra. *Gazdálkodás* 56. évf. 6. sz. 500-511. pp.
- TÖRÖNÉ DUNAY A. (2012):** A Közös Agrárpolitika reformja. *Gazdálkodás* 56. évf. 6. sz. 500-511. pp.
- TUNYOGINÉ NECKAY V. (2010):** Az élelmiszerek fogyasztói árai és a kiskereskedelmi árverseny. *Gazdálkodás* 54. évf. 3. sz. 309-321. pp.
- UDOVECZ G. – POPP J. – POTORI N. (2009):** A magyar agrárgazdaság versenyelőjei és stratégiai dilemmái. *Gazdálkodás* 53. évf. 1. sz. 2-15. pp.
- UDOVECZ G. (2000):** Jövedelemhiány és versenyképesség a mezőgazdaságban. *Gazdálkodás* 1. számú különkiadás, 9-17. pp.
- UDOVECZ G. (2004):** A hazai állattenyésztés helyzete és fejlődési esélyei. *Gazdálkodás XLVIII. évf. 3. sz. 1-12. pp.*
- UDOVECZ G. (2007):** Az európai agrárpolitika eszményei és realitásai. *Gazdálkodás* 20. számú különkiadás, 2-10. pp.
- UDOVECZ G. (2007):** Az európai agrárpolitika eszményei és realitásai. *Gazdálkodás* 51. évf. 2. sz. 1-9. pp.
- UDOVECZ G. (2007):** Az európai agrárpolitika eszményei és realitásai. *Gazdálkodás* 51. évf. 2. sz. 1-9. pp.
- UDOVECZ G. (2008)** Alkalmazkodási kényszerben a magyar agrárgazdaság. *Gazdálkodás* 52. évf. 1. sz. 4-12. pp.
- UDOVECZ G. (2010):** A Közös Agrárpolitika reformja magyar (kutatói) szempontból. *Gazdálkodás* 54. évf. 7. sz. 717-730. pp.
- URFI P. – KORMOSNÉ KOCH K. (2011):** Az ökológiai gazdálkodás költség-jövedelem viszonyai. *Gazdálkodás* 55. évf. 1. sz. 28-38. pp.
- UZONYI Gy-NÉ (2006):** A globális élelmiszerellátás jogközei eszközei: szabályozások, intézmények, szabványok. *Gazdálkodás* 50. évf. 6. sz. 81-87. pp.
- VÁGÓ K. (2005):** Az aszály növénytermelésre gyakorolt hatásai. *Gazdálkodás XLIX. évf. 1. sz. 36-41. pp.*
- VÁRALLYAI Gy. (2005):** A talajminőség és a talajhasználat változása. *Gazdálkodás XLIX. évf. 5. sz. (tanulmány)*
- VERES L. – NAGY B. – TANKA E. – SZEREMLEY B. – MÁRTON J. (2004):** A magyar mezőgazdasági politika és vidékfejlesztés jövőképe. *Gazdálkodás XLVIII. évf. 6. sz. 64-74. pp.*
- VERESS L. – NAGY B. – TANKA E. – SZEREMLEY B. – MÁRTON J. (2004):** A magyar mezőgazdasági politika és a vidékfejlesztés jövőképe. *Gazdálkodás XLVIII. évf. 6. sz. 64-74. pp.*
- VIDA A. – BAKSA A. (2009):** A bioüzemanyagok használatával járó várható földhasználati változások Magyarországon. *Gazdálkodás* 53. évf. 1. sz. 65-77. pp.
- WAGNER H. (2010):** A válság hatása a magyar élelmiszerüzemelési külkereskedelemben nemzetközi összehasonlításban. *Gazdálkodás* 54. évf. 1. sz. 26-36. pp.
- WEISZ M. – KOVÁCS L. (2007):** Agrár- és vidékfejlesztési programok Magyarországon (2007–2013) elért és várható eredmények. *Gazdálkodás* 51. évf. 4. sz. 58-70. pp.

III. 3. A felzárkózás időszaka (2012–2022)

Kapronczai István és Székely Csaba

III. 3. 1. Bevezetés

A 2012-es év több pozitív fordulatot hozott a Gazdálkodás folyóirat életében. Az egyedüli magyar nyelvű agrárökonómiai tudományos folyóiratnak már régóta nem volt méltó gazdája, kiadója. Az Agrárminisztérium (akkor: Földművelési Minisztérium) már 2010-ben vállalta, hogy a többi mezőgazdasági szakfolyóirattal együtt ellátja Gazdálkodás a kiadói feladatait is. 2012-ben a minisztérium a Hermann Ottó Intézetét (akkor: Nemzeti Agrárkutatási és Információs Központ – NAIK) bízta meg a lapgazdai feladatok ellátásával, és a finanszírozással. A Szerkesztőbizottság és az Intézet közötti együttműködés azóta is súrlódás mentesen zajlik.

A másik fordulat, hogy a szervezeti kérdésektől függetlenül a mezőgazdaság, továbbá a felsőoktatás átalakulása a korábbiaktól eltérő feladatokat is megkövetelt a folyóirattól, ezért a piac és a mezőgazdasági gyakorlat igényei mellett a tudományosság követelményei is egyre inkább előtérbe kerültek. A digitalizáció előre haladásával szintén lépni kellett a Szerkesztőbizottságnak: megnőtt honlap és az online kiadás jelentősége. Mindezek a szerkesztési elvek változását is szükségessé tették.

A lapszerkesztési elvek változásai kollektív bölcsességet, aktív szerkesztőségi munkát igényeltek a korábbi, nagy személyes tapasztalaton alapuló lapszerkesztés helyett. Új szerkesztő bizottság alakult, új főszerkesztővel. A szerkesztőbizottság elnöke és a főszerkesztő mellett a 16 tagú szerkesztő bizottságot a szakmai és tudományos publikációk megjelentetésében érdekelt szervezetek (egyetemek, tudományos intézetek, szakmai szervezetek) küldöttei alkotják. A szerkesztő bizottság munkáját egy koordinátor és a doktori iskolákat képviselő szerkesztő bizottsági tag, valamint az elismert agrárközgazdászokból álló Tudományos Tanácsadó Testület is támogatja.

A szerkesztő bizottság olyan aktív tagokból áll, akik önálló felvetésekkel gazdagítják és a szerkesztő bizottság tevékenységét. A kéthavonta megtartott bizottsági üléseken való részvétel magas arányú. A szerkesztő bizottsági tagok kiválasztásánál a tudományos háttér (PhD fokozat, habilitáció, publikációs teljesítmény stb.) is fontos szemponttá vált. Az időközben sajnálatosan bekövetkezett pandémiás helyzet sem gátolta a bizottság munkáját, mivel ebben az időszakban online számítógépes konferenciák keretében lehetett megtartani a szerkesztőbizottsági üléseket.

A szerkesztési gyakorlat is megváltozott: a nemzetközileg szigorodó publikációs követelmények miatt beérkező tanulmányokat ma már két, a szerző által nem ismert lektor bírálja (*double blind reviewing*). Az objektívebb és egységes lektorálás érdekében a megadott szempontokat tartalmazó, jól érthető táblázatot kapnak a lektorok. A folyóiratba kerülő cikkeket a szerkesztőbizottság megvitatja, értékeli, és a megjelent cikkeket a szerkesztőbizottság és a tudományos testület tagjai a megjelenés után pontozással is minősítik. A legjobb tanulmányok évente nívódíjban részesülnek, amelyet ünnepélyes keretek között ad át a szerkesztőség elnöke. A nemzetközileg elismert APA hivatkozási

rendszer kell alkalmazniuk a szerzőknek, és a szerkesztőbizottság a kiadóval együtt bevezette a DOI kereszt-hivatkozási (*CrossRef*) rendszert. Az irodalomlista korábbi rendszerét is megváltoztatta a bizottság, és bevezette a szerzők eredetiségi nyilatkozatának kötelezővé tételét is.

Az online elérhetőség biztosításával nemcsak a terjesztés lehetőségei nőttek meg, hanem egyszerűbbé vált a hivatkozott cikkek megtalálása és azonosítása. Ehhez a Gazdálkodás honlapját is fejleszteni kellett, ma már sok, a leendő szerzőknek, az olvasóknak szóló hasznos információ, többek között az archivált korábbi tanulmányok rendszere található meg a honlapon (gazdalkodas.hu).

A szerkesztőbizottság tovább folytatta a Gazdálkodás Baráti Köre találkozóinak szervezését, amely a gyakorlattal való kapcsolattartás fontos eszköze. E keretek között tovább folytatódik az évente megszervezésre kerülő Gazdálkodás konferenciák sorozata, amely aktuális témakörök feldolgozásával is gazdagítja a színvonalas cikkek megjelentetését.

Mindezek előre bocsátásával mutatjuk be a Gazdálkodásban 2012–2022 között megjelent legfontosabb tanulmányokat, amelyek az egy évtizedes szerkesztői és kiadói tevékenységet is jellemzik a szerzők munkáján keresztül (**26. TÁBLÁZAT**).

A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok 2012 után híven tükrözik azt az egyre konszolidáltabb állapotot, amely az EU csatlakozással járó bizonytalanság fokozatos csökkenését jelentette a mezőgazdaság egészében. Az EU agrárgazdaságára jellemző szabályozás, a közös agrárpolitika mind az irányító hatóságok, mind a termelők és más gazdasági szereplők részére megszokottabbá vált. A pénzügyi egyensúlyt elősegítő támogatások egyre pontosabban érkeztek a gazdálkodókhoz.

26. táblázat: A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok száma szakterületenként 2012–2022 között

Év	Agrárpolitika	Üzemszer- vezés	Agrár kereskedelem	Környezet- gazdálkodás	Vidékfej- lesztés	Összesen
2012	21	11	5	5		42
2013	14	14	7	4	2	41
2014	14	9	6	4	4	37
2015	13	15	4	4		36
2016	15	8	5			28
2017	5	14	7	4	2	32
2018	4	17	1	2	2	26
2019	8	10	6	2		26
2020	4	16	4	1	2	27
2021	8	5	7	4	2	26
2022	4	14	6	7	1	32
Összesen	110	133	58	37	15	353

Forrás: a Gazdálkodás folyóirat 2012–2022 közötti számai

Az üzemszervezés, a vállalati gazdálkodás, az agrárkereskedelem, az agrár-környezetgazdálkodás, valamint a vidékfejlesztés területén – legalábbis a számokat tekintve – nagyjából egyenletes számban írtak szakcikkeket az egyes években. A korábbi időszakokhoz képest lényegesen megnövekedett az utóbbi három szakterületen (az agrármarketing és –kereskedelem, a környezetgazdálkodás, valamint a vidékfejlesztés) megjelentetett tanulmányok száma, ami jól mutatja az agrárpolitika súlypontjainak változását. Ugyanakkor az agrárpolitika és az agrárgazdaság területén az utóbbi években csökkent a megjelentetett tanulmányok száma, aminek okait az 1. fejezetben fejtjük ki.

A következő fejezetekben a kiemelt tanulmányokon keresztül mutatjuk be a Gazdálkodás szerzőinek tevékenységét 2012 és 2022 között, az alábbi tematikai besorolás szerint:

- Agrárpolitika és agrárgazdaság, nemzetközi kapcsolatok,
- Üzemszervezés, vállalati gazdaságtan, vállalati pénzügyek
- Agrárkereskedelem, marketing és élelmiszer biztonság
- Agrár-környezetgazdálkodás
- Vidékfejlesztés

III. 3. 2. Agrárpolitika, agrárgazdaság

Az agrárgazdasággal és agrárpolitikával foglalkozó tanulmányok száma évről-évre látványosan csökkent a 2012–2022 közti időszakban. A 11 év összes, e témákkal foglalkozó cikkeinek mintegy kétharmada 2012 és 2016 között jelent meg, tehát az első 5 évben. Ennek magyarázatát két okban véljük fellelni:

- az időszakot az agrárpolitikai stabilitás jellemezte, nem volt ezekben az években kormányváltás, ami a korábbi időszakokban együtt járt a nemzeti agrárpolitika fókuszainak megváltozásával – következésképpen annak tudományos igényű igazolásával, vagy cáfolatával;
- valamint a fő kutatóműhelyekben – AKI, egyetemi tanszékek, intézetek – is mérséklődött a kutatói ambíció, különösen a makroökonómiát érintő területeken.

A vizsgált időszak tanulmányait ezeken a szakterületeken a következőképpen csoportosíthatjuk:

- a világ agrárgazdasága és a vele szembeni változó kihívások;
- az Európai Unió agrárgazdasága és annak fő szabályozója a Közös Agrárpolitika;
- Magyarország nemzeti agrárpolitikájának fókuszai;
- a magyar agrárgazdaság helyzete, ágazati elemzések;
- hatékonyság és foglalkoztatás;
- oktatás kutatás;
- adat és információ;
- termőföld, birtokpolitika és beruházás, műszaki fejlesztés.

A legnagyobb publikációs aktivitás a hazai agrárgazdaság helyzetével, az ágazati elemzésekkel kapcsolatban volt megfigyelhető. Ez talán nem meglepő, hiszen ezen a területen a legsokrétűbbek a kutatási lehetőségek. Ugyancsak bő volt a kínálat a világ mezőgazdaságát érintő kutatások alapján készült tanulmányokat, valamint a hatékonyságot és a foglalkoztatást érintő tanulmányokat illetően. (A foglalkoztatás és a hatékonyság vizsgálatának összekapcsolását az magyarázza, hogy a folyóirat 2014-ben egy olyan tudományos vitának adott teret, amely a foglalkoztatás és a hatékonyság kérdését összekapcsolta.) Az oktatás és kutatás kérdését elemző és 2017–2018-ban szervezett vita mérsékeltebb aktivitással zajlott. Ugyancsak csoportot lehetett képezni az informatika és a digitalizáció kérdéseit vizsgáló tanulmányokból, amelyek ebben az időszakban jelentek meg nagyobb számban a folyóirat hasábjain. Meglepőnek tartjuk ugyanakkor, hogy olyan – korábban nagy kutatói aktivitással érintett – területeken, mint a földitokpolitika, vagy különösen a beruházás, műszaki fejlesztés, alig születtek tudományos publikációk.

III. 3. 2. 1. A világ agrárgazdasága és a vele szembeni változó kihívások

A világ agrárgazdaságával és a vele szembeni változó kihívásokkal 12 tanulmány foglalkozott a 2012-től napjainkig tartó időszakban. Ezek közül ki kell emelni Horn Péter akadémikus két korszakos tanulmányát. Első cikkében, a 2007–2008-as válság utáni kilábalási időszakban **Horn (2013)** az élelmiszertermelés fő fejlődési tendenciáival foglalkozik, elsősorban az állati termékekre fókuszálva. A szerző több prognózist közöl, amelyek az állati termékek iránti megnövekedett kereslet várható mértékét körvonalazzák, egyúttal bemutatja a szükséges növényi többletbiomassza-igényt is, amely a következő évtizedekben várható, és amelynek célja egyrészt az emberi élelmiszer-ellátás biztosítása, másrészt a növekvő állatállomány takarmányigényének kielégítése. Külön foglalkozik a bioüzemanyag-ipar várható növekvő igényeivel is, amennyiben az elterjedt technológiákat nem váltják fel alapvetően újak. Horn elemzi a különböző állattenyésztési ágazatok egymáshoz viszonyított egységnyi termék előállítására vonatkozó erőforrásigényét és az azzal együtt járó környezeti komplex lábnyomot is, összefoglalva az Egyesült Királyságban, az USA-ban és az OECD-országokban végzett kutatásokat és saját vizsgálatainak legfontosabb eredményeit. Megállapítja, hogy az intenzív állattenyésztési áruterelési rendszerek, amelyek nagy termőképességű növényfajtákat és nagy termelőképeségű állatpopulációkat tartanak a rendszerben, a jövőben még nagyobb szerepet játszanak, különösen a baromfi- és a sertéshústermelésben, a tejtermelésben és a zárt rendszerű haltenyésztésben, mert ezek a rendszerek használják fel a leghatékonyabban a különböző erőforrásokat (takarmány, víz, termőföld), és a környezeti lábnyom is e rendszerekben a legkisebb egységnyi mennyiségű előállított állati termékre vonatkoztatva. Felhívja a figyelmet arra, hogy a klímaváltozás húsz éven belül különösen az extenzív legeltetésre alapozott, mintegy 3 milliárd hektár területen csökkenti mintegy 50%-kal az állattermék-előállítást. Bizonyítja, hogy a megújuló vízkészletekkel gazdálkodó, öntözésre alkalmas területek vagy azzá tehető régiók szerepe minden korábbi időszagnál fontosabb lesz a jövő élelmiszer-termelésében, és erre a szempontra sokkal nagyobb figyelmet kell fordítania Magyarországnak is. Alapvetően új komplex vízstratégia szükséges, következetesen érvényesítve a szakmai szempontokat.

A szerző másik cikke öt év elteltével jelent meg a Gazdálkodás hasábjain és a mezőgazdasági termelés jövőjét meghatározó néhány fontos kérdéskörrel foglalkozik. **Horn (2018)** e tanulmánya összefoglalja azokat a biológiai tényezőket, amelyek a Homo sapiens evolúciója során alakultak ki, és amely mélyreható változások (pl.: emésztőrendszer, agyméret és annak drámaian megnövekedett energiaigénye) magyarázatot adnak azokra az összefüggésekre, amelyek az egy főre jutó napi állati-termék-fogyasztás és a lakosság elkölthető jövedelme között kimutathatók. Horn mértékadó irodalmi források adatai alapján bemutatja, hogy az országok mintegy kétharmada állati fehérjékből nem kellően ellátott, a szegény országok csoportja súlyosan alultáplált. A hazai adatok feldolgozásával szemlélteti, hogy a magyar lakosság állatifehérje-ellátása az 1980-as évek közepén-végén elérte a kívánatos napi 52 grammos átlagot. Rávilágít ugyanakkor arra, hogy a 2010-es évek közepén a magyarországi lakosság állatifehérje-ellátása csupán mintegy 75 százalékát érte el az indokoltnak. Véleménye szerint a közepes vagy alacsonyabb jövedelmű országok esetében jelentős mértékben kívánatos lenne az állatitermék-fogyasztás növelése, számottevően bővítve az állattenyésztési ágazatok termékkibocsátását. Horn megállapítja, hogy az egyes ágazatok között már ma is jelentős hatékonysági különbségek vannak abban a tekintetben, hogy egységnyi állati terméket mekkora komplex erőforrásigény terhel. Azokban az állatfajokban, amelyekben a genetikai előrehaladás a termelőképességben gyors volt (pl.: tejtermelés, pecsenyecsirke-hizlalás) és a takarmánynövények hozamai is számottevően nőttek, az egységnyi termékre vetített erőforrások és a környezetet terhelő emissziók mennyisége is nagymértékben csökkent. E jelenséget megvilágító példaként az USA tejtermelési szektorát és a hazai pecsenyecsirke-termelés időbeli változását ismerteti a szerző. A klímaváltozással kapcsolatban több példát sorol fel, amelyek mérsékelhetik a jelenlegi melegező szakasz negatív hatásait az állattenyésztésben, megemlítve a zárt tartási rendszerek potenciális előnyeit. Saját kísérletek alapján ismerteti húsmarhák esetében a világos, kvázi fényviszaverő szőrszín előnyeit a hőstressz mérséklése érdekében. A tyúkfajban a tolltakaró csökkentése genetikai úton a hőstressznek jobban ellenálló típusok kialakítását teszi lehetővé.

Horn nagyszámú prognózis alapján az elkövetkezendő harminc év során 60-70 százalékkal tartja indokoltnak növelni az élelmiszer-termelést. Bár pesszimista elemzők ezt nem tartják lehetségesnek, a szerző derülátóbb álláspontot képvisel. A Föld ma még nem kellően hasznosított termőföldkészletére hivatkozik, ahol mind a talaj-, mind a csapadékviszonyok hatékony növénytermesztést tennének lehetővé. A már ma ismert fejlett technológiák és szakismeretek komplex alkalmazásával jelentősen növelhető lenne számos országban a növénytermesztés és az állattenyésztés hatékonysága, egyidejűleg csökkentve a környezeti lábnyomot is. Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy ehhez számottevő pótlólagos beruházások elkerülhetetlenek, beleértve a humán erőforrásokat is. A legtöbb növény- és állatfajban még mindig jelentős genetikai tartalékok vannak, amelyek további fejlődés lehetőségét teremtik meg, amit hazai és külföldi példák is mutatnak. Kétségtelennek tartja, hogy a fejlett biotechnológiai módszerek széles körű alkalmazása ma még alig elképzelhető fejlődés eszközei lehetnek. Hangsúlyozza, hogy elkerülhetetlenek a legújabb eljárások útján előállított növény- és állattípusok nemzetközileg is megnyugtató módon rendezett forgalmazását és termesztését lehetővé tevő szabályozások.

Arról, hogy merre tart a világ mezőgazdasága **Csáki (2012)** akadémikus írt cikket a lapban. Elsősorban a világ agrártermelésének változó prioritásaira hívja fel a figyelmet. Mint megállapítja,

a globális agrárpiacok számos változáson mentek keresztül a második ezredfordulót követő évtizedben. A legfontosabb tendenciák a növekvő globális agrártermelés, a növekvő jövedelem és fogyasztás, valamint a bővülő nemzetközi agrárkereskedelem, amelyek mögött azonban jelentős regionális és országok közötti különbségek rejlenek. A legfőbb kihívásokat pedig a növekvő ármozgásokban, a globális élelmiszer-ellátás biztonságában, a növekvő éhezésben és tartós vidéki szegénységben, a szélesedő vidék-város jövedelemkülönbségekben, valamint a klímaváltozásban nevesíti. A fenti kihívásoknak való megfeleléshez fokozottabb nemzetközi együttműködés, a mezőgazdaság és az ahhoz kapcsolódó intézményi infrastruktúra fejlesztése, vidéki munkahelyteremtés, az agrárkutatások kiemelt támogatása, integrált területi és vidékfejlesztési stratégiák kidolgozása és a klímaváltozásra való globális felkészülés szükséges – hangsúlyozza Csáki.

Lakner és Baker (2016) az agrárfejlődés globális tendenciáit szakértői megkérdések tükrében vizsgálták. Kutatásukat azzal indokolják, hogy a magyar élelmiszer-gazdaság stratégiai fejlesztési irányainak meghatározásához alapvető fontosságú a nemzetközi környezetben végbemenő folyamatok áttekintése. Úgy ítélik, hogy ez a feladat talán még soha nem volt olyan bonyolult, mint a 2010-es években, mert a természeti, társadalmi, gazdasági és politikai környezetben egyaránt mélyreható strukturális átalakulások mennek végbe. Sok esetben a korábbi évtizedek tendenciáitól gyökeresen eltérő folyamatok bontakoznak ki, és ezért a trendek extrapolációjára alapozott modellek alkalmazhatósága erősen korlátozott. Ebből adódóan nő az intuitív módszerek jelentősége. A tanulmány szakértői megkérdések tükrében kísérli meg meghatározni az élelmiszer-gazdaság globális jövője szempontjából döntő folyamatokat és azok bekövetkezésének valószínűségeit a 2030-ig terjedő időhorizontra. Ennek alapján globális forgatókönyveket határoz meg a következő évtizedekre. A forgatókönyvek közös jellemzője, hogy mindegyikben megjelenik a globális klímaváltozás növekvő hatása, a biotechnológia fokozott jelentősége, a fogyasztói magatartás individualizálódása és az élelmiszer-kereslet bővülése. Bár vitatott, hogy a koncentráció vagy a lokális élelmiszer-ellátó rendszerek szerepe és jelentősége lesz-e nagyobb, de a szerzők szerint a legvalószínűbb, hogy a két folyamat egymással párhuzamosan érvényesül majd.

Szabó (2018) a XXI. század világgazdasági eseményeinek hatását vizsgálta az Európai Unió integrációs folyamataira és a mezőgazdasági munkamegosztásra. Számításai arra engednek következtetni, hogy a kedvezőtlen világgazdasági események (gazdasági világválság, a migrációs válság és a terrorfenyegetettség) ellenére az integráció kiegyenlítő hatása az Európai Unió tagállamai között továbbra is mérhető, bár nagysága elmarad a korábitól. Vizsgálatai szemléltetik a nemzetközi munkamegosztás jelentőségét a mezőgazdaságban.

Fenyves et al. (2019) elemzésének célja a Visegrádi országok (V 4-ek) mezőgazdaságának bemutatása, továbbá az itt működő élelmiszeripari vállalkozások pénzügyi helyzetének vizsgálata. A vállalatok pénzügyi helyzetének alapmutatóit megvizsgálva kitűnik, hogy Magyarországon és Lengyelországban az elaprózódott gazdaság szerkezet a tőkeszerkezetben és a hitelstruktúrában is megmutatkozik. Magyarországon és Lengyelországban a hosszú távú kötelezettségek aránya

2017-ben rendkívül alacsony volt Csehországhoz és Szlovákiához képest. Ez részben fakadhat a kisvállalkozások magas arányából, amelyek nem elég tőkeerősök és pénzügyileg stabilak ahhoz, hogy hosszú távú befektetésekbe investáljanak. Magyarországon emellett főként a rövid lejáratú kötelezettségek dominálnak, ezzel szemben a V4 maradék tagállamaiban a hosszú és a rövid lejáratú kötelezettségek aránya sokkal kiegyensúlyozottabb.

Egy műhelyvita megállapításait ismertetve globális szinten is értelmezhetően tette fel a kérdést **Tóth és Garay (2012)**: stratégiai ágazat-e az élelmiszergazdaság? Véleményük szerint, noha az élelmiszer-gazdaság makrogazdasági jelentősége a gazdaság fejlődésével, átalakulásával párhuzamosan csökken, mégis több szempontból indokolt kiemelt kezelése. Ezen belül az agrobiznisz arányára, a vidéki foglalkoztatás jelentőségére, a helyi termelésre és ellátásra hívják fel a figyelmet.

Hasonló kérdést vizsgált **Fertő (2016/b)**, aki a kelet-közép-európai országok tapasztalatai alapján teszi fel a kérdést: lehet-e a mezőgazdaság a gazdasági növekedés motorja? Számításai nem tudják igazolni, hogy a mezőgazdaság hozzájárult volna a gazdasági növekedéshez, ugyanakkor a fordított irányú kapcsolatot nem utasítja el a szerző, azaz a gazdasági növekedés húzóerőt jelenthet a mezőgazdaság számára.

Fertő (2016/a) tollából egy másik tanulmány is megjelent a gazdálkodás hasábjain 2016-ban, amely a kelet-közép-európai országok mezőgazdaságának strukturális átalakulását elemzi makroadatok segítségével. A mezőgazdaság szerepe a foglalkoztatottságban és GDP-ben, illetve az élelmiszer-kiadások aránya az 1990 és 2011 közötti időszakban mindegyik vizsgált országban csökkent. Eredményei ugyanakkor arra utaltak, hogy a hasonló tendenciák ellenére a kiinduló állapotban meglévő különbségek fennmaradtak az egyes országok között. A panelegységgyök-próbák nem erősítik meg a konvergencia hipotézisét a régió strukturális átalakulásában.

Az egyes ágazatok globális helyzetének elemzésével több tanulmány is foglalkozott a vizsgált időszakban. **Fehér és Kiss (2013)** tanulmánya az európai gabonatermesztésben a 2000 és 2010 közötti változásokat követi nyomon. Megállapítják, hogy az EU-27 gabonatermesztésbe vont területei enyhe csökkenést mutatnak, aminek háttérben főként a repce, mint olajos növény felfutása áll. A területi csökkenés ellenére a megtermelt gabonamennyiség szinten maradt, ami a termésátlagok növekedésének köszönhető. Ez a biológiai alapok javulásával magyarázható, nem pedig a műtrágya-felhasználás növekedésével. A tanulmány foglalkozik Európai Unió intervenciók szabályai változásaival is.

Ugyancsak ágazati témával foglalkozott **Mészáros (2013)**, aki a V-4 országok marhahústermelésének versenyelőjeit vizsgálta az Európai Unióban. A vizsgálat az élő és fagyasztott-hűtött szarvasmarha-külkereskedelemre is kiterjedt. Fő megállapítása, hogy azon mutatók alapján, amelyek az export- és importdalt is vizsgálják (Relatív kereskedelmi előny index – RTA, Relatív versenyképesség – RC), a vizsgált országoknak 2009-ig versenyelőnye volt, majd 2010-től Magyarország, 2011-től pedig Szlovákia

kimutatható versenyhátrányba került a vizsgált piacokon. A szerző kutatása arra is rámutatott, hogy a 2008-ban kezdődő válság mind a négy vizsgált országot érintette, a legnagyobb negatív hatás azonban Magyarország esetében volt megfigyelhető.

Kozák (2015) a világ hústermelésének, -kereskedelmének és -fogyasztásának összefüggéseit vizsgálta. Megállapítja, hogy globálisan a hús termelése a világ népességénél gyorsabb ütemben emelkedik. A termelés növelésével és a húspiacek globalizációjával kedvezőbb lett a hústermékekhez való hozzáférés. A világ népességének növekedése és az egy főre jutó GDP emelkedése – az egyéb befolyásoló tényezők mellett – különösen a fejlődő országokban a hústermelés növelése irányába hatnak. Az összhústermelés növekedési dinamikáját leginkább a baromfi- és a sertéshús előállításának növekedése mûlja felül. Felhívja a figyelmet, hogy a hústermelés növelését olyan módon kell alakítani, hogy annak erőforrásigénye és környezeti terhelése egységnyi termékre a legkedvezőbb legyen, mert a termelésbővítést csak ezáltal lehet gazdasági és környezeti szempontból is hosszú távon fenntartani.

Neszmélyi alig több mint egy év alatt – részben társszerzőkkel – három tanulmányt is megjelentetett, amelyek egy-egy távoli ország agrárgazdaságával foglalkoznak. Első tanulmányában – **Neszmélyi (2018)** – a Tajvan mezőgazdaságát, valamint vidéki társadalmának helyzetét, annak problémáit mutatja be szerző. A második tanulmány – **Neszmélyi – Erdeiné Késmárki-Gally (2019)** – Mauritius gazdasági átalakulásával foglalkozik, míg a harmadik – **Al-Sabai – Neszmélyi (2019)** – a jemeni mezőgazdaság helyzetét és jövőbeni kilátásait tárgyalja. Mindhárom tanulmány, illetve mindhárom ország gazdasági eredményeinek háttere nemcsak érdekes olvasmány, hanem tanulságokat is hordoz.

Az időszak utolsó átfogó tanulmánya a vizsgált témakörben Lakner és munkatársainak – **Lakner et al. (2020)** – tollából született. Tanulmányukban bemutatják az európai és globális agrárfejlődés alapvető tendenciáit, főbb folyamatait, a változások alapvető mozgatórugóit és a világ mezőgazdasága és élelmiszeripara előtt álló legfőbb kihívásokat, amelyhez felhasználják a korszerű matematika és rendszerelemzés kiterjedt eszköztárát. Két kérdésre keresik a választ: (1) Hogyan tükröződik a mezőgazdaság és az élelmiszeripar helye, szerepe az európai állampolgárok tudatában, gondolkodásában; (2) a gazdaságstatisztikai tények alapján hogyan ítéltető meg az agrárgazdaság szerepe a nemzetgazdaságokban. Vizsgálataik azt támasztják alá, hogy: (1) az Európai Unió polgárai továbbra is nagy jelentőséget tulajdonítanak a mezőgazdasági és élelmiszeripari termelésnek, de egyre fontosabb szerepet kap gondolkodásukban az állatjólét és a környezeti fenntarthatóság szempontja; (2) a várakozásokkal ellentétben az agrárgazdaság jelentőségének megítélése viszonylag egységes, csak kis mértékben érvényesülnek a válaszadók közötti szocio-demográfiai szempontok; (3) figyelemre méltó azonban, hogy a fiatalabb generációk már sok tekintetben eltérő módon közelítik meg és értékelik az agrárgazdaság szerepét. (4) Az ÁKM modell alapján végzett számításaikkal jól bizonyítható, hogy a mezőgazdaságnak és az élelmiszeriparnak továbbra is kiemelkedő fontossága van a nemzetgazdaságok egészének működésében, mert ezek a szektorok fontos piacai számos nemzetgazdasági ágazatnak és ezzel hozzájárulnak a makrogazdasági növekedés előmozdításához is.

III. 3. 2. 2. Az Európai Unió agrárgazdasága és annak fő szabályozója a Közös Agrárpolitika

Az EU agrárgazdaságát, és a Közös Agrárpolitikát érintően – meglepő módon – csak a 2012–2016 évek közötti időszakban jelentek meg tanulmányok a folyóiratban, az azt követő években egyáltalán nem. Ez nagy hiányossága volt a magyar agrárpolitikával foglalkozó kutatásnak, hiszen a 2016-ot követő években már folyt az előkészítése olyan fontos stratégiáknak, amelyek a 2020-as években alapvetően meghatározzák meg az EU agrárpolitikáját. 2021–2027 évi új közös agrárpolitika fókuszába a fenntartatóság, a zöld szempontok érvényesítésének igénye került. Az Európai Bizottság 2020 májusában hozta nyilvánosságra az Európai Zöld Megállapodás (Green Deal) részét képező „Termőföldtől az asztalig” Stratégiát (Farm to Fork Strategy, F2F Stratégia) és a „Biológiai Sokféleség” Stratégiát (Biodiverzitás Stratégia). Ezekről a korszakos kérdésekről nem jelent meg átfogó tanulmány a Gazdálkodásban. Ennek meghatározó oka az lehet, hogy az e kérdéskörrel korábban a legintenzívebben foglalkozó Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI) publikációs aktivitása jelentősen csökkent a 2015-öt követő időszakban.

A 2012-es évfolyam első számában két tanulmány is foglalkozott az Unió agrárgazdaságával, agrárpolitikájával. **Popp et al. (2012)** a 2014–2020-as uniós költségvetési időszak javasolt mezőgazdasági közvetlen támogatási rendszerének magyarországi hatásvizsgálatát ismertetik tanulmányukban. Megállapítják, hogy a rendszer olyan irányba változik, amely Magyarország számára elfogadható, a magyar agrárpolitika törekvéseihez megfelelő eszközöket kínál. Modellszámításaik szerint csak a közvetlen támogatások javasolt átalakítása a magyar mezőgazdaság főbb reálváltozóira, termelési szerkezetére nem gyakorolna szignifikáns hatást. A jövedelemtömeg kismértékben csökken, míg a kifizetések igénylőnkénti korlátozása és a kistermelők egyszerűsített átalánytámogatása az első pilléres források 2,5 százalékát csoportosítaná át a legkisebb gazdaságokhoz. A támogatások javasolt progresszív csökkentése és maximalizálása szélsőséges esetben is csupán 181 gazdaságot érint.

A reform központi eleme a közvetlen támogatások 30 százalékának környezetbarát gazdálkodási gyakorlathoz kötése miatt számításaik szerint a rendelkezés hatálya alá eső gazdaságok 80 százalékánál nem éri el a 20 eurót hektáronként, míg e kiegészítő támogatás összegösszege 80 euró körül alakulna. Megfontolandónak tartják a termelési szerkezet három hektárnál nagyobb szántóterületen kötelező diverzifikálására tett javaslat esetében a határérték legalább tíz hektárra emelésének indítványozását az Európai Bizottságnál, továbbá a fiatal gazdálkodók első pilléres kiegészítő támogatására jogosult terület jóval 25 hektár feletti maximalizálását gazdaságonként.

Ugyanebben a lapszámban **Jámbor A. (2012)** a magyar érdekeket vizsgálja a közös agrárpolitika jövőjében. A tanulmányban elsősorban a magyar érdekeket igyekszik meghatározni a szerző. Eszerint az első pillérhez köthető érdekek: a mezőgazdasági támogatások csökkentésének elkerülése, a közvetlen támogatások igazságosabb elosztása, az újra definiált zöldítés, a bürokrácia egyszerűsítése, a szerkezeti diverzifikáció és a termeléshez kötött támogatások fenntartása, valamint az ár-stabilizálás és alkuerő-kiegyenlítés.

A második pillérhez köthető érdekek: a vidékfejlesztési támogatások csökkentésének elkerülése, a vidékfejlesztési támogatások igazságosabb elosztása, integrált vidékfejlesztés, új prioritások nagyobb szabadsággal és a fenntartható termelékenység elősegítése.

Törőné Dunay (2012) az évfolyam utolsó lapszámában arra a kérdésre keresi a választ, hogy ad-e esélyt a Közös Agrárpolitika új rendszere a hazai agrárszektor felzárkózására. Véleménye szerint a KAP -reform új esélyt adhat a magyarországi agrárágazat felzárkózására, hiszen az új rendszer bevezetése minden tagállamban változásokat hoz, új feltételrendszert vezet be, tehát versenytársaink számára is egy új felkészülési folyamatot indít el. A hazai agrárpolitikában a magyar agrárgazdaság szereplőinek kétpólusú (kisüzem, nagyüzem) megközelítése látszik sikerre vezetőnek. A versenyképességben alulmaradó, de az európai közjavakhoz (környezet- és tájmegőrzés, vidéki életforma fenntartása, a vidékhez kapcsolódó kulturális örökség védelme stb.) jelentős mértékben hozzájáruló, elsősorban kisméretű gazdaságok támogatásának biztosítása kiemelt fontosságú, de oly módon, hogy valóban csak az aktív termelőkhez juthassanak el a támogatási összegek, míg a nagyméretű gazdaságok fő funkciója természetesen a versenyképes termelés és az élelmiszerral való ellátás biztosítása marad. Mindemellett hangsúlyozza, hogy a felzárkózás csak lehetőség marad, ha nem biztosított a megfelelően működő intézményi háttér, és az ágazat érintettjei nincsenek tisztában a lehetőségekkel. Korábbi kutatásaira hivatkozik, amelyek során beigazolódott, hogy a mezőgazdasági vállalkozások jelentős részének nincs elegendő információja az EU agrárgazdasági szabályozásáról, ismereteik elsősorban csak az adminisztratív feladatok elvégzéséhez elegendők.

A következő évben két olyan tanulmány jelent meg a Gazdálkodásban, amely az EU témakörével foglalkozik. **Eperjes (2013)** tanulmányában bemutatja, hogy az Európai Unió a pénzügyi és gazdasági válság, valamint az egyre erősödő globális versenykényszer hatására megváltoztatta gazdaságpolitikai stratégiáját. A hangsúly a versenyképesség fokozására került, a kohézió, valamint az újonnan csatlakozott kelet-közép-európai tagállamok gazdasági és szociális felzárkóztatásának rovására. A paradigmaváltás a kétsebességű Európa kontúrjait, valamint a magrégiók és a perifériarégiók közti feszültségeket vetíti előre. **Harangi-Rákos (2013)** tanulmánya pedig a Unió tagországainak gazdaság szerkezetével foglalkozik. Bemutatja, hogy az EU-27 tagországok gazdaságaiban a gazdaságok 80%-a 10 hektárnál kisebb mezőgazdasági területen, 14%-uk 10–50 hektár közötti, illetve 3%-uk 50–100 hektár közötti mezőgazdasági területen gazdálkodik. A 100 hektár feletti mérettel rendelkező üzemek aránya csupán 3%, ugyanakkor a mezőgazdasági terület 50%-át művelik. Kitér a magyar gazdaság szerkezetre is, amelyet egyedinek ítélt az EU-ban. Magyarországon a gazdaságok 87%-a 5 hektárnál kisebb területen gazdálkodik, míg az 50 hektár feletti gazdaságok aránya csekély. Az elaprózott birtokstruktúrát mutató képhez azonban az is hozzájárul, hogy a gazdaságok számbavételénél a gazdasági küszöb mértéke igen alacsony.

Jámbor (2014) két év elteltével újabb cikket jelentetett meg a lapban, amely az uniós csatlakozás tíz éves évfordulójával kapcsolatban az új tagországok agrárteljesítményének alakulását vizsgálja. A cél eléréséhez a tanulmány egy innovatív elemzési eszközt, az agrárteljesítmény-indexet számítja, amely

15 mezőgazdasági, agrárkörnyezeti és vidéki mutató átlagából adódik. Ennek alapján megállapítja, habár minden ország nyert a csatlakozással, Lengyelország, Észtország és Litvánia az egyértelmű nyertes az agrárgazdaság tekintetében, míg Szlovákia, Lettország és Magyarország tudta a legkevésbé kihasználni az uniós tagság által az agráriumban kínált lehetőségeket. A szektoronkénti teljesítmények azonban meglehetősen eltérők. A balti államok és Lengyelország mutatták a legjobb mezőgazdasági teljesítményeket, míg Szlovákia állt ebben a tekintetben az utolsó helyen, kissé Magyarország mögött. Ugyanakkor Szlovénia, Csehország és Szlovákia használta ki agrárkörnyezeti szempontból a legjobban a csatlakozás nyújtotta előnyöket, míg a mezőgazdasági teljesítményekkel éles ellentétben a balti országok itt egyértelműen sereghajtónak tekinthetők. Ami a vidéki gazdasági teljesítményeket illeti, Lengyelország, Szlovákia és Csehország állnak a képzeletbeli dobogón, míg Litvániában, Lettországon és Magyarországon javult a legkevésbé a vidék állapota a vizsgált tíz évben.

Kovács A. (2014) abból az indíttatásból készítette el tanulmányát, hogy az Európai Unió 2004-es bővítését, valamint a 2004-es európai parlamenti választásokat követően az új tagállamok EP-képviselői számára először nyílt lehetőség a Közös Agrárpolitika 2007–2013-as időszakra vonatkozó jogszabályainak kidolgozásában való részvételle. Az EP a konzultációs eljárás keretében tett módosító javaslatokat az Európai Bizottság induló jogszabályi javaslatához.

Az EP-képviselők által tett jogszabály-módosító javaslatok 40%-át fogadta el a parlament plenáris ülése. Az elfogadási arány ennél magasabb volt a több képviselő által közösen jegyzett, a női képviselők által jegyzett, az EP zöld, illetve liberális frakciójának tagjai által jegyzett, valamint az EP Mezőgazdasági Bizottságának tagjai által jegyzett módosító javaslatok esetén. Az elfogadás esélyét növelte, ha a képviselő nettó befizető tagállamból érkezett, illetve ha első parlamenti ciklusát töltötte.

A kisgazdaságok helyzetét vizsgálta **Burgerné-Gimes (2015)** az Európai Unió országaiban néhány jellemző mutató alapján. A vizsgálat során megállapítja, hogy a kisgazdaságok – bár egyre fogyóban vannak a nagyobb gazdaságok javára – nagy számban található valamennyi EU-országban, különösen a dél-európai és az újonnan belépett volt szocialista országokban. Ugyanakkor az általuk elfoglalt mezőgazdasági terület csak csekély része az országok összes mezőgazdasági területének. A fejlett nyugat-európai országokban a nagyszámú és kis értéket termelő gazdaságok területaránya többnyire tört része az összes területnek, a dél-európai és a volt szocialista országokban – különösen a legszegényebbekben – ugyan nagyobb, de az összeshez viszonyítva még mindig kicsiny. A kisgazdaságok nagy számához hasonlóan nagy a munkaerőlétszámuk is, de évi teljes munkaerőre átszámítva csekély az arányuk az összes foglalkoztatottak között. Magasabb értékeket erre vonatkozóan is a legszegényebb volt szocialista országokban és egyes déli országokban találunk. A vizsgálatból kiderül, hogy a legtöbb országban a 100 ha-nál nagyobb és nagy termelési értékű gazdaságok foglalják el a mezőgazdasági terület tetemes részét. Ezekben van a legtöbb főfoglalkozású gazdálkodó is.

Nógrádi J. (2015) tanulmányában arra keresi a választ, hogy a különböző agrárpolitikai célok hogyan viszonyulnak az árszabályozásra vonatkozó piacsabályozási eszközökhöz, illetve szükséges-e

egyáltalán az árakat kormányzati szinten stabilizálni. Véleménye szerint az ár-instabilitás legfőbb oka a mezőgazdasági termékek kereslet/kínálatában rövid távon jelentkező ár-rugalmatlanság. Az EU gabonaintervenciós rendszerének vizsgálati eredményei azt mutatják, hogy a csatlakozást követően azokban az években, amikor működött az intervenció, kisebb volt a búza és a kukorica piaci ár-terjedelme. Az eredmények szerint az EU-s intervenciós rendszer bevezetésével a hazai piaci árak volatilitása csökkent.

Koester és Loy (2016) azt vizsgálták, hogy a Bizottság által használt módszertan és az adatbázis összhangban van-e a legmagasabb szintű agrárpolitikai értékelési standardokkal. Megállapították, hogy a Bizottságnak nem sikerült a közvetlen kifizetések költségeinek a mérése, illetve a költségek és a haszon összehasonlítása. Egy ilyen összehasonlítás nagy valószínűséggel azt mutatná ki, hogy a költségek szignifikánsan meghaladnák a hasznokat és a közvetlen kifizetések megszűnése nem gyakorolna negatív hatást az életképes termelés céljára.

Popp József 2015–2016-ban (társszerzőkkel) két tanulmányt is megjelentetett, de ezek már csak érintőlegesen foglalkoztak az agrárpolitikával, fókuszukba a fehérjetakarmányokat állították. Az első tanulmány – **Popp et al. (2015)** – a fehérjetakarmány piac uniós kilátásaival és Magyarország fehérjeigényének kielégítésével foglalkozik. A cikk legfontosabb megállapítása, hogy az EU-ban a behozott legfontosabb fehérjetakarmány, az olajosmag-liszt importhányada 60% körül alakul, amelynek helyettesítésére rövid távon nincsen lehetőség. A szójatermeléshez szükséges éghajlati viszonyok miatt az Európai Unió évtizedek óta képtelen saját termelésből kielégíteni a magas fehérjetartalmú takarmányok iránti belső igényét, pedig a táplálóérték és kiegyensúlyozott takarmányozás szempontjából nélkülözhetetlen az optimális aminosav-összetétellel rendelkező szója. Jelenleg a fehérjenövények helyettesítése nem kecsegtet kedvező kilátásokkal, mert a szemes fehérjenövények – mint a takarmányborsó, a bab és csillagfürt – növekvő termelése is a szójabab és szójaliszt importjának legfeljebb 20%-át helyettesítheti. Magyarország is hasonló helyzetben van, mert a szójaliszt-felhasználás 90%-át importálja Brazíliából és Argentínából.

A második tanulmány – **Popp (2016)** – a fehérjetakarmányok alternatív fehérjeforrásokkal való helyettesítését vizsgálja. Megállapítja, hogy a szójatermékek nagyobb arányú kiváltásához egyrészt nincs elégséges egyéb fehérjeforrás a világpiacon, másrészt az EU-ban a fehérjetakarmányok belső termelése sem mutat számottevő változást. Rámutat, hogy a bioüzemanyag-termelés melléktermékei is egyre fontosabb szerepet játszanak fehérjeforrásként. Az állati eredetű fehérjék összesen mintegy 18 millió tonna szójadarát váltanak ki szójafehérje-egyenértékben kifejezve, azaz az évi globális szójadara-felhasználás csaknem 10%-át, de az állati fehérje felhasználása számos országban korlátozott, a hallisztet pedig magas ára miatt főleg az akvakultúra hasznosítja. Hosszú távon a szójaimporttal szemben az EU-ban is a hazai szójatermelés tűnik a legjobb alternatívának. Ennek feltétele a hektáronkénti 4 tonna körüli terméshozam elérése, amire rövid távon nincs esély. Hosszabb távon azonban komoly potenciált jelent a fűből és lucernából kivont levélfehérje, de az akvakultúra eredetű fehérjeforrás is szóba jöhet alternatívaként. A rovarfehérje felhasználását a takarmányozásban

a magas ár mellett az EU szabályozása is akadályozza. A bakteriális élesztő, a szintetikus úton és fermentációs eljárással készített aminosavak felhasználásának egyelőre a magas ár szab korlátot (a kristályos aminosavak kivételével).

III. 3. 2. 3. Magyarország nemzeti agrárpolitikájának fókuszai

Az Unió agrárpolitikai kérdéseit tárgyaló tanulmányokhoz hasonlóan, a hazai agrárpolitikát érintően is kevés publikáció – mindössze hét – jelent meg a 2012–2022 közötti időszakban a Gazdálkodás hasábjain. Itt is az időszak első felét jellemezte a nagyobb publikációs aktivitás. 2013-ban és 2014-ben több publikáció jelent meg a témakörben, mint a többi vizsgált 9 évben összesen.

Potori et al. (2013) tanulmányának célja, hogy az olvasót eligazítsa a Közös Agrárpolitika új közvetlen támogatási rendszerében, amely véleményük szerint a tagállamok számára – a sokat hangoztatott egyszerűsítéssel szemben – minden korábbinál bonyolultabb ország- és régióspecifikus támogatási rendszerek kialakítását teszi lehetővé. Az átláthatóság érdekében összefoglalják az új rendszer alkalmazásához szükséges fontosabb döntési lehetőségeket.

Ugyancsak a Közös Agrárpolitika egy elemének, a moduláció révén megvalósuló támogatásátcsoportosításnak a hatáselemzését végezte el **Vásáry (2013)** tanulmányában.

Összhangban az európai uniós elvekkel, a hazai alkalmazás során lehetőség nyílt olyan rendszer kialakítására, amely a modulációból fakadó támogatásátcsoportosítás tényleges volumenének radikális mérséklését teszi lehetővé. Ennek során a ténylegesen nem meghirdetendő top up jogcímek és az egyes top up jogcímek kihasználatlan mértéke is a számítás részét képezi, ami jelentős tagállami mozgásteret eredményez annak érdekében, hogy a termelők számára kifizetendő támogatás összege, különösen az érzékeny ágazatoknál, a lehető legkisebb mértékben csökkenjen. A modellszámítások alapján a szerző megállapítja, hogy a módszer alkalmazása következtében az összes közvetlen támogatásra jogosult termelő 2%-ánál, az 5000 eurónál magasabb kifizetésre jogosultak pedig mintegy 10%-ánál valósul meg tényleges kifizetés-csökkentés. Az alkalmazott eljárás következtében a közel 190 ezer regisztrált piaci szereplő közül érintett mintegy 3 ezer termelőnél közel 11,6 millió euró összeg átcsoportosítása történik meg. E termelői körnél a moduláció hatásának mérséklését lehetővé tevő tételek felhasználása révén mintegy 45 millió eurót nem kell a termelőktől elvonni. Ez abból a szempontból kedvező, hogy a termeléssel foglalkozók nagy részének a támogatási szintje érdemben nem változik.

Szabó G. (2013) az agrárpolitika szövetkezést érintő vonatkozásait vizsgálta tanulmányában. Kiemeli, hogy a szövetkezés létjogosultságát – a változatosabb intézményi struktúra előnyei mellett – számos gazdasági ok, például koordinációs-integrációs előnyök (hosszú távú értékesítési csatorna biztosítása, tranzakciós költségek és kockázat csökkentése, valamint a gazdálkodók megélhetésének, jövedelmének növelése) mellett a bizalom és az informális kapcsolatok, végső soron pedig a társadalmi tőke erősítése egyaránt aláhúzza. A tanulmány deklarált célja a (mezőgazdasági)

szövetkezés gazdasági lényegének megvilágítása, másrészt az ún. előmozdító típusú szövetkezés integrációs jelentőségének és létrejötté feltételeinek vázlatos elemzése. A szövetkezet és a tag közötti kapcsolat (dinamikus) elemzésében látja a szövetkezés gazdasági lényege megfejtésének kulcsát. Megállapítja, hogy a termelők nagyobb alkuerejének és magasabb piaci részesedésének az egész marketingcsatorna számára pozitív üzenete van, beleértve a fogyasztókat is, akik szövetkezeteken és más termelői tulajdonú szervezeteken keresztül megbízhatóbb és gyakran jobb minőségű termékekhez jutnak hozzá. Elterjedésüket azonban hátráltatja, hogy a magyar társadalomban még mindig alacsony szintű a bizalom és a fogyasztói közönségtudat, ezért szükséges a szemléletformálás, az együttműködési formák megismertetése, illetve ösztönzési rendszer kiépítése.

Az agrárpolitikai kérdések közül a 2010-es években került az érdeklődés homlokterébe az általános fogyasztási adó (áfa) kérdése. Magyarországon a mezőgazdasági termékekre és az élelmiszerekre vonatkozó 27%-os normál áfamérték, valamint a 18%-os kedvezményes áfakulcs nem csak az EU-tagállamokat tekintve, de nemzetközi összehasonlításban is rendkívül magas. Ezt a kérdést vizsgálta az Agrárgazdasági Kutató Intézet kollektívája – **Lámfalusi et al. (2014)** – és tett közzé átfogó tanulmányt. Ebben megállapítják, hogy a magas áfakulcs többek között ösztönzőleg hat az áfacsalásra és a feketekereskedelemre, rontja a transzparenciát, ellehetetleníti a piacot és rombolja a gazdasági-társadalmi morált. A nemzetközi tapasztalatok és hazai lehetőségek figyelembevételével vizsgálják az élelmiszeráfa-csökkentés lehetőségét és hatásait. Az alapvető élelmiszerek esetében – amelyek a teljes élelmiszer-fogyasztás több mint 50%-át jelentik – az áfa csökkentése lenne indokolt. A kedvezményes kulcs mértékét illetően az uniós áfaszabályozást, a hazai költségvetés szempontjait, valamint a célzott gazdasági hatásokat egyaránt figyelembe véve a meglévő 27%-os standard kulcs mellett reális alternatívának tartják a kedvezményes áfakulcs 9-14%-ra történő csökkentését. A vázolt intézkedések eredményeként 128,8-209,6 milliárd forint költségvetési bevételkiesés keletkezne. Ez az összeg az áfacskökkentés pozitív hatásainak eredőjeként számításaink szerint 68,5-130,3 milliárd forintra mérséklődne.

Székely Cs. (2016) agrárstratégia-elméleti kérdésekkel foglalkozik tanulmányában, amit azzal indokol, hogy a stratégia a szervezetek irányításának, s ezzel a jövő befolyásolásának legfontosabb eszköze. Az agrár-közgazdaságtan tudománya és gyakorlata sem nélkülözheti a stratégiai megközelítést. A mezőgazdaság jövőjének alakítása azonban nagyon összetett feladat, mivel nemcsak élelmiszer-termelésről, értékesítésről, a vidéki lakosság megélhetésének hosszú távú biztosításáról, hanem a természeti erőforrások megőrzéséről, a megújuló energia biztosításáról, az ökoszisztéma gazdagságának fenntartásáról és élhető táj kialakításáról is döntéseket kell hozni a stratégia kialakítása során. Mindemellett a versenyképesség igénye is felmerül, mivel az egyes országok és régiók természeti erőforrásaik gazdasági hasznosítása érdekében piacaik megtartására, új piacok szerzésére törekednek. Ugyanakkor a környezeti (politikai, társadalmi, gazdasági, ökológiai és technológiai) feltételek folytonosan változnak, amelyekhez alkalmazkodni szükséges, de célként tűzhető ki a környezeti feltételek (pozitív) stratégiai befolyásolása is. Magyarországon különösen fontos szerepe van a mezőgazdaságnak, ezen keresztül az egész agrárszekciónak és a vidéki

régióknak. Egyes vélemények szerint természeti feltételeink különösen kedveznek a mezőgazdasági termékek előállításának, ezért növekvő mértékben kell hozzájárulnunk a világszerte gyarapodó lakosság élelmiszerigényének kielégítéséhez. Mások a természeti és biológiai erőforrások megővésének, a fenntarthatóság biztosításának fontosságát hangsúlyozzák és óvnak azok intenzív kihasználásától. Emellett a megfelelő termelési formák és szervezetek kialakításának, a korlátozott földvagyon birtoklásának kérdése is felmerül, amelynek nemzetpolitikai vonatkozásai is vannak. A mezőgazdasági stratégia kialakítása és a folytonosan változó feltételekhez való igazítása mindezek miatt sokoldalú, széles körű tájékozódást és tudományos megközelítést igénylő feladat, amely nem nélkülözheti a mindenkor rendelkezésre álló legkorszerűbb eszközök és a szellemi kapacitás, valamint a társtudományok eredményeinek felhasználását sem.

A kis- és nagygazdaságok integrációs kapcsolatairól ad történeti áttekintést tanulmányában **Burgené Gimes (2017)**. Leírja, hogy a rendszerváltó országok többségében az új választott kormányok a döntően nagyüzemi mezőgazdaságukat nyugat-európai mintára kis családi gazdaságokon alapulóra kívánták átalakítani. Ennek érdekében privatizálták a mezőgazdaságot, kistulajdonokat hoztak létre és törvényeket hoztak a birtoknagyságok korlátozására. A későbbi gyakorlat azonban másképpen alakult. Több országban – így Magyarországon is – megmaradtak, illetve újjáalakultak a nagybirtokok. Ennek fő oka volt a nyugatitól eltérő történelmi fejlődés és a társadalmi tudat alakulása ezekben az országokban. A kis családi gazdálkodásnak csak csekély hagyományai voltak. A szocializmus évtizedei előtt is hosszú múltra nyúlt vissza a nagybirtokok dominanciája. A szocializmus alatt generációk nőttek fel csupán a nagyüzemi gazdálkodást ismerve. A fejlettebb kelet-közép-európai országokban a termelészövetkezetek és állami gazdaságok az átlagos életszínvonalhoz mérve viszonylagos jólétet teremtettek dolgozóik számára. A rendszerváltás idején a gazdasági racionalitás – így a tőkeellátottság és a korszerű tőke –, illetve a munkatermelékenység kívánalma nagyobb gazdasági egységek kialakítását igényelte akkor már Nyugat-Európában is. Magyarországon ezeknek a tényezőknek a következtében, továbbá a privatizációs és az egyéb gazdaságnagyságot korlátozó törvények hiátusai, valamint a gazdálkodni nem kívánó új birtokosok bérleti lehetőségei miatt sok nagy magángazdaság alakult már a privatizáció idején is. A termelészövetkezetek jelentős része sem oszlott fel. Később a termelészövetkezetek elleni diszkriminációs intézkedések hatására többségük gazdasági társasággá alakult. Az állami gazdaságok privatizációjának eredményeképpen azok is társasági formát öltöttek. Részben a korlátozó intézkedések elkerülésére, részben a nagyobb profit érdekében számos mezőgazdasági, továbbá élelmiszer-feldolgozó, kereskedő, szolgáltató és egyéb vállalat egyesült nagy részvénytársaságokba. Ezekben a nagy részvényesek többnyire pénzügyi befektetők lettek. Ily módon gyakorlatilag sokezer hektáros, nagy állatállománnyal rendelkező gazdaságok jöttek létre. Ezek a több vállalatot és birtokot magukban foglaló ún. agrárintegrációk a kisbirtokok jelentős részét is integrálták. Utóbbiak – bár telekkönyvi tulajdonukat megtartották – elvesztve önállóságukat kvázi beolvadtak a nagybirtokos gazdálkodásba. A statisztikai adatok szerint a nagy kiterjedésű, jelentős értéket termelő gazdaságok foglalják el a mezőgazdasági terület nagy részét.

A vidékpolitikával 2012 után csupán **Magda et al. (2021)** tanulmánya foglalkozott a Gazdálkodásban 2012 után. Megállapítják, hogy a témához kapcsolódó irodalom a vidéki társadalom és a vidéki területek felértékeléséről ír, ugyanakkor a vidék helyzete sok területen súlyos válságot mutat. Az eltérő adottságok és lehetőségek miatt az egyes vidéki területek fejlődése jelentősen eltérő, így súlyosan sérül az esélyegyenlőség. A vidék gazdasági, ökológiai és társadalmi, kulturális funkciókkal rendelkezik. Ez az adottság azt jelenti, hogy okszerűen kell gazdálkodni a természeti erőforrásokkal, meg kell óvni az élő és élettelen környezetet, meg kell őrizni a biodiverzitás lehetőségeit és szerephez kell jutniuk a vidéki közösségeknek és meg kell tartani a csak vidéken megismerhető népi értékeket. Hangsúlyozzák, ha fejlődést akarunk, akkor meg kell erősíteni a gazdasági alapokat. A vidékfejlesztés komplex tevékenység, melynek sikere nagyban függ a politikai elképzelésektől. Az elmaradott térségekben munkahelyek teremtése és a foglalkoztatás növelése nélkül nincs előrelépés. A társadalmi beilleszkedés útvonala az iskolán és a munkán keresztül vezet. De munka nincs, ha nincs legalább minimális iskolai végzettség, amihez az szükséges, hogy a szülők betartsák a tankötelezettségi törvényt. A gyerekek felzárkóztatásához leghatékonyabb intézménytípus a kis létszámmal működő családiás kisiskola. Sok esetben segít a közmunka, de azt ajánlják, csak azok az emberek kapjanak ilyen lehetőséget, akiknek a gyermeke iskolába jár. A közmunkásoknak – munka mellett – el kellene végezni legalább a 8 osztályt, hogy a szükséglethez és a továbblépéshez igazodó képzésre alkalmasak legyenek. Megállapítják: idő kell a legfontosabb gazdasági és szociális körülmények megteremtéséhez, meg kell oldani a lakhatást és a munkavállalást, a minőségi élet feltételeinek megteremtése pedig segíthet a helyben maradásban.

III. 3. 2. 4. A magyar agrárgazdaság helyzete, ágazati elemzések

A magyar agrárgazdaság, benne az egyes ágazatok helyzetét vizsgáló tanulmányok jelentek meg a legnagyobb számban a 2012 utáni időszakban a Gazdálkodás hasábjain. Az agrárgazdaság makrogazdasági elemzésével a legnagyobb áttekintéssel (és terjedelemmel) **Kapronczai (2016)** foglalkozott, akinek tanulmánya 57 folyóiratoldalt töltött ki a lap 5. számában. A tanulmány arra törekszik, hogy olyan átfogó elemzést bocsásson az olvasó rendelkezésére, amely az agrárgazdaság helyzetét tényszerűen, részletesen dokumentálva, az agrárökonómia szemüvegén keresztül értékeli. Célja megvilágítani az ágazatban kialakult helyzet okait, a várható tendenciákat, illetve felhívni a figyelmet a döntési pontokra. A szerző megállapítja, hogy Magyarország agrárgazdasága drasztikus pozícióvesztést szenvedett el a világ élelmiszer-termelésében, részesedése mintegy felére csökkent, az ország messze nem használja adottságait. Nemzetgazdasági szerepe, főbb makrogazdasági mutatói az európai mezőnybe illeszkednek. A GDP termelésben a mezőgazdaság aránya 3%, ugyanakkor az agrobiznisz szerkezeti problémáira utal és az élelmiszer-feldolgozás lemaradását jelzi, hogy az élelmiszeripar részesedése a bruttó hazai termékből mindössze 2%. Magyarországon a földpiac és a földbérleti piac elszakadt egymástól, különváltan működnek, eltérő, esetenként ellentétes hatásokat, információkat közvetítenek a termelők és a tulajdonosok felé. A tulajdoni szerkezetből és a földtulajdonosok státuszából adódóan a bérelt területek nagysága a nyugat-európainál jelentősebb, hiszen a teljes mezőgazdasági terület több mint felét teszik ki. Az elmúlt időszakban Magyarországon

érezhetően csökkent a földkínálat és növekedett a földkereslet, ami – a területalapú támogatások által is ösztönözve – a földhaszonbérleti díjak emelkedésével járt együtt. Az öntözés fejlesztése stratégiai kérdés, mivel a jelenlegi öntözési helyzet nemzetközi összehasonlításban is tarthatatlan: az öntözött terület aránya Magyarországon mindössze 2%. Bár a foglalkoztatás mérése az egyik legbizonytalanabb eleme a statisztikának, különböző módszertan alapján készült adatközlések a 2010–2015-ös időszakra egyaránt a mezőgazdaság munkaerőigényének növekedését mutatják. Ez a folyamat azonban nem az ágazat teljesítménynövekedésének, a piaci alapú foglalkoztatás bővülésének a következménye, sokkal inkább ebbe az irányba hatott a lakosság közmunkaprogramokban történő részvétele. A nemzetközi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy azoknak az országoknak a mezőgazdasága tudott az elmúlt évtizedekben megfelelni a világgazdasági kihívásoknak, ahol erős volt az agrárinnovációs tevékenység, magas volt a K+F aránya. Az innovációt befolyásolja a szaktanácsadás, a szakoktatás, a felsőoktatás és az agrárkutatók is, amelyek színvonalát és az erre szánt forrásokat emelni kell. A több év átlagában relatíve magas árak és az uniós támogatások miatt még mindig erős – bár gyengülő – a gazdaságok pénzügyi helyzete, jelentősek a megtakarítások, kedvezőek a területalapú szubvenciók és ebben a támogatási ciklusban a Vidékfejlesztési Program jogcímei is lehetőséget jelentenek. Mindezek mellett alacsonyak a hitelkamatok, adottak tehát a feltételek egy intenzív beruházási ciklusra. A források azonban csak akkor mozdulnak meg, akkor generálnak beruházásokat, ha ehhez hosszú távra stabilnak remélt agrárpolitikai környezet kapcsolódik.

Kemény et al. (2012) az agrárgazdaság nemzetgazdasági szerepét az ágazati kapcsolatok mérlege alapján vizsgálták. Tanulmányuk az agrobiznisz a nemzetgazdaság stratégiai jelentőségét bizonyítja. E stratégiai jelentőség megnyilvánul egyfelől a makrogazdasági teljesítményhez való hozzájárulásban, számításaik szerint ugyanis az agrárgazdaság és a hozzá szorosan kapcsolódó ágazatok együttes súlya a kibocsátásból 15,5-15,8 százalékkal, a GDP-ből 11,2-11,6 százalékkal, a foglalkoztatásból 14,0-14,4 százalékkal részesedik. Másrészt megnyilvánul a mezőgazdaság és az élelmiszeripar többi ágazattal való kölcsönkapcsolataiban, amelyet mindkét ágazat kiemelkedő termelési érték multiplikatőrája igazol. A mutató értéke olyan ágazatokét is meghaladta, mint például az építőipar, a számítógép, elektronikai, optikai termékek gyártása vagy a hazai gazdaság motorjának tekinthető közúti járműgyártás. Harmadrészt pedig megnyilvánul az agrobiznisz stabilizáló szerepében. Az élelmiszer-fogyasztás volumene és az arra fordított összegek állandó jellege nem teszi lehetővé a szektor dinamikus növekedését. Megvédi ugyanakkor a nagyobb visszaesésektől, és biztosít egy többé-kevésbé változatlan teljesítményt, amely válság idején a gazdaság egészét tekintve meghatározó jelentőségű, mint az a 2011-es évben is igazolást nyert.

Harangi-Rákos et al. (2013) tanulmányának célja annak bizonyítása volt, hogy a mainstream felfogással szemben, hogy az egyéni gazdaságok jelentős szerepet töltenek be a magyar mezőgazdasági termelésben. Egyszerű statisztikai eszközök alkalmazásával jutottak következtetéseinkre. A 2010. év ÁMÖ-adatai alapján kiemelik, hogy a széles értelemben vett egyéni gazdaságok több mint egyötöde kifejezetten árutermelő céllal működött gazdaságát. A Mezőgazdasági Számlarendszer adatai alapján végzett számításaik alapján megállapítják, hogy a vizsgált kilenc növénytermesztési

ágazat közül hétben – köztük a gabonaágazatban is – az egyéni gazdaságok meghatározó szerepet játszanak. Ezzel szemben az állattenyésztési főágazatban egyértelműen és növekvő mértékben a társas vállalkozások dominálnak. Az árutermelő gazdaságok 2001–2011 közötti kibocsátására vonatkozó adatait vizsgálva kiderült, hogy a 4 ezer euró standard termelési értéknél (STÉ) nagyobb egyéni gazdaságok csoportja az növelte szerepét e mutatók tekintetében. Bár az egyéni gazdaságok túlnyomó része kizárólag saját fogyasztásra termel, hibásnak ítélik azt a közkeletű szemléletet, amely a mezőgazdasági tevékenységnek csak az árutermelő funkcióját tartja hasznosnak. A saját fogyasztásra előállított termékek közvetve hozzájárulnak az exportárualapok növeléséhez, az élelmiszerimport mérsékléséhez, így növelik a hazai élelmiszer-ellátás biztonságát is. Legfontosabb következtetésük, hogy hibás szemlélet és gyakorlat az egyéni gazdaságokat homogén tömegként kezelni. Javasoltuk, hogy mind az egyéni, mind a társas gazdaságok körében induljanak kutatások a belső struktúrák vizsgálatára.

Kapronczai (2014) tanulmányában arra hívta fel a figyelmet, hogy a magyar mezőgazdaság az elmúlt egy-két évtizedben nem volt olyan kedvező gazdasági kondícióban, mint a 2014-et megelőző három évben, amit ki kell használni az ágazat fejlesztése érdekében. A kedvező helyzet kialakulásában közrejátszott a mezőgazdasági termékek termelői árainak emelkedése, az EU támogatási rendszere és a több mint húsz éve stabil üzemszerkezet. Ezzel szemben a hazai élelmiszer-gazdaság kritikus pontja az élelmiszeripar helyzete. Csökken a termelése, alacsony a jövedelemtermelő potenciálja és elégtelen a tőkeellátottsága. Ahogy kivonult a külföldi tőke az ágazatból, úgy csökkent a jegyzett tőke is, mert hazai vállalkozói körök nem voltak képesek pótolni a tőkecsökkenést. Az agrárgazdaság jövőbeni pozicionálásához elsősorban azokat a stratégiai kérdéseket célszerű meghatározni, amelyek lehetőségeket és kockázatokat hordoznak magukban. Ezek közül a következőket emelte ki: piaci lehetőségek; földbirtok-politika; Közös Agrárpolitika; öntözésfejlesztés; élelmiszer-feldolgozás.

A magyar agrárgazdaság Európai Unióban töltött első tíz évét elemezte **Vajda (2014)** tanulmányában. Megkísérelte összefoglalni az elvárásokat, a magyar agrárgazdaság 10 év alatt megtett fejlődését és a jövőben előttünk álló lehetőségeket. A szerző, aki maga is aktív részese volt az eseményeknek, úgy látja, hogy sok nehézség dacára a magyar agrárgazdaság sikeresen küzdött meg a csatlakozás jelentette kihívással, egyenlegében élni tudott a lehetőségekkel. Mind az agrárpolitika, mind pedig a gazdálkodók alkalmazkodtak a Közös Agrárpolitika adta feltételrendszerhez, élnek az e keretek között meglévő nemzeti mozgástérrel.

Valkó (2014) a magyar mezőgazdaság szerkezetét áttekintve megállapította, hogy az egyéni gazdaságok száma meredeken csökkent 2000 és 2013 között, miközben a gazdasági szervezetek száma nem változott számottevően. A csökkenés elsősorban a kis, saját fogyasztásra termelő gazdaságok számában következett be. Ezzel összefüggésben a használt mezőgazdasági terület tekintetében az egyéni gazdaságoknál koncentráció figyelhető meg, a gazdasági szervezeteknél pedig a koncentráció kisebb csökkenése tapasztalható. A sertések állománya nagymértékben visszaesett,

miközben a tyúkállomány enyhén növekedett, a szarvasmarhák és juhok állománya nem változott számottevően. A bruttó kibocsátást vizsgálva megállapította, hogy a vizsgált időszakban jelentős eltolódás tapasztalható az állatok és állati termékek termeléséről a növényi termékek termelése felé.

Katits és Szalka (2020) egy magyar élelmiszeripari ágazati mintának a gazdasági teljesítményét és pénzügyi biztonságát a multikauzális ok-okozati kapcsolatok feltárásával vizsgálják. Az ágazati minta pénzügyi diagnózisa a következő: az értékesítési folyamatok kedvező alakulása mérsékelt profitabilitással, kevésbé biztonságos fizetőképességgel, de megfelelő tőkeellátottsággal valósult meg; a mérsékelt eszközhatékonyság alacsony termelékenységgel és pénzügyi realizációval párosult. Az üzleti környezetet tekintve viszont kiaknázatlan és a jövőben tovább nyíló lehetőségekkel számolhatunk. A kapott vizsgálati eredmények alapján lehetőséget látnak a növekedési pálya megvalósítására. Ennek első feltétele az ágazat működésének pénzügyi stabilizálása annak érdekében, hogy a növekedés belső finanszírozási forrásokra alapozható legyen.

Az aszálykárak és az öntözés közötti összefüggés feltárására irányult **Gaál et al. (2021)** vizsgálata a Mezőgazdasági Kockázatkezelési Rendszer (MKR) 2018–2019-es adatai alapján. Az eredmények igazolták, hogy az öntözött területeken kisebb arányú az aszálykár, mint a nem öntözött területeken, ezért az öntözés hatékonyan használható a kockázatmérséklő eszközök egyikeként. A károsodott területek nagy része kívül esik a jelenlegi öntözőrendszerek által lefedett hatásterületen, vagy azon belül, de az egységes kérelem alapján nem öntözött táblákon jelentkezik. A jogosultsági feltételek miatt az aszálykár-bejelentést tevő tagoknak kicsit több mint a fele részesült kárenyhítő juttatásban.

Mizik (2021) cikkének célja annak vizsgálata, hogy az élelmiszer-gazdaság teljesítményére hogyan hatottak az elmúlt időszak válságai. Az eredmények azt mutatják, hogy ez sok tényezőtől függ, például az előállított termékek típusától (nyersanyag vagy feldolgozott termék, romlandó vagy nem romlandó áru stb.), illetve a kereskedelmi integráció szintjétől. Ennek érdekében a cikk áttekintést nyújt a magyar mezőgazdaság és az élelmiszer-gazdasági külkereskedelem teljesítményéről.

A mezőgazdasági és élelmiszeripari társas vállalkozások összességében jól reagáltak a 2020. évet jellemző kihívásokra (Covid-19-pandémia, afrikai sertéspestis, madárinfluenza) az előzetes adatok alapján – állapítja meg **Vörös és Lámfalusy (2021)** tanulmányában. A mezőgazdasági üzemek a korábbi évinél 23,8 milliárd forinttal nagyobb, 169,4 milliárd forint adózás előtti eredménye az elmúlt öt évben a legmagasabbnak bizonyult. Az üzemi eredmény az adózás előtti eredményben tapasztalt 16,3 százalékos növekedéshez képest mérsékeltébb ütemben, 13,3 százalékkal, de ugyancsak nőtt. Az élelmiszer-feldolgozással foglalkozó társas vállalkozások üzemi tevékenységének eredménye 208,8 milliárd forintot ért el 2020-ban, ami több mint egyötödével haladta meg az egy évvel korábbi. A 153,8 milliárd forintos adózás előtti eredmény alakulásában ugyanakkor csak szerényebb, 9,3 százalékos növekedés mutatkozott, mert az egyébként is jellemzően veszteséges pénzügyi tevékenység negatív eredménye megkétszereződött az előző évhez képest. A jövedelem növekedését mindkét ágazatban az árak emelkedése mozgatta. A ráfordításárak egyes inputok

(műtrágya és energia) esetében bekövetkezett jelentős mérséklődése szintén hozzájárult a jövedelem-többlet eléréséhez az ágazatban. Az élelmiszeriparban az értékesítési árak a külpiacon emelkedtek jobban, de a belpiaci értékesítés árszínvonala is nőtt. A Covid-19-járvány első éve a hosszú lejáratú kötelezettségállomány felhalmozását eredményezte a két szektorban.

Ugyancsak a Covid-19-hez kapcsolódó kérdést vizsgál **Zöldréti et al. (2022)**. A pénzügyi stabilitás érdekében az európai Unió intézményrendszere kiemelt figyelmet fordít a nem teljesítő hitelek (non-performing loans, NPL) megelőzésére és kezelésére. Az összes érintettre kiterjedő tudatos és tervszerűen végrehajtott stratégia eredményeként az európai Unióban látványosan csökkent, Magyarországon pedig történelmi mélypontra süllyedt a nemteljesítő hitelek aránya. A szerzők hipotézise szerint az NPL-ráta trendjét a Covid-19-járvány szignifikánsan nem befolyásolta sem az EU-ban általában, sem a hazai mezőgazdasági ágazatban. A kutatás longitudinális (trendelemzés) és keresztmetszeti vizsgálati módszerek alkalmazásával igazolja a hipotézis megalapozottságát.

A magyar agrárgazdaság helyzetét elemző tanulmányok közül a legtöbb az ágazatok valamely kérdéskörével foglalkozott:

Kiss (2012) primer adatgyűjtés alapján öt, hazánkban kiemelt jelentőségűnek tartott növénytermesztési ágazat – őszi búza, kukorica, őszi káposztarepce, őszi árpa és napraforgó – modellezését és a modell eredményeinek üzemtani elemzését végezte el.

Kozák (2012) a libahústermelés makrogazdasági kérdéseit vizsgálta.

Felkai et al. (2013) egy kevésbé ismert eljárással öt fontosabb szántóföldi növénytermelési ágazatban vizsgálta a gazdálkodó egységek hatékonyságában bekövetkezett, általánosítható változásokat.

Poór (2013) tanulmánya több szempontból elemzi a hústermékek külkereskedelmének alakulását.

Hegedűsné Baranyai (2013) a kukorica és a sertés termelési és piaci folyamatait elemezte.

Ehretné Berczi et al. (2015) a hosszú kultúrás paradicsomtermesztés Magyarországon üvegházakban történő termesztését vizsgálta.

Tikász és Varga (2016) a GMO mentes szójára alapozott takarmányozás magyarországi kilátásaival foglalkoztak tanulmányukban

Mihók (2016) kutatása során a magyarországi lóágazat természetes mutatók alapján történő jellemzésére helyezte a hangsúlyt és ennek alapján az ágazat által 2013-ban generált gazdasági hatásokat számszerűsítette.

Gaál et al. (2017) tanulmányában egy jövőbeli gyepinformációs rendszer kialakítására tett javaslatot.

Bedő és Láng (2019) a magyar mezőgazdaság egyik meghatározó ágazatában, a búzatermesztésben vizsgálta a fajtaszerkezetet.

Rieger (2019) tanulmánya az EU-csatlakozást követő 15 év GOF-növénytermelési és raktározási adatait elemzi elsősorban a rendelkezésre álló fizikai raktározási kapacitások áttekintésével. Ilyen értelemben hiánypótló, mivel Magyarországon korábban nem jelent meg tanulmány az országos raktározási kapacitások áttekintéséről.

Fertő és Szerb (2019) a magyar kukoricaexport kereskedelmének élettartamát vizsgálják az 1996–2015 közötti időszakban, diszkrét időtartammodelleket alkalmaznak, hogy meghatározzák a magyar kukoricaexport befolyásoló tényezőit a világgpiacon. **Fertő és Szerb (2021)** két évvel később ugyancsak a kukoricaexportról jelentettek meg tanulmányt, de most a gazdasági válság és a külkereskedelmi költségek hatását állították kutatásuk fókuszába.

Csipkés (2021) a nyúlhúspiac és az egy főre jutó nyúlhúsfogyasztás magyarországi alakuláságot elemezte.

Az élelmiszeripar szakágazatai közül **Major (2015)** a sörpiac helyzetéről és a sörszektor versenyképességéről közölt tanulmányt.

Bidló (2019) a magyar malomipar helyzetét, a vele szemben felmerült lehetőségeket és kihívásokat vizsgálta tanulmányában.

III. 3. 2. 5. Hatékonyság és foglalkoztatás

Mint már e fejezet bevezetőjében említettük a foglalkoztatás és a hatékonyság vizsgálatának összekapcsolását az magyarázza, hogy a folyóirat 2014-ben egy olyan tudományos vitának adott teret, amely a foglalkoztatás és a hatékonyság kérdését összekapcsolta. Ugyanakkor már 2014 előtt is jelent meg két olyan cikk a Gazdálkodás hasábjain, amelyek ezt a kérdéskört érintették. **Pakurár et al. (2012)** Mivel a szomszédos országok közötti munkaerő-áramlás lehetőségei egyre fontosabb kérdéssé váltak Magyarország keleti határainak mentén, aktualitással bírt a szerzők tanulmánya, amely az ukrainai munkavállalók helyzetével és munkavállalási ambícióival foglalkozik. Az ukrainai állampolgárok létszáma alapvetően két régióra koncentrálódik, az Észak-Alföld régióra és a Közép-Magyarország régióra. Kutatásuk célkitűzése, hogy pontos képet kapjunk a Magyarországon lévő ukrainai állampolgárok foglalkoztatási sajátosságairól. Megállapították, hogy Ukrajnából döntően magyar ajkú munkavállalók érkeznek, így a magyar igazolványok hatáskörének bővítésével, egyszerűsített ügyintézés bevezetésével könnyebbé válna a hivatalos munkavállalás.

Sok esetben azért kezdeményezték a letelepedést a munkavállalók – és fektettek be súlyos összeget a letelepedés folyamatába –, mert azáltal kedvezőbb helyzetbe kerültek, és ugyanolyan feltételekkel dolgozhattak, mint magyarországi kollégáik.

Ugyancsak a foglalkoztatás témakörében jelentetett meg cikket **Szücs és Zörög (2013)**, akik a felsőoktatás és a munkaerőpiac közti átmenetet vizsgálták. A tanulmány elkészítésének célja annak feltérképezése, hogy a különböző mezőgazdasági szakokon végzett hallgatók hogyan értékelik a felsőoktatási intézményben végzett oktatási tevékenységhez közvetve és közvetlenül kapcsolódó munkát, milyen mértékben tudják hasznosítani a megszerzett ismereteiket jelenlegi munkahelyükön. Ezen kívül vizsgálják egyrészt azt, hogy jelenlegi állandó munkája – esetleg mellékállása – kapcsolódik-e a végzettségéhez, másrészt milyen gyorsan sikerült elhelyezkedni az államvizsgát követően. Nemzetközi viszonylatban a magyar diplomások elhelyezkedési gyorsasága nem marad el jelentősen vezető európai országokétól. Az agrárdiplomával rendelkezők többségének (mintegy 60%-ának) sikerül három hónapon belül elhelyezkedni. Az egyéb végzettséggel rendelkezők 70%-a talál munkahelyet ugyanennyi idő alatt. Ugyanakkor a munkahellyel rendelkezők több mint felének a feladatai nem teljesen felelnek meg a végzettségüknek, ráadásul az agrárvégzettségű diplomások 24,6%-ának a munkája teljes mértékben eltér a végzettségtől, elhagyták a pályát. Az agrárágazatban való maradás karrierépítési szempontból viszont előnyös is lehet, ugyanis a végzést követő néhány éven belül az agrárdiplomások nagyobb arányban tevékenykednek vezetőként, mint egyéb területeken végzettek.

A folyóirat 2014 évi januári számában jelent meg **Mészáros és Szabó (2014)** vitacikke, amely összekapcsolta a foglalkoztatás és a hatékonyság kérdésnek vizsgálatát. Tanulmányuk összefoglalójában megállapítják, hogy Magyarország sem térhet ki a mezőgazdasági termelés hatékonyságának növelését célzó világgazdasági verseny elől, elsősorban az exportpiacok védelme, de a hazai fogyasztók megtartása érdekében is. A kelet-európai EU-tagállamokhoz viszonyítva e versenyben helytállunk, ugyanakkor szembesülni kell azzal, hogy a hatékonyság mértéke ágazonként és üzemként rendkívül differenciált, ami jelentős tartalékok meglétére utal. Az agrárirányítás azonban nem teheti meg, hogy egyoldalúan csak a hatékonyság szempontjának rendelje alá a mezőgazdaság üzemi és termelési szerkezetét, mert a foglalkoztatási és a környezetvédelmi (természetvédelmi) aspektusok szintén figyelmet érdemelnek. Fontos lenne elérni, hogy a mezőgazdaság eltartóképessége legalább egyes régiókban (Tiszántúl, Észak-Magyarország, Dél-Dunántúl) javuljon (a termelés belterjesítése révén). A hatékonyság és a foglalkoztatás növelésére irányuló törekvések ütköztetése alapján kétféle országos szintű mezőgazdaság-fejlesztési stratégiát különböztetnek meg: az egyik a hatékonyságorientált, a másik a foglalkoztatásorientált fejlesztés. Mindkét stratégia mögött más-más érdekelttség, üzemtípus (és méret), termelési szerkezet, végső soron mezőgazdasági szektor áll. Az egyik vagy másik stratégia előtérbe állítása politikai döntés, pontosabban döntéssorozat kérdése. Szükségesnek tartják azonban, hogy a korábbi évtizedek gyakorlatától eltérően, a stratégiai döntések megalapozásánál egzakt, a gazdasági, társadalmi és környezeti dimenziókat egyaránt figyelembe vevő hatásvizsgálatokra kerüljön sor.

A vitacikkkel kapcsolatban nagy volt a hozzászólási aktivitás. Első hozzászólóként **Popp (2014)** arra hívja fel a figyelmet, hogy a hatékonyság javulása a foglalkoztatás csökkenésével is jár. Magyarország mind az egy főre jutó GDP, mind az egy főre jutó tényleges egyéni fogyasztás tekintetében a sereghajtó uniós tagországok csoportjába tartozik. Ennek elsődleges oka a gyenge nemzetközi versenyképesség. A versenyképesség a hatékonyság egyik feltétele, a hatékonyság pedig képzett munkaerőt igényel, a vidéki munkanélküliek viszont általában alacsony képzettségűek, foglalkoztatásuk tehát sem a versenyképes iparban, sem a versenyképes mezőgazdaságban nem járható út. Magyarországon a mezőgazdasági foglalkoztatottak iskolai végzettsége jelentősen elmarad a többi nemzetgazdasági ág foglalkoztatottjainak végzettségétől és az EU átlagától is. A mezőgazdaság nem tudja megoldani a vidéki lakosság foglalkoztatási gondjait, esetleg szerény mértékben hozzájárulhat új munkahelyek létrehozásához. Az egy főre jutó alacsony GDP-mutató egyik fő oka, hogy Magyarországon a munkabér töredéke az ugyanolyan teljesítményt nyújtó nyugat-európai foglalkoztatottnak. Hangsúlyozza, hogy a mezőgazdasági tevékenység társadalmi-erkölcsi elismertsége csak akkor javulhat, ha a szakképzett fiatalok mezőgazdasági keresete, illetve jövedelme eléri a nemzetgazdasági átlagot. A hatékonyságorientált stratégia a nemzetközi versenyképesség alapja. A hatékonyság javítása az élőlomunka-ráfordítás megtakarításából, azaz technológiai fejlesztéssel is elérhető, az amortizáció a GDP része. A hatékonyság és versenyképesség növelése a munkatermelékenység javításával érhető el, ezzel együtt a profit is emelkedik. A mezőgazdaság kibocsátását könnyedén lehetne 50%-kal növelni a tőke, innováció és szaktudás segítségével (magasabb amortizáció, magasabb munkabér és magasabb profit).

Fertő és Baráth (2014) a kelet- és közép-európai országok mezőgazdaságának technikai hatékonyságát és külkereskedelmi versenyképességét elemző cikkel kapcsolódik a vitához. A szerzők rámutatnak arra, hogy a technikai hatékonyság becslése, akár mikro-, akár makroadatokat használva, számos módszertani kihívás elé állítja az elemzőket. A technikai hatékonysághoz kapcsolódó klasszikus agrárpolitikai kérdésekben ezért nincsenek végleges igazságok, az eredményeket csak óvatosan lehet értelmezni. Az üzemméret és a technikai hatékonyság között nincsen egyértelmű kapcsolat; az eredmények egy része pozitív, míg más becslések negatív kapcsolatot mutatnak. A másik gyakori kérdés, a támogatások és a technikai hatékonyság közötti kapcsolatot illetően szintén különböző eredmények találhatók a megjelent empirikus tanulmányokban. A külkereskedelmi versenyképességre vonatkozó tanulmányok eredményei szerint a várankozásokkal szemben a régió országai nem lettek jelentős agrárexportőrök.

Következő hozzászólóként **Biró és Rácz (2014)** a mezőgazdaság foglalkoztatásban betöltött szeréről értekezett. Az élőlomunka-felhasználás mérséklődését a rendszerváltozás okozta társadalmi, gazdasági változások, továbbá a modern technológiák alkalmazása, a termelési szerkezet leegyszerűsödése, valamint a specializáció és a koncentráció mellett főként a nemzetgazdaság más ágazataiban elérhető magasabb jövedelmek és a kedvezőbb munkakörülmények gyorsítják. Ennek ellenére a vidéki megélhetés egyik alapvető forrása a mezőgazdaság maradt, melynek önellátási, foglalkoztatási és jövedelemtermelő szerepe összehangolt, célzott, a tényleges fejlesztési szükségletekre

reagáló szakpolitikai beavatkozások alkalmazása mellett akár tovább erősödhet. Nemzetgazdasági szempontból elsősorban a piaci lehetőségek kihasználására épülő foglalkoztatásbővítés teremthet fenntartható munkahelyeket. Emellett az ökoszociális célú tevékenységek bővítése is rejt magában mezőgazdasági munkahely-teremtési lehetőségeket.

A negyedik hozzászóló **Udovecz (2014)** szerint a hatékonyság és a foglalkoztatás viszonya (ellentmondása) tulajdonképpen évezredes vita témája: mi az ember alapvető természete, mi hajtja tetteiben? Nem tökéletes homo oeconomicus; döntéseit lelki, etikai és filozófiai motívumok is befolyásolják. Az agrárpolitika is erre a tapasztalatra épít.

A hatékonyság növelése a mezőgazdaságban (világszerte!) valóban csökkentheti a foglalkoztatási lehetőségeket. Ennek az ellentmondásnak azonban a keletkezési körében igen korlátozott az értelmes megoldása. A magyar agrárpolitika alapvető dilemmája úgy fogalmazható meg, hogy „tudja, mit szeretne”, jövőképeben vannak vonzó értékek, amelyeket fokozatosan meg is lehetne valósítani, amennyiben az ország zárt gazdasági-politikai rendszerben létezne. Ám nem vagyunk egyedül! Nemcsak az exportpiacokért, hanem még a hazai fogyasztók bizalmáért (pénzéért!) is meg kell küzdeni. Amíg a világot a határokon átnyúló egyre élesebb globális verseny uralja, addig ez alól a magyar mezőgazdaság is csak részben tudja kivonni magát. Különleges (utánozhatatlan) termékek előállításával, a helyi gazdaság ösztönzésével, a termékjelölési rendszerrel ez a törekvés reális és támogatandó! Az ilyen „hungarikumok” kiskereskedelmi forgalomból való részesedése évtizedek alatt megközelítheti a 20%-ot is. A maradék 80%-kal azonban versenyre vagyunk ítélve. Ennek során pedig tovább szükséges javítani a hatékonysági mutatókat, de ennél is fontosabb teendő a feldolgozottság növelése, az értékesítés és az együttműködés szervezettségének javítása, vagyis a teljes vertikum, a teljes agrobiznisz versenyképességének megteremtése. A mezőgazdasági foglalkoztatottak száma ebben a kívánatos esetben is alig növelhető, de a vertikum egészének eltartóképessége jelentősen javítható! A mai folyamatokban nem a gazdaságméret és a foglalkoztatás kerül szembe egymással, hanem a termelési-tevékenységi szerkezet és a foglalkoztatási esélyek. Nem az a baj, hogy a hatékonyság növelése csökkenti az élő munka iránti fajlagos igényeket a mezőgazdaságban, hanem az, hogy az élelmiszer-gazdaság, a teljes agrobiznisz erősítése, versenyképességének tudatos javítása eddig ezt nem ellensúlyozta!

Farkasné Fekete et al. (2014) abból az aspektusból szól hozzá a vitához, hogy a mezőgazdasági termelés hatékonysága növelésének új innovatív módszereit szükséges keresni, ami a kutatás és fejlesztési kiadások, valamint ezen ráfordítások hatékonyságának növelését igényli. A kutatók felelőssége, hogy felhívják a figyelmet az agrár K+F (kutatás-fejlesztés) világtendenciájában rejlő veszélyekre, különösen a magas jövedelmű országokban a közfinanszírozású K+F tevékenység hanyatlásának, stagnálásának következményeire, illetve az utóbbi évek dinamikájának jellemzőire. A hatékonyság méréséhez mind a termelés, mind a K+F+I (kutatás-fejlesztés-innováció) tevékenység területén módszertani fejlesztések szükségesek. A gazdaságpolitikai intézkedések fenntartható fejlődési kritériumait is figyelembe vevő hatékonyságának méréséhez használt teljes tényező hatékonyság, illetve a termelési tényezők felhasználásának társadalmi hatékonysága mérésének nincsen

megbízható, általánosan elfogadott módszere. A hatékonyság növelésének lehetőségeit egyre inkább a nem tárgyiasult termelési tényezők területén kell keresni, így például a társadalmi tőke, a tudás, az ismeret, az információ és ezek áramlása területén. A természeti, gazdasági és társadalmi változások növekvő bizonytalansága miatt a jövőbeni kockázatok felmérése és azok kezelése a hatékonyság alakulása szempontjából ugyancsak kiemelt jelentőségű.

Csizmásné Tóth et al. (2015) cikkükben csatlakoznak Popp azon megállapításához, hogy a hatékonyságorientált stratégia a nemzetközi versenyképesség alapja, és ehhez szükséges lenne elérni a munkatermelékenység javítását, előtérbe helyezni a magasabb hozzáadott értéket eredményező termelési szerkezetet. A hazai agrár- és élelmiszer-termelés helyzete kedvezőtlen. A mezőgazdaság termelési szerkezete a növénytermesztés és állattenyésztés tekintetében az állattenyésztés rovására megbomlott, az állattenyésztés aránya 40% alá csökkent. A tulajdonosi szerkezet szétaprózódott. A mezőgazdaság problémáinak hátterében mélyen meghúzódó okok is állnak, mint az együttműködési készség hiánya, a vevő-szállító kapcsolatokban jelentkező bizalomhiány, a termelők alacsony alkuereje, alulinformáltsága, alulképzettsége. A magas adóterhek erősítik a feketegazdaságot, a kiszámíthatatlan gazdasági és jogi környezet pedig elriasztja a külföldi tőkét. A vállalatok közötti együttműködések közül az integrációt említik, mivel véleményünk szerint a magyar mezőgazdaság jelenlegi versenyképességének helyreállításában az integrációnak lehet kiemelt, központi szerepe. Az ily módon megvalósított hatékonyságnövelés véleményünk szerint mindenképpen kedvező hatást gyakorolhatna hosszú távon a magyar mezőgazdaság foglalkoztatottsági mutatóira, hiszen az integrációs együttműködésekre alapozott hatékonyságnövekedés által hosszabb távon emelkedhetne a mezőgazdasági termelők jövedelme.

Pupos et. al (2015) szerint a vitában az egyes fogalmak értelmezését, az ok-okozati összefüggéseket és kölcsönhatásokat, a levont következtetéseket illetően eltérő álláspontokkal, nézetekkel találkozhatunk. Ebből viszont következik, hogy a levont következtetések sok esetben vitathatók vagy adott esetben elvetendőek. Különös aktualitást adnak a hatékonyság, termelékenység, versenyképesség, stratégia, foglalkoztatottság fogalmak értelmezésének, az ok-okozati összefüggések és a fennálló kölcsönhatások feltárásának azok a dokumentumok is, amelyek a mezőgazdaság nemzetgazdaságban betöltött jövőbeni szerepét, a vidékfejlesztési politikában a foglalkoztatás növelése központi kérdésként való kezelését stb. fogalmazzák meg. Felhívják a figyelmet a megfelelő módszerek és algoritmusok megválasztásának fontosságára.

A vita zárásaként **Mészáros és Szabó (2015)** összefoglaló cikkükben elsősorban e hozzászólásokat értékelték, egyetértve vagy vitázva a szerzőkkel, majd igyekeztek összegezni a vita tanulságait, és a következő javaslatokat fogalmazták meg az agrárirányítás, illetve a további kutatómunka számára. 1. Mezőgazdaságunk termelési szerkezetének belterjes irányú fejlesztése régóta fontos célkitűzésnek számított, de manapság még inkább kiemelt feladatot képez az egyre élesedő nemzetközi versenyben. A mezőgazdasági foglalkoztatás növelésének egyik legkézenfekvőbb lehetősége a belterjesítés. 2. Fontos és sürgető feladat az élelmiszeripar átfogó és dinamikus fejlesztése is, követve

Lengyelország példáját. 3. A hatékonyság és a foglalkoztatás nélkülözhetetlen feltétele a termelők, vagyis a mezőgazdasági dolgozók szakképzettségének, valamint a szaktanácsadás színvonalának emelése. 4. A szaktudás emelésére, korszerűsítésére azonban a legfelső szinten is szükség van, ideértve az egyetemeket, doktori iskolákat, kutatóintézetek munkatársait is. Ezért szélesebb körben ismertté és használatossá kellene tenni az új és korszerű elemzési módszereket. 5. A kis- és közepes gazdaságok társulási készségének erősítését az egyik kiemelten fontos agrárpolitikai célkitűzésként kell kezelni. 6. A foglalkoztatási problémák regionális kezelése külön figyelmet igényel. 7. Fontos a környezet- és természetvédelem szempontjainak fokozott figyelembevétele és érvényesítése mezőgazdaságunkban.

A lap hasábjain folyó vitával párhuzamosan egy olyan cikk is megjelent, amelyek formailag nem kapcsolódott a vitához, de hasonló témakört érintett. **Kapronczai et al. (2014)** tanulmányukban a gazdaságok jövedelmezőségének és hatékonyságának változását vizsgálták. Megállapították, hogy Magyarország felkészületlen mezőgazdasággal lett az Európai Unió tagja, ezért az ágazatot az unió keretei között kell pozícionálni, és ennek a folyamatnak a sikereit és gondjait fel kell térképezni a jövedelemtermelő képesség szempontjából. A magyar mezőgazdaság kibocsátása a csatlakozás óta a közösség átlagánál 2%-kal nagyobb ütemben, 22,7%-kal növekedett, így az ország pozíciói javultak az unión belül. A javuló jövedelemviszonyok okait elemezve a rövid távon ható tényezők közül a termelői támogatások mértékét, a nemzeti kiegészítő támogatásokat, az agrárrolló változását, valamint az euró/forint árfolyamát említik. Felhívják a figyelmet arra, hogy az EU-csatlakozás óta közel 4000 árutermelő állattenyésztő gazdaság szűnt meg. Ennek alapján megállapítható, hogy Magyarországon a kiemelkedő jövedelemnövekedés egyik fontos eleme, hogy a legrosszabb jövedelmezőséggel rendelkező állattartók évről évre kihullanak a statisztikákból. Magyarország mezőgazdasága versenyképességének vizsgált időszak alatti javulását jelzi a termelékenység növekedése, és kiemelendően kedvező folyamat, hogy az ország mezőgazdasága a tőketermelékenységben felzárkózott az EU15 országok átlagához, ugyanakkor még mindig nagy az elmaradása az unió élén járó tagországaitól.

A vita termékenyítő hatását mutatja, hogy annak lezárása utáni évben négy olyan cikk is megjelent a lapban, amely a hatékonyság és a foglalkoztatás agrárpolitikai aspektusaival foglalkozik (azóta egyetlen-egy sem):

Takácsné György és Takács (2016) a magyar mezőgazdaság hatékonyságváltozásának okait elemezte, vizsgálva versenyképességének alakulását, elsődlegesen az Európai Unió tagországi mezőgazdaságához viszonyítva. A tanulmány szintetizáló jellegű, a szerzők e tárgykörben született kutatási eredményeit összefoglalva mutatja be a legfontosabb tapasztalatokat, megállapításokat. A vizsgálatok részterületei: az üzemstruktúra hatása a termelékenységre, a mezőgazdasági termelők együttműködési hajlandóságát befolyásoló tényezők, valamint a közgazdasági környezet – kiemelten az agrártámogatások – hatásának modellezése az üzemejllesztési (beruházási) döntések és a kooperáció összefüggésének feltárására. A legfontosabb megállapítás, hogy a magyar mezőgazdaság átlagos termelékenysége javult az uniós csatlakozást követő időszak alatt, amely nemcsak a technikai felszereltség növekedésének, hanem az eszközhatékonyság (tőketermelékenység) javulásának is

köszönhető. Ugyanakkor a meghatározó üzemtípusok közül a szántóföldi növénytermelő gazdaságokat az extenzív növekedés jellemezte, növekvő technikai felszereltség nem párosult a tőke-termelékenységgel, amelyben a beruházási támogatások is szerepet játszhattak.

Hamza et al. (2016) szerint az élelmiszer-gazdaság fejlesztése nem alapozható kizárólag technológiai beruházásokra, a versenyképesség növelése szakképzett, képezhető, illetve alkalmazkodni képes, magasabb jövedelemmel és társadalmi elismertséggel motiválható munkaerő bevonását, foglalkoztatását igényli. A hazai élelmiszer-gazdaságban az egyik legnagyobb kihívást a megfelelő számú és minőségű humán erőforrás biztosítása jelenti. A támogatáspolitikai, szabályozási környezetben bekövetkezett változások, valamint a makrogazdasági és társadalmi hajtóerők által is meghatározott, területileg tagolt hazai élelmiszer-gazdasági foglalkoztatás jelentőségét mutatja, hogy az elmúlt években bekövetkezett szerény mértékű növekedés eredményeként 2015-ben közel 350 ezer fő számára kínált munkát. Közülük 203,2 ezren a mező- és erdőgazdaságban, 140,3 ezren az élelmiszeriparban tevékenykedtek. Elemzésük eredményei szerint az ágazati munkaerő-utánpótlás folyamatossága olyan képzési rendszer kialakítását igényelné, amely korszerű ismereteket közvetít, gyakorlatorientált, követi az ágazatban végbemenő technológiai fejlődést és a gazdaságvezetéshez nélkülözhetetlen menedzsmentképessegek fejlesztésére is hangsúlyt helyez. Az ágazati sajátosságként jelentkező szezonális munkaerőigény rugalmasabb elszámolást, éves munkaidőkeret alkalmazását teszi szükségessé. A pálya-kezdők, fiatalok pályán tartása szempontjából a pályán maradási hosszúságon a bérhelyzet javítása, tulajdoni részesedés és életpályamodell kidolgozása ösztönözne.

Biró (2016) a szántóföldi növénytermesztés munkaerő-gazdálkodásának helyzetét vizsgálta. A gazdálkodás eredményei alapján az ágazat pénzügyi helyzete kedvező, a foglalkoztatás színvonala stabil. Az európai uniós összehasonlítás alapján a munkaerő-felhasználás kedvező, a fajlagos munkaerő-lekötés alacsony, azonban a munkatermelékenységben, így a munkajövedelemben és a bérekben is jelentős a lemaradás az élvonaltól. Az üzemszempontú vizsgálat szerint a nagyobb méretű üzemek viszonylag kedvezőbb munkatermelékenysége a szolgáltatási tevékenységük kiterjedtségével magyarázható.

Dajnoki és Kun (2016) a felsőoktatás és a munka világa közötti összefüggéseket tárta fel. A felsőoktatás 1990-es években végbement expanziójának, és különösen a 2006-tól realizálódó bolognai folyamat hatására a munkaerőpiacon tömegével jelentek meg a felsőfokú végzettséggel, diplomával rendelkező pályakezdők, akik sok esetben egy újfajta, még nem bejáratott oklevél-elnevezéssel kerestek állást, és gyakran feladva eredeti terveiket, a diplomától eltérő végzettséget igénylő munkakörben helyezkedtek el. A megváltozott környezeti hatások, a felgyorsult üzleti élet, valamint a globalizáció hatása is olyan versenyhelyzetet eredményezett a pályakezdők körében, ami a képességek, készségek jelentőségének felértékelődéséhez vezetett. A tanulmányban feltárják, milyen sajátosságokkal rendelkeznek az agrárszektorban dolgozó frissdiplomások, milyen földrajzi mobilitással, illetve végzettséggel helyezkednek el, milyen közöttük a két nem aránya. Ezen kívül arra is választ keresnek, hogy milyen méretű, tulajdonosi szerkezetű cégek alkalmazzák leginkább

az érintett frissdiplomásokat, illetve milyen munkakörben, beosztásban. Azt is megvizsgálják, hogy a végzettségi terület és a munka által igényelt végzettség, beosztás összhangban áll-e, vagyis megfelel-e a munka jellege a képzettségnek. Megállapítják, hogy az agrárágazatban felülreprezentáltak a férfi frissdiplomások más ágazatok összesített átlagához képest. Más szektorokhoz képest a mobilitási hajlandóság kisebb az agrárszektorban dolgozók körében.

III. 3. 2. 6. Oktatás, kutatás

Az oktatás és kutatás témakörében írt cikkek Lakner Zoltán tanulmányával kezdődnek és azzal is zárulnak a 2012–2022 közti időszakban. Első cikkében **Lakner (2012)** felel az a kérdést, hogy túl sok agrárszakembert képezünk-e? A kérdés azért aktuális, mert az elmúlt években mind a közbeszédben, mind az oktatáspolitikai stratégia főbb irányait kereső dokumentumokban egyre gyakrabban vetődik fel a túlképzés fogalma. Az agrár-felsőoktatási intézmények sokszor szerepelnek azok között, melyek – a vélelmezők szerint – indokolatlanul sok szakembert bocsátanak ki. A tanulmány a nyugati világ legfejlettebb gazdaságú országait tömörítő Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) adatai alapján vizsgálja a felsőfokú agrárszakember-képzés arányait a nemzetközi összehasonlítás tükrében. A statisztikai adatok elemzésével egyáltalán nem igazolható, hogy hazánkban agrártúlképzés lenne. A szerző véleménye szerint az összességében csökkenő, bizonyos intézmények esetében zuhanó beiskolázási keretszámok néhány éven belül súlyos agrárszakember-hiány esélyét vetítik előre.

Lakner (2022) másik cikke a hazai agrárökonómiai kutatás fő jellemzőit vizsgálja és aktualizását az adja, hogy a szerzőt megválasztották az MTA Agrárközgazdasági Bizottság elnökének. A tanulmány célja kettős: egyrészt annak elemzése, hogy a nemzetközi és hazai agrárközgazdasági kutatások előtt milyen főbb kihívások állnak a 21. század második évtizedében, másrészt annak vizsgálata, hogy a korszerű tudománymetria módszertanát alkalmazva hogyan ítéltethető meg a magyar agrárközgazdasági kutatás helye, szerepe a nemzetközi összehasonlításban. A szerző alapvetően a szakirodalmi adatbázisok elemzésére, a témakörbe tartozó nemzetközi és hazai források vizsgálatára, valamint saját tapasztalataira támaszkodik elemzése során. Megállapítja, hogy a nemzetközi agrárközgazdasági kutatásoknak jelentős, új kérdésekre kell választ keresniük, mert a népességnövekedés, a klímaváltozás, valamint a táplálkozás és egészségi állapot és annak gazdasági terhei közötti kapcsolat analízise számos megoldatlan, globális jelentőségű problémát vet fel. A magyar agrárközgazdasági kutatás az elmúlt évtizedekben mindvégig képes volt arra, hogy sokoldalúan elemezze a gyorsan változó valóságot ezzel is segítve a gazdaságpolitikai döntés-előkészítést, a vállalkozások fejlődését, támogatva a szakemberképzést. A közvetkező évtizedek növekvő fontosságú feladata, hogy még inkább képesek legyünk a hazai tudományos eredmények felmutatására a nemzetközi szintéren, fokozottan integrálódva az agrárközgazdasági kutatások főáramába. Ehhez – sok minden más mellett – az alkalmazott módszerkészlet tudatos bővítésére, a kutatói utánpótlás átfogó fejlesztésére van szükség.

Ugyancsak az agrár-közgazdasági kutatás trendjeit vizsgálta tanulmányában **Forgács és Mészáros (2016)**. Megállapítják, hogy egy korábbi, hasonló témában végzett vizsgálatukhoz képest egyik legfontosabb fejlemény a fenntarthatóság előtérbe kerülését az agrár-közgazdasági kutatásokban. Csáki Csaba már a nyolcvanas években foglalkozott a világ és Magyarország mezőgazdaságának fenntartható fejlődésével, aminek definícióját a Brundtland Bizottság ugyanabban az évtizedben adta meg. Azóta két fontos fejlemény következett be: az egyik a fenntarthatóság mérése az ökológiai lábnyom segítségével, a másik a fenntarthatóság alapvetően gazdasági tartalmának kibővülése a demográfia, a szociális szempontok és a természeti környezet tényezőinek figyelembevételével. A szerzők szerint fenntarthatóság jelenlegi helyzete nem megnyugtató, sem a globális szintű túlfogyasztás (túl nagy ökológiai lábnyom), sem az országok közötti rendkívüli mértékű differenciáltság miatt. Egy másik fontos trend az agrár-közgazdasági kutatásokban a jövő kihívásainak felmérése, az élelmiszerek termelése és fogyasztása területén. E tekintetben az OECD 2015. évi, zaráogzai agrár-felsőoktatási konferenciája jelentett fontos előrelépést. A három legnagyobb kihívást a növekvő és gazdagodó népesség élelmiszerigényeinek kielégítése, a termelékenység fenntartható módon történő javítása, valamint a klímaváltozásra való reagálás jelenti. A 21. században a mezőgazdasági termelés 70%-os növelése szükséges világviszonylatban, de ilyen mérvű termelésbővítés a szerzők szerint csak nagyüzemekben és tetemes beruházások révén érhető el. A megfigyelt 13 tudományos konferencia programjai egyértelműen visszatükrözik a fenntarthatóság témakörének megnövekedett fontosságát, valamint az egyéni és kisgazdaságok helyzetére, eredményeire, problémáira vonatkozó kutatások bővülését. Robbanásszerűen nőtt az élelmiszerláncokkal, továbbá az élelmiszer-biztonsággal összefüggő kérdések elemzése. A fogyasztói magatartás és az innováció szignifikánsan több kutató figyelmét keltette fel az utóbbi években.

Mezőszentgyörgyi és Wayda (2015) az innováció szerepét vizsgálja a szakképzésben. A tanulmányban áttekintést adnak az agrárszakképzés alakulásáról. Az 1965. évtől kezdődő törvényi szabályozás óta a társadalmi, gazdasági változások függvényében a szakképzési szerkezetet folyamatos innováció, megújulás jellemezte. A szakképző intézmények rugalmasan alkalmazkodtak a változásokhoz, azokban a szituációkban is, amikor az egyes évfolyamokban párhuzamosan eltérő szabályozás alapján, különböző szakképzési dokumentumok alkalmazásával folyt a képzés. A jövőben is kiemelt jelentőségű lesz az agrárszakképzés a mezőgazdaság jövedelemtermelő képességének megőrzésében és megerősítésében. A szerzők úgy ítélik, hogy új képzési irány lesz a duális szakképzési rendszer, de oda kell figyelni az agrárszakképzések specialitásaira is.

Az oktatás és a kutatás területén új tanulmányok megjelenését egy vita szervezésével is megkísérelte ösztönözni a Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága. Ennek a vitának a sikeressége, különösen pedig intenzitása messze elmaradt a foglalkoztatás-hatékonyság vitától. Ebben – vélhetően – nagy szerepe volt annak, hogy a potenciális szerzők jelentős része felsőoktatási intézményekhez köthető, így érintettségük okán kevésbé nyilvánítanak véleményt ezen a „kényes” területen. **Magda et al. (2017)** vitaindító cikkére alig érkezett érdemi hozzászólás, pedig a szerzők igencsak aktuális és vitaképes gondolatokat fogalmaztak meg írásukban. Abból indultak ki, hogy Magyarország – a számok alapján

igazolhatóan – nem használja ki agrárlehetőségeit, nem jellemzők az innovatív megoldások és sok esetben a szakértelem is hiányos. Az európai tapasztalatok azt igazolják, hogy az agrárterületen is az egymásra épülő képzés, a több tudományterületen is aktív egyetemek és kutatóintézetek képviselhetik a versenyképes tudás átadását. Az oktatást közelebb kell hozni a gyakorlathoz, át kell gondolni, hogy ez az irány osztatlan képzéssel sikeresebb lehet-e. Alapvető feladat az emberi tőkébe történő beruházás. Megfelelő ismeretek hiányában a gazdák nem képesek hasznosítani a közgazdasági, a pénzügyi, a műszaki és a piaci adottságokat sem. Vizsgálataik szerint az agrár- és élelmiszer-termelés munkaerő-utánpótlásának folyamatossága a képzési rendszer jelentős megújítását igényli. Szükséges a korszerű ismeretek oktatása, a gyakorlatorientált képzés megvalósítása, a technológiai fejlődés követése és a menedzseri ismeretek arányának növelése. A gyakorlatigényes agrárképzést (azon belül is az alapképzést) a vidéki campusokra kell alapozni, hiszen az itt tanulók adják a környék agrárszakembereit.

A témához kapcsolódó első hozzászólás Csete Lászlótól, a Gazdálkodás korábbi főszerkesztőjétől érkezett. **Csete (2018)** véleménye szerint mindenekelőtt abban szükséges dűlőre jutni, hogy mit és hogyan célszerű oktatni-képezni, készségeket fejleszteni a korszerű igények, a felgyorsult tudományos haladás, a technológiai forradalom világában, majd ezt követően tisztázni, hogy hol, hány helyen, osztott vagy osztatlan képzésben stb. valósuljon ez meg. Szerinte olyan rendszer szolgálhatna eredményesen a hazai mezőgazdaság korszerűsödését, amely a rohamosan fejlődő, változó körülményeknek megfelelően, oktatási szintenként eltérő tartalmi mélységben oldaná meg az oktatást, az ismeretek intézményes átadását és a képzést, az ismeretek begyakorlását, valamint a ma különösen fontossá váló különféle készségek fejlesztését, a tanulás megtanítását és a nevelést. A készségfejlesztésben különös figyelmet érdemel a kreativitás, a kognitív készségek, az alkalmazkodóképesség, a kritikai alapállás az információk áradata miatt, mert ezek segítik a szükséges technikai, technológiai beavatkozás felismerését, az informálódást, a kapcsolatokat teremtését, új ismeretekhez jutást, a tanulást, a gazdálkodó, a termelő, a vállalkozó naprakészségét. Az oktatásban-képzésben pedig a technikai forradalom, a digitalizáció, a mesterséges intelligencia, a precíziós, automatizált eljárások térnyerésének előmozdítása érdekében indokolt a mezőgazdasági termelés sajátosságaival foglalkozni, valamint a tudás megszerzésének, korszerűsítésének új lehetőségeivel számolni.

Kapronczai (2018) hozzászólásában a téma fontosságát hangsúlyozza, hiszen a technológiai felszereltség hasznosulásában meghatározó a humán tőke szerepe. A tanulmányban bizonyítja, hogy a folyamatosan változó társadalmi hatások megszabják az agrároktatás kereteit, ezért nincs értelme az évtizedekkel ezelőtt bevált gyakorlatokkal példálózni: a mai viszonyokhoz kell alkalmazkodni. A társadalmi környezetet nem tudjuk megváltoztatni, azokat elfogadva kell a jövőt tervezni és építeni. A hallgatói színvonalal kapcsolatban vizsgálja az egyetemek, főiskolák bemeneti oldalán a romló minőséget, amihez hasonlóan a szakiskolák is egyre gyengébb tudású, mentálisan felkészületlenebb tanulókat kapnak. Megállapítja, hogy az „eredendő bünt” a családok szerepvesztése jelenti. Az oktatók kiválasztási rendszere nem minden esetben a legtehetségesebb, legszorgalmasabb, legelhivatottabb jelölteknek kedvez. Növeli a gondot, hogy a „főállású” oktatók jelentős hányada anyagi

igényük kielégítése érdekében mellékállásokat vállal, amelyek sokkal inkább vannak aktivitásuk fókuszában, mint az oktatás a munkahelyen. A képzés prioritásait vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy a szemlélet, a készségek, a kreativitás fejlesztését célszerű a középpontba helyezni. Fel kell készíteni a hallgatókat, tanulókat a kialakult helyzetekre, a változásokhoz való gyors reagálásra, a stressz- és a sokkhatásból való gyors felépülésre. A legsúlyosabb problémának a képzés és a gyakorlat közti mély szakadékot tartja. Az agrároktatás kutatási háttérét vizsgálva megállapítja, hogy nemzetközi összevetésben is versenyképes felsőoktatás csak akkor lehetséges, ha az oktató maga is színvonalas kutatómunkát végez. Az oktatás szervezeti, finanszírozási háttérét vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a szakoktatásban a szakmastruktúra javítása érdekében összhangot kell teremteni a munkaerőpiaci igények és a munkaerő-kínálat között. A legátfogóbb gyakorlati ismeret megszerzésére az iskolák tangazdaságaiban, tanüzemeiben van lehetőség. Egy-egy régióon belül intézményes kapcsolatokat kellene létrehozni az ott lévő agrárfőiskola vagy -egyetem és az ott működő agrárszakiskolák között. Cikkében a koncentrált agrár-felsőoktatás mellett érvel. Úgy ítéli, hogy 3-4 nagy agráregyetem ki tudná elégíteni a felsőszintű agrárképzés igényeit. Ezek területileg le tudnák fedni az országot és adottak is. Gondot okoz ugyanakkor a felsőoktatási intézmények leromlott infrastruktúrája. A szükséges szervezeti átalakítások során nem a hierarchia („központi agráregyetem”) irányába, hanem a koncentráció, az együttműködés és a specializálódás irányába célszerű haladni.

Pupos (2019) a vitában arra vállalkozik, hogy rávilágítson azokra a legfontosabb szakmai problémákra, amelyek – a számos megvalósult fejlesztés ellenére – az agrár-felsőoktatásban fennállnak. Ezek közül a képzési programokra és tantervekre fókuszál, és azokra a felvetésekre keresi a választ, amelyek fontos tartalmi kérdéseket érintenek, egyértelműen meghatározzák a mozgásteret, és a szükségesnél lényegesen kisebb publicitást kapnak. Ugyanakkor meggyőződése, hogy a versenyképesség, a munkaerőpiac elvárt követelményeinek való megfelelés alapvetően ezen a szinten, azaz a képzési programok tanterveinek szintjén határozható meg. Úgy ítéli, ha a fontos tartalmi kérdéseket érintő területeken – mint a kimenetszempontú ismeretátadás előtérbe helyezése, az ismeretanyag atomizáltságának megszüntetése, a felsőoktatás finanszírozási rendszerének (és benne az oktatói utánpótlás biztosítása) megváltoztatása stb. – érdemi tartalmi változás nem történik, az agrár-felsőoktatás nem fog tudni megfelelni azoknak az elvárásoknak, amelyeket – a jövőre vonatkozóan – az agráriummal szemben szükségszerűen jelentkező újabb és újabb követelmények generálnak.

Mezőszentgyörgyi és Kováts (2019) hozzászólásukban bemutatják a 2010 óta látható folyamatokat a felvételi számok tükrében. Az első helyen jelentkezettek száma 6500 alá süllyedt, míg a felvettek száma tartósan 5000 fő alatt marad amellet, hogy a képzési struktúra elaprózott. Szükséges a képzési szerkezet és intézményi struktúra koncentrálása. A korábban is hagyományokkal rendelkező képzési helyek őrzik előnyüket a szakindítások és a hallgatói létszámok tekintetében is.

Vitázó cikkükben **Magda és Marselek (2019)** röviden felidézik a vitában elhangzott főbb megállapításokat és ezekkel kapcsolatban kifejtik saját álláspontjukat

III. 3. 2. 7. Adat és információ

Az informatika és a digitalizáció témakörében 5 cikk jelent meg a Gazdálkodásban 2012 és 2022 között. **Vágó (2013)** mezőgazdasági termelők adat- és információigényeit felmérő kérdőíves kutatás eredményeit ismerteti. E szerint a nagy méretű gazdaságok elsősorban az internetet használják, ugyanakkor a közepes és kicsi gazdaságok a nyomtatott sajtót preferálják. A mezőgazdasági statisztikai adatok iránt az esetenkénti érdeklődés jellemző.

Az AKI statisztikai rendszerét (ASIR) a válaszadók többsége nem ismeri, vagy ha ismeri, nem használta még. Eddig az adatok gyűjtésének elsődleges célja nem a gazdálkodók információigényének, hanem az EU-s, illetve a hazai államigazgatási és a szakmai igények kielégítése volt, ezért nem kapott nagy hangsúlyt az információk termelőkhoz való eljuttatása.

A megkérdezettek számára leghasznosabbnak a műtrágyák és a növényvédő szerek értékesítési adatai bizonyulnak, de a növényi termékek hozambecslése, a mezőgazdasági géptértékesítés és a mezőgazdasági jövedelemalakulás adatai iránt is jelentős érdeklődést mutatnak. A főbb termények készlete, a külkereskedelem és a vágóhídi vágásadatok már jobban megosztják a válaszadókat. Ezek az információk a gazdaságok egy része számára fontos jelentéstartalommal bírnak, míg másoknak irrelevánsak.

Laczka (2014) az e fejezetben már szemlézett (*Mészáros–Szabó, 2014*) tanulmányhoz kapcsolódóan az információ-ellátás oldaláról fejt ki gondolatait. Véleménye szerint a statisztikai és más információs rendszerek fejlődésének eredményeként ma már nem szenvedünk információhiányban, ugyanakkor az információs rendszerek sokszínűsége a korábbiaknál nehezebb feladat elé állítja az elemzőket, a felhasználókat. A felhasználóknak a korábbiaknál gondosabban szükséges tanulmányozni az információs rendszerekben használt koncepciókat, definíciókat, de át kell tekinteni azt is, hogy az egyes információs rendszerek, alrendszerek adatai az agrárium mely szereplőire, azok mely csoportjára vonatkoznak. Mindezt tovább cizellálja a magyar mezőgazdaságban a két nagy gazdálkodási forma – a gazdasági szervezetek és az egyéni gazdaságok – tradicionálisan eltérő működése, szerkezete, eltérő jellemzőik. A sajátosságok és az információs rendszerek nemzetközi standardjai miatt a gazdasági szervezetekre és az egyéni gazdaságokra más-más fogalmakat indokolt meghatározni, de az egyes adatgyűjtések esetében is eltérő megoldásokat kell kialakítani. A szerző felhívja a figyelmet a vonatkozó információk, adatbázisok felhasználhatóságának lehetőségeire, esetenként azok korlátaira, hogy milyen „lefedettség” és fogalmi eltérésekkel ajánlatos számolni. Javasolja, hogy a hatékonyság, termelékenység vizsgálata a mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdasági szervezetekre és a piacorientált egyéni gazdaságokra vonatkozzon. Felhívja a figyelmet a fent említett gazdaságok tevékenységtípusonkénti (növénytermelő, állattartó, vegyes gazdálkodású) vizsgálatára is, ami – további – érdekes eredményekre vezethet.

Kelemen és Kincses (2015) jóllét indikátorrendszerét vizsgálja tanulmányában. A jóllét multidimenzionális jelenség, amelyet nehezen lehet diszciplináris keretek közé szorítani. Az emberek jóllétét objektív és szubjektív tényezők egyaránt alakítják, melyek között azonosíthatók egyéni

és társadalmi összetevők is. Véleményük szerint a jóllét az egyén azon meghatározó, saját maga, környezete és a társadalom által kölcsönösen befolyásolt komplex mentális és fizikai állapotát jelenti, mely az egyén saját életével való általános elégedettségét, a közösségi életben való részvételét, az élet objektív minőségét és annak szubjektív érzetét foglalja magában. A jóllét tehát időben változó állapot. Ennek magyar indikátorrendszer ének kialakítása során nem lehet cél egy európai mutatószámrendszer átvétele, hanem saját, magyar jellegzetességeket is figyelembe vevő struktúra kialakítását szükséges szem előtt tartani. A multidimenzionális objektív lista elmélet adja a koncepcionális keretét a magyar indikátorrendszernek. A szerzők szerint az indikátorok kiválasztásakor a horizontális és a vertikális (egyénekre, társadalmi csoportokra, az egész társadalomra) tagozódásra vonatkozó objektív, szubjektív, önbevalláson és nem önbevalláson alapuló mutatókat is szerepeltetni szükséges a jóllét magyarországi indikátorrendszerében.

Farkas et al. (2020) az adatbányászati módszereket elemzi a mezőgazdaságban. Az agrárdigitalizáció mind szélesebb körű térnyerésével több egymással szorosan összefüggő kérdés is felmerül. A mind nagyobb mennyiségben rendelkezésre álló adatok automatikusan több információt biztosítanak? A hagyományos elemzési módszerek mellett és/vagy helyett milyen új módszerek alkalmazása válik szükségesszerűvé? A tanulmányban a szerzők arra keresik a választ, hogy a NAIK Agrárgazdasági Kutatóintézet (NAIK AKI) által gyűjtött tesztüzemi (FADN) adatok esetében milyen kérdéseknél lehet módszerként alkalmazni a mátrixfaktorizációs (MF) modellt. Arra az eredményre jutottak, hogy egy jól felépített MF-modell hatékonyan képes tanulni ellenőrzött és megbízható adatokon. Fontos tanulság, hogy a hiányzó adatok jellemzően szisztematikusak, azaz a hiányzó elemek közel minden felhasználónál jelentkeznek. Két, mezőgazdasági adatbázisok esetén gyakran előforduló felhasználási lehetőséget azonosítottak: egyrészt lehetőség van hiányzó adatok becslésére, másrészt alkalmas lehet adatszolgáltatás ellenőrzésére.

Az adat és információ kérdésköréhez szorosan kapcsolódik az információ, a digitális fejlettség témaköre is. Az élelmiszeriparra vonatkozóan ezt a területet vizsgálta **Debrenti és Herdon (2021)** tanulmányában. Mivel a digitalizációs technológiák alkalmazása a vállalkozások működtetésének egyik eszköze a hatékonyság növelésében, ezért fontos vizsgálni a magyarországi élelmiszeripar digitalizációs felkészültségének szintjét, néhány fontos jellemzőjét. A szerzők kutatásukban kérdőíves felmérés alapján az informatikai eszközellátottság, az integrált vállalatirányítási információs rendszerek (ERP) döntéstámogatási szerepét és kapcsolatát, az üzleti elemzési eszközök használatát és az ipar 4.0-t támogató technológiákkal kapcsolatos vállalati véleményeket vizsgálták indikátorok és komplex mutatók segítségével. Az elemzési mintában szereplő élelmiszeripari vállalkozások 52%-ában működik belső lokális számítógép-hálózat, 73%-a rendelkezik internetes honlappal. A felhőalapú szolgáltatásokat használók, valamint vállalatirányítási információs rendszert működtető vállalkozások aránya 29-31%. Az üzleti intelligenciaeszközök használóinak aránya mindössze 10%. Az arányok a vállalati méret szerint jelentősen változnak. A nagyvállalkozás kategóriába esők mindegyike használ ERP rendszert, azonban az üzleti intelligencia (üzleti elemző) alkalmazások aránya még ebben a méretkategóriában is alacsonynak (36%) mondható.

III. 3. 2. 8. Termőföld, birtokpolitika és beruházás, műszaki fejlesztés

Mint korábban már említettük a termőfölddel, a földitokpolitikával, különösen a beruházással, a műszaki fejlesztéssel kapcsolatban alig születtek tudományos publikációk a 2012–2022 közti időszakban. A kevés publikáció közül kiemelhető Kalmár (2015) termőfölddel kapcsolatos rövid elemzése. Megállapítja, hogy a földügy korántsem csak a mezőgazdaság ügye, sokkal szélesebb, átfogóbb gazdasági, politikai, jogi kérdés. A földdel kapcsolatos viták annak természetéből adódnak, hogy amíg a föld a mezőgazdaság számára alapvető termelőeszköz, az ország számára annak területét, az országhatárt jelöli ki, lakhelyet, életteret biztosít, de például az ipari és sportlétesítmények, szolgáltatások ugyancsak a földhöz kötöttek. A földdel kapcsolatban leginkább stabil tényezőnek nevezhető annak mérete, minősítése, minősége, míg a művelés módja, az elért hozamok, a föld feltételezett vagy valós értéke inkább függ a művelő embertől, a gazdától. A piac az árakon keresztül alapvetően befolyásolja az elérhető jövedelmet, ezzel együtt a földdel kapcsolatos döntéseket. Mindezekből következik, hogy a politika és a mezőgazdaság, azon belül a földkérdés mindig is szerves kapcsolatban állt egymással, csupán a hangsúlyok változtak, tolódtak el a társadalom történelmi igényei szerint.

Szücs et al. (2016) egy komplex földértékelési rendszer elvi felépítését foglalja össze. A szántó-földek közgazdasági értékelését szolgáló rendszer kidolgozásának egyik fontos célja volt az elavult aranykorona-rendszer felváltása. A rendszer komplex jellegét a földértéket befolyásoló ökológiai (a talaj tulajdonságai, a domborzati viszonyok, az éghajlat) és az ökonómiai tényezők egységes, zárt rendszerben történő értékelése biztosítja. A közgazdasági értékelés a D-e-Meter földminősítési rendszer struktúrájához igazodóan rendszerezi a közgazdasági tényezők hatását. A kidolgozott földértékelési módszer gyakorlati alkalmazásának előfeltétele az egyes D-e-Meter kategóriák közgazdasági tartalommal való feltöltése, ami azt jelenti, hogy a D-e-Meter pontkategóriákhoz egy súlyozott – úgynevezett standard – fedezetihozzájárulás-érték (SFH) kerül hozzárendelésre. A fedezeti hozzájárulás értékeinek számítása mintavételezéssel történik. A korrekciós tényezők (öntözési lehetőség, infrastruktúra, megközelíthetőség, externáliák) lehetővé teszik a földterület közgazdasági értékének pontosabb becslését. Minden fontosabb földértéket befolyásoló tényezőt és a hozzá tartozó információkat a kifejlesztett értékelési rendszer a digitális térképekről olvas le, ezzel biztosítva az értékelési rendszer automatikus jellegét. A szerzők véleménye szerint az új komplex földértékelési rendszer alkalmas a földek közgazdasági értékeinek és piaci árainak pontos becslésére.

A földár és a föld jövedelemtermelő képességének összefüggéseit vizsgálta **Popp et al. (2017)**. A szerzők véleménye, hogy a jövőben a támogatások helyett a versenyképesség kerül előtérbe, ez pedig komolyabb feladat, mint a támogatások kiharcolása és fenntartása. A támogatások fokozatos leépítése elsősorban a közvetlen területalapú támogatásoknál várható. Ugyanakkor erős korreláció tapasztalható a földbérleti díjak emelkedése és a növekvő közvetlen támogatások között. Ezzel szemben a beruházások bővülése elmarad a jövedelem növekedésének ütemétől, mert azokat

leginkább a célzott fejlesztési támogatások befolyásolják. A közvetlen kifizetések szinte egésze a magasabb földárban tőkésül, aminek következtében nő a földvásárlás vagy földbérlet költsége. A földtulajdonos is részesedik a támogatásból, ezáltal emelkedik a földtulajdonnal rendelkező gazdák vagyona is, de a következő gazdálkodói generáció nagyobb tőkét és/vagy működési költséget és alacsonyabb termelési hatékonyságot örököl. Megállapítják, hogy a föld értékét sokkal inkább meghatározza a közgazdasági környezet, mint maga a föld piaci jövedelemtermelő képessége.

Varga és Mezei (2020) kutatásának célkitűzés a Mezőgazdasági Parcella Azonosító Rendszer (MePAR) és az egységes ingatlan-nyilvántartás működésének megismerése, majd e nyilvántartási rendszerek egymással, illetve a valós területadatokkal való összevetése helyszíni, precíziós földmérő műszerrel végzett mérések alapján. A vizsgálat eredményeiből megállapítható, hogy a különböző földterület-nyilvántartási rendszerek által tárolt területadatok jelentősen eltérhetnek egymástól, melynek legfőbb oka az egyes rendszerek eltérő szemléletében, valamint az alkalmazott különböző vetítési alapokban keresendő. A kutatás által igazolt hipotézis alapján a fenti probléma megoldására a szerzők javaslata egy egységes földterület-nyilvántartó rendszer létrehozása, mely egyaránt tartalmazza az ingatlan-nyilvántartási, természetvédelmi és a mezőgazdasági támogatások szempontjából jelentős területi információkat.

A beruházás és műszaki fejlesztés agrárpolitikát érintő kérdéseit tekintve csupán egy tanulmány jelent meg a vizsgált 11 évben a Gazdálkodás hasábjain. **Kapronczai (2017)** tanulmánya arra törekszik, hogy olyan tudományosan megalapozott gondolatsort bocssásson az olvasó rendelkezésére, amely a műszaki fejlesztés témaköreivel kapcsolatos kérdéseket érinti. Megállapítja, hogy bár a magyar mezőgazdaság jövedelmi és beruházási kondíciója romlott az a 2017-et megelőző két évben, még mindig adottak a lehetőségek egy viszonylag intenzív beruházási periódus generálására. Ezt segíthetik ugyanis a viszonylag magas termelői megtakarítások, a banki finanszírozási készség, az alacsony hitelkamatok és a még meglévő támogatások. Ugyanakkor a beruházási döntések a gyakorlatban sok esetben átgondolatlanok, erősen kötődnek a támogatások meglétéhez vagy hiányához. A termelők „ingyen pénzt” látnak a támogatásokban, beruházásaikat ezekhez kötik, ebből adódóan elhalaszthatják gazdaságilag szükséges fejlesztéseiket vagy „túlberuházhatnak”, ami ugyancsak gazdasági károkat okoz. Mindezek mellett a támogatások és – ebből adódóan – a beruházások az évek közt erősen volatilisán alakulnak, ami a kiegyensúlyozott agrárpolitikai döntések fontosságára világít rá. A szellemi (tudás) potenciál fejlesztése, a képzettség erősítése fontos feltétel a műszaki fejlesztés előnyeinek kiaknázásához. Növekedési elméletek alapján levezethető, hogy a technikai potenciál növelése csak addig a pontig jelent realizálható hasznot, amíg azt a működtető humán tőke tudásszintje lehetővé teszi. A növekedési görbék ellaposodnak, amikor beleütköznek a képzettség korlátaiba, azt nem törhetik át. Az ütközési ponttól kezdve tehát csak a tudás és a technika-technológia együttes fejlesztése hoz eredményt. Ezért tudásalapú műszaki fejlesztésben kell gondolkodnunk.

III. 3. 3. Üzemszervezés, vállalati gazdálkodás, az agrárvállalatok pénzügyi helyzete

A mezőgazdasági üzemtan, a vállalati gazdaságtan és a vállalati pénzügyek területén 10 év alatt megjelent 130 tanulmány közül hét témacsoportot emelünk ki. Bemutatjuk a gazdaságok helyzetét és fejlődési lehetőségeit, a mezőgazdasági vállalkozások közös géphasználatának változásait, az agrárvállalatok pénzügyi–jöveldelmezőségi helyzetének elemzését, az élelmiszer-gazdaság vállalati kapcsolatait és együttműködéseit, a generációváltás problémakörét, a növénytermesztési ágazatok innovációs fejlesztéseit, továbbá két állattartó tevékenység, a tojástermelés és a legeltetési állattartás helyzetét elemző tanulmányokat.

III. 3. 3. 1. A mezőgazdasági vállalatok helyzete és fejlődési lehetőségei 2012 és 2022 között

A mezőgazdaság strukturális átalakulása az utóbbi évtizedben is folytatódott, de a korábbiaknál mérsékeltébb ütemben. Az életképes gazdaságok jobban ki tudták használni a szélesedő piacból és az európai uniós támogatásokból adódó lehetőségeket. A jöveldelmentámogatások összege és a jöveldel, valamint a betétállomány gyarapodott. A növekvő beruházások lehetővé tették az erőteljesebb technológiai fejlődést. Azt is meg kell azonban állapítani, hogy a fejlődés regionálisan, ágazatonként, valamint üzemi mérettől és formától függően egyenlőtlen volt.

Udovecz et al. (2012) az EU-csatlakozás után fokozódó piaci verseny nyertes és vesztes gazdaságairól végeztek kutatásokat Magyarországon. A helyzetet nehezítette a 2008-ban kirobbant pénzügyi válság, melynek kihívásaira az agrárgazdaságban is megindultak az „ellenszer-keresési” próbálkozások. Az agrárvállalatok eltérő túlélési vagy fejlődési stratégiákat alakítottak ki, változtattak a termelési és költség szerkezetükön, értékesítési csatornáikon és technológiáikon. A szerzők elemzése az élelmiszer-gazdaságon belül a mezőgazdasági alapanyag-termeléssel foglalkozik, és itt keresi az EU csatlakozás és az azóta eltelt évek nyertesait és veszteseit. A tesztüzemi rendszer adatainak elemzésével arra a kérdésre kerestek választ, hogy melyek azok a tényezők, amelyek megkülönböztetik a sikeres, tartósan jöveldelmező üzemeket a sikertelen, veszteséges esetleg stagnáló gazdaságoktól. Megállapították, hogy több éven keresztül regisztrált magyarországi események a globális kihívásokra nem minden tekintetben azokat a válaszokat eredményezték, mint amelyeket sokan előszeretettel vezettek le az agrárstratégiai elképzelésekből. A nyertes gazdaságok a veszteseknél jellemzően nagyobb területen gazdálkodnak, kevesebb állatot tartanak, a takarmányt főként saját maguk termelik, továbbá a vizsgált időszakban csökkentették az állatállományukat. Ezek a vállalkozások beruházásaikat jelentősen növelték. Magasabb hozamokat és jobb értékesítési árakat értek el, és jobban megfizették a munkavállalókat. A nyertes üzemek nagyrészt agrárképesítéssel rendelkező szakemberek vezetik. Természetesen a szakmai irányítás (pl. a szakképzés, a szaktanácsadás, a kutatás, a szabályozás stb.) és a szakmai szervezetek tevékenysége hozzájárulhat

a fejlődéshez, azonban az életképes, versenyképes és fenntartható fejlődésért legtöbbet maguk a gazdálkodók tehetnek. Ennek az az oka, hogy ők használják a termőföldet, rájuk vannak bízva az erdők, a mezők, a vizek; rajtuk múlik az együttműködés, a szervezettség, maguk dönthetnek a legfontosabb kérdésekről.

Mizik (2019) az EU közös agrárpolitikájának üzemszintű hatásait vizsgálja magyar szemszögből. A Közös Agrárpolitika (KAP) az Európai Közösség első közös politikáinak egyike volt és ennek a szerző szerint továbbra is meghatározó a részvétele az uniós költségvetésben. A kezdetet jelentő Római Szerződésben lefektetett célok végrehajtása során, több évtizeden keresztül komoly problémák is felmerültek, emiatt a KAP főbb aktuális intézkedései elsősorban e problémák mérsékléséről szólnak. A KAP mechanizmusain keresztül korábban elképzelhetetlen mennyiségű forrás áramlott az új tagországok mezőgazdaságába. Ezek közül a közvetlen kifizetések gyakorolnak legnagyobb hatást a gazdaságokra. Ezek a termeléshez kötve az üzemszerkezet erőteljes koncentrációját eredményezik, továbbá csökkentik a munkaerő iránti igényt. A támogatásoktól való nagyfokú függés alakult ki, amely a támogatási rendszer változatlanlanságának irányába hat mind a termelők, mind az ágazat irányítás szintjén. Emellett folyamatosan új célokat is kitűznek az EU agrárpolitikában (pl. klímaváltozás elleni küzdelem, kockázatkezelés, jövedelemstabilizálás stb.) amelyek mind az EU egésze, mind a KAP költségvetésén belül átrendezéseket igényelnek. Zavaró tényezőként kellett figyelembe venni a Brexit pénzügyi hatásait is, mivel a második legnagyobb nettó befizető tagország vált ki az Unióból. A szerző feltételezése szerint biztosra vehető a források csökkentése az elkövetkező időszakban. Emellett arra is kitér a tanulmányban, hogy a már ismert reformelképzelésekben túlsúlyban vannak a termelés versenyképességét negatívan befolyásoló elemek. A gazdaságszerkezeti összeírások elemzéséből azt a következtetést vonja le, hogy a termelés és a növekedés motorját a nagy gazdaságok képezik. Magyarországon ráadásul az uniós átlag feletti ezek részaránya, ami a forrásoktól való nagyfokú függés miatt a versenyképesség minél előbbi, érdemi növelését kívánja meg. A „capping” összehatárának további csökkentése komoly hatással lesz majd az agrárvalalkozásokra, amit azonban a társas gazdaságoknál jelentősen mérsékelhet a személyi költségek beszámítása. Szigorúbb szabályozás esetén a termelési egységek feldarabolása is szóba kerülhet. A szerző megállapítása szerint kulcskérdéssé válik a hatékonyság és a versenyképesség fokozása, amelyhez érdemben járulhat hozzá a megfelelő üzemszerkezet kialakítása.

A gazdaságok hosszú távú fennmaradását valószínűsítő jellemzőket keresték **Valkó és Kincses (2014)** a 2000. és 2010. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás egyéni gazdaságokra vonatkozó adatai alapján, *logit modell* segítségével. A vizsgálat eredményeiből azt állapították meg, hogy a gazdaságok hosszú távú fennmaradását valószínűsítő tényezők közé tartozik a szarvasmarha tartása, szőlő termesztése, üvegház vagy fólia, illetve traktor használata. Azt is igazolták, hogy gazdaságok által használt mezőgazdasági terület nagyságával nő a túlélés esélye. Ezzel szemben sokszámú olyan tényezőt azonosítottak be, amelyek nem gyakorolnak érzékelhető hatást a gazdaságok fennmaradására, ilyenek jellemzően a termesztett növények, valamint a mezőgazdasági épületek

állománya. Az gazdálkodók (irányítók) életkorát és nemét is vizsgálták, amelyekkel kapcsolatosan azt a megállapítást tették, hogy a gazdaság irányítójának magasabb életkora, illetve a női vezetés a gazdaságok hosszabb távú fennmaradását kevésbé valószínűvé teszi.

A rendszerváltás előtti időszak fontos üzemtípusa, a szövetkezet esélyeit vizsgálta tanulmányában **Szabó G. és Barta (2014)**. „A mezőgazdasági termelői szervezetek-szövetkezetek jelentőségének és helyzetének változása az EU-csatlakozás után” című tanulmányukban kimutatták, hogy az Európai Unió 27 tagországában elvégzett 2011–2012-es felmérés szerint a tagországok nagy részében a szövetkezésben rejlő lehetőségeket nem használják ki. Szerintük ez a megállapítás különösen igaz az új tagországokra, így Magyarországra is. Ennek egyik jele, hogy nagyon kismértékű a szövetkezetek piaci koncentrációja, illetve nagyon alacsony mértékű a másodlagos szövetkezetek piaci részesedése is. A tanulmány célja az is volt, hogy áttekintést adjon az úgynevezett új típusú (beszerző, értékesítő, szolgáltató stb.) szövetkezetek, mezőgazdasági termelői szervezetek magyarországi helyzetének alakulásáról. A tanulmány emellett elemzéseket végez a szövetkezések előnyeiről, illetve a sikeres szövetkezés akadályairól és feltételeiről. A szerzők kitérnek azokra a javaslatokra is, amelyek erősíthetik a lehetséges szereplők közötti együttműködést.

III. 3. 3. 2. A mezőgazdasági vállalkozások közös géphasználatának változásai

Az együttműködések egyik konkrét formájáról, a *közös géphasználatról* végeztek kutatásokat **Baranyai et al. (2013)**. A gyakorlati tapasztalatokra támaszkodva megállapították, hogy a magyar mezőgazdaságban a gazdálkodók közötti együttműködési aktivitás meglehetősen alacsony, ugyanakkor az ágazat helyzetéből adódóan erre nagy szükség lenne. Tanulmányukban a morális kockázat hatását elemzik a szántóföldi növénytermelő gazdaságok géphasználati együttműködéseiben. Az intézményi közgazdaságtanra, s azon belül az ügynökelméletre alapozott háttérrel felhasználva, továbbá a Sholtes-féle bizalommegközelítést alkalmazva *statisztikai „útmodellek”* felhasználásával végezték kutatásukat. A vizsgálatokat békés megyei gazdálkodók körében végzett felmérésre alapozták. A kutatás eredményei azt igazolták, hogy a morális kockázat jelen van a gazdálkodók közötti együttműködési kapcsolatokban, tehát a gazdálkodók rendelkeznek az együttműködésből eredő negatív tapasztalatokkal, de ennek nagysága viszonylag nem jelentős. Statisztikai vizsgálatokkal azt is igazolták, hogy a morális kockázat negatív hatással van az együttműködési aktivitásra. Ez a hatás két részre bontható: a közvetlen hatás mellett kimutatható közvetett hatás is, azaz a morális kockázat a bizalom lerombolásán keresztül is képes csökkenteni a gazdálkodók együttműködési hajlandóságát. A vizsgálati eredmények arra is rámutattak, hogy a kismértékű kooperációs aktivitás csak részben magyarázható a morális kockázat jelenlétével. Ezt egy népi mondással közérthetően fejezték ki: a *„közös ló háta nem feltétlen túros”!* Kiegészítő vizsgálatok során elvégezték a Sholtes-féle bizalom-modell gyakorlati tesztelését is. Ennek következtetései szerint az elméleti modell, amely a bizalmat a partner lojalitásába és képességébe vetett hitre vezeti vissza, alapvetően helytálló. Megerősítést nyert az a tétel is, mely szerint a partnerek között akkor alakul ki magas szintű

bizalom, amennyiben mind a lojalitásba, mind pedig a képességbe vetett hit magas értékeket vesz fel. A kutatás azt is feltárta, hogy a partnerek közötti bizalom szintjét az említett két tényező eltérő mértékben determinálja: a lojalitásba vetett hit hatása statisztikailag igazolhatóan nagyobb.

Az előző tanulmány továbbvitelének fogható fel **Takács és Baranyai (2013)** a géphasználati együttműködések elméletéről és gyakorlatáról közzétett közleménye. Tanulmányuk két fő logikai egységből áll. Az elméleti részben bemutatásra, illetve tisztázásra kerül az úgynevezett „virtuális üzem” koncepciója, amely egy sajátos együttműködési forma a gazdálkodók között. Virtuális üzem alatt azokat az „alanyi” üzemekből álló gazdálkodói együttműködésekert értik, amelyeket a tulajdonosok megegyezéses alapon azért hoztak létre annak érdekében, hogy a saját vagy közösen megszerzett, illetve bérelt tőkejóságokat hatékonyabban működtessék. A hatékonyság véleményük szerint a kihasználás növekedésével javulhat, és a kapacitásegység költsége csökkenhet. Ez az együttműködési forma többé-kevésbé megtartja a gazdálkodói függetlenséget, ugyanakkor a termeléshez szükséges erőforrások (elsősorban gépek) felhasználása hatékonyabban történhet. Véleményük szerint a magyar mezőgazdaság strukturális problémáit alapul véve e virtuális üzemek versenyképessége, illetve létjogosultsága igazolható. A dolgozat gyakorlati tapasztalatokon alapuló része a közös géphasználat helyzetét és lehetséges jövőjét értékeli. Az egyéni gazdaságok körében végzett felmérésekben a közös géphasználat három területén kifejtett együttműködési tevékenységeket vizsgáltak: a kölcsönösségen alapuló gépi munkavégzést, gépek egymásnak történő kölcsönadását és gépek közös tulajdonlását. A vizsgálati eredmények az együttműködés egyes területein eltérő mértékű gazdálkodói aktivitást mutattak. Azt is megállapították, hogy az aktivitás mértéke jellemzően alacsony volt. Mindezek alapján megállapították, hogy valószínűleg egyik olyan együttműködési formának sem lesz szerepe a válaszadó gazdaságok körében, melyben a gazdálkodók függősége erős, és hosszabb távú elkötelezettséget igényel.

III. 3. 3. 3. Az agrárvállalatok pénzügyi – jövedelmezőségi helyzetének elemzése

A gazdálkodási szervezetek fejlődésének elemzése mellett a Gazdálkodás folyóirat több, a szervezetek pénzügyi eredményességének vizsgálatára vonatkozó tanulmányt is közreadott. Az egyik ilyen tanulmány **Katits és Szalka (2015)** a magyar agrárvállalkozások működését pénzügyi szempontból elemezte. A tanulmány 20 üzleti év mérleg- és eredménykimutatás-adatai alapján vizsgálta a legnagyobb hazai és a külföldi többségi tulajdonú mezőgazdasági vállalkozások pénzügyi helyzetének alakulását. A ROI-, ROA-, ROE-ráták összetevőit, a jövedelmezőségi-hatékonysági követelmény érvényesülését, valamint növekedési rátákat és értékgenerátorokat vizsgálták abból a célból, hogy rávilágítsanak a mezőgazdasági vállalkozások jövedelmi, pénzügyi és vagyoni helyzetében bekövetkezett változásokra, valamint az ezek mögött meghúzódó ok-okozati összefüggésekre. A vizsgálati eredmények alapján azt javasolták, hogy a mezőgazdasági vállalkozások céljai között első helyen az értékteremtőkön (value driver) alapuló tulajdonosi értékalkotás (shareholder value)

álljon. Az elemzések tapasztalati alapján vegyes kép alakult ki, és egymásnak is ellentmondó következtetésekre is jutottak az eredmények elemzése során. A legnagyobb mezőgazdasági vállalkozások ugyanis magas (90-95 százalékos) működési költséghányaddal gazdálkodtak,

- fizetőképességük viszonylag kedvező volt,
- alacsony belső növekedési rátát értek el a mérleg szerinti eredményből,
- tőkeszerkezetük a vizsgálat éveiben végig stabil volt,
- fenntartható növekedési rátáik 17,8–1,3% között szóródtak (1993 és 2003-ban negatív értékkel),
- a fenntartható növekedési rátát meghaladó értékesítési nettó árbevétel növekedését nem szolgálta az eszközökkel történő hatékony gazdálkodás, ami összekapcsolódott a mérsékelt, sőt nyomott (adózás utáni) jövedelmezőségi szinttel.

A vizsgált 20 év alatt tehát nem érvényesülhetett maradéktalanul a jövedelmező gazdálkodás, a likviditás és a stabil gazdálkodás elvei. A lényeges értékteremtők (az árbevétel növekedési rátája, a működési profithányad, az eszközintenzitási ráta), továbbá a növekedési indikátorok rendkívül hektikusan változtak. A szerzők véleménye szerint ezek, mint figyelmeztető jelek, a lehetséges helytelen út elkerülését szolgálják.

Az előzőnél szűkebb, tíz éves időszakban elemzi a magyarországi agrárvállalkozások likviditási és jövedelmezőségi helyzetét **Varga és Sipiczki (2017)**. Tanulmányuk az Agrárgazdasági Kutató Intézet által működtetett Tesztüzemi Információs Rendszer mezőgazdasági adatbázisa alapján vizsgálja a mezőgazdasági vállalkozásokat a 2005–2014. évi adatok alapján. A szerzők pénzügyi mutatószámokon alapuló elemzést végeznek, ahol kiemelten a méret nagyság (a mérlegfőösszeg), a saját tőke, a likviditás és a jövedelmezőség összefüggéseit elemzik. Fontos összefüggésként tárták fel, hogy a jövedelmezőséget tekintve az egyéni gazdaságok esetében a nagyobb mérethez nagyobb jövedelmezőség tartozik, míg a társas vállalkozásoknál csökken a méretgazdaságosságból származó előny. A cikk feltételezi, hogy a mezőgazdaságban a finanszírozás, likviditás és jövedelmezőség szoros összefüggést mutat, mely kapcsolatot a két mutatót összevontan szemléltető ábra segítségével elemzik. A vizsgálati eredmények szerint az egyéni és a társas gazdaságok esetében a likviditás és a jövedelmezőség kapcsolata különbözik. A társas vállalkozások esetében az adatok pozitív összefüggést mutatnak a likviditás és a jövedelmezőség között, gyenge korreláció mellett. Megállapításuk szerint a túl alacsony likviditás gátja lehet a vállalati működésnek. A mintájukban a 2,5 mértékű likviditási rátánál már a jövedelmezőség további növekedése megáll, sőt kissé csökken. Az egyéni gazdálkodók viszont magas likviditási mutatókkal rendelkeznek, az ő esetükben erősebb és negatív kapcsolat, $-0,636$ -os korreláció mutatható ki a likviditás és jövedelmezőség között.

III. 3. 3. 4. Az élelmiszer-gazdaság vállalati kapcsolatai és együttműködései

A vállalati-vállalkozási kapcsolatok témakörében **Nábrádi (2018)** a kérdéskör elméleti megközelítését, fogalmi tisztázását tartalmazó tanulmányt tett közzé. A közlemény azokra az együttműködésekre összpontosít, amelyek az utóbbi két évtizedben fellelhetők Magyarországon, illetőleg világszerte. Irodalmi forrásokra alapozva csoportokba foglalja az együttműködés kategóriáit, több szempont szerint rendszerezi azokat, és kitér az élelmiszer-gazdaság kapcsolódó területeire is. A tanulmány az együttműködések tíz csoportosítási elv szerint rendszerezi. Az együttműködések típusainak felsorolása és a fontosabbnak ítélt csoportosítások mellett az elnevezéseket is definiálja. A magyar fogalmakhoz párosításra került azok angol megfelelője. A tanulmány alapvetően a gazdálkodástudomány szemszögéből vizsgálja és csoportosítja a fogalmakat. Kiemelten foglalkozik azzal, hogy az együttműködések különböző típusai milyen előnyöket jelenthetnek a gazdálkodó szervezetek, az együttműködő partnerek számára. A tanulmány összegzésében a jövő elvárásaival összefüggő kutatási területeket is felvet.

Kürthy és Dudás (2018) gyakorlati nézőpontból tekinti át az élelmiszer-gazdasági vállalati-vállalkozási kapcsolatokat és együttműködésekét. Elemzésük szükségességét arra alapozzák, hogy globális szinten az élelmiszer-értékláncokban egyre gyakoribbak a vertikális és horizontális kooperációk, integrációk. Ennek egyik oka, hogy különösen a nem márkázott tömegtermékek esetében az ár a legfőbb versenytényező, és a szoros együttműködés az értéklánc mentén olcsóbbá teheti a tranzakciókat, a horizontális kooperációk pedig növelhetik a kiszolgáltatók felek alkupozícióját. Arra is rámutatnak, hogy az integrációk terjedését az alapanyag-előállítók és feldolgozók kölcsönös egymásrautaltsága, az áruk gyors romlandósága és a nyomon követhetőségi követelmények terjedése is elősegíti. Végül megállapítják, hogy Magyarországon a nemzetközi tendenciák és trendek ellenére még mindig viszonylag kevés jól működő integráció, kooperáció található az élelmiszer-gazdaságban. Ez véleményük szerint általuk vizsgált három fő termékpálya – a hús, a tej és a zöldség-gyümölcs – mindegyikére igaz. Megállapították, hogy a hazai szereplők a nemzetközi trendekhez mérten sokkal kisebb arányban mutattak készséget az együttműködésre mind horizontális, mind vertikális szinten.

Szenderák és Popp (2022) tanulmányukban az élelmiszerlánc koncentrációs folyamatait és a szerkezetéből fakadó kockázati lehetőségeket vizsgálják Magyarországon 2015 és 2019 között. Megállapítják, hogy a népességnövekedés, az éttrend változása, a klímaváltozás és egyéb újszerű tendenciák miatt az élelmiszerláncnak jelentős kihívásokkal kell szembenéznie. Ez legtöbbször az ágazati koncentráció növekedésével és szorosabb vertikális és horizontális együttműködés kialakításával járt a vizsgált időszakban. A Magyarországon zajló ágazati konszolidáció során viszont a kevésbé versenyképes ágazati szereplők, főleg a kistermelők és családi gazdaságok, kiszorulnak a piacról. Kifejtik, hogy ugyan az EU és Magyarország agrárpolitikájának is hangsúlyos elemei a családi gazdaságok, de a termelői struktúra inkább elaprózódottnak tekinthető, az ágazati szintű összefogás pedig hiányos. Ennek összefüggésében tárgyalja a tanulmány az élelmiszeripari

koncentrációt és annak lehetséges hatásait, figyelembe véve más tényezőket, például az áringadozást és a környezeti kérdéseket is. A vizsgálati eredmények azt mutatják, hogy a kiskereskedelem, az élelmiszer-feldolgozás és az alapanyag-termelés területei között jelentősek a koncentrációs eltérések. Következésképpen azt javasolják, hogy élelmiszerlánc a jövőben fokozott mértékben csökkentse a környezetterhelés mértékét, amelynek feltétele a versenyképesség és az ágazati összefogás erősítése.

III. 3. 3. 5. A családi gazdaságok és a generációváltás

Nábrádi et al. (2016) tanulmánya a családi tulajdonú mezőgazdasági vállalkozások generációváltásának során jelentkező problémákkal, konfliktusokkal, kihívásokkal és a lehetséges megoldásokkal foglalkozik. Szakirodalmi kutatásaik alapján megállapították, hogy a családi tulajdonon alapuló vállalkozások többsége nem éli túl az első generációt, s ezért az utódlás kérdése jelentős problémává vált. Emellett a generációváltás problémaköre Magyarországon a rendszerváltást követően létrehozott családi tulajdonon alapuló vállalkozások esetében a nyugdíjkorhatár elérése, az öregedés miatt is aktuális kérdés. A szerzők megállapították, hogy a rendszerváltás előtti időszak sajátosságai miatt – nem áll rendelkezésre ezen a területen elegendő ismeret. Ezért e tanulmány célja, hogy feltárja a kérdéskör egyre fontosabbá váló összefüggéseit és súlyponti elemeit.

A kutatás problémafeltáró szakaszában szekunder adatok felhasználásával, aktuális kutatási eredmények, módszertani megközelítések alkalmazásával kerültek bemutatásra a generációváltás fázisai, az utódlási folyamatok és azok módozatai, valamint kifejezetten a mezőgazdaságra jellemző lehetséges folyamatok. A vizsgálatok során egy generációváltáson már keresztülment magyar családi vállalkozó gyakorlati tapasztalata, véleménye is bemutatásra kerül. A kutatómunka feltáró szakaszának összegzésként leírják, hogy több elméleti és gyakorlati tapasztalattal alátámasztott külföldi modell, esettanulmány áll rendelkezésre, melyeket indokolt lenne hazai viszonyokra adaptálni.

Tobak (2018) tanulmányában a tulajdonosi szerkezetet vizsgálja a Magyarországon működő családi tulajdonú vállalkozások körében. Családi tulajdonú vállalkozásoknak azokat a vállalkozásokat tekinti, ahol a család, üzlet és tulajdon dimenziók szorosan összekapcsolódnak, egy család vagy a családtagok tulajdonosai az üzletnek, akiknek szavazati joguk van. A tulajdonosok vállalatpolitikai döntéseket hozhatnak és emellett aktívan dolgozhatnak is a vállalkozásban. A fogalmi meghatározásból az is kiderül, hogy a családi vállalkozások nagy jelentőséget tulajdonítanak a tulajdonosi struktúra alakulásának a generációk közötti tulajdonos váltás során.

A tanulmány további részeiben megállapításra kerül, hogy Magyarországon a rendszerváltozás idejében alakult családi vállalkozások létüknek abba a szakaszába értek, amikor a vállalkozás átadásával, annak megtervezésével komolyabban foglalkozniuk kell, mivel a gazdaságok alapítói elérték, vagy hamarosan elérik a nyugdíjkorhatárt. A szerző megállapítása szerint a szakirodalomban nem, vagy csak elvétve található próbálkozás a tulajdonosi kategóriák egyértelmű lehatárolására.

A tanulmány fő célkitűzése ezért annak az állításnak a bizonyítása, hogy a vállalkozási tevékenységben részt vevő generációk meg kívánják osztani a tulajdont. Ennek bizonyításához szerző tulajdonosi kategóriákat fogalmaz meg és a kapcsolódó elméleti összefüggéseket is megvizsgálja.

A tanulmányban ismertetésre kerültek a szerző által megvizsgált esetek, aki 2016 novembere és 2017 októbere között 13 szakértői interjút és egy esettanulmányt készített. A szakértői interjúk alanyai mezőgazdasági és élelmiszeripari tevékenységeket végeztek. Az esettanulmány készítésével további három családi gazdasági társaság helyzetének bemutatása vált lehetségessé, mely vállalkozások más ágazatban tevékenykednek. A vizsgált vállalkozások egyes generációi hat definiált tulajdonosi kategóriába kerültek besorolásra az OPTEN céginformációs rendszer adatainak segítségével. Az eredmények arra utalnak, hogy a vizsgált családi cégek többségénél a tulajdon társasági szerződés szerinti megosztása jellemző a tevékenységben aktívan részt vevő generációk között. Az átadó generáció rész-, illetve többségi tulajdonnal rendelkezik az egyre csökkenő munkaaktivitás mellett, míg az utód generáció egyre nagyobb felelősségi és döntési jogkörei növekvő résztulajdoni hányaddal járnak együtt.

Hamza (2022) tanulmánya a generációváltás akadályairól és ösztönzőiről ad helyzetleírást. Véleménye szerint a mezőgazdaság jövője szempontjából az egyik legnagyobb kihívás a generációs megújulás, mivel a gazdaságok vezetőinek előregedése a fiatal gazdákat segítő támogatások, intézkedések ellenére is évtizedek óta tartó probléma mind az európai Unióban, mind Magyarországon. A tanulmány szakirodalmi forrásokat, szekunder adatokat elemez, továbbá kérdőíves adatgyűjtésekkel, valamint szakértőkkel, gazdálkodókkal készített interjúk segítségével keresi a választ a fő kutatási kérdésekre. Ezek között szerepel a mezőgazdasági vállalkozások Magyarországon jellemző generációváltási folyamatának feltárása, az üzemtípusok szerinti problémák rangsorolása, a gazdaságátadás legfőbb akadályainak meghatározása. A kutatás kitér ezek mellett a támogatáspolitikai és szabályozás generációváltásra való befolyásának vizsgálatára is.

Az eredmények rávilágítanak arra, hogy hazai környezetben a családon belüli nemzedékváltás legfontosabb akadályozó tényezői az idős generáció alacsony „gazdaságátadási hajlandósága” mellett az átadással és az örökléssel kapcsolatos adminisztrációs terhek, a földhöz és hitelhez jutási nehézségek, valamint az utódlási folyamattal kapcsolatos információhiány. A szerző szerint a megoldást a probléma komplex szemléletű, üzemtípus és demográfiai jellemzők szerint differenciált kezelése jelentheti. A pénzügyi támogatások mellett az adózási, földügyi szabályozás, valamint a személyre szabott tudásátadás és információnyújtás együttesen segítheti a mezőgazdasági üzemek fiatal generációknak történő átadását.

III. 3. 3. 6. A növénytermesztési ágazatok innovációs fejlesztései

Az utóbbi évtized a digitalizáció, az automatizálás és az „ipar 4.0” jegyében zajlik, ami a mezőgazdaságot sem hagyja érintetlenül. A nagy nemzetközi mezőgazdasági gépgyártók, a kutatók egyre több innovatív megoldást kínálnak, amelyek ígéretes eredményeket prognosztizálnak a gazdálkodók számára, ami részben a hatékonyabb termelésben, részben pedig a környezet megóvásában mutatkozhatnak meg. E módszerek azonban lassan terjednek a mindennapi gyakorlatban, amit többek között **Takácsné György (2015)** is felvet „Agrárinnováció a gyakorlatban – avagy miért ilyen lassú a helyspecifikus növénytermelés terjedése?” című tanulmányában.

Megállapítja, hogy a folyamatos mezőgazdasági innováció egyik mozgatórugója nemcsak a megbízható élelmiszer-termelés, hanem az élelmiszer-biztonság is. Viszont minden innováció közgazdasági értelemben is alkalmazható kell, hogy legyen, biztosítva a kifejlesztésbe fektetett pénzügyi, valamint humán tőke megtérülését. Véleménye szerint napjainkban egyre nagyobb jelentőséget kap a környezetterhelés csökkentésében is a precíziós gazdálkodás és annak részeként a helyspecifikus növénytermelés, amely egyes elemeinek gyakorlatba történő adaptálása – a kezdeti várakozásokhoz képest – viszonylag alacsony szintű. A kutatások az okokat boncolva a méretgazdaságossági tényezők mellett kiemelik az innováció elterjedését befolyásoló tényezőként azt, hogy a korszerű technológia alkalmazása jelentős mértékben függ a menedzseri attitűdöktől, a szaktudás és az együttműködési hajlandóság hiányától. Megállapítja, hogy amíg a helyspecifikus eljárások környezetterhelés csökkentésében megmutatkozó előnye legalább részben nem mutatkozik meg a termelőnél, addig nem várható a tömeges elterjedés.

A tanulmány a precíziós növénytermelés elterjedését a közgazdasági elméletek mentén vizsgálja. Kísérletet tesz arra is, hogy meghatározza azokat a kritikus elemeket, amelyek megváltoztatása már rövid távon is hozzájárulhatna a szélesebb körű gyakorlati alkalmazáshoz. Szerinte alapvetően fontos az értéklánc szereplőinek megfelelő mennyiségű információval való ellátása, és ezzel a technológia és a szolgáltatók iránti bizalom növelése. Ehhez az együttműködési hajlandóság növelésére is szükség van, mégpedig először a „pragmatikus, korai alkalmazóknál”, majd a „késői, konzervatív alkalmazóknál” és végül a „késői szkeptikusoknál”. Ebben kiemelkedő szerep juthat az integrátor szerepet vállaló szervezeteknek. Emellett a precíziós növénytermelés erőteljesebb támogatásának beépítése is szükség lenne a KAP „greening” komponensébe.

Molnár et al. (2018) a precíziós és a konvencionális szántóföldi növénytermesztés összehasonlító vizsgálatáról publikálnak tanulmányt. Vizsgálataikhoz az Agrárgazdasági Kutató Intézet tesztüzemi rendszerében nyilvántartott mintegy 1000 szántóföldi növénytermesztő gazdaság körében végzett kérdőíves felmérés szolgáltatott adatokat. Az adatok statisztikai kiértékelése arra utal, hogy a helyspecifikus szántóföldi növénytermesztés elterjedése Magyarországon az elmúlt két-három évben felgyorsult, azonban az egyes technológiai elemek alkalmazása különböző mértékű és még nem tekinthető általánosan elterjedtnek. A precíziós technológiát alkalmazó gazdaságok körében végzett ökonómiai vizsgálatok igazolták, hogy a precíziós gazdálkodás a fő szántóföldi

növénykultúráknál (búza, kukorica, napraforgó, repce) jól mérhető többlethozammal és többlet jövedelemmel jár a hagyományos műveléshez képest. A ráfedés- és kihagyásmentes műveletek eredményeként általában véve csökken az inputfelhasználás. A vizsgálatok azonban ennek ellenkezőjét támasztották alá, és a hozamokhoz hasonlóan az inputfelhasználás szintjében is jellemzően többlet mutatkozott a precíziós technológiára áttérő üzemek esetében. A ráfordítások növekedését azonban legtöbb esetben jelentősen meghaladta a hozamok emelkedése, ami együttesen jövedelem növekedést eredményezett.

A vizsgálatok eredményeként azt is megállapították, hogy a precíziós technológia eredményes alkalmazásához nem elegendő a megfelelő képességekkel rendelkező erő- és munkagépek munkába állítása, illetve az erre a célra gyártott inputanyagok felhasználása. Itt ugyanis nem egységes (homogén) technológiáról van szó, amely bármely körülmények között azonos módon alkalmazva azonos eredménnyel jár, hanem az egyes technológiai műveleteket a helyi természeti adottságokhoz kell adaptálni. A tanulmány fontos megállapítása az is, hogy a technológia előnyei különösen heterogén termelési körülmények esetén érvényesülnek. A kívánatos eredmények eléréséhez emellett megalapozott szakismeretekre van szükség, amit legnagyobb hatékonysággal a szaktanácsadás biztosíthat.

Magó (2020) az innovatív mezőgazdasági géphasználat egy speciális területét, az autonóm üzemű traktorok alkalmazását vizsgálja. Tanulmányában megállapítja, hogy a mezőgépgyártók részéről sorra jelennek meg az újabb és újabb autonóm üzemre alkalmas erőgépek. Ennek célja a mezőgazdaságban is a többnyire monoton emberi beavatkozás mértékének csökkentése, a hatékonyság növelése. A munkaerőigény csökkentése következtében a mezőgazdasági termelés kevésbé lesz kiszolgáltatott kedvezőtlenebbé váló munkaerőpiaci körülményeknek. Emellett megfelelő műszaki feltételek esetén a gépi munkavégzés hatékonysága növekedhet, és a termelés jövedelmezőségét is növelheti.

A szerző felveti azt a kérdést, hogy miként befolyásolhatja az automatizálás fokozatos fejlődése a gépesítési trendeket. Az erőgépek esetében azt állapítja meg, hogy az újonnan vásárolt gépek átlagteljesítménye évről évre nő, ami a kezelő személy által elvégzett munka mennyiségének (a területteljesítmény) növekedését vonja maga után. A robottechnikánál azonban más szempontok érvényesülnek: itt nem elsődleges szempont a nagy gépméret. A kisebb teljesítményű robotok kerülnek előtérbe, amelyek alkalmazása agrotechnikai szempontból előnyös elemeket is tartalmazhat. A szerző a kutatómunkája során megvizsgálta, hogy a szántóföldi növénytermesztésben az adott üzemi méreteknél alkalmazott és legkedvezőbb költségű erőgépek autonómra cserélése milyen hatással van az egyes traktor- vagy betakarítógép-kategóriába tartozó erőgépek műveleti költség szintjére, s ezáltal a géphasználat összes költségére. Célja annak megállapítása volt, hogy az üzemi méret és ezáltal a gépkihasználat milyen mértékben befolyásolja az autonóm üzemű gépek műveleti költség szintjét. Vizsgálatai eredményeként megállapította, hogy közepes, és nagyüzemi méreteken az autonóm erőgépek alkalmazásával 15-25%-os műszakórára jutó költség szint-csökkenés is realizálható, ami

a gépparkok szintjén 10-15%-kal kedvezőbb géphasználati költséget jelent. Kisebb üzemi méreteknél az önvezető robottraktorok magas műveleti költségét azzal lehet ellensúlyozni, hogy a kisteljesítményű elektromos üzemű robotokat, illetve robotcsoportokat alkalmaznak.

A precíziós vetéstechnológia kukoricahozamra gyakorolt hatását vizsgálták esettanulmányukban **Horváthné et al. (2020)** Somogy megyei mintaterületen, precíziós vető- és betakarítógépek által gyűjtött adatok felhasználásával. Közepes tenyészidejű árukukorica terméseredményét, valamint a vetéselőírási térkép, a vetőgépek vetőmagkiosztási és a betakarítás precíziós adatait, továbbá a terület NDVI-adatait használták fel, amelyet kiegészítettek a GPS-mérésből kapott magassági adatokkal.

Tanulmányukban bemutatják a differenciált tőszámú vetéssel kapcsolatos eredményeket és azok hatását a kukorica hozamának alakulására. QGIS program segítségével a területet lefedő rácsot hoztak létre, és több, mint 6 ezer megfigyelési egységhez rendelték az adatokat. A vetőgéptípusok, valamint a vetés-előírási kategóriák hatásának leírására lineáris modellt, a páronkénti összehasonlításra Bonferroni-tesztet és Student-féle t-próbát alkalmaztak. A vizsgálatok azt igazolták, hogy az eltérő dózisu vetőmagkiosztás hatást gyakorol a betakarított hozamra, azonban ebben jelentős módosító szerepet játszik a vetőgéptípus, valamint a tábla heterogén talajadottságai. Eredményeik szerint abban az esetben, ha a hagyományos vetőgép helyett differenciált vetésre alkalmas vetőgépet és 60 helyett 70 ezres tőszámot alkalmaznak, akkor 0,42-0,69 t/hektárnál nagyobb a hozam; a 80 ezres tőszám esetén azonban a hozamnövekmény kisebb, átlagosan 0,23-0,63 tonna hektáronként. A vizsgálatokat tovább kívánják folytatni, és a további kutatásoknál a domborzat és a termőképességi adatok bevonásával többváltozós hozam-előrejelzési modell kidolgozása a céljuk.

Átfogóbb és általánosabb következtetések levonását célozza **Takácsné György (2020)** „A fenntartható gazdálkodás és a méretgazdaságosság kölcsönhatásai” című tanulmánya. A szerző abból a már ismert megállapításból indul ki, hogy a fenntarthatóság három pillére a környezeti, a gazdasági és a társadalmi fenntarthatóság, és ez a három pillér különös aktualitást kap a mezőgazdaság esetében. Megállapítja, hogy a gazdálkodóknak egyedi szinten is biztosítaniuk kell legalább az egyszerű újratermeléshez szükséges jövedelmet. A méretgazdaságosság kérdésének vizsgálata ezért hamar megjelent az üzemtani elemzésekben.

A tanulmány a méretgazdaságosság ökonómiai alapelve mentén vizsgálja az ágazati és az üzemi méretre ható, valamint a fenntarthatósággal összefüggésben az egyre nagyobb teret nyerő precíziós növénytermesztés terjedését gátló és támogató tényezőket. A méretgazdaságosság helyét és az üzemtani tudomány fejlődését taglaló részben a tanulmány kísérletet tesz a nemzetközi és hazai szakirodalom összegzésére. A termelés intenzitásának növekedése, a mezőgazdaság elmúlt évtizedekben bekövetkezett műszaki fejlődése, a ráfordítások hatékonyságnövekedése a termékpálya szereplői számára megválaszolandó kérdésként teszi fel, hogy adott körülmények között milyen „méretben”, milyen együttműködések mentén lehet versenyképes termelést folytatni fenntartható módon.

A szerző szerint a precíziós gazdálkodás már bizonyította létjogosultságát, meghatározott feltételek mellett ez lehet a versenyképesség egyik technológiai megoldása. Nem csak a termelés mérete

a meghatározó, mivel a tulajdonviszonyoktól, szervezeti formától függetlenül ez a korszerű eljárás mind a nagyüzemek, mind a kis- és középüzemek technológiája lehet. Azonban az utóbbi esetekben fel kell tárni mindazokat a horizontális és vertikális kapcsolati lehetőségeket, amelyekkel át lehet hidalni az egymástól elszigetelt üzemek méretgazdaságossági korlátait.

A szerző szerint a fenntartható fejlődésben a precíziós gazdálkodás szerepe nem vitatható. A mezőgazdaság „okos gazdaság” (smart farming) irányába történő elmozdítása elengedhetetlen feladata az ágazat minden szereplőjének. A klímaváltozáshoz történő alkalmazkodás (Climate-Smart Agriculture, CSA) egy további lépéssel hangsúlyozza a rugalmas, rendszerszemléletű megoldások és technológiák alkalmazásának szükségességét.

III. 3. 3. 7. Az állattartás helyzetét elemző tanulmányok

Az állattenyésztési ágazatok területéről két olyan tanulmányt emelünk ki, amelyek jól jellemzik az állati termék termelés jelenlegi helyzetét és főbb problémáit.

Szöllősi et al. (2020) a tojástermelés jövedelemtermelő képességének alakulását vizsgálják alternatív tartásmódok esetén. Tanulmányuk bevezetőjében megállapítják, hogy az állatjólét, a környezet- és egészség tudatosság eszméi egyre jobban terjednek a fejlett világ országaiban. Ennek köszönhetően folyamatosan új jogszabályi előírások és merőben új fogyasztói igények jelennek meg az állatiermék-előállítás, azon belül a tojástermelés területén is.

Megállapítják, hogy egyre több fogyasztó vásárol ketreccmentes termelésből származó tojást abban a hitben, hogy ezzel jót tesznek az egészségüknek, az állatoknak és a „bolygónak” is. Ezt kiindulási pontnak kell tekinteni akkor is, ha az új fogyasztói igények gyakran különböző kommunikációs csatornákon terjedő tévhiteken alapulnak, mint például azon, hogy a szabad tartású tyúkok által termelt tojás finomabb és egészségesebb, és a környezet szempontjából is kisebb károkat okoz, mint a ketreces tartásból származó tojás.

Mindezek következtében az Európai Unióban a módosított ketreces tartásmód mellett az alternatív tartástechnológiák egyre nagyobb részarányt képviselnek, ugyanakkor ez az arány tagországonként jelentősen eltér. Magyarországon a tojóállomány mintegy 83%-a ketreccben termel, viszont az uniós tendenciát tekintve a jövőben az alternatív rendszerek arányának további bővülése várható.

A tanulmány célja annak megállapítása, hogy a 2016–2017 évek magyarországi gazdasági és piaci viszonyai között mennyire jövedelmező az alternatív tartásmódban történő tojástermelés. A szerzők a kérdést esettanulmány alkalmazásával vizsgálják, amelyhez primer adatgyűjtésen alapuló gazdasági kalkulációt végeztek, erre alapozva determinisztikus elven működő szimulációs modellt készítettek két magyarországi alternatív technológiában (madárház és mélyalom) termelő gazdaság termelési adatai alapján.

A gazdasági kalkuláció a technológiai paramétereiből indult ki, és a természetes ráfordításokhoz hozzárendelték azok egységárait. A termelési és technológiai paraméterek kiterjedtek többek között az üzemméretre, az alkalmazott hibridre, az állatállomány-változásra, a tojástermelésre és

a takarmányfogyasztásra. Az egyik vizsgált telep madárházias (más néven volier-es) technológiát használ, 10 ezer tojótyúk férőhellyel rendelkezik és Lohmann Brown Lite hibriddel termel. A másik gazdaságban mélyalmos technológiával, 3 ezer db Tetra SL hibrid beállításával állítják elő a tojást.

A kétféle technológiájú telep esetében a vizsgált paraméterek (a tojástermelési ciklus hossza, az átlagos tojástermelési intenzitás és az egy tyúkra jutó tojástermelés) értékei természetesen eltérőek voltak. A voliért használó gazdaságban a tojástermelési ciklus hossza 73 hét, az átlagos tojástermelési intenzitás 74% és az egy tyúkra jutó tojástermelés 360 tojás/tyúk, míg a mélyalmos telepen ugyanezen tényezők értékei 65 hét, 85% és 382 tojás/tyúk voltak. Emellett a napi fajlagos takarmányfelhasználás is jelentős mértékben eltért a két vizsgált telepen, a volieres üzemben 110 g/tyúk, a mélyalmos gazdaságnál 145 g/tyúk értéket mértek.

A gazdasági kalkuláció eredményei alapján az egységnyi főtermékre („A” osztályú tojás) jutó termelési érték és közvetlen termelési költség a volieres technológia esetén 24,17 Ft/db illetve 22,44 Ft/db, míg a mélyalmos technológiánál 30,6 Ft/db, illetve 24,33 Ft/db volt. A fajlagos fedezeti összeg a volieres technológiát alkalmazó üzemben 1,73 Ft/db, míg a mélyalmos tartás esetén 6,26 Ft/db volt. A szerzők szerint az eredmények a vizsgálat esettanulmányi jellegéből adódóan korlátozottan általánosítható. Ugyanakkor leszögezték, hogy mindkét alternatív technológiát alkalmazó üzem esetében jövedelmező volt a tojástermelés a vizsgált időszakban, amely annak is köszönhető, hogy a kisebb üzemméretből adódóan mások az értékesítési kondíciók. Az is kiemelték, hogy a két vizsgált üzem különböző tartástechnológiája és állatállománya miatt a termelési és gazdasági mutatók is jelentős különbségeket mutattak.

Molnár et al. (2021) a legeltetési állattartás üzemi jövedelmezőségét és piaci hatékonyságát vizsgálták 2006 és 2018 között. Megállapították többek között, hogy a jövedelmezőség (ROA) szempontjából javul az ágazat helyzete. A piaci hatékonyságot a Markov-lánc és profitperzisztencia-becslés módszereivel vizsgálták. A klasszikus profitperzisztencia-becslésnél a szakirodalomból ismert AR(1) modell helyett AR(1)–AR(3) modelleket alkalmazták és a modellszelekciós kritérium alapján (Akaike információs kritérium, AIC) a legkedvezőbbet választották. A vizsgálataikban a Markov-lánc-elemzés és a profitperzisztencia-becslés konzisztens eredményeket adott. A legeltetési állattartásban alacsony volt a profitperzisztencia (λ) értéke, a vállalatok profitrátái gyorsan visszatértek a piaci egyensúlyi szinthez, tehát szerintük a piac hatékonyan működik.

Az ágazati (üzemméret szerinti) vizsgálatok rámutattak arra, hogy az egyéni gazdaságok nagyobb arányban felülről (pozitív (λ)), míg a gazdasági társaságok főként alulról (negatív (λ)) közelítik a piaci hozamot. Az üzemméret alapján megállapították, hogy a közepes méretű gazdaságokra nagyobb valószínűséggel jellemző a pozitív profitperzisztencia, mint a kis üzemméretű gazdaságokra. A hosszú távú profitperzisztencia vizsgálata alapján gazdaságok húsz százalékának jövedelmezősége statisztikailag igazolhatóan eltér az egyensúlyi szinttől.

A szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy az eredményeik szakpolitikai szempontból jelentősek, mivel azt mutatják, hogy a hazai legeltetési állattartásban a piaci hatékonyság relatíve magas, a jövedelmezőségi szintet a piaci verseny határozza meg. Kiemelten fontosnak tartanák egy olyan

szakpolitikai stratégia kidolgozását, amely a legeltetési állattartással foglalkozó gazdaságok további fejlődését, technológiai konvergenciáját, továbbá a közepes üzemmérettel rendelkező gazdaságok jövedelmezőségének stabilitását célozza meg.

III. 3. 4. Agrárkereskedelem, marketing

A piac bővülésével és szerepének növekedésével a Gazdálkodás folyóirat szerkesztőbizottsága és szerzői is a korábbiaknál nagyobb súlyt helyeznek az agrárkereskedelem és az agrármarketing témaköreire. A 2012–2022 közötti időszak megjelentetett cikkei közül az élelmiszer kereskedelem helyzetét és versenyképességét elemző, az agrárkereskedelmi együttműködések, szervezeteket bemutató, a fogyasztói szokások változásait és egyes élelmiszerfeleségek helyzetét elemző, továbbá a termelőeszköz kereskedelem és a termelés input anyag forgalmazás egyes kérdéseit vizsgáló tanulmányok közül emeltük ki a nagyobb érdeklődésre számot tartókat.

III. 3. 4. 1. Az élelmiszer kereskedelem helyzete és versenyképessége

Magyarország élelmiszer-gazdasági exportja dinamikusan emelkedett az EU csatlakozást követő időszakban. **Juhász és Wagner (2012)** tanulmányukban Magyarország élelmiszer-gazdasági export-versenyképességének elemzik. A konstans piaci részesedés (CM S) módszere szerinti elemzésük szerint szinte kivétel nélkül a piaci nagyság növekedése eredményezte az exportbővülést. A piaci összetételhatás a vizsgált országokban többnyire pozitív, de kis értékű, míg a versenyhatás negatív volt. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a magyar kivitel kevésbé tudott alkalmazkodni a célpiacok keresletének változásához. Néhány esetben (pl. Olaszország és Szlovákia) a magyar agrárkivitel a vizsgált időszakban kedvezően alakult, így ezekbe az országokba a piaci növekedés ütemén felül bővíthetett a kivitel. A szerzők a kereslet növekedésétől, azaz a lehetőségektől elmaradó exportváltozást mérték Lengyelország és Oroszország esetében, ahol a gyengülő versenyképesség megfelezte a piaci nagyság és a piaci összetétel hatásából adódó lehetséges kivitel növekményt. Az elvégzett ár- és minőségi versenyképességet elemző számítások azt igazolták, hogy inkább a relatív olcsóbb termékek tudtak piaci pozíciókon javítani: ez a német piacon a repcemagra és a kukoricára, az olasz piacon pedig a búzára és a kukoricára volt kimutatható. A hústermékekkel kapcsolatos vizsgálatok ezzel szemben átlagos árfekvést és stabil piaci pozíciót mutattak ugyanezen a piacokon.

Csaknem ugyanerre az időszakra a Visegrádi országok közötti agrárkereskedelemre végeztek versenyképességi vizsgálatokat **Vásáry et al. (2013)**. A Visegrádi (V4) országok agrárkereskedelmében az Európai Unióhoz történő csatlakozás – miként Magyarországon – új lehetőségek, ugyanakkor nehézségek is napvilágra kerültek. A korábbi vámok és más kereskedelmi korlátok megszűnése következtében létrejött egységes belső piacon az áruk szabad áramlása növekvő kereskedelmi

forgalmat eredményezett. A régebbi EU-tagállamok esetében a korábban fokozatosan kibontakozó kereskedelmi forgalommal szemben a V4-országok között gyors és jelentős változások következtek be. A szerzők vizsgálatai az igazolják, hogy az EU csatlakozás óta bekövetkezett változások hatására egyaránt jelentős mértékben bővült a V4-országok agrár-külkereskedelmi forgalmának értéke és mennyisége. Ezen belül meghatározó az EU27 piacán elért bővülés, melyet kedvező folyamatok erősítettek. A vizsgálatok azonban rávilágítottak arra, hogy az EU15 irányába a kereskedelmi egyenleg csak Magyarország és Lengyelország esetében volt pozitív tendenciájú. Megállapították azt is, hogy az egységes belső piac működésének hatására, a belső piaci verseny erősödésének eredményeképpen csökkent az országok egyes termékeinek piaci koncentrációja. Kimutatásaik szerint a vizsgált relációkban ez a folyamat párhuzamosan járt a komparatív előnyök csökkenésével és az egyes relációk irányában megvalósuló értékek erőteljes konvergálásával. Az EU-tagság tehát bővülő piacot és számos új lehetőséget teremtett, de az országok versenyképességi értékei külkereskedelmi tekintetben nem javultak. Mindez azt sejteti, hogy a tagállamok egyelőre még nem, vagy csak korlátozottan tudták kihasználni az uniós tagság adta lehetőségeket.

A magyar agrárkereskedelem EU csatlakozás előtti és utáni helyzetét hasonlította össze **Jámbor és Vásáry** (2014). A tanulmány az Európai Unióval folytatott magyar agrárkereskedelem változó mintáit elemzi 2001–2012 között a leíró statisztikákon túl a megnyilvánuló komparatív előnyök és a terméktérkép módszereivel. Az vizsgálati eredmények szerint az EU részaránya a hazai agrárkereskedelemből 85-90 százalékra nőtt a csatlakozás után, ezen felül az agrárexport közel háromszorosára, az agrárimport pedig közel négyszeresére növekedett. A vizsgált időszakban Magyarország legfontosabb agrárexport piaci Németország, Románia, Szlovákia, Olaszország és Ausztria voltak, míg a legtöbb agrártermék Németországból, Lengyelországból, Hollandiából, Szlovákiából és Ausztriából érkezett. 2012-ben az EU-val folytatott agrárkereskedelem értékének már közel kétharmada származott a fenti országokból. A magyar agrárexportban kiemelkedően fontos szerepe volt a gabonaféléknek, a húsoknak, az olajos növényeknek, az élelmiszer-ipari melléktermékeknek, valamint a zöldség és gyümölcs készítményeknek. Ezek összesített piaci részesedése mindkét vizsgált időszakban meghaladta az 50 százalékot.

Jámbor (2019) a nemzetközi agrárkereskedelemben végzett versenyképességi vizsgálatokat. A *megnyilvánuló komparatív előnyök* módszere alapján végzett elemzése rávilágítanak arra, hogy összesen három termékcsoport (az élő állatok, a gabonafélék, és az élelmiszeripari melléktermékek) rendelkezett minden vizsgált időszakban megnyilvánuló komparatív előnnyel a 24 termékcsoportból. A szerző azt is kimutatta, hogy 2001–2003-ról 2010–2012-re 18 termékcsoport megnyilvánuló komparatív előnyei csökkentek, utalva ezzel a komparatív előnyök és ezzel a versenypozíciók romlására. A vizsgálati eredmények szerint azon termékcsoportok száma, amelyekből Magyarország megnyilvánuló komparatív előnnyel rendelkezett és exportált is, csökkent a csatlakozás után, míg a komparatív hátránnyal bíró és importált termékek aránya nőtt. Különösen kedvezőtlen tendenciát jelent az, hogy a hazai agrárexportot vezető termékei közül az EU csatlakozás után a gabonafélék és a melléktermékek kivételével a többi termékcsoport elveszítette komparatív előnyeit.

A tanulmány ezután a nemzetközi gabonakereskedelemre koncentrálna vizsgálja a versenyképességet 1994–2017 között, globális adatok alapján. A megnyilvánuló komparatív előnyök módszerét a gabonakereskedelmi adatok elemzésére alkalmazva a szerző több következtetésre jut. Az eredményekből láthatóvá válik, hogy mely országok a világ legnagyobb gabonaexportőrei illetve -importőrei, valamint hogy mely termékekkel kereskednek nagyobb volumenben. Ezzel összefüggésben kimutatta a szerző, hogy a nemzetközi gabonakereskedelem mind az országokat, mind termékeket tekintve jelentős koncentrációt mutat. A nemzetközi gabonakereskedelem specializációját elemezve arra is fény derült, hogy a legnagyobb gabonaexportőr országok közül Argentína, Ukrajna és Kanada rendelkezett a legnagyobb komparatív előnnyel a vizsgált időszakban; ugyanakkor Németország volt az egyetlen, amely egyik vizsgált időszakban sem rendelkezett komparatív előnnyel. A komparatív előnyök dinamikáját elemezve kimutatta a szerző, hogy nagymértékben csökkent a kezdeti előnyök megmaradási esélye a nemzetközi gabonapiacra megjelenő éles verseny következtében. A vizsgálati eredmények alapján az is bebizonyosodott, hogy a nagy gabonaexportőr országok alapvetően racionális piaci magatartást folytatnak, és olyan termékeket exportálnak (importálnak), amiből van (nincs) komparatív előnyük. A tanulmány Magyarország eredményeit is megjeleníti, illetőleg a hazai versenypozíciókat nemzetközi összehasonlításban is elemzi.

III. 3. 4. 2. Agrárkereskedelmi együttműködések, szervezetek

Az agrárkereskedelem szervezetei között **Szabó és Juhász (2012)** a termelői piacok szerepét és lehetőségeit vizsgálja. A piaci értékesítést a rövid ellátási láncok egyik speciális esetének sorolják be, amely szerintük a magyar kiskereskedelem területén folytatott kutatások egy méltánytalanul elhanyagolt szegmense. Rámutatnak arra, hogy a piacok jelentősége és szerepe a kiskereskedelmen belül a hiper-, szupermarketek és élelmiszerláncok térnyerése következtében csökkent annak ellenére, hogy a piacok által közvetíthető értékek nemcsak gazdaságiak, hanem egyúttal társadalmiak, valamint környezetiak is. A megváltozott kiskereskedelmi környezet miatt a piacok működtetésének korábbi stratégiái már nem tudják garantálni azok sikeres fennmaradását, ezért innovatív üzemeltetési módszerek alkalmazása szükséges a már meglévő, valamint az újonnan létesítendő piacok tervezéséhez és működtetéséhez is. A kutatás eredményei szerint a termelők és a fogyasztók hasonlóan ítélik meg a piacok jellemzőit, azonban a termelők minden területen jobbnak értékelték a piaci értékesítést, mint a fogyasztók. A szerzők ebből arra következtetnek, hogy a piaci eladók túlértékelik saját helyzetüket, a közvetlen kapcsolat ellenére sem teljesen reális a képük a fogyasztói igényekről, ami a vásárlóerő további apadásával járhat. Azt is megállapították, hogy az üzemeltetők zöme semmiféle eszközt nem alkalmaz azon célból, hogy megfelelően tájékoztassa a vásárlókat a piac szereplőiről és termékeiről, illetve megáról a piacról, ami elengedhetetlen lenne a termelői piacok iránti fogyasztói bizalom és a forgalom növeléséhez.

Az agrárgazdaság és az élelmiszeripar marketing együttműködéseiről és a közösségi marketingről írt tanulmányt **Totth (2016)**. Ebben kifejti, hogy az agrárgazdaság egyes jellemzői (így például a széttagoltság) és az ágazatra általánosságban jellemző alacsony marketingkultúra

a marketing-együttműködés speciális formáját, egyfajta közös, *mezomarketing* alkalmazását teszi szükségessé. A közösségi marketing legfontosabb céljai az imázsépítés, a hazai termelők és termékek bel- és külföldi ismertségének erősítése, a piaci megjelenés elősegítése, a termelők piac- és fogyasztó- ismeretének növelése, az ágazati marketingorientáció erősítése és a hatékony márkaépítés. A fejlett agrárgazdasággal és élelmiszeriparral rendelkező európai országokban jelentős hagyományai vannak az ágazati közösségi marketingnek, amelyek Magyarországon is kellő példátul szolgálhat.

Kovács (2017) a termelői szerveződésekbe – Magyarországon: a TÉSZ-be – történő belépést, és az azon keresztül történő értékesítést motiváló tényezőket vizsgálja. Ezek az EU meghatározó zöldség-gyümölcs előállító tagállamaiban a termelői szerveződések meghatározó szerepet töltenek be a termékpálya koordinálásában, piaci részesedésük meghaladja a 40 százalékot, de van olyan ország, ahol a szervezettség szintje a 90 százalékot is eléri. Ugyanakkor megállapítja, hogy az EU-hoz 2004-ben csatlakozott országokban, köztük Magyarországon e szervezetek piaci részesedése meglehetősen alacsony, 20 százalék körüli. Az ágazat helyzetét értékelve megállapítja, hogy mindenképpen szükséges a termelői szerveződések pozíciójának erősítése. Ezt elősegítheti az ilyen típusú együttműködésekbe történő belépés és az azon keresztül történő értékesítés okainak, illetve motivációinak feltárása. Tanulmányában egy konkrét TÉSZ felmérésének eredményeit mutatja be. A kérdőíves felmérés eredményei azt mutatják, hogy a gazdálkodók együttműködésbe történő belépését leginkább a termelésben és értékesítésben jelentkező kockázatok csökkentésének lehetősége motiválja, de további fontos ösztönzőként azonosítja a szerveződés által kínált egyéb szolgáltatások igénybevételének lehetőségét is. A felmérés tapasztalatai szerint elsősorban a jó személyes kapcsolatok, a magas fokú bizalom, valamint a taggazdaságok igényeihez rugalmasan alkalmazkodni képes logisztikai háttér ösztönözhetik a tagokat a TÉSZ-en keresztüli értékesítésre. További ösztönzők lehetnek a felvásárlási áron és fizetési feltételeken keresztül realizálható előnyök. A TÉSZ által biztosított további szolgáltatások igénybevételének lehetősége azonban a kevésbé fontos tényezők közé sorolható. A szerző megállapította, hogy korábbi, hasonló témában készült felmérések eredményei döntően hasonló megállapításokra jutottak.

III. 3. 4. 3. Fogyasztói szokások és egyes élelmiszerfélések helyzetének elemzése

A hazai fogyasztói szokások – részben a nemzetközi tendenciáknak megfelelően – folyamatosan változnak. Az egyik ilyen fontos változás a funkcionális élelmiszerek fokozatos térhódítása, amellyel kapcsolatosan a Gazdálkodás folyóiratban egyre több tanulmány jelenik meg.

Sebesy et al. (2013) a funkcionális tejtermékek fogyasztói megítélését vizsgálják regionális összehasonlításban. Véleményük szerint a téma kutatása Magyarországon még nem eléggé kiterjedt. A szerzők egy országosnak tekinthető, 1000 fős reprezentatív kérdőíves felmérést, valamint azok háttérváltozó-eredményeiből származó fókuszcsoporthoz tartozó vizsgálatot végeztek három városban, ahol azonos elemszámmal, azonos paraméterekkel rendelkezőket vontak be. Az eredmények

kiértékelésekor megállapították, hogy a közép-magyarországi régióban a legmagasabb, az észak-alföldi régióban pedig a legalacsonyabb a válaszadók egészségtudatossága. A fókuszcsoportos vizsgálat részeként sor került egy érzékszervi vizsgálatra is, ahol három termék kategóriát (tej, ivójoghurt és natúr joghurt) értékelték „vakteszt” keretében a résztvevők a megadott szempontok szerint. Megállapították, hogy a funkcionális tejtermékek megismerését a fogyasztók részben érdeklődően, részben elutasítóan fogadják. A résztvevők véleménye szerint a funkcionális tejtermékek hiába rendelkeznek többlet egészségügyi hatással és tudományos bizonyítékokon alapuló ajánlásokkal, ha az árukat túl magasnak ítélik meg a fogyasztók. Végso következtetésként megállapítják, hogy a funkcionális tejtermékek tudatos fogyasztásának erősítéséhez az egészségtudatosságon és a termékek ismertségén kívül társadalmi szintű összefogásra is szükség van.

Németh-T. et al. (2013) a funkcionális élelmiszerek potenciális fogyasztói és vásárlói csoportjait mérték fel. Kiindulási pontjuk, hogy a funkcionális élelmiszerek, mint hozzáadottérték-többlettel rendelkező termékek az élelmiszeripar innovatív termékei, amit a folyamatosan növekvő piaci részesedésük is alátámaszt. Az általuk elvégzett vizsgálatok eredményei alapján az „átlagos fogyasztók” 81 százaléka nem tartozott a funkcionális élelmiszereket rendszeresen fogyasztók körébe, ezen belül az ilyen termékeket egyáltalán nem fogyasztók aránya 33 százalék. A megkérdezettek 65 százalékánál a kevés vagy a hiányos információ indokolta a funkcionális élelmiszerekkel szemben tanúsított csekélyebb vásárlási hajlandóságot. A funkcionális élelmiszereket ismerők és fogyasztók körében a napi fogyasztás jellemző, tehát vizsgálataik alapján azok, akik tisztában vannak e termékek kedvező hatásaival, azok naponta fogyasztják az ilyen típusú termékeket.

Az „átlagos fogyasztók” körében a saját meggyőződés és az ismerős ajánlása a két legerősebb, míg a természetgyógyász és a dietetikus ajánlása a leggyengébb motiváló tényező. A funkcionális élelmiszerek potenciális fogyasztói rétegét az egészségtudatos életmódot folytatók alkotják. A kutatás azt is megállapítja, hogy a fogyasztók funkcionális élelmiszerekkel kapcsolatos tájékozottsága és felárfizetési hajlandósága között pozitív összefüggés áll fenn. Az „átlagos fogyasztók” több mint fele hajlandó akár 10-20 százalékos felár fizetésével is honorálni a funkcionális élelmiszerek által ígért hatást. Mind az „átlagos”, mind a „speciális fogyasztók” körében az ellenőrző szervezet tanúsítványa és a védjegy a két legfontosabb minőségi garancia. A biotermékeket vásárlók bár nem ismerik olyan nagy arányban a funkcionális élelmiszereket, de nyitottak és érdeklődők, tehát potenciális célcsoportot képezhetnek.

A fogyasztói szokások felmérése más területeken is fontos új élelmiszerpiaci ismeretekhez vezethet. **Lehota et al. (2015)** az étrend kiegészítők területén, az élelmiszer-biztonság szempontjai alapján végeztek vizsgálatokat. Tanulmányukban megállapították, hogy az étrend-kiegészítők száma az elmúlt néhány évben rohamosan nőtt. Magyarországon a vizsgált időszakban több mint 15 000 regisztrált étrend kiegészítő volt megtalálható a piacon. Ezek a hagyományostól eltérő élelmiszerek, és a kockázatuk is eltérhet a szokásostól. Ezek fogyasztásakor is fennállnak a tipikus kockázatok (például a különböző biológiai/kémiai szennyeződések jelenléte), emellett jelentős a táplálkozási

kockázatuk abból a szempontból, hogy olyan összetevőket tartalmazhatnak, melyek nem előírás szerinti fogyasztás esetén veszélyforrást jelenthetnek. Emellett a fogyasztók túlzott mennyiségű információval találkozhatnak a piacon az étrend-kiegészítőkkel kapcsolatosan, melyek sokszor megtévesztők lehetnek és a vásárlói szokásokat is károsan befolyásolhatják. A kutatás legfőbb célkitűzése ezért az étrend-kiegészítőkkel kapcsolatos fogyasztói szokások felmérése volt a felnőtt korú lakosság körében esetében, kiemelve az étel-miszer-biztonságot meghatározó néhány tényezőt, mint a minőség, az információk hitelessége és a kockázatok.

Az elvégzett primer kutatás keretében fókuszcsoportos interjút, illetve online megkérdezést alkalmaztak a szerzők. Az eredményekből kitűnik, hogy a fogyasztók 42 százaléka szezonális jelleggel fogyaszt étrend kiegészítőt, és a megkérdezettek 18 százaléka naponta 1-2 alkalommal használja ezeket a termékeket. A fókuszcsoportos interjúk és az írásbeli megkérdezés eredményeinek alapján egyaránt megállapították, hogy a megkérdezettek az étrend kiegészítő használatában, és azok szerepét illetően is eltérő fontosságot tulajdonítanak. Az adatfeldolgozás során a fogyasztókat az alapján is szegmentálták, hogy azok miként ítélik meg az étrend-kiegészítő használatát. A megkérdezettek körében négy homogén csoportot hoztak létre és megvizsgálták, hogy milyen tulajdonságok jellemzik az egyes csoportokba kerülő fogyasztókat. Megállapították, hogy az étrend kiegészítő fogyasztásában a leggyakoribb motivációs tényező a vitaminpótlás, melyet az egészségmegőrzés követ, mint jelentős motivációs tényező. A motivációs tényezők esetén különbség mutatkozott a nemek között: az egészségmegőrzést leginkább a nők jelölték meg az étrend kiegészítő fogyasztásának indokaként. Az étrend kiegészítő beszerzésénél a hagyományos kiskereskedelmi egységek domináltak, és az egyéb beszerzési csatornák háttérbe szorulnak. A megkérdezettek a fogyasztók étrend kiegészítő vásárlásánál az egészségügyi szakemberek véleményét tartották a leghitelesebbnek.

A hazai termékekre irányuló fogyasztói magatartás elemzése az EU csatlakozással megnövekedett verseny következtében vált fontossá. **Szakály et al. (2016)** a *fogyasztói etnocentrizmus* vizsgálatával dolgoztak ki ajánlásokat a magyar étel-miszer-gazdaság számára. Tanulmányuk a hazai termékekre irányuló fogyasztói magatartás elemzésével foglalkozik, amelybe beletartoznak az agrár- és étel-miszer-ipari termékek is. Egy általánosan elfogadott nemzetközi skála (CETSCALE, 1–7 Likert-skála) alkalmazásával ajánlásokat fogalmaztak meg a magyar agrár- és étel-miszer-ipari termékekkel kapcsolatosan. Tanulmányuk az etnocentrikus érzelmeket befolyásoló háttérváltozók és dimenziók elemzését célozza, amelyhez egy 2014-ben végzett országos, reprezentatív fogyasztói felmérés adatait használták fel.

Kutatásuk eredményei arra adnak választ, hogy kik tekinthetők a magyar termékek (köztük az étel-miszerek) potenciális vásárlóinak. Az eredmények alapján két faktort különítettek el. Az első faktorban leginkább protekcionista és konzervatív érzelmek dominálnak, míg a második faktort a patrióta gondolkodás jellemzi. Ezt a két faktort klaszterek kialakításához használták fel. Az első klaszter (a „patrióták”) tagjainak véleménye nem egyöntetű, de az elmondható róluk, hogy patrióta érzelmeket táplálnak, mivel fontos számukra, hogy magyar termékeket vásároljanak, de a külföldi áruk hazai piacról való kitiltásával nem értenek egyet. A második klaszterbe tartozók (a „fiatal

kozmetopoliták”) értettek a legkevésbé egyet a nemzetközi skála állításaival. Az ebbe a klaszterbe tartozók nyitottabbnak tűntek más országok termékei iránt, mivel egy fiatalabb (18–29 év közötti) korcsoportról volt szó, akik többször utaznak külföldre, mint a másik két klaszter tagjai. A harmadik klaszter tagjai („idősödő nemzetvédők”) értettek a legjobban egyet a nemzetközi skála állításaival. Ők többnyire a 60 év feletti korosztályba tartoznak, és ritkábban utaznak külföldre.

A tanulmány szerint abban az esetben, ha a magyar termékek versenyképességének javítása a cél, akkor a jelenlegi célcsoportok megtartása mellett érdemes lehet új fogyasztói csoportokat is megcélozni. Az érdeklődést fokozni lehetne a fiatalabb generációk körében, modernebb megjelenéssel, újszerű megoldásokkal.

Garai-Fodor et al. (2021) a magyar élelmiszer megítélését vizsgálják az élelmiszer-vásárlási preferencia szerint kialakult fogyasztói szegmensek körében. Megállapítják, hogy a fogyasztók vásárlói döntését a termék beltartalmi értékein túl a társadalmi, kulturális és pszichológiai tényezők is nagyban befolyásolják. Hasonlóképp hatnak rá olyan trendek, tendenciák, mint a globalizáció, a digitalizáció vagy a különböző gazdasági, társadalmi válságok. A szerzők az élelmiszer-vásárlói preferenciákat, azon belül is elsősorban az etnocentrizmus révén felerősödő hazai termékek vásárlásának okait és potenciális vásárlói körét elemezték szekunder adatok és kvantitatív primer eredmények alapján. A téma magyar vonatkozása miatt a kapcsolódó nemzetközi kutatások és irodalmi alapok bemutatása kiemelt szerepet kapott.

Az eredmények alapján a tanulmány írói az élelmiszer-vásárlói preferencia szerint egymástól jól elkülöníthető fogyasztói szegmenseket tudtak elkülöníteni. Az „impulzusvásárlók” élelmiszert elsősorban annak külső, látható elemei és a reklámok alapján helyeznek fogyasztói kosarukba. A „tudatos élelmiszer-vásárlók” a földrajzi elemeket és a beltartalmi értékeket tartják fontosnak. Az „árérzékenyek” számára a legfontosabb szempontok az élelmiszer kiválasztása során az árhoz kötődő elemek. A „preferencia nélküliek” kiforratlan értékrend hiányában nem értékelték egyetlen preferencia-szempontot sem fontosabbnak a mintaátlagnál.

A kutatás eredményeképpen azt is megállapították, hogy az élelmiszer-vásárlói preferencia szerint kialakult szegmensek véleménye, hozzáállása a magyar élelmiszerhez eltérő képet mutat. A magyar élelmiszerek legfőbb fogyasztói a „tudatos élelmiszer-vásárlók”, míg az „impulzusvásárlók” és a „preferencia nélküliek” potenciális célcsoportjai lehetnek a magyar élelmiszereknek. Ezek a fogyasztók könnyen befolyásolhatók a kiforratlan preferenciarendszer miatt. További addicionális előnyt jelenthet a magyar élelmiszer-forgalmazók számára, hogy e fogyasztók esetében nem beszélhetünk erős árérzékenységről, azaz ők hajlandóak akár magasabb árat is megfizetni a termékért, ha az divatos, és a barátai által akceptált vásárlási eredményt produkál. Náluk sokkal inkább a társadalmi, szociális elismertség elérése lehet a legfőbb motiváló tényező. A kutatók meglátása szerint a két szegmens fogyasztói sikerrel rávehetők a magyar élelmiszerek vásárlására a megfelelő referenciaszemély hatására, kellően divatos motívumokra épülő kampány segítségével.

Ferencz (2017) a helyi termékek fogyasztói megítélését vizsgálja tanulmányában a helyi az előállítók és a termék fogyasztóinak szemszögéből. Kutatását Kecskeméten végezte, ahol rendszeressé váltak a helyi termékeket kínáló vásárok, amelyeken a helyi gazdálkodók mellett kézműves- és kulturális termékek is teret kapnak. A helyi termékek piaca működtetésénél olyan komplex programról van szó, amely a vásárláson túl élményeket ad a résztvevőknek, ami közösség-szervező erővel is bír. A vásárok szervezésekor fontos szempont volt az is, hogy fórumot biztosítsanak az összefogásra, ösztönözzék a termelés, a feldolgozás, a kutatás és az értékesítés helyi képviselőit a helyi mezőgazdaság fejlesztésére és a tradíciók megőrzésére.

A tanulmányhoz kézművesek, gazdálkodók, látogatók és vásárlók által kitöltött kérdőívek feldolgozásából kapott eredményeket használták fel. A megkérdezettek nagyobb arányban látják a hagyományörző vásárt sikeres értékesítési csatornának, de egyesek korlátozó tényezőnek tekintik a vásárlók anyagi helyzetét. A felmérések szerint egyre többen keresik a minőségi, kézműves termékeket, ugyanakkor magas arányt képviselnek azok, akik alacsony jövedelmük miatt nem képesek megvásárolni ezeket. A hazai termékeket a vásárlóknak csupán a fele keresi. Továbbra is jellemző a magyar fogyasztó érzékenysége, holott a szerző véleménye szerint a magyar termékek előnyben részesítése által fejlődhet a helyi gazdaság, a vidék. A felmérésből az is kiderül, hogy a tradicionális vásárok tekintetében is az internetnek van a legnagyobb információszolgáltató szerepe. A megkérdezettek közül legtöbben a helyben fogyasztott élelmiszerek vásárlását jelölték meg. A vásár ezen túlmenően önszerveződési lehetőségét is jelent azonos értékek mentén a helyi gazdaság szereplői számára. A kapcsolati háló, amire a vásár szervezése épül, alapot teremthet a magasabb szintű együttműködéseknek.

Az egyes élelmiszerek, élelmiszer csoportok fogyasztói szokásaival kapcsolatos vizsgálatok bemutatásának is helyet adott a Gazdálkodás folyóirat. Totth és Szolnoki (1919) a magyarországi borfogyasztói szokásokat és a borpiacot elemezték tanulmányukban. A szerzők véleménye szerint – hasonlóan más piacokhoz – a magyar borpiac is folyamatosan változik. Ez a változás jelentősen kihat mind a keresletre, mind a kínálatra. Az aktuális fogyasztási szokásokat, valamint a magyar borpiac részletes leírását elősegítendő, 2017 második felében egy 1500 fős reprezentatív felmérést készítettek Magyarországon. A felmérésben elemzésre került többek között a bor és egyéb alkoholos italok fogyasztási gyakorisága, a vásárlás célja és helye, valamint a költségi hajlandóság, illetve a borfogyasztás körülményei. Ezen kívül vizsgálat alá vették a mérsékelt és túlzott borfogyasztás megítélését és modellezték mennyiségben és értékben a magyar borpiacot az egyes kereskedelmi csatornák részesedése szerint.

Mucha et al. (2021) a magyar méz kereskedelmének komparatív előnyeit vizsgálták. Véleményük szerint a méhészet, mint gazdasági és társadalmi tevékenység jelentős hatással van a természeti környezetre és a fenntartható fejlődésre, továbbá fontos szerepet játszik a vidéki térségek fejlesztésében. Megállapították azt is, hogy az ágazat több okból is lényeges eleme a hazai gazdaságnak, és

a magyar állattenyésztéshez évente csaknem 25-30 milliárd forinttal járul hozzá. A Magyarországon megtermelt méz jellemzően a nyugat-európai országokba kerül, és több évtizeden keresztül keresett exportcikk volt, de a mézkivitel lassulni látszik.

A kutatás célja az Európai Unió és hazánk méztermelésének és kereskedelmének bemutatása, valamint a megnyilvánuló komparatív előnyök vizsgálata volt. Hazai és nemzetközi adatbázisokat felhasználva a szerzők ismertetik a világot, az Európai Uniót, valamint Magyarországot mézkereskedelmét, a hazai méztermelés alakulását. Az export- és importadatok vizsgálva RCA-indexek alkalmazásával igazolták, hogy Magyarországnak a természetes méz termelését tekintve komparatív előnye van. Az ágazat stabilitása és a pozitív externáliák miatt fontosnak tartják a méhészet további támogatását.

Kertész és Török (2021) a bio-élelmiszerek vásárlóinak jellemzőit és az ökopiacot vizsgálják. Bemutatják, hogy az egészséges és környezettudatos életforma elterjedésével egyre nagyobb teret nyertek maguknak a speciális, funkcionális élelmiszerek, azon belül is külön kiemelve az ökológiai termelésből származó termékeket. Szerintük a biotermékek népszerűsége a fogyasztók körében vitathatatlan. Az általuk vizsgált években folyamatosan nőtt a biotermékek fogyasztása. Magyarországon a lakosságnak csak egy szűk rétege fogyaszt rendszeresen valamilyen bioélelmiszert, ezen belül pedig azok aránya, akik a termékeket valamilyen piacon szerzik be, szinte elenyésző. Mindössze néhány olyan piac található, amely kifejezetten a biotermékekkel való kereskedelemre specializálódott.

Tanulmányukban a legnagyobb hazai biopiacot (a biokultúra Ökopiacot) vizsgálták. Megállapították, hogy az itt rendszeresen vásárlók elsősorban magas iskolai végzettséggel bíró, közép-felső osztálybeli budapesti nők, akik leginkább gabonafélékből készült termékeket, zöldségeket és gyümölcsöket vásárolnak, havonta jellemzően több mint 25 000 Ft-ért. Az itt vásárlók rendszeresen megfordulnak az Ökopiacon, de emellett szupermarketekben, diszkontokban és bioélelmiszer-boltokban is vásárolnak. Az Ökopiac vásárlói a magyar átlaghoz képest jóval tájékozottabbak a különböző élelmiszer-jelöléseket illetően, s emellett tudatosan vásárolják ezeket az élelmiszereket annak ellenére, hogy tisztában vannak a termékek magasabb árszintjével.

III. 3. 4. 4. Termelőeszközök és inputanyagok kereskedelme

A termelőeszközök és a különböző inputanyagok jelentős mértékben befolyásolják a termelés költségeit, és ennek következtében a gazdálkodás jövedelmezőségét. E termékek kereskedelmének vizsgálata ezért fontos feladata az agrárökonómia kutatóinak. Az e témakörben a Gazdálkodás folyóiratban megjelent tanulmányok közül egy a mezőgazdasági gépek értékesítésével, továbbá a műtrágya kereskedelemmel kapcsolatos tanulmányt emeltünk ki.

Boll (2014) mezőgazdasági gépek értékesítésével kapcsolatos vevőelégedettség-vizsgálati tapasztalatokról számol be. A szerző megállapította, hogy a mezőgazdasági gépgyártás és gépforgalmazási piac markánsan átalakult. A legerőteljesebb változás a kereskedők és disztribútorok váltása volt

az európai („nyugati”) mezőgazdasági gépek forgalmazásánál. Ebben az játszott vezető szerepet, hogy a gyártó és az importőr is a saját érdekét képviseli, végül mégis a vevő dönt. A tanulmány célja a vevői elégedettség vizsgálata, és az azt befolyásoló tényezők feltárása volt egy Magyarországon már több évtizede működő mezőgazdasági gépforgalmazó példáján keresztül.

A téma fontosságát jelzi, hogy a legtöbb cég által elvégzett vevőelégedettségi kutatás, függetlenül a terméktől, nem publikus. Zárt kérdésekből álló kérdőív alapján készült a kutatás első része, ahol közel 500 vevő által adott válaszok kerültek feldolgozásra. A vevők azok közül kerültek kiválasztásra, akik 2006-ban vásároltak az ötfajta mezőgazdasági géptípusból. A kutató további 60 mezőgazdasági vállalkozót kérdezett meg személyesen és telefonon 2012-ben és 2013-ban, ugyanazon kérdőív alapján. A kutatási eredmények kimutatták, hogy az vizsgált adatbázisban szereplő mezőgazdasági gépeket vásárolt vállalkozók számára nagyobb jelentőséggel bírt a gépekhez kapcsolódó szolgáltatás, mint a gépek gyártására irányuló kérdések. Az adatok további vizsgálata azt bizonyította, hogy a vevő lojalitása nagy jelentőséggel bír, de mégsem hat olyan erővel a kereskedő iránt tanúsított elégedettségre, mint azt a szerző által összehasonlításra kiválasztott autóipari felmérések mutatták. Mindezekből arra a következtetésre jutott, hogy a vevők által elismert termék minőség mellett a nagyobb értékesítési siker érdekében a humán erőforrás további fejlesztése, képzése, valamint a meglévő munkaerő megbecsülése hozhat egy mezőgazdasági gépforgalmazással foglalkozó vállalatnak jobb eredményt.

Vágó et al. (2016) a magyarországi műtrágyapiac működését és főbb jellemzőit vizsgálják. Megállapítják, hogy a magyar piac nyitott, a hazai gyártású műtrágya mellett jelen vannak a külföldi termékek is. A kisebb szereplők értéknövelt szolgáltatásokkal, réspiacokra betörve tudják stabilizálni helyzetüket. Viszont az inputpiacon az új szereplők megjelenését erősen korlátozza a magas belépési költség. A legnagyobb forgalmazók mellett a közepes cégek is horizontális, több inputanyagot átfogó stratégiát folytatnak, a műtrágya- és növényvédőszer- forgalmazás jellemzően együtt jár és a cégek a termékek mellett szaktanácsadást, szolgáltatást is nyújtanak a termelőknek. A nagyobb inputforgalmazók terménykereskedelemmel is foglalkoznak, lehetővé téve a termelőnek, hogy terménnyel fizessen. A többségi külföldi tulajdonban lévő cégek biztos anyagi háttérrel rendelkezve stabilabbak a piacon, ami mind a beszerzés, mind az értékesítés során előnyt jelent számukra.

Viszont a termelők érthetően ár-érzékenyek, beszerzés előtt a környezetükben található forgalmazóktól árajánlatot kérnek és a számukra legkedvezőbbet – jellemzően a legolcsóbbat – választják. A műtrágya esetében szinte csak az ár az egyetlen tényező, amely meghatározza a döntést. A kis és közepes méretű területen gazdálkodókat a legtöbb forgalmazó kiszolgálja, de a legnagyobb forgalmazók kevésbé kedvező feltételekkel, mint a nagy területen gazdálkodókat. A kisebb forgalmazók nem tudnak versenyképes feltételeket kínálni a legnagyobb, több ezer hektáron gazdálkodó termelőknek. A kis- és közepes kereskedők inkább a kis- és közepes gazdaságokra összpontosítanak, ahol nagyobb szerepe van az olyan egyéb feltételeknek, mint a személyes kapcsolatok, a gyorsaság, a rugalmasság stb. A kis- és közepes termelők erősödésével, a nagy gazdaságok számának csökkenésével várhatóan javulni fog a kis- és közepes forgalmazók helyzete is.

III. 3. 5. Agrár-környezetgazdálkodás

A természeti környezettel kapcsolatos kérdések mindig a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos gyakorlat és kutatások középpontjában álltak. Az utóbbi időben azonban több okból kifolyólag (globális felmelegedés, népességyarapodás, fogyasztói tudatosság erősödése stb.) megnövekedett a környezettel, az ökológiával kapcsolatos figyelem a gazdálkodók, a kutatók, és elsősorban az agrárpolitikát formálók körében. Ez a Gazdálkodás folyóiratban megjelenő agrár-környezetgazdálkodással kapcsolatos tanulmányok növekvő számában is megmutatkozik. A témakörben az utóbbi tíz évben megjelent cikkeket három csoportba sorolva mutatjuk be: a fenntarthatósággal, a megújuló erőforrásokkal és a körforgásos gazdálkodással kapcsolatos tanulmányok csoportjában.

III. 3. 5. 1. Fenntarthatóság

Mészáros és Hajdú (2012) közgazdasági szempontból hasonlították össze a fenntarthatósági irányzatokat. A különböző fenntarthatósági irányzatok összehasonlításakor a tanulmány szerzői számára feltűnt bizonyos tényezők hiánya, vagy kezelésük háttérbe szorulása. Megállapították, hogy egyik irányzat sem foglalkozik behatóan a népesség számával, az emberi populáció globális méretével. Pedig a környezetterhelés (ökolábnym) mérésére szolgáló IPAT-formula (Impact, Population, Affluence, Technology) logikájából következik az az összefüggés, hogy a földi környezetre gyakorolt emberi hatás nagysága a népesség számától is függ. Ezért véleményük szerint a fenntarthatósággal kapcsolatos eddigi tudományos munkákból hiányolható a népesedéssel való összefüggések kimunkálása és figyelembevétele. Megfelelő intézkedések nélkül ezért elképzelhető, hogy a jövőben a környezeti hatást legjobban a népesedés határozza meg. Következtetésük, hogy a fenntartható fejlődés eredeti irányzatának a jövő generációkra vonatkozó tétele nincs eléggé kidolgozva. Ebből a tételből ugyanis logikailag levezethető az a pénzügyi mutató, amely az egyes országok eladósodásának maximálisan megengedhető mértékét fejezi ki. Szerintük e mutató talán hasznos lehetett volna a 2008–2009-es gazdasági világválság megelőzésében, de még mindig segíthet a jövőbeni esetleges krízisek elkerülésében.

Tanulmányukban arra is kitérnek, hogy megszívlelendő a jövőre nézve a jelenlegi generáción belüli társadalmi-gazdasági különbségek szabályozásának és részleges kiegyenlítésének kérdése, amely probléma országonként és nemzetközi viszonylatban is felmerül. A hatféle irányzat közül a nemnövekedési paradigma foglalkozik kiemelten ezzel a kérdéssel. A probléma az Európai Unión belül is aktuális, mivel a tagállamok közötti óriási gazdasági különbségek fenntarthatatlanok és gátjává válhatnak a további integrációnak. A probléma enyhítését a magyar Nemzeti Fenntartható Fejlődési Stratégia is előíranyozza.

A különböző irányzatok mögött nemcsak a diszciplínák eltérő felfogásait látják, hanem szerintük egymással ellentétes vélemények és gazdasági érdekek is feszülnek a felfogások között. Emiatt fontos, hogy a gyakorlati cselekvés kerüljön előtérbe, s ilyen helyzetben a kis lépések taktikájának

alkalmazása célszerű, és a kisebb hatású eredményeknek is örülni kell. Érthetőnek és megfontolandónak tartják ezért Láng István állásfoglalását: „akinek nem tetszik ez a szó, hogy fenntartható fejlődés ... használjon más kifejezést, de értsen egyet azzal, hogy cselekedni szükséges...”.

Takácsné (2022) tanulmányában a fenntarthatósági irányzatokat a mezőgazdaság–mint primer ágazat–lehetőségei és feladatai szempontjából vizsgálta, hangsúlyozva, a termelés hatékonyságát, az erőforrás korlátozottság csökkentését szükséges előtérbe helyezni az ágazat innovációs irányainak támogatói meghatározásakor.

Szükségesnek tartja a fenntartható fejlődés környezeti, gazdasági kihívásai mellett nagyobb hangsúlyt fektetni a társadalmi kérdésekre és benne a mezőgazdaság, a vidékfejlesztés szerepére. A növekedés helyett a fejlődésre kell helyezni a hangsúlyt, ami paradigmaváltást jelent, a korábbi növekedés-centrikus gondolkodáshoz képest.

Németh és Várallyay (2015) a természeti erőforrások fenntarthatóságával kapcsolatosan tesznek fel kérdéseket, és igyekeznek azokat megválaszolni a termőtalajra összpontosítva. Arra a következtetésre jutnak, hogy a talaj–mint feltételelesen megújuló multifunkcionális természeti erőforrás–képes a fenntarthatóság (fenntartható fejlődés) érdekében elvárt funkcióit hosszú távon is teljesíteni, ha rezilienciájának (természetes megújuló képességének) feltételeit biztosítják. Ezek közül legfontosabbnak a következőket tekintik:

- Ésszerű földhasználat: a termőhelyi adottságok és a természeti kívánt növények termőhelyi igényeinek eddiginél sokkal jobb összehangolása (racionális művelési ág, vetésszerkezet és agrotechnika).
- Talajdegradációs folyamatok megelőzése, mérséklése.
- A felhasználásra nem kerülő biomassza minél teljesebb körű visszacsatolása a természetes anyagforgalom körfolyamatába (recycling).
- A talaj felszínére jutó víz talajba szivárgásának és talajban történő hasznos tározásának elősegítése, ezáltal a szélsőséges vízháztartási helyzetek (árvíz, belvív, túlnedvesedés, aszály) kialakulásának megelőzése, kivédése, mérséklése.
- Ésszerű növényi tápanyag-ellátási rendszer.
- Talajszennyezés(őd)és megelőzése, kezelése, „hatástalanítása”.

A természeti erőforrásokkal történő fenntartható gazdálkodás alapvető célját a „geológiai alapkőzet–víz–talaj–bióta–növényzet–felszín közeli atmoszféra” kontinuumban végbemenő anyag- és energiaforgalmi folyamatok szabályozásában látják. Ennek elmaradása (meghiúsulása, elhanyagolása, csorbítása, „lealkudása”) esetén azonban a talaj „elfogyása”, multifunkcionalitásának zavarai, termékenységének/termőképességének csökkenése következhetnek be. Ezért kell biztosítani a fenntarthatóság feltételeit minden szférában, minden döntési szinten, minden szakterületen, minden erővel. Mégpedig prioritást érdemlő ossztársadalmi célkitűzésként!

Bedő és Láng (2015) a jövő növényeinek szerepét vizsgálják a növénytermesztés fenntartható fejlődésében. A szerzők szerint az ökológiai egyensúly fenntartása, valamint közgazdasági és környezetvédelmi okok miatt a növénytermesztés fenntartható fejlődése kétségessé vált a múlt század végén. A szélsőséges klimatikus hatások gyakoriságának növekedésével a megnövekedett termőképességi szinten egyre bizonytalanabbá vált a termésbiztonság, nőtt a termésingadozás. Az élelmiszer-biztonság fontos társadalmi problémává lépett elő. A klímaváltozás hatására új kórokozók és kártevők jelentek meg, a meglévők pedig új, agresszív rasszok miatt váltak veszélyesebbé. A nagyadagú műtrágyázás pedig sem környezetvédelmi, sem közgazdasági szempontból nem elfogadható.

Az új évezred első évtizedének végére egyértelművé vált, hogy a növénytermesztés fenntartható fejlődését, a föld lakosságának jövőbeni élelmezését úgy lehet megoldani, hogy a növekvő produktivitás mellett biztosítani kell a természeti erőforrásokkal való racionális gazdálkodást, valamint fenn kell tartani az ökológiai egyensúlyt. A fenntartható fejlődés biztosításának egyik fontos tényezője a kutatás és fejlesztés reformja, új növényfajták és technológiák kifejlesztése. Fel kell gyorsítani a tudástranszfert egészen az alapkutatástól az alkalmazott kutatáson át a termelőig. Interdiszciplináris programokat szükséges kidolgozni, amelyek az élettudományoktól kiindulva egészen a társadalomtudományokig terjednek. Kétirányú kommunikációra célszerű törekedni, amely nemcsak a kutatástól a fogyasztók felé irányul, hanem mindenképpen szükséges a kutatáshoz való visszacsatolás is. Új stratégiát kell megfogalmazni az állam által finanszírozott kutatásokra, valódi, élő kapcsolatot kell kialakítani az állami és a privát kutatás között. A hazai agrárkutatásban ki kell jelölni azon területeket, amelyek közhasznú feladatokat jelentenek és társadalmi igényeket elégítenek ki.

Pálvölgyi és Csete (2012) a természeti erőforrások állapotát és a fenntartható hasznosításukat befolyásoló tényezőket vizsgálják. A tanulmány ráirányítja a figyelmet azokra a hatótényezőkre, összefüggésekre, hajtóerőkre, amelyeket célszerű figyelembe venni a természeti erőforrások fenntartható hasznosításában. Rámutatnak arra, hogy a természeti erőforrások fenntartható igénybevételének előmozdítására a KAP 2014–2020-as szabályozása is hangsúlyt fektet, továbbá a természeti erőforrások a hazai stratégiák, ágazati programok megvalósításában is kulcsszerepet játszanak. Vizsgálataik alapján javasolják, hogy következetesen vegyék számításba a tanulmányukban bemutatott – a természeti erőforrások igénybevételére vonatkozó – hatótényezőket, korlátokat a hosszú távú koncepciókhoz kapcsolódó szakpolitikai döntésekben. Megállapítják, hogy a természeti erőforrásokhoz kapcsolódó fenntarthatósági kritériumokat célszerű beépíteni a közpolitikákba, továbbá a jelentős természeti erőforrás igényes projektekben, beruházásokban térségi szemléletű fenntarthatósági vizsgálati elemzések készítését javasolják. Kiemelten fontosnak tartják az eredmények oktatási tevékenységbe illesztését, ami elősegítheti a szemléletformálást.

A tanulmány második felében a szerzők kísérletet tettek az ökoszisztéma-szolgáltatások természeti erőforrás szemléletű értékelésére és ennek nemzetközi összehasonlítására. Négy ökoszisztéma szolgáltatás csoportban vizsgálták a természetes és az ember által módosított ökoszisztémák által a társadalom számára biztosított közvetett és közvetlen hasznokat. Javasolják a tanulmányban

bemutatott – az ökoszisztéma szolgáltatásokra is alkalmazható – fenntarthatósági értékelés alkalmazását és módszertani továbbfejlesztését, például konkrét tevékenységekre, termőhelyekre történő lebontását, valamint az ökoszisztéma-szolgáltatások hazai tendenciáira vonatkozó értékelés további finomítását.

Gyarmati (2021) a mezőgazdasági széndioxid kibocsátást befolyásoló legfőbb tényezőket vizsgálja tanulmányában. Kiinduló pontja, hogy a 21. századi mezőgazdaságban a fenntarthatóság világszerte kiemelt jelentőséggel bír, ezért kezeli többek között az EU is prioritásként ezt a kérdést. A klímaváltozásért elsősorban az üvegházhatású gázok tehetők felelőssé, amelyek közül a széndioxid mennyisége a legnagyobb. A mezőgazdaság CO₂-kibocsátása (ami a teljes CO₂-kibocsátás 7,7-13,8%-át teszi ki) és a mezőgazdaság által kibocsátott összes üvegházhatású gáz együttes mennyisége (ami a teljes kibocsátás 14-18,4%-át adja) nagyon hasonló módon változott világviszonylatban a vizsgált időszakban (1990 és 2016 között). Mind az állati eredetű termékek előállítására, mind a műtrágya használata növeli a CO₂-kibocsátást.

A vizsgálat legfőbb célja annak megállapítása volt, hogy milyen tényezők határozzák meg a mezőgazdasági termelés CO₂-kibocsátását, mivel a mezőgazdaság CO₂-kibocsátására ható tényezők feltárásával lehetőség nyílik lépéseket tenni a fenntarthatóság növelése érdekében. A kutatás a rendelkezésre álló világbanki és egyéb adatbázisokat felhasználva, több évtized adatait áttekintve vizsgálta országokként és országcsoportonként e tényezőket, és az egyes tényezők kapcsolatát. A statisztikai módszerekkel feltárt összefüggések segítséget nyújtanak a döntéshozóknak abban, hogy megtalálják azokat a beavatkozási lehetőségeket, amelyekkel pozitívan befolyásolhatják a klímaváltozás megfékezését elősegítő folyamatokat. A szerző a megművelt területek „optimális” CO₂-kibocsátással járó használatát javasolja. Az állattenyésztés szükséges mértékű korlátozása és a keletkező melléktermékek mennyiségének mérséklése szintén csökkenti a káros gázok kibocsátását.

III. 3. 5. 2. Megújuló energiaforrások

A megújuló energiaforrások alkalmazása egyre inkább előtérbe kerül, amit a klímaváltozáson kívül a gazdaságosan kitermelhető fosszilis energiaforrások előre látható és fokozatos kimerülése is indokol. A Gazdálkodás folyóiratban is egyre több tanulmány foglalkozik e fontos kérdésekkel azért is, mert a megújuló energiaforrások részben az élelmiszertermeléssel versenyeznek a szűkösen rendelkezésre álló természeti erőforrásokért. A 2012–2022 között megjelent tanulmányokból a bioüzemanyag termelésről, a biogáz előállításról és hasznosításáról, valamint a mezőgazdasági és erdészeti hulladékok hőtermelésre való felhasználásáról szóló cikkeket emeltük ki.

Popp (2013) a bioenergia szerepét vizsgálja az energiaellátásban. Kifejti, hogy az energiapolitika célja az energiakínálat kockázatának minimalizálása mellett az energiaárak alacsony szinten tartása és az energiafelhasználás környezeti hatásának csökkentése. Az EU energiaimport-függőségét

aggasztónak látja, ezért az energiaellátás zavartalan biztosítása érdekében egyre fontosabb lesz a behozatal és az elérhető energiaforrások diverzifikálása. A növekvő olajárak mellett egyre inkább előtérbe kerül az energiabiztonság kérdése, ami a bioenergia-termelés további növeléséhez vezethet.

A szakirodalom áttekintése alapján a globális primer energiaellátásban a fosszilis energia aránya 87, a megújuló energiáé 13 százalék, amiből a biomassa 80 százalékot tesz ki. A felhasznált biomassa 87%-át adja a fa és csupán 10%-át a mezőgazdaság. Az előrejelzések szerint 2035-re a globális primer energiaellátásban a fosszilis energia aránya 81%-ra csökken, a megújuló energiáé pedig mindössze 19%-ra nő. A modern bioenergia-termelésben a bioüzemanyag gyártás azért játszik fontos szerepet, mert a közlekedés használja fel a kőolaj 60%-át és a gépjárművek 96%-a fosszilis üzemanyaggal üzemel. Ha a személygépkocsik száma 2050-re megduplázódik, a bioüzemanyagoknak nincs azonnali, illetve a közeli jövőben alkalmazható alternatívája.

A bioenergia előállításában elsősorban a bioüzemanyag gyártás befolyásolja a földhasználat alakulását. A tanulmány elkészítésének időpontjában a globális szántó- és ültetvényterület 2,5%-át használta a bioüzemanyag-gyártás, a felhasznált nyersanyag egy része viszont takarmányként vissza-kerül az állattenyésztéshez, ezért az energianövények nettó globális földhasználata 1,5%-ra csökkent. Az USA már korlátozza a kukorica felhasználását az etanoltermelésben, hogy ne veszélyeztesse az élelmiszer- és takarmányipar nyersanyagellátását. Hasonló törvényjavaslat készült az EU-ban is. A második és harmadik generációs technológia piaci bevezetése még várat magára. A megújuló energiaforrások beruházásainak finanszírozásáért folytatott versenyben a nap- és szélenergia került előtérbe. Az energiából származó globális CO₂-kibocsátás évi 30 milliárd tonna, és további cselekvés nélkül a szerző szerint 2017-re eléri az engedélyezett maximumot.

A bioüzemanyag felhasználással megtakarított üvegházhatású gázok mennyiségéről szóló tanulmányok nagy különbségeket mutatnak, de összességében pozitív hatásról számolnak be. Magyarországon a megújuló energiaforrások aránya a teljes energiafelhasználásban a 2010-es évek 7,4%-áról 14,65%-ra növekszik 2020-ra. Kérdéses azonban a célérték teljesítése, ugyanis Magyarországon a megújuló energiaforrás 77%-át még a fa és fahulladék teszi ki. A nukleáris energia hányada a villamosenergia-termelésben 44%, a Paksi Atomerőmű bővítésével Magyarország energetikai bázisa egydimenziójává válhatik, sőt a beruházás nagy költsége elszívhatja a megújuló energia támogatási forrásait.

Sipos (2014) a biogáztermelés növényi alapanyagainak összehasonlító elemzését végezte el. A szerző szerint Magyarországon a növekvő energiaárak és az ország energiafüggősége arra ösztönöznek, hogy az adottságokat kihasználva biomasszából állítsanak elő megújuló energiaforrást. A szóban forgó tanulmány a biomasszából előállítható biogáz lehetséges alternatív alapanyagaira összpontosít.

A legtöbb biogázüzem állati trágyára és silókukoricára alapozza tevékenységét, azonban Magyarországon a csökkenő állatállomány következtében csökkenő trágyamennyiséget többlet-silókukorica felhasználásával pótolják a biogázüzemek, ami a növény további térnyerését eredményezi más kultúrnövények rovására. Ez az anomália részben energetikai célra nemesített növények felhasználásával

oldható fel. Az energianövények közül kiemelendő a „Szarvasi-1” energiafű, amelynek betakarítható zöldszéna-mennyisége (metán tonnában számolva) ma a piacon elérhető növények közül a legmagasabb, ezért szalma- és hígtrágyákkal keverve jó hatásfokkal hasznosítható biogáztermelésre.

A triesdorfi (Németország) Landwirtschaftliche Lehranstalten által 2009–2011 között végzett „Szarvasi-1” energiafűre és silókukoricára vonatkozó összehasonlítás eredményeképpen igazolták, hogy a „Szarvasi-1” energetikai hasznosíthatóság szempontjából a legmagasabb értékekkel rendelkezik. Az eredmények közül kiemelendő, hogy a hektáronkénti 19,3 tonnás (2009), illetve 18,5 tonnás (2010) száraztömeg-hozamával a „Szarvasi-1” egyértelműen túlszárnyalta a referenciaként használt kukoricát. Egy száraztömeg kilogrammra jutó 350 l körüli, magas metánkihozatalával az energiafű 2009-ben 6757 köbméter metánt termelt hektáronként, ezzel 2009-ben a legmagasabb értéket érte el valamennyi vizsgált lágyszárú közül, és 38%-kal magasabb hozamot szolgáltatott a kukoricához képest. Ezért ez az energiafű a biogáz-előállításban a kukoricát helyettesítheti az élelmezés- és takarmánybiztonság javítása mellett. A termesztés jövedelmezőségére vonatkozó számítás alapján megállapították, hogy a „Szarvasi-1” energiafű biogázcélú termelésének 10 évre vetített nettó jelenértéke 1 055 232 euró, míg a silókukorica esetén ez 753 993 euró volt. A fajlagos költséget vizsgálva látható, hogy a „Szarvasi-1” energiafű termelési költsége mintegy fele a silókukoricáénak. Ezek alapján kijelenthető, hogy a „Szarvasi-1” energiafűből rosszabb minőségű talajon, kisebb ráfordítással több és nagyobb gázhozamot produkáló biogáz-alapanyag állítható elő, mint a silókukoricából.

Gonda (2014) a szőlővenyige felhasználásának lehetséges szerepét vizsgálja a lokális közösségi hőenergia-ellátásban. Tanulmányában megállapította, hogy Magyarország azon szőlőtermesztéssel foglalkozó településein, ahol nem hasznosítják a metszési nyesedéket, ugyanakkor az önkormányzatok intézményi gázkazánjai elavultak, valamint nem állt módjukban sem a nyílászárók cseréje, sem az épületek szigetelése, ott hasznos lehet a szőlővenyige fűtési célra történő felhasználása.

Ilyen paraméterekkel rendelkező település például Gyöngyöstarján, ahol az összes önkormányzati intézmény éves földgázszükséglete közel 64 ezer m³, ami akkor közel 9 millió Ft éves kiadást jelentett. A tanulmány rámutat arra, hogy a szőlővenyige intézményfűtés céljára történő felhasználásával a vizsgált településhez hasonló paraméterekkel rendelkező önkormányzatoknak mindenképpen érdemes foglalkozni. Dinamikus beruházáselemzési számítások szerint akár 6 éven belül megtérülhet a földgáz kiváltásán alapuló beruházás, és a működés során közel 86 millió Ft megtakarítást eredményezhet ez az eljárás. A beruházás megtérülését veszélyeztetheti, ha a jelenleg még nem hasznosított alapanyagért a jövőben fizetni kell, valamint egy költségesebb begyűjtési technológia is növeli a megtérülési időt.

Csuvár (2019) a háztartások tűzifafogyasztásának változását vizsgálja. A tanulmány az „energia-létra” hipotézist veszi alapul a háztartások tüzelőanyagfogyasztással kapcsolatos energiaátmenetének leírásához. A szerző szerint a folyamat közgazdasági értelmezése Magyarország szempontjából különösen fontos, mivel környezeti és népegészségügyi okokból kifolyólag indokolt a háztartásokat a tisztább erőforrások és technológiák használatára ösztönözni.

A bemutatott modell a jövedelem változása alapján magyarázza a háztartások tűzifa fogyasztását, lineáris és negatív kapcsolatot feltételezve a változók között. Az irodalom tüzetesebb feldolgozását követően a szerző azt találta, hogy a kapcsolat iránya és erőssége meglehetősen instabil, így arra keresett választ, hogy milyen okok állhatnak a fa semleges vagy pozitív jövedelemrugalmassága mögött.

Az eredményeket három pontban foglalta össze.

Egyes esetekben a fa semleges/positív jövedelemrugalmassága csupán látszólagos ellentmondás a szegénységnek vagy éppen a luxuskörülményeknek köszönhetően.

- Az árak változása olykor jobban befolyásolja a fogyasztók magatartását a jövedelemnél, ezért a jövedelmek emelkedése ellenére is stagnálhat vagy bővíthet a fafelhasználás.
- Nem minden esetben a tüzelőanyag saját ára, hanem inkább a helyettesítő termékhez viszonyított ára határozza meg a háztartások választását, felülírva így az árrugalmassághoz kapcsolódó hipotézist.
- Világossá vált, hogy a piaci erők játéka nincs tekintettel a környezeti célok megvalósulására, így indokoltá válhatnak bizonyos hatósági ösztönzők és korlátok a fenntartható energiaellátás megteremtéséhez. Növekvő jövedelmek vagy csökkenő árak mellett is stagnálhat/bővíthet a tűzifa felhasználása, így szabályozás segítségével kell a háztartásokat a tisztább energiamix felé terelni. Természetesen a fogyasztás csak nagyon erős absztrakciók mellett magyarázható mindösszesen két gazdasági változó alakulásával. E leegyszerűsítés azonban a hipotézishez jól illeszthető, annak tesztelésének első lépcsőfokaként értelmezendő.

Popp et al. (2018) Magyarország megújuló energiatermelésének kilátásairól közöltek tanulmányt. Megállapították, hogy a magyar megújuló energetikai szabályozás az utóbbi években alapjaiban megváltozott, és az új támogatási rendszerben a fő szerepet a biomassa (elsősorban a tűzifa) és a geotermikus energia kapja. A vízenergia mennyisége évtizedek óta stagnál, új szél erőművek telepítéséhez nincs kilátás támogatásra, a napelemek lakossági felhasználása viszont folyamatosan nő.

Az élelmiszer-termelést tekintve elsősorban a melléktermékek (biogáz, növényi szarak, erdészeti hulladékok stb.) energiacélú hasznosítása jöhet szóba, de – a magyar termelési potenciált figyelembe véve – reálisan kell számolni a mezőgazdasági terület egy részének energetikai hasznosításával is, elsősorban a gyengébb minőségű földterületeken. A rövid vágásfordulójú faültetvények és energiaerdő telepítésével nyert faapríték fajlagos hozama magasabb a hagyományos erdőhöz képest, ráadásul az árbevétel rövidebb időszak alatt jelentkezik. Ugyanakkor kevés az információ arról, hogy a marginális mezőgazdasági területen mekkora fajlagos költséggel és milyen környezeti hatások mellett érhető el a többlethozam.

A szerzők véleménye szerint Magyarország az évről évre növekvő importfüggőség miatt egyre kiszolgáltatottabb helyzetbe kerülhet majd a jövőben. Éppen ezért nemzeti érdek, hogy a hazai villamosenergia-fogyasztás döntő részét hazai erőművek állítsák elő, megfelelően az ellátásbiztonság, klímavédelem és versenyképesség hármas célkitűzésének is. Az időjárásfüggő nap- és szél erőművek termelése időben folyamatosan és hektikusan változik, ezért a villamosenergia-igények döntő részét továbbra is fosszilis és atomerőművek termelik meg. Kizárólag megújuló energiaforrások

alkalmazására nem lehet az ország villamosenergia-ellátását alapozni, ezért nem lehet lemondani a többi energiatermelési módról. Az új támogatási rendszer keretében a megújuló energiából termelt villamos energiát a piacon értékesítik, tehát a befektetés pénzügyi szempontból nagyobb eséllyel térül meg, mint a korábbi támogatási rendszerben. Az új támogatási rendszer célja a transzparencia fenntartása, a megújuló energiaforrások arányának növelése és a verseny biztosítása mellett új termelőkapacitások létesítése. A hazai biogázipar fejlődését többek között akadályozza a nemzetközi összehasonlításban rövid ideig érvényes támogatott átvételi ár, az öntözési lehetőségek hiánya (kettős természet akadály) és a bonyolult engedélyezési eljárás.

III. 3. 5. 3. Jólleti és körforgásos gazdálkodás

Vásáry et al. (2021) „Jólleti gazdálkodás–új nézőpontok az agrárgazdaságban” címmel közöltek tanulmányt. Szerintük a gazdálkodók, mezőgazdaságban dolgozók jóllete viszonylag kevés figyelmet kap a hazai közéletben és a tudományos diskurzusokban. A cikk elsődleges célja a gazdálkodók jólletének vizsgálata, azon belül az egészséggel, mentális közérzettel, személyes kapcsolatokkal, bizalommal összefüggő jellemzőik értékelése. A tanulmányt megalapozó kutatómunka során a tudományos források mellett különböző, az EUROSTAT-tól és a KSH-ból származó statisztikai adatokat elemezték. Felhasználták a Mikrocenzus 2016 szubjektív jólletre irányuló felmérésének mentális közérzetre, egészségre és intézményekbe vetett bizalomra vonatkozó adatait, a 2020-as agrár census előzetes adatait, a teszüzemi gazdaságokat felmérő FLINT projekt eredményeit, továbbá félstrukturált interjúkat is készítettek.

A tanulmány legfontosabb eredményei szerint fizikai és mentális szempontból egyaránt megerőltettebb a mezőgazdasági szektorban dolgozni, mint más ágazatokban, ami részben azzal magyarázható, hogy a gazdálkodók nagyobb stressznek vannak kitéve. A gazdálkodók a végzett tevékenységek tartalmasságáról, a lakókönyezetük minőségéről és a jelenlegi munkájukról vélekednek a legpozitívabban, viszont elégedetlenek a saját és háztartásuk jövedelmével, illetve az általuk kedvelt dolgokkal tölthető idővel. A mezőgazdaságban dolgozók a közérzetüket előnyösen befolyásoló tényezők közül elsősorban a biztos és nyugodt családi háttér, a kikapcsolódás és a szabadidő, valamint a személyes kapcsolatok megléte és az együttműködések emelhetők ki. A közérzetükre negatívan ható tényezők közül a politikai közhangulat, a kiszámíthatatlan gazdasági környezet, a munkaerőhiány, a túlzott adminisztráció, az elszigeteltség és a magány, a jövővel kapcsolatos bizonytalanság érzése, a kikapcsolódásra, pihenésre fordítható idő hiánya, a monoton munkavégzés, az elismerés és a megbecsültség hiánya, valamint a piaci, megélhetési, időjárás kockázatok okozta stressz került megjelölésre.

Az emberekbe vetett bizalommal kapcsolatban megállapították, hogy ez a teljes lakosság vonatkozásában is alacsony, ám a mezőgazdaságból élők körében még ennél is alacsonyabb. Hasonló tendencia jellemzi az intézményekbe vetett bizalmat is. A gazdálkodók jólletét hátrányosan befolyásoló tényezők köre láthatóan meglehetősen széles, ám azok orvoslására egyelőre nem alakultak ki az ágazati sajátosságokhoz illeszkedő, rendszerszintű megoldások. Ezek hatására jelentősen javulhatna a gazdálkodók egészsége, mentális közérzete és önértékelése, amely makrogazdasági szinten is értelmezhető hasznokat eredményezhet.

Németh és Mészáros (2022) a vidéki háztartások a körforgásos gazdaság megvalósulásáért tett erőfeszítéseit vizsgálták. Megállapították, hogy a hulladék mennyiségének rohamos növekedése a növekvő fogyasztás és termelés következménye. A fenntarthatóság szempontjából a hulladékok mennyiségének csökkentése, beleértve a háztartási hulladékokat is, általános feladattá vált. A hulladékok nem csak környezetterhelést jelentenek, de gazdasági veszteséget is okoznak.

Az elmúlt évek törekvései a lineáris gazdaság helyett a körforgásos gazdaság irányába való elmozdulást sürgetik, melynek feltétele a hulladékok gazdasági körforgásba történő visszajuttatása. A szerzők vizsgálatukkal a lakosság attitűdjét térképezték fel, és keresték a motivációs tényezőket arra vonatkozóan, hogy mint a gazdaság mikro-szintű egységei, magukénak érzik-e a fenntartható fejlődés törekvését. A törekvés egyik alapkőve a körforgásos gazdaság előmozdítása környezettudatos fogyasztóként, vagy a szelektív hulladékgyűjtés alkalmazása révén, a hulladékok újrahasznosítási lehetőségeit kutatva.

Tanulmányukban véletlen mintavételi technikával választottak ki soproni és Sopron környéki háztartásokat, ahol a háztartási hulladékok csökkentése érdekében tett lépéseket vizsgálták. A vizsgálatok során rávilágítottak a falvakban, a városi agglomerációban, illetve a városközpontban élők szelektív hulladékgyűjtéssel kapcsolatos attitűdjének eltéréseire. A kutatásba bevont megkérdezettek esetében a környezettudatos vásárlási magatartás és a szelektív hulladékgyűjtés nagymértékű támogatását, pozitív fogadtatását várták a vizsgált demográfiai változóktól függetlenül.

Az eredmények közül kiemelhető, hogy a Sopronban és környékén élők többnyire tudatosak a szelektív hulladékgyűjtést illetően (amit a hajlandóságra kapott értékek és a szelektív hulladék elhelyezésére vonatkozó ismeretek támasztanak alá). Megállapították, hogy az elkötelezettség nemtől független, de azt a lakóhely (városközpont, városi agglomeráció, falu) és az életkor befolyásolja. A hulladékot szelektíven nem gyűjtők fő okként a helyhiányt, illetve a szolgáltató részéről tapasztalható hiányos infrastruktúrát nevezték meg. A körforgásos gazdaság gyakorlati megvalósítása érdekében nélkülözhetetlen a szelektív hulladékgyűjtés és a hulladék mennyiségének csökkentése. Ennek megvalósulását a szerzők szerint a válaszadók az ésszerű és csomagolásmentes, valamint a minőségi, hosszú élettartamú és környezetbarát termékek vásárlásával érik el.

III. 3. 6. Vidékfejlesztés

A magyar vidék helyzetének tárgyalása mindig szorosan kapcsolódott a mezőgazdasággal kapcsolatos kutatásokkal. Korábban elsősorban az agrárpolitikusok és a szociológusok igyekeztek beszámolni a vidékkel kapcsolatos negatív jelenségekről (pl. a tanyavilág hanyatlása, elnéptelenedés, elszegényedés, stb.). Az utóbbi évtizedekben, és főként az EU csatlakozás utáni időszakban előtérbe kerültek a vidék felemelésével kapcsolatos tervek, programok, amelyek már szorosan összekapcsolódtak a mezőgazdaság fejlesztésével is. A Gazdálkodás folyóirat vidékfejlesztéssel kapcsolatos cikkei közül azokat emeltük ki, amelyek e kérdéskör társadalmi hátterével, mezőgazdasági beágyazottságával, és a 2012–2022 közötti időszakban zajló főbb vidékfejlesztési programjainak áttekintéséről és értékeléséről íródtak.

III. 3. 6. 1. A vidékfejlesztés társadalmi háttere és mezőgazdasági beágyazottsága

Káposzta (2014) a területi különbségek kialakulásának főbb összefüggéseit tárta fel tanulmányában. Az erre vonatkozó szakirodalom áttekintésére alapozva megállapította, hogy jelentős fejlettségi különbségek vannak az országhatárokon belül és kívül egyaránt. Jelentős eltérés mutat a városi, illetve a vidéki területek fejlettségi szintje. Véleménye szerint a területi egyenlőtlenségek kialakulásának legfőbb oka az, hogy a gazdasági-társadalmi folyamatok térben és időben szüntelenül újra rendeződnek, és ennek hatásai a világ globalizálódásával egyre fokozódnak. A hátrányos helyzetből való kitorésre az időben és térben lejátszódott, illetve folyamatosan működő területi egyenlőtlenségi folyamatoknak és azok térszerkezeti változásokra gyakorolt hatásainak átfogó ismerete adhat lehetőséget.

A szerző meggyőződése szerint ebben a sokváltozós viszonyrendszerben az újabb és újabb fejlesztési stratégiák kidolgozását elsősorban a régiókon belüli lehetőségekre, az endogén potenciálok kiaknázására, a saját erők megújítására és fejlesztésére kell alapozni az adott térségekben. Felteszi a kérdést: mi várható az alulról induló, az endogén forrásokra épülő fejlesztésektől, mivel az endogén forrásokra alapozott fejlesztéseknek nyilvánvalóan eltérőek a lehetőségei a térségek területi különbségei miatt. Megállapítja, hogy nincs egységes megoldási séma a területi különbségek mérséklésére, így fontos a hátrányos helyzet kialakulásának ismerete, elemzése, ami nem nélkülözheti a természeti és a gazdasági tényezők mellett a társadalmi folyamatok részletes vizsgálatát.

Gombkötő et al. (2017) a közösség által támogatott mezőgazdaságot vizsgálják, regionális megközelítésben. A közösség által támogatott mezőgazdasági rendszerek Európa nyugati felén és Észak-Amerikában az utóbbi években egyre jelentősebb szerepet kaptak a helyi élelmiszerrendszerek területén. A téma kiemelt jelentőségű lehet a kelet-közép-európai országok mezőgazdaságában is, mivel a rövid élelmiszerláncok számos problémára kínálhatnak megoldást. Csökkentik a termelő és a fogyasztó közötti fizikai távolságot, valamint a hosszú ellátási láncokkal ellentétben a minőség garanciájaként a személyes kapcsolatot, a bizalmat és sokszor az ökológiai minősítést építik be a rendszerbe. Lehetőséget nyújtanak a kistermelőknek a helyi, többnyire ökológiai módszerekkel előállított helyi élelmiszerekhez való kényelmes hozzájutást. A szerzők megállapítják, hogy a közösség által támogatott mezőgazdaság, mint gazdálkodási forma jelenleg Magyarországon még nem kiforrott, számos területen változtatásokat, valamint szélesebb körű támogatást igényelne. A Nyugat-Dunántúli régió termelői és fogyasztói körében végzett kérdőíves felmérés alapján megállapítható, hogy a közösség által támogatott mezőgazdasági formában gazdálkodók körében magas az idősebb, 45 év feletti korosztályt képviselők létszáma, valamint a megkérdezett gazdaságok kisebb hányada foglalkozik állatiermék-előállításal. Területigényük heterogén, emiatt egységes, valamennyi gazdaságra vonatkoztatható „optimális üzemméret” számszerűen nehezen meghatározható.

A közösség által támogatott mezőgazdasági formában működő termelőknél a termékek eladása a legtöbb esetben csak hagyományos, illetve termelői piacon történik (esetenként megjelenik a háztól való értékesítés), az egyéb értékesítési csatornákat kevésbé alkalmazzák, továbbá a TЭСZ-ek közvetítő szerepét sem veszik igénybe, emiatt számos lehetőségtől esnek el.

A közösség által támogatott mezőgazdaság típusai kevésbé ismertek a fogyasztók körében, a vásárlói közösséget a fogyasztók egynegyede, míg az előfizetéses/dobozrendszert, valamint a részes gazdálkodást csupán 3-3 százaléka részesíti előnyben. Ez részint az ismertség hiányából, részint a gazdálkodási forma speciális jellegéből adódik. A szerzők célszerűnek tartják a közösség által támogatott mezőgazdasági rendszer népszerűsítését, illetve a termelők kapacitásának bővítését.

III. 3. 6. 2. Vidékfejlesztési programok és támogatások értékelése

Biró és Nemes (2014) megállapították, hogy a vidékfejlesztési programok működésének szerény eredménye, hogy az elmúlt tíz évben magyarországi alkalmazásuk hozzájárult a vidéki térségekből történő elvándorlás mérséklődéséhez. A vidékfejlesztési támogatások a vidéki gazdaság, a környezet és a társadalom számára fejlesztési lehetőséget teremtettek, segítették megőrizni a környezeti értékeket, közösségi kezdeményezéseket indukáltak, megmozgatták a vidéket.

Véleményük szerint a programok legfőbb hiányossága, hogy a tüneteket enyhítő és nem a kreatív megoldásokat kereső, fenntartható fejlesztéseket ösztönöztek. A vidéki térségekben a fejlesztéseket inkább szociális kényszerek és az alapvető infrastrukturális szükségletek, mintsem a gazdaságfejlesztés igénye vezérelte. További tanulságként megjegyzik, hogy a beruházásokat az ágazatban is alapvetően a piac mozgatja, és hogy a vidékfejlesztés önmagában képtelen megállítani a kedvezőtlen területi folyamatokat, a hátrányos helyzetű térségek leszakadását.

A gazdasági és társadalmi tekintetben egyaránt elmaradottabb vidéki térségek és a versenyhátránnyal küzdő agrárgazdaság fejlesztése érdekében több olyan terület emelnek ki, amelyek azonos hangsúllyal történő kezelése egyszerre orvosolhatja az ágazat és a vidék problémáit. A szerzők megállapítása szerint a vidékfejlesztés 2014–2020 közötti programozási időszakának legnagyobb kihívása a hozzáadott érték és a munkahelyteremtés egyidejű növelése, valamint az ezt megalapozó humánerőforrás-fejlesztés, az innovatív ötletekre, elképzelésekre épülő vállalkozás és gazdaságfejlesztés és az ezeket keretbe foglaló együttműködések kialakítása.

Vulcz (2017) a 2014–2020-as Vidékfejlesztési Program végrehajtásának időközi tapasztalatait dolgozza fel tanulmányában. Ebben az időszakban jelentős, mintegy 9.000 milliárd forint összegű európai uniós fejlesztési forrás állt Magyarország rendelkezésére. A források 14,4%-a (nagyságrendileg 1300 milliárd forint) került a Vidékfejlesztési Programhoz, amely a második legnagyobb forrással rendelkező program. Az egyes élelmiszer-gazdasági ágazatok fejlesztésére allokált forrásokkal kapcsolatban a szerző megállapította, hogy a kertészet esetében a korábbiakhoz képest nagyobb volumenű fejlesztésre álltak rendelkezésre a források, míg az állattenyésztés és a növénytermesztés esetében ez nem mondható el. Az állattenyésztési ágazat beruházásaira allokált forrás „alul pozicionált” volt. Az előző programozási időszakhoz képest jelentősen nőtt az élelmiszeripari ágazat rendelkezésére álló uniós pénz, de olyan kisebb volumenű beruházások valósultak meg belőle, amelyek hosszú távon nem lesznek életképesek. A nagy árualap

előállítására képes élelmiszeripari üzemeket ugyanis kizárták a támogatási lehetőségből. Kiemelt prioritásként szükséges kezelni az öntözéses gazdálkodás bővítésének lehetőségét, figyelemmel a vízkészletek védelmének és hasznosításának ügyére. Magyarország kimagasló agrárpotenciállal rendelkező területein csak korlátozottan vagy egyáltalán nem lehet felszín alatti vízből uniós forrásból támogatott öntözési beruházást megvalósítani. A felszín feletti víz igénybevétele a támogatott öntözési beruházásoknál nincs korlátozva, viszont a vízi létesítmények karbantartásának hiánya miatt számos esetben nem valósítható meg, mivel nem biztosítható az öntözéshez szükséges megfelelő vízhozam. Másik nagy probléma az öntözésfejlesztés esetén a hazai elaprózott birtokszerkezet. Mivel a vízgazdálkodás fejlesztése stratégiai cél, szükséges a programban szereplő 20%-os korlát eltörlése az öntözési beruházások megvalósíthatósága érdekében. A Vidékfejlesztési Program esetében eddig nagyságrendileg 450 milliárd forint kötelezettségvállalás történt, ami a forrás 35%-át jelenti, valamint közel 100 milliárd forintot fizettek ki, ami a forrás 8%-át fedi le. A programozási időszak közepén ez a teljesítmény alacsonynak minősíthető, amennyiben nem gyorsul fel a program végrehajtása, úgy a források felhasználása veszélybe kerülhet. A kifizetések gyorsítását és egyszerűsítését eredményezhetné a jelen időszakban az uniós jogszabályok alapján sokkal szélesebb körben engedélyezett egyszerűsített költségelszámolás (egységköltség, illetve átalányköltség-alapú támogatás) alkalmazása. Az uniós támogatásból megvalósuló beruházások esetében komoly problémát jelent, hogy a közbeszerzésekről szóló hatályos 2015. évi CXLI. törvény (Kbt.) kötelezővé teszi a kedvezményezetteknek közbeszerzési eljárás lefolytatását 40 millió forint megítélt támogatási igény felett.

Biró et al. (2020) már a 2014–2020-as Vidékfejlesztési Program hatásait vizsgálhatták a mezőgazdasági beruházásokra és a helyi gazdaság erősödésére. A szerzők a mezőgazdaság versenyképességének változásait egyrészt a támogatott mezőgazdasági üzemek szerkezetátalakításának, korszerűsítésének számbavételével, másrészt a gazdasági teljesítményüket jellemző hatás-indikátorok értékelésével, kontrollcsoportos vizsgálattal kívánták megítélni.

Megállapították, hogy a 2014–2017 közötti időszakban a támogatott üzemek esetében a nem fizetett családi munkaerőre jutó átlagos mezőgazdasági vállalkozói jövedelem (7571,9 ezer forint/ÉME) növekedése kiemelkedő (5063,5 ezer Ft/ÉME-vel magasabb, mint a kontrollcsoport növekedése). A mezőgazdasági tényezőjövedelem (9778,2 ezer forint/ÉME) növekedése 1605,9 ezer forint/ÉME, ami 312,2 ezer Ft/ÉME-vel, 24,1 százalékkal magasabb, mint a kontrollcsoport egy munkaerőre jutó átlagos nettó hozzáadott értékének (8518,2 ezer forint/ÉME) növekedése (1260,0 ezer forint/ÉME).

A mezőgazdaság éves átlagos TFP-változását összetevőire felbontva a technológiai hatékonyság mind a támogatott, mind a kontrollüzemcsoport esetében javult a vizsgált időszakban. Az EU-28 viszonylatában a magyar teljesítmény legfeljebb a nemzetközi versenyképesség megőrzéséhez elegendő, magasabb az EU-28 átlagánál, de alacsonyabb az új tagországok, az EU-13 átlagos TFP-növekedésénél, amely a vizsgált időszakban Lengyelországban, a balti államokban, Szlovákiában és Bulgáriában nagyobb volt, mint Magyarországon.

Végső következtésük, hogy a vidéki térségekben működő mezőgazdasági vállalkozások tevékenységének off-farm diverzifikációja a gazdaság több lábon állásának biztosítása mellett szolgálja a helyi gazdasági alapok többretű kihasználását, a vidéki térségekben hiányzó termékek és szolgáltatások biztosítását, valamint a vidéki térségekben a foglalkoztatás erősítését, szezonálisának ellensúlyozását is. A Vidékfejlesztési Program intézkedései 2014–2018 között hozzájárultak közel ezer új mikrovállalkozás létrehozásához, azonban csak kevés alakult a mezőgazdaságon kívüli ágazatokban.

Nemes és Magócs (2020) a közösségi alapú vidékfejlesztést vizsgálták Magyarországon. Tanulmányuk a 2014–2020-as Vidékfejlesztési Program értékelési tervében szereplő „a CLLD megközelítés hozzáadott értékének értékelése” c. tematikus értékelésen alapul. Az értékelés eredeti célja annak bemutatása volt, hogy a „LEADER helyi fejlesztésre (közösség-vezérelt helyi fejlesztésre) irányuló támogatás” megvalósításának módja eredményezett-e, és ha igen, milyen mértékben és módon olyan hozzáadott értékeket, amelyek hagyományos, központilag meghirdetett pályázati felhívások megvalósítása során nem jöttek volna létre.

A kérdések megválaszolásához a LEADER-specifikumok – az innovativitás, a partnerség, a hálózatosodás, az alulról jövő kezdeményezések elve, az ágazatokat összekapcsoló fejlesztések és a helyi szereplők közötti együttműködések – megvalósulása került vizsgálat alá. Az értékeléshez a VP 2018-as kibővített éves Végrehajtási Jelentése, a HACS-ok stratégiáinak és saját pályázati felhívásainak tartalomelemzése, a HACS-ok körében felvett reprezentatív kérdőív és a velük elvégzett kvalitatív értékelő műhelymunka szolgált alapul.

A Vidékfejlesztési Program 2018. december 31-ig terjedő szakaszának értékelésével megállapították, hogy az ország teljes vidéki térségét lefedően megalakultak a helyi partnerségek, megtervezték a helyi fejlesztési stratégiáikat és megjelentettek több mint 600 helyi felhívást. Konkrét fejlesztések megvalósítására a vizsgált időszakban nem került sor. A HACS-munkaszervezetek szerint a LEADER-módszer alkalmazásának hozzáadott értéke a program megvalósításának vizsgált szakaszában összességében csökkent az előző programozási időszakhoz viszonyítva. Ehhez hozzájárult az elhúzóórák kérelemkezelés miatti bizalomvesztés, a fejlesztési források korábbi időszakhoz képest jelentős csökkentése, ezáltal a projektgenerálásra, hálózatépítésre, animációra fordítható kapacitások csökkenése.

Mindezek hatására a LEADER veszített jelentőségéből a helyi szintű fejlesztéspolitikában és a vállalkozók körében egyaránt. Ezért a 2020 utáni időszakban javasolják a LEADER HACS-ok által kezelendő forráskeret növelését az EMVA egyes, a LEADER-en kívüli beavatkozástípusainak LEADER HACS-ok kezelésébe rendelésével (pl.: alapszolgáltatások fejlesztése, a gazdálkodók és a nem gazdálkodók nem mezőgazdasági tevékenységeinek indítása). Javasolják továbbá a többi beruházási alap (ERFA, ESZA, ETHA) LEADER HACS-ok számára történő célzott elérhetővé tételét. A LEADER-re allokálható forráskeret, illetve az egy HACS-ra jutó minimális forrás meghatározásánál azt javasolják, hogy az arra jutó működési költség legalább két-három fő teljes munkaidős foglalkoztatását tegyék lehetővé a program megvalósításának teljes időtartamára.

Irodalom

- AL-SABAI A. – NESZMÉLYI Gy. I. (2019):** A jemeni mezőgazdaság helyzete és jövőbeni kilátásai. *Gazdálkodás*, 2019/6 516-525. oldal
- BARANYAI Zs. – KOVÁCS Z. – VÁSÁRY M. (2013):** Közös lónak valóban túros a háta?! – avagy a magyar géphasználati együttműködések vizsgálatának néhány tapasztalata, *Gazdálkodás*, 2013/2, 136-145. oldal
- BEDŐ Z. – LÁNG L. (2015):** A jövő növényeinek szerepe a növénytermesztés fenntartható fejlődésében. *Gazdálkodás*, 2015/4, 305-314. oldal
- BEDŐ Z. – LÁNG L. (2019):** Fajtahasználat a magyar búzatermelésben. *Gazdálkodás*, 2019/4 278-289. oldal
- BIDLÓ G. (2019):** Gondolatok a magyar malomipar helyzetéről – kihívások és lehetőségek. *Gazdálkodás*, 2019/4 290-306. oldal
- BIRÓ Sz. – NEMES G. (2014):** Vidékfejlesztési támogatások, lehívások, eredmények. *Gazdálkodás*, 2014/3, 247-262. oldal
- BIRÓ Sz. – RÁCZ K. (2014):** Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 2014/4 376-383. oldal
- BIRÓ Sz. – ZUBOR-NEMES A. – HAMZA E. – VÜLCZ L. – A. FIELDSEND (2020):** A Vidékfejlesztési Program 2014–2020 hatása a mezőgazdasági beruházásokra és a helyi gazdaság erősödésére. *Gazdálkodás*, 2020/4, 305-316. oldal
- BIRÓ Sz. (2016):** A hazai szántóföldi növénytermesztés munkaerő-gazdálkodásának helyzete és kilátásai. *Gazdálkodás*, 2016/4 279-288. oldal
- BOLL A. (2014):** Vevőelégedettség-vizsgálat tapasztalatai a mezőgazdasági gépek értékesítési folyamatában, *Gazdálkodás*, 2014/4, 364-375. oldal
- BURGERNÉ GIMES A. (2017):** Kis és nagy gazdaságok Magyarországon – integrációs tapasztalatok: történeti áttekintés. *Gazdálkodás* 2017/5 381-397. oldal
- BURGERNÉ-GIMES A. (2015):** A kis (családi) gazdaságok helyzete az Európai Unióban. 2015/1 3-18. oldal
- CSÁKI Cs. (2012):** Merre tart a világ mezőgazdasága? Változó prioritások a világ agrártermelésében. *Gazdálkodás*, 2012/2 103-117. oldal
- CSETE L. (2018):** Oktatás, képzés: út a jövő mezőgazdasága felé. *Gazdálkodás*, 2018/2 178-187. oldal
- CSIPKÉS M. (2021):** A nyúlhúspiac és az egy főre jutó nyúlhúsfogyasztás alakulása Magyarországon. *Gazdálkodás*, 2021/5 313-329. oldal
- CSIZMÁSNÉ TÓTH – HOLLÓSY Zs. – TÚRÓCZI I. (2015):** Hatékonyság és integráció a magyar mezőgazdaságban – gondolatok Mészáros Sándor – Szabó Gábor vitairásához. *Gazdálkodás*, 2015/1 47-61. oldal
- CSUVÁR Á. (2019):** Háztartások tűzifafogyasztásának változása az „energialétra” hipotézis tükrében. *Gazdálkodás*, 2019/4, 324-338. oldal
- DAJNOKI K – KUN A. I. (2016):** Frissdiplomások foglalkoztatásának jellemzői az agrárgazdaságban. *Gazdálkodás*, 2016/4 289-304. oldal
- DEBRENTI A. S. – HERDON M. (2021):** A magyar élelmiszeripar digitális fejlettségének helyzetértékelés. *Gazdálkodás*, 2021/2 101-120. oldal
- EHRETNÉ BERCSI I. – ISÉPY A. – NÉMETH Sz. – VARGA V. (2015):** A magyarországi paradicsomhajtatus értékelése. *Gazdálkodás*, 2015/5 422-442. oldal
- EPERJES Z. (2013):** A versenyképesség és a szociális kohézió kapcsolata az Európai Unióban. *Gazdálkodás*, 2013/1 24-41. oldal
- FARKAS G. – MAGYAR P. – MOLNÁR A. – ZUBOR-NEMES A. (2020):** Adatbányászati módszerek alkalmazása a mezőgazdaságban – a gépi tanulás felhasználási lehetőségei. *Gazdálkodás* 2020/1 15-24. oldal
- FARKASNÉ FEKETE M. BALYI Zs. – SZÜCS I. (2014):** Az agrárgazdaság hatékonyságának néhány sajátos aspektusa. *Gazdálkodás*, 2014/6 564-576. oldal
- FEHÉR I. – KISS I. (2013):** Változások az európai gabonatermelésben 2000 és 2010 között. *Gazdálkodás*, 2013/4 333-343. oldal

- FELKAI B. O. – LÁMFALUSI I. – VARGA T. (2013):** Változás néhány növénytermesztési ágazat hatékonysági tartalékaiban Magyarországon az uniós tagság idején. *Gazdálkodás*, 2013/2 103-112. oldal
- FENYVES V. – PETŐ K. – HARANGI-RÁKOS M. – SZENDERÁK J. (2019):** A Visegrádi országok mezőgazdasági vállalkozásainak gazdasági és pénzügyi helyzete. *Gazdálkodás*, 2019/6 459-473. oldal
- FERENCZ Á.:** Helyi termékek fogyasztói megítélése. *Gazdálkodás*, 2017/2, 144-157. oldal
- FERTŐ I. – BARÁTH L. (2014):** Hatékonyság és külkereskedelmi versenyképességi vizsgálatok a kelet és közép-európai országokban: irodalmi áttekintés. *Gazdálkodás*, 2014/3 279-288. oldal
- FERTŐ I. – SZERB A. B. (2019):** A magyar kukorica exportálhatósága 1996 és 2015 között. *Gazdálkodás*, 2019/6 474-485. oldal
- FERTŐ I. – SZERB A. B. (2021):** A külkereskedelmi költségek és az élelmiszerválság hatása a magyar kukoricaexportra. *Gazdálkodás*, 2021/3 197-208. oldal
- FERTŐ I. (2016/A):** Strukturális átalakulás a kelet-közép-európai országok mezőgazdaságában: konvergencia, vagy divergencia? *Gazdálkodás*, 2016/2 97-104. oldal
- FERTŐ I. (2016/B):** Lehet-e a mezőgazdaság a gazdasági növekedés motorja? A kelet-közép-európai országok tapasztalatai. *Gazdálkodás*, 2016/6 485-495. oldal
- FORGÁCS Cs. – MÉSZÁROS S. (2016):** Az agrár-közgazdasági kutatások trendjei (2008–2015). *Gazdálkodás*, 2016/1 3-15. oldal
- GAÁL M. – BECSÁKNÉ TORNAY E. – MOLNÁR P. (2021):** A 2018–2019-es magyarországi aszályhelyzet értékelése. *Gazdálkodás*, 2021/3 224-236. oldal
- GAÁL M. – SIPOS N. – MOLNÁR A. (2017):** A gyepfómagok vizsgálatának jelentősége és problémái. *Gazdálkodás*, 2017/6 478-490. oldal
- GARAI-FODOR M. – POPOVICS A. – CSISZÁRIK-KOCSIR Á. (2021):** A magyar élelmiszer megítélése az élelmiszer-vásárlási preferencia szerint kialakult fogyasztói szegmensek körében. *Gazdálkodás*, 2021/4, 339-353. oldal
- GOMBKÖTŐ N. – VINCZE J. – HEGYI J. – KACZ K. (2017):** Közösség által támogatott mezőgazdaság regionális vizsgálata. *Gazdálkodás*, 2017/2, 130-143. oldal
- GONDA C. (2014):** Szőlővenyige felhasználásának lehetséges szerepe a lokális közösségi hőenergia-ellátásban beruházásgazdaságossági vizsgálat alapján. *Gazdálkodás*, 2014/5, 461-471. oldal
- GYARMATI G. (2021):** A mezőgazdasági széndioxid-kibocsátást befolyásoló legfőbb tényezők vizsgálata. *Gazdálkodás*, 2021/6, 517-535. oldal
- HAMZA E. – RÁCZ K. – JUHÁSZ A. – BIRÓ Sz. (2016):** A humán erőforrás helyzete a hazai élelmiszer-gazdaságban. *Gazdálkodás*, 2016/3 181-199. oldal
- HAMZA E. (2022):** A generációváltás akadályai és ösztönzői a magyar mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 2022/1, 3-27. oldal
- HARANGI RÁKOS M. – SZABÓ G. – POPP J. (2013):** Az egyéni és a társas gazdaságok főbb jellemzői a magyar mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 2013/6 532-542. oldal
- HARANGI-RÁKOS M. (2013):** Gazdaság szerkezet alakulása az EU-ban, különös tekintettel Magyarországra. *Gazdálkodás* 2013/2 113-127. oldal
- HEGEDŰSNÉ BARANYAI N. (2013):** Rövid és hosszú távú ciklikusság a kukorica és a sertéságazat idősoraiban. *Gazdálkodás* 2013/6 559-568. oldal
- HORN P. (2013):** Korunk fő fejlődési tendenciái az élelmiszer-termelésben, különös tekintettel az állati termékekre. *Gazdálkodás*, 2013/6 516-531. oldal
- HORN P. (2018):** A mezőgazdasági termelés jövőjét meghatározó néhány fontos kérdéskör. *Gazdálkodás*, 2018/5 385-405. oldal
- HORVÁTHNÉ KOVÁCS B. – BARNA R. – CSONKA A. – TÓTH K. – HOFFMANN R. (2020):** A precíziós vetéstechnológia kukoricahozamra gyakorolt hatásának vizsgálata – esettanulmány. *Gazdálkodás*, 2020/6, 519-530. oldal
- JÁMBOR A. – VÁSÁRY M. (2014):** A magyar agrárkereskedelem tíz évvel a csatlakozás után. *Gazdálkodás*, 2014/3, 237-246. oldal

- JÁMBOR A. (2012):** Magyar érdekek a közös agrárpolitika jövőjében. *Gazdálkodás*, 2012/1 18-25. oldal
- JÁMBOR A. (2014):** Tíz évvel a csatlakozás után: az új tagországok agrárteljesítményei. *Gazdálkodás*, 2014/6 508-518. oldal
- JÁMBOR A. (2019):** Versenyképesség a nemzetközi gabonakereskedelemben. *Gazdálkodás*, 2019/4, 265-277. oldal
- JUHÁSZ A. – WAGNER H. (2012):** Magyarország élelmiszer-gazdasági export-versenyképességének elemzése. *Gazdálkodás*, 2012/6, 530-541. oldal
- KALMÁR S. (2015):** Gondolatok a termőföldről. *Gazdálkodás*, 2015/1 62-68. oldal
- KÁPOSZTA J. (2014):** Területi különbségek kialakulásának főbb összefüggései. *Gazdálkodás*, 2014/5, 399-412. oldal
- KAPRONCZAI I. – KESZTHELYI SZ. – TAKÁCS I. (2014):** Gazdaságok jövedelmezőségének és hatékonyságának változása. *Gazdálkodás*, 2014/3 222-236. oldal
- KAPRONCZAI I. (2014):** Agrárgazdaságunk jelene és jövője. *Gazdálkodás*, 2014/2 95-118. oldal
- KAPRONCZAI I. (2016):** A magyar agrárgazdaság helyzete napjainkban – kockázatok és lehetőségek. *Gazdálkodás*, 2016/5 369-426. oldal
- KAPRONCZAI I. (2017):** A műszaki fejlesztés beruházási háttere és az agrárpolitikai hatások. *Gazdálkodás*, 2017/3 187-198. oldal
- KAPRONCZAI I. (2018):** A hazai agrárképzés korlátai. *Gazdálkodás*, 2018/5 459-476. oldal
- KATITS E. – SZALKA É. (2015):** Hús év számokban – a legnagyobb magyar mezőgazdasági vállalkozások működésének pénzügyi elemzése, *Gazdálkodás*, 2015/4, 315-331. oldal
- KATITS E. – SZALKA É. (2020)** A gazdasági teljesítmény és a pénzügyi stabilitás elemzése a magyar élelmiszeriparban. *Gazdálkodás*, 2020/ 3 228-255. oldal
- KELEMEN R. – KINCSES Á. (2015):** A jollét magyarországi indikátorrendszerének elméleti alapjai. *Gazdálkodás*, 20015/3 220-235. oldal
- KEMÉNY G- LÁMFALUSI I. – TANÍTÓ D. (2012):** Az agrárgazdaság nemzetgazdasági szerepe az ágazati kapcsolatok mérlege alapján. *Gazdálkodás*, 2012/3 201-210. oldal
- KERTÉSZ L. R. – TÖRÖK Á. (2021):** Bioélelmiszerek vásárlóinak jellemzői Magyarországon – az Ökopiac tanulságai. *Gazdálkodás*, 2021/2, 141-157. oldal
- KISS I. (2012):** Főbb hazai növénytermesztési ágazatok gazdasági értékelése a 2011-es termelési év adatai alapján. *Gazdálkodás*, 2012/3 258-267. oldal
- KOESTER U. – LOY J. P. (2016):** KAP reform – az EU közvetlen kifizetésekre kidolgozott módszertanának értékelése. *Gazdálkodás* 2016/6 474-484. oldal
- KOVÁCS A. (2014):** Az Európai Parlament szerepe a Közös Agrárpolitika 2007 és 2013 közötti többéves pénzügyi keretre vonatkozó jogszabályinak megalkotásában. *Gazdálkodás*, 2014/5 442-451. oldal
- KOVÁCS Z. (2017):** A TÉSZ-be történő belépést és az azon keresztül történő értékesítést motiváló tényezők vizsgálatának tapasztalatai. *Gazdálkodás*, 2017/4, 322-334. oldal
- KOZÁK J. (2012):** A világ libahústermelésének és -kereskedelmének alakulása az elmúlt évtizedekben. *Gazdálkodás*, 2012/6 512-521. oldal
- KOZÁK J. (2015):** A világ hústermelésének, kereskedelmének és fogyasztásának tendenciái. *Gazdálkodás*, 2015/1 20-34. oldal
- KÜRTHY GY. – DUDÁS GY. (2018):** Az élelmiszer-gazdasági vállalati-vállalkozási kapcsolatok és együttműködések áttekintése gyakorlati szemmel. *Gazdálkodás*, 2018/4, 291-301. oldal
- LACZKA É. (2015):** Az agrárstatisztikai rendszer adatbázisának felhasználási lehetőségei a hatékonyságvizsgálatokban. *Gazdálkodás*, 2014/5 472-480. oldal
- LAKNER Z. – G. A. BAKER (2016):** Az agrárfejlődés globális tendenciái szakértői megkérdések tükrében, *Gazdálkodás*, 2016/1 66-78. oldal

- LAKNER Z. – KISS A. – PFEIFFER L. (2020):** Agrárgazdaság a XXI. században: perspektívák és dilemmák. Gazdálkodás, 2020/1 3-14. oldal
- LAKNER Z. (2012):** Túl sok agrárszakembert képezünk? Gazdálkodás, 2012/1 66-74. oldal
- LAKNER Z. (2022):** Élet és tudomány: az agrárközgazdasági kutatás időszerű kérdései az MTA újraavasztott Agrárközgazdasági Bizottsága nézőpontjából. Gazdálkodás, 2022/4 301-323. oldal
- LÁMFALUSI I. – PÉTER K. – TANITÓ D. TÓTH K. (2014):** A mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termékekre vonatkozó áfamértékek csökkentésének lehetősége és hatásai. Gazdálkodás 2014/4 320-330. oldal
- LEHOTA J. – NÉMETH N. – GYENGE B.: Fogyasztói szokások felmérése az étrend-kiegészítők körében az élelmiszer-biztonság szempontjából – demokutatás. Gazdálkodás, 2015/6, 527-546. oldal**
- MAGDA S. – BUJDOSÓ Z. – SZÜCS Cs. HOLLÓ E. (2021):** Merre tovább magyar vidék, magyar falu? Gazdálkodás 2021/6 492-516. oldal
- MAGDA S. – MARSELEK S. – MAGDA R. (2017):** Az agrárgazdaságban foglalkoztatottak képzettsége és a jövő igénye. Gazdálkodás, 2017/5 437-458. oldal
- MAGDA S. – MARSELEK S. (2019):** „Az agrárgazdaságban foglalkoztatottak képzettsége és a jövő igénye” című vitaindító íráshoz érkezett vélemények összegzése. 2019/3 250-256. oldal
- MAGÓ L. (2020):** Autonóm üzemű traktorok alkalmazásának hatása a géphasználati költségekre. Gazdálkodás, 2020/2, 148-160. oldal
- MAJOR A. (2015):** Sörpiai helyzetkép Magyarországon: versenyképesség a sörszektorban. Gazdálkodás, 2015/5 453-474. oldal
- MÉSZÁROS K. (2013):** A V-4 országok marhahústermelőinek versenyhelyei az Európai Unió piacán. Gazdálkodás, 2013/2 128-135. oldal
- MÉSZÁROS S. – HAJDÚ I. (2012):** Fenntarthatósági irányzatok összehasonlítása. Gazdálkodás, 2012/3, 211-216. oldal
- MÉSZÁROS S. – SZABÓ G. (2014):** Hatékonyság és foglalkoztatás a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 2014/1 58-74. oldal
- MÉSZÁROS S. – SZABÓ G. (2015):** Vitazáró: hatékonyság és foglalkoztatás a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 2015/2 175-188. oldal
- MEZŐSZENTGYÖRGYI D. – KOVÁTS G. (2019):** Mutatószámok, arányok és trendek az agrár-felsőoktatásban. Gazdálkodás, 2019/2 160-176. oldal
- MEZŐSZENTGYÖRGYI D. – WAYDA I. (2015):** Innováció a szakképzésben, hatása az agrárszakképzésre. Gazdálkodás, 2015/3 236-252. oldal
- MIHÓK Zs. (2016):** A lóagazat helyzetének elemzése újszerű megközelítésben és Magyarország lóállományának pozicionálása. Gazdálkodás 2016/4 322-335. oldal
- MIZIK T. (2019):** A Közös Agrárpolitika üzemszintű hatásai magyar szemszögből, Gazdálkodás, 2019/1, 3-21. oldal
- MIZIK T.: A magyar élelmiszer-gazdaság „válságteljesítménye”. Gazdálkodás 2021/3 209-223. oldal**
- MOLNÁR A. – KISS A. – ILLÉS I. – LÁMFALUSI I. (2018):** A precíziós és a konvencionális szántóföldi növénytermesztés összehasonlító vizsgálata. Gazdálkodás, 2018/2, 123-134. oldal
- MOLNÁR D. – CSONKA A. – BAREITH T. (2021):** Piaci hatékonyság és üzemi jövedelmezőség a legeltetési állattartásban Magyarországon. Gazdálkodás, 2021/4, 320-338. oldal
- MUCHA L. – ORAVECZ T. – TOTTH G. – ILLÉS B. Cs. (2021):** A magyar méz kereskedelmének komparatív előnyei. Gazdálkodás, 2021/1, 23-37. oldal
- NÁBRÁDI A. – BÁRÁNY L. – TOBAK J. (2016):** Generációváltás a családi tulajdonú vállalkozásokban – Problémák, konfliktusok, kihívások, elméleti és gyakorlati megközelítés, Gazdálkodás, 2016/5, 427-461. oldal

NÁBRÁDI A. (2018): Vállalati-vállalkozási kapcsolatok és együttműködések az élelmiszer-gazdaságban (elméleti megközelítés, fogalmi tisztázás), *Gazdálkodás*, 2018/3, 197-227. oldal

NEMES G. – MAGÓCS K. (2020): Közösségi alapú vidékfejlesztés Magyarországon – A LEADER-intézkedés eredményei a 2014–2020-as tervezési időszak félidejében. *Gazdálkodás*, 2020/5, 416-434. oldal

NÉMETH N. – MÉSZÁROS K. (2022): Vidéki háztartások a körforgásos gazdaság megvalósulásáért – A háztartási hulladékok kezelése és a környezettudatos vásárlási döntések vizsgálata Sopronban és környékén. *Gazdálkodás*, 2022/3, 260-281. oldal

NÉMETH T. – VÁRALLYAY Gy. (2015): A természeti erőforrások fenntarthatósága: mi van, ha nincs? *Gazdálkodás*, 2015/3, 201-219. oldal

NÉMETH-T. A. – VINCZE-TÓTH J. – HEGYI J. – TROJÁN Sz. (2013): A funkcionális élelmiszerek potenciális fogyasztói és vásárlói csoportjainak felmérése. *Gazdálkodás*, 2013/6, 579-587. oldal

NESZMÉLYI Gy. I. – ERDEINÉ KÉSMÁRKI-GALLY Sz. (2019): A mezőgazdaság szerepe Mauritius gazdasági fejlődésében. *Gazdálkodás* 2019/5 427-443. oldal

NESZMÉLYI Gy. I. (2018): Dilemmák és kihívások Tajvan agrárgazdaságában. *Gazdálkodás*, 2018/4 353-375. oldal

NÓGRÁDI J. (2015): Az uniós intervenciók árszabályozás vizsgálata a hazai gabonapiacra. *Gazdálkodás*, 2015/1 35-46. oldal

PAKURÁR M. – OLÁH J. – CEHLA B. (2012): Az ukrainai munkavállalók munkavállalási jellemzői Magyarországon. *Gazdálkodás*, 2012/2 137-145. oldal

PÁLVÖLGYI T. – CSETE M. (2012): A magyarországi természeti erőforrások állapota és fenntartható hasznosításukat befolyásoló tényezők. *Gazdálkodás*, 2012/1, 26-43. oldal

POÓR J. (2013): A magyarországi hústermelés világpiaci pozíciójának alakulása. *Gazdálkodás*, 2013/5 460-471. oldal

POPP J. (2014): Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban – Gondolatok Mészáros Sándor – Szabó Gábor vitáirásához. *Gazdálkodás*, 2014/2 173-184. oldal

POPP J. – FÁRI M. – ANTAL G. – HARANGI-RÁKOS M. (2015): A fehérjetakarmány piac kilátásai az EU-ban, különös tekintettel a Magyarország fehérjeigényének kielégítésére. *Gazdálkodás* 2015/5 401-421. oldal

POPP J. – HARANGI-RÁKOS M. – KAPRONCZAI I. – OLÁH J. (2018): Magyarország megújuló energiatermelésének kilátásai. *Gazdálkodás*, 2018/2, 103-122. oldal

POPP J. – HOLLÓSI D. – FAZAKAS P. – OLÁH J. (2017): Versenyképes mezőgazdaság, a földár és a földjövedelemtermelő képességének összefüggései. *Gazdálkodás* 2017/6 491-504. oldal

POPP J. – OLÁH J. – HARANGI-RÁKOS M. – FÁRI M. (2016): A fehérjetakarmányok helyettesítése alternatív fehérjeforrásokkal az EU-ban. *Gazdálkodás* 2016/6 506-531. oldal

POPP J. – PAPP G. – KOVÁCS M. – POTORI N. (2012): KAP 2014–2020: a közvetlen támogatások javasolt új rendszerének hatásvizsgálata Magyarországon. 2012/1 6-17. oldal

POPP J. (2013): A bioenergia szerepe az energiaellátásban. *Gazdálkodás*, 2013/5, 419-435. oldal

POTORI N. – KOVÁCS M. – VÁSÁRY V. (2013): A közvetlen támogatások új rendszere Magyarországon 2014–2020 között: Kötelező elemek és a döntéshozók mozgásteret. *Gazdálkodás* 2013/4 323-331. oldal

PUPOS T. – POÓR J. – FITOS G. – SPILÁKNÉ KERTÉSZ M. (2015): A stratégia, hatékonyság, termelékenység, versenyképesség – és a foglalkoztatottság főbb összefüggései a mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 2015/2 153-174. oldal

PUPOS T. (2019): Változások szükségesegek a magyar felsőoktatás képzési programjában. *Gazdálkodás*, 2019/1, 58-72. oldal

RIEGER L. (2019): Magyarország gabonaraktár-ellátottságának értékelése. *Gazdálkodás*, 2019/4 307-323. oldal

- SEBESY Zs. – TENK A. – SÁNTHA T. (2013):** A funkcionális tejtermékek fogyasztói megítélése regionális összehasonlítás tükrében. *Gazdálkodás*, 2013/4, 366-375. oldal
- SIPOS Gy. (2014):** A biogáztermelés növényi alapanyagainak összehasonlító elemzése. *Gazdálkodás*, 2014/4, 341-351. oldal
- SZABÓ B. (2018):** A XXI. század világgazdasági eseményeinek hatása az Európai Unió integrációs folyamataira és a mezőgazdasági munkamegosztásra. *Gazdálkodás*, 2018/3 228-244. oldal
- SZABÓ D. – JUHÁSZ A. (2012):** A piacok szerepe és lehetőségei a hazai élelmiszer-ellátási láncban. *Gazdálkodás*, 2012/3, 217-229. oldal
- SZABÓ G. G. – BARTA I. (2014):** A mezőgazdasági termelői szervezetek-szövetkezetek jelentőségének és helyzetének változása az EU-csatlakozás után. *Gazdálkodás*, 2014/3, 263-278. oldal
- SZABÓ G. GÁBOR (2013):** Gondolatok az élelmiszer-gazdasági szövetkezetgazdasági lényegéről és integrációs lehetőségeiről. *Gazdálkodás* 2013/3 203-223. oldal
- SZAKÁLY Z. – BALOGH P. – CSATÁRINÉ DOGI I. – POLERECZKI Zs. (2016):** Fogyasztói etnocentrizmus vizsgálata Magyarországon – Ajánlások a magyar élelmiszer-gazdaság számára. *Gazdálkodás*, 2016/2, 153-166. oldal
- SZÉKELY Cs. (2016):** A magyar mezőgazdaság stratégiai kérdései. *Gazdálkodás* 2016/1 16-30. oldal
- SZENDERÁK J. – POPP J. (2022):** Ágazati koncentráció az élelmiszerlánc mentén Magyarországon. *Gazdálkodás*, 2022/2, 99-116. oldal
- SZŐLLŐSI L. – MOLNÁR SZ. – SZÜCS I. – ERDŐS A. D. (2020):** A tojástermelés jövedelemtermelő képességének alakulása alternatív tartásmódok (madárház/mélyalom) esetén. *Gazdálkodás*, 2020/3, 202-214. oldal
- SZÜCS Cs. – ZÖRÖG Z. (2013):** Agrárdiplomások helyzete a munkaerőpiacon. *Gazdálkodás*, 2013/6 588-597. oldal
- SZÜCS I. – FARKASNÉ FEKETE M. – VINOGRADOV SZ. (2016):** Kísérlet egy automatizált komplex földértékelési rendszer kidolgozására. *Gazdálkodás*, 2016/6 496-505. oldal
- TAKÁCS I. – BARANYAI Zs. (2013):** A géphasználati együttműködések, avagy a „virtuális üzemek” elmélete és gyakorlata a magyar mezőgazdaságban, *Gazdálkodás* 2013/3, 270-281. oldal
- TAKÁCSNÉ GYÖRGY K. – TAKÁCS I. (2016):** A magyar mezőgazdaság versenyképessége a hatékonyságváltozás tükrében. *Gazdálkodás* 2016/1 31-50. oldal
- TAKÁCSNÉ GYÖRGY K. (2015):** Agrárinnováció a gyakorlatban – avagy miért ilyen lassú a helyspecifikus növénytermelés terjedése? *Gazdálkodás*, 2015/6, 517-526. oldal
- TAKÁCSNÉ GYÖRGY K. (2020):** A fenntartható gazdálkodás és a méretgazdaságosság kölcsönhatásai. *Gazdálkodás*, 2020/5, 365-386. oldal
- TIKÁSZ I. – VARGA E. (2016):** GMO mentes szójára alapozott takarmányozás kilátásai Magyarországon. *Gazdálkodás*, 2016/2 105-126. oldal
- TOBAK J. (2018):** Tulajdonosi szerkezet vizsgálata Magyarországon működő családi tulajdonú vállalkozások körében. *Gazdálkodás*, 2018/6, 512-521. oldal
- TÓTH O. – GARAY R. (2012):** Stratégiai ágazat-e az élelmiszer-gazdaság? *Gazdálkodás*, 2012/2 146-161. oldal
- TOTTH G. – SZOLNOKI G. (2019):** A magyarországi borfogyasztói szokások és a borpiac elemzése. *Gazdálkodás*, 2019/1, 22-39. oldal
- TOTTH G. (2016):** Marketing-együttműködések az agrárgazdaságban és az élelmiszeriparban, közösségi marketing a versenyképesség erősítésében. *Gazdálkodás*, 2016/2, 140-152. oldal
- TÖRÖNÉ DUNAY A. (2012):** A Közös Agrárpolitika reformja – új lehetőségek a felzárkózásra? *Gazdálkodás* 2012/6 500-511. oldal

UDOVECZ G. – PESTI Cs. – KESZTHELYI SZ. (2012): Nyertes és vesztes gazdaságok Magyarországon. Gazdálkodás, 2012/5, 378-397. oldal

UDOVECZ G. (2014): Gondolatok a „Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban” című vitacikkhez. Gazdálkodás, 2014/5 481-487. oldal

VÁGÓ SZ. – VARGA É. – KRUPPA B. (2013): Statisztikai adatigények értékelése mezőgazdasági termelők körében Magyarországon. Gazdálkodás, 2013/5 444-450. oldal

VAJDA L. (2014): Elvárások, realitások, lehetőségek – A magyar agrárgazdaság tíz éve az Európai Unióban. Gazdálkodás, 2014/3 200-210. oldal

VALKÓ G. – KINCSES Á. (2014): A gazdaságok hosszú távú fennmaradását valószínűsítő tényezők a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 2014/1, 3-12. oldal

VALKÓ G. (2014): A gazdaságszerkezet változása 2000 és 2013 között. Gazdálkodás, 2014/3 211-221. oldal

VARGA J. – SIPICZKI Z. (2017): A magyarországi agrárvállalkozások likviditási és jövedelmezőségi helyzetének elemzése a 2005–2014 közti időszakban Gazdálkodás, 2017/1, 14-26. oldal

VARGA SZ. MEZEI K. (2020): Hazai földnyilvántartási problémák a mezőgazdasági támogatásokkal kapcsolatban. Gazdálkodás, 2020/6 497-504. oldal

VÁSÁRY M. – KRÁNITZ L. – VASA L. – BARANYAI Zs. (2013): Versenyképességi vizsgálatok a Visegrádi országok közötti agrárkereskedelemben. Gazdálkodás, 2013/6, 544-558. oldal

VÁSÁRY M. (2013): A moduláció magyarországi alkalmazásának várható hatása a közvetlen támogatásokra – Modellszámítások a 2012. támogatási év értékei alapján. Gazdálkodás 2013/4 344-355. oldal

VÁSÁRY V. – BÁLINT Cs. – HAMZA E. – RÁCZ K. (2021): Jóléti gazdálkodás – új nézőpontok az agrárgazdaságban. Gazdálkodás, 2021/6, 465-491. oldal

VÖRÖS I. I. – LÁMFALUSY I. (2021): Az élelmiszertermelés pénzügyi eredményei a Covid-19-pandémia első évében. Gazdálkodás, 2021/5 397-412. oldal

VULCZ L. (2017): A Vidékfejlesztési Program (2014–2020) végrehajtásának tapasztalatai. Gazdálkodás, 2017/3, 207-222. oldal

ZÖLDRÉTI A. – HERCZEG A. – ZÖLDRÉTI SZ. – PÁL Zs. (2022): A Covid-19-járvány hatásainak vizsgálata a nemteljesítő hitelek trendjére. Gazdálkodás, 2022/1 28-43. oldal

ADATOK A GAZDÁLKODÁS SZERKESZTŐBIZOTTSÁGAINAK SZEMÉLYI ÖSSZETÉTELÉRŐL A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

A Szerkesztőbizottság elnökei

név	megbízás időpontja	befejezés időpontja	időtartam [év]
Erdei Ferenc	1957	1968	11
Romány Pál	1969	1985	16
Márton János	1986	1995	9
Szerdahelyi Péter	1995	2008	13
Székely Csaba	2008	–	15

A Szerkesztőbizottság főszerkesztői

név	megbízás időpontja	befejezés időpontja	időtartam [év]
Latkovics György	1957	1960	3
Enese László	1961	1976	15
Csete László	1976	2012	36
Kapronczai István	2012	–	10

A Tudományos Tanácsadó Testület tagjai

név	megbízás időpontja	befejezés időpontja	időtartam [év]
Csáki Csaba	2001	–	21
Csikai Miklós	2001	2012	11
Dobos Károly	2001	2001	0
Kozma András	2001	2012	11
Márton János	2001	2009	8
Romány Pál	2001	2012	11
Alvincz József	2012	–	10
Fertő Imre	2012	–	10
Lehota József	2012	–	10
Magda Sándor	2012	–	10
Nábrádi András	2012	–	10
Popp József	2012	–	10
Solymos Rezső	2012	2019	7
Szűcs István	2012	–	10
Udovecz Gábor	2012	–	10
Juhász Anikó	2016	–	6
Forgács Csaba	2020	–	2
Pupos Tibor	2020	–	2

Szerkesztőbizottsági tagok

név	megbízás időpontja	befejezés időpontja	időtartam [év]
Baranyai Zsolt	2020	–	2
Bartos Szabolcs	2014	2015	1
Bereczki Lajos	1977	1985	8
Bíró Ferenc	1977	1990	13
Borbély Csaba	2014	–	8
Búzás Gyula	1986	2012	26
Csáki Csaba	1991	2000	9
Csendes Béla	1986	1991	5
Csete László	1957	2020	63
Csete Mária	2020	–	2
Csikai Miklós	1998	2000	2
Dobos Károly	1957	2000	43
Enese László	1957	2007	50
Erdei Ferenc	1957	1968	11
Fehér Alajos	1991	2017	26

név	megbízás időpontja	befejezés időpontja	időtartam [év]
Forgács Csaba	2001	2020	19
Fülöp Zsuzsanna	2000	2012	12
Goda Pál	2020	–	2
Győrffy Béla	1986	1990	4
Hajnal Béla	1993	1998	5
Halász Péter	1991	1994	3
Havas Ferenc	1986	1991	5
Hegyi Judit	2012	–	10
Helgertné Szabó Ilona	2001	2012	11
Horváth József	1969	1976	7
Kádár Béla	1977	1979	2
Káposzta József	2014	–	8
Kapronczai István	2001	–	21
Kemény Gábor	2020	–	2
Kiss Albert	1977	1985	8
Kiss Ferenc	1981	1990	9
Kiss Judit	2001	2012	11
Klenczner András	1977	1990	13
Kovács Árpád	1981	1990	9
Kozák János	2012	2014	2
Kozma András	1996	2000	4
Lakatos Dénes	1991	1995	4
Lakner Zoltán	2012	–	10
Latkovics György	1957	1960	3
Lehoczki Mihály	1981	1990	9
Magda Sándor	1991	2012	21
Major Lajos	1977	1979	2
Markovszky György	1993	1996	3
Markovszky György	2006	2012	6
Márton János	1977	2000	23
Mezőszentgyörgyi Dávid	2012	–	10
Misi Sándor	1981	1985	4
Nagy Gyula	1976	1985	9
Nemessályi Zsolt	2001	2012	11
Németi László	1986	1990	4
Nyujtó Ferenc	1998	1999	1
Pálovics Béláné	1977	1980	3
Poór Judit	2020	–	2
Pullai Zoltán	1986	1989	3

név	megbízás időpontja	befejezés időpontja	időtartam [év]
Pupos Tibor	2012	2020	8
Rákos Mónika	2020	–	2
Rieger László	2012	–	10
Romány Pál	1967	1985	18
Romány Pál	1996	2000	4
Simka István	1969	1979	10
Sípos Aladár	1981	1990	9
Szabó Béla	1986	1990	4
Szabó G. Gábor	2012	–	10
Szakály Zoltán	2012	2014	2
Székely Csaba	1991	–	31
Széles Gyula	1995	2000	5
Szemes Lajos	1961	1968	7
Szerdahelyi Péter	1993	2012	19
Szilágyi Sándor	1969	1976	7
Szűcs István (Debrecen)	2012	–	10
Szűcs István (Gödöllő)	1991	2000	9
Takácsné György Katalin	2006	–	16
Técsi János	1977	1979	2
Tenk Antal	2000	2012	12
Tobak István	1981	1985	4
Tóth Mihály	1957	1985	28
Tóth Tibor	1990	1995	5
Totth Jenő	1961	1980	19
Török Áron	2020	–	2
Udovecz Gábor	1996	2012	16
Vági Ferenc	1986	1990	4
Vendégh Ferenc	1981	1990	9
Villányi Miklós	1983	1990	7

Szakmai életrajzok

Bíró Ferenc

1928. október 29-én született Orosházán, † 2012-ben. Végzettsége: agrármérnök (1955), a mezőgazdaság-tudomány kandidátusa (1964).

Munkahelyei: MSZMP Pest Megyei Bizottsága, titkárhelyettes (1955–1975), Országos Tervhivatal, elnökhelyettes (1975–1981), Gödöllői Agrártudományi Egyetem, tanszékvezető, egyetemi tanár, rektor (1981–1987), dékán (1987–1990), Professor Emeritus (1995–2012).

Első tanulmánya 1960-ban jelent meg a **gazdálkodásban** „A termelés jövedelmezőségének kérdései a termelőszövetkezetekben” címmel. Ezt számos újabb írás követte. Elsők között ismerte fel a pénzbeni munkadíjazás jelentőségét és a munkaegység felváltásának szükségességét. Behatóan foglalkozott az élelmiszertermelési együttműködésekkel, majd az élelmiszergazdaság hatékonysági kérdéseivel is. 1977-től 1990-ig volt tagja a **gazdálkodás** Szerkesztő Bizottságának.

Buzás Gyula

1938. március 30-án született Keszthelyen, † 2012-ben. Végzettsége mezőgazdasági mérnök (1960), a mezőgazdaság-tudomány kandidátusa (1968).

Munkahelyei: Keszthelyi Agrártudományi Főiskola és jogutódai 1962–2004; tanársegéd (1962), adjunktus (1968), docens (1972), tanszékvezető (1972–2002), dékán (1976–1979), egyetemi tanár (1981), rektor-helyettes (1982–1988). Szolnoki Főiskola, egyetemi tanár (2004–2012).

1990-től publikált tanulmányokat a **gazdálkodásban** a családi gazdaságok érdekviszonyairól, a vállalati termelési struktúra változásairól, a stratégiai tervezésről és több ágazat jövedelmi viszonyairól, az agrár-felsőoktatás és a gyakorlat kapcsolatairól. 1986–1992 között tagja volt a **gazdálkodás** Szerkesztő Bizottságának.

Csáki Csaba

1940 november 13-án születtem Turkevén. 1963-ban okleveles közgazdászként végeztem a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen ahol 1964-ben egyetemi doktori címet szereztem. 1971-ben a közgazdaságtudományok kandidátusa, tíz évvel később pedig a közgazdaságtudományok doktora, 1987-ben az MTA levelező tagja, 1994-ben pedig az MTA rendes tagja lettem.

Angol és orosz nyelvismerettel rendelkezem. Friss diplomával az MKKE-n (később BKE majd Corvinus Egyetem) kezdtem pályámat az Agrárközgazdasági Tanszéken. Egyetemi tanárrá 1981-ben neveztek ki. 1979–1985 között dékán, 1985–1991 között rektor voltam. 1990-től nyugdíjba vonulásomig, 2010-ig a Tanszék vezetője voltam.

Eközben 1971-72-ben az University of California vendégprofesszora voltam, 1976-79 között pedig research scholar az International Institute for Applied Systems Analysis-ben (Ausztria). A '80-as években számos FAO megbízást teljesítettem Ázsiában és Afrikában. 1991–2003 között a Világbank vezető agrárpolitikai tanácsadója és a Bank vidékfejlesztési stratégiáját kidolgozó team vezetője voltam. Tagja voltam az MNB Monetáris Tanácsának és az International Food Policy Research Institute (Washington) Igazgató Tanácsának. Egyedül a régióból elnöke voltam 1991-94 között az Agrárközgazdászok Nemzetközi Szövetségének (IAAE).

Több mint 300 publikációm jelent meg magyar, angol és további négy nyelven, köztük több mint 20 könyv.

Öt egyetem ismerte el munkásságomat tiszteletbeli doktori címmel, köztük a Chicagói DePaul és a Ghenti Egyetemek. Számos további hazai és nemzetközi elismerésben részesültem. A Széchenyi díjat 2010-ben kaptam meg.

A Gazdálkodásban első írásom 1969-ben jelent meg és azóta több mint tíz további követte. A Gazdálkodás szerkesztőbizottságának tagjaként 1994–2000 között tevékenykedtem, a Tudományos Tanácsadó Testületnek pedig 2000 óta vagyok tagja.

Fehér Alajos

1948. augusztus 21-én születtem, Abaújlakon. Végzettségem agrárközgazda (1971), dr. oec. univ. (1972) mezőgazdasági vízgazdálkodási szakmérnök (1978), a közgazdaságtudomány kandidátusa (1984), gazdasági ellenőrző szakközgazdász (1993), dr. habil. (1996), egyetemi magántanár a Szent István Egyetemen (2000), a Debreceni Egyetemen (2001).

Munkahelyeim: „Bartók Béla” Mgtsz, Borsodszirák, főkönyvelő (1972–1978), BAZ m. TESZÖV, Miskolc, irodavezető (1978–1986), Miskolci Egyetem, adjunktus (1986–1988), GATE „Fleischmann Rudolf” Mezőgazdasági Kutatóintézet, Kompolt tudományos tanácsadó, főigazgató, (1988–2000), Regio Partner Vidékfejlesztési Kutató és Tanácsadó Kft., Kompolt, ügyvezető – Debreceni Egyetem Karcagi Kutató Intézet, tudományos főmunkatárs (2000–2011).

Kutatási eredményeimből 1978 óta 32 tanulmányt és vitaírást publikáltam a Gazdálkodásban. Fontosabb témakörök: a melioráció gazdasági hatásai – a kedvezőtlen adottságú területek ésszerű térhasználata – vállalaton belüli vállalkozások – családi gazdálkodás – agrárregionális kérdések – agrártermelők tevékenységének diverzifikációja – az északi régiók vidékfejlesztésének tudományos megalapozása. A Gazdálkodás szerkesztőbizottság tagja (1991–1917); – felelős kiadója (1993–2000); a Baráti Kör kezdeményezője és elnöke (1995–2004) voltam.

Fertő Imre

1965. március 22-én születtem. Végzettségem agrárközgazda (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, 1989), közgazdaságtudomány kandidátusa (MTA, 1996), Ph.D (University of Newcastle upon Tyne, 2005), MTA doktora (2007).

1992-től az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében dolgozom. 2005-től az „Agrárgazdaságtan és Vidékfejlesztés” kutatócsoport vezetője vagyok, 2016 és 2019 között az intézet igazgatója voltam. 2019 szeptember 1-től a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont főigazgatója vagyok. Jelenleg a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem egyetemi tanára. 2009 és 2014 a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi tanára voltam.

Kutatási területem az agrárgazdaságtan, nemzetközi kereskedelem, és sportgazdaságtan. 2014-ben három hónapot töltöttem vendégprofesszorként a Hitotsubashi Egyetemen.

Tudományos közleményeim száma 480 fölötti, ebből Web of Sciences publikáció 132. Jelenleg nyolc nemzetközi folyóirat szerkesztőbizottságának munkájában veszek részt, az Eurochoices társszerkesztője vagyok.

A Leibniz Institute of Agricultural Development in Transition Countries tudományos tanácsadó testületének tagja voltam 2014 és 2020 között. Két cikluson át, 2011 és 2017 között az Európai Agrárközgazdasági Társaság végrehajtó bizottságának tagja voltam. 2020-ban a *Magyar Érdemrend Tisztikeresztje kitüntetésben*, 2021-ben *Akadémiai Díjban* részesültem.

Forgács Csaba

Mosonszolnok, 1946.10.21. agrárközgazdász (1970), egyetemi doktor (1972), szakközgazdász (1975), Kandidátus (1985), dr. habil. (2009).

Munkahely: Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem és utódszervezetei, (jelenleg Budapesti Corvinus Egyetem) (1970-), gyakornok (1970-72), egyetemi tanársegéd (1972-77), adjunktus (1978-85), docens (1986–2009), dr. habil. (2009), egyetemi tanár (2010–2016), emeritus professzor (2016-).

Beosztások: nemzetközi igazgató (1991-97), nemzetközi és adminisztrációs rektorhelyettes (1997–2000), tanszékvezető hely. (2000–2003, 2005–2008) mb. tanszékvezető (2004). Agrárgazd. PhD programigazgató (2000–2010), specializáció vezető (2011–2016), Campus ig. (2010–2012). AFEPA nemzetközi. mester program board tag (2009–2016). Kutatás, 140 publikáció.

Gazdálkodás: 12 cikk, 4 egyéb. Főbb kutatás: Közép-Kelet-Európa mezőgazdaságának fejlődése.

Tisztségek: Európai Agrárközgazdasági Társaság (EAAE) VB tag (1990–1993), alelnök (1993-96), jövőbeni elnök (1996-99), elnök (1999–2002). Magyar Ösztöndíjbiz. (MÖB) tag (1991–1996, 2003–2007), elnök (2008–2010), Társ. tud. koll. tag (1997), elnök (1998–2002). CEEPUS Szakért. biz. tag (1998), alelnök (1999–2000), elnök (2001–2002). Szerk. biz. Gazdálkodás (2001–2018), TT tag (2019-). Studies tag (2003–2013). Society and Economy tag (2006–2017). Abstract (2013–2018). EuroChoices tag (2002–2010). Acta Oe. Pragentia (2018).

Hegy Judit

1967. december 18-án születtem, Mosonmagyaróváron. Végzettségem okleveles agrármérnök (1991), okleveles vállalkozásszervező szakmérnök (1994), mérlegképes könyvelő (1994), PhD (2005).

Munkahelyeim: Dunakiliti Konzervüzemben üzemvezető, majd gazdasági vezető (1991–1999), Széchenyi István Egyetem, Albert Kázmér Mosonmagyaróvári Kar (és annak jogelődjei) tanársegéd (1999–2004), adjunktus (2004–2012), egyetemi docens (2012–). Az Agrárökonómiai és Vidékfejlesztési Tanszéket 2012 és 2021 között vezettem.

Szerzőtársaimmal együtt eddig hat tanulmányt publikáltam a Gazdálkodásban a következő témákban: földhasználati, gazdaságszerkezeti kérdések–mikrohitel program regionális elemzése–funkcionális élelmiszerek fogyasztásának felmérése–közösség által támogatott mezőgazdaság vizsgálata–a Gazdálkodásban megjelent szakcikkek osztályozása. A krónika rovatban kettő, a szemle rovatban egy írásom jelent meg.

A Gazdálkodás szerkesztőbizottsági tagja vagyok 2012 óta, a Gazdálkodás Baráti Körének pedig 2019 óta vagyok az elnöke.

Helgertné Szabó Ilona Eszter

Püspökladányban születtem 1961. augusztus 19-én. Végzettségeim, szakképzettségeim: szervező üzemmérnök (Gödöllői Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Főiskolai Kar, Gyöngyös, 1982), okleveles üzemszervező agrármérnök (Gödöllői Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Kar, Gödöllő, 1987), mérlegképes könyvelő (1982), adótanácsadó (1992).

1991-ben védtem meg egyetemi doktori értekezésemet, 1994-ben a közgazdaságtudomány kandidátusa lettem. 1982 és 1987 között mezőgazdasági termelőszövetkezetben dolgoztam üzemgazdasági területeken. Oktatói pályafutásom 1987-ben kezdődött a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Főiskolai Karán, Gyöngyösön, ahol–bár több szervezeti változás következett be–2022. szeptember 15-ig, nyugdíjba vonulásomig dolgoztam, 1996-tól egyetemi docensként. 2003-ban jött létre Gyöngyösön a Károly Róbert Főiskola, amelynek 2004–2012 években oktatási rektorhelyettese, majd 2013–2016 években rektora voltam.

A Gazdálkodás folyóiratban tíz publikációm jelent meg. A Gazdálkodás Szerkesztőbizottságának 2001–2012 években voltam tagja.

Kapronczai István

Budapesten születtem 1952. április 9-én. Egyetemi diplomámat 1976-ban szereztem Gödöllőn. 1977-ben a XIII. OTDK-n fődíjat nyertem. Egyetemi doktori címet 1978-ban, PhD doktori fokozatot 2003-ban kaptam meg.

Az eddig megjelent 183 publikációm között önállóan és társszerzőkkel írt könyvek, intézeti kiadványok és tanulmányok szerepelnek. Fontosabb témakörök: fogyasztásökonómia, beruházási döntési rendszerek, agrárpolitika, földbirtokpolitika, agrárszabályozás, Közös Agrárpolitika, agrárinformációs rendszerek, agrárstatisztika. A **gazdálkodásnak** rendszeres szerzője vagyok.

Első munkahelyem a *Kertészeti Egyetem* (1976-78), majd a *Szövetkezeti Kutató Intézet* (1978-85), ezután a *MÉM STAGEK* munkatársa (1985-92) voltam. 1992-től 2015-ig az *Agrárgazdasági Kutató Intézetben* dolgoztam, az intézet főigazgatójaként mentem nyugdíjba. A *Szent István Egyetem* címzetes egyetemi tanára vagyok, rendszeresen tartottam előadásokat Gödöllőn, Debrecenben, a *Corvinus Egyetemen* és a *Gábor Dénes Főiskolán*. Nyugdíjazásom után az *OTP* tanácsadója, a *Magyar Agrár és Élettudományi Egyetem Kuratóriuma* Felügyelő bizottságának elnöke, a mezőhegyesi *Nemzeti Ménesbirtok és Tangazdaság Zrt.* FB tagja vagyok.

A Gazdálkodás Szerkesztőbizottságának munkájában 2001 óta veszek részt, a főszerkesztői teendőket 2012 óta látom el.

Kiss Judit

Budapesten születtem 1950-ben. 1973-ban végeztem a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen. 1974-ben egyetemi doktorátust szereztem. 1986-ban védtem meg kandidátusi disszertációm, 2004-ben az MTA doktora lettem és 2007-ben egyetemi tanárrá neveztek ki.

1973 óta az MTA Világgazdasági Kutató Intézetében kutattam. 1985 és 1989 között a Dar es Salaam-i Egyetem vendégprofesszora voltam; 2002-től az International Business School/Oxford Brookes University/Buckingham University oktatója vagyok; 2005-től 2013-ig a Kaposvári Egyetem egyetemi tanára, a Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola alapító tagja voltam; 1998 és 2002 között Széchenyi Professzori ösztöndíjban részesültem; 1998 óta a Debreceni Egyetem címzetes docense, majd 2008 óta címzetes egyetemi tanára vagyok.

A Gazdálkodás Szerkesztőbizottságának 2002 óta voltam tagja. A lapban 1980 és 2008 között 8 cikkem jelent meg. Legfőbb kutatási területeim: a világ mezőgazdasága, az európai uniós és a magyar mezőgazdaság; a fejlődő országok, s ezen belül is Fekete-Afrika gazdasági problémái; a világ agrárkereskedelme; az EU Közös Agrárpolitikája és a magyar EU-s tagság; a magyar nemzetközi fejlesztési politika. Kutatási eredményeimet több mint 350 magyar és idegen nyelvű publikációban tettem közzé. Tevékenységemet több nemzetközi szervezet, illetve vállalat (EU, ENSZ, Világbank, KPMG, Unilever stb.) vette igénybe.

Kozma András

1937. január 17-én született Kenézlőn, † 2019-ben. Végzettsége: mezőgazdasági mérnök (1960), egyetemi doktor (1968), a mezőgazdaság-tudomány kandidátusa (1976).

Munkahelyei: Mezőgazdasági Kísérleti Intézet Kisvárdai Osztálya, tudományos segédmunkatárs (1960–1963), Debreceni Agrártudományi Egyetem és jogutódja (1963–2019), tanársegéd, adjunktus, docens, egyetemi tanár, tanszékvezető, intézet igazgató, dékán, rektor-helyettes, rektor, Professor Emeritus.

1993-tól jelentek meg tanulmányai a gazdálkodásban a vezetői számvitelről, az üzemméret és a hatékonyság kapcsolatáról, valamint a közraktározásról. 1996–2000 között tagja volt a gazdálkodás Szerkesztő Bizottságának, 2001–2012 között a Tudományos Tanácsadó Testületnek.

Lakner Zoltán

Lakner Zoltán (1959–), okleveles tartósítóipari mérnök (1983), okleveles vállalatgazdasági szakmérnök (1987), mérlegképes könyvelő (1987); innovációs manager szakközgazdász (1991), egyetemi doktor (1985), a mezőgazdasági tudomány kandidátusa (1990), dr. habil. (2009), az MTA doktora (2018).

Négy évtizede oktatja és kutatja az élelmiszer-ellátó hálózatok közgazdasági összefüggéseit Magyarországon, az egykori szovjet tagköztársaságokban és Afrikában.

Közel nyolcszáz tudományos publikáció elkészítésében működött közre, ezekre több mint háromezer hivatkozás ismert. A Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem professzora.

A Gazdálkodásban több mint húsz tanulmánya jelent meg.

Lehota József

1949. június 19-én Iszkaszentgyörgyön, Öregiskán születtem.

Felsőfokú végzettségeim: agrárközgazda (MKKE, 1972), dr. oec. univ. (MKKE, 1974), közgazdaságtudományok kandidátusa (MTA, 1990), dr. habil (GATE, 1997), MTA Doktora (MTA, 2006).

Beosztások: tudományos ösztöndíjas gyakornok, tanársegéd, adjunktus (1972–1990, GATE), egyetemi docens (1990–1997, GATE), egyetemi tanár (1997–2019, GATE-SZIE), további jogviszonyos egyetemi tanár (2006–2019, DE), professzor emeritus (2019-, SZIE-MATE, Gödöllő).

Vezetői beosztások: tanszékvezető (1990–2000, GATE,) tudományos dékánhelyettes (1996–2000, GATE-GTK), megbízott Idegennyelvi Lektorátusvezető (1999–2000, GATE-GTK), intézeti igazgató (2000–2014, GATE-SZIE), igazgatósági elnök (1998–2002, Komáromi Mezőgazdasági Rt.), GSZDI doktori iskola vezető (2014–2019, SZIE), szakvezető: Mezőgazdasági külgazdasági szakmérnöki szak (1990–1996, GATE), Kereskedelem és marketing, BSc, Marketing MSc szakvezető (2005–2015, GATE-SZIE), 4 GSZDI külső tag (KÉE, DE, KE, SE).

Kutatási témák: élelmiszerfogyasztói és szervezeti piacok magatartása, agrár iparági és szektorversenyképesség, agrár- és élelmiszermarketing elmélet.

Szerkesztő bizottsági tagság 1993–2019: 6 angol nyelvű, 5 magyar nyelvű folyóirat, közte a Gazdálkodás 2012-től.

MTA albizottság alelnök, elnök, 1997–2014, MAB tag (gazdaságtudományi és agrár), 2006–2018, OTKA Tag (agrár és közgazdaságtudomány).

Kitüntetések: 18 darab, közte a Magyar Köztársaság Arany Érdemkereszt, 2002, KEH, Apáczai Csere János Díj, 2009., OM, Magyar Érdemrend Tisztikereszt, Polgári tagozat, MKH, 2019.

Hazai és nemzetközi publikációk és monográfiák száma 307 (ebből Gazdálkodás, 11), hivatkozások száma 534 darab.

Magda Sándor

1946. március 13-án születtem Ludason. Felsőfokú Mezőgazdasági Technikum–Karcag (1967), agrármérnök–Debrecen (1976), egyetemi doktor–Debrecen (1978), mezőgazdasági tudomány kandidátusa (1984), Magyar Tudományos Akadémia doktora (1994), nyitrai Szlovák Mezőgazdasági Egyetem díszdoktora (2005), Szlovák Mezőgazdasági Tudományos Akadémia tagja (2013). Munkahelyek: vámosgyörki Kossuth MGTSZ agronómus (1966), boconádi Béke MGTSZ főagronómus (1972), GATE Mezőgazdasági Főiskolai Kar főiskolai adjunktusa (1978), egyetemi docens (1985), igazgató (1987), főigazgató és az Üzem- és Munkaszervezéstani Tanszék vezetője (1994), egyetemi tanár (1992), Vállalatgazdasági Intézet igazgatója (1997), Szent István Egyetem rektorhelyettese (2000), Károly Róbert Főiskola rektora (2003–2012). 2012-ben Rector emeritus címmel mentem nyugdíjba és ezt a címet a MATE-től is megkaptam. Országgyűlési képviselő voltam (2002–2010), Országgyűlés Mezőgazdasági bizottság elnöke (2002–2006), Országgyűlés Kutatási és innovációs eseti bizottság elnöke (2006–2010) Számos tudományos és köztestületnek voltam és vagyok a tagja, többek között: MTA Agrárközgazdasági Tudományos Bizottság, MTA Közgyűlése (2004–2007), Magyar Akkreditációs Bizottság (1998–2003), MTA- Miskolci Akadémiai Bizottság Mezőgazdasági Szakbizottság elnöke (1999–2018), Magyar Rektori Konferencia Elnöksége (2009–2013). 2001. január 1-jétől 2003-ig Széchenyi Professzori Ösztöndíjban részesültem. Tudományos- és kutatómunkám eredményeit több mint 300 publikációban dolgoztam fel, melynek egyötöde nemzetközi és több mint 50 a Gazdálkodásban jelent meg. Publikációim jellemzői a műszaki fejlesztés és a humán erőforrás kapcsolata, az oktatás, kutatás, innováció, szaktanácsadás, gyakorlati oktatás, tanegazdaság.

Márton János

1922. november 28-án született Sarkadon, † 2009-ben. Végzettsége: mezőgazdasági mérnök (1963), a mezőgazdaság-tudomány kandidátusa (1969). 1970-től 2009-ig a DATE címzetes egyetemi tanára.

Munkahelyei: Nemzeti Parasztpárt Csongrád megyei titkára (1945–1947) Szövetkezetek Országos Központja (1947–1950), Országos Tervhivatal, titkárságvezető, elnökhelyettes (1950–1956),

szállítómunkás (1956-57), Agrárgazdasági kutatóintézet, tudományos kutató, főigazgató (1957–1986), Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriumának elnöke (1986–2009), országgyűlési képviselő (1988–1990), a HNF Országos Tanácsának alelnöke (1989–1990).

Az alapítók mellett a gazdálkodás történetének kiemelkedő egyénisége.

Első tanulmányának témája a belterjesség volt 1958-ban. Szerteágazó kutatási tevékenységéből–24 tanulmányt és vitacikket publikált a folyóiratban. Ezek fő témakörei: az élelmiszergazdaság közgazdasági kérdései (struktúrák, versenyképesség, integráció), falusi életkörülmények, anyagi érdekeltség, vállalati- és szövetkezeti szervezés, információs rendszer korszerűsítése, ágazati jövedelmezőség, nemzetközi munkamegosztás hatásai.

1977-től 2000-ig a Gazdálkodás Szerkesztő Bizottságának tagja, 1986-tól 1995-ig elnöke, 1995–2009 között a Tudományos Tanácsadó Testület tagja, 1995-től 2004-ig a Baráti Kör társelnöke volt.

Mezőszentgyörgyi Dávid

Jelenleg a Magyar Agrár és Élettudományi Egyetem stratégiai és fejlesztési rektorhelyettese, az Állattenyésztéstudományi Intézet igazgatója és habilitált egyetemi docense. A Juh és Kecseke Ágazatért Egyesület, mint elismert szakmaközi szervezet ügyvezető igazgatója.

2021. júliusáig a Budapesti Corvinus Egyetem címzetes egyetemi tanára, a Székesfehérvári Campus akadémiai ügyekért felelős rektori megbízottja, az Agrobusiness Menedzser szak szakfelelőse, valamint az AgroVIR innovatív vezetői információs szoftver állattenyésztési fejlesztésének projektvezetője volt. Állandó meghívottja a Duális Képzési Tanácsnak. 2020-ig partner tanácsadóként segítette a T-Systems Magyarország innovációs és fejlesztési tevékenységét, egyben a Felügyelő Bizottság volt elnöke. Ezt megelőzően a Herman Ottó Intézet főigazgatója, kiemelt génmegőrzési feladatokért felelős miniszteri biztos, a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat főtitkára, valamint a Kaposvári Egyetem általános rektorhelyettese volt.

Szülővárosában, Székesfehérváron érettségizett 1992-ben és okleveles agrármérnökként végzett 1997-ben a Pannon Agrártudományi Egyetem Állattenyésztési Karán. 2000-ben védte meg doktori (PhD) értekezését a Kaposvári Egyetemen, majd 2006-ban habilitált a Debreceni Egyetemen. 2008-ban a Debreceni Egyetem címzetes egyetemi docensi, 2011-ben a Kaposvári Egyetem, míg 2014-ben a Budapesti Corvinus Egyetem címzetes egyetemi tanári címet adományozott részére.

Közigazgatási szakvizsgával rendelkező szakmai főtanácsadó, több szakmai és tudományos testület, illetve szaklap (Gazdálkodás, Magyar Juhászat, Természetbúvár) szerkesztőbizottságának tagja.

Nábrádi András

1956. május 14-én születtem, Debrecenben. Végzettségem agrárközgazda (1980), dr. oec. univ. (1984), a közgazdaságtudomány kandidátusa (1992), MBA (1993), dr. habil. (1998), PhD (1998), egyetemi tanár a Debreceni Egyetemen 2000-tól, egyetemi tanár a Partiumi Keresztény Egyetemen 2013-tól, egyetemi tanár a Szent István Egyetemen 2000–2005 között.

Munkahelyeim: „Zagyvavölgye” Mgtsz, Homokterenye 1980, Debreceni Agrártudományi Egyetem, tudományos segédmunkatárs 1981–1984, tanársegéd, 1984–1986, adjunktus 1986–1992, egyetemi docens 1993–2000. Tudományos Dékánhelyettes, DATE-Mg. Tud. Kar, 1994–1997, Dékán 1997–2000. Intézetigazgató, DE-AVK, 2000–2002, Dékán DE- AVK, majd DE-GVK. 2002–2013. A DE stratégiai rektorhelyettese 2013–2015. 1998-tól a DE Vállalatgazdaságtani tanszék vezetője voltam.

Kutatási eredményeimből 1987 óta 18 tanulmányt és vitairást publikáltam a Gazdálkodásban. Fontosabb témakörök: melléktermék hasznosítás, családi gazdaságok, hatékonyság, felsőoktatás, fenntarthatóság. A Gazdálkodás Szerkesztőbizottságának, majd Tudományos Tanácsadó testületének tagja voltam, illetve vagyok. Összes közleményeim száma 559, független hivatkozásaim száma 1035, összes hivatkozás 1347. Hirsch index értékem 16.

Nemessályi Zsolt

Budapesten születtem 1944. október 31-én. Legmagasabb iskolai végzettségem kitüntetéses okleveles agrármérnök (1967), kitüntetéses okleveles üzemgazdasági szakmérnök (1971). Tudományos fokozataim: mezőgazdasági tudomány doktora (1974), mezőgazdasági tudományok kandidátusa (1980), közgazdaságtudomány doktora, PhD (2000).

Szakmai pályafutásom során két munkahelyem volt. 1967–1972-ig Kossuth Mgtsz Fábiánháza (főagronómus), majd 1972 októberétől a Debreceni Agrártudományi Egyetem, ami jelenlegi munkahelyem is. Beosztásaim a DATE-n: tudományos munkatárs, egyetemi adjunktus, egyetemi docens, számítástechnikai laboratórium vezető, a Szarvasi Főiskolai Kar mb. főigazgatója, tanszékvezető egyetemi tanár, PhD Programvezető, tudományos rektorhelyettes.

A Debreceni Egyetemi Szövetség szenátusának elnöke 1998–2000 között. 2011-től Professor Emeritus. 2022-től a GTIDEA Tudományos és Társadalmi Tanácsadó Testületének tagja. 2001–2012 között voltam tagja a Gazdálkodás Szerkesztőbizottságának.

Popp József

1955. július 25-én születtem, Bonyhádon. Végzettségem általános agrármérnök (Agrártudományi Egyetem, Keszthely 1979) és mérnök-közgazdász (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest 1984).

Egyetemi és tudományos fokozatok: 2019–MTA levelező tag, 2009–egyetemi tanár (Debreceni Egyetem, Szent István Egyetem, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem és Neumann János Egyetem), 2008–habilitált doktor (Debreceni Egyetem), 2008–MTA doktora, 1988–közgazdaságtudományok doktora (Dr. sc. oec) Humboldt Egyetem Berlin, 1988–közgazdaságtudományok kandidátusa (MTA).

Munkahely beosztások: 2021 – egyetemi tanár, MNB-Tudásközpont (Neumann János Egyetem), 2021– egyetemi tanár, intézetigazgató, doktori iskola vezető (Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Gazdaságtudományi Intézet), 2019–2020 – egyetemi tanár, intézetigazgató, dékán, rektorhelyettes, doktori iskola vezető (Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar) , 2012–2019 – egyetemi tanár, intézetigazgató, dékánhelyettes, doktori iskola vezető (Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar), 1999–2012 – igazgató (kutatási); főigazgató-helyettes; igazgató (Agrárpolitikai Igazgatóság); főigazgató-helyettes (Agrárgazdasági Kutató Intézet), 1998–1999 – közigazgatási főtanácsadó (Külügyminisztérium, Integrációs Államtitkárság), 1990–1998 – mezőgazdasági/kereskedelmi attasé, Magyar Köztársaság Nagykövetsége, Washington D. C.), 1979–1990 – tudományos segédmunkatárs, tudományos munkatárs, tudományos osztályvezető (Agrárgazdasági Kutató Intézet).

Több tucat cikket publikáltam a Gazdálkodásban.

Rieger László

1953. március 17-én születtem, Isaszegen. Végzettségem agrárközgazda (MKKE, 1977), számítógép programozó és rendszerszervező (SZÁMOK, 1980), számítástechnikai szakközgazdász (MKKE KTI, 1983); egyetemi doktor (MKKE 1983); MESTER (UCONN USA 1988); közgazdaságtudomány kandidátusa (MTA, 1996); c. egyetemi tanár (Veszprémi Egyetem, 2005); c. főiskolai tanár (Kecskeméti Kertészeti Főiskola, 2002); c. egyetemi docens (Budapesti Corvinus Egyetem, 1993).

Munkahelyek: 1977-78 KSH, rendszerszervező; 1978-80 TAURINA, üzemszervező közgazdász; 1980-91 MKKE Agrárközgazdsági Tanszék, adjunktus; 1991-94 FM, Agrárrendtartási Hivatal, elnök; 1994-97 Concordia Közraktár Rt., vezérigazgató, vezérigazgató-helyettes; 1998–2003 Agrárintervenciós Központ, elnök; 2003–2010 MVH, intervenciós igazgató; 2010–2011 VM, főov.; 2011–2016 AKI, stratégiai tanácsadó; 2018–2022 Magyar Államkincstár, tanácsadó; 2014–2020, MTA Agrárközgazdasági Bizottság, Szakbizottsági titkár; 2013– NAK választott bíró.

Kutatási eredményeimből 1988 óta több mint 20 tanulmányt publikáltam. Fontosabb témakörök a hazai és nemzetközi agrárpiaci szabályozás tapasztalatai, a technikai hatékonyság vizsgálatának módszerei, a gabonapiac, valamint a gabonarakározás közgazdasági összefüggései. A Gazdálkodás szerkesztőbizottság tagja (2012-); felelős koordinátora (2012-); a Baráti Kör tagja (2012-) vagyok.

Romány Pál

1929. november 17-én született Szajolban, † 2019-ben. Végzettsége: mezőgazdasági mérnök (1952), a mezőgazdaság-tudomány kandidátusa (1970), az MTA doktora (1999).

Munkahelyei: Keselyűhalmi Állami Gazdaság, Mezőcsát, igazgató (1954–1956), Állami Gazdaságok Nógrád, majd Borsod-Heves Megyei Igazgatósága, termelési igazgató (1956–1961), MSZMP Központi Bizottsága, munkatárs, osztályvezető-helyettes (1961–1970), MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága, első titkár (1970–1973), MSZMP KB, osztályvezető (1973–1975), mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter (1975–1980), MSZMP Politikai Főiskola, egyetemi tanár, rektor (1987–1989), a Szent István Egyetem agrárpolitika tanára, Professor Emeritusa és honoris causa doktora volt.

Gazdag élettapasztalatát, tudását megosztotta a gazdálkodás olvasóival és szerkesztő bizottságával, élete és munkája maradandó emléket jelent. 1962-ben jelent meg folyóiratunkban az első tanulmánya a hegy- és dombvidéki területek mezőgazdasági termelésének s kérdéseiről. Ezt követően egy fél évszázadon keresztül több mint 30 tanulmányát és vitacikkét olvashattuk. A rendkívül változatos témák közül a legfontosabbak a következők voltak: agrárpolitika elméleti és gyakorlati kérdései (földkérdés, támogatások, regionális különbségek kezelése, nemzetközi összehasonlítás), az agrár- és falusi társadalom, később a vidékfejlesztés, az agrárértelmisségi lét, agrártörténeti és agrárszociológiai munkák.

1967-től 1985-ig volt a Szerkesztő Bizottság tagja, 1969–1985 között az elnöke, 2001-től 2012-ig tagként vett részt a Tudományos Tanácsadó Testület munkájában.

Szabó G. Gábor

1967. szeptember 6-án születtem, Budapesten. Végzettségem okleveles közgazda (1991), dr. oec. univ. (1996), a közgazdaságtudomány kandidátusa (1997), PH.D. Econ. (1997).

2003-2020-ig az KRTK KTI tudományos főmunkatársa, 2001-2003 között tud. munkatársa, 1996-2001-ig a KE ÁTK egy. adjunktusa voltam. 2003-ban Akadémiai Ifjúsági díjat nyertem el a "Szövetkezeti vertikális integráció fejlődése az élelmiszer-gazdaságban" című, a Közgazdasági Szemlében publikált, tanulmányommal. 1998-2000 és 2005-2008 között Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesültem. 1991-től több OTKA, OKTK, illetve FKFP pályázatnak témavezetője voltam, valamint számos hazai pályázat és több EU-s nemzetközi projektben vettem részt (pl. „Support for Farmers' Cooperatives“; „Analysis of the best ways for producer organisations to be formed, carry out their activities and be supported“; „DESIRA – Digitalizálás: gazdasági és társadalmi hatások a vidéki területeken”). A „Szövetkezetek az élelmiszer-gazdaságban”, ill. „A szövetkezés–együttműködés gazdasági és társadalmi akadályai, makro- és mikrogazdasági feltételei, valamint fejlesztési lehetőségei a magyar élelmiszer-gazdaságban” c. szerzője és utóbbinak társszerkesztője is voltam (Agroinform Kiadó, Budapest, 2011, ill. 2017).

Tagja vagyok 2 MTA bizottságnak, illetve több hazai és külföldi tudományos testületnek (pl. MTA AKB, MTA Körforg. Gazd. Osztályközi Állandó Biz., MAKE, EAAE).

A Gazdálkodás szerkesztőbizottságának tagja vagyok, illetve 1991-től 4 tanulmányt publikáltam a Gazdálkodásban. Fontosabb témakörök: együttműködés, szövetkezés, termelői szervezetek az Európai Unióban, bizalom.

Hobbim az olvasás, sport, bűvészkedés; specialitásom: kártyabűvészet.

Személyes honlapom: www.szabogg.hu.

Székely Csaba

Sopronban születtem 1947-ben. Felsőfokú tanulmányaimat a Gödöllői Agrártudományi Egyetem (GATE) Mezőgazdaságtudományi Karán folytattam. Képesítéseim: okleveles mezőgazdasági mérnök (1969, GATE); egyetemi doktori cím (1973, GATE); a mezőgazdasági tudomány kandidátusa (1980, MTA), az MTA doktora: 2005.

Kutatási témakörök: mezőgazdasági vállalatok ökonómiai és szervezési kérdései, operációkutatás, menedzsment információs- és döntéstámogató rendszerek, kockázatmenedzsment. Oktatási tevékenységem: mezőgazdasági üzemtan, vállalatgazdaságtan, stratégiai menedzsment, döntéselmélet, szervezés- és vezetéselmélet.

Munkahelyeim: *Gödöllői Agrártudományi Egyetem* (1970–1999: tanársegéd, adjunktus, docens, egyetemi tanár, valamint: tanszékvezető, dékán, rektor), MTA (aspiráns, 1975-78), agrárattasé (Bonn 1980-84), *Szent István Egyetem* (2000–2012: egyetemi tanár, intézetigazgató), *Soproni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar* (2005–2014: egyetemi tanár, dékán), 2009–2017: doktori iskola vezető. Egyéb szakmai tevékenységeim pedig: kísérleti és tangazdaság vezető (1992–2005).

Szakmai elismerések: Szent-Györgyi Albert díj (1992), Nagyváthy János díj (FVM, 2002), Magyar Érdemérem Tiszti Keresztje (2014), Tiszteletbeli doktor (dr. honoris causa): Giesseni Justus Liebig Egyetem (2002), Szent István Egyetem (2015), Soproni Egyetem (2022). Honorary Professor (FH Burgenland, 2019). A Gazdálkodás Szerkesztőbizottságának 1991-től vagyok tagja, 2009-től látom el a Szerkesztőbizottság elnöki tisztségét.

Szerdahelyi Péter

1941. április 14-én született Sátoraljaújhelyen, † 2017-ben. Végzettsége: okl. közgazda (1963), szakközgazdász (1968), dr. oec. univ. (1973).

Munkahelyei: MÉM Statisztikai és Gazdaságelemző Központ, munkatárs (1963–1979), MÉM, főosztályvezető-helyettes (1979–1981), Országos Tervhivatal, főcsoportfőnök, elnökhelyettes, államtitkár (1981–1990), AB Generali Biztosító (1990–1991), FM, helyettes államtitkár, közigazgatási államtitkár (1991–1996), Mezőbank, ig. tanács elnöke (1996–1998), Miniszterelnöki Hivatal, helyettes államtitkár (1998–2003).

1971-től több tanulmánya jelent meg a gazdálkodásban az élelmiszergazdaság ráfordítás-, termelési- és kibocsátási kapcsolatairól, a mezőgazdaság nemzeti jövedelemtermelő képességéről, a leszakadó termelősövetkezetekről, a mezőgazdaság rendszerváltás utáni helyzetéről. A gazdálkodás Szerkesztő Bizottságában 1993-tól 2012-ig dolgozott, 1995-től 2008-ig annak elnökeként.

Szűcs István

1944. szeptember 18-án született Kisigmádon. Okl. közgazda (1966), dr. oec. univ. (1967), a közgazdaságtudomány kandidátusa (1974), az MTA doktora (1987), dr. habil. (1998), a GATE, majd a Szent István Egyetem egyetemi tanára (1999), professor emeritus.

Munkahelyei: Szőlészeti és Borászati Kutatóintézet, tudományos munkatárs, (1966–1969), TMB aspiráns (1969–1972), MÉM Statisztikai Gazdaságelemző Központ, főosztályvezető, 1973–1986), MÉM főosztályvezető-helyettes (1987–1991), Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, tudományos igazgató-helyettes (1992–1999), GATE tanszékvezető, intézet igazgató 1999–2014).

Széleskörű kutatásainak eredményeiből 1968 óta 25 tanulmányt és vitaírást publikált a Gazdálkodásban. Fontosabb témakörök: nagyüzemi szőlészetek gazdasági kérdései – az agrár-közgazdasági kutatások feladatai – az élelmiszertermelés területi elhelyezése – fölértékelés, földárak, földbérlet, földjelzálog – a mezőgazdaság érték és járadéktermelése – munkaintenzitás mérése – reálfolyamatok közgazdasági elemzése – környezeti károk számbavétele – kedvezőtlen adottságú területek lehatárolása.

A Gazdálkodás szerkesztőbizottságának (1991–2001), tudományos tanácsadó testületének (2001–) tagja.

Szűcs István

1968. 08. 23-án született Miskolcon, középiskolai tanulmányait a kazincbarcikai Ságvári Endre Gimnáziumba folytatta. Sikeres érettségit követően nyert felvételt a Debreceni Agrártudományi Egyetemre, ahol általános agrármérnökként, állattenyésztés szakirányon 1992-ben diplomázott. Ezt követően az akkor induló "új rendszerű doktorandusz képzésbe" (Ph.D.) kapcsolódott be, mint nappali tagozatos hallgató, Dr. Nábrádi András témavezetésével. Ekkor kezdett el az agrárökonómiával foglalkozni, a Debreceni Üzemtani Iskola gondolkodásmódján, módszertanán felnöve, később a hagyományait ápolva. 1998-ban szerezte meg doktori oklevelét közgazdaságtan tudományágban, majd 1999-ben a felsőoktatási menedzser másoddiplomáját. 2013-ban sikeres habilitációs eljárást követően gazdálkodás- és szervezéstudományok területén kapta meg a habilitációs oklevelét a Debreceni Egyetemen.

Jelenleg a Debreceni Egyetem intézetigazgató professzora, fő oktatási és kutatási területe az agrárökonómia és azon belül is elsősorban, de messze nem kizárólag az állattenyésztési ágazatok gazdasági vonatkozásai. Oktatói munkája során a következő agrárökonómiai jellegű tantárgyakat oktatta: Agrárgazdaságtan, Agrárpolitika, Mezőgazdasági üzemtan, Vállalatgazdaságtan, Ágazati gazdaságtan.

Számos kitüntetés és szakmai elismerés tulajdonosa, melyek közül az Oktatási Miniszter Elismerő Oklevelére (2003), az Év Oktatója Díjra (2009), a Dr. Kádár Béla Díjra (2016) és az agrárminiszter által adományozott Pro Aquacultura Hungariae Díjra a legbüszkébb.

Küldetésének tekinti a Debreceni Üzemtani Iskola módszertanának továbbvitelét, hagyományainak ápolását, valamint az Agrárközgazdász mesterszak fenntartását annak mindenkori fejlesztését.

Takácsné György Katalin

Budapesten született 1959. január 3-án. Egyetemi tanulmányaimat a Gödöllői Agrártudományi Egyetem (GATE) Mezőgazdaságtudományi Kara növényvédelmi szakirányán végeztem, majd a diploma megszerzése után 1982-ben a Gödöllői Agrártudományi Egyetemi Tangazdaságban, majd a Gödöllői Agrár Fejlesztő Közös Vállalatnál (GBBR), mint tápanyag-gazdálkodó dolgoztam.

Az itt szerzett szakmai tapasztalatokat a későbbiekben az oktatásban is hasznosította. 1985-ben kezdett oktatni, kutatni az Egyetem Üzemtani Tanszékén. 1992-ben elvégezte a GATE Vállalatgazdasági gazdaságelemző szakmérnök képzést, ahol mérlegképes könyvelői oklevelet is szerzett, adótanácsadói szakvizsgával rendelkezik. Később a Szent István Egyetem (SZIE) Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Vállalatgazdasági és Szervezési Intézet vezető oktatója volt, majd a Károly Róbert Főiskola egyetemi tanára. Jelenleg az *Óbudai Egyetem* egyetemi tanára. Az Országot Tudományos Diákköri Tanács Közgazdaságtudományi Szakmai Bizottság elnöke.

148 tudományos folyóiratcikk, amelyből 21 a Gazdálkodásban jelent meg, számos további tudományos és szakcikk szerzője. Kutatási témaköre a mezőgazdasági üzemtani kérdésektől az átalakulást jellemző folyamatoktól, a mezőgazdasági innováción, a precíziós termelés közgazdasági összefüggésein keresztül a fenntarthatóság kérdéseit foglalja magában.

A Gazdálkodás Szerkesztőbizottságnak 2006 óta tagja, a doktori iskolák koordinátora, 2004–2014 között a Gazdálkodás Baráti Körének elnöke.

Tenk Antal

1938. november 19-én születtem Győrben. Ott végeztem általános- és középiskolai tanulmányaimat is. 1962-ben agrármérnöki oklevelet szereztem a Mosonmagyaróvári Agrártudományi Főiskolán. Ezt követően egy évig gyakornok, majd főagronómus voltam egy termelészövetkezetben. 1964. április 16-ával egyetemi tanársegédnek neveztek ki Alma Materemben, ahol végigjárva az oktatói ranglétrát, 1992-ben neveztek ki egyetemi tanárrá. Időközben egyetemi doktori címet (1970), üzemszervezői szakmérnöki oklevelet (1975) és a mezőgazdasági tudományok kandidátusa tudományos fokozatot (1982) szereztem.

Kutatási eredményeimből 102 tudományos és ismeretterjesztő cikk jelent meg, 6 könyvnek vagyok a szerzője, társszerzője, illetve szerkesztője.

Közel hat évtizedes aktív időszakomban több vezetői feladatomban volt: oktatási dékánhelyettes (1985–2000), oktatási és intézményfejlesztési rektorhelyettes (2001–2003), intézetigazgató (1989–2004), tanszékvezető (1994–2004). Évtizedeken át tagja voltam a Kari Tanácsnak, illetve az Egyetemi Szenátusnak. 1993-ban egyik alapítója voltam a Kar Doktori Iskolájának, ezen belül 1993–2004 között az ökonómiai alprogramot vezettem. Témavezetésem mellett 21 hallgató szerzett PhD doktori fokozatot.

2008-ban mentem nyugdíjba, 2009. január 1. óta professor emeritus vagyok.

2000 és 2012 között tagja voltam a Gazdálkodás szerkesztőbizottságának.

A Gazdálkodás Szerkesztőbizottságának 2000–2012 között voltam a tagja. Három alkalommal (2005, 2009, 2013) szervezője voltam a Karunkon megrendezett „A Gazdálkodásban publikált PhD hallgatók és doktorok országos konferenciája”-nak. Szerzőként és szerkesztőként működtem közre a folyóirat alapításának 50. évfordulójára készült, „A Gazdálkodás jubileumi évkönyve (1957–2007)” című könyv kiadásában.

Udovecz Gábor

Vasztély pusztán születtem, 1945. január 4-én. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen 1967-ben közgazdasági diplomát szereztem. A MÉM STAGEK-ben gyakornok, majd osztályvezető (1967–1980) voltam. A Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztériumban főosztályvezetői beosztásban dolgoztam. Onnan a Minisztertanács Titkárságára kerültem (1985–1988). Rövid ideig az Országos Tervhivatalban (1988–1990), majd a Pénzügyminisztériumban (1990–1992) voltam alkalmazásban. 1992–1996 között az Agrárgazdasági Kutató Intézet igazgató-helyettesi, majd 1997-től a főigazgató feladatát láttam el, nyugdíjba vonulásomig. 2005-ben megkaptam a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztje kitüntetését.

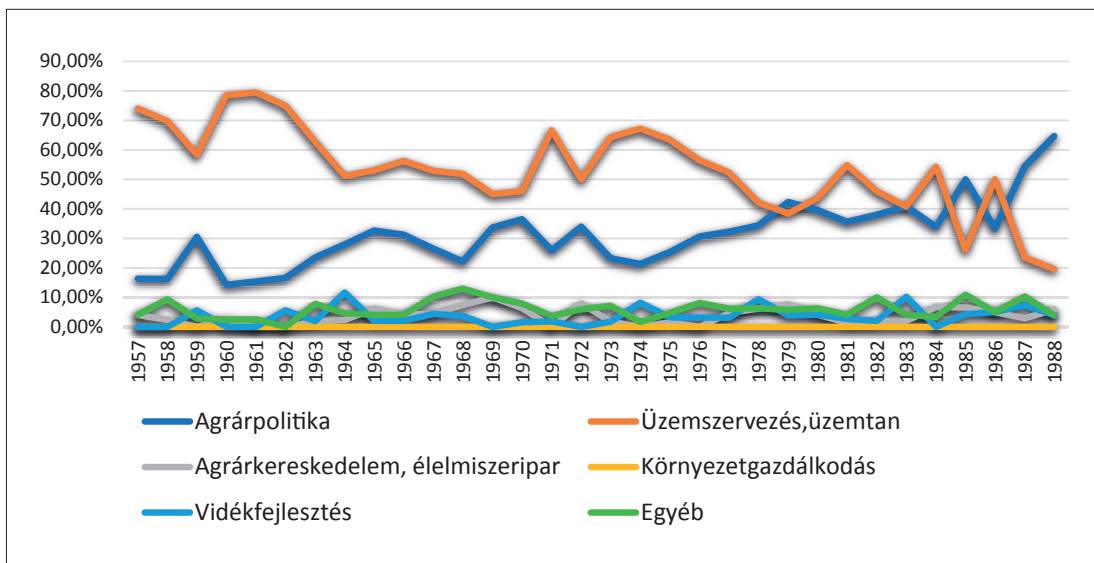
Egyetemi doktori címet 1972-ben, a közgazdaságtudományok kandidátusi fokozatát 1981-ben szereztem. 2002-ben lettem az MTA Doktora. 2003-ban habilitáltam, ezt követően a Kaposvári Egyetemen egyetemi tanárrá neveztek ki.

Tagja voltam az MTA Agrárközgazdasági Bizottságának. Rendszeresen publikáltam a Gazdálkodásban. A Lap szerkesztőbizottságának 1966–2012 között voltam a tagja. A Tudományos Tanácsadó Testületnek 2012-től tagja vagyok.

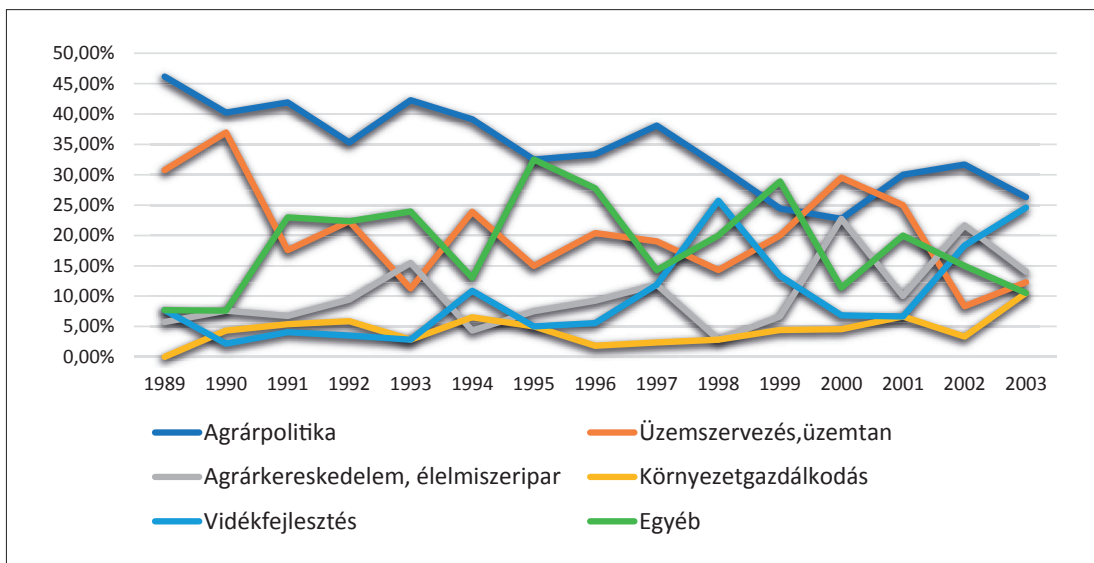
FÜGGELÉKEK

A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok szakterületenkénti aránya

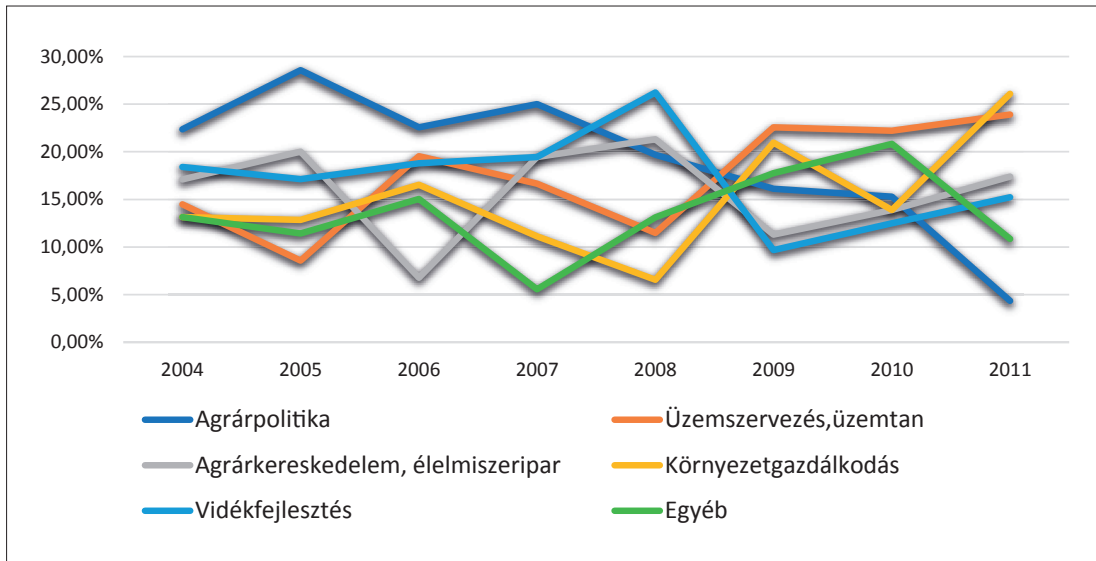
10. ábra: A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok szakterületenkénti aránya [%], 1957–1988

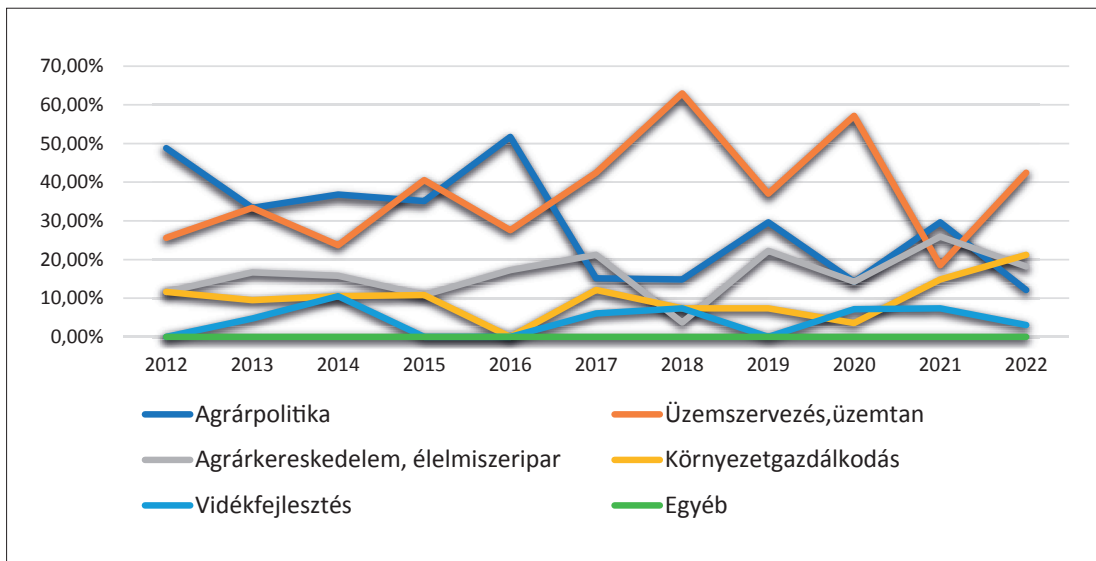
11. ábra: A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok szakterületenként aránya [%], 1989–2003

12. ábra: A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok szakterületenkénti aránya [%], 2004–2011

13. ábra: A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok szakterületenkénti aránya [%], 2012–2022

Táblázatjegyzék

1. táblázat: A földbirtok megoszlása Magyarországon a földreform után	36
2. táblázat: A termelőszövetkezeti mozgalom 1959–1961. évi szakasza	40
3. táblázat: Az állami gazdaságok számának és területének alakulása	41
4. táblázat: A mezőgazdaság termelési indexei (1960–1990)	42
5. táblázat: Magyarország földterülete művelési ágak szerint [ezer ha]	45
6. táblázat: Állatállomány és az állati terméktermelés nagysága	45
7. táblázat: A termelés szerkezetének megoszlása [%]	46
8. táblázat: A falvak aktív keresőinek nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása [%]	47
9. táblázat: Főbb növényi termékek termelése 1960–1990 [ezer t]	48
10. táblázat: A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok száma szakterületenként (1957–1989)	207
11. táblázat: A különböző tulajdonos csoportok részesedése a mezőgazdasági és élelmiszeripari szervezetek jegyzett tőkéjében 1993–2003 között [%9)	214
12. táblázat: A földhasználat megoszlása szervezeti formák szerint [%]	215
13. táblázat: Mezőgazdasági és élelmiszeripari vállalkozások számának alakulása (1989–2001) [db]	215
14. táblázat: Az élelmiszer-gazdaság aránya a nemzetgazdaságban (1989–2003)	216
15. táblázat: A foglalkoztatottak számának alakulása a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban (1989–2003) [ezer fő]	216
16. táblázat: A mezőgazdasági termelés fontosabb mutatói (1989–2003)	217
17. táblázat: A Tanulmányok rovatban közölt írások megoszlása fókuszterületenként 1990–1993 között	235
18. táblázat: A Tanulmányok rovatban közölt írások megoszlása fókuszterületenként 1994–1997 között	267
19. táblázat: A Tanulmányok rovatban közölt írások megoszlása fókuszterületenként 1998–2003 között	291
20. táblázat: Az élelmiszer-gazdaság aránya a nemzetgazdaságban (2004–2020)	347
21. táblázat: Szántóföldi növények betakarított területe 2004–2020 [ezer ha]	351
22. táblázat: Szántóföldi növények termésátlaga 2004–2020 [t/ha]	352
23. táblázat: A zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztés alakulása	353
24. táblázat: Az állatállomány nagysága (decemberi állomány) 2004–2021 [ezer egyed]	354
25. táblázat: Az állattermék-termelés alakulása 2004–2022	354
26. táblázat: A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok száma szakterületenként 2012–2022 között	422

Ábrajegyzék

1. ábra: A világ és Magyarország agrártermelésének alakulása 1989 és 2000 között (1989–1991=100%)	212
2. ábra: Állatállomány alakulása 1990–2003 között (1989=100%)	218
3. ábra: A mezőgazdasági termelés és az élelmiszer fogyasztás alakulása 1990–2003 (1989=100%)	218
4. ábra: A mezőgazdasági egyéni és társas vállalkozások betétállományának* alakulása	348
5. ábra: A mezőgazdasági jövedelemtámogatások és a jövedelem alakulása (2004–2020) ...	349
6. ábra: A mező- és erdőgazdaság tulajdonosi tőkeszerkezete (2020)	350
7. ábra: Az élelmiszeripar tulajdonosi tőkeszerkezete (2020)	350
8. ábra: Az élelmiszeripar társas vállalkozásainak adózás előtti eredményének alakulása	355
9. ábra: Az agrár-külkereskedelem alakulása	356
10. ábra: A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok szakterületenkénti aránya [%], 1957–1988	520
11. ábra: A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok szakterületenkénti aránya [%], 1989–2003	520
12. ábra: A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok szakterületenkénti aránya [%], 2004–2011	521
13. ábra: A Gazdálkodásban megjelent tanulmányok szakterületenkénti aránya [%], 2012–2022	521

Névjegyzék

B

BÍRÓ FERENC 110,
500, 503

BUZÁS GYULA 503

Cs

CsÁKI CSABA 343,
449, 500, 503

CSETE LÁSZLÓ 15, 17,
18, 19, 50, 57, 110,
119, 206, 221, 259,
309, 322, 405, 408,
409, 411, 499, 500

D

DOBOS KÁROLY 15, 17,
20, 110, 111, 500

E

ENESE LÁSZLÓ 15, 17,
21, 22, 25, 100, 139,
206, 499, 500

ERDEI FERENC 17, 18,
19, 24, 25, 26, 27,
28, 29, 32, 111, 204,
206, 282, 499, 500

F

FEHÉR ALAJOS 2, 212,
220, 230, 261, 287,
379, 419, 500, 504

FERTŐ IMRE 411, 500, 505

FORGÁCS CSABA 500,
501, 505

G

GODA PÁL 501

H

HEGYI JUDIT 2, 35, 50,
115, 143, 204, 501, 506

HELGERTNÉ SZABÓ ILONA
ESZTER 501, 506

HORN PÉTER 2,
269, 424, 527

K

KAPRONCZAI ISTVÁN 2,
214, 215, 216, 217, 289,
341, 421, 499, 501, 506

KISS JUDIT 501, 507

KOZMA ANDRÁS 500,
501, 507

L

LAKNER ZOLTÁN 448,
501, 508

LATKOVICS GYÖRGY 15,
17, 18, 24, 112,
206, 499, 501

LEHOTA JÓZSEF 500, 508

M

MAGDA SÁNDOR 2,
358, 403, 405, 406,
407, 408, 409, 416,
500, 501, 509

MARKOVSZKY GYÖRGY 501

MARSELEK SÁNDOR 2,
406, 407, 408

MÁRTON JÁNOS 112, 206,
499, 500, 501, 509

MEZŐSZENTGYÖRGYI
DÁVID 501, 510

N

NÁBRÁDI ANDRÁS 500,
511

NAGY FRIGYES 2, 527

NEMESSÁLYI

ZSOLT 501, 511

P

POPP JÓZSEF 406,
432, 500, 511

R

RIEGER LÁSZLÓ 2,
502, 512

ROMÁNY PÁL 27, 37, 113,
206, 269, 283, 370,
499, 500, 502, 513

Sz

SZABÓ G. GÁBOR 497,
502, 513

SZÉKELY CSABA 2,

259, 328, 406, 421,
499, 502, 514

SZERDAHÉLYI PÉTER 221,
408, 499, 502, 514

Szücs ISTVÁN 407

T

TAKÁCSNÉ GYÖRGY
KATALIN 502, 516

TENK ANTAL 2, 16, 35,
50, 115, 143, 197,
198, 204, 502, 516

TÓTH MIHÁLY 15, 17,
18, 23, 50, 114, 502

U

UDOVECZ GÁBOR 406,
411, 500, 502, 517

Köszönetnyilvánítás

Elsőként mondunk köszönetet azoknak a szervezeteknek és személyeknek, akik a könyv megjelenését anyagilag is támogatták: Az Agrárminisztériumnak, mint főtámogatónak és **dr. Nagy István** miniszter úrnak; a Széchenyi István Egyetemnek és **dr. Filep Bálint** elnök úrnak; a SZE Wittmann Antal Növény-, Állat- és Élelmiszer-tudományi Multidiszciplináris Doktori Iskolájának és **dr. Varga Lászlónak**, a Doktori Iskola vezetőjének; az Agrárközgazdasági Intézet Nonprofit Kft.-nek és vezetőjének, **dr. Goda Pálnak**; a Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Karának; a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskolájának. Köszönetet mondunk a REALIT Zrt.-nek és **dr. Markovszky György** vezérigazgatónak.

Külön mondunk köszönetet a SZE Albert Kázmér Mosonmagyaróvári Kar Agrárökonómiai Tanszéknek és annak vezetőjének, **dr. Troján Szabolcsnak** a könyv kivitelezéséhez nyújtott szellemi és anyagi közreműködésükért.

Köszönetet mondunk a könyv lektorainak, **dr. Horn Péter** akadémikusnak és **dr. Nagy Frigyes** ny. miniszternek lelkiismeretes munkájukért.

Hálával tartozunk **Tóth Eszternek**, az UNIVERSITAS - Győr Nonprofit Kft. ügyvezetőjének, illetve **Harmath Viktóriának**, kiadói üzletágvezetőnek, valamint **Radek Józsefnek**, a PALATIA Nyomda ügyvezető-igazgatójának és **Bondor István** tördelő-szerkesztőnek a könyv kivitelezésében végzett lelkiismeretes munkájukért.

